

НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:

- ◆ Құқық қорғау органдарын цифрландыру және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл –
Цифровизация правоохранительных органов и противодействие киберпреступности –
Digitalization of law enforcement agencies and countering cybercrime
- ◆ Әкімшілік құқық, әкімшілік қызмет –
Административное право, административная деятельность –
administrative law, administrative activities
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық-атқару құқығы –
Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право –
Criminal law, criminology, penal enforcement law
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика, жедел-іздігіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics, operational investigative activities
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады –
Слово молодым –
The word to the young

УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
имени М. ЕСБУЛАТОВА

4 (81)
2024

Жауапты редактор

саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:

Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
М. Нурматов (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
Т.А. Акимжанов (з.ғ.д., профессор),
Е.М. Бимолданов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент),
К.М. Бишманов (з.ғ.к., доцент).

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БЖФМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБП бұйрығы).

Жауапты хатшы:

А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:

С.Ж. Турениязова

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Пішімі 60x84 ¹/₁₆. №1 баспаханалық қағаз

Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 27

Басуға 29 желтоқсан 2024 ж. жіберілді.

Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ИМ

М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2024ж.

Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.

№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор

доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:

Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
М. Нурматов (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
Т.К. Акимжанов (д.ю.н., профессор),
Е.М. Бимолданов (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент),
К.М. Бишманов (к.ю.н., доцент).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:

А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:

С.Ж. Турениязова

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 29 декабря 2024 г.

Формат 60x84 1/16. Бум. тип. №1.

Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 27

Тираж 200 экз.

© Алматинская академия МВД

Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2024 г.

Журнал перерегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.

Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor

doctor of political sciences, candidate of law, professor

A.M. Saitbekov

Editorial Board:

Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),

R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),

L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),

S.I. Sheluhin (PhD, USA),

M. Nurmatov (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),

G.R. Rustemova (doctor of law., professor),

J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),

T.K. Akimzhanov (Doctor of Law, Professor),

E.M. Bimoldanov (Ph.D., Associate Professor),

A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor),

K.M. Bishmanov (Ph.D., Associate Professor).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

S.Zh. Turenliyazova

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

050060, Almaty, ul. Utepova, 29

tel.: 337-80-86

website: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on december 29, 2024.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. 1. 27

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, 2024

The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan in September 2011.

Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖӘНЕ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ
DIGITALIZATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

УРАЛОВА Ф.С., КАДЫРОВА Р.Т., СӘБИБОЛДА Ә.М. Әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялаудың заманауи әдістеріне шолу және машиналық оқытуды қолдану	11
ДЮСЕБАЕВ Т.Т., СЕЙЛХАНОВА С.А., ТАЖЕНОВА С.И. Правовые аспекты использования виртуальной аутопсии в судебно-правоохранительной деятельности	18
БАРГАРИНОВ А.Р., ПРОКОПОВА А.А. Единый реестр досудебных расследований - цифровая экосистема в уголовном процессе Казахстана.....	26
ОМАРОВА А.Б., МАЛИКОВА Ш.Б., АЙДАРХАНОВА К.Н. Современные научные подходы к определению юридического понятия «большие данные».....	32
ШАРИПОВА А.Б., ЦОЙ А.Н. Преступность в эпоху глобализации: вызовы и решения	40
СӘБИБОЛДА Ә.М., КАДЫРОВА Р.Т., УРАЛОВА Ф.С. TOR лақап желісіндегі қауіпсіздік және анонимдік механизмдері.....	45
ЖУМАТАЕВ С.С., БАТЫРБАЕВ Ә.К. Интернет алаяқтық.....	49
САКТАГАНОВА И.С., САКТАГАНОВА А.Б., СУРКОВА С.С. Правовые проблемы кибербезопасности объектов авторского права в Республике Казахстан.....	56
КУБЕНОВ Г.М., ЖЕТПИСОВ С.К., ЧУКУМОВ Г.Б. Электронное правительство: проблема защиты персональных данных	63

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ, ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

ҚОБЛАНДИН К.Ж. Ішкі істер органдарындағы тиімді басшының құзыреттері мен дағдылары	71
НАБИЕВА Е.А., ДАРМЕНОВ А.Д., КУЛМУХАНБЕТОВА Б.А. Планирование потребности кадров полиции: миф или реальность?.....	78
САГЫНТАЕВА А.А. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік: ескерту және алдын алу.....	85
БЕККОЖИНА А.А. Общественные отношения и административно-правовое регулирование в профилактике беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Республике Казахстан.....	89
ИБРАИМОВА Н.И. Қазақстандық жаңа полиция моделінің қалыптасуының теориялық және практикалық мәселелері.....	97
САТТАРОВА А.Ф. Правовое воспитание несовершеннолетних: международный опыт	103

КАЗБЕКОВА А.Б., ИСМАИЛБАЕВ Т.Ш., АШИРБЕКОВ М.Е. Тестирование на профессиональную добропорядочность: концептуальные недостатки и их возможные последствия.....	109
САПАРОВ Ж.Ж., АМАНГЕЛЬДЫ А.А., ШОПАБАЕВ Б.А. Жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тартқаны үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу.....	116
КУЛЬТЕМИРОВА Л.Т., УСЕИНОВА К.Р., КАН А.Г. К вопросу о понятии и классификации оружия.....	123
МОЛДАГАЛИЕВА А.С., ЕРКИНБАЕВА Л.К., ЖУСУПБЕКОВА М.К. Қазақстан республикасында органикалық өнім өндірісі мен айналымы саласындағы бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік мәселелері.....	130
АЛИМОВА Э.А., САГЫНБЕКОВА Г.М., ЧОКИНА М.В. Проблемы предупреждения преступного семейно-бытового насилия.....	136
ЖОЛДАСОВ О.Ж. Административные правонарушения в области дорожного движения: исследование мер направленных на привлечение виновных лиц к ответственности.....	142
ИСМАИЛБАЕВ Т.Ш. Проблемные вопросы развития государственной и правоохранительной службы Республики Казахстан.....	149
КУСАИНОВА А.К., ОМАРОВА А.Б., МАЛИКОВА Ш.Б. Комплексная защита прав матерей и детей от домашнего насилия: правовые аспекты и медицинская помощь	156
ҚҰТТЫҒАЛИЕВА А.Р., АЙДАРХАНОВА К.Н., АТАХАНОВА С.К. Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтарының қорғалуының құқықтық реттелуінің негізгі мәселелері	163
ISSAYEVA ZH.A., MILOVA E.V., SANIYAZOVA YE.K. Modernization of the judicial system	175
БАДАНИНА М.А., ЖЕТПИСОВ С.К., ШАМШУДИНОВА Г.Т. Роль религиозных ценностей в миграционных процессах: теоретико-правовой анализ	182
ОТАРБАЕВ Ғ.С., ҚАРЖАУБАЕВА Л.М., ИСАЕВА Ж.А. Қазақстан республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту	189
КУЛЬТЕМИРОВА Л.Т., АНЕС А.К. Көші-қон және даму: Қазақстандағы көші-қон саясатының рөлі.....	195
НАСЫРОВА Э.М., МУКАЖАНОВ А.Е., ҚОРЖУМБАЕВ Р.А. Қазіргі кезеңде құқық қорғау органдарымен заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері.....	201

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ,
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL ENFORCEMENT LAW

САҮТБЕКОВ А.М. Legal regulation of the institution of exemption from criminal liability and punishment in ensuring national security	208
ВИМОЛДАНОВ Ү.М., ТАСҚЫН Ү.Е., БАИСАЛОВ А.Д. Theoretical aspects of the evolution of the definition of separatism.....	213
АКИМЖАНОВ Е.С. Уголовно-правовое противодействие домашнему насилию в отдельных зарубежных странах.....	218
АБДИХАЛИКОВ А.А. Тұтынушылық несиелеу саласындағы алаяқтыққа қарсы іс-қимыл мәселелері.....	224
DAUBASSOV S., ALAEVA G.T., TURYSBEK R.B. Counterfeit currency in Kazakhstan and the United Kingdom: a comparative analysis.....	229

ЖОЛДАСКАЛИЕВ С.М., АЮБАЕВ М.А., КОНВИСАРЬ А.А. Взаимодействие администрации учреждений УИС с представителями общественной наблюдательной комиссии: проблемные вопросы и пути их решения.....	234
ТЛЕШАЛИЕВ Н.Д., БАПАНОВ Т.А., КАРБЕКОВ К.С. Қылмыстық-атқару заңнамасы: жай-күйі және даму болашағы.....	242
ДАУБАСОВ С.Ш., БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж. Экологиялық қылмыстардың өзекті мәселелері.....	251
МОРОЗ П.П., МУКСИНОВА А.Т. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды жазасын әрі қарай өтеу үшін беру.....	258
ОРСАЕВА Р.А. Шығыс Қазақстан облысында кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қылмыстық-құқықтық сипаттама	268
АКИМЖАНОВ Т.К., ТОРГАУТОВА Б.А., ШИДЕМОВ А.Г. О необходимости изучения зарубежной практики исследования проблем борьбы с организованной преступностью.....	274
ЗНАКУШ А., DUZBAYEVA S., АКБОЛАТОВА М. Issues of improving the system of victimological prevention of domestic crimes: foreign and domestic experience.....	283
ТАУБАҒҒЕВ В., МУРАТОВА А., СЕРИЕВ В. Law enforcement practice and criminal liability for gambling addiction: international experience and prospects for improvement.....	293
ТОҚЫБАЕВ З.С., КАЙНАР Е.Е., НҰРЫШ З.З. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіндегі құқық бұзушылықтар бойынша ескіру мерзімдерінің құқықтық аспектілері.....	301
АБЕНОВ Р.Т., БАҒГАРИНОВ А.Р. Организационно-управленческие аспекты причинности краж на железнодорожном транспорте в Республики Казахстан.....	308
АКИМЖАНОВ Т.К., МАКСУТХАН Ш.М., ШИДЕМОВ А.Г. Эволюция развития уголовного законодательства Республики Казахстан в вопросах обеспечения борьбы с организованной преступностью.....	314
ТЛЕШАЛИЕВ Н.Д., ЦОЙ А.Н., МУКСИНОВА А.Т. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік түсінігі және қылмыстық-атқару жүйесінде жүзеге асырудың жолдары.....	323
ҚАЛЫМЫРЗА Ғ.М., АЛАЕВА Г.Т., ДЖУМАБАЕВА К.А. Қазақстан республикасында тауар белгілерін заңсыз пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершілік.....	331
БАТЫРБАЕВ А.К., СЕЙЛХАНОВА С.А., ТАЖЕНОВА С.И. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүруді объективтік жағы бойынша саралаудың ерекшеліктері.....	337
ЦОЙ О.Р., ҚАЛҚАМАНҰЛЫ Д., ШАРИПОВ С.С. Основные способы обмана и злоупотребления доверием в сфере потребительского кредитования.....	343
КАЙШЫБЕКОВ Б.С., НУРМАНОВА А.Р. Современные тенденции финансового мошенничества в мировой практике.....	350
САПАРОВ Ж.Ж., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р. Заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасау.....	359
ОРСАЕВА Р.А., СУЛЕЙМЕНОВ А.С. Жасөспірімдер арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері.....	364
КУМИСБЕКОВ С.К., ТАЙЖАНОВА Е.Е., ТЕМИРГАЗИН Р.Х. Профилактика вовлечения несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств.....	369

ТОҚЫБАЕВ З.С., КАЙНАР Е.Е.	
Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жаза өтеу шарттарын жетілдіру.....	375
БОРЧАШВИЛИ И.Ш.	
Новые подходы к рассмотрению вопросов правовой природы обстоятельств, исключающих преступность деяния.....	380
ЦОЙ О.Р., СКАКОВ А.Б., ШАРИПОВ С.С.	
Қазақстан республикасында атыс қаруының заңсыз айналымының алдын алу.....	387
МАКСУТХАН Ш.М., АТАХАНОВА С.К., КАРБЕКОВ К.С.	
Соучастие в уголовном праве:	
сравнительный обзор законодательства зарубежных стран.....	393
KUMISBEKOV S.K., SABITOV S.M., AIDAROVA A.A.	
Criminological problems of human trafficking.....	400

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS,
OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

ЧУКУМОВ Г.Б. , ДӘРМЕНОВ А.Д.	
Терроризм актілерді тергеп-тексеру барысында сот сараптама мүмкіндіктерін қолданудың кейбір мәселелері	410
ШАРИПОВА А.Б.	
Роль природоохранной прокуратуры в осуществлении борьбы с экологическими правонарушениями	419
ӘПСІМЕТ Н.М., АЛИМКУЛОВ Е.Т., МУРАТОВА А.Ж.	
Эффективные практики зарубежных правоохранительных органов в расследовании онлайн мошенничества.....	425
ДЖИЛКИШИЕВ Р.Б., БЕГАЛИЕВ Е.Н.	
Обстоятельства, подлежащие доказыванию, и задачи расследования по уголовным делам об информационных технологиях и киберпреступности.....	434
ЕГЕЖАНОВА Д.Р., САКТАГАНОВА И.С., САКТАГАНОВА А.Б.	
Сравнительное исследование института доказывания в административном и уголовном судопроизводствах	440
NUGMANOV A.A., BAISSALOV A.D., ZHANDYKEEVA G.E.	
Contemporary challenges at the initial stage of investigating cases of abuse of authority by military personnel with violence	446
АЛИМКУЛОВ Е.Т., РСИМБЕТОВ А.С., ЖАНИБЕКОВ А.К.	
Основные принципы организации деятельности прокурорского надзора по делам несовершеннолетних в Республике Казахстан	451
ЕШНАЗАРОВ А.А., АВГУСТХАН С.А., ЖАКСЫБАЕВА Д.Т.	
Отдельные вопросы по обеспечению национальной безопасности в Республике Казахстан	457
ПРИХОДЬКО И.С., АЛМАГАНБЕТОВ П.	
Исторический аспект становления криминалистического учения о внешнем облике человека	463
БОРЧАШВИЛИ И.Ш., КАСЫМОВА А.С.	
Правовая регламентация осуществления оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий: состояние и перспективы	470
ЕСКЕНДИРОВ А.А., БАЙСЕИТОВА А.Т.	
Проблемные аспекты квалификации «этнических» и «религиозных» преступлений.....	476

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER**

ТИЛЕУБЕРДИЕВ К.М. Қазақстан республикасының әскери және мамандандырылған оқу орындарында оқытудың заманауи технологияларын енгізу мәселесі.....	482
АРАКНАҒАҒАЕВ Н.ЗН., ВУГУБАЙ Д., КНУШКЕЛДИҒАЕВА С.В. Quality of education and its compliance with current legislation.....	489
МАХМАДИНОВ Д.М., СЕРІМ Ғ.Ө., БАЙСЕЙТОВА А.Т. Ұлттық қауіпсіздік контекстіндегі жоғары оқу орындарының жауапкершілік мәселелері.....	497
ВАЛМАҒАМБЕТОВА В.М., КАКХАНОВ А.С. Analysis of the implementation of the recommendations of international organizations on the status of teachers in the Republic of Kazakhstan.....	504

**ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
THE WORD TO THE YOUNG**

ДЖИЛКИШИЕВ Р.Б. Содержание и сущность элементов криминалистической характеристики правонарушений в сфере информационных технологий и киберпреступности.....	512
ЖАКЕНОВ Қ.Ш. Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінде ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мен басқаруды интеграциялау.....	520
НУРМАНОВА А.Р. Теоретико-прикладные аспекты противодействия отдельным видам финансового мошенничества в Республике Казахстан	527
ПРИХОДЬКО И.С. Использование современных технологий в идентификации внешнего облика человека.....	532
КАЛИБАЕВА Н.Б. Роль и значение кадровой политики правоохранительных органов.....	538
ШАМШИЕВА И.С. К вопросу о детерминантах в семейно-бытовом насилии.....	543
БИСЕНОВА Т.Е. Общие вопросы отбывания лишения свободы осужденными женщинами: динамика развития законодательства.....	549
АЙТКЕШ А.К. Криминологические особенности коррупционных преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел.....	555
«Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналындағы жарияланымдарға қойылатын талаптар.....	560
Требования к публикациям в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова».....	562

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН
ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ
КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ
ІС-ҚИМЫЛ**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ
КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ**

**DIGITALIZATION
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

Ф.С. Уралова¹, Р.Т. Кадырова¹, Ә.М. Сәбиболда¹

¹Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ АЛАЯҚТАРДЫ ДЕАНОНИМИЗАЦИЯЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІНЕ ШОЛУ ЖӘНЕ МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ ҚОЛДАНУ

Әлеуметтік желілердегі анонимділіктің өсуі алаяқтыққа қолайлы жағдай туғызуда, бұл заңсыз әрекеттерді анықтау мен алдын алу үшін тиімді деанонимизация әдістерін әзірлеуді қажет етеді. Осы мақалада әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялаудың заманауи әдістері мен машиналық оқытудың ролі қарастырылады. Алаяқтық аккаунттардың көбеюі және әлеуметтік медиа қауіпсіздігіне төнген қауіптердің артуына байланысты шынайы тұлғаларды анықтауға бағытталған әдістерді дамыту маңызды мәселеге айналууда. Машиналық оқыту сандық іздерді автоматты түрде талдап, заңдылықтарды анықтау мүмкіндігін ұсынады, бұл алаяқтарды деанонимизациялауға ықпал етеді. Зерттеу цифрлық іздерді талдау, әлеуметтік инженерия, мәліметтерді қолдану және мәтіндерді талдау сияқты негізгі әдістерді қамтиды, сондай-ақ олардың артықшылықтары мен шектеулерін талқылайды. Қорытынды бөлімде деанонимизация мәселелерінде этикалық аспектілердің маңыздылығы туралы тұжырым жасалады.

Түйінді сөздер: деанонимизация, әлеуметтік желілер, алаяқтық, машиналық оқыту, қауіпсіздік.

Обзор современных методов деанонимизации мошенников в социальных сетях и использование машинного обучения

Рост анонимности в социальных сетях создает благоприятные условия для мошенничества, что вызывает необходимость разработки эффективных методов деанонимизации для выявления и предотвращения незаконной деятельности. В данной статье рассматриваются современные методы деанонимизации мошенников в социальных сетях и роль машинного обучения в этом процессе. Увеличение количества мошеннических аккаунтов и рост угроз безопасности в социальных медиа подчеркивают важность разработки методов, направленных на идентификацию реальных личностей. Машинное обучение предоставляет возможности для автоматического анализа цифровых следов и выявления закономерностей, что способствует деанонимизации мошенников. Исследование охватывает ключевые методы, такие как анализ цифровых следов, социальная инженерия, использование данных и текстовый анализ, а также обсуждает их преимущества и ограничения. В заключении делается акцент на важности этических аспектов в вопросах деанонимизации.

Ключевые слова: деанонимизация, социальные сети, мошенничество, машинное обучение, безопасность.

Overview of modern methods for deanonymizing fraudsters in social networks and the use of machine learning

The rise of anonymity in social networks creates favorable conditions for fraud, necessitating the development of effective de-anonymization methods to detect and prevent illegal activities. This article examines modern methods for deanonymizing fraudsters in social networks and the role of machine learning in this process. The increasing number of fraudulent accounts and growing threats to security in social media highlight the importance of developing methods aimed at identifying real identities. Machine learning offers opportunities for the automatic analysis of digital traces and the detection of patterns, which contribute to the deanonymization of fraudsters. The study covers key methods such as digital trace analysis, social engineering, data utilization, and text analysis, and discusses their advantages and limitations. The conclusion emphasizes the importance of ethical considerations in the context of deanonymization.

Keywords: deanonymization, social networks, fraud, machine learning, security.

Кіріспе. Интернеттің дамуымен және әлеуметтік желілердің танымалдылығының артуымен онлайн кеңістікте өзара әрекеттесетін пайдаланушылар саны жыл сайын көбеюде. Сонымен қатар, бұл кеңістік алаяқтардың қаржылық алаяқтық, фишинг, жалған ақпарат тарату және кибершабуылдарды ұйымдастыру сияқты түрлі схемаларды жүзеге асыруына тартымды ортаға айналуға [1]. Әлеуметтік желілердегі алаяқтар өздерінің жеке басын жасыра алатындықтан, олардың аккаунттарының түпнұсқалылығы күмән тудырады, бұл пайдаланушылардың қауіпсіздігі мен деректерін қорғауды қамтамасыз етуге қосымша қиындықтар туғызады.

Алаяқтарды деанонимизациялау – анонимді немесе жалған аккаунттардың артында тұрған нақты тұлғаларды анықтау үдерісі. Бұл құқық қорғау органдары, әлеуметтік платформалар және киберқауіпсіздік саласындағы зерттеушілер үшін маңызды міндетке айналды. Деанонимизацияның негізгі мақсаты – заңсыз әрекеттерге қатысы бар тұлғалардың жеке басын анықтау және болашақта қылмыстық әрекеттердің алдын алу. Алайда, әлеуметтік желілер құрылымының күрделілігі және алаяқтардың мінез-құлқын үнемі өзгертуі бұл міндетті орындауда икемді әрі нақты тәсілдерді қажет етеді [2].

Соңғы жылдары машиналық оқыту үлкен деректерді талдау мен өңдеудің ең қуатты құралдарының бірі ретінде өзін көрсетті. Машиналық оқытуды пайдалану пайдаланушылардың мінез-құлқындағы заңдылықтарды анықтауға, мәтіндік деректерді талдауға және сандық іздерді салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл алгоритмдер жоғары бейімделгіштігімен ерекшеленеді, үлкен көлемдегі ақпаратты нақты уақыт режимінде өңдей алады және алаяқтарды сәйкестендіруге кететін уақытты айтарлықтай қысқартады [3]. Мысалы, кластерлеу алгоритмдері ұқсас сипаттамалар негізінде аккаунттарды топтастыра алады, ал табиғи тілді өңдеу (NLP) әдістері хабарламалардың стилистикалық ерекшеліктерін талдап, бір пайдаланушыға тиесілі әртүрлі аккаунттарды сәйкестендіруі мүмкін.

Бұл зерттеу әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялаудың заманауи әдістерін талдауға және олардың тиімділігін арттыру үшін машиналық оқытуды қолданудың перспективаларын бағалауға арналған. Мақалада деанонимизацияның негізгі тәсілдері, соның ішінде цифрлық іздерді талдау, әлеуметтік инженерия, мәліметтерді пайдалану және мәтіндерді талдау қарастырылады, сондай-ақ осы әдістердің мүмкіндіктері мен шектеулері талқыланады. Сонымен қатар, деанонимизация мәселелерінде жеке өмірге қол сұқпау құқығына қатысты этикалық аспектілерге ерекше назар аударылады, бұл мәселені тек техникалық қана емес, сонымен бірге әлеуметтік сынаққа айналдырады.

Зерттеудің мақсаты – қолданыстағы тәсілдерді шолу, олардың тиімділігін бағалау және болашақ зерттеулер мен әзірлемелерге арналған перспективалы бағыттарды анықтау [4]. Біз заманауи машиналық оқыту әдістерінің алаяқтардың анонимділігімен күреске қалай көмектесетінін және олардың онлайн қауымдастықтарда қауіпсіздік пен сенімділікті қамтамасыз етуге қандай үлес қоса алатынын анықтауға тырысамыз.

Әлеуметтік желілердегі деанонимизацияның заманауи әдістері.

1. Сандық іздерді талдау. Әрбір пайдаланушының цифрлық ортадағы әрекеті IP-мекенжайлар, суреттер метадеректері, құрылғы туралы ақпарат және профиль деректері сияқты ерекше іздер қалдырады. Осы іздерді жинау және талдау арқылы қауіпсіздік саласының мамандары анонимді профильдерді нақты тұлғалармен байланыстыра алады. IP-мекенжайларды және геолокацияны бақылау сияқты әдістерді қолдану арқылы пайдаланушының орналасқан жерін анықтап, алаяқтарға тән аномальды әрекеттерді табуға болады. Мысалы, алаяқтардың хабарламалары мен жарияланымдарының уақыт белгілерін олардың мүмкін болатын орналасқан жерінің деректерімен салыстырып, күдіктілер санын азайтуға болады.

2. Әлеуметтік инженерия. Әлеуметтік инженерия әдістерін алаяқтар ғана емес, сонымен қатар киберқауіпсіздік мамандары да қаскүнемдердің жеке ақпаратын ашу үшін пайдаланады. Психологиялық әсер ету және манипуляция тактикаларын қолдана отырып, мамандар алаяқтарды өздерінің қызметі туралы маңызды мәліметтерді ашуға итермелеуі мүмкін. Мысалы, кәдімгі пайдаланушының атынан күдіктімен диалог бастау арқылы оның қызметінің негізгі аспектілерін анықтауға болады. Әлеуметтік инженерияға фишинг пен префектинг әдістері кіреді, олардың басты мақсаты – алаяқты өзінің анонимділігін жоюға қажетті ақпаратты ашуға мәжбүрлеу [5].

3. Мәліметтерді пайдалану. Әртүрлі деректер базаларынан ақпараттың таралуы деанонимизация үшін пайдалануға болатын көптеген жеке деректерді ұсынады. Бұл деректерге нақты есімдер, электрондық пошта мекенжайлары, құпиясөздер және пайдаланушылардың әрекет тарихы кіруі мүмкін. Әлеуметтік желілердегі белсенділікті мәліметтермен салыстыру арқылы аналитиктер анонимді аккаунттардың нақты тұлғаларға тиесілі екенін анықтай алады. Мысалы, ашық қолжетімділіктегі сатып алу немесе транзакциялар туралы деректер анонимді аккаунтты шынайы есіммен байланыстыруға көмектесуі мүмкін.

4. Мәтін мен жазу стилін талдау. Мәтіннің стилистикалық талдауы тілдегі белгілі бір заңдылықтарды, жиі қолданылатын сөздерді, грамматикалық құрылымдарды және сол авторға тән қателерді анықтауға мүмкіндік береді. Табиғи тілді өңдеу (NLP) әдістері сияқты мәтінді талдау алгоритмдерін пайдалану әртүрлі аккаунттардың артында бір пайдаланушының тұрғанын анықтауға мүмкіндік береді [6]. Мысалы, күдікті алаяқтың жазу стилін талдап, оны белгілі стильдер базасымен салыстыра отырып, аккаунттардың арасындағы байланыстарды анықтауға және іздеуді тарылтуға болады.

1 кестете әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау әдістерінің салыстырмалы талдауын ұсынады. Әр әдістің сипаттамасы, артықшылықтары мен шектеулері көрсетілген.

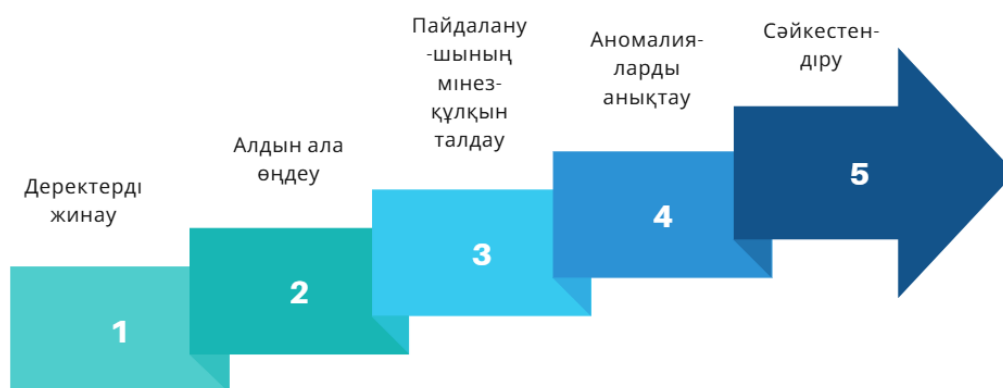
1 Кесте

Әдіс	Сипаттамасы	Артықшылықтары	Шектеулері
Сандық іздерді талдау	Пайдаланушыларды сәйкестендіру үшін IP-мекенжайлар, метадеректер, профиль сияқты деректерді жинау.	Көп дерек болған жағдайда жоғары дәлдік; талдау процестерін автоматтандыру	Деректердің қолжетімділігіне тәуелділік; интерпретацияның қиындығы
Әлеуметтік инженерия	Күдіктілерден ақпарат алу үшін психологиялық манипуляцияларды қолдану.	Төмен шығындар; күдіктілермен байланыста жоғары тиімділік	Этикалық және құқықтық тәуекелдер; біліктілікті қажет етеді
Мәліметтерді пайдалану	Әлеуметтік желілер-дегі белсенділікті салыстыру үшін мәліметтер базасын-дағы ақпараттарды қолдану.	Жеке ақпаратты тез анықтау мүмкіндігі; кең ауқымды деректерді қамту	Қолжетімді деректер көлемінің шектеулігі; құпиялылық мәселелері
Мәтінді талдау	Жазу стилі мен грамматикалық қателер негізінде мәтіндерді салыстыру.	Мәтіндердегі заңдылықтарды анықтау; күдікті аккаунттарды топтауда тиімді	Жалған сәйкестіктердің болуы мүмкін; өңдеу күрделілігі

Бұл кесте әдістердің ерекшеліктерін қысқаша салыстырып, әрқайсысының тиімділігі мен шектеулерін айқындайды.

Цифрлық іздерді талдау – бұл заманауи ақпараттық қауіпсіздік саласындағы ең маңызды процестердің бірі. Әлеуметтік желілерде алаяқтық әрекеттер мен заңсыз әрекеттердің көбеюіне байланысты бұл әдіс күдікті әрекеттерді анықтау және нақты пайдаланушыларды сәйкестендіру үшін қолданылады. Сандық іздерді талдау бірнеше маңызды кезеңдерден тұрады, әрқайсысы процесс тиімділігін қамтамасыз ету үшін өз үлесін қосады. 1 суретте "Сандық іздерді талдау схемасы" көрсетілген. Ол сандық іздерді талдау процесінің негізгі кезеңдерін сипаттайды.

САНДЫҚ ІЗДЕРДІ ТАЛДАУ СХЕМАСЫ

1 сурет – Сандық іздерді талдау схемасы

Суретте цифрлық іздерді талдау үдерісінің кезеңдері көрсетілген. Цифрлық іздерді талдау – бұл пайдаланушылардың анонимділігін анықтау және оларды сәйкестендіру үшін деректерді жинау мен өңдеу процесі. Бұл талдау күрделі алгоритмдер мен деректерді өңдеу әдістерінің көмегімен жүзеге асырылады. Суретте бейнеленген процесс келесі негізгі кезеңдерден тұрады:

1. Деректерді жинау. Бұл кезеңде қажетті деректер түрлі көздерден алынады. Олар: IP-мекенжайлар, метадеректер, әлеуметтік желілердегі белсенділік. IP-мекенжайлар пайдаланушының геолокациясын немесе құрылғысының желілік байланысын анықтау үшін пайдаланылады. Метадеректер файлдардағы уақыт белгілері, хабарламаларға қатысты деректер, құрылғы түрі және қосымша ақпарат. Әлеуметтік желілердегі белсенділік пайдаланушылардың хабарламалары, лайктары, пікірлері, репосттары сияқты мәліметтер [7]. Бұл деректерді жинау үшін арнайы құралдар мен технологиялар (мысалы, лог-файлдарды талдау, веб-скрейпинг) қолданылады.

2. Алдын ала өңдеу. Жиналған деректер тазартылып, құрылымдалады. Қажетсіз немесе қайталанатын мәліметтер жойылады. Өртүрлі форматтағы деректер стандартты түрге келтіріледі. Өртүрлі деректер арасындағы ықтимал байланыстар талданады (мысалы, IP-мекенжай мен хабарлама уақыты арасындағы байланыс). Бұл кезеңде деректерді талдау үшін қолданылатын құралдар мен әдістерді (мысалы, SQL, Python) таңдау маңызды [8].

3. Пайдаланушы әрекетін талдау. Пайдаланушының мінез-құлқындағы үлгілер анықталады. Хабарламаларды немесе әрекеттерді жіберу уақыттары. Әлеуметтік желілердегі өзара әрекеттердің сипаттамасы (мысалы, жиі қолданылатын сөздер, хэштегтер). Белгілі бір әрекетке тән заңдылықтарды анықтау (мысалы, қайталанатын IP-адресстер). Бұл талдауды жүзеге асыру үшін машиналық оқыту алгоритмдері жиі пайдаланылады, мысалы, кластеризация немесе уақыттық талдау.

4. Аномалияларды анықтау. Аномалияларды табу үшін деректер талданады. Деректердегі стандарттан ауытқуларды анықтау. Қолданушының әрекеті ортақ мінез-құлыққа сәйкес келмеген жағдайда (мысалы, тым жоғары белсенділік немесе логикаға сай келмейтін уақыт белгілері). Графиктер немесе кестелер арқылы күдікті әрекеттерді көрсету. Аномалияларды анықтау – күдікті аккаунттарды анықтаудың маңызды қадамы.

5. Идентификация. Идентификация – талдаудың соңғы кезеңі [9]. Бұл кезеңде нақты тұлғаны анықтау мақсатында барлық мәліметтер біріктіріледі. Пайдаланушының жеке деректері мен белсенділігі арасындағы байланысты анықтау. Нақты пайдаланушының кім екенін анықтау үшін алынған деректерді салыстыру. Идентификация процесінде табиғи тілді өңдеу (NLP) стильдік ерекшеліктерді анықтау үшін қолданылады. Кластеризация алгоритмдері ұқсас аккаунттарды топтастырады. Геолокация мен уақыттық сәйкестіктер тексеріледі.

Цифрлық іздерді талдау – бұл бірнеше кезеңнен тұратын күрделі процесс, ол жинақталған мәліметтерден бастап нақты тұлғаны сәйкестендіруге дейінгі барлық қадамдарды қамтиды. Бұл әдіс алаяқтықты анықтау мен алдын алуда тиімді құрал болып табылады. Оның жетістігі жинақталған деректердің сапасына және пайдаланылатын алгоритмдердің тиімділігіне байланысты.

2 кестеде әлеуметтік инженерия әдістерінің ерекшеліктерін, оларды қолдану мысалдарын және тиімділік деңгейін салыстырады. Әлеуметтік инженерия – бұл пайдаланушыны манипуляциялау арқылы ақпаратты алу әдістерін қамтитын процесс. Әр әдіс өзіне тән қолдану тәсілдерімен және тиімділік деңгейімен сипатталады.

2 Кесте

Әдіс	Қолдану мысалдары	Тиімділігі
Фишинг	Логин мен құпиясөздерді алу үшін жалған беттер жасау	Жоғары, әсіресе жаппай тарату кезінде
Ақпарат тастау	Пайдаланушыны ақпаратты ашуға мәжбүрлеу үшін мақсатты деректермен манипуляция жасау	Орташа, сенім деңгейіне байланысты
Жалған таныстықтар	Жалған аккаунт арқылы күдіктіні сөйлесуге тартып, жеке деректерді анықтау	Жоғары, білікті тәсілмен жүзеге асырылғанда
Әлеуметтік дәлел	Әлеуметтік орта әсерімен ақпаратты ашуға мәжбүр ету әдістерін қолдану	Топтық талқылауларда жоғары

Әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау саласында машиналық оқытуды қолдану анонимдікпен күресте жаңа мүмкіндіктер ашады. Бұл тәсілдер деректерді талдауды ауқымды және тиімді етеді. Негізгі қолданылатын алгоритмдер классификация, кластеризация және деректерді талдаудың басқа да әдістерін қамтиды. Бұл әдістер жасырын байланыстар мен мінез-құлық үлгілерін анықтауға мүмкіндік береді.

1. Алаяқтардың паттерндерін анықтау үшін классификация. Классификация алгоритмдері (мысалы, шешім ағаштары, кездейсоқ орман, нейрондық желілер) алаяқтық әрекеттің белгілерін анықтап, аккаунттарды олардың мінез-құлқы бойынша жіктеуге көмектеседі. Машиналық оқыту

моделін алаяқтарға тән әрекеттер мен паттерндерді сипаттайтын меткалар бойынша оқытып, кейін оларды шынайы уақытта күдікті аккаунттарды анықтау үшін пайдалануға болады. Алгоритмдер жарияланым уақыты, контентпен өзара әрекеттесу жиілігі және хабарламалардағы негізгі сипаттамалар сияқты мәліметтерді пайдалана отырып, алаяқтық аккаунттарды заңды пайдаланушылардан тиімді ажыратады.

2. Кластеризация арқылы күдікті аккаунттарды топтастыру. Кластеризация алгоритмдері (мысалы, k-means, DBSCAN) ұқсас сипаттамалар мен мінез-құлық үлгілері бар аккаунттарды топтастыруға мүмкіндік береді. Бұл әдіс үлкен көлемдегі деректерді талдау кезінде ерекше пайдалы, өйткені күдікті аккаунттарды автоматты түрде кластерлерге біріктіру зерттеушілерге ең ықтимал алаяқтарға назар аударуға көмектеседі.

3. Мәтіндерді талдау үшін табиғи тілді өңдеу (NLP). Табиғи тілді өңдеу әдістері (NLP) пайдаланушылардың жазған мәтіндерінің стилистикалық ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік береді. NLP көмегімен сөз қолданысындағы заңдылықтарды, лексикалық артықшылықтарды және синтаксистік ерекшеліктерді анықтауға болады, бұл белгілі бір авторға тән сипаттарды анықтауға мүмкіндік береді. Алгоритмдер пайдаланушылардың сипаттамалары, жазбалары мен пікірлерін талдап, аномалияларды және ұқсас стильдерді анықтайды. Бұл күдіктілер ауқымын тарылтып, деанонимизацияның дәлдігін арттырады.

4. Күрделі паттерндер үшін терең оқыту және нейрондық желілер. Терең оқыту, соның ішінде көпқабатты нейрондық желілер, дәстүрлі әдістермен анықтау қиын күрделі және түсініксіз мінез-құлық үлгілерін өңдей алады. Мұндай модельдер пайдаланушылардың әрекеттері арасындағы жасырын тәуелділіктерді анықтап, үлкен көлемдегі тарихи деректер негізінде алаяқтық ықтималдығын болжай алады.

Машиналық оқытудың құралдары мен әдістері әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау үшін тиімді құрал болып табылады. Олар ауқымды деректерді автоматты түрде талдап, күрделі заңдылықтарды анықтай алады. Классификация, кластеризация, NLP және терең оқыту сияқты әдістерді біріктіру арқылы деанонимизация тиімділігі айтарлықтай артады. Бұл әдістер әлеуметтік желілердегі қауіпсіздік деңгейін жақсартып, алаяқтықпен күресте маңызды рөл атқарады. Зерттеу барысында әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау үшін машиналық оқыту әдістерін қолдану бойынша эксперименттер жүргізілді. Негізгі нәтижелерге ұсынылған әдістердің дәлдігі, сенімділігі және масштабтылығының бағалары кіреді, бұл олардың күдікті аккаунттарды анықтаудағы қолданылу мүмкіндіктерін айқындайды.

Машиналық оқыту қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың маңызды салаларының бірі болып табылады және алаяқтарды деанонимизациялау сияқты күрделі міндеттерді шешуде ерекше тиімді. Бұл әдіс үлкен көлемдегі деректерді талдап, заңдылықтарды анықтауға және күдікті әрекеттерді автоматты түрде тануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оның жетістіктерімен қатар, бірқатар шектеулер мен қиындықтар да бар. Осы эсседе машиналық оқытудың артықшылықтары мен мәселелері талқыланады.

Машиналық оқытудың артықшылықтары. Бірінші және басты артықшылықтардың бірі – деректерді автоматты талдау мүмкіндігі. Машиналық оқыту алгоритмдері үлкен көлемдегі деректерді жылдам өңдеуге және алаяқтық аккаунттарды жаппай анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс қолмен талдау процесімен салыстырғанда айтарлықтай уақытты үнемдейді және тиімділікті арттырады. Мысалы, терең нейрондық желілер үлкен деректер массивін талдай отырып, күдікті әрекеттерді нақты уақыт режимінде анықтай алады.

Екінші маңызды артықшылығы – жоғары дәлдік. Машиналық оқыту алгоритмдері мінез-құлық үлгілері мен өзара әрекеттесу заңдылықтарын тиімді анықтай алады. Бұл алаяқтардың мінез-құлқына тән ерекшеліктерді тануға және оларды заңды пайдаланушылардан ажыратуға мүмкіндік береді. Алгоритмдердің бейімделу қабілеті де жоғары дәлдікке жетуге ықпал етеді, бұл әсіресе деректер жиыны әртүрлі болған жағдайда маңызды.

Үшінші артықшылығы – күрделі схемаларды анықтау мүмкіндігі. Машиналық оқыту алгоритмдері мәтіндер мен пайдаланушы әрекеттерін талдау арқылы жасырын байланыстарды табуға көмектеседі. Мысалы, табиғи тілді өңдеу (NLP) әдістері қолданушылардың хабарламаларындағы стильдік ерекшеліктерді анықтап, бір-бірімен байланысты аккаунттарды анықтай алады. Бұл әдіс ұйымдасқан алаяқтар желілерін табуда үлкен рөл атқарады.

Шектеулер мен қиындықтар. Дегенмен, машиналық оқытудың тиімділігіне қарамастан, оның кейбір шектеулері бар. Ең маңызды қиындықтардың бірі – адаптивтілік қажеттілігі. Алаяқтар өздерінің мінез-құлқын өзгертіп, жаңа әдістерді қолдана отырып, анықтаудан жалтаруға тырысады. Бұл

модельдерді тұрақты түрде жаңартып, қайта оқытуды талап етеді, бұл қосымша уақыт пен ресурстарды қажет етеді.

Екінші қиындық – деректердің қажетті көлемі. Машиналық оқыту модельдері үшін үлкен көлемдегі сапалы деректердің болуы өте маңызды. Егер деректер жиыны жеткіліксіз немесе сапасыз болса, модельдің дәлдігі төмендейді. Сонымен қатар, деректерді жинау мен өңдеу айтарлықтай ресурстарды қажет етеді, бұл шағын ұйымдар үшін қиындық тудыруы мүмкін.

Үшінші шектеу – этикалық мәселелер. Деанонимизация процесі пайдаланушылардың құпиялылық құқықтарын бұзуы мүмкін. Әлеуметтік желілерде деректерді талдау және пайдаланушының жеке ақпаратын анықтау жеке өмірге қол сұғу ретінде бағалануы мүмкін. Сондықтан деанонимизация әдістерін қолдану этикалық нормаларға сай болуы және тек заңды мақсаттарға бағытталуы тиіс.

Әлеуметтік желілердегі деанонимизация процестерінде этикалық мәселелер ерекше орын алады. Технологиялардың қарқынды дамуы жеке ақпаратты жинау мен талдауға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен бірге, пайдаланушылардың құпиялылығы мен құқықтарына қауіп төндіруі мүмкін. Сондықтан деанонимизация әдістерін қолдану тек заңды және этикалық негіздерде жүзеге асырылуы тиіс.

Деанонимизация процестері пайдаланушылардың жеке деректерін ашу арқылы олардың құпиялылығын бұзу қаупін туғызады. Әлеуметтік желілерден жиналған деректерді талдау жеке өмірдің шекарасына қол сұғуға әкелуі мүмкін. Мысалы, адамдардың хабарламалары, байланыстары немесе әрекеттері олардың келісімінсіз талдануы этикалық нормаларға қайшы келеді.

Сондықтан, деанонимизация әдістерін қолдану кезінде деректерді пайдалану заңды негіздермен және пайдаланушылардың құқықтарын қорғауға арналған ережелермен шектелуі керек. Жеке деректерді қорғау жөніндегі халықаралық заңдар мен ережелер, мысалы, GDPR (Еуропалық деректерді қорғау жөніндегі жалпы ереже), осы мәселелерді реттеуге бағытталған. Бұл заңдар пайдаланушылардың деректерін пайдалануға

Қорытынды. Әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау – бұл заманауи технологиялар мен әдістерді қолдануды талап ететін маңызды процесс. Бұл әдістердің ішінде машиналық оқытуды пайдалану ерекше орын алады, себебі ол деректерді жылдам және тиімді талдап, күрделі мінез-құлық үлгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Сандық іздерді талдау, әлеуметтік инженерия әдістері және мәтіндерді өңдеу сияқты тәсілдер де деанонимизацияның тиімділігін арттырады.

Зерттеу барысында машиналық оқытудың деректерді автоматты түрде талдау, жоғары дәлдікпен жұмыс істеу және күрделі схемаларды анықтау сияқты артықшылықтары анықталды. Сонымен қатар, әдістердің бейімделгіштігі және үлкен көлемдегі деректерді өңдеудегі тиімділігі де олардың маңыздылығын дәлелдейді. Алайда, бұл әдістер кейбір шектеулер мен қиындықтарға тап болады, мысалы, алаяқтардың мінез-құлықтарының өзгеруі, деректердің жеткіліксіздігі және этикалық мәселелер.

Этикалық аспектілер бұл процестің маңызды бөлігі болып табылады, өйткені деанонимизация жеке деректердің құпиялығына әсер етуі мүмкін. Сондықтан бұл әдістерді қолдану заңды және этикалық нормаларды сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс. Құпиялылықты қорғау және технологияларды зиянды мақсаттарда пайдалануды болдырмау – осы саладағы басты міндеттер.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілердегі алаяқтарды деанонимизациялау үшін машиналық оқытуды қолдану перспективалы шешім болып табылады. Болашақта бұл әдістерді жетілдіру, оларды жаңа қауіп-қатерлерге бейімдеу және этикалық нормаларды қатаң сақтау қажет. Осылайша, әлеуметтік желілердегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және пайдаланушылардың сенімін арттыруға мүмкіндік туындайды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Saitbekov A., Pokusov V., Sabibolda A. (2023). Analysis and strategy to combat cybercrime in Kazakhstan. Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени м. Есбулатова, 3(76), с. 11-15.
2. Brown, J., & Smith, P. "Fraud Detection in Online Communities Using Machine Learning Algorithms." — IEEE Transactions, 2019.
3. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. "Deep Learning." — MIT Press, 2016.
4. Мальцев А.В. "Машинное обучение и его применение в анализе данных." — СПб.: Питер, 2021.

5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation).
6. Туребекова Г.А. "Құпиялылық құқықтары және ақпараттық технологиялар этикасы." — Алматы: КазНУ баспасы, 2022.
7. Маджуга Н.Л., Щербаков И.Н. "Цифровые следы в современных коммуникациях." — М.: Экономика, 2019.
8. Lin, D., & Lee, K. "Digital Footprint Analysis for Cybersecurity Applications." — Journal of Digital Security, 2018.
9. Иванов Д.Н. "Методы социальной инженерии в информационной безопасности." — Москва: МИФИ, 2020.

Авторлар туралы мәліметтер

Уралова Ф.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, полиция лейтенанты.

Кадырова Р.Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Сәбиболда Ә.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, полиция аға лейтенанты.

Уралова Ф.С. - преподаватель кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, лейтенант полиции.

Кадырова Р.Т. - начальник кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Сәбиболда Ә.М. - преподаватель кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, старший лейтенант полиции.

Uralova F.S. - Teacher at the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Lieutenant.

Kadyrova R.T. - Head of the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Lieutenant Colonel.

Sabibolda A.M. - Teacher of the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov, Senior Lieutenant of the police.

Т.Т. Дюсебаев¹, С.А. Сейлханова², С.И. Таженова²

¹Университет Кунаева, Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ АУТОПСИИ В СУДЕБНО-ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Данная статья затрагивает теоретические аспекты применения метода виртуальной аутопсии в Республике Казахстан. Исследование проведено с целью проанализировать преимущества и недостатки этого метода, а также предложить пути его усовершенствования на законодательном уровне.

Авторы также рассмотрели возможность использования компьютерной магнитно-резонансной томографии (МРТ) в судебно-медицинской экспертизе. При подготовке научной статьи были использованы источники из основных интернет-ресурсов, таких как научная электронная библиотека (elibrary), Scopus и PubMed. В ходе изучения литературы было отмечено, что существуют работы, где представлены алгоритмы использования компьютерного моделирования трупа в следственном процессе, а также рассмотрены правовые аспекты виртопсии в судебно-экспертной деятельности. Однако, не было обнаружено комплексной работы, которая бы освещала юридические основания и практические аспекты применения виртопсии для доказательства на определенных категориях судебных слушаний. В работе также рассматриваются статьи, обсуждающие преимущества и ограничения МРТ-визуализации в судебно-медицинской экспертизе трупа.

В результате научного исследования выявлены положительные и отрицательные стороны применения виртопсии в следственных действиях. Разработаны практические рекомендации для использования виртопсии в случаях скоропостижной смерти, врачебных ошибок и при проведении экспертизы неопознанного трупа. Сделаны выводы о роли виртуальных технологий в судебно-медицинской экспертизе трупов.

Использование результатов виртопсии повышает обоснованность заключений в судебной практике. Она должна дополнять результаты аутопсии, а снимки могут быть использованы в ходе следственных действий и присоединены к протоколу допроса в качестве доказательств.

Ключевые слова: криминалистика, виртуальная аутопсия, экспертиза трупа, финансирование, компьютерная томография, КТ, магнитно-резонансная томография, МРТ, инновационные технологии, рентгенологический метод, судебно-медицинская экспертиза, спиральная компьютерная томография, криминалистическая экспертиза, расследование, рендеринг.

Сот-құқық қорғау қызметінде виртуалды аутопсияны қолданудың құқықтық аспектілері

Бұл мақала Қазақстан Республикасында виртуалды аутопсия әдісін қолданудың теориялық аспектілерін қозғайды. Зерттеу осы әдістің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау, сондай-ақ оны заңнамалық деңгейде жетілдіру жолдарын ұсыну мақсатында жүргізілді. Авторлар сонымен қатар сот-медициналық сараптамада компьютерлік магнитті-резонанстық томографияны (МРТ) қолдануды қарастырды. Ғылыми мақаланы дайындау кезінде ғылыми Электронды кітапхана (elibrary), Scopus және PubMed сияқты негізгі интернет-ресурстардың көздері пайдаланылды. Әдебиеттерді зерттеу барысында тергеу процесінде мәйітті компьютерлік модельдеуді қолдану алгоритмдері ұсынылған, сондай-ақ сот-сараптама қызметіндегі виртопсияның құқықтық аспектілері қарастырылған жұмыстар бар екендігі атап өтілді. Алайда, сот тыңдауларының белгілі бір санаттарында дәлелдеу үшін виртопсияны қолданудың заңды негіздері мен практикалық аспектілерін қамтитын кешенді жұмыс табылған жоқ. Сондай-ақ, жұмыста мәйіттің сот-медициналық сараптамасындағы МРТ бейнелеудің артықшылықтары мен шектеулері талқыланатын мақалалар қарастырылады. Ғылыми зерттеу нәтижесінде тергеу әрекеттерінде виртопсияны қолданудың оң және теріс жақтары анықталды. Кенеттен қайтыс болған жағдайда, дәрігерлік қателіктер кезінде және белгісіз мәйітке сараптама жүргізу кезінде виртопсияны қолдану үшін практикалық ұсыныстар жасалды. Мәйіттердің сот-медициналық сараптамасындағы виртуалды технологияның рөлі туралы қорытындылар жасалды. Виртопсия нәтижелерін пайдалану сот практикасындағы қорытындылардың дұрыстығын арттырады. Ол аутопсия нәтижелерін толықтыруы керек, ал суреттер тергеу әрекеттері кезінде қолданылуы мүмкін және жауап алу хаттамасына дәлел ретінде қосылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: криминалистика, виртуалды аутопсия, мәйітті тексеру, қаржыландыру, компьютерлік томография, КТ, магнитті-резонанстық томография, МРТ, инновациялық технологиялар, рентгенологиялық әдіс, сот-медициналық сараптама, спиральды компьютерлік томография, криминалистикалық сараптама, тергеу, көрсет.

Legal aspects of the use of virtual autopsy in judicial and law enforcement activities

This article touches on the theoretical aspects of the application of the virtual autopsy method in the Republic of Kazakhstan. The study was conducted in order to analyze the advantages and disadvantages of this method, as well as to suggest ways to improve it at the legislative level.

The authors also considered the possibility of using computed magnetic resonance imaging (MRI) in forensic medical examination. When preparing a scientific article, sources from the main Internet resources, such as the scientific electronic library (elibrary), Scopus and PubMed, were used. In the course of studying the literature, it was noted that there are works where algorithms for using computer modeling of a corpse in the investigative process are presented, as well as legal aspects of autopsy in forensic activities are considered. However, no comprehensive work was found that would highlight the legal grounds and practical aspects of the use of virtopsy for evidence in certain categories of court hearings. The paper also discusses articles discussing the advantages and limitations of MRI imaging in the forensic medical examination of a corpse.

As a result of scientific research, the positive and negative sides of the use of virtopsy in investigative actions were revealed. Practical recommendations have been developed for the use of virtopsy in cases of sudden death, medical errors and during the examination of an unidentified corpse. Conclusions are drawn about the role of virtual technologies in the forensic medical examination of corpses.

The use of the results of a virtopsy increases the validity of conclusions in judicial practice. It should complement the autopsy results, and the images can be used during investigative actions and attached to the interrogation protocol as evidence.

Keywords: criminalistics, virtual autopsy, examination of a corpse, financing, computed tomography, CT, magnetic resonance imaging, MRI, innovative technologies, X-ray method, forensic medical examination, spiral computed tomography, forensic examination, investigation, rendering.

Введение. В настоящее время применение компьютерной томографии (КТ), мультиспиральной компьютерной томографии (МСКТ) и магнитно-резонансной томографии (МРТ) вызвало революцию в научном исследовании не только живых организмов, но и тел после смерти. Появился новый термин – виртопсия (от слов «виртуальная» и «аутопсия»), который описывает инновационную технологию визуализации посмертного состояния.

Виртопсия – это метод исследования тела после смерти, который объединяет проведение классического патологоанатомического или судебно-медицинского вскрытия с предварительным использованием КТ и/или МРТ для получения полного изображения тела без использования контрастных веществ [1, с.1056].

Искусство вскрытия тела с целью получения медицинских знаний и создания мумии было практиковано еще в древнем Египте, а проблемы патологической анатомии были изучены в Вавилоне более 3500 лет назад. Создание вскрытий для выявления причины смерти человека было впервые предложено Абу Али ибн Сине (980-1037). С тех пор проведение аутопсий было законодательно закреплено во многих развитых странах, хотя требования к проведению вскрытий могут различаться в некоторых странах, включая Восточную Азию и Африку, где для проведения аутопсии необходимо получить согласие близких родственников.

Основная часть. Виртуальная аутопсия, как особое направление криминалистических исследований, возникла более 50 лет назад под руководством профессора Р. Вюлленвебера в 1977г., однако, несмотря на использование самого передового КТ-оборудования, доступного Боннскому университету, результаты исследования оказались недостаточно достоверными из-за низкого качества полученных изображений, что в свою очередь привело к недостаточной информативности оценки огнестрельного ранения головы, что затруднило криминалистические выводы [2, с.227].

С развитием научно-технической сферы и появлением КТ и МРТ-исследований, точность результатов посмертного исследования трупов значительно увеличилась. Внедрение таких результатов в правоприменительную практику существенно повысило уровень посмертной криминалистической визуализации во многих странах Запада.

В конце XX века произошел важный научный прорыв, который связан с работой двух европейских исследователей – Т. Риперта и К. Риттнера. Они в своих исследованиях многократно подчеркивали важность использования визуализации после смерти. В середине 1990-х годов они выразили свое мнение о высокой точности идентификации неизвестного тела путем сравнения компьютерных томографических изображений, полученных во время жизни, и после смерти с помощью рентгеновских снимков [3, с.126].

Однако применение КТ и МРТ в посмертной диагностике до сих пор остается недостаточно развитым и не получило широкого признания в сообществе. Это связано с рядом проблем, таких как

высокая стоимость и недоступность необходимого оборудования, сложность интерпретации полученных изображений, а также нехватка опыта и экспертизы у специалистов в данной области [4, с.100].

Сегодня, компьютерная томография (КТ) и магнитнорезонансная томография (МРТ) стали неотъемлемой и важной частью судебно-медицинской экспертизы живых лиц, когда экспертные выводы опираются на заключения рентгенологов и данных лучевых методов диагностики [5, с.208]. Рентгенография трупов и органов стала выполняться уже через несколько месяцев после открытия знаменитым немецким физиком Вильгельмом Конрадом Рентгеном X-лучей в 1895 году.

Большинство современных методов использования радиологии в судебной науке были предсказаны и практикуются с начала 1898 года. Эти методы включают археологические и антропологические исследования, обнаружение взрывных устройств, определение возраста по костям, дентальную идентификацию, идентификацию снарядов и многое другое. Некоторые из этих ранних приемов устарели, другие были забыты или перестали применяться на протяжении многих лет. Однако, некоторые из них вновь обрели свою актуальность, например, идентификация по скелету).

С развитием рентгеновской аппаратуры и накоплением радиологических знаний, врачи-рентгенологи проявили интерес к судебно-медицинской практике. Возникла необходимость изучения лиц без жизненных признаков, что привело к росту популярности радиологии в судебной науке.

Приход последней четверти XX века принес новые и захватывающие разработки в радиологической сфере, которые проливают свет на судебно-медицинские исследования. К таким разработкам относятся ультразвуковое исследование (УЗИ), эндоскопическое исследование, компьютерная томография (КТ) и магнитно-резонансная томография (МРТ). Особенно привлекательными для судебно-медицинских исследований стали последние две разработки, позволяющие получать данные в 16-срезовом режиме с толщиной среза менее 1 мм. [6, с.142].

На данный момент, одним из самых новых методов криминалистических исследований является виртуальная аутопсия, также известная как виртопсия. Как описана ранее, она представляет собой альтернативу традиционному вскрытию путем сканирования и создания визуальной модели покойного. Концепция использования КТ-исследований после смерти была впервые представлена в начале XXI века, а первый учебник, посвященный созданию виртопсии, появился в 2009 году. В ней было подтверждено, что виртопсия не уступает традиционному вскрытию, предоставляя полную и достоверную информацию об объекте исследования. Тем не менее, сейчас этот метод используется в качестве дополнительного метода, не заменяя классическое вскрытие.

Виртопсия имеет несколько преимуществ перед традиционным вскрытием. Во-первых, она не требует инвазивных процедур и, следовательно, оказывает меньшее воздействие на тело покойного. Во-вторых, виртуальная аутопсия может быть выполнена в любое время после смерти, в отличие от традиционного вскрытия, требующего свежести тела. Это позволяет получить дополнительную информацию в случае консервации или кремации тела. В-третьих, виртопсия может быть использована в случае массовых бедствий, когда необходимо исследовать большое количество покойных [6, с.168].

Профессор Дирнхофер акцентировал внимание на важности трехмерной визуализации при иллюстрации выводов эксперта. Это особенно важно для тех, кто не обладает медицинским образованием и имеет трудности с пониманием сложных и подробных описаний, содержащихся в протоколах вскрытий. Среди таких лиц можно выделить сотрудников правоохранительных органов, адвокатов, судей и присяжных. Профессору Майклу Тали (Michael Thali), преемнику профессора Дирнхофера, также следует воздать должное за его подвижнические и лидерские качества и пропаганду данного метода в мировой судебно-медицинской практике.

В целях дальнейшего распространения знаний и опыта основатели проекта «Virtopsy» выпустили монографии, руководства и атласы, которые, без преувеличения, можно назвать «произведениями искусства» в судебной медицине. Чрезвычайно успешная модель межведомственного и междисциплинарного сотрудничества была внедрена в судебно-медицинскую экспертизу ряда стран (Германия, Франция, Великобритания, США, Израиль, Австралия), где виртопсия в настоящее время уже рутинно используется для проведения скринингового исследования практически всех трупов для решения вопроса о необходимости дальнейшего секционного исследования.

Сегодня, современные аутопсийные исследования приобретают все большую значимость в лечебно-диагностической практике.

Процессы демократизации общества и сохранение культурных традиций поднимают вопрос о целесообразности применения аутопсийных исследований. В таком контексте активное использование этих методов становится необходимым в случаях, когда ставится под сомнение возможность достоверной диагностики прижизненной патологии. Это позволяет значительно расширить

возможности точного и своевременного определения заболевания в сочетании с другими методами исследования, такими как ультразвук, компьютерная томография, радиоизотопные и другие методы.

Основная информация предоставляется через использование различных источников материала, таких как проведение вскрытий, хирургические операции, биопсии и эксперименты. Эти процедуры позволяют подтверждать или опровергать клинические диагнозы, а также выявлять возможные ошибки в диагностике. Кроме того, они помогают выяснить причины смерти, особенности протекания болезней и оценить эффективность проводимого лечения и диагностических процедур, а также собирать статистику по смертности и летальности [7, с. 93].

Несмотря на простоту процесса обследования, для описания и интерпретации полученных данных, а также их использования в качестве доказательств требуется наличие специальных знаний и навыков. С помощью криминалистического рендеринга возможно воссоздание преступной ситуации в трехмерной модели с высокой степенью детализации и реалистичности. Это позволяет суду и участникам процесса более наглядно представить происходящее, а также анализировать и интерпретировать полученные данные.

Компьютерное моделирование и визуализация могут использоваться для анализа следственных материалов, оценки взаимосвязи различных факторов и их влияния на происшествие. Например, с помощью виртуальной реконструкции возможно определить точную траекторию движения объектов или лиц, доказать или опровергнуть определенные версии событий, а также провести эксперименты с различными условиями и параметрами. К примеру, возникает необходимость разграничения полномочий всех участников судебного разбирательства: следователя, врача-эксперта, потерпевшего, подозреваемого и свидетелей. Для этого, необходимо предусмотреть разработку соответствующих требований к предоставляемым в качестве доказательств материалам. Отсутствие нормативных актов, инструкций и стандартов, регламентирующих деятельность по применению виртопсии, может быть негативно воспринято судом. Использование компьютерного моделирования в качестве доказательства по уголовному делу в судебном разбирательстве описано ранее.

Криминалистический рендеринг является особым видом виртуальной визуализации, который используется в расследовании преступлений. Он позволяет воссоздать трехмерные объекты или сцены, основываясь на имеющихся доказательствах или свидетельствах. Этот подход может быть полезным при расследовании ДТП, преступлений против имущества или других видов преступлений.

В случае с делом гражданина Стивенсона против компании «Honda», криминалистический рендеринг был использован для воссоздания сцены аварии. Компания «Honda» использовала специалистов, чтобы показать присяжным пересеченную гонщиком местность и скорость, с которой он двигался. Присяжные пришли к выводу, что причиной аварии было превышение скорости гонщиком в данных условиях местности, и решение было вынесено в пользу компании «Honda». Таким образом, этот процесс стал первым примером использования виртуальной реконструкции в судебных процессах и подтвердил эффективность криминалистического рендеринга в расследовании преступлений. Этот метод продемонстрировал новый этап развития компьютерной технологии и её применение в правоохранительной деятельности [8]. Термин «рендеринг» (англ. rendering — визуализация) используется в компьютерной графике и обозначает процесс создания реалистичного изображения с помощью трёхмерных технологий.

Исследование операционного материала, включая удаленные органы и ткани, позволяет патологоанатомам изучать морфологию развивающихся заболеваний на различных этапах и применять различные методы морфологического исследования. Они не только помогают устанавливать точные диагнозы и понимать причины смерти, но и вносят вклад в развитие науки и способствуют улучшению качества здравоохранения и безопасности общества в целом.

Также виртопсия может использоваться для установления причины смерти в случае огнестрельного ранения. Этот метод обладает рядом преимуществ, таких как быстрота проведения обследования, возможность определения характеристик ранения (траектория, движение пули, калибр, угол вхождения и локация), что важно для криминалистической экспертизы. Аппаратный комплекс также может быть установлен на передвижной модуль, что обеспечивает оперативность получения информации и может быть полезно при массовых происшествиях в удаленных местностях, например, при массовом отравлении [9, с.104].

Виртуальная аутопсия предлагает незначительное использование химических веществ для сохранения органов, что способствует экономии средств и снижает негативное воздействие на окружающую среду. Еще одним важным преимуществом такого подхода является возможность сохранения данных и изображений для дальнейшего исследования и обучения. Это значительно

улучшает понимание различных заболеваний и случаев смерти, а также позволяет развивать новые методы диагностики и лечения.

В целом, виртопсия имеет потенциал для существенного улучшения судебно-медицинской практики и повышения качества диагностики причин смерти. Она предлагает более безопасный, точный и быстрый метод исследования, который может помочь предотвратить некоторые случаи внезапной смерти и учитывать религиозные убеждения родственников умерших. Кроме того, в виртуальной аутопсии отсутствует риск передачи опасных инфекционных заболеваний, таких как туберкулез, гепатит и ВИЧ и других опасных заболеваний.

Виртуальная аутопсия также позволяет проводить визуальное моделирование травм, что может быть полезным для определения причины смерти и получения дополнительных доказательств при расследовании преступлений. Кроме того, использование компьютерных моделей способно восстановить внешний вид трупа с высокой точностью, что может быть полезно при идентификации и поиске пропавших людей.

С технической точки зрения эксперты не только подтвердили равноценность, но и преимущество виртопсии перед секционным исследованием останков. С этической стороны виртопсия может быть компромиссом, удовлетворяющим религиозные убеждения близких умершего. Однако, главными проблемами, связанными с внедрением виртопсии в судебную практику, являются недостаточное знание, инерция и безразличие кадровых работников в отношении современных высокотехнологичных методов исследования, а также недостаток квалифицированных специалистов, компетентных как в радиологических исследованиях, так и в судебно-медицинской экспертизе.

Виртуальная аутопсия, несмотря на множество преимуществ, все еще имеет свои ограничения. Диагностика некоторых видов повреждений и заболеваний может быть сложной без непосредственного исследования тканей. Кроме того, для интерпретации результатов и точной диагностики требуется высококвалифицированный персонал. Виртуальная аутопсия не способна полностью заменить традиционную аутопсию, особенно в случаях, требующих детального изучения органов и тканей, а также определения микроскопических изменений. Ограничения в использовании виртуальной аутопсии существуют в некоторых странах, включая Казахстан, из-за недостатков в нормативной и методической сферах.

Помимо непроработанной юридической части очевидна проблема экономической целесообразности использования виртопсии. Согласно данным Scientific American, одной из основных преград для широкого применения виртопсии является стоимость оборудования. Так, стоимость демонстрационного стола составляет 60 тыс. долларов США; сканеров, используемых для магнитно-резонансной и компьютерной томографии — 100 тыс. долларов США [10, с.48]. Вместе с тем можно выделить и другие проблемы: отсутствие квалифицированных специалистов, достаточного материально-технического оснащения и нормативно-правовой базы в данной области.

Также следует учесть, что стоимость технического оборудования и его обслуживания (особенно МРТ), а также наличие специального помещения и квалифицированного персонала играют значительную роль. Технические сложности могут возникнуть при исследовании тел с большой массой. Недостаток опыта и знаний у судебно-медицинских экспертов приводит к необходимости привлечения подготовленных рентгенологов в штат судебно-медицинских бюро.

В 2021 году в Казахстане с целью применения виртуальной аутопсии впервые был представлен проект оборудования для посмертного исследования, позволяющее осуществлять вскрытие тел без необходимости инвазивного вмешательства. Речь шла о главных плюсах метода виртуальной аутопсии — безопасность для здоровья патологоанатомов и медперсонала, процесс исключаящий риск заражения и распространения инфекций. Среди преимуществ инновационного оборудования по сравнению с классическим вскрытием — система навсегда сохраняет цифровые записи и позволяет проводить обследования в будущем. Также сканированные данные можно использовать для получения второго мнения и отправить файл в любую точку мира в электронном виде [11].

Данный метод виртуальной аутопсии является бесценным как для юридических так и медицинских вузов. В частности он помогает им углубить свои знания о различных патологических состояниях организма, а также совершенствовать навыки изучения и исследований патологий; одним из преимуществ метода является возможность хранения материала в электронном формате.

Исследования, полученные в результате использования виртуальной аутопсии, могут быть значимым вкладом в судебно-медицинскую экспертизу, сотрудничающую с различными экспертами по всей стране, а также органами следствия, прокуратурой и судом. В дополнение к этому, виртопсия - технологическое новшество с наглядными трехмерными изображениями, максимально удобным доступом и возможностью сохранения данных. Именно эти улучшения позволяют исследовать останки

трупа даже в случае длительного разложения, прошедшего через годы. Задачи судебной стороны свидетельствуют о том, что виртопсия может стать одним из передовых инструментов, востребованных в юридической практике в процессе экспертизы.

Применение виртуальной аутопсии в Казахстане предоставляет ряд преимуществ. Во-первых, метод обеспечивает безопасность для патологоанатомов и медперсонала, поскольку исключается риск заражения инфекцией. Это особенно актуально в случае опасных инфекционных заболеваний. Во-вторых, виртуальная аутопсия позволяет ускорить процесс проведения вскрытия, так как сканирование тела занимает меньше времени, чем традиционная аутопсия. Это позволяет более быстро получить результаты и провести необходимые исследования. Также, процесс выдачи тел родственникам становится более оперативным и менее травматичным. Родственники могут получить результаты аутопсии быстрее и без необходимости ожидания проведения традиционного вскрытия.

Стандарты и технологии виртуальной аутопсии уже успешно используются в развитых странах Европы и США. Такой метод отсутствует на территории СНГ, поэтому реализация пилотного проекта в Казахстане позволит улучшить качество и эффективность проведения вскрытий.

Использование виртуальной реальности в обследовании является ценным важным инструментом для выявления объективных причин смерти и возможных патологических ошибок. Технология позволяет создавать детальные изображения внутренних органов и тканей пациента, что помогает обнаруживать конкретные патологические изменения или повреждения в организме. При возникновении подозрений на ошибку врача или неправильное лечение, компьютерная томография способна выявить любые несоответствия или проблемные зоны. В свою очередь, этот метод исследования может отображать избыточное или недостаточное использование лекарств или процедур, а также неправильно поставленные диагнозы или недиагностированные заболевания. Отличительной особенностью компьютерной томографии является возможность определения объективных причин тяжелых заболеваний, даже при правильном и своевременном лечении. Она способна обнаруживать скрытые или глубоко лежащие изменения, которые не могут быть видны другими методами исследования.

В целях модернизации судебной системы и обеспечения прав человека на справедливость, необходимо провести реформу судопроизводства, внедрив в нее положительные аспекты и возможности цифровизации. Одним из потенциальных преимуществ является применение виртуальной аутопсии на досудебной стадии разбирательства с целью исключения ошибок в следственной и судебной практике. Благодаря использованию технологии виртопсии при представлении доказательств на этой стадии, мы сможем повысить качество и объективность расследования. Сохранение результатов виртуальной аутопсии в цифровом формате в базе данных позволит получить доступ к архивным материалам для проведения судебных и криминалистических экспертиз.

Использование технологии виртуального вскрытия значительно ускоряет процесс проведения экспертиз, их проведение и выдачу результатов. В результате снижаются судебные издержки, так как сокращаются сроки расследования, устраняются административные препятствия, отпадает необходимость в многократном проведении экспертиз, исключается необоснованное привлечение к уголовной ответственности. Виртуальные вскрытия также являются важным и эффективным методом расследования внеплановых смертей, идентификации неопознанных тел, выявления врачебных ошибок и других ситуаций. Доказательная база значительно расширяется за счет 3D-реконструкции с сохранением всех исходных данных для целей аудита [12, с.250].

Внедрение системы электронного хранения данных позволит значительно сократить время на разъяснение процессуальных вопросов и ускорить работу экспертов, следователей и судей. Кроме того, удаленный доступ к видеозаписям показаний экспертов будет способствовать обеспечению безопасности личности экспертов и участников процесса.

Внедрение электронных баз хранения данных имеет ряд преимуществ:

1. Улучшение качества и объективности работы судебно-медицинской экспертизы. Электронная база позволит эффективно хранить и анализировать большие объемы данных, что поможет экспертам принимать более точные и обоснованные решения.

2. Повышение доступности и удобства. Участники процесса смогут получить доступ к данным в любое время и из любого места с помощью интернет-соединения.

3. Безопасность данных. Электронная база позволит обезопасить данные от утраты или повреждения, поскольку информация будет храниться на сервере с резервными копиями и контролем доступа.

4. Упрощение процесса взаимодействия. Участники процесса смогут обмениваться информацией и документами электронным путем, что сократит время и затраты на организацию встреч и переписки.

Заключение. Электронная база данных позволяет сохранить и изучать такие объекты в их первоначальном состоянии на протяжении неограниченного времени.

Кроме того, электронная база данных позволит улучшить архивацию и хранение информации, что особенно важно при работе с большими объемами данных, значительно снизит риск потери информации из-за физических дефектов хранения.

Следует также отметить, что использование электронных баз данных значительно облегчает доступ к информации и существенно повышает эффективность работы экспертов. Быстрый и удобный доступ к данным облегчает поиск нужной информации, позволяя оперативно выполнять служебные задачи.

В заключение можно отметить, что сегодня виртуальная аутопсия в сочетании с медико-криминалистическим исследованием открывает широкий спектр возможностей для судебных экспертиз. Однако важно помнить, что для достижения максимальной точности результатов необходимо использовать ее в сочетании с другими методами и учитывать ее ограничения. Важно отметить, что КТ не является панацеей от всех проблем, связанных с медицинской и судебной ответственностью. КТ может подтвердить или опровергнуть гипотезу о причине смерти или ненадлежащем лечении. Это лишь один из многих аспектов, которые необходимо учитывать при анализе и оценке общей ситуации.

Список использованных источников

1. Есипович А.В. Виртопсия – новый метод исследования в практике судебно-медицинской экспертизы // Актуальные проблемы современной медицины и фармации 2021: сб. тез. докл. LXXV Междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, Минск, 14-16 апр. 2021 г. / под ред. С.П. Рубниковича, В.А. Филонюка. Минск, 2021. - с. 1056.

2. Wullenweber R, Schneider V, Grumme T: Computertomographische Untersuchungen bei Schaedel-Schuss-Verletzungen// Z Rechtsmed, 1977. Vol. 80. Pp. 227.

3. Riepert T., Rittner C., Ulmcke D., Ogbuihi S., Schweden F. Identification of an Unknown Corpse by Means of Computed Tomography (CT) of the Lumbar Spine. // J Forensic Sci. 1995. Vol. 40. Iss. 1. Pp. 126.

4. Thali M. J., Jackowski C., Oesterhelweg L., et al. Virtopsy – the Swiss virtual autopsy approach. Leg Med (Tokyo). 2007;9:100.

5. Клевно В.А., Тарасова Н.В. Судебно-медицинская оценка рентгенологических признаков повреждений костей и крупных суставов применительно к пунктам медицинских критериев вреда здоровью. Медико-социальная экспертиза и реабилитация. - 2017;20(4): - с. 208.

6. Клевно В.А., Кислов М.А., Эрлих Э., ред. Секционная техника и технологии исследования трупов: учебное пособие. М.: Ассоциация СМЭ; 2019.

7. Спиридонов В.А. К вопросу развития виртуальной аутопсии, или что делать? // Судебная медицина. - 2016. №2. - С. 93.

8. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Отдельные вопросы государственного учреждения «Центр судебной медицины» Агентства Республики Казахстан по делам здравоохранения Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2001 г. N 575. Интернет-доступ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010000575>

9. Thali M.J., Jackowski C., Oesterhelweg L., et al. Virtopsy — the Swiss virtual autopsy approach // Leg Med (Tokyo). 2007. Vol. 9, N 2. P. 104.

10. Фетисов В. А. Проблемы финансирования и обучения специалистов в области посмертной томографической визуализации в Великобритании. Consilium medicum. 2016;18(13). - с. 48.

11. В Казахстане презентовали оборудование по виртуальному вскрытию: [Электронный ресурс] URL: <https://profit.kz/news/61884/VKazahstaneprezentovali-oborudovanie-povirtualnomu-vskritiu/>

12. Бертовский Л.В., Кучерков И.А., Лисовецкий А.Л. Криминалистический рендеринг: основные положения // Евразийский юридический журнал. 2015. Т. 7, № 86. - с. 250.

Сведения об авторах

Дюсебаев Т.Т. - доктор PhD, доцент кафедры «Уголовно-правовых дисциплин и правоохранительной деятельности» Университета Кунаева.

Сейлханова С.А. - начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбұлатова, к.ю.н., полковник полиции.

Таженова С.И. – старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, м.ю.н., подполковник полиции.

Дүйсебаев Т.Т. – PhD докторы, Қонаев Университетінің «қылмыстық-құқықтық пәндер және құқық қорғау қызметі» кафедрасының доценті.

Сейлханова С.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы з.ғ.к., полиция полковнигі.

Таженова С.И. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.м., полиция подполковнигі.

Duisebayev T.T. - PhD, associate professor of the Department of criminal law disciplines and law enforcement activities of Kunaev University.

Seilkhanova S.A. - head of the Department of criminal law and criminology of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbolatov, candidate of law, police colonel.

Tazhenova S.I. - senior lecturer of the Department of criminal law and criminology of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbolatov, lieutenant colonel of the police.

А.Р. Баргаринов¹, А.А. Проколова²

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Шпракбека Кабылбаева
Костанай, Казахстан

²Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ЕДИНЫЙ РЕЕСТР ДОСУДЕБНЫХ РАССЛЕДОВАНИЙ - ЦИФРОВАЯ ЭКОСИСТЕМА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена анализу Единого реестра досудебных расследований (далее - ЕРДР) Республики Казахстан как примеру цифровой экосистемы в уголовном процессе. ЕРДР имеет адаптивную модульную систему, которая позволяет в режиме реального времени получать требуемые сведения, автоматизирует важные этапы досудебного производства, а также ведение процессуальной документации и обмен материалами между органами уголовного преследования и судом, при этом сохраняя высокую степень надежности. Все это в совокупности значительно повышает эффективность и прозрачность уголовного судопроизводства в Казахстане.

Ключевые слова: адаптивность, автоматизация, доступность, ЕРДР, кибербезопасность, прозрачность, уголовное судопроизводство, экосистема.

Сотқа дейінгі тергеулердің бірыңғай тізілімі – Қазақстанның қылмыстық процесіндегі цифрлық экожүйе

Мақала қылмыстық сот ісін жүргізудегі цифрлық экожүйенің мысалы ретінде Қазақстан Республикасының Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін (бұдан әрі – СБТР) талдауға арналған. ERDR нақты уақыт режимінде қажетті ақпаратты алуға мүмкіндік беретін, сотқа дейінгі іс жүргізудің маңызды кезеңдерін автоматтандыратын, сондай-ақ процессуалдық құжаттаманы жүргізуді және қылмыстық қудалау органдары мен сот арасында материалдар алмасуды сақтай отырып, бейімделген модульдік жүйеге ие. сенімділіктің жоғары дәрежесі. Осының барлығы Қазақстандағы қылмыстық сот ісін жүргізудің тиімділігі мен ашықтығын айтарлықтай арттырады.

Түйінді сөздер: бейімделушілік, автоматтандыру, қолжетімділік, ERDR, киберқауіпсіздік, транспаренттілік, қылмыстық іс жүргізу, экожүйе.

Unified register of pre-trial investigations – digital ecosystem in criminal proceedings of Kazakhstan

The article is devoted to the analysis of the Unified Register of Pre-Trial Investigations (hereinafter referred to as ERDR) of the Republic of Kazakhstan as an example of a digital ecosystem in criminal proceedings. ERDR has an adaptive modular system that allows you to receive the required information in real time, automates important stages of pre-trial proceedings, as well as maintaining procedural documentation and exchanging materials between criminal prosecution authorities and the court, while maintaining a high degree of reliability. All this together significantly increases the efficiency and transparency of criminal proceedings in Kazakhstan.

Keywords: adaptability, automation, accessibility, ERDR, cybersecurity, transparency, criminal proceedings, ecosystem.

Введение. Развитие технологий предлагают все больше и больше возможностей для поддержки юридического сектора. Информационно-коммуникационные технологии имеют большое значение для совершенствования судебных систем.

Внедрение цифровых инструментов для обеспечения конкретных потребностей системы отправления правосудия, достигла таких масштабов, что можно уже говорить о наличии в уголовном судопроизводстве своей цифровой экосистемы.

Термин «цифровая экосистема» является сравнительно новым и в настоящее время не имеет единого, строго установленного определения. Он вобрал в себя некоторую терминологическую неопределенность, возникшую на пересечении понятий экосистемы и цифровой платформы. В экономической науке экосистема зачастую трактуется как модель предпринимательства, в рамках которой функционирует система из взаимосвязанных и взаимовлияющих компонентов, включающих организации, процессы, проекты и услуги. По мнению О.В. Третьякова, экосистема формирует благоприятные условия для взаимодействия, опирающегося на взаимовыгодные интересы участников [1].

Ключевыми характеристиками экосистемы являются скоординированность и взаимодополняемость между организациями, а совместная специализация выступает ее важной отличительной чертой. При этом цифровую платформу определяют как совокупность аппаратных средств, программного обеспечения и предлагаемых услуг. Кроме того, цифровая платформа может рассматриваться как бизнес-модель, основанная на формировании открытого пространства, доступного для сторонних поставщиков, которые функционируют независимо [2].

Возвращаясь к понятию цифровой экосистемы, ее можно определить как совокупность взаимосвязанных и взаимодополняющих цифровых услуг, объединенных общей технологической основой. Все сервисы, входящие в структуру цифровой экосистемы, создают добавленную ценность для клиентов компании [3].

В обобщенном плане, *цифровая экосистема* может быть определена как взаимосвязанная сеть цифровых технологий, сервисов, платформ и пользователей, которая позволяет эффективно обмениваться данными, автоматизировать процессы и предоставлять услуги через цифровые каналы. В такой экосистеме различные участники, такие как компании, пользователи, приложения и устройства, взаимодействуют в едином цифровом пространстве, создавая ценность и повышая удобство для всех сторон.

Основная часть. Анализируя позиции экономические публикации по данному вопросу можно выделить ряд признаков цифровых экосистем, как сложных взаимосвязанных систем, включающих следующие ключевые характеристики:

Интеграция участников и технологий. Цифровая экосистема объединяет различные субъекты (компании, государственные органы, пользователей) и технологические компоненты (программные платформы, базы данных, облачные решения, интернет вещей), обеспечивая их взаимодействие в рамках единой информационной среды. Эта интеграция формирует устойчивую инфраструктуру для эффективного обмена данными и выполнения бизнес-процессов.

Сетевое взаимодействие и масштабируемость. Цифровые экосистемы характеризуются высоким уровнем сетевого взаимодействия, что дает возможность включенным в систему участникам обмениваться данными и ресурсами, а также адаптировать функционал под изменяющиеся запросы и расширение масштабов. Возможность масштабирования позволяет системе без труда расширяться, присоединяя новых участников и интегрируя дополнительные сервисы.

Прозрачность и доступ к данным. В рамках цифровых экосистем обеспечивается непрерывный доступ к информации для всех уполномоченных участников в режиме реального времени. Доступность и прозрачность обмена данными способствуют улучшению координации, оптимизации рабочих процессов и укреплению доверия между сторонами, вовлеченными в обмен данными.

Автоматизация процессов. Посредством использования передовых цифровых технологий, таких как искусственный интеллект, машинное обучение и роботизированные системы, цифровые экосистемы поддерживают автоматизацию типовых операций, что повышает общую производительность. Автоматизация снижает операционные расходы, ускоряет выполнение задач и минимизирует вероятность ошибок, обусловленных человеческим фактором.

Кибербезопасность и защита данных. В цифровых экосистемах применяется многоуровневая система защиты информации, предназначенная для предотвращения несанкционированного доступа и обеспечения безопасности данных от потенциальных угроз

Введение комплексных мер кибербезопасности способствует поддержанию целостности, конфиденциальности и доступности данных, которые циркулируют внутри экосистемы.

Гибкость и адаптивность, выражается в том, что цифровые экосистемы обладают значительной способностью к адаптации, это обеспечивает им возможность оперативно реагировать на изменения во внешней среде и обновлять свои элементы в соответствии с текущими требованиями. Такая гибкость позволяет системе эффективно приспосабливаться к изменениям в законодательных нормах, запросам общества и технологическим инновациям.

Эффективность для участников. Взаимодействие между участниками в рамках цифровой экосистемы способствует формированию новых эффективных инструментов за счет оптимизации рабочих процессов, улучшения качества предоставляемых услуг и повышения эффективности. Объединения разнообразных ресурсов и сервисов предоставляет каждому участнику экосистемы доступ к более широким возможностям и преимуществам.

Рассмотренные признаки подчеркивают комплексную структуру и функциональность цифровых экосистем, отличающую их от традиционных информационных систем, создавая единую среду для эффективного и надежного взаимодействия между многочисленными участниками и технологиями.

Цифровые экосистемы используются во всем мире в разнообразных областях деятельности, не обошла стороной эта тенденция и уголовно-правовую сферу. Они применяются в первую очередь для автоматизации процессуальных действий и повышения уровня прозрачности на всех этапах судопроизводства. Наиболее известными примерами таких систем являются следующие:

Colombia's Integrated Information System for Justice (СИИ, Колумбия). Интегрированная информационная система правосудия СИИ объединяет различные правоохранительные, судебные и следственные учреждения, обеспечивая автоматизацию процессуальных действий и оптимизацию взаимодействия между ведомствами, что способствует прозрачному доступу к материалам уголовных дел[4].

Integrated Criminal Justice Information System (ICJIS, США). В ряде американских штатов, включая Техас и Калифорнию, функционирует система ICJIS, которая позволяет интегрировать сведения, касающиеся деятельности полиции, прокуратуры, судов и пенитенциарных учреждений, для улучшения обмена информацией и координации на всех стадиях уголовного производства.

SIRESP (Португалия). Португальская система SIRESP объединяет в единую информационную структуру полицию, прокуратуру, судебные органы и другие службы, обеспечивая передачу данных в реальном времени и улучшая координацию в ходе расследований и судебного разбирательства.

eCourts (Индия). Программа eCourts направлена на цифровизацию уголовного и гражданского судопроизводства, позволяя вести дела в электронном формате, что упрощает доступ к материалам для всех участников процесса и повышает оперативность рассмотрения дел.

Electronic Case Management System (ECMS, Сингапур). Система ECMS управляет электронным документооборотом по уголовным и гражданским делам, обеспечивая электронный доступ к информации для участников процесса и интеграцию с другими базами данных, что способствует повышению прозрачности и скорости судебных процедур.

JUSTIN (Канада, Британская Колумбия), данная система JUSTIN обеспечивает доступ к данным правоохранительных органов, судов и прокуратуры, храня всю информацию о делах в электронном виде, что способствует ускорению судопроизводства и упрощению документооборота.

Police Information Portal (PIP, Великобритания). PIP интегрирует данные полиции по всей стране, обеспечивая единый доступ к информации о расследованиях и позволяет обмениваться данными между различными правоохранительными органами. Система используется для хранения и обработки данных о преступлениях, подозреваемых и свидетелях, а также для отслеживания хода дел.

Case Information and Prosecution Automation System (CIPAV, Южная Корея) Южнокорейская система CIPAV позволяет прокуратуре и правоохранительным органам координировать свои действия, отслеживать процесс расследования и обмениваться информацией в режиме реального времени. Система также включает базу данных о преступлениях и позволяет автоматизировать многие этапы следствия.

Схожие системы существуют в Эстонии (системе «e-File»), Литве (информационная система «Unified Criminal Case Management System»), Грузии и Украине.

Данные цифровые экосистемы формируют единое информационное пространство, которое позволяет участникам уголовного процесса получать доступ к релевантным данным, тем самым способствуя повышению прозрачности, оперативности и эффективности судопроизводства.

В республике Казахстан действует Единый реестр досудебных расследований (ЕРДР) — это автоматизированная информационная система, внедренная в Казахстане для цифровизации уголовного процесса. ЕРДР обеспечивает регистрацию, учет и контроль всех этапов досудебного расследования,

начиная с приема заявлений об уголовных правонарушениях и заканчивая принятием процессуальных решений.

Анализ признаков цифровых экосистем применительно к функционалу ЕРДР Республики Казахстан демонстрирует ряд совпадений, подтверждающих, что ЕРДР можно классифицировать как цифровую экосистему. Рассмотрим данные совпадения по каждому из признаков.

Интеграция участников и технологий. ЕРДР обеспечивает взаимодействие правоохранительных органов с органами прокуратуры и судами, а также другими ведомствами, вовлеченных в досудебное производство, через единую информационную платформу. Это создает условия для скоординированного функционирования участников, что является ключевым элементом любой цифровой экосистемы, объединяющей пользователей и технологии в едином информационном пространстве.

В рамках электронного уголовного производства в системе ЕРДР внедрен ряд функций, которые оказывают значимую поддержку представителям органов уголовного преследования (регистрация заявлений, обращений и ведение уголовного дела в электронном формате), так и участникам процесса.

Например, если ранее следователи вызывали участников уголовного производства с помощью бумажных повесток, то теперь эта процедура осуществляется через SMS-уведомления, через единый контакт-центр 1414. Данный функционал также позволяет оперативно получать информацию о решениях, принятых органами уголовного преследования по результатам рассмотрения обращений граждан.

Так, если органы уголовного преследования не находят оснований для начала расследования по заявлению гражданина и оставляют его без дальнейшего рассмотрения, то заявитель получает соответствующее уведомление в формате SMS. В случае, если гражданин считает это решение неправомерным, он может обжаловать его, обратившись к надзирающему прокурору или к руководителю лица, принявшее данное решение с жалобой через модуль ЕРДР «Публичный сектор».

Для осуществления следственных действий в «полевых условиях» разработано «Офлайн-приложение», позволяющее проводить допросы свидетелей и потерпевших непосредственно на месте происшествия. С момента запуска «Офлайн-приложения» в системе ЕРДР было успешно оформлено и внесено более 20 тысяч процессуальных документов [5].

Сетевое взаимодействие и масштабируемость. ЕРДР организует сетевое взаимодействие между различными государственными структурами (суды, прокуратура, полиция, экспертные подразделения) и позволяет добавлять новые модули или участников, что подтверждает ее масштабируемость. В настоящий момент в ЕРДР автоматизированы следственные процедуры, такие как дистанционное согласование, направление уголовных дел в суд (ИС ЕРДР «ИС Төрелік» Верховного суда РК), назначение и получение криминалистических исследований и экспертиз и других мероприятий.

Данная черта является общей для всех цифровых экосистем, так как обеспечивает гибкость и возможность расширения функционала с учетом развивающихся требований и стандартов.

Прозрачность и доступность данных. ЕРДР предоставляет участникам уголовного процесса, включая надзорные органы, доступ к актуальной информации по делам, что способствует прозрачности процесса и позволяет осуществлять контроль действий участников. Все данные хранятся в цифровом формате и могут быть доступны уполномоченным лицам в режиме реального времени, что повышает оперативность и улучшает координацию между различными службами.

Руководители подразделений следствия и дознания, имеют доступ к материалам уголовных дел расследуемых в их отделах. Представители органов прокуратуры, могут ознакомиться с материалами дела, по которым они назначены процессуальным прокурором.

Кроме того, адвокаты, подозреваемые и потерпевшие, через модуль «Публичный сектор» получают онлайн-доступ к материалам электронных уголовных дел, разрешенные для доступа лицом, осуществляющим уголовное преследование. Доступу открываются только те документы, которые в соответствии с требованиями УПК РК, разрешены для ознакомления и получения их копий. Для ознакомления с документами расследования достаточно авторизоваться с помощью электронной цифровой подписи на портале qamqog.gov.kz. Открытые для доступа процессуальные документы можно посмотреть и распечатать. Участники процесса имеют возможность подать ходатайства и получить на них ответы.

Данный признак соответствует характеристикам цифровых экосистем, обеспечивающих доступ к данным в реальном времени для повышения координации и подотчетности.

Автоматизация процессов. В рамках ЕРДР автоматизированы ключевые процедуры досудебного расследования, включая регистрацию заявлений, фиксацию процессуальных действий и автоматическое формирование шаблонов документов.

Весь этот функционал содержится в модуле «еУД», он содержит последовательность процедур, охватывающих весь процесс оформления уголовного дела, начиная с инициации расследования и заканчивая стадией исполнения судебного решения. Взаимодействие с системой происходит через заполнение специализированных электронных форм, которые поддерживают функцию прикрепления разнообразных доказательств, включая фотографии, аудиозаписи, видеофайлы и другие документы, защищенные в последствии от удаления или модификации. Это приводит к сокращению времени и снижению вероятности ошибок, что соответствует функциональному требованию цифровых экосистем по обеспечению автоматизации процессов.

Также, посредством модуля «Е-Сараптама» обеспечивается отправка постановлений и определений о назначении судебных экспертиз и дальнейший прием их результатов в электронном формате. Сейчас органами уголовного преследования назначено свыше 30 тысяч электронных экспертиз.

Кибербезопасность и защита данных. ЕРДР включает в себя многоуровневую систему защиты данных, реализующую контроль доступа и аутентификацию для предотвращения несанкционированного доступа. ЕРДР защищен трехфакторной аутентификацией для доступа в систему. Данный аспект соответствует требованиям цифровых экосистем, где информационная безопасность и целостность данных являются обязательными условиями для надлежащего функционирования системы.

Гибкость и адаптивность. ЕРДР обладает способностью адаптироваться к изменениям внешних условий, включая нормативные и законодательные требования, что позволяет оперативно вносить необходимые изменения. Такая адаптивность является неотъемлемым признаком цифровых экосистем, которые способны быстро реагировать на внешние изменения и внедрять инновации.

Увеличивает эффективность для участников. ЕРДР способствует созданию дополнительных инструментов для участников уголовного процесса за счет повышения эффективности взаимодействия, ускорения доступа к информации и сокращения сроков проведения досудебных процедур.

Примером такой функции, является процесс назначения адвокатов через систему ЕРДР, в которой автоматизирован модуль «Е-Заң көмегі», в нем возможно в электронном формате произвести назначения адвоката в качестве защитника, а также рассчитать и оплатить юридическую помощь, гарантированную государством. В настоящее время в проекте задействовано 3 803 адвоката и 21 юридическая консультация, органами направлено свыше 18 тысяч электронных ходатайств[6].

Таким образом, система реализует одну из ключевых задач цифровой экосистемы — обеспечение синергетического эффекта от совместного использования ресурсов и сервисов.

Закключение. Резюмирую вышеизложенное, хочется отметить, что ЕРДР Республики Казахстан обладает основными характеристиками цифровой экосистемы, такими как интеграция участников, сетевое взаимодействие, автоматизация процессов, прозрачность, информационная безопасность, гибкость и создание дополнительной ценности. Это позволяет отнести в полноценной цифровой экосистемы, направленной на улучшение координации и повышения эффективности уголовного производства.

Данная система способствует повышению прозрачности процесса расследования, упрощает доступ к материалам для всех участников процесса и прокурора, позволяя им тщательно изучать и анализировать информацию. Кроме того, исключается возможность подделки документации и утраты уголовных дел. Система улучшает управление информационными потоками, облегчает архивирование данных и обеспечивает оперативный доступ к важным сведениям расследования, что значительно увеличивает эффективность работы органов уголовного преследования.

Список использованных источников

1. Третьяков О.В. Анализ факторов успеха создания, функционирования и развития цифровых экосистем в бизнесе // Московский экономический журнал. - 2022. - № 2. - С. 644-648.
2. Что такое цифровая платформа для ритейла [Электронный ресурс]. -URL: <https://slddigital.com/article/chto-takoe-cifrovaya-platforma-dlya-ritejla/#tsifro-vaya-platforma-kak-biznes-model> (дата обращения: 30.07.2024).
3. Молодчик Н.А., Брагина Д.С. Внешние и внутренние цифровые экосистемы: российские практики // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. 2023. № 1. С. 143

4. Купчина Е.В. Цифровизация системы гражданского судопроизводства: опыт Республики Колумбия // Юридическая наука. 2022. С. 73-75.

5. «О цифровых проектах и не только» интервью Председателя КПСиСУ Генеральной прокуратуры, государственный советник юстиции 3-го класса Сабит Нурлыбай – Казахстанская правда <https://kazpravda.kz/n/o-tsifrovyyh-proektah-i-ne-tolko/>

6. Информационная система «Единая информационная система юридической помощи» (далее – «Е-Заң көмегі») // Интернет-ресурс:<https://eup.adilet.gov.kz/#/home#mainsection> (дата обращения: 30.07.2024).

Сведения об авторах

Баргаринов А.Р. - заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ПМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ЖІҚ кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Прокопова А.А. – Б.Бейсенова атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қарағанды академиясының жалпы құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Баргаринов А.Р. - кандидат юридических наук, начальник кафедры ОРД Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, подполковник полиции.

Прокопова А.А. - профессор кафедры общеправовых дисциплин Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Bargarinov A. - Candidate of Juridical Sciences, Head of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Police Lieutenant Colonel.

Prokopova A.A. - professor of the department of general legal disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, candidate of legal sciences, Police Lieutenant Colonel.

А.Б. Омарова¹, Ш.Б. Маликова¹, К.Н. Айдарханова¹
¹НАО «Университет Нархоз», Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЮРИДИЧЕСКОГО ПОНЯТИЯ «БОЛЬШИЕ ДАННЫЕ»

В статье рассматриваются современные научные подходы с учетом международного опыта в определении юридического понятия «большие данные», с акцентом на его значимость для цифровой экономики Казахстана. Методы исследования включают анализ законодательства и международных актов, доктринальный подход, а также сравнительный анализ регламентации больших данных. Также анализируется, как задают контекст и формируют понимание больших данных и стандарты для работы с большими данными технологии искусственного интеллекта (ИИ), включая автоматизированное принятие решений, машинное обучение, компьютерное зрение, обработку естественного языка, предиктивный анализ, биометрические системы и генеративные модели. Показано, что международная практика формирования юридического понятия больших данных, особенно в рамках законодательства Европейского Союза (GDPR, AI Act) и Германии (Data Strategy), строится на предварительном регулировании технологий, связанных с большими данными. Выявлены ключевые проблемы, касающиеся правового режима больших данных. Выделяется важность постепенного подхода к разработке законодательства в Казахстане: сначала необходимо внедрить четкие определения технологий ИИ, а затем формировать понятие больших данных. Предлагаются рекомендации, включая разработку национальной стратегии управления данными, аналогичной германской, и интеграцию положений о больших данных в будущий закон «Об искусственном интеллекте». Такой подход позволит Казахстану устранить правовые пробелы, обеспечить защиту прав граждан и поддержать развитие цифровой экономики. Научная статья подготовлена в рамках реализации проекта АР23489796 «Проблемы регламентации правового режима больших данных (Big Data): отечественный и международный опыт», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: большие данные, искусственный интеллект, автоматизированное принятие решений, машинное обучение, GDPR, AI Act, Data Strategy, Казахстан, цифровая экономика, правовое регулирование.

Анықтамаға заманауи ғылыми тәсілдер "үлкен деректер" құқықтық түсінігі

Мақалада Қазақстанның цифрлық экономикасы үшін маңыздылығына баса назар аударып, «үлкен деректердің» құқықтық түсінігін анықтаудағы халықаралық тәжірибені ескере отырып, заманауи ғылыми тәсілдер талқыланады. Зерттеу әдістеріне заңнама мен халықаралық актілерді талдау, доктриналық көзқарас, сондай-ақ үлкен деректерді реттеудің салыстырмалы талдауы кіреді. Ол сондай-ақ жасанды интеллект (AI) технологиялары, соның ішінде автоматтандырылған шешімдер қабылдау, машиналық оқыту, компьютерлік көру, табиғи тілді өңдеу, болжамды талдау, биометриялық жүйелер және генеративті модельдер үлкен деректерді түсіну мен үлкен деректермен жұмыс істеу стандарттарын контекстуализациялауды және қалыптастыруды зерттейді. Үлкен деректердің құқықтық тұжырымдамасын қалыптастырудың халықаралық тәжірибесі, әсіресе Еуропалық Одақтың (GDPR, AI актісі) және Германияның (Data Strategy) заңнамасы шеңберіндегі технологияларды алдын ала реттеуге негізделгені көрсетілген. Үлкен деректер. Үлкен деректердің құқықтық режиміне қатысты негізгі мәселелер анықталды. Қазақстанда заңнаманы дамытуға кезең-кезеңімен қараудың маңыздылығы атап өтіледі: біріншіден, AI технологияларының нақты анықтамаларын енгізу, содан кейін үлкен деректер тұжырымдамасын тұжырымдау қажет. Ұсыныстар ұсынылды, соның ішінде Германияға ұқсас деректерді басқарудың ұлттық стратегиясын әзірлеу және болашақ Жасанды интеллект туралы заңға үлкен деректер ережелерін біріктіру. Бұл тәсіл Қазақстанға құқықтық олқылықтарды жоюға, азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге және цифрлық экономиканың дамуын қолдауға мүмкіндік береді. Ғылыми мақала АР23489796 «Үлкен деректердің (Үлкен деректер) құқықтық режимін реттеу мәселелері: отандық және халықаралық тәжірибе» Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландырған жобасы аясында дайындалған.

Түйінді сөздер: үлкен деректер, жасанды интеллект, автоматтандырылған шешім қабылдау, машиналық оқыту, GDPR, AI актісі, деректер стратегиясы, Қазақстан, цифрлық экономика, құқықтық реттеу.

Modern scientific approaches to defining the legal concept of «big data»

The article examines modern scientific approaches taking into account international experience in defining the legal concept of "big data", with an emphasis on its significance for the digital economy of Kazakhstan. Research methods

include analysis of legislation and international acts, a doctrinal approach, as well as a comparative analysis of big data regulation. It also analyzes how artificial intelligence (AI) technologies, including automated decision making, machine learning, computer vision, natural language processing, predictive analysis, biometric systems, and generative models, set the context and shape the understanding of big data and standards for working with big data. It is shown that the international practice of forming a legal concept of big data, especially within the framework of the legislation of the European Union (GDPR, AI Act) and Germany (Data Strategy), is based on preliminary regulation of technologies related to big data. Key issues related to the legal regime of big data are identified. The importance of a gradual approach to the development of legislation in Kazakhstan is highlighted: first, it is necessary to introduce clear definitions of AI technologies, and then form the concept of big data. Recommendations are offered, including the development of a national data management strategy similar to the German one, and the integration of big data provisions into the future law "On Artificial Intelligence". Such an approach will allow Kazakhstan to eliminate legal gaps, ensure the protection of citizens' rights, and support the development of the digital economy. The scientific article was prepared within the framework of the project AP23489796 "Problems of regulating the legal regime of big data: domestic and international experience", financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: big data, artificial intelligence, automated decision making, machine learning, GDPR, AI Act, Data Strategy, Kazakhstan, digital economy, legal regulation.

Введение. В век научно-технической революции большие данные занимают центральное место в цифровой трансформации экономики, поскольку являются ключевым элементом для развития искусственного интеллекта, автоматизации процессов и создания инновационных решений.

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев, подчеркнув необходимость обеспечения широкого применения искусственного интеллекта в приоритетных секторах экономики, обратил внимание, что для этого нужно создать институциональную среду, обеспечить доступ к циркулирующим в виртуальной среде большим данным и гарантировать их безопасность, конфиденциальность и качество. Для этого будут строиться центры обработки данных, будет запущен суперкомпьютер [1]. По словам Президента: «Для создания передовых моделей искусственного интеллекта следует накапливать обезличенные данные как государственного, так и коммерческого сектора, внедрив при этом единую архитектуру систем управления данными» [2], при этом К. Токаев отмечает важность обеспечения технологического суверенитета страны [3]. Слова Президента подчеркивают необходимость разработки правовых механизмов управления данными как стратегическим ресурсом, без которых невозможно достижение технологической независимости и цифровизации экономики страны.

Во всем мире главной темой при внедрении искусственного интеллекта являются вопросы правомерного использования больших данных.

Между тем, как в Казахстане, так и в международной сфере отсутствует единое юридическое определение больших данных, то есть в доктрине права и на законодательном уровне пока нет четкого понимания термина «большие данные» (Big Data), пришедшего из точных наук. Не ясно насколько данные должны быть большими, каковы критерии их обработки, хранения. Соответственно, открыты вопросы определения границ правомерного использования больших данных. Важность решения этой проблемы особенно возрастает в свете подготовки проекта отечественного проекта закона «Об искусственном интеллекте», запланированного к принятию в 2025 году, где большие данные должны занимать центральное место [4]. Поэтому целью данной статьи является изучение имеющихся научных, законодательных подходов и международных практик определения и регламентации больших данных для формирования рекомендаций по юридическому определению больших данных в Казахстане.

Основная часть. В последние годы в Казахстане, как и во всем мире, наблюдается значительный рост использования больших данных в различных секторах экономики. Например, государственная платформа Smart Data Ukimet применяет методы анализа больших данных для мониторинга выполнения программ и прогнозирования экономических показателей. Финансовая экосистема Kaspi.kz обрабатывает данные более 12 миллионов активных пользователей для персонализации услуг и минимизации рисков, в то время как транспортный сервис Яндекс Go оптимизирует маршруты миллионов пользователей, анализируя их местоположение и трафик в реальном времени. В глобальном масштабе рынок больших данных к 2022 году достиг \$260 миллиардов [5].

Во всех указанных примерах большие данные служат основой для работы искусственного интеллекта, автоматизированных систем и прогнозных технологий. Иными словами, использование больших данных предполагает решение сложных технологических задач, таких как обработка больших объемов информации, анализ данных из различных источников и обеспечение их достоверности. В таком процессе специалисты, как правило, поднимают и обсуждают вопросы, прежде всего, защиты

персональной информации, предотвращения дискриминации, манипулирования данными, обеспечения прозрачности процессов обработки.

Однако начинать нужно с того, что законодательно и в доктрине права все еще не сформировалось общепринятое юридическое определение термина «большие данные» (big data).

Сегодня наиболее распространено понимание больших данных как огромного объема информации, которая циркулирует во сети Интернет, собирается, хранится и анализируется, имеет коммерческую ценность. Этот массив информации получил название «Big Data» или «большие данные» в 2008 году благодаря ученым Клиффорду Линчу и Дагу Лейни [6]. В таком буквальном смысле в юридической литературе большие данные трактовались до 2020 года. С 2020 года в юридической литературе появился другой подход определения больших данных как цифровой технологии, когда большие данные определяются как совокупность процессов деятельности по сбору, обработке, использованию информации, данных как исходного объекта этой деятельности, способа очень быстрой аналитической обработки и преобразования информации [7].

В силу указанной многозначности понимания больших данных и продолжающейся дискуссии о необходимости универсального юридического определения больших данных, отсутствия какой-либо внятной юридической дефиниции рассматриваемого термина как в теории права, так и в законодательстве, полагаем, следует рассматривать термин «большие данные» (big data) условным, собирательным.

Если говорить о нормах текущего законодательства Казахстана, то они регламентируют лишь отдельные аспекты больших данных, преимущественно в части защиты персональных данных, при этом не учитывая специфику больших данных в целом и не образуя единую систему правового понятийного аппарата в сфере больших данных. Между тем персональные данные являются лишь разновидностью больших данных.

В Казахстане регулирование использования данных осуществляется в рамках Закона «О защите персональных данных» [8]. Названный закон устанавливает общие правила обработки и защиты данных физических лиц, однако не дает определения большим данным, не охватывает полностью специфические аспекты работы с большими данными, используемых в технологических системах. Также в Казахстане действует Закон об информатизации [9], который регулирует общественные отношения в области отрасли информационно-коммуникационных технологий, но данный правовой акт тоже не содержит нормы о больших данных. Тогда возникает вопрос – в рамках текущего законодательства каким образом можно определить большие данные?

Как нам думается, если рассматривать большие данные как совокупность информации (массива данных), то можно попытаться определить данную информацию в рамках норм об объектах гражданских прав в соответствии со ст. 115 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее - ГК РК) [10]. Однако согласно нормам Гражданского кодекса РК не всякая информация, а лишь информация ограниченного доступа, в частности, нераскрытая информация может признаваться объектом гражданских прав и подлежит защите в соответствии с условиями статьи 126 ГК РК [11]. Иными словами, к большим данным применим действующий правовой режим нераскрытой информации, но при условии их соответствия требованиям, предусмотренным статьей 126 ГК РК. Согласно указанной статье для того, чтобы понимать данные как информацию, охраняемую в режиме коммерческой тайны, она должна иметь коммерческую ценность, быть неизвестной широкому кругу лиц, владелец сам должен принимать меры охраны конфиденциальности данных. Однако не всегда получается держать в тайне большой объем информации и результаты ее обработки. Более того, посредством использования больших данных могут быть созданы произведения (объекты авторского права), а также изобретения, которые обнародуются в сети Интернет и также становятся большими данными.

Если же рассматривать большие данные как информационный актив, состоящий из метаданных, с большой скоростью обработки и анализа, т.е. информацию в цифровой двоичной форме, систематизированную и выраженную в базе данных [12], то большие данные можно было бы назвать цифровым активом.

Законом Республики Казахстан от 25 июня 2020 года № 347-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» были внесены изменения в статью 115 ГК РК и теперь к имуществу отнесены цифровые активы. Тогда, согласно ст. 115 ГК РК, большие данные как цифровой актив можно считать разновидностью имущества.

Согласно пункту 3-1 статьи 116 ГК РК «понятие и виды цифровых активов, а также особенности оборота цифровых активов определяются законодательством Республики Казахстан, актами

Международного финансового центра «Астана». Заметим, что ранее в подпункте 55-1) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» содержалось определение понятия «цифровой актив» как имущества «в электронно-цифровой форме, за исключением денег и личных неимущественных прав». В 2023 году данный пункт из названного закона был исключен. Но исходя из ст. 115 ГК РК цифровые активы все еще относятся к имуществу.

Однако профессор М.К. Сулейменов подверг критике определение цифрового актива как имущества, который он назвал неизвестным гражданскому праву понятием, так как термина «актив» нет в гражданском праве, к тому же всякое имущество не может быть цифровыми активами, ими могут быть лишь цифровые права. Поэтому он назвал такое определение неверным, а включение термина «цифровые активы» в ГК РК неприемлемым [13].

Учитывая, что способ получения больших данных часто связан с использованием интеллектуальных систем и алгоритмов, большие данные рассматриваются и в качестве объекта интеллектуальной собственности [14], как результат обработки совокупности информации. Тогда возникает вопрос – каким объектом интеллектуальной собственности являются большие данные или как существующие механизмы интеллектуальной собственности могут быть применены к большим данным? Предлагается определять большие данные в системе права интеллектуальной собственности как базу данных [15].

Как нам кажется, когда большие данные рассматриваются в широком смысле как объект прав состоящий из двух составных частей - самих данных и результатов их обработки, наиболее приемлемым подходом с точки зрения норм текущего законодательства об интеллектуальной собственности является определение больших данных в качестве ноу-хау (ст.ст. 1017-1019 ГК РК), что согласуется со статьей 126 ГК РК.

Изложенное подтверждает условный и собирательный характер термина «большие данные». Поэтому разработка закона «Об искусственном интеллекте», планируемого к принятию в 2025 году, предоставляет Казахстану уникальную возможность включить регулирование больших данных в новый правовой акт и расширить понимание больших данных как собирательного и условного термина, обозначающего любой массив информации, используемый в технологических системах, в частности в системе искусственного интеллекта. Но для устранения рисков нарушения прав граждан в будущем законе следует предусмотреть обязательные требования к качеству данных, используемых в системах искусственного интеллекта, а также механизмы проверки их достоверности и прозрачности. В частности, закон должен обязательно содержать положения, которые обеспечат защиту прав граждан в контексте автоматизированного принятия решений. Например, субъекты данных должны иметь право на объяснение решений, принятых системами искусственного интеллекта, основанными на больших данных, которыми они владеют, а также возможность оспорить такие решения в случае нарушения их прав. Это особенно важно для сфер, связанных с кредитованием, трудоустройством и доступом к социальным услугам.

Как показало исследование мирового опыта, определение больших данных и ее правовая регламентация в странах Европейского Союза начинается с определения правовых основ использования персональных данных и их защиты.

Европейский Союз является одним из лидеров в создании правовых основ регулирования больших данных, особенно тех, которые связаны с персональной информацией. Общий регламент по защите данных (GDPR) устанавливает строгие требования к обработке данных, включая обязательное получение согласия субъектов, право на доступ к информации и удаление данных. Важным элементом регулирования является статья 22 GDPR, ограничивающая автоматизированное принятие решений, которые существенно влияют на права субъектов данных. Это правило обязывает компании раскрывать принципы работы алгоритмов, используемых для кредитного скоринга, найма персонала и других целей, обеспечивая защиту граждан от возможных рисков. Примером практического применения этих норм является регулирование ретаргетинга в цифровой рекламе, где компании обязаны предоставлять пользователям информацию о способах обработки их данных и получать согласие на такую обработку. Кроме того, GDPR вводит право субъектов данных на объяснение решений, принятых на основе автоматизированных систем [16].

Германия также активно развивает правовые и технологические подходы к использованию больших данных. В 2021 году была представлена Национальная стратегия данных, направленная на создание эффективных механизмов управления данными в публичном и частном секторах. Одним из ключевых принципов стратегии является внедрение открытых стандартов, обеспечивающих обмен данными между различными системами. Программа также подчеркивает необходимость ответственного управления данными, акцентируя внимание на обеспечении безопасности данных.

Одним из центральных элементов стратегии является проект GAIA-X - европейская облачная платформа, которая предоставляет стандартизированный и безопасный доступ к данным [17].

Большую диспозитивность касательно юридического определения больших данных можно увидеть в США, где регулирование больших данных предоставлено на усмотрение штатов и компаний и отсутствует комплексный подход к регламентации не просто больших данных, но и персональных данных. Причин тому несколько. Прежде всего, в США данные признаются составной частью права на неприкосновенность частной жизни (privacy) и продолжают развиваться благодаря судебным прецедентам. А с другой стороны крупные операторы данных (например, Yahoo, Amazon или Google) не заинтересованы в жестких регламентах по большим данным. Им предоставлена возможность саморегулирования за счет стимулирования компаний к разработке проработанных правил конфиденциальности данных [18].

При существующей регламентации ни одна страна или международная организация не предоставила юридического определения термину «большие данные». Вместо этого регулирование больших данных фокусируется на технологиях, которые их используют, особенно на искусственном интеллекте и автоматизированных системах принятия решений. Это подчеркивает важность сначала определить и регулировать технологии, а затем формировать понятийный аппарат и правовую базу для больших данных.

Международный опыт показывает, что регулирование больших данных не может быть полноценным без предварительного определения технологий, которые их используют, таких как искусственный интеллект, машинное обучение, предиктивный анализ и биометрические системы. Эти технологии играют ключевую роль в обработке и применении больших данных, задавая рамки для их использования, одновременно порождая определенные правовые риски. Так, например, машинное обучение используется для создания алгоритмов, способных обучаться на основе больших массивов данных, и применяется в кредитном скоринге или персонализации услуг. Компьютерное зрение позволяет анализировать визуальные данные, включая распознавание лиц, что активно используется в системах безопасности. Технологии обработки естественного языка (NLP) используются в чат-ботах и голосовых ассистентах, которые также работают на базе больших данных. Биометрические системы, такие как распознавание отпечатков пальцев или радужки глаза, применяются для идентификации и аутентификации пользователей. Генеративные модели, как ChatGPT или DALL-E, используют большие данные для создания нового контента.

В европейском законодательстве, включая GDPR и AI Act, есть регламентация указанных технологий. Эти технологии имеют четкие юридические рамки в ЕС, где регулируется их использование, качество данных и прозрачность алгоритмов, а автоматизированные решения четко определены как процессы, при которых решения, влияющие на права субъектов данных, принимаются исключительно алгоритмами без участия человека. Примером могут служить кредитный скоринг, алгоритмы подбора вакансий или системы таргетированной рекламы. При этом GDPR требует, чтобы субъекты данных имели право отказаться от таких решений и получить объяснение их оснований [19]. Это положение особенно важно для обеспечения прозрачности использования данных.

Интересно, что, хотя в самом GDPR термин «искусственный интеллект» не используется явно, регламент охватывает аспекты, связанные с обработкой данных для обучения искусственного интеллекта, включая сбор, хранение и анализ массивов данных. Дополнительно, в AI Act (Закон ЕС об искусственном интеллекте), который является первым в мире законом об искусственном интеллекте, дается определение искусственного интеллекта как системы, способной интерпретировать данные, обучаться и применять их для выполнения задач. AI Act также классифицирует системы искусственного интеллекта по уровням риска и определяет требования к безопасности, прозрачности и качеству данных [20]. Это подтверждает, что большие данные играют ключевую роль в развитии искусственного интеллекта и их использование требует тщательного контроля и соблюдения стандартизированных государством правил.

В Казахстане же таких определений и регуляций нет, что мы объясняем несколькими причинами. Во-первых, развитие законодательства в этой области идет медленнее, чем развитие технологий. Во-вторых, отсутствуют национальные стандарты и стратегии, которые бы определяли приоритеты в области регулирования и управления большими данными. В этой связи, думается, юридическое определение больших данных, то есть формирование правового режима больших данных, Казахстану следует начать с определения и регулирования технологий искусственного интеллекта. Это объясняется тем, что технологии искусственного интеллекта задают контекст для применения больших данных. Например, машинное обучение или предиктивный анализ требуют данных определенного качества и достоверности, чтобы алгоритмы могли работать корректно и исключать предвзятость.

Биометрические системы, такие как распознавание лиц, создают риски для конфиденциальности и прав граждан, если не сопровождаются четкими правилами обработки и хранения данных. Поэтому регулирование технологий искусственного интеллекта поможет сформировать требования к качеству, прозрачности и безопасности больших данных. В частности, опыт ЕС показывает, что требования к системам искусственного интеллекта высокого риска в AI Act напрямую связаны с качеством и точностью данных, используемых для их работы.

Думается, что введение стандартов на раннем этапе позволит создать основу для формирования юридического определения и детального регулирования больших данных и управления ими. Для Казахстана это означает, что закон «Об искусственном интеллекте», принятие которого запланировано на 2025 год, должен включить положения, определяющие ключевые технологии искусственного интеллекта, такие как машинное обучение, компьютерное зрение, NLP, предиктивный анализ, биометрические системы и генеративные модели. Тем самым будут созданы стандарты для больших данных, используемых в искусственном интеллекте, следовательно, правовая основа для определения и последующего регулирования, управления большими данными.

Заключение. Существующие сегодня научные, законодательные подходы и международный опыт в регулировании больших данных показывают, что эффективное юридическое определение этого понятия невозможно без предварительного определения технологий, связанных с использованием больших данных. Такие технологии, как автоматизированное принятие решений, машинное обучение, компьютерное зрение, обработка естественного языка, предиктивный анализ, биометрические системы и генеративные модели, задают контекст для использования больших данных. Они формируют стандарты качества, прозрачности и безопасности больших данных, соответственно и стандарты защиты прав граждан в условиях цифровой экономики. Без четких определений этих технологий регулирование больших данных становится фрагментированным и недостаточным.

Для Казахстана, где использование больших данных активно растет в таких секторах, как государственное управление, финансы и транспорт, отсутствие четкой правовой базы создает существенные риски в сфере обеспечения защиты прав граждан, частной жизни граждан. Среди них можно выделить утечки данных, недоверие к цифровым технологиям, низкую прозрачность применения таких технологий. Закон «Об искусственном интеллекте», который планируется принять в 2025 году, представляет собой уникальную возможность устранить эти правовые пробелы и заложить основу для регулирования не просто технологий искусственного интеллекта, а в большей степени больших данных.

На наш взгляд, Казахстану следует принять поэтапный подход к юридическому определению и регламентации больших данных. Международный опыт показывает, что большие данные невозможно описать универсально без учета технологий, которые лежат в их основе. В Казахстане же пока отсутствуют четкие юридические определения названных технологий. Поэтому на первом этапе важно внедрить в законодательство определения ключевых технологий, прежде всего, связанных с искусственным интеллектом. Например, автоматизированное принятие решений, основанных на больших данных, с учетом международного опыта, должно быть определено как процесс, при котором значимые решения, влияющие на права граждан, принимаются исключительно алгоритмами без участия человека. Машинное обучение должно быть определено как технология создания алгоритмов, которые способны обучаться на больших данных и принимать решения без необходимости прямого программирования. Компьютерное зрение следует охарактеризовать как технологию анализа визуальных данных, включая системы распознавания лиц, а обработку естественного языка (NLP) - как инструмент анализа и генерации таких данных как текст и речь. Предиктивный анализ, который используется для прогнозирования событий на основе данных, также нуждается в четкой юридической стандартизации и описании. Кроме того, биометрические системы, основанные на таких данных как распознавание отпечатков пальцев или радужки глаза, и генеративные модели, создающие контент на основе больших данных, должны быть включены в законодательные рамки. Эти технологии уже получили отражение в законодательстве Европейского Союза, США, Китая и других стран. Они задают стандарты качества, прозрачности и безопасности больших данных в этих странах, а их регулирование формирует правовую основу для определения больших данных.

На следующем этапе регулирование должно сосредоточиться на установлении стандартов качества и достоверности данных, используемых в искусственном интеллекте, предоставить субъектам данных право на объяснение решений, принимаемых автоматизированными системами, и право отказаться от таких решений, если они существенно влияют на их права. Это позволит исключить предвзятость в алгоритмах и гарантировать безопасность данных. В этой связи необходимо разработать в Казахстане стратегию управления данными, аналогичную национальной стратегии

данных Германии. В ней нужно предусмотреть прозрачность, открытые стандарты и обеспечение суверенитета данных. Нужно также включение таких инициативы, как создание платформы для совместного использования данных, подобной европейской GAIA-X. Такой подход позволит стандартизировать юридические подходы к определению больших данных и управления ими. После чего, необходимо сосредоточиться на законодательном определении юридического понятия больших данных.

Таким образом, Казахстану следует перенять международный подход, начав с определения ключевых цифровых технологий и разработки стандартов применения данных технологий и больших данных. Иными словами, сначала устанавливаются нормативные рамки для технологий, связанных с большими данными, а затем формируются подходы к определению, регулированию и управлению данными. Закон «Об искусственном интеллекте», планируемый к принятию в 2025 году, должен включить эти аспекты и обеспечить юридическую базу для дальнейшего формирования понятия больших данных. Такой последовательный подход позволит Казахстану адаптировать международный опыт развития, регулирования и управления технологиями и данными к своим реалиям.

Список использованных источников

1. В Казахстане определили отрасли для внедрения искусственного интеллекта // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-opredelili-otrasli-vnedreniya-iskusstvennogo-541494/ (дата обращения: 20 августа 2024).
2. Токаев: в Казахстане создадут свой суперкомпьютер. // URL: <https://profit.kz/news/65382/V-Kazakhstan-sozdatut-svoj-superkomputer/> (дата обращения: 20 августа 2024).
3. Токаев: «Мы должны стать нацией инженеров, конструкторов, агрономов и программистов». // URL: <https://kz.kursiv.media/2022-11-16/tokaev-my-dolzheny-stat-naciej-inzhenerov-konstruktorov-agronomov-i-programmistov/> (дата обращения: 20 августа 2024).
4. В Казахстане появится Закон об искусственном интеллекте. // URL: <https://profit.kz/news/67958/V-Kazakhstan-poyavitsya-zakon-ob-iskusstvennom-intellekte/> (дата обращения: 20 августа 2024).
5. Как Big Data трансформирует крупный бизнес в Казахстане. // URL: https://kz.kursiv.media/opinions/kak-big-data-transformiruet-krupnyu-biznes-v-kazakhstan/?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 20 августа 2024).
6. Linch K. How do your data grow? // Nature. - 2008. - № 455. - С. 28-29.
7. Способы определения больших данных: Российский и зарубежный опыт. // Юридические исследования. - 2021 - №9. DOI:10.25136/2409-7136.2021.9.36591 (дата обращения: 10.09.2024).
8. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226 (дата обращения: 10.09.2024).
9. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902&pos=87;-54#pos=87;-54 (дата обращения: 10.09.2024).
10. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (дата обращения: 10.09.2024).
11. Омарова А.Б. Статья 126 Коммерческая и служебная тайна. // Гражданский кодекс РК (Общая часть) Комментарий (постатейный) Книга 2. – Алматы, 2022 – С.147-178.
12. Санникова Л.В., Харитонов Ю.С. Цифровые активы: правовой анализ: монография // Москва: Принт, 2020. - 304 с.
13. Сулейменов М.К. Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39931835 (дата обращения: 11.09.2024).
14. Сергеев А.П., Терещенко Т.А. Большие данные: в поисках места в системе гражданского права // Закон. - 2018. - № 11. - С. 106 - 123.
15. Чурилов А. Ю. Особенность правовой охраны больших данных // Вестник ННГУ. - 2019. - №5. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennost-pravovoy-ohrany-bolshih-dannyh> (дата обращения: 11.09.2024).
16. Чурилов А.Ю. Принципы общего Регламента Европейского союза о защите персональных данных (GDPR): проблемы и перспективы имплементации // Сибирское юридическое обозрение. - 2019. - №1. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiyu-obshchego-reglamenta-evropeyskogo-soyuza-o-zaschite-personalnyh-dannyh-gdpr-problemy-i-perspektivy-implementatsii> (дата обращения: 04.09.2024).

17. Germany's data strategy for growth and innovation. // URL: <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/germanys-data-strategy-growth-and-innovation> (дата обращения: 11.09.2024).

18. Соснин К.А. Правовое регулирование Больших данных: зарубежный и отечественный опыт // Журнал Суда по интеллектуальным правам – 2019 - № 25 - с. 30-42. // URL: <http://ipcsmagazine.garant.ru/articles/1729211/> (дата обращения 5.09.2024).

19. Терешин М.В. Правовое регулирование защиты персональных данных в РФ и ЕС в контексте вступления в силу общего регламента по защите данных (GDPR) // Образование и право. - 2019. - №8. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-zaschity-personalnyh-dannyh-v-rf-i-es-v-kontekste-vstupleniya-v-silu-obschego-reglamenta-po-zaschite-dannyh> (дата обращения: 04.09.2024).

20. Закон ЕС о регулировании ИИ вступил в силу. // URL: <https://ru.euronews.com/next/2024/08/01/the-eu-ai-act-enters-into-force>.

Сведения об авторах

Омарова А.Б. - кандидат юридических наук, доцент, НАО «Университет Нархоз».

Маликова Ш.Б. - кандидат юридических наук, доцент, НАО «Университет Нархоз».

Айдарханова К.Н. - кандидат юридических наук, доцент, НАО «Университет Нархоз».

Омарова А.Б. - Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Нархоз Университеті» КеАҚ.

Маликова Ш.Б. - Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Нархоз Университеті» КеАҚ.

Айдарханова К.Н. - Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Нархоз Университеті» КеАҚ.

Omarova A.B. - Candidate of Law, Associate Professor, NAO "Narxoz University".

Malikova Sh.B. - Candidate of Law, Associate Professor, NAO "Narxoz University".

Aidarkhanova K.N. - Candidate of Law, Associate Professor, NAO "Narxoz University".

А.Б. Шарипова¹, А.Н. Цой²

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан

ПРЕСТУПНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

Авторы рассматривают появление новых видов преступлений совершаемых с использованием информационных технологий в условиях глобализации, таких как, киберпреступность, и увеличение транснациональных преступных сетей, которые несут международный характер. В статье рассмотрено международное сотрудничество, развитие кибербезопасности, образование населения и улучшения законодательства. В заключении подводятся итоги и обсуждаются перспективы развития борьбы с преступностью в информационном обществе, предлагая пути решений.

Ключевые слова: информационное общество, уголовные преступления, киберпреступность, цифровые услуги, киберугроза.

Жаһандану дәуіріндегі қылмыс: қиындықтар мен шешімдер

Авторлар киберқылмыс сияқты жаһандану жағдайында ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған қылмыстардың жаңа түрлерінің пайда болуын және халықаралық сипаттағы трансұлттық қылмыстық желілердің көбеюін қарастырады. Мақалада халықаралық ынтымақтастық, киберқауіпсіздікті дамыту, халыққа білім беру және заңнаманы жақсарту қарастырылған. Қорытындылай келе, шешім жолдарын ұсына отырып, ақпараттық қоғамда қылмысқа қарсы күресті дамыту перспективалары талқыланады.

Түйінді сөздер: ақпараттық қоғам, қылмыстық құқық бұзушылық, киберқылмыс, цифрлық қызметтер, киберқауіпсіздік.

Crime in the age of globalization: challenges and solutions

The authors examines the emergence of new types of crimes committed using information technology in the context of globalization, such as cybercrime, and the increase in transnational criminal networks that are international in nature. The article examines international cooperation, the development of cybersecurity, public education and legislative improvements. In conclusion, the results are summarized and the prospects for the development of the fight against crime in the information society are discussed, suggesting solutions.

Keywords: information society, criminal offenses, cybercrime, digital services, cyber threat.

Введение. Тема глобализации активно обсуждается в современных социальных науках, причем обсуждение включает как положительные, так и отрицательные аспекты этого явления.

Глобализация проявляется в различных сферах: экономической, политической, социальной, культурной, демографической, информационной и других. Основной идеей глобализации можно считать всеобщий обмен и взаимодействие на глобальном уровне. Следует отметить, что, хотя взаимодействие и влияние экономики, культуры и этнических групп были характерны всегда, однако глобальный и динамичный характер этих процессов стал возможным только с развитием современных технологий связи, транспорта и коммуникаций, таких как авиация и интернет.

Таким образом, глобальный процесс, получивший значительное развитие практически в каждой области жизни, превратился в ключевой элемент мирового прогресса в XXI веке. Он обусловлен новым этапом научно-технической эволюции, сосредотачивающимся вокруг информационных технологий, которые радикально меняют современный порядок вещей.

Уникальность этой научно-технической революции заключается в ее воздействии на информационную сферу, затрагивая такие фундаментальные процессы, как генерация и обработка, хранение и передача информации, что вызывает значительные изменения в общественных сферах, таких как экономика, политика, культура, и в человеческом мышлении, приводя к формированию нового типа общества – постиндустриального [1, с.121].

Как уже отмечалось ранее, у данной тенденции есть и отрицательные стороны наряду с положительными. А именно, применение новых возможностей инновационных технологий, пропаганда западных ценностей и образа жизни способствуют созданию в обществе информационных конфликтов. Подобным образом, возможности современных технологий сети интернет превращаются в источник новых проявлений преступности.

Цифровые услуги изменили предоставление государственных, образовательных и медицинских услуг. В странах с более развитой инфраструктурой происходит активное внедрение цифровых технологий, мобильной связи и электронных сервисов, что снижает их стоимость. Однако быстрый рост цифровизации и технологических инноваций приносит также дополнительные риски, включая преступную деятельность.

Преступники адаптируются к изменяющимся условиям быстрее, осваивают новые технологии и используют их для противоправных целей. Преступный мир опережает правоохранительные органы, и глобальные процессы усложняют проблемы борьбы с преступностью.

Материалы и методы. Частно-научные методы вытекают из: историко-правовой, структурно-системный, сравнительно-правовой, логический, ситуационный.

Основная часть. Ввиду отсутствия границ в киберпространстве, киберпреступность приобретает международный характер, так называемы транснациональные преступления. Несогласованные международные подходы к определению преступлений и доступность сетей связи позволяют преступникам выбирать страны с наиболее благоприятным законодательством и минимизировать риски наказания. Решение этой проблемы требует государственно-частного партнерства, включая сотрудничество правительств и правоохранительных органов разных стран. Необходимы общемировые стандарты для оценки электронных доказательств и борьбы с их подделкой, чтобы суды могли эффективно действовать по всему миру [2, с.6-7].

Современные коммуникационные системы обеспечивают безопасную передачу информации в киберпространстве, оставляя минимум следов, что делает ее полностью конфиденциальной и доступной из любой точки мира за считанные минуты. В связи с этим, современные технологии и глобальные информационные системы предоставляют уникальные возможности для транснациональной преступной деятельности и предоставляют преступным группам новые способы для более эффективного и успешного осуществления незаконных операций. Преступные группировки распространяют свои продукты и услуги по всему миру. Одним из самых ярких примеров мировой нелегальной торговли является незаконная торговля наркотиками, которая приобрела мировое значение и стала ключевым глобальным товаром. Согласно оценочным данным, опубликованным Управлением Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности в 2021 году, совокупный годовой объем торговли наркотиками на криптомаркетах составляет около 315 млн долларов, а общий годовой объем торговли наркотиками достигает 600 млрд. долларов в год что равна 8% от мировой торговли [3].

Необходимо обратить внимание еще на одно обстоятельство. Впервые за всю историю существования человечества появилась виртуальная экономика, которая ничего не производит и генерирует только саму себя. Дело в том, что экономика всегда была производящей, и только в последние 25 - 30 лет появилась виртуальная экономика, которая не только ничего не производит, но

и в принципе не может этого делать. Так, например, функция денег как универсального эквивалента начала быстро терять свое значение, не стимулируя другие виды человеческой деятельности. Деньги сами стали объектом торговли. В отчете, опубликованном в апреле 2022 года, говорится, что объем валютных торгов в мире в апреле текущего года достиг нового рекорда – \$7,5 трлн в сутки, увеличившись на 14% по сравнению с 2019 годом. Не удивительно, что хакерские атаки участились на банки для получения доступа к банковским операциям с целью хищения денежных средств в колоссальных размерах [4].

Таким образом, на мировом уровне развитие компьютерных технологий и увеличение сложности финансовых операций сказалось в первую очередь на создании условия для увеличения объемов, скорости и конфиденциальности международных финансовых транзакций. Это в свою очередь, расширило возможности транснациональной организованной преступности и снизило вероятность ее обнаружения и пресечения. Преступные группировки теперь могут легализовывать доходы от незаконной деятельности без проблем.

Эксперты отмечают, что этот процесс стимулировал деятельность в сфере торговли на черном рынке помимо наркоторговли, торговлю оружием и человеческими органами, а также операции по отмыванию денег и другие виды преступной деятельности транснациональных преступных группировок. Это означает, что государственный мониторинг преступности стал намного сложнее, облегчив контакты между преступными группами и способствуя росту организованной преступности на мировом уровне.

На уровне отдельно взятых государств, положение не самое благоприятное так, всего за период с 2018 по 2021 г. в Республике Казахстан было совершено 364 уголовных правонарушения в сфере информатизации и связи и 43911 интернет-мошенничеств. Приведенная статистика описывает ситуацию не полностью так как, граждане в большинстве своих случаях став жертвой мелких мошеннических деяний, предпочитают обращаться в правоохранительные органы, считав это тратой лишних нервов и времени. Преступники пользуются таким пренебрежительным отношением граждан к преступлениям, совершая все больше мошенничеств на мелкие суммы [5].

Из представленных выше данных следует, что наибольшая регистрация уголовных правонарушений наблюдается по делам, связанным с интернет-мошенничеством. В целом, по уголовным правонарушениям, предусмотренным гл. 7 УК РК, ежегодно регистрируется значительно меньше фактов, чем по делам об интернет-мошенничестве. Для более детального исследования, а также ввиду достаточно большого разрыва в количественном соотношении зарегистрированных уголовных дел, целесообразно анализировать уголовные правонарушения, предусмотренные главой 7 УК РК, отдельно от интернет-мошенничеств. Итак, исследуя динамику киберпреступности, следует отметить, что в тройку наиболее распространенных уголовных правонарушений, предусмотренных гл. 7 УК РК, входят:

1) неправомерный доступ к информации, в информационную систему или информационно-коммуникационную сеть (ст. 205 УК РК), процент регистрации которого составляет 56% от общего процента рассматриваемых уголовных правонарушений;

2) неправомерное завладение информацией (ст. 208 УК РК), процент регистрации которого составляет 12%;

3) неправомерные уничтожение или модификация информации, на которые приходится (ст. 206 УК РК), процент регистрации которого составляет 10%.

Наблюдая рост регистрации интернет мошенничеств, можно сделать вывод, с одной стороны, о недостаточности и малоэффективности проводимых мер по предупреждению и профилактике данных деяний; с другой стороны, о доверчивости и правовой неграмотности граждан, бесконтрольном распространении мошеннических мобильных приложений, об открытой рекламе финансовых интернет-пирамид, малоэффективности существующих мер киберзащиты платёжных интернет-платформ, нехватке специалистов по кибербезопасности и другие.

Лидеры международных технологических компаний призывают государства и международные организации принять активное участие в управлении мировым киберпространством. В последние годы злоумышленники все чаще осуществляют кибератаки не только на компании и частных лиц, но и на объекты общественной значимости. Борьба с «интернет-офшорами» также требует совместных усилий: преступники должны понимать, что переходя на другие домены, они не избежат ответственности, так как нарушают международные нормы. Поэтому необходимо как можно быстрее разработать международные правила и стандарты по борьбе с киберпреступностью и создать международный орган, ответственный за регулирование этой деятельности. На основе существующего

опыта необходимо прогнозировать развитие тенденций в информационном пространстве и выявлять новые угрозы, а также разработать и внедрить единую систему обеспечения кибербезопасности.

Угрозу киберпреступлений не обошла стороной и Организация Объединенных Наций, приняв 29 июня 2021 Конвенцию о противодействии использованию информационно-коммуникационных технологий в преступных целях [6].

В Конвенции указаны его цели и задачи, каждая его статья расписывает отдельно взятые виды преступлений совершаемых в информационно правовом поле и призывает на привлечение к ответственности преступников, гарантируя неотвратимость наказаний за их деяния [7].

Также существует, международное многостороннее партнерство против киберугроз (ИМРАСТ), который является исполнительным органом в области кибербезопасности специализированного учреждения ООН по вопросам информационно-телекоммуникационных технологий - Международного союза электросвязи (МСЭ).

ИМРАСТ представляет собой уникальный международный союз в борьбе с киберугрозами, объединяющий правительства, академические институты и ведущих экспертов отрасли с целью повышения эффективности защиты информационной безопасности. Члены ИМРАСТ получают доступ к специализированным знаниям, ресурсам и инструментам для более эффективного противодействия киберугрозам, а также оказывают поддержку организациям ООН в защите их информационно-телекоммуникационной инфраструктуры.

Международный союз по кибербезопасности (ICSPA) объединяет усилия правительств, международного бизнеса и правоохранительных органов, включая Европол, для борьбы с киберпреступностью на международном уровне и обмена опытом в этой области.

Интерпол, как крупнейшая международная полицейская организация, также активно сотрудничает с правоохранительными органами государств-членов для выявления и разоблачения трансграничных преступлений, связанных с использованием информационно-телекоммуникационных технологий. Международный Центр Интерпола по инновациям в Сингапуре разрабатывает и внедряет новые сервисы и стратегии по борьбе с киберпреступностью [Error! Reference source not found., с.147].

Заключение. Законодательство в сфере защиты прав и законных интересов в информационном поле Республики Казахстан представляет собой глава 7 Уголовного Кодекса, наряду с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности».

Тем не менее, киберпреступники на шаг впереди сколь резко оно не прозвучало бы, международным организациям и всем государствам необходимо работая согласованно решить ряд следующих проблем и принят к своему сведению:

1. Рекомендуются включить в правовое регулирование общественные отношения в виртуальном пространстве.

2. Необходимо мониторить интернет для блокировки опасного контента, такого как интернет-пирамиды и сайты с экстремистским или иным противоречащим законодательству контентом.

3. Разработать механизмы сотрудничества органов внутренних дел с другими правоохранительными и государственными органами, а также с коммерческими организациями для оперативной блокировки мошеннических сайтов и колл-центров.

4. Рассмотреть ужесточение законодательства о предоставлении услуг IP-телефонии, включая отказ в регистрации с иностранными IP-адресами и введение голосовой биометрии для идентификации пользователей.

5. Подготовить методические рекомендации по выявлению и расследованию преступлений в сфере компьютерной информации и информационно-телекоммуникационных технологий на основе анализа судебной и следственной практики.

6. Информировать общество о способах совершения преступлений в сфере компьютерной информации и методах защиты от них через средства массовой информации и образовательные кампании.

7. Привлекать на службу в органы внутренних дел лиц с профильным образованием и обеспечивать их переподготовку для эффективной борьбы с киберпреступностью.

8. Разработать механизмы международного сотрудничества для борьбы с киберпреступностью и закрепить их в соответствующих документах.

9. Совершенствовать систему защиты каналов передачи информации и баз данных от несанкционированного доступа с помощью коммерческих организаций и IT-компаний.

10. Рассмотреть предложения о более строгом наказании за незаконное раскрытие или использование личных данных без согласия владельца, особенно если информация была передана или получена по службе или работе.

11. Укрепление борьбы с преступлениями, связанными с компьютерной информацией и информационными технологиями, такими как организованная преступность, экстремизм, наркотики, порнография и сексуальная эксплуатация.

12. Побуждать родителей к бдительности относительно контента, доступного детям, и защите их от вредной информации.

13. Активизировать исследования киберпреступности для повышения эффективности обеспечения кибербезопасности.

Таким образом, решение этой проблемы зависит от целого ряда обстоятельств включая содействие каждого отдельно взятых государств. Ведь, эти самые государства имеют разный уровень технологического развития и законодательной базы в данной области, обмен информации между ними несомненно произведет должный эффект хоть и не сможет вырвать корень противоправному явлению как киберпреступления. Также, для эффективного противодействия киберугрозам необходимо улучшение организации работы правоохранительных органов государств и объединение усилий всех заинтересованных сторон на национальном уровне, включая предпринимательское сообщество, общественные организации, исследовательские учреждения и граждан.

Список использованных источников

1. Чешков М. Глобализация: сущность, нынешняя фаза, перспективы // Проблемы глобализации. – Т.4 - М., 1999. - С. 121.
2. Долгова А. И. Преступность, ее виды и организованная преступность // Проблемы борьбы с криминальным рынком, экономической и организованной преступностью. - М. 2001. - С. 5-7.
3. Международный комитет по контролю над наркотиками (МККН). - Доклад за 2023 г. [Электронный ресурс]: // https://unis.unvienna.org/unis/uploads/documents/2024-INCB/2325540R_INCB_Annual_Report.pdf
4. Triennial Central Bank Survey of foreign exchange and Over-the-counter (OTC) derivatives markets in 2022.
5. Мухамеджанова А.Д. Особенности динамики киберпреступности в Республике Казахстан и ее влияние на вопросы её предупреждения. // [Электронный ресурс]: // <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-dinamiki-kiberprestupnosti-v-respublike-kazakhstan-i-ee-vliyanie-na-voprosy-eyo-preduprezhdeniya>
6. Всестороннее исследование проблемы киберпреступности. - Организация Объединенных Наций. - Нью-Йорк, 2013. // [Электронный ресурс]: https://www.unodc.org/documents/orga-nized-crime/cybercrime/Cybercrime_Study_Russian.pdf
7. Конвенция Организации Объединенных Наций о противодействии использованию информационно-коммуникационных технологий в преступных целях от 29.06.2021г. // Электронный ресурс]: https://www.unodc.org/documents/Cybercrime/AdHocCommittee/Comments/RF_28_July_2021_-_R.pdf
8. Мороз Н.О. Деятельность Интерпола по координации сотрудничества в борьбе с преступностью в сфере высоких технологий // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки. - 2011. - № 14. - С. 147.

Сведения об авторах

Шарипова А.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Цой А.Н. - ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, кандидат юридических наук, доцент.

Шарипова Ә.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Цой А.Н. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, доцент, заң ғылымдарының кандидаты.

Sharipova A.B. – Candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Tsoy A.N. - Associate Professor at the Higher Law School "Adilet" of the Caspian University, PhD in Law, Associate Professor.

Ә.М. Сәбиболда¹, Р.Т. Қадырова¹, Ф.С. Уралова¹

¹Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

TOR ЛАҚАП ЖЕЛІСІНДЕГІ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ АНОНИМДІК МЕХАНИЗМДЕРІ

Tor лақап желісі цифрлық кеңістіктегі анонимділік пен құпиялылықты қамтамасыз ететін ең танымал технологиялардың бірі болып табылады. Ол деректерді бірнеше ретрансляторлар арқылы жіберу үшін көпқабатты шифрлауды пайдаланады, бұл пайдаланушыларды сәйкестендіру және олардың әрекеттерін бақылау мүмкіндігін барынша азайтады. Қауіпсіздік механизмдері ағынды және асимметриялық шифрлауды, Диффи-Хеллман кілттерін алмасуды және ашық кілттер инфрақұрылымын (PKI) пайдалануды қамтиды. Мақалада Тор желісінің жұмысының негізгі аспектілері, оның архитектурасы, маршруттау механизмдері және күзетші және шығыс түйіндерінің рөлі талқыланады. Сондай-ақ, деанонимизацияға тұрақтылық мәселелері және қауіпсіздікті арттыру үшін лақап қызметтерді пайдалану қарастырылады.

Түйінді сөздер: көпқабатты маршрутизация, анонимдік, криптография, ашық кілттер инфрақұрылымы (pki), қауіпсіздік механизмдері, үстіңгі желілер.

Механизмы безопасности и анонимности в луковой сети TOR

Луковая сеть Tor представляет собой одну из самых распространённых технологий обеспечения анонимности и конфиденциальности в цифровом пространстве. Она использует многослойное шифрование для передачи данных через сеть ретрансляторов, минимизируя возможность идентификации пользователей и отслеживания их активности. Основные механизмы безопасности включают использование потокового и асимметричного шифрования, обмен ключами Диффи-Хеллмана и инфраструктуру открытых ключей (PKI). В статье обсуждаются ключевые аспекты работы сети Tor, включая её архитектуру, механизмы маршрутизации и роль узлов охраны и выхода. Также затронуты вопросы устойчивости к деанонимизации и использование луковых сервисов для повышения безопасности.

Ключевые слова: луковая маршрутизация, анонимность, криптография, инфраструктура открытых ключей (pki), механизмы безопасности, оверлейные сети.

Security and anonymity mechanisms in the TOR onion network

The onion network Tor is one of the most widely used technologies for ensuring anonymity and privacy in the digital space. It uses multi-layered encryption to transmit data through a network of relays, minimizing the possibility of user identification and activity tracking. The main security mechanisms include the use of stream and asymmetric encryption, Diffie-Hellman key exchange, and public key infrastructure (PKI). The article discusses the key aspects of the Tor network, including its architecture, routing mechanisms, and the role of guard and exit nodes. Issues of resistance to deanonymization and the use of onion services to enhance security are also addressed.

Keywords: onion routing, anonymity, cryptography, public key infrastructure (PKI), security mechanisms, overlay networks.

Кіріспе. Анонимділік пен деректерді қорғау технологияларын, соның ішінде Тог желісін қолдану цифрлық дәуірдің ажырамас бөлігіне айналуға. Луковая маршрутизация технологиясына негізделген Тог желісі интернеттегі құпиялылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ең тиімді құралдарының бірі болып табылады. Көпқабатты шифрлау және мәліметтерді ретрансляторлар желісі арқылы жіберу арқасында пайдаланушыларды қадағалау мен олардың идентификациялану қаупін азайтуға болады, бұл киберқауіптердің өсуі жағдайында аса өзекті [1].

Бұл технология клиент пен сервер арасындағы шифрланған қосылымдарды құруға мүмкіндік береді, бұл мәліметтерге үшінші тараптардың қол жеткізу мүмкіндігін болдырмайды. Дегенмен, мұндай технологияларды пайдалану оң және теріс пікірлерді туғызады [2]. Бір жағынан, олар пайдаланушылардың құпиялылығын қорғайды, ал екінші жағынан, олар зиянкестерге өз әрекеттерін анонимді түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Тог желісінің архитектурасына, Диффи-Хеллман сияқты криптографиялық технологияларға және анонимділікті қамтамасыз етудегі күзетші мен шығыс түйіндерінің рөліне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, желінің деанонимизацияға тұрақтылығы және оны цифрлық кеңістікте қауіпсіздікті арттыру мақсатында пайдалану тиімділігі талданады [3].

Материалдар мен әдістер. Мақаланың әдістемелік негізін жалпы ғылыми және арнайы ғылыми зерттеу әдістері құрайды. Жалпы ғылыми әдістерге салыстырмалы талдау, синтез, сипаттама және қорытынды жатады. Тог желісінің ерекшеліктері мен оның механизмдерін зерттеу үшін құрылымдық-функционалдық талдау және криптографиялық модельдеу әдістері қолданылды. Сонымен қатар, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы нормативтік-құқықтық база, соның ішінде құқықтық деректер мен цифрлық статистика зерттелді.

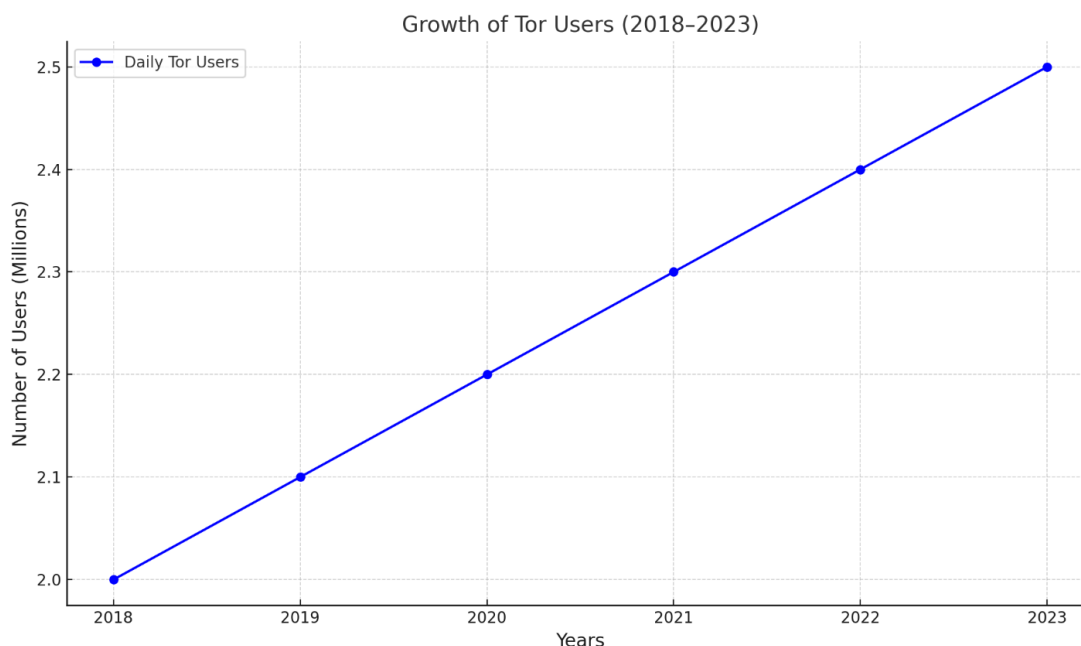
Арнайы әдістер ретінде криптографиялық протоколдарды зерттеу, желі түйіндерінің жұмысын модельдеу және олардың өзара әрекеттесуін талдау қолданылды. Салыстырмалы тәсіл Тог желісінің анонимділікті қамтамасыз ету бойынша басқа технологиялармен салыстырғанда тұрақтылығын бағалау үшін пайдаланылды. Барлық әдістер Тог желісінің ұсынатын қауіпсіздік деңгейін жүйелеу мен бағалауға бағытталған.

Негізгі бөлім. Тог желісі интернетте анонимділік пен құпиялылықты қамтамасыз ету үшін қолданылатын ең танымал технологиялардың бірі болып табылады. Оның негізгі принципі – луковая маршрутизация, яғни мәліметтердің көпқабатты шифрлануы [4]. Әр қабат тек өзіне арналған түйін арқылы шифрдан шығарылады, бұл мәліметтерді жіберу маршрутын және сұраудың қайнар көзін бақылау мүмкіндігін азайтады. Бұл технология жоғары деңгейдегі анонимділікті қамтамасыз етеді, бұл интернет-цензураның күшеюі және киберқауіптердің өсуі жағдайында Тог желісін танымал құралға айналдырды.

Тог желісінің архитектурасы екі негізгі компонентке негізделген: ретрансляторлар (луковая маршрутизаторлар) және жартылай сенімді каталог серверлері. Ретрансляторлар мәліметтерді тасымалдау үшін қорғалған маршруттарды құрады, ал каталог серверлері желідегі қолжетімді түйіндер туралы өзекті ақпаратты пайдаланушыларға ұсынады. Пайдаланушы желіге қосылған кезде, ол маршруттауда белгілі бір функцияларды орындайтын үш түйінді таңдайды: күзетші түйін (guard node), ортаңғы түйін және шығыс түйіні (exit node). Осы түйіндер арасындағы қосылымдар Диффи-Хеллман және ағындық шифрлау сияқты заманауи криптографиялық әдістермен қорғалған, бұл деректерді ұстап қалу мүмкіндігін болдырмайды [5-6].

Тог желісінің негізгі криптографиялық құрылымы түйіндерді сәйкестендіру, деректерге қол қою және қосылымдарды аутентификациялау үшін қолданылатын әртүрлі кілттер арқылы қауіпсіздікті қамтамасыз етеді. Бұл шабуылшылардың желіні бұзу әрекеттеріне қарамастан маршрутты бұзудың ықтималдығын азайтады [7]. Алайда, күзетші және шығыс түйіндерін таңдау маңызды болып қала береді, өйткені олар қосылымның жалпы қауіпсіздік деңгейін анықтайды.

Тог желісін пайдалану статистикасы оның соңғы бес жылдағы тұрақты танымалдылығын көрсетеді. Егер 2018 жылы күнделікті пайдаланушылар саны шамамен 2 миллионды құраса, 2023 жылға қарай бұл көрсеткіш 2,5 миллионға жетті. Осы кезеңде 25%-ға өсу технологияға деген қызығушылықтың артқанын көрсетеді. Өсудің негізгі факторларының қатарына құпиялылық туралы хабардарлықтың артуы, интернет-цензураның күшеюі және Тог-дың функционалдығын жақсарту жатады. Желіні жылына шамамен 100 мың жаңа пайдаланушы тартады, бұл киберқауіптердің өсу жағдайында оның танымалдығының артқанын көрсетеді [8].

Сурет 1— Тор желісін күнделікті пайдаланушылар санының 2018–2023 жылдар аралығындағы өсу динамикасы (миллиондаған).

Соңымен қатар, Тор желісінің танымалдығы белгілі бір санаттағы пайдаланушылармен шектеледі, олар цифрлық кеңістіктегі анонимділік пен құпиялылықтың маңыздылығын түсінеді. Графикке жасалған талдау тұрақты, бірақ біртіндеп өсуді көрсетеді, бұл оның тар шеңберлі, мамандандырылған мәртебесін сақтап қалғанын білдіреді [9-10]. Тор желісі деректерді қорғау және блоктарды айналып өту үшін маңызды құрал болып қала береді, алайда оны пайдалану саналы тәсілді және онымен байланысты барлық қауіптерді түсінуді талап етеді.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Тор технологиясының заманауи цифрлық кеңістіктегі маңыздылығын атап өту қажет. Бұл технология пайдаланушыларға бақылау мен цензурадан қорғану үшін құралдар ұсына отырып, анонимділік пен құпиялылықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тор-дың луковая маршрутизациясы мен криптографиялық механизмдері деанонимизация қаупіне қарсы тұрақтылықты қамтамасыз етіп, дербес деректерді қорғаудағы ролін нығайта отырып, дамуын жалғастыруда.

Дегенмен, Тор-дың танымалдығының артуымен оның қолданылуын реттейтін құқықтық нормаларды әзірлеу қажеттілігі туындауда. Бұл әсіресе желіні заңсыз мақсаттарда пайдалану жағдайларын азайту үшін маңызды. Киберқауіпсіздік саласындағы білім беру бастамаларын дамыту және халықтың цифрлық тазалық қағидаттары туралы хабардарлығын арттыру анонимділік технологияларын пайдалануды жақсартып қана қоймай, қауіпсіз цифрлық болашақтың негізін қалауға көмектеседі.

Тор желісін әрі қарай жетілдіру, оның криптографиялық қорғанысын нығайту және дұрыс пайдаланбауды болдырмау құралдарын әзірлеу басым бағыттар болуы тиіс. Бұл ақпаратқа қол жеткізу еркіндігі мен цифрлық кеңістіктегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Saitbekov A., Pokusov V., Sabibolda A. (2023). Analysis and strategy to combat cybercrime in Kazakhstan. Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени м. Есбулатова, 3(76), с. 11-15.
2. Karunanayake, I., Ahmed, N., Malaney, R., Islam, R., & Jha, S. (2020). "De-anonymisation attacks on Tor: A Survey". arXiv preprint arXiv:2009.13018. <https://arxiv.org/abs/2009.13018>
3. Vilalunga, A., Resende, J. S., & Domingos, H. (2023). "TorKameleon: Improving Tor's Censorship Resistance with K-anonymization and Media-based Covert Channels". arXiv preprint arXiv:2303.17544. <https://arxiv.org/abs/2303.17544>

4. Gegenhuber, G. K., Maier, M., Holzbauer, F., Mayer, W., Merzdovnik, G., Weippl, E., & Ullrich, J. (2024). "An Extended View on Measuring Tor AS-level Adversaries". arXiv preprint arXiv:2403.08517. <https://arxiv.org/abs/2403.08517>
5. Barton, A., Imani, M., Ming, J., & Wright, M. (2018). "Towards Predicting Efficient and Anonymous Tor Circuits". arXiv preprint arXiv:1805.01977. <https://arxiv.org/abs/1805.01977>
6. Cui, J., Huang, C., Meng, H., & Wei, R. (2023). "Tor network anonymity evaluation based on node anonymity". *Cybersecurity*, 6(55). <https://cybersecurity.springeropen.com/articles/10.1186/s42400-023-00191-8>
7. Al Jawaheri, H., Al-Nabki, M. W., Fidalgo, E., Alegre, E., & Fernández-Robles, L. (2020). "Shedding Light on the Dark Corners of the Internet: A Survey of Tor Research". arXiv preprint arXiv:1803.02816. <https://arxiv.org/abs/1803.02816>
8. Al-Nabki, M. W., Fidalgo, E., Alegre, E., & Fernández-Robles, L. (2019). "ToRank: Identifying the most influential suspicious domains on Tor network". *Expert Systems with Applications*, 123, 195–211. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2019.04.054>
9. Biryukov, A., & Pustogarov, I. (2015). "Deanonymization of Tor hidden servers with keep-alive traffic". *Proceedings of the 2015 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security*, 1454–1465. <https://doi.org/10.1145/2810103.2813651>
10. Dingledine, R., Mathewson, N., & Syverson, P. (2004). "Tor: The second-generation onion router". *Naval Research Lab Washington DC*. <https://www.nrl.navy.mil/our-work/tor/>.

Авторлар туралы мәліметтер

Сәбиболда Ә.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, полиция аға лейтенанты.

Кадырова Р.Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Уралова Ф.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, полиция лейтенанты.

Сабиболда А.М. - преподаватель кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, старший лейтенант полиции.

Кадырова Р.Т. - начальник кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Уралова Ф.С. - преподаватель кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, лейтенант полиции.

Sabibolda A.M. - Teacher of the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov, Senior Lieutenant of the police.

Kadyrova R.T. - Head of the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Lieutenant Colonel.

Uralova F.S. - Teacher at the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Lieutenant.

С.С. Жуматаев¹, Ә.К. Батырбаев²

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ИНТЕРНЕТ АЛАЯҚТЫҚ

Алаяқтық меншікке қарсы ең көп таралған қылмыстардың бірі болып табылады, сондықтан әдебиетте жеткілікті назар аударылады. Бұл ретте интернет-алаяқтық әдістері, сондай-ақ заңнамаға өзгерістер енгізуді талап ететін қылмыстар жасаудың жаңа құралдары үнемі өзгеріп отырады. Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершіліктің ерекшеліктерін зерттеу, осы саладағы олқылықтарды анықтау және оларды шешудің мүмкін жолдарын ұсыну өте өзекті. Жаңа тәсілдердің пайда болуы бөтеннің мүлкін бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену заң шығарушыдан Қылмыстық кодекстің 190-1-бабының жаңа бабын, сондай-ақ қылмыстық кодекстің 190-1-бабының сараланған бөліктерін қылмыстық кодекске енгізуді талап ететін уақтылы және барабар жауапты талап етеді. Заңнамадағы өзгерістер алаяқтықты жан-жақты толық түрде зерттеуді талап етеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, қылмыстық теріс қылық, алаяқтық, бөтеннің мүлкі, ұрлық, алдау, сенімді теріс пайдалану, құқық қорғау қызметкері, сыбайлас жемқорлық қылмыстар, меншікке қарсы қылмыстар, алаяқтыққа қарсы іс-қимыл.

Интернет мошенничество

Мошенничество представляет собой один из самых распространенных преступлений против собственности, поэтому ему уделяется достаточное внимание в литературе. При этом постоянно изменяются методы интернет-мошенничества, а также новые средства совершения преступлений, требующие изменений в законодательстве. Изучение особенностей уголовной ответственности за преступления в области компьютерной информации, выявление пробелов в этой области и предоставление возможных путей их решения крайне актуально. Появление новых способов хищения чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, требует от законодателя своевременного и адекватного ответа, что требует введение в Уголовный кодекс новую статью 190-1 Уголовного кодекса, а также дополнительных частей статьи 190-1 Уголовного кодекса. Изменения законодательства требуют целенаправленно изучать мошенничество.

Авторами внесены ряд предложений и рекомендаций по дальнейшему совершенствованию правоприменительной деятельности, уголовного и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан по борьбе с мошенничеством.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, уголовный проступок, мошенничество, чужое имущество, хищение, обман, злоупотребление доверием, сотрудник правоохранительного, коррупционные преступления, преступления против собственности, противодействие мошенничеству.

Internet fraud

Fraud is one of the most common crimes against property, so it is given sufficient attention in the literature. At the same time, the methods of Internet fraud are constantly changing, as well as new means of committing crimes that require changes in legislation. The study of the features of criminal liability for crimes in the field of computer information, identifying gaps in this area and providing possible ways to solve them is extremely relevant. The emergence of new ways of stealing someone else's property or acquiring the right to someone else's property by deception or abuse of trust requires a timely and adequate response from the legislator, which requires the introduction of a new article 190-1 of the Criminal Code into the Criminal Code, as well as additional parts of article 190-1 of the Criminal Code. Changes in legislation require purposefully studying fraud.

Keywords: criminal offense, crime, criminal offense, fraud, other people's property, theft, deception, abuse of trust, law enforcement officer, corruption crimes, crimes against property, countering fraud.

Кіріспе. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісі өтті. Жиынға Президент Әкімшілігі мен мемлекеттік органдардың басшылары, ПМ Алқасының мүшелері және орталық аппараттың басшылық құрамы, өңірлік полиция департаменттерінің, аумақтық қылмыстық атқару жүйесі департаменттерінің басшылары қатысты.

Қасым-Жомарт Тоқаев Ішкі істер министрлігі мемлекеттік басқару жүйесінде айрықша рөл атқаратын құрылым екенін атап өтіп, қоғамдық тәртіпті сақтау, қылмыспен күресу аса маңызды міндет саналатынын айтты.

Президент қоғамдағы алаяқтық әрекеттерге тағы бір өзекті мәселе ретінде арнайы тоқталды [1].

Қазір көптеген азаматтарымыз алаяқтардың аялауына түсіп, алданып қалып жатыр. Сондықтан құқық қорғау органдары алаяқтарға қарсы табанды күрес жүргізуге тиіс. Оларға ешқандай жеңілдік жасалмауы керек. Себебі алаяқтардың жасаған әрекетінен халық зардап шегуде. Мысалы, жақында бір туристік компания заңға бағынатын бір топ азаматты алдап, оларды қажылыққа жіберген. Енді кінәсіз адамдар Сауд Арабиясының полиция учаскесінде қамауда отыруға мәжбүр. Осындай алаяқ компанияның заңға қайшы әрекеті азаматтарымыздың денсаулығына, олардың моральдық жағдайына және жалпы еліміздің беделіне үлкен нұқсан келтіріп отыр. Бұл жерде, әрине, адамдардың құқықтық сауатсыздығы да бар. Енді мемлекетіміз, яғни Сыртқы істер министрлігі оларға барынша көмектесуі қажет. Ал Ішкі істер министрлігі алаяқ компанияның басшылығын, қызметкерлерін заңға сәйкес жауапқа тартуға тиіс. Әділетті қоғам құрамыз десек, дәл осындай өзекті мәселелерді шешуіміз керек, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев [1].

Әдістер. Зерттеу барысында танымның келесі жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістері қолданылды: алаяқтық құрамының құрылымын ашуға мүмкіндік беретін формальды-логикалық; меншікке алаяқтық қол сұғушылықтармен күресудің заңнамасы мен практикасының дамуының негізгі кезеңдері мен заңдылықтарын талдауға мүмкіндік берген тарихи; салыстырмалы-құқықтық, қазақстандық және шетелдік заңнаманың тиісті нормаларын салыстыру кезінде қолданылатын; статистикалық, модернизмге қарсы іс-қимыл кезінде қылмыстық ахуалдың дамуының негізгі заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берген; деректі, оның көмегімен қылмыстық істердің материалдары зерделенді.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 190 бабына сәйкес, алаяқтық, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену болып табылады. Алаяқтың сараланған белгілері келесі болып келеді, ҚК 190 бабының 2 бөлігі 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен; 3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып; 4) ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен; 5) мемлекеттік сатып алу саласында жасалған алаяқтық. ҚК 190 бабының 3 бөлігі 1) ірі мөлшерде; 2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса; 3) екі немесе одан да көп адамға қатысты; 4) бірнеше рет жасалған алаяқтық. ҚК 190 бабының 4 бөлігі 1) қылмыстық топ жасаса; 2) аса ірі мөлшерде жасалса [2].

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша:

2020 жылы Қазақстанда СДТБТ-де (сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде) алаяқтық қылмысының жалпы саны 38875, алаяқтықтың жасалу тәсіліне қарай ақша қаражатын қарыз алу арқылы – 50, кредит беру саласында – 9, төлем карталарын пайдалана отырып – 509, интернет-алаяқтық – 14993, жылжымайтын мүлікпен байланысты – 2 қылмыс тіркелген [3].

2020 жылы алаяқтық арқылы тигізілген заланың белгіленген сомасы (мың.тенге) - 242325181,1 тенге, мемлекетке келтірілген залал мөлшері - 25441673,72, заңды тұлғаларға – 187086896, жеке тұлғаларға - 29796611,42, сотқа жіберілген істер бойынша залалдың белгіленген сомасы (мың.тенге) - 229619349,5, ҚР ҚПК 35-б. 1-т. 3), 4), 9), 10), 11), 12) тармақшаларына және 36 ҚР ҚПК бабына сәйкес тоқтатылған істер бойынша белгіленген залал сомасы (мың.тенге) - 12705831,62, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында өтелген сома (мың.тенге) - 48736781,13 тенге [3].

2021 жылы Қазақстанда СДТБТ-де (сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде) алаяқтық қылмысының жалпы саны 46668, алаяқтықтың жасалу тәсіліне қарай ақша қаражатын қарыз алу арқылы – 129, кредит беру саласында – 89, төлем карталарын пайдалана отырып – 560, интернет-алаяқтық – 23351, жер құқығы қатынастары саласында – 5, жылжымайтын мүлікпен байланысты – 5 қылмыс тіркелген [3].

2021 жылы алаяқтық арқылы тигізілген заладың белгіленген сомасы (мың.тенге) - 111900862,6 тенге, мемлекетке келтірілген залал мөлшері - 9284477,256, заңды тұлғаларға – 5014017,673, жеке тұлғаларға - 97602367,64, сотқа жіберілген істер бойынша залалдың белгіленген сомасы (мың тенге) - 109061762,9, ҚР ҚПК 35-б. 1-т. 3), 4), 9), 10), 11), 12) тармақшаларына және 36 ҚР ҚПК бабына сәйкес тоқтатылған істер бойынша белгіленген залал сомасы (мың тенге) - 2839099,661, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында өтелген сома (мың тенге) - 5565269,834 тенге [3].

2022 жылы Қазақстанда СДТБТ-де (сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде) алаяқтық қылмысының жалпы саны 50083, алақтықтың жасалу тәсіліне қарай ақша қаражатын қарыз алу арқылы – 100, кредит беру саласында – 75, төлем карталарын пайдалана отырып – 346, интернет-алақтық – 22898, жер құқығы қатынастары саласында – 1, жылжымайтын мүлікпен байланысты – 4 қылмыс тіркелген [3].

2022 жылы алаяқтық арқылы тигізілген заладың белгіленген сомасы (мың.тенге) - 110786873,1 тенге, мемлекетке келтірілген залал мөлшері - 8897320,679, заңды тұлғаларға – 26838257,75, жеке тұлғаларға - 75051294,69, сотқа жіберілген істер бойынша залалдың белгіленген сомасы (мың тенге) - 108863307,1, ҚР ҚПК 35-б. 1-т. 3), 4), 9), 10), 11), 12) тармақшаларына және 36 ҚР ҚПК бабына сәйкес тоқтатылған істер бойынша белгіленген залал сомасы (мың тенге) -1923566,054, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында өтелген сома (мың тенге) - 11274604,33 тенге [3].

Алаяқтықтың тәсілі ретінде сенімді теріс пайдалану кінәлі адамның өзінің және меншік иесінің немесе иелігінде мүлкі бар өзге адамның арасында туындаған сенімді қарым-қатынастарды пайдакүнемдік пиғылмен бөтен мүлікті немесе оған құқықты заңсыз алу мақсатында пайдалануына негізделеді. Мүлік иесінің немесе өзге адамның алаяққа сенім артуы әртүрлі мән-жайларға негізделуі мүмкін: жеке таныстығы, туыстарының және өзге адамдардың ұсынымы бойынша, кінәлінің қызметтік жағдайы және т.б. Алаяқтық кезінде алдау ауызша, сонымен қатар жазбаша нысанда болуы мүмкін [4].

Алдау бөтен мүлікті жымқыру немесе бөтен мүлікке құқықты иемдену мақсатында алаяқтық жасау тәсілі болып табылады. Алдау меншік иесінде немесе өзге адамда мүліктің кінәлі адамға және (немесе) басқа адамдарға берілуінің заңға сәйкестігі туралы қате түсінік туындататын кінәлінің меншік иесіне немесе мүліктің өзге иесіне шындыққа жанаспайтын көрінеу жалған мәліметтерді хабарлаудан не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс шынайы фактілерді жасырудан құрылуы мүмкін.

Алдау нәтижесінде жаңылыстырылған меншік иесі немесе мүліктің өзге иесі өзінің мүддесі үшін жасаған әрекеттерінің негізділігіне сенімді бола отырып, кінәлі адамға мүлкін өз еркімен береді [4].

Алаяқтар қолданатын әлеуметтік желілер арасында Қазақстанда Telegram мессенджері алдыңғы қатарға шыққан.

Соңғы уақытта өзге адамның әлеуметтік желідегі аккаунтын пайдаланып, қаржылай көмек сұрайтын алаяқтардың әрекеті күшейіп кетті. Мұндай алаяқтықтың құрбандары көбейген. Бұған дейін танымал тұлғалардың, әлеуметтік желі белсенділерінің жалған аккаунттарын жасау арқылы азаматтардан ақша сұрау жиі кездесетін болса, енді алаяқтар қарапайым азаматтарға да көшкен [5].

Алаяқтық схемасы қарапайым: кез келген адамның әлеуметтік желідегі жалған аккаунты жасалады. Сол арқылы оның жақын туыстарына, достарына не өзге таныстарына хат жазу арқылы белгілі бір банк картасына ақша аудару сұралады. Мұндай деректер әсіресе Telegram мессенджерін пайдаланушылар арасында жиілеген [5].

Осы орайда интернет алаяқтарынан сақтану үшін KZ-CERT қызметі келесі кеңестерді ұсынады:

Интернет жүйесі арқылы келген сілтеме бойынша өткен кезде мекенжай жолына, яғни, доменнің дұрыстығына, акция жүргізетін ұйымның не компанияның ресми атауындағы артық символдарға назар аудару керек [5].

Әлеуметтік желілердегі өз профиліңіздің дербестігін баптауларда байланыс деректерін (қызметтік және жеке телефон нөмірі) көпшілікке қолжетімді етпеген дұрыс. Мобильдік нөмірді (бизнес-аккаунт) көрсету қажет болған жағдайда, жеке және жұмыс нөмірлерін бөлу қажет, яғни, жеке нөмірді туыстармен және жақындармен байланысу үшін ғана пайдаланған дұрыс [5].

Есептік деректеріңізді үнемі тексеріп, көп факторлы аутентификация пайдаланылатын сенімді парольдерді қолданыңыз.

Браузерде, операциялық жүйеде және мобильдік құрылғыларда пайда болатын түрлі терезелер мен хабарламаларға қатысты абай болыңыздар [3].

Банк картаңыздың деректерін сақтап, картаның сыртқы жағындағы 3 санды CVV/CVC-кодын ешкімге айтпаңыз. Сондай-ақ, банктен келіп түсетін SMS-кодты ешбір жағдайда бейтаныс жандарға хабарламаңыз [3].

Интернетке қол жеткізудің ашық қоғамдық Wi-Fi-нүктелеріне сенбеңіз, сонымен қатар өз аутентификациялық деректеріңізді қорғалмаған сымсыз желілер арқылы енгізуге тырысыңыз [5].

Бопсалаушылардың телефон бойынша талаптарын орындамаңыз, ал егер Сіз интернет-алаяқтардың құрбаны болсаңыз ең жақын полиция бөліміне немесе 102 телефоны арқылы дереу жүгініңіз [5].

Жеке деректерді, жеке куәлік деректерін, банк карталарының деректерін және тағы басқа мәліметтерді қамтитын құжаттарыңыздың көшірмелері бен банк картасының суретін ешкімге жібермеңіз [5].

Күдікті интернет-ресурстар немесе ақшалай пайдаға үміттендіретін сілтемелер айқындалған жағдайда KZ-CERT қызметіне (1400 (тәулік бойы) нөмірі, қызмет сайты, Telegram мессенджеріндегі "ҚР ақпараттық қауіпсіздігі" тобына не жеке хабарлама жіберу арқылы) хабарлаңыз [5].

Елімізде интернет алаяқтығының саны күрт өскен. Жыл басталғалы бері қылмыстың осы түріне қатысты 7 мыңға жуық іс анықталды. Ал осыдан 3-4 жыл бұрын мұндай сан бір жылда тіркелетін.

Ішкі істер органдары интернет алаяқтыққа қарсы қандай іс-шараларды қолға алуда? Алаяқтардың арбауына түсіп қалмау үшін не істеу қажет? Ел-жұрт неліктен қарапайым қауіпсіздік шараларын сақтай бермейді? Осы және өзге де сұрақтарға онлайн-брифинг барысында жауап берген ПМ Криминалдық полиция департаменті бастығының орынбасары Қанат Нұрмағамбетов: «Интернет алаяқтықтың ең басты ерекшелігі – жалпақ жұрттың бәріне қатысты жасалатындығында», деп атап өтті [6].

Интернеттің мүмкіндігін қылмыстық іс-әрекеттерін жүзеге асыру үшін оңтайлы пайдаланып жүрген алаяқтардың әдіс-тәсілдері күн сайын өзгеріп, жаңарып отырады. «Уақыт талабынан олар да қалыс қалмай келеді», деген спикер ғаламтордағы әккілердің, әсіресе әлеуметтік желілерді ұтымды пайдаланып отырғанын мәлімдеді. «Әдетте алаяқтар әлеуметтік желілерге жалған интернет хабарландырулар орналастырады немесе аккаунт пен арнайы бет ашып, сайт жасап алады. Ең жиі кездесіп жүрген интернет алаяқтықтың түрлері: интернет арқылы сауда жасау және қызмет көрсету, сондай-ақ өздерін банк қызметкері ретінде таныстырып, жеке деректерді иемдену және бөтен біреудің атынан онлайн-несие рәсімдеу арқылы жасалатын қылмыстар болып отыр» [6].

«Интернет алаяқтық қазіргі қоғамның ең өзекті әрі маңызды мәселесіне айналды», деген ПМ өкілі қолында компьютер, смартфон, планшеті бар кез келген адамның кез келген уақытта ақпараттық жүйенің, соның ішінде интернет алаяқтардың құрбанына айнала алатынын ескертіп өтті [6].

Ақпараттық жүйені пайдаланып, алдау, арбау арқылы ақшалы болудың ең көп таралған жері – сауда-саттық маңы. Әсіресе сұранысқа ие Instagram әлеуметтік желісінде кімнің ақ, кімнің арам екенін ажырату өте қиын. Брифинг барысында Қанат Базарбайұлы таяуда ғана осы әлеуметтік желі арқылы әшкереленген бір дерекке тоқталды. Оның айтуынша, Instagram арқылы жалған хабарландыру берген Жамбыл облысының тұрғыны 40-тан астам адамды алдап соққан. Әйелдер киімін сатамын деп, талайдың ақшасын қалтасына басқан келіншек тұтынушылардың сеніміне қалай кіру керектігін ғана емес, онлайн-сауданың қыр-сырын да мықты меңгеріп алған [6].

Қарағанды облысында ұсталған «онлайн-саудагер» де интернеттің мүмкіндігін мүлт жібермеген. Ол интернетке «автобөлшектер сатамын» деп өтірік ақпарат таратып, соған сеніп келгендердің ақшасын алдап қалтасына салып отырған. Қазіргі таңда әккі саудагердің осындай 23 алаяқтыққа қатыстылығы анықталып отыр. Тағы бір дерек Солтүстік Қазақстан облысында тіркелген. Бұл жолы азаматтардың құжаттарының көшірмелерін пайдаланған интернет алаяқ құрбандарының атынан онлайн-несие рәсімдеген. Тергеу барысында несие рәсімделген құжаттарды иелерінің бір кездері жоғалтып алғаны белгілі болып отыр. Осы екі ортада арам ойын іске асырып үлгерген қаскөй 50 адамды қарызға батырып кеткен [6].

«Бір айта кетерлігі, осындай эпизодтарға ұқсас қылмыстық істерді еліміздің барлық аймағынан кезіктіруге болады». Тоқсан сайын ел көлемінде жүргізілетін Anti-fraud, Hi-tech жедел операцияларының барлығы кибер қылмыстардың алдын алу, осыған ұқсас заңсыздықтарды әшкерелеуге бағытталған. Әлеуметтік желілер мен мессенджерлерге, сондай-ақ ерекше қызығушылық танытатын пайдаланушылардың парақшаларына күн сайын мониторинг жүргізіледі. Бұл тәсіл интернеттегі алаяқтық схемаларды анықтауға көп септігін тигізеді. Осындай алдын алу іс-шараларының арқасында жақында ғана полиция қызметкерлері «қаржы пирамидасы» қағидаты бойынша ойындарға қатысуды насихаттайтын бірнеше топтың заңсыз әрекетін әшкерелеген [6].

Соның бірі – WhatsApp мессенджерінде анықталған «Бәс тігуден – кассаға» деп аталатын чат. Оны құрушы спорттық сайыстарға тиімді ставка тігіп, сол арқылы 50 пайыз кіріс алуды жарнамалап келген. Чат әкімшісі – Тараз қаласының тұрғыны спорттық жарыстарға бәс тігіп, тез байып кетуді армандаған адамдарға 30 мыңнан бастап, 100 мың теңгеге дейін ақша салдыртып отырған. Осыған

қарап-ақ мессенджердің спорттық ойындарға бәс тігу казинодағыдан да қауіпті құмарлық алаңына айналғанын аңғаруға болады. Тараздық пысықай осылайша бәс тігуге басымен кіріп кеткен 14 адамды алдап соққан. Ал Шымкент қаласының бір тұрғыны WhatsApp арқылы «санаулы күнде ақшаңызды көбейтіп беремін» деп, бірталай адамды жалпы сомасы 4 миллион теңгеге тақырға отырғызып кеткен [6].

Кейінгі кезде алаяқтардың «Сіздің нөміріңіз бір ұтыста жеңімпаз атанды» деп кез келген кездейсоқ абоненттік нөмірге қоңырау соғуы немесе SMS-хабарламалар жіберуі жиілеп кеткен. Арам ниеттілер ұтысты басқа қаладан алып кетуді немесе жеңіп алған тауардың құнын пластикалық картаға аударуды ұсынады. Мәселен, дәл осындай қитұрқылыққа толы жолмен 40-тан астам адамды алдап, ақшаларын жымқырып кетіп отырған күдікті жақында ғана қолға түсті. Павлодар қаласының тұрғыны өзін «Самсунг электроникс» ЖШС қызметкері ретінде таныстырып, құнды жүлденің ұтысқа қойылғаны туралы жалған ақпарат таратқан. «Жүлдені сіздің абоненттік нөміріңіз кездейсоқ таңдау арқылы жеңіп алды», деп «жеңімпаздарды» желпіндіріп, ұтысты жеткізіп беру үшін тауарға қосылған құн салығын ғана төлеу керектігін айтып, 10 мыңнан 50 мың теңгеге дейінгі «салықты» белгілі бір шотқа жібертіп отырған. Тергеу барысында алаяқтың осыған ұқсас 44 қылмыс жасауға қатыстылығы белгілі болып отыр [6].

«Айта кетерлік тағы бір жайт, интернет алаяқтықтың көпшілігі трансшекаралық сипатқа ие. Мәселен, бір қылмыстық істе қаскүнем басқа өңірде, кейде тіпті басқа мемлекетте жүруі мүмкін. Сол себепті қылмыстың бұл түрін ашуға бірталай уақыт жұмсауға тура келеді. Өйткені өзге елде жүрген күдіктінің немесе жәбірленушінің жеке тұлғасы мен мекенжайын анықтау үшін шет мемлекеттегі құқық қорғау органдарына сұрау салу мен тапсырмалар жіберу міндетті болып саналады. Ал бұл іс-шараның барлығы бірден шешіле қоятын оңай шаруа емес» [6].

Сөз соңында Криминалдық полиция департаменті бастығының орынбасары интернет алаяқтардан сақ болудың қарапайым қауіпсіздік шараларына тоқталып, дербес деректерді, пластикалық карталардың мәліметтерін, кодтарды және құпия сөздерді ешкімге хабарламауға, белгісіз әрі тексерілмеген сайттар арқылы алдын ала төлем жүргізбеуге, күмәнді мәмілелер бойынша ақша аударымдарын жүзеге асырмауға, ұялы телефон мен компьютерге белгісіз қосымшаларды орнатпауға, кез келген сілтеме бойынша өтпеуге, спам хабарламаларға сенбеуге шақырды [6].

Алаяқтықтың ең көп таралған түрлері:

- вишинг – әлеуметтік инженерия элементтері бар алаяқтықтың бұл түрі телефон арқылы азаматтардың жеке мәліметтерін ұрлауға бағытталған;
- фишинг – бұл пайдаланушыны алдауға және оны өзі және оның картасы туралы құпия ақпаратты ашуға мәжбүрлеуге мүмкіндік беретін әдістер жиынтығы [7].

Шабуыл жасаушылардың негізгі мақсаты – азаматтардың жеке және төлем деректерін иемдену, олардың банктік шоттары мен ақшасына қол жеткізу [7].

Телефон алаяқтарының негізгі схемалары:

1. Алаяқтар әлеуетті жәбірленушінің ұялы телефонына қоңырау шалып, өздерін банктер мен басқа да қаржы ұйымдарының қызметкерлеріміз деп көрсетеді. Қоңырау шалатын алаяқтар қазақстандық қаржы институттарының абоненттік нөмірлерінің көшірмесін жасауға мүмкіндік беретін SIP телефония сияқты бағдарламалық құралды пайдаланады. Әңгімелесу кезінде олар сіздің картаңыздан ақшаны шығару әрекеті туралы хабарлайды және сізден жеке кабинетіңіздегі құпия сөзді өзгертуді, жаңа пароль мен SMS кодын ұсынуды сұрайды. Алаяқтар тіпті мәселені жылдам шешу үшін гаджетіңізге қашықтан қосылу үшін өз қызметтерін ұсына алады. Мұны істеу үшін олар AnyDesk және TeamViewer қолданбаларын жүктеп алуды сұрайды. Есептік жазбаларыңызға қол жеткізген алаяқтар барлық ақшаны алып, тіпті сіздің атыңызға несие бере алады [7].

Кенес: Егер сізге банк қызметкерлері қоңырау шалса, сөйлесуді дереу аяқтаңыз. Есіңізде болсын, нақты банк қызметкері сіздің жеке деректеріңізді нақтылау үшін сізге ешқашан қоңырау шалмайды. Банкте сіздің толық қаржылық файлыңыз бар. Бұл ақпарат тек алаяқтар үшін маңызды!

2. Алаяқтар әлеуетті жәбірленушінің ұялы телефонына қоңырау шалып, өздерін тәртіп сақшылары ретінде көрсетеді. Олар сіздің атыңыздан немесе сіздің туыстарыңыздың, достарыңыздың үстінен арыз түсіп, 190-баптың 3-бөлімі – аса ірі көлемдегі алаяқтық бойынша тергеу жүріп жатқанын хабарлауы мүмкін. Сізге шұғыл түрде *** полиция бөліміне келу керек. Мәселені жедел шешу үшін өтініш аяқталғанға дейін «n-ші соманы» белгілі бір шотқа аудару қажет. Бір жағынан, таң қалдыру үшін жеткілікті әсерлі сома, екінші жағынан, оны тез төлеуге болмайтындай ауыр емес. Негізінде, мұндай алдаудың құрбаны - жақынына көмектесу үшін бар ақшасын беруге дайын қарт адамдар. Қосымша стресс факторы әдетте абоненттің қоңыраулар үшін қолжетімсіздігі болып табылады - алаяқтар мұны да анықтай алады [7].

Шабуыл жасаушылар адамдардың психологиясын жақсы біледі: олар тез және сенімді сөйлейді, кәсіби терминдерді қолданады, кейде олар басады, шешім қабылдауға асығады, қорқытады, көбінесе бос емес кеңсе немесе полиция бөлімшесінің жұмысына еліктейтін дыбыстарды фонда қосады, және т.б [7].

Кеңес: Егер сізге құқық қорғау органдарынан қоңырау шалынсаңыз, онда ешқандай дүрбелен болмайды. Әлеуетті күдіктінің қай полиция бөлімшесінде тұрғанын, оған қандай бап бойынша айып тағылғанын, әрекет қашан жасалғанын, адвокаттың көмегі көрсетілді ме, онымен қалай байланысуға болатынын сұраңыз. Сондай-ақ олар сізді атынан шақырған ұйымның сенім телефонына: Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі мен аудандық ішкі істер бөліміне дербес қоңырау шалу керек.

3. Заманауи технологиялардың көмегімен алаяқтар әңгімелесушілермен белгілі бір сценарийлер немесе аудио жазбалар бойынша «байланысатын» дауыстық роботтарды пайдаланады. Алаяқ боттар, мысалы, полиция бөлімінің атынан қоңырау шалып, белгілі бір айыппұлдың бар-жоғын хабарлап, қосымша ақпарат алу үшін «1» деп басуыңызды сұрай алады [7].

Содан кейін басқа дауыстық «ассистент» қосылып, олар ашқысы келетін ақпарат өте құпия екенін ескертеді және олардың жеке басын растау үшін олар сіздің төлем ақпаратыңыз туралы сұрақтарды қамтуы мүмкін бірқатар сұрақтарға жауап беруі керек. Дауыстық роботтарды тарту кезінде алаяқтар нені пайдаланса да, олар сізден маңызды құпия ақпаратты: ЖСН, жеке басын куәландыратын құжат нөмірі, картаның толық мәліметтері, SMS коды алғысы келеді. Сондай-ақ, шабуылдаушылар үшін сізден «Иә» және «Мен растаймын» деген түсінікті сөз тіркестерін алу маңызды. Ол үшін боттар: «Сіз Алматыда тұрасыз ба?», «Соңғы 24 сағатта төлем жасадыңыз ба?», «Жүлденізді алғыңыз келе ме?», «Мені жақсы естисіз бе?» деген сияқты сұрақтар қоя алады. "?", "Сіз бұл ақпаратты растайсыз ба?" тағыда басқа [7].

Кеңес: Дауыстық роботты (спаммерді) тану қиын емес. Қоңырауды аяқтап, нөмірді блоктаңыз. Егер сіз әлі де ботпен «байланысты» жалғастыруды шешсеңіз, абай болыңыз, сөйлескен кезде, мысалы, «Иә» - «Сәлем» сөзінің орнына пайдаланыңыз. Сондай-ақ, екі мағыналы сөздерді де қолдануға болады: «Ух, солай болғандай», «Ух-ух», «Мм» және т.б., бұл алаяқтық автоматтандыру алгоритмін бұзады. Мүмкіндігінше мемлекеттік тілде әңгіме жүргізіңіз [7].

Азаматтардың алаяқтардың құрбаны болмау үшін негізгі қауіпсіздік ережелері

Ешқашан ешкімге айтпа:

- Интернет-банкингтегі немесе мобильді қосымшадағы жеке кабинетіңіздің паролін.
- Жеке деректеріңізбен, банк картаңыздың деректемелерімен, картаның жарамдылық мерзімімен, CVC/CVV кодымен (банк картасының артқы жағындағы үш сан, картаның аутентификация коды), код сөзі және қолма-қол ақша қалдығы.

- Операцияны растау үшін SMS коды: төлем, аударым және т.б [7].

Р.Т. Нұртаев "әлемдік экономика мен саясатта болып жатқан іргелі өзгерістер, жаһандану процестері, сондай-ақ елдің ішкі даму серпіні күн кезегіне шешілуі құқықтық араласуды талап ететін жаңа проблемаларды ұсынатынын" атап көрсетті [8, 286 б.].

Б.Т. Исатаева пікірінше, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, оның ішінде алаяқтық қылмысы қпараттық технологиялардың пайда болуы мен дамуы киберқылмыстың жаңа түрінің пайда болуына әкелді, бұл қылмыстық-техникалық прогрестің жетістіктерін қылмыстық мақсаттарда пайдаланудағы қылмыстық әлемнің тиімділігін көрсетеді. Осыған байланысты, киберқылмыстың даму тарихын кезеңдестіруді компьютерлерді құру және пайдалану және оларды одан әрі дамыту сәтінен бастау қажет деп есептейді [9, 146 б.].

Ж.Нурақынов, Н.Ж. Апахаев, Е.М. Бимолданов пікірлерінше, интернет алаяқтықтық арқылы жасалатын киберкеңістік бұл интернет желісі аясында қалыптасып, нық орнығып, белгілі бір заңсыз пайда табу көздерін нақты белгілеп, қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндін тудыратын аяны қамтиды. Киберкеңістік арқылы қылмыстық топтардың жасаған кез-келген әрекеттерін елемеуге болмайды. Себебі, киберкеңістік қылмыскерлер үшін физикалық кездесу орындарына қарағанда қол жетімді болуы мүмкін. Сонымен қатар, қылмыстық топтардың санының тез әрі қарқынды дамуына ықпал ететін факторлардың бірі болып танылады деп есептейді [10, 203 б.].

Г. Хентинг пікірінше, алаяқтар психологиялық ерекшеліктерге сүйене отырып, белгілі бір жыныспен күресуді жөн көреді. Сонымен, ақша "куыршақтарын" лақтырған кезде құрбандар тек ер адамдардан таңдалды, ал "көріпкелдер" оларды әйелдер арасында іздеді [11, 16 б.].

Қорытынды. Алаяқтықпен танысудың себебі көбінесе жәбірленушілердің айқын, өзіншіл ниеттері немесе олардың заттарға, материалдық құндылықтарға немесе ақшаға деген шамадан тыс қызығушылығымен, оңай және тез байып кетуге деген ұмтылысымен көрінетін олардың сауда-саттығы болғанын ерекше атап өткен жөн.

Қорытындылай келетін болсақ интернет алаяқтық жалпы алаяқтық қылмысының 40 % алып отыр. Интернет алаяқтықтың қоғамда жиі жасалуын, қылмыскердің, жәбірленушінің жеке басын ескере отырып интернет алаяқтығы үшін қосымша бөлек яғни 190-1 интернет алаяқтық бабын енгізуді ұсынамыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Президент Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісін өткізді 2023 жылғы 30 маусым. <https://akorda.kz>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz> (04.09.2021 жағдайымен).
3. Қазақстан Республикасында 2020 – 2022 жж. ішіндегі тіркелген қылмыстың мәліметі // Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы жанындағы құқықтық статистика және ақпарат комитеті мәліметі. Астана, 2022.
4. Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы №6 Нормативтік қаулысы
5. «Интернет алаяқтарынан қалай сақтануға болады» Маман кеңесі <https://informburo.kz>. 25 сентабры 2020 жыл.
6. «Интернет алаяқтық көбейіп барады» Egemen Qazaqstan. <https://egemen.kz>. 27 Сәуір, 2021 жыл.
7. «Сізге алаяқтар қоңырау шалса не істеу керек». <https://egov.kz>. Соңғы өзгеріс: 16.03.2023
8. Нуртаев Р.Т. Актуальные проблемы дальнейшей гуманизации уголовной политики Республики Казахстан в свете Концепции правовой политики на период с 2010–2020 года // Совершенствование законодательства в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: материалы междунар. науч.–практ. конф. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2010. – Т. 1. – С. 286.
9. Исатаева Б.Т. Ақпараттық киберкеңістікке жасалатын меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №3 (72) 2022. – Б.142-147
10. Нурақынов Ж., Апахуев Н.Ж., Бимолданов Е.М. Киберкеңістік және қылмыстық топтарды ұйымдастыру // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №31(70) 2022. – Б.199-204.
11. Henting H. The cfiminal and his victim. Stundies in the sociabiology of crimo. Vale Universty Press., 1948. – 237 p.

Авторлар туралы мәліметтер

- Жуматаев С.С. – Каспий қоғамдық университетінің PhD докторанты.
Батырбаев Ә.К. – М. Есбулатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының қылмыстық құқық, және криминология кафедрасының профессоры з.ғ.к.
Жуматаев С.С. – докторант Каспийского общественного университета.
Батырбаев А.К. – профессор кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова к.ю.н.
Zhumatayev S.S. - PhD doctoral student of the Caspian Public University.
Batyrbayev A.K. – Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, PhD.

И.С. Сактаганова¹, А.Б. Сактаганова¹, С.С. Суркова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ ОБЪЕКТОВ АВТОРСКОГО ПРАВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье рассмотрены ключевые понятия законодательства о праве интеллектуальной собственности, в частности объекты авторского права их кибербезопасность в сети Интернет. В век развития информационных технологий и активного развития бизнеса зачастую используются интернет-площадки для рекламы и частности ведения бизнеса. В этой связи зачастую все больше возникают вопросы по защите объектов авторских прав в интернете, определение ответственности интернет-провайдера, значение которого не определяется законодательством Республики Казахстан. Большая часть этих вопросов не учтена законодательством, тем самым указывая на несовершенство правовой системы данной отрасли и слабым контролем уполномоченных органов.

Целью данной статьи является раскрыть основные проблемы, касающиеся обеспечения безопасности авторских прав в интернете, поскольку развитие законодательной базы происходит в более медленном темпе по сравнению с развитием информатизации. Основопологающей идеей является выделение механизмов по защите авторских и иных смежных прав в интернете. Основным методом в написании статьи послужил метод синтеза и анализа. На основе проведенного исследования сделаны ряд выводов, которые могут послужить основой для других исследований в этой области.

Ключевые слова: кибербезопасность, авторские права, интернет-провайдер, ответственность, защита авторских прав.

Қазақстан Республикасының авторлық құқық объектілерін интернет кеңістігінде қорғаудың құқықтық мәселелері

Бұл мақалада зияткерлік меншік құқықтары, атап айтқанда авторлық құқық объектілері және олардың Интернеттегі киберқауіпсіздігі туралы заңнаманың негізгі тұжырымдамалары қарастырылады. Ақпараттық технологиялардың дамуы және бизнестің белсенді дамуы дәуірінде Интернет-платформалар көбінесе жарнама және, атап айтқанда, бизнес жүргізу үшін қолданылады. Осыған байланысты Интернет желісіндегі авторлық құқық объектілерін қорғауға, интернет-провайдердің жауапкершілігін анықтауға қатысты, мағынасы Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалмаған сұрақтар жиі туындайды. Бұл мәселелердің көпшілігі заңмен ескерілмей, бұл саланың құқықтық жүйесінің жетілмегендігін және уәкілетті органдардың бақылауының әлсіздігін көрсетеді.

Бұл мақаланың мақсаты – ақпараттандырудың дамуымен салыстырғанда заңнамалық базаның дамуы баяу қарқынмен жүретіндіктен, Интернетте авторлық құқықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі мәселелерін ашу. Негізгі идея – интернетте авторлық және басқа да сабақтас құқықтарды қорғау тетіктерін анықтау. Мақаланы жазудағы негізгі әдіс – синтез және талдау әдісі. Зерттеу негізінде осы саладағы басқа зерттеулерге негіз бола алатын бірқатар қорытындылар жасалды.

Түйінді сөздер: киберқауіпсіздік, авторлық құқық, Интернет провайдері, жауапкершілік, авторлық құқықты қорғау.

Legal problems of protection of copyright objects of the Republic of Kazakhstan in the internet space

This article discusses the key concepts of intellectual property law, in particular copyright objects and their cyber-security on the Internet. In the age of information technology development and active business development, Internet platforms are often used for advertising and, in particular, doing business. In this regard, questions often arise about the protection of copyright objects on the Internet, determining the liability of the Internet provider, the meaning of which is not determined by the legislation of the Republic of Kazakhstan. Most of these issues are not taken into account by law, thereby indicating the imperfection of the legal system of this industry and weak control of authorized bodies.

The purpose of this article is to reveal the main problems related to ensuring the security of copyright on the Internet, since the development of the legislative framework is slower than the development of informatization. The fundamental idea is to highlight mechanisms for the protection of copyright and other related rights on the Internet. The main

method in writing the article was the method of synthesis and analysis. Based on the study, a number of conclusions were made that can serve as the basis for other studies in this area.

Keywords: cybersecurity, copyright, Internet provider, liability, copyright protection.

Введение. В связи с активным развитием технологий и телекоммуникаций сети интернет институт авторского права получил свое активное «возрождение». Каждый человек является либо пользователем сети интернет, либо создателем интернет продукта.

В научной среде имеется ряд ученых высказывающих свое мнение по поводу отнесения интернет-продукта к основным объектам авторского права, тем самым выражают отрицательное отношение к введению нового законодательства, другие высказываются «за» его наличие, так как это определённно новая подотрасль права интеллектуальной собственности на сегодняшнее время.

В законодательстве Республики Казахстан указывается что авторское право «распространяется на произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности, независимо от их назначения, содержания и достоинства, а также способа и формы их выражения» [1]. Одним из факторов является свобода произведений, которые подлежат защите авторским правом, то есть, абсолютно любой результат интеллектуальной деятельности.

Особенностью авторского права является его распространение «как на обнародованные (опубликованные, выпущенные в свет, изданные, публично исполненные, публично показанные), так и на необнародованные произведения, существующие в какой-либо объективной форме» [1]. Отсюда вытекает сохранность служебной тайны, поскольку необнародованные произведения могут утратить свою ценность, если раскрыть секрет их изготовления и т.д.

Письменная форма интеллектуальной собственности определяется как любое проявление интеллектуальной деятельности на бумаге или схожем материале. Устная форма определяется как то, что можно подтвердить свидетельскими показаниями, поскольку интеллектуальная деятельность носит публичный характер. Звуко- или видеозаписи, как одни из форм определяются как изображение видео или извлечение звуков посредством доступной науке способом. Изображение как форма, проявляется также любым доступным науке или практике способом, в целом, содержит какой-то один кадр. Объемно-пространственная форма определяется как существующий результат интеллектуальной деятельности как предмет, содержащийся в пространстве объективного мира.

Иные формы могут проявляться и не охватываться в целом законодательством, поскольку с развитием науки и технологий, допускается создание каких-то новых, фундаментальных форм, способных содержать в себе объекты интеллектуальной собственности. Примером иной формы можно представить в виде результата интеллектуальной деятельности в электронном пространстве, поскольку их классификация отсутствует как основной формы, но чётко определяется как вид объектов авторского права, в частности их принимают в виде письменной формы.

Потому, остается необходимость внесения новых мыслей и изготовление новых научных материалов на основе меняющихся тенденций современного мира, то есть осуществление анализа и изучение права интеллектуальной собственности, авторских и смежных прав опираясь на действующее гражданское и иные нормативные правовые акты Республики Казахстан. В тоже время, важным остается вопрос обеспечения кибербезопасности объектов авторских прав.

Основной целью данной статьи являются изучение и анализ законодательства института авторского права, а также их кибербезопасность в интернет пространстве. Для достижения поставленной цели выделены основные задачи: структурирование общих положений и формирование понятия авторского права, выделение особенностей проблематики определенных частей законодательства, структурирование информации об институте интеллектуальной собственности, выделение видов авторского права с учётом тенденций современного мира, то есть исследование всего того, что непосредственно или косвенно затрагивает тему права интеллектуальной собственности но непосредственно связанного с интернетом и безопасностью информационных данных.

Основополагающими методами исследования изучаемой темы является анализ и синтез информации, полученной при многостороннем и тщательном изучении различных аспектов гражданского и уголовного законодательства в сфере регулирования авторского права, сравнение и сопоставление.

Авторское право имеет широкий спектр регулирования, по сути, абсолютно всё, что так или иначе связано с жизнедеятельностью человека, его мыслительные процессы, индивидуальность и творчество, проявление оригинальности, в том числе: изобретения, открытия, исследования и прочие интеллектуальные процессы.

Для развития экономики и поддержания технологического уровня страны следует тщательно подходить к вопросам защиты интеллектуальной собственности в сети Интернет, о чем свидетельствует наличие авторского права в Республике Казахстан. Инновации — это огромный плюс в копилку технологий нашей страны, а для их создания нужна благоприятная среда и добросовестная конкуренция. Помимо прочего, наличие авторского права, а, равно как и соблюдение международных стандартов, способствует улучшению позиции Казахстана на мировой арене.

В качестве основы исследования были взяты множество как теоретических, так и практических источников, которые берут своё начало на основе практического регулирования авторского права другими странами мира.

Результаты и обсуждения. Права автора охраняются согласно требованиям Гражданского Кодекса Республики Казахстан (Далее – ГК РК), обозначенным в ст. 976: «Обладатель исключительного авторского права может для оповещения о своих правах использовать знак охраны авторского права, который помещается на каждом экземпляре произведения» [1]. Указанный знак охраны права должен состоять из трёх элементов: «1) латинской буквы "С" в окружности; 2) имени (наименования) обладателя исключительных авторских прав; 3) года первого опубликования произведения» [1]. Для охраны авторского права обязательно наличие каждого из элементов и доказательство того, что данное произведение действительно принадлежит указанному автору. Пока не будет доказано обратное, «обладателем исключительного авторского права считается лицо, обозначенное в знаке охраны» [1].

На основании авторского права у автора приобретаются определенные личные права неимущественного характера, обозначенные в ст. 977 ГК РК, в которой указано то, что «автору произведения принадлежат следующие личные неимущественные права: 1) право признаваться автором произведения и требовать такого признания при его использовании, исключающее признание авторства других лиц на это же произведение (право авторства)» [1]. То есть, неразрывно связанные права автора с его деятельностью, в силу которых другие лица обязаны признать произведение как исключительную собственность автора, в противном случае, может наступать ответственность предусмотренная статьей 198 Уголовного кодекса Республики Казахстан (Далее – УК РК), то есть «Незаконное использование объектов авторского и (или) смежных прав, а равно приобретение, хранение, перемещение или изготовление контрафактных экземпляров объектов авторского права и (или) смежных прав в целях сбыта либо присвоение авторства или принуждение к соавторству» [2].

Последующее право неимущественного характера возникает в соответствии с пп. 3) п. 1 ст. 977 ГК РК, то есть «право на внесение изменений и дополнений в свое произведение и на защиту произведения, включая его наименование, от внесения кем-либо без согласия автора изменений и дополнений при издании, публичном исполнении или ином использовании произведения (право на неприкосновенность произведения)» [1]. Тем не менее, запрещается какое-либо видоизменение оригинала произведения кем-либо кроме автора, однако, если автор дал свое согласие при передаче в издательство, он может дать согласие на правку грамматических, лексических и (или) иных ошибок на письме, которые должны быть исправлены без изменения смысла произведения, результат исправления по окончании проверяется самим автором.

Существует и такое право автора, как право на отзыв, оно охватывается п. 2 ст. 977 ГК РК и звучит следующим образом: «Автор имеет право отказаться от ранее принятого решения обнародования произведения (право на отзыв) при условии возмещения пользователю причиненных таким решением убытков, включая упущенную выгоду» [1]. При этом, устранение имущественных последствий реализации такого права лежит на авторе произведения. То есть, если произведение было обнародовано и автор изъявил право на отзыв, то он «вправе изъять за свой счет из обращения ранее изготовленные экземпляры произведения» [1]. Как указывает законодательство, на произведения, полученные при осуществлении служебной деятельности право отзыва не распространяется.

Что свидетельствует об исключительности и неразрывности неимущественных прав автора с произведением, отражается в п. 3 ст. 977 ГК РК, иными словами «Соглашение автора с кем-либо или заявление автора об отказе от осуществления личных неимущественных прав ничтожны» [1]. Таким образом, никто не вправе лишать автора его неимущественных прав, даже при его собственном заявлении об этом.

Имущественные права автор описываются в ст. 978 ГК РК, и начинаются п. 1, который устанавливает то, что: «Автору принадлежат исключительные права на использование произведения в любой форме и любым способом» [1]. Отсюда также возникает право собственности на произведение, представленное в виде трёх элементов, право владения, пользования и распоряжения.

Р.Ш. Махмудов в своей работе отмечает отсутствие разработанной стратегии баланса между интересами производителей цифровой продукции и ее потребителями, однако выделяет наличие рекомендаций ЮНЕСКО, разработчики которых призывают к обновлению всех национальных законодательств и этим самым позволить разработать специальный механизм баланса интересов общества и авторов в интернете [3].

Одной из наиболее масштабных функций является особенность действия авторского права в пространстве, то есть на территории РК или других государствах. Данная особенность охватывается нормами ст. 980 ГК РК и предполагает ссылку на международные акты или местное законодательство иностранного государства. Таким образом, согласно п. 1 в зависимости от территории обнародования произведения, защищенного авторским правом, протекает на территории той страны, где оно впервые взято под охрану, при этом п. 2 «Авторское право признается также за гражданами Республики Казахстан, произведения которых впервые обнародованы или находятся в какой-либо объективной форме на территории иностранного государства, а равно за их правопреемниками» [1]. То есть, здесь указывается о волеизъявлении автора и о принципах Конституции РК, где в п. 2 ст. 11 «Республика гарантирует своим гражданам защиту и покровительство за ее пределами» [4]. Что непосредственно отражено в международных Конвенциях по праву интеллектуальной собственности, участником которых является наше государство.

Авторское право начинает действовать с момента непосредственного создания произведения путём его объективизации. Если такое невозможно ввиду устной формы произведения, авторское право начинает течь после сообщения о произведении третьим лицам.

При этом, как дополнение к положениям о действии авторского права в пространстве, произведение находится под охраной «с момента первого обнародования произведения, если оно осуществлено в Республике Казахстан» (п. 2 ст. 981 ГК) [1].

В целом, международные правоотношения по защите авторских прав строятся на международных договорах «Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений» [5] принятой в Берне, Швейцарии в 1886 году, к которой Республика Казахстан присоединилась в соответствии с Законом Республики Казахстан от 10 ноября 1998 года «О присоединении Республики Казахстан к Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений» [6].

Как отмечают ученые в области международного авторского права «Договор ВОИС об авторском праве (ДАП) был заключен в 1996 г. и вступил в силу в 2002 г. Казахстан присоединился к ДАП в 2004 году. Следует отметить, что Договор ВОИС по авторскому праву усовершенствовал и дополнил нормы Бернской конвенции» [7].

Помимо указанного договора, существуют и более усовершенствованные международные нормы, которые находят отражение в соглашении ТРИПС, «принятом в 1994 году 15 апреля в Марракеше, является основным международным договором, регулирующим правовую охрану интеллектуальной собственности в рамках Всемирной Торговой Организации (ВТО)» [7].

Именно благодаря требованиям вышеуказанных международных пактов в Законе РК «Об авторском праве и смежных правах» закреплены принципы, взятые из международных Конвенций.

При этом, положения ТРИПС коррелировали в УК РУ, поскольку «Статья 61 Раздела 5 ТРИПС посвящена уголовным процедурам, согласно которой члены обязаны предусмотреть уголовные процедуры с включением штрафов и тюремного заключения» [7]. На основе этого была внесена, ранее рассмотренная статья 198 УК РК.

В целом, о данной теме можно рассуждать в исключительно положительном ключе, поскольку защита авторских и смежных прав способствует развитию культуры нашей страны, а соответственно всестороннюю защиту в случае незаконного использования чужих произведений.

Правоприменительная практика показала, что авторские права защищаются на положениях международного права и подкрепляется действующим законодательством Республики Казахстан.

Поскольку огромное количество произведений публикуется посредством всемирной сети Интернет развитие данной отрасли права является ведущей обязанностью для реализации и поддержания культурно высокого уровня страны.

Как механизм исполнения и распространения произведений, защищенных авторским правом, был разработан договор лицензирования, который является неотъемлемой частью любого правоотношения, завязанного на использовании интеллектуальной собственности и прочих действий с ней.

Учёные цивилисты отмечают в своих трудах следующее: «Наличие полного по своему содержанию, проверенному временем и эффективностью действия в других странах, прошедшего

экспертную проверку в международных органах Закона об авторском праве и смежных правах позволило не включать в ГК РК всех норм, касающихся авторского права, а ограничиться наиболее принципиальными из них, а также носящими характер новеллы, не содержащейся в иных нормативных источниках» [7]. Отмечается, что действующие положения ГК РК были дополнены и продублированы из Закона РК «Об авторском праве и смежных правах», поскольку именно с введением данного закона связывают обширное развитие норм авторского права.

В целом, проглядываются и проблемные, точнее, затруднительные вопросы по разграничению некоторых объектов авторских прав. То есть, как отмечают учёные: «Если задуматься о некоторых произведениях, то возникают сложности при их отнесении к объектам научным или литературным» [8]. Данная проблематика была дополнена аргументом по затруднительному применению норм, в виде: «в какую из этих двух групп отнести справочник логарифмических или иных математических таблиц - к науке или литературе? Объекты художественного конструирования относятся к произведениям науки или искусства» [8]. Иными словами, для разграничения таких понятий, необходимо устанавливать специальную экспертизу по определению направленности объекта авторского права, при этом, это будет требовать существенных затрат, однако, если указать в законодательстве условия, при которых объекты будут разделяться по какому-то специальному признаку, то это создаст просторы для использования кадровой политики по пути развития, а не выявления.

Но, в целом, нет какой-либо принципиальной разницы по установлению точного объекта авторского права, если произведение итак подпадает под признаки объекта, то дальнейшая классификация исключает практический смысл её установления. В подтверждение этому высказывания учёных юристов: «в сущности отнесение произведения к какому-либо виду деятельности не имеет принципиального значения для предоставления правовой охраны или на ее объем» [9]. Хотя фактически, по объёму предоставления охранных услуг есть различия, поскольку, предметы объективного мира охранять безопаснее, но при этом огромен шанс недобросовестного воздействия на произведение со стороны работников, имеющих доступ к произведению в связи с осуществлением служебной деятельности. С другой стороны, охранные меры, применяемые к произведениям в электронном пространстве, также оставляют желать лучше, хотя являются наиболее удобными и мобильными.

В угоду этого, также выделяют следующее мнение: «Комментируемая статья признает не имеющими принципиального значения для предоставления правовой охраны назначение, содержание и достоинство произведения» [8]. Что подразумевает собой то, что, реализация имущественных и неимущественных прав может и не охраняться в отношении достоинств произведения, его содержания и цели использования (назначения). То есть, объекты авторского права, вне зависимости от автора, законодательно охраняются одинаково.

Помимо этого, учеными предполагается и то, что «в соответствии с требованиями кодекса не имеют значения различные способы и форма выражения произведения. Но само по себе такое выражение должно иметь место, то есть произведение должно быть выражено в объективной форме» [8]. Несмотря на положения ГК РК о видах, а равно формах проявления объектов авторского права, как отмечено, принципиального различия всё так же нет, поскольку для выполнения правовых механизмов достаточно обозначения результата интеллектуальной собственности как объекта авторского права.

Учёные, опираясь на историческую практику применения законодательства, отмечают то, что «в этом вопросе произошли изменения по сравнению с ранее действовавшим законодательством. В частности, теперь не требуется выполнения условия, закреплённого в ст. 471 ГК КазССР 1964 года и требовавшего, чтобы объективная форма выражения произведения должна позволять воспроизводить результат творческой деятельности автора» [8]. Иными словами, применительно к нашему законодательству, объект авторского права должен находить практическое отражение в объективном мире, то есть его возможно было бы произвести с помощью имеющихся технологий воспроизведения, а также должны находить практическое применение в быту. При этом механизм охраны был одинаковым как для выдающихся достижений, так и для «дырявой ложки», этому свидетельствуют научные исследования, в которых указывается, что «теперь даже уникальные, недоступные для воспроизведения, либо невозможные в настоящий момент по техническим причинам, произведения пользуются правовой охраной» [8].

В нынешнем законодательстве этот аспект претерпел улучшения и указывает что, «охрана от различных искажений публично произнесенного доклада или речи, при отсутствии записи этого произнесения. Конечно, было бы легче сделать это при наличии записи, но в принципе охрана возможна» [8].

Еще одной существенной трудностью было то, что: «Нельзя вместе с тем четко и полностью отделить в конкретном произведении форму от содержания, поэтому в какой-то, пусть малой степени содержание произведения также охраняется. Особенно это касается произведений научной литературы нетехнического характера» [8]. Поскольку литература нетехнического характера отображает субъективное видение мира в бытовом аспекте и как следствие может отразиться в сознании каждого человека, в то время как литература технического характера образует собой совокупность всех тех исследований, которые закономерны были получены при теоретическом обосновании.

Касаемо технического характера исследования в области ЭВМ, а равно в электронном пространстве, тщательно изучались при внесении в международное законодательство об авторских правах следующим содержанием: «Включению программ для ЭВМ в число объектов авторского права предшествовала длительная дискуссия в литературе ряда стран мира о сути этих объектов и их месте среди результатов интеллектуальной творческой деятельности» [8]. Как показала практика применения ЭВМ в странах, которые находились на различных уровнях развития технологий, предоставляли собственную практику, что отражено в следующем содержании: «Практика в разных странах шла по разным путям, в некоторых странах программы защищались в патентном законодательстве, в других - по смешанной системе с элементами экспертизы и регистрации» [8]. Особенным образом протекал механизм защиты авторских прав при объекте ЭВМ, поскольку не было регулирующих правовых рычагов в силу новизны технологий в разных странах, иными словами, пока одни люди познавали ремесло, другие покоряли космос.

О структурированности информации, отображенной в ГК РК, говорится следующее: «Кроме расширения перечня объектов, законодатель располагает их более упорядоченно, по определенной системе. В ст. 971, 972 ГК РК, по сути дела, дана классификация объектов по признаку способа выражения и степени обусловленности прав» [8]. А соответственно, основой стали исследования огромного количества ученых ближнего и дальнего зарубежья.

Отмечается, что существуют и такие объекты, которые были созданы уже с приобретения независимости Казахстаном, а именно: «Являются совершенно новыми объектами авторского права и поэтому, надо полагать, выведены из общего списка объектов и регулируются отдельными самостоятельными статьями официальные документы, символы и знаки» [9]. Это связано с особым, неоценимым вкладом учёных в законодательную базу Республики Казахстан. Этому служит подтверждение, что «усилиями ученых-юристов ряда стран появились оригинальные законодательные решения некоторых проблем, а также альтернативные предложения и целые нормативные акты» [8].

Как отмечается учёными: «установление возможности правообладателя требовать вместо возмещения убытков или взыскания дохода, полученного нарушителем, выплаты по судебному решению компенсации в твердо установленной сумме» [8].

Заключение. В основе законодательства РК об авторском праве и смежных правах лежит ряд качественно проработанных и улучшенных множеством ученых, международных договоров. А потому, вопрос о качестве регулирования исследуемой темы остаётся удовлетворительным.

Основной проблемой осуществления правовой защиты авторских прав в интернете являются средства их ликвидации. Также это может быть и ограничение доступ к этой информации, которая может быть общественным достоянием. Это приводит к уменьшению объема системы информации, что является разрушением системы. Однако, ввиду понятия «доведение до всеобщего сведения» автор заявляет о публичном доступе к этим материалам любому лицу информацию в интерактивном режиме, поэтому никто не имеет право удалять какую-либо информацию об этом авторе либо исказить, однако уровень «пиратства» остается высоким. В данном случае вероятно могла бы помочь специальная программа, вычисляющая незаконное копирование или сохранение.

В законодательстве Республики Казахстан установлено, что копирование любого материала без ведома правообладателя недопустимо, тем не менее, загрузка опубликованного в интернете материала не может контролироваться правообладателем. Что зачастую является сложностью в урегулировании правовыми нормами.

В отношении еще не обнародованного материала автор может защитить себя путем регистрации этого материала у нотариуса бумажного варианта материала, в случае если это требует охраны.

Список использованных источников

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 года № 226-V ЗРК <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

3. Махмудов Р.Ш. Об отдельных проблемах защиты авторских прав в интернет-пространстве // Вестник ВГУ. Серия Право. –2012. – №1. – С. 159-167.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года с изменениями и дополнениями на 01.01.2023 год
5. Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/berne/>
6. Закон Республики Казахстан от 10 ноября 1998 года «О присоединении Республики Казахстан к Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений»
7. Международное авторское право. – [Электронный ресурс]. – URL: https://qazpatent.kz/sites/default/files/mezhdunarodnoe_avtorskoe_pravo.pdf
8. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть, главы 45-62) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). – [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024873&pos=395;-48#pos=395;-48.

Сведения об авторах

Сактаганова И.С. – кандидат юридических наук, профессор кафедры Конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева.

Сактаганова А.Б. – доктор философии (PhD) кафедры юридических дисциплин Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова.

Суркова С.С. – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры «Гражданское право и процесс».

Сактаганова И.С. – заң ғылымдарының кандидаты, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті.

Сактаганова А.Б. – А.К. Кусаинов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының заң пәндері кафедрасының философия докторы (PhD).

Суркова С.С. – корреспондент авторы, философия докторы (PhD), «Азаматтық құқық және іс жүргізу құқық» кафедрасының аға оқытушысы.

Saktaганova I. – candidate of legal sciences, professor of the Department Constitutional and Civil Law, Eurasian national university named after L.N. Gumilev..

Saktaганova A.B. – Doctor of Philosophy (PhD) of the Department of Legal Disciplines of the Eurasian Humanitarian Institute named after A.K. Kusainov.

Surkova S. – corresponding author, doctor PhD, senior lecturer of the Department «Civil law and process», Dumaty University.

Г.М. Кубенов¹, С.К. Жетписов¹, Г.Б. Чукумов²

¹Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО: ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

В статье освещается процесс правового оборота персональных данных казахстанцев в контексте использования информационно-коммуникационных технологий в деятельности государственных органов. Авторы обращают внимание, что процессы цифровизации влекут увеличение потока персональной информации в том числе ограниченного доступа. Констатируется, что сегодня в Казахстане сформирована уникальная модель государственного управления, базирующейся на внедренной системе «Электронного правительства», которая широко использует информационно-коммуникационные технологии для сбора, регистрации, накопления, обработки, использования, передачи и хранения информации на основе аппаратного обеспечения для обеспечения функционирования органов государственного управления. Однако данная система, не лишена недостатков и существуют возможности утраты конфиденциальности персональных данных, тем самым создавая угрозы нарушения неприкосновенности частной жизни личности. Авторы приходят к обоснованному выводу о необходимости модернизации правовой базы для использования информационно-коммуникационных технологий с учетом современных вызовов и угроз.

Ключевые слова: персональные данные, частная жизнь, неприкосновенность, государственные органы, электронное правительство, цифровизация, информационно-коммуникационные технологии.

Электрондық үкімет: дербес деректерді қорғау мәселесі

Мақалада мемлекеттік органдардың қызметінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану контекстінде қазақстандықтардың дербес деректерінің құқықтық айналымы процесі баяндалады. Авторлар цифрландыру процестері дербес ақпарат ағынының, оның ішінде қол жетімділігі шектеулі ақпараттың ұлғаюына әкеп соқтыратынына назар аударады. Бүгінгі таңда Қазақстанда мемлекеттік басқару органдарының жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін аппараттық қамтамасыз ету негізінде ақпаратты жинау, тіркеу, жинақтау, өңдеу, пайдалану, беру және сақтау үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолданатын «Электрондық үкіметтің» енгізілген жүйесіне негізделген мемлекеттік басқарудың бірегей моделі қалыптасқаны айтылады. Алайда, бұл жүйе кемшіліктерсіз емес және дербес деректердің құпиялылығын жоғалту мүмкіндігі бар, осылайша жеке тұлғаның жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзу қаупін тудырады. Авторлар қазіргі заманғы сын-қатерлер мен қатерлерді ескере отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану үшін құқықтық базаны жаңғырту қажеттілігі туралы негізделген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер. Дербес деректер, жеке өмір, қол сұғылмаушылық, мемлекеттік органдар, электрондық үкімет, цифрландыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

E-government: the problem of personal data protection

The article highlights the process of legal turnover of personal data of Kazakhstanis in the context of the use of information and communication technologies in the activities of government agencies. The authors draw attention to the fact that digitalization processes entail an increase in the flow of personal information, including limited access. It is stated that today a unique model of public administration has been formed in Kazakhstan, based on the implemented "Electronic Government" system, which widely uses information and communication technologies to collect, register, accumulate, process, use, transfer and store information based on hardware to ensure the functioning of public administration bodies. However, this system is not without drawbacks and there are possibilities of loss of confidentiality of personal data, thereby creating threats of violation of personal privacy. The authors come to a reasonable conclusion about the need to modernize the legal framework for the use of information and communication technology, taking into account modern challenges and threats.

Keywords. Personal data, privacy, inviolability, government agencies, e-government, digitalization, information and communication technologies.

Введение. Интернет в современном казахстанском обществе играет все более значимую роль, служа не только средством информационных технологий, элементом коммуникации между частными лицами, но и катализатором развития общественно-политических процессов в инновационном векторе на общегосударственном уровне. Цифровая трансформация Республики Казахстан стала основой реформы государственного управления страны, а изменения всегда носят сложный общественный вызов. Особенность данной реформы в том, что она требует соблюдать баланс трех важнейших «стейкхолдеров»: гражданским обществом (личность, человек), государством (государственные органы и учреждения) и бизнесом (субъекты предпринимательства). При этом, очень важно чтоб были тщательно продуманы потребности и надежно защищены права личности. Поскольку учет потребностей обычных граждан в системе государственных услуг, кажущаяся очевидным явлением, не всегда имеет внимание со стороны государства. И в этом очень хорошо должно помочь внедрение информационно-коммуникационных технологий.

Развитие информационно-коммуникационных технологий и формирование информационного общества обусловили возникновение инновационного направления государственного управления и администрирования и в целом основы взаимодействия государства, общества и личности – электронного правительства (e-government). В этих условиях, независимо от принципов и задач, реформирование национальных правительств имеет целью внедрение информационно-коммуникационных технологий в сферу публичного управления по улучшению внутреннего и внешнего социально-экономического и политического взаимодействия, повышению эффективности и качества государственных услуг.

Современное казахстанское общество характеризуется стремительным развитием информационных технологий, толчок к которой дал локдаун введенный вынужденно для функционирования всех процессов в период пандемии 2020 года. Пандемия коронавируса COVID-19 заставила государство скорректировать и Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года. Процесс современного развития общества, его непрерывная модернизация заставляют общество постоянно адаптироваться к его новым реалиям, быстро и результативно учиться, меняться и переориентироваться. Именно динамичность развития является главным признаком информационного этапа развития общества. В частности, сегодня сложно представить значительные массивы имеющейся информации без современных технических средств и способов ее получения, обработки, накопления и передачи. Поэтому само электронное управление является тем механизмом осуществления и улучшения деятельности власти, появившейся в результате колоссальной работы и изучения соответствующих результатов ведущих обществ мира.

Еще в 2018 году Президент Республики Казахстан в своем послании «Новые возможности развития в контексте Четвертой промышленной революции» уделил особое внимание повсеместной цифровизации [1, с. 126]. В результате чего, 30 декабря 2021 года Постановлением Правительства Республики № 961 утверждена Концепция развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы, в которой предусматривается построение человекоцентричной модели взаимодействия государства и граждан.

Таким образом, одной из ключевых предпосылок внедрения в Казахстане информационно-коммуникационных технологий в государственном управлении является наличие электронных информационных ресурсов, обозначенных разнообразными формами предоставления информации, организационными и технологическими решениями, количество которых увеличивается одновременно со стремительным развитием информационных технологий. В целом внедрение и функционирование информационно-коммуникационных технологий в государственном управлении требует осуществления комплексных, последовательных и индивидуализированных действий по предоставлению со стороны государства услуг и информации гражданам, что логически требует комплексной перестройки процесса ее деятельности. Кроме того, это является довольно сложным процессом, который прежде всего требует значительных финансовых ресурсов и решения многих проблем.

Вместе с тем в данной сфере имеется ряд организационно-правовых вопросов, требующих своего разрешения в целях предотвращения угроз информационной безопасности, минимизации их деструктивного воздействия и локализации последствий [2, с. 69]. К основной из них следует отнести потребность разработки инновационных методов и технологий защиты информационных ресурсов и систем, поскольку утечка информации (в том числе и конфиденциальных персональных данных) является системной проблемой для нашего государства. Кроме того, требуется качественный контроль в сфере хранения информации, на платформах государственных органов. Необходимо осуществлять защиту информационных ресурсов, в том числе государственных секретов, иной охраняемой

информации, персональных данных, обеспечивающая политическую самостоятельность государства, защищенность жизненного пространства человека.

Материалы и методы. Основа методологии исследования составляет комплексный подход к анализу использования информационно-коммуникационных технологий в деятельности органов государственной власти, который заключается в применении общенаучных и специально-научных методов, которые позволили достичь цели и выполнить поставленные задачи, а также обеспечили достоверность полученных выводов. Так диалектический метод предоставил возможность охарактеризовать различные формы использования информационно-коммуникационных технологий в деятельности органов государственной власти. С помощью системного метода установлено, что первым шагом в направлении формирования собственного информационного общества путем введения электронного управления должно стать формирование рынка административных и информационных электронных услуг как движущей силы, что позволит в процессе развития электронного управления сформировать новую парадигму государственного управления, которая имеет целью улучшение благосостояния населения, рост конкурентоспособности предприятий и государства в целом, обеспечение новых приоритетов развития государства. Использование метода обобщения показало, что внедрение системы электронного управления не ограничивается только автоматизацией управленческих процедур на основе компьютерных и телекоммуникационных технологий, но и дает возможность, обращаясь в один государственный орган за получением услуг, получать ее от всех других взаимосвязанных органов власти.

Исследователями, неоднократно поднимались проблемы конфиденциальности персональных данных, с учетом угрозы их утечек в открытое информационное пространство (Trein, P., & Varone, F.) [3]. Они приходят к выводу, что причиной нарушения конфиденциальности персональных данных является слабость организации внутренних систем защиты. Имеются ряд исследований использования информационно-коммуникативных технологий в совершенствовании управления и оказании государственных услуг цифровыми правительствами (Yao, Y. 2024; Alelshikh, H.A., Al Mubarak, M.) [4]. Обосновывая важность повсеместного внедрения цифрового правительства, они указывают на значимость безопасности данных, защиту конфиденциальности и устранение цифрового неравенства между гражданами. Однако, исследователи все чаще отмечают, что необходимо обеспечить доверие к предоставлению персональных данных для поддержки государственной политики (Ngompat, Y.L., & Mary Grace Megumi Maran) [5].

Результаты и обсуждения. Если мы обратимся к началу процесса модернизации государственного управления в нашей стране, то увидим, что в Республике Казахстан проведена большая работа по расширению информатизации и внедрению концепта «электронного правительства», которая проводилась на протяжении длительного времени. Ее приоритетами являлись обеспечение гражданам доступа к Интернету, повышение уровня образования в сфере информационно-коммуникационных технологий. Независимо от многообразия имеющихся принципов, функций и задач реформирования национальных правительств, практически каждая современная страна начала использовать информационно-коммуникационные технологии в процессах организации государственного управления с целью улучшения процесса социально-экономической и политической коммуникации, повышения уровня эффективности и качества услуг. Именно эти инициативы и программы именуют как электронное правительство. А внедренная система «электронного правительства» позволила постоянно совершенствовать систему управления государством [6, с. 69].

Электронное правительство сформировалось исходя из понимания государства как поставщика услуг, где современные технологии направлены на удовлетворение потребностей и интересов населения и организаций со стороны государства. Идея электронного правительства не является продуктом сегодняшнего развития общества. Исследователи полагают, что исторически идея электронного правительства возникла еще в 1960-х годах, было принято постановление Совета Министров СССР, которым предусмотрено развертывание работ по созданию общегосударственной автоматизированной системы планирования и управления народным хозяйством. Была предложена разработка механизма управления основных секторов народного хозяйства на основе достижений кибернетики с широким использованием математических моделей, описывающих все процессы, имеющиеся в экономике. Технологически вся система должна состоять из совокупности систем крупных вычислительных центров, объединенных специальной сетью связи, необходимых для управления экономикой государства. К сожалению, по многим причинам проект в полном объеме не был реализован, однако многие его наработки и идеи были воплощены в современных автоматизированных системах управления. Практически идея, впоследствии получила название

«электронное правительство». Приоритетной задачей было решение вопроса насыщения современной компьютерной техникой, линиями коммуникаций и т.д. [7, с.56].

Следующим шагом создания электронного правительства являются 1970-е годы, когда в США, а именно в штате Огайо во всех жилых домах была установлена интерактивная телематическая система, с помощью которой граждане получили возможность наблюдать заседание комиссии местной администрации и при желании участвовать в процессе голосования путем кнопочного голосования. В то же время первый прообраз современного электронного правительства появился в Сингапуре в 1980 году с принятием программы компьютеризации гражданских служб, которая в оригинале именовалась как «the Civil Service Computerisation Programme». Однако процесс массового внедрения технологий электронного правительства начался только в середине 1990-х годов, когда большинство передовых стран мира начали внедрять целевые программы развития электронного правительства. Сингапур считается первой страной, в которой еще в 1999 году был создан правительственный портал, который предоставлял государственные информационные услуги. Деятельность правительственного портала была направлена на работу по таким направлениям, как: правопорядок, бизнес, образование, медицина, оборона и т.д., где каждое государственное учреждение отвечало за свой сектор.

Создание и модернизация «электронного правительства» в Казахстане с учетом анализа мирового опыта имело долгосрочную перспективу и реализовывалось в четыре этапа. Первый этап – информационный (2005-2006 г.), на котором осуществляется частичное правительственное веб-присутствие и создаются правительственные веб-сайты, на которых публикуется основная правительственная информация, ссылки на министерства и государственные органы. В этот период был запущен портал электронного правительства, с размещением материалов о государственных услугах информационно-справочного характера. Второй этап – интерактивный (2007-2008 г.), это односторонний этап, на котором предусмотрено уже значительное веб-присутствия правительства, что обеспечивает пассивное взаимодействие между правительством и гражданами. Кроме того, этот этап реализует возможность доступа в электронной форме к различным документам, которые нужны физическим и юридическим лицам в процессе взаимодействия с государственными органами. Пользователям портала открылась возможность получать справки из разных учреждений, отправить запрос в любой госорган и отслеживать его статус, не выходя из дома. Третий этап – транзакционный (2007-2008 г.) и он делает возможным реализацию уже почти полного веб-присутствия правительства, где основной задачей является содействие транзакционному взаимодействию правительства с гражданами в режиме онлайн. На этом этапе граждане получили возможность оплачивать на портале электронного правительства государственные пошлины и сборы, штрафы, коммунальные услуги. Четвертый этап – трансформационный (2010 и далее), реализующий полное веб-присутствие правительства и предусматривающее, что правительство, кроме предоставления сервисных услуг гражданам и коммерческим структурам, привлекает граждан к процессу принятия решений и диалога. Как видим, «электронное правительство» в Казахстане развивается весьма успешно, что *позволило выйти на принципиально новый, более высокий уровень – формирование в качестве «цифрового государства»* [8, с. 59].

Основными задачами электронного правительства являются: обеспечение процесса информационной коммуникации между всеми органами осуществления власти, разработка объединенных баз информационных данных; осуществление государственными органами сервиса, электронными средствами в простой форме и без ограничений; поддержка развития электронного рынка товаров и услуг с целью роста конкурентоспособности отечественных производств на мировом уровне; развитие электронной демократии; повышение уровня жизни населения; внедрение системы электронного голосования и электронного судопроизводства и т.д. Содержание электронного правительства заключается в объединении всех структурных органов власти благодаря использованию интернет-технологий в единую систему объединения внутренних процессов с единым интерфейсом с пользователем. Именно поэтому пользователь получает возможность взаимодействовать не с несколькими структурными единицами по очереди, а с единым и общим электронным посредником, который представляет все ведомства.

Итак, с уверенностью можно сказать, что электронное правительство любой страны направлено на решение трех взаимосвязанных ключевых вопросов: обеспечение граждан и бизнеса эффективными средствами получения разнообразных электронных сервисов; обеспечение госаппарата эффективными средствами принятия решений и предоставления административных услуг; организации электронного взаимодействия власти, граждан и бизнеса.

Основу электронного правительства составляют современные технологические средства этого явления. Иначе говоря, электронное государственное управление это способ организации

государственной власти, в основу которого заложена система локальных информационных сетей с ее глобальными сегментами, которые в совокупности обеспечивают полноценную работу органов власти в режиме реального времени. В этой связи, государство выставляет определенные требования в области использования информационно-коммуникативных технологий. В частности, Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2016 года № 832 утверждены Единые требования в области информационно-коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности.

Целью единых требований является установление обязательных для исполнения требований в области информационно-коммуникационных технологий и обеспечения информационной безопасности государственными органами, органами местного самоуправления, государственными юридическими лицами, субъектами квазигосударственного сектора, собственниками и владельцами негосударственных информационных систем, интегрируемых с информационными системами государственных органов или предназначенных для формирования государственных электронных информационных ресурсов, а также собственниками и владельцами критически важных объектов информационно-коммуникационной инфраструктуры.

Введение единых требований не случайны, они имеют четкую направленность на обеспечение информационной безопасности страны. Сегодня показателем уровня цивилизованности и развития демократии любого общества является не только право на свободный доступ к необходимым информационным данным, но и надежная защита информационных данных и их технологий. Важнейшими ценностями для отдельного человека и общества в целом постепенно становятся именно информационные ресурсы, поскольку осуществление организации социума начало трансформироваться в сторону перераспределения власти от традиционных привычных структур к современным центрам осуществления управления информационными потоками, значительно возросло влияние медиа.

Имеющиеся проблемные аспекты и внутренние противоречия в глобальном информационном пространстве, в котором живет и действует современный человек, заставляют учитывать имеющиеся условия информационной безопасности. В результате глобальных изменений информационно-коммуникационного пространства повышенная роль информации и информационных технологий в процессах социального взаимодействия обусловили новые социально-экономические и политические вызовы, поскольку информационная инфраструктура превратила информацию в один из важнейших ресурсов развития общества и стратегический ресурс каждого государства, от которого зависит, в частности, национальная безопасность. Оберегая собственные информационные интересы, все государства мира, в том числе и Казахстан должны заботиться о своей информационной безопасности.

Вместе с тем, беря во внимание систематические утечки персональных данных, можно утверждать, что несмотря на все усилия государства, уровень правового регулирования и защиты персональных данных имеет ряд погрешностей, которые не позволяют обеспечить полноценную сохранность собираемой конфиденциальной информации для функционирования электронного правительства.

Электронное правительство Республики Казахстан в 2024 году оказывает 1084 вида государственных услуг, доступно 100 сервисов. Соответственно, веб-портал «электронного правительства», располагает всеми персональными данными граждан, которые ранжированы в зависимости от субъектов оказания государственных услуг. Совокупность всех персональных данных гражданина образуют его «цифровой профиль». Оказание государственных услуг по принципу «единого окна» представляет собой единый механизм взаимодействия государства и граждан на основе внедряемых информационно-коммуникативных технологий, который ускорил и упростил процедуру получения государственных услуг. Но с другой стороны, такая практика также открывает новые возможности для вмешательства в частную жизнь граждан.

Предлагаемая веб-порталом «Электронное правительство» система методов автоматического сбора, обработки и хранения данных, создают возможности оперативного и точного распространения личной информации. Такая ситуация приводит к возникновению угрозы использования персональных данных, как органами государственной власти, так и частными лицами против интересов субъектов таких данных.

Информационно-коммуникативные технологии, применяемые веб-порталом электронного правительства, предоставляют широкие возможности для сбора, хранения и обработки существенных объемов персональной информации. Но также и данный веб-портал, цель которого систематизировать и обеспечить надлежащее хранение персональных данных, создал проблему утечки и иных форм

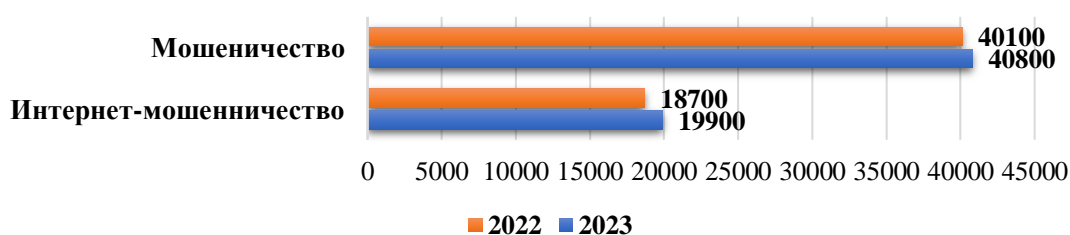
незаконного доступа к ним, что привело к необходимости обеспечения правовой защиты персональной информации.

На сегодняшний день казахстанцы серьезно тревожатся за сохранность персональных данных, которые называют финансовыми данными. Это данные платежных банковских карт, банковские счета граждан, сведения о наличии депозита, валютного счета и т.д. Опасения граждан не беспочвенны поскольку атаке финансовых мошенников подвергается значительная часть населения, в результате растет число жертв потерявших значительные суммы денег.

За прошедший год в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР) Республики Казахстан зарегистрировали 40,8 тысяч уголовных правонарушений по статье «Мошенничество» — на 1,6% больше, чем годом ранее. Почти половина всех подобных правонарушений пришлось на интернет-мошенничество: 19,9 тысяч случаев, годовой рост — на 5,8%. В ЕРДР регистрировали также мошенничество с использованием платежных карт (267 случаев), в сфере кредитования (53 случая), путем займа денежных средств (41 случай) и так далее (Диаграмма 1).

Диаграмма 1

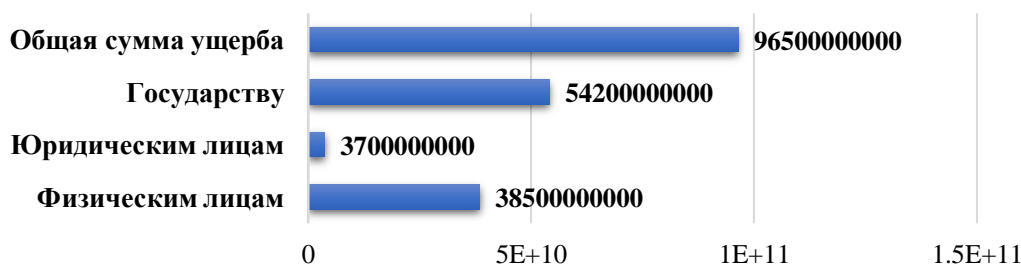
Уголовные правонарушения по статье «Мошенничество»

По итогам одиннадцати месяцев 2023 года установленная сумма ущерба, причиненного мошенническими правонарушениями, составила 96,5 млрд тенге (около 214 млн. долларов) – на 4,2% меньше в стоимостном выражении, чем годом ранее. Большую часть составил ущерб государству: 54,2 млрд тенге, против 7,7 млрд тенге в аналогичном периоде прошлого года. Еще 3,7 млрд тенге пришлось на ущерб юридическим лицам, 38,5 млрд тенге – на ущерб физическим лицам. (Диаграмма 2).

Диаграмма 2

Ущерб причиненный мошенническими правонарушениями

Такие огромные финансовые потери для рядового казахстанца, где минимальная заработная плата в месяц составляет около 190 долларов оказывает ощутимое влияние на финансовую стабильность и сказывается на уровне доверия к сфере банковских и государственных услуг, развивающих цифровые технологии.

Изложенное свидетельствует о том, что в настоящее время существует повышенный интерес к персональным данным граждан, поскольку данный товар пользуется хорошим спросом на рынках их продаж.

Заключение. Таким образом, персональные данные в современном обществе представляют собой важный, дорогой, значимый и необходимый глобальный ресурс в условиях развития электронного правительства. Персональные данные, и вместе с ними частная жизнь граждан, систематически подвергается атакам вредоносной информацией, распространением случаев мошенничества и промышленного шпионажа в электронных сетях и Интернет-пространстве, киберпреступности и тому подобное. В связи с этим, государство, создавая правовую базу

регламентации данного ресурса, должно понимать и учитывать высокий уровень рисков, связанных с уязвимостью веб-портала Электронного правительства.

В Республике Казахстан наблюдаемая разрозненность правовых норм, не позволяет обеспечивать должный уровень правового регулирования оборота персональных данных и эффективную их защиту. Поэтому необходимо совершенствовать действующее законодательство в Республике Казахстан, для обеспечения уровня соответствия международным стандартам.

Соответственно имеющимся угрозам, государство обязано, обеспечить надлежащий уровень информационной безопасности в целом, и особенно в деятельности органов государственного управления. С каждым днем информация все больше усложняется, качественно меняется, увеличивается количество ее источников и потребителей. В этих условиях государство обязано создавать надлежащие средства и методы защиты информационной среды, которые являются отражением государственной политики в сфере информационной безопасности.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках гранта (№ AP19680399).

Список использованных источников

1 Ziyadin, S., Shaikh, A., Ismail, G. Цифровая трансформация государственного управления: проактивное обслуживание. // Вестник КазНУ. Серия Экономическая. - №. 4. - 2019. - С. 126-134.

2 Yerbolatov, Ye. Zhetpisov, S. Boretsky, A. Alibayeva, G. Kolesnikov, Yu. (2022) Personal data protection in Kazakhstan and the EU: Comparative-legal analysis. // Rivista di studi sulla sostenibilita, 1/2022, 69-88.

3 Trein, P., & Varone, F. (2023). Citizens' agreement to share personal data for public policies: trust and issue importance. // Journal of European Public Policy, 31(9), 2483–2508. <https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2205434>

4 Yao, Y. (2024). Digital Government Information Platform Construction: Technology, Challenges and Prospects. // International Journal of Social Sciences and Public Administration, 2(3), 48-56. <https://doi.org/10.62051/ijsspa.v2n3.06>

5 Ngompat, Y. L., & Mary Grace Megumi Maran. (2024). Legal development and urgency of personal data protection in indonesia. // JILPR Journal Indonesia Law and Policy Review, 5(3), 627-635. <https://doi.org/10.56371/jirpl.v5i3.284>

6 Yao, Y. (2024). Digital Government Information Platform Construction: Technology, Challenges and Prospects. International Journal of Social Sciences and Public Administration, 2(3), 48-56. <https://doi.org/10.62051/ijsspa.v2n3.06>

7 Бурденко Е.В. Модели электронного правительства // Вопросы инновационной экономики. – 2023. – Том 13. – № 1. – С. 59-76.

8 Климушин П.С. Стратегии и механизмы электронного управления в информационном обществе: монография. - Х., 2016. - 524 с.

Сведения об авторах

Кубенов Г.М. – доктор PhD, юридический консультант НАО «Торайгыров университет».

Жетписов С.К. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой «Правоведение» НАО «Торайгыров университет».

Чукумов Г.Б. – заместитель начальника кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова доктор PhD, подполковник полиции.

Кубенов Г.М. – философия докторы (PhD), заң кеңесшісі ТАҚ «Торайгыров университеті».

Жетписов С.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор, «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі ТАҚ «Торайгыров университеті».

Чукумов Г.Б. – Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Қылмыстық құқық және криминалогия кафедрасы бастығының орынбасары философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Kubenov G.M. - PhD, legal consultant, «Toraighyrov University».

Zhetpisov S.K. - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of «Jurisprudence» «Toraighyrov University».

Chukumov G.B. - Deputy Head of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Doctor of Philosophy, Lieutenant Colonel of Police.

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ,
ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ**

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО,
АДМИНИСТРАТИВНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

К.Ж. Қобландин¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДАҒЫ ТИІМДІ БАСШЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІ МЕН DAҒДЫЛАРЫ

Тұрақты сын-қатерлер мен жаңа қауіптер жағдайында ішкі істер органдарын табысты жаңғырту ұзақ мерзімді мақсаттарды нақты айқындауды және орындалатын функциялардың сапасын арттыру үшін нақты шараларды әзірлеуді талап етеді. Бұл үрдістің маңызды аспектілері болып, тиімді стратегиялық басқаруды қамтамасыз етуі міндеттелген басшылардың кәсіби дағдылары табылады. Дағдыларға аналитикалық, басқарушылық және коммуникативтік дағдылар, көшбасшылық қасиеттер және инновациялық ойлау, сондай-ақ дағдарысты басқару қабілеті жатады.

Ішкі істер органдарының басшылары басқаруда икемділікке, жағдайға байланысты стратегияларды бейімдеу және ресурстарды тиімді бөлу қабілетіне ие болуы тиіс.

Қоғам мен қоғамдық пікірдің үміттерінің артуы аясында кадрларды даындау сапасы ішкі істер органдарының қоғамдық сенімді сақтау қабілетіне әсер ететін негізгі факторларының біріне айналуға.

Басқару кәсібилік пен көшбасшылық қасиеттерінің қосылуын талап ететін қазіргі әлемде, стратегиялық ойлауды дамыту тиімді басқарудың және тұрақты нәтижелерге қол жеткізудің негізіне айналады.

Түйінді сөздер: стратегиялық жоспарлау, кәсіби дағдылар, көшбасшылық, аналитикалық ойлау, тиімді басшы, ішкі істер органдарын жаңғырту, тиімді басқару, кәсіби даярлық, стратегиялық басқару.

Компетенции и навыки эффективного руководителя в органах внутренних дел

В условиях постоянных вызовов и новых угроз успешная модернизация органов внутренних дел требует четкого определения долгосрочных целей и разработки конкретных мер для повышения качества выполняемых функций. Важнейшими аспектами этого процесса являются профессиональные навыки руководителей, задача которых заключается в обеспечении эффективного стратегического управления. К числу навыков относятся аналитические, управленческие и коммуникативные навыки, лидерские качества и инновационное мышление, а также способность управления кризисом.

Руководители органов внутренних дел должны обладать гибкостью в управлении, умением адаптировать стратегии в зависимости от ситуации и эффективно распределять ресурсы.

На фоне растущих ожиданий общества и общественного мнения качество подготовки кадров становится одним из ключевых факторов, влияющих на способность органов внутренних дел поддерживать общественное доверие.

В условиях современного мира, где управление требует синергии профессионализма и лидерских качеств, развитие стратегического мышления становится основой эффективного управления и достижения устойчивых результатов.

Ключевые слова: стратегическое планирование, профессиональные навыки, лидерство, аналитическое мышление, эффективный руководитель, модернизация органов внутренних дел, эффективное управление, профессиональная подготовка, стратегическое управление.

Competencies and skills of an effective head in the internal affairs bodies

In the face of constant challenges and new threats, successful modernization of internal affairs bodies requires a clear definition of long-term goals and the development of specific measures to improve the quality of their functions. The most important aspects of this process are the professional skills of managers, whose task is to ensure effective strategic management. The skills include analytical, managerial, and communication skills, leadership skills, and innovative thinking, as well as crisis management skills.

Heads of internal affairs bodies should have flexibility in management, the ability to adapt strategies depending on the situation and effectively allocate resources.

Against the background of growing expectations of society and public opinion, the quality of staff training is becoming one of the key factors affecting the ability of law enforcement agencies to maintain public confidence.

In today's world, where management requires a synergy of professionalism and leadership skills, the development of strategic thinking becomes the basis for effective management and achieving sustainable results.

Keywords: strategic planning, professional skills, leadership, analytical thinking, effective leader, modernization of internal affairs bodies, effective management, professional training, strategic management.

Кіріспе. Мемлекеттік басқарудың қазақстандық моделі 1991 жылы институционализацияланғаннан бастап, өз дамуының ұзақ жолын өтуде. Осы жылдар ішінде бірнеше негізгі реформалар жүзеге асырылды, олардың әрқайсысы елдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайдың ерекшеліктеріне сәйкес келді. Бұл реформалар мемлекеттік басқаруды дамыту мен трансформациялаудың стратегиялық бағдарларын айқындай отырып, маңызды кезеңдерге айналды. Әрбір тарихи кезеңде басқару моделінің қалыптасуына әсер еткен өз басымдықтары мен негізгі тұстары орын алды.

Мемлекеттік басқаруды реформалаудың қазіргі кезеңі: азаматтар мен мемлекет арасындағы өзара әрекеттесу деңгейін, стратегиялық басқарудың тиімділігін, кадр құрамының сапасын, мемлекеттік қызметтің бәсекеге қабілеттілігін, сот және құқық қорғау жүйесіне сенімді арттыруға бағытталған. Осы және басқа да бағыттардың мәселелерін шешу Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасымен негізгі критерийлері айқындалған мемлекеттік басқарудың “адамға бағытталған” моделі идеясын қалыптастырудың негізінде жатыр [1].

Қоғам тарапынан ерекше назар аударылатын және жаңғыртудың ықпалына сезімтал болатын салалардың қатарына ішкі істер органдарының қызметі жатады. Соңғы жылдардағы реформалар құқық қорғау қызметі мен құқықтық тәртіпті нығайту құралдарын ғана емес, сонымен қатар басқарудың жаңа тәсілдерін енгізуді, ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін арттыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздік жүйесіне деген сенімін нығайтуды қамтиды. Ішкі істер органдарын жаңғырту ұзық мерзімді мақсаттарды қалыптастыру және көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға және барлық деңгейлерде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шараларды әзірлеу үшін негіз болатын сапалы стратегиялық басқаруды талап етеді. Бұл тәсілдің маңыздылығы құқық қорғау саласындағы тиімді басқару нақты стратегиялық көзқарассыз және іс-әрекеттерді ұлттық даму басымдықтарымен үйлестіруге мүмкін емес.

Осыған байланысты, әсіресе реформалар кезінде табысты басқару үшін қажетті ішкі істер органдары басшыларының негізгі дағдыларының өзектілігі даусыз болып табылады. Құқық қорғау органдарын жаңғыртудың жетістігі көбінесе басшылардың өзгерістерді тиімді басқару, стратегиялық шешімдер қабылдау және өзекті сын-қатерлерге сәйкес келетін жаңа тәсілдерді енгізуді қамтамасыз ету қабілетіне тәуелді.

Материалдар мен әдістер. Ішкі істер органдарында тиімді басшы үшін қажетті құзыреттілік пен дағдылар мәселелерін зерттеу Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару және құқық қорғау қызметі саласындағы қолданыстағы заңнамасы негізінде, сондай-ақ мемлекеттік құрылымдардағы менеджмент пен стратегиялық жоспарлауға қатысты теориялық жұмыстар негізінде жүргізілді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі стратегиялық басқарудың әртүрлі аспектілері, ішкі істер органдарының функционалдық тиімділігі және мемлекеттік басқаруды жетілдіру үрдістері арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік беретін жүйелік тәсілдің негізі принциптерін құрады. Қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдау үшін жалпы ғылыми әдістер, оның ішінде дескриптивті, салыстырмалы-құқықтық, нақты-әлеуметтік, құрылымдық-функционалдық әдістер, сондай-ақ ішкі істер органдарында басқарудың тиімділігін арттыру үшін қажетті құзыреттерді жан-жақты қарауды қамтамасыз ететін талдау және синтез әдістері қолданылады.

Негізгі бөлім. Ішкі істер органдарындағы басқару субъектілері тиімділігінің жеткіліксіздігі мәселесі басқару сапасына да, ішкі істер органдарының сыртқы және ішкі ортаның өзгерістеріне барабар жауап беру және олардың тікелей функцияларын орындау қабілетіне де тікелей әсер ететін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Бұл функциялар ішкі істер органдарының өкілеттіктері мен құзыреттерін анықтай отырып, оларды мемлекеттің қауіпсіздік жүйесінің ең көпфункционалды және маңызды элементтерінің біріне айналдырады.

Қазақстан халқына қызмет етуге арналған ішкі істер органдары азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауды қамтамасыз етуге, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қауіпсіздікке кепілдік беруге міндетті [2]. Динамикалық әлеуметтік-саяси шындықтар мен қауіпсіздікке үнемі туындайтын қауіп-қатерлер жағдайында оларды іске асырудың нақты тұжырымдалған стратегиялары мен тетіктерінің болмауы ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін айтарлықтай төмендетуі мүмкін.

Бұл өз кезегінде құқық қорғау органдарының сын-қатерлерге жедел әрекет ету және жаңа жағдайларға бейімделу әлеуетінің әлсіреуіне әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, тиімді стратегиялық басқарудың жетіспеушілігі ағымдағы қажеттіліктер мен ұзақ мерзімді мақсаттар арасындағы тепе-теңдікті бұзады, бұл елдің тұрақты дамуына кедергі келтіреді және азаматтардың мемлекет институттарына сенімін төмендетеді. Бұл келесі факторларға шартталған:

біріншіден, стратегиялық басқарудың тиімділігінің жеткіліксіздігі қауіп-қатерлерді уақытылы анықтай алмауына және оларға жауап бере алмауына әкелуі мүмкін, соның салдарынан ресурстардың тапшылығы және дағдарыстық жағдайларға іс-қимылдардың жеделдігінің төмендеуі сөзсіз;

екіншіден, әлсіз стратегиялық басқару қызметкерлер арасында психологиялық және ұйымдастырушылық сенімсіздік тудырады. Басшының ұзақ мерзімді мақсаттар мен міндеттер туралы нақты көзқарасының болмауы жеке құрамның мотивациясының төмендеуіне және соның салдарынан жұмыс сапасының нашарлауына әкелуі мүмкін. Басшының рөлі жедел шешім қабылдау дағдыларын ғана емес, сонымен қатар перспективалық бағдарламаларды әзірлеуді және іске асыруды талап етеді, ол тиісті стратегиялық тәсілсіз мүмкін емес ;

үшіншіден, стратегиялық жоспарлау саласында басшы кадрларды кәсіби даярлаудың болмауы қабылданатын шешімдер тиімсіз болып табылатын және ресурстар ең аз қайтарыммен жұмсалатын жағдайлардың туындауына әкеп соғады. Бұл сондай-ақ тәуекелдерді талдау, құқықтық және әлеуметтік ортадағы өзгерістерді бақылау, сондай-ақ жобалар мен инновацияларды басқару саласындағы біліктіліктің жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандар, басқарудың бөлігі ретіндегі тиімді стратегиялық жоспарлау басшының кәсібилігі мен құзыреттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететіндігін атап көрсетеді. “Стратегиялық жоспарлаудың динамикалық процесі барлық басқару функциялары паналайтын қолшатыр” [3, б.259] болғандықтан, стратегиялық жоспарлаудың болмауы мақсат пен оған жету бағыттарын нақты түсіну мүмкіндігін жояды. Үнемі өзгеріп отыратын сын-қатерлер мен қауіп-қатерлер жағдайында стратегиялық тәсілді дамыту негізгі басымдыққа ғана емес, сонымен қатар құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігін және олардың жаңа шындыққа жедел әрекет ету қабілетін арттыру үшін міндетті факторға айналады.

Қазіргі заманғы мемлекеттік басқару тәжірибесінде басқару процесі мен ұйымдастырушылық мәдениетті оңтайландыруға бағытталған көптеген технологиялар ашылады. Ең сұранысқа ие басқару дағдыларының ішінде ұйымдастырушылық дағдылар көрсетіледі, олардың арасында кері байланыс технологияларын қолдануды білу бар [4]. негіздеме ретінде, кері байланыс белгісіздікті едәуір төмендетуге мүмкіндік береді, жалпы ұйымдастырушылық мақсаттарды түсінуге айқындық әкеледі, басқарушылық қателіктер тудырмас бұрын басқару қызметіндегі зауырсыну нүктелерін” анықтауға және уақытылы жоюға мүмкіндік береді.

Ішкі істер органдарындағы басшының кәсіби-маңызды қасиеттері туралы зерттеу авторлары кәсіби-басқарушылық құзыреттіліктің екі блогын анықтады: кәсіби құзыреттілік және кәсіби-психологиялық сипаттамалар [5, б.388]. Егер бірінші блок басқару қызметі саласындағы білімнің жиынтығы болып табылатын когнитивті компонентке негізделген болса, онда екіншісі басқару функцияларын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін дағдылардың болуын білдіреді. Зерттеуде келтірілген ішкі істер органдарының әртүрлі құрылымдарының басшыларының кәсіби дағдылар мен құзыреттердің маңыздылығы туралы сауалнамасының нәтижелері қызығушылық тудырады [5, б.390]. Осылай, 10 жылдан астам басқарушылық тәжірибесі бар басшылар арасында сыртқы коммуникация дағдыларына, көпшілік алдында сөйлеу дағдыларына және әртүрлі санаттағы азаматтармен қарым-қатынас жасау қабілетіне көп көңіл бөлінеді. Олар үшін қоғаммен тиімді байланыс орнату және ішкі істер органдарының беделін сақтау қабілеті ерекше маңызды. Өз кезегінде, басқару қызметінде 5 жылдан аз тәжірибесі бар басшылар мотивациялық аспектілерге, басшылық стильдерге, қызметтік ұжымның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктеріне және жанжалды жағдайларды шешу әдістеріне назар аударады. Бұл айырмашылықтар басшының тәжірибесіне байланысты әртүрлі кәсіби құзыреттіліктердің маңыздылығын, сондай-ақ оларды үнемі жаңартып отыру қажеттілігін көрсетеді.

Көптеген мамандар атап өтетін, басшының келесі маңызды қасиеті болып көшбасшылық табылады. Әрине, көшбасшылықты ол жүзеге асырылатын нақты шарттар мен жағдайларды ескермей зерттеуге немесе қолдануға болмайды. Сонымен, көшбасшылық туралы айтатын болсақ, Портер мен Маклафлин (Lyman W. Porter, Grace B. McLaughlin) ұйымдардағы көшбасшылық вакуумда болмайтынын атап көрсетеді. Контекст көшбасшылықтың мінез-құлқы мен нәтижелеріне әсер ететін негізгі фактор болып табылады [6]. Бұл жағдайда контекст көшбасшылық мінез-құлқты қалыптастыруда және нәтижеге жетуде шешуші рөл атқарады. Яғни, тиімді көшбасшылық әмбебап

бола алмайды - ол жағдайдың ерекшелігіне, ұйымның міндеттері, мақсаты мен миссиясына, сондай-ақ осы факторлардың өзара әрекеттесуіне тәуелді болады. Бір контекстте тиімді басқаратын көшбасшы, егер бұл контекст айтарлықтай өзгерсе, екіншісінде тиімсіз болуы мүмкін. Осылайша, тиімді көшбасшылық - бұл әмбебап қасиеттер мен дағдылардың жиынтығы ғана емес, сонымен қатар көшбасшының өзгеретін шарттар мен жағдайдың талаптарына байланысты өз әрекеттерін икемді түрде бейімдеу қабілеті.

Басшылар ішкі және сыртқы ортаны талдай білуі, стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді көре білуі, сондай-ақ жұмыс нәтижелері бойынша кері байланысты қамтамасыз ете білуі тиіс. Бұл аспаптық көшбасшылық мүмкіндіктері, көшбасшының мотивациялық мінез-құлқынан және көшбасшылық модельдерінің толық спектрін - трансформациялық, транзакциялық және араласпау моделін қамтитын, “қызметке қызмет” мінез-құлқынан асып түседі [7].

Канадалық полиция қызметкерлерін даярлау тәжірибесінде NRA (necessary – қажетті, risk effective – тиімді тәуекел, acceptable - қолайлы) принциптері қолданылады [8]. Офицерлерге шешім қабылдау кезінде осы принциптерге сүйеніп, олардың шешімі өажет, тәуекел тұрғысынан тиімді және заңды және этикалық тұрғылардан қолайлы ма деген жауап алуға үйретіледі.

Бұдан басқа, KSA (knowledge - білім, skills - дағдылар, abilities – ақыл-ой қабілеттері) принциптері қызығушылық тудырады, олар қоғаммен жұмыс кезінде полиция қызметкерлеріне қойылатын талаптардың мәнін анықтайды. Бұл талаптарға мыналар жатады: саясат пен зағдарды білу; психикалық денсаулыққа қатысты мәселелерді түсіну; әртүрлі қоғамдық топтардың өкілдерімен тиімді қарым-қатынас жасау және оларға құрмет көрсету қабілеті; стресстің салдары туралы хабардар болу және олармен күресу қабілеті; қарым-қатынас дағдылары; шешім қабылдау және мәселелерді шешу дағдылары; қабылдау дағдылары; қолдануға байланысты моторика күштер; эмоциялар мен мінез-құлықты реттеу; әділеттілік рәсімін сақтай отырып, адамдарға қалай қарау керектігін білу [8].

Шетелдік тәжірибеде қолданылатын принциптердің мысалдары басшыға қажетті дағдылар барлық полиция қызметкерлерінен талап етілетін құзыреттерге негізделуі керек екенін көрсетеді. Бұл стресске төзімділік, жеделділік, этика және қарым-қатынас сияқты дағдылар тиімді көшбасшылықты қалыптастыруға негіз болады дегенді білдіреді. Алайда, басшының рөлі полиция қызметкерлерінің алдында тұрған жедел міндеттерден асып түседі. Басшы перспективаны көре білуі, ұзақ мерзімді перспективадағы өзгерістерді болжай және басқара білуі, сондай-ақ кешенді әлеуметтік және ұйымдастырушылық факторларды ескеруі керек. Сондықтан, командада жұмыс істеу және стресстік жағдайларда шешім қабылдау сияқты негізгі дағдылардан басқа, полиция жетекшісі стратегиялық жоспарлаудың белгілі бір жоғары деңгейлі дағдыларына ие болуы керек. Бұл дағдылар негізгі құзыреттерді кеңейту болып табылады, бірақ оларды терең интеграциялауды және күрделі және көп қырлы жағдайларда қолдануды талап етеді. Сонымен, полицияның барлық қызметкерлері иеленуі қажет коммуникативтік дағдылар, басшы деңгейінде келіссөздер жүргізу, ұйымаралық қатынастарды басқару және қоғамдық құрылымдармен жұмыс істеу қабілетіне айналады.

Әрбір полицейдің жұмысы үшін іргелі этикалық нормаларды білу және сақтау басшы деңгейінде стратегиялық шешімдерге біріктіріледі, олар жедел іс-қимылдарға емес, полицияның қоғам мүддесі үшін тиімді жұмыс істей алатын институт ретіндегі ұзақ мерзімді беделін қалыптастыруға қатысты.

Теориялық әзірлемелер мен шетелдік тәжірибені талдау, сондай-ақ осы мақала авторының жеке көпжылдық тәжірибесі қазіргі заманғы сын-қатерлер мен өзгерістер жағдайында өзектілігі артып келе жатқан басшының бірқатар негізгі дағдыларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1. Аналитикалық дағдылар: тәуекелдер мен қауіптерді бағалау; ақпаратпен жұмыс, оны өңдеу және түсіндіру; болжау. Барлық деңгейдегі басшылар ағымдағы жағдайды, нақты және ықтимал қауіптерді талдауға, олардың салдарын және қауіпсіздік пен құқықтық тәртіп деңгейіне әсер ету дәрежесін бағалауға қабілетті болуы керек. Олар статистикалық және жиынтық есептер, ғылыми зерттеулер және т.б. нысанда қамтылған ақпараттың үлкен көлемімен жұмыс істей білуі, стратегиялық шешімдерге әсер етуі мүмкін негізгі трендтерді анықтай білуі тиіс. Әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайдағы ықтимал өзгерістерді болжау мүмкіндігі қауіпсіздік технологияларының тиімділігін арттыруға бағытталған стратегияларды уақытылы бейімдеуге мүмкіндік береді.

2. Басқару дағдылары: стратегиялық және ресурстық жоспарлау, жобалық менеджмент. Ішкі істер органдарының мақсаттары мен міндеттеріне, сондай-ақ мемлекеттік басқарудың жалпы міндеттеріне сәйкес келетін қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді стратегияларды әзірлеу қабілеті стратегиялық жоспарлаудың мәнін ашады. Стратегиялық мақсаттарға жетуде адами, қаржылық және материалдық ресурстарды тиімді бөлу және пайдалану шешуші рөл атқарады. Бұл ресурстарды тиімді басқара білу ұзақ мерзімді мақсаттарға жету үшін, сондай-ақ ішкі істер органдары жұмысының жеделділігі мен сапасын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Жобаларды ұйымдастыру, бақылау және

үйлестіру дағдылары да шешуші рөл атқарады. Олар басшының стратегиялық мақсаттарды іске асыруға бағытталған нақты бастамаларды басқару қабілетінде көрінеді. Әрбір жоба бақылауды, үйлестіруді және туындаған мәселелерге уақытылы жауап беруді қажет ететін бірнеше кезеңдерді қамтуы мүмкін.

3. Қарым-қатынас дағдылары: ішкі және сыртқы байланыс; келіссөздер жүргізу. Стратегиялық жоспардың мақсаттары мен міндеттерін барлық деңгейлерде қызметкерлерге тиімді жеткізу қабілеті олардың ынтамен қатысуына және жағдайды толық түсінуге ықпал етеді. Сыртқы коммуникациялар өз кезегінде қоғаммен және БАҚ-пен өзара іс-қимылға бағытталған, бұл азаматтардың сенімін нығайтуға және ішкі істер органдарының іс-қимылдарының ашықтығын қамтамасыз етуге көмектеседі. Келіссөздер жүргізу дағдылары да маңызды, өйткені басқа мемлекеттік құрылымдармен және халықаралық серіктестермен сәтті қарым-қатынас көбінесе табысты қарым-қатынас орнату қабілетіне байланысты.

4. Көшбасшылық қасиеттер: шешім қабылдау; мотивация және тәлімгерлік; эмоционалды интеллект. Жағдайды талдауға да, интуицияға да сүйене отырып, белгісіздік пен стресс жағдайында шешім қабылдау қабілеті қиындықтарды сәтті жеңуге көмектеседі. Көшбасшы өз қарамағындағыларды ынталандырып, дамыта білуі керек, олардың кәсіби өсуіне және жоғары нәтижелерге қол жеткізуіне жағдай жасай алады, эмоционалды интеллект – бұл өз эмоцияларын басқарып қана қоймай, сонымен қатар жеке құрамның көңіл-күйі мен қажеттіліктерін сезіну қабілеті, бұл жағымды жұмыс атмосферасын құруға ықпал етеді.

5. Инновациялық ойлау және технологиялық дағдылар: инновацияларды енгізу; цифрландыру және ақпараттық технологиялар. Ішкі істер органдарының практикасына жаңа технологиялар мен әдістемелерді енгізу қабілеті тиімді басқаруда, оның процестері мен азаматтармен өзара іс-қимыл процестерін жақсартуда маңызды рөл атқарады. Цифрлық технологиялар мен аналитикалық платформаларды пайдалану теріс факторлардың алдын алу және жалпы жұмыс тиімділігін арттыру үшін маңызды басқару функцияларын жақсартуға ықпал етеді.

6. Дағдарысты басқару. Дағдарысты басқару дағдылары әсіресе тұрақсыздық пен сыртқы ортаның болжанбауы жағдайында маңызды болып табылады. Төтенше жағдайларға, оның ішінде жаппай тәртіпсіздіктерге, табиғи апаттарға, террористік қауіп-қатерлерге жедел әрекет ету қабілеті жоғары біліктілік пен іс-қимылдардың үйлесімділігін талап етеді. Тез шешім қабылдау және жұмысты тиімді үйлестіру қабілеті дағдарыс жағдайында табысты басқарудың ажырамас бөлігі болып табылады.

7. Бейімделу. Өзгеретін сыртқы және ішкі жағдайларға жауап ретінде стратегиялық жоспарлар мен жедел шешімдерді тез бейімдеу қабілеті, ішкі істер органдарындағы өзгерістер процестерін басқару дағдылары жұмыстың икемділігі мен тиімділігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл қасиеттер дағдарыстық жағдайлар мен жаңа қауіп-қатерлерге уақтылы жауап беріп қана қоймай, инновацияларды енгізуге, ішкі процестерді жақсартуға және азаматтардың сенім деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Аталған дағдылар кәсіби құзыреттіліктермен бірге табысты көшбасшының қалыптасуына негіз болады. Олар басқару міндеттерін орындауда тиімдірек ету арқылы оның бәсекелестік артықшылықтарын анықтайды. «Жүргізіліп жатқан өзгерістердің динамизмі мен нәтижелері кадрлардың кәсіби құзыреттілігі мен іскерлігіне, олардың прогрессивті бағдарлары мен адамгершілігіне, жасампаздық белсенділігіне, өзін-өзі жетілдіруге және қызметтік өсуге деген салауатты ұмтылысына шешуші дәрежеде тәуелді» [9, б. 117].

Сонымен қатар, бүгінде қоғамның күтулері мен мемлекеттік құрылымдардағы, оның ішінде ішкі істер органдарындағы әртүрлі деңгейдегі басшылардың кешігіп, кейде орынсыз әрекеттері арасында қайшылықтар жиі кездеседі. Бұл тұрғыда басшылардың дұрыс емес шешім қабылдау себептері туралы теориялар қызығушылық тудырады. [10, б.12-18]. Оларға мыналар жатады: қабілетсіз басшы теориясы, мәселені болжай алмау теориясы, дұрыс шешімдерді орындамау теориясы, көшбасшылық қасиеттердің жетіспеушілігі теориясы, материалдық ресурстардың жетіспеушілігі теориясы.

Мемлекеттік қызметтерді белсенді алушылар ғана емес, сондай-ақ талапшыл сыншылар болып табылатын азаматтар тарапынан күтулердің артуы кезінде ішкі істер органдары басшыларының кәсіби даярлығы бірінші орынға өтеді. Кәсіпқойлықты дамытуды және персоналдың құзыреттілігін арттыруды қарқынды Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары жүйесіндегі кадр саясаты құрылымының орталық элементтері ретінде әрекет етеді. Кадрлардың тәжірибесін нақты дайындау және жинақтау заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға негіз болады [11, б.51]. «Өзгерістерге дайындық барлық мемлекеттік органдардың күнделікті қызметінің маңызды принципі болуға тиіс. Бұл мемлекеттік аппарат қызметінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тұрақты, жүйелі

тетігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді» - деп Мемлекеттік басқаруды дамыту тұжырымдамасында айтылған [1].

Қорытынды. Ішкі істер органдарының ерекше мәртебесі олардың басшыларын кәсіби даярлауға қатаң талаптарды талап етеді. Бұл құрылымдағы басқару, бір жағынан, құқық қорғау функцияларына қатысты нақты ережелер мен стандарттармен реттеледі, ал екінші жағынан, орындаушылардан жоғары бейімделуді және тұрақты қауіптер мен тәуекелдер жағдайында тиімді әрекет ету қабілетін талап етеді.

Құқық қорғау саласындағы басқару құрылымдарының басқару деңгейі мен тиімділігі сөзсіз Мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесіне әсер етеді. Сапасыз стратегиялар қауіп-қатерлерге уақытылы жауап беруді қиындатады, жаңғырту процесін тежейді және қабылданатын шешімдердің сапасын нашарлатады, бұл өз кезегінде азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін төмендетеді. Осыған байланысты мемлекеттік басқару жүйесіндегі стратегиялық жоспарлау қысқа мерзімді тұрақтылыққа қол жеткізуге ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді перспективада тұрақты және теңгерімді даму үшін жағдай жасауға бағытталуы тиіс. Бұл процесс жоғары білікті кадрларсыз және тиімді басқару механизмсіз мүмкін емес.

Бұл ретте кадрларды кәсіби даярлау да, олардың стратегиялық ойлауға, көшбасшылыққа, әсіресе турбуленттілік жағдайында негізделген шешімдер қабылдауға қабілеттілігі де маңызды аспект болып табылады. Осыған байланысты стратегиялық жоспарлау дағдылары бар басқарушының кәсіби құзыреттерін қалыптастыруға негізделген басшыларды даярлау жүйесін жетілдіру қажеттілігі айқын болады. Қазіргі заманғы басшы міндеттер мен мақсаттардың ерекшеліктеріне байланысты басқарудың әртүрлі стильдерін бейімдей білуі керек. Бұл өз кезегінде оқыту бағдарламаларының тиімді басқару үшін қажетті нақты жағдайлар мен өзекті құзыреттерге сәйкестігін дайындау жүйесінен талап етеді. Ішкі істер органдарында кадрлар даярлау жүйесін жетілдіру ұзақ мерзімді перспективада олардың тиімділігі мен орнықтылығын арттыруға бағытталған құқық қорғау органдарын реформалау мен жаңғыртудың жалпы стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі болуға тиіс. Бұдан басқа, бүгінде Қазақстанда жүргізіліп жатқан мемлекеттік аппарат қызметін дебюрократияландыру нысан мен басқарушылық жауапкершіліктен гөрі субъектінің басымдығы принциптеріне негізделеді. Олардың мәні оның нысаны бойынша жұмыстың нақты нәтижесінің үстемдігі, сондай-ақ барлық деңгейдегі басшылардың дербестігі мен жеке жауапкершілігін арттыру болып табылады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522>
2. Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000199>
3. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер.с англ. – М., 2005. – 720 с.
4. Березин Г.Н. Навыки и компетенции руководителя в развитии организационной культуры в органах внутренних дел // <https://cyberleninka.ru/article/n/navyki-i-kompetentsii-rukovoditelya-v-razviti-i-organizatsionnoy-kultury-v-organah-vnutrennih-del/viewer>
5. Евтихов О.В., Бекк А. А., Антилогова Л. Н. Профессионально важные качества в структуре профессионально-управленческой компетентности руководителей подразделений органов внутренних дел // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2022. Т. 27, № 4(91). С. 387–394. <https://doi.org/10.24412/1999-6241-2022-491-387-394>
6. Lyman W. Porter, Grace B. McLaughlin. Leadership and the organizational context: Like the weather? // The Leadership Quarterly Volume 17, Issue 6, December 2006, Pages 559-576, <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.002>
7. John Antonakis, Robert J. House. Instrumental leadership: Measurement and extension of transformational–transactional leadership theory // The Leadership Quarterly Volume 25, Issue 4, August 2014, Pages 746-771. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2014.04.005>
8. Bennell C., Jenkins B., Blaskovits B., Semple T., Khanizadeh A.-J., Brown A.S., Jones N.J. Knowledge, Skills, and Abilities for Managing Potentially Volatile Police–Public Interactions: A Narrative Review // Front. Psychol., 07 March 2022 Sec. Educational Psychology. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.818009>
9. Служебная карьера / Под ред. Е.В.Охотского. – М., 1998. – 302 с.
10. Финкельштейн С. Ошибки топ-менеджеров ведущих корпораций: Анализ и практические выводы: пер с англ. – 2 изд. – М., 2005. – 394 с.

11. Баймуханов Е.М., Сулейменов Т.М. Основные векторы современной кадровой стратегии в МВД Республики Казахстан //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбуратов. – 4 (77). – 2023. – С. 48-56.

Автор туралы мәліметтер

Кобландин К.Ж. - М.Есбуратов атындағы Алматы академиясының бастығы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Кобландин К.Ж. - начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбуратов, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Koblandin K.Zh. - Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Associate Professor, Police Colonel.

Е.А.Набиева¹, А.Д. Дарменов², Б.А. Кулмуханбетова³

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

²Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

³Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ПЛАНИРОВАНИЕ ПОТРЕБНОСТИ КАДРОВ ПОЛИЦИИ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Формирование качественного кадрового состава продолжает оставаться одним из ключевых факторов, влияющих на эффективную деятельность правоохранительных органов в части осуществления задач по охране общественного порядка и общественной безопасности. В этой связи важнейшей составляющей кадрового обеспечения деятельности правоохранительных органов являются процессы его планирования. При этом важно, чтобы планирование потребности в кадрах рассматривалось в контексте краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективы. Пренебрежение одним из видов может вызвать перекос в системе планирования в целом, что также отрицательно скажется на общей системе кадрового обеспечения и эффективности деятельности правоохранительного органа.

Критический анализ Методики осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан показал, что осуществление планирования потребности в кадрах должно рассматриваться на многоуровневом подходе, где учитываются разные временные периоды, а также используются различные инструменты и достижения науки. При этом крайне важно учитывать долгосрочное планирование кадровой потребности поскольку это важная составляющая стратегии управления персоналом органов внутренних дел.

Также предлагается к использованию математические инструменты, такие как многофакторный дисперсионный анализ, для определения потребности в кадрах на долгосрочную перспективу. Данный вид анализа, на наш взгляд, позволяет учитывать риски текучести кадров, что в свою очередь может влиять на эффективность деятельности органов внутренних дел в целом и на уровень преступности.

Ключевые слова: некомплект кадров, кадровый прогноз, многофакторный дисперсионный анализ, планирование потребности в кадрах.

Полиция кадрларына деген қажеттілікті жоспарлау: аңыз ба, әлде шындық па?

Сапалы кадр құрамын қалыптастыру қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қорғау бойынша міндеттерді жүзеге асыру бөлігінде құқық қорғау органдарының тиімді қызметіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып қала береді. Осыған байланысты құқық қорғау органдарының қызметін кадрлық қамтамасыз етудің маңызды құрамдас бөлігі оны жоспарлау процестері болып табылады. Бұл ретте кадрларға деген қажеттілікті жоспарлау қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді перспектива контекстінде қарастырылуы маңызды. Осы түрлердің бірін елемей тұтастай жоспарлау жүйесінде бұрмалануды тудыруы мүмкін, бұл жалпы кадрлық қамтамасыз ету жүйесіне және құқық қорғау органдарының тиімділігіне теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарында кадрлық болжамды жүзеге асыру әдістемесін сыни талдау кадрларға деген қажеттілікті жоспарлауды жүзеге асыру түрлі уақыт кезеңдері ескерілетін, сондай-ақ ғылымның әртүрлі құралдары мен жетістіктері пайдаланылатын көпдеңгейлі тәсілдемемен қаралуы тиіс екенін көрсетті. Бұл ретте кадрлық қажеттілікті ұзақ мерзімді жоспарлауды ескеру өте маңызды, себебі бұл ішкі істер органдарының персоналды басқару стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі.

Сонымен қатар, ұзақ мерзімді келешекте кадрларға деген қажеттілікті анықтауға арналған көпфакторлы дисперсиялық талдау сияқты математикалық құралдарды пайдалану ұсынылады. Біздің ойымызша, талдаудың аталған түрі кадрлардың тұрақтамауы катерін ескеруге мүмкіндік беріп, бұл өз кезегінде ішкі істер органдары қызметінің жалпы тиімділігіне және қылмыс деңгейіне әсер етуі мүмкін.

Түйінді сөздер: кадрлардың жетіспеуі, кадрлық болжам, көпфакторлы дисперсиялық талдау, кадрларға деген қажеттілікті жоспарлау.

Police manpower planning: myth or reality?

The formation of quality personnel continues to be one of the key factors affecting the effective activity of law enforcement agencies in terms of the implementation of tasks to protect public order and public safety. In this regard, the most important component of staffing of law enforcement agencies is its planning processes. It is important that the

planning of staffing needs be considered in the context of short-, medium- and long-term perspectives. Neglect of one of the types may cause a bias in the planning system as a whole, which will also have a negative impact on the overall system of staffing and the effectiveness of the law enforcement agency.

Critical analysis of the Methodology of Personnel Forecasting in the Internal Affairs Bodies of the Republic of Kazakhstan has shown that the implementation of planning of personnel needs should be considered on a multi-level approach, where different time periods are taken into account and different tools and achievements of science are used. At the same time, it is extremely important to take into account the long-term planning of personnel needs, as it is an important component of the strategy of personnel management of internal affairs bodies.

It is also proposed to use mathematical tools, such as multifactor analysis of variance, to determine the need for personnel in the long term. This type of analysis, in our opinion, allows us to take into account the risks of staff turnover, which in turn can affect the effectiveness of the activities of internal affairs bodies in general and the crime rate.

Keywords: staff shortage, staff forecast, multivariate analysis of variance, planning of staffing requirements.

Введение. Создание условий для формирования качественного, «достаточного» и эффективного кадрового ядра органов внутренних дел Республики Казахстан было и остается приоритетной задачей, решение которой кроется в комплексном подходе. Так, «применение эффективных методов планирования и комплектования компетентными кадрами, обеспечение прозрачности кадровых процедур, оптимизация организационно-штатной структуры органов внутренних дел, реформирование системы подготовки и переподготовки кадров, укрепление кадрового корпуса, его ориентация на профессиональное развитие и карьерный рост – эти и другие задачи направлены на достижение главной цели кадровой политики – формирование кадрового потенциала органов внутренних дел.» [1].

Новый виток реформ в органах внутренних дел Республики Казахстан, переход к сервисно-ориентированной модели полиции привнес существенные изменения в кадровую политику органов внутренних дел, в том числе в систему кадрового обеспечения, где не последнее место уделено качественному осуществлению прогностической деятельности потребности в кадрах.

Организация качественной прогностической деятельности в сфере планирования потребности в кадрах с использованием инструментов науки, играет существенную роль в обеспечении устойчивости и безопасности в государстве. В данной статье мы представляем критический анализ Методики осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан и предлагаем рассмотреть возможность использования математических инструментов для эффективного прогнозирования потребности в кадрах.

Методы. Основу исследования составляет диалектический метод познания. При подготовке статьи применялись: метод анализа материалов по осуществлению кадрового прогноза, сравнительно-правовой и статистические методы, наблюдение, логический метод, а также метод классификации.

Основная часть. Внимание прогнозированию потребности в кадрах не случайно, и обусловлено, на наш взгляд, некомплект в органах внутренних дел Республики Казахстан, составляющим порядка 9% по стране, в отдельных регионах больше [2].

Более того, известно, что несмотря на принимаемые меры процент некомплекта остается условно стабильным на протяжении последних нескольких лет. Свидетельством тому являются также «ведомственные статистические данные МВД Республики Казахстан, согласно которым некомплект кадров органов внутренних дел за последние три года сохраняется в среднем, в пределах 10%. К примеру, в 2022 году некомплект кадров возрос на 1,8% по сравнению с 2021 годом [3].

Если предположить, что одним из негативных факторов устойчивого некомплекта кадров в ОВД является не достаточно эффективное прогнозирование в их потребности, то вполне объяснимы изменения вносимые законодателями в нормативные ведомственные акты, регламентирующие вопросы планирования потребности в кадрах.

В первую очередь идет речь о Приказе Министра внутренних дел от 10 мая 2024 года № 383 О внесении изменения в приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 998 «О некоторых вопросах реализации кадровой политики в органах внутренних дел Республики Казахстан», содержащем, в том числе, Методику осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан. (далее- Методика)

Методика регламентирует процессы анализа, прогнозирования и планирования кадровых потребностей на ежегодной основе. Сохранение и повышение кадрового потенциала в соответствии с миссией органов внутренних дел.

Оценка кадрового потенциала подразделения ОВД формируется на основе анализа текущего количества кадров с градацией по возрасту, стажу службы и образовательному уровню, в то время как

определение укомплектованности и дефицита кадров осуществляется путем установления количества вакантных должностей, выбывших кадров и новых сотрудников.

Прогнозирование количественной потребности в кадрах рассчитывается по формуле, учитывающей средние показатели количества поступивших и выбывших кадров, качественной, на анализе вакантных должностей и квалификационных требований. Итогом кадрового прогноза является составление план-прогноза и плана мероприятий, которые служат основой кадровой политики на следующий год [4].

Следует отметить, что с 2015 года, Методика осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел не претерпевала изменений вплоть до 2024 года. Однако новая редакция внесла коррективы.

Так по сравнению с редакцией 2015 года из действующей Методики исключена формулировка «среднесрочная перспектива», касательно регулирования определения количественной и качественной потребности в кадрах [5]. Также, разработчиками внесены поправки в части временных критериев осуществления кадрового прогноза, который с этого года производится ежегодно, в отличие от регламентированного ранее одного раза в три года.

Таким образом, если предположить, что временные характеристики осуществления кадрового прогноза идентичны временным критериям осуществления кадрового планирования, где среднесрочное (тактическое) составляет от 1-3 лет, краткосрочное (оперативное), – до года, а долгосрочная (стратегическое)– 3-10 лет [6], можно предположить, что новая редакция Методики ориентирована на краткосрочную и частично среднесрочную перспективу осуществления прогностической деятельности.

Отчасти этот вывод подкреплен также выбором методов расчета потребности в кадрах – скорректированной экстраполяции, экспертной оценки и математического моделирования [7].

Так, в Методических рекомендациях по осуществлению кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан указано, что «Оптимальным методом кадрового прогноза в системе органов внутренних дел является метод скорректированной экстраполяции». При этом уточняется, что «...использование данного метода, позволяет достигать более корректных результатов только в краткосрочной перспективе. Просчеты последующих лет снижают достоверность результата» [7].

Следует отметить, что Методика, подкрепленная Методическими рекомендациями осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан, является структурированным, системным фундаментальным трудом ученых и практиков в сфере планирования прогнозирования потребности в кадрах. Она основывается на анализе данных и прогнозировании, что на наш взгляд, позволяет эффективно управлять кадровым потенциалом, при условии точности исходных данных и гибкости при быстрых изменениях внешней и внутренней среды.

В тоже время мы убеждены, что при неоспоримых преимуществах ориентации на краткосрочные и среднесрочные перспективы при осуществлении прогноза потребности в кадрах, следует также учитывать долгосрочную перспективу.

В первую очередь это обусловлено вектором развития государства в целом. Так, Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего», (далее- Концепция) учитывает принцип прагматичного государства, предполагающий осуществление планирования своей деятельности в долгосрочной перспективе. Кроме того, в Концепции отражено, что «Другой важной составляющей государственной службы станет внедрение кадровой стратегии и кадрового планирования государственного органа, сформированных на принципах стратегической направленности управления персоналом, инклюзивности, комплексности, системности и гибкости.» [8].

Также, следует отметить, что прогнозирование потребности в кадрах для органов внутренних дел в долгосрочной перспективе, способствует масштабному видению спроса в персонале в разрезе специальностей. Приведем условный пример, подготовка одного специалиста-криминалиста с минимальным количеством допусков для проведения криминалистических исследований занимает минимум четыре года (бакалавриат). Руководитель Департамента полиции не в состоянии на протяжении указанного срока держать данную должность вакантной в связи с чем ее занимает другой компетентный сотрудник, получивший необходимое количество допусков. К моменту окончания обучения специалиста-криминалиста по программам бакалавриата, он не может быть назначен на подходящую должность, поскольку она занята и назначается на вакантную должность по другой специализации. В данном случае долгосрочное прогнозирование и планирование потребности в кадрах позволило за счет осуществления развернутого кадрового анализа с вариативностью прогнозов

(идеальный, положительный, нейтральный, негативный) определить пути решения данной проблемы и минимизировать риски образования утечки квалифицированных кадров.

Также фактором, определяющим важность прогнозирования в долгосрочной перспективе является анализ специальной литературы по планированию и прогнозированию потребности в кадрах. В этой связи нами изучены порядка двадцати зарубежных источников, исследовавших данную сферу.

В целом исследования авторов можно условно разделить на несколько направлений. Некоторые исследователи занимались вопросами кадровой аналитики для прогнозирования будущего персонала (Анахита Сафаришахриджари), ряд специалистов осуществляют оценку методов моделирования и прогнозирования персонала, путем изучения их сильных сторон и ограничений, разработку моделей прогнозирования (эконометрическая модель, двухэтапные модели укомплектования кадров) в качественной потребности в кадрах на основании достаточного объема информации в прошлом о функциональных обязанностях сотрудников, качеств их личности. (Jerzy Witold Wiśniewski, Дж. Майкл Свинт, Сиан Дин и Гер Кул и другие). Исследования носят как практический характер, так и сугубо концептуальный с применением методологии кабинетного исследования (Миебака Дагого).

Международный опыт прогнозирования в рабочей силе представлен в работах Vesituluta Youdi, Keith Hinchliffe, которые в своих исследованиях представляют опыт осуществления прогноза одиннадцати стран.

Вызывают интерес также труды Дж. Филлипа, где сочетание стратегического прогнозирования и планирования рынка труда показывает, как повысить способность организации улучшать свои возможности, снижать издержки и выживать в любых экономических условиях.

Ряд исследователей рассматривают вопрос стратегического планирования и прогнозирования потребности в кадрах через призму подбора персонала (John P. Hausknecht, Patrick M. Wright), где проводится корреляционные связи соответствия подбора персонала стратегическим потребностям организации и механизм обеспечения гибкости для реагирования на будущие потребности в персонале [9].

Питерс Джеймс Уильям в своих трудах представляет модель процесса управления человеческими ресурсами, обуславливающую необходимость сотрудникам, осуществляющим планирование персонала сосредоточивать свою энергию на стратегических кадровых вопросах, в особенности стратегическому подбору персонала.

Вопросом стратегического планирования уделено внимание в учебных трудах российских авторов: Бабич Т.Н., Романовская А.О., Субанактовой Т.О., Бюраевой Ю.Г., Кибанова А.Я., Костенко Е.П., Скачковой Л.С., Кириллова А.В., Ермоловой Т.С., Койкова и других, что позволяет сделать вывод, что стратегическое планирование потребности в кадрах имеет важное значение в системе планирования кадров.

Эксперты в области управления человеческими ресурсами определяют, что «Долгосрочный план человеческих ресурсов качественно и количественно отражает потребности организации в кадрах на определенный момент времени... Наиболее рационально составленный план человеческих ресурсов должен точно показать не только количественный, но качественный аспект необходимых кадров: какое количество работников по функциональным обязанностям и квалификациям необходимо использовать на разных стадиях деятельности организации. В долгосрочном планировании необходимо отметить места работы, которые могут появиться или могут быть упразднены, случаи, когда необходима переподготовка кадров, набор или сокращение персонала» [10].

Анализ открытых источников в части планирования персонала полиции, позволяет сделать вывод, что в Республике Казахстан данная тема малоизученна и требует разработки.

Доступные источники стран Ближнего Зарубежья также весьма ограничены в данном вопросе. В то же время вызывают интерес научные изыскания Кияшко С. А., Ходжич М.В., подчеркивающие ключевую роль стратегического планирования персонала органа внутренних дел.

«Кадровое планирование включает в первую очередь стратегическое планирование потребности в персонале для органов внутренних дел на среднесрочную и долгосрочную перспективы с учетом долгосрочных прогнозов на основе анализа ситуации, сложившейся в последнее время в подразделениях ОВД и всесторонних и глубоких прогнозов современной криминологической обстановки.» [11].

Таким образом, мы убеждены, что прогнозирование потребности в персонале органов внутренних дел должно быть рассмотрено также в долгосрочной перспективе.

Поскольку долгосрочное планирование в сфере кадрового обеспечения органов внутренних дел является эффективным инструментом предварительного выстраивания стратегии подбора, выдвижения, увольнения и замещения сотрудников и работников в соответствии с миссией, целями и

задачами органа внутренних дел, следует вывод о необходимости внедрения метода планирования потребности в кадрах, который учитывал бы различные факторы, влияющие на необходимость в кадрах, и позволил сформировать качественный прогноз на долгосрочную перспективу.

На основании этого, мы предлагаем рассмотреть возможность дополнения Методики осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан путем внедрения методологии, позволяющей осуществлять стратегическое планирование.

В процессе исследования данного вопроса нас заинтересовал опыт планирования потребности в кадрах с использованием метода дисперсионного многофакторного анализа.

«Дисперсионный анализ (ДА) – это статистический метод анализа результатов наблюдений, зависящих от нескольких одновременно действующих факторов, производимый на основе сравнения дисперсий. Факторами обычно называют условия, которые влияют на результат эксперимента» [12].

Суть модели многофакторного дисперсионного анализа применительно к органам внутренних дел состоит в определении влияния каждого из внешних и внутренних факторов и зависимости между ними и потребностями в кадрах полиции, а также уровнем преступности при построении долгосрочного прогноза.

Научная новизна метода состоит в том, что ранее в нормативных документах планирование потребности в кадрах не рассматривалось через подобную призму при том, что интеллектуальный потенциал сотрудников науки всех отраслей позволяет выполнять столь сложные симуляции и прогнозы. Данный метод позволяет составлять прогнозы, опираясь на факторы внешней среды, что может свидетельствовать о проактивном подходе к прогнозированию кадров.

Как это представляется на практике. Нами проведен анализ факторов, влияющих на прогнозирование потребности в персонале органов внутренних дел. Этот анализ основан на гипотезе о том, что изменение страновых показателей прямо или косвенно влияет на прогнозируемое количество преступлений в стране, образуя зависимость с потребностью в кадрах полиции. Учитывая предположительный характер этой взаимосвязи, мы предлагаем выделить следующие факторы:

- факторы, влияющие на потребность в кадрах посредством изучения портрета сотрудника органа внутренних дел.

- общая численность сотрудников, некомплект;

- портрет сотрудников органов внутренних дел в т.ч. демографические характеристики, в том числе пол, возраст и т.д. Считаем важным в долгосрочной перспективе обратить внимание на половые признаки сотрудников полиции. Важно понимать, мы не дискредитируем сотрудника органа внутренних дел по половому признаку, но убеждены, что с учетом казахстанского менталитета при прогнозировании потребности в кадрах следует учитывать репродуктивный возраст сотрудника ОВД женского пола.

- социальный уровень (образование, компетенции, навыки, повышение квалификации, срок службы в ОВД). Указанные факторы позволяют в дальнейшем прогнозировать перемещение, ротацию, кадровый резерв и в целом продвижение сотрудника по карьерной лестнице. Следует отметить, все требуемые данные содержатся в программном обеспечении, используемом сотрудниками подразделений органов внутренних дел по управлению персоналом.

- текучесть кадров; (в том числе естественная); процент сотрудников, покидающих службу в ОВД по отрицательным мотивам (на основании дисциплинарной практики, свойств личности (психологический портрет).

- уровень благосостояния сотрудников ОВД и их семей является важным фактором при осуществлении кадрового прогноза.

- факторы, влияющие на потребность в кадрах посредством роста преступности:

- общее количество населения в стране определяет базовую потребность в численности сотрудников полиции. Отдельные исследователи полагают, что чем больше население страны, тем больше кадров требуется для обеспечения правопорядка. Для нас это мнение спорное, поскольку увеличение спроса на сотрудников органов внутренних дел не всегда равно повышению эффективности в обеспечении общественного порядка и общественной безопасности.

- демографический портрет (в том числе половозрастной состав) населения, позволяющий с определенной долей вероятности спрогнозировать криминологический портрет преступника, что косвенно может повлиять на рост потребности в кадрах для определенной группы. Так, существенный рост населения в возрасте от 14 до 17 лет в определенном регионе при наличии низкого уровня благосостояния может обуславливать потребность в увеличении сотрудников, специализирующихся на работе с несовершеннолетними.

- уровень благосостояния и бедности населения; количество трудоустроенных, занятых, самозанятых лиц; продолжительность жизни и миграция населения являются факторами, влияющими на потребность в сотрудниках органах внутренних дел, поскольку лица, находящиеся за чертой бедности, при отсутствии постоянного источника заработка могут быть склонны к совершению противоправных действий. В таком случае есть вероятность роста преступности, для противодействия которой требуется увеличение численности сотрудников.

- уровень и вид преступности, позволяет прогнозировать потребность в определенной категории сотрудников. Так, к примеру рост преступлений с использованием сети интернет, может свидетельствовать о потребности в узких специалистах, специализирующихся на преступлениях типа интернет-мошенничества.

- уровень доверия населения органам сотрудникам, фактор, отражающий неэффективность планирования как по количественным признакам, так и качественным. В условиях сервисно-ориентированного подхода в деятельности полиции недовольство полицией, низкая раскрываемость, некомпетентность сотрудников является зеркалом низкого уровня кадрового планирования.

Таким образом, наличие нескольких метричных зависимых переменных, каждая из которых влияет на качество прогноза, позволяет отследить корреляционные связи между факторами и самим прогнозом.

Обозначенные нами факторы не являются исчерпывающими, но полагаем имеют важное значение при составлении кадрового прогноза в долгосрочной перспективе с использованием метода многофакторного дисперсионного анализа.

Стоит отметить, что несмотря на то, что предлагаемый метод может быть наделен некоторой долей неточности, он позволяет рассматривать стратегические вопросы органов внутренних дел и давать направления при разработке и формировании стратегических нормативных актов рассматриваемого правоохранительного органа. Также, отмечаем, что внедрение данного метода возможно только при использовании специальных знаний экспертов в области математического моделирования и статистики.

В заключение следует отметить, что в представленной научной статье мы не ставили цель осуществления непосредственно прогноза потребности в кадрах органов внутренних дел, поскольку это предмет более глубокого междисциплинарного изучения.

Заключение. На основании вышеизложенного, можем сделать вывод, что процесс планирования потребности в кадрах является одним из приоритетных в сфере кадрового обеспечения органов внутренних дел Республики Казахстан.

В последнее время данному вопросу со стороны заинтересованных структур, в том числе законотворческой деятельности, уделяется максимальное внимание. Вместе с тем, доминирующий интерес вызывает планирование потребности в кадрах на краткосрочный и среднесрочный период, в то время как вопросу долгосрочного планирования потребности в кадрах уделено минимум внимания. Однако, мы предполагаем, что долгосрочное планирование может быть эффективным инструментом и условием минимизации некомплекта кадров и формирования качественного кадрового состава поэтому внедрение института планирования потребности в кадрах в долгосрочной перспективе может стать одним из эффективных решений в вопросах кадровой политики.

Также мы пришли к выводу, что при осуществлении долгосрочного прогнозирования и планирования потребности в кадрах следует рассмотреть возможность использования метода многофакторного дисперсионного анализа, позволяющего отслеживать взаимосвязанные факторы, влияющие на качество прогнозирования и планирования потребности в персонале.

Таким образом, фокусирование внимания на долгосрочном планировании потребности в кадрах органа внутренних дел с использованием статистических методов может частично решить вопрос некомплекта кадров и как следствие повысить эффективность деятельности правоохранительных органов в обеспечении общественного порядка и общественной безопасности.

Список использованных источников

1. Сабирдинов Б.С. Кадровая политика как один из инструментов совершенствования деятельности органов внутренних дел// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. - №3 (68). – С. 254-260.

2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года № 1233 «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024 – 2028 годы».

3. Алменбетова Г.Ж. «Некоторые проблемы формирования кадровой политики в органах внутренних дел Республики Казахстан и Российской Федерации»//Научно-правовой журнал «Образование и право». - №7. - 2023. - С.460.

4. Приказ Министра внутренних дел РК от 7 декабря 2015 года № 998 «О некоторых вопросах реализации кадровой политики в органах внутренних дел с изменениями и дополнениями на 10.05.2024 г.

5. Методика осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел, редакция до 10.05 2024 г, а также редакция после 10.05.2024 года.

6. Управление персоналом: Продвинутый курс//Учебник для вузов под редакцией Е.П. Костенко и Л.С. Скачковой – СПб.: Питер , 2023 - 512 с.

7. Методические рекомендации по осуществлению кадрового прогноза в органах внутренних дел Республики Казахстан.

8. Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего», 2021 г.

9. The Oxford Handbook of personnel Assessment and Selection edited by Neal Schmitt, 2012. - 147 с.

10. Романовская А.О. Кадровое планирование в организации как инструмент управления персоналом предприятия//«ИНТЕГРАЦИЯ НАУК», Международный научно-практический журнал, № 6(10)-2017. - 109 с.

11. Ходжич М.В. О стратегическом планировании деятельности МВД России в области кадрового обеспечения органов внутренних дел//Юридические науки, Образование и право №2, 2019 г.;

12. Любимова О.Н., Сиськов В.В. Математическое моделирование и методы анализа экспериментальных исследований в механике композиционных материалов//Владивосток, 2023. – 28 с.

Сведения об авторах

Набиева Е.А. - докторант PhD Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, магистр юридических наук, майор полиции.

Дарменов А.Д. – Қазақстан Республикасы ПМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция генерал-майоры.

Кулмуханбетова Б.А. - ведущий научный сотрудник Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент.

Набиева Е.А. – Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының PhD докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Дарменов А.Д. - начальник Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, кандидат юридических наук, доцент, генерал-майор полиции.

Кулмуханбетова Б.А. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Nabieva Ye.A. - PhD student of Beisenov Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Master of Legal Sciences, Major of Police.

Darmenov A.D. – Head of the Kabylbaev Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Major General of Police.

Kulmukhanbetova B.A. - Leading researcher of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

А.А. Сағынтаева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК: ЕСКЕРТУ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке талдау жасалған, оның ішінде ескерту және алдын алу тетіктеріне баса назар аударылған. Автор өз жұмысында қолданыстағы заңнамаларды, оны қолдану практикасын, сондай-ақ әкімшілік деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша қолданыстағы шаралардың тиімділігін қарастырады. Сонымен қатар, заңнамалық базадағы және құқық қолдану практикасындағы проблемалық нүктелерді талдайды және Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықты ескерту мен алдын алу жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынады. Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруді, бақылауды күшейтуді, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілер мен азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруды қоса алғанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес құралы ретінде әкімшілік жауапкершіліктің тиімділігін арттыру тетіктеріне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, әкімшілік жауапкершілік, сыбайлас жемқорлықты ескерту, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, Қазақстан Республикасы, заңнама, құқық қолдану, құқықтық мәдениет, мемлекеттік қызметшілер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, тиімділік, статистика, бақылау тетіктері.

Административная ответственность за коррупционные правонарушения: предупреждение и профилактика

В статье проведен анализ административной ответственности за коррупционные правонарушения в Республике Казахстан, в том числе с акцентом на механизмы предупреждения и предотвращения. В своей работе автор рассматривает действующее законодательство, практику его применения, а также эффективность действующих мер по противодействию коррупции на административном уровне. Кроме того, анализирует проблемные точки в законодательной базе и правоприменительной практике и предлагает рекомендации по совершенствованию системы предупреждения и предотвращения коррупции в Казахстане. Особое внимание уделяется механизмам повышения эффективности административной ответственности как инструмента борьбы с коррупцией, включая совершенствование нормативно-правовой базы, усиление контроля, а также повышение уровня правовой культуры государственных служащих и граждан.

Ключевые слова: коррупция, административная ответственность, предупреждение коррупции, профилактика коррупции, Республика Казахстан, законодательство, правоприменение, правовая культура, государственные служащие, противодействие коррупции, эффективность, статистика, механизмы контроля.

Administrative responsibility for corruption offenses: prevention and prevention

The article analyzes the administrative responsibility for corruption offenses in the Republic of Kazakhstan, including with an emphasis on prevention and prevention mechanisms. In his work, the author examines the current legislation, the practice of its application, as well as the effectiveness of existing anti-corruption measures at the administrative level. In addition, he analyzes problematic points in the legislative framework and law enforcement practice and offers recommendations for improving the system of prevention and prevention of corruption in Kazakhstan. Special attention is paid to mechanisms to increase the effectiveness of administrative responsibility as a tool to combat corruption, including improving the regulatory framework, strengthening control, as well as increasing the level of legal culture of civil servants and citizens.

Keywords: corruption, administrative responsibility, prevention of corruption, prevention of corruption, Republic of Kazakhstan, legislation, law enforcement, legal culture, civil servants, anti-corruption, efficiency, statistics, control mechanisms.

Кіріспе. Сыбайлас жемқорлық бойынша әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу оның мемлекет ішінде өмірдің барлық салаларындағы дағдарысты ушықтыруына, экономикалық даму процестерін тежеуіне, билік пен қоғам арасындағы қатынастардың беделін түсіруіне, елдегі заң шығару процестерін бұзуына байланысты маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес процесі Конституцияда бекітілген құқық үстемдігі, заңдылық қағидаттарын сақтау, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекетіміздің құқық қорғау органдарының құқық қолдану қызметін жүзеге асыру жөніндегі бірқатар мәселелерді қамтиды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы әкімшілік деликтіліктің жай-күйі теріс құбылыс болып қала береді, ал алдын алу және әкімшілік мәжбүрлеу шаралары әрқашан қажетті нәтиже бермейді. Мұндай жағдайдың себептерінің бірі – полицияның уәкілетті адамдары өздерінің күш-жігерін қазірдің өзінде жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтарды іс жүргізу тіркеуіне жиі бағыттайды.

Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, атап айтқанда, сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтарды саралау және олардың алдын алудағы полицияның рөлі сияқты мәселеге қызығушылық күшейе түсті, бұл заңдылық пен құқықтық тәртіпті, адам құқықтары мен бостандықтарын және азаматтардың басқа да конституциялық құқықтарын нығайтуды қолдау болып табылады. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамалар жасауға уәкілетті атқарушы органдардың бірі – полиция. Тағайындалатын жазаның мөлшері мен түрі, сондай-ақ мұндай құқық бұзушылықтардың алдын алу сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар фактілерін тиісінше анықтау және сыбайлас жемқорлық құқыққа қарсы іс-әрекеттердің дұрыс саралануы жөніндегі нақты кәсіби іс-әрекеттерге байланысты болады [1].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаты – сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың тиімді жүйесін құру, оның әлеуметтік алғышарттары мен салдарын анықтау және еңсеру, сыбайлас жемқорлық әрекеттерін, кінәлілердің міндетті жауапкершілігін әшкерелеу [2]. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиісті сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама болған, оны тиісті мемлекеттік билік органдары тиімді қолданған және үйлестірген, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-шараларды жүзеге асыру, азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастыру және іске асыру, азаматтық қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды қолдау саласындағы мемлекеттік билік органдарымен өзара іс-қимылы туралы жұртшылықты хабардар еткен жағдайда мүмкін болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің стратегиялық бағыттары, кешенді алдын алу шаралары сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар көлемін және олардың қоғамға теріс әсерін азайтуға көмектеседі.

Әдістері. Зерттеу әкімшілік жауапкершілікті реттейтін заңдар мен нормативтік актілерді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы қолданыстағы заңнамасын талдауға негізделеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заң және әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекс сияқты құқықтық актілер осы салада әкімшілік жауапкершіліктің қолданыстағы тетіктерін анықтау және қолдану үшін зерттелді.

Негізгі бөлігі. Сыбайлас жемқорлық кез келген елдегі экономикалық дамуға, саяси тұрақтылыққа және құқықтың үстемдігіне үлкен қауіп төндіреді. Қазақстан Республикасы осы проблеманың ауқымын сезіне отырып, заңнаманы жетілдіруді және жауапкершілік шараларын күшейтуді қоса алғанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөнінде белсенді шаралар қабылдауда [3]. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы негізгі шаралардың бірі – әкімшілік әдістермен әсер ету.

Әкімшілік жауапкершілік – күрестегі маңызды құралдардың бірі, ол сыбайлас жемқорлық әрекеттерін ерте кезеңдерде тоқтатуға және олардың одан да ауыр қылмыстарға айналуына жол бермейді. Бұл мақалада Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік жүйесінің тиімділігін талдап, бар проблемаларды анықтау және оларды шешу жолдары қарастырылған.

Сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуда полиция үлкен рөл атқарады. Полицияның уәкілетті адамдары сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылық жасау фактісін анықтайды және ҚР ӘҚБтК 34-тарауында көзделген сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы хаттама жасайды [4, б.69].

ҚР ӘҚБтК-нің 25-бабына сәйкес жеке тұлғаның құқыққа қайшы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда) әрекеті немесе әрекетсіздігі немесе ҚР ӘҚБтК әкімшілік жауаптылық көзделген заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті немесе әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады [5].

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 11-тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық – сыбайлас жемқорлық белгілері бар, заңда әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық белгіленген құқыққа қарсы кінәлі іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) [6].

Әкімшілік теріс қылықтардың біліктілігі дегеніміз – бұл жасалған іс-әрекеттің белгілерін анықтау және оларды осы белгілердің сәйкестігін, дәл келуін анықтау және нақты әкімшілік құқық бұзушылық құрамының болуы немесе болмауы туралы қорытынды тұжырымдау мақсатында оларды құқық бұзушылықтың белгілі бір құрамының белгілерімен салыстыру.

Біліктілік құқық қолдану қызметінің маңызды кезеңі ретінде қарастырылуы керек. Сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтарды саралау проблемасы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мәселелері шеңберінде болады, өйткені олар қызметтік жағдайды пайдалана отырып жасалады және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексінен басқа, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде құқыққа қарсы іс-қимыл құрамдарын қамтиды.

Сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтардың біліктілігі өз ерекшеліктері бар күрделі процесс болып табылады: 1) істің барлық нақты мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті анықтау; адам жасаған деп айыпталған құқыққа қарсы іс-қимылдың орын алғаны немесе болмағаны анықталады; құқық бұзушының іс-әрекеттерінде теріс қылық құрамының болуы және оның жасалған құқыққа қарсы іс-әрекеттер үшін жауаптылықты көздейтін әкімшілік-құқықтық нормаға сәйкестігі белгіленеді; адамның құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасауының себептері және кінәсі, сондай-ақ адамның құқыққа қарсы әкімшілік жауапкершіліктің сипаты мен дәрежесіне әсер ететін; бұзушының жеке басын, келтірілген зиянның сипаты мен мөлшерін сипаттайтын деректер зерттеледі; 2) жасалған барлық нақты мән-жайлардың құқыққа қайшы әрекеттердің және құқық бұзушы адамның заңды мән-жайын дәл және дұрыс айқындау; 3) әкімшілік-құқықтық норманы дұрыс таңдау және оның мазмұнын анықтау [7, Б. 29]. Жоғарыда айтылғандарға Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-нің 34-тарауында қамтылған әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасау құзыретіне кіретін әрбір полиция қызметкері сыбайлас жемқорлық сипатындағы қандай құқыққа қайшы әрекеттер құқық бұзушылық болып табылатынын, олардың қасиеттері бар және осындай әрекеттерден ерекшеленетінін түсінуі тиіс. Сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықты дұрыс саралаудың мұндай шарты – құқыққа қайшы әрекеттің барлық белгілерін дұрыс анықтау [8, С.599].

Егер Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-ге жүгінетін болсақ, онда әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың құрамына «Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі», «Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның заңсыз материалдық сыйақы алуы», «Заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі», «Заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру және мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кірістер алуы», «Мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөнінде шаралар қабылдамауы», «Бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау» жатады [9].

Қорытынды. Осылайша, сыбайлас жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтардың біліктілігі – бұл полиция органдарының жасалған әкімшілік құқыққа қарсы іс-әрекетке қатысты юрисдикциялық қызметі, онда ҚР ӘҚБтК-нің 34-тарауында көзделген «Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар» құқық бұзушылық белгілері бар, содан кейін әкімшілік құқыққа қарсы іс-әрекеттің белгіленген объективті және субъективті белгілері негізінде оны әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамада тіркеу процесі өтеді.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл жөніндегі қызмет құқық пен заңдылықтың үстемдігі, құқықтық, ақпараттық шараларды кешенді жүзеге асыру және шаралардың басымдығы қағидаттарына, әсіресе сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін жауапкершіліктің бұлтартпаушылығына мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің ашықтығы мен шынайылығына негізделеді.

Арнайы уәкілетті субъектілер өз құзыреті шегінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу және тергеу жөніндегі шараларды тікелей жүзеге асырады.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, анықтауға, ал заңда белгіленген жағдайларда – оларды тоқтатуға, жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен мүдделерін, мемлекет мүдделерін қалпына келтіруге болады, сондай-ақ осы саладағы халықаралық ынтымақтастыққа қатысатын субъектілер мемлекеттік билік органдарының уәкілетті бөлімшелері; жергілікті атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары; бағыныстылығы мен меншік нысанына қарамастан кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар, олардың лауазымды және қызметтік адамдары, сондай-ақ азаматтар, азаматтардың бірлестіктері олардың келісімімен сыбайлас

жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруды ақпараттық және ғылыми-зерттеумен қамтамасыз ету мүмкіншілігі бар.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Айткеш А.К. Организационно-правовые меры противодействия коррупции в деятельности органов внутренних дел // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының еңбектері. - № 4(69). - 2021. - Б.313-320.
2. Дерябин Ю.С. Можно ли одолеть коррупцию? (Опыт Финляндии) // <http://pandia.ru/text/77/476/10792.php> (Дата обращения: 19.11.2024 г.)
3. <https://rus.azatutyun.am/a/24469925.html> (Дата обращения: 18.11.2024 г.)
4. Рахметов С.М. Нерешенные проблемы уголовной политики Республики Казахстан / Вестник Института законодательства Республики Казахстан. - 2010. - № 3(19). - Б. 69-73.
5. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V кодексі (2023 ж. 12 қыркүйектегі жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)
6. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы (2023 ж. 01 мамырдағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
7. Кузнецов М. К вопросам квалификации административных проступков, подведомственных органам внутренних // Научные записки Московского университета бизнеса и права. - 2010. - Вып. 4. - С. 170-173.
8. Shleiferand A., Vishney R.W. Corruption, Quarterly Journal of Economics, Vol. 108, (1993). - pp. 599-617.
9. Коренев А.П. «Административное право России» - М., 2008. - 65 б.

Автор туралы мәліметтер

Сағынтаева Ә.А. — Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмысын ұйымдастыру бөлімінің бастығы, полиция подполковнигі.

Сағынтаева А.А. — начальник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букембаева, подполковник полиции.

Sagyntaeva A.A. – Head of the Department for the Organization of Scientific Research and Editorial and Publishing Work of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, Police Lieutenant Colonel.

А.А. Беккожина¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ И АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В ПРОФИЛАКТИКЕ БЕСПРИЗОРНОСТИ И БЕЗНАДЗОРНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Статья посвящена вопросам административно-правового регулирования и общественных отношений в профилактике беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Республике Казахстан. Рассмотрены ключевые аспекты работы государственных органов, образовательных учреждений, общественных организаций и семьи по созданию безопасной среды для детей и подростков. Анализируются различия между понятиями «беспризорность» и «безнадзорность», а также причины их возникновения. Показана важность межведомственного взаимодействия и усиления правовой ответственности родителей. В статье приводится статистика, свидетельствующая о необходимости дальнейшего совершенствования правовой базы и укрепления партнерства с обществом в рамках Концепции общественной безопасности на 2024–2028 годы.

Ключевые слова: беспризорность, безнадзорность, профилактика правонарушений, административно-правовое регулирование, общественные отношения, несовершеннолетние, органы внутренних дел, правовая ответственность родителей, образовательные учреждения, концепция общественной безопасности.

Қоғамдық қатынастар және кәмелетке толмағандардың қаңғыбастығы мен қараусыз қалуын алдын алу саласындағы әкімшілік-құқықтық реттеу

Мақала Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың қаңғыбастығы мен қараусыз қалуын алдын алу саласындағы әкімшілік-құқықтық реттеу және қоғамдық қатынастар мәселелеріне арналған. Балалар мен жасөспірімдер үшін қауіпсіз орта қалыптастыру мақсатында мемлекеттік органдардың, білім беру мекемелерінің, қоғамдық ұйымдар мен отбасының негізгі жұмыстары қарастырылады. «Қаңғыбастық» және «қараусыздық» ұғымдарының айырмашылықтары, сондай-ақ олардың туындау себептері талданады. Ведомствоаралық өзара іс-қимылдың маңыздылығы және ата-аналардың құқықтық жауапкершілігін күшейту қажеттілігі көрсетіледі. Мақалада құқықтық базаны одан әрі жетілдіру және 2024–2028 жылдарға арналған Қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасы аясында қоғаммен әріптестікті нығайту қажеттілігін растайтын статистика келтірілген.

Түйінді сөздер: қаңғыбастық, қараусыздық, құқық бұзушылықтың алдын алу, әкімшілік-құқықтық реттеу, қоғамдық қатынастар, кәмелетке толмағандар, ішкі істер органдары, ата-аналардың құқықтық жауапкершілігі, білім беру мекемелері, қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасы.

Public relations and administrative-legal regulation in the prevention of homelessness and neglect among minors in the Republic of Kazakhstan

The article addresses issues of administrative-legal regulation and public relations in the prevention of homelessness and neglect among minors in the Republic of Kazakhstan. Key aspects of the work of government bodies, educational institutions, public organizations, and families are examined in creating a safe environment for children and adolescents. The article analyzes the differences between the terms "homelessness" and "neglect" and explores their causes. It highlights the importance of interagency cooperation and the need to strengthen the legal responsibility of parents. Statistics are presented in the article, emphasizing the need for further improvement of the legal framework and strengthening partnership with society within the framework of the Public Safety Concept for 2024–2028.

Keywords: homelessness, neglect, crime prevention, administrative-legal regulation, public relations, minors, internal affairs bodies, legal responsibility of parents, educational institutions, public safety concept.

Введение. Проблема беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних является одной из наиболее актуальных в социально-правовой практике Республики Казахстан. Эти явления, имеющие сложную социальную, педагогическую и юридическую природу, оказывают существенное влияние на общественные отношения, затрагивая не только конкретных детей и их семьи, но и всю систему общественного воспитания и социального контроля. Профилактика беспризорности и безнадзорности представляет собой не только правовую, но и социальную проблему, которая требует комплексного подхода, объединяющего усилия государственных органов, образовательных учреждений, социальной службы, общественных организаций и семьи.

Системное и последовательное решение данной проблемы невозможно без должного административно-правового регулирования, направленного на предотвращение появления ситуаций, когда несовершеннолетние оказываются без должного надзора и заботы. Важным аспектом является то, что безнадзорность и беспризорность, как крайняя форма социального неблагополучия, напрямую связаны с детской преступностью, уровнем социальной адаптации молодежи и эффективностью работы институциональных механизмов в сфере охраны прав ребенка.

Административно-правовое регулирование профилактики этих явлений в Казахстане базируется на национальном законодательстве, включающем Конституцию Республики Казахстан, а также на специальных нормативных актах, направленных на защиту прав детей и развитие системы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних. Законы, такие как Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности», а также Кодекс об административных правонарушениях, являются основными инструментами для формирования правовой среды, способствующей предотвращению беспризорности и безнадзорности.

В связи с этим в Республике Казахстан была утверждена Концепция обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 годы, которая направлена на усиление взаимодействия между государственными органами и обществом для создания безопасной среды для несовершеннолетних. Концепция призвана решить комплекс задач по снижению уровня преступности среди подростков, предотвратить вовлечение молодежи в противоправные действия и оказать поддержку семьям, находящимся в сложной социальной ситуации.

Таким образом, актуальность данного исследования обусловлена важностью комплексного подхода к решению проблемы детской беспризорности и безнадзорности, необходимости развития эффективных механизмов взаимодействия между всеми участниками профилактической работы, а также потребностью в совершенствовании административно-правового регулирования в этой сфере для обеспечения эффективной защиты прав и интересов несовершеннолетних.

Методы. Исследование вопросов общественных отношений и административно-правовое регулирование в профилактике беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Казахстане проводится на базе национального законодательства и теоретических подходов, что позволяет учитывать взаимосвязь теории и практики в правоприменении. Методологическая база включает сравнительно-правовой и функциональный анализ, а также синтез и наблюдение.

Основная часть. В юридической и педагогической литературе подчеркивается различие между терминами «беспризорность» и «безнадзорность». Эти понятия имеют не только юридический, но и социально-педагогический смысл, что требует комплексного подхода к их изучению и определению.

Безнадзорность характеризуется как ситуация, в которой несовершеннолетний не получает должного внимания, надзора и поддержки со стороны семьи или других лиц, ответственных за его воспитание и развитие. Однако, как отмечается в литературе, правильное понимание надзора не сводится исключительно к контролю за поведением и временем ребенка. Сущность надзора в педагогическом смысле заключается в поддержании духовной связи с ребенком, что позволяет сохранять контакт даже на расстоянии. Отсутствие этой связи, когда ребенок предоставлен самому себе, создает условия для развития безнадзорности.

С точки зрения юридической науки, беспризорность является более крайним проявлением детской безнадзорности. Этот термин применяется в случаях, когда ребенок полностью утратил всякую связь с семьей и живет вне нормальных социальных условий. По определению доктора юридических наук А.М. Нечаевой, беспризорность характеризуется:

- полным прекращением всякой связи с семьей, родителями или родственниками;
- проживанием в местах, непригодных для жилья (например, улицы, заброшенные здания);
- добыванием средств к существованию за счет асоциальных действий, таких как попрошайничество или воровство;

- подчинением неписаным законам уличной среды, в которой доминирует авторитет среди других беспризорников [1, с. 33].

Безнадзорность часто выступает как первопричина, которая, при отсутствии должного вмешательства, переходит в беспризорность. К социально-экономическим причинам безнадзорности и беспризорности относятся бедность, конфликты в семье, аморальное поведение родителей, жестокое обращение с детьми. Нередко дети убегают из дома из-за постоянных побоев, голода, лишений и насилия. Социальные потрясения – такие как войны, экономические кризисы, безработица и стихийные бедствия – также приводят к тому, что многие дети оказываются на улице.

Беспризорность, как крайняя форма детской безнадзорности, сопровождается серьезными социальными последствиями: повышением уровня преступности среди несовершеннолетних, проституцией, алкоголизмом, наркоманией и распространением болезней, что несет риск возникновения эпидемий.

Таким образом, безнадзорность и беспризорность – это взаимосвязанные, но различные по своему содержанию понятия. Безнадзорность связана с отсутствием надлежащего контроля и воспитания, тогда как беспризорность представляет собой крайнюю форму, когда ребенок полностью утрачивает связь с семьей и обществом, живет в неблагоприятных условиях и подвержен влиянию криминальной среды.

Проблема беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Казахстане тесно связана с уровнем преступности в подростковой среде.

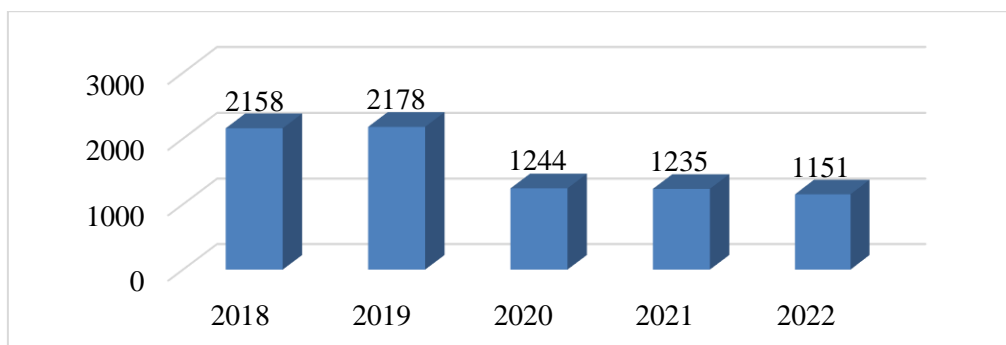
Административно-правовое регулирование в области профилактики беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Казахстане основывается на Конституции Республики Казахстан, а также на специальных законодательных актах, призванных защищать права детей. Основопологающим нормативным актом в этой сфере является Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» от 9 июля 2004 года № 591-ІІ [2]. Данный закон определяет основные направления деятельности по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и закрепляет функции и полномочия различных государственных органов, включая органы внутренних дел, в вопросах контроля за ситуациями, связанными с безнадзорностью детей.

Кроме того, профилактическая работа ОВД регламентируется Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях, в котором определены меры ответственности родителей и законных представителей за невыполнение обязанностей по воспитанию, обучению и надзору за детьми.

Несмотря на предпринимаемые меры правительством РК, статистика показывает лишь незначительное снижение числа правонарушений среди несовершеннолетних. По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, количество зарегистрированных правонарушений среди несовершеннолетних представлены на рисунке 1 [3].

Хотя общее число преступлений демонстрирует тенденцию к снижению, это отчасти связано с динамикой снижения численности населения в возрасте 12-17 лет, данные показывают, что административно-правовое регулирование профилактики беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних требует дальнейшего совершенствования.

Согласно данным Министерства внутренних дел РК, за последние пять лет к уголовной ответственности были привлечены 10,920 несовершеннолетних. В частности, 74% из них совершили преступления против собственности, 11% – против общественной безопасности, и 11% – против личности. Эти данные подчеркивают острую необходимость контроля и поддержки со стороны общества и государственных структур [4].

Несмотря на существующие меры профилактики, многие дети остаются вне поля зрения государственных служб, что приводит к повторным правонарушениям. Например, среди подростков, находящихся на учете, каждый восьмой привлекается к уголовной ответственности повторно. Более того, 56% преступлений среди несовершеннолетних относятся к средней тяжести, 32% – к тяжким, а 2% – к особо тяжким. Эти показатели подтверждают, что подростковая преступность в Казахстане требует не только усиления профилактических мероприятий, но и усовершенствования административно-правового регулирования.

Общественные отношения и административно-правовое регулирование в сфере профилактики беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних в Республике Казахстан представляют собой комплекс взаимодействий и сотрудничества между государственными органами, общественными организациями, образовательными учреждениями, семьями и другими социальными институтами [5, с. 140]. Взаимодействие направлено на создание безопасных условий для детей и подростков, предотвращение попадания их в трудные жизненные ситуации и обеспечение условий для нормального развития. Рассмотрим основные элементы, составляющие общественные отношения в данной области.

1. Государственные органы и их полномочия

Ключевую роль в профилактике беспризорности и безнадзорности играют государственные органы, включая Министерство внутренних дел, Министерство образования, Министерство здравоохранения и местные исполнительные органы. Они осуществляют административно-правовое регулирование и координируют деятельность всех участников, включая:

- Профилактическую работу с семьями. Сотрудники ОВД взаимодействуют с неблагополучными семьями, где имеются признаки социального неблагополучия, проводят беседы с родителями, информируют о правах и обязанностях в отношении воспитания детей. Это помогает предотвратить случаи, когда дети оказываются на улице из-за конфликтов в семье или недостатка внимания со стороны родителей.

- Учет детей из групп риска. ОВД ведут учет несовершеннолетних, которые подвержены риску стать беспризорниками или безнадзорными, что позволяет оперативно реагировать на случаи, требующие вмешательства, и своевременно организовывать профилактическую работу.

- Проведение профилактических бесед и мероприятий. Сотрудники ОВД проводят профилактические мероприятия в образовательных учреждениях, направленные на формирование правовой грамотности и понимания детьми последствий противоправного поведения.

- Патрулирование и контроль. ОВД проводят патрулирование общественных мест, чтобы выявлять несовершеннолетних, находящихся на улице в неположенное время без сопровождения взрослых, и проводить с ними разъяснительную работу.

Создание условий для социальной адаптации и реабилитации несовершеннолетних, оказавшихся без надзора или поддержки семьи.

2. Образовательные учреждения

Школы, колледжи и другие образовательные организации играют важную роль в профилактике, так как ежедневно взаимодействуют с детьми и могут своевременно выявить признаки безнадзорности. Их вклад состоит в:

- Правовом воспитании и формировании правовой грамотности у детей и подростков, что помогает им лучше понимать последствия асоциального поведения и избегать правонарушений.

- Социально-педагогической работе с детьми из неблагополучных семей через индивидуальные и групповые занятия, психологическую поддержку и педагогическое сопровождение.

- Взаимодействии с семьями учащихся, особенно с родителями из групп риска, для поддержания тесного контакта и оказания консультативной помощи.

Одним из ключевых аспектов профилактики безнадзорности и беспризорности является сотрудничество ОВД с образовательными учреждениями, социальными службами и психологами. Школы и другие образовательные учреждения обязаны сообщать о пропусках занятий и случаях, когда ученик демонстрирует признаки неблагополучия. На основе этих данных ОВД организуют совместные мероприятия, включая посещение семей, проведение индивидуальных консультаций с учащимися и родителями [6, с. 102].

Также ОВД активно взаимодействуют с социальными службами, которые занимаются реабилитацией и социальной адаптацией несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации. Социальные службы оказывают психологическую и материальную поддержку детям и их

семьям, помогают в решении бытовых вопросов и способствуют интеграции детей в нормальные социальные условия.

3. Общественные организации и благотворительные фонды

Немаловажную роль в системе профилактики играют неправительственные организации, благотворительные фонды и волонтерские группы, которые:

- Предоставляют дополнительные ресурсы и поддержку для детей, оставшихся без присмотра или оказавшихся в трудной жизненной ситуации. Они могут организовывать центры временного проживания, бесплатные секции и кружки для детей.

- Проводят образовательные и профилактические кампании, направленные на повышение осведомленности населения о проблемах детской беспризорности и безнадзорности.

- Оказывают помощь неблагополучным семьям, предоставляя консультации и поддержку в сложных ситуациях, что может предотвратить случаи ухода детей из дома.

В административно-правовом регулировании профилактики безнадзорности и беспризорности в Казахстане важное значение имеют общественные организации, которые содействуют ОВД в профилактической деятельности [7, с. 78]. Общественные организации помогают организовывать досуг детей, предлагают бесплатные кружки, секции и образовательные программы, которые позволяют детям развивать свои навыки и находить новые интересы. Это помогает снизить вероятность их вовлечения в противоправную деятельность и уменьшает риск оказаться без присмотра.

4. Семья и общество

Семья является основным институтом, отвечающим за воспитание и надзор за детьми. В то же время общественные отношения предполагают активное участие всех членов общества в создании благоприятной и безопасной среды. Здесь можно выделить:

- Ответственность родителей за надзор и воспитание детей, что требует тесного взаимодействия с образовательными учреждениями и государственными органами.

- Социальную поддержку и контроль со стороны соседей и общества в отношении семей, которые могут находиться в кризисе. Такие неформальные контакты помогают вовремя заметить проблемы и привлечь внимание соответствующих служб.

В Кодексе об административных правонарушениях Республики Казахстан (КоАП РК) предусмотрена ответственность родителей за неисполнение обязанностей по воспитанию, обучению и защите прав и интересов несовершеннолетних (ст. 127 КоАП РК). Это положение подчеркивает, что забота о детях и их воспитание являются не только естественным правом, но и обязанностью родителей, закрепленной в Конституции Республики Казахстан (ст. 27) [8, с. 152]. Данный аспект права направлен на защиту детей и предотвращение ситуаций, когда они могут оказаться без надзора и поддержки со стороны взрослых. Статистика свидетельствует о том, что число выявленных случаев неисполнения родителями своих обязанностей ежегодно растет.

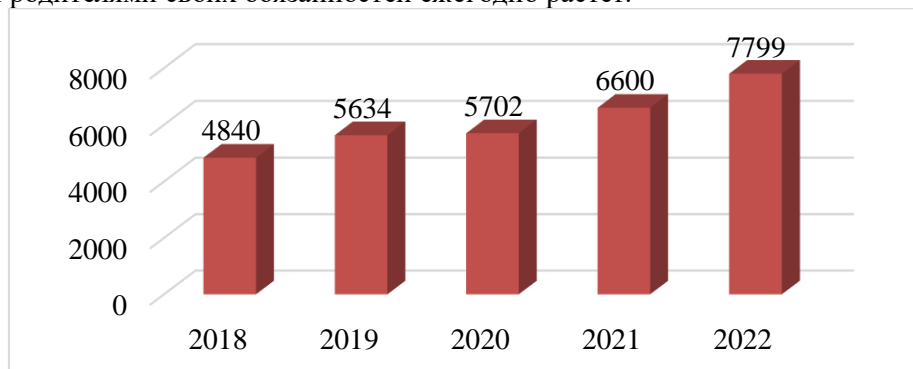

Рис. 2. *Неисполнение обязанностей по воспитанию, обучению и защите прав и интересов несовершеннолетних*

Показатели подчеркивают необходимость усиления контроля и профилактической работы со стороны государственных органов для предотвращения безнадзорности и антисоциального поведения среди несовершеннолетних.

Недостаток воспитания в семье, неблагополучная обстановка, в том числе моральная и материальная, являются одними из основных факторов, приводящих к безнадзорности детей и их вовлечению в антиобщественное поведение. Безнадзорность возникает чаще всего в семьях, где родители не выполняют свои обязанности по воспитанию, что приводит к тому, что дети остаются без надзора и поддержки, склоняясь к уличным группировкам и асоциальной среде [9, с. 631].

Особенно пагубно на психику и развитие несовершеннолетнего влияет преступное поведение взрослых, особенно когда это происходит в его присутствии. Подобные ситуации оказывают сильное негативное воспитательное воздействие на детей, которые могут перенимать асоциальные модели поведения.

В целях усиления правовой ответственности родителей и законных представителей за поведение несовершеннолетних и предотвращения беспризорности профессор Рахметов С.М. предложил учитывать совершение уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетнего как отягчающее обстоятельство. Данное предложение подкрепляется идеей о том, что такое поведение взрослых способствует формированию негативных социальных установок у детей и тем самым увеличивает риск их вовлечения в противоправные действия в будущем [10]. Внесение такого положения в законодательство будет способствовать более эффективной профилактике безнадзорности и защитит детей от негативного влияния взрослых.

5. Партнерство с обществом в рамках Концепции на 2024–2028 годы

В рамках Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 годы особое внимание уделяется укреплению связей между всеми участниками профилактической работы. Основной целью является создание системы партнерства, которая позволит государственным органам, обществу и семьям работать слаженно и результативно, минимизируя случаи беспризорности и безнадзорности. На рисунке 3 представим важные направления.

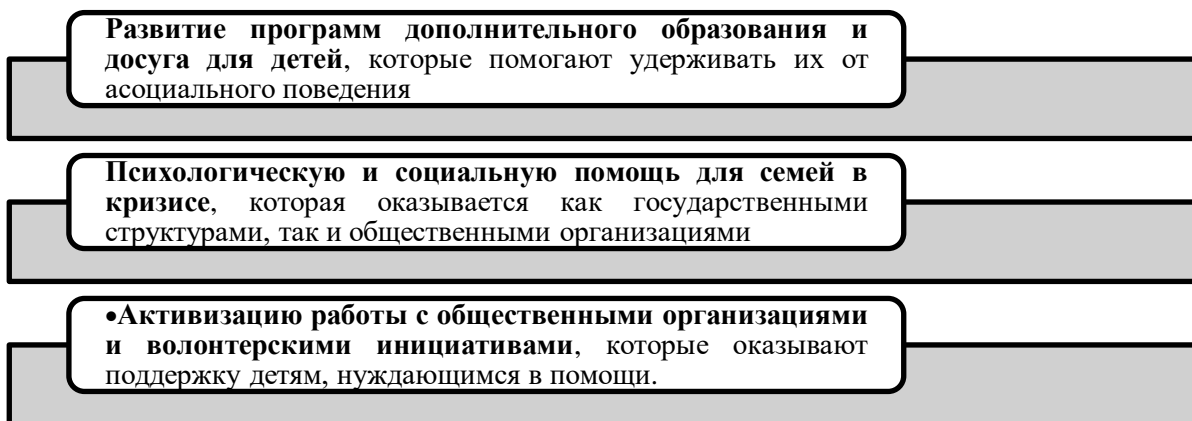

Рис. 3. Направления по совершенствованию профилактической работы между всеми участниками в рамках Концепции на 2024–2028 годы

Заключение. Для повышения эффективности административно-правового регулирования в сфере профилактики безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних в Казахстане необходимо продолжать совершенствовать правовую базу, направленную на укрепление межведомственного взаимодействия и повышение ответственности родителей. Важно разработать комплексные программы, направленные на поддержку семей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, а также создать механизмы для оперативного обмена информацией между ОВД, социальными службами и образовательными учреждениями.

Несмотря на предпринятые законодательные меры и усилия, направленные на решение данной проблемы, данные свидетельствуют о наличии существенных проблем в организации профилактической работы и координации между различными государственными и общественными структурами. В связи с этим, эффективность административно-правового регулирования в сфере профилактики беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних требует дальнейшего совершенствования, акцентируя внимание на расширении межведомственного взаимодействия и усилении роли общественных организаций, образовательных учреждений и семей.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть важность комплексного подхода к решению данной проблемы, который должен включать не только правовое регулирование, но и социальную работу, направленную на предотвращение формирования факторов риска, таких как неблагополучие в семье, бедность, социальная изоляция и аморальное поведение родителей. Важно, чтобы государственные органы, в первую очередь органы внутренних дел и социальной защиты, осуществляли не только контроль за соблюдением законодательства, но и активно принимали участие в организации социальной реабилитации несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации.

Роль образовательных учреждений в профилактике данных явлений также невозможно переоценить. Школы и колледжи, будучи в постоянном контакте с детьми, обладают уникальной

возможностью для раннего выявления признаков безнадзорности и своевременного реагирования на них. Важно, чтобы образовательные учреждения активно сотрудничали с правоохранительными органами и социальными службами, проводя профилактические беседы, лекции по правовому воспитанию, а также оказывая психологическую и педагогическую поддержку детям, находящимся в неблагополучных семьях. Этот комплексный подход позволяет не только предотвращать случаи беспризорности, но и создавать условия для нормального развития детей в семьях, находящихся в кризисе.

Не менее важную роль в профилактике беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних играют общественные организации и благотворительные фонды. Эти организации способны предоставить дополнительные ресурсы и услуги для детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, например, организуя временные приюты, проводя образовательные и культурные мероприятия, а также оказывая психологическую и юридическую помощь семьям. Важной частью работы общественных организаций является повышение осведомленности населения о проблемах детской беспризорности, что способствует развитию социальной ответственности и вовлечению большего числа граждан в решение этой проблемы.

Ключевым элементом в эффективной профилактике является усиление ответственности родителей за воспитание и надзор за детьми, что должно закрепляться не только в законодательных актах, но и в рамках практической работы с семьями. Ответственность родителей за неисполнение своих обязанностей по воспитанию детей требует более четкого контроля со стороны государственных органов и активного вовлечения социальных служб, которые могут предложить помощь семьям, оказавшимся в кризисной ситуации. Важно, чтобы система правового воспитания и профилактической работы с детьми, а также ответственность родителей за своих детей стали частью общей культурной и социальной политики государства.

Наконец, важным шагом в решении проблемы беспризорности и безнадзорности является эффективное использование Концепции обеспечения общественной безопасности на 2024–2028 годы, которая предусматривает развитие партнерских отношений между государственными органами и обществом. Применение концепции позволит выстроить систему, которая эффективно будет бороться с ростом подростковой преступности, обеспечивая защиту прав и интересов несовершеннолетних и создавая для них безопасную среду.

Таким образом, проблемы беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних требуют комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, улучшение работы государственных и общественных структур, а также активное вовлечение семьи и общества в решение этой проблемы. Важно продолжать развивать и совершенствовать административно-правовое регулирование в данной области, поддерживать профилактическую работу с детьми и семьями и нацеливаться на создание безопасной среды, в которой несовершеннолетние будут защищены от угроз, связанных с социальным неблагополучием и правонарушениями. Только посредством комплексного подхода и активного участия различных социальных институтов можно создать безопасную среду для подрастающего поколения, защитить их права и обеспечить стабильное развитие общества, снизив риск безнадзорности и беспризорности.

Список использованных источников

1. Рочева Е. А. Правовое регулирование профилактики правонарушений несовершеннолетних / Е. А. Рочева // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – 2021. – № 1(49). – С. 32-37. – EDN BYBBGV.
2. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-ІІ «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.06.2024 г.) / дата обращения напр.: 06.11.2024
3. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/> дата обращения напр.: 06.11.2024
4. Анализ статистических данных о состоянии преступности среди несовершеннолетних и в отношении них // Интернет-ресурс: Сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <http://pravstat.prokuror.kz/> дата обращения напр.: 06.11.2024
5. Токсанова М.Б. Полиция и школа – новый подход // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. - № 4 (73). - С. 139-144
6. Югай М.Е. Некоторые аспекты взаимодействия полиции с общественностью // Ученые труды Алматинской академии МВД им. Макана есболатова. – 2023. - № 2 (75). - С. 100-105

7. Береснева Т.Г. Правовое регулирование прокурорского надзора за исполнением законов о профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних / Т. Г. Береснева // Молодой ученый. – 2021. – № 10(352). – С. 77-79. – EDN MRYWSS.

8. Культемирова Л.Т. Правовое регулирование профилактики нарушений прав несовершеннолетних // Ученые труды Алматинской академии МВД им. Макана есболатова. – 2023. - № 2 (75). - С. 149-157

9. Lewis Bwalya Chilufya. Child Rights Violation and Mechanism for Protection of Children Rights in Southern Africa: A Perspective of Central, Eastern and Luapula Provinces of Zambia // International Journal of Innovative Science and Research Technology. - Volume 4, Issue 8, August – 2019. – 630-642 p.

10. Laura Lundy, Gabriela Martínez Sainz. The role of law and legal knowledge for a transformative human rights education: addressing violations of children’s rights in formal education // Human Rights Education Review - Vol. 1 No. 2 (2018) - DOI: <https://doi.org/10.7577/hrer.2560>.

Сведения об авторе

Беккожина А.А. - старший преподаватель кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова, магистр юридических наук.

Беккожина А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылым магистірі, полиция подполковнигі.

Bekkozhiba A.A. - senior lecturer of the department of administrative and legal disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. B. Beysenova, master of legal sciences.

Н.И. Ибраимова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАҢА ПОЛИЦИЯ МОДЕЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы полиция мен қоғамның өзара іс-қимылын бағыттауға тұжырымдамалық, бағдарламалық құжаттарды қабылдау кезіндегі проблемалық мәселелер қарастырылады. Дәлел ретінде Еуропалық қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы елдерінің полицияның сервистік моделіне көшу тәжірибесі келтірілген, атап айтқанда, бірыңғай құжаттардың болмауының нәтижесінде полиция мен қоғам арасындағы тең серіктестікті енгізу бойынша әртүрлі бағдарламалардың пайда болуы болды, олардың әрқайсысын авторлар полицияның халықпен жұмысының шынайы тұжырымдамасы деп мәлімдейді, бірақ көбінесе олардың барлығының ортақ тұстары аз болды. Нәтижесінде әр түрлі бағдарламаларды сәтті жүзеге асыру мүмкіндігі әр түрлі болуы мүмкін және осы тұжырымдаманы жүзеге асыруға қатысатын полиция мен басқа ведомстволарда наразылық сезімдерінің пайда болуына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, мақалада қоғаммен серіктестік қарым-қатынас орнату мақсатында жасалатын алғашқы қадамдарда кездесуі мүмкін кедергілер мен оларды еңсеруге мүмкіндік беретін әдістер қарастырылады.

Түйінді сөздер: серіктестік, қоғам, полиция, қоғамдық қауіпсіздік, сенім, тұжырымдама, байланыс, жаңа стратегия, орталықсыздандыру.

Теоретические и практические проблемы становления новой казахстанской модели полиции

В статье рассматриваются проблемные вопросы при принятии концептуальных, программных документов, которые будут направлять взаимодействие полиции и общества в сфере обеспечения общественной безопасности. В качестве аргумента приводится опыт стран ОБСЕ по переходу к сервисной модели полиции, а именно то, что результатом отсутствия единых документов оказалось появление бесконечного множества программ партнерства между полицией и обществом, каждая из которых претендует на то, что является подлинной концепцией работы полиции с населением, но зачастую все они между собой имели мало общего. В результате возможность успешной реализации различных программ может существенно различаться и привести к возникновению чувства неудовлетворенности в полиции и других ведомствах, участвующих в реализации данной концепции. А также, рассмотрены вопросы по разрушению стереотипа полиции как карательного органа. Кроме того, рассматриваются препятствия, с которыми может столкнуться общество, и методы, позволяющие преодолеть их на первых шагах, которые будут предприняты с целью установления партнерских отношений с обществом.

Ключевые слова: партнерство, общество, полиция, общественная безопасность, доверие, концепция, коммуникация, новая стратегия, децентрализация.

Theoretical and practical problems of the formation of a new kazakh police model

The article discusses problematic issues in the adoption of conceptual, policy documents that will guide the interaction of the police and society in the field of public safety. As an argument, the experience of the OSCE countries in the transition to a serial police model is cited, namely, that the result of the lack of uniform documents was the emergence of an infinite number of partnership programs between the police and society, each of which claims to be a genuine concept of police work with the population, but often they all had little in common. As a result, the possibility of successful implementation of various programs may vary significantly and lead to a feeling of dissatisfaction in the police and other agencies involved in the implementation of this concept. And also, the issues of destroying the stereotype of the police as a punitive body are considered. In addition, the obstacles that society may face and the methods to overcome them in the first steps that will be taken to establish partnerships with society are considered.

Keywords: partnership, society, police, public safety, trust, concept, communication, new strategy, decentralization.

Кіріспе. 2023 жылы Мемлекет басшысы өзінің Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның дамыған мемлекеттердің қатарына кіруі үшін әлеуметтік-экономикалық негіздерді қалыптастыруға ұмтылуы қажеттігін атап айтты. Ғаламдық масштабта барған сайын артып келе жатқан экономикалық, климаттық және технологиялық талаптар мемлекеттердің даму бағдарламаларына айтарлықтай ықпал етуде. Соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымының 2015 жылы Бас Ассамблеясының 70-ші сессиясында Мыңжылдықтың даму мақсаттарын алмастырған Орнықты даму мақсаттары ерекше құжат [1]. Аталған құжатта "біздің әлемді қайта құру: орнықты даму саласындағы 2030 жылға дейінгі күн тәртібі" атты жаңа әлемдік күн тәртібі қабылданды.

Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметіне сәйкес Қазақстан 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап әлем 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Орнықты даму саласындағы күн тәртібін — шұғыл жаһандық проблемаларды шешуге бағытталған орнықты даму саласындағы 17 мақсатқа негізделген белсенді қайта құру жоспарын іске асыруға ресми түрде кірісті. Орнықты даму саласындағы 17 мақсат және 169 міндеттің (ОДМ) барлығы адам құқықтарын іске асыруға бағытталған, олар кешенді және бөлінбейтін сипатқа ие және орнықты дамудың үш компонентінің: экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тепе-теңдігін қамтамасыз етеді. Бұл мақсаттар мен міндеттер ұлттық үкіметтердің алдағы 15 жылдағы адамзат пен планета үшін үлкен маңызы бар салалардағы әрекеттерін ынталандырады [2]. Осы мақсаттардың ішіндегі 16-сы «Бейбітшілік. Сот әділдігі мен мықты институттар» деп аталады, яғни бейбіт және ашық қоғамның құрылуына жәрдемдесу, сот әділдігіне тең қол жеткізуді қамтамасыз ету мен барлық деңгейде кең қатысуға негізделген, есеп беруге міндетті мекемелерді құруды көздейді.

БҰҰ құжатында бекітілген жоғарыда аталған мақсаттарға жету ұлттық даму бағыттары айқындалатын ішкі құжаттарда көрініс табу арқылы жүзеге асырылмақ. Соның ішінде, Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің орта мерзімді кезеңге арналған негізгі құжаты ретінде еліміздің жаңа экономикалық бағытын іске асыруға бағдарланған аса маңызды құжат. Аталған құжатта Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарының тәсілдері, басқалармен қатар, Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған негізгі күн тәртібі болып табылатын Орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін өтпелі үдерістерді жеделдетуге бағытталғаны айтылады [3].

Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында халықпен проактивті жұмыс істеу және қызметкерлерді ынталандыру жүйесін өзгерту арқылы полицияның Ұлттық моделін сервистік модельге одан әрі қайта бағдарлау көзделгендігі нақты көрсетіледі [4].

Әдістері. Зерттеу шет елдік сарапшылардың ұсынысын, ғалымдардың ой-тұжырымдарын, ұлттық стратегиялық құжаттарды зерделей отырып, жалпы ғылыми тәсілдерге негізделеді, соның ішінде, ең алдымен талдау және синтез әдісі, жүйелік тәсіл, материалистік диалектика әдісі. Анайы әдістер: салыстырмалы тарихи, формальды-құқықтық; тарихи - құқықтық талдау, хронологиялық әдістер.

Негізгі бөлім. Халықаралық практикада "сервистік полиция" деген ұғым "полиция қызметіндегі қоғамға бағдарланған тәсіл – басқару стилі, проблемаларды шешуге және қоғаммен әріптестікке бағытталған ұйымдастырушылық стратегия" деген мағынада қабылданады. Осы стратегия шеңберінде полиция қоғаммен өзара тығыз іс-қимыл жасай отырып, полиция қызметінің тиімділігі және белгілі бір аумақта тұратын тұрғындардың қауіпсіздігі мәселелерінің басымдылығы туралы халықтың пікірін ескере отырып, қауіпсіздік мәселелерін бірлесіп шешуге бағытталған белсенді жұмыс жүргізеді.

Қазақстандық полицияның сервистік моделі туралы айтар болсақ, дамыған мемлекеттер қатарына кіруді мақсат етумен байланысты, сол мемлекеттерде қолданылатын полиция қызметінің озық түрлерінің элементтерін біріктіре отырып, халыққа сапалы қызмет көрсету арқылы сенімге ие болуға жасалып жатқан әрекет дауге болады. Олай дейтін себебіміз, сервистік модельге көшу барысында енгізіліп жатқан әдістер мен стратегиялар шет мемлекеттерде әрқайсысы дара полиция қызметінің түрі болып табылады.

Шетелдік зерттеушілер мен әдебиет авторлары әдетте құқық қорғау қызметінің бес негізгі моделін қарастырады: дәстүрлі полиция қызметі, халықпен өзара әрекеттесуге негізделген полиция қызметі, проблемалық-бағдарланған полиция қызметі, криминалистік сараптама мен статистиканың компьютерлік жүйесі, жедел қызмет деректері мен ақпараттары негізіндегі полиция қызметін анықтау [5].

Дәстүрлі полиция қызметі құқық қорғаудағы ең танымал және қазіргі уақытта құқық қолданудың стандарты ретінде қабылданған модель. Дәстүрлі полиция қызметі ретінде жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстарға қатысты әрекет жасау және болған оқиғалар бойынша жауап беру танылады. Құқық бұзушылықтар туралы тұрғындардан келіп түскен қоңырауларға жауап беру,

өздері таңдаған аумақта патрульдік қызмет атқару, болған қылмыстарды ашу, жасалайын деп жатқан қылмыстарды анықтау бұл дәстүрлі полиция қызметінің сипаттамасы.

Халықпен өзара іс-қимылға негізделген полиция қызметі полиция мен қоғам арасындағы сенімді нығайтуға және байланысты кеңейтуге бағытталған. Халықпен жұмыс жөніндегі полиция қызметінің бағдарламалары қауіпсіздік мәселелері, оның ішінде сол аумаққа қатысты оқиғалар мен адамдарды алаңдататын жағдайларды талқылау үшін түрлі қоғамдық топтар мен мекемелер өкілдерінің қатысуымен жергілікті форумдар құруды қамтиды.

Криминалистикалық талдау мен статистиканың компьютерлік жүйесі ("Компстат", ағылш. CompStat) - бастапқыда "сынған терезелер" теориясы негізінде басқару жүйесінің модель ретінде көрінеді, онда ұсақ қылмыстарға қарсы күрес тұтастай алғанда криминогенділікті төмендету тәсілі болып саналады. Жасалған қылмыстар туралы статистикалық деректерді талдауды қолдана отырып, жергілікті құқық қорғау органдарының басшылары тиісті шараларды жергілікті деңгейде жүзеге асыруы керек [6].

Соңғы уақытқа дейін жедел қызмет деректері мен ақпараттар негізіндегі полиция қызметі (ЖҚНПҚ) негізінен ұйымдасқан қылмыспен және қауіпті қылмыскерлермен күресу салаларында қолданылған. Осы модельді қолдану барысында ЖҚНПҚ тұтастай алғанда құқық қорғау қызметін қолдау үшін ұйымдық инфрақұрылымы бар процестердің үлгісі бола отырып барлық құқық қорғау қызметінде қолданыла алатындығын дәлелдеді. Нәтижесінде полиция қызметінің барлық салаларының қызметі талдауға негізделді. Аналитиктер мен құқық қорғау органдарындағы шешім қабылдаушылар арасындағы тығыз ынтымақтастықтың маңыздылығы анықталды. Бұл сонымен қатар, құқық қорғау органдары басшыларының талдау жүргізу мен оның нәтижелерін қалай пайдалану керектігін білуі қажеттілігін анықтады. Осылайша, ЖҚНПҚ тұжырымдамасы полицияның профилактикалық қызметті жүзеге асыруы үшін аналитиктердің, саясаткерлердің, құқық қорғау органдарының басшыларының және шешім қабылдауға жауапты өзге де тұлғалардың жаңа дағдылар мен құзыреттері болуын қажет етеді [7].

Дәстүрлі полиция қызметімен салыстырғанда халықпен тығыз қарым-қатынас жасауға негізделген полиция қызметі полиция мен қоғам арасындағы серіктестік қатынасқа және қауіпсіздік мәселелерін алдын-ала әрекет ету арқылы шешу стратегиясына негізделеді [8]. Шет мемлекеттердегі азаматтық қоғаммен сындарлы диалог негізінде құрылған полициясының қызметінің өзінің көптеген түрлері бар. Солардың бірнешеуін қарастырайық. Олар: - демократиялық полиция (Democratic Policing); - құқық қорғау полициясы (Human Rights Policing); - қоғамдық полиция (Community Policing); - проблемаға-бағдарланған полиция (Problem-oriented Policing); - азаматтарға бағытталған полиция (Citizen Focused Policing).

Ұлттық полиция моделін сервистікке бағыттауда басшылыққа алынатын Пиль қағидаттары демократиялық полиция қызметінің негізі болып табылады. Ұлыбританияда 1830 жылдары полиция қызметінде қолданыла бастаған осы стильдің мақсаты қылмыстар мен тәртіпсіздіктердің алдын алу үшін полиция мен халықтың ынтымақтастығын орнату, полицияның халықтың сеніміне ие болуға қызмет етуі еді. Мұнда полиция жұмысының тиімділігінің критерийі полицияның қылмысқа қарсы күресі емес керісінше қылмыс пен тәртіпсіздіктің болмауы [9].

Қоғамдық полиция (Community Policing). Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ) қоғамдық полиция қызметін қылмыспен байланысты мәселелерді шешу мен оның алдын алу бойынша полиция мен қоғамның бірлесіп әрекет етуінен көрінетін "философия" және ұйымдастырушылық стратегия ретінде анықтайды [10]. Сонымен қатар, ЕҚЫҰ қоғамдық полиция моделінің негізгі принциптерін қалыптастырды, олар: қоғаммен байланыс; заңдылық; танымал болу және қол жетімділік; жауаптылық; проблемаларды шешуде алдын-алуға мән беру; есеп беру.

Проблемаға-бағдарланған полиция (Problem-oriented Policing). Проблемалық-бағдарланған полиция қызметінде полиция жұмысының негізгі бағыты жасалған қылмыс немесе болған оқиға емес, керісінше сол қылмыстың болуының түпкі себебін анықтау және талдау болып табылады. Бұл модельде қылмыстың немесе қауіпсіздік мәселелерінің негізінде жатқан мәселеге баса назар аударылады. Полицияның міндеті-олардың қауіпті салдарына жауап берудің орнына, проблемаларды өздері шешуге тырысу үшін алдын алу стратегияларын белсенді түрде әзірлеу [11].

Азаматтарға бағытталған полиция (Citizen Focused Policing). Азаматтарға бағытталған полиция қызметі қоғамның полиция қызметіне деген сенімін арттыруға бағытталған. Ұлыбританияның полицияны жетілдіру жөніндегі ұлттық агенттігі (NPIA) азаматтарға бағытталған полицияның тәжірибесіне талдау жүргізеді. Азаматтардың барлығы бірдей полициямен қарым-қатынас жасауға құлықты емес. Полицияның халықтың арасында болуы, кездесулер, көшедегі брифингтер, мерекелерді тойлау, супермаркеттерде жүру, аймақты тұрақты патрульдеу сияқты әр-түрлі шаралар өткізуден

басталған бұл стратегия кейін әлеуметтік желілер арқылы ақпарат алмасуға көшіп, бұл платформа полициямен хабарласу және олармен бірлесіп әрекет ету аймағына айналған. Осы модельдегі полиция мен азаматтық қоғам институттарының ынтымақтастығының жемісті болуы құқықтық мемлекеттің құқық қорғау функциясын іске асыруға қатысатын қоғам мен полиция қызметкерлерінің дамыған құқықтық санасы мен заманауи технологиялар, байланыс құралдарын қолдана алатын арнайы білімінің болуына тікелей байланысты [12].

Жоғарыда зерделенген полиция қызметінің дамыған мемлекеттерде қолданылып және оң нәтиже әкеліп жатқан модельдердің Қазақстандық жаңарған полиция моделін қалыптастыруда қолдана аламызба, қайсысын аламыз және оны енгізуге дайынбызба деген сауал туындайды.

Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында «негізгі міндет құқық қорғау органдарының жұмысында құқық бұзушылықтардың профилактикасына және алдын алуға баса назар аудару болады» деп көрсетілген. Еліміздің қысқа мерзімді қамтитын негізгі жоспарында бекітілген міндетке сәйкес сервистік модельде қызмет ететін ұлттық полиция осы бағытта дамуы тиіс [13].

Қазақстандық сервистік полицияның сервистік моделін құрудағы мақсат — барлық мемлекеттік орган мен қоғамның өзара тиімді әрекеттесуі, құқық бұзушылықтың алдын алу, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, халыққа дер кезінде көмек көрсету арқылы азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Осы мақсатқа жету бағытында таңдалған сервистік модель кешенді сипатқа ие деуге болады. Оның басты себебі жоғарыда талданған шет елдік озық тәжірибелердің бірқатарын енгізуге тырысу. Егер, шет елдік құқық қорғау жүйесінде қолданылатын әр модель бойынша полиция құрамындағы белгілі бір құрылым айналысатын болса, қазақстандық модельде полиция құрылымын өзгертпестен, бірнеше әдісті қосымша стратегия ретіне енгізуге талпыныс жасалып жатыр.

Оның дәлелі ретінде Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында көзделген құқық бұзушылықтардың профилактикасы туралы жаңа заңның әзірленетіндігі, «нақты аумақта тұратын тұрғындардың пікірін ескере отырып, мәселелерді шешуге басымдық беріледі» делінуі, мемлекеттік қызметтің гибриді моделіне көшу жағдайларын айтуға болады.

Қуанарлық жағдай мемлекеттің қысқа мерзімді басты жоспарында нақты шаралардың көзделуі, алайда оларды жүзеге асыру үшін соған сәйкес ведомствалық жоспарлар мен шараларды, олардың орындалу кезеңдерін жоспарлау, іске асыру кезеңдерін өту қажет. Сервистік модельге өтуде басты назарда халықпен дұрыс, серіктестік тұрғыда қарым-қатынас орнату.

Шет ел тәжірибесіне және халықаралық сарапшылар кеңесін басшылыққа ала отырып полиция мен қоғам арасындағы серіктестікті құруда бірнеше бастапқы ережелерді ескерген жөн. Полицияның тұрғындармен жұмыс істеу тұжырымдамасы полиция қызметінің дәстүрлі стиліне маңызды қосымша ретінде пайдаланылатынын айттық жоғарыда. Бұл тәсіл қылмысқа қарсы неғұрлым тиімді және нәтижелі күрес жүргізу және полиция мен тұрғындар арасындағы қатынасты нығайту мақсатында полиция қызметіне басқа ведомстволар мен қоғамның неғұрлым терең қатысумен сипатталады. Бұл жағдайда полиция жұмысына халықтың жұмылдырылу дәрежесі және полиция алдына жаңа міндеттер қою қажеттілігі туралы, ұйымдық құрылымдар мен басқарудың жаңа стильдерін құру туралы, яғни полиция қызметінің жаңа мәдениетін енгізу туралы мәселелер бойынша тұжырымдамалық және бағдарламалық айқындықтың болмауына байланысты әртүрлі нәтижеге әкеліп соғуы мүмкін. Яғни, бүгінгі күні полиция мен қоғамның қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы өзара әрекеттестігіне бағыт-бағдар беретін тұжырымдамалық, бағдарламалық құжаттар қабылдануы дұрыс бағытта дамуымыздың алғышарты болмақ. Тәжірибеге сүйенер болсақ, осындай жағдайдың нәтижесі ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттерде полиция мен қоғам арасындағы серіктестіктің көптеген бағдарламаларының пайда болуына, олардың әрқайсысының полицияның тұрғындармен жұмыс істеуінің шынайы тұжырымдамасы деп қабылдануына, бірақ көбінесе олардың бір-біріне ұқсамайтындығы себепті сәтті жүзеге асыру мүмкіндігінің айтарлықтай өзгеруіне әкеліп соққан. Нәтижесінде әртүрлі бағдарламаларды және соның нәтижесінде тұжырымдаманы жүзеге асыруға қатысатын полиция мен басқа ведомстволарда қанағаттанбау сезімі пайда болған.

Сонымен қатар, полицияның тұрғындармен қарым-қатынасы тұжырымдамасының мәні неде екендігі туралы бір қорытындыға келу де қиындықтар туындатады. Себебі, осы тақырыпқа жазылған әрбір мақала, әрбір оқулықта әркім өз көзқарасын білдіретін анықтама беретін болады. Онымен қатар, кейбір аймақтарда «полицияның тұрғындармен қарым-қатынасы» деп аударып отырған терминнің өзі дауланады, яғни жергілікті халық тіліне аударғанда өзгерістерге түседі. Өзара түсіністікке қол жеткізу жолындағы маңызды, бірінші кезектегі қадам мемлекеттік басқару формасына өзгерістер енгізу, полицияның тұрғындармен жұмысының негізгі элементтерін айқындау болып табылады.

Қорытынды. Полиция мен қоғам арасындағы серіктестік құру-бұл полиция қызметінің кез-келген деңгейінде және полиция қызметінің кез-келген саласында өзгерістерді қажет ететін күрделі және көпжақты процесс. Бүгінгі күні сервистік модельде қызмет көрсетуге көшудің пилоттық жобалары жүргізіліп жатқаны баршаға аян. Осы жобадан алынған тәжірибе болашақта көшіріліп, таратылып, полиция қызметінің жаңа моделіне көшуде үлгі ретінде қолданылмақшы. Осы пилоттық жобалардағы полицияның тұрғындармен өзара әрекеттестігін қалыптастыру үшін халықаралық ұйымдар құжаттарында шетелде қолданылған жұмыс жүргізу әдіс тәсілдері ұсынылған.

Сервиске бағытталған полиция қызметі-бұл полиция мен қоғамға заңдылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ынтымақтастықтың жаңа әдістерін қолдануға мүмкіндік беретін модель.

Ол екі негізгі құрамдас бөлікке негізделген: полицияның әдістері мен тәжірибелерін өзгерту және полиция мен қоғам арасында сындарлы қарым-қатынас орнату үшін шаралар қабылдау.

Ішкі істер органдары өкілдерінің халықпен бірлесіп қызмет етуі үшін түбегейлі өзгерісі құрылымдарды орталықсыздандыруды және шешім қабылдау функцияларын жоғары деңгейден төменгі деңгейге ауыстыруды қамтуы тиіс. Жоғарыда аталған өзгерістердің нәтиже әкелуі, ең алдымен, жергілікті жерлерде халықтың қажеттіліктерін тез, тікелей қабылдау және жауап беру қабілеттеріне тікелей байланысты болмақ. Сондай-ақ, оларға халықпен және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін басқа органдармен ынтымақтастық идеясын іс жүзінде қол жетімді ету қажет.

Әрине, ішкі істер органдары қызметкерлерінің халықпен қоян-қолтық қатынас жасап, тең дәрежеде өзара әрекеттесіп кететініне күмән келтіретіндердің саны басым және ең алдымен ол полиция қызметкерлерінің өзі. Оның себебі осы уақытқа дейінгі серіктестік форматта, тең қатысушылар ретінде халықпен қарым қатынаста өте сирек түскендігі, яғни тәжірибенің аздығы. Осы кедергілерді жою мақсатында жасалатын жұмыстар жан-жақты, әртарапты, ғылыми негізделген болуы міндетті. Ең алдымен, бұл жұмысты жолға қою үшін уақыт қажет, атап айтқанда, халықпен байланыс орнату, олардың сеніміне ие болу. Халықпен ынтымақтастық бағдарламасын жүзеге асыруды қоғамда ықпалы, дәрежесі бар, үлгі көрсете алатын, көшбасшы тұлғаларға басым назар аударылып, солардың көмегіне жүгінуге болады. Сонымен қатар, кадрларды қайта даярлауға, полиция қызметкерлерінің ұйымдық мәдениетін өзгертуге, полиция учаскелерін халықтың құрметіне бөлейтін түрге айналдыруға айтарлықтай қаржылық шығындар бөлінуі тиіс.

Ұйымдық мәдениетті қайта құру тұрғысында, ең алдымен қазіргі басқару форматының авторитарлық екенін мойындап, оны өзгерту үшін басқаруды орталықсыздандыру, құзыреттердің біразын төменгі деңгейдегі қызметкерлерге беру, "төменнен жоғарыға" стратегия бағытын қолдануды қолға алу қажет. Полицияның халықпен ынтымақтастық стратегиясы басқарудың барлық деңгейлерінде жан-жақты қолдау болған жағдайда ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Сенімге негізделетін бұл қатынастар сыбайлас жемқорлық пен кәсібиліктің төмен деңгейі орын алған жағдайда қолға алынып отырған полиция тұжырымдамасын тиімді ілгерілетуге мүмкіндік бермейді. Полиция жұмысының тиімділігін бағалау, бағалау критерийлерін нақты белгілеу мәселесі өз алдына аумақты жұмыс жүргізуді талап етеді.

Ұлттық даму жоспарында ағымдағы жағдайды талдай келе 2018 жылдан бері енгізуге талпыныс жасалып жатқан сервистік модельге өту кезеңінің аяқталмау себебінің халықаралық тәжірибеге сәйкес ол процестің ондаған жылдарға созылатындығында екендігі расталған.

Полицияның ең алдымен адам қағидасын ұстана отырып қоғаммен қатынас орнатуы қылмыстың алдын-алумен және халықпен тығыз қатынас жасайтын тек учаскелік инспекторларларға ғана қатысты емес. Жоғарыда аталған қағида полиция мен оның барлық бөлімшелері қызметінің барлық аспектілерінде, соның ішінде қылмыстарды тергеуде және заңдарды тәртіпті сақтауда қолданылуы тиіс.

Қазіргі кездегі қылмысқа тиімді қарсы тұруға байланысты проблемалар әлемде өзекті мәселелердің бірі болып қала береді. Бұл ретте нәтижелі және құқық қорғау органдарының алдында тұрған міндеттерді жедел шешу қылмыс деңгейінің сандық көрсеткіштерін ғана емес, оның сапалық өзгерістерін де ескеру қажет. Қылмысқа қарсы іс-қимыл қылмысты зерттеу әдістері мен қылмысқа жауап беру әдістері уақыт талабына сәйкес өзгерген кезде ғана тиімді болуы мүмкін. Осылайша, полиция өзінің немесе саяси элитаның мүдделеріне ғана емес, сонымен қатар қоғамның полицияға қатысты әлеуметтік қабылдау көзқарасын өзгертуге де қызмет етеді.

Жоғарыда аталған сыни көзқарастарға қарамастан қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегиясын іске асыруда жетістікке жетудің басты алғышарты халықты тәртіпті сақтауға және қылмыстардың алдын алуға тарту болып табылатыны сөзсіз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333> (қаралған уақыты 29.10.2024 ж.)
2. <https://stat.gov.kz/sustainable-development-goals/goal/> (қаралған уақыты 29.10.2024 ж.)
3. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (қаралған уақыты 29.10.2024 ж.)
4. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 611 Жарлығымен бекітілген.
5. Руководство ОБСЕ по полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации, Серия публикации ДТНУ/ОСВПД, издание 13. ОБСЕ, Вена 2017 № 15-б.
6. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/c/32548.pdf> Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Вена, май 2008, 12-б.
7. Полицейская деятельность на основе оперативных данных и информации. Секретариат ОБСЕ Департамент по противодействию транснациональным угрозам Отдел стратегических вопросов полицейской деятельности Вальнерштрассе 6 1010 Вена Австрия. <https://www.osce.org/files/f/documents/b/d/439211> (қаралған уақыты 10.11.2024 ж.)
8. A brief history of constables in the English speaking world. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.russianbooks.org/crime/cph1.htm> (қаралу уақыты: 05.09.2024).
9. Good Practices in Building Police-Public Partnerships. – Vienna, May 2008 [Electronic resource]. – URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/4/32547.pdf> (date of the application: 25.09.2024).
10. Руководство по демократическим основам полицейской деятельности, составленное старшим советником Генерального секретаря ОБСЕ по вопросам полицейской деятельности (Вена 2006).17-б.
11. Лавринович К.И. Общественно ориентированная деятельность полиции – характеристика современного правового государства // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2019. – № 4 (84). – 26–36 б.
12. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 611 Жарлығымен бекітілген.
13. Выступление на Встрече полицейских экспертов западноевропейского региона по работе с населением по месту жительства, ОБСЕ, Вена, 11-12 июня 2007, стр. 9.
14. Anneke Osse. Understanding Policing. A resource for human rights activists // Amnesty International Nederland, 2006 [Электронный ресурс]. — Қолжетімділік: www.amnesty.nl, amnesty@amnesty.nl
15. Дильбарханова Ж.Р. Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №1(58). - 2019 – Б.81-84.

Автор туралы мәліметтер

Ибраимова Н.И. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Есболатов атындағы Алматы академиясы құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығының орынбасары, құқық қорғау қызметі магистры, полиция полковнигі.

Ибраимова Н.И. - заместитель начальника кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, магистр правоохранительной деятельности.

Ibraimova N.I. - deputy head of the Department of law enforcement management of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov, Master of Law Enforcement, Police colonel.

А.Ф. Саттарова¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им. М. Букембаева,
Актобе, Казахстан

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Проблема предупреждения и профилактики девиантного поведения несовершеннолетних является актуальной в течение длительного времени. Несмотря на ряд законодательных мер, направленных на ужесточение ответственности родителей и иных законных представителей, количество противоправных действий несовершеннолетних значительно не изменяется. Следовательно, необходим поиск других действий, способствующих решению вышеназванной проблемы.

В рамках научно-поискового исследования автором статьи проанализирован международный опыт правового, педагогического и психологического характера. В частности, в некоторых странах за совершение противоправных деяний привлекают несовершеннолетних более раннего возраста, нежели чем в Казахстане. Также большое внимание уделяется правовому просвещению учащихся средних общеобразовательных учебных заведений, где обязательным является изучение специальных дисциплин по основам правоведения.

Сотрудники полицейских подразделений во многих государствах принимают активное участие в правовом воспитании несовершеннолетних.

Автор полагает, что эффективность предпринятых усилий по уменьшению количества правонарушений несовершеннолетних, а также насильственных действий в отношении детей и подростков в других государствах, необходимо глубоко изучить, проанализировать и внедрить в нашей республике.

Ключевые слова: правовое воспитание несовершеннолетних, возраст наступления правовой ответственности, формы и методы правового воспитания несовершеннолетних, изучение специальных дисциплин.

Кәмелетке толмағандарды құқықтық тәрбиелеу: халықаралық тәжірибе

Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының алдын алу және алдын алу мәселесі ұзақ уақыт бойы өзекті болып табылады. Ата-аналар мен өзге де заңды өкілдердің жауапкершілігін қатандатуға бағытталған бірқатар заңнамалық шараларға қарамастан, кәмелетке толмағандардың құқыққа қарсы іс-қимылдарының саны айтарлықтай өзгермейді. Сондықтан жоғарыда аталған мәселені шешуге ықпал ететін басқа әрекеттерді іздеу қажет.

Ғылыми-іздігіру зерттеуі аясында мақала авторы құқықтық, педагогикалық және психологиялық сипаттағы халықаралық тәжірибеге талдау жасады. Атап айтқанда, кейбір елдерде заңсыз әрекеттер жасағаны үшін Қазақстанға қарағанда ерте жастағы кәмелетке толмағандар тартылады. Сондай-ақ, жалпы орта білім беретін оқу орындарының оқушыларына құқықтық білім беруге көп көңіл бөлінеді, мұнда құқықтану негіздері бойынша арнайы пәндерді оқу міндетті болып табылады.

Көптеген мемлекеттердегі полиция бөлімшелерінің қызметкерлері кәмелетке толмағандарды құқықтық тәрбиелеуге белсенді қатысады. Автор кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын, сондай-ақ басқа мемлекеттердегі балалар мен жасөспірімдерге қатысты зорлық-зомбылық әрекеттерін азайту бойынша қабылданған күш-жігердің тиімділігін терең зерделеу, талдау және республикамызға енгізу қажет деп санайды.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандарды құқықтық тәрбиелеу, құқықтық жауапкершіліктің басталу жасы, кәмелетке толмағандарды құқықтық тәрбиелеудің нысандары мен әдістері, арнайы пәндерді зерделеу.

Legal education of minors: international experience

The problem of prevention and prevention of deviant behavior of minors has been relevant for a long time. Despite a number of legislative measures aimed at tightening the responsibility of parents and other legal representatives, the number of illegal actions of minors does not change significantly. Therefore, it is necessary to search for other actions that contribute to solving the above-mentioned problem.

As part of the scientific research, the author of the article analyzes the international experience of a legal, pedagogical and psychological nature. In particular, in some countries, minors of an earlier age are involved in committing illegal acts than in Kazakhstan. Much attention is also paid to the legal education of students of secondary educational institutions, where the study of special disciplines on the basics of law is mandatory.

Police officers in many States take an active part in the legal education of minors. The author believes that the effectiveness of the efforts made to reduce the number of juvenile delinquency, as well as violent acts against children and adolescents in other states, needs to be deeply studied, analyzed and implemented in our republic.

Keywords: legal education of minors, the age of legal responsibility, forms and methods of legal education of minors, the study of special disciplines.

Введение. Изучение криминологических данных свидетельствует, что в ряде государств показатели девиантного поведения несовершеннолетних достаточно низки. Практически единичны факты совершения подростками тяжких и особо тяжких преступлений, школьного буллинга, иных противоправных действий.

Закономерные вопросы о факторах и условиях, способствующих формированию правопослушного образа жизни несовершеннолетних, а также подходов к работе по предупреждению и профилактике их девиантного поведения стали импульсом к организации научно-поискового исследования.

Изучались следующие аспекты проблемы правового воспитания несовершеннолетних: понятие правовой культуры и правового воспитания несовершеннолетних; влияние различных факторов и условий на процесс формирования правовой культуры личности; понятие девиации и виды девиантного поведения; причины девиантного поведения несовершеннолетних; формы и методы правового воспитания; роль субъектов в формировании правовой культуры несовершеннолетних, участие полиции и взаимодействие с другими субъектами в правовом воспитании несовершеннолетних.

Определены подходы к содержанию и организации правового воспитания учащихся средних учебных заведений.

Рассмотрены вопросы участия различных субъектов в правовом воспитании несовершеннолетних.

Проанализирована криминогенная статистика о количестве правонарушений, совершенных несовершеннолетними, и противоправных действий в отношении детей и подростков.

Выявлен ряд проблемных вопросов, требующих разработки новых подходов, форм и методов правового воспитания несовершеннолетних.

Методы. Для достижения поставленной цели использовались различные научные источники, законодательные акты и другие официальные документы. Были проанализированы зарубежные источники, опыт других стран по правовому воспитанию несовершеннолетних, Применены общенаучные подходы, аналитические методы, логический анализ, а также метод сравнительного правового анализа.

Основная часть. В рамках научно-поискового исследования нами изучались подходы, содержание, а также формы и методы формирования у детей и подростков развитой правовой культуры.

Как направление законодательного характера рассмотрено усиление ответственности несовершеннолетних за совершение противоправных действий.

В Казахстане, как и в большинстве стран Союза Независимых Государств (СНГ), возраст привлечения к ответственности за совершение противоправных действий наступает с 16-ти лет. Считается, что к наступлению 16-ти летия гражданин вполне способен предвидеть последствия своих действий, осознавать совершаемое и давать оценку произошедшему.

Однако в других государствах в соответствии с исторически сложившимися условиями формирования правовой системы по-иному определяется возраст уголовной ответственности.

Так, в Ирландии минимальный возраст уголовной ответственности (возраст, ниже которого ребенок считается неспособным совершить уголовное преступление) составляет 7 лет, в Шотландии – 8, в Англии и Австралии – 10, во Франции – 13, в Нидерландах – 12, в Германии – 14, в Финляндии – 15 [1].

При этом необходимо отметить, что во многих государствах существует «многоступенчатая» система, по которой к несовершеннолетним применяются различные виды воздействия или наказания, в зависимости от возраста. В Республике Казахстан, например, за совершение которых тяжких и особо тяжких видов преступлений предусмотрена уголовная ответственность с 14-ти лет, в Иордании – с 12-ти лет, во Франции дети в возрасте 10-12 лет могут предстать перед судьей [2].

В Японии за совершение особо тяжких видов преступлений ответственность наступает с 14-ти лет, «Лица от 14 до 20 лет могут быть осуждены только за те преступления, за которые наказывают лишением свободы; с 2022 года расширен круг преступлений с последующим для лиц 18-19 лет [3].

«В некоторых странах минимальный возраст вообще не установлен, что, в принципе, позволяет привлекать ребенка к уголовной ответственности с момента рождения» [4].

Во многих странах (Швеция, Япония, Польша, Румыния, Казахстан и др.) существуют особые суды (комиссии) – ювенальные, семейные, – рассматривающие дела о правонарушениях несовершеннолетних.

К работе таких судебных учреждений привлекаются не только юристы, но и психологи, педагоги, врачи, социологи. Считается, что эффективной профилактической мерой будет оказание позитивного воздействия на правовое сознание подростка, его поведение и образ жизни, а не ограничение свободы.

Практически во многих государствах пришли к пониманию необходимости направления основных усилий не на привлечение к ответственности за совершенное правонарушение, а на превенцию девиантного поведения подростков. Большое значение придается правовому просвещению несовершеннолетних.

В Великобритании, Германии, Франции, Польше, Испании и ряде других стран правовое образование занимает центральное место в процессе воспитания гражданина. Для формирования правовых знаний у школьников в Европе внедряются специальные учебные дисциплины «Граждановедение», «Правовые отношения», «Общественно-политическое образование», «Социализация личности», либо факультативы. «Основу составляют базовые знания о человеке и его месте в обществе, направленные на формирование личности для адаптации ее в общественной жизни, развитие человеческой нравственности и политикоправовых знаний» [5, С.122-123]. Изучая права человека, учащиеся формируют активную гражданскую позицию, основанную на демократии и гендерном равенстве, а также умения бесконфликтного, на основе консенсуса, разрешения проблемных вопросов.

Условием успешности реализуемых программ правового воспитания молодежи считается тесное взаимодействие правительственных и общественных организаций, специальная подготовка педагогических коллективов, применение инновационных форм и методов.

Правовое обучение осуществляется не только в средних общеобразовательных учреждениях, но и в колледжах, специализированных некоммерческих организациях. Выпускаются учебные пособия и методические материалы, создаются специальные интернет-ресурсы, посвященные правам человека и гражданина [6, С.168].

В Великобритании, Швеции, Финляндии, Испании активно внедряются антибуллинговые программы, в рамках которых учащихся школ обучают навыкам бесконфликтного поведения, разъясняют ответственность за совершение насилия, информируют о службах, оказывающих помощь как жертвам буллинга, так и буллерам [7, С.93-99].

В штате Флорида (США) учащиеся 7-8 классов изучают основы правовых знаний, необходимых им в повседневной жизнедеятельности. «С помощью удобной для восприятия вопросно-ответной формы программа знакомит учащихся с законами, касающимися таких правонарушений, как мародерство, бродяжничество, нарушение нрава владения, вандализм, оказание сопротивления при аресте, незаконное владение оружием, магазинные кражи, воровство, автокражи, избиение, поджог, алкогольное опьянение, незаконное употребление наркотиков и убийство. В отдельных главах рассматриваются последствия преступной деятельности, а также необходимость для общества законов и органов, осуществляющих контроль за их выполнением» [8, С.18-19].

По мнению Гаджиевой П.Д. (Россия), правовое образование несовершеннолетних в современных условиях должно осуществляться на комплексной основе, т.е. одновременно должны формироваться правовые знания и умения, а также воспитываться правовые чувства и взгляды, а также в несколько этапов. Например, в начальных классах (3-4-х) должен быть внедрен подготовительный курс, вводящий школьников в понимание понятия права и правовых дисциплин; в 5-7-х классах – курс изучения гражданских прав, прав и свобод личности; в 8-х классах – изучение вопросов нравственности; в 9-х классах – изучение специальных курсов права и политики; в 10-11-х классах – изучение курса «Основы государства и права» [9].

Среди субъектов профилактики важное место отводится правоохранительным органам. В ряде стран создаются специальные полицейские подразделения, занимающиеся несовершеннолетними.

Например, за каждым средним учебным заведением в штате Аризона (США) закреплен сотрудник полиции, который не только выявляет и раскрывает противоправные действия подростков, но и принимает активное участие в правовом воспитании учащихся. Периодически полицейский организует проведение игры, основной целью которой является пополнить правовые знания школьников, обучить их специальным профессиональным навыкам, а также сформировать опыт правопослушного поведения и позитивные правовые убеждения и принципы. Учащимся предлагается

решить «криминологическую» задачу: в условии описываются обстоятельства совершения преступления, которое необходимо раскрыть и расследовать, а затем довести до суда и вынести обвинительный приговор. Школьники делятся на группы по профессиональной направленности (потерпевшие, подозреваемые, оперуполномоченные, криминалисты, следователи, адвокаты, обвинители, судьи и др.) и должны совершить определенные действия для выполнения конкретной задачи. В течение определенного периода практически вся школа участвует в игре с привлечением педагогов и родителей учащихся. «Опыт показывает, что школьники, изучающие основы системы правосудия по этому методу, гораздо глубже усваивают материал, чем те, которые учат этот предмет по учебнику» [4].

По мнению руководства правоохранительных органов Великобритании, основной задачей их сотрудников является формирование доверительного отношения граждан к полиции. Около 2 % британских полицейских занимаются предупреждением и профилактикой противоправных действий несовершеннолетних. В рамках этой деятельности полицейские должны тесно сотрудничать с учебными заведениями и родителями несовершеннолетних, осуществлять контроль над поведением девиантных подростков, осуществлять правовое воспитание учащихся (проведение профилактических бесед, участие в совместных мероприятиях, информирование детей и их родителей о своей превентивной работе) и др. [10].

Полиция Германии в своей работе руководствуется новой стратегией борьбы с преступностью несовершеннолетних:

- предрасположенность подростков к совершению противоправных действий во многих случаях исчезает без какого-либо внешнего воздействия после завершения процесса становления личности;
- репрессивные меры со стороны государственных учреждений часто приводят к негативным последствиям [11].

Полицейские направляют усилия на выявление условий, способствующих совершению подростками противоправных действий, обеспечивают социальный контроль, а также оказывают целенаправленное правовоспитательное воздействие на несовершеннолетних, склонных к девиантному поведению.

Сотрудники японской полиции из центров по делам несовершеннолетних в гражданской одежде осуществляют патрулирование улиц, посещение залов игровых автоматов, наблюдая за поведением подростков. К такой работе привлекаются добровольные помощники полиции [12]. Перед полицейскими ставится задача предупреждения противоправного поведения молодежи, а также формирования позитивного отношения к работе правоохранительных органов.

Также в японских школах применяется особенный подход к правовому воспитанию детей и подростков. Через традиционные национальные ценности: дисциплинированность, трудолюбие, коллективизм, уважение к окружающим, – у несовершеннолетних воспитывают почтительное отношение к нормам права, прививают опыт правопослушного поведения [13].

Интересен опыт полиции Сингапура, где создаются «клубы подростков-полицейских». Подростки, посещающие такие клубы в основном занимаются спортом, экскурсиями развивают творческие способности [14].

Во многих государствах с целью формирования доверительного отношения молодежи к работе полиции проводятся «дни открытых дверей», где подростки знакомятся с основными направлениями работы по охране общественного порядка. Также организуются молодежные консультационные центры, в которых полицейские в неформальной обстановке разъясняют основные положения законодательства, отвечают на вопросы правоохранительного характера; оказывают в рамках своей компетенции необходимую помощь.

Почти в каждой стране полицейские обязаны выступать с лекциями на правовую тематику в средних общеобразовательных учебных заведениях. Полицейские обучают школьников правилам безопасного поведения в общественных местах, правилам дорожного движения; беседуют о вреде употребления психоманических средств; предупреждают об ответственности за совершение наиболее распространенных правонарушений.

Заключение. Таким образом, правовому воспитанию несовершеннолетних во всем мире придается огромное значение. Правовое воспитание тесно взаимосвязано с формированием позитивных правовых взглядов, активной гражданской позиции; осуществляется в течение всего периода обучения в общеобразовательных школах и колледжах. Специальные программы правового образования разрабатываются с учетом возрастных психологических особенностей учащихся, их нравственно-правового опыта. Организуется специальная подготовка педагогических коллективов к процессу правового воспитания несовершеннолетних. Основным условием реализации программ

правового обучения является тесное взаимодействие государственных и общественных организаций, педагогов и родителей, правоохранительных органов, самих учащихся.

Анализ международного опыта деятельности полицейских подразделений по правовому воспитанию несовершеннолетних позволяет выделить следующие составляющие:

- создание в правоохранительных органах специальных подразделений, занимающихся предупреждением и профилактикой правонарушений несовершеннолетних;
- возложение на подразделения ювенальной полиции наряду с традиционными функциями, задач правового воспитания (гуманистический подход);
- осуществление полицией функций контроля над поведением несовершеннолетних, склонных к противоправному поведению, и приобщения подростков к социально полезной деятельности (занятие спортом, творческое развитие, волонтерство и т.д.);
- тесное взаимодействие полиции с другими субъектами правового воспитания несовершеннолетних (общественностью, учебными заведениями, родителями, средствами массовой информации и др.);
- предъявление особых требований к сотруднику ювенальной полиции. Полицейский должен быть профессионалом своего дела: обладать необходимыми специальными компетенциями, владеть психологическими умениями и навыками, пользоваться авторитетом среди педагогов, учащихся и их родителей.

Полагаем, что изучение зарубежной практики в сфере организации работы полицейских подразделений с несовершеннолетними позволит внедрить ряд эффективных методов и форм в работу ОВД РК, а также деятельность по реализации Концепции по обеспечению общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 гг., принятой Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29.12.2023 г. № 1233.

Список использованных источников

1. Возраст уголовной ответственности в Австралии [Электронный ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_criminal_responsibility_in_Australia (дата обращения: 22.10.2024 г.); Возраст уголовной ответственности по законодательству Англии [Электронный ресурс]: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/65378-ugolovnaya-otvetstvennost-nesovershennoletnikh-zakonodatelstvu-anglii> (дата обращения: 22.10.2024 г.); Возраст уголовной ответственности во французском праве [Электронный ресурс]: https://wikipedia.org/wiki/Criminal_responsibility_in_French_law (дата обращения: 22.10.2024 г.); Возраст уголовной ответственности в различных странах [Электронный ресурс]: <https://studfile.net/preview/6705626/page:3/> (дата обращения: 22.10.2024 г.)
2. Правовое положение личности в арабских государствах [Электронный ресурс]: <https://bstudy.net/646206/pravo/iordaniya> (дата обращения: 02.11.2024 г.)
3. Подростковая преступность в Японии [Электронный ресурс]: <https://konnichiwa.ru/3845/> (дата обращения: 04.11.2024 г.)
4. Н. А. Игнашина Зарубежный опыт работы с правонарушениями несовершеннолетних [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-obrazovanie-uchaschihsya-v-praktike-sovremennoy-obscheobrazovatelnoy-shkoly> (дата обращения: 31.10.2024 г.)
5. П. А. Гаджиева, Раджабова Р. В. Правовое образование подрастающего поколения: отечественный и зарубежный опыт // Мир науки, культуры, образования. – 2019. – № 5 (78). – С. 122–123 [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-obrazovanie-podrastayuschego-rokoleniya-otechestvennyu-i-zarubezhnyu-opyt/viewer/> (дата обращения: 01.02.2024 г.)
6. Н.В. Быкова Современные технологии правового просвещения молодежи: зарубежный опыт. – С. 167-188 // Современные технологии правового просвещения молодежи: зарубежный и отечественный опыт. Монография – М.: Мир науки, 2020. – Сетевое издание. Режим доступа: <https://izd-mn.com/PDF/62MNNPM20.pdf>
7. А.Ф. Саттарова Международный опыт по профилактике школьного буллинга // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан им. М.Есболатова. – № 4(77). – 2023. – С. 93-99.
8. Н. А. Шайденко, Зарубежный опыт борьбы с правонарушениями несовершеннолетних // Молодой ученый. – 2014. – № 17.1 (76.1). – С. 18-19. [Электронный ресурс]: <https://moluch.ru/archive/76/13014/> (дата обращения: 31.10.2024 г.)

9. П.Д. Гаджиева Правовое образование учащихся в практике современной общеобразовательной школы [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-obrazovanie-uchaschihsya-v-praktike-sovremennoy-obsheobrazovatelnoy-shkoly> (дата обращения: 01.11.2024 г.).

10. Служба (Команда) работы с несовершеннолетними правонарушителями [Электронный ресурс]: <https://legaltrainingspb.com/files/docs/children-rights/Central'nyj-ugolovnyj-sud.pdf/> (дата обращения: 31.10.2024 г.).

11. Деятельность полицейских органов зарубежных стран и Интерпола в сфере профилактики правонарушений несовершеннолетних [Электронный ресурс]: <https://pravo.studio/pravo-rossii-yuvenalnoe/deyatelnost-politseyskih-organov-zarubejnyih-74560.html/> (дата обращения: 31.10.2024 г.)

12. Law enforcement in Japan [Электронный ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Law_enforcement_in_Japan (дата обращения: 2.11.2024 г.); В Японии функционирует 7 центров по делам несовершеннолетних [Электронный ресурс]: <http://bip-ir.com/v-yaonii-s-1980-g-funktsioniruet-7-tsentrov-po-delam-nesovershennoletnih/> (дата обращения: 31.10.2024 г.)

13. М. Г. Сергеева Правовое воспитание несовершеннолетних в зарубежных странах как перспективное направление пенитенциарной педагогики [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-vospitanie-nesovershennoletnih-v-zarubezhnyh-stranah-kak-perspektivnoe-napravlenie-penitentsiarnoy-pedagogiki> (дата обращения: 01.11.2024 г.)

14. Police launch crim prevention programme for primary school pupils <https://www.straitstimes.com/singapore/parenting-education/police-launch-new-programme-to-educate-primary-school-students> (дата обращения: 02.11.2024 г.); Кадетский корпус Национальной полиции [Электронный ресурс]: [https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.d4d33d9e-65ba2bef-3cf6bbb74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/National_Police_Cadet_Corps_\(Singapore\)](https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.d4d33d9e-65ba2bef-3cf6bbb74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/National_Police_Cadet_Corps_(Singapore)) (дата обращения: 01.11.2024 г.).

Сведения об авторе

Саттарова А.Ф. – начальник Центра по подготовке специалистов по профилактике бытового насилия Актюбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева, кандидат педагогических наук, полковник полиции.

Саттарова А.Ф. – ҚР ІІМ Ақтөбе заң институтының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша мамандар даярлау Орталығының бастығы, педагогика ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Sattarova A.F. – Head of the Center for Training Specialists in the Prevention of Domestic Violence of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, candidate of Pedagogical Sciences, police Colonel.

А.Б. Казбекова¹, Т.Ш. Исмаилбаев¹, М.Е. Аширбеков¹
¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ТЕСТИРОВАНИЕ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ДОБРОПОРЯДОЧНОСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ НЕДОСТАТКИ И ИХ ВОЗМОЖНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматриваются актуальные вопросы законопроекта «О тестировании на профессиональную добропорядочность». Целью законопроекта является обеспечение беспристрастного выполнения должностных обязанностей, профессиональной неподкупности, усиления нетерпимости к коррупции, а также предотвращения нарушений служебной этики. Тестирование представляет собой смоделированную неправомерную ситуацию, связанную со служебной деятельностью, тем самым проверяется устойчивость к коррупционным проявлениям и склонность к нарушениям должностных обязанностей. Субъектами тайной проверки выступают правоохранительные органы (прокуратура, органы внутренних дел, уполномоченные органы по противодействию коррупции, по финансовому мониторингу и в сфере гражданской защиты). В статье дается оценка основных положений законопроекта, приводится обоснование необходимости их доработки.

Ключевые слова: противодействие коррупции, антикоррупционная мера тайная проверка, профессиональная добропорядочность, профессиональная неподкупность.

Кәсіби адалдықты тестілеу: тұжырымдамалық кемшіліктер және олардың ықтимал салдары

Мақалада «Кәсіби парасаттылыққа тестілеу туралы» заң жобасының өзекті сұрақтары қарастырылады. Заң жобасының мақсаты лауазымдық міндеттерді бейтарап орындауды, кәсіби сатылмауды, сыбайлас жемқорлыққа төзеушілікті күшейтуді, сондай-ақ қызметтік әдепті бұзушылықтардың алдын алуды қамтамасыз ету болып табылады. Тестілеу-бұл қызметтік қызметке байланысты модельденген заңсыз жағдай, осылайша сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзімділік және лауазымдық міндеттерді бұзуға бейімділік тексеріледі. Құпия тексеру субъектілері құқық қорғау органдары (прокуратура, ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, қаржы мониторингі және азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті органдар) болып табылады. Мақалада заң жобасының негізгі ережелеріне баға беріледі, оларды пысықтау қажеттілігінің негіздемесі келтіріледі.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шара жасырын тексеру, кәсіби парасаттылық, кәсіби сатылмаушылық.

Professional integrity testing: conceptual flaws and their possible consequences

The article discusses the draft law "On testing for professional integrity". Its purpose is to ensure the impartial performance of official duties, professional integrity, increased intolerance to corruption, as well as the prevention of violations of official ethics. Testing is a simulated illegal situation related to official activity, thereby checking the resistance to corruption and the tendency to violations of official duties. The subjects of secret inspection are law enforcement agencies (prosecutor's office, internal affairs bodies, authorized bodies for combating corruption, financial monitoring and in the field of civil protection). The article provides an assessment of the main provisions of the draft law, provides a justification for the need to finalize them.

Keywords: anti-corruption, anti-corruption measure secret inspection, professional integrity, professional integrity.

Введение. В настоящее время возникает неотложная потребность в системном сбалансированном анализе новых форм, схем и механизмов борьбы с коррупцией на основе научных и правовых принципов. В этом контексте преимущественное значение следует уделять комплексным превентивным мерам, способным как можно более радикально сократить уровень коррупции в различных сферах жизни государства и общества.

В контексте внедрения новых подходов в превентивной борьбе с коррупцией, Республика Казахстан осуществила значимый шаг в сторону интродукции тайной проверки сотрудников правоохранительных органов и органов гражданской защиты на предмет профессиональной добропорядочности и соблюдению антикоррупционных мер.

Впервые предложение о введении института проверки на добропорядочность, в первую очередь для сотрудников правоохранительных органов и контрольно-надзорных органов было озвучено 20 мая 2019 года на совещании «О мерах по дальнейшему противодействию коррупции» под председательством Президента Республики Казахстан К.К. Токаева.

В этой связи, при подготовке концепции проекта Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» (далее – Концепция законопроекта), предусмотренного пунктом 11 Плана законопроектных работ Правительства Республики Казахстан на 2021 год, Агентством по противодействию коррупции Республики Казахстан предлагалось внедрить проверку на добропорядочность в отношении государственных служащих, являющихся сотрудниками правоохранительных органов, и (или) осуществляющих контрольно-надзорные функции.

Вместе с тем, в ходе согласования Концепции законопроекта по предложению Министерства обороны в перечень проверяемых лиц были включены командиры (начальники) воинской службы.

Однако, при согласовании Концепции законопроекта имелись концептуальные разногласия, с учетом мнения согласующих государственных органов, поправки по рассматриваемой проверке были исключены из планового законопроекта.

Для обеспечения последовательного реформирования антикоррупционного законодательства и избежания неправильных управленческих решений в отношении внедрения тайной проверки, стратегические документы, такие как Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и Концепция развития государственного управления до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего», предусматривают разработку механизма проверки и реализация законопроекта, регламентирующего ее проведение [1, с. 10; 2, с. 14].

В Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы указывается, что проверка на добропорядочность является развитой системой профилактики коррупции. Тестируемый проверяется на коррупционную устойчивость: отказался от коррупционных предложений, сообщил о таких предложениях руководству [1, с. 18].

В международных документах под «проверкой на добропорядочность» понимается мера по обеспечению честности, в рамках которой, должностное лицо инкогнито попадает в контролируемую имитируемую ситуацию с целью проверки его действий на предмет неэтичного поведения и соблюдению должностных процедур при принятии решений [3].

В мировой практике, негласная проверка на добропорядочность широко используется в качестве оценки склонности сотрудников правоохранительных и государственных органов на добропорядочность, нетерпимость к нарушениям принципа неподкупности, честность, безукоризненность, справедливость, соблюдение этических стандартов поведения и добросовестного, честного, безукоризненного выполнения профессиональных обязанностей, не допуская злоупотребления должностных полномочий.

Основная часть. В рамках реализации задач Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы с июля 2022 года реализуется пилотный проект проверки на добропорядочность «Integrity Check», тестирование проводится в отношении сотрудников полиции, гражданской защиты, Агентства финансового мониторинга, Антикоррупционной службы и Антикоррупционной службы.

Результаты пилотного проекта подтвердили проактивный эффект данного института.

К примеру, в Антикоррупционной службе 183 сотрудника, в отношении которых даже не осуществлялись проверочные мероприятия, сообщили о незаконных предложениях со стороны третьих лиц (до начала проекта таких сообщений не поступало).

В органах внутренних дел сотрудники стали более ответственно исполнять свои обязанности, оперативно реагировать на обращения, корректно и вежливо отвечать гражданам, что соответствует принципам сервисной модели и клиентоориентированности.

В 8 раз (с 96 до 763) увеличилось количество рапортов о попытках подкупа, по 121 из которых начаты досудебные расследования по статье 367 Уголовного Кодекса Республики Казахстан «Дача взятки».

Впервые за последние несколько лет уровень коррупции в патрульной полиции снизился на 54% (с 84 до 39), в миграционной службе – на 47% (с 19 до 10) [4].

В настоящее время в соответствии с пунктом 16 Плана законопроектных работ Правительства Республики Казахстан, а также по результатам пилотной апробации проверки разработан проект Закона «О тестировании на профессиональную добропорядочность».

Основные подходы проекта Закона были одобрены, а поступившие предложения и рекомендации государственных и правоохранительных органов изучаются и прорабатываются в рамках специально созданной рабочей группы.

Полагаем, целесообразным в данной статье остановиться на проблемных аспектах законопроекта, с целью выявления нежелательных последствий его внедрения во избежание непредвиденных проблем при практическом его применении.

Целью настоящей статьи является выявление недостатков и возможных негативных последствий законопроекта, а также формулировка рекомендаций для его (законопроекта) доработки.

К задачам написания статьи относятся выявление основных противоречий основных положений законопроекта и их возможных негативных последствий

Объектом выступают положения законопроекта, направленные на раннее антикоррупционное вмешательство и пресечение коррупции в правоохранительных органах и гражданской защиты.

Выводы основываются на использовании сравнительно-правового метода исследования, диалектического и формально-юридического анализа.

Результаты и ключевые выводы

Целями тайного тестирования на профессиональную добропорядочность являются:

- укрепление системы ценностей, отражающей **нетерпимость к коррупции** и развития организационной культуры добропорядочности в **государственных органах**.

- проверка соблюдения сотрудниками правоохранительных органов и гражданской защиты действующего законодательства, должностных полномочий, антикоррупционных ограничений и требований служебной этики [5, с. 3].

В связи с тем, что в условиях интенсивной глобализации и модификации новых форм коррупции принимаемые Республикой Казахстан превентивные меры противодействия является недостаточными. Внедрение нового института противодействия коррупции – тайной проверки на профессиональную добропорядочность можно считать эффективным и бескомпромиссным решением на возрастающую потребность выработки новых мер. Проявление коррупции в жизненно важных сферах влечет серьезные последствия, в том числе снижение уровня доверия населения к государственному аппарату и правоохранительным органам, подрывая инвестиционную репутацию страны и могут выступать катализаторами социального напряжения.

Зарубежный опыт подтверждает проактивный эффект и профилактическую роль проверки на добропорядочность в сдерживании коррупционного поведения и других нарушений в государственных структурах уже на начальном этапе внедрения (Австралия, Румыния, Венгрия, США, Молдова, Сингапур, Япония).

Однако, для обеспечения эффективного внедрения тестирования на профессиональную добропорядочность и своевременного предотвращения нежелательных последствий практического его применения, в рамках данной статьи, выявлены следующие проблемные аспекты, требующие устранения.

Первое. Противоречие между целями и задачами тестирования разработанного законопроекта «О тестировании на профессиональную добропорядочность» (находится на согласовании с госорганами).

Схема

Таким образом, **нетерпимость к коррупции** и развитие культуры в **государственных органах** не может быть достигнута только за счет контроля исполнения **антикоррупционных ограничений** (недопустимость совместной службы родственникам, открытие и владение счетов, недопустимость конфликта интересов, использование служебной информации в целях получения выгоды, принятию материального вознаграждения, принятие подарков).

Кроме этого, **определение** тестирования на профессиональную добропорядочность тестирование на профессиональную добропорядочность – профилактическое мероприятие по применению должностным лицом, проводящим тестирование на профессиональную добропорядочность, к тестируемому лицу без его ведома мнимой ситуации, имитирующей типовой случай, непосредственно относящийся к должностным полномочиям тестируемого лица, в целях определения поведения и действий тестируемого лица на созданную ситуацию.

Контекст **неподкупности** и **нетерпимости** к коррупции также не нашел отражение и в самом определении тестирования на профессиональную добропорядочность.

В этой связи, центральный приоритет законопроекта - реализация нулевой терпимости к коррупции в государственных органах, не соответствует поставленным задачам.

Второе. Законопроект о тестировании на профессиональную добропорядочность порождает противоречие правовых последствий тестирования на профессиональную добропорядочность.

Так, контроль исполнения антикоррупционных ограничений включает:

- использование служебной и иной информации, не подлежащей официальному распространению, в целях получения или извлечения **имущественных и неимущественных благ** и преимуществ;

- принятию **материального вознаграждения** или услуг за действия (бездействие) в пользу лиц, их предоставивших, если такие действия входят в служебные полномочия должностного лица.

Результаты и материалы тестирования могут быть использовано только в дисциплинарном производстве, однако проверка соблюдения вышеуказанных антикоррупционных ограничений содержат признаки уголовных и административных правонарушений.

Наряду с этим, законопроектом запрещено применять **сценарии, содержащие действия тестируемых, связанные с нарушением уголовного законодательства и законодательства об административных правонарушениях** (пп 1 пункта 1 статьи 11 законопроекта) [5, с. 9].

В этой связи, законопроект не в полной мере соответствует требованиям Кодекса об административных правонарушениях, Уголовного кодекса и Уголовно-процессуального кодекса.

Тем самым данные нормы проекта Закона противоречат требованиям целостности системы законодательства Республики Казахстан (ст.14-2 закона «О правовых актах») и иерархии нормативно-правовых актов (ст. 10 и 12 закона «О правовых актах»), согласно которым каждый из нормативных

правовых актов нижестоящего уровня не должен противоречить нормативным правовым актам вышестоящих уровней. При наличии противоречий в нормах нормативных правовых актов разного уровня действуют нормы акта более высокого уровня [6, с. 20].

В связи с этим, если в результате тестирования установлено, что действия тестируемого нарушают законодательство и образуют состав правонарушения, то соответственно, при административном производстве должно быть вынесено постановление о возбуждении административного дела и назначена ответственность, а при обнаружении факта совершения уголовного правонарушения - начато досудебное расследование.

При этом, согласно пункту 4 статьи 11 законопроекта, руководитель подразделения собственной (внутренней) безопасности обязан сообщить в уполномоченный орган по подведомственности (т.е. в правоохранительный орган по подследственности) для принятия решения в соответствии с полномочиями данного органа информацию о нарушениях законодательства, **не вызванные реализацией сценария** тестирования [5, с. 9].

В этой связи, сценарии на выявления случаев использования служебной информации, не подлежащей официальному распространению, в целях получения или извлечения **имущественных и неимущественных благ** и принятие **материального вознаграждения**, противоречат требованиям статьи 34 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан [7, с. 20]. В соответствии с которыми, в целях выполнения задач уголовного судопроизводства орган уголовного преследования обязан в пределах своей компетенции в каждом **случае обнаружения признаков уголовного правонарушения** принять все предусмотренные законом меры к установлению события уголовного правонарушения, изобличению лиц, виновных в совершении уголовного правонарушения, их наказанию, равно как принять меры к реабилитации невиновного.

Вместе с тем, в данном случае предлагается провести фактически следственные действия без признаков уголовного правонарушения и при обнаружении фактов нарушения в качестве наказания предполагают привлечение к дисциплинарной ответственности.

Третье. Если сценарий тайной проверки на неподкупность будет включать предложение тестируемому неправомерного преимущества или вознаграждения за ускорение принятия решения, это должно быть квалифицировано как предложение и получение взятки.

Наличие такого сценария влечет определенные риски злоупотребления недобросовестными тестирующими институтами проверки на профессиональную добропорядочность в личных целях.

Наличие сценария предложения вознаграждения может создавать определенные риски злоупотребления со стороны недобросовестных тестирующих.

Всегда существует возможность использовать сценарий предложения вознаграждения тестирующими в личных целях, например, маскировки «взятки» под отрицательный результат тестирования. В некоторых случаях, тестирующие могут использовать сценарий, чтобы сделать вид, что проверяемый не подкуплен, в то время как на самом деле, он мог получить взятку за свои действия.

Важно отметить, что подтекст тестирования – выявить свидетельства коррупционных действий и прекратить их, а не создавать возможность для других нарушений. Для ее достижения тестирующие должны следовать всем процедурам и ограничениям, а также быть четкими в своих намерениях и целях, которые не должны включать предложение взятки.

Наряду с указанным, сам предмет преступления «взятка», в любой форме (деньги, услуга и т.д.), подразумевает действия с обеих сторон – предлагающего и принимающего. При этом они дополняют друг друга и факт преступного деяния отсутствует у одного, без действия другого. И за действия первого, как и за действия второго предусмотрена уголовная ответственность, т.к. вкуче действия обеих сторон считаются по условиям уголовного законодательства противоправными, соответственно обе стороны подлежат привлечению к установленной ответственности.

В противном случае, если у дающего взятку лица отсутствует состав уголовного правонарушения, соответственно у противоположной стороны не может быть состава преступления.

Таким образом, сценарий предложения взятки предусматривает действия за которые предусмотрена уголовная ответственность.

В этой связи, в целях исключения негативных последствий предлагается исключить «предложение любого вознаграждения» из реестра сценариев проверки на профессиональную добропорядочность.

Четвертое: Учитывая особенности национальной правовой системы, существующих конституционных гарантий по привлечению лиц к уголовной ответственности, казахстанское законодательство, в отличие от изученного нами зарубежного опыта, лишено возможности привлекать сотрудников правоохранительных органов после таких проверок к уголовной ответственности.

В этой связи, полагаем абсолютно правильным, необходимость параметризовать дисциплинарную ответственность каждого правоохранительного органа в зависимости от сценариев, в том числе за совершение коррупционного правонарушения, выявленного посредством механизма Integrity Check.

Меры дисциплинарной ответственности должны находить свою реализацию в рамках карьерного роста, выплаты премий, распределении квартир, прохождения принудительной психологической коррекции, а при высокой общественной опасности – увольнение из правоохранительного органа с закреплением коррупционной карточки, препятствующей в дальнейшем восстановлению в правоохранительную и государственную службу.

Заключение. На основании изложенного можно сделать вывод, что, нормы законопроекта требуют дополнительной проработки и анализа на предмет соответствия Конституции, нормам действующего законодательства, а также Концепции антикоррупционной политики на 2022-2026 годы.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года №802 Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (Дата посещения: 12 апреля 2024).

2. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года №522 Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республики Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522> (Дата посещения: 12 апреля 2024).

3. Davis, R. J., Carberry, C. M., Dignam, R. K., and Hayes, A. 2000. Performance study: The Internal Affairs Bureau's integrity testing program. Commission to Combat Police Corruption. The City of New York, Australian Commission for Law Enforcement Integrity (ACLEI). 2011. Inquiry into Integrity Testing. Parliamentary joint committee on the Australian commission for law enforcement integrity, DCAF. 2021. Police integrity testing. Thematic brief., Нас, Р. 2016. Integrity testing in Poland — Issues, experience and practical comments. Internal Security

4. Национальный доклад о противодействии коррупции за 2023 год [Электронный ресурс] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/695032?lang=ru> (Дата посещения: 22 июля 2024).

5. Проект Закона Республики Казахстан от 6 сентября 2024 года О тестировании на профессиональную добропорядочность [Электронный ресурс] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/716936?directionId=25455&lang=ru> (Дата посещения: 6 сентября 2024).

6. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года О правовых актах №480-V ЗРК [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> (Дата посещения: 14 апреля 2024).

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года №231-V ЗРК [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (Дата посещения: 14 апреля 2024).

Сведения об авторах

Казбекова А.Б. - ведущий научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, советник юстиции, магистр экономических и юридических наук.

Исмаилбаев Т.Ш. - главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции.

Аширбеков М.Е. - главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии

правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции.

Қазбекова А.Б. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының жетекші ғылыми қызметкері, әділет кеңесшісі, экономика және заң ғылымдарының магистрі.

Исмаилбаев Т.Ш. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, аға әділет кеңесшісі.

Өшірбеков М.Е. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, аға әділет кеңесшісі.

Kazbekova A.B. - Leading Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Justice Adviser, Master of Economic and Legal Sciences.

Ismailbaev T.Sh. - Chief Researcher of the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser of Justice.

Ashirbekov M.E. - Chief Researcher of the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser of Justice, Candidate of Law.

Ж.Ж. Сапаров¹, А.А. Амангельды², Б.А. Шопабает³

¹Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қонаев Университеті, Алматы, Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАСЫ БОЛҒАН ЖЕРДЕН БАС ТАРТҚАНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

ҚР ӘҚБтК - де, ҚР ҚК-де бұл ұғым ашылмағандықтан, ол қылмыстық және әкімшілік құқық тұрғысынан зерттелді, осы саладағы көрнекті ғалымдардың пікірлері зерттелді. Осыған байланысты ҚР ӘҚБтК-нің 611-бабының құрамы, сондай-ақ ҚР ҚК-нің 345-бабының 347-бабының құрамы егжей-тегжейлі талданды. Сондықтан ҚР Жоғарғы Сотының әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша заңнаманы және жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін қылмыстық заңнаманы қолдану практикасы жөніндегі нормативтік қаулыларының проблематикасы да ашылды. Сондай-ақ, салыстырмалы-құқықтық талдау ретінде Германия мен АҚШ-тың жол-көлік оқиғасы болған жерден кету тәжірибесі сипатталған.

Түйінді сөздер: жол-көлік оқиғасының орны, қылмыстық жауаптылық, әкімшілік жауаптылық, жол-көлік оқиғасының орнын қалдыру.

Правовое регулирование ответственности за оставление места дорожно-транспортного происшествия

В статье анализируется понятие «место дорожно-транспортного происшествия». Так как ни в КоАП РК, ни в УК РК не раскрыто данное понятие, оно исследовано с точки зрения уголовного и административного права, изучены мнения видных ученых в данной сфере. В связи с этим подробно проанализированы состав статьи 611 КоАП РК, а также составы статей 345 по 347 УК РК. Поэтому также раскрыта проблематика Нормативных постановлений Верховного суда по практике применения законодательства по административным правонарушениями уголовного законодательства за нарушения правил дорожного движения. Также в качестве сравнительно-правового анализа описан опыт Германии и США по поводу оставления места дорожно-транспортного происшествия.

Ключевые слова: место дорожно-транспортного происшествия, уголовная ответственность, административная ответственность, оставление места дорожно-транспортного происшествия.

Legal regulation of liability for leaving the scene of a traffic accident

The article analyzes the concept of "the place of a traffic accident. Since neither the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan nor the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan has disclosed this concept, it has been studied from the point of view of criminal and administrative law, the opinions of prominent scientists in this field have been studied. In this regard, the composition of Article 611 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the compositions of Articles 345 to 347 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, are analyzed in detail. Therefore, the problems of Normative decisions of the Supreme Court on the practice of applying legislation on administrative offenses and criminal legislation for violations of traffic rules are also disclosed. Also, as a comparative legal analysis, the experience of Germany and the United States regarding the abandonment of the scene of a traffic accident is described.

Keywords: the place of a traffic accident, criminal liability, administrative liability, abandonment of the place of a traffic accident.

Кіріспе. Жол-көлік оқиғалары (ЖКО) кез келген қоғамда үлкен қауіп-қатер туғызатын маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Әсіресе, жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тарту жағдайлары құқықтық реттеуді және қатаң бақылауды талап етеді. Мұндай жағдайлар көбіне зардап шеккендерге көмек көрсетпеу, қылмыстық жауапкершіліктен жалтару, немесе қашып кету мақсатында жүзеге асады. Бұл әрекеттер жол-көлік оқиғасының салдарларын одан әрі қиындатуы мүмкін, әрі қоғамдық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді. Қазақстан Республикасында жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тартқан тұлғаларға қатысты құқықтық жауапкершілік пен заңдық санкциялар айқындалған, бірақ осы мәселенің құқықтық реттелуі қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруды, сондай-ақ жол-көлік оқиғасы кезінде адамгершілік және әлеуметтік жауапкершілікті күшейтуді қажет етеді. Бұл зерттеудің мақсаты – жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тарту жағдайларының құқықтық реттелу мәселелерін қарастыру, олардың заңды жауапкершілігін талқылау және бұл мәселеге қатысты қазіргі заманғы заңнамалық өзгерістерді талдау

Бұқаралық ақпарат құралдары бізге жол-көлік оқиғаларына (бұдан әрі – ЖКО) кінәлі және құқық бұзушылық орнынан жасырынған жүргізушілердің қатыгездігі мен немқұрайлылығының таңғаларлық жағдайлары туралы жиі хабарлайды. Осылайша, олар зардап шеккендерді дәрменсіз күйде қалдырып қана қоймай, машинаның қалған ағынына қауіп төндіреді. Жол қозғалысы қауіпсіздігін арттыру мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады [1, 110 б.].

Негізгі бөлігі. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы № 534 (бұдан әрі – ЖҚЕ)[2] бұйрығымен бекітілген Жол жүрісі қағидаларының 1-тарауының 2-тармағының 32-тармақшасына сәйкес жол-көлік оқиғасы-көлік құралы жолымен жүру процесінде және оның қатысуымен туындаған, адамның денсаулығына зиян келтіруге, өліміне әкеп соққан оқиға, көлік құралдарының, құрылыстардың, жүктердің зақымдануы не өзге де материалдық залал. Жол-көлік оқиғасы кезінде ЖҚЕ 2-тарауының 9-тармағының 8-тармақшасына сәйкес оған қатысқан жүргізуші көлік құралын дереу тоқтатуға (орнынан ұстамауға), авариялық жарық дабылын қосуға және ЖҚЕ 7-тарауының 45-тармағының талаптарына сәйкес авариялық тоқтату белгісін (жыпылықтайтын қызыл фонарь) қоюға, заттарды жылжытпауға міндетті, оқиғаға қатысы бар. Аталған талаптар, оның ішінде жол-көлік оқиғасы үшін кінәсіз деп танылатын жүргізушіге де қолданылады. Мұндай жағдайларда жол-көлік оқиғасының орнын қалдырған кез келген жүргізуші жол қозғалысы ережелерінің талаптарын бұзады деген қорытындыға келуге болады, өйткені жол-көлік оқиғасының орнына оның басқа қатысушысы шақырған полицейлер келеді деп күтілмейді.

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 611-бабының 2-тармағына сәйкес жүргізушінің өзі қатысқан жол-көлік оқиғасы болған жерді жол қозғалысы ережелерін бұза қалдыруы елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не Көлік құралдарын басқару құқығынан бір жыл мерзімге айыруға әкеп соғады.

ҚР ӘҚБтК 611-бабының 3-тармағына сәйкес көлік құралын басқару құқығынан айырылған не көлік құралдарын басқару құқығы жоқ адам жасаған ҚР ӘҚБтК 611-бабының 2-тармағында көзделген іс-әрекет жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не отыз тәулікке әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғады [3].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 7 Нормативтік қаулысының 24-тармағына сәйкес «Соттардың Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің Ерекше бөлігінің нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы» Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау кезінде көлік құралын басқару құқығы сот орындаушысының ұсынуы бойынша тоқтатыла тұрған адамдардан айырмашылығы, көлік құралдарын басқару құқығынан айырылған жүргізушілер көлік құралын басқару құқығынан айырылған адамдар үшін жауапкершілікті көздейтін құқық бұзушылық субъектілері болып табылмайтындығына негізделуі керек, нормаларды қоспағанда, көлік құралдарын басқару құқығы жоқ адамдар, онда екі субъект бір уақытта тікелей айтылады (мысалы, ӘҚБтК-нің 611-бабының үшінші бөлігінде). Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 7 Нормативтік қаулысының 25-тармағына сәйкес «Соттардың Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің Ерекше бөлігінің нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы» ӘҚБтК-нің 611-бабының екінші бөлігінде көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамы көлік құралын басқаратын адам жол-көлік оқиғасы болған жерден қалған кезден бастап аяқталған болып есептеледі. Жол-көлік оқиғасы болған жерді шұғыл жағдайда зардап шегушіні ілеспе көлікпен жүзеге асыру мүмкін болмаған жағдайда дәрігерге дейінгі медициналық көмек көрсету үшін емдеу мекемесіне жеткізу қажеттілігіне байланысты қалдырған кезде жүргізуші ӘҚБтК-нің 611-бабына ескертпеге сәйкес осы бап бойынша жауапкершіліктен босатылады. Жоғарыда аталған нормативтік қаулының 26-тармағына сәйкес жол-көлік оқиғасы денсаулыққа зиян келтіруге, адамның өліміне, көлік құралдарына, құрылыстарға,

жүктерге зақым келтіруге не өзге де материалдық залалға әкеп соқпаған жағдайларда, оқиға орнын қалдыру ӘҚБтК-нің 611-бабы бойынша жауаптылыққа әкеп соқпайды. Егер жол-көлік оқиғасында жалғыз жәбірленуші құқық бұзушының өзі болса, мұндай жүргізуші ӘҚБтК-нің 610 және 611-баптары бойынша әкімшілік жауаптылыққа жатпайды, алайда жол жүрісі қағидаларының нақты тармағын бұзғаны үшін жауаптылықты көздейтін ӘҚБтК-нің Ерекше бөлігінің тиісті бабы бойынша әкімшілік жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Бұл ретте жүргізушімен ортақ меншіктегі өзге меншік иелерінің мүлкіне келтірілген зиянды өтеу мәселелері азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралуға және шешілуге жатады[4].

Сонымен қатар, ЖҚЕ жол-көлік оқиғасы болған жерден кету мүмкін болатын жағдайларды көздейді және бұл әрекеттер аталған әкімшілік құқық бұзушылық құрамына кірмейді. ҚР ӘҚБтК-нің 611-бабына сәйкес зардап шегушіге медициналық көмек көрсетуге байланысты жол-көлік оқиғасының орнын қалдырған адам осы бап бойынша жауапкершіліктен босатылады. Жол-көлік оқиғасы болған жерді қалдырған жүргізуші көлік құралдарын басқару құқығынан айырудан оның жасырынуға ниеті жоқ, ЖКО-ның екінші қатысушысына байланыс үшін өзінің барлық координаттарын берген немесе тіпті ЖКО орнынан кеткеннен кейін де оқиғаны ресімдеу үшін полицияның тиісті бөлімшесіне өз еркімен келгені де құтқарылмауы мүмкін. Мұндай жүргізуші аталған әкімшілік құқық бұзушылықты заң бойынша жасаған. Егер жол-көлік оқиғасында шұғыл медициналық көмекке мұқтаж және ілеспе көлікпен медициналық мекемеге жеткізу мүмкін емес зардап шеккендер болса, онда жүргізушіге осы зардап шеккендерді өз көлігімен емдеу мекемесіне жеткізуге, содан кейін ЖКО орнына қайта оралуға рұқсат етіледі. Жол-көлік оқиғасына қатысушының мұндай мінез-құлқы ҚР ӘҚБтК-нің 37-бабының қолданысына жататын болады, оған сәйкес аса қажеттілік жағдайында ҚР ӘҚБтК-нің қорғалатын мүдделеріне зиян келтіру Әкімшілік құқық бұзушылық болып табылмайды, яғни осы адамның немесе өзге де адамдардың өміріне, денсаулығына, құқықтары мен заңды мүдделеріне, қоғам мүдделеріне немесе қоғам мүдделеріне тікелей қатер төндіретін қауіпті жою үшін егер бұл қауіпті өзге құралдармен жою мүмкін болмаса және бұл ретте аса қажеттілік шегінен асып кетуге жол берілмесе, мемлекеттер. Осы норманың мәні бойынша жол-көлік оқиғасы болған жерді әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қалдыру мұндай әрекеттер болып табылмайды. Алайда, бұл жағдайда куәгерлердің қатысуымен көлік құралының жағдайын, оқиғаға қатысты іздер мен заттарды алдын-ала жазып, оларды сақтау және оқиға болған жерді айналып өтуді ұйымдастыру үшін барлық мүмкін шараларды қабылдау қажет екенін ескеру қажет, ал зардап шеккен адамды медициналық мекемеге жеткізгеннен кейін полиция қызметкерлерін шақыру үшін апат орнына оралу керек. Сондай-ақ, жол-көлік оқиғасына қатысқан жүргізушілер өздерінің көлік құралдарының жағдайын тіркеуге міндетті, егер олар автомобиль жолдарын босату үшін көліктерін жылжытатын болса. Олай болмаған жағдайда, мұндай жол-көлік оқиғасына қатысушылар ҚР ӘҚБтК-нің 611-бабының 1-бөлігінде көзделген әкімшілік құқық бұзушылық жасайтын болады, оған сәйкес жүргізушінің өзі қатысушы болып табылатын жол-көлік оқиғасына байланысты Қазақстан Республикасының Жол қозғалысы саласындағы заңнамасында көзделген міндеттерді орындамауы, осы Ереженің екінші бөлігінде көзделген жағдайларды қоспағанда баптар бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

«ЖКО орнын қалдыру» ұғымының мәнін түсіну қажет. Анықтама заңды түрде бекітілмеген, бірақ жол қозғалысы ережелеріне сүйене отырып, оны кең және тар мағынада тұжырымдауға болады. Кең мағынада, жол-көлік оқиғасы болған жерден кету (кету) – оған қатысқан жүргізушіні апат орнынан едәуір қашықтық пен уақытқа алып тастау. Тар мағынада-заңмен дәлелді себептер деп танылған жағдайларды қоспағанда, полиция қызметкерлері келген кезде оқиға орнында ЖКО-ға қатысы бар жүргізушінің болмауы. Бұған жол жүру бөлігін босату мақсатында көлік құралын жол жиегіне ауыстыру, сондай-ақ шұғыл зардап шеккендерді жақын маңдағы медициналық ұйымға дербес жеткізу, кейіннен апат орнына оралу жатады. ҚР ЖҚЕ 2-тарауының 9-тармағының 8-тармақшасына сәйкес жол-көлік оқиғасы кезінде оған қатысқан жүргізуші:

- жол қозғалысы Ережелерінің 7-тарауының 45-тармағының талаптарына сәйкес көлік құралын дереу тоқтатыңыз (орнынан ұстамаңыз), авариялық жарық дабылын қосыңыз және авариялық тоқтату белгісін (жыпылықтайтын қызыл шам) қойыңыз, оқиғаға қатысы бар заттарды жылжытпаңыз;

- зардап шеккендерге дәрігерге дейінгі медициналық көмек көрсету үшін ықтимал шаралар қабылдау, жедел медициналық көмек шақыру, ал шұғыл жағдайларда зардап шеккендерді ілеспе жолға жіберу, ал егер бұл мүмкін болмаса, өз көлігімен жақын жердегі емдеу мекемесіне жеткізу, өзінің тегін, көлік құралының мемлекеттік тіркеу нөмірлік белгісін (жеке басын куәландыратын құжатты немесе жүргізушіні көрсете отырып) хабарлау куәлік және көлік құралына тіркеу құжаты) және оқиға орнына оралу;

- ЖҚЕ 1-тарауының 8-тармағында көзделген жағдайларды қоспағанда, болған оқиға туралы жақын арадағы ішкі істер органына дереу хабарлауға, куәгерлердің тегі мен мекен-жайын жазуға және ішкі істер органдары қызметкерлерінің келуін күтуге;

- егер басқа көлік құралдарының қозғалысы мүмкін болмаса, жолдың жүру бөлігін босату;

- жолдың жүріс бөлігін босату қажет болған жағдайда, куәгерлердің қатысуымен көлік құралының, іздердің және оқиғаға қатысты заттардың жағдайын алдын ала жазып алу, оларды сақтау үшін барлық мүмкін шараларды қабылдау және оқиға орнын айналып өтуді қамтамасыз ету.

Бұл қарапайым ережелерді апатқа ұшыраған жүргізушілердің көпшілігі орындайды. Алайда, оларды елемей қана қоймай, полиция қызметкерлерінен жасырынып, жасаған әрекеттері үшін жауапкершіліктен аулақ болуға тырысатындар да бар. Жүргізушілерді қашуға итермелейтін жағдайлар әртүрлі. Көбінесе автокөлік жүргізушілері көлік құралын басқару кезінде алкогольдік, есірткілік немесе басқа мас күйін жасыруға тырысады. Шынында да, қысқа уақыт өткеннен кейін денеде мас болатын заттардың болуын анықтау қиынға соғады, бұл жоғарыда айтылғандай, жүргізушілерге қатаң жазадан аулақ болуға көмектеседі. Сонымен қатар, жасалған іс үшін жауапкершіліктен қорқу ар-ождан мен парасаттылықтан да күшті болуы мүмкін. Сол кезде адамның нені басшылыққа алатынын түсіну қиын, өйткені заманауи техника мен жолдағы бейнебақылау жүйелерінің дамуымен жасырыну және мүлдем байқалмай қалу қиындай түсуде. Кінәлілердің апат болған жерді тастап кетуінің көптеген басқа себептері бар: шұғыл кездесу, жұмысқа кешігу, жолаушыны шұғыл ауруханаға жатқызу қажеттілігі және т.б. алайда, жағдай қаншалықты төтенше болса да, жүргізуші зардап шеккендерге көмек пен көмек көрсетудің жолын табуға міндетті. Егер бұзушы қашып кетсе, тергеуші (анықтаушы), ПО қызметкерлері іске кіріседі. Жүргізушілер жасырынған ЖКО фактілері бойынша қозғалған қылмыстық істерді тергеу криминалистикалық әдістеме тұрғысынан біршама қиындық туғызады. Біріншіден, кінәлілердің апат орнынан кету жолын анықтау өте маңызды. Егер автокөлік жүргізушісі өз көлігімен жасырынған болса, онда көлік құралының негізгі сипаттамалары: мемлекеттік нөмірі, түсі, моделі және т.б. туралы ақпарат алу үшін ықтимал куәгерлерден жауап алу қажет. Егер құқық бұзушы өз көлігін тастап, белгісіз бағытта қашып кетсе, онда ықтимал тергеу әрекеттерінің ауқымы едәуір кеңейеді. В.В. Сергеев пен А.А. Кановтың пікірінше, бірінші кезекте көлікті басқарған адамның іздерін анықтау үшін көлік құралын тексеру керек [5, 58 б.]. Егер көлік ұрланған болса, онда жүргізуші мен көліктің заңды иесінің іздерін шектеу мәселесі туындайды. Оның шешімі қылмысқа қатысы бар адамды анықтауға көмектеседі. Ол үшін жедел-тергеу тобының құрамына криминалистер, автотехника мамандары, трасолог-мамандар, сарапшылар және т. б. кіруі мүмкін. Іздер биологиялық (саусақ іздері, қан, сілекей және т.б.), заттай (киім немесе оның бөліктері, жеке заттар, заттар) болуы мүмкін. Олардың арқасында адамды генетикалық белгілері бойынша анықтауға болады. Бейнебақылау және бейнетіркеу камераларынан жазбаларды алу сияқты тұлғаны іздеудің тиімді әдісі туралы ұмытпаңыз. Бұл стационарлық, мобильді жол бейнекамералары; дүкендердің, өндірістік, қызметтік және басқа ғимараттардың сыртқы бақылау жүйелері; апат болған аймаққа кіруі мүмкін автомобильдердің бейнетіркегіштерінен жазбалар болуы мүмкін.

Бірақ жүргізуші жасырынған ЖКО-ны тергеудің жоғарыда аталған әдістерінің барлық тиімділігіне қарамастан, статистика бойынша мұндай қылмыстардың 6-10% - ы ашылмаған. Өкінішке орай, кез-келген жағдайда оқиға куәгерлері куәлік беру үшін полиция қызметкерлерін күте бермейді. Егер апат елді мекеннен тыс жерде немесе жолдың өзге де бос учаскесінде орын алса, олар кез келген басқа ақпарат көздері сияқты мүлдем болмауы мүмкін. Дәл осындай жағдайларда апат орнын қалдыру зардап шеккендердің өлімінен бастап жаңа апаттардың пайда болуына дейінгі ең қауіпті салдарға әкеледі (мысалы, жолда нашар көріну жағдайында автокөлік жүргізушісі апатты байқамады) және соның салдарынан зардап шеккендер санының артуы.

Қазіргі кезеңде кез келген мемлекеттің жұмыс істеуі мен жетілдірілуі дамыған жол көлік инфрақұрылымынсыз мүмкін емес. Өз кезегінде, жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Әрине, бірқатар себептер бойынша ЖКО-ның толық болмауына қол жеткізу мүмкін емес, жан басына шаққандағы көлік құралдарының саны уақыт өте келе артып келеді, алайда барлық қолжетімді құралдар ЖКО санын және олардың салдарын азайтуға бағытталуы тиіс. Кейбір жүргізушілер өз әрекеттері үшін жауапкершіліктен аулақ болғысы келіп, түрлі себептерді басшылыққа ала отырып, апат болған жерден кетеді. Кейбіреулер олардың ЖКО-ға қатысы анықталмайды деп үміттенеді, басқалары мас күйін жасыруға тырысады, ал басқалары өз әрекеттеріне басқаша сылтау табады [6, 68 б.].

ҚР ҚК-нің 347-бабына сәйкес жол-көлік оқиғасы орнын қалдырғаны үшін көлік құралын басқаратын және жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзған адамның жол-

көлік оқиғасы болған жерді тастап кетуі үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген, ҚР ҚК-нің 345, 345-1 және 346-баптарында көзделген ауыр зардаптар туындаған жағдайда бір адамға дейін айыппұл салынады сол мөлшердегі түзеу жұмыстарымен немесе қоғамдық жұмыстарға алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге тартумен мыңдаған айлық есептік көрсеткіштер, үш жылға дейінгі мерзімге немесе онсыз белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра отырып, екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыру. ҚР ҚК 347-бабының ескертпесіне сәйкес зардап шеккендерге көмек көрсетуге байланысты жол-көлік оқиғасының орнын қалдырған адам осы бап бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылады[7].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы № 3 нормативтік қаулысының 2-тармағына сәйкес «Жол жүрісі және көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы» ҚК-нің 347-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі деп қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытқа дейін 16 жасқа толған, механикалық көлік құралын басқарған және жол жүрісі қағидаларын бұзуға жол берген адам немесе көлік құралдарын пайдалану. Мұндай адамның жүргізуші куәлігінің болуы немесе болмауы, сондай-ақ оны пайдалану білімі мен дағдылары қылмыстық жауаптылық негізіне әсер етпейді. Көрсетілген нормативтік қаулының 11-тармағына сәйкес ҚК-нің 345, 346, 351-баптарында көзделген және жол-көлік оқиғасының орнын қалдырған салдарлар туындаған кезде жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзғаны үшін кінәлі жүргізушінің іс-әрекеті ҚК-нің 345, 346, 351 және 347-баптарында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануы тиіс. ҚК-нің 347-бабына сәйкес зардап шеккендерге көмек көрсетуге байланысты жол-көлік оқиғасы болған жерден кеткен адам осы бап бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Адам болған оқиға туралы полиция органдарына хабарлау, жол-көлік оқиғасы болған жерде өз күшімен жәбірленушіге көмек көрсету мүмкін болмаған кезде қосымша көмек шақыру мақсатында жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп бара жатқанда да ҚК-нің 347-бабы бойынша жауапты бола алмайды. Осы нормативтік қаулының 12-тармағына сәйкес егер автокөлік құралын ұрлаған не ұрлаған адам оны басқару кезінде ҚК-нің 345, 346-баптарында көрсетілген зардаптарға әкеп соққан Жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуға жол берсе, онда оның әрекеттері ҚК-нің 188 немесе 200-баптарында тиісінше көзделген жасалған қылмыстардың жиынтығы бойынша, сондай-ақ ҚК-нің 200-бабына байланысты саралануы тиіс, істің нақты мән - жайларынан-ҚК 345, 346, 347-баптарымен. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы № 3 "жол жүрісі және көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану практикасы туралы" нормативтік қаулысының 20-тармағына сәйкес егер адамның іс-әрекеті 345-баптың бірінші, екінші бөліктерінде, бірінші бөліктерінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын құраса, ҚК-нің 346-бабының екінші, үшінші және 347-бабында ҚК-нің 68-бабын қолдану туралы мәселе әрбір іс-әрекетке қатысты жеке шешіледі[8].

ЖКО орнынан кеткен адамдар үшін жазаларды таңдауда шетелдік заң шығарушының көзқарасы да екіұшты болып қала береді. Сонымен, АҚШ-та мұндай бұзушылық үшін 1000 доллардан 10000 долларға дейін және/немесе 1 жылдан 5 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалады. Жоғарыда аталған жазалардың мөлшері апат салдарынан болған зиянды салдарға байланысты болатындығы ерекше назар аударуға тұрарлық. Жаза айыппұл немесе бас бостандығынан айыру болып табылатын Германияда да апат болған жерді қалдыру жауапкершілігі ұқсас. Бұл ретте, егер жәбірленушіге немесе куәгерлерге өз деректерін хабарлаған жағдайда, онда ЖКО орнын қалдыру құқыққа қайшы әрекет болып табылмайды. ЖКО салдарынан елеусіз зиян келтірілетін жағдай, содан кейін жоқ көлік иесі 60 минут ішінде күтіледі, содан кейін кінәлі ЖКО орнынан кете алады [9; 10].

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитеті өз есебінде 2022 жылдың 9 айында бүкіл Қазақстан бойынша ЖКО-да 1700 адам қаза тапқанын хабарлады. Бұл көрсеткіш өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 20% - ға жоғары және соңғы бес жылдағы ең жоғары көрсеткіш [11, 159 б.].

ЖКО орнын қалдыру проблемасы әкімшілік және қылмыстық заңнаманы бұзумен ғана емес, көлік құралын басқаратын адамдардың моральдық-адамгершілік бағдарларымен де байланысты. Жол-көлік оқиғасынан кейін уақтылы көмек көрсету жәбірленушінің өмірін сақтап қалуы ғажап емес. Сондықтан көлік қауіпсіздігі мәселелерін мемлекет қана реттеп қоймай, азаматтық қоғамның тиісті реакциясымен бірге жүруі керек [12].

Қорытынды. Қорытындылай келе, жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тарту мәселесі бүгінгі таңда көлік қатынасының дамуымен бірге айтарлықтай өзекті және күрделі мәселеге айналып отыр. Қазақстан Республикасының заңнамасы осы мәселеге қатысты қажетті құқықтық реттеулерді қарастырады, бірақ бұл құқықтық нормаларды нақты және тиімді іске асыру қажет. Жол-көлік оқиғасы

болған жерден бас тарту – бұл тек заң бұзу емес, сонымен қатар қоғамдағы адамгершілік және моральдық қағидаларды бұзу болып табылады. Мұндай әрекет тек зардап шеккен адамға емес, жалпы қоғамға да зиян келтіреді.

Құқықтық реттеу саласында жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тарту үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік қарастырылғанымен, оның тиімділігі көбінесе заңдарды орындау мен олардың қатал қолданылуына тәуелді. Осы орайда, жол-көлік оқиғалары кезінде көмек көрсетудің маңыздылығы мен оны болдырмау үшін жүргізушілердің жауапкершілігін арттыруды талап етеді. Заңнамада белгіленген жазалар мен санкциялар дұрыс әрі әділ қолданылған жағдайда ғана бұл мәселенің алдын алу мүмкін болады.

Сонымен қатар, жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тартуды болдырмау үшін қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту қажет. Әрбір көлік жүргізушісі жолда жауапкершілікті сезініп, заңнаманың талаптарын орындай отырып, өз іс-әрекеттерінің салдарын түсінуі тиіс. Бұл үшін құқықтық ақпараттандыру, білім беру және оқыту жұмыстарын жүргізу маңызды. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар осы бағытта жүйелі түрде жұмыс істеп, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған бағдарламаларды іске асыруы қажет.

Қорытындысында, жол-көлік оқиғасы болған жерден бас тарту әрекетін қатаң түрде заңды жауапкершілікке тарту, сондай-ақ осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру қоғамдағы қауіпсіздік деңгейін арттыруға және көлік жүргізушілерінің жауапкершілігін нығайтуға ықпал етеді. Қоғамда құқықтық тәртіпті сақтау үшін әрбір азаматтың, оның ішінде көлік жүргізушілерінің де жауапкершілігі аса маңызды рөл атқарады. Тек осындай кешенді тәсілдер мен заңнамалық жаңашылықтарды енгізу арқылы жол-көлік оқиғаларының алдын алу және олармен байланысты құқық бұзушылықтарды азайту мүмкін болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Волошин А. И., Деревянкина С.А. Ответственность за оставление места ДТП: административная или уголовная? // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. – 2019. – Т. 5 (71). - № 3. – С. 110–115.
2. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 534 «Об утверждении Правил дорожного движения, Основных положений по допуску транспортных средств к эксплуатации, перечня оперативных и специальных служб, транспорт которых подлежит оборудованию специальными световыми и звуковыми сигналами и окраске по специальным цветографическим схемам» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36434215&pos=1;-23#pos=1
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399&pos=5;-198#pos=5;-198
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 7 О некоторых вопросах применения судами норм Особой части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36288561&pos=3;-198#pos=3;-198&sdoc_params=text%3D611%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D36288561%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=4
5. Сергеев В.В., Канов А.А. О некоторых проблемах установления лиц, скрывшихся с мест совершения дорожно-транспортных преступлений // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2015. – С. 57-62.
6. Кузминова Е.Ю. Правовые особенности привлечения к ответственности за оставление места дорожно-транспортного преступления // Государственная служба и кадры. - 2021. - № 4. - С. 67-68.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5373;41#pos=5373
8. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 3 «О практике применения уголовного законодательства по делам об уголовных правонарушениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31037616&pos=2;-198#pos=2;198&sdoc_params=text%3D347%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D31037616%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=6
9. Лачин А.А., Лачина Е.А. Уголовная ответственность за оставление места ДТП: история, современность и международный опыт // Ученые записки. - 2018. - № 2. - С. 90-93.
10. https://en.wikipedia.org/wiki/DUI_laws_in_California

11. Хасанова В.В., Паршин Д.В. Административная ответственность в сфере дорожного движения в Республике Казахстан: теоретико-правовые аспекты // Ученые труды Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова. С. 157-166.

12. Трофимов В.Е. Некоторые особенности субъективной стороны преступления, предусмотренного ст. 264.1 УК РФ // Современное общество и право. - 2021. - № 1. - С. 80-86.

Авторлар туралы мәліметтер

Сапаров Ж. Ж. – құқық магистрі, М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Алматы академиясының ОҒЗЖ бастығы, полиция подполковнигі.

Амангельды А.А. – заң ғылымдарының докторы, Қонаев университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Шопабаев Б.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Сапаров Ж.Ж. – магистр юридических наук, начальник ОНИИР Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова, подполковник полиции.

Амангельды А.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева.

Шопабаев Б.Б. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Saparov Zh.Zh. – master of Law, Head of the ONIR of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, police Lieutenant Colonel.

Amangeldy A.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of Kunaev University.

Shopabaev B.B. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

Л.Т. Культемирова¹, К.Р. Усеинова², А.Г. Кан¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ И КЛАССИФИКАЦИИ ОРУЖИЯ

Актуальность исследования понятия оружия обусловлена несколькими факторами, в числе которых – изменения в структуре угроз безопасности. Развитие технологий ставит новые вызовы перед исследователями и законодателями, что требует глубокого понимания различных типов оружия и их классификации. Это необходимо для разработки эффективной стратегии обеспечения безопасности и государственной политики в области контроля за оборотом оружия. Учитывая, что традиционные классификации не всегда охватывают новые формы оружия, возникает необходимость в создании более гибкой и комплексной системы.

В статье предложены критерии классификации, которые помогают структурировать понимание оружия. Это важно для разработки правовых норм и правоприменительной практики. Комплексный анализ позволяет выявить не только функциональные особенности различных типов оружия, но и их влияние на общество в целом.

Ключевые слова: классификация оружия, гражданское оружие, оборот оружия, холодное оружие, огнестрельное оружие, оружие самообороны, спортивное оружие, охотничье оружие.

Қарудың түсінігі мен жіктелуі туралы сұраққа

Қару ұғымын зерттеудің өзектілігі бірнеше факторларға байланысты, соның ішінде қауіпсіздік қатерлерінің құрылымындағы өзгерістер. Технологияның дамуы зерттеушілер мен заң шығарушыларға жаңа қиындықтар туғызады, бұл қарудың әртүрлі түрлерін және олардың қолданылуын терең түсінуді талап етеді. Бұл қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімді стратегияларын және қару айналымын бақылау саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу үшін қажет. Дәстүрлі классификациялар әрқашан қарудың жаңа түрлерін қамтымайтынын ескере отырып, икемді және жан-жақты жүйені құру қажеттілігі туындайды.

Мақалада қаруды түсінуді құрылымдауға көмектесетін жіктеу критерийлері ұсынылған. Бұл құқықтық нормалар мен құқық қолдану практикасын әзірлеу үшін маңызды. Кешенді талдау қарудың әртүрлі түрлерінің функционалдық ерекшеліктерін ғана емес, олардың жалпы қоғамға әсерін де анықтауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: қару-жарақтың жіктелуі, азаматтық қару, қару-жарақ айналымы, суық қару, атыс қаруы, өзін-өзі қорғау қаруы, спорттық қару, аңшылық қару.

On the issue of the concept and classification of weapons

The relevance of the study of the concept of weapons is due to several factors, including changes in the structure of security threats. The development of technology poses new challenges to researchers and legislators, which requires a deep understanding of various types of weapons and their use. This is necessary for the development of effective security strategies and State policy in the field of arms control. Given that traditional classifications do not always cover new forms of weapons, there is a need to create a more flexible and comprehensive system.

The article proposes classification criteria that help structure the understanding of weapons. This is important for the development of legal norms and law enforcement practice. A comprehensive analysis reveals not only the functional features of various types of weapons, but also their impact on society as a whole.

Keywords: classification of weapons, civilian weapons, arms trafficking, edged weapons, firearms, self-defense weapons, sports weapons, hunting weapons.

Введение. Оружие всегда имело значимое место в жизни человека. С древних времен оно использовалось как средство охоты, защиты и ведения военных действий. В истории человечества оружие формировало социальные структуры и политические системы, оказывая влияние на культуру и развитие государств. Каждое новое технологическое достижение в области производства оружия не только меняло способы его использования, но и вносило изменения в общественные отношения.

В современном мире, несмотря на достижения науки и технологий, оружие продолжает оставаться актуальным как в контексте военной и правоохранительной деятельности, так и в повседневной жизни граждан. Его использование вызывает широкий спектр мнений и обсуждений. Современные реалии требуют глубокого понимания того, что такое оружие, а также его особенностей. Существует множество точек зрения на роль оружия в обществе. Некоторые эксперты подчеркивают важность свободного доступа к оружию как инструменту самообороны, который может обеспечить гражданам защиту от угроз, в то время как другие акцентируют внимание на необходимости строгого контроля с целью предотвращения противоправных действий и насилия [1]. Кроме того, отмечается повышенный риск убийств во время самообороны. В частности, исследователи связи между владением оружием и нападениями с применением огнестрельного оружия пришли к выводу, что у лиц, имевших при себе оружие, было в 4,46 раза больше шансов быть застреленными при нападении, чем у тех, у кого его не было [2]. Поддерживая введение контроля за оборотом оружия и установление специфичных запретов и ограничений, сторонники контроля отмечают, что владельцы оружия должны осознавать свои обязательства перед согражданами и признавать ограничения своей конституционной защиты [3].

Такие полярные позиции подчеркивают важность понимания природы оружия и его воздействия на общество, сложность и многогранность данного вопроса.

Материалы и методы. Исследование вопросов понятия и классификации оружия осуществлялось на базе законодательства Республики Казахстан и теоретических разработок в данной области.

Методологическую основу работы составили базовые принципы диалектического материализма, которые позволяют отразить взаимосвязь теории и практики, содержания и формы предмета исследования, процессы развития и качественных изменений рассматриваемых правовых явлений. Для формулирования выводов и предложений использовались общие частнонаучные методы, как дескриптивный, сравнительно-правовой, конкретно-социологический, структурно-функциональный, а также методы анализа и синтеза.

Основная часть. Анализ понятия «оружие» в научно-теоретическом и нормативном правовом контексте позволяет выявить ключевые аспекты его понимания и применения.

В научной теории оружие рассматривается как *средство нападения и активной защиты, имеющее физическое, химическое или биологическое воздействие. Это характеризует его как средство уничтожения или выведения из строя живой силы и материально-технических ресурсов* [4, с.41]. Данное определение подчеркивает несколько концептуальных положений. Во-первых, оружие обладает функциональностью, так как имеет конкретную цель – уничтожение или выведение из строя. Во-вторых, тип воздействия, на который указывается, включает различные виды (физическое, химическое, биологическое), что расширяет понимание оружия как многофункционального инструмента. Наконец, определение акцентирует внимание на различиях между типами оружия, что может стать основой для дальнейшего анализа и изучения его различных форм.

Согласно Закону Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» *оружием являются устройства или предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой или иной цели, а также для подачи сигналов* [5]. Такое толкование акцентирует внимание на нескольких важных моментах. Во-первых, юридическая фиксация в законодательстве позволяет четко определить, что может быть классифицировано как оружие, что имеет важное значение для правоприменения и регулирования оборота. Во-вторых, целевой подход, выражающийся в упоминании о «поражении живой или иной цели», подчеркивает целевую природу оружия. Однако важно также учитывать и сигнальные устройства, что демонстрирует широкий спектр применения оружия, выходящий за рамки его поражающих свойств. В-третьих, конструктивная особенность, выделенная в определении, подчеркивает, что оружие должно быть специально спроектировано и изготовлено для выполнения определенных функций. Это означает, что предметы не могут быть отнесены к оружию, если они не имеют соответствующего конструктивного замысла. Как отмечено Е.М. Бимолдановым, целевое предназначение оружия – поражение цели – и составляет его сущность, как особого предмета материального мира. Оно изначально закладывается в конструкцию и является его объективным свойством, независимо от того, как оно используется в действительности [6, с.24].

Конструктивная предрасположенность учитывает возможность изготовления оружия, как на заводе, так и кустарным способом. Заводское изготовление основано на научных исследованиях, инженерных решениях и испытаниях оружия, осуществляемых в соответствии с международными и национальными стандартами. Факт кустарного производства, во-первых, говорит о максимальной вероятности несоответствия оружия стандартам безопасности, и, во-вторых, о законности его существования в принципе.

Проводя сравнительный анализ двух подходов к определению оружия, можно сделать следующие выводы:

1. Масштаб определений. Научно-теоретическое определение является более широким, поскольку подразумевает различные формы и виды оружия, его функциональные особенности и цели применения. Это позволяет учитывать разнообразие ситуаций и контекстов, в которых может использоваться оружие. Юридическое определение более узкое и конкретное. Это важно для правоприменения, поскольку четкие границы позволяют избежать правовых пробелов. Узость определения служит основой для конкретных норм, что критично для регулирования и контроля.

2. Контекст применения. Теоретическое понимание акцентирует внимание на функциональных аспектах и последствиях использования оружия, рассматривая его как инструмент, который может применяться как для нападения, так и для защиты. В этом контексте внимание уделяется социокультурным, этическим и психологическим аспектам. Это позволяет глубже понять, как оружие влияет на поведение людей. Правовое определение сосредотачивается на вопросах регулирования и контроля. Оно определяет, что именно считается оружием и каким образом оно может быть использовано. Такое определение важно для обеспечения правопорядка.

3. Ориентация на защиту и нападение. Оба определения затрагивают аспекты нападения и защиты, однако делают это по-разному. Научное определение делает акцент на функциональных возможностях оружия, подчеркивая его роль как инструмента достижения цели (в том числе, в контексте защиты и нападения). Это позволяет рассмотреть оружие как средство, используемое в разных социальных и культурных контекстах. Юридическое определение ограничивается конкретными устройствами и их предназначением, что может свести обсуждение оружия к его механическим характеристикам. Такое определение акцентирует внимание на том, что законодательством признается оружием. Это важно для правоприменения, но не всегда позволяет глубоко рассмотреть социальные аспекты применения оружия.

Для полного понимания термина «оружие» важно учитывать правовую и научно-теоретическую позиции, так как они взаимодополняют друг друга. Научно-теоретическое определение предоставляет обширный контекст и перспективу, что важно для исследовательской и аналитической работы. Юридическое определение формирует четкие границы для регулирования и контроля, что необходимо для защиты общества от потенциальных угроз.

В целях эффективного управления вопросами использования оружия необходима его классификация. Этот процесс важен для достижения нескольких ключевых целей. Классификация помогает четко определять, какие устройства относятся к оружию и какие виды подлежат регулированию. Это способствует более эффективному контролю за оборотом оружия и обеспечению безопасности в обществе. Ясная классификация также упрощает разработку законодательных норм, учитывающих особенности различных типов оружия, что позволяет избежать правовых пробелов и адаптировать законодательство к новым технологиям и видам оружия. Кроме того, понимание разных категорий оружия способствует прогнозированию и предотвращению преступлений, а также разработке более целенаправленных мер регулирования и профилактики. Важно также уделять внимание обучению правилам пользования каждого конкретного вида оружия.

Классификация оружия основана на нескольких ключевых принципах и критериях, которые позволяют систематизировать различные его виды и назначение. Эти критерии не только помогают структурировать понимание оружия, но и играют важную роль в разработке законодательных норм и правоприменительной практики. Такой подход способствует более эффективному управлению вопросами оборота оружия и повышает уровень безопасности в обществе, позволяя лучше учитывать специфические характеристики разных типов оружия.

К критериям классификации можно отнести: метод передачи энергии, функциональное и целевое назначение оружия, его конструктивные особенности, принципы действия, способы поражения цели, и др. Данная классификация применима, как в целом, для всех видов оружия, так и для конкретных его категорий.

Такие критерии, как принцип действия оружия и метод передачи энергии тесно переплетаются. В соответствии с ними оружие делится на огнестрельное, газовое, метательное и т.д. Отличие

критериев состоит в том, что они фокусируются на разных аспектах работы оружия. Принцип действия описывает общий способ работы оружия, в то время как метод передачи энергии берет за основу источник и способ передачи энергии, которая приводит оружие в действие.

Целевое назначение определяет, для каких целей и в каких условиях предназначено применение оружия. Этот критерий важен для понимания функции оружия, его применения и специфических требований, которые к нему предъявляются.

Конструктивные особенности оружия, как критерий классификации, объединяет виды оружия на основе его конструктивных характеристик. Речь идет о совокупности параметров и особенностей, определяющих его дизайн и функциональность. Например, бесствольное, короткоствольное или длинноствольное оружие и т.д.

Способ поражения цели, как критерий классификации, фокусируется на том, каким образом оружие воздействует на цель. Основными видами воздействия могут быть проникающее, разрывное, химическое, энергетическое, дезориентирующее и т.п. действия.

Прежде, чем начинать анализ непосредственно самой классификации, важно подчеркнуть, что в теории существуют различные подходы, объединенные тем, что на разных этапах развития оружия классификации являются условными и в большей степени отражающими исторический процесс в понимании природы оружия.

В теории криминалистического оружейведения широко распространены классификации огнестрельного и холодного оружия, необходимость которых вытекает из задач, решаемых судебно-баллистической экспертизой.

Так, в целях классификации оружия и его описания в качестве огнестрельного выделяют такие критерии, как оружейность, огнестрельность и надежность [4, с.41-42]. Критерий оружейности определяет целевую предназначенность объекта. Он демонстрирует его способность поразить цель. Критерий огнестрельности основан на способности оружия поражать цель за счет энергии, производимой в результате использования взрывчатого вещества. Критерий надежности, по мнению авторов, предполагает возможность многократного использования оружия и его безопасность для стреляющего [4, с.42].

Условием, позволяющим отнести оружие к категории огнестрельного, является совокупность ряда конструктивных элементов. В криминалистическом оружейведении к таким элементам относят: а) ствол или элемент, его заменяющий; б) запирающее устройство; в) воспламеняющее устройство [4, с.42]. Каждый из перечисленных элементов выполняет свои функции: ствол предназначен для направленного движения снаряда, что обеспечивает его попадание в цель; запирающее устройство в момент выстрела закрывает казенную часть ствола; воспламеняющее устройство создает образование энергии, приводящей в движение снаряда.

Шарипов С.Р. отличительными признаками огнестрельного оружия указывает: целевое назначение (поражение человека, животного, преград) и огнестрельность как принцип действия [7, с.166].

Калимова А.С. признаки огнестрельного оружия делит на общие, специальные и факультативные [8, с.248]. Общий признак характеризует предназначенность орудия для нападения или активной обороны (защиты) и поражения цели путем ее разрушения либо нанесения телесных повреждений. К специальному признаку относятся: использование энергии газов пороха или иного взрывчатого вещества для метания снаряда; наличие ствола для придания направления движения снаряду; наличие устройства для воспламенения заряда; достаточное поражающее действие снаряда; наличие конструкции и прочности объекта, обеспечивающих возможность производства из него более одного выстрела. В качестве факультативного признака рассматривается наличие механизмов запирания и воспламенения заряда, приспособлений, обеспечивающих удобное удержание оружия и прицеливание

Обосновывая понятие и признаки огнестрельного оружия, исследователи предлагают различные вариации классификаций [4, 7, 9]. Их содержание обусловлено определенными критериями и не имеет концептуальных различий. В общем виде классификация огнестрельного оружия основана на таких критериях, как способ заряжения; количество зарядов; устройство механизма перезарядки; длина ствола; количество стволов; конструктивные особенности ствола; калибр; характер стрельбы; обслуживание в бою; характер снаряда; расположению ствола.

Говоря о холодном оружии, следует отметить точку зрения, что это понятие собирательное, которое относится в равной степени к целой группе предметов вооружения. Существует множество предметов, которые не являются холодным оружием, но характеризуются наличием одноименных деталей в их конструкциях, присущих холодному оружию. Например, клинок, лезвие, острие, рукоятка и др. части имеются не только у холодного оружия, но и у предметов хозяйственно-бытового

применения. Поскольку во многих источниках по криминалистике перечисленные части рассматриваются в контексте холодного оружия, их неверно отождествляют с признаками такого оружия. Это «отрицательно отражается на процессе исследования и является причиной неточных и даже ошибочных выводов» [10, с.16].

Для признания предмета в качестве холодного оружия необходима совокупность признаков, которым этот предмет должен соответствовать. Такие признаки делятся на общие и специальные. Общим признаком является предназначение предмета для поражения цели. К специальным признакам относятся: изготовление с целью непосредственного причинения вреда здоровью, опасного для жизни, и отсутствие прямого производственного и хозяйственно-бытового назначения; конструкция, размеры и материал предмета, обеспечивающие нанесение тяжких повреждений; необходимость применения мускульной силы человека для нанесения повреждений; по принципу поражающего действия оружие должно быть колющим, рубящим, режущим, колюще-режущим, колюще-рубящим, ударно-раздробляющим или комбинированным [10, с.18].

Как и в случае с огнестрельным оружием, для классификации холодного оружия за основу взяты критерии, которые позволяют сформировать правильное представление о разнообразии холодного оружия [10, с.19]. Такими критериями являются: назначение; конструктивное устройство; способ изготовления; способ механического воздействия.

Оружие, как социальный и культурный феномен, требует всестороннего подхода к его исследованию. Выход за рамки классификации только огнестрельного и холодного оружия позволяет более полно охватить разнообразие средств, используемых для достижения цели применения оружия. Современные высокотехнологичные решения лежат в основе создания оружия, основанного на различных способах воздействия на цель.

Расширенное понимание оружия и его классификация позволяет более эффективно контролировать распространение различных видов оружия с учетом новых вызовов и угроз. Предложенная нами классификация основана на критериях, которые максимально раскрывают различные аспекты понятия и характеристики оружия. Такими критериями являются:

1. Метод передачи энергии, в соответствии с которым оружие делится на:

- *огнестрельное* – оружие, в котором выбрасывание пули, снаряда, гранаты из канала ствола происходит в результате воздействия энергии порохового или иного заряда;

- *газовое* – оружие, применение которого основано на использовании слезоточивых или раздражающих веществ. Это могут быть газовые пистолеты, револьверы и патроны к ним, механические распылители, аэрозольные и другие устройства;

- *метательное* – оружие, предназначенное для поражения цели на расстоянии путем метания. Метательное оружие делится на: метательное бросковое и метательное стрелковое. Для метательного броскового оружия используется мускульная сила человека, а для метательного стрелкового оружия – механическая энергия. Метательным стрелковым оружием являются спортивные луки и арбалеты, которые относятся к гражданскому спортивному оружию и предназначены для поражения мишеней при проведении спортивных тренировок и соревнований;

- *пневматическое* – оружие, у которого средство поражения цели получает направленное движение за счет энергии сжатого, сжиженного или отвержденного газа;

- *холодное* – оружие, предназначенное для непосредственного поражения цели с помощью мускульной силы человека;

- *электрическое* – оружие, представляющее собой специальное приспособление, применение которого основано на действии электрического разряда. Разновидностью электрического оружия является электрошоковое оружие, которое подразделяется на контактное и дистанционное. Принцип его действия основан на непосредственном воздействии электрического разряда на живую цель.

2. Целевое назначение оружия, в соответствии с которым выделяют оружие:

1) *боевое* ручное стрелковое и холодное. Такое оружие предназначено для решения боевых, оперативно-служебных и учебных задач;

2) *гражданское*, т.е. используемое гражданами в целях коллекционирования, экспонирования, самообороны, занятий спортом, охотой, а также организациями образования и культуры в образовательных и культурных целях. В соответствии с указанными целями применения, гражданское оружие, в свою очередь, делится на пять видов: оружие самообороны, спортивное, охотничье, сигнальное и охолощенное оружие;

3) *служебное*, предназначенное для использования в целях обеспечения личной безопасности политическими государственными служащими, имеющими право приобретать (получать) служебное оружие в соответствии с законодательством Республики Казахстан, депутатами Парламента

Республики Казахстан, а также организациями при осуществлении возложенных на них законодательством и предусмотренных их уставами (положениями) задач по защите жизни и здоровья граждан, собственности, по охране объектов окружающей среды и природных ресурсов, ценных и опасных грузов, специальной корреспонденции. Правом на владение служебного оружия обладают организации с особыми уставными задачами.

3. Конструктивные характеристики, по которым оружие делится на:

- *гладкоствольное*, т.е. имеющее ствол с внутренней гладкой поверхностью, без нарезов или спиральных углублений;
- *нарезное*, ствол которого имеет внутренние спиральные нарезы;
- *комбинированное* – огнестрельное оружие, которое объединяет в одном корпусе несколько различных типов стволов;
- *длинноствольное* – категория огнестрельного оружия, ствол которого имеет длину более 400 мм;
- *среднествольное* – категория огнестрельного оружия, длина ствола которого варьируется от 200 до 400 мм;
- *короткоствольное* – тип огнестрельного оружия, для которого характерна относительно короткая длина ствола. Она обычно составляет менее 200 мм;
- *бесствольное* – оружие, которое не имеет традиционного ствола и использует альтернативные механизмы и технологии для стрельбы и достижения цели;
- *холодное клинковое* – тип оружия, которое основывается на физической силе пользователя и имеет лезвие (клинок) для поражения цели. Эффективность этого вида оружия зависит от физической силы и техники пользователя. В зависимости от длины клинка различают длинноклинковое (длина клинка 600 мм и более), среднеклинковое (350-600 мм), короткоствольное (до 350 мм) [10, с.23];
- *холодное неклинковое* – оружие, применение которого основано на физической силе пользователя и не имеет лезвия клинка. Принцип действия такого оружия заключается в причинении вреда здоровью в виде ушибов с размозжением, раздавливанием или раздроблением мягких и костных тканей.

4. Способ поражения цели, в соответствии с которым оружие делится на:

- 1) *огнестрельное* (отличающееся по типу боеприпасов, по способу стрельбы, по типу патрона);
- 2) *холодное* (колющее, режущее, ударно-дробящее);
- 3) *оружие массового поражения* (химическое, биологическое, радиоэлектронное, ядерное);
- 4) *энергетическое оружие* (лазерное, инфразвуковое);
- 5) *пневматическое оружие*;
- 6) *зажигательное оружие* (оружие или боеприпасы, предназначенные для поджога объекта или причинения людям ожогов посредством действия пламени, тепла или их совместного применения, возникающих в результате химической реакции вещества, доставленного к цели).

Приведенные критерии классификации позволяют систематизировать оружие и углубить понимание его разнообразия, функциональности и применения.

Заключение. Оружие, как инструмент определенного назначения, имеет не только физическое, но и социальное, культурное, правовое значение. Важно понимать, что оно не является статическим объектом, а постоянно меняется в зависимости от технологических достижений.

Классификация оружия, предложенная в данной работе, основывается на различных критериях, которые демонстрируют многообразие оружия и его функциональное назначение. Такой подход позволяет более детально изучать различные виды оружия и их влияние на общество, государство. Каждая категория оружия имеет свои уникальные характеристики и вызывает различную реакцию со стороны общества и государства. Понимание изменений в сфере производства оружия важно для разработки стратегий управления оборотом оружия и обеспечения безопасности личности, общества, государства.

Список использованных источников

1. Сайтбеков А.М., Мухамеджан М.С. Ұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойынша полиция қызметкерлері әрекеттерінің алгоритмі //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №1(70). - 2022. – 221-225 б.
2. Charles C. Branas, Therese S. Richmond, Dennis P. Culhane, Thomas R. Ten Have, and Douglas J. Wiebe, 2009: Investigating the Link Between Gun Possession and Gun Assault. American Journal of Public Health 99, 2034_2040, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.143099>

3. Ulrich, M. R. (2022). Balancing Rights and Responsibilities: The Role of Government and Citizens in Combatting Gun Violence. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 704(1), p. 292-309. <https://doi.org/10.1177/00027162231171474>

4. Брушковский К.Б., Дильбарханова Ж.Р., Котенко А.Н. Криминалистическое оружиеведение: исследование огнестрельного оружия: учебно-практическое пособие. – Алматы: Юрист, 2004. – 281 с.

5. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 1998 №339 г.. «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000339_. Дата обращения напр.: 22.09.2024

6. Бимолданов Е.М. Проблемы уголовно-правовой борьбы с хищением либо вымогательством оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: дисс....канд.юрид.наук. – Алматы, 2010. - 141 с.

7. Криминалистика: Учебник / Отв.ред. Б.М. Нургалиев. – Караганда: Болашак-Баспа, 2009. – 813 с.

8. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.

9. Плещачевский В.М. Оружие в криминалистике: понятие и классификация. – М.: Спарк, 2001. - 343 с.

10. Дильбарханова Ж.Р., Брушковский К.Б., Турецкий Н.Н. Криминалистическое оружиеведение: исследование холодного оружия. – Алматы: Юрист, 2004. – 148 с.

Сведения об авторах

Культемирова Л.Т. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент).

Усеинова К.Р. – заведующая кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор.

Кан А.Г. – кандидат юридических наук, Алматинская академия МВД РК имени М.Есбулатова.

Культемирова Л.Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент).

Усеинова К.Р. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Кан А.Г. – заң ғылымдарының кандидаты, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясы.

Kultemirova L.T. - Senior Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor

Useinova K.R. – Head of the Department of Theory and History of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law, Associate Professor.

Kan A.G. - Candidate of Law Sciences, Almaty academy Ministry of Internal Affairs of M. Esbulatov Almaty.

А.С. Молдағалиева¹, Л.К. Еркінбаева², М.К. Жусупбекова³
¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы
³Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ОРГАНИКАЛЫҚ ӨНІМ ӨНДІРІСІ МЕН АЙНАЛЫМЫ САЛАСЫНДАҒЫ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің № АР14870596 «Жайылымдық экожүйелерді ұтымды пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу мәселелері» гранттық жобасы аясында дайындалды.

Органикалық өндіріс - бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекше жүйесі. Бұл жүйенің негізін топырақтың құнарлылығы, экожүйенің сақталуы және адам денсаулығы құрайды.

Еліміздің ауыл шаруашылығы әлеуетін көтеру және органикалық өнім өндіру нарығын заңнамалық реттеу мәселесінің маңыздылығы арта түспек. Органикалық өнім өндіру саласында «Органикалық өнім өндіру туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне органикалық өнім өндіру және агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы, «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексі және өзге де нормативтік актілер басшылыққа алынады.

Мақалада авторлар органикалық өнім өндіру саласын заңнамалық реттеу, оның ішінде аталған заңнамаларды бұзғаны үшін әкімшілік жауаптылық құрамын саралайды.

Түйінді сөздер: органикалық өнім, органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидалары, органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын бұзу, органикалық өнім өндірудің шарттары, әкімшілік құқық бұзушылық.

Вопросы административной ответственности за нарушение в сфере производства и оборота органического производства в Республике Казахстан

Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № АР14870596 «Проблемы правового регулирования рационального использования и охраны пастбищных экосистем».

Органическое производство - это особая система сельскохозяйственного производства. Основу этой системы составляют плодородие почв, сохранение экосистем и здоровье человека.

Возрастает важность повышения сельскохозяйственного потенциала страны и законодательного регулирования рынка производства органической продукции. В сфере производства органической продукции руководствуются Законом Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года «О производстве органической продукции», Законом Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам производства органической продукции и развития агропромышленного комплекса», Кодексом Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» и иными нормативными актами.

В статье авторы рассматривают законодательное регулирование сферы производства органической продукции, в том числе состав административной ответственности за нарушение указанного законодательства.

Ключевые слова: правила производства и оборота органической продукции, нарушение законодательства в области производства органической продукции, условия производства органической продукции, административные правонарушения.

Issues of administrative responsibility for violations in the field of production and turnover of organic production in the Republic of Kazakhstan

The article was prepared within the framework of the grant project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. АР14870596 «Problems of legal regulation of rational use and protection of pasture ecosystems».

Organic production is a special system of agricultural production. The basis of this system is soil fertility, ecosystem conservation and human health.

The importance of increasing the country's agricultural potential and legislative regulation of the organic production market is increasing. In the field of organic production, they are guided by the Law of the Republic of Kazakhstan of November 27, 2015 «On the Production of Organic Products», the Law of the Republic of Kazakhstan of November 27, 2015 «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Production of Organic Products and the Development of the Agro-Industrial Complex», the Code of the Republic of Kazakhstan «On Administrative Offenses» and other regulatory acts.

In the article, the authors consider the legislative regulation of the sphere of organic production, including the composition of administrative responsibility for violation of this legislation.

Keywords: rules for the production and turnover of organic products, violation of legislation in the field of production of organic products, conditions for the production of organic products, administrative offenses.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілгендей, еліміздің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды [1]. Ата Заңымызда көзделген басты құндылығымыз - адам өмірін және табиғат байлығын сақтау - жаһандану нарығында еліміздің орнықты дамуына тікелей ықпал ететіндігі белгілі. Осы ретте мемлекет тарапынан органикалық өнім өндіру, жердің құнарлығын арттыру, су өткізу жүйелерін цифрландыру шаралары іске қосылды.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету - әлемдік проблемалардың бірі. Тұрақты экожүйе қалыптастыру үшін ең алдымен, азық-түлік мәселесін шешу қажет. Осы мәселеге қатысты Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік жүйелері жөніндегі саммитінде «Жер-су ресурстарын барынша тиімді пайдалану мақсатында жердің құнарын арттыру, су үнемдеу технологияларын енгізу және су өткізу жүйелерін цифрландыру жөнінде іс-шаралар қабылдадық. Азық-түлік жүйелері жөніндегі проблемалар мен су ресурстарын басқару, шекаралық өзендерді пайдалану мәселелері өзара тығыз байланысты. Мұның барлығы азық-түлік жүйелері туралы келісімдерде көрініс табуы керек» [2], деп орынды пікір білдірген болатын.

Қоғамда сапалы өмір сүру деңгейін қалыптастыру үшін мемлекеттік деңгейде көптеген бағдарламалар мен заңдар қабылданды. Олардың бірқатарын 2015 жылғы 27 қарашада қабылданған «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының № 423-V Заңы [3], 2007 жылғы 21 шілдедегі «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» № 301-III Қазақстан Республикасының Заңы [4], ҚР органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықты көздейтін 2014 жылғы 5 шілдедегі «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының № 235-V Кодексі [5] құрайды.

Жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актілердің ішінде «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодекстің «Өсімдіктерді қорғау мен өсімдіктер карантині, астық нарығы мен астықты сақтау, тұқым шаруашылығы және мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық бақылау мен қадағалау, асыл тұқымды мал шаруашылығы, органикалық өнім өндіру, сондай-ақ әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына бағаларды тұрақтандыру тетіктерін іске асыру саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар» деп аталатын 22-тарауының 408-1 бабын талдайтын боламыз.

Зерттеу материалдары мен әдістер. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы-құқықтық, тарихи, диалектикалық талдау әдістері жүргізілді. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің, ҚР «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Заңының нормаларына талдау жасалып, «Органикалық өнім өндіру туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы мен «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі N 301 Заңының және «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК) нормаларына құқықтық тұрғыда салыстырмалы талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері мен талқылаулар. «Органикалық өнім өндіру туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V ҚРЗ Заңының 1-бабының 1) тармақшасында «Органикалық өнім деп осы Заңның талаптарына сәйкес өндірілген ауыл шаруашылығы өнімі, акваөсіру және балық аулау өнімі, жабайы өсімдіктерден алынған өнім және оларды қайта өңдеу өнімдері, оның ішінде тамақ өнімі» түсіндіріледі [4]. Ал, 9-баптың 1-тармақшасына сәйкес органикалық өнім өндірушілер мен оның айналымын жүзеге асыратын тұлғалар органикалық өнім өндіру мен органикалық өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын сақтауға міндетті [4].

Органикалық өнім өндіру кезінде мынадай шарттар сақталуы тиіс:

1) сау жануарлар және өсімдіктерді, жануарлар және өсімдіктерден алынған қауіпсіз өнім мен шикізатты пайдалану;

2) органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидаларында көзделгендерді қоспағанда, синтетикалық заттарды, пестицидтерді, гормондарды, антибиотиктерді және тамақ қоспаларын қолдануды болғызбау;

3) генетикалық түрлендірілген объектілерді қолдануды болғызбау;

4) топырақты пайдаланбай өсімдік шаруашылығы өнімін өндіру әдістерін қолдануды болғызбау;

5) иондаушы сәулені қолдануды болғызбау;

6) топырақ құнарлылығын сақтау және молықтыру;

7) жаңартылмайтын табиғи ресурстарды пайдалануды барынша азайту;

8) жабайы өсімдіктерді өңдеудің химиялық әдістерін болғызбау;

9) өсімдіктен және жануардан қалған қалдықтарды және олардан алынған жанама өнімдерді қайталама пайдалану оларды органикалық өндіру жағдайларында алған кезде ғана мүмкін болады;

10) өндіру үшін органикалық өнімнің нақты түрін таңдаған кезде экологиялық жүйелерді сақтау;

11) зиянкестерге, арамшөптерге және өсімдіктердің ауруларына төзімді тиісті ауыспалы егістерді, өсімдіктердің түрлері мен сұрыптарын таңдауды қамтитын, алдын алу шараларының көмегімен өсімдіктерді қорғау;

12) өсімдіктерді зиянкестерден, арамшөптерден және өсімдіктердің ауруларынан қорғаудың механикалық, биологиялық және физикалық әдістерін артықшылықпен қолдану;

13) тиісті үй-жайлар мен жайылым жағдайларын қамтамасыз ету, олардың табиғи мінез-құлқын ескеру, табиғи иммунитетін ынталандыру арқылы жануарлардың саулығына қамқор болу;

14) жергілікті жағдайларға бейімделген төзімді өсімдіктердің түрлерін, сұрыптарын және жануарлардың тұқымдарын таңдау;

15) органикалық өнім өндіру нәтижесінде, сондай-ақ табиғи жолмен алынған заттардан тұратын ингредиенттерден азықтар мен азық қоспаларын мал шаруашылығында қолдану сақталуы тиіс [4]. Осы аталған шарттар бұзылған жағдайда, яғни Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын бұзу ҚР ӘҚБтК-нің 408-1-бабына сәйкес келесідей айыппұл төлеуге міндеттейді:

1. Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкес келмейтін органикалық өнімді шығару және өткізу түрінде жасалған, Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын бұзу –

жеке тұлғаларға – отыз, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға – алпыс бес, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – бір жүз, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне – екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекет (әрекетсіздік) –

жеке тұлғаларға – қырық бес, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға – бір жүз жиырма, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – екі жүз, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне – төрт жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады [6].

Құқық бұзушылық құрамының объектісі Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкес келетін органикалық өнімді шығару және өткізу кезінде туындайтын құқықтық қатынастар болып табылады.

Құқық бұзушылықтың объективті жағы Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасын бұзатын, Қазақстан Республикасының органикалық өнім өндіру саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкес келмейтін органикалық өнім шығару және өткізу түрінде жасалған іс-әрекеттерден көрінеді.

Құқық бұзушылықтың субъективті жағы әрекеттің қасақана да, абайсызда да жасалуы мүмкін болуымен сипатталады.

Құқық бұзушылық субъектісі арнайы - органикалық өнім өндіруші - органикалық өнім әзірлеу (жасау), өндіру жөніндегі қызметті жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға болып табылады.

ҚР ӘҚБтК-нің 408-бабының 2-бөлігі, қосымша белгіні - әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде осы әрекетті қайталап жасауды қоспағанда, түсіндірілетін баптың бірінші бөлігіне тән құқық бұзушылық құрамының элементтерін қамтиды [7].

ҚР ӘҚБтК-нің 408-бабының бірінші бөлігінің диспозициясы бланкеттік сипатта болады және басқа нормативтік құқықтық актіге сілтеме жасайды. Құқық бұзушылықтың осы түрінің объективті жағын құрайтын іс-әрекеттер түрлі сипатта орын алады [6].

ҚР ӘҚБтК-нің 701-бабына сәйкес халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығы саласындағы бақылау мен қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар осы Кодекстің 408-1, 464- баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды. Әкімшілік құқық

бұзушылықтар туралы істерді қарауға және әкімшілік жазалар қолдануға халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығы саласындағы мемлекеттік органның басшысы, оның орынбасарлары, аумақтық бөлімшелерінің басшылары мен олардың орынбасарлары құқылы [6].

ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 230 бұйрығымен бекітілген Органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидаларының 12-тармағына сәйкес органикалық өсімдік шаруашылығында топырақтағы органикалық материалдар құрамын ұстап тұратын немесе олардың санын көбейтетін, топырақтың тұрақтылығы мен биологиялық әртүрлілігін күшейтетін, топырақтың тығыздануы мен эрозиясының алдын алатын, тозу процестерінің өсуін болдырмайтын топырақты өңдеу мен қопсыту әдістері пайдаланылады [8].

Осы қағидалардың 19-тармағына сәйкес топырақтың құнарлылығы мен биологиялық белсенділігі топырақ жақсартатын заттарды және органикалық ауыл шаруашылығы жүйесінде алынған және компостирлеу немесе анаэробты ферменттеу сатысынан өткен жануарлар мен өсімдіктерден алынған заттарды:

1) органикалық өнімдер өндіретін шаруашылықтардан алынған төселген көң, құс сыңғырығы – өнімді жинауға дейін 120 күнтізбелік күн бұрын топыраққа енгізген жағдайда, қолдану регламенттеріне сәйкес биотермиялық өңдеуден кейін;

2) органикалық өнімдер өндіретін шаруашылықтардан алынған төселмеген көң мен төселмеген құс сыңғырығы – залалсыздандыру мен зарарсыздандыру жүргізілгеннен кейін;

3) үйдегі тамақ қалдықтары – фракциялаудан және биотермиялық өңдеуден кейін;

4) шымтезек (синтетикалық қоспалар қосылған шымтезектен басқа) қолдану жолымен ұстап тұрылады және ұлғайтылады [8]. Ал, Қағиданың 53-тармағына сәйкес құстарды органикалық өндіріс бойынша өндірістік бөлімшедегі:

1) саңылаусыз, төселетін материалмен (сабанмен, ағаш үгіндісімен, құммен немесе шымтезекпен) жабылған едені бар;

2) құстардың саны мен салмағына сәйкес келетін бақандармен жабдықталған;

3) құстың еркін серуендеу алаңдарына еркін қол жеткізуін қамтамасыз ететін, құстардың мөлшеріне сәйкес келетін кіріс және шығыс ойықтары бар қора-жайларда күтіп-бағады [8].

Қауіпсіз тамақ өнімдерін өндіру үшін өндірістегі шикізатты бақылау қажет. Азық-түлік шикізаты мен тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі - физикалық және психикалық денсаулықты сақтау мен нығайтудың, инфекциялық емес аурулардың дамуын болдырмаудың, өмір сүру ұзақтығын ұлғайтудың маңызды құралы.

Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі биологиялық объектілерді, ықтимал қауіпті химиялық қосылыстарды, радионуклидтер мен зиянды өсімдік қоспаларын қамтитын гигиеналық нормативтер бойынша бағаланады. Олардың тамақ өнімдерінде болуы зерттелетін өнімнің берілген массасындағы (көлеміндегі) құрамының рұқсат етілген деңгейінен аспауы тиіс. Көрсетілген қауіпсіздік көрсеткіштері өнімдердің 11 тобы үшін белгіленген.

1. Ет және ет өнімдері; құс, жұмыртқа және оларды қайта өңдеу өнімдері.

2. Сүт және сүт өнімдері.

3. Балық, балық емес кәсіпшілік өнімдері және олардан өндірілетін өнімдер.

4. Астық (тұқым), ұн тарту-жарма және нан-тоқаш өнімдері.

5. Қант және кондитерлік өнімдер.

6. Жеміс-көкөніс өнімдері.

7. Майлы шикізат және май өнімдері.

8. Сусындар.

9. Басқа өнімдер.

10. Тағамға биологиялық белсенді қоспалар.

11. Балалар тағамы өнімдері [9, 262].

«Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» 2007 жылғы 21 шілдедегі № 301 ҚР Заңының 25-бабының 1-тармағына сәйкес тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін өндірістік бақылау Қазақстан Республикасының тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкес субъектілер әзірлеген тәртіппен жүргізіледі. Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін өндірістік бақылау техникалық регламенттердің талаптарына сәйкес жүзеге асырылады [5].

Өндірістік бақылаудың мақсаты санитариялық нормалар мен ережелерді, санитариялық-эпидемияға қарсы (профилактикалық) іс-шараларды орындау, сондай-ақ олардың сақталуын бақылауды ұйымдастыру және жүзеге асыру жолымен адам мен оның тіршілік ету ортасы үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

Өндірістік бақылау объектілеріне: өндірістік және қоғамдық үй-жайлар, ғимараттар, құрылыстар; санитарлық-қорғау аймақтары және санитарлық қорғау аймақтары; көлік; технологиялық жабдық және технологиялық процестер; жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету үшін пайдаланылатын жұмыс орындары (оның ішінде тапсырыс берушінің аумағындағы бөлінген жұмыс учаскелерінде); шикізат, жартылай фабрикаттар, дайын өнім, өндіріс және тұтыну қалдықтары жатады [9, 262].

Қорытынды. «Органикалық өнім өндіру туралы» Заң сәйкестікті растау жөніндегі органдардың органикалық өнімді сертификаттауына қойылатын талаптарды белгілейді. «Сәйкестік жүйелерін бағалауды аккредиттеу туралы» Заңға сәйкес сәйкестікті растау жөніндегі органдарды Қазақстан Республикасында тиісті уәкілетті орган, яғни Инвестициялар және даму министрлігінің Техникалық реттеу Комитеті жанындағы Ұлттық аккредиттеу орталығы аккредиттеуге тиіс [10]. Осы ретте органикалық өнім тұтынушыларына жалған ақпарат таратудан, тауарды таңбалауда алдаудан, органикалық ауылшаруашылығы нарығын фальсификатталған органикалық өнімнен қорғау үшін елімізде Қазақстан нормативтік құжаттарына баламдылығы мойындалған мемлекеттердің тізілімін бекіту қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.
3. «Азық-түлік қауіпсіздігі – ғаламдық мәселе» 08 Маусым, 2023 ж. [https://egemen.kz/article/343761 – azyq – tulik – qauipsizdigi - %E2%80%93-ghalamdyq-masele](https://egemen.kz/article/343761-azyq-tulik-qauipsizdigi-%E2%80%93-ghalamdyq-masele).
4. «Органикалық өнім өндіру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 423-V Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32616599.
5. «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» 2007 жылғы 21 шілдедегі № 301-III Қазақстан Республикасының Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31116494.
6. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі (2024.11.02. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100.
7. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях (постатейный). Министерство Юстиции Республики Казахстан.
8. «Органикалық өнім өндіру мен оның айналымы қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 23 мамырдағы № 230 бұйрығы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz>.
9. Правдина С.А., Блинова О.А. «Производственный контроль сырья как основной фактор обеспечения безопасности готовой продукции». «Экономика и социум» №2(57) 2019 г. www.iurp.ru С. 262.
10. «Сәйкестікті бағалау саласындағы аккредиттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 5 шілдедегі N 61-IV Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000061_.

Авторлар туралы мәліметтер

Молдағалиева А.С. – заң ғылымдарының магистрі, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің PhD докторанты.

Еркінбаева Л.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің академиялық мәселелер жөніндегі проректоры- Басқарма мүшесі.

Жусупбекова М. – заң ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің профессоры.

Молдағалиева А.С. – магистр юридических наук, Докторант Жетысуского университета имени И. Жансугурова.

Еркинбаева Л.К. – доктор юридических наук, профессор, Член Правления – Проректор по академическим вопросам Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати.

Жусупбекова М. – кандидат юридических наук, профессор Кызылординского университета имени Коркыт Ата.

Moldagalieva A.S. – Master of Law, Doctoral student at Zhetysu University named after I. Zhansugurov.

Yerkinbayeva L.K. – Doctor of Law, Professor, Member of the Board – Vice-Rector for Academic Affairs of M.H. Dulati Taraz Regional University.

Zhusupbekova M. – Candidate of Law, Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University.

Э.А. Алимова¹, Г.М. Сагынбекова², М.В. Чокина³

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Евразийский технологический университет, Алматы, Казахстан

³Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОГО СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ

В статье рассматриваются актуальные проблемы предупреждения преступного семейно-бытового насилия как одной из наиболее острых социальных проблем современного общества. Авторами проанализированы факторы, способствующие возникновению насилия в семейно-бытовой среде, включая экономические, культурные и психологические аспекты. Особое внимание уделено правовым механизмам профилактики преступного насилия, роли правоохранительных органов, социальных служб и гражданского общества в создании системы эффективного противодействия этому явлению. Также в статье исследован международный опыт регулирования вопросов предупреждения семейного насилия и его возможная адаптация в национальную правовую систему. Рассмотрены законодательные пробелы, препятствующие реализации комплексного подхода к предотвращению семейно-бытового насилия, а также предложены меры по их устранению. Основной акцент сделан на необходимости разработки и внедрения профилактических мер, направленных на раннее выявление факторов риска, поддержку жертв преступного насилия.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие, профилактика насилия, преступления в семье, защита прав жертв, правовые механизмы, стигматизация, социальная реабилитация.

Қылмыстық отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері

Мақалада заманауи қоғамның ең өзекті әлеуметтік мәселелерінің бірі болып табылатын қылмыстық отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері қарастырылады. Авторлар отбасылық-тұрмыстық ортада зорлық-зомбылықтың туындауына ықпал ететін экономикалық, мәдени және психологиялық аспектілерді талдаған. Ерекше назар қылмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың құқықтық тетіктеріне, бұл құбылысқа тиімді қарсы тұру жүйесін құрудағы құқық қорғау органдарының, әлеуметтік қызметтердің және азаматтық қоғамның рөліне бөлінген. Сондай-ақ, мақалада отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелерін реттеудегі халықаралық тәжірибе және оның ұлттық құқықтық жүйеге бейімделу мүмкіндіктері зерттелген. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға кешенді көзқарасты жүзеге асыруға кедергі келтіретін заңнамалық олқылықтар қаралып, оларды жою бойынша шаралар ұсынылған. Негізгі назар тәуекел факторларын ерте анықтауға, қылмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қолдауға бағытталған шараларды әзірлеу және іске асыру қажеттілігіне аударылған.

Түйінді сөздер: отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, зорлық-зомбылықтың алдын алу, отбасындағы қылмыстар, жәбірленушілердің құқықтарын қорғау, құқықтық тетіктер, стигматизация, әлеуметтік оңалту.

ISSUES OF PREVENTING CRIMINAL DOMESTIC VIOLENCE

The article examines current issues in preventing criminal domestic violence as one of the most pressing social problems of modern society. The authors analyze the factors contributing to violence in the domestic sphere, including economic, cultural, and psychological aspects. Particular attention is paid to the legal mechanisms for preventing criminal violence, the role of law enforcement agencies, social services, and civil society in creating an effective system to counter this phenomenon. The article also explores international experience in regulating the prevention of domestic violence and its potential adaptation to the national legal system. Legislative gaps hindering the implementation of a comprehensive approach to preventing domestic violence are examined, and measures to address these issues are proposed. The focus is on the need to develop and implement preventive measures aimed at early identification of risk factors and support for victims of criminal violence.

Keywords: domestic violence, violence prevention, family crimes, victim rights protection, legal mechanisms, stigmatization, social rehabilitation.

Введение. Семейно-бытовое насилие представляет собой одну из самых острых и многогранных социальных проблем современного общества, угрожая основам семейных ценностей и правам человека. Этот феномен затрагивает все социальные слои и культурные группы, выступая как фактор, подрывающий физическое, психологическое и социальное благополучие жертв. Однако его влияние выходит далеко за пределы частной жизни, нанося ущерб социальным институтам и общественным связям, что делает проблему семейно-бытового насилия важным объектом внимания государства и общества.

Современные исследования показывают, что природа этого явления носит комплексный характер и обусловлена сочетанием экономических, культурных, психологических и правовых факторов. Проблемы социальной незащищенности, низкий уровень правосознания, стереотипный менталитет и недостатки в системе профилактики создают благоприятную почву для проявления насилия в семье.

Необходимость комплексного подхода к решению этой проблемы очевидна. Правоохранительные органы, социальные службы и институты гражданского общества должны работать в тесной координации для предотвращения семейно-бытового насилия. Особое значение приобретает анализ международного опыта, который может быть адаптирован к национальной правовой системе для повышения эффективности противодействия этому явлению.

Настоящая статья направлена на изучение ключевых аспектов предупреждения преступного семейно-бытового насилия, анализ законодательных пробелов и разработку рекомендаций по совершенствованию правовых и социальных механизмов профилактики. Особое внимание уделено важности раннего выявления рисков и внедрению профилактических мер, способных снизить уровень насилия и защитить права жертв.

Материалы и методы. Исследование проведено на базе комплексного анализа законодательства, статистических данных и научных публикаций, а также практики правоприменения. Основные научные методы, которые были использованы в ходе работы, это: юридический и статистический анализ, сравнительно-правовые и исторические методы. Эмпирическую базу составили материалы деятельности правоохранительных органов, судов Республики Казахстан.

Результаты. Исследование выявило ряд ключевых аспектов, связанных с предупреждением преступного семейно-бытового насилия. Несмотря на предпринимаемые государством меры, внесение изменений в действующее законодательство, остаются проблемы при реализации комплексной стратегии превентивных действий. Высокая латентность таких преступлений связана со страхом жертв перед агрессором и стигматизацией, проблема которой недостаточно изучена в отечественной науке. Отмечено также, что негативное влияние на эффективность предупреждения преступного семейно-бытового насилия оказывают отсутствие специализированной подготовки правоохранительных органов для работы с такими делами, ограниченные ресурсы и низкий уровень взаимодействия между государственными органами и обществом. Полученные результаты подчеркивают важность пересмотра подходов и внедрения мер, направленных на раннюю профилактику, организацию специальных образовательных программ, поддержку жертв и формирование культуры нулевой терпимости к насилию.

Обсуждение. Семейно-бытовое насилие подрывает семейные ценности, которые являются основой стабильного и гармоничного общества. Оно негативно отражается на детях, которые становятся как прямыми жертвами, так и свидетелями насилия. Исследования показывают, что дети, выросшие в условиях насилия, чаще склонны к агрессивному поведению и психологическим расстройствам в зрелом возрасте. Для общества в целом семейно-бытовое насилие связано с высокими социальными издержками. Увеличиваются затраты на медицинское обслуживание жертв, работу правоохранительных органов, социальные программы поддержки. Проблема также в том, что насилие, оставаясь без должного противодействия, подрывает доверие граждан к системе правопорядка и государственной политике. Поэтому вопрос предупреждения и борьбы с семейно-бытовым насилием выходит за рамки личных трагедий и требует системного подхода на уровне государства.

Насилие в семье наносит ущерб самым ценным благам человека – жизни, здоровью и телесной неприкосновенности. Особую тревогу вызывает то, что жертвами нередко становятся дети и пожилые люди, которые не способны защитить себя. Латентность таких преступлений серьезно ограничивает возможности противодействия. При этом латентность фактов насилия в семье нередко объясняется неспособностью некоторых членов семьи, в первую очередь детей, обратиться в правоохранительные органы. Это создает значительные трудности для точного отражения реального состояния насильственной преступности в семье, что, в свою очередь, препятствует эффективности криминологических мер противодействия семейно-бытовому насилию [1, с. 153]. С учетом этого были

пересмотрены подходы правоохранительных органов к регистрации случаев бытового насилия. Осуществлен переход с заявительного на выявительный характер регистрации бытовых правонарушений, ограничены возможности для примирения по таким делам [2].

С 1 июля 2023 года для начала дела перестало быть необходимым заявление от самой жертвы, что часто становилось серьезным барьером. Многие пострадавшие, опасаясь осуждения, стыда или мести со стороны агрессора, не решались подавать заявление, даже если находились в опасной ситуации.

Переход на выявительный характер предоставил полиции правомочие самостоятельно инициировать разбирательство, если обнаруживаются признаки насилия. Это может происходить на основании заявлений третьих лиц, медицинских заключений или в ходе патрулирования и проверок. Такой подход значительно расширяет возможности правоохранительных органов защищать жертв и предотвращать дальнейшее насилие.

Основная цель этой реформы — снять с пострадавших дополнительное давление и ответственность за начало правовой процедуры. Как отмечают исследователи, насилие может и не вызывать никаких последствий для человеческого организма или только создать угрозу наступления вреда. Но от этого оно не перестает быть насилием. Даже незначительные ссадины, гематомы местного значения, говорят о его применении. Кроме того, физическое насилие вызывает ощущение боли и телесного дискомфорта. Оно сопровождается чувством унижения и стыда, эмоциональными переживаниями жертвы [3, с.67].

Жертвы насилия и так не любят привлекать внимание общественности в силу страха стигматизации. Стигматизация – это общественное явление, при котором пострадавшие подвергаются осуждению, негативным оценкам или ярлыкам. Это часто сопровождается укоренившимися представлениями о том, что пережитое насилие – это “личное дело”, которое не следует выносить на обсуждение. Поэтому пострадавшие от насилия люди могут испытывать чувство стыда из-за того, что случилось с ними в частной жизни, они убеждены, что не столкнутся со стигматизацией, если другие не узнают об их истории [4, с.8].

Такие стереотипы создают серьезные препятствия на пути к защите прав жертв. Многие продолжают скрывать свою ситуацию из-за страха осуждения, чувства стыда или нежелания быть обвиненными в разрушении семейных отношений. Даже с учетом того, что теперь полиция может сама инициировать разбирательство, жертвы могут не сотрудничать с правоохранительными органами именно из-за общественного давления.

В Казахстане особое внимание к проблеме преступного семейно-бытового насилия возникло после резонансного дела по обвинению бывшего министра национальной экономики К. Бишимбаева в жестоком убийстве своей жены Салтанат Нукуновой. Процесс по данному уголовному делу получил широкое освещение как в казахстанских, так и в международных СМИ. Такие издания, как Reuters, BBC, Deutsche Welle, Delfi активно следили за ходом дела. Именно благодаря массовой огласке внимание общественности было привлечено к проблеме домашнего насилия, что, несмотря на трагизм событий, стало важным шагом в борьбе за права женщин в Казахстане [5].

В результате в апреле 2024 года в действующее законодательство были внесены изменения и дополнения, направленные на повышение уровня обеспечения прав женщин и безопасности детей [6].

Одним из ключевых нововведений стало расширение понятия «истязание». Ранее оно охватывало только повторные систематические побои, однако теперь под это определение подпадает и однократное насилие, совершенное с особой жестокостью или издевательствами [7].

В Уголовный кодекс Республики Казахстан были введены новые статьи 108-1 и 109-1, что представляет собой значительный шаг вперед в области уголовно-правового регулирования насильственных действий. Они не только детализировали ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью и нанесение побоев, но и акцентировали внимание на их общественной опасности. Повышенная ответственность за совершение данных деяний в определенных обстоятельствах отражает стремление государства к усилению защиты уязвимых групп населения.

Статья 108-1 УК РК, посвященная умышленному причинению легкого вреда здоровью, устанавливает разнообразные меры наказания, включая штраф, исправительные или общественные работы, либо арест. Существенное внимание уделеноотягчающим обстоятельствам, таким как совершение преступления в отношении нескольких лиц, лиц, выполняющих служебный долг, с особой жестокостью, по хулиганским мотивам, на почве ненависти, неоднократно, либо в отношении заведомо беспомощных или несовершеннолетних. Такая детализация необходима, поскольку указанные обстоятельства усиливают общественную опасность деяния и требуют адекватного правового ответа.

Кроме того, акцентирование на защите уязвимых групп населения подчеркивает значимость этих норм в предотвращении насилия и нарушений прав человека.

Статья 109-1 УК РК регулирует ответственность за побои и иные насильственные действия, причиняющие физическую боль, но не наносящие легкого вреда здоровью. Выделение этих деяний в отдельную статью позволяет своевременно пресекать такие формы насилия, особенно с учетом их возможной эскалации. Аналогично статье 108-1 УК РК, здесь повышенная ответственность предусмотрена за деяния, совершенные в отягчающих обстоятельствах, что также усиливает превентивное значение данной нормы. Признание таких форм насилия как социально неприемлемых и привлечение виновных к ответственности формирует общественное осознание недопустимости подобных действий [6].

Введение данных норм восполняет существующие пробелы в законодательстве, предоставляя более широкий инструментарий для борьбы с насилием и защиты прав граждан. Они обеспечивают не только дифференцированный подход к наказанию, но и направлены на предотвращение более серьезных преступлений, создавая условия для раннего вмешательства. Таким образом, новые статьи способствуют укреплению защиты здоровья, прав и благополучия граждан, особенно тех, кто наиболее уязвим перед угрозой насилия.

Однако одних законодательных изменений недостаточно для достижения устойчивого эффекта в борьбе с насилием. Реализация новых норм требует комплексного подхода, в том числе повышения уровня профессиональной подготовки специалистов, которые работают с жертвами и правонарушителями. Специальная подготовка правоохранительных органов, социальных работников, психологов и других вовлеченных специалистов становится очень значимым элементом в обеспечении эффективности правоприменительной практики.

Образовательные тренинги и инициативы, направленные на развитие компетенций в сфере предотвращения насилия, помогают формировать у специалистов осознание нужд жертв, понимание психологических и социальных аспектов насилия, а также навыки межведомственного взаимодействия. Такие программы не только способствуют повышению качества работы с пострадавшими, но и обеспечивают более эффективное выявление и привлечение к ответственности правонарушителей, особенно в случаях, когда насилие имеет скрытый или хронический характер.

Кроме того, широкая просветительская работа с населением, включая образовательные кампании и инициативы по повышению осведомленности о правах и возможностях защиты, играет не менее важную роль. Подобные меры помогают формировать в обществе нетерпимость к насилию и укрепляют уверенность граждан в том, что их права будут защищены. Таким образом, сочетание законодательных реформ и образовательных инициатив позволяет не только реагировать на уже совершенные правонарушения, но и предупреждать их на ранней стадии, создавая более безопасную социальную среду.

Подчеркивая важность образовательных инициатив, особенно хотелось бы отметить необходимость междисциплинарного подхода, объединяющего уголовно-правовую практику, криминологию и социальную работу. Однако такой разносторонний подход неизбежно требует участия различных ведомств и организаций, что порождает определенные сложности. Разнообразие приоритетов, целей и методов работы каждого из них может привести к рискам разноцеловости и недостаточной согласованности действий. В условиях, когда каждое ведомство придерживается своих установленных задач, существует опасность дублирования усилий в одних направлениях и, напротив, упущения других, не менее важных аспектов.

Например, правоохранительные органы могут сосредотачиваться исключительно на наказании правонарушителей, упуская из виду необходимость реабилитации жертв, в то время как социальные службы чаще делают акцент на помощи пострадавшим, не всегда учитывая долгосрочные меры профилактики. Межведомственное взаимодействие требует четкого согласования действий и создания единой стратегии, которая будет учитывать как правовые, так и социальные аспекты насилия.

Для минимизации этих рисков важно выстроить механизмы координации между ведомствами, определить зоны ответственности каждого участника и разработать общие стандарты реагирования. Такие меры позволят избежать конкуренции или разобщенности в подходах, обеспечив слаженную работу всех заинтересованных сторон. Безусловно, это требует дополнительного времени, ресурсов и усилий, но только такой подход способен создать устойчивую и эффективную систему борьбы с насилием.

Это подтверждает и изучение международного опыта. Например, в США, где право достигло больших результатов в сфере защиты прав детей и женщин, очень много критики высказывается по организации работы с жертвами семейно-бытового насилия. Так, М. Драгевич, анализируя защиту

жертв насилия в семейных судах, высказывается о том, что имеется много нерешенных противоречий при решении вопросов опеки, когда женщины – жертвы насилия вынуждены одновременно и защищать детей от агрессора, и оказывать содействие в его контакте с ними. Речь идет о таких практиках, как «совместная опека», «дружественный родительский подход», реализация которых зачастую игнорирует риски повторного насилия и его последствия для женщин и детей [8, с. 125]. Такой опыт показывает, что даже в странах с развитой правовой системой остаются существенные вызовы в реализации комплексных мер защиты. Это подчеркивает важность не только законодательных изменений, но и внедрения четких механизмов, которые позволят учитывать интересы всех сторон и минимизировать риски вторичной виктимизации. Подобные противоречия требуют от правоприменителей особой внимательности и глубокого понимания динамики насилия, чтобы обеспечить баланс между защитой жертв и соблюдением прав всех участников процесса.

Заключение. В заключение необходимо отметить, что успешная реализация новых норм уголовного законодательства в Казахстане во многом зависит от качественной работы правоохранительных органов. Полицейские подразделения играют ключевую роль в выявлении случаев насилия, их надлежащей квалификации и обеспечении безопасности жертв. Однако в текущей практике существует множество проблем, требующих немедленного внимания.

Одной из главных задач является улучшение качества первичной оценки рисков, которую осуществляют сотрудники полиции при выезде на место происшествия. Для этого необходимо внедрение унифицированных протоколов, которые позволят оперативно выявлять отягчающие обстоятельства, такие как повторные случаи насилия, угроза жизни или вовлеченность несовершеннолетних. Эти протоколы должны быть обязательными к исполнению и предусматривать стандартизированные механизмы документирования инцидентов.

Не менее важным направлением является разработка специализированных образовательных программ для полицейских. Подготовка должна включать не только правовые аспекты, но и психологические и социальные аспекты насилия, чтобы сотрудники могли эффективно работать с жертвами, проявляя эмпатию и тактичность. Например, в ряде стран используется практика привлечения специалистов-психологов для сопровождения полицейских выездов в сложных случаях, что могло бы быть адаптировано и для Казахстана.

Для обеспечения прозрачности и повышения доверия граждан к полиции важно внедрить обязательную систему отчетности по делам о семейном насилии. Регулярное предоставление открытых данных о количестве зарегистрированных случаев, мерах, принятых в отношении правонарушителей, и степени защиты жертв позволило бы анализировать эффективность проводимых реформ и оперативно корректировать недостатки.

Список использованных источников

1. Rakhmetov S.M. Preduprezhdenie semeyno-bytovogo nasiliya, sovershaemogo v otnoshenii nesovershennoletnikh // Uchenye trudy Almatinskoy akademii MVD Respubliki Kazakhstan. – 2022. – № 1(70). – Pp. 151–156.

2. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 dekabrya 2023 goda № 1233 «Ob utverzhenii Kontseptsii obespecheniya obshchestvennoy bezopasnosti v partnerstve s obshchestvom na 2024–2028 gody (v sfere profilaktiki pravonarusheniy)» // Adilet. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233>.

3. Rakhimberdin K.K., Geta M.R. Teoreticheskie i pravovye aspekty protivodeystviya bytovomu nasiliyu v zakonodatelstve Respubliki Kazakhstan: problemy i perspektivy // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan. – 2021. – № 3(66). – Pp. 62–73.

4. Koos C., Lindsey S. Wartime Sexual Violence, Social Stigmatization and Humanitarian Aid: Survey Evidence from Eastern Democratic Republic of Congo. – 2019. – October 14. URL: https://researchgate.net/publication/336513413_Wartime_...

5. Gaifullin D. God so dnya ubiystva Saltanat Nukenovoy: kak raskryvali delo o gibeli zheny Bishimbaeva // NewTimes.kz. URL: <https://newtimes.kz/eksklyuziv/197269-proshel-god-so-dnia-ubiystva-saltanat-nukenovoi>.

6. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 15 aprelya 2024 goda № 72-VIII ZRK «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam obespecheniya prav zhenshchin i bezopasnosti detey» // Adilet. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000072>.

7. Zakon o bytovom nasilii vstupaet v silu: chto izmenitsya dlya kazakhstantsev // NUR.KZ. URL: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2117280-ne-tolko-o-nakazanii-no-i-o-profilaktike-v-mvd-vyskazalis-o-zakone-o-bytovom-nasilii/>.

8. Dragiewicz M. Domestic Violence and Family Law: Criminological Concerns // International Journal for Crime, Justice and Social Democracy. – 2014. – № 3(1). – Pp. 121–134.

Сведения об авторах

Алимова Э.А. – доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции; ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова.

Сағынбекова Г.М. – судья специализированного межрайонного экономического суда г.Алматы, доктор юридических наук.

Чокина М.В. – кандидат юридических наук, заведующая кафедрой "Экономика, услуги и право" Алматинского гуманитарно-экономического университета.

Әлімова Э.Ә. – PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі; М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы Ғылыми кеңесінің ғылыми хатшысы.

Сағынбекова Г.М. – Алматы қаласы мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының судьясы, заң ғылымдарының докторы.

Чокина М.В. – заң ғылымдарының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің "Экономика, қызметтер және құқық" кафедрасының меңгерушісі.

Alimova E.A. – PhD, Associate Professor, Police Colonel; Academic Secretary of the Academic Council of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

Sagynbekova G.M. – Judge of the Specialized Interdistrict Economic Court of Almaty, Doctor of Law.

Chokina M.V. – Candidate of Legal Sciences, Head of the Department of "Economics, Services, and Law" at Almaty University of Humanities and Economics.

О.Ж. Жолдасов¹

¹Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ: ИССЛЕДОВАНИЕ МЕР НАПРАВЛЕННЫХ НА ПРИВЛЕЧЕНИЕ ВИНОВНЫХ ЛИЦ К ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В статье проанализированы административно-правовые меры воздействия на правонарушителей в сфере дорожного движения (ДД), применяемых в Казахстане и ряде зарубежных стран. Целью статьи является анализ и оценка эффективности и возможности использования зарубежного опыта в национальном правовом поле по вопросам обеспечения безопасности дорожного движения. В статье исследованы зарубежный организационно-правовой опыт применения административной ответственности к нарушителям законодательства о ДД, нормы административного законодательства Казахстана, сформулированы выводы и изложены рекомендации дальнейшего совершенствования мер привлечения к ответственности нарушителей законодательства о ДД. Автор подвергает справедливой критике использование штрафного механизма как основного для привлечения к ответственности виновников нарушений дорожного движения. На основе изучения нормативных материалов по административному праву и опыта зарубежных стран в сфере противодействия нарушениям в сфере ДД, автором предложены способы устранения причин и условий совершения правонарушений в сфере ДД, сформулированы предложения дальнейшего совершенствования административного законодательства Республики Казахстан, в частности, исключающего уход от ответственности при использовании данных фото- и видеofиксации дорожных правонарушений.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, штраф, административная ответственность, видеofиксация нарушений, лишение прав, системы контроля, правонарушения, административное право.

Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар: кінәлі тұлғаларды жауапкершілікке тартуға бағытталған шараларды зерттеу

Мақалада Қазақстанда және бірқатар шет елдерде қолданылатын жол қозғалысы (ЖҚ) саласындағы құқық бұзушыларға әсер етудің әкімшілік-құқықтық шаралары талданады. Мақаланың мақсаты жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша ұлттық құқықтық салада шетелдік тәжірибені пайдаланудың тиімділігі мен мүмкіндігін талдау және бағалау болып табылады. Мақалада ЖҚ туралы заңнаманы бұзушыларға әкімшілік жауапкершілікті қолданудың шетелдік ұйымдық-құқықтық тәжірибесі, Қазақстанның әкімшілік заңнамасының нормалары зерттелді, қорытындылар тұжырымдалды және ЖҚ туралы заңнаманы бұзушыларды жауапкершілікке тарту шараларын одан әрі жетілдіру ұсынымдары баяндалды. Автор жол қозғалысының бұзылуына кінәлі адамдарды жауапқа тарту үшін айыппұл механизмін негізгі ретінде пайдалануды әділ сынға алады. Әкімшілік құқық бойынша нормативтік материалдарды және ЖҚ саласындағы бұзушылықтарға қарсы іс - қимыл саласындағы шет елдердің тәжірибесін зерделеу негізінде автор ЖҚ саласында құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын жою тәсілдерін ұсынды, Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасын одан әрі жетілдіру, атап айтқанда, жол құқық бұзушылықтарын фото-және бейнетіркеу деректерін пайдалану кезінде жауапкершіліктен кетуді болдырмайтын ұсыныстар тұжырымдалды.

Түйінді сөздер: жол қозғалысы қауіпсіздігі, айыппұл, әкімшілік жауапкершілік, бұзушылықтарды бейнетіркеу, құқықтардан айыру, бақылау жүйелері, құқық бұзушылықтар, әкімшілік құқық.

Administrative offenses in the field of traffic: studies of measures aimed at bringing perpetrators to justice

The article analyzes administrative and legal measures of influence on traffic offenders (TO) used in Kazakhstan and a number of foreign countries. The purpose of the article is to analyze and evaluate the effectiveness and possibility of using foreign experience in the national legal field on road safety issues. The article examines the foreign organizational and legal experience of applying administrative responsibility to violators of the TO legislation, the norms of the administrative legislation of Kazakhstan, draws conclusions and sets out recommendations for further improvement of measures

to bring to justice violators of the TO legislation. The author justly criticizes the use of the penalty mechanism as the main one for bringing to justice the perpetrators of traffic violations. Based on the study of regulatory materials on administrative law and the experience of foreign countries in the field of countering violations in the field of traffic violations, the author suggests ways to eliminate the causes and conditions of offenses in the field of traffic violations, formulates proposals for further improvement of the administrative legislation of the Republic of Kazakhstan, in particular, excluding avoidance of liability when using data from photo and video recordings of traffic offenses.

Keywords: traffic safety, fine, administrative liability, video recording of violations, deprivation of rights, control systems, offenses, administrative law.

Введение. В последние годы в Республике Казахстан отмечается значительное повышение интенсивности транспортного движения, связанное с ускоренной автомобилизацией населения. Этот процесс оказывает негативное влияние на состояние дорожно-транспортной безопасности, приводя к увеличению количества дорожно-транспортных происшествий (ДТП) и их последствий. Дорожная инфраструктура, особенно в крупных административных центрах, зачастую оказывается недостаточно приспособленной для обеспечения безопасности участников движения, что связано с объективными ограничениями, включая недостаточное развитие сети дорог, транспортных развязок и систем контроля.

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за период с января по ноябрь 2024 года на дорогах страны зарегистрировано 29 496 ДТП. В этих авариях пострадали 40 423 человека, из которых 2 497 погибли. По сравнению с аналогичным периодом 2023 года (12 797 ДТП, 17 923 пострадавших, 2 172 погибших) отмечается значительный рост как общего числа дорожно-транспортных происшествий, так и числа пострадавших и погибших. Такие данные указывают на необходимость комплексного пересмотра подходов к обеспечению дорожной безопасности, включая модернизацию инфраструктуры, внедрение более строгого контроля за соблюдением правил дорожного движения и повышение уровня профилактической работы [1].

ДТП на дорогах Казахстана все еще совершается много, и большинство из них происходят по причине нарушений правил дорожного движения (ПДД) участниками дорожного движения, что вынуждает законодателей и правоприменителей искать новые формы борьбы с такими правонарушениями, в частности, новые меры воздействия на лиц, совершающих названные правонарушения.

Следует отметить, что реформирование административного законодательства в части обеспечения безопасности дорожного движения и эксплуатации транспортных средств не всегда отличается последовательностью. Законодательные решения в данной сфере нередко оказываются спорными, а их обоснование с точки зрения логики и справедливости вызывает затруднения. Отсутствие системного подхода в регулировании административных норм, направленных на предупреждение дорожно-транспортных преступлений, приводит к фрагментарности правовых мер. В результате механизмы предупреждения нарушений правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств функционируют разрозненно и не обеспечивают должного уровня координации.

Дополнительно следует отметить, что действующее административное законодательство, регулирующее поведение водителей, не всегда обладает необходимым превентивным потенциалом для обеспечения безопасности дорожного движения. В связи с этим вопрос повышения эффективности противодействия правонарушениям в данной области, включая применение более действенных мер воздействия на нарушителей, остается крайне актуальным и требует дальнейшего научного осмысления и законодательной корректировки.

Следует сказать, что с вышеназванными проблемами автомобилизации развитые страны столкнулись уже давно, там уже выработаны эффективные меры, часть которых могла бы быть успешно использована в Казахстане.

Методы исследования. Особенности правового анализа административных мер противодействия нарушениям в области безопасности дорожного движения определили использование методов исследования, характерных для административного права.

Изучение особенностей применения административных мер в данной сфере на уровне правового исследования возможно только при условии системного подхода. Этот подход позволяет с помощью различных методов и средств выявить существующие проблемы, специфику и характер взаимодействия элементов исследуемого правового института (административных мер), объединяющего аспекты материального и процессуального права. Ключевым в данном случае

выступает диалектический метод, так как он обеспечивает наиболее полное и всестороннее рассмотрение объекта исследования.

Анализ внутриотраслевых связей предполагает применение структурно-системного метода, направленного на изучение сущности и значимости связей между различными элементами системы: общими нормами административного права, нормами процессуального (исполнительного) права, а также нормами Общей и Особенной частей административного права. Этот методологический подход позволяет раскрыть не только содержание и значение объекта исследования, но и использовать полученные результаты для решения одной из актуальных научных задач — повышения уровня безопасности дорожного движения. Безопасность дорожного движения в данном контексте понимается как упорядоченное взаимодействие элементов, формирующих этот институт, включая государственные органы и гражданское общество.

Сравнительно-правовой метод, занимая второе место по значимости среди примененных подходов, позволил выявить положительный зарубежный опыт в организации правовых мер, а также определить основные проблемы, препятствующие их эффективному применению.

Помимо названных, посредством исторического, логического методов, метода перехода от общего понятия к частному в работе исследуются корни современных основ правотворчества и правореализации в сфере противостояния государства и общества угрозам, которые несут в себе нарушения в сфере безопасности дорожного движения.

Основная часть. Анализ главы 30 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях [2] показывает, что основной мерой наказания за нарушения в сфере безопасности дорожного движения является штраф.

В последние годы наблюдается значительный рост числа нарушений ПДД и сумм наложенных штрафов. По статистическим данным, за 2024 год на дорогах Казахстана зарегистрировано более 5,8 миллиона административных правонарушений, что в 1,6 раза больше, чем за аналогичный период прошлого года.

За январь–ноябрь 2024 года количество административных правонарушений на транспорте увеличилось на 21,4% в годовом выражении, достигнув 8,2 млн случаев. Общая сумма наложенных штрафов за этот период составила 88,7 млрд тенге, из которых в бюджет поступило 74,2 млрд тенге.

Превышение скорости остаётся самым распространённым нарушением, составляя 48,3% от общего числа правонарушений.

На втором месте — игнорирование дорожных знаков и разметки (21,7%).

В 2023 году количество случаев превышения скорости, зафиксированных камерами и радарам дорожной полиции, достигло 3,9 млн, что на 35,2% больше по сравнению с предыдущим годом.

Несмотря на усилия по усилению контроля и увеличению штрафов, количество дорожно-транспортных происшествий и смертность на дорогах остаются на высоком уровне. В 2023 году было зарегистрировано 15,9 тыс. ДТП, в которых погибло 2,5 тыс. человек [1]. Самым распространённым видом ДТП остаётся наезд на пешехода.

Таким образом, несмотря на значительные суммы наложенных и взысканных штрафов, проблема безопасности дорожного движения в Казахстане остаётся актуальной, требуя комплексного подхода, включающего не только усиление наказаний, но и повышение культуры вождения, улучшение инфраструктуры и эффективное применение современных технологий контроля.

Порядок исполнения постановлений о наложении административных штрафов определен разделом 5 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (КРКоАП). Штраф, наложенный за совершение административного правонарушения, вносится физическим лицом или перечисляется юридическим лицом в государственный бюджет в установленном порядке, с последующим уведомлением в письменной форме судьи или органа (должностного лица), вынесшего постановление о наложении штрафа, выдавшего предписание о необходимости уплаты штрафа. В 2015 г. была введена норма о сокращенном производстве по делам об административных правонарушениях. Сокращенное производство по делам об административных правонарушениях предоставляет физическим лицам возможность оплатить 50 % от общей суммы штрафа в течение семи дней с момента получения протокола. Данный механизм направлен на решение актуальной проблемы взыскания штрафов. Цель введения сокращенного производства заключается в минимизации излишней бюрократической нагрузки при рассмотрении дел об административных правонарушениях. Однако на практике нередко встречаются ситуации, когда лица не согласны с вынесенным уведомлением о штрафе и предпринимают попытки его оспорить. В таких случаях рассмотрение дела осуществляется в общем порядке, с применением всех предусмотренных законом процедур [3].

В случае неисполнения добровольной оплаты штрафа, то по истечению срока установленного законодательством, в соответствии со статьей 894 КРКоАП постановление о наложении штрафа направляется судом, уполномоченным органом (должностным лицом) администрации организации, где лицо, привлеченное к ответственности, работает либо получает вознаграждение, пенсию, стипендию, для удержания суммы штрафа в принудительном порядке из его заработной платы или иных доходов. Если физическое лицо, подвергнутое штрафу, не работает или взыскание штрафа из заработной платы или иных доходов невозможно по другим причинам, постановление о наложении штрафа, предписание о необходимости уплаты штрафа направляются судом, уполномоченным органом, вынесшими постановление, государственному или частному судебному исполнителю для принудительного исполнения в порядке, предусмотренном законодательством.

Сегодня наиболее часто применяемый штраф для нарушителя ПДД – 10 МРП (месячных расчетных показателей), или 36 920 тенге. С учетом, что средняя заработная плата в стране 390 323 тг. (3 квартал 2024 года) [4], то покрытие подобных штрафов за нарушение ПДД является значительной статьей расходов в бюджете автовладельца. За невыполнение норм вождения, сигналов регулировщика и других требований, собственнику транспортного средства придется выложить более крупную сумму [5]. Тем не менее, как видим, взимание штрафа не останавливает большинство дорожных нарушителей. Другие меры, такие как лишение права управления транспортным средством (ТС), применяются в РК весьма ограниченно, в отношении небольшого ряда правонарушений. Так, за превышение скорости, являющееся причиной большинства ДТП со смертельным исходом, лишение права управления ТС вообще не предусмотрено (ст. 592 КРКоАП). Кроме того, зачастую нарушители вообще избегают административной ответственности. Статья 807 КРКоАП гласит, что протокол об административном правонарушении не составляется, если правонарушение попало в область зрения камер. Штраф оформляется в виде предписания о необходимости уплаты штрафа с приложением показаний специального контрольно-измерительного технического средства или прибора, о чём надлежащим образом уведомляется собственник (владелец) транспортного средства [6]. В настоящее время обнаружен правовой механизм, позволяющий избежать уплаты штрафов за нарушения, фиксируемые средствами фото- и видеофиксации. Его суть заключается в оформлении права собственности на транспортные средства на несовершеннолетних лиц, не достигших возраста 16 лет. Согласно положениям статьи 28 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, такие лица не подлежат привлечению к административной ответственности, что делает невозможным наложение штрафных санкций.

Данная практика имеет серьезные негативные последствия. Во-первых, она способствует росту уровня аварийности на дорогах, так как создает условия для игнорирования правил дорожного движения. Во-вторых, снижается эффективность системы взыскания штрафов, что приводит к недополучению бюджетных средств. Наконец, отсутствие ответственности за допущенные правонарушения формирует у водителей чувство безнаказанности, что оказывает демотивирующее воздействие на соблюдение норм права и подрывает эффективность мер по обеспечению безопасности дорожного движения. [7]. Представляется, что решением данной проблемы может стать обязательная регистрация для каждого такого транспортного средства ответственного лица – законного представителя несовершеннолетнего.

Таким образом, привлечение нарушителей в сфере безопасности движения к административной штрафной ответственности недостаточно эффективно сказывается на количестве дорожных нарушений, а значит и состоянии безопасности дорожного движения в целом.

Воздействие на нарушителей правил дорожного движения административно-правового характера является одним из ключевых направлений обеспечения безопасности дорожного движения (БДД) многих стран. Рассмотрим основные подходы и меры воздействия подробнее.

Одной из фундаментальных стратегий, направленных на снижение уровня аварийности, является обеспечение неукоснительного соблюдения правил дорожного движения (ПДД). Исследования показывают, что нарушения ПДД во многих странах мира выступают главной причиной дорожно-транспортных происшествий (ДТП). Установлено, что водители, систематически нарушающие ПДД, становятся участниками ДТП в 1,5–3 раза чаще, чем те, кто соблюдает правила.

В странах Европы активно проводятся мероприятия по профилактике правонарушений в дорожной сфере, что связано с поэтапной реализацией цели — сокращения числа смертей на дорогах. Согласно данным Евростата, в начале XXI века на дорогах Европы ежегодно происходило около 1,3 миллиона ДТП, в которых погибало 40 тысяч человек, а еще 1,7 миллиона получали ранения. Средний возраст пострадавших составлял 45 лет. Ущерб, причиняемый экономике, оценивался в 160 миллиардов евро ежегодно [8].

В этой связи важным элементом профилактической работы стало совершенствование законодательства, направленного на усиление ответственности за нарушение ПДД. В основу законодательных изменений, принятых в ряде стран, положен принцип экономического воздействия, согласно которому нарушение правил дорожного движения становится экономически невыгодным для водителей.

В последние десятилетия почти во всех странах были приняты нормы, ужесточающие санкции за нарушения ПДД. Особое внимание уделяется водителям, регулярно нарушающим правила, так как именно они представляют наибольшую угрозу безопасности. Для предупреждения повторных нарушений, особенно серьезных, в мировую практику введены меры учета нарушений, включая балльные системы и временное лишение права управления транспортными средствами.

Государственные органы многих стран применяют целенаправленные методы воздействия на нарушителей. Одним из таких методов является рассылка специальных предупреждений от полиции, содержащих информацию о последствиях повторных нарушений. Финский эксперт Т. Маакинен считает, что предупреждения полиции оказывают на водителей более сильное психологическое воздействие, чем выписка штрафов, так как угроза взаимодействия с правоохранительными органами воспринимается серьезнее, чем оплата штрафной квитанции [9]. Норвежский исследователь Р. Элвик подсчитал, что рассылка писем с предупреждениями может снизить количество ДТП на 15 %. Однако предупреждение эффективно лишь как разовая мера; регулярные предупреждения без реальных санкций теряют свое воздействие [10].

Санкции как мера воздействия.

К числу санкций, направленных на предупреждение повторных нарушений, относятся:

1. Прогрессивные штрафные санкции — предусматривают увеличение размера штрафа за повторные нарушения в установленный временной период. Однако этот подход может быть малоэффективным для водителей с высоким уровнем дохода.
2. Лишение права управления транспортным средством — более строгая мера, оказывающая одинаковое воздействие на всех нарушителей, независимо от их материального положения.
3. Уголовное преследование — в случаях серьезных нарушений может включать лишение свободы [11].

Системы учета нарушений

Во многих странах действуют системы учета повторных нарушений. Они делятся на два вида:

- Накопительные системы предполагают суммирование баллов за допущенные нарушения, по достижении определенного порога водитель лишается права управления транспортным средством;
- Списывающие системы, применяемые в Испании, Франции, Люксембурге и других странах, предусматривают изначальное начисление водителю определенного количества баллов, которые списываются за нарушения. Исчерпание баллов влечет правовые последствия [12].

Штрафные баллы чаще всего начисляются за серьезные правонарушения, такие как превышение скорости, управление в состоянии алкогольного опьянения и проезд на красный свет. Управление такими системами осуществляется через автоматизированные централизованные регистры.

Дополнительные меры

Некоторые страны (например, Венгрия, Германия, Франция) предлагают водителям возможность пройти специальные курсы по безопасности дорожного движения, которые позволяют частично компенсировать баллы или избежать дополнительных санкций. В Великобритании суд может назначить такие курсы вместо начисления штрафных баллов.

В ряде стран (США, Чехия) предусмотрена возможность аннулирования штрафных баллов, если водитель в течение определенного времени не совершает новых нарушений. Количество аннулируемых баллов зависит от длительности правопослушного поведения [13].

Опыт многих государств показывает, что использование систем штрафных баллов и других мер воздействия положительно влияет на снижение аварийности и тяжести последствий ДТП. Хотя общие принципы этих систем во многом схожи, в каждой стране они адаптированы к местным условиям и обладают специфическими особенностями. Помимо балльных систем, активно применяются дополнительные меры, направленные на предупреждение повторных нарушений, что способствует повышению уровня безопасности дорожного движения.

В Германии мерами воздействия на нарушителей являются общегражданский контроль, который осуществляют законопослушные граждане, мощные системы видеонаблюдения с фотофиксацией нарушений. Регулярно нарушающий правила, может быть направлен на комплексную психиатрическую экспертизу. Для этого требуется в течение года набрать 17 баллов за различные нарушения.

Проверку начинает психиатр, которые определяет, случайно ли были допущены эти нарушения, и принимает решение о возврате прав. Обычно с первого раза никто «собеседование» не проходит [14].

Несмотря на отсутствие формальной оценочной шкалы нарушений, их тяжесть или степень общественной опасности учитываются. Например, в Австрии и Дании установлен перечень правонарушений, повторное совершение которых автоматически влечет за собой отстранение от управления транспортным средством. В Швейцарии же ответственность водителя в виде лишения права на управление наступает на основании установленного количества нарушений разной степени тяжести — от незначительных до тяжких.

Подобные механизмы предупреждения правонарушений сходны с системами штрафных баллов еще и тем, что законодательно закрепляется период, в течение которого допущенные водителем нарушения остаются в учете, а следовательно, новое нарушение признается повторным [15].

Как и балльные системы, такие подходы предполагают общее регулирование на основе принципов дифференцированного учета. В мировой практике установлено, что штрафные баллы начисляются не за все правонарушения, а лишь за наиболее серьезные, которые представляют значительную угрозу безопасности дорожного движения. Перечни таких нарушений, зависящие от страны, могут включать от 7 до 60 составов правонарушений, относящихся к так называемым опасным нарушениям, которые с высокой вероятностью приводят к дорожно-транспортным происшествиям [8].

Однако при более глубоком анализе вопроса о квалификации административных правонарушений можно отметить, что юридическая наука по сей день не сформировала единого представления о том, какие правонарушения должны входить в эти перечни. Это затрудняет обеспечение справедливости при применении административных санкций, а также фокусировку законодательных усилий на борьбе с наиболее опасными правонарушениями [12].

Заключение. На основании проведенного анализа можно сделать следующие выводы. В странах с высоким уровнем автомобилизации успешно применяется система ответственности за нарушения правил дорожного движения через начисление штрафных баллов. Лишение права на участие в дорожном движении рассматривается как следствие систематических нарушений, а не единичного правонарушения, за которое начисляются баллы.

Основным преимуществом балльной системы является возможность дифференцированного подхода, придающего каждому нарушению определенный «вес» в зависимости от его общественной опасности. В этой связи целесообразно рассмотреть внедрение в Республике Казахстан балльной системы с накопительным принципом. Основные положения такой системы следует закрепить в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях.

Также предлагается дополнить статью 31 КРКоАП частью 3 в следующей редакции: «В случае фиксации административных правонарушений в области дорожного движения, совершенных с использованием транспортных средств, зарегистрированных на лицо, не достигшее возраста шестнадцати лет, к административной ответственности привлекается законный представитель данного лица, зарегистрированный в качестве ответственного лица за использование транспортного средства».

Для реализации этой нормы потребуются внести соответствующие изменения в Правила государственной регистрации и учета отдельных видов транспортных средств [16]. Указанные изменения сделают законного представителя, ответственного за использование транспортного средства, субъектом административной ответственности. Это исключит возможность уклонения от административного наказания за правонарушения, фиксируемые сертифицированными контрольно-измерительными техническими средствами.

Список использованных источников

1. Дорожно-транспортные происшествия. Динамика основных показателей по зарегистрированным дорожно-транспортным происшествиям // Интернет ресурс: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/accident> дата обращения напр.: 25.11.2024
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31577399 дата обращения напр.: 25.11.2024
3. Новшества в Кодексе РК об административных правонарушениях призваны решить злободневную проблему взыскания штрафов // Интернет ресурс: <https://kokshetau.asia/pravo/17355-novshestva-v-kodekse-rk-ob-administrativnykh-pravonarusheniya-kh-prizvany-reshit-zlobodnevnuyu-problemu-vzyskaniya-shtrafov> дата обращения напр.: 17.11.2024
4. Заработная плата и условия труда // Интернет ресурс: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/> дата обращения напр.: 17.11.2024

5. Таблица штрафов за нарушение ПДД в Казахстане за 2024 // Интернет ресурс: https://auto.vercity.ru/driving_school/kazakhstan/penalty дата обращения напр.: 17.11.2024
6. Хасанов В.В., Паршин Д.В. Административная ответственность в сфере дорожного движения в Республике Казахстан: теоретико-правовые аспекты // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2023. – 3(76). - С. 164
7. Марикина К.С. К вопросу об особенностях ухода от административной ответственности в области дорожного движения//Евразийский Союз Ученых (ЕСУ), Юридические науки № 4 (13), 2015 С. 99
8. Повышение правосознания участников дорожного движения (электронный ресурс) <http://www.fcp-pbdd.ru/directorate/detail/23945/> дата обращения напр.: 19.10.2024
9. Mäkinen T., Liikenneviraston subjektiivinen kiinnijäämisriski ja sen lisäämisen vaikutukset kuljettajien toimintaan (Subjective risk of detection for traffic violations and effects of subjective risk on driver behaviour). VTT report 707. VTT, Espoo, Finland. 1990, p.121
10. Elvik R., Vaa T., The Handbook of Road Safety Measures, Elsevier, 2004. p. 35
11. Низаметдинов А. М. Зарубежный опыт применения «балльной системы» к водителям автотранспортных средств, систематически нарушающих правила дорожного движения//Правовая идея, №4, 2013, С.8
12. Романькова С.А. Балльная система учета правонарушений как средство реализации индивидуализации наказаний в области дорожного движения // Научный портал России, №4, 2016, С. 106
13. Миролубов С.Л. Зарубежный опыт развития обеспечения безопасности дорожного движения// Вестник НЦ БЖД № 1, 2009 С. 26
14. Современные системы фиксации нарушений правил дорожного движения тоже ошибаются // Интернет ресурс: <https://www.zakon.kz/4654123-sovremennyye-sistemy-fiksacii.html> дата обращения напр.: 20.11.2024
15. Критская О.В. К вопросу об использовании технических средств при выявлении нарушений дорожного движения // Административное право и процесс. 2014. № 5. С. 64-66.
16. Правила государственной регистрации и учета отдельных видов транспортных средств по идентификационному номеру транспортного средства // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31652572 дата обращения напр.: 24.11.2024.

Сведения об авторе

Жолдасов О.Ж. – исполняющий обязанности начальника Академии управления МВД Республики Казахстан, полковник полиции

Жолдасов О.Ж. – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы бастығының міндетін атқарушы, полиция полковнигі

Zholdasov O.Zh. – Acting Head of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel.

Т.Ш. Исмаилбаев¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

На сегодняшний день вопросы отбора и прохождения государственной и правоохранительной службы на сегодняшний день претерпевают определенные изменения. Так как реалии времени диктуют необходимость модернизации жизни страны, в том числе дальнейшего развития государственной службы. Автор в свете реформ предлагает при отборе кандидатов на службу в государственные органы учитывать институт «безупречной репутации». Кроме того в свете решения Конституционного суда РК необходимо внести соответствующие изменения. Автор предлагает при поступлении на государственную в том числе правоохранительную службу поступающим полностью отчуждать имущество, акции, доли. Внедрение института профессиональных союзов будет являться инструментом защиты прав сотрудников правоохранительных органов. Предложения будут способствовать дальнейшему развитию института государственной, в том числе, правоохранительной службы.

Ключевые слова: ограничения, запреты, государственное управление, кандидат, должность, государственная служба.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік және құқық қорғау қызметін дамытудың проблемалық мәселелері

Бүгінгі таңда мемлекеттік және құқыққорғау қызметті таңдау және атқару мәселелері белгілі бір өзгерістерге ұшырауда. Өйткені уақыт шындығы ел өмірін жаңғырту, оның ішінде мемлекеттік қызметті одан әрі дамыту қажеттілігін талап етеді. Автор реформаларды ескере отырып, мемлекеттік органдарға қызметке үміткерлерді іріктеу кезінде « мінсіз бедел институтын ескеруді ұсынады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциялық сотының шешімін ескере отырып, тиісті өзгерістер енгізу қажет. Автор заң шығарушыға мемлекеттік қызметке кірген кезде мүлікті, акцияларды, акцияларды толығымен иеліктен шығаруды ұсынады. Кәсіподақтар институтын енгізу құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құқықтарын қорғау құралы болады. Ұсыныстар мемлекеттік институтты, оның ішінде құқық қорғау қызметін одан әрі дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: шектеулер, тыйымдар, мемлекеттік басқару, кандидат, лауазым, мемлекеттік қызмет.

Problematic issues of development of the state and law enforcement service of the Republic of Kazakhstan

Today, the issues of selection and civil service are currently undergoing certain changes. Since the realities of the time dictate the need to modernize the life of the country, including the further development of the civil service. In light of the reforms, the author proposes that when selecting candidates for service in government bodies, take into account the institution of « impeccable reputation». In addition, in the light of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to make appropriate changes. The author invites the legislator, when entering the civil service, to completely alienate property, shares, and shares. The introduction of the institution of trade unions will be a tool for protecting the rights of law enforcement officers. The proposals will contribute to the further development of the institution of state, including law enforcement, services.

Keywords: restrictions, prohibitions, public administration, candidate, position, civil service.

Введение. Глава государства на заседании Национального курултая заявил, что госслужащие должны сочетать в себе два основных качества - профессионализм и патриотизм, честно и добросовестно работать, чтобы заслужить доверие и уважение граждан [1].

В государстве функционирует специально созданный аппарат, необходимый для государственного управления, который не может действовать без специальной основы – государственных служащих, являющихся ключевым элементом государственной и правоохранительной службы.

Эффективность государственного управления, в том числе и в правоохранительных органах во многом зависит от качественного кадрового состава.

Действующим законодательством для каждого вида государственной службы прописаны ограничения, касающиеся не только поступления на службу, но и ее прохождения.

Наличие ограничений и запретов для государственных служащих обусловлено спецификой выполняемых задач и функций.

Согласно Национального доклада о состоянии государственной службы в Республике Казахстан за 2023 год в госорганах имеется порядка 7,5 тысяч вакантных должностей (**8,4% от штата**), из них 1 408 (**1,6%**) являются длительными (**более 3-х месяцев**) [1].

Несомненно, большая часть установленных ограничений не вызывают сомнений и крайне необходимы.

В то же время, часть из них не в полной мере обеспечивает равный доступ граждан к государственной службе.

Методы. Методологическую основу исследования составляют общенаучные и частно-научные методы познания социально-правовых явлений (сравнительно-правовой, конкретно-социологический, логико-системный, формально-логический и другие).

Основная часть. В соответствии со ст. 33 Конституции Республики Казахстан [2] (*далее - Конституция*), граждане Республики имеют равное право на доступ к государственной службе.

Требования, предъявляемые к кандидату на должность государственного служащего обуславливаются только характером должностных обязанностей и устанавливаются законом.

Несмотря на это правовая система довольно часто ограничивала право граждан на доступ к госслужбе.

Так, с момента функционирования Конституционным Судом (*далее- Суд*) принято 49 нормативных постановлений (2023 - 8 мес.2024) из которых 11 – признаны (8/3) не конституционными и 14 - соответствующими Конституции в данном Судом истолковании (12/2).

Из 6 (2023 год) обращений, поданных на несоответствие норм (*ограничений и запретов на госслужбе*) требованиям Конституции удовлетворено 4 или 36,3%, дано истолкование по 2 или 14,2%.

Вышеуказанное свидетельствует о том, что уполномоченные государственные органы при разработке нормативно-правовых актов не учитывали ч. 1 ст. 39 Конституции Республики Казахстан, гарантирующую права и свободы человека и гражданина.

Анализ изучения содержания постановлений Суда показал, что бессрочный запрет поступления: на государственную службу (*воинскую и правоохранительную*) граждан, уволенных за совершение дискредитирующего ее дисциплинарного проступка (*постановления Суда за № 4 от 06.03.23 года и за № 38-НП от 26.12.23*) [3], уволенных с воинской службы за отсутствие на службе без уважительной причины в течение трех и более часов подряд (*постановление Суда за № 27-НП от 31.08.23 года*) [4], а также ограничение права на занятие предпринимательской деятельностью лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций (*постановление Суда за № 19-НП от 13.06.23 года*) [5] признаны не конституционными.

При этом, согласно истолкования Суда прекращение полномочий судьи по отрицательному мотиву (*профнепригодность*) не влечет запрет на его поступление на госслужбу (*постановление Суда за № 22-НП от 14.07.23 года*) [6], а ограничение на трудоустройство в субъекты квазигосударственного сектора лиц, совершивших коррупционное преступление применимо только в отношении лиц, претендующих на должности, связанные с исполнением управленческих функций (*постановление Суда за № 26-НП от 31.08.23 года*) [7].

Количественно-качественный анализ показал, что при принятии решений Суд исходя из буквы закона пришел к выводу, что законодателем необоснованно создавались препятствия не позволяющие гражданам реализовать свое право гарантированное Конституцией.

Насколько продуктивно и взвешенно было это решение покажет время. Но уже сегодня мы видим, что лица, ранее уволенные с государственной (*правоохранительной*) службы по

отрицательным мотивам (в том числе за проступок, дискредитирующий государственную службу и преступления) могут быть вновь приняты на госслужбу.

Полагаем, что такая практика требует значительной коррекции и уже сегодня необходимо принимать соответствующие меры.

В настоящее время вопросы формирования эффективной кадровой политики в свете решения Суда, а также связанных с ними задач и вызовов приобретают особенную актуальность.

В связи с чем, прием на государственную службу подлежит существенной модернизации применяемого набора методов и технологий управления персоналом.

При таких обстоятельствах работодатель должен обладать инструментами и правом самостоятельного права принимать решение о принятии на работу того или иного сотрудника с учетом личных и деловых качеств претендента исходя из принципа меритократии.

Одним из эффективных инструментов служащим барьером для проникновения на государственную службу лиц, не соответствующих профессиональным, моральным и нравственным качествам может стать институт «безупречной репутации» широко применяемый в таких странах как КНР, Франция, Польша[8], Молдова, РФ, Кипр, Литва[9] и др.

Требование о наличии «безупречной репутации» в казахстанском законодательстве предъявляется на протяжении почти 25 лет, к кандидатам в судьи (ст. 29 Конституционного Закона РК «О судебной системе и статусе судей в Республике Казахстан» [10], к лицам рекомендованным в состав Квалификационной комиссии при Совете (ст.11 Закона РК «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан») [11], а так же к руководящим работником Государственного фонда социального страхования (п.п.1 п.3 ст.33 Социального Кодекса Республики Казахстан) [12].

Видные государственные деятели Мамонтов Н. (почетный судья ВС РК в отставке, член ВСС РК) [13], Шпекбаев А. (экс-председатель Агентства по делам госслужбы и противодействию коррупции) [14], а также представитель научного сообщества Гуличева Е.Г. [15] считают, что внедрение института «безупречной репутации» для кандидатов на государственную должность и действующих сотрудников необходимо.

Внедрение института «безупречной репутации» позволит формировать корпус государственных служащих квалифицированными и добросовестными специалистами.

Проведенное анкетирование показало, что из 4608 респондентов (4204 сотрудников и 404 госслужащих) 2717 человек (2491 сотрудников и 226 госслужащих) или 59% (60% сотрудников и 57% госслужащих) положительно отозвались о внедрении института «безупречной репутации» при приеме кандидатов на государственную и правоохранительную службу.

В результате внедрение новых и совершенствование старых методов подбора кадрового состава откроют возможность при помощи высококвалифицированного и профессионального состава госслужащих повысить эффективность осуществляемой деятельности путем принятия своевременных и взвешенных решений в стратегических направлениях.

Статус лиц проходящих первоначальную профессиональную подготовку и получающих высшее специальное образование, а также внедрение цифровых технологий при их поступлении в образовательные учреждения правоохранительных органов.

В настоящее время поступление на службу в правоохранительные органы осуществляется через первоначальную профессиональную подготовку (ч. 2-1 ст. 7 Закона о правоохранительной службе) в организациях образования правоохранительных органов (далее – Организации образования).

Основными этапами отбора являются - тестирование, собеседование, медицинское и психофизиологическое освидетельствование, полиграфологическое исследование и сдача экзамена.

Прием документов для участия в отборе осуществляется кадровыми службами правоохранительных органов, куда кандидат их подает, как правило нарочно и нотариально заверенными (об образовании, трудовой деятельности, военного билета или удостоверения о прописке к призывному участку).

После прохождения ВВК и полиграфологического исследования кандидат направляется в учебное заведение правоохранительного органа (по месту его нахождения) для сдачи экзамена, нормативов по физической подготовке и собеседования.

При этом расходы по участию в отборе (проезд к месту проведения отбора и обратно, прохождение медицинской комиссии, нотариальное заверение документов, наем жилого помещения, проживание и т.д.) полностью ложатся на кандидата.

Не исключено, что поступление в учебное заведение может быть связано с различными коррупционными рисками, которые могут возникать на разных этапах (подача документов, отбор и т.д.) и в разных формах.

При этом АДГС, на протяжении 2 лет (2023-2024 годы) отбор кандидатов осуществляет при помощи интернет-портала «eqyzmet.gov.kz» интегрированной информационной системы в два этапа – «оценка личных качеств» и «общий конкурс» («*Временные правила отбора и проведения конкурса на занятие административной государственной должности корпуса «Б» в интегрированной информационной системе*») [16].

Для определения соответствия кандидата условиям поступления система самостоятельно запрашивает информацию из систем госоргана, осуществляющего стратегические, регулирующие, контрольно-надзорные, реализационные и разрешительные функции в области охраны и надзора за здоровьем граждан и госоргана по формированию правовой статистики и ведению специальных учетов.

Для участия в отборе кандидат, самостоятельно, при помощи компьютера регистрируется в системе, проходит аутентификацию по ИИН, ЭЦП или с помощью цифровой идентификации.

Собеседование с кандидатами проводится в режиме видеосвязи на основании личных дел, поступивших автоматически в кадровую службу.

В день окончания проведения собеседования, система автоматически определяет победителя конкурса с оформлением протокола итогов.

Очевидно, что максимальное исключение контакта между сторонами предотвратит возможность неправомерного вмешательства в процесс отбора.

В таких странах Корея, Сигапур, Бруней-Даруссалам, Малайзия, Бангладеш, Великобритания, США, ОАЭ[17], Турция[18], Аргентина[19], Швейцария[20]. используют цифровые технологии при трансформации своих услуг и систем.

В результате цифровая трансформация открывает широкие возможности для желающих поступить на государственную службу, найти необходимую информацию, получить документы и т.д., а органам власти использовать современные технологии управления персоналом.

Полагаем, что внедрение электронной системы и цифровых технологий при поступлении в учебные заведения правоохранительных органов позволит расширить круг желающих пойти на правоохранительную службу, обеспечить соблюдение запретов и ограничений, исключить коррупционные риски, снизить финансовую нагрузку, стать эффективным инструментом по де бюрократизации отбора.

Вышеуказанный вывод нашел подтверждение в ходе проведенного анкетирования, которое показало, что из 4204 сотрудников 2641 человек или 63% положительно отозвались о приеме кандидатов с использованием электронных систем.

Эффективность действующего механизма передачи имущества в доверительное управление.

В соответствии со ст. 13 Закона о госслужбе, государственный служащий обязан на время прохождения государственной службы передать в доверительное управление находящиеся в его собственности доли, акции (*акцию*) в уставном капитале коммерческих организаций и иное имущество, использование которого влечет получение доходов, за исключением денег, законно принадлежащих этому лицу, а также имущества, переданного в имущественный наем.

Порядок передачи имущества государственных служащих в доверительное управление регламентирован «Правилами передачи имущества государственных служащих в доверительное управление», утвержденными постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2015 года № 1126 (*далее - Правила*) [21].

Данный механизм установлен в рамках института профилактики и контроля конфликта частных и публичных интересов государственных служащих.

Проведенное анкетирование показало, что, как сотрудники правоохранительных органов, так и государственные служащие лояльно относятся к действующему институту передачи имущества в доверительное управление.

Из 4608 респондентов (4204 сотрудников и 404 госслужащих) 2282 человека (2084 сотрудников и 198 госслужащих) или 51% (49% сотрудников и 49% госслужащих) ответили, что действующий институт передачи имущества в доверительное управление не эффективен.

Изучение Правил позволяет сделать заключение о том, что урегулирование конфликта интересов, в сущности, ограничивается сообщением о передаче имущества в доверительное управление в десятидневный срок в службу управления персоналом по месту работы.

Вышеуказанное свидетельствует о том, что, как сотрудники правоохранительных органов, так и государственные служащие не заинтересованы в выработке мер и механизмов по дальнейшему мониторингу использования переданного имущества.

Изучение зарубежного опыта показало, что Словения, Португалия, Канада, Австрия, Франция, США, Чили[22], Албания[23] имеют нормы, регулирующие возможность передачи проблемных активов в доверительное управление, вместо их полного отчуждения.

Так, в Канаде, используется институт «слепого доверия», при котором, доверительный управляющий (*специализированная компания*) полностью меняет состав активов служащего, лишая его возможности принимать управленческие решения.

В Армении, Болгарии, существует абсолютный запрет на такую деятельность, а в Австрии и Франции, публичные должностные лица могут получать доход от частной деятельности при наличии спецразрешения или до определенного уровня.

Общим для законодательства вышеуказанных стран является то, что каждое из этих государств стремится, в силу своих возможностей, максимально освободить действия доверительного управляющего от воздействия на него учредителя доверительного управления.

Анализ нормативно-правовой базы показал, что в настоящее время отсутствует необходимая и достаточная основа для эффективной реализации ст. 13 Закона о противодействии коррупции.

В связи с чем необходимо внесение изменений в Закон, согласно которых граждане, поступающие на государственную службу, а также приравненные к ним лица обязаны отчуждать имущество, акции, доли находящиеся в юридическом лице, приносящие прибыли, доходы, дивиденды.

Такие изменения предоставят гражданину право выбора - оставаться предпринимателем или поступить на госслужбу, а также дадут возможность госслужбе очищаться от коррупции, позволят госслужащим думать только о своих обязанностях.

В противном случае, госслужащие будут продолжать лоббировать частные интересы и заниматься незаконной предпринимательской деятельностью, используя пробелы в законодательстве.

Внедрение института профсоюзов, как инструмента защиты прав сотрудников правоохранительных органов.

В соответствии с ч.2 ст. 23 Конституции и ст. 17 Закона о правоохранительной службе, сотрудники правоохранительных органов не вправе создавать в системе правоохранительных органов общественные объединения, преследующие политические цели, основанные на общности их профессиональных интересов для представления и защиты трудовых, а также других социально-экономических прав и интересов своих членов и улучшения условий труда.

В первую очередь речь идет о роли и высоком потенциале профсоюзов, поскольку внесудебного органа по защите нарушенных трудовых прав сотрудников правоохранительных органов нет.

Создание и существование профсоюзов сотрудников правоохранительных органов необходимо для дополнительной защиты этой социальной группы, обладающей специфическим статусом. Деятельность профсоюзов позволит эффективно решать экономические и социальные проблемы, так как принятые решения будут учитывать интересы государства, профсоюза и сотрудника.

Мнения профсоюзов служащих правоохранительных органов будут способствовать более стабильному правовому регулированию статуса.

В зарубежных странах большинство правоохранительных служащих состоят в профсоюзах. Так, в качестве примера, в профсоюзе полиции Германии состоит 75% личного состава, США - 80 %, Великобритания - 100%.

Автор пришел к выводу, что, хотя законодательство (*ч.2 ст. 23 Конституции и ст. 17 Закона о правоохранительной службе*) ограничивает право сотрудников правоохранительных органов объединяться в профессиональные союзы, международные правовые акты, включенные в законодательство Республики Казахстан, допускают создание таких организаций.

Так, ст. 26 Закона Республики Казахстан за № 91 от 28.11.05 года «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» все люди равны перед законом и имеют право без всякой дискриминации на равную защиту закона[24].

Проведенное анкетирование показало, что из 4204 сотрудников правоохранительных органов 2480 человек или 59% положительно отзывались о создании в правоохранительных органах профессиональных союзов.

Таким образом, механизм социально-правовой защиты сотрудников необходимо модернизировать так, чтобы помощь оказывалась максимально адресно и оперативно.

На основании изложенного с целью полного обеспечения трудовых, социальных и экономических прав сотрудников целесообразно внести изменения в ст. 13 Закона РК «О

правоохранительной службе» наделив сотрудников правоохранительных органов правом объединяться или вступать в профессиональные союзы (*ассоциации*).

Аналогичного мнения придерживаются такие ученые как У.К. Утегенов, С.А. Сейлханова [25].

Аналогичные изменения внести Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», Законы Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих», «О специальных государственных органах Республики Казахстан» и др.

Заключение. Безусловно, приведенные выше выводы и предложения являются дискуссионными и не претендуют на бесспорность.

Также общеизвестно, что ограничения и запреты, в том числе направленные на ограждение государственной службы от негативных влияний и последствий, должны применяться в совокупности с другими общими и специальными мерами предупреждения.

Это требует разработки и осуществления во взаимодействии мер не только ограничительного, но и социального, экономического, воспитательного, организационного, информационно-аналитического и иного характера.

Полагаем, что выработанные предложения по дальнейшему развитию института государственной, в том числе, правоохранительной службы с позиции защиты прав и свобод человека, а также интересов государства позволят повысить статус государственной службы.

Список использованных источников

1. Национальный доклад о состоянии государственной службы 2023 год <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/640535?lang=ru>
2. Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
3. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан за № 4 от 06.03.23 года <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
4. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 27-НП <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
5. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 13.06.23 года № 19-НП <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
6. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 14 июля 2023 года № 22-НП <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
7. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 26-НП <https://adilet.zan.kz./rus/docs>
8. Богданьская Э. «Гражданская служба в Польше» Ярославский педагогический вестник – 2012 – № 1 – Том I (Гуманитарные науки) с.154
9. Королева П.Р. Требования, предъявляемые к кандидатам на должности судей высших судов в российской федерации и зарубежных странах: сравнительно-правовое исследование. Право и образование 2017, № 9 с. 160.
10. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года N 132 «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz./>
11. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 436-V ЗРК «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz./>
12. Социальный Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК <https://adilet.zan.kz./>
13. Мамонтов М. Безупречная репутация и профессионализм zakon.kz 20:31, 25 октября 2016 года. <https://www.zakon.kz/stati/4825099-bezuprechnaja-reputacija-i.html>
14. Шпекбаев А. На госслужбе пора вводить понятие безупречной репутации 7 февраля 2019 08:25 <https://kz.kursiv.media/2019-02-07/alik-shpekbaev-na-gossluzhbe-pora-vvodit-ponyatie-bezuprechnoy-reputacii/>
15. Гуличева Е. Г. Актуальные проблемы реализации кадрового обеспечения деятельности судов // Фундаментальные и прикладные науки сегодня. Morrisville : Lulu Press, Inc., 2020. С. 110–115.
16. Приказы председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции от 20 сентября 2016 года № 1 "Об утверждении Правил, программ и организации тестирования граждан, поступающих на правоохранительную службу" и от 21 февраля 2017 года № 40 "О некоторых вопросах занятия административной государственной должности" <http://10.61.42.188/rus/docs/V2300032549>
17. Dubai Careers. <https://dubaicareers.ae/en/pages/default.aspx>

18. Kariyer Kapısı <https://kariyerkapisi.cbiko.gov.tr/>
19. Concurсар 2.0. <https://www.argentina.gob.ar/jefatura/gestion-yempleo-publico/concurсар/>.
20. Stellenportal Bund. <https://www.stelle.admin.ch/stelle/de/home.html> .
21. Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы от 18 мая 2023 года № 116 Об утверждении Правил передачи имущества государственных служащих в доверительное управление. <http://10.61.42.188/rus/docs/V2300032549>
22. Горохова С.С. Использование механизма доверительного управления как способа предотвращения конфликта интересов на государственной службе: опыт США // Юридические исследования. – 2022. – № 7. – С. 14-31.
23. Conflict of Interest Act [Enacted by section 2 of chapter 9 of the Statutes of Canada, 2006, in force July 9, 2007, see SI/2007-75.] <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-36.65/page-2.html#h-92254>
24. Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года N 91 «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» <https://adilet.zan.kz/>
25. Утегенов Ч.К., Сейлханова С.А., Ибраева А.К. Правовые и социальные гарантии сотрудников ОВД: проблемы и пути решения. Ученые труды Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова - №2 (75). - 2023. - С.63-68.

Сведения об авторе

Исмаилбаев Т.Ш. – главный научный сотрудник МНИИ Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Исмаилбаев Т.Ш. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ВҒЗИ бас ғылыми қызметкері.

Ismailbayev T.Sh. – Chief Researcher of the MNII Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.К. Кусайнова¹, А.Б. Омарова¹, Ш.Б. Маликова¹
¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

КОМПЛЕКСНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ МАТЕРЕЙ И ДЕТЕЙ ОТ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ И МЕДИЦИНСКАЯ ПОМОЩЬ

Статья посвящена исследованию проблем комплексной защиты прав матерей и детей, ставших жертвами домашнего насилия, с акцентом на правовые аспекты и медицинскую помощь. Домашнее насилие оказывает разрушительное воздействие на физическое и психическое здоровье пострадавших, особенно женщин и детей, что требует междисциплинарного подхода к защите их прав и обеспечению полноценной реабилитации. В статье рассматриваются существующие механизмы правовой защиты от домашнего насилия в Республике Казахстан и проводится анализ их эффективности в контексте обеспечения безопасности и поддержки жертв.

Особое внимание уделено роли медицинской помощи в системе защиты пострадавших. Изучаются вопросы оказания экстренной медицинской помощи, психологической реабилитации, а также долгосрочной поддержки жертв насилия, которая направлена на восстановление здоровья и социальной адаптации. На основе сравнительного анализа с международным опытом в статье предложены рекомендации по совершенствованию системы правовой и медицинской помощи в Казахстане, направленные на повышение эффективности защиты матерей и детей от насилия.

Ключевые слова: жертвы насилия, домашнее насилие, медицинская помощь, реабилитация жертв насилия, психологическая помощь, жестокое обращение, социальная дезадаптация.

Аналар мен балалардың құқықтарын тұрмыстық зорлық-зомбылықтан кешенді қорғау: құқықтық аспектілері және медициналық көмек

Мақала құқықтық аспектілер мен медициналық көмекке баса назар аудара отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған аналар мен балалардың құқықтарын кешенді қорғау мәселелерін зерттеуге арналған. Тұрмыстық зорлық-зомбылық зардап шеккендердің, әсіресе әйелдер мен балалардың физикалық және психикалық денсаулығына жойқын әсер етеді, бұл олардың құқықтарын қорғауға және толық оналтуды қамтамасыз етуге пәнаралық көзқарасты қажет етеді. Мақалада Қазақстан Республикасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтан құқықтық қорғаудың қолданыстағы тетіктері қарастырылады және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және құрбандарды қолдау контекстінде олардың тиімділігіне талдау жасалады.

Зардап шеккендерді қорғау жүйесіндегі медициналық көмектің рөліне ерекше назар аударылады. Шұғыл медициналық көмек көрсету, психологиялық оңалту, сондай-ақ денсаулықты қалпына келтіруге және әлеуметтік бейімделуге бағытталған зорлық-зомбылық құрбандарын ұзақ мерзімді қолдау мәселелері зерттелуде. Халықаралық тәжірибемен салыстырмалы талдау негізінде мақалада аналар мен балаларды зорлық-зомбылықтан қорғаудың тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстандағы құқықтық және медициналық көмек жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылған.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық құрбандары, тұрмыстық зорлық - зомбылық, медициналық көмек, зорлық-зомбылық құрбандарын оңалту, психологиялық көмек, зорлық-зомбылық, әлеуметтік бейімделу.

Comprehensive protection of the rights of mothers and children from domestic violence: legal aspects and medical care

The article is devoted to the study of the problems of comprehensive protection of the rights of mothers and children who are victims of domestic violence, with an emphasis on legal aspects and medical care. Domestic violence has a devastating impact on the physical and mental health of victims, especially women and children, which requires an interdisciplinary approach to protecting their rights and ensuring full rehabilitation. The article examines the existing mechanisms of legal protection against domestic violence in the Republic of Kazakhstan and analyzes their effectiveness in the context of ensuring the safety and support of victims.

Special attention is paid to the role of medical care in the victim protection system. The issues of emergency medical care, psychological rehabilitation, as well as long-term support for victims of violence, which is aimed at restoring health and social adaptation, are being studied. Based on a comparative analysis with international experience, the article offers recommendations for improving the system of legal and medical care in Kazakhstan aimed at improving the effectiveness of protecting mothers and children from violence.

Keywords: victims of violence, domestic violence, medical care, rehabilitation of victims of violence, psychological assistance, abuse, social maladjustment.

Введение. Проблема домашнего насилия является одной из наиболее серьёзных угроз для прав и благополучия женщин и детей во всём мире, включая и Республику Казахстан. Насилие в семье оказывает разрушающее воздействие на физическое и психическое здоровье пострадавших, нарушает их основные права и свободы, включая право на защиту от насилия, право на здоровье, достойную жизнь и развитие. Особенно уязвимыми в этой ситуации становятся матери и дети, которые, наряду с физическими травмами, страдают от глубоких психологических и социальных последствий. В связи с этим комплексная защита их прав, включающая правовые меры и медицинскую поддержку, становится крайне актуальной задачей государственной и общественной системы.

Согласно статистике, в Казахстане количество случаев домашнего насилия, направленного как против женщин, так и детей, остаётся на высоком уровне. Несмотря на существующее законодательство, регулирующее защиту прав жертв насилия, такие меры часто оказываются недостаточными или малоэффективными из-за несовершенства правоприменительной практики, недостатка межведомственного взаимодействия и недостаточной социальной осведомлённости. В рамках действующего Закона РК «О профилактике бытового насилия» предприняты меры для защиты жертв насилия [1], но правовые нормы требуют дальнейшего совершенствования и адаптации к реальным условиям.

Важно отметить, что международные правовые акты, такие как Конвенция ООН о правах ребёнка [2] и Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [3], обязывают государства-участники гарантировать надёжную защиту женщин и детей от всех видов насилия, включая домашнее. Казахстан, являясь стороной этих международных соглашений, должен привести свою правовую и медицинскую систему в полное соответствие с данными нормами. Однако на практике это соответствие ещё не полностью реализовано, что подчёркивает актуальность данной темы для Казахстана.

Особое внимание в данной проблеме необходимо уделить доступу пострадавших к медицинской помощи. Физическое и психическое здоровье матерей и детей, подвергшихся насилию, зачастую находится под угрозой, что требует не только правовой, но и медицинской поддержки. Однако, в Казахстане система оказания медицинской помощи жертвам домашнего насилия не всегда эффективна и доступна, особенно в случае региональных различий. Кроме того, медицинская помощь должна включать не только экстренные меры, но и долгосрочную реабилитацию, включая психологическую поддержку, которая нередко остаётся недостаточно развитой.

Важно подчеркнуть, что сектор здравоохранения играет ключевую роль в обеспечении всесторонней медицинской помощи женщинам и детям, пострадавшим от насилия, а также служит первичным звеном для направления женщин в другие необходимые им службы поддержки.

Обсуждение. Проблема домашнего насилия в Казахстане требует комплексного подхода, который включает не только усиление правовых механизмов защиты, но и значительное улучшение системы оказания медицинской и психологической помощи. Внедрение программ для раннего выявления случаев насилия, подготовка специалистов медиков, сотрудников правоохранительных органов и социальных работников - для оказания помощи пострадавшим, а также создание специализированных реабилитационных центров являются необходимыми мерами, направленными на повышение эффективности защиты прав матерей и детей.

В соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан бытовым насилием признается умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания (п.3 ст.1 Закона Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия») [1].

Бытовое насилие может выражаться в виде физического, психологического, сексуального и экономического насилия.

ООН определяет насилие в отношении женщин как «любой акт, совершаемый на основе гендерной принадлежности и приводящий к причинению или потенциальному причинению физического, сексуального или психологического вреда или страданий женщинам, включая угрозы такими действиями, принуждение или произвольное ограничение свободы, независимо от того, происходит это в общественной или частной сфере» [4].

Согласно оценкам ВОЗ, около одной трети женщин по всему миру (примерно 736 миллионов, или 30%) в течение своей жизни подвергались физическому или сексуальному насилию, либо со стороны интимного партнёра, либо со стороны постороннего лица. Более 25% женщин в возрасте от 15 до 49 лет, состоящих в отношениях, хотя бы раз с 15 лет сталкивались с физическим и/или сексуальным насилием со стороны своего партнёра [5].

Насилие со стороны близкого партнера и сексуальное насилие приводят к серьёзным негативным последствиям для физического, психического, сексуального и репродуктивного здоровья женщин, вызывая как краткосрочные, так и долгосрочные проблемы. Эти формы насилия также сказываются на здоровье и благополучии их детей. В этой связи мы поддерживаем мнение С.М. Рахметова, который подчёркивает, что «Семейное насилие, особенно случаи, когда женщина подвергается избиению, наносит глубокую травму детям, поскольку унижение и физическое насилие по отношению к матери, одному из самых значимых для ребёнка людей, часто происходят на его глазах, оставляя глубокие психологические раны» [6. С.152].

Согласно статистическим данным, только 42% женщин, переживших насилие со стороны интимного партнёра, сообщают о травмах, полученных в результате этих действий [7].

В 2013 году ВОЗ провела исследование под названием «Насилие в отношении женщин: глобальная проблема здравоохранения эпидемических масштабов», в котором проанализировала влияние насилия на здоровье женщин. Исследование показало, что женщины, подвергшиеся физическому или сексуальному насилию, часто сталкиваются с непреднамеренной беременностью, что нередко приводит к искусственным абортam, развитию гинекологических заболеваний и инфекциям, передающимся половым путем, включая ВИЧ [8].

Насилие со стороны партнёра во время беременности существенно повышает риск осложнений, таких как выкидыш, мертворождение и преждевременные роды. Согласно вышеуказанному исследованию ВОЗ, у женщин, подвергшихся насилию со стороны партнёра, вероятность выкидыша увеличивается на 16%, а вероятность преждевременных родов — на 41%. Самым трагическим последствием насилия, направленного на женщин или детей, является летальный исход - убийство или самоубийство. В глобальном масштабе до 38% убийств женщин совершаются их интимными партнёрами.

Домашнее насилие оказывает тяжёлое воздействие не только на эмоциональное состояние матерей и детей, но и на их физическое и психическое здоровье. Насилие в семье зачастую сопровождается множественными травмами, а в ряде случаев и хроническими заболеваниями, вызванными регулярным воздействием на организм. Поэтому одним из ключевых аспектов защиты жертв домашнего насилия является обеспечение им качественной и доступной медицинской помощи.

Одной из основных проблем в Казахстане остаётся ограниченный доступ к медицинской помощи для пострадавших от домашнего насилия. Доступность и качество медицинских услуг варьируются в зависимости от региона: в мегаполисах, областных центрах, крупных городах помощь относительно доступна, но в сельских и отдалённых районах жертвы домашнего насилия часто сталкиваются с нехваткой квалифицированных специалистов и медицинских учреждений. Это усугубляет проблему, так как пострадавшие женщины и дети, особенно из малонаселённых и социально неблагополучных районов, не всегда имеют возможность оперативно получить необходимую медицинскую помощь.

Как показывает практика, в сельской местности или удалённых районах наблюдается нехватка специализированных медицинских учреждений, соответственно, отсутствует специализированная помощь жертвам насилия. Врачи общей практики не всегда обладают навыками работы с травмированными женщинами и детьми.

Следующая проблема, связанная с оказанием медицинской помощи матерям и детям-жертвам насилия, связана с отсутствием медицинской инфраструктуры для экстренной помощи. Это серьёзная проблема, поскольку в критических ситуациях пострадавшие могут не получить своевременной помощи, что может привести к серьёзным последствиям для здоровья и даже угрожать их жизни.

В удалённых районах и малых населённых пунктах зачастую отсутствуют больницы или клиники, которые оснащены необходимым оборудованием для оказания экстренной помощи. При серьёзных травмах, таких как внутренние кровотечения, переломы или травмы головы, каждый час имеет значение для спасения жизни матерей и детей, и любое промедление может обернуться тяжёлыми осложнениями или даже летальным исходом.

В небольших медицинских учреждениях, как правило, отсутствуют узкие специалисты, способные оказать необходимую экстренную помощь жертвам насилия. В таких учреждениях в основном работают только фельдшеры или медсёстры, которые не всегда имеют опыт или квалификацию для оказания медицинской помощи при травмах, характерных для случаев насилия. Без участия квалифицированного хирурга, травматолога или реаниматолога пострадавшим не могут быть оказаны необходимые медицинские услуги.

Помимо этого, проблема оказания медицинской помощи жертвам насилия также связана с отсутствием в медицинском учреждении необходимого оборудования для диагностики и лечения травм: рентген-аппаратов, аппаратов для вентиляции лёгких, кислородных масок и средств

реанимации и т.д. В отсутствие необходимого оснащения медики могут только оказать минимальную помощь, которая не всегда бывает достаточной для спасения жизни или предотвращения осложнений.

В некоторых регионах медицинские учреждения испытывают нехватку основных лекарств и расходных материалов, которые нужны для оказания экстренной помощи. Например, отсутствие обезболивающих, бинтов и антисептиков может ухудшить состояние пострадавших и увеличить риск заражений. Если требуется срочная операция, то недостаток анестетиков и стерильных инструментов становится серьёзным препятствием для проведения полноценного лечения.

Отсутствие адекватной медицинской инфраструктуры для экстренной помощи в критических случаях является серьёзной проблемой, которая ставит под угрозу здоровье и жизнь матерей и детей-жертв насилия. Для улучшения ситуации необходимо развитие инфраструктуры медицинских учреждений в отдалённых районах, подготовка квалифицированного персонала, а также улучшение транспортной доступности и оснащения больниц необходимым оборудованием и медикаментами.

В экстренных случаях, связанных с насилием, особенно важно быстрое взаимодействие между медицинскими учреждениями и правоохранительными органами. Так, в соответствии с п.п.4 п.10 ст. 115 Кодекса РК О здоровье народа и системе здравоохранения субъекты здравоохранения, оказывающие медицинскую помощь, обязаны обеспечивать предоставление органам внутренних дел сведений о лицах, обратившихся по поводу свежих травм, ранений, бытового насилия, о случаях заболеваний, представляющих опасность для окружающих [9].

Однако недостаточная координация и медленная передача информации могут затягивать процесс оказания помощи, что негативно сказывается на состоянии пострадавших. Без своевременного уведомления о случившемся и обеспечения безопасной среды для пострадавших, медицинские учреждения не могут эффективно выполнять свою работу.

Помимо этого, проблема оказания своевременной медицинской помощи также связана с социальными барьерами. Во многих сообществах, особенно в сельских районах, насилие в семье в большинстве случаев воспринимается как личное дело, что мешает пострадавшим обратиться за медицинской помощью из-за страха осуждения или вмешательства родственников.

В случае насилия пострадавшие не только испытывают физическую боль, но и сталкиваются с тяжёлым психологическим стрессом. Для полноценной экстренной помощи важно наличие специалистов по оказанию психологической поддержки, которые могли бы стабилизировать эмоциональное состояние жертв насилия, особенно детей. Однако в ряде регионов такой вид помощи отсутствует, и пострадавшие оказываются без поддержки, необходимой для преодоления первичного шока и подготовки к дальнейшей реабилитации.

Домашнее насилие оказывает сильное разрушительное воздействие на психику, особенно у детей, и может привести к развитию таких состояний, как посттравматическое стрессовое расстройство, депрессия, тревожные расстройства. Однако, в Казахстане психологическая помощь в контексте домашнего насилия остаётся недостаточно развитой.

В ряде регионов отсутствуют квалифицированные психологи, особенно те, кто специализируется на работе с жертвами насилия. Это особенно актуально для детей, которые нуждаются в специализированной помощи детских психологов или психиатров.

Важно отметить, что медицинские учреждения в Казахстане, как правило, оказывают экстренную помощь, но долгосрочная реабилитация (как медицинская, так и психологическая) плохо развита. Пострадавшие часто остаются без должного внимания после получения первичной медицинской помощи, что может привести к ухудшению психического здоровья и социальной изоляции. Психическое здоровье детей-жертв насилия требует особого подхода, поскольку дети могут не полностью осознавать или уметь выразить свои переживания. Игровая терапия и другие специализированные методы психологической помощи недостаточно распространены в Казахстане.

Мы считаем, что комплексная поддержка жертв насилия, особенно детей, должна включать не только медицинские, но и социальные, психологические и юридические меры. Однако в Казахстане до сих пор не внедрён системный междисциплинарный подход, который объединяет усилия различных специалистов (медиков, социальных работников, юристов и психологов). Это приводит к тому, что медицинская помощь оказывается изолированно от других видов поддержки, что снижает её эффективность.

Многие медработники в Казахстане, особенно в регионах, не имеют достаточной подготовки для работы с жертвами домашнего насилия. Врачи и медперсонал должны уметь не только оказывать первую помощь, но и распознавать случаи насилия, которые могут не сразу быть очевидными (например, психологическое или эмоциональное насилие). Отсутствие достаточного обучения и

специальных курсов для медицинского персонала мешает выявлению случаев домашнего насилия и своевременному оказанию необходимой помощи.

Важным шагом для решения этой проблемы является введение образовательных программ для медицинских работников, которые бы помогали им распознавать признаки насилия, работать с психологической травмой и эффективно взаимодействовать с другими специалистами, такими как юристы и социальные работники.

Медицинская поддержка должна включать не только экстренные меры, но и долгосрочную реабилитацию. В соответствии со ст. 13 Закона РК О профилактике бытового насилия организации здравоохранения оказывают психологическую, лечебно-профилактическую помощь и проводят медицинскую реабилитацию потерпевших и лиц, совершивших бытовое насилие.

Важно помнить, что жертвы насилия, особенно дети, могут столкнуться с долгосрочными последствиями как для физического, так и психического здоровья. Это требует создания реабилитационных программ, направленных на восстановление здоровья и социальной адаптации пострадавших.

В первую очередь матери и дети-жертвы насилия после серьёзных травм нуждаются в физической реабилитации (физиотерапии и других видах восстановительного лечения). Дети, которые подверглись насилию, могут иметь нарушения в развитии, которые потребуют длительной медицинской поддержки.

Во-вторых, эти лица также нуждаются в психологической реабилитации, так как в большинстве случаев посттравматические стрессовые расстройства могут проявляться спустя некоторое время после насилия, что делает важным продолжительное наблюдение и поддержку психолога. Психологи должны помогать детям и матерям справиться с последствиями травмы, восстанавливать уверенность и улучшать их способность к социальной интеграции.

Следует отметить, что в Казахстане в 2016 году Приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан был утвержден стандарта оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия. В июне 2023 года в силу вступили новые стандарты оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения, утвержденные приказом Заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 29 июня 2023 года [10].

В соответствии с Приложением 6 к вышеуказанному Приказу для эффективного предоставления специальных социальных услуг жертвам бытового насилия социально-медицинская помощь должна соответствовать следующим требованиям:

- содействие в получении гарантированного объема бесплатной медицинской помощи в рамках, предусмотренных законодательством Республики Казахстан в сфере здравоохранения;
- проведение лечебных процедур с максимальной осторожностью, без нанесения вреда пациентам;
- оказание доврачебной помощи в соответствии с правилами, утвержденными приказом Министра здравоохранения РК от 30 ноября 2020 года № ҚР ДСМ-223/2020;
- оперативная и своевременная госпитализация или содействие в госпитализации при необходимости;
- содействие в подготовке документов для направления на медико-социальную, судебно-медицинскую, наркологическую и психиатрическую экспертизу оказывается своевременно и в полном объеме;
- обеспечение лекарственными средствами и медицинскими изделиями для профилактики и лечения заболеваний по назначению врачей;
- содействие в получении консультаций у профильных специалистов организаций здравоохранения.

Выше мы уже говорили о необходимости межведомственного взаимодействия при оказании помощи матерям и детям-жертвам насилия. Так, в июле 2023 года был принят Совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан, Министра здравоохранения Республики Казахстан, Заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан и Министра просвещения Республики Казахстан Об утверждении Критериев оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации [11].

В соответствии с данным Приказом жестоким обращением, приведшим к социальной дезадаптации и социальной депривации признаются действия, совершенные в форме бытового насилия, торговли людьми, в том числе несовершеннолетними, иных видов их эксплуатации, а также

похищения людей независимо от наличия факта возбуждения уголовного производства по поводу совершенных действий. В свою очередь, социальная дезадаптация - это нарушение взаимодействия личности с социальной средой, а социальная депривация – это ограничение и (или) лишение возможности самостоятельного удовлетворения лицом (семьей) основных жизненных потребностей.

При оценке случаев жестокого обращения, приводящего к социальной дезадаптации и депривации в условиях бытового насилия, действия в отношении пострадавшего делятся на следующие категории:

- блок 1 - физическое насилие;
- блок 2 - психологическое насилие;
- блок 3 - экономическое насилие;
- блок 4 - сексуальное насилие.

Каждой из этих категорий при оценке присваиваются баллы, что позволяет определить уровень жестокости и серьёзность воздействия на пострадавшего.

При оценке наличия жестокого обращения, каждому из блоков присваиваются баллы, которые суммируются для определения степени воздействия [12]. Лицо признается пострадавшим в результате действий, связанных с бытовым насилием, если сумма баллов по одному из блоков составляет 5 и более баллов. В случае, если обратившееся лицо идентифицируется жертвой бытового насилия, то субъектом, предоставляющим специальные социальные услуги в течение одного рабочего дня направляется лист оценки совместно с его заявлением в уполномоченный орган для получения разрешения на предоставление специальных социальных услуг, а при идентификации несовершеннолетнего – в орган, осуществляющий функции по опеке или попечительству.

Для повышения эффективности оказания медицинской помощи жертвам домашнего насилия в Казахстане можно предложить следующие меры:

- создание специализированных центров помощи: такие центры должны быть доступны как в городах, так и в сельских районах и предоставлять комплексные услуги - от медицинской и психологической поддержки до юридической помощи;

- развитие программ по подготовке медицинских работников: Важно внедрить образовательные курсы для врачей, медсестёр и других специалистов для обучения работе с жертвами домашнего насилия;

- внедрение межведомственного подхода: для более эффективного взаимодействия между медицинскими учреждениями, социальными службами и правоохранительными органами необходимо наладить сотрудничество и обмен информацией.

- расширение программ долгосрочной реабилитации: Пострадавшие должны иметь доступ не только к экстренной помощи, но и к долгосрочным программам физической и психологической реабилитации.

Заключение. Мировая практика защиты прав матерей и детей от домашнего насилия показывает, что наиболее успешные модели основаны на комплексном и междисциплинарном подходе, включающем правовые меры, медицинскую помощь и психологическую реабилитацию. Такие модели требуют тесного сотрудничества между медицинскими учреждениями, социальными службами и правоохранительными органами, а также внедрения программ долгосрочной реабилитации для полного восстановления здоровья пострадавших. Внедрение подобных практик в Казахстане могло бы значительно повысить эффективность защиты прав матерей и детей, подвергшихся насилию, и обеспечить им доступ к качественной помощи на всех этапах восстановления.

Таким образом, тема комплексной защиты прав матерей и детей от домашнего насилия в правовом и медицинском аспектах является чрезвычайно актуальной для Республики Казахстан. Она требует дальнейшего исследования и совершенствования нормативной и практической базы для обеспечения полноценной защиты пострадавших и предоставления им необходимых услуг.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года № 214-IV «О профилактике бытового насилия» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.06.2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680&show_di=1

2. Конвенция о правах ребенка (Одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 г.)// Интернет-ресурс: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9959/6b2b06cc16e818dbd6defd13bf535efee92aee3d/

3. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
4. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. Принята резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 года// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O9300000006>
5. Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence// <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence>
6. Рахметов С.М. Предупреждение семейно-бытового насилия, совершаемого в отношении несовершеннолетних// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова. - 2022. - № 1 (70). - С. 151-156.
7. Facts and figures: Ending violence against women// <https://eca.unwomen.org/en/stories/explainer/2023/12/facts-and-figures-ending-violence-against-women>
8. Violence against women: a «global health problem of epidemic proportions»// <https://www.who.int/news/item/20-06-2013-violence-against-women-a-global-health-problem-of-epidemic-proportions>
9. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. №360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437&pos=3076;-50#pos=3076;-50&sdoc_params=text%3D%25D0%25B1%25D1%258B%25D1%2582%25D0%25BE%25D0
10. Приказ Заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 29 июня 2023 года № 263 Об утверждении стандартов оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032941>
11. Совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 528, Министра здравоохранения Республики Казахстан от 1 июля 2023 года № 123, Заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 271 и Министра просвещения Республики Казахстан от 30 июня 2023 года № 190 Об утверждении Критериев оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033002>
12. Приложение 1 к Критериям оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации, утвержденным совместным приказом// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033002#z65>.

Сведения об авторах

- Кусаинова А.К. – доктор PhD, ассоциированный профессор НАО «Университет Нархоз».
- Омарова А.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, доцент, профессор НАО «Университет Нархоз».
- Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, доцент, профессор НАО «Университет Нархоз».
- Кусаинова А.К. – PhD докторы, Нархоз университетінің қауымдасқан профессоры.
- Омарова А.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Нархоз университетінің профессоры.
- Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Нархоз университетінің профессоры.
- Kussainova A.K. – doctor PhD, Associate Professor of NJSC Narxoz University.
- Omarova A.B. – author for correspondence, candidate of legal sciences, associate professor, professor of NJSC Narxoz University.
- Malikova Sh.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of NJSC Narxoz University.

А.Р. Құттығалиева¹, К.Н. Айдарханова², С.К. Атаханова³

¹Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Орал, Қазақстан

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

³әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада кәмететке толмағандардың құқықтарының қорғалуын құқықтық реттеу қарастырылады. Қазақстан Республикасының заңнамалары және халықаралық конвенциялар мақалада құқықтың бұзылуының, зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселесі шеңберінде қарастырылған. Ұлттық заңнама кәмететтік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғаудың тетігі тұрғысынан қарастырылады

Авторлар қолданыстағы заңнамаларды талдап, кәмететтік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғаудың деңгейіне қарай заңнаманы талдайды және қабылдауға тиісті заңнамаларды қарастырады. Мақалада мұндай заңнамалардың қабылдануының кәмететтік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғауға әсер ететін негізгі факторлары көрсетілген. Зерттеуде сондай-ақ кәмететтік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғау бойынша қолданыстағы заңнамалардың кемшілік тұстары бойынша талдау жасалған. Талдау кәмететтік жасқа толмағандарды оңалту қатысты мәселелерді қарастырып, авторлар зорлық-зомбылық пен дағдарыстық жағдайларға байланысты орталықтардың қызметін реттейтін заңнамаларды қабылдаудың маңыздылығын қарастырады.

Түйінді сөздер: кәмететтік жасқа толмағандар, зорлық-зомбылық құрбандары, оңалту, медициналық көмек, психологиялық көмек, уәкілетті органдар.

Основные вопросы правового регулирования защиты прав несовершеннолетних

В статье рассматривается правовое регулирование защиты прав несовершеннолетних. Законодательство Республики Казахстан и международные конвенции рассматриваются в статье в рамках вопроса профилактики нарушений права, насилия. Национальное законодательство рассматривается с точки зрения механизма защиты несовершеннолетних.

Авторы анализируют действующее законодательство, анализируют законодательство в зависимости от уровня защиты прав несовершеннолетних и рассматривают законодательство, которое необходимо принять. В статье отражены основные факторы принятия таких законов, влияющие на защиту прав несовершеннолетних. В исследовании также проведен анализ недостатков действующего законодательства по защите прав несовершеннолетних. Анализ рассматривает вопросы, связанные с реабилитацией несовершеннолетних, и авторы рассматривают важность принятия законодательства, регулирующего деятельность центров в связи с насилием и кризисными ситуациями.

Ключевые слова: несовершеннолетние, жертвы насилия, реабилитация, медицинская помощь, психологическая помощь, уполномоченные органы.

The main issues of legal regulation of the protection of the rights of minors

The article examines the legal regulation of the protection of the rights of minors. The legislation of the Republic of Kazakhstan and international conventions are considered in the article within the framework of the issue of prevention of violations of law and violence. National legislation is considered from the point of view of the mechanism for the protection of minors.

The authors analyze the current legislation, analyze the legislation depending on the level of protection of the rights of minors and consider the legislation that needs to be adopted. The article reflects the main factors of the adoption of such laws affecting the protection of the rights of minors. The study also analyzes the shortcomings of the current legislation on the protection of the rights of minors. The analysis examines issues related to the rehabilitation of minors, and the authors consider the importance of adopting legislation regulating the activities of centers in connection with violence and crisis situations.

Keywords: minors, victims of violence, rehabilitation, medical care, psychological assistance, authorized bodies.

Кіріспе. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі « Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі » атты Қазақстан халқына Жолдауында [1] балалардың қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғау мәселелеріне ерекше назар аудару, кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылыққа байланысты тергеліп жатқан әрбір істі бақылауды қамтамасыз ету міндетін қойған болатын. Бұл кездейсоқ назар аудару емес, бала құқықтарын бұзуға қатысты зорлық зомбылықтың көбеюі қоғам назарын аудару қажеттігінен туындап отыр.

«Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Әлеуметтік мәселелерге, әсіресе балаларды қорғауға көп көңіл бөлінеді. Ұлттық қордан балаларға төлемдер қарастыратын заң қабылданды. Кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тарту үшін әкімшілік жауапкершілік енгізілді. Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың кез келген түрі үшін жаза күшейтілді. Балалар қауіпсіздігін қамтамасыз ету, әйелдер мен балаларға қатысты қылмыстардың алдын алу және жолын кесу мәселелері жөніндегі заң күшіне енгендігін» атап өткен болатын [2].

Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтары ұлттық және халықаралық актілермен қорғалады. Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғауды жүзеге асыратын актілерге Қазақстан Республикасының Конституциясы [3], Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңы [4], Бала құқықтары туралы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Конвенция [5], Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы Конвенция [6], Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодекс [7], Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заң [8], Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы заң [9], Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы заң [10], Азаматтық процесстік кодекс [11], Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі [12], Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодекс [13], Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік процесстік кодексі [14], Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі [15], Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексі [16], Қазақстан Республикасының қылмыстық процесстік кодексі [17], Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі [18], Балаларға алименттерді және отбасын күтіп-бағудың басқа да нысандарын өндіріп алудың халықаралық тәртібі туралы конвенция [19] және тағы басқалар жатады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы [20], Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы [21] заңнамалары балалар құқықтарын қорғауға бағытталған. Бұл бала құқықтарын қорғау заңнамаларының тиісті, белгілі бір деңгейде екендігін білдіреді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бала құқықтары туралы Конвенциясы, балалардың құқықтарын қорғауға міндеттеме алған елдер ратификациялаған маңызды келісім болып табылады. Бала құқықтары туралы Конвенцияда балалардың кім екендігі түсіндіріледі, яғни кәмелеттік жасқа толмаған бала. Барлық құқықтар өзара байланысты, олардың барлығы бірдей маңызды және оларды балалардан алып алуға болмайды. Адам құқықтарын қамтамасыз ету кез-келген мемлекеттің өркендеуінің негізі болып табылады. Адам қай жерде өмір сүрсе де, оған білім, медицинаға қол жетімділік, құқық қорғау органдарының қорғауы және қозғалыс еркіндігі, әлеуметтік қорғалуы қажет. Әсіресе, бұл тұрғыда баланың құқықтары мен бостандықтарын қорғау маңызды. Бала жас ерекшелігіне байланысты, табиғи құқықтардың өзіне ие бола отырып, «өзін қорғай алмайтын» қоғамдағы кішкентай азамат. Бұл жағдайда мемлекет, халықаралық ұйымдар мен құқық қорғаушылар көмекке келіп, бүкіл әлемдегі балалардың құқықтарын реттейтін құжаттарды жасайды және қабылдайды. Әлем болып қай мемлекет, қай ұлт екендігіне қарамастан бала құқықтарын қорғау қажет. Бұл Конвенция да соның дәлелі. Аталған Конвенцияны 1989 жылы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдады, нәтижесінде бала алғаш рет адам құқықтарының барлық спектріне сене алатын құқық субъектісі деп аталды және танылды. Бала құқықтары туралы конвенцияны екі жүзден астам ел ратификациялады, оның ішінде Қазақстан-1994 жылғы 8 маусымда ратификациялады [5].

Материал және әдістер. Зерттеу барысында кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғау және зорлық-зомбылық құрбандары кәмелеттік жасқа толмағандарды қорғаумен байланысты қолданыстағы заңнамаларды салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі қолданылды. Зерттеу әртүрлі теориялық әдістердің көмегімен жүзеге асырылды: негізгі қолданылған әдістер сипаттау, талдау, жалпылау және салыстыру.

Негізгі бөлім. Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтарын қорғау - бұл мемлекеттің, қоғамның, сондай-ақ халықаралық және отандық үкіметтік емес ұйымдардың өзара байланысты іс-

кимыл жүйесінің нәтижесі. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі негізгі халықаралық құжаттар ратификацияланды. Сондай-ақ, мемлекетте кәмелетке толмағандардың құқықтарын реттейтін заңдар қабылданды.

Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары» туралы заңын қабылдауға негіз болған «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның ережелерінің орындалу барысын бала құқықтары жөніндегі Комитет тексереді және әр бес жыл сайын Конвенция ережелерін жүзеге асыру бойынша қабылдаған шаралары туралы мемлекеттердің баяндамаларын қарайды. Қазақстан 2003 жылы БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитетінің Женевадағы 33-ші сессиясында Бала құқықтары туралы Конвенция ережелерінің орындалуы туралы алғаш рет баяндама жасады. 2007 жылы БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитетінің 45-ші сессиясында-екінші және үшінші жиынтық мерзімді баяндама қорғалды. 2015 жылы БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі Комитетінің 70-ші сессиясында-БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының ережелерін орындау туралы Төртінші мерзімді баяндаманы қорғады. Қазақстанның барлық баяндамалары Женевадағы халықаралық сарапшылардың оң бағасына ие болды. БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитеті Қазақстан Республикасында балалардың құқықтарын қорғау мәселелерінде айтарлықтай ілгерілеушілікті атап өтеді. 2021 жылы БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитетіне Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 28 желтоқсандағы № 942 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Бала құқықтары туралы Конвенцияны іске асыруы туралы бесінші және алтыншы жиынтық мерзімді баяндама қорғалды. Бала құқықтары туралы конвенцияға қосылу бала құқықтарының қорғалуының, сақталуының кепілі ретінде, осы саладағы кемшіліктер мен жетіспеушіліктер заңнамаларды қабылдау арқылы реттеліп отырады. Бұған дәлел ретінде Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ-на сәйкес, халықты әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті атқарушы органдардың жанынан аудандарда және қалалардағы аудандарда жергілікті атқарушы органдардың шешімі бойынша Отбасын қолдау орталықтары құрылады және ұйымдастырылады және орталықтың негізгі мақсаттарының бірі тұрмыстық зорлық-зомбылық белгілері бар адамдарға бір айға дейінгі мерзімге уақытша тұру мүмкіндігін беру арқылы қолдау көрсету [21].

Бала құқықтарын қорғаудың әртүрлі жолдары, соның ішінде, бала құқықтарын қорғауды жүзеге асыратын органдар мен орталықтар құру арқылы да және өмірлік қиын жағдайға душар болған балаларға әлеуметтік, құқықтық, психологиялық көмек көрсететін үкіметтік емес ұйымдардың қызметімен де толықтырылады. Әлеуметтік кодекс негізінде зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету үшін дағдарыс орталықтарын ашу үшін әлеуметтік кәсіпкерлік моделін пайдалану мүмкіндігі туралы да атап өтуімізге болады.

Заңнамаларды жетілдіріп отыру, бала құқықтары туралы Конвенция талаптарына сәйкес, соған байланысты 2020 жылғы мамырда «Қазақстан Республикасы кейбір заңнамалық актілеріне ана мен баланы қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (№ 326-VI) қабылданды және заң террористік әрекеттен зардап шеккен балаларды әлеуметтік оңалту мәселелері бойынша заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізді [22]. 2021 жылғы мамырда Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен «Террористік тұрғыдан осал объектілердің терроризмге қарсы қорғалуын ұйымдастыруға қойылатын талаптар» бекітілген болатын.

Балалар уақытының басым бөлігін білім беру ұйымдарында өткізетіндігін ескере отырып, басқа елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай әртүрлі қылымыстық әрекеттердің де құрбаны болуы мүмкін. Соған байланысты заңмен білім беру саласындағы уәкілетті органның террористік әрекеттен зардап шеккен балаларды әлеуметтік оңалту мәселелері бойынша салааралық үйлестіруді жүзеге асыру жөніндегі құзыретін бекітуді көздейтін нормалар енгізілді, сондай-ақ террористік әрекеттен зардап шеккен балаларды әлеуметтік оңалтуға бағытталған әлеуметтік көрсетілетін қызметтердің тізбесі айқындалды.

2019 жылғы қаңтарда ҚР ИМ мен ҚР БҒМ бірлескен бұйрығымен «Мектепке дейінгі және орта білім беру ұйымдарын бейнебақылау жүйелерімен жарактандыруға қойылатын стандарттар мен талаптар» бекітілді [23].

2021 жылғы 1 шілдеден бастап Әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізуді жүзеге асыру тәртібін бекітетін Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі күшіне енді, оның шеңберінде кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделері қорғалады. Аталған кодекстің 27-бабына сәйкес, заңда көзделген негіздер бойынша эмансипацияланған кәмелетке толмағандар эмансипацияланған кезден бастап өздерінің процестік құқықтары мен процестік

міндеттерін жеке өздері жүзеге асырады [14]. ҚР заңдарында көзделген жағдайларда, жария-құқықтық қатынастардан туындайтын әкімшілік істер бойынша он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың өз құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін жеке өздері қорғауға құқығы бар. Оған дейін Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі эмансипация институтын енгізген болатын. Эмансипация кәмелетке толмаған адамды толығымен әрекетке қабілетті деп жариялау [24].

Сонымен қатар, 2021 жылы жаңа стратегиялық құжаттар әзірленді – Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы және Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі жаңа іс-қимыл жоспары. Аталған құжатта «Балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, баланың қауіпсіз өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету» деген бөлім енгізіліп, бірқатар көрсеткіштер мен 20-дан астам іс-шара жоспарланған болатын. Балалардың қаржылық жағдайын, болашағына мемлекеттік көмек ретінде және балаларды қорғау мен балалар әл-ауқатының деңгейін көтеру бағыттарының бірі ретінде балаларға арналған бюджет айқындалды және жыл сайын мемлекеттік бюджет қорынан жыл сайын әр балаға қаражат аударылады.

Бұл ресми дереккөздерден жиналған балалардың түрлі әл-ауқаты туралы ақпаратты ұсынатын www/bala.stat.gov.kz сайты жұмыс жасайды. Бұл да балаларды қоғам назарынан тыс қалдырмауға бағытталған шаралардың бірі.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 9 тамыздағы № 354 бұйрығымен «Ұлттық білім беру деректер қоры» ақпараттық жүйесі құрылды.

Оның мақсаты аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларға, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға, қамқоршылық кеңестерге, инклюзивті білім беруді енгізуге, барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарын қаржыландыруға, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар желісіне, кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарына, балалар объектілерінің аумақтарын абаттандыруға және материалдық-техникалық базасына, жылы дәретханаларды жылытуға және жабдықтауға және т.б. қатысты бірқатар деректерді жинақтау және бұл деректер қоры мемлекеттің меншігі болып табылады [25].

Бала құқықтары туралы заңнамаға сәйкес, бала он сегіз жасқа толмаған адам болып табылады. Сондықтан, мемлекеттік саясаттың да негізгі бағыты балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу. Қазақстан Республикасының Ата заңы Конституцияның 14-бабында және «Бала құқықтары туралы» Заңның 6-бабында тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді, оның ішінде баланы да қандай да бір кемсітуге болмайтындығы бекітілген.

2016 жылғы қаңтарда Қазақстан білім беру саласындағы Кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенцияны ратификациялады. Конвенция мақсаты білім беру саласындағы кемсітушіліктің барлық түрлерін жоюға бағытталған. Конвенцияға сәйкес, «кемсітушілік» сөзі нәсілі, түр-түсіне, жынысы, тілі, діні, саяси немесе өзге де нанымдары, ұлттық немесе әлеуметтік тегі, экономикалық жағдайы немесе туу белгілері бойынша кез келген айырмашылықты, жоққа шығаруды, шектеуді немесе артықшылық беруді қамтиды, оның мақсаты немесе салдары, атап айтқанда:

- қандай да бір адам немесе адамдар тобы үшін білімнің кез келген сатысына немесе түріне қолжетімділікті жабу;
- қандай да бір адам немесе адамдар тобы тап болатын адамның қадір-қасиетімен үйлеспейтін жағдай үшін білім алуы білім беру деңгейінің төмендігімен шектеу;
- қандай да бір адам немесе адамдар тобы тап болатын, адамның қадір-қасиетімен үйлеспейтін жағдай білім беру саласындағы қарым-қатынас теңдігін жою немесе бұзу болып табылады.

Конвенцияға сәйкес, барлық бала, оның ішінде халықтың әлжуаз топтарындағы балалар білім алуға, медициналық қызмет көрсетуге, сондай-ақ арнаулы әлеуметтік қызметтер алуға тең қолжетімділікпен қамтамасыз етілген [26].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 145-бабында адамның (азаматтың) құқықтары мен бостандықтарын тегіне, әлеуметтік, лауазымдық немесе мүлктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына байланысты себептермен немесе кез келген өзге де мән-жайлар бойынша тікелей немесе жанама шектеу үшін қылмыстық жаза қолданылған. Адамға, оның ішінде балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрі мен нысандары жазаланатын әрекеттер болып табылады. Осы кодекстің 109, 110, 146-баптары ұрып-соғу, қинау, қатыгез, адамгершілікке жатпайтын

немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, азаптаулар қорлауға және азаптауға тыйым салатын нормаларды қарастырған.

Қазіргі кезде қоғамның ахуалы болып тұрған мәселе кәмелеттік жасқа толмағандарға қарсы жасалатын қылмыс немесе кәмелеттік жасқа толмағандар жасайтын қылмыс. Қылмыстық кодекс он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер үшін жауаптылықты қарастырады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 15-бабына сәйкес Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады. Ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық 14 жастан басталады [18].

Кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру он жылдан аспайтын, ал ауырлататын мән-жайларда кісі өлтіргені немесе терроризм актісі үшін не біреуі ауырлататын мән-жайларда адам өлтіру немесе терроризм актісі болып табылатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша он екі жылдан аспайтын мерзімге тағайындалуы мүмкін. Онша ауыр емес қылмыс немесе өлім келтірумен байланысты емес ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

2017 жылғы 18 сәуірдегі № 58-VI Қазақстан Республикасының Заңымен ҚР ҚК өзгерістер енгізілді, оған сәйкес кәмелетке толмаған сотталғандардың бас бостандығынан айыру қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде тек кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған (бұрын тәрбиелеу колонияларында күшейтілген режимде ұстау көзделген) мекемелерде өтелуі көзделген. Балалар мекемелердің қабырғасында 18 жасқа дейін тұрады, содан кейін берілген өтінішке сәйкес оларда 21 жасқа дейін қалуға құқылы. 18 жасқа толған кәмелетке толмаған адам, егер жаза мерзімі толық кәмелетке толған кезеңнен асып кетсе, өз қалауы бойынша ересектерге арналған мекемеге ауыса алады.

Бала отбасының мүшесі ретінде ата-анасының қамқорлығында болады және отбасы заңнамасына сәйкес, ата-ана құқықтары баланың мүдделеріне қайшы жүзеге асырылмауға тиіс. Баланың мүдделерін қамтамасыз ету оның ата-аналары жасайтын негізгі қамқорлықтың нысанасы болып табылады. Қазақстан Республикасының Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы кодексіне сәйкес, бала отбасында өз мүдделерін қозғайтын кез келген мәселені шешу кезінде өзінің пікірін білдіруге, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік ісін қарау барысында тыңдалуға құқығы бар.

Сонымен қатар аталған кодекстің 72-бабына сәйкес ата-ана құқықтарын жүзеге асыру кезінде ата-аналар баланың дене бітімі мен психикалық денсаулығына, оның имандылық тұрғысынан дамуына зиян келтіруге құқылы емес. Баланы тәрбиелеу тәсілдері адамның қадір-қасиетін қорлайтын немқұрайдылықты, қатыгездікті, дөрекілікті, баланы қорлауды немесе қанауды болғызбауға тиіс.

Жастарды интернет-кеңістікте қауіпсіз жүріс-тұрыс ережелеріне оқыту үшін жағдай жасау, интернетке тәуелділіктің және құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу мақсатында 2021 жылы «Жастар мен балалар арасында интернетке тәуелділіктің және құмар ойындардың алдын алу жөніндегі шаралар кешенін әзірлеу және іске асыру» әлеуметтік жобасы іске асырылуда.

Мектеп жасына жеткен бала білім алушы ретінде білім беру мекемелерімен тығыз байланыста. Сондықтан аталған ұйымдар да бала құқықтарын қорғалуына тікелей жауапты. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында педагогтің міндеттеріне құқық қорғау органдарын білім беру ұйымдарында қылмыстық не әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар әрекеттерді (әрекетсіздікті) кәмелетке толмағандардың жасауы немесе оларға қатысты жасалу фактілері туралы, сондай-ақ білім беру ұйымдарынан тыс жерде кәсіптік қызметіне байланысты өзіне белгілі болған фактілер туралы, өмірлік қиын жағдайға тап болған баланы анықтағаннан бастап бір жұмыс күні ішінде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу жүйесі органдарына хабарлауға хабардар ету міндеттері бекітті. Құжат кәмелетке толмағандардың тегін және міндетті бастауыш білім алуын, сондай-ақ тегін орта білім берудің енгізілуін қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, азамат конкурстық негізде мемлекеттік жоғары оқу орнында тегін жоғары білім алуға құқылы. Осылайша, заңнама Конвенция нормаларын кеңейте отырып, кішкентай азаматтардың тек бастауыш ғана емес, сонымен қатар тегін орта білім алу құқығына кепілдік береді.

2020 жылғы желтоқсанда Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің (№ 569) бұйрығымен Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық және қатыгездікпен қарау фактілерін анықтау және олармен жұмыс істеу жөніндегі ведомствоаралық өзара іс-қимыл жөніндегі нұсқаулық бекітілді. Бұл нұсқаулыққа сәйкес, білім беру, ішкі істер, денсаулық сақтау, халықты әлеуметтік қорғау, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссиялар, басқа жергілікті атқарушы органдар қызметкерлері өзара бірлесе отырып, іс-қимыл жасауға міндетті.

Әртүрлі жағдайларға байланысты ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың, жетім балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау оларды отбасына тәрбиелеуге, соның ішінде асырап алуға, қорғаншылыққа немесе қамқоршылыққа, патронатқа, баланы қабылдайтын отбасына беру арқылы, ал мұндай мүмкіндік болмаған кезде жетім балаларға, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған барлық үлгідегі ұйымдарға беру арқылы жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда баланың қорғаншысы немесе қамқоршысы қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы баланы тәрбиелеуге, оның денсаулығына, дене бітімі, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қамқорлық жасауға, сондай-ақ қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органға қамқорлыққа алынушының денсаулық жағдайы және оны тәрбиелеу жұмыстары туралы, сондай-ақ оның мүлкін басқару жөніндегі есептерді ұсынуға, баланың ата-аналарымен және баланың басқа да жақын туыстарымен араласуына кедергі келтірмеуге міндеттілігі заңнаммен бекітілген. 2019 жылғы желтоқсанда ҚР НжОК-ға жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды Қазақстан Республикасы азаматтарының отбасыларына орналастыру бөлігінде өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Атап айтқанда, Кодекс 114-1-баппен толықтырылды, онда жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды Қазақстан Республикасы азаматтарының отбасыларына орналастыруға жәрдемдесу жөніндегі ұйымдардың құқықтары мен міндеттері жазылған[7].

Қазақстан ратификациялаған конвенциялардың қатарына сонымен қатар Қазақстан 1980 жылғы 25 қазанда Балаларды халықаралық ұрлаудың азаматтық-құқықтық аспектілері туралы конвенция жатады. Бұл конвенция балаларды олардың заңсыз орын ауыстыруының немесе оларды ұстап қалудың зиянды салдарларынан халықаралық қорғауды қамтамасыз ету және оларды әдеттегі тұрғылықты жерінің мемлекетіне жылдам қайтару жөніндегі рәсімдерді белгілеу, сондай-ақ қарым-қатынас жасау құқығын қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі мәселелерді қарастырады. Баланы қайтару және оған қатысты қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру процесі уәкілетті орган Қазақстан Республикасы Оқу ағарту министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитетіне жүктелген. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитеті реттеу, іске асыру және бақылау функцияларын жүзеге асыратын, сондай-ақ орталық атқарушы органның стратегиялық функцияларын орындауға қатысатын Министрліктің ведомствосы болып табылады.

Жалпы ережелерге, халықаралық конвенцияларға сәйкес, бала ата-анасынан ажырамауы керек. Бала отбасынан ажыраған жағдайда оны қайтару сұрақтары Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Сонымен қатар елімізде балалар мүгедектігі ең өзекті мәселелердің бірі болып қала береді. Мүгедектігі бар балалардың құқықтарын қорғау Қазақстанның мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау және балалардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнамамен бекітілген. Жасырын емес соңғы жылдары балалар мүгедектігі артуда. Балалар мүгедектігі санының артуы елдегі мүгедектігі бар балалардың абсолюттік және салыстырмалы санының өсуін ғана емес, сондай-ақ балаларды анықтау, тіркеу және кейіннен қорғау жағдайларының артуын да көрсетеді. Мемлекет тарапынан мүгедектігі бар балаларды мемлекеттік қолдау шаралары бекітілген. Олар оңалту әлеуметтендіру, әлеуметтік бейімдеу және дағдылы өмір сүру жағдайларына әлеуметтік ықпалдасу, әлеуметтік қызмет көрсету, дағдылы және арнаулы білім беру мекемелерінде тәрбие мен оқыту, денсаулығын қорғауға көмек алуға құқықтарын бекіту нысанында жүзеге асырылады. 2024 жылғы ақпартқа сәйкес мүгедек балалар саны осы жылдың қараша айына дейінгі ақпарттарға сәйкес 11%- өскен.

Мүгедектігі бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар мемлекеттен материалдық көмек алады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 28 мамырдағы № 326 қаулысымен Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және тұрмыс сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспар бекітілді. Ұлттық жоспардың мақсаты Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялауға байланысты Қазақстан Республикасы қабылдаған міндеттемелерді іске асыру және Қазақстанды 2030 жылға дейін әлеуметтік жаңғырту шеңберінде барлық осал топтар үшін қолайлы орта құру арқылы инклюзивті қоғам қалыптастыру болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 2006 жылғы 13 желтоқсанда Нью-Йоркте қабылдаған Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын Қазақстан 2015 жылы ратификациялаған болатын.

Елімізде мүгедектіктің алдын алу және ерте түзету-дамыту көмегі, оңалту қызметтерін ұйымдастыруды жетілдіру, есепке алу жүйесін жетілдіру және арнайы техникалық құралдармен, дәрілік және медициналық бұйымдармен қамтамасыз ету, кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру жөніндегі іс-шаралар тұрақты түрде жүзеге асырылып келеді. Мұндай шаралар біздің ойымызша алдағы уақытта да кеңейтілген көлемде мемлекеттік құжат ретінде бекітілуі тиіс.

Мүгедектігі бар балаға оңалту әлеуетіне сәйкес оңалтудың жеке бағдарламасы әзірленіп отырады, ол организмнің бұзылған және жоғалтқан функцияларын қалпына келтіруге және олардың орнын толтыруға бағытталған медициналық, әлеуметтік, кәсіптік оңалту шараларын қамтитын оңалту іс-шараларының кешенін айқындайды.

2023 жылғы 20 сәуірде әлеуметтік проблемаларды еңсеру және мүгедек балаларға басқа азаматтармен тең жағдайларда қоғам өміріне қатысу мүмкіндігін қалыптастыру, арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету мәселелерін реттейтін Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі қабылданды. Зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету үшін дағдарыс орталықтарын осы әлеуметтік кодекс аясында оларды ашу мен басқарудың әлеуетті құралы ретінде әлеуметтік кәсіпкерлікті қарастыру ұсынылуда.

Бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан кәмелетке толмағандар арасында суицидтік мінез-құлықтың алдын алу бойынша жұмыстар бойынша тергеу изоляторларының психологтары (тергеу және жазаны өтеу үшін мекемеге жолдаманы күту кезеңінде) жасөспірімдерге оқшаулау жағдайларына, әлеуметтік ортаға, ұстау режиміне бейімделуде, жазаны өтеу процесінде туындайтын дағдарысты, мазасыз және стресстік жағдайларды еңсеруде, кәмелетке толмағандар арасындағы тұлғааралық қатынастарды жақсартуда психологиялық көмек көрсетеді.

Қазақстандық балалар мен жасөспірімдердің репродуктивті денсаулығы өзекті мәселе болып табылады. Осыған орай Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі қолданыста. Кодекс ұлт денсаулығын құқықтық реттеудің құралы ретінде қолданылады, соның ішінде білікті медициналық-психологиялық әлеуметтік және тегін медициналық-әлеуметтік көмек көрсету арқылы жасөспірімдер мен жастарды әлеуметтендіру үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету міндеттерін бекіткен. Жасөспірімдердің жас ерекшеліктеріне байланысты және ересек адамдарға қарағанда денсаулық сақтауға немқұрайлы қарайтын тұлғалар ретінде оларға денсаулығын сақтау және медицина қызметкерлерінің көмегін жүйелі түрде алу мәселесі заңнамаларда міндетті тексерулер және аурулардан сақтандыру шаралары түрінде бекітілген. Бұл бағытта сонымен қатар Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, БҰҰ-ның халық қоныстануы саласындағы қоры (ЮНФПА), БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ) әзірлеген сексуалдық және репродуктивтік денсаулық туралы заманауи ғылыми негізделген білім мен ұсынымдар да бар. Жалпы кодекс Денсаулық сақтау саласындағы құқықтарды қамтамасыз етуге кепілдік береді. Қазақстанда әрбір бала тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі шеңберінде денсаулық сақтау жүйесінің заманауи және тиімді қызметтерін, сондай-ақ ауруларды емдеу және денсаулықты қалпына келтіру құралдарын, Денсаулық сақтау саласындағы білім беруді, медициналық тексерулер мен динамикалық байқауды, емдеуді, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді және сауықтыруды пайдалануға құқылы.

«Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сипаттама берсек, бұл құжат мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік, медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдаудың нысандары мен әдістерін айқындайды, сондай-ақ дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесін құруға, оларды тәрбиелеуге, оқытуға, еңбек және кәсіптік даярлауға байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедектігінің алдын алуға бағытталған.

Қазақстанда балалардың психикалық белсенді заттарды қолдану мәселесі де күн тәртібінен түскен жоқ. Кәмелетке толмағандардың, сондай-ақ ересектердің нашақорлық пен уытқұмарлық мәселелері бойынша, жасөспірімдер мен жастар арасында есірткінің, әсіресе синтетикалық есірткінің жаңа түрлерінің адам организміне зиянды әсері, сондай-ақ салауатты өмір салтын жүргізуге ынталандыру мәселелері бойынша білім беру, денсаулық сақтау ұйымдарына тапсырмалар беріліп, олардың орындалуы мемлекет тарапынан қадағаланып отырады.

Ата-аналардың отбасындағы балаларын тәрбиелеу жөніндегі өз міндеттерін орындауына тиісінше көмек көрсету үшін Қазақстан Республикасының Еңбек 2015 жылы қараша айында қабылданды және кодекс еңбек қатынастарын және еңбек қатынастарымен тікелей байланысты өзге де қатынастарды еңбек қатынастары тараптарының құқықтары мен мүдделерін қорғауға, еңбек саласындағы құқықтар мен бостандықтардың ең төмен кепілдіктерін белгілеуге бағытталған құқықтық реттеуге бағытталған. Еңбек кодексі жүкті әйелдерді бұрынғы жұмысындағы орташа жалақысынан төмен емес ақы төлей отырып, зиянды өндірістік факторлардың әсерін болғызбайтын басқа жұмысқа уақытша ауыстыру, үш жасқа дейінгі балалары, болған кезде жұмыскердің еңбекке уақытша қабілетсіздігі және демалыста болуы кезеңінде, жалғызділікті аналармен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу мүмкіндігін шектеу нормалары балалар құқықтарын қорғауға бағытталған нормалар.

Әлемдік деңгейде әртүрлі жаңдайларға байланысты балалар көшіп қону мәселесі де өзекті мәселелердің бірі. 2009 жылы қабылданған «Босқындар туралы» заң Қазақстан Республикасының аумағында пана іздеген адамдардың және босқындардың құқықтық жағдайы саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді. Осы Заңның 16-бабында босқын мәртебесін алуға тілек білдірген балалар және босқын балалар ата-аналарсыз немесе өзге де заңды өкілдерінсіз келгенде де, ата-аналарын немесе отбасының басқа мүшелерін табу мүмкін болмаған жағдайларда да Қазақстан Республикасының баланың құқықтары туралы заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасында ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған басқа балалар сияқты қорғалады деп бекітілген және Қазақстан Республикасының аумағында ата-аналарсыз немесе заңды өкілдерінсіз жүрген босқын балаларға босқын куәлігі беріледі [27].

Алайда, Қазақстан заңнамасында Қазақстан аумағына уақытша келетін шетелдіктердің, адам саудасы құрбандарының және (немесе) пана іздеушілердің (құжаттары мен тіркеуі жоқ пана іздеушілердің, босқындардың, еңбекші көшіп-қонушылардың балалары) балаларына білім беру қарастырылмаған.

Бала азаматтығына қарамастан қай мемлекетте болса да бала. Сондықтан Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы шетелдік балалардың Қазақстан Республикасының азаматтарымен бірдей мектепалды, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім алуға құқығы бар екендігін бекітті.

Қазақстанда мигрант балалардың жағдайын жақсартуға, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, қауіпсіздік пен әлеуметтік және білім беру қызметтеріне қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған қажетті шаралар қабылдануда.

Бала құқықтарын қорғау механизмін жетілдіру бағытында жасалған оң қадамдардың бірі ювеналдық соттар жүйесінің қалыптасуы. Ювеналдық соттар кешенді юрисдикция соттары ретінде құрылды, олардың соттылығына кәметке толмағандар жасаған қылмыстар туралы қылмыстық істер және кәметке толмағандардың құқықтарын бұзатын қылмыстар туралы қылмыстық істер, сондай-ақ азаматтық және әкімшілік істер жатады. Заң шығарушы Ювеналдық соттардың соттылығына жататын істердің шеңберін нақты айқындады.

ҚР АПК 27-бабының 3-бөлігіне сәйкес кәметке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар баланың тұрғылықты жерін айқындау; ата-ананың баламен араласу тәртібін айқындау және басқа адамдарда болатын баланы айырып алу туралы; бала ата-аналарының біреуімен республикадан тыс жерлерге тұрақты тұру үшін кеткен кезде баланың тұрғылықты жерін айқындау туралы; ата-ана құқықтарынан айыру (оларды шектеу) және оларды қалпына келтіру туралы; бала асырап алу және оның күшін жою туралы; кәметке толмағандарды арнаулы білім беру ұйымдарына немесе ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарына жіберу туралы даулар бойынша; кәметке толмағандарға қатысты қорғаншылық пен қамқоршылықтан (патронаттан) туындайтын даулар бойынша; кәметке толмағанның әкесін анықтау және одан алименттер өндіріп алу туралы; он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәметке толмағанның өз табыстарына өз бегінше иелік ету құқықтарын шектеу немесе олардан айыру туралы арыздар бойынша; кәметке толмағанды әрекетке толық қабілетті деп жариялау (эмансипация) туралы; әке болуды анықтау туралы және баланы күтіп-бағуға пайыздық қатынаста немесе нақты ақшалай сомада алименттер өндіріп алу туралы; алименттердің мөлшерін азайту туралы; кәметке толмағандардың еңбек, тұрғын үй құқықтарын қорғау туралы; кәметке толмағандар және кәметке толғандар бірлесіп, оның ішінде әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеттілігі шектеулі кәметке толғандардың қатысуымен келтірілген зиянды өтеу туралы азаматтық істерді қарайды және шешеді.

Кәметке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттың соттылығына жатқызылған істер кәметке толмаған адамның заңды өкілдерінің өтінішхаты бойынша, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың, облыс орталықтарының шегінде орналасқан аудандық (қалалық) соттардың соттылығына жатқызылған істерді қоспағанда, баланың тұрғылықты (болатын) жеріндегі аудандық (қалалық) сотта қаралуы мүмкін немесе оған берілуі мүмкін. Өтінішхат істі сот талқылауына дайындау аяқталғанға дейін берілуі мүмкін.

Ювеналдық соттардың әділ соттары сот төрелігін жүзеге асыру кезінде кәметке толмағандарға психологиялық және құқықтық қорғауды, сондай-ақ кәметке толмағанмен әңгімелесу үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз етеді. Кәметке толмағанның жеке басының психологиялық сипаттамасын беру, қорытынды шығару және балаға психологиялық көмек көрсету үшін психолог баламен әңгіме жүргізеді. Әңгіме арнайы балалар бөлмесінде өтеді, онда ресми бейімділік жоқ, онда кәметке толмаған адам өзін еркін сезініп, сұхбаттасушыға сене алады.

Жалпы Қазақстан балалардың құқықтары саласындағы негізгі халықаралық құжаттарға қосылып, сол арқылы балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың мызғымастығына кепілдік беретін құқықтық, демократиялық және зайырлы мемлекет құратынына өз ниетін білдірді.

Сонымен қатар бала құқықтарын қорғау туралы ҚР ЖС кәмілетке толмағандардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін неғұрлым толық қорғауды қамтамасыз ету үшін мынадай нормативтік қаулылар қабылдады. Олардың ішінде 2000 жылғы 28 сәуірдегі № 5 «Соттардың некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы істерді қараған кезде заңнаманы қолдануы туралы», «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы», «Баланың туу тегін анықтауға байланысты істерді қарау кезінде соттардың заңнаманы қолдануы туралы» қаулыларын атап өтуге болады.

«Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Заңның 41-бабында баланы соғыс қимылдарына, қарулы қақтығыстарға қатысуға тартуға, балалардың әскерлендірілген құрамаларын құруға тыйым салу белгіленген. Осыған орай, 18 жасқа толмаған азаматтарды Қазақстанның Қарулы Күштеріне шақыруға жол берілмейді.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі баланың отбасындағы құқықтарын білдіреді және кодекске сәйкес әр баланың отбасында өмір сүруге және тәрбиелеуге, ата-анасымен және туыстарымен қарым-қатынас жасауға, өз пікірін білдіруге, аты, әкесінің аты және тегі болуға және қажет болған жағдайда оларды өзгертуге құқығы бар. Сондай-ақ, баланың мүліктік құқықтары болуы мүмкін және оның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға сенеді.

Келесі заң «Кәмілетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2004 жылғы 9 шілдеде қабылданды. Құжат балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін сақтауға қатысты мемлекеттік саясатты іске асыра отырып, кәмілетке толмағандардың құқыққа қайшы әрекеттерін қарастырады. Заң балалар үшін құқықтық және әлеуметтік кепілдіктер, кәмілетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу жүйесін құрайтын органдар мен мекемелерді материалдық-техникалық, қаржылық, ғылыми-әдістемелік және кадрлық қамтамасыз етуді міндеттейді [9].

Жоғарыда аталған заңнамалар қатарындағы «Бала құқықтары туралы» заң балалардың мүддесі үшін мемлекеттік саясаттың мақсаттарын анықтайды. Осылайша, барлық балалардың шығу тегіне, нәсіліне және ұлтына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына, тұрғылықты жеріне, денсаулық жағдайына және балаға және оның ата-анасына немесе басқа да заңды өкілдеріне қатысты өзге де мән-жайларға қарамастан тең құқықтары болады. Некеде де, одан тыс жерде де туылған балалар тең және жан-жақты қорғауды пайдаланады. Баланың құқықтары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларда ғана шектелуі мүмкін.

ҚР мемлекеттік саясаты балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз етеді және оларды кемсітуге жол бермейді. Ол үшін Бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздері қалыптастырылып, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдар құрылды.

Сондай-ақ, бұл құжат балалардың физикалық, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуына, оларда патриотизмге, азаматтыққа және бейбітшілікке тәрбиелеуге, кәмілетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етуге арналған.

Заңда балалардың мүддесіндегі мемлекеттік саясат балалардың құқықтарын заңнамалық қамтамасыз етуге және балаларды толыққанды тәрбиелеуді, олардың құқықтарын қорғауды, оларды қоғамда толыққанды өмірге дайындауды қамтамасыз ету үшін отбасын мемлекеттік қолдауға негізделген мемлекеттік органдар қызметінің басым саласы болып табылатыны атап өтеді.

Келесі «Балаларды қорғау және шетелдік бала асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Балаларды қорғау және шетелдік бала асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы Конвенция 1993 жылы 29 Мамырда Гаагада қабылданды. Конвенцияға қол қойған мемлекеттер баланың толық және үйлесімді дамуы үшін отбасында, бақыт, махаббат және түсіністік атмосферасында өсуі қажет екенін мойындайды. Бұл жағдайда бала туылған отбасына басымдық беріледі. Егер белгілі бір жағдайларда балалар өз отбасында тұра алмаса немесе елде қолайлы отбасы табылмаса, шетелдік бала асырап алу балаға тұрақты отбасының болуымен байланысты артықшылықтар бере алады. Шетелдік бала асырап алу баланың мүдделері мен оның негізгі құқықтары сақталған жағдайда ғана, сондай-ақ балаларды ұрлаудың, сатудың немесе сауданың алдын алу жағдайларын қарастырады.

Қорытынды. Қазақстанда кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатқа қол жеткізу бағытында нормативтік негіз құрылды. Алайда, жалпыға бірдей танылған халықаралық ережелер мен стандарттар Қазақстанның құқықтық жүйесінің бір бөлігіне айналуы туралы мәселені де шешу керек.

Сонымен қатар бірнеше халықаралық конвенциялар ратификацияланды, Қазақстан Республикасының шетелде алимент өндіріп алу туралы Конвенциясы, Жұмысқа қабылдау үшін ең төменгі жас туралы Конвенция, Балалар саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты Бала құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттама және балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына қатысты Бала құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттама т.б.

2022 жылы Қазақстан отбасы және гендерлік саясат тұжырымдамасын 2030 жылға дейін жаңартты, оған гендерлік теңдікті қамтамасыз ету, балалар мен әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және отбасының тұрақтылығын қолдау бойынша неғұрлым қатаң міндеттемелер енгізілді. Сондай-ақ, елде балалар мен мүгедектердің құқықтарын қорғау үшін жаңа заңдар қабылданды. 2020 жылдан бастап медициналық мекемеде туылған әрбір бала анасының құқықтық мәртебесіне қарамастан туу туралы куәлікті ала алады.

Қорыта келе кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтарын тану жіне жүзеге асыру мен қорғауға байланысты ұлттық заңнамалық база құрылды. Балалардың өмір сүру, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, медициналық көмек, демалыс, қоғамдық өмірге және мәдени іс-шараларға қатысу және т.б. құқықтары заң жүзінде қамтамасыз етілген. Қазақстанда құқық бұзушылықтардың алдын алуға, өмірлік қиын жағдайға тап болған кәмелетке толмағандарды қоғамға интеграциялау жөніндегі әлеуметтік тетіктерді жетілдіруге бағытталған шаралар кешені көзделген.

Адам өмірі бала кезінен басталады және өмірдің осы кезеңінде ол белгілі бір құқықтар жиынтығының иесі болады. Әр ұрпақ жеке адамның құқықтарын қорғауы керек. Мемлекет алдында зорлық зомбылық құрбандарын қорғау орталықтарының қызметін жақсартатын заңнамаларды қабылдау міндеті болашақтың еншісінде тұр.

Қаржыландыру. Ғылыми мақала BR 27882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023-2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек//Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020>. жүгінген күн.:11.11.2024

2. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы//Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659>. жүгінген күн.:09.10.2024

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жылы Республикалық референдумда қабылданды// Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_links. жүгінген күн.:11.11.2024

4. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0200>//жүгінген күн.:11.11.2024

5. Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы. //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400>// жүгінген күн.:11.11.2024

6. Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 12 наурыздығы № 253-IV Заңы//Интернет-ресурс:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400>// жүгінген күн.:11.11.2024

7. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодекс. 26 желтоқсандағы 2011жылғы// Интернет-ресурс:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z3>// жүгінген күн.:11.11.2024

8. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы// Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_// жүгінген күн.:11.11.2024

9. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы. // Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591_// жүгінген күн.:11.11.2024

10. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі N 343 Заңы.// Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z02000003_// жүгінген күн.:11.11.2024

11. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ// Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377_// жүгінген күн.:11.11.2024

12. Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі. // Интернет- ресурс https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224_// жүгінген күн.:11.11.2024

13. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі// Интернет- ресурс https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360_// жүгінген күн.:11.11.2024

14. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік процесстік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі. // Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350_// жүгінген күн.:11.11.2024

15. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414_// жүгінген күн.:11.11.2024

16. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ//Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234_// жүгінген күн.:11.11.2024

17. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесстік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231_// жүгінген күн.:11.11.2024

18. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_// жүгінген күн.:11.11.2024

19. Балаларға алименттерді және отбасын күтіп-бағудың басқа да нысандарын өндіріп алудың халықаралық тәртібі туралы конвенцияны және Алименттік міндеттемелерге қолданылатын құқық туралы хаттаманы ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 9 сәуірдегі № 492-V ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000492_// жүгінген күн.:11.11.2024

20. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығы. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384_// жүгінген күн.:11.11.2024

21. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384_// жүгінген күн.:11.11.2024

22. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ана мен баланы қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 13 мамырдағы № 326-VI ҚРЗ. //Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000326_// жүгінген күн.:11.11.2024

23. Мектепке дейінгі және орта білім беру ұйымдарын бейнебақылау жүйелерімен жарақтауға стандарттарды және оларға қойылатын талаптарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 23 қаңтардағы № 49 және Қазақстан Республикасы Білім беру және ғылым министрінің 2019 жылғы 23 қаңтардағы № 32 бірлескен бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2019 жылғы 25 қаңтарда № 18239 болып тіркелді//Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900018239_// жүгінген күн.:11.11.2024

24. Қазақстан Республикасының Азаматтық колдексі 27 желтоқан 1994жылы қабылданған//Интернет-ресурс:https://adilet.zan.kz/kaz/docs_// жүгінген күн.:11.11.2024

25. «Ұлттық білім беру деректер қоры» ақпараттық жүйесін қалыптастыру, сүйемелдеу, жүйелік-техникалық қызмет көрсету, интеграция және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 9 тамыздағы № 354

бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 19 тамызда № 29187 болып тіркелді. //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> //жүгінген күн.:11.11.2024

26. «Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 17 маусымдағы № 662 қаулысы//Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/doc> //жүгінген күн.:11.11.2024

27. Босқындар туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 216-IV Заңы.//Интернет-ресурс <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> //жүгінген күн.:11.11.2024

28. Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы.//Интернет-ресурс <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> //жүгінген күн.:11.11.2024.

Авторлар туралы мәліметтер

Құттығалиева А.Р. – Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің аға оқытушысы, PhD докторы.

Айдарханова К.Н. – КеАҚ «Нархоз Университеті» профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Атаханова С.К. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Құттығалиева А.Р. – доктор PhD, старший преподаватель Казахстанского университета инновационных и телекоммуникационных систем.

Айдарханова К.Н. – профессор НАО «Университета Нархоз», кандидат юридических наук, доцент.

Атаханова С.К. – ассоциированный профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат юридических наук, доцент.

Kuttygalieva A.R. – PhD, Senior lecturer at the Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems.

Aidarkhanova K.N. is a professor at the National Academy of Sciences "Narkhoz University", Candidate of Law, Associate professor.

Atakhanova S.K. is an associate professor at al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law, Associate Professor.

Zh.A. Issayeva¹, E.V. Milova¹, Ye.K. Saniyazova¹
¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

MODERNIZATION OF THE JUDICIAL SYSTEM

The most crucial aspect of upholding the rule of law, which is essential for attracting investments and safeguarding private property rights, is the continuous and methodical modernization of the judicial system to ensure unbiased and equitable justice. The article examines the necessity of modernizing the judicial system and establishing a distinct court for collegial decision-making. This will result in more efficient safeguarding of the rights of persons and legal entities. The authors recognize the significance of the Court of Cassation's evolution and prefer to provide an ideal framework for evaluating judicial actions that have a direct impact on the overall advancement of the legal system. The system of appellate court proceedings enables individuals and entities to safeguard their rights and interests in cases where they see a judicial error or violation of the law.

The article examines the necessity of modernizing the judicial system and establishing a distinct court for collegial decision-making. This change will result in more efficient safeguarding of the rights of individuals and legal entities. The authors recognize the significance of the Court of Cassation's evolution and want to identify an ideal framework for evaluating judicial actions that have a direct impact on the overall advancement of the legal system. The authors analyze the two prevailing models of cassation proceedings: the "continuous" and "selective" kinds of review. In most foreign legal systems, the regulations governing cassation processes impose specific limitations on the ability to appeal. The nature of the contested judicial decision, the value of the claim, and occasionally the case's classification all play a role in determining these restrictions. The authors provide evidence to support the validity of the continuous form, as it is grounded in European judicial practice and has been acknowledged and implemented in the legal systems of various nations. Furthermore, the authors emphasize and examine the advantageous and disadvantageous aspects of judicial optimization, as well as its efficiency. The primary benefit of the reform is the division of the cassation courts from the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. This will lead to several positive outcomes, including a decrease in the workload of the judiciary, the provision of extra safeguards for the impartial administration of justice, independent of the personal preferences of a specific judge, and the reinforcement of the independence of judges who work on the same premises but in different instances. Additionally, it will enhance the overall independence of the judicial system from regional authorities.

The system of appellate court proceedings enables individuals and entities to safeguard their rights and interests in cases where they perceive the court to have rendered an erroneous decision or contravened the law.

Methodological foundation: comparative, descriptive, and systemic law. Additionally, private scientific approaches were used, including the legal-dogmatic approach for analyzing legal norms.

Keywords: legal proceedings, court of cassation, legal authorities, legal framework, judge.

Қазақстан Республикасындағы сот жүйесін жаңғырту

Сот жүйесін дәйекті және жүйелі түрде жаңғырту, бейтарап және әділ сот төрелігін қамтамасыз ету – құқықтық мемлекеттің аса маңызды өлшемі, инвестициялық тартымдылықтың негізі, жеке меншік құқығын қорғауды қамтамасыз ету.

Мақалада сот жүйесін модернизациялау қажеттілігінің кейбір аспектілері және жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын тиімді қорғауға әкелетін алқалы сатыны бөлек сотқа бөлу қарастырылған. Кассациялық соттың дамуының маңыздылығын атап өтіп, авторлар сот актілерін қайта қараудың оңтайлы моделін іздеуге тырысады, бұл тұтастай алғанда құқықтық жүйенің дамуына тікелей әсер етеді. Авторлар кассациялық өндірістің қолданыстағы екі моделін қарастырады: "үздіксіз" және "таңдамалы" қайта қарау формалары. Шетелдік юрисдикциялардың басым көпшілігінде кассациялық іс жүргізу ережелері даулы сот актісінің түріне, талап қою бағасына, ал жекелеген жағдайларда – істің санатына байланысты кассациялық шағымдану құқығының белгілі бір шектеулерін қосымша қамтиды. Авторлар үздіксіз форманың қолайлылығын негіздейді, өйткені мұндай тәсіл Еуропалық сот практикасында қалыптасқан және басқа елдердің құқықтық жүйелерінде танылған және дамыған.

Сонымен қатар, авторлар сот оңтайландыруының оң және теріс жақтарын, оның орындылығын анықтайды және талдайды. Осылайша, жүргізілген реформаның басты артықшылығы ретінде кассациялық соттардың ҚР Жоғарғы Сотынан бөлінуі деп аталады, ол мынадай бірқатар оң өзгерістерге әкеп соғады: сот жүктемесін азайту, нақты судья-сүзгінің субъективті ерік-жігеріне байланысты емес, сот төрелігін әділ жүзеге асырудың қосымша кепілдігін қамтамасыз ету, бір ғимаратта болғанымен бірақ әр түрлі инстанцияларда жұмыс істейтін судьялардың тәуелсіздігін нығайту. Сот шешімдеріне шағымдану жүйесі азаматтар мен ұйымдарға, егер олар сот шешімді дұрыс қабылдамады немесе заңды бұзды деп санаса, өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Әдістемелік негіз: жүйелілік, сипаттама, салыстырмалы-құқықтық. Жеке ғылыми әдістер де қолданылды: құқықтық нормаларды түсіндірудің құқықтық-догматикалық әдісі.

Модернизация судебной системы Республики Казахстан

Последовательная и системная модернизация судебной системы, обеспечивающая беспристрастное и справедливое правосудие, является важнейшим критерием правового государства, базисом инвестиционной привлекательности, обеспечения охраны права частной собственности.

В статье рассмотрены некоторые аспекты необходимости модернизации судебной системы и выделение коллегияльной инстанции в отдельный суд, что повлечет за собой более эффективную защиту прав физических и юридических лиц. Отмечая важность развития кассационного суда, авторы делают попытку поиска оптимальной модели пересмотра судебных актов, непосредственно влияющие на развитие правовой системы в целом. Авторами рассматриваются существующие две модели кассационного производства: «сплошная» и «выборочная» формы пересмотра. В подавляющем большинстве зарубежных юрисдикций правила кассационного производства дополнительно содержат определенные ограничения права на кассационное обжалование, в зависимости от вида оспариваемого судебного акта, цены иска, а в отдельных случаях – и категории дела. Авторами обосновывается приемлемость сплошной формы, т.к. подобный подход опирается на сформированный европейской судебной практикой и получивший признание и развитие в правовых системах других стран. Кроме этого, авторами выделяются и анализируются положительные и отрицательные стороны судебной оптимизации, ее целесообразность. Так, в качестве главного достоинства проведенной реформы называется отделение кассационных судов от Верховного суда РК, что повлечет за собой ряд таких вытекающих положительных изменений, как: снижение судебной нагрузки, обеспечение дополнительной гарантии справедливого осуществления правосудия, не завязанная на субъективном волеизъявлении конкретного судьи-фильтра, укрепление независимости судей, работающих в одном здании, но в разных инстанциях, друг от друга и независимости судебной системы в целом от региональных властей. Система обжалования решений суда позволит гражданам и организациям защищать свои права и интересы, если они считают, что суд решение принял неверно или нарушил закон

Методологическая основа: системный, описания, сравнительно-правовой. Применялись также частно-научные методы: юридико-догматический метод толкования правовых норм.

Ключевые слова: судебный процесс, кассационный суд, судебные инстанции, судебная система, судья.

Introduction. The judiciary is tasked with safeguarding the rights, freedoms, and lawful interests of individuals and organizations, as well as the interests of corporations and investors. Its role is to guarantee adherence to laws, regulations, international treaties, and the issuance of impartial judgments. Thus, it is crucial for the court to have the highest position in the governmental hierarchy, possess significant power and enjoy widespread acknowledgement from the populace. This responsibility has also been assigned to the president of the country. During a meeting with domestic business representatives on September 12th of the current year, the Head of State addressed the case of establishing distinct cassation courts in order to guarantee the effective safeguarding of people's rights [1].

It is widely known that society, especially business leaders, views the Supreme Court as the final opportunity to get justice. However, the highest court is regrettably not entirely accessible for resolving disputes owing to the current method for reviewing appeals in civil cases. According to the Head of State, nowadays only 5% of criminal and civil matters are appealed to the cassation court. This is insufficient and fails to fulfill the requirements of the citizens.

The Court of Cassation is a key component of the legal system, serving a distinct role and performing certain responsibilities. In several nations, it serves as the last authority for the examination of both civil and criminal matters. The primary function of the cassation instance is to oversee the accuracy of the implementation of judicial decisions by subordinate judicial bodies and address matters pertaining to their interpretation and application.

The cassation procedure entails reviewing a petition that a party who disagrees with the decision of the lower court or appellate court has submitted. The submission of the application must adhere to a specific timeframe and adhere to the legal standards set out. The Court of Cassation examines this evidence, evaluates it, and renders a conclusive verdict on the case.

Since the appellate instance operates as a bridge between the cassation instance and the first instance, it is liable for facilitating communication between the two. It serves several purposes, such as:

- Oversight of the accuracy and legality of court rulings. The function of the cassation is to scrutinize the legality and soundness of the rulings made by the lower courts. The cassation instance does not reexamine the matter and does not admit further evidence. It only depends on the materials provided by the parties in

earlier instances and assesses the actions of the lower court to ensure conformity with the law, accuracy in applying standards, and adherence to procedural rules.

- Guaranteeing the consistency of judicial precedent. The Court of Cassation has a crucial role in enhancing and standardizing judicial procedures. It elucidates the standards of the law, expounds upon the interpretation of legal ideas, and fosters adherence to consistent principles of justice in courts across various locations.

- Safeguarding the rights and liberties of individuals. The cassation instance safeguards the rights and liberties of individuals, guaranteeing the implementation of judgments made and prohibiting infringements on their rights by judicial authorities or officials.

Materials and methods. The article employs both broad scientific as well as particular legal methodologies of comprehension, analysis, synthesis, and deduction. To be more specific, looking at the current procedural laws helped figure out the rules for reviewing court decisions by the cassation court, along with what makes them unique and where they fall short. The application of the comparative legal approach is contingent upon the necessity of examining the civil procedure laws of various nations and their inconsistencies.

Discussion. The primary purpose of cassation is to rectify errors committed by preceding courts while also guaranteeing the coherence and enforcement of the law. The cassation instance does not conduct a comprehensive assessment of the case but rather examines it for any breaches of procedural, civil, or criminal laws.

The process of evaluating cassation petitions entails specific criteria for the compilation and filing of papers. The evidence provided must demonstrate a clear and compelling breach of the law or other crucial conditions that are necessary for the outcome of the case.

Cassation processes encompass many phases of the case, including the admission of a petition, a preliminary examination of the case, and a court hearing. The ultimate determination is reached by considering the arguments put forth by both parties and the evidence they provide. It is crucial to acknowledge that the cassation instance selectively reviews cases based on certain criteria rather than considering all instances. Legislation has established clear parameters for the system, and it has the power to reject applications that do not adhere to these specifications.

It is important to acknowledge that the process of evaluating court rulings varied significantly among nations and historical eras, although they shared identical titles. Legal regimes in different nations recognize both complete and partial appeals [2, p. 84].

Both a comprehensive appeal and a partial one are possible in Germany and Austria. The concept of "continuous" cassation, which is legally recognized in France and Italy, stipulates that filing a complaint by individuals involved in a case triggers the commencement of cassation proceedings. This involves the court of cassation reviewing the case, summoning the parties, and conducting a court session. This particular type of judicial proceeding is established and regulated under the Administrative Procedure and Process-Related Code (APPC). Simultaneously, the parties have considerable freedom to submit evidence, including both evidence already evaluated in the lower court and new evidence. The appellate court possesses all the requisite authority to render a fresh verdict on the issue. In a "selective" or incomplete form (referred to as such in Germany and Austria), the parties are not permitted to introduce fresh evidence to the court. The cassation instance is subject to certain constraints on its authority and, under specific circumstances, may remand the case back to the court of first instance for a new hearing.

The scope of the case investigation by higher authorities varies. While the French Court of Appeal thoroughly reviews the case, providing clarification on both the factual and legal aspects, the Court of Cassation solely focuses on cases of law, specifically assessing the accuracy of the law's application. The case under scrutiny pertains to the transgression of legal statutes, the misuse of authority, and a contentious determination. If the appeal to the cassation is successful, the case is sent back to the court, whose decision was reversed, so that it can be reviewed by a new panel. A superior court may remand the case to the court of appeals after overturning its decision [3].

The idea of "selective" cassation includes a lot of different ways that complaints must be checked to see if they are "permissible" and if there are good reasons for a cassation judge or a panel of cassation judges to review the original court decision again. The case on the complaint will only be transferred to the court of cassation if the "cassation grounds" are identified during the preliminary inspection. It is utilized in both criminal and civil cases.

In most foreign legal systems, the laws governing cassation processes impose specific limitations on the ability to appeal. These constraints are based on factors such as the nature of the disputed judicial decision, the value of the claim, and occasionally, the category of the case.

The Procedural Law of the Republic of Kazakhstan outlines the process for the initial review of a petition. According to this process, the judge of the cassation instance has the only authority to decide within a

period of ten days whether to return the petition or proceed with the case. Simultaneously, Article 442 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan presents a comprehensive list of the reasons for the petition's restitution [4]. The judge of the cassation instance makes the final decision on whether or not to review judicial acts based on the preliminary consideration of the petition. The judge can either transfer the petition and the case to the cassation instance for further consideration or refuse to transfer the petition. Therefore, the judge resolves the matter of beginning cassation proceedings independently, without the need for a court session or calling the parties involved. This streamlines the process as a whole. Afterwards, the judge's decision to commence cassation proceedings is forwarded to the cassation board, which, comprising a minimum of three judges, examines the matter in detail.

It is necessary to clarify the procedural decisions made solely by the judge of the court of cassation, which are based on the examination of the cassation petition and the documents of the civil case.

The distinguishing feature of cassation proceedings lies in the fact that they do not examine the details of the underlying legal dispute but rather focus on determining whether there has been a violation of substantive or procedural laws, as determined by the lower court during the resolution of the legal dispute. Both the cassation petition and the cassation protest, which aim to revise a court act that has been finalized, must clearly state the specific infringement of either substantive or procedural laws. The court's procedural decisions are solely based on adhering to the law while issuing legally binding judicial actions. The topic of cassation procedures adheres strictly to the concept of dispositivity. In these processes, the party involved in the substantive legal issue challenges only those legal conclusions made by the court that it disagrees with, namely the determination of its rights and responsibilities. Any matter that is not contested in the cassation petition or the cassation protest of the prosecutor is automatically considered an acceptance of the legal conclusions made by the court, whose judicial decision has become final. The legal comprehension of the subject matter and boundaries of the cassation procedures aligns completely with the procedural rulings that the court of cassation is authorized to issue [5, p. 139].

The establishment of a new judicial institution, its legal status, the delineation of its primary powers, and its role within the national legal system are extensively debated among members of the judiciary, legislators, representatives of regional chambers of commerce, legal professionals, and certain prominent business entities. Yerbol Ustemirov, Deputy Chairman of the Board of NCE "Atameken," argues that the practice of having a single judge of the Supreme Court review cassation complaints without summoning the parties greatly limits the right to access justice and goes against the fundamental constitutional principle that guarantees everyone the right to be heard in court [6].

Nail Akhmetzakirov, the head of the Judicial Administration, suggests establishing three separate cassation courts in the capital city. These courts would specialize on criminal, civil, and administrative issues, respectively. The single cassation procedure will encompass the examination of court actions that have been finalized without the need for prior deliberation. Simultaneously, the functions of the collegiums in the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan will be eliminated.

The Republican Bar Association's stance on the establishment of cassation courts is intriguing. Advocating for the establishment of distinct cassation courts, she proposes that the makeup of these courts should be determined by considering the views of the legal community, which should include attorneys who would need to follow a separate procedure to attain judicial status. Furthermore, they advocate for the elimination of the initial deliberation step in the cassation process for all types of cases.

In line with the Republican Bar Association, we also promote the inclusion of all types of cases for review by a group of colleagues, with the requirement that the parties involved participate. However, this violates the provision outlined in subparagraph 4 of paragraph 3 of Article 77 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which guarantees the right of every individual to have their case heard in court [7].

The Constitution of the Republic of Kazakhstan, specifically in Article 4, paragraph 3, establishes the notion that international treaties ratified by our country have precedence over domestic legislation [8]. This principle also highlights the requirement to incorporate these treaties into national legislation. As per Article 14, Paragraph 1, of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), every individual is entitled to a just trial, whether facing any criminal accusation or deciding their rights and responsibilities in any civil case [9].

As per Article 6, Paragraph 1, of the European Convention on Human Rights (ECHR), every individual is entitled to a just trial in cases involving their civil rights and responsibilities or when facing criminal charges. Every individual accused of a criminal act possesses the entitlement to a trial conducted in their physical presence, affording them the chance to attentively hear the prosecution's arguments, raise objections, and offer their own defense.

The notion of the right to "be heard" encompasses two fundamental principles. The first premise is the inherent concept of fairness, which is shown in the audi alteram partem norm, meaning the obligation to hear all sides. The second issue is whether the entitlement to be listened to necessitates the entitlement to personally articulate one's thoughts or if it is satisfactory for the party to provide its facts and arguments in written form [10].

Listening to the opposing side is a fundamental aspect of the right to a fair trial, as outlined in Article 14(1) of the ICCPR and Article 6(1) of the ECHR, whether it be a criminal or civil case.

Paragraph 3(d) of Article 14 of the ICCPR expressly protects the right to attend one's own criminal case trial. Furthermore, this right is derived from the right to a legal defense and the right to a public hearing. It encompasses the entitlement of the defendant to provide testimony. The defendant is entitled to participate in the proceedings. The standards of the Criminal Procedure Code (CPC) provide that any individual accused of a criminal offense has the right to directly defend themselves, actively engage in the examination of all relevant evidence, and present their arguments in court. It is inconceivable that the accused can exercise these rights in the absence of their presence in court.

The public nature of the hearings assures the clarity of the process and so serves as a crucial safeguard for upholding the rights and welfare of both individuals and society at large. The European Court of Human Rights emphasizes that a trial is considered public only if the public has the chance to get information on its date and location.

Therefore, the courts are required to furnish the public with details on the schedule and location of the oral hearings. Conducting a trial without the presence of the accused or any party fundamentally contradicts the basic principles of due process and, more especially, violates the right to actively engage in one's own defense.

As per the stances of the Human Rights Committee and the European Court of Human Rights, criminal proceedings without the presence of the defendant may be allowed for the sake of ensuring justice is properly administered. However, this is only applicable if the accused explicitly gives up their right to attend hearings and defend themselves in person, even after being adequately informed beforehand.

Proceedings can be conducted based on written documents in compliance with international norms, as long as the procedural safeguards of the parties are not breached. According to Article 14, Paragraph 1, of the ICCPR, the state party is required to grant access to any individual, regardless of their foreign nationality or lack of permanent residency, to attend the hearing.

It is essential to mention that within legal circles, there is a contrasting perspective on the alleviation of the burden on the judicial system. According to A. P. Kuznetsov [11, p.269], removing the appeals filter in cassation proceedings makes justice more accessible but also increases the workload on the courts.

Results. The higher courts of cassation in civil, administrative, and criminal proceedings will operate independently of the Supreme Court as a result of the reforms enacted in these courts.

By making the cassation collegiums independent cassation courts, the problem of judges of the cassation instance not having to look over the cassation appeal first will be solved. Currently, this responsibility lies solely with the judge of the Supreme Court, as outlined in articles 441, 444, and 445 of the CPC of the Republic of Kazakhstan. This will guarantee that all citizens have equal access to justice in this case.

The creation of an independent connection gives the court of cassation the power to only check how well the lower courts followed substantive and procedural legal rules when reviewing judicial actions. They do not have to look at the evidence or figure out what happened in the case. The courts of cassation do not reexamine the facts of the case and do not consider fresh evidence. It relies only on the materials provided by the parties in past cases. Otherwise, the court of cassation would enable the courts of the first and second instances to substitute the courts of the first and second instances, which autonomously scrutinize and assess evidence and establish the factual circumstances of the case based on the principles of fairness, equal treatment of the parties, and the promptness of the trial, which is not acceptable.

According to Article 446 of the draft CPC of the Republic of Kazakhstan, the court of cassation must review the matter within one month of receiving it. We believe it is imperative to establish a two-month timeframe to provide the judge with ample opportunity to meticulously examine the case papers and the judicial act being challenged. The existence of two collegial instances for the review of judicial actions is both expensive and unreasonable. Implementing individual cassation would necessitate a rigorous selection process for judges, but we are certain that this approach will be more efficient.

It is true that the reform has some flaws and inconsistencies, but this is true of all efforts. These can be fixed by the legislature taking a more comprehensive approach in future reforms of how individual cassation courts work. One primary drawback is the challenges citizens face in accessing justice, as the courts of cassation are not just organizationally but also physically detached from lesser courts. Consequently, to challenge

the verdict of the regional court, the involved parties will be required to journey to Astana, the site of the Court of Cassation, to partake in the judicial hearing. One cannot disagree with Yu.A. Korosteleva's opinion that spatial isolation leads to a necessary rise in court expenses for the involved parties, hence adversely impacting the accessibility of justice [12, p. 347]. Indeed, this problem can be readily resolved by implementing a video conferencing system during the sessions and establishing permanent judicial representatives of cassation courts in the respective regions. Currently, the issue has only been partially resolved since the utilization of the video conferencing system remains limited and judges are hesitant to approve requests for conducting court sessions using this method.

Conclusion. The significance of this inquiry is contingent upon the imminent alterations in judicial reform and, therefore, in the law of the Republic of Kazakhstan. Implementing a strategy that establishes three separate cassation courts for criminal, civil, and administrative disputes will result in the effective safeguarding of citizens' rights with a high level of quality. Simultaneously, the Supreme Court will function as a supervisory body, with its rulings serving as the foundation for lesser courts to establish a consistent judicial precedent.

The reforms should also address the following issues:

- the geographical separation of the Court of Cassation from the Supreme Court, in addition to their separation as separate courts, is necessary to reduce vertical pressure from the Supreme Court and other state structures. This step will enhance the independence of the judiciary in the administration of justice;

- the consolidation of all judges of the cassation instance into one collective will enable a more effective establishment of a uniform judicial practice. Currently, this is achieved through three collegiums in the Supreme Court;

- the implementation of consistent rules and standards for all types of legal proceedings. The current multitude of rules and regulations worsen their implementation in practice;

- to ensure that the judge's dissenting view is accessible to all parties in the process. In this scenario, the burden of overseeing the overall makeup of the court will be heightened.

Thus, the adoption of these suggestions will enhance the efficacy of the judicial system, bolster the accountability of each judicial body, and ultimately foster greater trust in the courts.

List of sources used

1. The Head of State held a meeting with representatives of domestic business [electronic resource]. — Access mode: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-predstaviteli-otchestvennogo-biznesa-1283946>

2. Ibraeva A.S., Alimbekova M. Actual problems of improving the judicial power of the Republic of Kazakhstan. Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Social and Human Sciences series, 2013. № 5 (291). - P.84.

3. Commentary on the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. Astana: Library of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, 2016. [electronic resource]. — Access mode: https://sud.gov.kz/sites/default/files/verstka_poslednyaya.pdf

4. The Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, dated October 31, 2015, No. 377-V SAM. [electronic resource]. — Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

5. Mukhamedinova A.B., Legal aspects of cassation review in the Republic of Kazakhstan. // International scientific journal "Bulletin of Science," No. 5 (14), Volume 1, 2019. p. 135.

6. The concept of creating cassation courts was presented to the legal and business community at the site of NCE "Atameken" [electronic resource]. Access mode: <https://atameken.kz/ru/news/50589-koncepciyu-sozdaniya-kassacionnyh-sudov-prezentovali-yuridicheskomu-i-biznes-soobshestvu-na-ploshadke-npp-atameken>

7. The position of the Republican Bar Association on the establishment of cassation courts. [electronic resource]. — Access mode: <https://advokatura.kz/ru/pozicii/pozicia-respublikanskoj-kollegii-advokatov-povoprosu-sozdania-kassac-onnyh-sudov>.

8. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted at the Republican referendum on August 30, 1995. [Electronic resource]. — Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

9. The International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by resolution 2200 A (XXI) of the General Assembly on December 16, 1966. [electronic resource]. — Access mode: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

10. The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The European Convention on Human Rights, as amended and supplemented by Protocols No. 11 and No. 14, which

entered into force on June 1, 2010,. [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-European-Convention-on-Human-Rights-and-its-Protocols>

11. Kuznetsov A. P. Limitation of the principle of accessibility of justice in the course of the ongoing reform of procedural legislation of the Russian Federation // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2019. - No. 6. - p. 269.

12. Bychkova V. V., Korosteleva Yu. A., Separate cassation courts in the system of courts of general jurisdiction: the first results of a large-scale judicial reform. // Scientific journal "Epomen, No. 45, 2020, 347 p.

Information about the authors

Issayeva Zh.A. - Associate Professor of the Department of Law of Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Candidate of Law.

Milova E.V. - Associate Professor of the Department of Law of Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Candidate of Law.

Saniyazova Ye.K. - Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of Korkyt Ata Kyzylorda University, Master of Law.

Исаева Ж.Ж. - Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Құқықтану кафедрасының доценті.

Милова Е.В. - Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Құқықтану кафедрасының доценті.

Санязова Е.К. - Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Құқықтану кафедрасының доценті.

Исаева Ж.А. - доцент кафедры Правоведение Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук.

Милова Е.В. - доцент кафедры Правоведение Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук.

Санязова Е.К. - старший преподаватель кафедры Правоведение Кызылординского университета имени Коркыт Ата, магистр юридических наук.

М.А. Баданина¹, С.К. Жетписов¹, Г.Т. Шамшудинова¹
¹НАО «Торайгыров университет», Павлодар Казахстан

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Исследование представляет собой анализ ситуации, когда в современном мире все шире распространяются различные формы нетрадиционной религиозности, включая деструктивные секты. Авторы указывают, что наряду с традиционными религиями, которые унаследованы историческим путем от ранних эпох и которые генетически присущи религиозной духовности казахстанского народа, новые религиозные течения и секты предлагают собственные взгляды. Обосновывается, что последние десятилетия казахстанское общество стало мишенью активных действий различных религиозных направлений, не всегда действующих в рамках правового поля. Акцентируется, что деструктивные религиозные взгляды, оказывающие негативное влияние на казахстанское общество, были привнесены сторонниками пропагандирующих их религиозных организаций, прибывших в Казахстан в результате миграционных процессов. В статье также предложен обзор миграционной ситуации в Казахстане, где представлена первичная информация о прибывающих в Казахстан мигрантах, причинах их перемещения, их религиозной принадлежности и придерживаемых взглядов. Авторами сделан вывод, что имеется необходимость совершенствования законодательства и повышения эффективности деятельности государственных органов в сфере реализации миграционной политики и интеграции мигрантов в принимающем обществе. Также, резюмируется важность профилактических мероприятий по недопущению распространения деструктивных религиозных воззрений.

Исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, (грант № AP23489033).

Ключевые слова: миграция, религия, мигранты, секта, религиозный радикализм, нелегальная миграция, профилактика правонарушений.

Көші-қон процестеріндегі діни құндылықтардың ролі: теориялық және құқықтық талдау

Зерттеу қазіргі әлемде дәстүрлі емес діншілдіктің әртүрлі нысандары, соның ішінде деструктивті секталар кең таралып жатқан жағдайды талдау болып табылады. Авторлар ерте дәуірлерден тарихи жолмен мұраға қалған және Қазақстан халқының діни руханиятына генетикалық жағынан тән дәстүрлі діндермен қатар жаңа діни ағымдар мен секталар өз көзқарастарын ұсынатынын атап көрсетеді. Соңғы онжылдықтарда қазақстандық қоғам құқықтық шеңберде әрдайым әрекет етпейтін түрлі діни бағыттардың белсенді іс-қимылдарының нысанасына айналғаны негізделеді. Қазақстан қоғамына кері әсерін тигізетін деструктивті діни көзқарастарды көші-қон процестерінің нәтижесінде Қазақстанға келген оларды насихаттайтын діни ұйымдардың жақтастары енгізгені баса айтылады. Осыны ескере отырып, мақалада сондай-ақ Қазақстанға келетін көші-қон жағдайына шолу ұсынылды, онда Қазақстанға келетін көшіп-қонушылар, олардың орын ауыстыру себептері, олардың діни қатыстылығы және ұстанатын көзқарастары туралы бастапқы ақпарат ұсынылған. Авторлар көші-қон саясатын жүзеге асыруда және көшіп-қонушыларды қабылдаушы қоғамға біріктіруде заңнаманы жетілдіру және мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру қажет деген қорытындыға келді. Сондай-ақ, деструктивті діни көзқарастардың таралуына жол бермеу бойынша алдына алу іс-шаралардың маңыздылығы қорытындыланады.

Түйінді сөздер: көші-қон, дін, көшіп-қонушылар, секта, діни радикализм, заңсыз көші-қон, құқық бұзушылықтың алдын алуы.

The role of religious values in migration processes: theoretical and legal analysis

The study is an analysis of the situation when various forms of non-traditional religiosity, including destructive sects, are increasingly spreading in the modern world. The authors point out that along with traditional religions, which are inherited historically from early epochs and which are genetically inherent in the religious spirituality of the Kazakh people, new religious movements and sects offer their own views. It is proved that in recent decades, Kazakh society has become the target of active actions of various religious movements that do not always operate within the legal framework. It is emphasized that destructive religious views that have a negative impact on Kazakh society were introduced by supporters of religious organizations promoting them, who arrived in Kazakhstan as a result of migration processes. The article also provides an overview of the migration situation in Kazakhstan, which provides primary information about

migrants arriving in Kazakhstan, the reasons for their displacement, their religious affiliation and their views. The authors conclude that there is a need to improve legislation and increase the effectiveness of government agencies in the implementation of migration policy and the integration of migrants in the host society. Also, the importance of preventive measures to prevent the spread of destructive religious beliefs is summarized.

Keywords: migration, religion, migrants, sect, religious radicalism, illegal migration, crime prevention.

Введение. За период обретения независимости, казахстанское общество столкнулось с перемещением людей, как из Казахстана, так и в нашу страну, а также когда территория государства используется в качестве транзита. В принципе, необычайный всплеск международной миграции, как по объему потоков, так и по их составу наблюдается во многих странах.

И одним из сторон многогранного миграционного процесса, является то обстоятельство, что мигранты вынуждают сталкиваться принимающее их общество с иным религиозным ландшафтом, чем тот, к которому привыкли эти страны. Порой в принимающее общество проникают идеи, направленные на искажение религиозной идентичности или даже в распространении религиозной нетерпимости и религиозного радикализма.

В этой связи, миграционная ситуация в целом, также как и миграционные процессы, должны находится в зоне пристального внимания государства, которое должно использовать весь правовой инструментарий для тщательной регламентации. Помимо этого, государству необходимо уделять больше внимания социальной адаптации прибывающих в страну мигрантов, и особенно их интеграции в религиозном отношении, поскольку влияние государства, гражданского общества и религиозных организаций взаимно и требует учета его при формировании правового регулирования складывающейся религиозной политики страны. Важность данных процессов обусловлена главной задачей органов государственной власти Республики Казахстан – обеспечение национальной безопасности и национальных интересов, поскольку государственная миграционная политика является одним из инструментов обеспечения национальной безопасности. Ведь, среди религиозных организаций, осуществляющих свою деятельность в Республике Казахстан, есть и такие, идеи которых идут вразрез с традиционными религиозными направлениями, и могут негативно влиять на лиц, которые вербуются в качестве членов. Не всегда данные религиозные организации действуют в рамках правового поля, зачастую они либо не могут, либо сознательно игнорируют процедуру государственной регистрации. Как например, Ахмадийская мусульманская община, Совет баптистских церквей, Церковь сайентологии и др. [1].

Деятельность подобных организация изучалась представителями различных наук, также находится в зоне пристального внимания органов государственной власти и, разумеется, данный вопрос не является новым ни для науки, ни для практики. Однако, динамика их роста, видоизменение их деятельности и распространения своих идей, появляющиеся новые способы вербовки членов требует постоянного поиска адекватного и объективного правового реагирования и регулирования со стороны государства. В этой связи, требуется их изучение и разработка научно-обоснованных предложений решения существующей задачи.

Материалы и методы. Ведущим методологическим инструментарием исследования является диалектический, синергетический и системный подходы научного познания.

В целом во время исследования были использованы следующие методы:

- диалектический метод – для исследования ситуации, связанной с деятельностью религиозных организаций и проникновением через прибывающих в страну мигрантов деструктивных воззрений, как социального явления в развитии, выявления присущих ей связей и закономерностей;

- синергетический метод – для познания детерминации феномена влияния деструктивных религиозных воззрений, завозимых мигрантами на казахстанское общество, связанной с деятельностью религиозных миссионеров, сквозь призму социокультурных, политических и правовых факторов;

- системный метод – для раскрытия принципов динамической системы, взаимодействия и взаимозависимости элементов, комплексности, целостности и иерархичности, а также изучения миграции, связанной с прибытием в страну религиозных миссионеров, как целостного единства, с познанием степени и характера взаимосвязи элементов (подсистем), входящих в системное образование;

- логико-семантический метод – для рассмотрения концепций сущности, природы и признаков миграции как социально-правового явления и проникновения деструктивных религиозных идей, и влияния на современное казахстанское общество;

- компаративистский метод – для исследования иностранного опыта предотвращения проникновения деструктивных религиозных идей, связанной с деятельностью религиозных организаций;

- статистический метод – для анализа собранных эмпирических данных, а также обобщения официальной статистической отчетности;

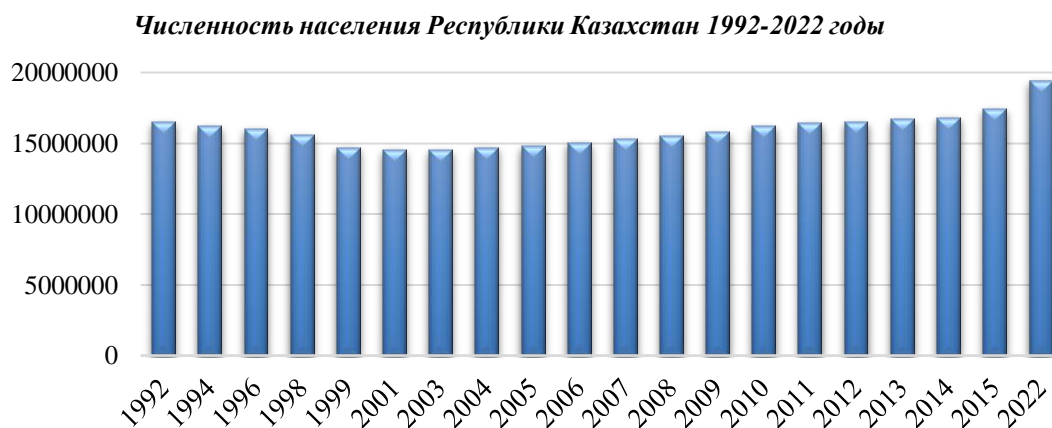
- социологический метод – (анкетирование, интервьюирование, наблюдение) - при опросе населения и членов религиозных организаций.

Обсуждение и результаты. Акцент на важности внедрения эффективной миграционной политики в контексте обеспечения национальной безопасности государства прослеживается еще в трудах американского политолога М. Weiner, изучавший связь между миграцией и безопасностью. Он утверждал, что государства часто используют миграционную политику в качестве инструмента для продвижения своих интересов безопасности, и что политика, направленная на ограничение миграции, может быть оправдана соображениями безопасности. Исследователь отметил, что исторически государство давно проявляет интерес к миграции и использовало ряд политических инструментов для привлечения мигрантов, «включая принудительную миграцию, рабство, помощь в переселении и программы труда по контракту» и т.д. [2, с. 253]. М. Weiner констатировал, что миграционная политика часто формировалась из-за проблем безопасности, поскольку государства стремились управлять рисками, связанными с трансграничными перемещениями людей. В частности, он подчеркнул роль этнических конфликтов и политической нестабильности в стимулировании миграции, а также на способах, которыми государства пытались контролировать миграционные потоки, чтобы уменьшить риски конфликтов и нестабильности. М. Weiner также исследовал взаимосвязь между миграционной политикой и правами человека. Он утверждал, что политика, направленная на ограничение миграции, может быть оправдана соображениями безопасности, но она также должна уважать основные права человека мигрантов. М. Weiner также рассуждал о важности баланса между вопросами безопасности и уважением к правам человека, а также о необходимости для государств разрабатывать политику, учитывающую оба фактора. Еще одним заметным трудом является исследование D. FitzGerald. Он уделил особое внимание способам, благодаря которым миграционная политика формируется через заботу о национальной безопасности и пограничном контроле. Он утверждает, что миграционная политика часто обусловлена политическими и идеологическими соображениями, а не рациональным ответом на угрозы безопасности [3].

Республика Казахстан ощутила на себе миграционное перемещение населения после распада Союза и обретения независимости. До распада Советского Союза миграция в Казахскую ССР происходила в значительной мере за счет притока людей из других частей Советского Союза, в основном из России. После обретения независимости в Казахстане произошла обратная миграция – этнические русские и жители других неказахских национальностей начали покидать города, в то время как уровень урбанизации среди этнических казахов возрос.

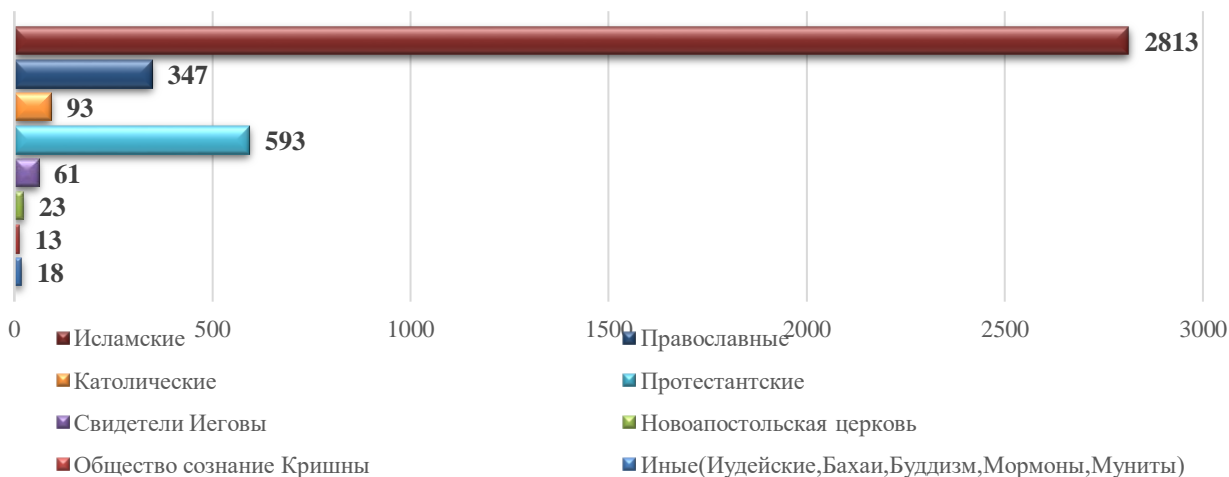
Перемещение населения в 90-х годах прошлого столетия, в основе которого лежали в первую очередь социально-экономические факторы, привели к резкому уменьшению населения Казахстана и напряженности в демографической сфере. За период с 1989 по 1999 годы численность населения уменьшилась на 1246 тыс. человек, или на 7,7% [4]. (Диаграмма № 1)

Диаграмма 1

Более того, социально-экономические и политические изменения, произошедшие в Казахстане после распада союзного государства, существенно повлияли на морально-психологическое состояние общества – возрос интерес к проблемам духовной жизни, произошел всплеск религиозной активности населения. На этом фоне неуклонно стало расти количество объединений различной конфессиональной направленности, появилось немало религиозных центров и организаций, а также сект, возникших на основе нетрадиционных религий, наглядно демонстрирует диаграмма 2 [5].

Диаграмма 2

Приведенная информация свидетельствует, что нестабильность во всех сферах общественного развития (социально-экономическая, политико-правовая, духовная и др.), приводят к мировоззренческой деформации и поиск новых социальных ориентиров и ценностей. И как правило, возникающий духовно-нравственный вакуум заполняет религия, и при этом необязательно традиционная. Любое религиозное направление, дающее возможность заполнить душевную пустоту, найти единомышленников в поиске смысла бытия, избежать мыслей о социально-экономическом неблагополучии становится панацеей.

Помимо социально-экономических, политических и духовно-нравственных факторов, способствовавших развитию религиозного разнообразия в нашей стране, значимую роль сыграло и либеральное законодательство в вопросах регулирования религиозной жизни, которое позволило новым религиозным организациям свободно действовать и распространяться. Независимый Казахстан характеризуется либерализацией отношения государства к религиозным организациям, что сводится к пониманию безусловной важности религии (прежде всего как средства объединения в определенные социальные группы) в жизни современного общества. Конечно же, именно осознание того, что религия является мощнейшим (и одновременно экстраординарным в плане понимания) средством формирования общественного сознания, силой, с которой невозможно не считаться, побудило государство принять меры по охране этого социального института.

Каким образом связаны два явления, как миграция и религия, особенно тех религиозных ориентиров, которые не присущи традиционно сложившимся в Казахстане?

Несомненно, появление новых религиозных течений в нашей стране стало возможным после процессов интеграции Казахстана в мировое пространство и открытости границ. Как пишет казахстанский административист Р.А. Подопригора: «Страна становится открытой для деятельности миссий иностранных религиозных организаций, которые, видя слабые религиозные традиции страны, надеялись на увеличение своей паствы» [6, с. 117].

Рассматривая Казахстан в качестве приобретения новых сторонников своей религиозной идеологии, на территорию нашей страны начали прибывать проповедники из различных стран: Афганистана, Ливии, Пакистана, Саудовской Аравии, Турции, Ирана, Египта и др. Не всегда данные миссионеры являлись проповедниками традиционных религиозных идей, часть из них пропагандировали идеи исламского фундаментализма и радикализма. Возможность их прибытия в Казахстан обусловлена открытием границ и началом активных миграционных перемещений начала 90-х годов. Как показывает практика, немаловажную роль в процессе распространения деструктивных религиозных сил на территории Казахстана играют миграционные процессы, приведшие к проникновению на территорию сторонников радикальных религиозных течений. Помимо

миссионеров-проповедников, в Казахстан прибывают и обычные сторонники различных религиозных течений, перед которыми стоит задача интегрироваться в принимающее общество.

Интеграция мигрантов – это приспособление к новому месту и людям, принятие местных устоев. Интегрированность мигрантов в социально-политическое и культурное пространства республики имеет определенные трудности, что толкает мигрантов, держатся обособленно, объединяться в мигрантские сообщества, где мечеть или молитвенный дом изначально предполагает коллективизм, окружение вниманием.

Интеграцию прибывших в Республику Казахстан мигрантов можно описать как динамическое последовательное выполнение политик, направленных на активные меры по обеспечению возможностей для представителей групп меньшинств (мигрантов) изучать язык нового для них общества, его традиции, культуру и ценности. Этот термин также используют для определения политики по обеспечению привлечения мигрантов на рынке труда и социальной поддержки.

Интеграция – это двусторонний процесс, основанный на общих правах и соответствующих обязанностях гражданина третьей страны и принимающей страны, который должен обеспечивать полное участие иммигранта. Это означает, с одной стороны, ответственность принимающей страны за обеспечение соблюдения формальных прав иммигранта таким образом, чтобы он мог участвовать в экономической, социальной, культурной и общественной жизни. С другой стороны, иммигрант должен уважать фундаментальные нормы и ценности общества, в котором он живет, и активно участвовать в процессе интеграции, не теряя своей идентичности.

Различие национального менталитета и культур порождает конфликтные ситуации в странах приема мигрантов и актуализирует вопросы социальной и культурной адаптации иностранных граждан в принимающем обществе. Большое количество мигрантов принадлежат к различным религиозным идеологиям, им требуется комфортные условия для исповедования определенного направления религии.

В 2023 году, авторами статьи, было проведено анкетирование населения приграничных регионов Республики Казахстан с Российской Федерацией (Павлодарская область, Костанайская область, Северо-Казахстанская область), и мигрантов пересекающих границу Республики Казахстан через пункты пропуска «Шарбакты»; «Урлитобе», «Косак»; «Кайрак»; «Жана Жол».

Одним из вопросов в предложенной мигрантам анкете, звучал следующим образом: Хотели бы иметь больше религиозного сопровождения? Ответ на данный вопрос, наглядно представлен в диаграмме 3.

Диаграмма 3

Как показывают результаты опроса, религия играет важную роль в жизни мигрантов. Из тех, кто ответил отрицательно, дополнительно прокомментировали, что в Казахстане уровень свободы вероисповедания на высоком уровне и нет необходимости, что либо улучшать. Интересен тот факт, что на поставленный вопрос положительно отвечают только мигранты, исповедующие ислам, возможно потому, что заложенные в этой религии идеи разъясняют важность объединения в период трудностей и дискриминации, которую они могут испытывать.

Вместе с тем следует отметить, что положительной оценки заслуживает установившийся в нашей стране высокий уровень толерантности по признаку культурной и религиозной принадлежности. Однако, нельзя упускать из виду, что в последние годы отношение населения к определенным религиозным практикам стало ухудшаться, поскольку количество приверженцев различных нетрадиционных религиозных течений увеличивается. Учитывая связь между миграционным

притоком населения и их влиянием их религиозных воззрений на современное казахстанское общество, разумеется, это вызывает определенную тревогу и опасения.

С увеличением потоков миграции различного характера надо принимать такой факт, что мигранты могут выступать носителями определенных религиозных идеологий, ценностей возможно противоречащие социально-политическим доктринам принимающего государства.

Несмотря на то, что в нашей стране большинство проживающих с исламской идентичностью, но даже исламские практики арабских и тюркских стран, имеют расхождения в некоторых идеях и толкованиях. В связи с чем, различные религиозные воззрения, завозимые в Казахстан извне, не вполне соответствуют принятым социальным нормам. Проблемы мигрантов и их прав требуют целостного понимания развития общественных процессов в быстроизменяющемся мире под влиянием социально-политических событий, а также аналитики в вопросе возможного будущего или прогнозирования, что может привести к глобальным трансформациям и изменению как политических, так и культурно-цивилизационных реалий. Культурно-цивилизационная основа любого общества зиждется и на религиозных ценностях. Развернувшийся в последние месяцы этого года палестино-израильский конфликт, вызывает новые волны миграции в мире наряду с российско-украинским конфликтом и обозначает некоторые пунктирные линии цивилизационных разломов, что влечет за собой ряд рисков для государств, принимающих мигрантов (вынужденных) с различными политическими и религиозными убеждениями.

Данный вопрос особенно актуализируется в силу негативных последствий в виде экстремизма как результат симбиоза нелегальной миграции и завозимых на территорию нашего государства деструктивных религиозных воззрений.

Повышенное внимание к экстремизму и его теоретическое осмысление в современных условиях обусловлено, прежде всего, актуализацией его проявлений. Проблема экстремизма является чрезвычайно актуальной для мирового сообщества, но вместе с тем констатируется явно недостаточный уровень научной разработанности этой проблемы в Казахстане. Эффективное противодействие этому явлению предполагает не только разработку теоретической концепции экстремизма, но и наличие законодательного обеспечения противодействия таким преступлениям.

Органы власти в пределах своей компетенции обязаны противодействовать проявлениям экстремизма как одной из угроз национальной безопасности Республики Казахстан, однако им это делать трудно, поскольку бороться с тем, чего не знаешь, очень сложно, а иногда и невозможно.

Сегодня на территории Казахстана насчитывается 21 экстремистская организация деятельность которых запрещена. К самым радикальным среди них, относятся: «Братья мусульмане», «Хизб-ут-Тахрир», «Таблиги джамагат», «Ат-такфир-уаль-хиджра», «Исламское государство» (ИГ, ИГИЛ, ДАИШ, ИГИШ). Их функционирование на территории Казахстана, на наш взгляд, является в том числе и результатом непродуманной и неконтролируемой миграционной политики государства. В 90-е годы в период жесткого экономического кризиса и ослабления государственного авторитета, наша территория стала мишенью радикально настроенных миссионеров, которые прибывали в Казахстан из других государств в качестве мигрантов. Кроме того, значительную часть радикально настроенной казахской молодежи, мы получили в результате миграции для образовательных целей в страны Востока. Не умаляя роли иных факторов, выдвигаемых исследователями, мы полагаем, что слабо контролируемые миграционные процессы, также сыграли свою роль. Думается, что сегодня радикально настроенных организаций в Казахстане достаточно большое количество. И если они попадают в поле зрения правоохранительных органов, то эксцессы столкновения с правоохранительными органами квалифицировались как общеуголовные преступления – хулиганство, нарушение общественного порядка, нанесение тяжких телесных повреждений, убийство и тому подобное. Поэтому очень важно на сегодня является установление сущности экстремизма, что служит одной из предпосылок обеспечения надлежащего противодействия этому явлению.

Деструктивные религиозные воззрения, завозимые на территорию нашего государства мигрантами, чреваты тем, что могут вызвать один из самых опасных видов экстремизма. А именно, целенаправленное разжигание вражды и ненависти. Эта разновидность экстремистской деятельности охватывает комплекс организационных и агитационных действий, как правило, связанных с: провокациями на этнической, религиозной или иной почве; распространением идей, оправдывающих насилие, и призывами к нему; насильственными акциями в отношении представителей «враждебной» группы, направленными на формирование массовых идеологически и психологически инспирированных движений, организаций, экстремистских выступлений.

Заключение. В настоящее время религиозная ситуация в Казахстане характеризуется нестабильностью, что вызывает объективные опасения дальнейшего проявления деструктивного

поведения граждан в силу имеющихся в социуме противоречий, отсутствия идеологического компонента и наблюдающейся религиозной разрозненности и незрелости. К тому же данный процесс находится в постоянном деструктивном воздействии извне, ставшего возможным в силу глобализации, открытости границ и мобильности населения приводимых к все большему распространению различных религиозных идей.

В силу сложившихся обстоятельств, полагаем, что органы государственной власти (имеющие функционал в сфере миграционных и религиозных процессов), должны скорректировать задачи по противодействию современным вызовам и угрозам, а именно: пересмотреть правовую основу своей деятельности с учетом адресности и индивидуализации мер по интеграции прибывающих в Казахстан переселенцев. Хотелось бы обратить внимание на имеющуюся практику европейских стран, имеющих достаточно успешный опыт адаптации прибывших переселенцев из самых разных стран мира, которые к тому же имеют ряд кардинальных различий в плане культуры, менталитета, языка, религии и др. Однако за данным результатом стоит огромная работа всех стран Европы, которые подготовили тщательно разработанную правовую основу предварительно проведя законотворческую реформу в свете миграции. Разумеется, в основе всех законодательных новелл Евросоюза находятся интеграционные устремления. И несомненно процесс интеграции дает положительный результат.

Список использованных источников

1. Казахстан: международный доклад о свободе вероисповедания. Посольство США в Казахстане. Интернет-ресурс: <https://kz.usembassy.gov/ru/kazakhstan-2022-international-religious-freedom-report/> (Дата обращения: 15.09.2024)
2. Weiner M. The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights. New York: HarperCollins College Publishers, 1995. 253 p.
3. Fitzgerald D. S. Refuge beyond Reach: How Rich Democracies Repel Asylum Seekers. Oxford University Press, 2019. 376 p.
4. Оперативные данные (оперативная информация, бюллетени). Интернет-ресурс. http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersPopulation?_af-Loop=10388007911702932#%40%3F_afLoop%3D10388007911702932%26_adf.ctrl-state%3D8ibmvdfj9_143 (дата обращения: 18.08.2024).
5. Религиозная сфера. Интернет-ресурс. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/141?lang=ru> (Дата обращения: 15.09.2024)
6. Подопригора Р.А. Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы). Монография. - Алматы: Аркаим, 2002. - 324 с.

Сведения об авторах

Баданина М.А. – старший преподаватель кафедры «Правоведение» Торайгыров университета, магистр юриспруденции.

Жетписов С.К. – профессор кафедры «Правоведение» Торайгыров университета, доктор юридических наук.

Шамшудинова Г.Т. – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры «Правоведение» Торайгыров университета.

Баданина М.А. – Торайгыров университетінің «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заңтану магистрі.

Жетписов С.К. – Торайгыров университеттің «Құқықтану» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Шамшудинова Г.Т. – PhD докторы, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры Торайгыров университеті.

Badanina M.A. - Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Toraighyrov University, Master of Law.

Zhetpisov S.K. - Professor of the Department of Jurisprudence, Toraighyrov University, Doctor of Law.

Shamshudinova G.T. – PhD, Associate Professor of the Department of Jurisprudence at Toraighyrov University.

Ғ.С. Отарбаев¹, Л.М. Каржаубаева¹, Ж.А. Исаева¹

¹Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖАҢҒЫРТУ

Зерттеу тақырыбы қазіргі қоғамдық-саяси дамудың өзекті аспектісі – мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту болып табылады. Осы зерттеу шеңберінде қазіргі заманғы мемлекеттік құрылымдардың алдында тұрған негізгі тенденциялар мен сын-қатерлер, сондай-ақ инновациялар мен технологиялық шешімдерді енгізу арқылы оларды шешудің ықтимал тәсілдері қарастырылады.

Зерттеу сонымен қатар азаматтық қоғамды шешім қабылдау үдерістеріне тарту, мемлекеттік институттардың ашықтығы мен ашықтығын күшейту, сондай-ақ халықпен кері байланыс тетіктерін әзірлеу мәселелерін қозғайды. Әр түрлі елдердегі мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың табысты тәжірибелері, олардың қазіргі динамикалық жағдай контекстінде қолданылуы мен болашағы бағаланады.

Түйінді сөздер: жаңғырту, қызмет, стратегия, мақсаттар, басқару, ұйымдастыру, қызметтер, қызметкерлер, үйлестіру, функциялар, субъект, тиімділік, факторлар, жаңғырту, қағидат.

Модернизация системы государственного управления в Республике Казахстан

Тема исследования представляет собой актуальный аспект современного общественно-политического развития – модернизацию системы государственного управления. В рамках данного исследования рассматриваются основные тенденции и вызовы, стоящие перед современными государственными структурами, а также возможные подходы к их решению через внедрение инноваций и технологических решений.

Исследование также затрагивает вопросы вовлечения гражданского общества в процессы принятия решений, усиление прозрачности и открытости государственных институтов, а также разработку механизмов обратной связи с населением. Оцениваются успешные практики модернизации государственного управления в различных странах, их применимость и перспективы в контексте современной динамичной обстановки.

Ключевые слова: модернизация, деятельность, стратегические, цель, управления, организация, служб, сотрудников, координация, функций, субъект, эффективность, факторы, модернизация, принцип.

Modernization of the public administration system in the Republic of Kazakhstan

The research topic is an actual aspect of modern socio-political development – modernization of the public administration system. This study examines the main trends and challenges facing modern government structures, as well as possible approaches to solving them through the introduction of innovations and technological solutions.

The study also addresses the issues of involving civil society in decision-making processes, strengthening transparency and openness of state institutions, as well as the development of feedback mechanisms with the public. The successful practices of modernizing public administration in various countries, their applicability and prospects in the context of a modern dynamic environment are evaluated.

Keywords: modernization, activity, strategic, goals, management, organization, services, employees, coordination, functions, subject, effectiveness, factors, modernization, principle.

Кіріспе. Қоғамда қатынастардың әртүрлі түрлері қалыптасады, олардың әрқайсысы осы субъектілер жүзеге асыратын қызметтің мазмұны, шеңбері және сипаты бойынша ерекшеленеді. Иерархия қатынастарына негізделген қоғамның құрылымы, әртүрлі себептерге байланысты кейбір адамдардың басқаларға бағынуы (құқық, мораль, дәстүр, лауазымдық мәртебе және т.б.) басқару сияқты құбылысты анықтайды. Бұл қоғамдық өмірдің маңызды саласы. Платон сонымен бірге басқару қызметі қоғамның тіршілігін қамтамасыз ету механизмінің негізгі элементі деп тұжырымдады.

Әлеуметтік қызметтің құрылымын атап өтіп, әр түрлі авторлар келесі элементтерді ажыратады:

1) саналы белсенділік берілген және оны объектілерге немесе басқа субъектілерге бағыттайтын субъект; субъектінің белсенділігі бағытталған объект; субъектінің игерудің қандай да бір тәсілімен немесе субъектінің басқалармен коммуникативтік өзара іс-қимыл орнатуында көрініс табатын белсенділік [1].

2) мақсат, құрал, нәтиже және қызмет процесінің өзі [2];

3) қазіргі заман (өзекті қызмет) және мәдениет (жинақталған қызмет); қоғамдық сана мен практика; әлеуметтік ақпарат және әлеуметтік ұйым; әлеуметтік басқару және әлеуметтік бәсен басқару [3].

Әлеуметтік қызметтің белгілері:

- біртұтас қауымдастыққа (топқа) мүдделерімен, мақсаттарымен, функцияларымен біріктірілген адамдар жүзеге асырады. Қызметті бір адам емес, адамдар тобының бірлескен күш-жігері жүзеге асырған жағдайда әлеуметтік деп атауға болады. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметтің нақты бағыттарын, түрлерін, егер бұл ретте осы өкіл осы қауымдастық (топ) атынан сөз сөйлеуге құқылы болса, мүшесі болып табылатын қауымдастыққа (топқа) сәйкес келетін құқықтық мәртебесі мен өкілеттіктері болса, қауымдастық (топ) өкілдерінің бірі орындай алады;

- мақсат – ол әрқашанда мақсаттарға жетуге, міндеттерді шешуге, адамдарды қауымдастыққа (топқа) біріктіретін функцияларды орындауға бағытталған. Жеке қажеттіліктері, мүдделері бар қауымдастықтың әрбір өкілі өз қызметін қоғамдық мүдде үшін жүзеге асырған кезде ғана әлеуметтік топтың мүшесі болады, жеке адамдар тобын қауымдастыққа айналдыратын функцияларды жүзеге асыруға қатысады;

- жарлық жеке ерік-жігерге, қауымдастық (топ) мүшелерінің оларды қауымдастыққа (топқа) біріктірген функцияларды саналы түрде жүзеге асыруына негізделген.

Бірлескен немесе әлеуметтік қызметі мақсатты бағытты қажет ететін адамдардың келісілген әрекеттері басқару процесінде анықталады, басқарушы әсерге ұшырайды. Басқарушылық әсер-нақты мақсатты анықтау және осы мақсатқа жету үшін іс-әрекеттерді дәл ұйымдастыру. Осыған байланысты ұйым сияқты басқару қасиеті ерекшеленеді. Ұйым екі фазада жүреді: әсерді жоспарлау және әсердің өзі. Жоспарлау кезеңінде әсер ету мақсаты, оны жүзеге асыру әдістері, әсер ету процесі әзірленуі керек, олардың ғылыми негізділігі бүкіл басқару қызметінің тиімділігіне және нақты нәтижеге қол жеткізуге әсер етеді.

Кез – келген қызметті ұйымдастыру екі бағытта жүзеге асырылады - құрылымдық және функционалдық.

Құрылымдық ұйымның мәні мынада:

а) қызметі нақты мақсаттарға қол жеткізу үшін қойылған міндеттерді орындауға бағытталатын қызметтерді, аппараттарды, бөлімшелерді қалыптастыру;

б) қызметтерді, аппараттар мен бөлімшелерді кадрлық және техникалық қамтамасыз ету, олардың қызметкерлерінің құзыреті мен өкілеттіктерін айқындау.

Басқарманың құрылымдық ұйымын заңдық ресімдеу білім туралы нормативтік құқықтық актілерді қабылдау, тиісті қызметтерді, аппараттарды, бөлімшелерді қайта ұйымдастыру; қызметтердің, аппараттардың, бөлімшелердің құзыретін белгілеу туралы; осы қызметтер, аппараттар, бөлімшелер қызметкерлерінің лауазымдық міндеттерін айқындау туралы нормативтік құқықтық актілерді қабылдау арқылы жүзеге асырылады.

Басқарудың функционалды ұйымы құрылған қызметтердің, аппараттардың, бөлімшелер мен олардың қызметкерлерінің қызметіне практикалық әсер етуден, олардың әрекеттерін үйлестіруден тұрады. Басқарудың функционалдық аспектісі арқылы әртүрлі қызметтер, аппараттар, бөлімшелер арасындағы өзара іс-қимыл жүзеге асырылады, қойылған міндеттерді шешуге және нақты мақсатқа жетуге бағытталған қызметтің түпкілікті нәтижесіне қол жеткізіледі.

Басқару теориясында қоғамдық процестерді басқарудың үш түрі бар: стратегиялық, тактикалық, жедел [3].

Стратегиялық менеджмент проблеманы, жүйені, оны шешудің құралдары мен әдістерін көрсететін стратегиялық жоспарларды, тұжырымдамаларды, бағдарламаларды, доктриналарды және

басқа құжаттарды орындауға негізделген.

Стратегиялық басқару қолданыстағы құрылымдар немесе жаңаларын құру арқылы басқарылатын жүйелерге әсер етуді қамтиды. Стратегиялық құжаттар мыналарды көрсетеді: жағдайды талдау, оны бағалау және объективті проблемаларды анықтау; мақсат қою; мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін стратегиялық басымдықтарды таңдау; қойылған міндеттерді іске асырудың тетіктері мен тәсілдері; мәселені шешудің қысқа және ұзақ мерзімді перспективалары. Стратегиялық құжаттар үлкен стратегиялық міндеттерді шеше алатындай ұзақ кезеңді қамтиды. Сонымен қатар, олар ішкі және сыртқы факторлардың өзгеру тенденцияларына байланысты перспективалық кезеңге арналған баламалы іс-қимыл сценарийлерін қарастырады.

Тактикалық басқару стратегиялық қондырғыларды жүзеге асырудың нақты әрекеттерінде ашылады. Бұл әрекеттер қол жеткізілген нәтижелерді жүйелі талдау деректеріне және оларды стратегиялық құжаттарда белгіленген мақсаттармен салыстыруға негізделуі тиіс. Тапсырманы шешу тәсілдерін өзгерту қажет болған жағдайда тактикалық басқару жағдайды шешудің іс-әрекеттерін, нысандары мен әдістерін уақтылы түзетуді қамтамасыз етеді. Мұндай қажеттілік есепке алынбаған деректерді, тексерілмеген ақпаратты анықтау, басқару объектісі туралы қосымша ақпарат алу, жаңа мән-жайларды анықтау кезінде туындауы мүмкін.

Жедел басқару ағымдағы міндеттерді шешуге бағытталған. Ол өзгеріп отырған жағдайға уақтылы ден қоюды, басқарылатын объектінің қойылған мақсатқа қол жеткізу жөніндегі нақты және келісілген қызметін қамтамасыз етеді. Жедел басқару нақты міндеттер қояды және қалыптасқан жағдайға сәйкес әрекет ету нұсқасын таңдауға мүмкіндік беретін ситуациялық тәсілді қолданады. Бұл ретте ақпараттық қамтамасыз ету өте маңызды, соның арқасында келісілген басқарушылық шешімдер қабылдауды талап ететін мән-жайлар сипатталатын болады.

Сонымен қатар, ғалымдар басқарудың бірнеше модельдерін ажыратады, олардың ішінде үйлестіру, бағыну және қайта құру ең маңызды болып табылады [3].

Үйлестіру (лат. - тең орналасу) - субъектілері тең жағдайда болатын қоғамдық қатынастардың көлденең реттелуін сипаттайтын басқару моделі. Мысалы, мемлекеттік органның қызметтері мен бөлімшелері, бір-біріне қызметтік бағыныста емес, бірақ бір жалпы басшыға бағынатын мекемелер, кәсіпорындар ортақ міндеттерді шешуде олармен үйлестіріледі. Қызметі әртүрлі нормативтік құқықтық актілермен реттелетін және өзінің тән функцияларын орындауға бағытталған мемлекеттік органдар, мекемелер, кәсіпорындар жалпы міндеттерді шешуде (мысалы, құқық қорғау органдары арасында кешенді жедел-тактикалық жаттығулар өткізуде, бірлескен нормативтік құқықтық актілерді дайындауда) үйлестіруге бағынады.

Субординация (лат. - бағыныштылық) субъектілер арасындағы қатынастардың тік реттелуін ұйымдастыру бойынша басқару моделін білдіреді, олардың біреуі бағыныштылық жағдайында, басқарушы позициясын алатын басқа субъект тарапынан басқарылады. Мәселен, мемлекеттік органның, мекеменің, кәсіпорынның қызметінде бағыныстылық қызметкерлердің, аппараттардың, қызметтердің, бөлімшелердің жоғары тұрған лауазымды адамдарға, аппараттарға, қызметтерге, бөлімшелерге лауазымдық бағыныстылығында ашылады. Субординация кезінде нақты жағдайға, объективті жағдайларға байланысты объектімен басқарылатын жаңа функциялардың орындалуын анықтайтын басқару әсері жүзеге асырылады.

Қайта құру (лат. - қайта бағыну) - көлденең де, тігінен де бір қауымдастыққа екіншісіне құқықтық қайта бағыну жүзеге асырылатын басқару моделі. Мұндай қайта бағынудың мысалы басқару субъектісі жауап беруге міндетті өтініш, сұрау салу, шағым беру болып табылады. Бұл жағдайда басқару объектісінің басқару субъектісіне қатысты өкілеттіктері жүзеге асырылады және төменнен жоғары қарай басталатын қатынастардың тік құрылымы жүреді. Үйлестіру қатынастары міндетті түрде басқару объектісінің басқарушылық әсеріне жауап бола бермейді. Олар көлденең жазықтықта да пайда болуы мүмкін. Осылайша, мемлекеттік басқару саласындағы реформалардың нәтижесінде бастапқыда бір басқару субъектісіне бағынатын мемлекеттік органдар, ведомстволар, мекемелер екіншісіне қайта бағынады.

Басқару мақсатқа жету және басқарылатын объектінің тиісті міндеттерін шешу үшін әрекеттерді үйлестірумен байланысты. Сондықтан басқару мақсатқа бағыттау немесе мақсат қою сияқты қасиеттермен сипатталады. Басқарудың мақсаты басқарылатын объектіге әсер етудің басында анықталады немесе әсер ету процесінде қалыптасады. Басқарылатын объектінің қызметіне басқарушылық әсердің тиімділігі басқару субъектісінің мақсат қою, оны нақты тұжырымдау, оған жету жолдарын анықтау, іс-әрекеттердің келісімділігін ұйымдастыру қабілетіне тікелей байланысты. Басқарудың мәні белгіленген мақсаттарға жету үшін басқарылатын объектілерге сындарлы әсер ету

болғандықтан, олар негізделген және объективті түрде шартталған, орындалатын, ресурстық (кадрлық, материалдық-техникалық, қаржылық) қамтамасыз етілген, ұйымдастырылған болуы керек.

Басқарылатын объект ретінде жүйе, қатынастар, процестер болуы мүмкін. Басқару субъектісі: мемлекет (мемлекеттік басқару), елді мекендердің, әкімшілік аумақтардың тұрғындары (жергілікті өзін-өзі басқару), адамдар тобы (ұжымдық өзін-өзі реттеу), жеке адам (жеке өзін-өзі реттеу) болуы мүмкін.

Мемлекет күрделі (элементтік құрамы бойынша) және көп қырлы (функциялары бойынша) әлеуметтік құбылыс бола отырып, басқару субъектісі ретінде әрекет ете отырып, мемлекеттік басқаруға жүйелілік қасиетін береді [4].

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында ғылыми танымның жалпы және жеке әдістері қолданылды. Танымның логикалық әдістерін қолдану (дедукция, индукция, аналогия және т.б.) зерттеудің түпкі мақсатына жету призмасы арқылы қойылған міндеттерді зерттеуге мүмкіндік берді.

Мемлекеттік басқару жүйесін модернизациялаудың мақсаты көп қырлы болуы мүмкін және қоғамның нақты қажеттіліктері мен құндылықтарына байланысты. Алайда, жалпы алғанда, жаңғырту мақсаттары мемлекеттік органдардың тиімділігін, ашықтығын, жауаптылығы мен жауапкершілігін жақсартуды қамтиды.

Нәтижелер және талқылау. Қазақстанда мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту мәселесі әрқашан күн тәртібінде тұрды. 1997 жылы «Қазақстан - 2030 барлық қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатын жақсарту» атты алғашқы стратегиялық құжатта жеткіліксіз дайындалған және нашар ұйымдастырылған мемлекеттік басқару проблемасы белгіленіп, қоғам мен экономиканың күрделі жүйелі өзгерістерін мемлекеттік басқарудың өзі жүйеге айналуы тиіс деп атап көрсетілген [5].

Мемлекеттік басқару жүйесін құру ұзақ уақытқа созылды, ал оны реформалау мемлекеттің дамуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды ескере отырып, қазіргі уақытқа дейін жалғасуда және тиісті ұйымдастырушылық-құқықтық шаралармен бірге жүреді. Мәселен, алғашқы стратегиялық құжат қабылданғаннан кейін он жыл өткен соң, мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртуға бағытталған әкімшілік реформа шеңберінде мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың негізгі қағидаттары айқындалды, олар:

- кезеңдердің біртіндеп және дәйектілігі;
- реформалау міндеттерінің кешенділігі және ұсынылған шешімдердің жүйелілігі;
- транспаренттілік;
- қабылданған шешімдерді іске асырудың тұрақты мониторингі;
- барлық тартылған мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылының тиімділігі.

Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін құрудың мақсаты:

- өңірлердің дербестігін сақтай отырып орталық мемлекеттік органдардың бақылау және қадағалау функцияларының тиімділігін арттыру;
- атқарушы биліктің әртүрлі деңгейлері арасындағы қатынастардағы икемділікті арттыру;
- мемлекеттік басқару органдары қызметінің тиімділігін кешенді бағалау;
- мемлекеттік қызметке неғұрлым талантты кадрларды тарту үшін жағдай жасау;
- мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру;
- бюджет процесінде жаңа тәсілдерді енгізу;
- түпкілікті нәтижеге бағдарланған мемлекеттік басқарудың оңтайлы әдістерін енгізу;
- сыбайлас жемқорлықты азайту [6].

2021 жылы жаңа стратегиялық құжат – Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы бекітілді [5]. Мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың негізгі идеясы – «адамдар бәрінен бұрын» және «адамға бағытталған» модельді қалыптастыру.

Мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың жаңа кезеңінің қажеттілігі мемлекет пен халықтың өзара іс-қимылының әкімшілік-бақылау нысанына негізделген мемлекеттік басқарудың қолданыстағы моделі халықтың күткеніне толық сәйкес келмейтіндігімен байланысты.

Қазіргі уақытта мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың бесінші кезеңі жүріп жатқанын атап өткен жөн. Әр кезең экономикалық және әлеуметтік қайта құру жағдайында мемлекеттік басқарудың тиісті моделін құрумен қатар жүрді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін реформалау кезеңдері:

Бірінші кезең (1991-1997). Мемлекеттік басқаруды институттандыру: мемлекеттік басқарудың базалық моделін енгізу, мемлекеттік тәуелсіздік негіздерін құру және мемлекеттік-басқару жүйесінің құрылымдық реформасын бастау.

Екінші кезең (1997-2007). Әлеуметтік мемлекет: «алдымен экономика, содан кейін саясат», «әл-ауқат мемлекеті» қағидаттарын енгізу. Мемлекет азаматтардың экономикалық және әлеуметтік әл-

ауқатын қорғауда және дамытуда шешуші рөл атқарады. Мемлекеттік басқару жүйесі директивадан индикативті модельге ауыстырылды, мемлекеттік қызметтің ұлттық моделі қалыптастырылды және мемлекеттік органдар нығайтылды, мемлекеттік функцияларды орталықсыздандыру басталды, даму институттары құрылды.

Үшінші кезең (2007-2017). Қазақстанның әлемнің дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруіне бағытталған «Қазақстан-2050» стратегиясы мен 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары қабылданды. Индустриялық-инновациялық даму, елді кешенді цифрландыру және жаңа инфрақұрылым (көлік, тұрғын үй, энергетика, әлеуметтік және т.б.) салу бағдарламаларын іске асыру жандандырылды. Мемлекеттік активтерді басқару жөніндегі ұлттық холдингтер құрылды. Мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің Тұжырымдамасы қабылданды. Мемлекеттік органдардың бес жылдық стратегиялық жоспарлары, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін жыл сайынғы бағалау жүйесі, мемлекеттік аудит жүйесі, «А» корпусының кәсіби басқарушылар институты және жауапты хатшылар енгізілді.

Төртінші кезең (2017-2020). 2015 жылы елдегі мемлекеттік басқарудың жаңа архитектурасын анықтайтын бес институционалдық реформа жарияланды. Мемлекеттік бағдарламалардың саны қысқартылды, «Ашық үкіметтің» бастамаларын енгізу, кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру басталды. Осы кезең аясында мемлекеттік қызметтің мансаптық моделіне көшу басталды. Мемлекеттік басқаруды орталықтандыру, яғни функциялардың бір бөлігін төмен тұрған деңгейлерге, сондай-ақ бәсекелестік ортаға беру жөніндегі жұмыс жалғастырылды. Билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу бойынша конституциялық реформа жүзеге асырылды, Парламенттің рөлі және оның Үкіметті бақылауы күшейтілді.

Бесінші кезең (2021-2030). Мемлекеттік басқаруға тән мәселелерді шешу міндеті тұр, олар:

- азаматтар мен мемлекет арасындағы тиісті өзара іс-қимылдың болмауы;
- реформаларды жүргізу бойынша стратегиялық жоспарлау мен тәсілдердің тиімділігінің жеткіліксіздігі;

- халық пен бизнестің қажеттіліктеріне бағдарланбаған мемлекеттік аппараттың функциялары;
- мемлекеттік қызметтердің әкімшілік сипаты;
- бәсекеге қабілетсіз мемлекеттік қызмет;
- тиімсіз квазимемлекеттік сектор;
- дамымаған жергілікті басқару;
- бизнестің дамуына кедергі келтіретін шамадан тыс реттеу;
- азаматтардың сот және құқық қорғау жүйелеріне деген сенімінің төмен деңгейі.

Мемлекеттік басқарудың жаңа моделінің негізгі қағидаттары:

- «халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидаты. Мемлекеттік саясаттың, елдің бағдарламалық құжатының, ұлттық жобаның немесе реформаның тиімділігінің критерийі ретінде олардың халықтың әл-ауқаты мен өмір сүру сапасына тигізетін әсері болады. Мемлекет пен қоғамның қарым-қатынасының «бюрократиялық» моделінен азаматтардың белсенді, сервистік және сұраныстарына жауап беретін басқару формасына көшу мемлекеттік органдар үшін мақсат болып табылады. Бұл азаматтарға тыңдауға және өздері үшін маңызды шешімдерді таңдауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде мемлекетке деген сенім деңгейін арттырады және «адамгершілік» мемлекетті қалыптастырады;

- тиімді мемлекет қағидаты. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі кез келген мемлекеттің дамуы мен азаматтардың өмір сүру сапасын арттырудың негізгі факторы болып табылады. Қағидаттың негізінде мемлекеттің қолда бар ресурстарын барынша тиімді пайдалана отырып, қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу жатыр. Мемлекеттік басқару жүйесі мемлекеттік басқару институттары қызметінің тиімділігі мен нәтижелілігін және мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын өлшеуге мүмкіндік беруі тиіс;

- есеп беретін мемлекет принципі. Өңгіме ақпараттық ашықтық, қолжетімділік, қоғамға есеп беру, азаматтардың мемлекеттік шешімдер қабылдауға қатысуы, сондай-ақ азаматтармен өзара іс-қимыл кезінде заманауи ақпараттық технологиялар мен жаңа коммуникация құралдарын кеңінен пайдалану туралы болып отыр;

- кәсіби мемлекет принципі. Мемлекеттік басқаруды сервистік-бағдарланған модельге айналдырудың негізгі шарты мемлекеттік аппараттың жоғары стандарттарға сәйкес келетін құзыреті мен кадрлық әлеуетінің болуы болып табылады. Бұл мемлекеттік аппарат қызметінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тұрақты, жүйелі тетігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді;

- прагматикалық мемлекет принципі. Мемлекеттік саясат пен реформаларды қалыптастыру және іске асыру, сондай-ақ шешімдер қабылдау кезінде мемлекеттік органдар өз қызметін ұзақ мерзімді

перспективаға жоспарлайды және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін ескереді. Барлық ілеспе тәуекелдерді ескеру және мәселенің сипатына қарамастан болашақ ұрпаққа ауыртпалық түсірмеу маңызды. Осы қағидатқа сәйкес мемлекеттік шешімдер ғылыми зерттеу әдістеріне (объективтілік, қайталану, сынақтан өткізу) негізделген жеткілікті объективті дәлелдемелік база болған кезде ғана қабылданады [7].

Қорытынды. Мемлекет алдында тұрған міндеттерді шешу оның негізін қалаушы институттардың мәні мен даму тенденцияларын терең және жан-жақты түсінбестен мүмкін емес. Бүгінгі күні жүргізіліп жатқан реформалар шеңберінде жүзеге асырылатын мемлекеттік басқарудың тиімді моделін құру қызметтің түрлі салаларындағы өзгерістермен сүйемелденеді.

Осылайша, «адамға бағытталған» сервистік модельді векторын қалыптастыру болып табылатын мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту келесі міндеттерді шешумен қатар жүреді, олар:

- клиентке бағдарланған және ашық мемлекеттік аппаратты қалыптастыру;
- стратегиялық және бюджеттік жоспарлау, сондай-ақ реформалар жүргізу тәсілдерін жетілдіру;
- оңтайлы және тиімді мемлекеттік аппаратты қалыптастыру;
- азаматтардың қажеттіліктері негізінде проактивті мемлекеттік қызметтерге көшу;
- адами ресурстардың сапасын жақсарту және мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру;
- тиімді, оңтайлы және транспарентті квазимемлекеттік секторды қалыптастыру;
- жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру;
- бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- мемлекеттің сервистік моделін құру үшін сот жүйесі мен әкімшілендіруді, сондай-ақ құқық қорғау жүйесін трансформациялау.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). – М., 1974. – 245 с.
2. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. – М., 1978. – 268 с
3. Граждан В.Д. Теория управления: Учебное пособие. – М. Гардарики, 2004. – 143 с.
4. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций.- М., 2004. – С.61.
5. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан - 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030>.
6. Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 года N 273 «О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30084426.
7. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>.

Авторлар туралы мәліметтер

Отарбаев Ғ.С. – з.ғ.к., Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Каржаубаева Л.М. – з.ғ.к., Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, құқықтану кафедрасының оқытушысы.

Исаева Ж.А. - Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Отарбаев Ғ.С. – к.ю.н., старший преподаватель кафедры юриспруденции Кызылординского университета имени Коркыт ата.

Каржаубаева Л.М. – к.ю.н., преподаватель кафедры юриспруденции Кызылординского университета имени Коркыт ата.

Исаева Ж.А. - доцент Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук.

Otarbayev G.S. – candidate of law, senior lecturer of the department of jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University.

Karzhaubaeva L.M. – candidate of law, teacher of the department of jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University.

Isaeva Zh.A. - associate Professor of Korkyt Ata Kyzylorda University, candidate of law.

Л.Т. Культемирова¹, А.К. Анес²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

КӨШІ-ҚОН ЖӘНЕ ДАМУ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ РӨЛІ

Соңғы онжылдықтарда Қазақстан белсенді қатысушысы болып табылатын көші-қон процестері одан да қарқынды және көп қырлы болды. Стратегиялық маңызды географиялық жағдайды иелене отырып, Қазақстан көші-қон контекстінде тартымды болып табылады. Бір жағынан, ел экономикалық және технологиялық міндеттерді шешу үшін шетелдік мамандарды, туристерді халықаралық аренада туристік дестинация ретінде орналастыру үшін қабылдауға дайын. Екінші жағынан, көші-қон факторлары әсер етеді. Бұл еңбек мигранттарының келуіне, заңсыз көші-қон проблемасына, иммигранттарды тиімді интеграциялау және олардың құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты жаңа міндеттерді анықтайды.

Мұндай жағдайларда көші-қон саясатының тиімділігі экономикалық өсуді, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін маңызды болады. Көші-қон саясатын елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуының жалпы стратегиясымен үйлестіру ерекше маңызға ие.

Түйінді сөздер: көші-қон саясаты, ішкі көші-қон, сыртқы көші-қон, көші-қон саясатының элементтері, көші-қон саясатының тұжырымдамасы, халықаралық көші-қон, еңбек көші-қоны, заңсыз көші-қон.

Миграция и развитие: роль миграционной политики в Казахстане

В последние десятилетия миграционные процессы, активным участником которых является Казахстан, стали еще более интенсивными и многогранными. Занимая стратегически важное географическое положение, Казахстан является привлекательным в контексте миграции. С одной стороны, страна готова принимать иностранных специалистов для решения экономических и технологических задач, туристов для позиционирования себя на международной арене как туристской дестинации. С другой – испытывает влияние миграционных факторов. Это определяет новые задачи, обусловленные притоком трудовых мигрантов, проблемой незаконной миграции, необходимостью эффективной интеграции иммигрантов и обеспечения их прав.

В таких условиях эффективность миграционной политики становится критически важной для обеспечения экономического роста, социальной стабильности. Особое значение имеет гармонизация миграционной политики с общей стратегией социально-экономического и политического развития страны.

Ключевые слова: миграционная политика, внутренняя миграция, внешняя миграция, элементы миграционной политики, концепция миграционной политики, международная миграция, трудовая миграция, незаконная миграция.

Migration and development: the role of migration policy in Kazakhstan

In recent decades, migration processes, of which Kazakhstan is an active participant, have become even more intense and multifaceted. Occupying a strategically important geographical position, Kazakhstan is attractive in the context of migration. On the one hand, the country is ready to accept foreign specialists to solve economic and technological problems, tourists to position themselves in the international arena as a tourist destination. On the other hand, it is influenced by migration factors. This defines new challenges caused by the influx of migrant workers, the problem of illegal migration, the need for effective integration of immigrants and ensuring their rights.

In such circumstances, the effectiveness of migration policy becomes critically important for ensuring economic growth and social stability. Of particular importance is the harmonization of migration policy with the overall strategy of socio-economic and political development of the country.

Keywords: migration policy, internal migration, external migration, elements of migration policy, migration policy concept, international migration, labor migration, illegal migration.

Кіріспе. Көші-қон және даму - көптеген елдердің, Қазақстан да одан ерекше емес, заманауи әлеуметтік-экономикалық шындықтың маңызды аспектілері. Еліміз мемлекеттер арасындағы экономикалық, саяси, мәдени қарым-қатынастың ажырамас бөлігі болған, халықаралық көші-қон алмасуда белсенді қатысады. Маңызды көші-қон процестерінің болуы экономикаға, мәдениетке, мемлекеттің әлеуметтік тұрақтылығына елеулі ықпал етеді және заң шығарушылар, құқық қорғау органдары мен басқа да мемлекеттік құрылымдардың тарапынан қатаң реттелу мен мұқият тәсілдерді талап етеді.

Еуропа мен Азия қиылысында орналасқан Қазақстан, тарихи көші-қон ағымының маңызды аумағы болды. Соңғы онжылдықта көші-қон процестері одан да қарқынды және көп қырлы болды. Бір жағынан, еліміз экономикалық және технологиялық міндеттерді шешу үшін шетелдік мамандарды белсенді түрде тартып, екінші жағынан - көші-қон факторларының әсерін көруде. Мұндай жағдайда көші-қон саясатының тиімділігі экономикалық өсімді, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін өте маңызды болады. Көші-қон саясатының мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуының жалпы стратегиясымен үйлесімінің ерекше маңызы бар. Мигранттардың құқықтарын қорғау, олардың қазақстандық қоғамға енуін жақсарту және экономиканың қажеттіліктері мен әлеуметтік инфрақұрылымның мүмкіндіктері арасында тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін тиісті шаралар қажет. Бұл мигранттардың тек сандық емес, сапалық сипаттамаларын ескере отырып, олардың еңбек нарығына, білім беру мен мәдениетке ықпалын реттеуді қажет етеді.

Материалдар мен әдістер. Көші-қон саясатының сұрақтары мен олардың Қазақстан Республикасының дамуына ықпалын зерттеу осы саладағы заңнамалар мен теориялық әзірлемелерді талдауға негізделген.

Жұмыстың әдістемелік негізін теория мен тәжірибенің өзара байланысын көрсетуге мүмкіндік беретін, диалектикалық материализмнің қағидалары, сонымен қатар көші-қон құбылыстарының даму процестері мен сапалық өзгерістерін талдау құрайды.

Қорытындылар мен ұсыныстарды құрау үшін, сипаттамалық, салыстырмалы-құқықтық, нақты-әлеуметтанушылық, құрылымды-функционалдық сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Сондай-ақ, мемлекеттің көші-қон динамикасын және олардың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалын терең түсінуге мүмкіндік берген, талдау мен синтез әдістері пайдаланылды.

Негізгі бөлім. Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстандағы көші-қон жағдайы көп өзгерістерге ұшырады, оның ішінде: әр түрлі этностардың тарихи отанына қоныс аударуы; этникалық қазақтардың иммиграциясы; урбанизациямен, экологиялық және әлеуметтік-экономикалық факторлармен байланысты ішкі аймақтық көші-қон; еліміздің геосаяси орналасуымен ішінара шартталған заңсыз көші-қон; экономиканың белгілі бір секторларына жұмыс күшінің жетіспеушілігінен туындағын еңбек көші-қоны. Бұдан бөлек, Қазақстан көрші елдердің тұрақсыз саяси жағдайымен байланысты, босқындардың қатысуына тап болады. Осы процестердің барлығында уақыт келе өзгертін өз қарқындылығы бар. Мигранттардың ағыны Қазақстанның саяси тұрақтылығымен, экономиканың өсімімен және инфрақұрылымның дамуымен шартталған. Жыл сайын Қазақстан арқылы Орта-Азиялық аймақтардың 2,7-ден 4,2 млн. азаматтары немесе экономикалық белсенді халқының 10%-дан 16%-ы транзитпен өтеді. Мысалы, 2024 жылдың 9 айында Қазақстанға келгендердің саны ұқсас кезеңнен 6,5%-ға өскен, Қазақстаннан кеткендердің саны 19,9%-ға азайған. Еліміздің негізгі көші-қон алмасуы ТМД мемлекеттерімен орын алады. ТМД елдерінен келгендердің үлесі 79,7% құрады [1].

Көп ұлтты халқымен және стратегиялық маңызды географиялық жағдайымен мемлекет ретінде, Қазақстан көші-қонмен байланысты бірқатар қиыншылықтарға тап болады. Оған жататындар: көрші мемлекеттерден еңбек мигранттардың ағыны, түрлі этникалық және мәдени топтардың тиімді интеграциясының қажеттілігі, сонымен қатар, босқындар мен иммигранттардың құқықын қамтамасыз ету. Көші-қонның мемлекет қызметінің әртүрлі аспектілеріне әсерінің айқын көрінумен, мигранттар ағыны жаһандық саясат пен қауіпсіздікке әсер ете ме, жоқ па және ол оларды анықтайды ма, әлде бұл әсер нақты деңгейлерде, әсіресе мемлекеттің кірісі немесе экономикалық әлеуеті деңгейінде көрінеді ме деген дилемма әлі де бар [2]. Басқа көзқарас, халықаралық көші-қон қауіпсіздік саласында жаһандық күн тәртібінің маңызды бөлігі болған негізделген [3]. бұл жағдайда көші-қон саясаты экономикалық дамуды ынталандыруға, әлеуметтік инфрақұрылым жақсаруы мен ішкі тұрақтылықты күшейтуге бағытталған. Сондықтан көші-қонды басқарудың тиімді жүйесін құру кешенді ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдер мен институционалдық шешімдерді талап етеді.

Көші-қон саясатының негізгі элементтері болып табылады:

1. Заңнамалық база. Көші-қон саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасы халықаралық стандарттарды ескере отырып дамиды, сонымен қатар мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайдың бірегей ерекшеліктеріне сүйенеді. Құқықтық реттеудің негізі

болып Қазақстан Республикасының Конституциясы, халықаралық келесімі шарттар, “Халықтың көші-қоны туралы” заңы және басқа нормативтік құқықтық актілер табылады.

Заңнамалық базаның жиі жаңалануы мемлекеттің көші-қон саясатын сыртқы және ішкі шарттардың өзгеруіне бейімдеуге талпынысын, сондай-ақ жаңа қиындықтар мен қауіптерге жауап беруге дайындығын куәландырады.

Қазақстанда көші-қонды реттеудің құқықтық негізін салған алғашқы құжат болып Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1995 жылдағы, Халықтың көші-қоны мемлекеттік бағдарламасының тұжырымдамасы мақұлданған Қаулысы табылады [4]. Бағдарламаның басты мақсаты мемлекеттік көші-қон саясатының басымды бағыттарын негіздеу мен анықтауда, ішкі және халықаралық халықтың көші-қонын ретке келтіру, көші-қон ағымын тұрақтандыру мен реттеу үшін құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық шарттарын құру бойынша шаралар мен механизмдерді қалыптастыруда құралған. Бағдарламаның қажеттілігі мемлекетті қамтыған көші-қон деңгейінен және оның салдарынан туындаған. Осылайша, көші-қон нәтижесінде Қазақстан: 1990 жылы - 55,8 %, 1991 жылы - 22,2 %, 1992 жылы - 89,3 % халықтың табиғи өсімін жоғалтты. 1993 жылы көші-қон шығындары табиғи өсімін толық сіңіріп қана қоймай, 1,4 есе асты [4]. Бағдарлама мемлекеттік-саяси және экономикалық жүйенің қайта құрылуының өтпелі кезеңдегі республиканы реформалаудың жалпы саясатының және оның экономикасының негізгі бөлігі болған.

Көші-қон процестерінің құқықтық, экономикалық және әлеуметтік негізін анықтаған келесі құжат болып, 1997 жылғы 13 желтоқсандағы №204 Қазақстан Республикасының “Халықтың көші-қоны туралы” Заңы табылады [5]. Құжатпен көші-қон саласындағы ресми терминологиялық аппарат құрылды, көші-қон түрлері мен мигрант санаттары анықталды, оралмандар түсінігі мен олар үшін жаңа орында өмір сүруге қажетті жағдай құру механизмі бекітілді.

Мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлануымен сүйемелденген 1991 жылдан бастап 2000 жылдар Қазақстандағы көші-қон саясаты дамуының бірінші кезеңіне жатады. Оның негізгі мақсаты этникалық қазақтарды қайтаруға бағытталған, бұл сәйкесінше құжаттарда көрініс тапты.

Көші-қон саясаты дамуының келесі кезеңін 2001 жылдың 2010 жылдар аралығындағы мерзімді құрайды және белсенді экономикалық өсім мен әлеуметтік-саяси реформалармен сүйемелденген. Шетелдік жұмыс күші ағымының ұлғаяды, ауылдық аймақтардан ірі қалаларға ішкі көші-қонның кеңеді. Соңғы фактор қалаларға және еліміздің оңтүстік аймақтарына қоныс аударушылардың шоғырлануымен байланысты демографиялық теңгерімсіздікті тудырды. Бұл көші-қон саясатының бағдарламалар арқылы мемлекет ішіндегі көші-қон ағынын басқару бойынша шаралар қабылдауды талап етті.

Көші-қон саясаты дамуының үшінші кезеңі сыртқы факторлардың жаһандануымен шартталған, олардың әсерінен Қазақстаннан білікті мамандардың шығуы ұлғайды. Осы уақытта (2011-2022 жылдары) түрлі этнос өкілдерінің тарихи отанына шығуы және қазақ ұлтының өкілдерінің эмиграциясы қайта басталды. Бұл экономиканың барлық салаларын өзгеріске ұшыратты, өйткені кадр мен зияткерлік әлеуетінің тапшылығы пайда болды. Бұл сәйкесінше “Халықтың көші-қоны туралы” жаңа заң түріндегі, заманауи ккші-қон қатынастарының шарттарына бейімделген ұйымдастырушылық-құқықтық шараларды қабылдауды талап етті [6]. Аталған заңның жаңалығының бірі иммиграция түрлерін, тарихи отанға қайту, отбасын біріктіру, білім алу, еңбек қызметін іске асыруды қоса алғанда бекіту болды. Заң сондай-ақ ішкі көші-қонды реттейді, оның белсенді көріністері қаланың инфрақұрылымын жүктемесінің жоғарылауына және әлеуметтік шиеленістің ұлғаюына әкеледі. Халықтың көші-қоны саласындағы қарым-қатынастың динамикасы туралы, аталған заңның бар болуының 13 жылында ондаған рет өзгерістерге ұшыраған фактісі айтады. Соңғы өзгерістер қатарында - халықтың көші-қоны саласындағы Қазақстан Республикасы заңнамаларының талаптарын орындалуын бақылауды күшейту. Заң халықтың көші-қоны саласындағы Қазақстан Республикасы заңнамаларының талаптарын орындауға мемлекеттік бақылауға арналған бөлек тараумен толықтырылды [7].

Заңнан бөлек, 2017 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңге әзірленген көші-қон саясатының тұжырымдамасы жаңаланды. Негізгі тұжырымдама, нақты уақыт кезеңіне тұжырымдама әзірлеу үшін негіз болып, 2000 жылдан бастап Көші-қон саясатының тұжырымдамасы табылады [8]. Ол көші-қон процестерін басқару, демографияның тұрақты дамуын қамтамасыз ету, еліміздің мемлекеттік қауіпсіздігін күшейту мен мигранттардың құқықтарын іске асыру үшін шарттар құру негізгі құралдарына жатады.

Көші-қон жағдайы дамуының ағымдағы кезеңінде 2023-2027 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының Тұжырымдамасы әрекет етеді [9].

Ұлттық құндылықтар мен мигранттардың құқықтары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін, көші-қон заңдарын қабылдау мен модификациялау құқықтық механизмдерді құру қажеттілігін көрсетеді. Бұл мигранттар ағынына бақылауды күшейтумен, оларды біріктіру тетіктерін жақсартумен, сондай-ақ қазақстандық еңбек нарығының мүдделерін қорғаумен байланысты. Маңызды қадам болып ішкі заңнамалардың халықаралық стандарттармен үйлесуі табылады, ол Қазақстанға көрші мемлекеттер мен халықаралық ұйымдармен көші-қон саласындағы тиімді ынтымақтастыққа, сонымен қатар көші-қон сұрақтары бойынша жаһандық бастамаларға қатысуға мүмкіндік береді.

2. Еңбек көші-қоны мен оның экономикаға ықпалы. Қазақстан дәстүрлі Орта Азиядағы еңбек көші-қонының ең үлкен орталығы, оның ауыл шаруашылық және құрылыс секторлары үшін біліктілігі төмен жұмыс күші сияқты, сонымен қатар ақпараттық технологиялар мен өнеркәсіп саласындағы білікті мамандарда экономикалық қажеттіліктерімен шартталған болып табылады. Мұнымен мемлекеттің экономикалық мүдделері сияқты мигранттардың гуманитарлық қажеттіліктерін ескеретін, икемді виза мен еңбек көші-қон саясатын әзірлеудің маңызы түсіндіріледі.

2012 жылдан бастап жаңа нормативтік құқықтық актілерді қабылдау арқылы бірнеше өзгерістерге ұшыраған, Қазақстан Республикасында шетелдік жұмыс күшін тартуға квота белгілеудің ережесі әрекет етеді. Осылайша, 2012 жылдағы Ережелер [10] 2016 жылдағы Ережелермен алмастырылған болатын [11], ол да жаңа құжат қабылдауына байланысты өз күшін жойған. Бүгінгі күні 2023 жылғы Ережелер әрекет етеді [12]. Шетелдік жұмыс күшін тартуға квота жұмыс күшінің санына пайыздық қатынаста белгіленеді және қамтиды: 1) жұмыскерге жергілікті атқарушы органдармен берілетін рұқсат бойынша шетелдік жұмыс күшін тартуға квота; 2) еңбек көші-қон мен еңбекші-мигранттарды әлеуметтік қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы Қазақстан Республикасымен ратификацияланған халықаралық шарттары бар болса, шығу елдері бойынша шетелдік жұмыс күшін тартуға квота; 3) еңбек иммигранттарын тартуға квота. Осылайша, аталған санаттар бойынша 2025 жылға келесі квоталар белгіленді: 1) 0,2% мөлшеріндегі жұмыскерге жергілікті атқарушы органдармен берілетін рұқсаттар бойынша; 2) 3% мөлшеріндегі еңбек иммигранттарды тартуға [13].

Көші-қон саясатының маңызды бағыты болып заңсыз көші-қонмен күресу табылады. Оның теріс салдары ұлттық және халықаралық деңгейіндегі өзекті мәселелердің бірі болып қалады. Заңсыз көші-қон қауіптерінің жоғары деңгейі сөзсіз болып табылады, «Трудовые мигранты: между «жертвами» и «преступниками»» мақаласының авторлары ерекше назар аударады, оған мемлекеттердің қазіргі даму тенденциялары мигранттардың шыққан қоғамдарында да, қабылдаушы тарапта да көші-қонның салдары мен тәуекелдерін мұқият ғылыми зерттеуге негіз болатындығын атап өтті [14, 386.]. Заңсыз көші-қон «таралуға, жүйелі өзгерістерге және асқынуларға тұрақты тенденцияға ие. Себеп-салдарлық байланыстардың спектрі едәуір кеңейіп келеді, сондықтан қазіргі кезеңде заңсыз көші-қон жаһандануда» [15, 726.].

3. Мигранттардың интеграциясы мен әлеуметтік бейімделуі. Көші-қон саясатының маңызды бағыттарының бірі болып мигранттардың мемлекеттің әлеуметтік, мәдени және экономикалық өміріне интеграциялау табылады. Қазақстан мигранттардың жұмысқа орналастыру мен әлеуметтік қолдауда көмек көрсетуді қоса алғанда, табысты бейімделуі үшін жағдай жасау үшін белсенді жұмыс жасайды. Мұнда маңызды аспектісі болып, мигранттар мен жергілікті халық арасындағы әлеуметтік және мәдени өзара әрекеттесуге ықпал ететін интеграциялық бағдарламаларды құру табылады.

Мигранттардың табысты интеграциясы құқықтық қорғауды ғана емес, мәдени және білім беру бастамаларын қоса алғандағы кешенді тәсілді талап етеді. Бұл бағдарламалар мәдениетаралық диалогты жақсартуға және Қазақстандағы көпмәдениетті қоғамда әлеуметтік шиеленістер деңгейін төмендетуге ықпал етеді.

Маңызды аспект болып босқындар мен пана іздеушілердің құқықтарын сақтау табылады. Көші-қон ағындарының қиылысында, Қазақстан гуманитарлық себептер бойынша келген адамдардың интеграциясы және олардың құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігімен соқтығысады. Мигранттар мен босқындардың құқықтарын қорғау мәселелеріндегі халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтастық еліміздің халықаралық аренадағы беделін нығайтады.

Қазақстанның 1951 жылғы босқындар мәртебесі туралы БҰҰ Женева Конвенциясына және оның 1967 жылғы Хаттамасына қосылуы, елімізге босқындарға қатысты белгіленген міндеттемелерді жүктеді. Бұл міндеттемелер пана алу құқығын; әлеуметтік шығу тегі, ұлты, азаматтығы, діни нанымдары мен саяси сенімі бойынша кемсітушілікке жол бермеу; пана іздеуші тұлғалар мен босқындардың жеке өмірі туралы ақпараттың құпиялығын сақтау; пана іздеушілер мен босқындарды ажырап қалған отбасыларымен біріктіруіне жәрдемдесу; бала-босқындардың құқықтарын қорғау.

2011 жылы Қазақстан “Алматылық процесс” атауын алған тұрақты диалог алаңын құруды

ұсынды. Ол аймақтық форматта да, жаһандық перспективада да босқындар мен халықаралық көші-қон мәселелерін бірлесіп шешуге бағытталған. Алматылық процестің тұрақты қатысушылар болып Әзірбайжан, Ауғаныстан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркия және Түрікменстан табылады.

Әрбір мемлекет пана беру мен босқын мәртебесін мойындайтын өзі ұсынатын критерийлерді белгілейді. Босқындардың мәртебесі туралы Конвенцияға сәйкес, босқын деп нәсіліне, дініне, азаматтығына, белгілі бір әлеуметтік топқа немесе саяси нанымдарға байланысты қудалаудың құрбаны болудан әбден негізделген қорқынышына байланысты өзінің азаматтық мүшелігі елінен тыс жерде болатын және осы елдің қорғанысын пайдалана алмайтын немесе осындай қорқыныштың салдарынан мұндай қорғауды пайдаланғысы келмейтін; немесе белгілі бір азаматтығы жоқ адам және осындай оқиғалардың салдарынан өзінің бұранғы әдеттегі тұрғылықты жерінен тыс жерде бола отырып, мұндай қорқыныштың салдарынан оған орала алмайтын немесе оралғысы келмейтін адам танылады. Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы “Босқындар туралы” Заңы босқындарға ұқсас анықтама белгілейді, оның Қазақстан Республикасы территориясындағы құқықтық жағдайын реттейді. Атап өту керек, аталған заңның күші Қазақстан Республикасы территориясында саяси пана ұсынумен байланысты қатынастарға, сонымен қатар экономикалық себептерге байланысты өзінің азаматтығы бар мемлекетті немесе тұрақты тұрғылықты мекен-жайын тастап кеткен тұлғаларға таралмайды.

4. Ішкі көші-қонды реттеу. Ішкі көші-қон мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай әсер ететін, көші-қон саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстанда негізгі экономикалық, білім беру мен мәдени мүмкіндіктер шоғырланған ірі қалаларға көші-қонның өсуімен сүйемелденген, белсенді урбанизация процестері орын алады. Бақыланбайтын ішкі көші-қон мемлекеттің ішінде халықтың бөлінуінің теңсіздігіне, қалалардағы халықтың көптігі мен ауыл аймақтардың қирауына алып келді.

Көші-қон процестері экономикалық, саяси және әлеуметтік тұрақтылыққа тікелей әсер етуін, жалпы ұлттық қауіпсіздікке ықпал етуін ескере отырып, Қазақстанда көші-қонды басқарудың кешенді жүйесі құрылды. Ол сәйкесінше құзыретімен мемлекеттік органдарды және халықаралық көші-қон процестері мен ұлттық мүдделердің заманауи шарттарына жауап беретін заңнамалық базаны құрайды. Көші-қонды басқарудың осындай механизмдерін енгізу, Қазақстанның мемлекеттік саясатында көші-қон қатынастарын ұйымдастырушылық-құқықтық реттеу сұрақтарының маңыздылығын куәландырады.

Қорытынды. Көші-қон саясаты мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі бола отырып, елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Ол көші-қон процестерін реттейтін шаралар, стратегиялар мен нормалардың кешенін қамтиды және Қазақстанның ағымдағы және перспективалық қажеттіліктеріне қарай көші-қон ағындарын ынталандыруға да, шектеуге де бағытталған әкімшілік және әлеуметтік-экономикалық тәсілдерге негізделеді. Бұл шаралар бір уақытта мигранттардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуі маңызды. Сондықтан көші-қон саясатының негізгі міндеттерінің бірі ішкі және сыртқы көші-қон процестерін теңгерімді реттеу болып табылады.

Елдің көші-қон саясаты мемлекеттің көші-қон мәселелеріне қатынасын көрсететін гуманитарлық, экономикалық, әлеуметтік және құқықтық аспектілерді қамтиды. Көші-қон саясатының табыстылығы Қазақстанның ішкі дамуына ғана емес, оның жаһандық көші-қон қатерлеріне тиімді жауап беру қабілетіне де тікелей әсер етеді. Бұл Қазақстанның көші-қон саясатын зерттеуді ғылыми ізденістердің өзекті және маңызды бағытына айналдырады, оның нәтижелеріне елдің жаһандық көші-қон өзгерістері жағдайында тұрақтылық пен дамуын қамтамасыз ету қабілетіне тәуелді болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Миграция населения Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/184898/>

2 Miranda Sabriu Bexheti. The Impact of Migration on Global Politics and Security // Crossref DOI link: <https://doi.org/10.24018/ejpolitics.2024.3.2.135> . Published Online: 2024-04-25

3 Ullah, A. A., Hasan, N. H., Mohamad, S. M., & Chatteraj, D. (2020). Migration and Security: Implications for Minority Migrant Groups. *India Quarterly*, 76(1), 136-153. <https://doi.org/10.1177/0974928419901199>

4 “Халықтың көші-қонының мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу туралы” Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1995 жылғы 11 қаңтардағы №34 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P950000034> (күші жойылған)

5 “Халықтың көші-қоны туралы” Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы №204 Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000204> (күші жойылған)

6 “Халықтың көші-қоны туралы” Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-

IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>

7 “Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне халықтың көші-қоны және қылмыстық-атқару жүйесі саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы” Қазақстан республикасының 2024 жылғы 16 мамырдағы № 82-VIII Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000082#z243>

8 “Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының тұжырымдамасы туралы” Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000 жылғы 5 қыркүйектегі №1346 Қаулысы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P000001346_

9 “Қазақстан Республикасының 2023-2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы” Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 қарашадағы №961 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>

10 “Қазақстан Республикасына шетелдік жұмыс күшін тартуға квота белгілеу ережелерін бекіту туралы” Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 13 қаңтардағы №45 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000045> (күші жойылған)

11 “Қазақстан Республикасына шетелдік жұмыс күшін тартуға арналған квотаны белгілеу және оны Қазақстан Республикасының облыстары, республикалық маңызы бар қалалары, астанасы арасында бөлу қағидаларын бекіту, еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жергілікті атқарушы органдардың шетелдік жұмыс күшін тартуға арналған рұқсаттары талап етілмейтін адамдардың тізбесін айқындау және Қазақстан Республикасы Үкіметінің кейбір шешімдерінің күші жойылды деп тану туралы” Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 15 желтоқсандағы №802 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000802#113>. (күші жойылған)

12 “Қазақстан Республикасына шетелдік жұмыс күшін тартуға арналған квотаны белгілеу және оны Қазақстан Республикасының облыстары, республикалық маңызы бар қалалары, астанасы арасында бөлу қағидаларын бекіту туралы” Премьер-министрдің орынбасары - Қазақстан Республикасы еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы №274 Бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032955>

13 Об установлении квоты на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления трудовой деятельности на территории Республики Казахстан на 2025 год // <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/>

14 Жетписов С.К., Хамзин А.Ш., Мусабекова Н.М. Еңбек көшіп-қонушылары: «құрбандар» мен «қылмыскерлер» арасында //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №1(74). - 2023. – 37-47 б

15 Жетписов С.К., Алибаева Г.А., Бексултанов А.С. Заңсыз көші-қон – Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының қызмеі объектісі //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №3(76). - 2023. – 72-78 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Культемирова Л.Т. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент).

Анес А.К. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, подполковник полиции.

Культемирова Л.Т. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент).

Анес А.К. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция подполковнигі.

Kultemirova L.T. - Senior Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor.

Anes A.K. - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, police lieutenant colonel.

Ә.М. Насырова¹, А.Е. Мукажанов², Р.А. Коржумбаев³

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан

³Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫМЕН ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОНҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл жұмыста қазіргі кезеңде заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері қарастырылады. Жаһандандудың қазіргі жағдайында және халықаралық көші-қон ағындарының күшеюінде заңсыз көші-қон көптеген елдердің құқық қорғау органдарының алдында тұрған ең күрделі мәселелердің біріне айналды. Заңсыз көші-қонның негізгі тенденциялары, соның ішінде экономикалық қиындықтар, саяси тұрақсыздық және қарулы қақтығыстар сияқты адамдардың шекарадан заңсыз өтуіне әкелетін себептер талданады.

Заңсыз көші-қонды бақылау және алдын алу үшін құқық қорғау органдары қолданатын әдістер мен стратегияларға ерекше назар аударылады. Ел аумағына заңсыз кіру әрекеттерін анықтау және жолын кесу үшін қолданылатын технологиялар мен құралдар қарастырылады. Қолданыстағы шаралардың тиімділігі бағаланады және осы саладағы құқық қорғау органдарының жұмысын жақсарту бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Қорытындылай келе, заңсыз көші-қонға қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық пен күш-жігерді үйлестіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалады. Профилактикалық шараларды, құқықтық реформаларды және әлеуетті мигранттар арасындағы ағарту жұмыстарын қамтитын кешенді тәсілдің маңыздылығы атап өтілді.

Түйінді сөздер: заңсыз көші-қон, шекара қызметі, құқыққа қайшы, криминология, иммигранттар, әлеуметтік-экономикалық, шетел азаматтары, мемлекет, виза, экономикалық фактор, квота, бақылау, паспорттық-визалық.

Актуальные проблемы противодействия нелегальной миграции правоохранительными органами на современном этапе

В данной работе рассматриваются актуальные проблемы противодействия нелегальной миграции на современном этапе. В современных условиях глобализации и усиления международных миграционных потоков нелегальная миграция стала одной из наиболее серьезных проблем, с которыми сталкиваются правоохранительные органы многих стран. Анализируются основные тенденции нелегальной миграции, включая причины, которые приводят к незаконному перемещению людей через границы, такие как экономические трудности, политическая нестабильность и вооруженные конфликты.

Особое внимание уделяется методам и стратегиям, применяемым правоохранительными органами для контроля и предотвращения нелегальной миграции. Рассматриваются технологии и инструменты, используемые для выявления и пресечения попыток незаконного проникновения на территорию страны. Оценивается эффективность существующих мер и предлагаются рекомендации по улучшению работы правоохранительных органов в этой сфере.

В заключение делается вывод о необходимости международного сотрудничества и координации усилий в борьбе с нелегальной миграцией. Отмечается важность комплексного подхода, включающего профилактические меры, правовые реформы и просветительскую работу среди потенциальных мигрантов.

Ключевые слова: нелегальная миграция, пограничная служба, противоправная, криминология, иммигранты, социально-экономические, иностранные граждане, государство, виза, экономический фактор, квота, контроль, паспортно-визовая.

Current problems of countering illegal migration by law enforcement agencies at the present stage

This paper examines the current problems of countering illegal migration at the present stage. In modern conditions of globalization and increasing international migration flows, illegal migration has become one of the most serious problems faced by law enforcement agencies in many countries. The main trends of illegal migration are analyzed, including the causes that lead to the illegal movement of people across borders, such as economic difficulties, political instability and armed conflicts.

Special attention is paid to the methods and strategies used by law enforcement agencies to control and prevent illegal migration. The technologies and tools used to identify and suppress attempts of illegal entry into the country are

considered. The effectiveness of existing measures is assessed and recommendations are made to improve the work of law enforcement agencies in this area.

In conclusion, it is concluded that there is a need for international cooperation and coordination of efforts in the fight against illegal migration. The importance of an integrated approach, including preventive measures, legal reforms and educational work among potential migrants, is noted.

Keywords: illegal migration, border service, illegal, criminology, immigrants, socio-economic, foreign citizens, state, visa, economic factor, quota, control, passport and visa.

Кіріспе. Жаһанданумен, технологиялардың жедел дамуымен және халықаралық көші-қон ағындарының өсуімен сипатталатын қазіргі әлем жағдайында көші-қон мәселелері өзекті бола түсуде. Көші-қон елдердің әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуында маңызды рөл атқарады, алайда мигранттардың бақыланбайтын ағындары, әсіресе заңсыз көші-қон түрінде, мемлекеттер үшін айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Заңсыз көші-қон көптеген елдер үшін үлкен проблема болып табылады, өйткені ол бірқатар жағымсыз салдарға, соның ішінде ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіруге, қылмыстың өсуіне, адам құқықтарының бұзылуына, инфрақұрылымның, Денсаулық сақтау мен білім беру жүйелерінің шамадан тыс жүктелуіне байланысты. Бұл проблемалар құқық қорғау органдарынан заңсыз көші-қонның алдын алу және жолын кесу бойынша тиімді шараларды талап етеді.

Заңсыз көші-қонмен күресудің қиындықтары адамдардың шекарадан заңсыз өтуіне әкелетін әртүрлі себептер мен факторларға байланысты. Оларға экономикалық қиындықтар, саяси тұрақсыздық, қарулы қақтығыстар, климаттың өзгеруі және экологиялық апаттар сияқты жаһандық мәселелер жатады. Бұдан басқа, адам саудасымен, жалған құжаттармен және мигранттардың заңсыз қоныс аударуымен айналысатын ұйымдасқан қылмыстық топтар бар.

Дүние жүзіндегі құқық қорғау органдары заңсыз көші-қонға қарсы күресте бірқатар қиындықтарға тап болады. Олар заңсыз әрекеттердің жаңа тактикасы мен стратегияларына қарсы тұруы керек, сонымен қатар үнемі өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделуі керек. Заңсыз көші-қон мәселесінің халықаралық өлшемін де ескеру маңызды, өйткені ол жиі шекарадан өтеді және әртүрлі елдер арасындағы күш-жігерді үйлестіруді қажет етеді.

Бұл мақалада қазіргі кезеңде құқық қорғау органдарының заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылының өзекті мәселелеріне талдау жасалады. Заңсыз көші-қонның себептері мен тетіктері, оған қарсы күрестің қолданыстағы әдістері қаралатын болады, сондай-ақ заңсыз көші-қонның алдын алу және жолын кесу жөніндегі шаралардың тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар ұсынылатын болады. Бұл мәселені шешуде халықаралық ынтымақтастық пен кешенді тәсілдің маңыздылығына ерекше назар аударылады.

Әдістер мен материалдар. Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, техникалық – зани сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Негізгі бөлім. Біздің еңбек нарығымызға көші-қон процестері де үлкен әсер етеді. Қазақстан - қабылданатын еңбек мигранттарының саны бойынша ТМД-дағы екінші ел. Бұл саладағы мәселелерді дұрыс шешу қажет. Үкімет көші-қон саясатының жаңа Тұжырымдамасын әзірлеуі керек. Бұл Тұжырымдамада шетелде жұмыс істейтін азаматтарымыздың құқықтарын қорғау тетіктері де көрсетілуі керек [1]. Еліміздің басшысының көзқарасы бойынша келіспеу қиын, өйткені заңсыз көші-қонға қарсы күрес мемлекетіміздің ішкі саясатын табысты дамыту үшін қажетті ең басым және маңызды аспектілердің бірі болып табылады [2].

Қазақстан Республикасында халықтың көші-қоны саласындағы құқықтық қоғамдық қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік-құқықтық актілер, ұлттық заңдар болып табылады:

1) «Халықтың көші-қоны туралы» ҚР 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы;

2) «Босқындар туралы» ҚР 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 216-IV Заңы.

3) «Үшінші мемлекеттерден келген заңсыз еңбек көші-қонына қарсы іс-қимыл жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімді ратификациялау туралы» ҚР 2011 жылғы 28 маусымдағы № 445-IV Заңы;

4) «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» ҚР 1995 жылғы 19 маусымдағы № 2337 Заңы.

Қазақстан аумағында көшіп-қонушылар ағынының ұлғаюы әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымға жүктемеден басқа, басқа да проблемаларды туғызады. Қазіргі уақытта Қазақстан үшін негізгі және өзекті қатерлер терроризм, экстремизм, ұйымдасқан қылмыс, киберқылмыс және заңсыз көші-қон болып табылады [3].

Заңсыз көші-қон ұғымын кең мағынада аша отырып, заңгерлер біздің назарымызды оның әлеуметтік-құқықтық және экономикалық аспектілеріне аударады.

Осылайша, бізге заңсыз көші-қонды «Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасын заңсыз кесіп өтуді және заңсыз көші-қонды; мигранттардың жалпы қылмысын; мигранттардың ұйымдасқан ұлттық-этникалық қылмысын; терроризмді; наркобизнесті; адам саудасын қамтитын құқыққа қарсы процестердің жиынтығы» ретінде қарауды ұсынады [4, 57 б.].

Заңсыз көші-қонның бұл салыстырмалы-құқықтық сипаттамасы Қазақстан Республикасы ІІМ көші-қон мәселелері жөніндегі бөлімшелердің қызметкерлеріне осы құқыққа қайшы және қоғамға жат құбылыстың көріністеріне қарсы күресте қандай да бір әдістерді, қаражаттар мен құралдарды таңдауда көмектеседі.

Криминологияны зерттеу пәні бола отырып, белгілі бір қылмыстардың мотивациясы мен себептері ерекше — жеке-құқықтық сипатта болады, әсіресе шетелдік азаматтарды бір елден екінші елге ауыстыруға қатысты.

Заңсыз көші-қонды ұйымдастыруды анықтау, жолын кесу және ашу кезінде ІІО-ның басқа бөлімшелерімен көші-қон саласындағы өзара іс-қимыл мәселелері әрқашан өзекті болып келді және болып қала береді [5].

Ішкі мәселелер болып табылады:

1) білімнің төмен деңгейіне байланысты экономиканың жекелеген секторларында біліктілігі төмен жұмыс күшінің артық болуы және білікті кадрлардың тапшылығы;

2) ірі қалалар мен жекелеген аумақтардың толып кетуі. Қазірдің өзінде оңтүстік аймақтарда туудың жоғары деңгейі, жұмыс күшінің көптігі және этникалық мигранттардың халық тығыз орналасқан аймақтарға қоныстануы әлеуметтік шиеленістің ошағына айналуға;

3) шекара маңындағы аумақтардың қаңырап бос қалуы және халық санының азаюы, әсіресе солтүстік өңірлерде еңбекке қабілетті жастың қысқаруы болашақта олардың экономикалық өсуін қамтамасыз етудегі қиындықтарға алып келеді және тұтастай алғанда елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсер етеді.

Сыртқы мәселелерге мыналар жатады:

1) ең алдымен, Орталық Азия елдерінен еңбек мигранттарының күтілетін ағыны есебінен біліктілігі төмен жұмыс күшінің өсу тәуекелі;

2) білікті кадрлар мен талантты жастардың кету қаупі;

3) деструктивті элементтердің көші-қон ағындары бар елге кіру.

Белгіленген сын-қатерлер стратегияны қолдайтын жаңа көші-қон саясатын қалыптастыруды талап етеді:

1) экономиканың жекелеген секторларына немесе нақты басым жобаларға шетелдік жұмыскерлерді тарту үшін уақытша көші-қон;

2) жаңа инновацияларды енгізуге, кәсіпкерлікті арттыруға және адами капиталды дамытуға бағытталған ұзақ мерзімді жобаларға білікті шетелдік жұмыскерлерді тарту үшін ұзақ мерзімді көші-қон;

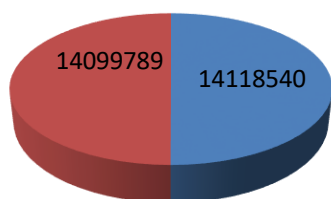
3) біліктілікті арттырудың жалпыұлттық бағдарламасын іске асыру.

Стратегияның барлық үш бағыты өзара тәуелді және көші-қон саясатының жүйелілігін қамтамасыз ете отырып, қатар іске асырылуы тиіс.

Ұсынылған стратегиялар сыртқы және ішкі көші-қонды реттеудің мазмұнды негізін құрайтын болады. Қазіргі уақытта тиімді географиялық жағдай, саяси және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық Қазақстанды транзиттік көші-қон торабына айналдырды.

2023 жылдың 12 айында Қазақстан Республикасының аумағына 14 118 540 шетелдік азаматтар келді (2022ж. – 6,9 млн. адам), шығарылды – 14 099 789 (2022ж. – 6,7 млн. адам)[6].

2023 жылдың 12 айында Қазақстан Республикасының аумағына

■ шетелдік азаматтар келді
■ шетелдік азаматтар шығарылды

Қазақстан Республикасы аумағына келген адамдардың жалпы санының 90%-ы ТМД елдерінің азаматтары.

Тартымдылықтың артуымен және елдің көші-қон режимінің жеңілдетуімен елге келетін шетелдіктердің саны да артып келеді. Бұл өсу үрдісі 2020 пандемия жылын қоспағанда, жыл сайын байқалады.

Бүгінгі таңда Қазақстан 82 мемлекетпен визасыз режим орнатты. Оның ішінде 54 елге біржақты тәртіппен визасыз режим берілді, 22 елмен екіжақты негізде Келісімдер жасалды.

2023 жылғы 10 қарашадан бастап Қазақстан Республикасының Қытай Халық Республикасымен өзара визасыз режимі күшіне енді.

Осыған байланысты 2023 жылы көші-қон процестерін реттеу тетігін жетілдіру жөнінде дәйекті шаралар қабылданды.

2023 жылғы қаңтарда көшіп келушілердің Қазақстан Республикасына келу және болу қағидаларына өзгерістер енгізілді. Яғни, Қазақстанға шығу және кіру туралы паспортқа мөртаңба қою арқылы, болу мерзімін «жанартуға» мүмкіндік берген «визаран» деп аталатындардың күші жойылды [6].

Көбінесе ішкі көші-қон өздігінен дамиды. Стратегиялық бастамалар аясында ел азаматтарының қоныс аударуын ынталандыруға және реттеуге бағытталған қадамдар жасалды, бірақ мұндай қоныс аудару әрқашан тар мақсатта болды.

Ішкі көші-қонды талдау ішкі көшіп-қонушылардың тұрақты ағыны бұрынғысынша тартымды өңірлерге қалып отырғанын көрсетеді, олардың тартылыс орталығы: Астана, Алматы, Шымкент қалалары, Алматы және Түркістан облыстары болып табылады. Әдетте, көші-қон процестеріне экономикалық фактор (*адамдар жұмыс, баспана, жоғары және тұрақты жалақы, жақсы өмір сүру жағдайлары үшін қоныс аударады*), ауылдық аймақтардың әлеуметтік - экономикалық даму деңгейі және т.б әсер етеді [6].

Қазақстанда бүгінгі таңда шетелдік жұмыс күшін тартудың кешенді жүйесі жұмыс істейді. Білікті шетелдік жұмыс күші мен еңбек иммигранттарын квоталау жүйесі, жұмыс рұқсаттарын берудің көп сатылы жүйесі бар. ЕАЭО шеңберінде мүше мемлекеттердің аумағы бойынша еңбек ресурстарының еркін қозғалысы режимі қолданылады.

Бұл елдің инфрақұрылымдық және өнеркәсіптік жобаларын дамыту үшін қажетті білікті шетелдік жұмыс күшін жеткілікті мөлшерде тартуға мүмкіндік береді.

Бұл елдің инфрақұрылымдық және өнеркәсіптік жобаларын дамыту үшін қажетті білікті шетелдік жұмыс күшін жеткілікті мөлшерде тартуға мүмкіндік береді. Соңғы 5 жылда жыл сайын жұмыс рұқсаттары бойынша келетін білікті шетелдіктер санының жалпы өсуі байқалады.

Көші-қон қызметінің құқықтық негіздерін зерттеу «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының ережелерін жылдам іске асыру және жетілдіру қажеттілігі туралы қорытындыға келді. Бұл заң ПО-ның көші-қонды бақылауды жүзеге асыру жөніндегі жұмысын едәуір жеңілдетер еді, атап айтқанда, ПО қызметкерлеріне келесі мүмкіндіктерді береді:

1) ақпаратты әлеуметтік қауіпті жағдайға тап болған ҚР азаматтары мен шетелдіктердің мүддесі үшін пайдалану (авария, құқық бұзушылық құрбаны, денсаулығының күрт нашарлауы, табиғи немесе техногендік сипаттағы төтенше жағдай және т.б.);

2) өзімен бірге жеке басын қуәландыратын құжаттары жоқ азаматтардың жеке басын анықтау, сондай-ақ мәйіттің немесе бейсаналық жағдайдағы адамдардың жеке басын анықтау уақытын қысқарту;

3) жалған құжаттарды жасаумен байланысты қылмыстардың, алаяқтықтың және басқа да осындай қылмыстардың деңгейін төмендету;

4) көші-қонды бақылауды және паспорттық-визалық режимді сақтауды жеңілдету;

5) террористік қатерлердің күшеюі және тыйым салынған діни ағымдар мен секталардың кеңінен таралуы жағдайында көші-қон қауіпсіздігінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беру;

б) қылмысқа қарсы күресте басқа да міндеттерді шешу.

Көші-қон құқығының халықаралық қатынастармен байланысын батыс зерттеушісі S.F. Martin атап өтті, ол осы құқық салаларының үйлесуіне терең теориялық талдау жасады [7, 271 б.]. S.F. Martin мәлімдегендей, халықаралық көші-қон құқықтық реттеуді қажет ететін халықаралық мәселелерді тудырады.

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге мәжбүрлеп шығарып жіберуге жататын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды арнаулы мекемеге орналастыру құқық бұзушылықтардың жеке алдын-алу шарасы емес, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету

шарасы деп танылуы тиіс. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы ӘҚБТК-нің 785-бабының 1-бөлігін мынадай мазмұндағы 12-тармақшамен толықтырылуы тиіс: «Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге мәжбүрлеп шығарып жіберуге жататын адамдарды арнаулы мекемеге орналастыру». «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі Заңының 29-бабы, Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 385 Заңы қабылданғанға дейін болған ескі редакцияда жазылуы тиіс.

Мемлекеттердің көші-қон қылмысы саласындағы қызметі мынадай бағыттарға: еңбек көшіп-қонушыларының құқықтық мәртебесі туралы мәселені шешуге; заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың тиімді тетіктерін әзірлеуге; көшіп-қонушылардың әлеуметтік мәселелерін шешуге, сондай-ақ олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған заңнамалық базаны, барабар ағымдағы жағдайды қабылдауға бағытталуға тиіс деп санаймыз [8, 46 б.].

Қорытынды. Заңсыз көші-қон құқық қорғау органдары тарапынан кешенді тәсіл мен белсенді шараларды талап ететін көп қырлы проблема болып табылады. Қазіргі кезеңде заңсыз көші-қонға қарсы күрес жаһандық көші-қон ағындарының ұлғаюы және қылмыстық топтардың үнемі өзгеріп отыратын тактикасы жағдайында күрделене түсуде.

Заңсыз көші-қонға тиімді қарсы тұру үшін құқық қорғау органдары заманауи технологиялар мен инновациялық әдістерді белсенді пайдалануы, сондай-ақ жаңа сын-тегеуріндер мен қауіп-қатерлерге бейімделуі қажет. Бұған бақылау жүйелерін енгізу, деректерді талдаудың автоматтандырылған құралдары және халықаралық серіктестермен тығыз ынтымақтастық кіреді.

Заңсыз көші-қон мәселесін шешудің кешенді тәсілі күштік әдістерді қолдануды ғана емес, сонымен қатар әлеуетті мигранттардың заңсыз көші-қон тәуекелдері туралы хабардарлығын арттыру және шекаралық бақылауды нығайту сияқты алдын алу шараларын да қамтиды. Сондай-ақ, мигранттардың, соның ішінде босқындар мен баспана іздеушілердің құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз ететін гуманитарлық аспектілерге назар аудару маңызды.

Қорытындылай келе, заңсыз көші-қонға сәтті қарсы тұру ұлттық және халықаралық деңгейде үйлестірілген күш-жігерді, соның ішінде елдер арасындағы ақпарат пен үздік тәжірибелермен алмасуды талап етеді. Ұжымдық жұмыс пен заңсыз көші-қонға қарсы күрес шараларын үнемі жетілдірудің арқасында ғана қоғамның қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуде тұрақты нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Қорытындылай келе, Қостанай қ. ПО-ның көші-қон қызметі қызметкерлерінің сауалнамалары, осы бөлімше қызметкерлерінің негізгі міндеті халыққа көші-қон қызметтерін көрсету жөніндегі қызмет болуы тиіс екенін көрсетті. Сондай-ақ, респонденттердің 30% - дан астамы көші-қон қызметінің міндеттері:

- 1) құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алу және жолын кесу;
- 2) көші-қон құқық бұзушылықтарының жеке алдын алу шарасы болуы керек деп мәлімдеді.

Мұнда негізгі сұрақ туындайды: «Көші-қон қызметінің қызметкерлері мен ЖПҚ-нің өзге де қызметкерлері халықтың заңсыз көші-қонын ескертуді және алдын алуды қалай жүзеге асыра алады?».

Өкінішке орай, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» ҚР 2010 жылғы 29 сәуірдегі Заңында құқық бұзушылықтың алдын алудың бұл түрі туралы бірде-бір сөз айтылмаған.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» Мемлекет басшысы 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. <https://primeminister.kz/addresses/01092021> (өтініш берген күні: 20.04.2024).

2. Актуальные вопросы противодействия незаконной миграции на территории Российской Федерации сотрудниками подразделений по вопросам миграции МВД России. Вестник Московского университета МВД России №4. 2022 г. <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-protivodeystviya-nezakonnoy-migratsii-na-territorii-rossiyskoy-federatsii-sotrudnikami-podrazdeleniy-po-voprosam/viewer>. (өтініш берген күні: 20.04.2024).

3. Лобзов К.М., Богданов А.В., Ильинский И.И. и др. Экстремистские организации: сущность, идеология, тактика их деятельности. Новосибирск, 2021г. <https://cyberleninka.ru/article/n/terrorizm-vovremeni-i-prostranstve> (өтініш берген күні: 21.04.2024).

4. Власов И. С., Голованова Н. А., Артемов В. Ю. Миграция и преступность : сравнительно-правовой анализ : монография. М. : Институт законодательства и сравнительного анализа при Правительстве Российской Федерации; «Контракт», 2012. 496 с. <https://izak.ru/upload/iblock/68c/68c0e3e1e88fd50f3f7ef609a13d14dc.pdf> (өтініш берген күні: 21.04.2024).

5. Афанасьев Д.В., Хазов Е.Н. Административно-правовая деятельность штабных подразделений органов внутренних дел. Монография. М., 2015. <https://www.iprbookshop.ru/83029.html> (өтініш берген күні: 21.04.2024).

6. Обзор оперативно-служебной деятельности подразделений миграционной службы. Астана. 2024 г. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-vko/activities/53?lang=ru> (өтініш берген күні: 21.04.2024).

7. Martin S.F. International Migration: Evolving trends from the early twentieth century to the present. - Cambridge: Cambridge University Press. 2014. – 317 p. https://assets.cambridge.org/97811070/24588/front-matter/9781107024588_frontmatter.pdf (өтініш берген күні: 21.04.2024).

8. Жетписов С.К., Хамзин А.Ш., Мусабекова Н.М. «Еңбек көшіп-қонушылары: «Құрбандар» мен «Қылмыскерлер» арасында» - ҚР ІІМ М. Есболатов ат. Алмат. Академ. «Ғылыми еңбектері» №1(74)2023. – Б. 37-47б.

9. О внесении изменений в статью 3 закона Российской Федерации «О праве граждан Российской Федерации на свободу передвижения, выбор места пребывания и жительства в пределах Российской Федерации» и статью 10 федерального закона «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации»: федеральный закон № 304-ФЗ : текст с изменениями и дополнениями на 14.07.2022 г. : [принят Государственной Думой 5 июля 2022 г. : одобрен Советом Федерации 8 июля 2022 г.] // Собрание законодательства Российской Федерации. - № 29 (часть III). – Ст. 5271. - Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс». - Электрон. копия доступна на сайте [Официального интернет-портала правовой информации.](http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202207140058) URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202207140058> (өтініш берген күні: 24.04.2024).

Авторлар туралы мәліметтер

Насырова Э.М. - Қазақстан Республикасы ІІММ.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD) полиция подполковнигі.

Мукажанов А.Е. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының Әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы.

Коржумбаев Р.А. - заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз Университетінің Құқық және Мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры.

Насырова Э.М. – заместитель начальника Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Мукажанов А.Е. – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры административно – правовых дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева.

Коржумбаев Р.А. - кандидат юридических наук, ассоциированный Профессор Школы Права и Государственного Управления Университета Нархоз.

Nasyrov E.M. – Deputy Head of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), police Lieutenant Colonel.

Mukazhanov A.E. – master of Law, Senior Lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev.

Korzhubayev R.A. - Candidate of Law Sciences, Associate Professor at the School of Law and Public Policy of Narхоз University.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ,
ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY,
PENAL ENFORCEMENT LAW**

A.M. Saytbekov¹

¹Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT IN ENSURING NATIONAL SECURITY

This article reveals the issues of legal regulation of the most important institution in the criminal law of the Republic of Kazakhstan, exemption from criminal liability and punishment as a significant means of criminal law policy in matters of ensuring the national security of the country. Within the framework of the topic, foreign and domestic practices of applying the norms of exemption from criminal liability in the field of ensuring national security were studied. As examples, individual articles of the criminal code are analyzed. The article highlights the legal framework governing the legal regulation of the grounds for exemption from criminal liability and punishment in Kazakhstan in terms of the interests of state security. The problems of legal consolidation of certain norms of the criminal code are analyzed. Based on the results of the study, separate changes and additions to the criminal legislation are proposed.

Keywords: criminal liability, punishment, exemption from criminal liability, exemption from criminal punishment, criminal policy, national security, criminal law, humanization, criminal code, mitigation of punishment.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату институтын құқықтық реттеу

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы аса маңызды институтты, қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатуды еліміздің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінде қылмыстық-құқықтық саясаттың маңызды құралы ретінде құқықтық реттеу мәселелері ашылған. Тақырып аясында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында қылмыстық жауаптылықтан босату нормаларын қолданудың шетелдік және отандық тәжірибесі зерделенді. Мысал ретінде қылмыстық кодекстің жекелеген баптары талданды. Мақалада мемлекеттік қауіпсіздік мүддесі тұрғысынан Қазақстандағы қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатудың негіздерін құқықтық реттеуді реттейтін құқықтық негіздер көрсетілген. Қылмыстық кодекстің жекелеген нормаларын құқықтық бекіту мәселелері талданды. Зерттеу нәтижелері бойынша қылмыстық заңнамаға жекелеген өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық жауаптылық, жаза, қылмыстық жауаптылықтан босату, қылмыстық жазадан босату, қылмыстық саясат, ұлттық қауіпсіздік, қылмыстық құқық, ізгілендіру, қылмыстық кодекс, жазаны жеңілдету.

Правовое регулирование института освобождения от уголовной ответственности и наказания при обеспечении национальной безопасности

В данной статье раскрываются вопросы правовой регламентации важнейшего института в уголовном праве Республики Казахстан, освобождения от уголовной ответственности и наказания как значимого средства уголовно-правовой политики в вопросах обеспечения национальной безопасности страны. В рамках темы исследованы зарубежные и отечественные практики применения норм освобождения от уголовной ответственности в сфере обеспечения национальной безопасности. В качестве примеров проанализированы отдельные статьи уголовного кодекса. Статья освещает правовую базу, регламентирующую правовое регулирование оснований освобождения от уголовной ответственности и наказания в Казахстане в части интересов государственной безопасности. Анализированы проблемы правового закрепления отдельных норм уголовного кодекса. По результатам исследования предложены отдельные изменения и дополнения в уголовное законодательство.

Ключевые слова: уголовная ответственность, наказание, освобождение от уголовной ответственности, освобождение от уголовного наказания, уголовная политика, национальная безопасность, уголовное право, гуманизация, уголовное кодекс, смягчение наказания.

Introduction. National security is one of the key tasks of any state, requiring a comprehensive approach and effective mechanisms of legal regulation. Criminal policy, in turn, plays an important role in ensuring this security, including mechanisms aimed at preventing crimes and protecting the rights of citizens. One of these mechanisms is the legal regulation of the grounds for exemption from criminal liability, which can serve as a tool for achieving the goals of criminal policy, and a means of ensuring the rights and freedoms of the individual. Criminal law policy has two trends. Firstly, it is the tightening of criminal repression. Secondly, it is the mitigation of criminal repression. The exceptions were cases when, in relation to certain types of crime, the state simultaneously used both tightening and mitigation of repression. For example, with regard to drug crime, the criminal law policy in the state was characterized by tightening in relation to producers, distributors of narcotics and mitigation in relation to drug users, drug addicts. It is believed that the approach used by the state in developing criminal law policy, when methods of tightening and mitigating criminal law repression are used, is the most effective in preventing crime, since it allows for a more detailed differentiation of the forms of implementation of criminal liability and takes into account the characteristics of the individual behavior of the perpetrator, which have criminal law significance [1].

In order to improve criminal law policy in preventing crimes that infringe on the safety of the individual, state and public security, it is considered appropriate and necessary to simultaneously use methods of both tightening and mitigating criminal liability.

Nowadays, the current Criminal Code, adopted in 2014, introduced a new classification of criminal offenses, expanded the scope of application of alternative types of punishment to imprisonment, such as fines, restriction of freedom and reduced the maximum and minimum limits, increased the scope of application of exemption from criminal liability due to mitigating circumstances in the presence of reconciliation of the parties, active repentance, etc. In developing these provisions, progressive ideas of Kazakh customary law were taken into account.

The priority in the sphere of criminal policy is humanism and mitigation of the procedure for applying punishment, which provide for minimizing repression, torture, other cruel, inhuman and degrading treatment of a person that border on criminal acts. Criminal liability and punishment are applicable only when there are no other grounds to exclude them.

The main part. Today, the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan is developing towards humanization of the country's criminal policy. Humanization is the leading direction of criminal policy, it is associated with the improvement of criminal legislation. Democratization of society has also played a role in mitigating the activities of penitentiary institutions. As we can see, the humanization of the process of execution of punishments occupies an important place in the system of preventive influence on convicts serving sentences associated with the isolation of society. In this regard, one of the means of mitigating criminal-legal repression is the legal regulation of the grounds for the release of a person from criminal liability, provided for in the notes to the articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The peculiarities of these grounds for release from criminal liability, in contrast to the grounds provided for in Part 1 of Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [2], are that they are applied to a criminal offense and all categories of crimes, in the presence of the material and formal grounds provided for by them, they enshrine the mandatory release of a person from criminal liability. In this case, it was considered that the legislator does not use the specified means of mitigating criminal-legal repression sufficiently, in particular to crimes against personal freedom, the foundations of the constitutional order and state security, peace and security of mankind. Therefore, in Part 2 of the Article 65, a norm appeared in the criminal law that “the provisions of Part 1 of this article shall not apply to persons who have committed a terrorist crime, an extremist crime, a crime committed as part of a criminal group, a crime against the sexual inviolability of minors, torture, a serious or especially serious crime against the person, with the exception of cases specifically provided for by the relevant articles of the Special Part of Criminal Code. The specified restriction shall not apply to minors who have committed a crime against the sexual inviolability of a minor between the ages of fourteen and eighteen» [3, p. 370]. For example, such crimes as kidnapping (Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) and illegal deprivation of liberty (Article 126 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) deprive the victim of the right to determine their location and the right to free movement. In the first case, when a person is kidnapped, the perpetrator, in accordance with the note to Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, has the opportunity to be released from criminal liability, provided that the kidnapped person voluntarily releases and there are no signs of another crime. In the second case, with illegal deprivation of liberty, the criminal law does not motivate the perpetrator to voluntarily release the victim. Since there is no such note to Article 126 of the Criminal Code as to Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. In this regard, we consider it necessary to supplement Article 126 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Illegal deprivation of liberty)

with a note in the following wording: “A person who voluntarily releases an illegally deprived person is released from criminal liability, unless his actions contain another crime.»

The criminal policy of the state should be aimed at protecting the rights of citizens and ensuring public order. In the context of threats to national security, such as terrorism, organized crime and others, the legal regulation of the grounds for exemption from criminal liability may be revised. For example, in conditions of an increased threat to the state, it may be justified to tighten the rules regarding exemption from criminal liability for certain categories of crimes. Such crimes as a terrorist act (Article 255 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), sabotage (Article 184 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) differ from each other in the object of the attack, an essential criterion for limitation is the subjective side, the purpose of the crime being committed. A terrorist act is committed in order to destabilize the activities of government bodies or international organizations or to influence their decision-making. Sabotage is committed in order to undermine the economic security and defense capability of the country. An act of international terrorism is committed in order to disrupt the peaceful coexistence of states and peoples. The specified crimes have similarities in the objective side, as they are expressed in the commission of an explosion, arson and other actions that endanger the life and health of people. But the criminal law policy uses different methods to combat these crimes [3, p. 360].

Currently, one of the main sources of threats to the national security of the Republic of Kazakhstan in the field of security is recognized as terrorist activities of both organizations, groups and individuals. Such a high degree of this threat, first of all, is due to the scale of the consequences of terrorist crimes and the significant number of victims as a result of their commission. It is enough to recall the recent terrorist attacks in Aktobe, Almaty, Taraz.

The danger of terrorist activity for the national security of Kazakhstan is caused by the observed trends of increasing the level of its organization, the creation of large terrorist groups with a developed infrastructure inside the country and abroad, the strengthening of the relationship between terrorist and organized crime, including transnational, as well as attempts to use terrorist activity as a tool for interference in the internal affairs of the state [4, p. 158].

In the prevention of terrorism, the method of mitigating criminal-legal repression is used, when during the preparation of a terrorist act there is a possibility of being released from criminal liability if the person, by timely warning the authorities or otherwise, contributed to the prevention of a terrorist act and if his actions do not contain signs of another crime. In preparation for sabotage, an act of international terrorism, the criminal law does not provide for the possibility of being released from criminal liability. The method of mitigating criminal-legal repression is not used, the person is not encouraged to positive post-criminal behavior in the form of timely warning the authorities about the crimes being prepared, to prevent them. It is considered appropriate in this regard to supplement Article 184 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [2] (Sabotage) with a corresponding note, which would establish the grounds for exemption from criminal liability for positive post-criminal acts. It is also proposed to add a separate article on an act of international terrorism to the criminal legislation, using the example of the Criminal Code of the Russian Federation. Article 361 of the Criminal Code of the Russian Federation [5] is devoted to an act of international terrorism. It defines this crime as “committing outside the territory of the Russian Federation an explosion, arson or other actions that endanger the life, health, freedom or inviolability of citizens of the Russian Federation with the aim of disrupting the peaceful coexistence of states and peoples or directed against the interests of the Russian Federation, as well as the threat of committing such actions.» Such actions, according to the sanctions of this article, are punishable by imprisonment for a term of ten to twenty years or life imprisonment.

Such crimes as the violent seizure of power or the violent retention of power (Article 179. Propaganda or public calls for the seizure or retention of power, as well as the seizure or retention of power or the violent change of the constitutional order of the Republic of Kazakhstan), armed rebellion (Article 181 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) have a similar object of encroachment: the foundations of the constitutional order and state security. The listed crimes have some similarities in the objective and subjective side, when they are aimed at the violent change of the constitutional order of the country. The legislator, when implementing criminal law policy in relation to the violent seizure of power or the violent retention of power, uses the method of mitigating criminal repression, providing the opportunity for the guilty to be released from criminal liability if they voluntarily and timely notify the authorities or otherwise contributed to the prevention of further damage to the interests of the country and if their actions do not contain signs of another crime. In the case of preparation of an armed rebellion, the criminal law does not stimulate a person to the designated positive post-criminal behavior.

It is proposed to supplement Article 181 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Armed rebellion) with a note of the following content: «A person who participated in the preparation of an armed

rebellion is exempt from criminal liability if he or she, by timely warning the authorities or in some other way, contributed to the prevention of the armed rebellion and if the actions of this person do not contain another element of a crime.

Further, within the framework of the research topic, we studied the legal regulation of the grounds for exemption from criminal liability as a means of criminal law policy in foreign countries, in particular in the Russian Federation. For example, Russian legislation also contains common features in the following crimes: assistance to terrorist activity (Article 205.1 of the Criminal Code of the Russian Federation) [5], organization of an illegal armed formation or participation in it (Article 208 of the Criminal Code of the Russian Federation) [5], mercenaries (Article 359 of the Criminal Code of the Russian Federation) [5].

Assistance to terrorist activity, like mercenaries, is close in the objective side of the crime, when it is expressed in training persons, their inducement, financing of a certain criminal activity, has a common qualifying feature if a person using his official position commits the act.

In the process of preventing assistance to terrorist activity, the legislator uses mitigation of criminal-legal repression, providing an opportunity for a person to be released from criminal liability for committing positive post-criminal behavior in accordance with the note to Art. 205.1 of the Criminal Code of the Russian Federation [5].

For participation in an illegal armed formation on the territory of Russia or another state, a basis for exemption from criminal liability is also provided (note to Art. 208 of the Criminal Code), the legislator uses the method of mitigation of criminal-legal repression in preventing the corresponding crime.

We believe that for the effective prevention of mercenaries it is necessary to use all methods of criminal-legal policy, including the method of mitigation of criminal-legal repression.

Art. 359 of the Criminal Code of the Russian Federation (Mercenaries) shall be supplemented with a note of the following content: "A person who has committed a crime provided for in parts one or two of this article shall be released from criminal liability if he/she, by timely reporting to the authorities or otherwise, contributed to the prevention or suppression of the crime which he/she financed and (or) the commission of which he/she assisted, and if his/her actions do not contain any other elements of a crime. A person who has committed a crime provided for in part three of this article, who voluntarily ceased participation in an armed conflict or military actions and actively contributed to the disclosure or suppression of these crimes, shall be released from criminal liability if his/her actions do not contain any other elements of a crime» [6].

It is believed that only the use of all methods of criminal law policy, namely a combination of mitigation or tightening of criminal law repression, will be an effective means of ensuring the security of the country [6].

By analogy with our legislation, it would also be possible to propose to supplement the domestic criminal legislation with a similar note, namely in Article 170 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Mercenaries).

Summarizing all the above, we can conclude that it is necessary to improve the normative description of special types of release from criminal liability and punishment provided for by the special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan by supplementing the relevant articles with notes.

We share the opinions of our scientists in the field of criminal law. According to leading scientists in this area, it is necessary to expand the use of the institution of conditional sentence. (Article 63 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014 Conditional sentence), it is also necessary to amend the procedure for parole established in Part 3 of Article 72 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan by reducing, in our opinion, the mandatory terms of serving by convicts on new ones: for minor crimes - up to 0.5 years, medium severity up to 1 year, serious - up to 2 years, especially serious up to 3 years. Such a replacement does not mean a mass and mandatory release of all convicts. We are talking only about that category of convicts who have reformed and do not need further isolation. This approach will make it possible to stimulate convicts to reform, significantly reduce the number of prison population, increase the responsibility of correctional facility employees for their work and improve the protection of the rights and legitimate interests of convicts [7, p.74].

Conclusion. Thus, domestic criminal legislation regulates all types and grounds for exemption from criminal liability and punishment in the Republic of Kazakhstan. This institution conveys the ideas of justice and humanism. And therefore, this institution of criminal law implies in practice its application as a refusal to condemn and censure as a guilty verdict and the use of a measure of state coercion.

And this institution plays a very important role in the implementation of the principle of humanism in relation to certain categories of citizens who have committed a criminal offense. Its significance lies in reducing the measures of criminal-legal repression in all cases when the application of a separate norm of the criminal law in full is impossible or inappropriate due to the circumstances that have arisen.

Despite the existence of clear norms, law enforcement practice often faces problems related to the subjectivity of decisions by courts and law enforcement agencies. This can lead to unequal application of norms and violation of citizens' rights. In addition, there is a risk of abuse of norms, which can negatively affect public confidence in justice. Legal regulation of grounds for exemption from criminal liability is an important instrument of criminal policy that helps ensure national security. However, in order to achieve an optimal balance between the interests of the state and the rights of the individual, it is necessary to constantly improve legislation and law enforcement practice. It is important to take into account the changing conditions and threats that society faces and adapt criminal policy in accordance with these challenges.

List of sources used

1. White R., Habibis D. Crime and Society. – Australia: Oxford Univ. Press Inc., 2005. - 358 p.
2. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 // <http://adilet.zan.kz/rus>. Date of access: 05/27/2022
3. Criminal Law of the Republic of Kazakhstan. General Part. Textbook. 2nd ed., revised and supplemented. / Ed. by Doctor of Law, Professor, Honored Scientist of the Russian Federation Revin V.P. - Almaty: Zheti Zhargy, 2015. - 504 p.
4. Muratphan Z., Dilbarkhanova Zh.R., Bishmanov K.M. // Improving the organizational and legal framework for countering the financing of terrorism and extremism: domestic and foreign experience // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - No. 4 (69). - 2021. - P. 157-165.
5. Criminal Code of the Russian Federation of 13.06.1996 N 63-FZ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ Date of access: 27.05.2022
6. Garbatovich D.A. Legal regulation of grounds for release from criminal liability as a means of criminal law policy in ensuring national security // Materials of the XI Russian Congress of Criminal Law, Moscow, 2018. Pp. 54-58.
7. Akimzhanov T.K., Ayubaev M.A., Prikhodko I.S. New concept of criminal punishment - as the main condition for increasing its effectiveness // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - No. 2 (67). - 2021. - Pp. 66-77.

Information about author

Saytbekov A.M. – Doctor of Political Science, candidate of law, professor, Vice – ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Сайтбеков А.М. – с.ғ.д., з.ғ.к., профессор, полиция генерал – майоры, Қазақстан Республикасы ІІМ Вице-министрі.

Сайтбеков А.М. – д.п.н., к.ю.н., профессор, генерал – майор полиции, Вице – министр МВД Республики Казахстан.

Ye.M. Bimoldanov¹, Ye. Taskyn¹, A.D. Baisalov²

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

THEORETICAL ASPECTS OF THE EVOLUTION OF THE DEFINITION OF SEPARATISM

One of the central problems of modern legal science are the issues of effective counteraction against separatism. The article discusses the analysis of fixed assets and methods of countering manifestations of separatism using international experience. The author reveals the patterns of distribution of this phenomenon in international legal practice in the context of the geopolitical situation, the presence of hotbeds of tension and instability in the modern world. The conclusion about the need for an in-depth study of the nature and causes of separatism based on a synthesis of international approaches and recommendations for countering separatism in compliance with the national interests of states is substantiated.

Keywords: separatism, opposition, territorial integrity, conflict, separatist movements, globalization, sovereignty.

Сепаратизм түсініктеменің эволюциясының теоретикалық аспектілері

Заманауи заң ғылымының негізгі мәселелерінің бірі, сепаратизмге қарсы тиімді әрекет ету. Мақалада халықаралық тәжірибені пайдалана отырып, сепаратизм көріністеріне қарсы тұру әдістері мен құралдарына талдау жүргізіледі. Автор геосаяси ахуал жағдайында халқаралық құқықтық тәжірибеде осы құбылыстың таралу заңдылығын, қазіргі әлемдегі тұрақсыздық пен шиеленіс ошақтарының болуын ашып көрсетеді. Мемлекеттердің ұлттық мүдделеріне сәйкес сепаратизмге қарсы тұру жөніндегі халықаралық тәсілдерді және ұсыныстарды синтездеу негізінде сепаратизмнің табиғатын және себептерін терең зерттеу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: сепаратизм, қарсы іс-қимыл, аумақтық тұтастық, жанжал, сепаратистік қозғалыстар, жаһандану, егемендік.

Теоретические аспекты эволюции дефиниции сепаратизм

Одной из центральных проблем современной правовой науки являются вопросы эффективного противодействия сепаратизму. В статье рассматривается анализ основных средств и методов противодействия проявлениям сепаратизма с использованием международного опыта. Автор раскрывает закономерности распространения данного явления в международной правовой практике в условиях геополитической обстановки, наличия очагов напряженности и нестабильности в современном мире. Обосновывается вывод о необходимости углубленного изучения природы и причин, порождающих сепаратизм на основе обобщения международных подходов и рекомендаций по противодействию сепаратизму с соблюдением национальных интересов государств.

Ключевые слова: сепаратизм, противодействие, территориальная целостность, конфликт, сепаратистские движения, глобализация, суверенитет.

Introduction. Threats to the territorial integrity of states have been with humanity for many years and indicate the presence of a crisis in political processes. The emergence and development of separatism is often associated in legal literature with the manifestation of ideology in specific states pursuing certain goals.

As L.E. Vasiliev states: "... separatism is a certain political movement, while extremism and terrorism are ways of achieving political goals that can and are widely used by both separatists and representatives of some other political movements. In other words, if separatism is the support of certain political ideas, then extremism and terrorism are forms of their implementation" [1, 13 p.].

Scientists interpret the phenomenon of separatism differently, which indicates the complexity of this concept and the absence of a single definition in international documents. The only exception is the 2001 Shanghai Convention, which defines separatism as: "any act aimed at violating the territorial integrity of a state, including separating a part of its territory from it, or disintegrating a state, committed by violent means, as well as planning and preparation of such an act, aiding and abetting its commission, and inciting it, and prosecuted under criminal law in accordance with the national legislation of the Parties" [2].

One of the main tasks of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) is to maintain and strengthen peace, security and stability in the Central Asian region, primarily through joint opposition to the forces of the "three evils" - terrorism, separatism and extremism [3, 65 p.].

Materials and methods. When studying the issues under consideration, systemic-structural and functional approaches, statistical and sociological methods, methods of comparison, analysis and participant observation were used.

A method of analysis was used, which involves separating the entire object and the subject of research into its component parts with the aim of comprehensively studying them. Accordingly, the analysis method provided the opportunity to study all the necessary elements of the research object. The synthesis method made it possible to explore the concepts that form the basis related to issues of departmental control over the legality of operational investigative activities.

In the process of work, archival and pre-trial investigation materials, complaints and statements from citizens, criminal cases, refusal materials and operational records were examined.

Discussion. The question of the relationship between international and domestic (national) law is one of the central issues in the theory of international law and is based on the following provisions:

- international and domestic law, being independent legal systems, are in constant interaction, which is mediated by the will of the states participating in international communication;

- assessing both monistic theories as inconsistent with the objective reality of the existence of sovereign states, one cannot deny the possible preferential significance of one or another legal system in the process of their close interaction;

- if the influence of the norms of domestic law on international law can be called primary, since each state participating in the creation of international law proceeds from the nature and possibilities of its domestic law, then in the process of interaction of already existing norms it cannot but recognize the principle of the preferential significance of the norms of international law [4, 18 p.].

Despite the fact that national problems and attacks on the territorial integrity of states are often the cause of political confrontation and violence, the issue of establishing a clear balance between the principles of "territorial integrity and inviolability of borders" and the "right of nations and peoples to self-determination" has not been sufficiently studied [5]. Thus, V.V. Tamazyan asserts: "The principle of self-determination of peoples has played an important role in history. The overwhelming majority of states in the modern world arose on the legal basis of this principle. Most peoples, thanks to the principle of self-determination, freed themselves from colonial dependence [6]. On the other hand, territorial integrity, being a fundamental principle of sovereignty of independent states, presupposes the full authority of the state over the entire territory. Sovereignty and security are integral conditions for the existence of any state and the performance of its functions, both on its own territory and in the international arena. Territorial supremacy, being an integral part of "state sovereignty", ensures territorial integrity and inviolability of borders, is the right of every independent state [5].

In the documents of the UN system organizations, there are three independent interpretations of the idea of self-determination:

1. The right to be a sovereign state. Self-determination in this context includes the right of the people of an existing country to freely choose their own political system and carry out their economic, social and cultural development. In this regard, the name of the main universal international organization (UN), in whose structure the concept of "nations" is included, which are understood as states, is indicative.

2. The right belonging to a separate group of people (people). There are many UN General Assembly resolutions devoted to the topic under study, in which self-determination is understood precisely in the context of law, using terminology.

3. The latest interpretation of the idea of self-determination sounds in light of its recognition as a subjective (individual) human right. This approach is implemented in the International Covenants on Human Rights of 1966, in the resolutions of the UN General Assembly, in regional international legal documents, in the decisions of the ECHR. In this case, self-determination as an element of "inalienable dignity", the basis of individual rights conditioned by national, religious or other identity [7, 160 p.].

One can agree with the opinion of V. Stupishin that the implementation of the right of nations (peoples) to self-determination undoubtedly contains a certain threat to the territorial integrity of a multinational state, and this threat is all the more real, the less a given state is inclined to respect the right of each of the peoples living on its territory to determine in conditions of complete freedom, i.e. completely independently, its internal and external political status [8].

The question of the relationship between these two principles - the territorial integrity of the state and the right of peoples to self-determination arises especially when a state seeks to prevent separation and changes in its state border when implementing the right of peoples to self-determination [6].

In the science of international law, three main points of view have developed regarding the relationship between the principle of self-determination of peoples and the principle of territorial integrity of the state:

First: the principle of territorial integrity has priority over the principle of self-determination of peoples. Its supporters proceed from the modern practice of conflict resolution. However, this approach actually makes the principle of self-determination redundant.

Second: the principle of self-determination of peoples has priority over the principle of territorial integrity. The proponents of this point of view proceed from the history of international relations and the creation of independent states. Citing as an example that the principle of self-determination of peoples together with the principle of respect for human rights and freedoms were simultaneously included in such important documents as the Declaration of Independence (USA), the Bill of Rights (England), the Declaration of the Rights of Man and the Citizen (France), and the Declaration of the Rights of the Peoples of Russia. In all these documents, the main provisions were the sovereignty of peoples and their right to self-determination, and the principle of territorial integrity is aimed exclusively at protecting the state from external aggression. Third: both principles have equal legal force. This point of view proceeds from the fact that there is no hierarchy between the basic principles of international law, and the principles should be considered in the context of other principles (the principle of non-use of force, the principle of peaceful resolution of disputes, the principle of respect for human rights, and the principle of democracy) [9, 72 p.]. According to A.S. Bukhanova: "The principle of territorial integrity pertains to the sphere of interstate relations and is intended to protect the territorial integrity and national unity of states from encroachment from outside, from a foreign state, while the principle of self-determination is an inalienable right to freely determine one's political status, as well as one's economic, social and cultural development" [10, 67-71 p.].

This statement is not without foundation, however, threats to territorial integrity can come not only from outside, i.e. from a foreign state, but be a natural stage of political ideology aimed at fragmenting the territory by ethnic groups or nations living on the territory.

Understanding the impracticability of the "one people - one state" approach in the context of the mixed composition of the population of most countries, as well as the real inability of many ethnic communities to exist independently as a state, the international community, represented by the UN and a number of other organizations, has attempted to create legal restrictions on the path of separatism. While recognizing the right of nations and peoples to self-determination, leading international institutions in principle opposed its implementation in the form of separation, so as not to encourage separatist aspirations [11, 141 p.].

As A.D. Kozueva notes, the enshrinement of the right of peoples to self-determination in international treaties is used by separatists as a legal justification for their actions [12]. We share the point of view of many politicians, scientists, and legal experts that countries that have signed agreements on state borders with certain states automatically recognize the territorial integrity and inviolability of each other's borders [13].

According to N.A. Chernyadyeva, it was the Treaty of Westphalia that really had an exceptionally important influence on the development of modern international law, gave a legitimate character to the already established, traditional principles of poetic behavior for European politics, laid the legal foundations for new principles that subsequently became constitutional both for the absolute majority of states and for the world community as a whole [7, 168 p.].

The main rules of the Treaty of Westphalia:

Firstly, the principles of sovereignty and equality of states were proclaimed for the first time. The Westphalian system is based on the principle of sovereign equality of states and, consequently, on the principle of non-interference in each other's internal affairs ("right to territory and supremacy");

Secondly, the rule enshrined in the Westphalian system concerns the conduct of military actions, which means the legalization of war as a political instrument.

Thirdly, it determined the nature of modern international law. This concerns the definition of the circle of persons who have received the status of subjects of the international legal space [7, 169 p.].

The emergence of the national state, according to a number of researchers, was the result of the elite movement of European monarchs, which went through two stages in its development. The first stage of the movement for a national state was accompanied by the elimination of the political rule of the estates and their transformation into subjects of the state, the centralization of political power, the creation of a bureaucratic apparatus, a regular army, police, centralized legal proceedings and a tax system. This stage lasted until the 15th century, when the first centralized states were formed in Europe: France, England, Spain. The second stage of the movement for a national state began in the era of the Reformation and lasted until the Peace of Westphalia. The content of the movement was the struggle of state governments for a new international order recognizing state sovereignty and based on the principles of the balance of power [7, 170 p.].

In modern teachings on statehood, the Westphalian system is criticized in several areas:

- the fundamental principles of international law (the right of a nation to self-determination and state sovereignty) are opposed to each other;
- there is no single international regulation for resolving conflict situations in the process of interaction between international and domestic law.

According to A. Basyatsky, V. Ya. Lyubashits and others, the national state was distinguished from previous state formations by the following four features:

Firstly, the centralization of state power, exercising control over a territory with clearly defined borders and possessing a monopoly on the legitimate use of force within society. Territoriality itself, which characterizes the national state, was not a modern phenomenon. The new moment consisted in the strict and clear fixation of territorial boundaries, defining the geographic space of the monopolistic exercise of state power, sanctioned by law.

Secondly, the national state is a politically organized community of citizens, called a "nation".

Thirdly, the national state was distinguished by the mobilized loyalty of the population to the state based on the self-identification of citizens with the state. Since the nation turned out to be a privileged group in relation to non-citizens, it became a means of supporting government decisions and fostering patriotism.

Fourthly, the distinctive feature of the national state was the recognition by the world community of state sovereignty, i.e. the supremacy of state power within the country and its independence in the sphere of international relations [14, 128-129 p.].

During their historical development, the Kazakh people created three types of statehood. The first type is a nomadic state. It was abolished due to its entry into the Russian Empire. The second type is Soviet statehood. Here, Kazakhstan was part of the USSR as a single multinational state. The third type of state is an independent statehood that emerged after the collapse of the USSR – sovereign Kazakhstan. On December 16, 1991, a new state appeared on the world map – the Republic of Kazakhstan, which the following year, on March 2, 1992, became a full member of the UN [15, 370 p.].

Conclusion. International principles, on the basis of which concepts and theories were developed, played a significant role in the processes of evolution of separatist movements. These theories or so-called teachings formed the basis for the formation of ideological prerequisites in the system of development of international relations. The collapse of states, including in the post-Soviet space, is largely associated with the use of acts of aggression and violence, leading to the infringement of the rights of citizens. In this regard, the norms of international law in interaction with domestic ones are of the utmost importance, ensuring real protection of state sovereignty from separatism and promoting peaceful settlement of conflicts. Thus, it is possible to overcome the negative consequences of the collapse of states, the use of violence, the escalation of armed conflicts and other negative consequences by taking into account the study and generalization of factors that provoke separatist sentiments in a particular region or state based on the use of contractual (non-violent) practice of conflict resolution.

List of sources used

1. Vasiliev L. E. problems of security in eastern Eurasia. Borba with terrorism, separatism and extremism // M.: study of the Russian Academy of Sciences of the Institute of Higher Education, 2009. - 172 P.

2. On ratification of the Convention of the Shanghai Cooperation Organization on Countering Extremism Law of the Republic of Kazakhstan dated February 18, 2020 №303-VI // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000303>
3. Tokkozhin K. B. legal and organizational bases of counteraction to terrorism and Extremism at the modern stage: a teaching post. - Aktobe: AKTYUBINSKY Legal Institute MVD RK im. M. Bukenbaeva, 2015. - 161 P.
4. Batychko V. T. international law. Synopsis lecture. Taganrog: TTI Yufu, 2011. - 97 PP.
5. Nurieva I. T. territorial integrity of the state and the law of the people and the nation on self-determination // actual issues of Public Science: Sociology, Politics, Philosophy, History: sat. St. po mater. XXIV international. nauch.- practice. conf. - Novosibirsk: sibac, 2013. <https://sibac.info/conf/social/xxiv/32979>
6. Tamazyan V. V. self-realization of people and the world around // http://iraber.asj-oa.am/690/1/6._Tamazyan_-_75.pdf
7. Chernyadyeva N. A. international terrorism: progress, evolution, current issues of law enforcement LLC prospect, 2016. - 382 PP.
8. Stupishin V. self-realization of people: trade and current law S. 111 // http://ecsoc-man.hse.ru/data/193/668/1231/011_Stupishin.pdf
9. Shmatova E. S., Selemenova A.V. principles of territorial chastity and ravnopraviya, prava narodov on self-determination: issues of theory and international law practice // Almanac of modern science and education, No. 7 (26) 2009, Part 2-p. 164
10. Bukhanova A. S. conflict of principles self-determination of people, territorial integrity of states and possible ways of its resolution / A. S. Bukhanova // law and administration: XXI SEC. - 2011. - № 4(21). - Pp. 67-71.
11. Puzyrev K. S. separatism as political independence // new opportunities in the territory: Bulletin of the Vladivostok State University of Economics and service. № 4. 2018.
12. Kozueva A.D. responsibility for separatism: its essence, priorities and priorities // Young Scientist. – 2016. - №7.p. 559-563. // URL <https://moluch.ru/archive/111/27913/>
13. Declaration on respect for the sovereignty, territorial integrity and inviolability of borders of the member states of the Commonwealth of Independent States. // <http://www.ukrpravo.com/Russia/international/int29shtml>
14. Bosyatsky A., Lyubashits V. Ya., Filippova M. K. promotion of the national state as the state of the modern type of territory of new opportunities. Vguez Vestnik. 2015. No. 4 (31) 130 pp. 128-129.
15. Balymov E. K., Uaisov B. zh. International Cooperation in debt with prestige // M. Esbolatov of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. Scientific works of the Almaty Academy, No. 1(74) 2023. - pp. 369-375.

Information about authors

Bimoldanov Ye.M. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, PhD in Law, Associate Professor, Police Colonel.

Taskyn Ye. - Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of Police, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

Baisalov A.D. - Candidate of Legal Sciences, Al-Farabi Kazakh National University.

Бимолданов Е.М. – Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі Алматы академиясы бастығының орынбасары. М. Есболатова, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі.

Тасқын Е. - философия докторы (PhD), полиция подполковнигі, М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің Алматы академиясы.

Байсалов А.Д. - заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Бимолданов Е.М. - заместитель начальника Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан им. М. Есбулатова, кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции.

Тасқын Е. - доктор философии (PhD), подполковник полиции, Алматинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова.

Байсалов А.Д. - кандидат юридических наук, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби.

Е.С. Акимжанов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ширакбека Кабылбаева, Костанай, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ДОМАШНЕМУ НАСИЛИЮ В ОТДЕЛЬНЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье исследуются актуальные тенденции отечественного законодательства в сфере противодействия домашнему насилию, связанные с усилением уголовной ответственности за насильственные посягательства в отношении членов семьи и иных лиц со сходным статусом. Раскрываются проблемные аспекты криминализации домашнего насилия в Республике Казахстан, обусловившие необходимость ужесточения наказания за соответствующие деяния. В целях определения перспектив реформирования казахстанского законодательства в исследуемой сфере, проведен анализ опыта противодействия преступлениям, связанным с совершением домашнего насилия, в отдельных европейских государствах – Великобритании, Франции и Польше. Установлено установление уголовной ответственности за домашнее насилие в Великобритании и Польше обособленными нормами, а во Франции – общими в рамках ответственности за насильственные преступления. Выявлено, что во Франции посягательство на супруга и партнера является отягчающим обстоятельством для всех насильственных преступлений против личности. Выявлены особенности сущности и видов анализируемого преступления, а также определены отдельные характеристики субъекта преступления и потерпевшего. Установлены варианты совершенствования организационных мер, направленных на противодействие насильственной преступности в семье, в контексте предоставления гражданам возможности проверки любого лица на насильственное прошлое. Определены возможные пути заимствования мер уголовно-правового противодействия домашнему насилию в Республике Казахстан с учетом опыта выбранных государств. Предложено включение в Уголовный кодекс Республики Казахстан отдельной нормы, предусматривающей уголовную ответственность за домашнее насилие.

Ключевые слова: домашнее насилие; семья; насилие в семье; зарубежный опыт; Великобритания; Франция; Польша.

Жекелеген шет елдерде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл

Мақалада отбасы мүшелеріне және ұқсас мәртебесі бар басқа адамдарға қатысты зорлық-зомбылық жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейтуге байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл саласындағы отандық заңнаманың өзекті тенденциялары зерттеледі. Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылықты криминализациялаудың тиісті іс-әрекеттері үшін жазаны қатандату қажеттігіне себеп болған проблемалық аспектілері ашылады. Зерттелетін саладағы қазақстандық заңнаманы реформалау перспективаларын айқындау мақсатында жекелеген Еуропалық мемлекеттерде – Ұлыбритания, Франция және Польшада тұрмыстық зорлық-зомбылық жасауға байланысты қылмыстарға қарсы іс-қимыл тәжірибесіне талдау жүргізілді. Ұлыбритания мен Польшада тұрмыстық зорлық – зомбылық үшін қылмыстық жауапкершілік окшауланған нормалармен, ал Францияда зорлық-зомбылық қылмыстары үшін жалпы жауапкершілік ретінде белгіленді. Францияда жұбайы мен серіктесіне қол сұғу адамға қарсы барлық зорлық-зомбылық қылмыстары үшін ауырлататын жағдай екені анықталды. Талданатын қылмыстың мәні мен түрлерінің ерекшеліктері анықталды, сондай-ақ қылмыс субъектісі мен жәбірленушінің жеке сипаттамалары анықталды. Азаматтарға кез келген адамды зорлық-зомбылық өткеніне тексеруге мүмкіндік беру контекстінде отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылға бағытталған ұйымдастырушылық шараларды жетілдіру нұсқалары белгіленді. Тандалған мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық іс-қимыл шараларын қарызға алудың ықтимал жолдары айқындалды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін жекелеген норманы енгізу ұсынылды.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық; отбасы; тұрмыстық зорлық-зомбылық; шетелдік тәжірибе; Ұлыбритания; Франция; Польша.

Criminal law counteraction to domestic violence in selected foreign countries

The article examines current trends in domestic legislation in the field of countering domestic violence related to increased criminal liability for violent assaults against family members and other persons with similar status. The problematic aspects of criminalization of domestic violence in the Republic of Kazakhstan are revealed, which necessitated tougher penalties for the relevant acts. In order to determine the prospects for reforming Kazakh legislation in the field

under study, an analysis of the experience of countering crimes related to the commission of domestic violence in certain European countries – Great Britain, France and Poland was conducted. The establishment of criminal liability for domestic violence in the UK and Poland has been established by separate norms, and in France – by common ones within the framework of responsibility for violent crimes. It has been revealed that in France, assault on a spouse and partner is an aggravating circumstance for all violent crimes against the person. The features of the essence and types of the analyzed crime are revealed, as well as individual characteristics of the subject of the crime and the victim are determined. Options for improving organizational measures aimed at countering violent crime in the family have been identified in the context of providing citizens with the opportunity to check any person for a violent past. Possible ways of borrowing measures of criminal law counteraction to domestic violence in the Republic of Kazakhstan have been identified, taking into account the experience of the selected states. It is proposed to include in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan a separate norm providing for criminal liability for domestic violence.

Keywords: domestic violence; family; domestic violence; foreign experience; Great Britain; France; Poland.

Введение. В последние годы домашнее насилие в Республике Казахстан стало общенациональной проблемой. Так, за 2023 г. в связи с конфликтами в семье около 300 женщин ежедневно заявляют в органы профилактики о совершении в их отношении домашнего насилия со стороны мужей или сожителей. Казахстанскими судами в прошедшем году было рассмотрено более 6,5 тыс. административных дел по делам о насильственных действиях в отношении членов семьи, вынесено более 9 тыс. защитных предписаний, а также установлено 582 особых требований к субъектам правонарушений в указанной сфере [1]. Указанное вызвало неизбежную реакцию как общественности [2; 3], так и научных кругов, правоприменителей, а впоследствии – органов государственной власти.

Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев неоднократно на протяжении 2023-24 гг. заявлял о необходимости усиления ответственности за домашнее насилие. В январе текущего года в ходе брифинга о профилактике насилия в семейной сфере глава государства отметил, что он поддерживает «ужесточение наказания за семейно-бытовое насилие», указав, что он выступает за укрепление принципа «закон и порядок».

Методы. В основу статьи положены сравнительно-правовой и формально-юридический методы, а также методы анализа и синтеза, позволяющие исследовать проблему уголовно-правового противодействия домашнему насилию в зарубежных странах с определением перспектив заимствования отдельных положений казахстанским законодательством.

Основная часть. На современном этапе в сфере противодействия домашнему насилию Республики Казахстан наблюдаются серьезные трансформации:

– в мае 2023 г. были внесены изменения в ст.ст. 106-107 Уголовного кодекса Республики Казахстан, предусматривающие уголовную ответственность за причинение тяжкого и среднего вреда здоровью, посредством введения квалифицирующего признака «Совершение деяния в отношении лица, находящегося в материальной или иной зависимости от виновного», что прямо указывает на отдельные разновидности домашнего насилия;

– в июле 2023 г. изменились правила регистрации заявлений о домашнем насилии с переходом от заявительной системы к выявительной;

– в декабре 2023 г. утвержден национальный План действий в области прав человека и верховенства закона [4], в котором в том числе предусматривается ужесточение законодательства в сфере противодействия домашнему насилию, а также заявляется о создании в 2024 г. на базе МВД специализированного подразделения по борьбе с обозначенным деструктивным противоправным явлением;

– приняты дополнительные меры, направленные на гарантирование прав наименее защищенных лиц, чаще всего претерпевающих от домашнего насилия – женщин и детей, включая ограничение права семьи в судебном порядке заявить о примирении не более чем один раз – после этого возбужденное уголовное дело либо дело об административном правонарушении по факту домашнего насилия подлежит обязательному расследованию и дальнейшему судебному разбирательству при наличии оснований для этого.

Указанное обуславливает дополнительные аргументы в пользу определения перспективных направлений совершенствования противодействия домашнему насилию в Республике Казахстан, в том числе с обращением к зарубежному опыту в целях установления возможных путей заимствования лучших наработок для внедрения в казахстанское законодательство. Соответствующий анализ будет проводиться на основе законодательства Великобритании, Франции и Польши, где наблюдается активное реформирование системы противодействия домашнему насилию.

В Великобритании уголовно-правовое противодействие домашнему насилию осуществляется следующим образом: согласно закону «О домашнем насилии» [5] (Domestic Violence, Crime and Victims Act) от 2004 г., под домашним насилием понимается любой случай угрозы, насилия и жестокого обращения (психологического, физического, сексуального, финансового или эмоционального) между взрослыми, которые являются или были сожителями, или в отношении членов семьи, независимо от пола, сексуальной ориентации. В марте 2013 г. внесены изменения в этот закон: был расширен круг субъектов, подлежащих защите, а в число деяний, входящих в состав указанного преступления, включен принудительный контроль в семье.

Британский Кодекс королевских прокуроров [6] (The Code for Crown Prosecutors) определяет домашнее насилие как любой случай или ряд случаев контроля, принуждения, угрожающего поведения, насилия или издевательств между лицами в возрасте от 16 лет, которые являются или являлись интимными партнерами либо членами семьи независимо от пола или ориентации.

Разделом 76 Закона о тяжких преступлениях [7] (Serious Crime Act), который был принят в 2015 г., введено наказание за контроль или принуждение в интимных или семейных отношениях. До принятия этого закона прецедентное право неоднократно указывало на сложность доказывания преследования в интимных отношениях. После криминализации состав преступления образуют следующие деяния: преступник неоднократно или непрерывно применяет контролирующее поведение или принуждение в отношении другого лица; между субъектом контролирующего поведения или принуждения и потерпевшим существуют либо существовали семейные, интимные либо иные близкие отношения; поведение преступника серьезно влияет на права и свободы потерпевшего; субъект преступления знает или должен знать, что его поведение будет иметь серьезное влияние на потерпевшего.

Считается, что преступник и потерпевший находятся в семейных, интимных либо иных близких отношениях, если наличествует один из следующих признаков:

- они находятся (находились) в интимных отношениях;
- они живут вместе и являются членами одной семьи;
- ранее они находились в интимных отношениях либо проживали совместно – семьей или как близкие люди [8].

Что же касается законодательной отсылки на то, что поведение преступника имеет серьезное влияние на потерпевшего, то такое может наблюдаться в следующих случаях:

- поведение субъекта преступления заставляет потерпевшего бояться, что насилие будет применено повторно;
- поведение преступника вызывает серьезную тревогу или переживания потерпевшего, существенно негативно влияющие на его повседневную деятельность [8].

Для того чтобы указанное преступление имело место, преступное поведение должно осуществляться многократно либо постоянно, систематически.

Существенное негативное влияние на обычную повседневную деятельность может включать, но не ограничивается, такими признаками, как прекращение или изменение общения потерпевшего, ухудшение физического или психического здоровья, изменение режима дня (включая время употребления пищи или занятия домашними делами, посещение школы), принятие мер защиты себя или своих детей, изменения в моделях труда, рабочем статусе, маршрута до работы [8].

Актуальную практику взаимодействия полиции с обществом в преодолении проблемы домашнего насилия вводит так называемый «Закон Клэр»: каждый может обратиться в полицию, чтобы проверить, имеет ли партнер «насильственное прошлое», а полиция обязана провести по таким запросам специальную проверку и по ее результатам проинформировать заявителя [9].

Дела о домашнем насилии рассматривает суд магистрата (местный суд). Среди возможных решений по делу является прохождение программы реабилитации, штраф или содержание под стражей. К специальным ограничениям относится решение о запрете контактов субъекта преступления с жертвой и/или недопуске его в семейное жилье сроком до 28 суток. Программа реабилитации находится в ведении Службы пробации.

Как представляется, положительными элементами системы уголовно-правового противодействия домашнему насилию в Великобритании является возможность запрета контактов агрессора с жертвой, недопуска его в семейное жилье и возможность проверки партнера на насильственное прошлое. Такие нормы целесообразно имплементировать и в законодательство Республики Казахстан.

Далее представляется целесообразным рассмотреть опыт уголовно-правового противодействия домашнему насилию во Франции [10; 11], где исследуемое явление стало общегосударственной

проблемой, что, сходно с казахстанской ситуацией, обусловило необходимость усиления ответственности за насильственные действия в отношении членов семьи.

В апреле 2006 г. в УК Франции [12] было включеноотягчающее обстоятельство для всех насильственных преступлений против личности – их совершение в отношении супругов и партнера. Это положение распространяется также на партнеров, находящихся в квазисемейных отношениях без регистрации брака, при условии, что правонарушение совершено тогда, когда пара находилась вместе, или после развода (разрыва), и совершено в связи с существующими (существовавшими) отношениями между субъектом преступления и потерпевшим.

Указанный квалифицирующий признак предусмотрен и квалифицированными составами таких преступлений, как пытки или варварство (ст. 222-3); причинение смерти без предварительного умысла (ст. 222-8); насилие, повлекшее увечье или инвалидность (ст. 222-10); насилие, приведшее к потере трудоспособности более чем восемь дней (ст. 222-12); насилие, приведшее к потере трудоспособности менее чем восемь дней (ст. 222-13), убийство (ст. 221-4), изнасилование (ст. 222-24), другое сексуальное посягательство (ст. 222-28). Кроме этого, ст.ст. 222-31-1 и 222-31-2 УК Франции предусматривают ответственность за такой вид сексуального насилия в семье, как инцест, совершенный в отношении несовершеннолетних. Совершение этого преступления влечет за собой в том числе и наказание в виде лишения родительских прав. В соответствии со ст. 222-18-3 УК Франции, подлежит уголовному наказанию угроза любым способом совершить преступление против супруга, сожителя, партнера.

В целях защиты потерпевших от домашнего насилия, во Франции предусмотрена возможность принудительно выселения субъекта домашнего насилия в случае, если его поведение остается угрожающим, либо если он осужден за домашнее насилие. Более того, согласно ст. 138-9 Уголовного процессуального кодекса Франции [13], представляется возможным временное или постоянное прекращение совместного проживания субъекта преступления и потерпевшего до начала судебного разбирательства с запретом любых контактов между ними.

Отдельные из обозначенных мер противодействия домашнему насилию во Франции могут быть рассмотрены в качестве положительного примера для Республики Казахстан. Среди них – признание совершения преступления в отношении супругов или партнера отягчающим обстоятельством по всем насильственным преступлениям против личности; возможность выселения субъекта преступления из совместного жилья в ходе разбирательства, до вынесения приговора по делу; криминализация инцеста и угроз совершения преступления в отношении супруга, сожителя, интимного партнера.

Что же касается польской системы противодействия домашнему насилию, то согласно УК Польши [14], домашнее насилие выделяется в качестве отдельного состава преступления. Статья 207 УК Польши, которая содержится в разделе XXVI «Преступления против семьи и опекуна», устанавливает, что лицо, причинившее физический или психологический вред члену семьи или другому лицу, которое постоянно или временно находится в зависимости от виновного, подлежит наказанию в виде лишения свободы сроком от 3 месяцев до 5 лет. Если же субъект преступления действовал с особой жестокостью, то срок наказания в виде лишения свободы составляет от 1 до 10 лет. Если пострадавшее лицо пытается совершить самоубийство в результате действий виновника, то срок наказания в виде лишения свободы составляет от 2 до 12 лет.

Такой опыт представляется актуальным и для Республики Казахстан – включение в Уголовный кодекс Республики Казахстан нормы, устанавливающей уголовную ответственность за домашнее насилие, позволит повысить степень защищенности участников семейных отношений или близких лиц.

О значимости такого шага отмечают и казахстанские ученые. Например, А.М. Алибекова указывает, что «существует необходимость дальнейшего реформирования норм административного и уголовного законодательства с целью защиты конституционных прав и свобод потерпевших в результате противоправных деяний в сфере семейно-бытовых отношений путем криминализации специальной нормы об ответственности за семейно-бытовое насилие» [15, с. 211].

О факте домашнего насилия может сообщить любое лицо, в том числе и которое подозревает совершение насильственных посягательств в отношении иного человека, и это будет выступать основанием для проведения проверки. В обязанности сотрудников полиции входит проведение с лицом, в отношении которого существует подозрение о совершении домашнего насилия, разъяснительной беседы об уголовной ответственности за соответствующие деяния, а также объяснения необходимости соблюдать требования закона и правила совместного проживания.

Кроме этого, в ноябре 2020 г. в Польше был принят Закон о борьбе с домашним насилием, который ввел такую меру пресечения, как выселение лица, совершившего домашнее насилие, из

общего с потерпевшим жилья, если есть веские причины полагать, что субъект преступления может снова совершить насильственное деяние в отношении потерпевшего. Полномочиями на принятие соответствующего решения наделена полиция, чье распоряжение о запрете нахождения в совместном жилье может быть реализовано максимум в течение 14 дней, но судом этот срок по просьбе потерпевшего может быть продлен [16]. Кроме того, указанный Закон предусматривает возможность изъятия ребенка из семьи социальным работником, если жизнь или здоровье несовершеннолетнего находится в опасности. Решение принимается совместно с работниками полиции, а также врачом, медсестрой или фельдшером. Социальный работник обязан уведомить суд по семейным делам о принятых мерах в течение 24 часов после его принятия, после чего суд выносит решение о дальнейшей судьбе ребенка. На основе Закона о противодействии преступлениям в семье, в 2010 г. была создана «Синяя карта» [17, с. 95], согласно которой можно немедленно сообщить в полицию о совершении домашнего насилия, в результате чего полиция вместе с прокуратурой немедленно совершают действия по устранению угрозы, а именно:

– если преступление совершено лицом, проживающим совместно с потерпевшим, – принимают меры по временному выселению субъекта преступления из совместного жилья;

– если ребенок подвергается жестокому обращению, то он может быть немедленно изъят даже без решения суда с последующим содержанием в больнице или во «временной семье», при условии, что суд в течение 24 часов после изъятия определит дальнейшие действия относительно места пребывания несовершеннолетнего;

– если лицо было осуждено за преступление против жизни, здоровья, половой неприкосновенности ребенка, но освобождено от отбывания наказания, однако продолжает совершать противоправные действия в отношении ребенка, то такая информация немедленно сообщается суду и принимается решение о реальном отбывании наказания, связанного с лишением свободы.

Заключение. В подведение итогов, хотелось бы отметить разнообразие подходов зарубежных законодателей к разрешению проблемы эффективности уголовно-правового противодействия домашнему насилию.

Для выявления действенных способов профилактического и пресекающего воздействия на насильственные проявления в исследуемой сфере, был проанализирован опыт Великобритании, Польши и Франции.

Фактором отнесения преступления к домашнему насилию в выбранных государствах выступает прежде всего специфический субъектный состав, а именно совершение противоправных насильственных действий по отношению к лицам, которые находятся в интимных отношениях, и/или совместно проживают и являются членами одной семьи, или ранее находились в интимных отношениях, были объединены родственными связями и/или совместным проживанием.

В Великобритании и Польше уголовная ответственность за домашнее насилие предусмотрена специальными нормами уголовного законодательства. Вариант установления уголовной ответственности за домашнее насилие в отдельной норме уголовного закона представляется обоснованным, что актуально и для Республики Казахстан.

Перспективной является возможность заимствования польского опыта в отношении форм оценки рисков повторного, а в редких случаях – и первичного совершения домашнего насилия. Для Республики Казахстан внедрение таких способов выявления и противодействия домашнему насилию является актуальным и с точки зрения обеспечения комплексного взаимодействия органов внутренних дел и иных субъектов профилактики соответствующих правонарушений и преступлений.

Во Франции реализуется в рамках ответственности за насильственные преступления. При этом, во Франции совершение насилия в отношении супруга и партнера является отягчающим обстоятельством для всех насильственных преступлений против личности.

По результатам анализа опыта уголовно-правового противодействия домашнему насилию в Великобритании, Франции и Польше, представляется целесообразным рассмотрение вопроса о допустимости заимствования включения в законодательство Республике Казахстан следующих положений:

– включения в Уголовный кодекс Республики Казахстан нормы, предусматривающей уголовную ответственность за совершение домашнего насилия;

– признания совершения преступления в отношении супругов или партнера отягчающим обстоятельством по всем насильственным преступлениям против личности;

– принятия решения о временном запрете проживания субъекта домашнего насилия совместно с потерпевшим;

– возможности проверки любого лица на насильственное прошлое.

Список использованных источников

1. Опубликовано большое интервью Токаева: о чем говорил президент // Интернет ресурс: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2053613-opublikovano-bolshoe-intervyu-tokaeva-o-chem-govoril-prezident/>, дата обращения: 17.05.2024.
2. «Закон Салтанат», или Почему в Казахстане ужесточили законодательство о домашнем насилии // Интернет ресурс: <https://informburo.kz/cards/zakon-saltanat-ili-pocemu-v-kazaxstane-uzestocili-zakonodatelstvo-o-domasnem-nasilii>, дата обращения: 23.04.2024.
3. «Такой жестокости я еще не видела» Казахстан захлестнула волна домашнего насилия. Почему власти не в силах остановить ее? // Интернет-ресурс: https://lenta.ru/articles/2024/01/25/kaz_nasilie/, дата обращения: 06.05.2024.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2023 года № 409 «О Плане действий в области прав человека и верховенства закона» // Егемен Қазақстан газеті. – 2023. – 11 декабря. – № 236 (30715).
5. Domestic Violence, Crime and Victims Act 2004 // Интернетресурс: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/28/contents>, дата обращения: 29.04.2024.
6. The Code for Crown Prosecutors // Интернетресурс: <https://www.cps.gov.uk/publication/code-crown-prosecutors>, дата обращения: 11.05.2024.
7. Serious Crime Act 2015 // Интернет ресурс: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/contents>, дата обращения: 15.05.2024.
8. Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship // Интернетресурс: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/controlling-or-coercive-behaviour-intimate-or-family-relationship>, дата обращения: 09.05.2024.
9. Clare's law to become a national scheme // Интернетресурс: <https://www.gov.uk/government/news/clares-law-to-become-a-national-scheme>, дата обращения: 07.05.2024.
10. «Молчание убивает» Француженки все чаще становятся жертвами домашнего насилия. Власти и полиция бездействуют // Интернет-ресурс: <https://lenta.ru/articles/2019/12/01/france/>, дата обращения: 02.05.2024.
11. Макрон пообещал освободить Францию от домашнего насилия // Интернет ресурс: <https://360.ru/news/mir/makron-poobeschal-osvobodit-frantsiju-ot-domashnego-nasilija/>, дата обращения: 24.04.2024.
12. Codepénal (France) (Version en vigueur au 20 mai 2024) // Интернет ресурс: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2024-05-20, дата обращения: 20.05.2024.
13. French code of criminal procedure (Version en vigueur au 20 mai 2024) // Интернетресурс: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/, дата обращения: 20.05.2024.
14. The Criminal Code of Poland (Kodeks karny) (1997) // Интернетресурс: <https://arslege.pl/kodeks-karny/k1/>, дата обращения: 01.05.2024.
15. Алибекова А.М. К вопросу об ужесточении ответственности за семейно-бытовое насилие // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан. 2023. №4(77). С. 201-213.
16. В Польше вступил в силу закон о борьбе с домашним насилием // Интернет ресурс: <https://regnum.ru/news/3128634>, дата обращения: 13.05.2024.
17. Акимжанов Е.С. Административно-правовая защита от домашнего насилия в Республике Казахстан: дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2023. – 261 с. Интернет-ресурс: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59957389/>, дата обращения: 30.04.2024.

Сведения об авторе

Акимжанов Е.С. – Костанайская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева, заместитель начальника кафедры уголовного процесса и криминалистики, кандидат юридических наук.

Акимжанов Е.С. – Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты.

Akimzhanov E.S. – Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev, Deputy Head of the Department of Criminal Procedure and Criminology, Candidate of Law Sciences.

А.А. Абдихаликов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ САЛАСЫНДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақала тұтынушылық несиелеу саласындағы алаяқтыққа қарсы тұру мәселесіне арналған. Қарыз қаражатын қайтармау мәселесі қазіргі уақытта өте маңызды және өзекті болып қала береді. Сондықтан біз осы мақалада тұтынушылық несиелеу саласындағы құқықтық реттеуді, тұтынушылық несиелеу саласындағы алаяқтыққа қарсы іс-қимыл бойынша халықаралық тәжірибені бағалауды және талдауды қарастырдық. Жоғарыда айтылғандардың негізінде бұл мақала заң ғылымы үшін де, Қазақстан Республикасы ІІМ практикалық қызметкерлері үшін де өзекті болып табылады деп есептейміз.

Түйінді сөздер: мақала, тұтынушылық несиелеу, алаяқтық, банк, алаяқтар, қарыз, қылмыс.

Проблемы противодействия мошенничеству в сфере потребительского кредитования

Данная статья посвящена проблеме противодействия мошенничеству в сфере потребительского кредитования. Проблема невозвращения заемных денежных средств в настоящее время остается очень серьезной и актуальной. Мы в данной статье поэтому рассматривали правовое регулирование в сфере потребительского кредитования, оценку и анализ международного опыта по противодействию мошенничеству в сфере потребительского кредитования. На основании вышеизложенного полагаем, что данная статья является актуальным как для юридической науки, так и для практических сотрудников МВД Республики Казахстан.

Ключевые слова: статья, потребительский кредит, мошенничество, банк, мошенники, заем, преступление.

Problems of countering fraud in the field of consumer lending

This article is devoted to the problem of countering fraud in the field of consumer lending. The problem of non-repayment of borrowed funds currently remains very serious and urgent. Therefore, in this article we considered the legal regulation in the field of consumer lending, assessment and analysis of international experience in countering fraud in the field of consumer lending. Based on the above, we believe that this article is relevant both for legal science and for practical employees of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: article, consumer credit, fraud, bank, fraudsters, loan, crime.

Кіріспе. Несие қаражатын қайтармау мәселесі қазіргі уақытта өте маңызды және өзекті болып қала береді. Банктер және басқа несиелік ұйымдар несие алушы әртүрлі себептермен (субъективті немесе объективті) алынған несие бойынша соманы өтемегенде немесе несие ұйымдарының көз тасасынан жоғалып кеткенде шығынға ұшырайды. Кейбір жағдайларда бұл несие алушының өмірлік жағдайына байланысты (тұрақты табыстың жоғалуы, жұмыстың өзгеруі, оның уақытша немесе тұрақты болмауы). Бірақ, біздің жағдайда, ақшалай қаражатты алдын ала арам пиғылды ниетпен алған және несиелік берешекті өтеуден саналы түрде жалтарған несие алушылар қызығушылық тудырады.

Әдістеме. Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін несие беру саласында, банк және банк қызметін реттейтін заңнамалар, азаматтық құқықтық қатынастар саласындағы құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық құқық ережелерін танудың диалектикалық әдісі құрайды. Зерттеу барысында логикалық, сауалнамалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтік және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. Тұтастай алғанда, тұтынушылық несие әдеттегіден еш айырмашылығы жоқ. Несие алушы банк немесе өзге несиелік ұйым талап еткен құжаттарды ұсынады. Оларды қарау қорытындылары бойынша несие беру (немесе беруден бас тарту) туралы шешім қабылданады. Алайда, құжаттарды зерделеу уақыты, мысалы, жылжымайтын мүлік сатып алуға несие алуға қарағанда әлдеқайда аз кетеді. Сонымен қатар, банк немесе басқа несиелік ұйым ешқандай түсіндірмесіз тұтынушылық несие беруден бас тарту құқығын өзіне қалдырады.

Банк саласында несиелік карта бойынша алаяқтық жыл сайын миллиардтаған доллар тұратын күрделі мәселе болып табылады. Банк саласы киберқауіпсіздікті қорғауды күшейтуді өзінің басымдығына айналдырды [1, 3 б].

Қазақстан Республикасындағы нарықтық қатынастарды дамытудың қазіргі кезеңі, экономикада ғана емес, қоғамда да болып жатқан басқа да өзгерістер қоғамдық қатынастар жүйесіндегі терең өзгерістермен сипатталады [2, 24 б].

Әдетте, банк немесе басқа несиелік ұйым әлеуетті несие алушыдан жеке басын куәландыратын құжаттарды, кірістер туралы анықтаманы, сондай-ақ өз қолымен толтырылған өтінішті талап етеді. Жақында мобильді қосымшалар мен банктердің және басқа несиелік ұйымдардың интернет-ресурстары арқылы онлайн-несиелеу кеңінен қолданыла бастады.

Тұтынушылық несиені алудың қарапайымдылығы мен ыңғайлылығы арам пиғылда адамдардың теріс пайдалануының жалпы себептері болып табылады. Біздің байқағанымыздай, мұндай теріс пайдаланудың негізгі бөлігі дамыған инфрақұрылымы бар ірі қалаларға тиесілі. Несиені арам пиғылда алған жағдайда, сауда ұйымы, егер ол тауарды сатып алушыға тапсырған болса, банк немесе өзге несиелік ұйым тарапынан оның толық құнын төлемей қалу тәуекеліне ұшырайды. Егер банк немесе басқа несиелік ұйым ақшаны компанияның шотына аударған болса, онда шығындарды банктер немесе басқа несиелік ұйымдар көтереді. Сонымен бірге, құжаттары бойынша несие рәсімделген жеке тұлға көптеген қиындықтарға тап болады. Бұл адам банкпен немесе басқа несиелік ұйыммен және құқық қорғау органдарымен жағдайды анықтауға мәжбүр болады.

Негізінен, тұтынушылық несиелік алаяқтық жағдайларын екі санатқа бөлуге болады. Біріншісі - жалған адам арқылы несие алу. Екіншісі - жоғалған, ұрланған немесе жалған жеке куәліктерді немесе төлқұжаттар мен кірістер туралы анықтамаларды пайдалану.

Жоғарыда аталған әдістер үшін алаяқтардың әрекеттерін алдау және жәбірленушіні адастыру арқылы өзін-өзі байытуға бағыттау белгісі тән. Жоғарыда айтылғандай, банктердің өздері несие алушыларға қойылатын талаптарды жеңілдету арқылы несие беру саласындағы алаяқтық деңгейін арттыруға ықпал етеді. Несиелер несие алушының минималды тексерулерімен беріледі, бұл банктердің жоғары бәсекелестігімен байланысты, мұнда әр ұйым клиенттерді көптеп тартуға тырысады, осылайша сапалық емес, сандық сипаттамаларға бәс тігеді. Сондай-ақ, банктерге несие алушылар тарапынан алаяқтық операциялардың болу фактілерін жариялау тиімді емес, осыған байланысты олар жақсы беделді сақтау үшін мұны мұқият жасыруға тырысады. Егер банктің қандай да бір себептермен қарызды өндіріп алу мүмкіндігі болмаса, қарыз үмітсіз деп танылады және борышкерге кешіріледі. Шығынға ұшырамау үшін банк ұйымдары адал несие алушылар зардап шегетін несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді көтереді. Тұтынушылық несие - бұл өзіңіздің немесе отбасыңыздың тауарларын сатып алу үшін банктен немесе басқа несиелік ұйымнан қарызға алатын ақша. Тұтынушылық несие тек жеке тұлғаларға беріледі.

Сонымен қатар, тұтынушылық несиелер бар. Оларды микроқаржы ұйымдарынан, несиелік тұтыну кооперативтерінен және ломбардтардан алуға болады. Шын мәнінде, бұл несие сияқты, бірақ несие шарттары несие шарттарынан мүлдем өзгеше болуы мүмкін. Тұтынушылық несиені белгілі бір сатып алу үшін де алуға болады, яғни мақсатты және алдағы шығындарды нақтыламай алуға болады.

Мысалы, егер жиһаз немесе электроника дүкенінде POS несиесін рәсімдесеңіз, банк ақшаны тікелей сатушыға аударады. Бұл мақсатты несие. Егер сіз несие немесе қарыз алсаңыз және оны не үшін жұмсағаныңыз туралы есеп бермесеңіз, ол мақсатсыз болып саналады. Мақсатты несиелер бойынша мөлшерлемелер төмен болуы мүмкін, әсіресе бұл дүкен мен банктің серіктестік бағдарламасы болса. Үлкен сомаға несие алған кезде, банк әдетте оны қайтарып алуыңызға қосымша кепілдіктер қажет.

Несие бойынша кепілдік - бұл автокөлік немесе басқа мүлік сияқты кепіл немесе басқа адамдардың кепілгерлігі болып табылады. Егер затты банкте кепілге қойсаңыз, оны пайдалануды жалғастыра аласыз, бірақ оны сата алмайсыз немесе бере алмайсыз. Сонымен қатар, банк одан сақтандыруды сұрай алады. Бірақ кепілдендірілген несиелер бойынша пайыздар, әдетте, қамтамасыз етілмегендерге қарағанда төмен. Бөлу мерзімі бар несиелер және қарыздар, әдетте, өте қатты ерекшеленеді. Микроқаржылық ұйымдарға қысқа мерзімді болып саналады және қарыз 30 күнге дейін ("жалақы"), сондай-ақ банктердің қысқа мерзімді несиелер бір жылға дейін беріледі. Мерзімді несие қарыз бойынша пайызға қатты әсер етеді. Әдетте көп мерзімге төмен пайызға беріледі.

Егер сізде кепілгерлер болса, мүлікті кепілге қалдыруға немесе банктің пайдасына сақтандыруға дайын болсаңыз, онда несие немесе қарыз сомасы одан да көп болуы мүмкін. Өйткені, бұл жағдайда банк аз тәуекелге барады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде несие беру саласындағы алаяқтық үшін жазаны көздейтін жеке бап жоқ. Несие беру, оның ішінде тұтынушылық несие беру саласындағы алаяқтық үшін «алаяқтық» яғни Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабының тиісті бөлігі негізінде жауапкершілік көзделген. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық Кодексінің 190-бабында алаяқтық деп бөтеннің мүлкін ұрлау немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтеннің мүлкін алу түсініледі [3].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы №6 нормативтік қаулысының 1-бабында заң шығарушы алаяқтықтың міндетті белгісі кінәлі адамның пайдакүнемдік мақсатының болуы, яғни біреудің мүлкін құқыққа қарсы және өтеусіз өз меншігіне, не оған құқықты өз пайдасына, не басқа адамдардың пайдасына айналдыруға ұмтылу болып табылатынын тікелей көрсетеді.

Алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы, оның әсерінен мүліктің иесі немесе басқа иесі мүлікті немесе оған құқықты басқа адамдарға өз еркімен береді [4]. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының аталған нормативтік қаулысының 2-бабына сәйкес алдау бөтеннің мүлкін ұрлау немесе бөтеннің мүлкіне құқық алу мақсатында алаяқтық жасау тәсілі болып табылады. Алдау кінәлінің мүліктің меншік иесін немесе өзге де иесін алдауына қасақана жалған, шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтерді хабарлаумен не мүліктің меншік иесіне не иесіне хабарлануы тиіс, мүліктің иесінде немесе өзге тұлғада мүліктің кінәлі адамның иелігіне өтуінің заңдылығы туралы қате түсінік туғызатын және (немесе) шынайы фактілерді жасырудан тұруы мүмкін [4].

Алдау нәтижесінде мүліктің иесі немесе басқа иесін жаңылыстыра отырып, мүлікті кінәлі адамға өз еркімен береді, бұл үшін негіз бар және ол өз мүддесі үшін әрекет етеді деп санайды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты нормативтік қаулысының 3-тармағына сәйкес, алаяқтық тәсілі ретінде сенімді теріс пайдалану кінәлінің өзі мен меншік иесі немесе мүлкі қарауындағы өзге тұлға арасында туындаған сенімді басқа біреудің мүлкін немесе оған құқықты пайдакүнемдік ниетпен заңсыз алу мақсатында пайдалануы болып табылады [4].

Мүлік иесінің немесе басқа адамның алаяққа деген сенімі әртүрлі жағдайлардан туындауы мүмкін: жеке танысу, туыстарының және басқа адамдардың ұсыныстары, кінәлінің қызметтік жағдайы және т.б [5].

Жеке тұлғаларды тұтыну мақсаттарына несие беру саласында алаяқтық жасаған кезде ақша қаражатын иелену жеке тұтынуға немесе тауарларды бөліп-бөліп сатып алуға арналған қарыз шартын жасасу түрімен жасалады. Алдаудың мәні несие алушының несие сомасын және шарт бойынша келісілген пайыздарды қайтару ниетінің болмауы болып табылады [6]. Несие мақсаттары туралы жалған мәліметтерді хабарлаудан басқа, жалған несие алушы ілеспе алаяқтық әрекеттерді жасайды, атап айтқанда банкке шындыққа сәйкес келмейтін ақпаратты қамтитын жалған құжаттарды ұсынады:

- өзінің жеке басы туралы;
- несиені қайтаруға мүмкіндік беретін кіріс көздері туралы;

Несие алушының жеке басына және несиелік қабілетіне қатысты жалған құжаттардың ішінде алаяқтар мыналарды ұсынады:

- жеке куәлік
- төлқұжат;
- ұйымды, несие алушының лауазымын және оның жалақысының мөлшерін көрсете отырып, жұмыс орнынан анықтама [7];

Несиелеу саласындағы алаяқтық әрекеттердің тәжірибесін талдай отырып, осындай алаяқтық әрекеттерге қатысатын адамдардың келесі санаттарын ажыратуға болады:

а) жалған құжаттар немесе басқа біреудің (жоғалған) жеке куәліктері бойынша несие алатын жалғызбасты алаяқтар;

б) әртүрлі түрдегі алаяқтық куәліктердің әсерінен басқа адамға беру үшін өзінің жарамды жеке куәлігі (паспорты) бойынша несие алатын азаматтар;

в) ұйымдасқан қылмыстық топ пайдаланатын қолдан жасалған құжаттар;

г) қамтамасыз етілмеген азаматтарды, сондай-ақ әлеуметтік емес өмір салтын ұстанатын азаматтарды өз құжаттары бойынша несиелер алуға көндіретін адамдар. Әдетте, мұндай адамдар несие алушыларды несиені қайтартуға көндіреді. Олар несие алушылардан (бөгде адамдардан) алынған ақшаны немесе тауарларды алып, оларға елеусіз сыйақы қалдырады;

д) сатып алушылар сатып алған тауарларға ақы төлеу үшін несиелік шарттар жасасуға банк уәкілеттік берген сауда ұйымының қызметкерлері;

е) несиелік ұйымдардың қызметкерлері.

Қылмыскерлер құжаттардағы деректерді пайдаланатын ондаған схемаларды ойлап табады [8]. Осы күнге дейін мыңдаған қазақстандық олардың қармағына түсті. Оларға берілген сомалар кейде миллионға жетуі мүмкін. Жәбірленушілер бұл туралы бірнеше айдан кейін ғана біледі. Банктер несиелер осылай берілмейді деп сендіреді. Тек куәлік беру жеткіліксіз. Несиелік ұйымдарда бірнеше кезеңмен тексеру жүргізіледі. Менеджерлер клиенттің барлық деректерін өңдеп, сыртқы түрін де, қолжазбасын да салыстыруы керек. Егер жеке куәлік бойынша берілген клиенттердің деректері немесе сауалнамалық деректер бойынша сәйкес келмесе, клиентке бас тарту келеді немесе егер осы клиенттің бар екендігіне күмән туындаса немесе жалған құжаттар ұсынылса, онда алаяқтыққа қарсы күрес жөніндегі банктің бөлімшесі несиені ресімдеу кезінде бірден келуі мүмкін.

Сондықтан банкирлер қазақстандықтарға кем дегенде екі айда бір рет өзінің несиелік тарихын тексеруді ұсынады. БАҚ-тағы және олардың ресми сайттарындағы полиция қызметкерлері де құжаттарын мұқият қадағалауға шақырады. Жоғалған төлқұжат алаяқтар қылмыстық мақсатта, соның ішінде несие алу үшін пайдалана алады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 4-бабына сәйкес жалған құжаттарды ұрлау кезінде пайдалану алдаудың бір түрі болып табылады [5]. Басқа адам жасаған жалған ресми құжатты пайдалана отырып жасалған алаяқтық толығымен алаяқтық құрамымен қамтылады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабы) және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 385-бабы бойынша қосымша біліктілікті талап етпейді (жалған құжаттарды, мөртабандарды, мөрлерді, бланкілерді, пошта төлемінің мемлекеттік белгілерін, мемлекеттік наградаларды қолдан жасау, дайындау немесе өткізу). Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі №8 «Жымқыру туралы істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысының 19-тармағына сәйкес - алаяқтық кезінде алдау көрінеу жоқ фактілер туралы қасақана жалған мәлімдемеде не істің мән-жайлары бойынша мүліктің меншік иесіне не иесіне хабарлануы тиіс фактілерді жасыруда көрініс табуы мүмкін [5].

Алдау кінәлінің нақты ниетіне де, тауардың саны мен сапасына, қылмыс субъектісінің жеке басына және жәбірленушіні адастыруы мүмкін басқа жағдайларға да қатысты болуы мүмкін [9].

Қорытынды. Несиеге алынған ақшаны қайтармау мәселесі қаржылық және құқықтық контекстегі ең өткір және жан-жақты мәселелердің бірі болып қала береді. Оның шешімі заңнаманы жетілдіруді ғана емес, сонымен қатар несие берушілер мен қарыз алушылар арасындағы белсенді ынтымақтастықты, сондай-ақ шарттар жасасу кезіндегі тәуекелдерді мұқият бағалауды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Несие берушілердің қарызды басқарудың тиімді стратегияларын қолдануы және шығындарды азайту үшін барлық қол жетімді құралдарды қолдануы маңызды. Қарызды өндіріп алу процесін жеңілдетуге және қаржылық міндеттемелерді орындамағаны үшін жауапкершілікті күшейтуге бағытталған заңнамалық өзгерістер де шешуші рөл атқарады.

Дегенмен, тұрақты және сенімді жүйені құру үшін екі тараптың да — несие берушілердің де, несие алушылардың да адалдық пен ашықтық қағидаларын сақтауы маңызды, бұл болашақта осындай мәселелердің туындау қаупін азайтуға көмектеседі. Кешенді және салмақты тәсілмен ғана несие қаражатын қайтармау мәселесін тиімді шешуге болады, оның несие берушілер үшін де, несие алушылар үшін де жағымсыз салдарын азайтады және тұтастай алғанда қаржы жүйесінің тұрақтылығына ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Btoush et al. (2021) Btoush E, Zhou X, Gururajan R, Chan KC, Tao X. A survey on credit card fraud detection techniques in banking industry for cyber security. 2021 8th International Conference on Behavioral and Social Computing (BESCom); Piscataway: IEEE; 2021. pp. 1–7.
2. Сейлханова С.А. Экономикалық қызмет саласындағы трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес жүргізу мәселелері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова. – Алматы. - 1(66). - 2021. – 23-27 б.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 03.07.2014 жылғы № 226-V // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілердің ақпараттық құқықтық жүйесі // Электрондық ресурс: <https://www.adilet.zan.kz> (01.05.2024).
4. О судебной практике по делам о мошенничестве Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 // Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (01.07.2024).
5. О судебной практике по делам о хищениях Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года №8 // Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (01.07.2024).
6. Борзенков Г.Н. Преступления против собственности // Человек и закон. 1998. -№ 4. - С. 51-54.
7. Бойко П. «Банкроты» и «мошенники» // Национальный банковский журнал, 2006. март. - С. 80.
8. Васильев А. Проблемы методики расследования отдельных видов, преступлений // Соц законность. 1975; -М С-С. 63:
9. Гурьев В.В., Спирин Г.М. Борьба с мошенничеством — один из приоритетов. // Вестн. МВД России. 1998. - № 4. - С. 61-64.

Автор туралы мәліметтер

Абдихаликов А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есбұлатов атындағы Алматы академиясы Киберқылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша мамандар даярлау орталығының бастығы полиция полковнигі, философия докторы (PhD).

Абдихаликов А.А. - Начальник центра по подготовке специалистов по противодействию киберпреступлениям Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, полковник полиции, доктор философии (PhD).

Abdikhalikov A.A. - Head of the Center for Training specialists in countering Cybercrime of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Police Colonel, Doctor of Philosophy (PhD).

S. Daubassov¹, G.T. Alaeva², R.B. Turysbek¹

¹Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan

²Turan University, Almaty, Kazakhstan

COUNTERFEIT CURRENCY IN KAZAKHSTAN AND THE UNITED KINGDOM: A COMPARATIVE ANALYSIS

Counterfeit currency has existed alongside the lawful production of money. Economically, counterfeit currency poses a risk to both Kazakhstan and the United Kingdom. In this paper, focus has been placed on the issues of counterfeit money, legal regulation, and methods of prevention in both nations. Despite a plethora of research literature conducted into counterfeit currency within nation states, there is scant research published comparatively between nations. This paper aims to identify the parallels and differences of counterfeit currency in both nations. This paper is intended to serve as a reference in Kazakhstan's strategy for combating the prevalence of counterfeit currency.

Keywords: Counterfeit Currency; Crime Prevention; Circulation; Authenticity; Rate of Counterfeiting.

Қазақстан мен Ұлыбританиядағы ақшаны фальсификациялау: салыстырмалы талдау

Жалған валюта жасау әрқашан заңды ақша өндірумен қатар болған. Экономикалық тұрғыдан алғанда, жалған ақша Қазақстанға да, Ұлыбританияға да қауіп төндіреді. Бұл мақалада екі елдегі жалған ақша жасау проблемалары, құқықтық реттеу және алдын алу әдістері қарастырылған. Аталған елдерде валютаны жалған жасау туралы зерттеу әдебиеттерінің көптігіне қарамастан, еларалық салыстырмалы зерттеулер өте аз жарияланды. Бұл мақаланың мақсаты – екі елдегі валюталық контрафактілік параллельдер мен айырмашылықтарды көрсету. Мақала Қазақстанның жалған ақшаның таралуына қарсы күрес стратегиясына анықтамалық материал ретінде қызмет етуге арналған.

Түйінді сөздер: жалған ақша; қылмыстың алдын алу; айналым; түпнұсқалық; жалғандық деңгейі.

Подделка валют в Казахстане и Великобритании: сравнительный анализ

Подделка валют существовала всегда наряду с законным производством денег. С экономической точки зрения фальшивая валюта представляет риск как для Казахстана, так и для Великобритании. В данной статье основное внимание уделяется проблемам фальсификации денег, правовому регулированию и методам предотвращения в обеих странах. Несмотря на обилие исследовательской литературы, посвященной подделке валюте внутри данных государств, сравнительного исследования между странами опубликовано очень мало. Целью данной статьи является выявить параллели и различия фальсификации валют в обеих странах. Этот документ призван служить справочным материалом для стратегии Казахстана по борьбе с распространением фальшивых денег.

Ключевые слова: фальшивая валюта; предотвращение преступления; тираж; подлинность; уровень подделок.

Introduction. Counterfeit currency has existed immemorially alongside the legal production of currency. The act of counterfeiting has historical origins that predate forms of physical currency used today [1]. Counterfeit currency is produced without the legal authorisation of a state and is an attempt to deceive by masquerading as a genuine counterpart. There is a myriad of reasons as to why individuals, organisations, and even governments engage in illegal counterfeit practices, but the most common reason is for financial gain. In its most recent report, Interpol states that the business of counterfeiting currency is a highly lucrative endeavour, and funds gained from the practice can be used for financing illegal activities [2]. For both the Republic of Kazakhstan and the United Kingdom, counterfeit currency poses an economic, social, and political threat. There is well-documented research into the history of counterfeit currency globally and within national borders. However, there is scant research in a comparative manner between states, namely, the United Kingdom and the Republic of Kazakhstan. The rationale underpinning this article is that to date, a lack of research and the lack of synthesis between ideas, approaches, and methods between the two nations and their respective ministry of justices does not facilitate proactive measures in reducing the amount of counterfeit currency in the respective nations. Therefore, this article aims to observe the issues of counterfeit currency, legal regulation, and methods of prevention in both Kazakhstan and the United Kingdom.

Regarding Kazakhstan, it is important to highlight that during the Soviet era, there were no instances of counterfeit banknotes, and no authenticity checks were performed [3]. Archival records show that the lone instance of attempts to counterfeit metal coins with a face value of 50 Kopeika (0.001 GBP) in East Kazakhstan was swiftly repressed [3].

The main part. Kazakhstan achieved independence on December 16, 1991, which necessitated the establishment of its own currency. Consequently, on November 15, 1993, the tenge was introduced as the official currency. However, the previous Soviet Rubles, colloquially referred to as "wooden" by the populace, continued to circulate concurrently. Simultaneously, it is noteworthy that among the majority of nations comprising the former USSR republics, the presence of the colloquially termed "wooden" Rubles in circulation had significantly diminished. Consequently, there was a substantial influx of decommissioned Rubles originating from various regions within the former Soviet Union into Kazakhstan, including a significant number of counterfeit banknotes [4].

The issuance of banknotes in Kazakhstan is regulated by the National Bank. According to the latest report [5], in 2021 the National Bank of Kazakhstan and the second-tier banks sold 519 counterfeit banknotes (513 banknotes and 6 coins) worth 1,577,400 tenge (equivalent to £2965). This is 37% less than in 2020 (823 counterfeit notes). In addition, the National Bank reports that 355 counterfeit notes, or 68% of all recognised counterfeit notes, were found in Almaty in 2021 [5]. This figure corresponded with 32 percent of the entire amount of identified fake currency—164 counterfeit banknotes—were discovered in other locations. By the end of 2021, the counterfeit rate was 1.03 ppm. Compared to 7ppm in the Russian Federation, and 15ppm in the European Union, this amount represents a low level of counterfeiting in Kazakhstan [5].

According to official statistics, there aren't many documented and confirmed economic crimes [6]. However, Kazakhstan has a serious issue with counterfeit money. One of the major issues is that Kazakhstani residents are ignorant of the key characteristics of a banknote's authenticity. People who receive counterfeits rarely notify the authorities or the bank. When someone attempts to dispose of a bill in the same way they obtained it despite noticing clear signs that it is counterfeit, it may be perceived to be the selling of counterfeit money.

In the United Kingdom, the issue of counterfeit money is not prevalent, but still high amongst other relatively developed nations and reached its peak in 2008 of over 300 parts per million [7]. In 2022, the usual rate of counterfeiting was less than 0.0042%, which is equivalent to fewer than 1 in 24,000 banknotes. The counterfeit banknotes had a face value of around £4.4 million, and approximately 199,000 of them were removed from circulation. There are around 4.7 billion real banknotes in circulation at any given moment, each of which has a face value that is notionally equivalent to £82 billion [8].

Since 2019, there has been a significant reduction in the amount of counterfeiting that takes place due to a combination of factors including the introduction of polymer banknotes that are more robust and the subsequent withdrawal of the older paper designs, successful police action on the sources and distribution of counterfeits, and the general shift towards the use of electronic payment methods.

Currently, the counterfeiting of currency remains one of the most pressing legal and social challenges in Kazakhstan. As noted, the National Bank of Kazakhstan is tasked with currency regulation and control. The laws of the government and the resolutions of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan constitute the primary legal framework (law on "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan", 1995; resolution "On approval of the Rules for determining the solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan", 2003; government decree "On the Program for Combating Crime in

the Economy in the Republic of Kazakhstan for 2005-2007", 2004; and others) [9]. The Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2017, No. 230 "On the approval of Rules of determination of solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan" is one of the most recent legal acts pertaining to this subject. Paragraph 21 of the Resolution specifies that "counterfeit banknotes and coins are converted banknotes, as well as banknotes and coins that have signs of forgery". The indications specified in paragraphs 22 and 23 of the Resolution are among the explicit warning signs for counterfeit banknotes and coins, which are texts or images that alter the visual value of banknotes, as well as banknotes composed of multiple fragments, one of which is fraudulent. However, the resolution is a very technical document, and such definitions and descriptions of counterfeit currency are insufficient because they do not narrowly or effectively advance the nation's interest in addressing the issue.

It is also important to mention that in 2010, Kazakhstan ratified the International Convention for the Suppression of Counterfeiting Banknotes and its Protocol, adopted on April 20, 1929, in Geneva, with the following reservation: "Within the framework of this International Convention, the Republic of Kazakhstan cooperates on issues of mutual legal assistance, prosecution, and extradition with the central bureaus of other states through the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan" (law on "On the Ratification of the International Convention against Counterfeiting Money and its Protocol", 2010) [10]. The International Convention is a fundamental international act in the field of combating the counterfeiting of banknotes. Thus, the accession of Kazakhstan to this international document will allow the country's law enforcement agencies to expand their capabilities in the search and extradition of persons who have fled from criminal prosecution abroad.

Clearly, counterfeiting is illegal and has serious consequences in Kazakhstan. The creation, possession, circulation, and sale of counterfeit cash are all crimes punishable by law. The offence is prohibited by Article 231 of Chapter 8, "Criminal Offenses in the Economic Field" [11]. The punishment varies. For instance, production or storage with the intent to sell, the sale of counterfeit bank notes and coins of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, state securities, or other securities denominated in the currency of the Republic of Kazakhstan or foreign currency are punishable by incarceration for up to five years, with or without confiscation of property. If identical acts were committed by a group of people repeatedly, on an expansive scope, with transmission through the Republic of Kazakhstan's state border, they are to be punished with imprisonment for a term of five to ten years and property forfeiture.

Counterfeit practices are a serious crime within the United Kingdom as well and counterfeiters are met with severe consequences. In 1981, the government of the United Kingdom passed, to date, its most recent iteration of acts to tackle counterfeiters: The Forgery and Counterfeiting Act 1981. This revised act repeals the Forgery Act of 1913 and seeks to make illegal the counterfeiting of money as well as documents, contracts, and audio and visual media [12]. Cowley remarks that the Forgery Act of 1913's archaic and outdated provisions are replaced with the contemporary, simplified, and streamlined provisions of Part I of the 1981 Act, which make major modifications to the law of forger and associated offences [13].

The 1981 Act establishes the following commonly used offences: forgery, copying a false instrument, using a false instrument, using a copy of a false instrument, custody or control of false instruments and manufacture, custody, or control of equipment or materials to make them [14]. In addition to these offences, the 1981 Act also includes specific offences for counterfeiting both notes and coins. Evidently, the 1981 Act and the United Kingdom's wider legal framework for tackling counterfeit currency is comprehensive, clear, and appropriate for deterring and punishing counterfeiters.

In 2014, it was projected that around 3% of the British Pound coins in circulation were counterfeit. In response to this, a new coin was minted. The updated coin featured security enhancements such as two different coloured metals, 12 sides, and the Royal Mint's brand-new iSIS technology, which expected to make the currency the "most secure coin anywhere in the world" [15]. Not only is this coin more difficult and expensive to replicate, but it also makes it much simpler to spot counterfeits.

In 2016, the United Kingdom started to issue new polymer banknotes to replace the previous paper banknotes. These new polymer designs include superior security features, most notably a translucent screen and holograms. These features make them more difficult to counterfeit compared to previous reissues [16]. Additionally, polymer banknotes allow for the application of other additional security features such as micro printing, intaglio, offset, letterpress, latent pictures, micro-printing, detailed background patterns, see-through registration, visible and invisible fluorescent characteristics, and metallic, metameric, or metachromic inks [17]. British banknotes also feature a EURion constellation to prevent colour copiers from reproducing counterfeits [18].

The United Kingdom also has a dedicated government wing, the UK National Central Office for the Suppression of Counterfeit Currency and Protected Coins (UKNCO). Part of the National Crime Agency, the

UKNCO helps to assist domestic and international partners with challenges with counterfeits, collates intelligence on counterfeit production and trafficking domestically and internationally, pursues operational activities and provides operational assistance to partners for all UK criminal investigations involving counterfeits, and record and analyse detected counterfeits [19]. The Bank of England also offers free information to vendors and vendees to help them detect counterfeits [20].

Kazakhstan's Tenge banknotes similarly display a variety of anti-counterfeiting measures. The 2017 issue of the 500 Tenge note incorporates a multi-tone watermark of the Samruk, a window, intaglio print, foil, and a security thread [21]. Banknotes with watermarks offer protection against copiers, scanners, and various chemical and mechanical recreation attempts, as well as being easily recognisable by the public. Further anti-counterfeiting measures are incorporated on the 500 Tenge note such as gold intaglio print that Chambers states is unlikely to be replicated by counterfeiters [22].

The 1000 Tenge note, amongst other features, features optically variable ink that changes colour upon tilting [21]. This feature is challenging to counterfeit as precise levels of ink are required for authenticity [22]. The remaining banknotes of the Kazakh Tenge (2000, 5000, 10000, 20000) as well as the 500 and 1000 Tenge notes all incorporate microprinting technology. Microprinting involves printing text at greater resolutions than commercial printers are capable of. When counterfeits are attempted, the lower resolutions available to counterfeiters cause the text to become blurry, thus identifying the illegality of the note. Aside from their myriad of protective features that authorities, automatic teller machines and experts can authenticate, Tenge notes also have a variety of features that aid the public in determining their authenticity. All current issues of Tenge notes are created with embossed elements that can be detected by the visually impaired without optical verification by the public [21].

Conclusion. To conclude, counterfeit currency practices remain a pressing social and legal issue in both the United Kingdom and in Kazakhstan. Counterfeit money not only undermines trust in the monetary system of the respective nations, but also facilitates criminal activities and disrupts legitimate businesses. To effectively combat this problem, collaboration between governments, financial institutions, and law enforcement agencies is crucial. Employing advanced technologies, implementing robust security measures, and raising public awareness are essential steps in safeguarding Kazakhstan and its economy.

List of sources used

1. Finlay, R., & Francis, A. A brief history of currency counterfeiting // RBA Bulletin. – 2019. – September.
2. Interpol. Counterfeit currency // www.interpol.int. – 2023. <https://www.interpol.int/en/Crimes/Counterfeit-currency-and-security-documents/Counterfeit-currency#:~:text=It%20is%20a%20lucrative%20business>
3. Kazakh Research Institute of Forensic Science. Archival materials. Decree of the President of the Republic "On the introduction of the national currency of the Republic of Kazakhstan" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. adilet.zan.kz/rus/docs/U9300001399. Accessed 27 Apr. 2023.
4. Турсумбаев, Ж. Н. Генезис исследования подделки денежных средств расследовании фальшивомонетничества // *Научный компонент*. – 2022. - 3 (15). - С.50-59.
5. National Bank. Security features of the national currency – tenge | National Bank of Kazakhstan. Nationalbank.kz. (2019, November 24) <https://nationalbank.kz/en/news/zashchitnye-elementy-na-banknotah-nacionalnoy-valyuty---tenge>
6. Amanzholova B.A., Bazarova G.S., Kalguzhinova A.M., & Ualieva Z.B. Criminal Policy against Economic Offenses in Kazakhstan // *Journal of Advanced Research in Law and Economics* – 2016. - №5 (19). – С. 972-981.
7. Brown A., Collard S., & Spearritt M. Recent Trends in Banknote Counterfeiting // RBA Bulletin – 2017. – March – P. 67-74.
8. Bank of England (2023). www.bankofengland.co.uk. <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/counterfeit-banknotes>
9. Law of the President of the Republic " On the National Bank of the Republic of Kazakhstan" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z950002155>. Accessed 25 Oct. 2023.
10. Law of the President of the Republic " On the ratification of the International Convention against Counterfeiting Money and its Protocol" - Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347>. Accessed 21 Oct. 2023.

11. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>. Accessed 26 May 2023.
12. Forgery and Counterfeiting Act 1981 CHAPTER 45 ARRANGEMENT OF SECTIONS PART I FORGERY AND KINDRED OFFENCES Offences Section 1. The offence of forgery. 2. The offence of copying a false instrument. 3. The offence of using a false instrument. 4. The offence of using a copy of a false instrument. (n.d.). Retrieved June 4, 2023, from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/45/pdfs/ukpga_19810045_en.pdf
13. Cowley, D. The Forgery and Counterfeiting Act 1981 // The Journal of Criminal Law – 1983. - №47(1) – P. 61-70.
14. The Crown Prosecution Service. (2022). www.cps.gov.uk. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/forgery-and-counterfeiting#:~:text=Section%2018%20Forgery%20and%20Counterfeiting>
15. McCann. Osborne: Wave goodbye to the old pound coin. City A.M – 2014.
16. Bank of England (2020). www.bankofengland.co.uk. Retrieved June 14, 2023, from <https://www.bankofengland.co.uk/explainers/why-are-new-banknotes-made-of-polymer#:~:text=The%20new%20polymer%20notes%20allow>
- 17 Nakamura C. The security printing practices of banknotes – 2010.
18. Nieves J., Ruiz-Agundez I., & Bringas P.G. Recognizing banknote patterns for protecting economic transactions / In 2010 Workshops on Database and Expert Systems Applications – 2010 – August - P. 247-249.
19. National Crime Agency. Counterfeit currency. www.nationalcrimeagency.gov.uk. Retrieved June 15, 2023, from <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/what-we-do/how-we-work/providing-specialist-capabilities-for-law-enforcement/counterfeit-currency#:~:text=Functions%20of%20the%20UK%20National>
20. Bank of England. www.bankofengland.co.uk. <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/counterfeit-banknotes/how-to-check-your-banknotes>
21. National Bank. Security features of the national currency – tenge | National Bank of Kazakhstan. [Nationalbank.kz](https://nationalbank.kz) – 2019. – November 24. <https://nationalbank.kz/en/news/zashchitnye-elementy-na-bank-notah-nacionalnoy-valyuty---tenge>
22. Chambers J., Yan W., Garhwal A. & Kankanhalli M. Currency security and forensics: a survey. Multimedia Tools and Applications – 2015. - №74(11) – P. 4013-4043.

Information about the authors

Daubassov S.- Candidate of Law Sciences, Senior lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal procedure and Criminology (Al-Farabi Kazakh National University).

Alaeva G.T. - Candidate of Law Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence and International Law, licensed forensic expert (Turan University).

Turysbek R.B. - Master of Law, Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology (Al-Farabi Kazakh National University).

Даубасов С.Ш. - қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушысы (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).

Алаева Г.Т. - заң ғылымдарының кандидаты, құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының профессоры (Тұран университеті).

Тұрысбек Р.Б. - қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).

Даубасов С.Ш. - кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики (КазНУ им.аль-Фараби).

Алаева Г.Т. - кандидат юридических наук, профессор кафедры юриспруденции и международного права (Университет Туран).

Тұрысбек Р.Б. - преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики (КазНУ им.аль-Фараби).

С.М. Жолдаскалиев¹, М.А. Аюбаев¹, А.А. Конвисарь¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ширакбека Кабылбаева, Костанай, Казахстан

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АДМИНИСТРАЦИИ УЧРЕЖДЕНИЙ УИС С ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ ОБЩЕСТВЕННОЙ НАБЛЮДАТЕЛЬНОЙ КОМИССИИ: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В статье рассматривается взаимодействие между администрацией учреждений уголовно-исполнительной системы (УИС) Республики Казахстан и представителями общественной наблюдательной комиссии (ОНК). Исследование выявляет основные проблемы, возникающие в процессе сотрудничества, несмотря на наличие нормативно-правовой базы, включая Конституцию, Уголовно-исполнительный кодекс и другие законодательные акты Казахстана. На основе анализа существующих нормативно-правовых актов и данных социологических исследований, проведенных среди сотрудников УИС, выявляются основные проблемы и барьеры, которые препятствуют эффективному сотрудничеству и повышению уровня прозрачности в учреждениях УИС. Анализируется практика взаимодействия и выявляются барьеры, такие как нехватка информации о деятельности ОНК среди сотрудников УИС, отсутствие формализованных процедур сотрудничества и ограниченное понимание роли общественного контроля. Результаты опросов показывают, что более половины сотрудников УИС имеют опыт взаимодействия с ОНК, но значительная часть респондентов отмечает нехватку информации о деятельности комиссии, низкий уровень заинтересованности ее членов, отсутствие четких регламентов взаимодействия, ограниченное понимание роли общественного контроля. Также выявлено неоднозначное отношение сотрудников к необходимости общественного контроля, что создает дополнительные трудности. Авторы подчеркивают необходимость повышения прозрачности, информирования и разработки стандартных процедур, которые могут улучшить восприятие и эффективность общественного контроля в учреждениях УИС. Статья также акцентирует внимание на важности введения удостоверений для членов ОНК для укрепления доверия среди осужденных и улучшения взаимодействия. В статье предложены конкретные меры и рекомендации, направленные на повышение эффективности деятельности ОНК, на устранение правовых и организационных пробелов в их взаимодействии с администрацией УИС, совершенствование сотрудничества, укрепление прав осужденных и повышение доверия общества к уголовно-исполнительной системе Казахстана.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, учреждения уголовно-исполнительной системы, администрация учреждений УИС, общественный контроль, общественно-наблюдательная комиссия (ОНК), права осужденных, взаимодействие.

ҚАЖ мекемелері әкімшілігінің қоғамдық-бақылау комиссиясының өкілдерімен өзара іс-қимылы: проблемалық мәселелер және оларды шешу жолдары

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесі (ҚАЖ) мекемелерінің әкімшілігі мен қоғамдық бақылау комиссиясының (ҚБК) өкілдері арасындағы өзара іс-қимыл қарастырылады. Зерттеу Конституцияны, қылмыстық-атқару кодексін және Қазақстанның басқа да заңнамалық актілерін қоса алғанда, нормативтік-құқықтық базаның болуына қарамастан, ынтымақтастық процесінде туындайтын негізгі проблемаларды анықтайды. ҚАЖ қызметкерлері арасында жүргізілген қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерді және әлеуметтанулық зерттеулердің деректерін талдау негізінде ҚАЖ мекемелерінде тиімді ынтымақтастыққа және ашықтық деңгейін арттыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалар мен кедергілер айқындалады. Өзара іс-қимыл практикасы талданады және ҚАЖ қызметкерлері арасында ОНК қызметі туралы ақпараттың жетіспеушілігі, ынтымақтастықтың рәсімделген рәсімдерінің болмауы және қоғамдық бақылаудың рөлін шектеулі түсіну сияқты кедергілер анықталады. Сауалнама нәтижелері ҚАЖ қызметкерлерінің жартысынан көбінің ОНК-мен өзара әрекеттесу тәжірибесі бар екенін көрсетеді, бірақ респонденттердің едәуір бөлігі комиссия қызметі туралы ақпараттың жетіспеушілігін, оның мүшелерінің қызығушылығының төмен деңгейін, өзара іс-қимылдың нақты ережелерінің жоқтығын, қоғамдық бақылаудың рөлін түсінудің шектелгенін атап өтеді. Сондай-ақ, қызметкерлердің қоғамдық бақылау қажеттілігіне деген екіұшты көзқарасы анықталды, бұл қосымша қиындықтар туғызады. Авторлар ҚАЖ мекемелерінде қоғамдық бақылаудың қабылдауы мен тиімділігін жақсарту алатын ашықтықты арттыру, ақпараттандыру және стандартты процедураларды әзірлеу қажеттілігін атап көрсетеді. Мақала сонымен қатар сотталғандар арасындағы сенімді нығайту және өзара әрекеттесуді жақсарту үшін ОНК мүшелеріне куәліктерді енгізудің маңыздылығына назар аударады. Мақалада ОНК қызметінің тиімділігін арттыруға, олардың ҚАЖ әкімшілігімен өзара іс-қимылдағы құқықтық және ұйымдастырушылық олқылықтарды жоюға, ынтымақтастықты жетілдіруге, сотталғандардың құқықтарын нығайтуға және Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесіне қоғамның сенімін арттыруға бағытталған нақты шаралар мен ұсынымдар ұсынылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері, ҚАЗЖ мекемелерінің әкімшілігі, қоғамдық бақылау, қоғамдық-бақылау комиссиясы (ҚБК), сотталғандардың құқықтары, өзара іс-қимыл.

Interaction of the administration of the UIS institutions with representatives of the public monitoring commission: problematic issues and ways to solve them

This article examines the interaction between the administration of institutions of the penal correction system (CIS) of the Republic of Kazakhstan and representatives of the Public Monitoring Commission (PMC). The study identifies the main problems that arise in the process of cooperation, despite the existence of a regulatory framework, including the Constitution, the Penal Enforcement Code and other legislative acts of Kazakhstan. Based on the analysis of existing normative legal acts and data from sociological research conducted among the employees of the UIS, the main problems and barriers that hinder effective cooperation and increase the level of transparency in the institutions of the UIS are identified. The practice of interaction is analyzed and barriers are identified, such as a lack of information about the activities of the ONK among the employees of the UIS, the lack of formalized cooperation procedures and a limited understanding of the role of public control. The results of the surveys show that more than half of the employees of the UIS have experience of interacting with the PMC, but a significant part of the respondents note a lack of information about the activities of the commission, a low level of interest among its members, the lack of clear rules of interaction, and a limited understanding of the role of public control. The ambiguous attitude of employees to the need for public control was also revealed, which creates additional difficulties. The authors emphasize the need to increase transparency, inform and develop standard procedures that can improve the perception and effectiveness of public control in criminal justice institutions. The article also focuses on the importance of introducing certificates for members of the ONC in order to build trust among convicts and improve interaction. The article proposes specific measures and recommendations aimed at improving the effectiveness of the ONC, eliminating legal and organizational gaps in their interaction with the administration of the penitentiary system, improving cooperation, strengthening the rights of convicts and increasing public confidence in the penal enforcement system of Kazakhstan.

Keywords: penal enforcement system, institutions of the penal enforcement system, administration of penal institutions, public control, public monitoring commission (PMC), rights of convicts, interaction.

Введение. Современная уголовно-исполнительная система сталкивается с множеством задач, связанных с обеспечением прав лиц, находящихся в местах лишения свободы. Одним из ключевых механизмов, способствующих повышению уровня прозрачности и соблюдению прав осужденных, является общественный контроль за деятельностью учреждений УИС. В Казахстане этот контроль осуществляется через институты общественных наблюдательных комиссий и национального превентивного механизма, деятельность которых регламентируется рядом нормативно-правовых актов, таких как Конституция Республики Казахстан, Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан и Закон РК «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества». Эти документы закрепляют права и обязанности как администрации учреждений УИС, так и членов ОНК, однако на практике их взаимодействие сопровождается рядом трудностей, которые снижают эффективность общественного контроля.

Актуальность темы обусловлена необходимостью анализа не только формальных аспектов правового регулирования, но и реальных проблем, с которыми сталкиваются обе стороны в процессе взаимодействия, т.е. на практике существует разрыв между установленными целями законодательного регулирования и их реальным воплощением в повседневной практике.

Настоящая статья ставит своей целью провести детальный анализ проблем взаимодействия администрации учреждений УИС с ОНК, выявить основные барьеры и предложить конкретные рекомендации для повышения эффективности их сотрудничества. С учетом имеющейся нормативно-правовой базы и результатов исследований, работа акцентирует внимание на необходимости совершенствования процедур взаимодействия и информирования сотрудников УИС о значении общественного контроля. Данные рекомендации могут служить основой для последующих реформ в области организации общественного надзора за уголовно-исполнительной системой Казахстана.

Обзор литературы. Вопрос взаимодействия администрации учреждений уголовно-исполнительной системы с представителями общественно-наблюдательных комиссий и аналогичных структур исследовался рядом авторов как в Казахстане, так и на международном уровне.

Жолдаскалиев С.М. в своей диссертации анализирует организационные и правовые аспекты взаимодействия УИС с общественными институтами, включая ОНК, в контексте реализации института пробации [1].

И.С. Баженов и С.Н. Лосева: анализируют проблемные аспекты нормативно-правового регулирования и организационной деятельности исправительных учреждений при взаимодействии с ОНК в России [2].

С.Б. Глушаченко рассматривает различные форматы взаимодействия органов и учреждений системы исполнения наказаний с гражданским обществом, включая ОНК [3].

Я.Ю. Реент исследует практические аспекты взаимодействия ОНК с учреждениями УИС, не связанные с проведением контрольных мероприятий [4].

Это лишь часть работ, в которых подчеркивается важность сотрудничества между пенитенциарными учреждениями и общественными организациями для обеспечения прав осужденных и повышения прозрачности в деятельности УИС.

Методы исследования. На основе структуры и содержания статьи, методы исследования включают несколько ключевых подходов:

1. Анализ нормативно-правовых документов: В статье использован метод правового анализа, который позволил оценить и описать ключевые законодательные акты Казахстана, регулирующие взаимодействие УИС и ОНК, а также сопоставить их с международными стандартами, такими как Правила Нельсона Манделы и Европейские пенитенциарные правила.

2. Социологический опрос: Исследование включает опрос среди 1144 респондентов из числа сотрудников УИС, что позволило выявить личный опыт, отношение к общественному контролю и основные барьеры взаимодействия с ОНК. Этот метод дал количественные данные, которые анализировались для понимания восприятия и потребностей сотрудников УИС.

3. Графический анализ данных: Полученные данные представлены в виде диаграмм, позволяющих визуализировать опыт взаимодействия, отношение к общественному контролю и проблемы, выявленные в процессе взаимодействия. Это облегчает восприятие информации и подчеркивает ключевые тенденции и барьеры.

4. Сравнительный анализ: Авторы проводят сравнительный анализ нормативной базы Казахстана и международных стандартов, что позволяет выявить возможные расхождения и предложить конкретные меры по улучшению процедур взаимодействия УИС и ОНК.

Основная часть. Взаимодействие учреждений уголовно-исполнительной системы с общественно-наблюдательной комиссией основано на принципах, закрепленных в национальном законодательстве Республики Казахстан, а также в международных правовых актах, направленных на защиту прав человека.

В Республике Казахстан нормативное регулирование деятельности учреждений УИС и их взаимодействия с представителями ОНК осуществляется через:

- Конституцию Республики Казахстан, которая закрепляет базовые права и свободы человека и гражданина, включая запрет на жестокое и унижающее достоинство обращение. В ст. 17 Конституции установлено, что никто не должен подвергаться пыткам, насилию или другому жестокому обращению [5]. Это положение служит основой для законодательного регулирования деятельности ОНК как института, осуществляющего общественный контроль.

- Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан, который регулирует порядок отбывания наказаний и устанавливает обязательства администрации учреждений УИС по обеспечению прав осужденных. Кодекс включает в себя положения, направленные на создание условий для исправления осужденных и их социальную адаптацию, а также закрепляет обязательства сотрудников УИС по взаимодействию с общественными и правозащитными организациями [6].

- Закон Республики Казахстан «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества». Этот закон предоставляет ОНК полномочия для осуществления посещений и контроля за учреждениями УИС, устанавливает порядок проведения инспекций, подачи жалоб и обращений от осужденных, а также регулирует порядок взаимодействия с администрацией учреждений. В соответствии с этим законом, администрация учреждений обязана содействовать деятельности ОНК и предоставлять доступ к необходимой информации, что позволяет ОНК эффективно исполнять свою контрольную функцию [7].

Принципы, на которых базируется деятельность общественного контроля в УИС, поддерживаются и международными документами, такими как:

- Стандартные минимальные правила обращения с заключенными ООН (Правила Нельсона Манделы), которые подчеркивают важность независимого контроля за соблюдением прав лиц, находящихся в местах лишения свободы. В частности, Правило 83 призывает государства развивать механизмы общественного контроля и сотрудничества с гражданскими организациями для обеспечения прозрачности и защиты прав заключенных [8].

- Европейские пенитенциарные правила, принятые Советом Европы, также рекомендуют странам-членам внедрять независимые институты, осуществляющие контроль за учреждениями УИС. Согласно этим правилам, учреждения должны предоставлять полную и своевременную информацию организациям, контролирующим права заключенных [9]. Это служит гарантией соблюдения прав заключенных и прозрачности в деятельности УИС.

Для выявления проблем и барьеров во взаимодействии между администрацией УИС и ОНК нами был проведен опрос среди сотрудников учреждений уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Основные результаты данного исследования позволили выявить ключевые аспекты и проблемные моменты, с которыми сталкиваются обе стороны.

Анализ данных по вопросу о личном взаимодействии с представителями общественной наблюдательной комиссии или национального превентивного механизма на основе ответов 1144 респондентов (рис. 1.) показал, что более половины из них (54,1%) имеют личный опыт взаимодействия с представителями ОНК или НПМ, что свидетельствует о высоком уровне контактов между учреждениями и этими организациями. Это важный показатель, демонстрирующий активное участие ОНК и НПМ в мониторинге и контроле за соблюдением прав осужденных.

Около трети респондентов (33,4%) осведомлены о существовании этих структур, но не имели прямого опыта взаимодействия, что может указывать на их косвенную роль в работе с осужденными. Это нормальная ситуация для тех, кто не входит в непосредственную зону ответственности по взаимодействию с общественными наблюдателями.

Индивидуальные ответы (12,5%) показывают, что определенная часть сотрудников не взаимодействует с ОНК или НПМ из-за особенностей своей работы или отсутствия потребности в таких контактах. Это также может свидетельствовать о необходимости повышения осведомленности среди тех сотрудников, которые либо не знают о таких организациях, либо не осознают их значимость.

Сіз өз тәжірибеңізде қоғамдық бақылау комиссиясының (ҚБК) немесе ұлттық алдын алу механизмінің (ҰАТ) өкілдерімен жеке қарым-қ...ционального превентивного механизма (НПМ)?
1 144 ответа

Рис. 1. Личный опыт взаимодействия сотрудников УИС с ОНК и НПМ

Таким образом, большинство сотрудников либо уже имеют личный опыт взаимодействия с ОНК и НПМ, либо осведомлены об их существовании, что свидетельствует о достаточно активной роли этих структур в работе учреждений. Однако есть необходимость повысить уровень информированности и вовлеченности тех, кто пока не сталкивался с этими механизмами.

Анализ данных по вопросу о необходимости контроля со стороны общественности за деятельностью сотрудников учреждений на основе ответов 1140 респондентов (рис. 2) показал, что менее трети сотрудников (28,3%) поддерживают идею общественного контроля, что показывает наличие определенной доли работников, которые признают важность прозрачности и подотчетности в работе учреждений.

Почти такая же часть респондентов (28,9%) выражает нейтральное отношение, заявляя, что можно обойтись и без общественного контроля. Возможно, эти сотрудники не испытывают острых

проблем с прозрачностью, но также не противятся возможному присутствию общественных организаций.

Наибольший процент респондентов (42,7%) не считают общественный контроль необходимым, что указывает на серьезное сопротивление или нежелание принимать внешнее влияние в свою профессиональную деятельность. Это может отражать уверенность в адекватности внутренних процедур или недовольство вмешательством общественных структур.

Сіздің ойыңызша, сіздің мекеме қызметкерлерінің қызметіне қоғам тарапынан бақылау қажет пе? / Необходимо ли, по Вашему мнению,...ательностью сотрудников Вашего учреждения?
1 143 ответа

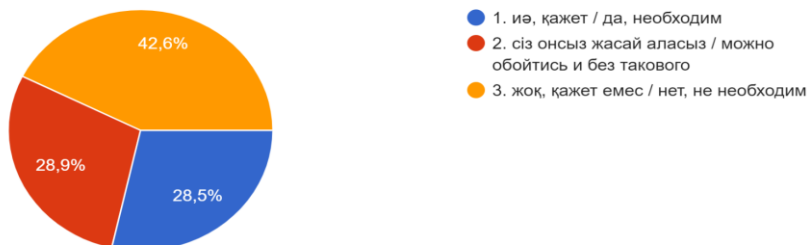

Рис. 2. Необходимость общественного контроля

Таким образом, в то время как почти треть сотрудников поддерживает контроль со стороны общественности, наибольшая доля сотрудников (42,7%) выражает негативное отношение к этому механизму. Это может свидетельствовать о необходимости улучшения коммуникации между сотрудниками и общественными структурами, а также о необходимости повышения доверия к общественным механизмам контроля.

Анализ данных о проблемах взаимодействия с общественной наблюдательной комиссией на основе ответов 1127 респондентов (рис.3) показал, что наиболее значимой проблемой является нехватка информации о деятельности комиссии (40,3%), что указывает на необходимость улучшения коммуникации и информирования сотрудников о функциях и задачах комиссии.

Недостаток времени на взаимодействие (21,2%) также является серьезным препятствием, что подчеркивает важность учета рабочего графика сотрудников при организации взаимодействия с комиссией.

Проблема отсутствия прозрачности (15,1%) также значима, и она указывает на то, что некоторые сотрудники испытывают недоверие к процедурам и решениям комиссии, что может ухудшать качество сотрудничества.

Низкий уровень заинтересованности членов комиссии (6,5%) не является основной проблемой, однако она все же существует и требует внимания.

Индивидуальные ответы демонстрируют полярность мнений: с одной стороны, часть сотрудников не сталкивается с проблемами и считает работу комиссии налаженной, полностью удовлетворены работой комиссии, с другой стороны, некоторые респонденты выражают недовольство работой комиссии, выражают явное неприятие её роли или вообще ставят под сомнение ее необходимость.

Комиссиямен өзара әрекеттесуде кездесетін негізгі мәселелер қандай? (барлық сәйкес опцияларды таңдаңыз) / Каковы основные про...иссии? (выберите все подходящие варианты)
1 130 ответов

Рис. 3. Основные проблемы взаимодействия с ОНК

Таким образом, по-нашему мнению, для повышения эффективности взаимодействия с комиссией необходимо уделить внимание улучшению информационного обмена, обеспечению прозрачности работы комиссии и более гибкому планированию времени для сотрудничества.

Анализ данных по вопросам о мерах, которые могут помочь решить выявленные проблемы взаимодействия с общественной наблюдательной комиссией, на основе ответов 1139 респондентов (рис.4) показал, что самой популярной мерой (41%) для решения проблем взаимодействия является проведение регулярных встреч с комиссией, что подчеркивает важность улучшения коммуникации и частоты взаимодействия.

Значительное число респондентов (23,9%) считают важным установить четкие процедуры взаимодействия, что говорит о необходимости формализации процессов для устранения недопонимания и улучшения координации.

Проведение обучающих мероприятий для членов комиссии (10,9%) и увеличение числа совместных проектов (15,2%) также рассматриваются как полезные меры для улучшения взаимодействия, что указывает на готовность к сотрудничеству при условии повышения компетенций и углубления партнерства.

Индивидуальные ответы показывают, что часть сотрудников негативно относится к идее взаимодействия с ОНК, считая это излишним или даже мешающим их работе, что может говорить о необходимости повышения доверия и понимания целей общественного контроля.

Қоғамдық бақылау комиссиясымен өзара іс-қимылдың анықталған мәселелерін шешуге қандай шаралар көмектесе алады? (барлық сәй...иссияй? (выберите все подходящие варианты)
1 142 ответа

Рис. 4. Проблемы взаимодействия с общественной наблюдательной комиссией

Таким образом, ключевые меры, которые могут помочь решить проблемы взаимодействия, - это усиление регулярных встреч, четкая регламентация взаимодействия, а также обучение членов комиссии и развитие совместных проектов. Однако для некоторых сотрудников остается актуальной проблема нехватки времени и кадров, что требует дополнительных решений.

Также существует проблема взаимодействия членов общественной наблюдательной комиссии с осужденными. Важной проблемой, препятствующей эффективному взаимодействию членов общественной наблюдательной комиссии с осужденными, является отсутствие официальных удостоверений, подтверждающих их статус. Действующие члены ОНК не всегда имеют при себе документ, который удостоверяет их полномочия и официальное назначение в качестве представителей общественного контроля. Это может вызывать недоверие со стороны осужденных, затрудняя открытость и полноценное взаимодействие.

Наличие удостоверения, которое члены ОНК могли бы предъявить, стало бы важным инструментом для установления доверия. Официальный документ позволил бы осужденным убедиться, что перед ними действительно член ОНК, наделенный правами для выполнения надзорных функций. Подобное удостоверение могло бы включать фотографию, имя и фамилию, должность, уникальный идентификационный номер, а также срок действия полномочий, что обеспечило бы подлинность и легитимность деятельности членов комиссии.

Таким образом, введение обязательного удостоверения для членов ОНК, выдаваемого уполномоченным государственным органом, стало бы значимым шагом к укреплению доверия и повышению эффективности контроля за соблюдением прав лиц, отбывающих наказание.

Для улучшения взаимодействия администрации учреждений УИС с общественной наблюдательной комиссией предлагаем следующие рекомендации:

1. Повышение уровня информированности и прозрачности:

Необходимо улучшить информирование сотрудников о роли и задачах гражданского общества, ОНК и НПО. Это можно достичь через проведение регулярных обучающих программ и семинаров для

всех сотрудников, а также публикацию методических рекомендаций и отчетов о деятельности гражданских организаций в системе УИС.

Четкое информирование о целях и значении гражданского общества поможет устранить недоразумения и улучшить восприятие его роли.

2. Формализация и стандартизация взаимодействия:

Рекомендуется разработать и внедрить четкие процедуры взаимодействия между учреждениями УИС и ОНК. Это может включать стандартизацию отчетности, частоту встреч и согласование совместных действий, что устранил барьеры в коммуникации и улучшит координацию.

Следует также усилить открытые каналы обратной связи для решения возникающих вопросов и обмена информацией между сторонами.

Также *представителям ОНК необходимо иметь официальные удостоверения, подтверждающие их статус и полномочия*. Такие удостоверения служат важным инструментом для обеспечения прозрачности деятельности ОНК, а также для гарантирования осужденным и иным заинтересованным лицам возможности удостовериться в подлинности представителей комиссии.

Удостоверения для членов ОНК должны выдаваться уполномоченным государственным органом Республики Казахстан (акиматом), ответственным за надзор и координацию деятельности общественных комиссий. Процесс выдачи удостоверений должен включать:

1. *Проверку личности* кандидата на членство в ОНК, включая подтверждение гражданства и отсутствие препятствий для исполнения обязанностей.

2. *Подтверждение членства* через внутренние документы ОНК, такие как протоколы собраний и решения о назначении.

3. *Включение в удостоверение* необходимых элементов идентификации, включая фотографию, ФИО, должность, уникальный идентификационный номер, а также срок действия удостоверения.

В случае прекращения членства представителя ОНК, удостоверение должно быть незамедлительно сдано в орган, осуществляющий его выдачу. Это обеспечивает предотвращение несанкционированного использования удостоверения после окончания полномочий представителя.

Заключение. Анализ правовой базы и данных социологического исследования позволяет сделать вывод о том, что взаимодействие администрации учреждений УИС с представителями ОНК и НПМ сталкивается с рядом существенных барьеров, которые ограничивают эффективность общественного контроля. Наиболее значимыми проблемами остаются нехватка информированности сотрудников УИС о деятельности ОНК, отсутствие четких процедур взаимодействия, а также недостаточная заинтересованность и неподготовленность некоторых членов ОНК, что порождает недоверие к этим институтам. Введение официальных удостоверений для членов ОНК могло бы стать значимым шагом для укрепления доверия со стороны осужденных и повышения подлинности их взаимодействия.

Для улучшения взаимодействия рекомендуется усилить информирование сотрудников УИС о роли общественного контроля, разработать стандартизированные процедуры взаимодействия, включая частоту встреч и форматы отчетности, а также обеспечить регулярное обучение для членов ОНК и НПМ. Введение официальных удостоверений для членов ОНК и создание системы обратной связи способствуют укреплению доверия к институту общественного контроля.

Реализация данных рекомендаций позволит повысить прозрачность работы учреждений УИС, укрепить соблюдение прав осужденных и повысить доверие общества к уголовно-исполнительной системе Казахстана.

Список использованных источников

1 Жолдаскалиев С.М. Организация и правовые основы правоохранительной деятельности уголовно-исполнительной системы органов внутренних дел Республики Казахстан по реализации института пробации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2021 // <https://www.dissercat.com/content/organizatsiya-i-pravovye-osnovy-pravookhranitelnoi-deyatelnosti-ugolovno-ispolnitelnoi-siste/read>. (дата обращения: 12.11.2024).

2 Баженова И.С., Лосева С.И. Особенности нормативного регулирования взаимодействия исправительных учреждений уголовно-исполнительной системы и общественных наблюдательных комиссий // <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-normativnogo-regulirovaniya-vzaimodeystviya-ispravitelnyh-uchrezhdeniy-ugolovno-ispolnitelnoy-sistemy-i-obschestvennyh> (дата обращения: 12.11.2024).

3 Глушаченко С.Б. Уголовно-исполнительная система и общественные объединения: форматы взаимодействия // <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-ispolnitelnaya-sistema-i-obschestvennye-obedineniya-formaty-vzaimodeystviya> (дата обращения: 12.11.2024).

4 Реент Я.Ю. Отдельные формы взаимодействия общественных наблюдательных комиссий с органами и учреждениями уголовно-исполнительной системы // <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelnye-formy-vzaimodeystviya-obschestvennyh-nablyudatelnyh-komissiy-s-organami-i-uchrezhdeniyami-ugolovno-ispolnitelnoy-sistemy> (дата обращения: 12.11.2024).

5 Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 12.11.2024).

6 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗПК. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (дата обращения: 12.11.2024).

7 О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества: Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года № 353-I. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000353> (дата обращения: 12.11.2024).

8 Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 года. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005> (дата обращения: 12.11.2024).

9 Рекомендация № R (87) 3 Комитета министров государствам-членам относительно Европейский пенитенциарных правил. Принята Комитетом министров 12 февраля 1987 года. - URL: <https://evolutio.info/ru/hr/docs-coe/r-87-3> (дата обращения: 12.11.2024).

Сведения об авторах

Жолдаскалиев С.М. – заместитель начальника Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Аюбаев М.А. – профессор кафедры уголовно-исполнительного права Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Конвисарь А.А. – заместитель начальника кафедры уголовно-исполнительного права Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева, полковник полиции.

Жолдаскалиев С.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Аюбаев М.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент).

Конвисарь А.А. - Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық-атқару құқығы кафедрасы бастығының орынбасары.

Zholdaskaliev S. – Deputy Head of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev, Candidate of Law, police Lieutenant Colonel.

Ayubayev M. - professor of the Department of administrative practice of the Kostanay State University named after Shrakbeka Kabylbayeva, doctor of Legal Sciences, Associate Professor (Associate Professor).

Konvisar A. – Deputy Head of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev, police Colonel.

Н.Д. Тлешалиев¹, Т.А. Бапанов², К.С. Карбеков²

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЗАҢНАМАСЫ: ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы, қылмыстық атқару жүйесін реттейтін нормативтік құқықтық актілері, 2010 жылға дейінгі, 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі, 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат Тұжырымдамалары, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы қылмыстық-атқару жүйесін дамыту бағдарламалары қарастырылады. Бұл ретте басты назар мынадай мәселелерге аударылады: сотталғандардың құқықтық жағдайы, жазаларды орындау жүйесіндегі пробация қызметінің орны, пробациялық бақылауды жүзеге асыру ерекшеліктері, "түрме тұрғындарын" қысқарту мәселесі, бас бостандығынан айыруды орындайтын мекемелердің жаңа жүйесі және тағы басқалар.

Түйінді сөздер: жазаны орындайтын органдар, жазаны өтеу режимі, қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі, пробация, сотталған адамды түзеу, тергеу изоляторларының оқшауланған учаскелері.

Уголовно-исполнительное законодательство: состояние и перспективы развития

В статье авторами рассмотрены нормативно-правовые акты Республики Казахстан, такие как Уголовно-исполнительное законодательство Республики Казахстан, Концепции правовой политики до 2010 года, с 2010 по 2020 годы и до 2030 года, а также Программы развития уголовно-исполнительной системы в Республике Казахстан. При этом основное внимание уделяется следующим вопросам: правовое положение осужденных, место службы пробации в системе исполнения наказаний, особенности осуществления пробационного контроля, проблема сокращения «тюремного населения», новая система учреждений, исполняющих вид наказания лишение свободы, и ряд других проблем.

Ключевые слова: органы исполняющие виды наказания, режим отбывания наказания, уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, пробация, исправление осужденного, изолированные участки следственных изоляторов.

Penal enforcement legislation: the state and prospects of development

The article examines the normative legal acts of the Republic of Kazakhstan, as the Penal Enforcement Legislation of the Republic of Kazakhstan, the Concepts of legal policy until 2010, 2010 to 2020, until 2030, as well as Programs for the development of the penal enforcement system in the Republic of Kazakhstan. At the same time, the main attention is paid to the following issues: the legal status of convicts, the place of probation service in the penitentiary system, the specifics of probation control, the problem of reducing the "prison population", the new system of institutions executing deprivation of liberty, and a number of others.

Keywords: bodies executing punishments, the regime of serving punishment, the penal enforcement (penitentiary) system, probation, correction of the convicted person, isolated areas of pre-trial detention centers.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларына негізделеді және қылмыстық-атқару кодекстен, жазалар мен өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындау және өтеу тәртібі мен шарттарын белгілейтін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады.

Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттардың қылмыстық-атқару кодекстің алдында басымдығы бар және халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады.

Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі – қылмыстық жазалардың орындалуын қамтамасыз ету жөніндегі атқарушылық және өкімдік функцияларды жүзеге асыратын органдар мен мекемелер, сондай-ақ көрсетілген органдар мен мекемелердің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ұйымдар жүйесі.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-логикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды:

1) тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формальды-логикалық әдіс – қылмыстық атқару заңнамасының мақсаттары, даму жоладырын жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан-жақты, тереңірек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында қылмыстық-атқару кодексі және Қазақстан Республикасында пенитенциарлық жүйенің даму болашығы мен қазіргі жай-күйін мәселелерін регламенттейтін Қазақстан Республикасының басқа да құқықтық-нормативтік актілері қамтылды.

Негізгі бөлім. Еліміздегі қылмыстық-атқару жүйесі көпфункционалды және көп қырлы, өйткені ол тек жазаны орындап қана қоймай, сотталған адамның құқықтық мінез-құлқын қалыптастырады. Ішкі істер органдары құрылымның ажырамас бөлігі ретінде қылмыстық жауаптылықты іске асырудың негізгі құралы болып табылады. Олар әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сондай-ақ жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға жол бермеуге міндетті.

Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Жоғарғы Советі Қазақстан халқының еркін білдіре отырып, Республиканың барлық азаматтары үшін лайықты және тең тұрмыс жағдайын жасауға ұмтыла отырып, Республикада тұратын халықтарды топтастыру мен олардың достығын нығайтуды бірінші дәрежелі міндет деп санай отырып, Жалпыға бірдей адам праволары декларациясын және ұлттардың өзін-өзі еркін билеу правосын тани отырып, қазақ ұлтының тағдыры үшін жауапкершілікті ұғына отырып, ізгілікті демократиялық праволық мемлекетті құруға бел байлауды негізге ала отырып, Қазақ Советтік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігін жариялайды және осы Декларацияны қабылдады [1].

Қазақстан Республикасында қылмыстық-атқару жүйесінің құрылуына және жүзеге асуының негізгі құжаттарының бірі Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның Мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 1994 жылғы 12 ақпан N 1569. - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығы болып табылады [2].

Жарлықта қылмыстық-атқарушылық заңдар реформасы қоғамдық қауіп-қатер әртүрлі дәрежедегі қылмыс жасаған адамдарды бірге ұстауға жол бермейтін, тұтқындармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері туралы халықаралық келісімдер контексінде жүзеге асырылуға тиіс.

Жазаны кезең-кезеңімен өтеу жүйесін енгізу керек. Мұндай жағдайда айыпталған, бірақ түзелу жолына түскен және белгілі бір мерзімін өтеген адамдар жазаны өтеудің онша қатал емес режиміне, ал аяқталар кезеңінде - еңбекпен түзеу колониясынан тысқары орналасқан әлеуметтік ақтау орталықтарына ауыстырылады. Олардың қоғамға қарсы сана-сезімін өзгерту ісіндегі еңбек пен тәрбиенің үйлестірушілік рөлінің арақатысын қайыра ой елегінен өткізу керек [2].

Түзеу мекемелеріне реформа жүргізіп, оларды салық салудың барлық түрлерінен босату және республикалық немесе жергілікті бюджет есебінен қаржыландыру қажет деп көрсетілген [2].

Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның Мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Қаулысы 1994 жылғы 12 ақпан N 1569. - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығында көрсетілген ережелерді жүзеге асыру барысында 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 208 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі қабылданып, 1998 жылы 01 қағтардан бастап күшіне енді [2].

ҚАК 14 бабына сәйкес, жазаны атқарушы мекемелер мен органдар: айыппұл салу немесе мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны үкім шығарған сот, сондай-ақ мүліктің орналасқан жері бойынша және сотталушының жұмыс орны бойынша сот атқарады. Белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны атқаруды сотталушының тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциясы, түзеу мекемесі жүзеге асырады. Белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімінің талаптарын сотталушының жұмыс орны бойынша ұйымның әкімшілігі, сондай-ақ лицензиатты жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығына берілген лицензиясынан айыруға Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құқықты органдар атқарады. Құрметті, әскери, арнайы немесе өзге де атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден және біліктілік сыныбынан айыру туралы сот үкімінің талаптарын атақты, сыныптық шенді, дипломатиялық дәрежені және біліктілік сыныбын берген лауазымды тұлға атқарады. Қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу түріндегі жазаларды сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциялары атқарады. Өлім жазасы түріндегі жазаны қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері орындайды. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қылмыстық-атқару жүйесінің түзеу мекемелері, сондай-ақ шаруашылық қызмет көрсету жөніндегі жұмыстарды орындау үшін қалдырылған немесе этаппен жөнелтілген сотталғандарға қатысты тергеу изоляторлары орындайды. Әскери қызметшілерге жазаларды: гауптвахтада ұстауды - сотталған әскери қызметшілерге арналған гауптвахталарда гарнизондардың командованиесі немесе гарнизон гауптвахталарының тиісті бөлімшелері; әскери қызмет бойынша шектеуді - аталған әскери қызметшілер қызметтен өтіп жүрген әскери бөлімдердің, мекемелердің, органдар мен әскери құрамалардың командованиесі (бұдан әрі - әскери бөлімдердің командованиесі) атқарады. Шартты түрде сотталған адамдар, олардың жүріс-тұрысын одан әрі түзету және олардың жаңа қылмыс жасауының алдын алу мақсатымен әлеуметтік-құқықтық көмек көрсететін қылмыстық-атқару инспекциясы пробация қызметінің пробациялық бақылауында болады. Шартты түрде сотталған әскери қызметшілерге бақылауды әскери бөлімдердің командованиесі жүзеге асырады [3].

Қылмыстық-атқару жүйесінің дамуына үлес қосқан негізгі құжаттардың бірі 2002 жылғы 20 қыркүйекте қабылданған Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы. Осы тұжырымдамаға сәйкес, қылмыстық-атқару жүйесінің заң шығару базасын адам құқықтары туралы халықаралық актілердің және сотталғандармен қарым-қатынастың негізгі принциптері мен тәртібін белгілейтін халықаралық келісімдердің негізгі ережелерімен сәйкес келтіру мақсатында жетілдіру, сол секілді оның материалдық-техникалық базасын одан әрі жақсарту, қылмыстық-атқару жүйесін ізгілендірудің жүргізіліп отырған саясатын жалғастыру қажет.

Қылмыстың қайталануының алдын алу мақсатында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын адамдарды әлеуметтік бейімдеуге, әлеуметтік бейімдеу жөніндегі тиісті орталықтардың жұмыс істеуіне бағытталған нормативтік құқықтық актілер әзірлеу қажет [4].

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі дамытудың 2004-2006 жылдарға арналған бағдарламасына сәйкес, 2004-2006 жылдар мерзіміне республикалық бюджет қаражаты 7 млрд. 401 млн. 262 мың теңге сомасында бөлінді. ҚАЖ органдары мен мекемелері бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға сотталған адамдарға қатысты сот үкімдерін, қаулыларын және ұйғарымдарын орындайды, сондай-ақ сотталғандарды қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларды орындау жөніндегі жұмыстарды ұйымдастырады және жүзеге асырады [5].

Түзеу мекемелері қызметін реттейтін ведомстволық кесімдерге жазаларды орындау кезінде заңдылықты сақтау кепілдігін күшейтуге, сотталғандарды құқықтық және әлеуметтік қорғауға, шектеулер мен тыйымдар санын азайтуға, мерзімінен бұрын босату үшін негіздерді кеңейтуге бағытталған түзетулер енгізілді [5].

Халықаралық құқық қорғау ұйымдарымен бірлесіп ТМ-нің қызметкерін пенитенциарлық мекемелердегі қамаудағыларды ұстау жағдайларына қатысты халықаралық нормалармен және стандарттармен таныстыру бойынша жұмыс жүргізілуде. Сонымен бірге, ҚАЖ-дағы барлық оң өзгерістер жағдайында шешілмеген проблемалар да қалып отыр [5].

Республика аумағында режим түрлері бойынша ТМ-нің әрқелкі орналасуын атап өту қажет. ТМ-нің қазіргі орналасуы кезінде жыл сайын сотталғандарды республиканың түрлі өңірлеріне көшіру жүргізіледі, оған тек 2002 жылы - 22 млн. теңгеден астам бюджет қаражаты жұмсалды. Бұл мақсаттарға 2003 жылы шамамен республикалық бюджетте 35 млн. теңге болатын қазіргі қажеттілік кезінде 25 млн. теңге бөлінді. Өмір бойы бас бостандығынан айырылған сотталғандар үшін ерекше режимдегі түзеу колониялары жоқ [5].

Алматы, Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Қостанай облыстарында қатаң режимдегі, Қызылорда облысында жалпы режимдегі ТМ жоқ. Республикада әйелдер мен кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған ТМ-нің саны жеткіліксіз, бұл сотталғандардың көрсетілген санаттарының әлеуметтік байланысын сақтау үшін қиындықтар туғызады [5].

Қолданыстағы ТМ-нің толып кетуі сотталғандарды орналастыруда, режим мен қадағалауды қамтамасыз етуде, бас бостандығынан айыру орындарында құқық бұзушылықтардың алдын-алуда, сотталғандардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, сондай-ақ олармен тәрбие жұмысын жүргізуде қиындықтар туғызады. Сол сияқты сотталғандарды еңбекпен қамтудағы, туберкулезбен науқастанған сотталғандарға емдеу жүргізуге, коммуналдық-тұрмыстық жағдайды ұйымдастыруға байланысты ахуал күрделене түсуде [5].

Қылмыстық саясатты ізгілендірудің объективті процестеріне сай бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларға сотталған адамдардың саны едәуір артады. Бұл ретте, қылмыстық-атқару инспекциялары, ең алдымен штат санының жеткіліксіздігінен де өздеріне жүктелген міндеттердің толыққанды орындалуын қамтамасыз етуге дайын емес. Бұл проблемаларды шешу үшін қылмыстық-атқару инспекцияларының функцияларын кеңейту аталмыш қызметті әрбір ауданда құра отырып, қызметкерлердің штат санын арттыру қажет [5].

ҚАЖ қызметкерлерін кәсіби даярлауда, әлеуметтік қамтамасыз етуде, сондай-ақ сотталғандардың камераларда оқшау емес, отрядтарда ұсталуынан қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде проблемалар бар [5].

ТМ-ді техникалық қадағалау мен күзет құралдары бүгіндері моральдық және физикалық жағынан ескірген [5].

Қазіргі уақытта бас бостандығынан айыру орындарында 7 мыңнан астам туберкулезбен ауырғандар және 500 ЖҚТБ инфекциясын жұқтырғандар ұсталуда. Осы ауруларды емдеу мен алдын алу ТМ үшін қосымша медициналық құрал-жабдықтар сатып алу қажеттігін талап етеді.

Сотталғандардың еңбекпен қамтылуы бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын еңбекке қабілетті сотталғандардың жалпы санының 32,7 пайызын құрайды. ҚАЖ кәсіпорындары толық қуатында жұмыс істеп тұрған жоқ, олардың өнімдері рынокта бәсекеге қабілетті бола алмайды. Осыған байланысты, ҚАЖ кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау шараларын әзірлеу қажет [5].

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі дамытудың 2007-2009 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 6 тамыздағы N 673 Қаулысына сәйкес, 2007 жылдан бастап 2009 жылға дейін 11 млрд. 466 млн. 309 мың теңге сомасындағы республикалық бюджет қаражаты бөлінді [6].

Қылмыстық-атқару жүйесінің қазіргі жай-күйін талдауға сәйкес, қылмыстық-атқару кодексін 1998 жылдан бастап қолданысқа енгізумен мемлекетімізде жазаны өткерудің құрылымы және мазмұны қағидатты түрде өзгерді, сөйтіп жазаларды орындаудың ұлттық моделі жасалды [6].

Осыған байланысты ТМ мен ТИ қызметін регламенттейтін ведомстволық актілерге жазаларды орындау кезінде заңдылықты сақтау кепілдігін күшейтуге, сотталғандарды құқықтық және әлеуметтік қорғауға, шектеулер мен тыйымдар санын төмендетуге, мерзімінен бұрын босатуға негіздерді кеңейтуге бағытталған түзетулер енгізілді [6].

Алдыңғы бағдарламалық құжаттарды іске асыру сотталғандарды ұстау жағдайларын едәуір жақсартуға мүмкіндік берді.

Халықаралық құқық қорғау ұйымдарымен бірлесіп, шет елдердің пенитенциарлық мекемелерінде қамаудағыларды ұстау жағдайларына қатысты халықаралық нормалармен және стандарттармен ТМ мен ТИ қызметкерлерін таныстыру бойынша жұмыс жүргізілді [6].

2003 жылы онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған адамдарды жазалауды ізгілендіруге бағытталған "Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және Қылмыстық-атқару кодекстеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау, сондай-ақ Мемлекет Басшысы жекелеген санаттағы сотталғандарға рақымшылық жасау туралы актілерге қол қоюы ҚАЖ мекемелерінде ұсталатын сотталғандар санын төмендетуге мүмкіндік берді [6].

Осылайша, егер 2002 жылы ҚАЖ мекемелерінде 76707 сотталған, сезікті мен айыпталушы ұсталса, ал 2006 жылы олардың саны 51685-ті құрады. Мемлекеттің ізгілендіру саясатын жүргізуі нәтижесінде сотталғандардың криминогендік құрамы өзгерді.

Бүгіндері ТМ-де аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін сотталғандардың жалпы санының 52 пайызы, аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін 32 пайызы жазасын өтеуде. Бұл ретте, қасақана кісі өлтіргені үшін жазасын өтеп жүрген адамдардың үлесі 22 пайызды, қарақшылық жасағаны - 14

пайызды, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіргені - 9 пайызды, тонау жасағаны - 8 пайызды құрайды [6].

Дегенмен, Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару саясатын іске асыру аясында қол жеткізген белгілі бір жетістіктеріне қарамастан оның тиімділігіне әсер ететін шешілмеген проблемалар әлі де болса қалып отыр.

Өткен ғасырдың басы мен ортасында, ал кейбірі - 18 және 19 ғасырларда салынған қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің ғимараттары мен құрылыстарының көпшілігі ескірген, көбінесе апатты жағдайда тұр, санитарлық және техникалық талаптарға, сондай-ақ халықаралық стандарттарға сай келмейді.

Инженерлік және техникалық күзет құралдары қанағаттанғысыз күйде, осыған орай ҚАЖ мекемелерінің тиісінше қауіпсіздігі қамтамасыз етілмей тұр.

Сондай-ақ, күзет қызметін шетелдік пенитенциарлық жүйелердегідей күзетшілерді бейнебайқау жүйелерімен ішінара алмастыру жолымен жаңғырту қажет [6].

Мекемелердің жағрафиялық жағынан орналасуы, біріншіден, елде жүргізіліп жатқан қылмыстық саясатты ізгілендіруге толық ықпал етпейді, екіншіден, халықаралық стандарттар мен қолданыстағы ұлттық заңнамаға сәйкес келмейді. Осылайша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің 68-бабына сәйкес бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар жазаны қамалғанға дейін өздері тұрған немесе өздері сотталған облыстың түзеу мекемелерінде өтеуі тиіс. Дегенмен, облыстардың бәрінде бірдей колонияның барлық түрлері жоқ, ол сотталғандарды жазаны өтеу орындарына, соттың апелляциялық сатысының отырыстарына тасымалдауға, сондай-ақ оларды тасымалдау кезіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған бюджет қаражатын жұмсауды арттыруға әкеп соғады. Бұл ретте, әйелдер мен кәмелетке толмағандар неғұрлым кемсітілген жағдайда қалып отыр, себебі, елімізде әйелдер ұсталатын бар болғаны төрт тәрбиелеу колониясы мен үш жалпы режимдегі колония бар [6].

Қазақстан Республикасында қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2012 - 2015 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 9 маусымдағы № 775 Қаулысына сәйкес, Сотталғандар (тергеу қамауындағылар) жасаған, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің әкімшілігі жол берген қылмыстардың үлес салмағын 1000 адамға шаққанда 2013 жылы 1,8 %-ға, 2015 жылы 1,6 %-ға дейін төмендету Бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың арасында өлімнің үлес салмағын 1000 адамға шаққанда 2013 жылы 2,89 %-ға, 2015 жылы 2,80 %-ға дейін төмендету. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларға сотталған адамдардың арасында қылмыстың қайталануын 1000 адамға шаққанда 2013 жылы 22,5 %-ға, 2015 жылы 18,3 %-ға дейін төмендету [7].

Бағдарламаны жүзеге асыруға республикалық бюджеттен 22 500,297 млн. теңге бөлу көзделді, оның ішінде: 2012 жылы – 7 457,737 млн. теңге; 2013 жылы – 1 398,695 млн. теңге; 2014 жылы – 38,233 млн. теңге; 2015 жылы – 13 605,632 млн. теңге. 2013-2015 жылдарға арналған шығындар сомасы алдын ала жасалған және тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастыру кезінде Республикалық бюджет комиссиясы нақтылайтын болады [7].

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығына сәйкес, бас бостандығынан айыру қылмыстық жазалау түрінің әлі де болса негізгі түрі болып қалып отырғанын ескере отырып, жазалау жағы басым болып отырған бас бостандығынан айырудың тәрбиелік жағын күшейтетін шараларды қабылдау қажет. Атап айтқанда, жазаларды орындауды даралау принципі негізінде сотталғандарды ұстауды, оларға түзеу-тәрбиелік ықпал етудің түрлері мен әдістерін одан әрі дамыту қажет [8].

Бас бостандығынан айырылғандарды қоғамдық пайдалы еңбекке және/немесе оқытуға, әлеуметке қосу, оның ішінде есірткіге қарсы, алкогольге қарсы мазмұндағы әлеуметтік бағдарламаларға тарту арқылы не әлеуметтік белсенді қызметтің өзге түрлерімен жұмыспен қамту проблемаларын шешу өзекті болып табылады [8].

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі тәртіпті сақтауға қойылатын жоғары талаптарды сақтаумен және қамтамасыз етумен қатар қылмыстық жазаларды орындау (өтеу) процесін психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету, қылмыстық-атқару жүйесі персоналының мәртебесін арттыру және оларды әлеуметтік-құқықтық қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі шараларды күшейту қажет [8].

Бұлармен қоса, бас бостандығынан айыру орындары үшін жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жазаның осы түрін өтеп жатқан адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуы маңызды болып табылады. Бұл саладағы неғұрлым перспективалы бағыттардың ішінде ұстаудың камералық тәртібіне біртіндеп көшіру қажет, бұл ретте сотталған адам күндізгі уақытта

мекеме шегінде жүріп-тұру және жеке қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне ие бола отырып, түнгі уақытта бөлек үй-жайға қамалады [8].

Айыптыларды жазалау және олардың жазаларын өтеу кезеңіндегі құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуы жөнінде қоғам мен мемлекет мүдделері арасындағы теңгермені сақтауға, дамуына баса назар аудару қажет болатын қоғамдық бақылаудың белгіленген тетіктері көмектеседі.

Бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдарға медициналық қызмет көрсетудің, әсіресе қылмыстық жазасын өтеп жатқан адамдар ауруларының профилактикасы жүйесінің сапасын арттыру да маңызды болып табылады [8].

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған азаматтарды толыққанды қоғам мүшесі ретінде әлеуметке қосу аясындағы тұтас мемлекеттік саясатты қамтамасыз етуге бағытталған жүйелі шаралар қажет.

Жалпы алғанда қылмыстық жазаларды атқару жүйесін жалпыға бірдей халықаралық стандарттарға одан әрі жақындата беру керек [8].

Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығына сәйкес, Жазаларды орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуді және қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, сондай-ақ сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-атқару заңнамасын, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдіру талап етіледі [9].

Сотталғандардың мінез-құлқын тиімді бақылауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы технологиялар мен бейнетіркеу құралдарын бір мезгілде енгізе отырып, сотталғандарды ұстаудың камералық түріне одан әрі көшу жөніндегі жұмысты жалғастыру маңызды.

Әртүрлі өлшемшарттар бойынша талдау жасау мүмкіндігімен ҚАЖ мекемелері мен пробация қызметтерінде жазаларды орындау және сотталғандар санын автоматтандырылған есепке алу процестерін цифрландыруды жалғастыру қажет [9].

Мұнымен қатар қоғамдық жұмыстарға байланысты жазаны орындауға жариялылық элементтерін беру, оның ішінде сотталғандар үшін арнайы тану киімін киіп жүру міндетін енгізу арқылы беру мәселесін пысықтау талап етіледі. Шетелдік тәжірибе мұндай шараның терең профилактикалық әсері бар екенін дәлелдейді [9].

ҚАЖ мекемелерінің түрлерін кезең-кезеңімен оңтайландыру мүмкіндігін қарастыру маңызды, өйткені ізгілендіру жағдайында қамаудағылардың құрылымы айтарлықтай өзгерді (бас бостандығынан айыруға сотталғандардың 90%-дан астамы ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жазасын өтеп жатыр). Түрлерді оңтайландыру сотталғандарды этаппен алып жүру үшін бюджеттен бөлінетін едәуір қаржы қаражатын үнемдеуге, сондай-ақ туыстарының жазасын өтеу орындарына қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын сақтауға мүмкіндік беретін сияқты.

Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды сапалы орындау өзекті болып қала береді. Осыған байланысты пробация қызметінің және оның қызметкерлерінің ұйымдастырушылық-құқықтық мәртебесін арттыру мүмкіндігін түрме қызметінен пробацияның дербестігін қамтамасыз ету және қаржыландырудың жеке нысаналы кіші бағдарламасын бөлу арқылы қарастыру қажет [9].

Азаматтық қоғам өкілдерін тарта отырып, жеке және икемді дағдыларды дамытуға бағытталған халықаралық озық тәжірибені ескере отырып, пенитенциарлық пробацияны іске асыру, яғни ҚАЖ (пенитенциарлық) мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адамдарды қайта әлеуметтендіру тәсілдерін қайта қарау талап етіледі, өйткені қазіргі нысандағы пробацияның осы түрі өзінің тиімсіздігін көрсетті.

Пенитенциарлықтан кейінгі пробацияны іске асыру жөніндегі жұмысты сандық көрсеткіштерден сапалық көрсеткіштерге қайта бағдарлау маңызды.

Сотталғандардың жазасын өтеуіне байланысты мәселелерді шешу үшін пробация қызметтері мен ҚАЖ мекемелерінің жергілікті атқарушы органдармен тиімді өзара іс-қимылы заңнамалық реттеу қажеттігін негіздейді [9].

Т.К.Акимжанов, М.А.Аюбаев, А.А. Бекбауова пікірінше, сонымен қатар, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу процесінде сотталушының қоғамнан оқшаулануы әлеуметтік байланыстардың бұзылуына, сотталушының қылмыстық жауапкершілікке тартылуына, оның жеке тұлға ретінде деградациясына және т.б. әкеледі.

Сондықтан құқық қолданушы қылмыстық жазаны өтеумен және жаза туралы іліммен тығыз байланысты әлеуметтік, социологиялық, психикалық, психофизиологиялық, биологиялық, психологиялық, философиялық факторларды елемеге болмайды, өйткені жазадан кейін жазаны

орындау саласындағы жаңа, толық зерттелмеген және кейде қазіргі сот төрелігіне көрінбейтін құқықтық қатынастардың тұтас қабаты жүреді.

Мысалы, ғалымдар бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу жеті жылдан астам уақытқа созылатындығын дәлелдеді, өйткені осы кезеңнен кейін сотталушының жеке басымен жағымсыз және қайтымсыз процестер жүреді. Әлеуметтік байланыстарды жоғалтудан бастап жеке тұлғаның толық деградациясына дейін және ең нашар жағдайда оны қылмыстық жауапкершілікке тарту [10, 214 б.].

Қазақстан Республикасы ПМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің төрағасы Теңізжан Жәнібековтың пікірінше, қазіргі таңда біздің елімізде 78 қылмыстық-атқару мекемесі жұмыс жасайды. Онда 37 мыңнан астам сотталған жазасын өтеп жатыр. Оның 3 мыңға жуығы – әйелдер және 50-ден астамы кәмелетке толмағандар. Атап айту кету керек, 37 мыңның 93%-ы – ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін сотталған адамдар. Бұл ретте сотталғандардың 45%-ы бұрын қасақана қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдар. Бұл жағдайда біздің қоғамның ең күрделі санатымен жұмыс істеп жатырмыз деп сенімді түрде айта аламыз [11].

Қазақстан Республикасы ПМ қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің мәліметіне сәйкес, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің жаңа атаулары пайда болды, Қазақстан Республикасында қоғамнан оқшаулаумен байланысты қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері сандық нөмерлері төмендегідей өзгертілді:

Астана қаласы бойынша: Қауіпсіздігі барынша төмен ЕЦ-166/10 мекемесі – Мекеме №3, Қауіпсіздігі аралас ЕЦ-166/1 мекемесі – Мекеме №64, Төтенше қауіпсіз ЕЦ-166/5 мекемесі – Мекеме №2.

Алматы қаласы бойынша: Кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз ЛА 155/6 мекемесі – Мекеме №11, Қауіпсіздігі барынша төмен ЛА-155/13 мекемесі – Мекеме №13, Қауіпсіздігі аралас ЛА-155/18 мекемесі – Мекеме №12.

Ақмола облысы бойынша: Қауіпсіздігі барынша жоғары ЕЦ-166/4 мекемесі – Мекеме №1, Қауіпсіздігі барынша жоғары ЕЦ-166/11 мекемесі – Мекеме №4, Қауіпсіздігі барынша жоғары ЕЦ-166/18 мекемесі – Мекеме №5, Қауіпсіздігі аралас ЕЦ-166/23 мекемесі – Мекеме №65, Қауіпсіздігі барынша төмен ЕЦ-166/24 мекемесі – Мекеме №6, Орташа қауіпсіз ЕЦ-166/25 мекемесі – Мекеме №7.

Ақтөбе облысы бойынша: КА-168/1 тергеу изоляторы – Мекеме №70, Орташа қауіпсіз КА- 168/2 мекемесі – Мекеме №8, Қауіпсіздігі барынша төмен КА- 168/3 мекемесі – Мекеме №9.

Алматы облысы және Жетісу облыстары бойынша: Орташа қауіпсіз ЛА-155/4 мекемесі, – Мекеме №10 Қауіпсіздігі барынша жоғары ЛА-155/8 мекемесі – Мекеме №57, Қауіпсіздігі барынша жоғары ЛА-155/12 мекемесі – Мекеме №12, Орташа қауіпсіз ЛА-155/14 мекемесі – Мекеме №14, Қауіпсіздігі аралас ЛА-155/16 мекемесі – Мекеме №71, Қауіпсіздігі барынша төмен ЕС-164/4 мекемесі – Мекеме №49.

Атырау облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас УГ-157/1 мекемесі – Мекеме №75, Орташа қауіпсіз УГ-157/9 мекемесі – Мекеме №15, Орташа қауіпсіз УГ-157/11 мекемесі – Мекеме №79.

Батыс Қазақстан облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас РУ – 170/1 мекемесі – Мекеме №74, Орташа қауіпсіз РУ-170/2 мекемесі – Мекеме №27, Қауіпсіздігі барынша жоғары РУ – 170/3 мекемесі – Мекеме №28.

Жамбыл облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас ЖД-158/1 мекемесі – Мекеме №67, Орташа қауіпсіз ЖД-158/2 мекемесі – Мекеме №25, Қауіпсіздігі барынша жоғары ЖД-158/4 мекемесі – Мекеме №58, Қауіпсіздігі барынша төмен ЖД-158/5 мекемесі – Мекеме №26, Төтенше қауіпсіз ЖД-158/7 мекемесі – Мекеме №59.

Қарағанды облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас АҚ-159/1 мекемесі – Мекеме №61, Төтенше қауіпсіз АҚ-159/5 мекемесі – Мекеме №29, Қауіпсіздігі барынша жоғары АҚ-159/6 мекемесі – Мекеме №30, Қауіпсіздігі барынша жоғары АҚ-159/7 мекемесі – Мекеме №31, Орташа қауіпсіз АҚ-159/9 мекемесі – Мекеме №32, Қауіпсіздігі барынша жоғары АҚ-159/11 мекемесі – Мекеме №33, Төтенше қауіпсіз АҚ-159/17 мекемесі – Мекеме №34, Орташа қауіпсіз АҚ-159/18 мекемесі – Мекеме №35, Қауіпсіздігі барынша төмен АҚ-159/20 мекемесі – Мекеме №36, Қауіпсіздігі аралас АҚ-159/25 мекемесі – Мекеме №62.

Қостанай облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас УҚ-161/1 мекемесі – Мекеме №76, Қауіпсіздігі барынша жоғары УҚ-161/2 мекемесі – Мекеме №38, Төтенше қауіпсіз УҚ-161/3 мекемесі – Мекеме №39, Қауіпсіздігі барынша төмен УҚ-161/11 мекемесі – Мекеме №40, Толық қауіпсіз УҚ-161/12 мекемесі – Мекеме №41.

Қызылорда облысы бойынша: Қауіпсіздігі аралас ЗҚ-169/5 мекемесі – Мекеме №68, Қауіпсіздігі барынша төмен ЗҚ-169/4 мекемесі – Мекеме №37, ЗҚ-169/1 тергеу изоляторы – Мекеме №60.

Шығыс-Қазақстан облысы бойынша: ОВ-156/1 тергеу изоляторы – Мекеме №73, Қауіпсіздігі барынша жоғары ОВ-156/2 мекемесі – Мекеме №16, Орташа қауіпсіз ОВ-156/3 мекемесі – Мекеме №17, Қауіпсіздігі барынша жоғары ОВ-156/6 мекемесі – Мекеме №18, Қауіпсіздігі барынша жоғары ОВ-156/14 мекемесі – Мекеме №19, Қауіпсіздігі барынша жоғары ОВ-156/15 мекемесі – Мекеме №20, Қауіпсіздігі барынша төмен ОВ-156/16 мекемесі – Мекеме №21, Төтенше қауіпсіз ОВ-156/20 мекемесі – Мекеме №22, Орташа қауіпсіз ОВ-156/21 мекемесі – Мекеме №23, Орташа қауіпсіз ОВ-156/22 мекемесі – Мекеме №24.

Шымкент қаласы бойынша: Қауіпсіздігі барынша жоғары ИЧ-167/2 мекемесі – Мекеме №53, Орташа қауіпсіз ИЧ-167/3 мекемесі – Мекеме №54, Қауіпсіздігі барынша жоғары ИЧ-167/4 мекемесі – Мекеме №78, Қауіпсіздігі барынша төмен ИЧ-167/10 мекемесі – Мекеме №56, Қауіпсіздігі аралас ИЧ-167/11 мекемесі – Мекеме №69 [12].

Қазақстан Республикасының қылмыстық атқару-жүйесі комитетінің 08 қазан 2024 жылғы бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдар туралы мәліметтеріне сәйкес, жалпы сотталғандардың саны 34745 сотталған, сотталғандардың әкімшілік-аумақтық бөлініс бойынша келесідей: Астана қаласы 1700, Алматы қаласы және Алматы облысы 5875, Шымкент қаласы және Түркістан облысы 3405, Ақмола облысы 2885, Ақтөбе облысы 992, Атырау облысы 1085, ШҚО 3400, Абай облысы 2248, Жамбыл облысы 3105, БҚО 1715, Қарағанды облысы 5905, Қостанай облысы 2430, Қызылорда облысы 1460, Манғыстау облысы 535, Павлодар облысы 2665, СҚО 2140 [13].

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының қылмыстық атқару-жүйесі комитетінің 08 қазан 2024 жылғы пробация қызметінің есебінде тұрған адамдар туралы мәліметтерге сәйкес, жалпы саны 28070 адам, пробация қызметінің есебінде тұрған адамдардың әкімшілік-аумақтық бөлініс бойынша саны келесідей: Ақмола облысы 1382, Ақтөбе облысы 1264, Абай облысы 701, Алматы облысы 3489, Алматы қаласы 2632, Астана қаласы 2642, Атырау облысы 1092, ШҚО 1221, Жамбыл облысы 1569, БҚО 1226, Қарағанды облысы 1769, Қостанай облысы 1077, Қызылорда облысы 988, Манғыстау облысы 939, Павлодар облысы 1615, СҚО 811, Шымкент қаласы 1695, Түркістан облысы 1958 [14].

Н.Т. Саханова, Г.Н.Токпанбетова, Н.Н. Ахметжанова пікірінше, бүгінгі таңда жазаларды орындау жүйесі тиімділігінің басты маңыздылығы сотталғандарды қайта әлеуметтендірумен анықталады, бұл оның негізінде жазаны өтегеннен кейін әр сотталушының қоғамның қалыпты өмір сүру жағдайларына қосылуға дайындығын қалыптастыруға бағытталған психологиялық – педагогикалық, экономикалық, медициналық, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың күрделі кешені бар ұзақ процесті түсіну керек [15, 317 б.].

Қорытынды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару заңнамасында оң сипаттағы сотталғандардың мінез-құлқын бағалау бойынша түзету дәрежелерінің санын 4-тен 6-ға дейін ұлғайту жолымен өзгерістер енгізу қажет деп есептейміз, сонымен қатар пенитенциарлық мекемелердің өндірістік қуаттары үшін мемлекеттік тапсырыстарды көздеу. Пенитенциарлық (түзеу) мекемелерде өз өндірісін дамыту, сотталғандар арасында Жұмыспен қамту деңгейін арттыру мақсатында колония кәсіпорындарында мемлекеттік тапсырыстарды бөлу қажет. Сотталғандар, жазасын өтеушілер, жазасын өтеуден босатылған адамдар және қылмыстық сот төрелігі саласында қалған өзге де адамдар үшін жұмыс орындарын құратын кәсіпкерлер үшін салықтық преференциялар көзделсін.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-ХІІ Қаулысы
2. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның Мемлекеттік бағдарламасы туралы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Президентінің Қаулысы 1994 жылғы 12 ақпан N 1569. Күші жойылды - ҚР Президентінің 2006.01.09. N 1696 жарлығымен.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Күшін жойған Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 208 Кодексі. Күші жойылды - Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі N 234 Кодексімен
4. Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі N 949 Жарлығы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 17 маусымдағы № 102 Жарлығымен
5. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі дамытудың 2004-2006 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 31 желтоқсандағы N 1376 қаулысы

6. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі дамытудың 2007-2009 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 6 тамыздағы N 673 Қаулысы

7. Қазақстан Республикасында қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2012 - 2015 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 9 маусымдағы № 775 Қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 мамырдағы № 554 қаулысымен

8. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы.

9. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы.

10. Акимжанов Т.К., Аюбаев М.А., Бекбауова А.А. Правовое регулирование института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в Республике Казахстан и практика его реализации // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №3(76) 2023. – С.208-222.

11. Еліміздің пенитенциарлық жүйесінде ашықтық және анықтық саясаты іске асырылуда. <https://ortcom.kz/kk/novosti/1721286935> 18.07.2024.

12. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің жаңа атаулары. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/3?lang=kk31> тамыз 2022

13. Бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдар туралы мәліметтер. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/>

14. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдар туралы мәліметтер. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/731342?lang=kk>

15. Саханова Н.Т., Токпанбетова Г.Н., Ахметжанова Н.Н. Жазасын өтеген адамдарды элеуметтік бейімдеу. // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (77) 2023. – Б. С.316-322.

Авторлар туралы мәліметтер

Глешалиев Н.Д. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі деканының орынбасары, PhD докторы.

Бабанов Т.А. – Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің, Педагогика, бизнес және құқық институты, «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Карбеков К.С. – Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің, Педагогика, бизнес және құқық институты, «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Глешалиев Н.Д. – заместитель декана Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Бабанов Т.А. – старший преподаватель кафедры «Экономика, услуги и право» Института Педагогика, бизнеса и права, Алматинского гуманитарно-экономического университета, кандидат юридических наук.

Карбеков К.С. – профессор кафедры «Экономика, услуги и право» Института Педагогика, бизнеса и права, Алматинского гуманитарно-экономического университета, кандидат юридических наук, доцент.

Tleshaliyev N. - Deputy Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD

Baranov T. – Almaty University of Humanities and Economics Associate Professor of the Department «Economics, Services and Law» Candidate of Law, Senior lecturer.

Karbekov K. – Almaty University of Humanities and Economics Associate Professor of the Department «Economics, Services and Law» Candidate of Law, Associate Professor.

С.Ш. Даубасов¹, Д.Ж. Белхожаева²

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада экологиялық қылмыстардың жіктелуі келтірілген, оларды жасағаны үшін жауапкершілік түрлері сипатталған. Экологиялық қылмыстарды анықтау мен ашудың тиімділігін арттыруға бағытталған шаралар ретінде елдің қабылданған жасыл экономика бағытын ескере отырып, осы саладағы қылмыстық-құқықтық саясатты қайта қарау, заңнаманы біріздендіру, тергеліп жатқан қылмыстардың тергелуін кеңейту ұсынылады. Авторлар экологиялық қылмыстардың негізгі құрамдарына статистикалық талдау жүргізді, келтірілген залалға баға берді, қылмыстардың осы санаттарын анықтау мен ашудың тиімділігін арттыру жолдарын ұсынды. Экологиялық құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды экологиялық және тіпті ұлттық қауіпсіздікке қатер ретінде қарастыру керек, бұл экологиялық жасыл экономиканың қалыптасуын тежейтін фактор, оның көрінісі қазіргі және болашақ ұрпақтың өмір сүру сапасының төмендеуі болуы мүмкін.

Мақсаты: қазіргі таңдағы экологиялық құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың жай-күйіне талдау жүргізу, қылмыстардың осы санаттарын анықтау мен ашудың тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын анықтау болып табылады. Зерттеуде жүйелі талдау теориясын, экономикалық-статистикалық әдісті, салыстырмалы-сипаттамалық талдауды, эмпирикалық зерттеулердің жалпы ғылыми әдістерін қолдана отырып жүргізілді.

Түйінді сөздер: экологиялық құқық бұзушылықтар, экологиялық қылмыстар, табиғи ресурстар, қоршаған ортаның ластануы, экологиялық жағдай, залал, экологиялық қауіпсіздік.

Актуальные проблемы экологических преступлений

В статье дана классификация экологических преступлений, описаны виды ответственности за их совершение. В качестве мер, направленных на повышение эффективности выявления и раскрытия экологических преступлений, предлагается пересмотреть уголовно-правовую политику в этой сфере с учетом принятого курса «зеленой экономики» страны, унифицировать законодательство, расширить подследственность расследуемых преступлений. Авторами проведен анализ основных составов экологических преступлений, дана оценка причиненного ущерба, предложены пути повышения эффективности выявления и раскрытия данных категорий преступлений. Экологические правонарушения и преступления следует рассматривать как угрозы экологической и даже национальной безопасности, фактор, сдерживающий становление экологичной «зеленой» экономики, негативным последствием, проявление которого может стать снижение качества жизни современных и будущих поколений.

Цель. Провести анализ состояния экологических правонарушений и преступлений, выявить основные направления повышения эффективности выявления и раскрытия данных категори преступлений. Исследование проведено с использованием теории системного анализа, экономико-статистического метода, сравнительно-описательного анализа, общенаучных методов эмпирических исследований.

Ключевые слова: экологические правонарушения, экологические преступления, природные ресурсы, загрязнение окружающей среды, экологическая обстановка, ущерб, экологическая безопасность.

Actual problems of environmental crimes

The article gives a classification of environmental crimes, describes the types of responsibility for their commission. As measures aimed at improving the effectiveness of the detection and disclosure of environmental crimes, it is proposed to revise the criminal law policy in this area, taking into account the adopted course of the "green economy" of the country, to unify legislation, to expand the jurisdiction of the crimes under investigation. The authors analyzed the main components of environmental crimes, assessed the damage caused, and proposed ways to improve the effectiveness of identifying and disclosing these categories of crimes. Environmental offenses and crimes should be considered as threats to environmental and even national security, a factor constraining the formation of an environmentally friendly

"green" economy, a negative consequence, the manifestation of which may be a decrease in the quality of life of modern and future generations.

Goal. To analyze the state of environmental offenses and crimes, to identify the main directions for improving the efficiency of detecting and disclosing these categories of crimes. The study was conducted using the theory of system analysis, the economic and statistical method, comparative descriptive analysis, general scientific methods of empirical research.

Keywords: environmental offenses, environmental crimes, natural resources, environmental pollution, environmental situation, damage, environmental safety.

Кіріспе. Қазақ халқының алдында тұрған стратегиялық мақсаттарын өткізуіне, яғни демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетті құру, тұлғаны, оның құқықтарын және бостандықтарын қорғауы маңызды роль болып, әлеуметтік – саясаттық, экологиялық және экономикалық шараларымен бірге құқықтық тәртіпті орнатылуы танылады. Бұл мақсатты іске асыруы қоғамдық өмірдің барлық салаларында заңдылықты сақтау, экологиялық құқық бұзушылықпен күресудің тиімділігін арттыру қажетімен байланысты.

Қазіргі уақытта құқық бұзушылықтар, әсіресе экология саласындағы қылмыстар мемлекеттің экологиялық қауіпсіздігіне айтарлықтай қауіп төндіреді. Бұл қылмыстардың ерекшелігі - олардың көрінуінен тікелей зиян қазіргі ұрпақтардың өміріне ғана емес, сонымен бірге болашақта адамның даму мүмкіндіктеріне де әсер етеді. Экологиялық қылмыстар жасау кезінде тікелей залалдан басқа, қоғам баламалы сипаттағы проблемаларға тап болады (биоәртүрліліктің төмендеуі, өмір сүру сапасының төмендеуі, қауіпті созылмалы аурулардың өсуі және т.б.). Осыған байланысты құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың бұл санатын әлеуметтік қауіпті, ауыр және жасырын деп санауға болады, бұл қылмыстардың осы санаттарын анықтау мен ашудың тиімділігін арттыруға бағытталған шараларды іздеуді талап етеді. Сондықтан біздің мемлекетіміздің Президенті осы мәселеге көп көңіл аударады. Қазақстан Республикасының Президенті экологиялық құқық бұзушылықпен күресу бұл «Мемлекеттік саясаттың ең маңызды бағытының бірі» деп мәлімдеді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (ары қарай – ҚР ҚК) 13-тарауында (324-343) баптарында көзделген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар қасақана немесе абайсызда жүзеге асырылатын, табиғат қорғау қатынастарында, қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын және табиғи ортаға, адамға, басқа да құқық қорғау мүдделеріне зиян келтіретін не зиян келтіруге қабілетті қоғамдық қауіпті іс-әрекеттерді (іс-әрекеттерді немесе әрекетсіздіктерді) білдіреді [1].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар табиғи ресурстарды пайдалану, сондай-ақ экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ережелерін бұзу нәтижесінде туындайды. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар анықтау бірқатар проблемалардың болуымен сипатталады: құқық бұзушылықтар көбінесе елеулі зиян келтіретін ауыр зиянмен тексеріледі. Басқа заңсыз әрекеттерден айырмашылығы, экологиялық құқық бұзушылықтарда мұндай жәбірленуші болмайды. Нысаны - қоршаған орта, табиғи ортаға қол сұғу, мысалы, атмосфералық ауаның ластануына әкеледі, бұл жалпы адамзатқа теріс әсер етеді.

Материалдар мен әдістер. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау мен ашудың жай-күйін криминологиялық талдаудың негізінде жүйелер мен жүйелік талдау теориясы, экономикалық-статистикалық және салыстырмалы-сипаттамалық талдау әдісі жатыр. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды статистикалық бағалау талдаудың экономикалық-статистикалық әдісін қолдануды ескере отырып жүргізілді. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау мен тергеудегі негізгі проблемаларды бағалау сипаттамалық әдісті қолдану негізінде жүргізілді, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау мен ашудың тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын іздеу танымның жалпы ғылыми әдістерінің көмегімен жүзеге асырылды.

Талқылау. Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабына сәйкес, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды [2].

Елдегі экологиялық қауіпсіздікті кешенді қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің басымдықтары экологиялық доктринада тұжырымдалған. Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікке қатысты қылмыстық және әкімшілік заңнама нормаларын біртіндеп қатаңдату үрдісі байқалады. Алайда, бұл шаралар әлі тиісті нәтиже бермеді және елде қалыптасқан экологиялық жағдай жақсармайды. Адамның табиғатқа араласуы керемет жоғары деңгейге жетті. Бұл табиғаттың табиғи өзін-өзі реттеу функциясын бұзады және сайып келгенде қоршаған ортаның деграляциясына әкеледі. Сонымен бірге экологиялық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігін жалпы ел халқы да, құқық

қорғау органдарының қызметкерлері де бағаламайды.

Мұның себебі ел халқының экологиялық нигилизмі, қылмыстық заңнаманың жетілмегендігі, мемлекеттік экологиялық бақылаудың төмен деңгейі, табиғатқа келтірілген зиянды бағалаудың заманауи әдістемелерінің болмауы. Сондай-ақ, экстремалды экономикалық жағдайларда қоршаған ортаны қорғау шығындарын едәуір төмендететін немесе өндірістік және технологиялық қажеттіліктердің пайдасына қоршаған ортаны қорғау заңнамасының талаптарын тікелей елемейтін кәсіпорындардың өндірістік саясаты маңызды рөл атқарады. Жоғарыда айтылғандардың барлығы экологиялық қылмыстарға қарсы күрестің тиімділігін арттырудың ерекше маңыздылығын көрсетеді.

Барлық экологиялық құқық бұзушылықтар шартты түрде екі түрге бөлінеді: экологиялық теріс қылықтар және экологиялық қылмыстар. Экологиялық теріс қылықтарды әкімшілік құқық бұзушылықтарға, азаматтық құқық бұзушылықтарға, тиісті жауапкершілікке әкеп соғатын тәртіптік құқық бұзушылықтарға бөлу керек, өз кезегінде экологиялық қылмыстар қылмыстық құқық бұзушылық түрінде көрінеді және қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Экологиялық теріс қылық - бұл әкімшілік, азаматтық және тәртіптік жауапкершілік белгіленген адамның немесе қоғамның экологиялық мүдделеріне зиян келтіретін немесе зиян келтіруі мүмкін, қоршаған ортаны, адамның табиғи әл-ауқатын пайдаланудың, басқарудың және қорғаудың қолданылатын тәртібіне қарсы бағытталған кінәлі, заңсыз әрекет. Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінің (ары қарай – ҚР ЭК) 414-бабында қарастырылған [3].

Тәртіптік жауапкершілік еңбек функцияларына экологиялық нормаларды тікелей сақтау кіретін қызметкерлерге экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін қолданылады [4]. Мұндай құқық бұзушылықтың ерекшелігі жұмыс уақытында экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауап беретін субъект болып табылады. Әдетте, субъективті жағы абайсызда көрінеді. Объективті жағы қабылданған нұсқауларды, жоспарларды, іс-шараларды орындамау, экология саласындағы заңнамада белгіленген нормалардан асып кету арқылы көрінеді.

Мұндай сипаттағы құқық бұзушылықтың әкімшілік жауапкершілігі Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (ӘҚБТК) [5] 21-тарауында, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар көрініс табады. Өзінің объективті белгілері бойынша әкімшілік құқық бұзушылық қылмысқа ұқсас. Сондықтан ӘҚБТК-те әкімшілік жауапкершілікті жүктеудің алғышарттарының бірі жасалған бұзушылықта қылмыс құрамының белгілерінің болмауын көздейді.

Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік - бұл экологиялық жүйеге елеулі залал келтіретін қоршаған табиғи ортаға, азаматтардың және өзге де субъектілердің денсаулығы мен мүлкіне қоршаған ортаның ластануымен келтірілген зиян үшін азаматтар мен заңды тұлғалардың жауапкершілігі. Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің ерекшелігі келтірілген экологиялық зиян үшін өтемақы [6].

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу үшін мамандандырылған техника мен жабдықтардың тапшылығы байқалады, бұл қылмыстық іс қозғау үшін қажетті іс-шараларды жүргізуді қиындатады. Қызметкердің білімі мен дағдыларының жетіспеушілігі жедел-ізвестіру іс-шараларын баяулатады. Көптеген жағдайларда сараптама қажет, бірақ нәтижеге жету үшін уақыт қажет, сондықтан тергеу процесі айтарлықтай кешіктірілуі мүмкін және осы аралықтағы дәлелдер жойылуы немесе толығымен жоғалуы мүмкін. Қылмыстық әрекеттердің пәні экологиялық жүйенің әртүрлі объектілері болып табылады. Сондықтан пәнге мынадай объектілер: жер (топырақ), оның жер қойнауы, жер үсті және жер асты сулары, атмосфералық ауа, атмосфераның озон қабаты, орман алқаптары мен биологиялық активтер, флора мен фауна, микроорганизмдер, генетикалық қор, табиғи ландшафттар, табиғатты пайдаланудың өзге де объектілері жатады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті жағы табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың белгіленген нормалары мен нормативтерін бұзумен айқындалады.

Субъективті жағынан экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды көп жағдайда абайсыздықпен сипатталады, сонымен бірге кейбір қол сұғушылықтар қасақана жасалады. Саралау үшін қасақана экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен мақсаттары маңызды емес, бірақ жаза тағайындау кезінде ескерілуі керек.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі жалпы болып табылады, яғни бұл жағдайда субъект қылмыстық жауапкершілік жасына (16 жас) жеткен жеке есі дұрыс адам болып табылады. Сонымен қатар, кейбір баптарға сәйкес арнайы субъектінің жауапкершілігі қарастырылған [1].

Экологиялық қылмыстар қоршаған ортаға зиян келтіретін заңсыз келісімдерден ақша табуға

болатын жерде болады. БҰҰ мәліметінше, экологиялық қылмыстар атыс қаруының заңсыз айналымынан да асып кетеді. Бұл есірткі контрабандасынан, жалған ақша жасаудан және адам саудасынан кейінгі әлемдегі төртінші ең үлкен қылмыстық әрекет. Экологиялық қылмыстардың салдарынан жоғалған қаражат халықаралық агенттіктердің олармен күресу үшін жұмсаған ақшасынан 10 мың есе көп.

Мәселе әсіресе билік органдары табиғи ресурстарды пайдалануды реттей алмайтын дамушы елдерде өте өткір. Сонымен қатар, экологиялық қылмысқа реакция көбіне, мысалы, сирек кездесетін жануарлар ұсталып, өлтірілген немесе өсімдіктер жойылғаннан кейін ғана қолға алынады. Мысалы, 2022 жылдың тамыз айында Астананың үш тұрғыны 43 кило киік мүйізін сатқаны үшін 8 жылға дейін бас бостандығынан айырылды. Олардың қылмысынан мемлекетке 312 млн теңгеден астам шығын келген.

2017 жылдың басынан 2022 жылдың қыркүйегіне дейін Қазақстанда жыл сайын 1,1 мыңға жуық экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық жасалған. Олардың саны жыл өткен сайын азайып келе жатқанымен, елге келтіретін қаржылық шығын артып келеді. Өткен жылы экологиялық құқық бұзушылықтардан Қазақстанға 5,3 млрд теңге шығын әкелді, бұл 2017 жылдан бергі рекордтық сома [7].

Қылмыстық-құқықтық ғылымда экологиялық қылмыстарды екі топқа бөлу әдетке айналғанын атап өткен жөн. Біріншісі - жалпы сипаттағы экологиялық қылмыстар. Олар жалпы қоршаған табиғатқа қол сұғады, екінші топ – арнайы экологиялық қылмыстар. Олар табиғи ортаның жеке компоненттеріне немесе құрамдас бөліктеріне зиян келтіреді.

Экологиялық құқық бұзушылықтар — бұл экожүйеге зиян келтіретін, аурулардың, экологиялық апаттардың және жануарлар дүниесінің нашарлауының қаупін арттыратын заңсыз әрекеттер. ҚР ҚК жиырма бір бапта экологиялық құқық бұзушылықтың түрлері, оның ішінде жерге зиян келтіру, теңізді ластау, заңсыз аң аулау, жер қойнауын рұқсатсыз пайдалану және т.б. аталады.

Бүгін мен бұрын болмаған мөлшерде экологиялық зиян келтіріліп жатқаны туралы баса айтуға тиіспіз. Экологиялық зиян деп қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарды бұзудың нәтижесінде қоршаған ортаның жай-күйі сапасының нашарлауын немесе жағымсыз экологиялық салдарға әкеп соқтыра алатын оның санының азаюын, сондай-ақ осымен байланысты заңмен қорғалатын материалдық және материалдық емес игіліктердің, оның ішінде адамның өмірі мен денсаулығының азаюын ұғынған жөн. Зиянсыз құқық бұзушылық болмайды, қандай да болмасын құқық бұзушылық зиян әкеледі, себебі қоғамдық қатынастар қол сұғу объектісі болып табылады.

Қылмыстың ең көп тараған екі түрі:

- сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған өсімдіктер немесе жануарлар түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе туындыларымен заңсыз жұмыс істеу (339-бап);

- балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз өндіру (335-бап).

2021 жылы олар барлық қылмыстық экологиялық құқық бұзушылықтардың 62,8%-ын, ал биылғы тоғыз айда 56,1%-ын құраған.

Мәселен, 2022 жылдың қыркүйек айында Түркістан облысының полицейлері рейдтік іс-шаралар барысында Шардара су қоймасында гарпунды пайдаланып заңсыз балық аулаған екі жергілікті тұрғынды анықтады. Браконьерлерден 100 килоға жуық балық, үш гарпун және екі су костюмі тәркіленді. Жалпы биылғы сегіз айда бір ғана осы өңірде полицейлер браконьерлерден 3 тоннаға жуық балық тәркілеген. Сондай-ақ, полиция қызметкерлері балық аулау ережесін бұзған 360-тан астам азаматты жауапқа тартып, жалпы сомасы 5,5 млн теңгеге жуық айыппұл салды.

2017 жылдан бастап құқық бұзушылар Қазақстанға жыл сайын орта есеппен 3,5 млрд теңге көлемінде — мемлекеттің өзіне де, заңды және жеке тұлғаларға да зиян келтіреді.

Алайда, кінәлілер шығынның орнын толтырып, қазынаны толтыруға асықпайды. Мәселен, соңғы бес жылда орта есеппен тәртіп бұзушылар жылына небәрі 676,5 млн теңгені немесе жалпы залалдың 19%-ын ғана өтеген [7]. Бұған сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында, сондай-ақ сотқа жіберілген істер бойынша келтірілген залалды өтеу де кіреді.

Жақсы ұйымдасқан қылмыстық топтар қоршаған ортаны заңсыз пайдалануды кәсіпқой әрі табысты кәсіпке айналдырды. Бұл өз кезегінде ұлттық саябақтардағы жойылып бара жатқан және қорғалатын жануарлар түрлерінің санының азаюына әкеледі.

Осылайша, адамда қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне қол жеткізудің жоспарланған индикаторлары мен экологиялық қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілік түрлері арасындағы байланысты іздеу мәселесі туындайды.

Біздің ойымызша, экология саласындағы қылмыстық саясатты қатандатпай, «Жасыл экономика»

курсына көшу нәтижесіне қол жеткізу мүмкін болмайды.

Қылмыстық құқық жүйесінде мұндай проблема «криминологиялық шұңқыр» тұжырымдамасында жүзеге асырылады, онда жүзеге асырылатын заңсыз әрекеттер объектіге айтарлықтай жойқын әсер етеді, сонымен бірге жауапқа тартылған кінәлі адамдардың көлемі мен саны шамалы болады. Криминологиялық шұңқыр негізінен қылмыстық саясаттың парадоксы болып табылады және теріс факторға, қоғамның дамуына кедергі келтіретін қауіпке айналуы мүмкін.

Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты күшейту мәселелеріне қатысты заң жобалары жасалынып, қабылдауда. Мысалы, заңсыз ағаш кесудің тұрақты динамикасын ескере отырып, елеулі залал көрсеткішін 100-ден 50 АЕК-ке дейін; ірі залалды 1000-нан 500 АЕК-ке дейін төмендетуді ұсынылды. Бұл ретте аса ірі залал көрсеткіші өзгеріссіз қалады және 2000 АЕК құрайды.

Сондай-ақ, ҚР ҚК-нің 324, 325, 326, 328, 329, 330 және 333-баптардағы «қоршаған ортаға келтірілген залал» ұғымының қылмыстық заңнамада құқықтық анықтамасы болмағандықтан, «залал» деген ұғыммен ауыстырылды. Қоғамдық қауіпті зардаптарды анықтауға қатысты ұғымдар Қылмыстық кодексте «ірі залал және ірі мөлшерде» және «ерекше ірі залал және аса ірі мөлшерде» деп бекітілген (ҚК 3-бабы) [1].

Елімізде қоршаған ортаға зиян келтіргені үшін жауапкершілікті күшейту мақсатында келесі өзгерістер енгізілді:

- Ерекше қорғалатын табиғи аумақта аса ірі зиян келтіргені үшін жазаның неғұрлым қатаң түрін көздейтін ҚР ҚК-нің 332-бап «Жерді жою» жаңа 3-бөліммен толықтырылды.

- «Жер қойнауын өз бетінше пайдалану» 334-бабында жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету және жер қойнауын заңсыз өндіруге жол бермеу мақсатында 334-баптың 1-бөлігі қылмыстық теріс қылық санатынан қылмысқа ауыстырылды, диспозицияда қылмыстық құқық бұзушылық жасау келтірілген зиян мөлшерінің шекті мөлшері төмендетілді, яғни ірі мөлшерден елеулі залалға дейін төмендетіліп, 3 жылға дейін бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны енгізу арқылы санкция күшейтілді. Осы баптың 2-бөлігінің санкциясы да 3 жылдан 4 жылға бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қатаңдату арқылы өзгертілді. 3-бөлігінде ерекше қорғалатын табиғи аумақта аса ірі залал келтіргені үшін жазаның неғұрлым қатаң түрін қарастыру ұсынылады.

- Ағаштарды заңсыз кескен жағдайда кінәлілерге қоғамдық жұмыстарға тарту немесе аз айыппұлдар тағайындалған. Жасалған әрекет үшін тағайындалған жаза келтірілген зиянға пропорционалды емес болатын. Осыған орай, «Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау» 340-бапта бұл бұзушылықты теріс қылық санатынан қылмыс санатына ауыстыру бөлігінде өзгертулер енгізілді.

- «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимін бұзу» 342-баптың 1-бөлігінде айыппұл 120 АЕК-ден 200 АЕК-ге дейін күшейтілді, қоғамдық жұмыстар сағаты 120 дан 200 сағатқа дейін көбейді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне (ары қарай – ҚР ҚПК) [8] келесі өзгерістер мен толықтырулар енгізу көзделеді:

- «Тергеулік» 187-бабына өзгерістер енгізілді, тергеу органдары 334-баптың үшінші бөлігінде көзделген істерді және 342-баптың төртінші бөлігімен көзделген ауыр қылмыстар санатына жататын аса ірі залал келтіру бойынша істерді тергеу органдары қарайды.

- 191-бапқа «Анықтау нысанында және хаттамалық нысанда жүргізілетін сотқа дейінгі тергеп-тексеру» өзгерістер енгізілді. 334-баптың бірінші бөлігі ауыр емес қылмыстар санатынан ауырлығы орташа қылмыстарға ауыстырылып, ірі зияннан елеулі залалға, ал екінші бөлігінде аса ірі зияннан ірі зиянға ауыстырылуына байланысты сотқа дейінгі іс-жүргізу тергеу нысанында жүргізілетін болады.

- Ірі залал келтіруді көздейтін, 342-бап үшінші бөлікпен толықтырылуына байланысты, бұл бөлік тергеу нысанында қаралады. Қылмыстық құқық бұзушылықтан орташа ауырлықтағы қылмысқа ауысуына байланысты 340-баптың екінші және үшінші бөліктері хаттамалық нысаннан тергеу нысанына ауыстырылды.

Сонымен қатар, 2023 жылдың қаңтар айында «Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстеріне экологиялық құқық бұзушылықтар және вандализм көріністері үшін жауаптылықты күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [9] және «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне экологиялық құқық бұзушылықтар және вандализм көріністері үшін әкімшілік жауаптылықты күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды [10]. Құқық бұзушыларды әкімшілік және қылмыстық қудалауды күшейте отырып, Қазақстанның табиғи байлығын қорғауды көздейтін құқықтық шараларды дайындау жөніндегі жалпыұлттық іс-шаралар жоспарын іске асыру мақсатында әзірленді.

Айта кетейік, құжаттар ұлттық парктерді және басқа да табиғи байлықтарды қорғауды көздейді.

Заң аясында Қазақстанның ұлттық саябақтарын және басқа да табиғи байлығын экологиялық залалдардан: жерді бүлдіруден, ағаштарды заңсыз кесуден, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды пайдалану режимін бұзудан, жер қойнауын өз бетінше пайдаланудан және қоршаған ортаға қоғамдық қауіп төндіретін өзге де іс-әрекеттерден қорғайтын құқықтық нормалар белгіленеді.

Экологиялық залал үшін жауаптылықты күшейту мақсатында Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстерде ағаштар мен бұталарды заңсыз кескені, жойғаны немесе зақымдағаны, жер қойнауын өз бетінше пайдаланғаны әрі басқа да құқыққа қарсы әрекеттер үшін жауаптылық деңгейі артты. Сондай-ақ вандализм көріністері, қоғамдық және жеке мүлікті бүлдіргені үшін жауаптылықты қатаңдату көзделген.

Экологиялық қылмыстармен күресу үшін осы салада бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қызметі ерекше маңызға ие. Экологиялық бағыттағы қылмыстардың алдын алу мен күресте шешуші рөлдердің бірін ішкі істер органдары атқарады. Құқық қорғау органдары, шын мәнінде, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тетігі және экологиялық саладағы қауіптерді іске асырудағы кедергілер жүйесі ретінде әрекет етеді.

Осыған орай, ұйымдасқан қылмыстық топтың барлық қатысушылары үшін экология саласындағы қылмыс жасаудың барлық кезеңдерінде тиімді қарсы тұру және жазаның бұлтартпастығы қағидатын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық реттеудің бірыңғай жүйесін қалыптастыра отырып, ұйымдасқан экологиялық қылмысқа қарсы күрес саласында бірыңғай мемлекеттік саясатты әзірлеуді, сондай-ақ қылмыстық мінез-құлық схемаларын заңдастыру мақсатында заңнамадағы олқылықтарды пайдалану мүмкіндігін анықтауға арналған қоршаған ортаны қорғау саласында қабылданатын нормативтік құқықтық актілерге криминологиялық сараптама жүргізуді жүзеге асыру қажет.

Экологиялық қылмыстар жасағаны үшін, ең алдымен оларды жасағаны үшін санкциялар мөлшері бөлігінде қылмыстық жауаптылық нормаларын біріздендіруді жүргізу, экологиялық қылмыстардың құрамы бойынша залалды бағалаудың және оларды заңнамалық деңгейде қабылдаудың пәрменді әдістемелерін дайындауды жүзеге асыру қажет. Экологиялық қылмыстар жасағаны үшін санкциялар мен олардың мөлшерін салыстыруға болатындығы қажет, мұның бәрі осы саладағы халықаралық және ғылыми ынтымақтастықты кеңейту қажеттілігін тудырады. Қоғамда экологиялық мәдениет институтын дамыту мен қалыптастыру, азаматтардың экологиялық құқықтық сана деңгейін арттыру, бұл қылмыстық топтардың қызметіне тартылуы мүмкін адамдардың шеңберін тарылтуға мүмкіндік береді.

Экологиялық бағыттағы (аудандық, өңірлік және өңіраралық деңгейлерде) қылмыстарды анықтау және ашу бөлігінде тұрақты жұмыс істейтін мамандандырылған тергеу-жедел топтар құру, Қылмыстық кодексінің ішкі істер органдары мен басқа да бақылаушы органдардың тергеуіне жататын баптарының тізімін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер. Бүгінгі таңда экологиялық қылмыстарды анықтау және тергеу кезінде бірқатар проблемалар ерекшеленеді:

– біріншіден, негізінен, елеулі зиян келтіретін ауыр зиян келтіретін құқық бұзушылықтар ғана тергелуде;

- екіншіден, экологиялық құқық бұзушылықтарда мұндай жәбірленуші жоқ;

– үшіншіден, экология саласындағы қылмыстарды тергеу үшін мамандандырылған техника мен жабдықтардың тапшылығы байқалады, бұл ең алдымен оларды тергеуде проблемаларға әкеледі;

– төртіншіден, қысқа мерзімде сараптамалар жүргізу қажет.

Қазіргі уақытта соттарға келіп түсетін қылмыстық істердің жалпы құрылымындағы экологиялық қылмыстар туралы қылмыстық істердің үлес салмағы аз, бұл экологиялық қылмыстарды анықтау және ашу проблемаларына назар аудармауды көрсетуі мүмкін.

Жүргізілген талдауға сәйкес тіркелген экологиялық құқық бұзушылықтар саны, яғни 2020 жылдан бастап анықталған құқық бұзушылықтар санының негізінен теріс динамикасы байқалады, шамалы өсім өткен жылға қатысты 2022 жылы ғана байқалды, бұл, ең алдымен, бақылаушы органдар қызметінің ұйымдастырушылық және басқарушылық аспектілерімен байланысты және 2025 жылға дейінгі экологиялық қауіпсіздік стратегиясына қоғамның елеулі қызығушылығын туғызады.

Анықталған құқық бұзушылықтардың жалпы қысқаруы мынадай негізгі себептермен: коронавирус пандемиясына байланысты кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты бақылаушы органдардың табиғат қорғау заңнамасын сақтауын тексеруге мораторий қоюымен [10]; экология саласында мониторинг және бақылау құралдарының болмауына байланысты экологиялық құқық бұзушылықтарды тіркеудің күрделілігімен; экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл бөлігінде бақылаушы органдардың жұмыс сапасының төмендеуімен түсіндіріледі.

Экологиялық қылмыстарды анықтау мен ашудың тиімділігін арттыруға бағытталған шаралар ретінде жалпы сипаттағы (нормативтік-құқықтық реттеуді жетілдіру, қылмыстық- құқықтық саясатты жетілдіру), сондай-ақ арнайы сипаттағы шараларды (экологиялық қылмыстардың статистикалық есебін жетілдіру, тұрақты жедел-тергеу топтарын құру, ішкі істер органдарының тергеуіне ҚК-нің экология саласындағы қатысты баптарының тізбесін кеңейту) пайдалану ұсынылады.

Қорытынды. Экологиялық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар адамдардың қазіргі және болашақ ұрпақтарының дамуына елеулі зиян келтіретін іс-әрекеттер болып табылады, алайда олардың қылмыстық істердің жалпы санының құрылымындағы үлесі шамалы. Осыған байланысты еліміздің қабылданған жасыл экономика бағытын ескере отырып, осы саладағы қылмыстық-құқықтық саясатты қайта қарау қажет. Экология саласындағы қылмыстық-құқықтық саясатты жетілдірудің негізгі бағыты, біздің ойымызша, министрліктер мен ведомстволардың осы саласын реттейтін заңнаманы біріздендіру және тергеліп жатқан қылмыстардың тергелуін кеңейту болуға тиіс. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының мемлекеттік-құқықтық механизмі құқық қорғау органдарының рөлі мен маңызын анықтай отырып, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқық қорғау органдарының қызметін тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар дайындау қажет.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қарау күні: 15.09.2024)

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (қарау күні: 15.09.2024)

3 Қазақстан Республикасының Экология кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (қарау күні: 15.09.2023)

4 Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (қарау күні: 23.09.2024)

5 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (қарау күні: 23.09.2024)

6 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (қарау күні: 23.09.2024)

7 Қайнар көз: <https://ranking.kz/kz/sholu/regions-kz/ekologiyaly-ylmysty-y-bzushylytar.html> (қарау күні: 23.09.2024)

8 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (қарау күні: 23.09.2024)

9 Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстеріне экологиялық құқық бұзушылықтар және вандализм көріністері үшін жауаптылықты күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 3 қаңтардағы № 187-VII ҚРЗ // <https://zan.gov.kz/client/#!/doc/176874/kaz> (қарау күні: 23.09.2024)

10 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне экологиялық құқық бұзушылықтар және вандализм көріністері үшін әкімшілік жауаптылықты күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы

Авторлар туралы мәліметтер

Даубасов С.Ш. - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті.

Белхожаева Д.Ж. - Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті.

Даубасов С.Ш. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби.

Белхожаева Д.Ж. - Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

Daubassov S.Sh. - al-Farabi Kazakh National University.

Belkhozhayeva D.Zh. - Abai Kazakh National Pedagogical University.

П.П. Мороз¹, А.Т. Муксинова²

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫ ЖАЗАСЫН ӘРІ ҚАРАЙ ӨТЕУ ҮШІН БЕРУ

Мақала «АР23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Мақалада «адамды ұстап беру», «экстрадициялау», «Үкім шығарушы мемлекет - сот адамды бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға соттау туралы үкім шығарған Уағдаласушы Тарап», «Үкімді орындаушы мемлекет - бас бостандығынан айыруға сотталған адам жазасын өтеу үшін берілетін Уағдаласушы Тарап», «ратификациялау, бекіту, қабылдау және қосылу - жағдайға байланысты осындай атауы бар тиісті нормативтік құқықтық актінің негізінде жасалатын халықаралық акт, ол арқылы Қазақстан Республикасы халықаралық жоспарда ол үшін халықаралық шарттың міндеттемесіне өзінің келісімін білдіреді», «халықаралық шартты жасасу – халықаралық шарттың мәтінін дәйекті тәртіппен қабылдау, халықаралық шарт мәтінінің түпнұсқалығын белгілеу және Қазақстан Республикасының ол үшін халықаралық шарттың міндеттілігіне не Қазақстан Республикасы халықаралық шартқа қосылған жағдайда келісімін білдіру жүзеге асырылады, – Қазақстан Республикасының ол үшін халықаралық шарттың міндеттілігіне келісімін білдіру», олардың пайда болу тарихы баяндалады, осы ұғымдарға қатысты ғалымдардың пікірлері келтіріледі, автор пікірлерге талдау жүргізеді, өз көзқарасын алға тартады және негіздейді, соған сәйкес сотталғанды экстрадициялау-беру-бұл қылмыстық қудалау немесе үкімді орындау үшін адамды ұстап беру және оның ішкі институттары болып табылатын тәуелсіз халықаралық ынтымақтастық институты. Қазақстан Республикасының соты бас бостандығынан айыруға соттаған адамды мемлекетте жазасын өтеу үшін беру, ол азаматы болып табылады.

Түйінді сөздер: Үкім шығарылған мемлекет, Үкім орындалатын мемлекет, жазаны орындайтын органдар, жазаны өтеу режимі, қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі, пробация, сотталған адамды түзеу, сотталушы.

Передача осужденных к лишению свободы для дальнейшего отбывания наказания

Статья представлена в рамках конкурса на грантового финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы (МНВО РК) «ИРН: АР23485634 Современная трансформация казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнерства».

В статье рассматриваются понятия «выдача лица», «экстрадиция», «Государство вынесения приговора - договаривающаяся Сторона, судом которой вынесен приговор об осуждении лица к наказанию в виде лишения свободы», «Государство исполнения приговора - Договаривающаяся Сторона, которой передается для отбывания наказания лицо, осужденное к лишению свободы», «ратификация, утверждение, принятие и присоединение - в зависимости от случая имеющий такое наименование международный акт, совершаемый на основании соответствующего нормативного правового акта, посредством которого Республика Казахстан выражает в международном плане свое согласие на обязательность для нее международного договора», «заключение международного договора – осуществляемые в последовательном порядке принятие текста международного договора, установление аутентичности текста международного договора и выражение согласия Республики Казахстан на обязательность для нее международного договора либо в случае, когда Республика Казахстан присоединяется к международному договору, – выражение согласия Республики Казахстан на обязательность для нее международного договора», излагается история их возникновения, приводятся мнения ученых относительно данных понятий, автор проводит анализ мнений, выдвигает и обосновывает свою точку зрения, согласно которой экстрадиция-передача осужденного это самостоятельный институт международного сотрудничества, подинститутами которого являются выдача лица для уголовного преследования или исполнения приговора и передача лица, осужденного судом Республики Казахстан к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого оно является.

Ключевые слова: государство вынесения приговора, государство исполнения приговора, органы, исполняющие наказания, режим отбывания наказания, уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, пробация, исправление осужденного, осужденный.

Transfer of convicted persons to imprisonment for further serving of punishment

The article is presented within the framework of the competition for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2024-2026 (EOM RK) «IRN: AP23485634 Modern transformation of Kazakhstan's penitentiary system through the mechanism of public-private partnership».

The article deals with the concepts of "extradition of a person", "extradition", "The sentencing State is the Contracting Party whose court issued a sentence condemning a person to imprisonment", "The State of execution of the sentence is the Contracting Party to which the person sentenced to imprisonment is transferred to serve his sentence", "ratification, approval, acceptance and accession - depending on the case, an international act having such a name, performed on the basis of an appropriate normative legal act, through which the Republic of Kazakhstan expresses its consent internationally to be bound by an international treaty", "conclusion of an international treaty – the sequential adoption of the text of an international treaty, the establishment of the authenticity of the text of an international treaty and the expression of the consent of the Republic of Kazakhstan to be bound by an international treaty or in the case when the Republic of Kazakhstan joins an international treaty, – expression of the consent of the Republic of Kazakhstan to be bound by an international treaty for it", the history of their origin is set out, the opinions of scientists on these concepts are given, the author analyzes opinions, puts forward and substantiates his point of view, according to which extradition-transfer of a convicted person is an independent institution of international cooperation, the substitutions of which are the extradition of a person for criminal prosecution or execution of a sentence and transfer of a person sentenced to imprisonment by a court of the Republic of Kazakhstan to serve his sentence in the State, of which it is a citizen.

Keywords: The sentencing State, the State of execution of the sentence, the bodies executing punishments, the regime of serving punishment, the penal enforcement (penitentiary) system, probation, correction of the convicted person, the convicted person.

Кіріспе. Сотталған адамдардың олар азаматы болып табылатын мемлекетте және оның аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдардың жазаларын өтеуі жазаның орындалу мақсатына әлдеқайда тиімділікпен қол жеткізуге жәрдемдесетінін ескере отырып үкім орындалатын мемлекет сотталушының жағдайын нашарлатпастан өз заңдарына сәйкес жазаны өтеуді жалғастыруды қамтамасыз етеді. Басқа Тараптың үкімінің орындалуы туралы мәселені қараудың соттылығы Тараптың әрқайсысының заңдары бойынша белгіленеді.

Сотталушыға тағайындалған жаза Үкім шығарылған мемлекет сотының үкімінің негізінде өтеледі. Бас еркінен айыру түріндегі жазаның мерзіміне Үкім шығарылған мемлекетте өтелген мерзім есептеледі. Үкім орындалатын мемлекетінің соты, шығарылған үкімді негізге ала отырып, өз мемлекетінің заңы бойынша үкімде тағайындалғандай бас еркінен айыру мерзімін белгілеп, оны орындау туралы шешім қабылдайды.

Егер Үкім орындалатын мемлекеттің заңдары бойынша сол әрекет үшін бас еркінен айырудың шекті мерзімі үкім бойынша тағайындалған мерзімнен кем болса, сот осы мемлекеттің заңдарымен көзделген бас еркінен айырудың ең жоғарғы мерзімін белгілейді.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-локикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды.

1) Тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формалды-логикалық әдіс – қылмыстық атқару заңнамасының мақсаттары, даму жоладырын жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан-жақты, тереңірек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. және басқа да құқықтық-нормативтік актілері қамтылды.

Негізгі бөлім. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясын бүкіл халықтар мен мемлекеттердің ұмтылыстары арқылы әр адаммен қатар, қоғамның әр органы осы декларацияны үнемі жадында тұтып, білім беру және ағарту жұмыстары арқылы осы құқықтар мен бостандықтарды қадір тұтуға ықпал жасап, ұлттық халықаралық шаралар арқылы Ұйымның мүше-мемлекеттерінің халықтарымен қоса, олардың юрисдикциясына қарасты территориялардың халықтары арасында да, жалпыға бірдей тиімді түрде танылып, жүзеге асырылуы үшін алға қойылған мақсат ретінде жария етіп отыр [1].

Өзіне қатысты айыптау үкімі шығарылған сотталушы сотталған адам деп аталады [2].

Қазақстан Республикасы сотталғандардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін құрметтейді және қорғайды, оларды түзеу құралдарын қолданудың заңдылығын, сондай-ақ құқықтық қорғауды және жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз етеді [3].

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің, №10 нысан, Сот актілері шығарылған адамдар саны туралы мәліметіне сәйкес, 2023 жылы сотталғандардың саны, барлығы 3997 адамға қатысты үкім шығарылған [4].

Экстрадициялау мәселесі бойынша әлемде жалпы сипаттағы көптеген келісімдер бар. 1957 жылы Парижде экстрадициялау туралы Еуропалық конвенция қабылданды. 1975 жылы Страсбургте осы Конвенцияға бірқатар мәселелерді нақтылайтын қосымша хаттама қабылданды. 1978 жылы Страсбургте де осы Конвенцияға екінші Қосымша хаттама қабылданды. Еуропалық Кеңес экстрадициялау мәселесін түсінуді еуропалық мемлекеттер арасында жақындастыруға тырысады.

Экстрадициялау мәселелерін қандай да бір жолмен шешетін бірқатар басқа конвенцияларды атауға болады, мысалы, 1983 жылғы конвенция (Страсбург) қылмыс жасаған адамдарды айырбастау туралы. Еуропалық қоғамдастық мүшелері арасында бірқатар келісімдер бар, оларда қылмыскерлерді беруді реттейтін ережелер де бар. Мысалы, Еуропалық қоғамдастық мүшелері арасындағы “aut dedere aut judicare” принципін түсіндіру туралы келісім (Брюссель, 1987) және қылмыс жасағандарды беру туралы келісім (Брюссель, 1987), сондай-ақ халықаралық қылмыстарға қарсы ынтымақтастық туралы Конвенция (Брюссель, 1991).

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы N 54 Заңына сәйкес, ратификациялау, бекіту, қабылдау және қосылу – жағдайға байланысты осындай атауы бар, тиісті нормативтік құқықтық акт негізінде жасалатын халықаралық акт, ол арқылы Қазақстан Республикасы халықаралық шарттың өзі үшін міндеттілігіне халықаралық тұрғыдан өзінің келісімін білдіреді [5].

Адамды ұстап беру (экстрадициялау) – қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе үкімді орындау үшін іздестіріліп жатқан адамды мемлекетке ұстап беру. Қазақстан Республикасы Адамды ұстап беру (экстрадициялау) мәселесіне қатысты келесі нормативтік-құқықтық актілерді ратификациялады:

Ұстап беру туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 қарашадағы № 105-VI ҚРЗ. 1933 жылғы 26 желтоқсанда Монтевидеода қол қойылған Ұстап беру туралы конвенция мынадай мәлімдемелермен ратификациялансын: Қазақстан Республикасы Конвенцияның 2-бабының бірінші сөйлеміне және өзінің ұлттық заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтарын ұстап бермейді [6].

Осы Конвенцияның ережелеріне сәйкес осы Конвенцияға қол қойған мемлекеттердің әрқайсысы өздерінің аумағында болуы мүмкін айыпталушыларды немесе сотталған адамдарды талап етуге құқығы бар мемлекеттердің кез келгеніне беру міндеттемесін өзіне алады. Бұл құқық мынадай мән-жайларда ғана:

а) талап етуші Мемлекеттің ұстап берілуі сұратылып отырған адамға тағылатын іс-әрекет үшін соттауға және жазалауға юрисдикциясы болғанда;

б) ұстап берілуі сұратылып отырған іс-әрекет талап етуші және ұстап беруші мемлекеттердің заңнамасына сәйкес қылмыс және кемінде бір жылға бас бостандығынан айыру түріндегі жазамен жазаланатын болып табылғанда пайдаланылуы мүмкін [6].

Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы конвенцияны бекіту туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 432-I Заңына сәйкес, Мәскеуде 1998 жылғы 6 наурызда жасалған Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы конвенция бекітілді [7].

Адамның сотталғаны және оның тұрған жері туралы жазаны орындайтын сот пен орган тиісінше сотталушы азаматы болып табылатын немесе оның аумағында тұрақты тұратын (егер азаматтығы жоқ адам болса) Уағдаласушы Тараптың дипломатиялық өкілдігін немесе консулдық мекемесін, сондай-ақ олардың беру туралы өтініш жасау құқығын іске асыру үшін оның жақын туыстарын, заңды өкілін және адвокатын жазбаша түрде құлақтандыруға тиіс [7].

Сотталған адамды беру, егер: сотталған адам Үкімді орындаушы мемлекеттің азаматы болған; адам екі Тараптың заңнамасы бойынша қылмыс болып табылатын әрекет үшін сотталған; беру туралы сұрау салу алынған кезде сотталған адамға қатысты шығарылған үкім заңды күшіне енген және өтеуге тиіс уақыт кезеңі кемінде алты (6) айды құраған; сотталған адамның немесе кез келген Тараптың заңнамасына сәйкес сотталған адамның атынан әрекет етуге құқығы бар адамның жазбаша келісімі болған; екі Тарап та беруге келіскен жағдайда ғана жүзеге асырылуы мүмкін [7].

Қазақстан Республикасы сотталған адамды беру мәселесіне қатысты келесі елдермен келісім шартқа қол қойды:

Қазақстан Республикасы мен Италия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 4 желтоқсандағы № 260-V ҚРЗ, 2013 жылғы 8 қарашада Астанада жасалған Қазақстан Республикасы мен Италия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификацияланды [8].

Қазақстан Республикасы мен Израиль Мемлекеті арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 12 маусымдағы № 497 Жарлығы [9].

Қазақстан Республикасы мен Үндістан Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 9 ақпандағы № 452-V ҚРЗаңы [10].

Қазақстан Республикасы мен Мажарстан арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 15 сәуірдегі № 305-V ҚРЗаңы [11].

Қазақстан Республикасы мен Моңғолия арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 желтоқсандағы № 969 Жарлығы [12].

Қазақстан Республикасы мен Румыния арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 22 маусымдағы № 324-V ҚРЗаңы [13].

Қазақстан Республикасы мен Болгария Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 19 сәуірдегі № 28 Жарлығы [14].

Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 20 қарашадағы № 143-V Заңы. 2013 жылғы 4 шілдеде Анкарада жасалған Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісім ратификациялансын [15].

Қазақстан Республикасы мен Сербия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 18 қазандағы № 100-VI ҚРЗ. 2016 жылғы 24 тамызда Белградта жасалған Қазақстан Республикасы мен Сербия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [16].

Қазақстан Республикасы мен Корея Республикасының арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 12 наурыздағы № 17-VII ҚРЗ. 2019 жылғы 22 сәуірде Нұр-Сұлтанда жасалған Қазақстан Республикасы мен Корея Республикасының арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [17].

Қазақстан Республикасы мен Испания Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 23 мамырдағы № 97-V Заңы 2012 жылғы 21 қарашада Мадридте жасалған Қазақстан Республикасы мен Испания Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [18].

Қазақстан Республикасы мен Перу Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 3 маусымдағы № 345 Жарлығы [19].

Қазақстан Республикасы мен Доминикан Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 3 маусымдағы № 344 Жарлығы [20].

Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 15 ақпандағы № 201-VII ҚРЗ. 2021 жылғы 6 желтоқсанда Нұр-Сұлтанда жасалған Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы шарт ратификациялансын [21].

Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын әрі қарай өтеу үшін беру туралы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 5 қарашадағы N 493-II Заңы Астанада 2001 жылғы 5 шілдеде жасалған Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын әрі қарай өтеу үшін беру туралы шарт бекітілсін [22].

Қазақстан Республикасы мен Вьетнам Социалистік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 16 мамырдағы № 220 Жарлығы.

Жазасын әрі қарай өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды тапсыру туралы Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасындағы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 30 желтоқсан N 34-II Алматыда 1997 жылғы 10 маусымда жасалған жазасын әрі қарай өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды тапсыру туралы Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасындағы шарт бекітілсін [23].

Қазақстан Республикасы мен Солтүстік Македония Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 11 мамырдағы № 38-VII ҚРЗ. 2019 жылғы 22 тамызда Скопьеде жасалған Қазақстан Республикасы мен Солтүстік Македония Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [24].

Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы жазасын одан әрі өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды беру туралы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 28 сәуір N 43-II Кieve 1999 жылғы 17 қыркүйекте жасалған Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы жазасын одан әрі өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды беру туралы шарт бекітілсін. Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы шартты бекіту туралы 1999 жылғы 17 қыркүйекте Киев қаласында жасалған Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы шарт бекітілсін [25].

Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы” Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 10 қарашадағы № 688 қаулысы , 2016 жылғы 11 сәуірдегі Тегеранда жасалған Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісім ратификациялансын [26].

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 27 қыркүйектегі № 1074 Жарлығы, Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарттың жобасы мақұлданды. Қазақстан Республикасы Бас Прокуроры Қайрат Әбдіразақұлы Мәмиге Қазақстан Республикасы атынан Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қағидаттық сипаты жоқ өзгерістер мен толықтырулар енгізу құқығымен қол қоюға уәкілеттік берілсін. Осы Жарлық қол қойылған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі [27].

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы (бұдан әрі “Тараптар” деп аталатын), егемендікті және теңдікті өзара сыйлау, сондай-ақ өзара пайда негізінде, екі ел арасындағы құқықтық ынтымақтастықты нығайтуға ниет білдіре отырып, өздері азаматы болып табылатын мемлекетте жазаны өтеу үшін сотталған адамдардың қоғамға қайта араласуына жәрдемдесу мақсатында, туралы уағдаласты [27].

Қазақстан Республикасы мен Бразилия Федеративтік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 17 шілдедегі № 523 Жарлығы. “Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы” 2005 жылғы 30 мамырдағы Қазақстан Республикасы Заңының 8-бабының 1) тармақшасына сәйкес, Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасы мен Бразилия Федеративтік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарттың жобасы мақұлданды. Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры Қайрат Пернешұлы Қожамжаровқа Қазақстан Республикасы мен Бразилия Федеративтік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қағидаттық сипаты жоқ өзгерістер мен толықтырулар енгізуге рұқсат бере отырып, Қазақстан Республикасының атынан қол қоюға өкілеттік берілді [28].

“Қазақстан Республикасы мен Сауд Арабиясы Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы” Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 4 тамыздағы № 456 қаулысы Қазақстан Республикасының Үкіметі Қаулы ееді: “Қазақстан Республикасы мен Сауд Арабиясы Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы” Қазақстан Республикасы Заңының жобасы Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің қарауына

енгізілсін. Қазақстан Республикасы мен Сауд Арабиясы Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы, 2016 жылғы 25 қазанда Эр-Риядта жасалған Қазақстан Республикасы мен Сауд Арабиясы Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісім ратификациялансын [29].

Қазақстан Республикасы мен Біріккен Араб Әмірліктері арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 5 қазандағы № 364-VI ҚРЗ. 2018 жылғы 4 шілдеде Астанада жасалған Қазақстан Республикасы мен Біріккен Араб Әмірліктері арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [30].

Қазақстан Республикасы мен Иордан Хашимит Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 5 наурыздағы № 233-VI ҚРЗ. 2017 жылғы 1 қарашада Астанада жасалған Қазақстан Республикасы мен Иордан Хашимит Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісім ратификациялансын [31].

Қазақстан Республикасы мен Литва Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 13 маусымдағы № 258-VI ҚРЗ. 2017 жылғы 24 сәуірде Вильнюсте жасалған Қазақстан Республикасы мен Литва Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылған адамдарды беру туралы шарт ратификациялансын [32].

Қазақстан Республикасы мен Кипр Республикасы арасындағы ұстап беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 7 қарашадағы № 37-VIII ҚРЗ, 2022 жылғы 20 қазанда Никосияда жасалған Қазақстан Республикасы мен Кипр Республикасы арасындағы ұстап беру туралы шарт ратификацияланды [33].

Қазақстан Республикасы мен Монако Князьдігі арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы шартты ратификациялау туралы

Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 397-V ҚРЗ 2015 жылғы 5 наурызда Монте-Карлода жасалған Қазақстан Республикасы мен Монако Князьдігі арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы шарт ратификацияланды [34].

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы мен Ішкі істер министрлігінің қызметкерлері Германиядан халықаралық іздеуде жүрген Ресей азаматы Сергей Валерьевич Шубинді экстрадициялады.

Шубин Ақмолалық кәсіпкердің 170 000 еуро сомасын ет өңдейтін неміс жабдығын жеткізу амалы арқылы алаяқтық жолмен иемденді деп күдіктелуде.

Қазақстан мен Германия арасында іздестіріліп жатқан адамдарды ұстап беру туралы шарт болмағанымен, Бас прокуратура айыпталушыны экстрадициялау туралы неміс тарапымен келісімге халықаралық құқықта қолданылатын өзара түсіністік қағидаты негізінде қол жеткізді. Қазіргі уақытта С. Шубин Нұр-Сұлтан қаласының тергеу изоляторына қамалды [35].

Қазақстанның Бас прокуратурасы 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынасқа түсуге күдікті Қазақстан азаматын Ресейден экстрадициялағанын хабарлады. Күдіктіге бес жылға дейін бас бостандығынан айыру қаупі төніп тұр.

Бас прокуратураның мәліметінше, 2023 жылдың қыркүйегінде ол Шымкент қаласының жалдамалы пәтерлерінің бірінде 14 жасар баламен жыныстық қатынасқа түскен.

“Қылмыс жасағаннан кейін қаскүнем жасырынып, халықаралық іздеу жарияланды. Ағымдағы жылдың сәуір айында ол Ресей Федерациясының Новосибирск қаласында ұсталды. Қазақстан Бас прокуратурасының сұрауы бойынша Ресей тарапы күдіктіні экстрадициялау туралы шешім қабылдады”, -деп хабарлады Бас прокуратураның баспасөз қызметі [36].

Қазіргі уақытта күдікті тергеу изоляторына қамалды. Оның аты мен жасы туралы хабарланбайды.

Айыпталған қылмыс жасағаны үшін белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделгені атап өтілді [36].

Өткен аптада Қазақстанның Бас прокуратурасы дінаралық алауыздықты қоздырды деп күдіктенген қазақстандықты Ресейден экстрадициялағанын хабарлады. Ол бес жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін, деп хабарлады Бас прокуратураның баспасөз қызметі. 2016-2017 жылдары Алматыда күдікті бірнеше рет алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобында “діни алауыздықты қоздыруға, азаматтардың діни сезімдерін қорлауға, азаматтардың дінге деген көзқарасы

негізінде олардың айрықша ерекшелігін, артықшылығын және кемістігін насихаттауға бағытталған қасақана әрекеттер жасағаны” атап өтілді [36].

Бас прокуратура және Қаржылық мониторинг агенттігінің қызметкерлері Қазақстанның Сыртқы істер министрлігінің көмегімен ұйымдасқан қылмыстық топты құрғаны және оның қызметіне басшылық еткені үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту мақсатында Әзербайжаннан қазақстан азаматы экстрадицияланды [37].

2016-2018 жылдары аралығында күдікті Қазақстанға халық тұтынатын тауарларды контрабандалық жолмен әкелумен айналысқан, сондай-ақ кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтарған қылмыстық топты тікелей басқарды. Осы қызметтің нәтижесінде мемлекетке 4 миллиард теңгеден астам шығын келтірілген.

Қылмыс жасағаннан кейін ол тергеуден жасырынып, халықаралық іздеуге жарияланды.

Кейін күдікті Әзербайжан аумағында ұсталды. Әзербайжан Республикасының Бас прокуратурасымен Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының оны ұстап беру туралы сұрау салуы қанағаттандырылды. Қазіргі уақытта ол Ақтау қаласының тергеу изоляторына қамалды.

Аталған қылмысты жасағаны үшін мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. Айта кетейік, 2019 жылдың желтоқсанында Маңғыстау облысының соты осы ұйымдасқан қылмыстық топтың қызметіне қатысы бар 12 адамды түрлі жазаға соттады [37].

Т.А. Түсіп пікірінше, халықаралық тәжірибені ескере отырып, негізгі қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерін ескере отырып, жеке дербес өндіріс шеңберінде мүліктің шығу тегі мен әртүрлі кірістердің қылмыстылығын анықтау және дәлелдеу бойынша іс-шаралар міндетті түрде жүргізілетін тәжірибенің оң тұстары белгілі бір назар аударуға лайық деп есептейміз. Бұл ретте, біздің ұлттық заңнамамыздың ерекшеліктерін міндетті түрде ескеру қажет деп есептейді [38, 373 б.].

Н.Ж. Апахаев, Б.С. Ашыралиева, Г.С. Калиева пікірлерінше, елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының қатарына Қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл шараларының кешенін ұйымдастыру, сондай-ақ халықаралық стандарттарға (АЖ/ТҚ) және FATF ұсынымдар жүйесіне жауап беретін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жатады деп айтуға болады деп есептейді [39, 250 б.].

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы қылмысқа қарсы іс-қимыл және жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету саласында шет мемлекеттермен халықаралық ынтымақтастықты белсенді дамытуда. Бұл ретте, жұмыстың едәуір көлемі экстрадиция сияқты маңызды бағытта жүзеге асырылады, бұл құқықтық институт ретінде азаматтардың конституциялық құқықтарына айтарлықтай әсер етеді [40].

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес экстрадициялау рәсімі іздеудегі адамды ұстауды, оған қатысты соттың санкциясымен 40 тәулікке уақытша күзетпен ұстауды, содан кейін 12 ай мерзімге экстрадициялық қамаққа алуды қамтиды. Осы уақыт ішінде күзетпен ұстаудағы адамға қатысты экстрадициялық тексеріс жүргізіледі және оны шет мемлекетке беру мүмкіндігі туралы шешім қабылданады. Бұл ретте, Бас прокуратураның құзыретіне іздеудегі адамдарды экстрадициялау туралы шешімдер қабылдау мәселелері кіреді. Атап айтқанда, 2022 жылы біз шет мемлекеттердің ұстап беру туралы 90-нан астам сұрау салуын қарадық, оның 80-і қанағаттандырылды [40].

Қазақстанның негізгі әріптестері Ресей, Өзбекстан және Қырғызстан болып табылады, олармен экстрадициялау мәселелері бойынша өзара іс-қимылдың ең үлкен көлемі атап өтіледі. Аталған мән-жайлар мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің ұқсастығына, олардың географиялық орналасуының жақындығына және көші-қон ағындарының қарқындылығына байланысты. Қылмыс санаттары бойынша адамдар негізінен алаяқтық, ұрлық, адам өлтіру, есірткінің заңсыз айналымы үшін беріледі [40].

Мысалы, Ресей Бас прокуратурасының сұрау салуы бойынша 2022 жылы осы елдің азаматы А.Ж. Урзагулов мемлекетаралық іздеуде болған және Ақтөбе облысының аумағында ұсталған. Ресейдің құқық қорғау органдары оны Н.М. Жумагазиевті атыс қаруымен топтық өлтірді деп айыптады. Орынбор облыстық сотының үкімімен А. Ж. Урзагулов аталған қылмысы үшін 15 жылға бас бостандығынан айыруға сотталды. 75 000 АҚШ доллары сомасына алаяқтық жасағаны үшін Өзбекстанға берілген Г.Т. Нәбиев Самарқанд қалалық қылмыстық сотының үкімімен 9 жылға бас бостандығынан айыруға сотталды. Сондай-ақ өткен жылы ресейлік құқық қорғау органдарына Давлатов С.Т., Авдеев С. В., Алиев Р. Х. және Транда Е. В. ауырлататын мән-жайларда адам өлтіргені үшін; Р. С.Хатов, А. А.Соколов, Х. М. Гадамаури есірткі сатқаны үшін берілді. Грузия Бас прокуратурасының сұрау салуы бойынша Р.М. Чхиквадзе денсаулыққа ауыр зиян келтіргені үшін,

Қырғыз әріптестерінің сұрау салуы бойынша қарақшылық жасағаны үшін Н. К. Құрманбеков берілді. Сонымен қатар Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа бірігуі бізге алыс шет елдерден келген шетелдік әріптестермен тиімді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді. Мұндай ынтымақтастықтың құқықтық негізі біздің мемлекетіміз қатысушы болып табылатын екіжақты және көпжақты шарттар болып табылады. Экстрадициялау туралы шарттары жоқ елдермен адамдарды ұстап беру туралы мәселелер халықаралық құқықта қолданылатын өзара іс-қимыл қағидаты негізінде қаралады [40].

Бұл ретте, біз әрекетті қылмыс ретінде өзара тану талабын басшылыққа аламыз. Атап айтқанда, соңғы жылдары біз АҚШ, Түркия, Литва құзыретті органдарының сұранысы бойынша іздеуде жүрген адамдарды бердік. Шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарына экстрадициялау мәселелерінде уақтылы және сапалы көрсетілетін құқықтық көмек біздің шетелдік әріптестеріміздің адамдарды ұстап беру туралы қазақстандық сұрау салуларды оң қарауына көп жағынан ықпал етеді. Жалпы, осы бағытта жүргізіліп жатқан жұмыс жасырын қылмыскерлерді әшкерелеуге және ең бастысы олардың жасалған қылмыстар үшін заңмен белгіленген қылмыстық жауаптылықтан кетуіне жол бермеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Екі тарап арасында келісім болған кезде, қылмыскерлерді ұстап беру мәселесі жеткілікті түрде шешіледі: егер адам дипломатиялық иммунитетті пайдаланбаса, онда ол сотталуы немесе мүдделі Тарапқа берілуі керек. Алайда, одан да күрделі жағдайлар бар: бір елдің билігі екінші елдің азаматын ұстаған кезде, егер ол азаматы болып табылатын елге берілсе, ол жазаланатынына сенімді емес. Бұл елдер арасында ұстап беру туралы келісім жоқ. Бұл жағдайда келіссөздер процесі басталады, ол адамның сотқа дейін және сотсыз ұзақ уақыт түрмеде отыруына айналады. Экстрадициялауға кедергі әртүрлі елдердегі ұқсас қылмыстар үшін жазалау шараларындағы елеулі айырмашылық болуы мүмкін; ел өкілдерінің (қылмыскерді беретін немесе қабылдайтын) адамның азапталатынына (немесе ұшырайтынына) сенімі және т. б. осы және басқа да жағдайларға байланысты көптеген құқықтық көмек шарттарында қылмыскерлерді ұстап беру ғана емес, бірақ ұстап беруден бас тарту, мысалы, келесі жағдайларда пайда болады: ұстап беру талап етілетін адам осы талап жүтінген елдің азаматы болып табылады; ұстап беру туралы талап қойылған елдің аумағында қылмыс жасалған; ұстап беру туралы талап қойылған елде тиісті қылмыс үшін ескіру мерзімі өтіп кеткен не іс қозғалуы немесе өзге заңды негізде орындалуы мүмкін емес; қылмыс жеке айыптау тәртібімен қудаланады; іс-әрекет Уағдаласушы Тараптардың кем дегенде біреуінің заңдары бойынша қылмыс ретінде қаралмайды; қылмыс үшін бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға қарағанда неғұрлым жеңіл жаза көзделген.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.
4. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің мәліметі.
5. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы N 54 Заңы
6. Ұстап беру туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 қарашадағы № 105-VI ҚРЗ.
7. Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы конвенцияны бекіту туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 432-I Заңы
8. Қазақстан Республикасы мен Италия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 4 желтоқсандағы № 260-V ҚРЗ
9. Қазақстан Республикасы мен Израиль Мемлекеті арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа кол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 12 маусымдағы № 497 Жарлығы.
10. Қазақстан Республикасы мен Үндістан Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 9 ақпандағы № 452-V ҚРЗаңы

11. Қазақстан Республикасы мен Мажарстан арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 15 сәуірдегі № 305-V ҚРЗаңы.

12. Қазақстан Республикасы мен Моңғолия арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 желтоқсандағы № 969 Жарлығы.

13. Қазақстан Республикасы мен Румыния арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 22 маусымдағы № 324-V ҚРЗаңы

14. Қазақстан Республикасы мен Болгария Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 19 сәуірдегі № 28 Жарлығы.

15. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 20 қарашадағы № 143-V Заңы.

16. Қазақстан Республикасы мен Сербия Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 18 қазандағы № 100-VI ҚРЗ7

17. Қазақстан Республикасы мен Корея Республикасының арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 12 наурыздағы № 17-VII ҚРЗ.

18. Қазақстан Республикасы мен Испания Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 23 мамырдағы № 97-V Заңы

19. Қазақстан Республикасы мен Перу Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 3 маусымдағы № 345 Жарлығы.

20. Қазақстан Республикасы мен Доминикан Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 3 маусымдағы № 344 Жарлығы.

21. Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 15 ақпандағы № 201-VII ҚРЗ.

22. Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды жазасын әрі қарай өтеу үшін беру туралы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 5 қарашадағы N 493-II Заңы

23. Қазақстан Республикасы мен Вьетнам Социалистік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 16 мамырдағы № 220 Жарлығы.

24. Жазасын әрі қарай өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды тапсыру туралы Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасындағы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 30 желтоқсан N 34-II

25. Қазақстан Республикасы мен Солтүстік Македония Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 11 мамырдағы № 38-VII ҚРЗ.

26. Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы жазасын одан әрі өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды беру туралы шартты бекіту туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 28 сәуір N 43-II

27. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 27 қыркүйектегі № 1074 Жарлығы

28. Қазақстан Республикасы мен Бразилия Федеративтік Республикасы арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартқа қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 17 шілдедегі № 523 Жарлығы.

29. “Қазақстан Республикасы мен Сауд Арабиясы Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы” Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 4 тамыздағы № 456 қаулысы7

30. Қазақстан Республикасы мен Біріккен Араб Әмірліктері арасындағы сотталған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 5 қазандағы № 364-VI ҚРЗ.

31. Қазақстан Республикасы мен Иордан Хашимит Корольдігі арасындағы сотталған адамдарды беру туралы келісімді ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 5 наурыздағы № 233-VI ҚРЗ.

32. Қазақстан Республикасы мен Литва Республикасы арасындағы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылған адамдарды беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 13 маусымдағы № 258-VI ҚРЗ.

33. Қазақстан Республикасы мен Кипр Республикасы арасындағы ұстап беру туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 7 қарашадағы № 37-VIII ҚРЗ

34. Қазақстан Республикасы мен Монако Князьдігі арасындағы қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 397-V ҚРЗ

35. Тағы бір іздестіріліп жатқан адам Қазақстанға экстрадицияланды <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/294784?lang=kk>

36. Из России в Казахстан экстрадирован подозреваемый в половой связи с 14-летней девочкой <https://rus.azattyq.org/a/33130400.html>

37. Әзербайжаннан қылмыстық топтың басшысы экстрадицияланды: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/ne>

38. Түсіп Т.А. Активтерді қайтаруға байланысты қылмыстық істерді тергеудің кейбір ерекшеліктері // Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №3(76) 2023. – Б.368-374.

39. Апахаев Н.Ж., Ашыралиева Б.С., Калиев Г.С. Қылмыстық кірістерді заңдатуға (жылыстатуға) қарсы күрестің халықаралық құқықтық аспектілері // Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4(77) 2023. – Б.245-251.

40. Бас прокуратура Қазақстаннан қанша шетелдік қылмыскер шығарылғаны туралы хабарлады. 23 ақпан 2023 <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror>.

Авторлар туралы мәліметтер

Мороз П.П. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі.

Мукинова А.Т. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің аға оқытушысы.

Мороз П.П. – научный сотрудник Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, магистр юридических наук.

Мукинова А.Т. – старший преподаватель юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Moroz P.P. - researcher at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, Master of Law.

Muksinova A.T. – Senior Lecturer at the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Р.А. Орсәева¹

¹С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАРСЫ ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау әрбір мемлекеттің басым бағыттардың бірі болып табылады. Бұл жағынан Қазақстан Республикасы да тыс қалмайды. Балалардың қауіпсіздігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету елдегі бейбітшілік пен қауіпсіздіктің орталық құрамдас бөлігі болып табылады. Кез келген мемлекеттің болашағы балалардың өмір сүру сапасына тығыз байланысты, сондықтан өскелең ұрпақтың мүддесін қорғау мемлекеттік саясаттың басым бағыттары мен мемлекет механизмінің қызметін айқындап береді.

Әртүрлі сарапшылардың пікірінше, 94 мыңнан астам бала қоғамдық қауіпті әрекеттерден зардап шегеді, олардың саны жыл сайын 1-1,5 мыңға артып келеді. Балалар мен жасөспірімдердің жартысына жуығы (шамамен 47,1%) ересектердің зорлық-зомбылық қылмысының құрбаны болып табылады. 11%-ға жуық зорлық-зомбылық кәметке толмағандарға қатысты жасалады екен. Статистикалық көрсеткіштер кәметке толмаған құрбандардың 17,7% - жас балалар, 6%-ы отбасында зорлық-зомбылық қылмыстарына ұшырайтынын көрсетті.

Мақалада бүгінгі күні күн тәртібінен түспейтін мәселеге арналған кәметке толмағандарға қатысты жасалатын қылмыстарға шолу жасалып, статистикалық жағынан талдау жасалынған. Отандық, алыс-жақын шетелдік ғалымдар еңбегін басшылыққа ала отырып, қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын-алуға қатысты да тұжырым қарастырылған.

Мақалада еліміздегі жалпы қылмыстармен қоса Шығыс Қазақстан облысындағы кәметке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстың жай-күйі нақты талданған. Кәметке толмағандардың өміріне, денсаулығына, жыныстық қол сұғылмауына және жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша сараланған.

Мақала авторы Шығыс Қазақстан облысында кәметке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың деңгейін (2016-2020 жж.) қарастыра отырып, қылмыстық – құқықтық тұрғыда саралаған..

Түйінді сөздер: қылмыс, қылмыстық заң, кәметке толмаған, кәметке толмағандарға қарсы қылмыс, статистика, қоғамға қауіптілік, талдау.

Уголовно-правовая характеристика уголовных преступлений против несовершеннолетних по восточно-казахстанской области

Защита прав и интересов детей является одной из первоочередных задач каждого государства. Не является исключением в этом смысле и Республика Казахстан. Гарантия безопасности и защищенности детей выступает в качестве центральной составляющей мира и безопасности во всей нашей стране. Будущее любого государства зависит от качества жизни его детей, а потому защита интересов подрастающего поколения выступает одним из приоритетных направлений государственной политики и предопределяет деятельность всего государственного механизма.

По данным разных специалистов, ежегодно от разного рода общественно опасных деяний страдает более 94 тысяч детей, и их число с каждым годом возрастает на 1-1,5 тысячи человек. Почти половина детей и подростков (примерно 47,1%) становятся потерпевшими от насильственных преступлений со стороны взрослых. В отношении 11% - совершается сексуальное насилие. Среди потерпевших несовершеннолетних 17,7% - малолетние, 6% несовершеннолетних подвергаются насильственным преступлениям в семье.

В статье рассматриваются уголовные правонарушения, совершенные в отношении несовершеннолетних. Известно, что преступления, совершенные в отношении несовершеннолетних, за последние годы не уменьшились. Поэтому в статье проводится статистический анализ преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних в целом. На основе работ отечественных и зарубежных ученых сделаны выводы относительно профилактики преступности. Также рассматривается состояние преступности в отношении несовершеннолетних по Восточно-Казахстанской области. Преступление против жизни, здоровья, половой неприкосновенности и половой свободы несовершеннолетних - это умышленное, противоправное деяние, предусмотренное УК РК, причиняющее вред нормальному развитию подрастающего поколения.

В статье рассматривается уровень уголовных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних по Восточно-Казахстанской области (2016-2020 гг.).

Ключевые слова: преступление, уголовный закон, несовершеннолетний, общественная опасность, преступление против несовершеннолетних, статистика, анализ.

Criminal-legal characteristics of criminal offenses against minors in the east Kazakhstan region

Protecting the rights and interests of children is one of the primary tasks of every state. The Republic of Kazakhstan is no exception in this regard. Guaranteeing the safety and security of children is a central component of peace and security throughout our country. The future of any state depends on the quality of life of its children, and therefore protecting the interests of the younger generation is one of the priority areas of state policy and predetermines the activities of the entire state mechanism.

According to various experts, more than 94 thousand children suffer from various kinds of socially dangerous acts every year, and their number increases by 1-1.5 thousand people every year. Almost half of children and adolescents (approximately 47.1%) become victims of violent crimes committed by adults. Sexual violence is committed against 11%. Among minor victims, 17.7% are minors, 6% of minors are subjected to violent crimes in the family.

The article examines criminal offenses committed against minors. It is known that crimes committed against minors have not decreased in recent years. Therefore, the article provides a statistical analysis of crimes committed against minors in general. Based on the work of domestic and foreign scientists, conclusions are made regarding crime prevention.

The article examines the state of crime against minors in the East Kazakhstan region. A crime against the life, health, sexual inviolability and sexual freedom of minors is a deliberate, unlawful act provided for by the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, causing harm to the normal development of the younger generation.

The article examines the level of criminal offenses committed against minors in the East Kazakhstan region (2016-2020).

Keywords: crime, criminal law, minor, public danger, crime against minors, statistics, analysis.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-ші бабы «неке мен отбасы, ана, әке мен балалық шақтың мемлекет қорғауында екендігін» атап көрсеткен. Қорғаудың нақты құралы - отбасы мен кәмелетке жасы толмағандарды қылмыстық-құқықтық тұрғыда қорғау [1] болып табылады. Қылмыстық-құқықтық қорғау кез келген кәмелетке жасы толмағандарды қорғаудың бірден-бір дұрыс жолы. Себебі, қазіргі кезде кәмелетке жасы толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстар немесе оларды қылмыстық әрекетке тартатындар тәжірибе көрсеткендей, ересек адамдар болып келеді. Сондықтан, қылмыстық-құқықтық қорғау - кәмелетке толмағандарды өз «қамқорлығына» алып, оны «қылмыс құралы» ретінде пайдаланған ересектерге қолданылатын қылмыстық жаза қорғаудың жоғарғы сатысы іспетті.

Ranking.kz сайтының жазуынша, кәмелетке толмағандарға қатысты 2023 жылдың қаңтар айында ғана 227 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелсе, Ұлттық статистика бюросының есебіне сай, бұл - бұрынғымен салыстырғанда 32%-ға артық екендігін көрсеткен.

Статистикалық деректер қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым бөлігі Алматы облысында жасалған, яғни 2022 жылы кәмелетке толмағанға қарсы 18 тіркелсе, 2023 жылы 25 қылмыс орын алған.

Екінші және үшінші қатарында Алматы (2022 жылы 8-ге қарсы 23 іс) және Түркістан облысы (бір жыл бұрынғы 20-ға қарсы 19 іс) тұр. Атырау мен Жамбыл облыстары да қалыспайтынын дәлелдеді, атап айтқанда әр облыста 17 жағдайдан тіркелген екен.

Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың ең азы Ұлытау және Абай облыстарында тіркелген: сәйкесінше 3 және 4 жағдай.

Нақты мәліметтер бойынша, көбіне адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған, ол 137 істі құраған. Бұл 2022 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 18,1% көп.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-ші тарауында қарастырылған (Отбасына және кәмелетке жасы толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар) нормалардан басқа, қылмыстық заңда кәмелетке толмағандардың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін қорғайтын нормалар оларға қатысты жасалған қылмыстық әрекеттерге қылмыстық жауаптылық қарастырған [2].

Zakon.kz. заң сайтының мәліметінше, 2023 жылдың тек қаңтар айында ғана елімізде кәмелетке толмағандарға қарсы 227 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген. Ұлттық статистика бюросының есебіне сай, бұл бұрынғымен салыстырғанда 32% артық [3].

Өңірлік тұрғыда мұндай құқық бұзушылықтардың басым бөлігі Алматы облысында жасалған (бір жыл бұрынғы 18 қылмысқа қарсы 25 іс) болса, екінші және үшінші қатарда Алматы (2022 жылы

8-ге қарсы 23 іс) және Түркістан облысы (бір жыл бұрынғы 20-ға қарсы 19 іс) тұрғанын көрсеткен. Үш облыстан Атырау мен Жамбыл облыстары да «қалыспаған», нақтырақ айтқанда бұл облыстарда 17 жағдайдан тіркелген [3]. Ranking.kz хабарлауынша, бұл 2022 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 18,1% көп [4] екендігімен ерекшеленді.

Жалпы кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алуды зерттеген отандық ғалымдар (Ө.С.Жекебаев, Е.І.Қайыржанов, Е.О.Алауханов, Р.А.Орсаева) баршылық.

Профессор Ө.С.Жекебаевтың пікірінше «...жасөспірімге қарсы жасалатын қылмыстардың ең қауіптісі - ересектер тәрпынан жасалатын қылмыстық әрекет» екен [5,98 б.]. Дәл осындай пікірді Е.О.Алауханов та қолдайды [6,42б.]. Тағы да басқа ғалымдардың (Р.А.Орсаева) ойынша, кәмелетке толмағандар қылмысының жасырын сипат алуы да қауіпті, оның, алдын-алу кезек күттірмейтін мәселе [7, 42 б.].

Біз де ғалымдар пікіріне үн қоса отырып, Шығыс Қазақстан облысындағы кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды сараладық, талдадық. Нақтырақ айтқанда, Шығыс Қазақстан облысы Полиция Басқармасының мәліметіне сүйене отырып, 2016 - 2020 жылдар аралығында кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстарды саралауды жөн санадық.

Жалпы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу, олардың құқықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау мәселесі полиция органдары қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып табылатыны белгілі.

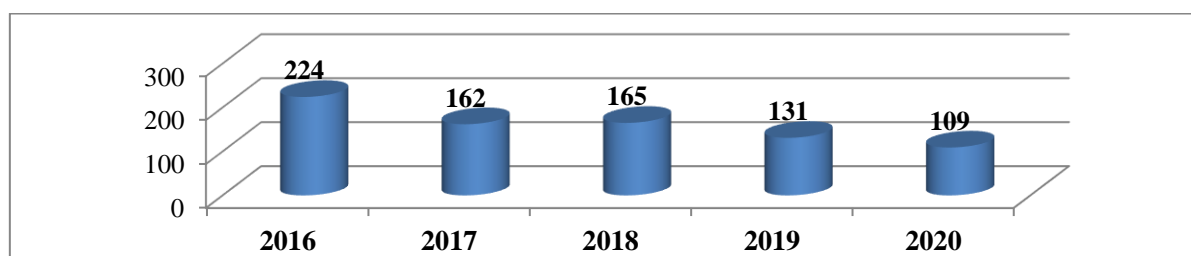
Шығыс Қазақстан облысы Полиция Басқармасының статистикалық деректері 2016 – 2022 жылдар аралығында кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған құқық бұзушылықтар саны 17% - ға (131-ден 109-ға дейін) азайған [8]. Десек те, өңірлер бөлінісінде кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың жоғары көрсеткіші байқалғаны жасырын емес. Мысалы, Алтай қ. 25% - ға (8-ден 10-ға дейін), Глубоковский ББ 120% - ға (5-тен 11-ге дейін) дейін жеткен.

Өзімізге белгілі, «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығымен балаларға қатысты тіркелген зорлық - зомбылық фактілерінің төмендеуі 2020 жылы - 20%, 2023 жылға қарай-30%, 2030 жылға қарай-50%. нысаналы индикаторлар бекітілген болатын [9].

2020 жылы «балаларға қатысты тіркелген зорлық - зомбылық фактілерін азайту» индикаторы облыс бойынша-51% - ды құрады. Соңғы 5 жылда 51% - ға (224-тен 109-ға дейін) төмендеу байқалады.

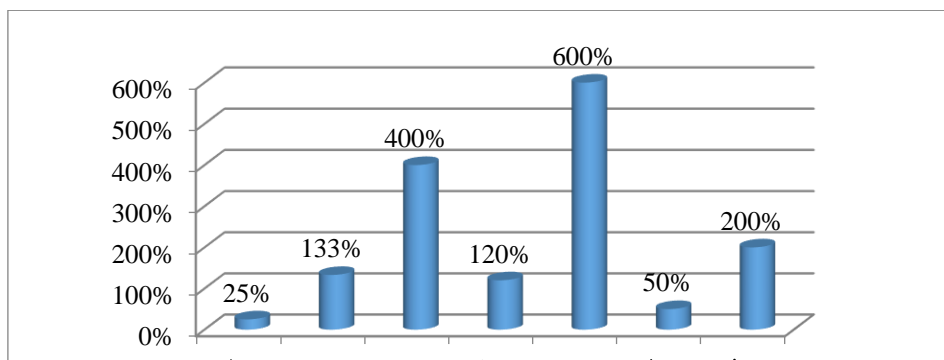
Жасөспірімдерге қарсы жасалған қылмыстық әрекеттердің де өсу динамикасының ауытқушылық танытуы алаңдатпай қоймайды. Мәселен, 2016 жылы – 224 - ті құраса, 2020 жылы 109 рет орын алған екен.

2016 - 2020 жылдары кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстардың санын кесте арқылы көрсетсек:

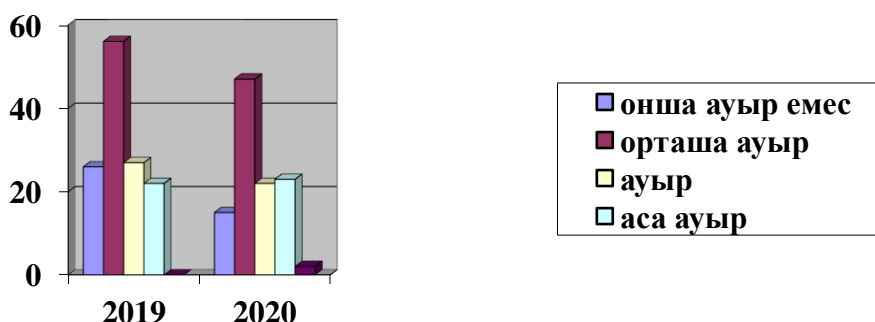
2016-2020 жылдары кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстарды Шығыс Қазақстан облысының Алтай, Аягөз, Бородулиха, Глубокий, Қатон-Қарағай, Көкпекті аудандарына қатысты алып қарасақ, қылмыстылықтың өсу динамикасының әр ауданда әртүрлі екеніне көз жеткіземіз. Статистикалық мәлімет бұл аудандарда белсенді жұмыс атқаруды талап етері сөзсіз.

Тағы да қылмыстылықты нақты деректер арқылы сараласак:

2016 - 2020 жылдар аралығында кәмелетке толмағандар арасында жасалған қылмыстарды Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 11-бабына [2] сәйкес қарастырсақ, олардың қолымен жүзеге асқан қылмыстардың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесіне қарай онша ауыр емес қылмыстар, ауырлығы орташа қылмыстар, ауыр және аса ауыр қылмыстар орын алғанын көріп, қылмыс санаттарының «қанатын» кең жайғанын көреміз.

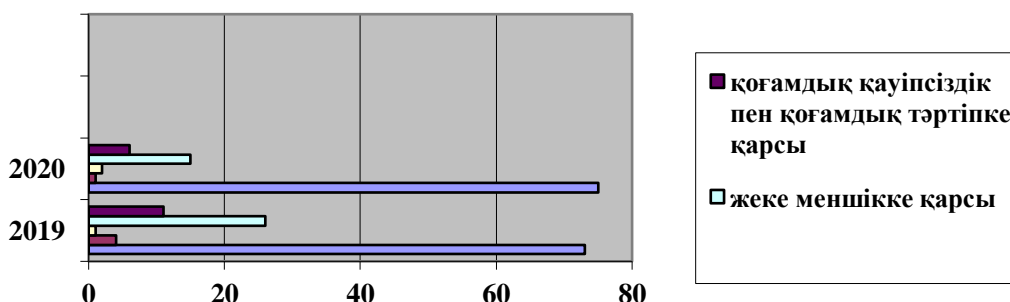
Жалпы 2016 - 2020 жылдар аралығында жасалған қылмыстарды қылмыс түрлері бойынша бөліп, саралайтын болсақ:

2020 жылдың қорытындысы бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын ауыр, аса ауыр қылмыстардың 8% - ға (49-дан 45 фактіге дейін) төмендегені байқалады. Жалпы төмендеуге қарамастан, өсім келесі қылмыс түрлері бойынша байқалады:

- денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру 67% - ға (3-тен 9-ға дейін);
- бопсалау 50% - ға (2-ден 4-ке дейін);
- жас балаларды 28% - ға азғыру (5-тен 7-ге дейін).

Қылмыстық қол сұғушылық объектілері

Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған құқық бұзушылықтардың құрылымы

	2016	2017	2018	2019	2020
Барлық жасалған қылмыстар	224	162	165	131	109
99 бап (Адам өлтіру)	8	2	6	3	2

104 бап (байсызда қазаға ұшырату)	2	1	1	1	4
105 бап (Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу)	2	1	2	8	3
106 бап (Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру)	6	2	1	5	5
	2016	2017	2018	2019	2020
107 бап (Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру)	14	10	8	3	9
120 бап (Зорлау)	9	15	12	13	11
121 бап (Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері)	12	8	6	8	8
122 бап (Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау)	31	38	45	30	25
124 бап (Жас балаларды азғындық жолға түсіру)	17	2	8	5	7
188 бап (Ұрлық)	24	12	18	9	4
190 бап (Алаяқтық)	6	4	8	7	3
191 бап (Тонау)	9	13	5	14	3
192 бап (Қарақшылық)	*	*	*	1	1
194 бап (Қорқытып алу)	14	10	15	2	4
293 бап (Бұзақылық)	25	14	9	11	6
Басқа да қылмыстар	84	30	21	11	14

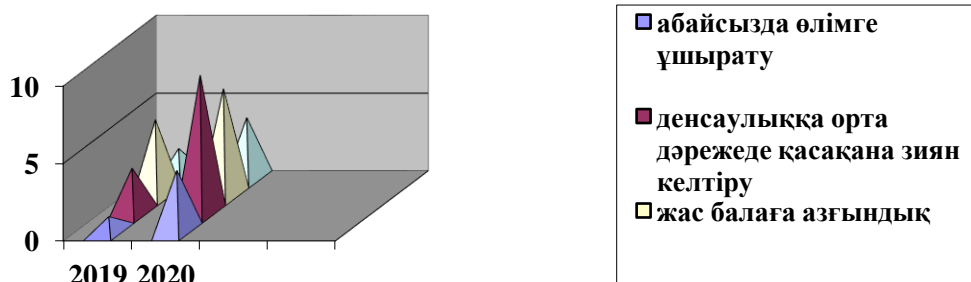
Кәмелетке жасы толмағандар қолымен жасалған қылмыстардың азаюымен қатар жүретін қылмыстармен қоса, кейбір қылмыс түрлерінің ішінде өсуіне жол берілгендігін көруге болады. Мәселен:

- абайсызда 300% - ға өлім келтіру (1-ден 4-ке дейін);
- денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру 200% (3-тен 9-ға дейін);
- жас балаларды 28% - ға азғыру (5-тен 7-ге дейін);
- бопсалау 100% (2-ден 4-ке дейін).

Соңғы жылдары жвсөспірімдердің қолымен жасалған қылмыстарға қоса, оларға қарсы жасалған қылмыстардың көбейгенін де айтпасақ болмайды. Статистикалық мониторингке жүгінсек, негізінен, зардап шеккен кәмелетке толмағандардың басым көпшілігі толық отбасыларда тәрбиеленгенін, мысалы, 121 кәмелетке толмағанның 74 - і толық отбасыларда, 34 - і толық емес отбасыларда, 13-і отбасынан тыс (балалар үйлері мен интернат мекемелерінің тәрбиеленушілері) тәрбиеленгендігін көрсеткен.

Жәбірленушілердің ең көп саны 14-15 жас аралығын қамтыған, олар 46 баланы құраса, 16-17 жас аралығындағы балалар - 35, 11 жасқа дейінгілер -27, 12-13 жас аралығындағылар - 13 жасөспірімді құраған.

Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған құқық бұзушылықтардың өсуі

Қарап отырсақ, кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстық әрекеттің азая отырып, көбейгенін, көбейе отырып, азайғанына куә боламыз. Көбеюі құқық қорғау органдары жұмыс істемейді дегенді білдірмейді. Құқық қорғау органдарының мүлтіксіз атқарған қызметтерінің көрінісі

ретінде қылмыстың азаюын, алдын-алуын, ескерту шараларын, үздіксіз жүргізілетін профилактикалық шараларын айтпай өтуге болмайды.

Қылмыстық әрекетке төбеушілік таныту кез келген азаматтың борышы десек, артық айтқандық емес. Осы орайда ресейлік ғалым К.А. Волковтың «...қылмыстарға төбеушілік көзқарасты қалыптастыру, азаматтардың санасын көтеру үшін осы мәселе туралы халықты ақпараттандыруға бағытталған ұйымдастыру шаралары туралы көбірек айту керек...» деген [10] пікірін айтпасақ болмайды.

Біздің ойымызша автормен толық келісуге де, келіспеуге де болады. Себебі, «қылмыстарға төбеушілік көзқарасты қалыптастыру» жағы әрине «ақсап» жатуы мүмкін, ол кейбір жасырын сипат алған (сыбайластылық, топтық) қылмыстық әрекетке қатысты орын алуы мүмкін. Ал, кәметке толмағандарға қатысты жасалатын қылмыстық әрекетке байланысты алсақ, кез келген азамат төбеушілік танытады деген ойдамыз. Ал, «...азаматтардың санасын көтеру үшін осы мәселе туралы халықты ақпараттандыруға бағытталған ұйымдастыру шаралар» жетерлік. Қалай десек те, «...кәметке толмағандардың құқықтарын қорғау қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі болып қала береді» [11, 78 б.].

Қорытынды. Сонымен, кәметке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстардың алдын-алу үшін кешенді шаралармен әсер ету керек. Бұл індеттің алдын алмаса, асқинуы мүмкін. Осы «мүмкін» сөзінің болмау үшін, қылмыстық жазаны нығайту керек. Нығайту керек дегенде, тек педофилдерге ғана өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының орнына өлім жазасын «қайтару» керек сияқты.

Мемлекет үшін бала өмірі, денсаулығы, бостандықтары мен құқықтары, заңды мүдделерінің қорғалуы бірінші орында. Сондықтан, біздің ойымызша, күнде «ертеңге» салмай, кәметке толмағандарға зорлық-зомбылық жасағандарға қылмыстық норманы жетілдіріп, жазаны нығайту керек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы (қолданыстағы редакциясы)
2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
3. Қазақстанда балаларға қарсы қылмыс саны артқан kaz.zakon.kz [Электронды ресурс] Кіру бағыты: <https://kaz.zakon.kz/6021080-azastanda-balalara-arsy-ylmys-sany-artan.html>
4. Ranking.kz [Электронды ресурс] Кіру бағыты: <https://ranking.kz/>
5. Джекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата, 1971. - С.98
6. Алауханов Е.О Криминология .-Алматы, 2015.- 42 б.
7. Орсаева Р.А. Жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтарының өсу деңгейі және оның алдын алу шаралары. - Монография / Р.А.Орсаева. -Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2018.- 275 б.
8. Шығыс Қазақстан облысы Өскемен қаласы Полиция Басқармасының 2016–2020 жылдар арасындағы статистикалық мәліметі
- 9.Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығы [Электронды ресурс] Кіру бағыты: <https://adilet.zan.kz/kaz>
10. Волков К. А.Преступления против несовершеннолетних: вопросы, требующие решения [Электронды ресурс] Кіру бағыты: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/75057>
11. Карымсаков Р.Ш. и др.Правовое положение несовершеннолетних по уголовному законодательству стран СНГ// «Хабаршы - Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. - 2023. - № 1(79). - 78 б.

Автор туралы мәліметтер

Орсаева Р.А. - С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессор, заң ғылымдарының кандидаты.

Орсаева Р. А. - ассоциированный профессор кафедры юриспруденции ВКУ им. С. Аманжолова, кандидат юридических наук.

Orsayeva R.A.- Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the S. Amanzholov Higher School of Economics, Candidate of Law.

Т.К. Акимжанов¹, Б.А. Торгаутова², А.Г. Шидемов³

¹Университет Туран, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, Алматы, Казахстан

О НЕОБХОДИМОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты противодействия организованной преступности в зарубежных странах. По мнению авторов, необходимость изучения зарубежной практики борьбы с организованной преступностью вызвана рядом обстоятельств.

Во-первых, изучение зарубежной практики противодействия организованной преступности дает возможность получить более полное представления о сущности, содержании, признаках и особенностях организованной преступности, так как зарубежный опыт исследования организованной преступности более длительный чем в Казахстане и позволит в значительной степени восполнить имеющийся пробел знаний в данной сфере.

Во-вторых, зарубежная практика противодействия организованной преступности имеет и большое практическое значение, накопленная зарубежная практика дает возможность поиска наиболее оптимальных решения противодействия организованной преступности в Казахстане.

В-третьих, зарубежный опыт правового регулирования борьбы с организованной преступностью позволит выработать предложения по совершенствованию действующего уголовного, уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, что будет способствовать повышению эффективности борьбы с этой опасной угрозой национальным интересам государства. По мнению авторов статьи, рассмотрение зарубежной практики противодействия организованной преступности позволит внести изменения и дополнения в вопросы правового регулирования процесса борьбы с организованной преступностью, так необходимые для современной правоприменительной деятельности.

В статье сформулированы основные научные гипотезы рассматриваемой проблемы, а также сделаны, с учетом изучения зарубежной научной литературы и практики противодействия организованной преступности не только теоретические выводы, но и предложены конкретные рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан в вопросах противодействия организованной преступности.

По мнению авторов, зарубежная практика противодействия организованной преступности, ее сравнение действующим уголовным законодательством Республики Казахстан и сложившейся практикой противодействия необходима для казахстанского законодателя и правоприменителя, так как будет способствовать повышению эффективности противодействия организованной преступности.

Ключевые слова: зарубежная криминология, транснациональная организованная преступность, организованная преступность, организованная преступная группа, мафия, синдикат.

Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес проблемаларын зерттеудің шетелдік тәжірибесін зерделеу мәселелері

Мақалада шет елдерде ұйымдасқан қылмысқа қарсы тұрудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған.

Авторлардың пікірінше, ұйымдасқан қылмыспен күресудің шетелдік тәжірибесін зерделеу қажеттілігі бірқатар жағдайларға байланысты.

Біріншіден, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесін зерделеу ұйымдасқан қылмыстың мәні, мазмұны, белгілері мен ерекшеліктері туралы неғұрлым толық түсінік алуға мүмкіндік береді, өйткені ұйымдасқан қылмысты зерттеудің шетелдік тәжірибесі Қазақстанға қарағанда ұзағырақ және осы саладағы бар білім алшақтығын едәуір дәрежеде толтыруға мүмкіндік береді.

Екіншіден, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың шетелдік практикасының да практикалық маңызы зор, жинақталған шетелдік практика Қазақстанда ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың неғұрлым оңтайлы шешімін іздеуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық, Қылмыстық-процестік заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді, бұл мемлекеттің ұлттық мүдделеріне осы қауіпті қатерге қарсы күрестің тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

Мақала авторларының пікірінше, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесін қарау ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті құқықтық реттеу мәселелеріне қазіргі заманғы құқық қолдану қызметі үшін қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізуге мүмкіндік береді.

Авторлар шет елдердің қолданыстағы қылмыстық заңнамасына қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысу нысандарын айқындау тұрғысынан талдау жасады, бұл ҚР ҚК-мен салыстырғанда ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл бөлігінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасының күшті және әлсіз жақтарын көруге мүмкіндік берді. Мақалада қарастырылып отырған мәселенің негізгі ғылыми гипотезалары тұжырымдалған, сондай-ақ шетелдік ғылыми әдебиеттерді және ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл тәжірибесін зерделеуді ескере отырып, теориялық тұжырымдар ғана емес, сонымен қатар ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Авторлардың пікірінше, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесі, оны Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасымен және қалыптасқан қарсы іс-қимыл практикасымен салыстыру қазақстандық заң шығарушы мен құқық қолданушы үшін қажет, өйткені ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

Түйінді сөздер: шетелдік криминология, трансұлттық ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыстық топ, мафия, синдикат.

On the need to study foreign practice in the study of problems of combating organized crime

The article examines the theoretical and practical aspects of countering organized crime in foreign countries.

According to the authors, the need to study foreign practices in the fight against organized crime is caused by a number of circumstances.

Firstly, the study of foreign practice of countering organized crime provides an opportunity to gain a more complete understanding of the essence, content, signs and features of organized crime, since foreign experience in the study of organized crime is longer than in Kazakhstan and will significantly fill the existing knowledge gap in this area. Secondly, the foreign practice of countering organized crime is also of great practical importance, the accumulated foreign practice makes it possible to find the most optimal solutions to counter organized crime in Kazakhstan. Thirdly, foreign experience in the legal regulation of the fight against organized crime will allow us to develop proposals for improving the current criminal and criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan, which will contribute to improving the effectiveness of combating this dangerous threat to the national interests of the state.

According to the authors of the article, consideration of the foreign practice of countering organized crime will make it possible to make changes and additions to the issues of legal regulation of the process of combating organized crime, which are so necessary for modern law enforcement activities. The authors analyzed the current criminal legislation of foreign countries in order to determine the forms of complicity in the commission of a criminal offense, which, in comparison with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, allowed us to see the strengths and weaknesses of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of countering organized crime.

The article formulates the main scientific hypotheses of the problem under consideration, and also makes, taking into account the study of foreign scientific literature and the practice of countering organized crime, not only theoretical conclusions, but also offers specific recommendations for improving the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in combating organized crime. According to the authors, the foreign practice of countering organized crime, its comparison with the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and the established practice of countering it is necessary for the Kazakh legislator and law enforcement officer, as it will contribute to improving the effectiveness of countering organized crime.

Keywords: foreign criminology, transnational organized crime, organized crime, organized criminal group, mafia, syndicate.

Введение. Для получения более полного представления о сущности, содержании и особенностях организованной преступности в Казахстане, на наш взгляд, целесообразно обратиться к ее характеристикам зарубежных ученых, так как за рубежом она изучается значительно дольше и ими накоплен значительный багаж информации. Это позволит показать, в чем сходство и различие в сравнении с организованной преступностью в странах бывшего СССР.

Совершенно справедливо отмечает известный казахстанский криминолог, специалист в сфере изучения проблем организованной преступности Г.С.Мауленов, что современные организованные преступные группы в Казахстане во многом копируют своих «коллег» Запада, тщательно изучая их структуру, внутригрупповые нормы поведения, методы противостояния правоохранительным органам, которые широко распространены среди международных синдикатов профессиональных убийц и бандитов. В связи с этим значительный интерес приобретает изучение организованной преступности в зарубежных странах[1, с.78; 2, с.25].

Анализ зарубежной и отечественной литературы советского и постсоветского периодов, данных Интерпола позволяет сделать вывод о том, что организованные преступные структуры формировались годами и существуют во многих странах [3, с. 103]. Их деятельность подробно описана в научной, художественной литературе и показана во многих кино- и видеофильмах.

Так, по мнению экспертов, международная организованная преступность имеет около 300 млрд. долларов вложений в недвижимость, в различные фирмы и предприятия, а также на банковских счетах. Они получены главным образом от торговли наркотиками, оружием, ракетам. Сверх того, ее ежегодные доходы составляют около 120 млрд. долларов. [4, с.256]

Известный российский криминолог Н.Ф.Кузнецова отмечает, что, по данным зарубежных экспертов, отмывание «грязных» денег, заработанных на торговле наркотиками, укрывательстве от налогов, торговле политическим влиянием, стало составной частью мировой экономики и приносит доходы, вполне сопоставимые от торговли нефтью (в мире таким образом отмываются около 1000 млрд. долларов ежегодно) [5, с. 84-85].

Другой российский ученый С.М.Иншаков приводит данные о том, что экономический ущерб от организованной преступности в развитых зарубежных странах составляет около 10 % валового национального продукта страны [6, с. 303].

По мнению российского ученого Ю.М.Антоняна глобализация создает условия для возникновения новых, более широких форм преступности, в частности транснациональной. По некоторым оценкам, в мире сейчас насчитывается 50-60 тыс. транснациональных корпораций (ТНК) и около 150 наиболее крупных. К концу XX в. На их долю приходилось почти половина объема торговли развитых стран и 80-90 % экспорта топливно-сырьевых и сельско-хозяйственных товаров из развивающихся стран. При этом доля теневых сделок составляла от 10 до 40 %. [7, с.428]

Как отмечают Ю.Н.Жданов, С.К.Кузнецов, В.С.Овчинский, говоря только об одном направлении развития современной западной организованной преступности как киберпреступности, указанные ученые отмечают, что зарубежные компании по кибербезопасности прогнозируют рост глобальных затрат на защиту от киберпреступности и возмещение ущерба от кибератак на 15% в год, которые достигнут 10,5 трлн долларов США в год к 2025 г. по сравнению с 3 трлн долларов США в 2015 г. Это представляет собой величайшее перераспределение экономического богатства в истории. В денежном выражении риск киберпреступности как стимул к инновациям и инвестициям экспоненциально больше, чем годовой ущерб, нанесенный стихийными бедствиями, киберпреступность выгоднее, чем мировая торговля всеми основными видами наркотиков в совокупности. [8, с. 12]

На преобладание экономического аспекта зарубежной организованной преступности указывает В.М. Геворгян, который отметил, что занимаясь преступной деятельностью, мафисты для прикрытия обычно открывали какие-либо фирмы. По мере обогащения их владельцев из фиктивных компаний эти фирмы превращались в процветающие предприятия. Организованная преступная деятельность позволяла очень быстро решать проблемы стартового капитала, имея который, мафисты стали превращаться в предпринимателей, ничем не отличающихся от добропорядочных капиталистов. Криминальные методы позволяли устранять конкурентов, устанавливать монополию, терроризировать профсоюз, прибегать к рабскому труду, обеспечивая дешевую рабочую силу, и получать сверхприбыли. К 1977 г. мафия в США владела не менее чем 10 тыс. законных фирм с годовым доходом в 12 млрд.долл [9, с.101].

По мнению А.С.Никифорова произошло слияние легального и нелегального бизнеса. Он отмечает, что так называемая инфильтрация криминального феномена в бизнес растворяла одно в другом. И уже трудно сказать, где кончается криминал и начинается бизнес. Мафия устремилась в бизнес, тот стал заигрывать с мафией. Например, заводы известного автопромышленника Форда обслуживала одна из крупнейших в Детройте мафиозных групп, которая контролировала профсоюз, предотвращала выступления рабочих и обеспечивала иные приоритеты автопроизводству грязными методами [10, с. 39].

Для более полного представления иных последствий организованной преступности в сфере экономики приведем ее основные признаки, которые выделил известный немецкий криминолог Г.Шнайдер. К числу таких признаков он относит:

- организованная преступность удовлетворяет потребности населения в нелегальных товарах и услугах;
- она осуществляет свою деятельность рационально и планомерно, преступные действия определяются исходя из соображений малого риска и крупной выручки;
- мафиозная группа основывается на строгом распределении ролей;
- все представители организованной преступности - профессионалы, они развивают в своем

кругу криминальную систему ценностей;

- любой преступный синдикат находится в подчинении планирующей группы, которая ведет поиск возможностей для криминальных действий, взвешивает риск, стоимость и выгодность преступных проектов, контролирует их выполнение. Располагая огромными финансовыми возможностями, преступная конфедерация имеет возможность не торопиться в выборе целей и проведении операций. «Она лишь тогда нажимает курок, когда преступное действие связано с минимальным риском»;

- преступная организация имеет свои руководящие принципы (безусловная лояльность всех членов, запрет на любые преступные действия без приказа руководства);

- организованная преступность основывается на нейтрализации государственного уголовного преследования путем изолированности руководящей и планирующей групп от исполнителей, а также за счет систематического подкупа властей [11, с. 49-50].

Рассмотрение отдельных аспектов зарубежной организованной преступности показало не только сложность данной проблемы, но ее глубину и масштабы, и отдельные из которых нашли свое зеркальное отражение в организованной преступности на территории стран СНГ, в том числе и Казахстана, и на которые обязаны обратить внимание отечественные ученые, законодатели и правоприменители.

Методы исследования составляют положения юридической науки о сущности организованной преступности, изложенные в зарубежной литературе, а также в работах ученых советского и постсоветского периодов, исследовавших зарубежную практику борьбы с организованной преступностью.

Рассмотрение организованной преступности через призму зарубежной практики противодействия организованной преступности, дает возможность повышения эффективности правоприменительного процесса и внедрения в отечественное законодательство путем имплементации зарубежного опыта противодействия организованной преступности и действующих норм права в части борьбы с организованной преступностью.

Авторы исследования изучая зарубежную литературу, посвященную проблемам противодействия организованной преступности, руководствовались объективным методом познания одного из наиболее опасных самостоятельных видов преступности как организованная преступность.

Основное значение при исследовании темы имеют сложившиеся современные зарубежные концепции противодействия организованной преступности, а также действующие нормы правового регулирования вопросов соучастия в целом в совершении организованных групповых преступлений, а также уголовной ответственности каждого участника организованной той или иной организованной преступной группы.

Широко использована статистическая информация по теме, данные правоохранительных органов стран ближнего и дальнего зарубежья.

Обоснованность сформулированных в статье теоретических положений и выводов, рекомендаций по вопросам противодействия организованной преступности на основе изученного зарубежного опыта и зарубежной научной литературы опирается на определенную научную, законодательную и эмпирическую базу других научных исследователей как за рубежом, так и в странах ближнего зарубежья.

Основная часть. Несмотря на длительный период существования и изучения организованной преступности, по мнению западных ученых, она до сих пор представляет собой неразгаданную загадку.

Так, американский ученый Джей Альбенезе (Университет штата Вирджиния) считает, что организованная преступность всегда содержала в себе некую тайну, которая заставляла преувеличивать ее значение. Этот образ во многом сформировался благодаря вере в то, что за некоторыми преступлениями стоят какие-то таинственные организации, которые всячески культивировали популярные издания и Голливуд. В наши дни трудно понять, где кончается реальность и начинается литература. Многие не имеют ясного представления о том, что же такое мафия на самом деле, чем она занимается и какое место занимает в мире организованной преступности. На протяжении почти ста лет природа организованной преступности и ее источники оставались неизвестными, что исключало возможность эффективной борьбы с ней.[12, с.320]

Изучение зарубежной литературы показывает, что в разных странах становление организованной преступности происходило различными путями. Истоки ее зарождения описаны в работе «Из истории сицилийской мафии» Н.Русакова[13, 26-27].

С.М. Иншаков, раскрывая эволюционный путь мафии в Италии, пишет, что Каморристы обогатили мафию криминальным опытом. Человеческая жизнь, так мало стоящая на войне, так же

низко ценилась и мафистами. С помощью убийств они избавлялись от свидетелей, предателей и тех, кто пытался встать на пути преступной организации. Расправы, творимые мафистами, парализовали страхом всю Сицилию. Постепенно они стали хозяевами положения и превратились в реальную власть [6, с.296].

Процветание мафии на юге Италии продолжалось до прихода к власти Муссолини (конец 1920 года). Муссолини продемонстрировал возможности государства в борьбе с организованной преступностью.

Так, под руководством наделенного чрезвычайными полномочиями Цезаря Моро подразделения карабинеров окружали селения и требовали выдачи мафистов под угрозой полного уничтожения. Всех, кого можно заподозрить в «опасном состоянии» (мафисты, их родственники и приятели), арестовывали. Если можно было доказать их вину, - предавали суду, если это было затруднительно, - не мудрствуя лукаво, уничтожали на месте. Моро использовал как средневековый опыт (пытки раскаленным металлом, помещение в так называемую кассету – небольшой ящик, похожий на гроб), так и достижения науки (например, пытки электротоком). Жестокие пытки и угрозы расстрелом приостановили действие закона омерты – преступники стали выдавать друг друга [6, с. 297].

И далее С.М.Иншаков описывает, как мафия попала в Америку.

После активных мер в Италии мафия оказалась парализованной, большинство ее членов были осуждены или уничтожены, часть мафистов перешла на сторону Муссолини (они стали его функционерами), некоторые – спаслись бегством за океан. Избавив Италию от мафии, Муссолини сделал весьма неприятный подарок своим врагам – американцам: для бежавших с Сицилии мафистов Америка стала второй родиной, где они, применив отработанные в Италии принципы преступной деятельности, быстро заняли господствующие позиции в криминальном мире [6, с. 297].

Перемещение организованной преступности из Италии в Америку произошло в условиях принятия «сухого» закона в США. Запретительные меры со стороны государства создали криминальному миру новое поле деятельности – контрабанды и продажа спиртного, а затем получил развитие и игорный бизнес.

Организованная преступность в США в период ее становления также было направлена на получение прибыли и сверхприбыли.

Хотя американские ученые подвергают сомнению факт импорта организованной преступности в Америку из Италии [12, с. 332].

В процессе интеграции преступных организаций в 1931 году почти все мафиозные семьи Америки были объединены в единый криминальный синдикат «Коза ностра» (в переводе с итальянского «Наше дело»). Руководство этого синдиката поделило Америку на зоны деятельности, что исключало конкуренцию и излишние жертвы, связанные с мафиозными войнами за сферы влияния. Феномен объединения мафиистских семей в преступную конфедерацию имел следующие последствия:

- во-первых, расширились возможности преступных групп, появились значительные резервы на случай критической ситуации. Они стали обмениваться информацией, помощью коррумпированных чиновников, оказывать взаимопомощь в розыске и уничтожении свидетелей и нарушителей омерты. На периодических совещаниях высших представителей криминалитета совместно вырабатывалась оптимальная стратегия преступной деятельности и противодействия государственному разрушающему воздействию;

- во-вторых, в зонах, на которые была поделена страна, образовалось своеобразное криминогенное поле, которое распространялось от «Коза ностры», как от мощного криминального магнита. Деятельность полицейских сил стала еще менее результативной. Даже если полиции или ФБР удавалось уничтожить полностью мафиозный клан (что случалось крайне редко), конфедерация проводила перераспределение сил и закрепляла освободившийся район за другим мафиозным семейством [5, с.300].

Организованная преступность нашла свое продолжение и развитие в других государствах, что также стало предметом исследования западных ученых и практиков.

Так, по описаниям Тома Донелли, бывшего шефа-инспектора полиции, в течение 20 лет работавшего в Англии и Гонконге, затем сотрудника отдела криминологической документации Генерального секретариата Интерпола, китайские триады относятся к традиционным видам организованной преступности (типа Коза ностра в США или Якудзы в Японии). В триады вливаются и другие преступные синдикаты. История этой организации представляет интерес для подразделений, ведущих борьбу с организованной преступностью.

В триадах используется иерархическая система власти. В XVII веке в борьбе против татаро-монгольского ига возникали группировки политической окраски для ведения открытой интриги и

войны. Они состояли из монахов, репрессированных императором. Немногие из уцелевших образовали эту организацию. Подготовка групп сопровождалась интенсивными физическими тренировками, изучением специальной системы опознавательных знаков, кодов и жестов для обеспечения тайного общения между собой. Отношения внутри групп были доверительные и даже братские. Пять триад контролировали соответственно пять районов Китая. Впоследствии были созданы ложи, деятельность которых носила патриотический и национальный характер. Конспиративность их поведения – форма защиты от внешних влияний, а основная цель – дестабилизировать власть, установленную силой и разрушением. В настоящее время должности, термины, чины и ритуалы триад являются идеальным прикрытием для организованной преступности, границы деятельности которых стали распространяться и в других государствах [14, с.48].

По описанию Г.Донели, «триады» как организованная форма преступного сообщества имеют разветвленную систему в Западной Европе, в китайских общинах Северной Америки и на Дальнем Востоке России. По оценкам исследователей, в Гонконге насчитывается около 160.000 членов «триад», относящихся к 50 преступным сообществам. Однако практики и аналитики до сих пор не могут прийти к единому мнению относительно степени организованности «триад». «Триады» имеют определенную формальную структуру, которая включает «голову дракона» и постоянных членов, состоящих из профессиональных преступников. «Триады» занимаются многими видами преступной деятельности, включая вымогательство, проституцию, азартные игры, незаконный оборот наркотиков, являются крупными поставщиками героина в США и Западную Европу [15].

Представляет интерес изучение организованной преступности в Японии. «Борьюкудан» - японское слово, буквально означающее «преступная группа». Полиция Японии официально использует данное слово в отношении организованных преступных группировок.

Исторически японские гангстерские группировки могут быть подразделены на три вида: гэмблеры (аферисты), уличные торговцы и воровские шайки, состоящие из малолетних подростков. Группировки гэмблеров заправляют нелегальными казино, находящимися на контролируемой ими территории. Группировки уличных торговцев контролируют уличных торговцев и владельцев увеселительных заведений. Третья категория японских гангстерских групп – воровские шайки малолетних подростков – была новым видом объединений, которые стали появляться после Второй мировой войны. Эти группировки образовались из «Гурентай» - шаек хулиганов, состоящих из подростков-правонарушителей, которые наводнили города. В отличие от гэмблеров и уличных торговцев эти молодежные группировки не были связаны со старыми традициями. Изначально они были крайне преступными. Когда эти банды начали расширяться и приступили к созданию организованной структуры, они пытались сымитировать организационную структуру гэмблеров и уличных торговцев. С 1955 года все гангстерские группировки Японии назывались «Борьюкудан». Хотя «Борьюкудан» в значительной степени изменились после окончания войны, они все еще сохраняют как основу своих организаций обычаи, уникальный образ мышления и правила, которые первоначально появились в группировках гэмблеров и уличных торговцев [16, с. 60].

Организованный бизнес основывается на таких эффективных принципах управления, как специализация, разделение труда, наиболее эффективные методы управления коммерческими предприятиями и процедуры строгого бухгалтерского учета. Следует отметить, что картели, отказавшись от тактики противостояния правительству и органам правопорядка, в настоящее время используют стратегию мирного вживания в общественную жизнь. Сегодня главари картеля выступают в роли легальных предпринимателей и инвестируют легальный бизнес. Кроме того, занимая выборные должности в составе местных силовых структур, они располагают на местах надежным прикрытием [17, с.92-93].

По описаниям западных ученых, для организованной преступности характерны определенные тенденции, которые позволяют изучить механизм ее возникновения и функционирования.

Интерес как в научном, так и теоретическом плане представляет собой работа анонимного автора «Мафия изнутри: исповедь мафиози». Указанная книга вышла в середине 1988 года в Италии, и наделала много шума. Анонимный автор предложил читателям выполненную им литературную запись воспоминаний неизвестного мафиози по имени Джованни. Поисками автора книги и ее героя занялась полиция. Эффект был неожиданным: автором оказался известный писатель, мастер детективного жанра Энцо Руссо, герой книги – вымышленным персонажем, плодом писательской фантазии. Перед нами детективный роман, но вместе с тем и плод тщательного многолетнего изучения писателем документов о мафии. Это подлинно художественное произведение, биографический роман, в котором раскрывается личность, характер мафиозо Джованни, его психология [18, с. 4].

С.М. Иншаков пишет, что капиталистический взрыв стал причиной мутаций криминального

феномена, в результате чего бандитские группировки типа китайских «Триад», японского «Бориокудана» и неаполитанской «Каморры» превратились в преступных монстров, практически неуязвимых для государственного разрушающего воздействия. Им удалось нащупать социальную нишу, вытеснить из которой их оказалось весьма затруднительно. Эволюция преступного мира проходила в условиях жесткой борьбы. В ходе этой борьбы слабые уничтожались, а сильные становились еще более живучими. В итоге сильным представителям криминального мира удалось найти такую форму социального бытия, которая сводила на нет все усилия правоохранительной системы по их уничтожению и нейтрализовала различные механизмы социального контроля [6, с. 294-295].

Итальянский исследователь феномена мафии Розарио Мина выделяет три мафистских уровня:

- высокая мафия, состоящая в основном из детей и внуков мафистских убийц. Она концентрирует в своих руках политическую власть;

- средняя мафия, совершающая по заказу первой подкупы и хищения;

- низшая мафия, специализирующаяся на убийствах и иных видах террора [19, с.186].

Более того, мафия имеет свойство обеспечивать тесную связь с правоохранительными органами и государственными организациями.

В большинстве своем указанные признаки характерны, в первую очередь, для традиционного итало-американского гангстерского варианта организованной преступности в условиях свободного рынка (страны Западной Европы, США, страны Ближнего, Среднего и Дальнего Востока). Исходя из этих признаков преступная организация – это не только банда или группа лиц, сообща совершающих преступления. Соответственно члены этой организации - гангстеры – не просто организованные бандиты, убийцы, вымогатели, шантажисты и мошенники. Это служащие или даже руководители многоотраслевого делового преступного предприятия, представляющего или навязывающего своей клиентуре запрещенные законом услуги, товары.

«Организованная преступность, - пишет проф. А.С. Никифоров, - синдицируется не потому, что так поступает большой бизнес, а потому, что она представляет собой одну из его разновидностей». Но в большом бизнесе США насчитывается до 500 крупнейших монополий или, точнее, олигополий (примерно 100 – архикрупнейшие), а в мире американской организованной преступности «Коза ностра» на сегодняшний день господствует почти безраздельно [10, с. 35-36].

По мнению И. Дойчмана, весьма болезненным явлением стало создание и распространение организованных преступных групп в Польше, чей «фирменный» род деятельности – угон и перепродажа западно-европейских автомобилей, особенно престижных марок. Как сказал шеф польской криминальной полиции, «социально-политический перемены, упадок экономики, переоценка ценностей, отмена ограничений на поездки (зарубежные) и либерализация уголовного кодекса – все это в сочетании с низким профессионализмом вновь создаваемых полицейских служб привело к количественному и качественному росту преступности». Перепродажа автомобилей шла в основном в государства, возникшие в результате распада СССР. Достаточно быстро сложилась преступная кооперация польских, белорусских, украинских и российских группировок. Специалисты полагают, что не менее 60 тысяч автомобилей, угнанных в странах Западной Европы, оказались на постсоветском пространстве [20, с.305-306].

Проведенное исследование научных работ, посвященных зарубежной организованной преступности, дало возможность получения информации о данном виде преступности и некоторых формах и методах противодействия ей.

Заключение. Изучение трудов западных ученых по проблемам организованной преступности открывает значительные перспективы в вопросах исследования данного феномена.

Западные ученые определяют организованную преступность как процесс рациональной реорганизации преступного мира по аналогии с законной предпринимательской деятельностью на законных рынках.

Такая преступная предпринимательская деятельность, преследуя свои цели, принимает участие в таких не законных видах деятельности, как сделки с незаконными товарами и услугами, монополизация рынка, использование коррупции и запугивания. По мнению западных ученых, феномен организованности касается не только и не столько совершения конкретных деяний, сколько становления самого преступного формирования, его существования и его криминальной деятельности. Совершение одинаковых или разных преступлений является относительно общим делом организованных между собой субъектов (групп), каждый из которых имеет свои функциональные обязанности, «права и полномочия».

Если в странах Запада организованные преступники – гангстеры - занимаются своим

гангстерским делом, делают и отмывают незаконные деньги, фильтруясь в легальный бизнес, легальные профсоюзы и легальную политику, то в странах Латинской Америки и на Сицилии они занимаются политическим (в своих целях и по найму) террором, государственными переворотами и практически парализуют жизнь общества. В Колумбии последние годы была настоящая гражданская война между наркомафией и правительством.

Принципиальное отличие организованной преступности в странах СНГ от таковой на Западе зарубежные политики и ученые видят в том, что представители организованной преступности занимают ключевые позиции в государственной бюрократии. Принадлежность к бюрократии дает возможность преступным дельцам успешно скрывать совершаемые ими широкомасштабные хищения с помощью взяток и манипулирования находящимися в их распоряжении документами.

Трудно не согласиться с мнением А.С. Никифорова: «Ведь она изначально образует их органический, при этом доминирующий компонент. И именно она кровно заинтересована в недопущении развития отечественного производственного капитала в промышленности и сельском хозяйстве. Конкуренцию с ним организованная преступность не выдержит. Как и не выдержит конкуренции с истинно демократической, патриотической, социально-ориентированной политикой»

На Западе же гангстеры, за некоторыми исключениями, не входят в структуру государственной власти. Поэтому, если там организованные преступники – гангстеры - стремятся к установлению монополии в сфере бизнеса, то в странах СНГ у организованных белых воротничков эта монополия уже существует.

Исключением из общего правила на Западе является нетипичный сицилийский вариант, при котором босс мафии по совместительству может быть мэром, начальником полиции и т.п. Как было отмечено, сицилийский вариант напоминает скорее ситуацию в некоторых латиноамериканских странах, таких как Боливия или Колумбия. Нельзя при этом забывать о важной роли, которую сицилийская цитадель гангстеризма играет в делах международной гангстерской конфедерации, в первую очередь в наркобизнесе.

Из приведенного следует главное различие: если на Западе организованная преступность – это, прежде всего, гангстеризм, то в Казахстане и странах СНГ произошло плотное слияние экономической преступности (практически «беловоротничковой») и уголовной (гангстерской) с глубоким проникновением в легальную экономику и во многие сферы политики.

Организованная преступность, таким образом, представляет из себя опасное для общества социально-правовое явление, которое в отличие от стран Запада находится еще в стадии становления, имеет свои корни и свои особенности.

Можно сделать вывод, что в понимании зарубежных ученых организованная преступность – это сложные уголовные виды деятельности, осуществляемые в широких масштабах организациями и другими группами, имеющими внутреннюю структуру, которые получают финансовую прибыль и приобретают власть путем создания и эксплуатации рынков незаконных товаров и услуг. Эти преступления часто выходят за пределы государственных границ.

И важно отметить, что эти тенденции нельзя не принимать во внимание при исследовании организованной преступности в Казахстане.

Список использованных источников

1. Криминологическая характеристика и профилактика современных проявлений преступности в Республике Казахстан: Научное издание. - Алматы: Данекер, 2001. – 381 с.
2. Кемелбеков С.Т., Егизбаев Н.О. Қылмыстық топпен жасалатын қылмыстарды саралаудағы кейбір мәселелер // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – Алматы. - 2(71)22. – 102-110 б.
3. Мауленов Г.С. Теоретические проблемы предупреждения организованной преступности и коррупции в Республике Казахстан. Автореф. Дис. На соиск. Уч. Ст. Д.Ю.Н. Астана 2006. – 52 с.
4. Уголовное право Казахстана (Особенная часть): Учебник для вузов / Под ред И.И. Рогова - Алматы, 2002. – 536 с.
5. Криминология: Учебное пособие / Под ред. Кузнецовой Н.Ф. - М., 1998. – 160 с.
6. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: Издательская группа ИНФРА, М- Норма, 1997.- 383 с.
7. Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров//Ю.М.Антонян.- 2-е изд. Перераб. и доп.-М.: Издательство Юрайт, 2013. -523 с.

8. Жданов Ю.Н., Кузнецов С.К., Овчинский В.С. Кибермафия. Мировые тенденции и международное противодействие : монография / Ю.Н. Жданов, С.К. Кузнецов, В.С. Овчинский ; вступ. ст. О. В. Храмова. — Москва : Норма, 2022. -184 с.
9. Геворгян В.М. Организованная преступность в США. – М.: Наука, 1980. – 168 с.
10. Никифоров А.С. Гангстеризм в США: сущность и эволюция // АН СССР: Институт государства и права. – М.: Наука, 1991. – 166 с.
11. Шнайдер Г. Криминология. - М., 1994. – 502 с.
12. Криминология / Под ред. Дж.Ф. Шелли / Пер. с англ. - СПб: Питер, 2003. – 864 с.
13. Русаков Н.П. Из истории сицилийской мафии. – Москва: Наука, 1969. – 180 с.
14. Информационный бюллетень Национального центрального бюро Интерпола в Российской Федерации. – 1993. - № 5..
15. Донели Г. Китайские триады // Информационный бюллетень НЦБ Интерпола в РФ. – 1993. - № 5-6.
16. Информационный сборник Национального центрального бюро Интерпола в Российской Федерации. – 1996. - № 17.
17. Токсанбаев А.Б. Интерпол и международный терроризм: проблемы, тенденции развития и противодействие: Монография. - Алматы, 2004. – 304 с.
18. Аноним. Мафия изнутри: исповедь мафиозо / Пер. с ит. - М.: Политиздат, 1991. – 256 с.
19. Мина Р. Мафия против закона. - М., 1998. – 186 с.
20. Daichman I. Interpol. The global crime control system. - М.: RIPOL CLASSIC, 2003. – 480 p.

Сведения об авторах

Акимжанов Т.К. – доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета «Туран», заслуженный работник МВД РК, почетный работник образования РК, полковник юстиции в отставке.

Торғаутова Б.А. – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры «Теории и истории государства и права, конституционного и административного права» КазНУ им. аль – Фараби.

Шидемов А.Г. – начальник отделения Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, доктор философии (PhD) подполковник полиции.

Акимжанов Т.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор, "Тұран" университетінің ҒЗИ директоры, ҚР ІІМ еңбек сіңірген қызметкері, ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері, отставкадағы әділет полковнигі.

Торғаутова Б.Ә. - заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық» кафедрасының аға оқытушысы.

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығының бөлімше бастығы философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Akimzhanov T.K. – Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law of Turan University, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan, retired Colonel of Justice.

Torgautova B.A. – Candidate of Law, Senior Lecturer at the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Al–Farabi Kazakh National University.

Shidemov A.G. - Head of the Department of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD) Police Major.

A. Zhakysh¹, S. Duzbayeva¹, M. Akbolatova¹
¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF DOMESTIC CRIMES: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

Domestic violence is recognized as a widespread and multifaceted issue that transcends geographic, cultural, and socio-economic boundaries. It has a profound impact on individuals, families, and communities, undermining public health, human rights, and social stability. Victimological prevention is a branch of criminological practice and research aimed at reducing vulnerability to victimization by addressing environmental, systemic, and behavioral factors that contribute to the risk of harm. This approach, grounded in the broader context of crime prevention, focuses not only on mitigating immediate risks but also on addressing the structural causes of victimization.

This article provides a critical analysis of the current state of victimological prevention in cases of domestic violence, with a particular focus on Kazakhstan. Through a comparative analysis of international practices, it identifies systemic gaps, contextual challenges, and areas for policy reform. Drawing on statistical data, academic research, and interdisciplinary perspectives, the article proposes a robust framework for enhancing victimological prevention of domestic violence crimes.

Keywords: domestic violence, victimological prevention, public health impact, human rights, societal stability, criminology, vulnerability reduction, structural causes of victimization, crime prevention, systemic gaps, contextual challenges, policy reform, domestic crimes.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың виктимологиялық алдын алу жүйесін жақсарту мәселелері: шетелдік және отандық тәжірибе

Отбасылық зорлық-зомбылық – бұл географиялық, мәдени және әлеуметтік-экономикалық шекаралардан асып кететін кең таралған және көп қырлы мәселе. Ол жеке адамдарға, отбасыларға және қоғамдарға айтарлықтай әсер етіп, қоғамдық денсаулыққа, адам құқықтарына және әлеуметтік тұрақтылыққа нұқсан келтіреді. Виктимологиялық профилактика – бұл қылмыстық практика мен зерттеулер саласы, ол экологиялық, жүйелік және мінез-құлықтық факторларды жою арқылы виктимизацияға бейімділікті төмендетуге бағытталған. Бұл тәсіл қылмыс профилактикасының кең ауқымды шеңберіне негізделіп, тек тікелей қауіп-қатерлерді төмендетуге емес, сонымен қатар виктимизацияның құрылымдық себептерін шешуге бағытталады.

Бұл мақала отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты виктимологиялық профилактиканың қазіргі жағдайын, Қазақстанға ерекше назар аударып, сын тұрғысынан талдайды. Халықаралық тәжірибемен салыстырмалы талдау арқылы ол жүйелік олқылықтарды, контекстуалдық мәселелерді және саясатты реформалаудың қажетті салаларын анықтайды. Статистикалық деректерге, ғылыми зерттеулерге және пәнаралық тәсілдерге сүйене отырып, мақала отбасылық-тұрмыстық қылмыстардың виктимологиялық профилактикасын жақсарту үшін сенімді концепцияны ұсынады.

Түйінді сөздер: отбасылық зорлық-зомбылық, виктимологиялық профилактика, қоғамдық денсаулыққа әсері, адам құқықтары, әлеуметтік тұрақтылық, криминология, осалдықты төмендету, виктимизацияның құрылымдық себептері, қылмыстың алдын алу, жүйелік олқылықтар, контекстуалды мәселелер, саясатты реформалау, отбасылық тұрмыстық қылмыстар.

Проблемы улучшения системы виктимологической профилактики семейно-бытового насилия: зарубежный и отечественный опыт

Семейно-бытовое насилие признается широко распространенной и многогранной проблемой, которая выходит за рамки географических, культурных и социально-экономических границ. Оно оказывает значительное влияние на отдельных людей, семьи и сообщества, подрывая общественное здоровье, права человека и социальную стабильность. Виктимологическая профилактика – это отрасль криминологической практики и исследований, направленная на снижение уязвимости к виктимизации путем устранения экологических, системных и поведенческих факторов, способствующих риску вреда. Этот подход, основанный на более широком контексте профилактики преступности, фокусируется не только на снижении непосредственных рисков, но и на решении структурных причин виктимизации.

Данная статья представляет собой критический анализ текущего состояния виктимологической профилактики в случаях домашнего насилия, с акцентом на Казахстан. С помощью сравнительного анализа международной практики она выявляет системные пробелы, контекстуальные проблемы и области для

реформирования политики. Опираясь на статистические данные, научные исследования и междисциплинарные подходы, в статье предлагается надежная концепция для улучшения виктимологической профилактики семейно-бытовых преступлений.

Ключевые слова: домашнее насилие, виктимологическая профилактика, влияние на общественное здоровье, права человека, социальная стабильность, криминология, снижение уязвимости, структурные причины виктимизации, профилактика преступности, системные пробелы, контекстуальные проблемы, реформирование политики, семейно-бытовые преступления.

Introduction. The instability and intensity of the social situation, the level of discomfort and unsettled citizens have a direct impact on the family and household sphere. Criminologists and law enforcement experts view crimes within families and daily life as urgent social challenges requiring focused attention and innovative prevention strategies, including victimological approaches. While family and domestic relationships are ideally characterized by kinship, closeness, and harmony, they are often marked by conflicts, domestic disputes, and offenses against life and health. Individual personality traits and behaviors play a significant role in the occurrence of crimes within the family and household sphere.

Domestic violence is widely recognized as one of the most pervasive and damaging violations of human rights, cutting across cultural, social, and economic boundaries. Its impact extends far beyond the immediate harm inflicted on victims, with profound and long-lasting consequences for individuals, families, and entire communities. Whether physical, emotional, or psychological, the effects of domestic violence reverberate through society, undermining public health, economic stability, and social well-being. Although domestic violence is increasingly acknowledged as a critical global issue and various laws and policies have been introduced to address it, substantial shortcomings persist in ensuring effective victim protection and preventing further harm. These gaps are often tied to inadequate legal frameworks, insufficient resources for victim support, cultural attitudes that perpetuate abuse, and challenges in enforcing existing laws.

Kazakhstan, like many countries around the world, faces significant challenges in addressing domestic violence within its borders. While the country has made notable strides in recognizing the importance of combating domestic violence, its efforts are hindered by challenges such as the lack of comprehensive victim protection mechanisms, cultural norms that can reinforce abusive behaviors, and insufficient coordination between governmental and non-governmental entities. Furthermore, a disconnect remains between the recognition of domestic violence as a pressing issue and the practical implementation of effective victimological prevention measures aimed at minimizing victimization, preventing repeat offenses, and fostering long-term recovery for survivors.

Victimological prevention, as a branch of criminology, aims to reduce vulnerability to victimization by addressing not only immediate risk factors but also the deeper structural causes of violence. This approach encompasses a broad range of factors, from individual traits and behaviors to social, cultural, and systemic conditions that contribute to the risk of domestic violence. Preventive strategies in this field prioritize proactive measures to protect potential victims and promote public awareness of the issue. Domestic violence is viewed not as a private matter but as a significant social problem requiring a comprehensive solution.

This article examines the current state of victimological prevention of domestic violence in Kazakhstan, aiming to critically analyze its achievements and shortcomings. The study focuses on the prevalence and dynamics of domestic violence in the country and identifies the unique challenges Kazakhstan faces in preventing and combating this issue. Furthermore, it will draw comparisons with best practices and prevention strategies implemented in other countries, offering insights into how Kazakhstan might improve its systems. Finally, the article will propose recommendations for enhancing victimological prevention frameworks, with the goal of strengthening victim protection, improving public awareness, and fostering more effective legal and institutional responses.

This study seeks to build a comprehensive understanding of the current state of domestic violence prevention in Kazakhstan by drawing on statistical data, academic research, and interdisciplinary insights. It aims to identify evidence-based solutions to address existing gaps in victim support and protection. The ultimate objective is to contribute to the global fight against domestic violence by providing a framework for more effective prevention and intervention strategies in Kazakhstan and other contexts.

Methods. In the process of writing this work, a comprehensive array of research methodologies commonly employed in legal science has been utilized. The study employs a range of methodologies, including general scientific, historical-legal, comparative, formal-logical, system-structural, and other specialized approaches, each thoughtfully selected to align with the specific goals and objectives of the research.

The general scientific method serves as the core framework for examining broader patterns and phenomena in legal studies, enabling the identification of universal principles that inform the prevention of domestic violence and victim protection. Through this approach, the study develops a comprehensive understanding of how social, cultural, and legal factors interact to shape the prevalence and dynamics of domestic violence.

The historical-legal method has been instrumental in tracing the evolution of legal frameworks and policies related to domestic violence in Kazakhstan and globally. This approach has allowed for a detailed examination of the historical development of legal responses to domestic violence, revealing how societal attitudes and legal systems have changed over time. It also sheds light on the roots of current legal practices and the lessons that can be drawn from past successes and failures in tackling this issue.

The comparative method has been particularly valuable in conducting a cross-national analysis of legal and policy approaches to domestic violence prevention. By comparing Kazakhstan's laws and prevention strategies with those of other countries that have made notable progress in combating domestic violence, this method enables a critical evaluation of Kazakhstan's position in the global context. Through this comparative lens, the study identifies best practices and potential areas of improvement, drawing on international experiences and insights to inform domestic policy reforms.

The formal-logical method has been used to ensure the consistency, clarity, and rationality of the legal arguments and conclusions presented in the study. This method focuses on the logical structure of legal reasoning, helping to organize the research findings in a coherent and systematic manner. It has been particularly useful in interpreting complex legal texts, such as international conventions, national laws, and regulations, to draw valid and sound conclusions.

The system-structural method is essential for analyzing the interconnections between various legal systems, policies, and stakeholders involved in domestic violence prevention and victim protection. This approach offers a framework for understanding how different elements of the legal and social systems – such as law enforcement, courts, social services, and NGOs – work together and impact the effectiveness of prevention efforts. It also helps to identify potential system gaps that could impede justice or victim protection.

In addition to these core methodologies, the study also employs a range of specific methods tailored to particular aspects of the research. These include:

Documentary analysis, which includes reviewing primary and secondary sources like legal texts, policy documents, academic articles, and reports from both governmental and non-governmental organizations, has been crucial in collecting pertinent data on the legal framework of domestic violence in Kazakhstan. This method also aids in evaluating the effectiveness of existing policies and practices.

The comparative legal method has been used extensively to analyze and compare international legal documents, such as conventions, treaties, and guidelines, with national legal instruments. This comparison helps to evaluate Kazakhstan's alignment with international standards on the protection of domestic violence victims and the prevention of abuse.

As part of the study, an analysis of legal and regulatory acts governing criminal liability and punishment of minors was conducted to examine the application of domestic violence laws in cases involving children. The review of national legislation addressing the protection of minors in the context of domestic violence provides insights into the existing mechanisms designed to safeguard this particularly vulnerable group.

By combining various approaches, the study provides a comprehensive analysis of the state of victimological prevention of domestic violence in Kazakhstan, as well as in comparison with international practices. This combined method allows for an in-depth examination of the legal, social, and cultural factors influencing the prevention of domestic violence, and lays a solid foundation for developing practical recommendations for policy reform in this area.

The main part. Victimological prevention is a key approach aimed at reducing individuals' vulnerability to becoming victims of crimes, particularly in cases where ecological, behavioral, and systemic factors increase the likelihood of victimization. In the context of domestic violence, this approach is multifaceted and focuses not only on eliminating the immediate risk of harm but also on addressing the broader structural causes that sustain violence within families and intimate relationships. It is based on the understanding that domestic violence is not a private matter, but a social issue influenced by cultural, legal, economic, and psychological factors [1].

In the context of domestic violence, victimological prevention can be broken down into several core strategies:

- **Strengthening Victim Support Systems.** A key component of victimological prevention in domestic violence cases is the development and enhancement of victim support systems. These systems provide survivors with the necessary resources and assistance to escape abusive situations, recover from trauma, and rebuild

their lives [2]. Support systems include both formal and informal mechanisms, such as shelters, hotlines, counseling services, and legal aid [3].

Shelters and safe houses provide victims of domestic violence with a secure place to flee from abusive environments, offering essential emotional, psychological, and legal assistance [4]. These facilities are vital in providing temporary housing for women and children, alongside access to services such as therapy, job training, and childcare [5].

Hotlines and online resources provide immediate and confidential support to victims, allowing them to seek advice, report incidents, and access information about their rights and available services.

Legal assistance is essential to help victims navigate the complex legal system, obtain restraining orders, pursue criminal charges against perpetrators, and secure custody of children, if necessary.

By strengthening these support systems, societies can ensure that victims have the resources to leave abusive environments and begin the healing process, while also reducing the likelihood of re-victimization [6].

- Empowering Victims Through Education and Legal Awareness. Education and legal awareness are central to empowering victims of domestic violence. Many individuals in abusive relationships may not recognize their situation as domestic violence or may feel powerless to seek help due to a lack of knowledge about available resources and their legal rights. Victimological prevention focuses on bridging this knowledge gap by educating individuals about what constitutes domestic violence and the steps they can take to protect themselves.

Public awareness campaigns can play a crucial role in educating the population about the signs of domestic violence, available legal protections, and the importance of combating abuse. These campaigns can be implemented through media, schools, and social platforms to increase awareness of domestic violence and reduce the stigma that often prevents people from seeking help [7].

Legal education and awareness programs ensure that victims know their rights under the law, including the right to protection, the right to seek justice, and the right to receive compensation or financial support. These programs may involve workshops, printed materials, and counseling services provided by legal experts or community-based organizations.

Workplace training programs can also be implemented to ensure that employees are aware of domestic violence resources and their rights to take time off for legal or medical matters related to abuse. Training for employers and coworkers can help identify signs of abuse and create a supportive environment for those affected [5].

Empowering victims through education and legal awareness enables them to make informed decisions, access available resources, and assert their rights, which significantly reduces their susceptibility to ongoing abuse.

- Reducing Societal Attitudes That Perpetuate Domestic Abuse. Perhaps one of the most fundamental aspects of victimological prevention is addressing the societal attitudes and cultural norms that perpetuate domestic abuse. Domestic violence often persists because certain behaviors and attitudes are normalized or even condoned within communities. These societal factors contribute to a climate in which victims may feel isolated, ashamed, or afraid to speak out, and where abusers may feel justified in their actions.

Challenging gender-based norms and stereotypes is a key area of focus. In many societies, including Kazakhstan, deeply ingrained gender norms often reinforce the idea that men have the right to control women, and that domestic violence is a private matter that should not be exposed. Victimological prevention seeks to challenge and change these attitudes through public education, media campaigns, and the promotion of gender equality.

Community-based interventions are crucial in changing the societal norms that enable abuse. These interventions can involve grassroots organizations, religious leaders, and community influencers who work to change perceptions of domestic violence within the community. Engaging men and boys as allies in the fight against domestic violence is also essential for creating lasting cultural change.

Educational reform is an effective strategy to tackle societal attitudes. Schools, universities, and youth organizations can incorporate domestic violence awareness and gender equality into their programs, educating young people about healthy relationships, mutual respect, and conflict resolution from an early age.

By changing societal attitudes and breaking down cultural barriers that normalize or justify abuse, victimological prevention can foster a social environment where domestic violence is less prevalent, and victims are more inclined to seek assistance and receive the support they need for safety and recovery [8].

Domestic violence remains a pressing and growing issue in Kazakhstan, reflecting a global pattern in which abuse is often underreported, inadequately addressed, and deeply embedded within social and cultural systems. Despite significant efforts to address this issue, domestic violence remains a widespread problem in Kazakhstan, primarily affecting women, but also impacting children and, to an increasing extent, men.

This section explores the current trends in domestic violence within the country, offers an overview of the legal framework tackling the issue, and highlights the major challenges that continue to hinder the fight against domestic abuse.

Pic. 1. Victimological prevention strategies in domestic violence cases

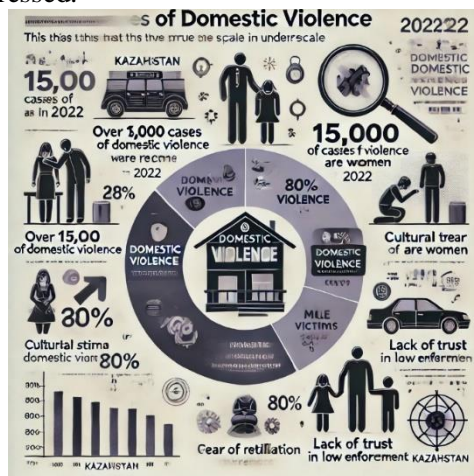
Statistical Overview.

Domestic violence in Kazakhstan has seen a noticeable rise in reported cases in recent years, with statistics highlighting a concerning increase in the prevalence of abuse. According to data from the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan, the number of reported cases has continued to grow, indicating a broader societal issue that requires urgent attention and reform [9].

Reported Cases: In 2022 alone, over 15,000 cases of domestic violence were officially reported. This figure provides a snapshot of the scope of the problem, though it likely underrepresents the true scale of domestic violence in the country, as many incidents go unreported due to various reasons.

Victim Demographics: Around 80% of domestic violence victims in Kazakhstan are women, emphasizing the gendered aspect of domestic abuse, with women, especially in intimate relationships, bearing the brunt of the violence. However, there has been a noticeable rise in the number of male and child victims as well. This emerging trend indicates that domestic violence affects more than just women, extending to vulnerable children and, in some cases, men who suffer physical and psychological abuse from female partners or within family environments.

Underreporting: A significant factor in the underestimation of domestic violence is the high rate of underreporting. Cultural stigma and societal taboos discourage victims from coming forward. There is often a fear of shame, rejection, or retaliation that prevents individuals from seeking help, and many victims feel that their experiences will not be taken seriously or that they will face social isolation. The lack of trust in law enforcement and the judicial system further discourages individuals from reporting abuse, leaving many incidents to remain hidden and unaddressed.

Pic. 2. Statistical trends related to domestic violence in Kazakhstan.

Legal Framework.

Kazakhstan has made efforts to combat domestic violence through the enactment of laws and the establishment of legal frameworks aimed at providing protection to victims. One of the most significant legislative measures in this regard is the Law on Prevention of Domestic Violence, enacted in 2009. This law aims to prevent domestic violence, protect victims, and hold perpetrators accountable. However, despite these legal advancements, the enforcement of the law remains inconsistent and ineffective, largely due to several systemic challenges [10].

One of the main issues in the enforcement of domestic violence laws in Kazakhstan is the inadequate training of law enforcement officers. Many officers are not adequately trained to recognize, respond to, or investigate cases of domestic violence in a sensitive and effective manner. This often results in the mishandling of cases, with victims not receiving the support or protection they need. Moreover, officers may not be sufficiently educated about the nuances of domestic abuse, such as psychological or emotional abuse, which can lead to a failure to identify all forms of violence.

Insufficient Funding for Shelters and Victim Services: Despite the existence of legal frameworks, the infrastructure for victim support remains underdeveloped in Kazakhstan. There is limited funding for shelters, legal assistance, and psychological counseling services for victims of domestic violence. This lack of resources means that many victims are unable to access the necessary services to escape abusive situations, receive legal protection, or rebuild their lives. Shelters often operate at full capacity, and resources for longer-term support such as job training, childcare, and housing remain scarce [11].

Cultural and Societal Norms: Cultural attitudes in Kazakhstan contribute significantly to the perpetuation of domestic violence. Many individuals, including both victims and perpetrators, still view domestic violence as a private matter that should not be interfered with by the state or society. Traditional gender roles often position women as subservient to men, which can lead to the normalization of violence within households. Victim-blaming attitudes, where society holds the victim responsible for the abuse they suffer, further discourage individuals from seeking help. These societal norms, coupled with a lack of public awareness about domestic violence and available resources, exacerbate the problem [12].

Challenges in Addressing Domestic Violence.

Several significant challenges hinder Kazakhstan's ability to effectively combat domestic violence. These challenges contribute to the persistence of abuse and often leave victims without adequate protection or recourse.

Underreporting: One of the most significant challenges is the widespread underreporting of domestic violence. As previously mentioned, victims often fail to report abuse due to fear of stigma, societal shame, or a lack of trust in law enforcement. The fear of retaliation from perpetrators and concerns about losing custody of children or facing public humiliation prevent many victims from reaching out for help. Additionally, some victims may feel trapped in abusive relationships due to economic dependence, limited access to support networks, or a lack of knowledge about legal options.

Judicial Gaps: Even when domestic violence cases are reported, there are significant judicial gaps in the prosecution of offenders. Weaknesses in the criminal justice system—such as inconsistent sentencing, a lack of specialist training for judges, and a reluctance to enforce protective measures—often result in impunity for perpetrators. Many offenders do not face adequate consequences for their actions, and victims may find themselves re-victimized by a system that fails to hold abusers accountable. The leniency towards offenders, combined with a lack of rehabilitation programs for perpetrators, further perpetuates the cycle of violence.

Social Stigma and Cultural Attitudes: Cultural attitudes towards domestic violence continue to pose a major barrier to reducing abuse. Victim-blaming and the normalization of violence within the home are common in many areas of society. In some instances, women who attempt to seek help may be viewed as "disrupting the family" or "violating cultural traditions," which discourages them from coming forward. Furthermore, the lack of public awareness regarding the nature of domestic violence, victims' rights, and available legal protections leaves many individuals uninformed about their rights or hesitant to pursue legal action.

Comparative Analysis: Global Approaches.

Domestic violence is a worldwide issue, with different countries implementing unique yet effective strategies to address it. These nations have put frameworks in place that emphasize the importance of prevention, victim support, and offender accountability. By examining the domestic violence prevention models in countries like Sweden, Australia, and the United States, it is possible to identify successful practices that Kazakhstan could adapt to its own context.

In several countries, effective and comprehensive mechanisms for combating domestic violence have been developed, combining legal protection with social intervention measures. These models offer valuable lessons that Kazakhstan can apply to strengthen its own prevention efforts.

Sweden:

Sweden is often regarded as a leader in gender equality and domestic violence prevention. The country has integrated gender equality into its domestic violence prevention strategies, focusing on the structural and societal factors that contribute to abuse. Sweden's legal framework includes robust restraining orders and state-funded victim support services that ensure that victims are protected and supported throughout their journey to safety and recovery. Sweden also emphasizes a multidisciplinary approach, where police, healthcare workers, social services, and the judicial system collaborate to provide a comprehensive response to domestic violence. The country's progressive policies have significantly reduced domestic violence and promoted a culture of zero tolerance toward abuse [13].

Australia:

The Australian approach to combating domestic violence is reflected in the National Plan to Reduce Violence Against Women and Children, which is a long-term strategic program aimed at preventing domestic violence. This plan focuses on education, early intervention, and victim support. A key strength of the Australian model is its community-level initiatives, which involve local organizations, community leaders, and advocates in raising awareness and providing services to victims. Additionally, Australia places emphasis on creating local support networks, including shelters, counseling, and legal assistance, allowing victims to access help within their communities, making services more accessible and reducing reliance on centralized systems that may be distant or overwhelming [14].

United States:

The Violence Against Women Act (VAWA) in the United States represents a landmark piece of legislation in the fight against domestic violence. VAWA provides robust funding for programs aimed at victim protection, including shelters, legal assistance, and law enforcement training. The law also emphasizes criminal justice reform, creating legal structures that prioritize the safety of victims and hold perpetrators accountable. In addition to direct victim support, the act funds offender rehabilitation programs, aiming to address the root causes of abuse and prevent recidivism. This dual approach of supporting victims while reforming offenders has helped reduce the incidence of domestic violence in many parts of the U.S. [15].

Insights for Kazakhstan

Kazakhstan can gain valuable insights from these successful models, tailoring them to suit its own distinct social, cultural, and legal environment. By examining international best practices, Kazakhstan can improve its domestic violence prevention strategies in several crucial areas:

Legislative Changes:

Kazakhstan could gain from implementing harsher penalties for domestic violence offenders, ensuring that the legal system clearly communicates that domestic violence will not be tolerated. In addition, the introduction of laws requiring professionals such as healthcare workers, educators, and social workers to report cases of abuse would facilitate the early detection of violence and enable authorities to intervene more promptly. These measures would help break the cycle of abuse and ensure that perpetrators face consequences for their actions.

Community-Based Interventions:

Similar to Australia, Kazakhstan could develop local support networks for victims. Australia's approach to domestic violence is encapsulated in the National Plan to Reduce Violence against Women and Children, a long-term strategic framework aimed at preventing domestic and family violence. This plan emphasizes education, early intervention, and victim support. A notable strength of the Australian model is its community-based interventions, which engage local organizations, community leaders, and advocates in raising awareness and offering services to victims. Furthermore, Australia has emphasized the creation of local support networks, including shelters, counseling, and legal assistance. These networks ensure that victims have access to help within their communities, making support services more accessible and reducing dependence on centralized systems that may be distant or overwhelming, where communities, local authorities, and civil society organizations collaborate to offer both immediate and long-term assistance to those affected. By setting up regional crisis centers, shelters, and outreach programs, Kazakhstan could improve accessibility and ensure that victims in remote areas have the resources they need to escape violence. These community-driven initiatives could also play a crucial role in raising awareness and reducing the stigma surrounding domestic violence.

Education Campaigns:

Public awareness is critical in changing societal attitudes toward domestic violence. Kazakhstan could launch nationwide education campaigns that focus on destigmatizing victimhood and challenging harmful cultural norms that often perpetuate domestic violence. These campaigns should not only educate the public about the legal protections available to victims but also foster a cultural shift toward zero tolerance for violence.

Furthermore, school curricula could include topics on healthy relationships, gender equality, and conflict resolution, teaching young people the tools they need to build non-violent and respectful partnerships.

Statistical Comparisons

In order to better understand the domestic violence landscape, it is useful to compare key statistics between Kazakhstan, Sweden, and the United States. These comparisons reveal significant gaps in resources, reporting, and recidivism rates that underscore the challenges faced by Kazakhstan in its fight against domestic violence.

Kazakhstan has a relatively low number of reported domestic violence cases compared to the United States, likely due to underreporting.

The percentage of women victims is relatively consistent across the three countries, though it remains high in Kazakhstan.

The number of shelters per million population is drastically lower in Kazakhstan compared to Sweden and the United States, indicating a need for significant expansion of victim support infrastructure.

The recidivism rate in Kazakhstan is much higher than in Sweden and the United States, suggesting that current interventions for offenders are insufficient and highlighting the need for better rehabilitation programs.

Proposed Enhancements for Kazakhstan

Building on insights from international models, this section suggests several focused improvements to Kazakhstan's domestic violence prevention strategy.

Legislative Improvement

To strengthen legal protection for victims of domestic violence, Kazakhstan should consider the following measures:

- **Mandatory Reporting:** Introduce a requirement for healthcare workers, educators, and social workers to report suspected cases of domestic violence, ensuring earlier intervention and support for victims.

- **Specialized Domestic Violence Courts:** Establish specialized courts for domestic violence cases to simplify the judicial process, ensure consistency in rulings, and provide a more victim-centered approach to justice.

Expansion of Support Services

Kazakhstan's efforts to prevent domestic violence could be significantly strengthened by:

- **Increasing the Number of Shelters and Crisis Centers:** The number of shelters and crisis centers, especially in rural and remote areas, should be increased to ensure that victims have access to safe accommodations and emergency services.

- **Long-Term Rehabilitation Programs:** It is necessary to expand both victim support services and rehabilitation programs for offenders. Long-term counseling, vocational training, and reintegration services for victims, as well as rehabilitation programs for offenders, will help break the cycle of abuse.

Enhancing Education and Awareness

To address the cultural and societal factors that perpetuate domestic violence:

National Education Campaigns: A national public awareness campaign should be launched to raise awareness about the nature of domestic violence, legal protections, and available services. These campaigns should aim to reduce stigma and encourage victims to seek help.

School Curricula: Incorporating education on healthy relationships, gender equality, and conflict resolution into school curricula would equip young people with the knowledge and skills needed to prevent violence in future relationships.

Investing in Research and Data Gathering

Kazakhstan should enhance its data collection and research on domestic violence through the following measures:

Surveys and Data Collection: Conducting regular surveys and national studies to assess the prevalence and nature of domestic violence, with an emphasis on identifying gaps in existing policies and services.

Moreover, international cooperation with organizations providing technical and financial support would allow Kazakhstan to integrate best practices and strengthen its domestic violence prevention systems.

Conclusion. Domestic violence remains a persistent and deeply entrenched issue in Kazakhstan, affecting a significant number of individuals, primarily women, but also children and men. While the country has made strides in legal reforms and victim support, several key challenges continue to undermine the effectiveness of these efforts. These challenges include high rates of underreporting, inconsistent enforcement of laws, cultural attitudes that normalize abuse, and a lack of sufficient resources for victim support services.

Victimological prevention offers a multifaceted approach to addressing domestic violence, focusing on reducing the vulnerability of victims through strengthened support systems, education, and cultural change. Key strategies, such as empowering victims through legal awareness, expanding victim support infrastructure,

and addressing societal attitudes, are crucial for reducing domestic violence and ensuring that survivors receive the help they need to escape abusive situations and rebuild their lives.

By learning from international best practices in countries like Sweden, Australia, and the United States, Kazakhstan can strengthen its domestic violence prevention strategies. Legal reforms, such as mandatory reporting and specialized domestic violence courts, can enhance the legal system's responsiveness. Expanding community-based interventions and increasing the availability of shelters and crisis centers will provide victims with immediate support. Public education campaigns and school programs focusing on healthy relationships and gender equality are crucial for altering societal norms and reducing the stigma around domestic violence.

By prioritizing these reforms and adopting a more holistic, victim-centered approach, Kazakhstan can significantly enhance its efforts to prevent domestic violence, support survivors, and hold offenders accountable. This will require not only legal and institutional changes but also a broader cultural shift that promotes equality, respect, and a zero-tolerance stance on violence. With sustained effort and collaboration with international organizations, Kazakhstan has the potential to create a safer and more supportive environment for all those affected by domestic violence.

The research article was prepared within the framework of scientific project AP14872079: Victimological problems of prevention of domestic violence.

List of sources used

1. Bograd, M. (2015). Domestic Violence and the Social Construction of Gender. *Journal of Social Work*, 38(3), 247-267.
2. Merry, S. E. (2009). *Gender Violence: A Cultural Perspective*. Wiley-Blackwell // Интернет-ресурс: <https://www.wiley.com/en-us/Gender+Violence%3A+A+Cultural+Perspective-p-9781444357141> дата обращения напр.: 06.11.2024;
3. Koss, M. P. (2000). "The Mental Health Effects of Rape." *Journal of Interpersonal Violence*, 15(6), 559-579.
4. Dutton, D. G. (2006). *Rethinking Domestic Violence*. UBC Press. // Интернет-ресурс: <https://www.ubcpres.ca/rethinking-domestic-violence> дата обращения напр.: 06.11.2024;
5. Randle, M. (2009). *Domestic Violence: The Facts*. Oxford University Press. // Интернет-ресурс: <https://academic.oup.com/book/35444/chapter/303398044> дата обращения напр.: 07.11.2024;
6. World Health Organization (WHO). (2013). *Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-partner Sexual Violence*. WHO. // Интернет-ресурс: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625> дата обращения напр.: 07.11.2024;
7. Lyn Shipway. *Domestic Violence: A Handbook for Health Care Professionals*. // Интернет-ресурс: https://www.researchgate.net/publication/24837869_Domestic_Violence_A_Handbook_for_Health_Professionals дата обращения напр.: 07.11.2024;
8. Sokoloff, N. J., & Dupont, I. (2005). *Domestic Violence at the Margins: Readings on Race, Class, Gender, and Culture*. Rutgers University Press. // Интернет-ресурс: <https://psycnet.apa.org/record/2005-08381-000> дата обращения напр.: 07.11.2024;
9. Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan. (2022). *Domestic Violence Statistics Report*. // Интернет-ресурс: https://www.gov.kz/uploads/2024/3/1/5a7f4aa16b071a92334a67807af65ea9_orignal.9433178.pdf дата обращения напр.: 08.11.2024;
10. The Law Of The Republic Of Kazakhstan On The Prevention Of Domestic Violence // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 дата обращения напр.: 08.11.2024;
11. Kuat Khazhumukhanovich Rakhimberdin, Maxim Rostislavovich Geta. The oretical and legal aspects of countering domestic violence in the legislation of the republic of kazakhstan: problems and prospects. Vol. 3 No. 66 (2021): *Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*. // Интернет-ресурс: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/115> дата обращения напр.: 08.11.2024;
12. Akmaral Karabay, Saltanat Akhmetova, Naureen DurraniNaureen Durrani. Lessons Learned from the Experiences of Domestic Violence Service Providers in Times of Crisis: Insights from a Central Asian Country. *International Journal of Environmental Research and Public Health (IJERPH)* 21(10):1326. // Интернет-ресурс: https://www.researchgate.net/publication/384723237_Lessons_Learned_from_the_Experiences_of_Domestic_Violence_Service_Providers_in_Times_of_Crisis_Insights_from_a_Central_Asian_Country дата обращения напр.: 08.11.2024;

13. Felicia Fernelius. Domestic violence the swedish model- a critical analysis. // Интернет-ресурс: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1351536/FULLTEXT01.pdf> дата обращения напр.: 08.11.2024;

14. Australia Government. (2018). National Plan to Reduce Violence against Women and Children: Third Action Plan 2016-2019. Australian Government. // Интернет-ресурс: <https://plan4womenssafety.dss.gov.au/the-national-plan/third-action-plan/> дата обращения напр.: 09.11.2024;

15. National Institute of Justice. (2017). The Violence Against Women Act (VAWA) and Its Impact on Domestic Violence Prevention. U.S. Department of Justice. // Интернет-ресурс: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/252730.pdf> дата обращения напр.: 09.11.2024.

Information about the authors

Zhakys A. - Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Duzbayeva S. - PhD, Associate Professor, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Akbolatova M. - PhD, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Жақыш А.Ж. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы, аға оқытушы.

Дүзбаева С.Б. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы, қауымдастырылған профессор, PhD докторы.

Акболатова М.Е. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасы, аға оқытушы, PhD докторы.

Жақыш А.Ж. - старший преподаватель, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль – Фараби.

Дүзбаева С.Б. - доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль – Фараби.

Акболатова М.Е. - доктор PhD, старший преподаватель, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль – Фараби.

B. Taubayev¹, A. Muratova², B. Seriev¹

¹Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

LAW ENFORCEMENT PRACTICE AND CRIMINAL LIABILITY FOR GAMBLING ADDICTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

The article examines the issue of gambling addiction in Kazakhstan and analyzes the effectiveness of existing legislation in combating it. The authors review the evolution of legal regulation of gambling in the country, identifying its weaknesses, such as insufficient control over online gambling and the lack of accountability for participants in illegal games. Particular attention is given to the role of law enforcement agencies, which face challenges in curbing illegal gambling activities due to insufficient technical resources and legislative gaps. To explore ways to improve legislation, the authors turn to international experience, analyzing both stringent regulatory models used in China and Singapore and liberal systems in the United Kingdom and Australia. The article concludes with specific recommendations for modernizing Kazakhstan's legislation, including strengthening criminal liability, developing a rehabilitation system for gambling addicts, and implementing modern technologies for gambling activity control.

Keywords: gambling addiction, gambling, legislation, law enforcement agencies, international experience, prevention, rehabilitation, online gambling, criminal liability.

Лудомания үшін қылмыстық жауапкершілік және құқық қолдану тәжірибесі: халықаралық тәжірибе және жетілдіру перспективалары

Мақалада Қазақстандағы лудомания мәселесі зерттеліп, онымен күресудегі қолданыстағы заңнаманың тиімділігі талданады. Авторлар елдегі құмар ойындарды заңды реттеудің эволюциясын қарастырып, оның әлсіз тұстарын, мысалы, онлайн-құмар ойындарға жеткіліксіз бақылауды және заңсыз ойындарға қатысушылар үшін жауапкершіліктің жоқтығын анықтайды. Ерекше назар құқық қорғау органдарының рөліне аударылады, олар құмар ойындарға байланысты заңсыз қызметті тоқтатуда техникалық жабдықталудың жеткіліксіздігі және заңнамалық олқылықтар салдарынан қиындықтарға тап болады. Заңнаманы жетілдіру жолдарын іздеу үшін авторлар халықаралық тәжірибеге жүгініп, Қытай мен Сингапурда қолданылатын қатаң реттеу модельдерін және Ұлыбритания мен Австралиядағы либералды жүйелерді талдайды. Мақала соңында Қазақстан заңнамасын жаңғырту бойынша нақты ұсыныстар беріледі, оның ішінде қылмыстық жауапкершілікті күшейту, лудомандарға арналған оңалту жүйесін дамыту және құмар ойын қызметін бақылаудың заманауи технологияларын енгізу.

Түйінді сөздер: лудомания, құмар ойындар, заңнама, құқық қорғау органдары, халықаралық тәжірибе, алдын алу, оңалту, онлайн-құмар ойындар, қылмыстық жауапкершілік.

Правоприменительная практика и уголовная ответственность за лудоманию: международный опыт и перспективы совершенствования

В статье исследуется проблема лудомании в Казахстане и анализируется эффективность действующего законодательства в борьбе с ней. Авторы рассматривают эволюцию законодательного регулирования азартных игр в стране, выявляя его слабые стороны, такие как недостаточный контроль за онлайн-гемблингом и отсутствие ответственности для участников незаконных игр. Особое внимание уделяется роли правоохранительных органов, которые сталкиваются с трудностями в пресечении незаконной деятельности, связанной с азартными играми, из-за недостаточной технической оснащенности и пробелов в законодательстве. Для поиска путей совершенствования законодательства авторы обращаются к международному опыту, анализируя как жесткие модели регулирования, применяемые в Китае и Сингапуре, так и либеральные системы Великобритании и Австралии. В заключении статьи предлагаются конкретные рекомендации по модернизации законодательства Казахстана, включая усиление уголовной ответственности, развитие системы реабилитации для лудоманов и внедрение современных технологий контроля за игровой деятельностью.

Ключевые слова: лудомания, азартные игры, законодательство, правоохранительные органы, международный опыт, профилактика, реабилитация, онлайн-гемблинг, уголовная ответственность.

Introduction. Ludomania, or pathological gambling addiction, is a serious socio-legal problem that is becoming increasingly relevant in Kazakhstan. This dependence has a devastating impact on the social and economic well-being of citizens, contributes to an increase in crime rates and poses a threat to public safety.

As part of the fight against this phenomenon, a meeting of the Security Council was held last year under the chairmanship of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev. The meeting discussed topical issues related to the increasing prevalence of gambling addiction among the population [1]. The President stressed the need for immediate action and instructed to develop and implement a set of legislative, organizational, informational and ideological measures aimed at reducing the level of gambling addiction and preventing its negative consequences. These measures focused on the importance of an interdepartmental approach, strengthening state control over the gaming industry and increasing the effectiveness of preventive work among the population.

Against the background of the development of digital technologies and the availability of online games, gambling addiction ceases to be a personal problem, turning into a threat to public safety. Ludomania contributes to the growth of criminal activity, including fraud, theft and other offenses caused by the need to finance gambling addiction. In addition, it undermines the economic stability and social well-being of citizens. Despite government measures to regulate the gaming industry, such as the creation of special gambling zones and restrictions on gambling advertising, the scale of the problem continues to expand. According to data obtained by the Ministry of Health of Kazakhstan using mathematical modeling, about 36 thousand people in the country suffer from gambling addiction [2]. The lack of a comprehensive approach to gambling regulation, limited preventive measures and insufficient control by law enforcement agencies require a review of existing law enforcement practices and increased criminal liability.

This study examines the current legal framework and law enforcement practice in Kazakhstan in the context of combating gambling addiction. In addition, an analysis of international experience is being conducted in order to develop recommendations for improving the national regulatory system. Special attention is paid to the role of law enforcement agencies, which are a key link in countering illegal gambling and implementing preventive measures.

The relevance of the study is due to significant gaps in the current legislation of Kazakhstan and insufficient integration of proven international practices. In countries with a developed gambling regulatory system, such as the United Kingdom, Australia and the United States, comprehensive models are used that combine strict legal measures with preventive strategies and rehabilitation programs for people suffering from gambling addiction. The analysis of these approaches provides valuable ideas for adaptation to Kazakhstan conditions.

The novelty of the research lies in the development of practical recommendations for improving criminal legislation and strengthening law enforcement mechanisms. The work highlights the importance of joint efforts by law enforcement agencies, legislators and civil society to effectively counter gambling addiction. A comprehensive strategy based on the best international practices and adapted to the specifics of Kazakhstan can become a reliable basis for minimizing the negative social consequences of gambling addiction.

Methodology and materials. The study used an integrated approach, including legal analysis, comparative legal method, statistical assessment and a comprehensive review of scientific literature. The sources of the analysis were legislative acts, statistical data, scientific publications, as well as information on the practice of law enforcement in the field of combating gambling addiction and regulating gambling.

Discussion. Gambling regulation in Kazakhstan has gone through several key stages since gaining independence in 1991. Initially, the gambling industry developed almost without legislative control, which led to a rapid increase in the number of land-based casinos and gaming halls, especially in large cities such as Almaty and Astana. At that time, gambling was seen as a strategic tool to attract investment and stimulate tourism, which contributed to the rapid development of this industry.

However, by the early 2000s, the negative consequences of the lack of regulation became apparent. A significant increase in the number of citizens suffering from gambling addiction has highlighted the social costs of uncontrolled development of the industry. Moreover, concerns began to arise about the financial transparency and legality of the activities of many operators, which created an urgent need for action. Analyzing this period, it can be argued that the lack of effective regulatory mechanisms not only threatened public well-being, but also hindered the formation of a sustainable and ethically oriented gambling industry.

In response to these challenges, Kazakhstan adopted significant legislative reforms in 2007, which became an important stage in regulating the activities of casinos and gambling halls [3]. The new legislation strictly limited the placement of gambling establishments to specially designated zones: the Shchuchinsk-Burabay zone in the Akmola region and the zone in the Kapshagai area in the Almaty region. In our opinion, this policy reflects targeted efforts to reduce public access to gambling, move gambling activities outside urban centers and mitigate their negative impact on society. As a result of these reforms, many gambling

establishments were forced to cease operations or move to these zones, which led to a temporary reduction in the industry.

However, in the 2010s, with the rapid development of digital technologies, a new challenge arose - the spread of unregulated online gambling platforms. The lack of an effective legislative framework has allowed many unlicensed operators to attract Kazakhstani players by evading taxes. Realizing the urgency of this problem, the state has taken measures such as blocking illegal websites and tightening licensing requirements for online casinos. In addition, the authorities have begun to develop international cooperation to combat fraud and other illegal activities in the field of online gaming. These actions, in our opinion, underline Kazakhstan's desire to protect its citizens from the risks associated with online gambling.

These regulatory initiatives indicate significant progress in creating a comprehensive gambling control system aimed at reducing social harm and ensuring sustainable growth of the industry. In particular, the Comprehensive Plan to Combat Illegal Gambling and Gambling Addiction in the Republic of Kazakhstan for 2024-2026 reflects the current state of the industry, reporting the presence of 26 operating gambling establishments in the country. Among them are six casinos, nine slot machine halls and 11 bookmakers, indicating a regulated but diverse gambling market.

In our opinion, such structured measures demonstrate the proactive approach of the government to solving the problems of both traditional and digital gambling, ensuring a balance between economic interests and the well-being of society. In 2020, the cash desks of bookmakers and sweepstakes were moved to special gambling zones along the Kapshagai reservoir in the Almaty region and the Burabai district of the Akmola region. This measure has become part of a broader strategy to strengthen government control over the industry.

Since 2021, the introduction of stricter regulatory approaches has led to the cancellation of 36 gambling licenses, including 28 for bookmakers, six for betting shops and two for slot machine halls. In March 2024, the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan conducted a routine inspection of four gambling establishments in the city of Konaev in order to assess their compliance with legislation and the effectiveness of measures to counter money laundering.

Since 2019, the Cybercontrol information system has been used to combat illegal online resources, which unites the efforts of the Ministry of Tourism and Sports, the Financial Monitoring Agency of Kazakhstan, the Prosecutor General's Office and other bodies. In 2024 alone, 5,164 online resources associated with illegal bookmakers and online casinos were blocked using this system.

However, these measures do not provide full control over the gambling industry. Existing legislative loopholes allow operators to circumvent the established rules, especially through online casinos, often registered abroad and operating outside the jurisdiction of the Kazakh authorities. This creates significant difficulties for law enforcement agencies, which do not have sufficient tools to effectively monitor and suppress the activities of illegal operators.

Moreover, the administrative and criminal legislation of Kazakhstan does not clearly define responsibility for participation in illegal gambling. For example, article 307 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [5] provides for criminal liability only for organizing illegal gambling activities, leaving individual participants outside the scope of legal regulation. This limitation makes it difficult for law enforcement agencies to assess the true scale of the problem and implement preventive measures.

Another important problem is the lack of regulation of gambling advertising. Despite the ban on advertising casinos and slot machines outside specially designated gaming areas, modern marketing strategies, including promotion on the Internet and social networks, remain largely unregulated. As a result, a wide audience, including socially vulnerable groups, continues to be exposed to such advertising campaigns [6, p. 82].

It is difficult to remain indifferent to the fact that the existing legal mechanisms do not cover the social consequences of gambling addiction. The lack of a comprehensive approach to regulation leaves a significant part of the population suffering from addiction without adequate support. Unlike international practices, where rehabilitation and prevention are considered as key elements in the fight against gambling addiction, such programs in Kazakhstan are still at an early stage.

It can be argued that the current legal framework of Kazakhstan requires significant improvement. The inability to respond promptly to the challenges of the digital age, insufficient control over online games and the lack of clear responsibility for participants in gaming activities create favorable conditions for the growth of gambling addiction. The need to modernize legislation and strengthen the practice of law enforcement agencies is becoming more and more obvious.

Law enforcement agencies in Kazakhstan play a key role in combating illegal gambling activities, which not only pose an economic threat, but also become a catalyst for social problems. Organizing illegal gambling, including through online platforms, has become one of the most difficult tasks for the country's law

enforcement system, requiring new approaches and tools. The main task of law enforcement agencies is to identify and suppress illegal gambling activities, which is provided for in article 307 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which establishes responsibility for organizing and conducting gambling outside specially designated areas. In recent years, there has been an increase in criminal cases related to illegal gambling, which indicates an increase in the activity of the shadow sector [7]. It is important to note that the identified cases represent only a small fraction of the true scale of the problem, given the high level of secrecy of such operations.

The effectiveness of law enforcement agencies in combating illegal gambling and the problem of gambling addiction in Kazakhstan is significantly reduced due to structural, technological and legal problems. We believe that a comprehensive and multifaceted approach is needed to address these issues, including legislative reforms, technological development and systemic coordination. One of the key obstacles to the effective work of law enforcement agencies is gaps in legislation, especially in the regulation of online gambling. Despite official bans on online casinos, their availability remains extremely high due to the use of international domains and payment systems registered abroad. The lack of effective legal mechanisms to block such platforms and hold their operators accountable undermines efforts to combat violations. In addition, the lack of international agreements on cross-border cooperation further limits the ability of national authorities to curb such activities. These gaps not only complicate the investigation process, but also hinder the collection of evidence, making it almost impossible to eliminate complex international gambling networks.

Kazakhstan's law enforcement agencies also face serious resource and technological constraints. Effective suppression of illegal activities, especially in the digital sphere, requires advanced tools such as artificial intelligence, data analytics and cyber intelligence. However, in practice, the technological capabilities of these bodies are significantly inferior to the sophisticated methods used by violators. This disparity is of particular concern because it allows illegal operations to flourish unchecked. In addition, widespread corruption among law enforcement officials significantly undermines public confidence and compromises the effectiveness of anti-gambling initiatives. Cases of bribery, when officials turn a blind eye to illegal gambling, not only obstruct justice, but also reduce the public importance of measures to combat gambling addiction.

Our analysis shows that existing law enforcement strategies often focus on disparate operations rather than a systematic approach to the problem. A more effective strategy should give priority to strengthening enforcement mechanisms, increasing transparency and introducing innovative technologies. To do this, it is necessary not only to improve interdepartmental cooperation, but also to make efforts to restore public confidence in law enforcement institutions. Without addressing these basic issues, attempts to combat illegal gambling are unlikely to bring significant results [8].

The existing legislative framework of Kazakhstan in the field of gambling regulation provides the initial foundations, but suffers from significant structural and conceptual shortcomings. These problems complicate the control of both illegal and legal activities in this area, complicate law enforcement measures and hinder the development of rehabilitation mechanisms for people suffering from gambling addiction. For example, the Criminal Code punishes only the organizers of illegal gambling, leaving the participants without responsibility. This lack of a comprehensive approach creates a culture of impunity, which complicates the elimination of illegal gambling networks. In contrast, international practice provides for sanctions for both organizers and participants, which significantly deters involvement in illegal activities.

An equally serious problem is the lack of control over activities in legal gambling zones. Despite the creation of specialized territories for gambling, monitoring in these zones remains fragmented and insufficient. Violations such as tax evasion and the involvement of vulnerable groups, including young people and low-income people, are common. An example is the case of the Olymp betting company. In 2019, a pre-trial investigation was launched against the company on suspicion of conducting illegal gambling activities through unlicensed online platforms. The investigation by the National Security Committee revealed financial crimes, including tax evasion and illegal withdrawal of funds abroad, which underscores the need to strengthen regulatory and enforcement mechanisms [9].

In our opinion, solving the problems of illegal gambling and gambling addiction requires a comprehensive strategy. This includes legislative reforms to address existing gaps, increased international cooperation to overcome jurisdictional complexities, and significant investments in technological capabilities to modernize law enforcement operations. Strengthening transparency, fighting corruption and restoring public trust also play a key role. Ultimately, a systematic and proactive approach is necessary to effectively reduce the social and economic harm caused by illegal gambling in Kazakhstan.

The practice of law enforcement agencies in Kazakhstan faces additional difficulties due to the insufficient level of professional training and limited technical resources of employees. Modern illegal gambling

increasingly uses sophisticated tools such as cryptocurrencies and anonymous payment systems, which requires specialized knowledge and advanced technologies to effectively counter these methods. However, most law enforcement agencies still rely on outdated methods, which makes it much more difficult to accurately identify, investigate and document offenses [10, p. 105].

These gaps point to the need for a comprehensive legislative reform strategy. We believe that measures such as strengthening responsibility for participation in illegal gambling, tightening regulation of online gambling platforms and creating effective mechanisms for interagency interaction are important steps forward. The study of international experience, especially the successful models of the United Kingdom and Australia, highlights the importance of a systematic approach to eliminating shortcomings in law enforcement to reduce the level of gambling addiction and its large-scale social consequences. This problem goes beyond the legal aspect and affects significant social issues, which requires Kazakhstan to review its regulatory priorities. The focus should be on protecting citizens and ensuring transparency in the gaming industry.

International experience in combating gambling addiction and illegal gambling offers a variety of regulatory approaches – from strictly punitive models to more liberal ones combining legal control with preventive measures. We believe that an analysis of these practices will identify adaptable elements that effectively meet the unique needs of Kazakhstan.

Particular attention should be paid to countries that apply strict regulatory frameworks, such as China and Singapore. These states demonstrate tight control over the gaming industry through strict legislative measures and active law enforcement. In our view, their success underscores the importance of careful oversight, backed up by serious sanctions for violations.

In China, the state takes an uncompromising position on gambling, with the exception of state lotteries. The Criminal Code of the People's Republic of China provides for severe penalties for organizing or participating in illegal gambling, including heavy fines, confiscation of property and imprisonment for up to 10 years for major violations. A feature of the Chinese model is the scale of law enforcement operations. Regular raids and coordinated actions by law enforcement agencies are aimed at eliminating illegal gambling networks, including cross-border platforms that threaten the economic and social stability of the country [11, p. 57]. We believe that such a systematic and decisive approach provides valuable lessons for countries such as Kazakhstan seeking to strengthen their regulations in the field of gambling.

Singapore, known for its efficient legal system, uses a similar approach. In 2022, the country adopted a Gambling Control Law, which provides for strict sanctions for both organizers and participants of illegal gambling activities. According to reports, between 2019 and 2022, more than 2,400 people were arrested in Singapore for participating in illegal gambling. In addition, local media regularly cover mass arrests of people involved in illegal betting on horse races held in public places such as cafes or parking lots. The law stipulates that those who violate its provisions for the first time can be fined up to £200,000 and sentenced to up to five years in prison. For repeat offenders, fines increase to £700,000, and sentences can reach up to ten years [12].

A key feature of Singapore's system is its emphasis on prevention and rehabilitation. Rehabilitation programs are offered to people suffering from gambling addiction, including counseling, psychological support and financial planning. This dual approach allows not only to curb the growth of the illegal market, but also to reduce the social costs associated with gambling addiction.

Both examples highlight the importance of an interagency approach involving the interaction of law enforcement agencies, the judiciary, financial institutions and public organizations. Despite the severity of the sanctions, a significant part of the success of these countries is due to preventive measures aimed at creating social responsibility and reducing the involvement of citizens in gambling.

It is impossible not to admire the systematic and decisive approach with which the Chinese and Singaporean authorities are fighting illegal gambling activities. These countries demonstrate that strict measures, backed by clear legislation and sufficient resources for law enforcement agencies, can not only minimize the scale of illegal gambling, but also contribute to the development of a sustainable legal culture that protects citizens from the harmful effects of gambling addiction.

The experience of China and Singapore highlights the need for a systematic approach that can be adapted to the conditions of Kazakhstan, improving both law enforcement mechanisms and preventive measures.

Liberal models of gambling regulation, exemplified by countries such as the United Kingdom and Australia, represent the opposite approach to solving the problem of gambling addiction. Unlike restrictive models based on prohibitions and strict controls, liberal models emphasize a balanced strategy. They combine strict state supervision with preventive measures and rehabilitation mechanisms, seeking to minimize the harmful effects of gambling while maintaining citizens' access to regulated forms of entertainment.

In our opinion, this approach reflects a pragmatic recognition of the public demand for gambling as a form of leisure and seeks to manage its risks through structured regulation, rather than through a complete ban.

The United Kingdom stands out in particular, where a comprehensive and well-established gambling regulation system based on the Gambling Act of 2005 has been established [13]. This legislation is based on three key objectives: preventing the use of gambling for criminal purposes, protecting vulnerable groups of the population and ensuring honesty and transparency in the gaming industry. The central body in this system is the Gambling Commission, which regulates the activities of operators, including online casinos, ensures compliance with established rules and issues licenses. In our opinion, this body is not just a regulator, but also a guarantor of compliance with ethical standards and ensuring safety in the industry. The British model, in our opinion, stands out favorably for its commitment to the concept of responsible play. We believe that this is not just a set of rules, but a carefully thought-out system aimed at protecting the interests of players and reducing social harm.

We are particularly impressed by providing players with tools to manage their gambling behavior: the ability to set personal limits on bets or participate in self-exclusion programs looks like a real step towards a conscious approach to gambling. In addition, access to psychological support causes us to respect the complexity of the British approach to combating gambling addiction. The National Gambling Support Network, which provides free counseling and rehabilitation, seems to be an important element of this structure, emphasizing the country's willingness to combine economic interests with social responsibility [14].

As for the Australian model, it, in our opinion, demonstrates an example of a finely balanced approach. We see that regulation at the state and territorial levels allows us to take into account local peculiarities and flexibly adapt policies. We think it is especially important to focus on the protection of vulnerable groups, including minors. We agree that strict restrictions on the participation of young people in gambling and control of advertising play a key role in reducing the risk of negative impact of the industry.

Awareness-raising and rehabilitation programs such as Gambling Help Online, in our opinion, are worthy of special mention. This is not just a form of support, but an effective tool that helps people cope with the consequences of addiction. We believe that the Law on Interactive Gambling, although it imposes strict restrictions, creates conditions for the development of a legal market, which, of course, strengthens public confidence in the regulator.

In our opinion, both models demonstrate a high degree of social responsibility. It seems to us especially important to note that they are following the path of integrating economic interests and social protection. We are convinced that such an approach can become an example for other countries seeking to effectively regulate gambling, minimizing its negative consequences.

For Kazakhstan, the study of liberal regulatory models, in our opinion, can be a key step towards creating a holistic approach to gambling management. We are convinced that a strategy that combines regulation, prevention and rehabilitation can provide a sustainable system that effectively solves the complex challenges associated with gambling. International experience clearly demonstrates that the combination of strict controls with public support mechanisms is not only effective, but also necessary to mitigate the negative effects of gambling, while maintaining a balanced and successful market.

The results of the study. A comparative analysis of international models of gambling regulation, covering the harsh approaches of China and Singapore, as well as the liberal regimes of Great Britain and Australia, reveals, in our opinion, key elements that can be successfully adapted to the socio-legal context of Kazakhstan. We believe that the successful integration of these elements requires a balanced approach that takes into account the unique cultural, economic and institutional characteristics of the country.

First, we believe that borrowing some of the strict measures applied in China and Singapore will prove useful in combating illegal gambling activities. In particular, the introduction of criminal liability for both organizers and participants of illegal gambling can, in our opinion, become a powerful deterrent, reducing the demand for such platforms. In addition, we believe that increased regulation of financial transactions related to gambling can significantly complicate the activities of illegal companies. It seems to us that closer cooperation between regulatory authorities and financial institutions, including banks and payment systems, is especially important in the context of the growing number of illegal online casinos operating through international domains.

At the same time, the experience of liberal systems, such as in the UK and Australia, suggests that prohibitive measures alone are not enough. We are convinced that the legalization of certain types of gambling, backed by strict supervision and licensing, can create a basis for regulating the industry and reducing criminalization. In our opinion, Kazakhstan should consider the possibility of creating a single licensing platform that would ensure both the issuance of permits to gambling companies and monitoring of their activities in real time. We believe that such a system can not only strengthen control, but also increase public confidence in regulatory authorities.

A key lesson to be learned from UK and Australian practices is the emphasis on prevention and rehabilitation. In our opinion, the introduction of such approaches in Kazakhstan could significantly reduce the social and economic costs associated with gambling addiction. We believe that the state needs to create conditions for the implementation of responsible gaming programs. These programs should include tools such as self-exclusion, financial restrictions, and access to qualified counseling services for players suffering from addiction. The creation of a National Gambling Addiction Treatment Service, similar to the British model, seems to us an important step in minimizing social damage. We are convinced that such a structure could not only provide access to professional help, but also contribute to changing public perception of the problem of gambling addiction, emphasizing its seriousness.

It is emotionally impossible to remain indifferent to the scale of this problem, which requires immediate intervention. Being at the intersection of cultures and economic models, Kazakhstan has a unique opportunity to combine the rigor of eastern systems with the social orientation of Western models. This synthesis can become the basis for an innovative approach that takes into account not only the legal but also the social aspects of gambling regulation.

In order to successfully adapt international practices, Kazakhstan needs to reconsider priorities in public policy. Strengthening law enforcement measures, expanding rehabilitation programs and the introduction of modern technologies for monitoring gambling activities can be key steps in the fight against gambling addiction. The experience of other countries shows that an integrated and balanced approach can not only reduce the scale of the problem, but also provide a sustainable solution.

Conclusion. The conducted research identifies key problems in the regulation of gambling in Kazakhstan, emphasizing the need for more effective legislative and organizational approaches. Based on our analysis, we present the following main conclusions:

Firstly, we consider it extremely necessary to introduce stricter criminal and administrative penalties for organizing illegal gambling, especially in the rapidly developing online gambling sector. Our findings indicate significant gaps in existing legislation that allow violators to avoid liability. Based on the international experience of, for example, China and Singapore, we argue that strict legal measures are very effective in combating illegal gambling operations.

Secondly, the role of law enforcement agencies is central in combating illegal gambling and minimizing the harmful consequences associated with it. However, according to our data, their effectiveness is limited by insufficient legislative support, limited technical capabilities and the constant problem of corruption. In our opinion, addressing these issues is critically important to strengthen the capabilities of law enforcement agencies and increase their effectiveness in combating this problem.

Thirdly, preventive strategies play a key role in solving gambling-related problems. We advocate the introduction of educational campaigns, responsible gambling initiatives and comprehensive rehabilitation programs for people suffering from gambling addiction. In addition, we emphasize the importance of international cooperation in regulating cross-border online platforms and adapting successful regulatory practices of other countries. In our opinion, such joint efforts can significantly strengthen the national regulatory system.

Recommendations based on the analysis:

1. Improvement of legislation, including the elimination of gaps in the regulation of online gambling, the introduction of liability for participants in illegal games and increased control over legal gaming areas;
2. Creation of a national rehabilitation system for people with gambling addiction following the example of the international model;
3. Implementation of modern monitoring technologies for effective control of gambling platforms, including the creation of a unified licensing platform with real-time analysis function.

The prospects for further research are to conduct a comprehensive analysis of the economic and social consequences of ludomania in Kazakhstan, which will allow a comprehensive assessment of its impact on the health system, economy and social sphere. The results of this study can be used to form new approaches to gambling regulation and develop measures to prevent gambling addiction based on international experience, taking into account national specifics.

This research is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR24992927).

List of sources used

- 1 The Head of State held a meeting of the Security Council <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-48378>

2 Ludomania in the Republic of Kazakhstan has become a "threat to national security." What is the government doing? <https://informburo.kz/cards/ludomaniya-v-rk-stala-ugrozoi-nacbezopasnosti-cto-predprinimaet-gosudarstvo?>

3 On gambling, the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2007 No. 219. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219_

4 Comprehensive plan to combat illegal gambling and ludomania in the Republic of Kazakhstan for 2024-2026 [https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000432 ?](https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000432_)

5 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V SAM. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

6 A.Y. Zhatkanbayeva, S.K. Atakhanova, K.T. Raiymbergenova, M.K. Nakisheva, K.N. Aydarkhanova Analysis of the legislation of the republic of kazakhstan on the prevention of gambling addiction // Journal of actual problems of jurisprudence, 2021. No.4 Vol.100. PP. 80-86. <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2021.v100.i4.10>

7 Tarybaev M.K. Illegal gambling business. <https://annk.kz/post/nezakonnyj-igornyj-biznes>

8 Legality and Regulation: Understanding online casinos in Kazakhstan <https://zagranitsa.com/nedvizhimost/article/9213/zakonnost-i-regulirovanie-ponimanie-onlainkazino-v-kazakhstan>

9 Kazakhstan has launched an investigation into the activities of BC Olympus. <https://kz.kursiv.media/2019-12-06/v-kazakhstan-nachali-rassledovanie-deyatelnosti-bk-olimp/>

10 Shalkarova I.A. Modernization of police training in Kazakhstan in the context of the reform of the law enforcement system // Academic Thought. 2022. № 3 (20), 2022, pp. 104-107

11 Bobrovich P.P. Historical and legal aspects of criminal liability for gambling in the countries of the Asia-Pacific region (on the example of China and Japan) // Prologue: Journal of Law, No. 2, 2014, pp. 54-60

12. A fine of 700,000 pounds or 54 years in prison - which country has the most severe punishment for gambling. <https://www.epigraph.info/16-razvlecheniya-i-sport/8094-shtraf-700-tysyach-funtov-sterlingov-ili-54-goda-tyurmy-v-kakoj-strane-samoe-strogoe-nakazanie-za-azartnye-igry.html>

13 Gambling Act 2005. UK Public General Acts. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents>

14 GamCare <https://www.gamcare.org.uk/>

15 Interactive Gambling Act 2001. <https://www.legislation.gov.au/C2004A00851/latest/text>.

Information about authors

Taubayev B.R. - PhD, Associate Professor, Member of the Board – Vice-Rector for Academic Affairs of the Ilyas Zhansugurov Zhetysu University.

Muratova A.Zh. – PhD, Head of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Seriyev B.A. – Doctor of Law, Professor, Member of the Board - Vice-Rector for Social Work and Youth Policy of the Ilyas Zhansugurov Zhetysu University.

Таубаев Б.Т. - доктор PhD, ассоциированный профессор, Член Правления – Проректор по академическим вопросам Жетысуского университета имени И.Жансугурова.

Муратова А.Ж. – доктор PhD, Заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин юридического факультета, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева.

Сери́ев Б.А. – д.ю.н., профессор, Член Правления - Проректор по социальной работе и молодежной политике Жетысуского университета имени И.Жансугурова.

Таубаев Б.Р. - PhD докторы, қауымдастырылған профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі – Академиялық мәселелер жөніндегі проректоры.

Муратова А.Ж. – PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Заң факультетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Сери́ев Б.А. - з.ғ.д., профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі - әлеуметтік жұмыс және жастар саясаты жөніндегі проректоры.

З.С. Тоқыбаев¹, Е.Е. Қайнар², З.З. Нұрыш²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академия, Қарағанды, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАР БОЙЫНША ЕСКІРУ МЕРЗІМДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Осы ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты ескіру мерзімдерінің құқықтық аспектілеріне талдау жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты ескіру мерзіміне шолу жасалады.

Күдіктіні (айыпталушыны, сотталушыны) тиісті ауырлық дәрежесіндегі (қоғамдық қауіптілік) немесе қылмыстық теріс қылық санатындағы қылмыс жасағаны үшін жазалау бойынша көзделген әрекеттер, тиісті баптың санкциясына және оны тағайындау қағидаларына сәйкес қылмыстық жазаның түрі мен мөлшерін тағайындау мүмкіндігі зерделенеді.

ҚР қылмыстық кодексінің тиісті баптарына сәйкес ескіру мерзімдерінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылу нормаларына салыстырмалы талдау жүргізіледі. Қылмыстық теріс қылық пен қылмыс жасаған адамның ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін негіздер мен шарттар ашылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық жауаптылықтан босату, қылмыстық жауаптылықтан босатудың негіздері мен шарттары, қылмыстық құқықтағы ескіру мерзімдері, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі, қылмыстық құқықтың көтермелеу нормалары.

**Правовые аспекты сроков давности по правонарушениям в Уголовном Кодексе
Республики Казахстан**

В статье рассматриваются правовые аспекты сроков давности по правонарушениям в уголовном кодексе Республики Казахстан.

Изучаются действия, предусмотренные по наказанию подозреваемого (обвиняемого, подсудимого) в совершении преступления соответствующей степени тяжести (общественной опасности) или категории уголовного проступка, возможности назначения вида и размера уголовного наказания в соответствии с санкцией соответствующей статьи и правилами его назначения.

В соответствии статьями Уголовного кодекса РК проводится сравнительный анализ норм освобождения от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности. Раскрываются основания и условия, по которым лицо, совершившее уголовный проступок и преступление, может быть освобождено от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, основания и условия освобождения от уголовной ответственности, сроки давности в уголовном праве, срок давности привлечения к уголовной ответственности лица, совершившего уголовное правонарушение, нормы поощрения уголовного права.

**Legal aspects of limitation periods for offenses in the Criminal Code
of the Republic of Kazakhstan**

The article discusses the legal aspects of the statute of limitations for offenses in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The actions provided for the punishment of a suspect (accused, defendant) in the commission of a crime of appropriate severity (public danger) or category of criminal misconduct, the possibility of assigning the type and amount of criminal punishment in accordance with the sanction of the relevant article and the rules for its appointment are being studied.

In accordance with the articles of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a comparative analysis of the norms of exemption from criminal liability in connection with the expiration of the statute of limitations is carried out. The grounds and conditions under which a person who has committed a criminal offense and a crime can be released from criminal liability due to the expiration of the statute of limitations are disclosed.

Keywords: exemption from criminal liability, grounds and conditions for exemption from criminal liability, limitation periods in criminal law, limitation period for bringing to criminal responsibility a person who committed a criminal offense, norms of encouragement of criminal law.

Кіріспе. ҚР Конституциясы халықаралық-құқықтық актілердің артықшылығын мойындай отырып, адамның ең жоғары құндылығы оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекітті. Тұрақты тіршілік ету мен үдемелі дамудың, қазақстандық азаматтардың лайықты жағдайы мен өмірлік деңгейін қалыптастырудың конституциялық шарттары құқық бұзушылықты ескерту мен оның жолын кесу, қылмыстылықпен күрес жүргізу, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

Күдіктіні қылмыстық жауапкершілікке тарту және одан босату, қылмыстық жазаны тағайындау және одан босату негіздерін реттеуге жататын барлық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығы институттары өзара байланысты, ал кейбіреулері жетілдіруді қажет етеді.

Қылмыстық жауапкершілік деп қасақана немесе абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін осындай жауапкершілік жасына жеткен есі дұрыс жеке тұлғаға қатысты қылмыстық заңда көзделген неғұрлым қатаң заңды жауаптылықтың түрі түсініледі.

Жеке тұлғаның мұндай жауапкершілікті егер бұл адамдар заңда белгіленген ескіру мерзімі ішінде қылмыстық жауаптылықтан босатылмаса, өз мойнына алу міндеті ол қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезден бастап туындайды [1, 108].

Адамды қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі қылмыстық құқық бұзушылық жасалған күннен бастап есептеле бастайды және айыптау үкімі заңды күшіне енген күнге дейін аяқталады. Көрсетілген мерзім материалдық заңның императивті мерзімі болып табылады, қысқартуға да, ұлғайтуға да жатпайды.

Негізгі бөлім. Сондықтан қылмыстық жауаптылықтың негізі қылмыстық жауаптылық жасына жеткен ақылға қонымды жеке тұлғаның қасақана немесе абайсызда қылмыстық заңмен тыйым салынған қоғамдық қауіпті әрекетті жасауы болып табылады.

Қылмыстық жауапкершілік институты:

а) адамды нақты қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдікті (айыпталушы, сотқа берілген) деп тану арқылы сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізу;

б) сотталушының өзі сотқа берілген әрекетті жасаудағы кінәсінің не кінәсіздігінің дәлелдерін зерттеу арқылы қылмыстық сот ісін жүргізу;

в) сотталушы сотқа берілген әрекетті жасағаны үшін сотталушыны кінәлі деп тану туралы айыптау үкімін шығару және қылмыстық заңның бабы санкциясына сүйене отырып, оны тағайындау қағидаларына сәйкес оған қылмыстық жаза тағайындау не ақтау үкімін шығару туралы;

г) сот үкімімен тағайындалған қылмыстық жазаның түрі мен мөлшерін орындау;

д) соттылық институтының құқықтық салдарын сақтау.

Іс-әрекеттің сипатына және қоғамдық қауіптілік дәрежесіне (құқыққа қарсы қол сұғушылық объектісі мен келтірілген зиянның түріне) байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстар болып бөлінеді.

Қылмыстық заңда айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамауға алу, шетелдікті Қазақстаннан тысқары жерлерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке елеулі қоғамдық қауіп төндірмейтін, елеусіз зиян келтірген не зиян келтіру қауіпін тудырған жасалған әрекет (әрекет не әрекетсіздік) қылмыстық теріс қылық деп танылады немесе азаматтығы жоқ адамдар (10-баптың 3-бөлігі).

Қылмыстар іс-әрекеттің сипатына және оның қоғамдық қауіптілігіне қарай ауырлығы төмен, ауырлығы орташа қылмыстар, ауыр қылмыстар және аса ауыр қылмыстар болып бөлінеді (10, 11-баптардың 1-3-бөлігі).

- жасағаны үшін қылмыстық заңда көзделген ең жоғары жаза екі жылдан аспайтын қасақана жасалған іс-әрекеттер, сондай-ақ жасағаны үшін қылмыстық заңда көзделген ең жоғары жаза бес жылдан аспайтын абайсызда жасалған іс-әрекеттер ауырлығы аз қылмыстар деп танылады.

- жасағаны үшін қылмыстық заңда көзделген ең жоғары жаза бес жылдан аспайтын қасақана жасалған әрекеттер, сондай-ақ жасағаны үшін бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген абайсыз әрекеттер ауырлығы орташа қылмыстар деп танылады.

- жасағаны үшін қылмыстық заңда көзделген ең жоғары жаза он екі жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған іс-әрекеттер ауыр қылмыс деп танылады.

- жасағаны үшін қылмыстық заңда он екі жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру не өмір бойына бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген қасақана жасалған әрекеттер аса ауыр қылмыстар деп танылады[2].

Аса ауыр қылмыстар санатына қылмыстар жатады, оларды жасағаны үшін кінәлі есі дұрыс жеке тұлғаға сот өлім жазасы түрінде қылмыстық жаза тағайындауы мүмкін.

Қазақстан Президентінің 2020 жылғы 14 шілдедегі Жарлығына сәйкес Қазақстан өкілі 2020 жылғы 23 қыркүйекте өлім жазасын жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге екінші Факультативтік хаттамаға қол қойды [3].

Қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша қылмыстарды санаттарға бөлу қылмыстық заңның бабының санкциясында көзделген бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаның ең жоғары мөлшеріне сүйене отырып жүзеге асырылады. Бұл ретте бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның ең аз белгіленген мөлшері, сондай-ақ жазаның белгілі бір түрінің баламалы түрлері немесе факультативтік ең төменгі және ең жоғары мөлшері құқықтық мәнге ие болмайды.

Қылмыстық заң қылмыстық құқық бұзушылық деп танылмайтынын және ресми түрде және нақты қылмыстық құқық бұзушылық белгілері бар болса да, бірақ қоғамдық қауіп төндірмейтін маңыздылығына байланысты іс-әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартуға әкеп соқпайтынын ескеру қажет [10-баптың 4-бөлігі][2].

Ескіру мерзімі-бұл адамның құқығын немесе заңмен қорғалатын мүдделерді бұзудан туындаған талап қанағаттандырылуы мүмкін уақыт кезеңі. Қарапайым тілмен айтқанда, бұл коммерциялық істер бойынша сіз сотқа жүгіне алатын немесе сізді сотқа бере алатын мерзім.

Ескіру мерзімін қудалаудың ескіру мерзімімен шатастыруға болмайды. Талап қою-бұл адамның өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге мүмкіндігі бар уақыт кезеңі. Ал қудалаудың ескіру мерзімі, бұл адамның қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы және жаза тағайындалуы мүмкін заңмен белгіленген уақыт кезеңі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық және қылмыстық процестік заңнамасының алдында бірінші кезекте қылмыстарды бейтарап тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартуды әшкерелеу, бас заңның дұрыс қолданылуы, сондай-ақ жазаны уақтылы тағайындау және орындау міндеті тұр. Профессор М.Ш. Қоғамовтың пікірі бойынша «адамды қылмыс жасалған күннен бастап ұзақ уақыт өткеннен кейін қылмыстық жауапкершілікке тарту барлық мағынасын жоғалтады, орынсыз және қажетті профилактикалық тұрғыда әсер етпейді...» [1, 109].

Кешіктірілген қылмыстық жауапкершілікке тарту және үкімді кешіктіріп орындау тиісті тәрбиелік және жалпы ескерту әсерін тигізбейді, сондықтан орынсыз болып табылады, өйткені қылмыс жасалғаннан кейін ұзақ уақыт өткеннен кейін кейде дәлелдемелік-іс жүргізу сипатындағы еңсерілмейтін қиындықтар туындайды (қылмыстың заттай іздері жоғалады, куәгерлер елеулі мән-жайларды ұмытып кетеді), бұл істі сәтті тергеуге және сотта қарауға кедергілер туғызады.

Жаза қылмыс жасалғаннан кейін көп ұзамай тағайындалған кезде ғана өз мақсаттарына жетеді. Егер үкімнің заңнамалық орындалуы мақсатсыз болса, онда адам мемлекет алдындағы жауапкершіліктен босатылады, өйткені оны қолдану мүмкін емес, бірақ бұл адамгершілікке жатпайтындығына байланысты. Сондықтан заң шығарушы әр түрлі мерзімдерді белгіледі. Қылмыс неғұрлым ауыр болса, іс-әрекеттің жазалануы жалпы және жеке алдын-алу мақсаттарын жоғалтуы үшін соғұрлым ұзақ мерзім өтуі керек.

Ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату туралы норма ҚР ҚК қылмыстық жауаптылықтан босату институтында алғаш рет қарастырылған жоқ. Талданып отырған норма ҚазКСР Қылмыстық кодексінің бұрынғы «адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту мерзімі» деген атпен белгілі болды. 1997 жылғы ҚР ҚК-нің қабылдануымен ескіру мерзімінің өтуі туралы норманың заңды сипаты айқындалды. ҚазКСР Қылмыстық кодексінің 43-бабында «адамды қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды» деп көрсеткен айырмашылығы, ҚР ҚК оны қылмыстық жауаптылықтан босатудың бір түрі деп таныды және 69-бапта (қазіргі 71-бапта) «адам қылмыстық жауаптылықтан босатылады» деген тұжырым қолданылды.

2014 жылғы ҚР ҚК қылмыстық әрекеттердің (қылмыс және қылмыстық теріс қылық) екі сатылы жіктелуіне көшуіне байланысты қылмыстық теріс қылық пен қылмыс жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылықтан босатады.

ҚР ҚК ескіру мерзімдерінің ұзақтығын өзгертті және заң шығарушы оларды жасалған қылмыстың ауырлық санына сәйкес байланыстырды, бұл оның 1960 жылғы ҚазКСР ҚК 43-бабынан айырмашылығы, онда ескіру мерзімі қандай да бір қылмыс жасағаны үшін заңда көзделген жаза мерзімдерімен байланысты болды. Сондықтан, Х.Д.Алиқперова қарастырылып отырған нормаға енгізілген бұл өзгерістер оны іс жүзінде қолдануды едәуір жеңілдетеді, судьяларда, прокурорларда және тергеушілерде ескіру мерзімі туралы ескі қылмыстық заңнаманың нормасын қолдану кезінде туындаған көптеген мәселелерді жояды [4, 58].

Сонымен, ҚР ҚК 71-бабының 1-бөлігіне сәйкес, егер қылмыстық құқық бұзушылық жасалған күннен бастап мынадай мерзімдер өтсе, адам қылмыстық жауаптылықтан босатылады:

- 1) қылмыстық теріс қылық жасалғаннан кейін бір жыл;

- 2) ауырлығы аз қылмыс жасалғаннан кейін екі жыл;
- 3) ауырлығы орташа қылмыс жасалғаннан кейін бес жыл;
- 4) ауыр қылмыс жасалғаннан кейін он бес жыл;
- 5) аса ауыр қылмыс жасалғаннан кейін жиырма жыл.

Мәселен, ҚР ҚК 10-бабының 3-бөлігіне сәйкес үлкен қоғамдық қауіп төндірмейтін, елеусіз зиян келтірген не жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қауіпін туғызған, жасағаны үшін айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту түрінде жаза көзделген жасалған кінәлі әрекет (әрекет не әрекетсіздік) қылмыстық теріс қылық деп танылады жұмыс, қамауға алу.

Қылмыстық кодексте көзделген ең жоғары жаза 2 жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған әрекеттер, сондай-ақ Қылмыстық кодексте көзделген ең жоғары жаза 5 жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын абайсыз әрекеттер (ҚР ҚК 10-бабының 2-бөлігі) ауырлығы аз қылмыстар деп танылады [2].

Қылмыстық кодексте көзделген ең жоғары жаза 5 жылдан аспайтын қасақана жасалған әрекеттер, сондай-ақ жасағаны үшін 5 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген абайсыз әрекеттер ауырлығы орташа қылмыстар деп танылады (ҚР ҚК 11-бабының 3-бөлігі). ҚР ҚК-де көзделген қылмыстарды жасағаны үшін бас бостандығынан айыру, әдетте, аса ауыр қылмыстарды қоспағанда, 6 айдан 15 жылға дейінгі мерзімге белгіленеді. Абайсыз қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру мерзімі он жылдан аспауға тиіс (ҚР ҚК 48-бабының 3-бөлігі).

Бұдан шығатыны, ауырлығы аз абайсыз қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыру 6 айдан 5 жылға дейінгі мерзімге, ауырлығы орташа абайсыз қылмыстар үшін ҚР ҚК 48-бабы 5 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге тағайындалады). Бұл ретте абайсызда ауырлығы орташа қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыру 5 жылдан 10 жылға дейінгі (ҚР ҚК 345-бабының 4-бөлігі), 7 жылға дейінгі (ҚР ҚК 344-бабының 2-бөлігі), 4 жылдан 10 жылға дейінгі (ҚР ҚК 344-бабының 3-бөлігі), 5 жылдан бастап 7 жыл (ҚР ҚК 346-бабының 4-бөлігі), 7 жылдан 10 жылға дейін (ҚР ҚК 346-бабының 5-бөлігі), 3 жылдан 8 жылға дейін (ҚР ҚК 351-бабының 3-бөлігі).

Мұндай жағдайларда заң шығарушы ауыр және аса ауыр қылмыстарды қоспағанда, абайсыз ауыр қылмыс жасағаны үшін - 2 жыл, орташа ауырлықтағы қылмыс жасағаны үшін - 5 жыл бас бостандығынан айыру түріндегі ең аз жаза мерзімін ұстанады. Осылайша, ауырлығы аз немесе орташа қылмыстар санатына жататын қылмыстар жасағаны үшін ұзақ мерзім осы әрекеттерді қасақана жасағаны үшін белгіленген ең жоғары жаза мерзімінен аспайды [2].

Кінәнің екі түрімен жасалған қылмыстарға қатысты жағдай күрделірек.

Айталық, адам ҚР ҚК 319-бабының 5-бөлімінде көзделген қылмыс жасады (абайсызда жәбірленушінің қайтыс болуына не оның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан түсік жасату). Осы қылмысты жасағаны үшін кінәлі адам қылмыстық жауапкершілікке тартылып, 7 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын өтеген. Дәл осындай мысалды қылмыстық жауаптылықтан босатылған басқа адамға қатысты да келтіруге болады, себебі ол бұл әрекетті жасаған күннен бастап сот үкімі заңды күшіне енгенге дейін 5 жыл өтті. Бұл ретте бірінші жағдайда сот тағайындаған жазаны өтегеннен кейін адам белгілі бір уақыт ішінде қосымша шектеулерге ұшырайды.

ҚР ҚК 79-бабы 3-тармағының 3) тармағында белгіленген ауырлығы аз немесе орташа қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қатысты соттылықты 3 жылға дейінгі мерзімге өтеу тәртібі айтылады. Екінші жағдайда, ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыс жасаған және қылмыстық жауаптылықтан босатылған адам ол үшін жазасын өтеген адамға қарағанда қолайлы жағдайларда болады. ҚР Қылмыстық кодексінің 22 бабына сәйкес, егер қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын және адамның ниетімен қамтылмаған ауыр зардаптар келтірілсе, мұндай зардаптар үшін қылмыстық жауапкершілік, егер адам олардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжаған, бірақ оған жеткілікті негіздерсіз олардың алдын алуға менмендікпен сенген немесе егер адам мұндай зардаптарға әкеп соқтырмаса ғана туындайды ол алдын-ала білмейді, бірақ бұл салдардың пайда болу мүмкіндігін болжауы керек және болжауы мүмкін. Жалпы, мұндай қылмыстық құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылады.

Бұл жерде ескіру мерзімдерінің негізінде ізгіліс қағидатына негізделгенін атап өткен жөн, өйткені, біріншіден, заң шығарушы ескіру мерзімдерінің барысын бұзатын мән-жайлардың жоқтығына (тергеуден немесе соттан жалтару, жаңа қасақана қылмыс жасау) байланысты ауырлығы аз немесе орташа қылмыс жасаған адамдардың құқықтық жағдайын жақсартады; заң шығарушы заң шығарушы тарапынан-екіншіден, заң шығарушы бұл ретте туындаған салдарлар (денсаулыққа ауыр зиян келтіру және өлім түрінде) кінәлі адамның тікелей немесе жанама ниетімен қамтылмағанын ескереді.

Алайда, ескіру мерзімдерін осы немесе басқа баптың санкциясының мөлшерімен нақты байланыстыру қажет деген пікірмен келісу керек, өйткені ескіру мерзімі қылмыс санаттарына негізделген (ҚР ҚК 10-бабы).

Осыған қарамастан, профессор Р.Т. Нұртаев өз сөздерінде және ғылыми еңбектерінде ҚР ҚК-нің 22-бабына «жалпы мұндай қылмыс қасақана жасалған деп танылады» түйіндемесін алып тастау түрінде өзгерістер енгізуді, кінәнің қос формасы тәуелсіз, қасақана және абайсызда, кінәнің үшінші түрі болғандықтан, оны қос фамилиясы бар жеке адаммен салыстыруға болады дегенді ұсынды [5, 13].

Қазақстан Республикасында жүргізілген құқықтық реформа елімізде демократиялы, зайырлы, әлеуметтік, құқықты мемлекет құруға бағытталған. Аталған мақсат мемлекет қызметінің басым бағыттары ретінде азаматтардың құқығы мен бостандығын сақтауды жариялайтын еліміздің Конституциясында бекітілген. Жүргізілген құқықтық реформаның басты тағайындауы қылмыстық сот өндірісінің барлық сатысында заңнамалық жүзеге асыру, адам және азаматтардың құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету болып табылады. 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап ҚР-ның қолданыстағы қылмыстық істерді жетілдіруге бағытталған Қылмыстық кодексі жаңа редакцияда күшіне енген болатын. Қылмыстық құқықтың қазіргі жай-күйін бағалай отырып, тұтас алғанда, оны серпінді дамыту қамтамасыз етілді деуге болады. Қолданыстағы Қылмыстық кодекс – қылмысқа қарсы күрестің, адамның құқықтары мен бостандықтарының, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қылмыстық-құқықтық қорғаудың жеткілікті пәрменді құралы.

Қылмыстық құқықты одан әрі дамыту бұрынғыдай қылмыстық саясаттың қос векторлығын ескере отырып жүргізілуі тиіс. Ізгілендіру – ең бастысы, алғаш рет ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған адамдарға, сондай-ақ халықтың әлеуметтік әлсіз топтары – жүкті және асырауында кәмелетке толмаған балалары бар жалғызбасты әйелдерге, кәмелетке толмағандарға, жасы ұлғайған адамдарға қатысты болуы тиіс. Сонымен қатар ауыр және аса ауыр қылмыстар жасауға кінәлі, қылмыстық қуғындаудан жасырынып жүрген адамдарға қатысты, сондай-ақ қылмыстар кәнігілігі кезінде қатал қылмыстық саясатты алдағы уақытта да жүргізу қажет. Қылмыстық құқықты дамытудың маңызды бағыты, ең алдымен, аса қоғамдық қауіп тудырмайтын адамдарға (абайсызда қылмыс жасаған кәмелеттік жасқа толмаған адамдар, өзге де адамдарға – жазаны жеңілдететін мән-жай) қатысты қылмыстық жазалаудан босатудың шарттарын кеңейту арқылы қылмыстық қуғын-сүргінді қолдану аясын кезең-кезеңмен қысқарту мүмкіндігін айқындау болып табылады [6, 63-67].

Бұл ұсыныс толығымен негізделген болып көрінеді және тиісінше жасалған әрекетке қатысты - қасақана, ал туындаған салдарға қатысты - абайсызда сипатталатын, кінәсінің қос нысаны бар қылмыс жасаған адамдарға қатысты қылмыстар санаттарын қайта қарауға әкеледі.

Сонымен, Қылмыстық кодексте көзделген ең жоғары жаза 12 жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын, оған қатысты 15 жылдық ескіру мерзімі көзделген қасақана жасалған әрекеттер ауыр қылмыс деп танылады. Бұл жағдайда біз кейбір авторлардың тиісті санаттағы қылмыстар жасағаны үшін белгіленген бас бостандығынан айыру санкцияларының жоғарғы шегінен асатын ескіру мерзімдерінің мөлшерін белгілеу туралы пікірімен толық келісеміз, себебі бұл гуманизм қағидатын бұзу болып табылады, ал егер ескіру мерзімі мұндай санкцияның жоғарғы шекті шегінен аз болса, заң алдында барлығының теңдігі қағидатын бұзу болып табылады.

Тиісінше, ауыр қылмыстарға қатысты 15 жылдық ескіру мерзімін белгілеу әділетсіз және қылмыс санатының тұжырымдамалық ережелерінен ауытқу болып табылады (ҚР ҚК 11-бабының 4-бөлігі). Сондықтан ҚР ҚК Ерекше бөлігінің қандай да бір бабында көзделген ауыр қылмыс жасағаны үшін ескіру мерзімі ҚР ҚК 11-бабының 4-бөлімінде белгіленген бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның 12 жылдан аспайтын мерзімнен аспауға тиіс.

ҚР ҚК 11-бабының 5-бөлігіне сәйкес, қасақана жасалған іс-әрекеттер аса ауыр қылмыс деп танылады, оларды жасағаны үшін ҚР ҚК он екі жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойына бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жаза көзделген.

ҚР ҚК - де көзделген қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыру 6 айдан 15 жылға дейінгі мерзімге, ал аса ауыр қылмыстар үшін - 20 жылға дейінгі мерзімге не өмір бойына белгіленеді. Абайсызда қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыру мерзімі 10 жылдан аспауы керек.

Айыппұл, түзеу жұмыстары ауыстырылған немесе бас бостандығынан айыру шектелген жағдайда ол алты айдан аз мерзімге тағайындалуы мүмкін. Қылмыстар жиынтығы бойынша жаза тағайындау кезінде бас бостандығынан айыру мерзімдері ішінара немесе толық қосылған жағдайда және ҚР ҚК 47 - бабының 5-бөлігінде, 71-бабының 5-бөлігінде және 77-бабының 5-бөлігінде көзделген жағдайларда бас бостандығынан айырудың ең ұзақ мерзімі жиырма бес жылдан, ал үкімдердің жиынтығы бойынша-отыз жылдан аспауға тиіс [2].

Демек, ҚР ҚК бойынша аса ауыр қылмыстарға қатысты 20 жылдық мерзім белгілеу әбден негізделген.

14 пен 18 жас аралығындағы қылмыс жасаған кәмелетке толмағандар үшін заң шығарушы ерекшелік жасады. ҚР ҚК 88-бабы негізінде кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауаптылықтан босату немесе жазасын өтеу кезінде ҚР ҚК 71-бабында немесе айыптау үкімінде көзделген кәмелетке толмаған адамды қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі жартысына қысқартылады. Бұл ретте оларға ҚР ҚК 71-бабында көрсетілген ескіру мерзімдерінің өтуінің, тоқтатылуының және үзілуінің жалпы ережелері мен негіздері қолданылады.

Демек, 14 пен 18 жас аралығындағы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмаған адамдар, егер қылмыстық құқық бұзушылық жасалған күннен бастап мынадай мерзімдер өтсе, қылмыстық жауаптылықтан босатылады:

- 1) қылмыстық теріс қылық жасалғаннан кейін 6 ай;
- 2) ауырлығы аз қылмыс жасалғаннан кейін 1 жыл;
- 3) ауырлығы орташа қылмыс жасалғаннан кейін 2 жыл және 6 ай;
- 4) ауыр қылмыс жасалғаннан кейін 7 жыл 6 ай;
- 5) аса ауыр қылмыс жасалғаннан кейін 10 жыл.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мыналарды атап өту керек.

Біріншіден, бұл ҚР ҚК Ерекше бөлігінің қандай да бір бабының санкциясына емес, ҚР ҚК 71-бабының 1-бөлігінде көзделген ескіру мерзімі жасалған іс-әрекеттің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне, яғни қылмыстық құқық бұзушылық санатына байланысты болуы тиіс.

Екіншіден, ҚР ҚК 71-бабының 1-бөлігінде белгіленген ескіру мерзімі ҚР ҚК 11-бабында көрсетілген бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның ең жоғары мерзімінен жоғары немесе төмен болмауы тиіс.

Жүргізілген кешенді талдау ауыр қылмыстарға қатысты ескіру мерзімдерінің (ҚР ҚК 71-бабының 1-бөлігінің 4-тармағы) қолданылуын реттейтін норма ҚР Қылмыстық құқығы бойынша қылмыстар санатының тұжырымдамалық ережелеріне қайшы келеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. ҚР ҚК 11-бабының 4-бөлігіне сәйкес қасақана жасалған іс-әрекеттер ауыр қылмыс деп танылады, оларды жасағаны үшін ҚК көзделген ең жоғары жаза 12 жылдан аспайды. Нәтижесінде қылмыстық құқық теориясын және оны қолдану практикасын сыни талдау негізінде ҚР ҚК 71-тармағы 4) «Егер ауыр қылмыс жасалған күннен бастап 12 жыл өтсе, адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін» деп көрсетілуі негіз деп саналады [7, 118].

Күдіктіні қылмыстық жауапкершілікке тартудың ескіру мерзімі соттың айыптау үкімі заңды күшіне енгенге дейін қолданылады деген заңда бекітілген ереже сөзсіз практикалық қызығушылық тудырады.

Апелляциялық шағым, прокурордың өтінішхаты апелляциялық сатыдағы сотқа келіп түскен күннен бастап бір айдан кешіктірілмей қаралуға тиіс (425-бап).

Егер оған белгіленген мерзімде апелляциялық шағым немесе іс жүргізу Прокурорының апелляциялық өтінішхаты берілмесе, сот үкімі заңды күшіне енді деп есептеледі. Егер үкім апелляциялық тәртіппен жойылмаса, ол апелляциялық сатыдағы сот шешім шығарған күні заңды күшіне енеді (470-баптың 1-бөлігі, 2-бөлігі) [8].

Қорытынды. Қорытындылай келе, егер үкім заңды күшіне енген күнге дейін күдіктіні қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі аяқталмаса, онда заңды күшіне енген үкімді кассациялық сатыдағы сот процестік заңда көзделген негіздер бойынша қайта қарауы мүмкін.

Егер үкім заңды күшіне енген күнге дейін күдіктіні қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі өткен болса, онда мұндай үкім іс бойынша іс жүргізуді тоқтата отырып және сотталған адамды сот үкімі бойынша тағайындалған жазадан босата отырып, күшін жоюға.

Егер сотталған адам өзіне қатысты ақталмайтын негіздер бойынша іс жүргізуді тоқтатуға қарсылық білдірмесе, айыптау үкімінің күшін жоюға және күдіктіні (сотталған адамды) қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімінің өтуі негізінде іс жүргізуді тоқтатуға жол беріледі. Ал мұндай негіз тиісті бұлтартпау шарасына байланысты қорғаушының заң көмегіне, сот сараптамаларына, жоғалған жалақысына (табысына) ақы төлеу бойынша сот шығындарын өтеу, сондай-ақ ақшалай мәндегі моральдық зиянды өтеу мүмкіндігін болдырмайды.

Егер сотталған адам қылмыстық құқық бұзушылықты оның іс-әрекетінің саралануы бөлігінде қарауды талап етсе, онда апелляциялық сатыдағы сот іс-әрекеттің саралануының істің нақты мән-жайларының диспозициясына (гипотезасына) сәйкестігін зерттейді. Бірақ бұл жағдайда үкімнің күшін жою, күдіктіні қылмыстық жауапкершілікке тартудың ескіру мерзімінің өтуі және сот үкімімен

тағайындалған жазадан босату негізінде іс жүргізуді тоқтату туралы қаулыда күдіктінің іс-әрекетін саралаудың негізділігі туралы дәлелдер көрсетілед.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части: (постатейный, к нормам УПК в редакции Законов РК от 31 октября и 24 ноября 2015 года) /Под общ. ред. А.К. Даулбаева. - Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 352 с.
2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (09.09.2024ж. жағдай бойынша өзгерістер және толықтырулармен). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>.
3. Өлім жазасының күшін жоюға бағытталған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге екінші Факультативтік хаттамаға қол қою туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 14 шілдедегі № 371 Жарлығы. adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000371.
4. Аликперов Х. Д. «Освобождение от уголовной ответственности». – М.: Московский психолого-социальный институт; ИПК РК Генеральной прокуратуры РФ. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2001. – 128 с.
5. Нуртаев Р. Т. Современные проблемы предупреждения преступности: национальная практика Казахстана и международный опыт: Сборник материалов международной научно-практической конференции (КазГЮУ г. Астана, 22 ноября 2008 г.). – Астана, 2008. – С.10-13.
6. Смаханов М.С., Қылмыстық-процесс заңнамасының кейбір мәселелері //Хабаршы — Вестник. Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2019. № 1. — С. 63–67.
7. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения: Монография / А.В. Ендольцева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 231 с.
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. (05.09.2024ж. жағдай бойынша өзгерістер және толықтырулармен). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>.

Авторлар туралы мәліметтер

Тоқыбаев З.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Кайнар Е.Е. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау факультетінің бастығы, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор полиция подполковнигі.

Нұрыш З.З. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Токубаев З.С. - профессор кафедрасы уголовного права и криминологии Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, доктор юридических наук, профессор.

Кайнар Е.Е. - начальник факультета повышения квалификации и переподготовки кадров Актыбинского юридического института имени М. Букенбаева МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор подполковник полиции.

Нұрыш З.З. – старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Актыбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букенбаева, магистр юридических наук, подполковник полиции. Tokubaev Z.S. - Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Karaganda Academy named after B. Beisenova MVD RK, doctor of jurisprudence, professor.

Kainar E.E. - Head of the Faculty of Advanced Training and Retraining of the M. Bukembayev Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor Lieutenant Colonel of the Police.

Nurysh Z.Z. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukembayev, Lieutenant Colonel of the police.

Р.Т. Абенов¹, А.Р. Баргаринов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им.Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИЧИННОСТИ КРАЖ НА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье авторы рассматривают один из важных вопросов причинности краж как ее непосредственные аспекты. Ибо нельзя вести борьбу с кражами на объектах железнодорожного транспорта без изучения организационно-управленческих причин и условий, детерминирующих исследуемое негативное явление. Отсутствие отечественного теоретического анализа в изучении детерминант краж, совершаемых в железнодорожной отрасли хозяйствования порождает значимость данного вопроса для правоприменительной практики. Правоприменительная практика и социологический опрос свидетельствует о существовании определенных проблем в организации и управлении в деятельности транспорта, что создает детерминанты краж в исследуемой отрасли. Проведенное исследование изучения данного вида причинности краж в рассматриваемой отрасли, позволит разработать эффективные способы и методы их профилактики. Сделанные автором выводы приводят к мысли о том, нельзя полагаться лишь на деятельность правоохранительных органов и уголовно-правовые меры, также необходимо упорядочить механизм организации и управления железнодорожных перевозок.

Ключевые слова: причины, условия, кража, преступления, преступность, железнодорожный транспорт.

Қазақстан Республикасындағы темір жол көлігіндегі ұрлықтың себептілігінің ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілері

Бұл мақалада авторлар ұрлықтың себептілігінің маңызды мәселелерінің бірін оның тікелей аспектілері ретінде қарастырады. Зерттелетін жағымсыз құбылысты анықтайтын ұйымдастырушылық және басқарушылық себептер мен жағдайларды зерттемей, теміржол көлігі объектілерінде ұрлықпен күресуге болмайды. Шаруашылық жүргізудің теміржол саласында жасалған ұрлықтың детерминанттарын зерттеуде отандық теориялық талдаудың болмауы осы мәселенің құқық қолдану практикасы үшін маңыздылығын тудырады. Құқық қолдану практикасы және социологиялық сауалнама көлік қызметін ұйымдастыру мен басқаруда белгілі бір проблемалардың бар екендігін көрсетеді, бұл зерттелетін салада ұрлықтың детерминанттарын тудырады. Қарастырылып отырған салада ұрлықтың себептілігінің осы түрін зерттеу олардың алдын алудың тиімді әдістері мен әдістерін жасауға мүмкіндік береді. Автор жасаған тұжырымдар құқық қорғау органдарының қызметіне және қылмыстық-құқықтық шараларға ғана сенуге болмайды деген ойға әкеледі, сондай-ақ теміржол тасымалын ұйымдастыру мен басқару тетігін ретке келтіру қажет.

Түйінді сөздер: себептері, шарттары, ұрлық, қылмыс, қылмыс, теміржол көлігі.

Organizational and managerial aspects of the causality of thefts on railway transport in the Republic of Kazakhstan

In this article, the authors consider one of the important issues of the causality of thefts as its immediate aspects. For it is impossible to combat thefts at railway transport facilities without studying the organizational and managerial reasons and conditions that determine the negative phenomenon under study. The lack of domestic theoretical analysis in the study of the determinants of thefts committed in the railway industry generates the importance of this issue for law enforcement practice. Law enforcement practice and a sociological survey indicate the existence of certain problems in the organization and management of transport activities, which creates determinants of theft in the industry under study. The conducted research on the study of this type of causality of thefts in the industry under consideration will allow us to develop effective ways and methods of their prevention. The conclusions drawn by the author lead to the idea that one cannot rely only on the activities of law enforcement agencies and criminal law measures, it is also necessary to streamline the mechanism of organization and management of railway transportation.

Keywords: causes, conditions, theft, crimes, crime, railway transport.

Введение. В науке существует различные подходы к исследованию причин и условия краж, совершаемых на транспорте. Научные труды таких авторов как В.В. Фомина, Л.В. Новиковой, О.Г. Фокина, О.В. Ивушкиной и многих др. свидетельствуют о различных подходах к изучению данной проблемы.

По нашему мнению, можно по-разному подойти к изучению проблем причин и условий краж, совершаемых на объектах железной дороги. Здесь следует подчеркнуть, что в рассматриваемой отрасли хозяйствования причины и условия исследуемого вида преступления характерны и для других сфер деятельности государства.

Между тем, учитывая особенность функционирования железнодорожного транспорта и процессов, происходящих в рассматриваемой отрасли, существует ряд специфических причин и условий возникновения преступности. Именно они представляют комплекс непосредственных причин и условия, детерминирующие кражи на транспорте.

Методы. Исследование проводилось с помощью метода социологического опроса сотрудников ОВД, а также лиц, находящихся на объектах железнодорожного транспорта.

Изучении материалов правоприменительной практики, организационно-управленческой деятельности объектов железнодорожного транспорта.

Основная часть. Важным аспектом нашего исследования является установление непосредственных детерминантов преступлений, в том числе, краж. Для обеспечения эффективной реализации задач, высказанных президентом в своем Послании по вопросам развития транспортно-логистических коридоров нашей страны [1], по нашему мнению, необходимо обратить внимание на существующие проблемы в рассматриваемой отрасли хозяйствования, некоторые из которых выступают как причины и условия, способствующие совершению краж на транспорте. Здесь, по нашему мнению, к указанным детерминантам следует отнести:

1. уязвимость и незащищенность некоторых объектов железнодорожной отрасли.

Из Закона Республики Казахстан «О железнодорожном транспорте» от 8 декабря 2001 года N 266 следует, что: «Железнодорожная станция (далее – станция) - пункт, разделяющий магистральные пути на участки, имеющий путевое развитие, обеспечивающий регулирование движения, пропускную способность и позволяющий производить операции по приему, отправлению и (или) скрещению, обгону поездов, обслуживанию пассажиров, приему, выдаче багажа, грузобагажа, почтовых отправлений и (или) грузов, а также маневровую работу» [2].

Из положения вышеупомянутого Закона следует, что большинство хозяйственных процессов происходят на станции. Круглосуточное передвижение подвижного состава, сменный цикл работы работников железной дороги, отсутствие климатического влияния на условия функционирования транспорта, свободный проход на объекты транспорта, порождают условия совершения преступных деяний в рассматриваемой отрасли. Думается, что легкодоступность имущественного потенциала железной дороги, незаметность совершения краж, отсутствие очевидцев и свидетелей, позднее обнаружение последствий таких деяний создают преступникам удобные условия для совершения краж.

Здесь интересны результаты социологического опроса, проведенного среди сотрудников ОВД. Так, на вопрос респондентам «Какие условия, по Вашему мнению, способствуют совершению краж в грузовых поездах и на недвижимых объектах транспорта?» были получены следующие ответы: бесконтрольность и бесхозяйственность руководителей железнодорожных организации в обеспечении безопасности грузов и имущества железнодорожной инфраструктуры - 42,4%; отсутствие ограждений по периметру станции, доступность железнодорожного имущества - 25,3%; слабая оснащенность камерами видеонаблюдения - 35,8%; отсутствие строгой дисциплинарной и материальной ответственности за недобросовестное отношение к функциональным обязанностям - 15,7%; слабая предупредительная деятельность сотрудников полиции на транспорте - 5,4%; недостатки в подборе кадров работников железнодорожной отрасли - 10,3%; иные - 32,1% .

Предлагается интересным качественное и количественное распределение камер видеонаблюдения на объектах железнодорожного транспорта. Как свидетельствует уголовная статистика, большинство краж в исследуемой отрасли хозяйствования, совершаются на станционных и подъездных путях, по которым осуществляется перемещение подвижного состава.

Так, в рамках реализации «Дорожной карты по повышению уровня безопасности и сохранности имущества на железной дороге РК на 2022-2024 годы», разработанной ДПТ и КТЖ, на крупных станциях нашей страны расположены камеры видеонаблюдения [3]. Вместе с тем, тревогу вызывает их недостаточное количество и качество воспроизводимого изображения объектов охраны. Здесь следует отметить, что на станции Алматы-1 всего лишь функционирует 10 камер видеонаблюдения [4].

Говоря о качестве видеонаблюдения, необходимо подчеркнуть, что в основном они фиксируют перемещение вагонов с грузами лишь с верхнего ракурса. В условия обеспечения расследования и полноты сбора доказательств в уголовном процессе, такое расположение камер видеонаблюдения не вполне эффективно, что способствует распространению исследуемого вида преступления.

Как показывает правоприменительная практика, нередкий случаи, когда кражи элементов железнодорожного пути (рельсы, шпалы, болты, подкладки и т.д.), совершаются по причине отсутствия должного контроля, за имуществом железных дорог. Вместе с тем указанные детали имеют важное значение в производственном процессе, проводимом на железнодорожном транспорте. Они представляют собой отдельную конструкцию железнодорожного пути, учитываемой учетной политикой как составная часть комплексного основного средства – железнодорожного пути [5].

В обслуживании железнодорожного полотна предусмотрено использование материалов из комплекса средств, которые называются «полукилометровым запасом». Они предназначены для экстренных работ по замене, лопнувшей рельсы и расположены вдоль железнодорожных путей.

Обслуживание пути осуществляется монтерами круглогодично и на всем протяжении магистрали, включая участки, находящиеся в ремонте, которые обязаны изучить причины появления неисправностей и выполнить работы по их устранению и предупреждению [5]. Тем самым, можно констатировать, что в основные функции монтеров путей не входит обеспечение охраны деталей верхнего строения путей.

Таким образом, отсутствие охранных функции у рассматриваемой категории работников следует рассматривать как одну из причин и условия краж, совершаемых на железнодорожном транспорте.

Проводимые монтерами путей на железнодорожных путях планово-предупредительные работы, направлены лишь на предупреждение появления неисправностей путей. Часто, такие планово-предупредительные работы проводятся не планомерно, с нарушением сроков. Тем самым, многие кражи обнаруживаются поздно.

По нашему мнению, легкодоступность и недостаточный контроль за сохранностью железнодорожных деталей могут порождать преступный интерес со стороны правонарушителей. Как свидетельствует уголовная практика, субъектами преступлений выступают жители близлежащих населенных пунктов и работники дистанции пути. Так, к примеру в 2018 году жители поселка Кондратовка гр. гр. К., К. на 4-ом пикете 2614 км. перегона «Кондратовка - Петропавловск» совершили хищение деталей верхнего строения пути (шурупы, клеммы, подкладки) [6].

В ходе допроса они пояснили, что работают на дистанции пути станции Кондратовка, в должности монтеров пути в течение 5 лет. Другой пример в 2017 г. были задержаны Ш. и К., являющиеся жителями города Риддер, которые на 333 км. перегона станции «Лениногорск-Тишинка» тайно похитили рельсы марки Р-50 в количестве 2-х шт. [7]. В ходе допроса они пояснили, что нигде не работают, кражу совершили, полагая, что останутся незаметными, так как рельсы никем не охранялись.

Сказанное свидетельствует о том, что одним из условий преступных посягательств на детали верхнего строения путей является отсутствие охранных функции и имущественной ответственности работников дистанции пути, нарушение сроков планово-предупредительных работ.

2. недостатки в организационно-технологических процессах

Одним из детерминантов в современных реалиях функционирования железных дорог является оставление грузов без охраны. Как следует из Правил перевозок грузов железнодорожным транспортом, утвержденный Приказом Министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан, следует:

«302. Допускается хранение грузов:

1) на местах погрузки и выгрузки на путях станции, предназначенных для выполнения погрузки и выгрузки грузов: при завозе груза ранее дня назначенной погрузки, а также в случае несостоявшейся или отложенной по требованию грузоотправителя перевозки груза, завезенного ранее дня назначенной погрузки; при осуществлении погрузки и при простое вагонов в ожидании оформления перевозочных документов» [8].

Между тем, указанные требования не редко игнорируются персоналом железнодорожного транспорта. Это связано с плотным потоком грузовых и пассажирских перевозок в нашей стране. Зачастую подвижной состав с грузом оставляется без охраны на небольших станциях и разъездах. При этом, машинисты локомотивных бригад забирают другой состав с грузом, которые имеют преимущество в перевозке. В результате вагоны, груженные материальными ценностями, на определенное время остаются без надлежащего надзора. Именно данное обстоятельство и способствует совершению исследуемого вида преступления – кражи.

Здесь следует отметить, что в изложенной выше норме Закона строго обозначены права и обязанности как перевозчика, как и получателя - отправителя грузов, что обеспечит эффективную регламентацию договора транспортировки. Учитывая сказанное, перевозчиком в целях обеспечения сохранности грузов, перевозимых на принадлежащем ему транспорте, а также для повышения безопасности товарных ценностей при передвижениях должен внедрить все необходимые и достаточные технические средства, способные выявлять, фиксировать и указывать на факты обнаруженных коммерческих неисправностей.

Данные технические средства обнаружения располагаются в Пунктах коммерческого осмотра (далее-ПКО) на железнодорожных станциях между областями. В настоящее время в Казахстане функционирует 27 таких ПКО.

Здесь следует отметить, что большая протяженность сети железных дорог сказывается на неравномерном распределении названных ПКО по территории страны. Анализ содержания таблицы показывает нам, что не на всех станциях имеются ПКО. Многие грузовые поезда передвигаются и останавливаются на станциях, в которых отсутствуют ПКО, что также создает условия для преступного посягательства на перевозимые грузы. Более того, обнаруженные позже деяния впоследствии становятся трудно раскрываемыми, что приводит к безнаказанности преступников. Как свидетельствует правоприменительная деятельность правоохранительных органов на транспорте обнаружение хищений устанавливается в большинстве случаев по месту получения груза. Иными словами, между местами обнаружения пропажи и предполагаемого совершения противоправного деяния иногда исчисляется тысячами километров и значительным периодом времени.

3. упущения в индивидуальной, воспитательно-профилактической деятельности, проводимой среди работников железнодорожной отрасли.

В настоящее время на транспорте от подбора кадров работников рассматриваемой отрасли во многом зависит не только эффективность ее хозяйственной деятельности, но и обеспечение имущественной безопасности как основных средств производства, так и перевозимых грузов. Здесь необходимо отметить, что только в период с 2018 - 2023 годы в ходе профилактических мероприятий было задержано за нарушения трудовой дисциплины 140 работников (машинисты, помощников машинистов, регулировщиков поездов и т.д.). Из них с 84 рабочими были расторгнуты трудовые соглашения [4, с.3]. В то же время, 56 работников ТОО «Военизированной железнодорожной охраны» (далее-ВЖДО) были уволены по различным основаниям: за совершение кражи – 34 человека, за распитие алкогольных напитков на рабочем месте – 22 человека [9].

Вышесказанное свидетельствует о том, что в процессе приема на работу, железнодорожные организации не обращают должного внимания на моральные, нравственные и иные качества личности кандидата. Руководители и иные ответственные лица не проводят должным образом индивидуальную воспитательно-профилактическую работу с подчиненными.

В трудовых коллективах железных дорог систематически совершаются незначительные нарушения дисциплины, за совершение которых виновник не несет никакой ответственности. Именно данное обстоятельство – безнаказанность, приводит к совершению более тяжких правонарушений и даже преступлений.

Масштабность совершаемых незначительных правонарушений привело к снижению не только производственных показателей, но и уровня безопасности на исследуемом объекте хозяйствования.

Здесь уместно указать на обязанности охранников ВЖДО, непосредственно осуществляющих охрану грузовых составов. Часто охранниками ВЖДО допускаются такие распространённые нарушения как сон во время дежурства; распитие алкогольных напитков; формальный прием и сдача грузов под охрану, и другие нарушения. К числу нарушений следует отнести также не выполнение должным образом процедуры приема и сдачи охраняемых вагонов с грузами, не соответствие штатной численности охранников при сопровождении грузов в пути (в маршрутном листе указываются два сотрудника, а реально осуществляет охрану товаров только один). Более того, известны случаи отправки грузов без охраны. В этом случае, для отчета маршрутный лист передавался работникам локомотивной бригады для отметок о сопровождении. Более того, нередки случаи, когда сами субъекты охранной деятельности становятся участниками краж на транспорте.

Так, к примеру, в 2019 г. сотрудниками ЛОП станции Павлодар совместно с охранником мобильной группы оперативного реагирования АО ВЖДО в сортировочном парке возле железнодорожных путей были задержаны охранники ВЖДО станции Павлодар гр. Н. гр. Р. гр. З., которые похитили шесть мешков с ферросплавной продукцией [10].

Другой пример, в том же году охранниками ВЖДО на станции Павлодар по предварительному сговору, в группе лиц с ремонтниками вагонов было совершено 17 эпизодов краж грузов, которые

направлялись на станции Новотроицк Российской Федерации, станции Казыгурт, Шымкент, Талдыкорган и др. [11]. Здесь следует отметить, что все соучастники данных преступлений состояли из приемщиков поездов, осматривателей вагонов и охранников.

Другим важным фактом для осмысления является следующий пример из уголовной практики правоохранительных органов. Так, в 2021 году по обращению Посольства Китайской Народной Республики в Республике Казахстан было зарегистрировано уголовное дело в отношении неустановленных лиц. Основанием для возбуждения уголовного дела стала кража товароматериальных ценностей, совершенная в поезде «Китайско – Европейский экспресс» на территории станции Достык [12].

Здесь необходимо отметить, что факт хищения был обнаружен по прибытию груза в адрес грузополучателем, то есть в Польше. Тем самым указанные контейнеры проследовали по территории Республики и транзитным государствам СНГ. Из материалов следует, что кража из контейнеров была совершена путем размыкания и снятия ЗПУ. После совершения хищения преступники навешивали ЗПУ с той же маркировкой. Учитывая, то, что данный способ часто применяется преступниками следует рассмотреть его более подробно.

Так как, одним из технологических аспектов в обеспечении сохранности грузов является запираение и пломбирование железнодорожных вагонов путем использования ЗПУ. В соответствии с Техническими требованиями «ЗПУ предназначены для запираения и пломбирования контейнеров и железнодорожных грузовых вагонов: крытых, цистерн, хопперов, рефрижераторов и др., подлежащих пломбированию в соответствии с Инструкцией перевозок грузов, должны исключать доступ к перевозимому грузу без повреждения ЗПУ и обеспечивать защиту от несанкционированного проникновения к перевозимому грузу через запираемые устройства (двери, загрузочные и разгрузочные люки)» [8].

Изложенное позволяет нам утверждать о необходимости повышенного внимания к использованию ЗПУ в рассматриваемой отрасли хозяйствования.

Заключение. Учитывая вышеизложенное, мы полагаем, что необходимо оказать воздействие на непосредственные детерминанты краж, совершаемых в исследуемой отрасли хозяйствования. Такое обстоятельство обусловлено уязвимостью и незащищенностью некоторых объектов железнодорожной отрасли, недостатки в организационно-технологических процессах, а также упущения в индивидуальной, воспитательно-профилактической деятельности, проводимой среди работников железнодорожной отрасли.

Безусловно, наше мнение не, бесспорно, но оно имеет право на существование, так как направлено на совершенствование действующих нормативных правовых актов.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2022 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>. дата обращения: 15.02.2023 г.
2. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2001 года № 266-III О железнодорожном транспорте // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000266>. дата обращения: 11.11.2022 г.
3. Камеры наблюдения устанавливаются в пассажирских вагонах и отдельных станциях // <https://rail-news.kz/ru/news/12321-kamery-nabliudeniia-ustanavlivaiutsia-v-passazirskix-vagonax-i-otdelnyx-stanciiakh.html>. дата обращения: 26.10.2022 года
4. Сведения ТОО «КТЖ – Грузовые перевозки» ГПМ-МЮ-18-02/ГП/16978 от 17.11.2022. – 2 с.
5. Приказ и.о. Министра транспорта и коммуникаций Республики Казахстан «Об утверждении Правил технической эксплуатации, обслуживания и ремонта железнодорожных путей» от 12 мая 2011 года № 275 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007020>. дата обращения: 27.10.2022 г.
6. Архив СКО транспортной прокуратуры ЕРДР №187846031000054.
7. Архив Риддерского городского суда Карагандинской области ЕРДР №177464031000072.
8. Приказ Министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 2 августа 2019 года № 612. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 2 августа 2019 года № 19188 «Об утверждении Правил перевозок грузов железнодорожным транспортом» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019188>. дата обращения: 01.06.2020 г.
9. ТОО «Военизированная железнодорожная охрана» 1059-III от 11.11.2022 г. – 1 с.
10. Архив Павлодарской транспортной прокуратуры ЕРДР №197842031000007.
11. Архив Павлодарского городского суда ЕРДР №197842031000018.

Сведения об авторах

Абенев Р.Т. - заң ғылымдарының магистрі Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы жедел-іздістіру қызметі кафедрасының оқытушысы.

Баргаринов А.Р. - Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Абенев Р.Т. - магистр юридических наук, преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева.

Баргаринов А.Р. - профессор кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Шырақбека Кабылбаева, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Abenov R. - Master of Law, lecturer of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev.

Bargarinov A. - Professor of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev, Candidate of Law, police Lieutenant Colonel.

Т.К. Акимжанов¹, Ш.М. Максұтхан², А.Г. Шидемов³

¹Университет Туран, Алматы, Қазақстан

²Алматынський гуманітарно-економічний університет, Алматы, Қазақстан

³Алматынська академія МВС Республіки Казахстан ім. М.Есбұлатова, Алматы, Казахстан

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ВОПРОСАХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты правового регулирования вопросов соучастия в уголовном законодательстве Республики Казахстан.

По мнению авторов, именно вопросы соучастия являются основным критерием правильной квалификации деяний на стадиях досудебного и судебного производства, совершаемых организованными преступными группами.

Научная проработка такого важного аспекта организованной преступности как формы соучастия, дают возможность по новому взглянуть на само содержание организованной преступности через призму, закрепленных в уголовном законодательстве форм соучастия: совершение уголовного правонарушения в составе группы без предварительного сговора, совершение уголовного правонарушения в составе группы с предварительным сговором, совершение уголовного правонарушения в составе преступной группы.

Авторами сделан специальный анализ действующего уголовного законодательства на предмет определения всех форм соучастия в совершении уголовного правонарушения в разрезе всех статей Особенной части УК РК, который позволил увидеть издержки и нестыковки, имеющиеся в действующем уголовном законодательстве, которые нуждаются в корректировке и дополнении.

В статье сформулированы основные научные гипотезы рассматриваемой проблемы, а также сделаны конкретные теоретические выводы и рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан в вопросах противодействия организованной преступности с учетом совершаемых форм соучастия в уголовном правонарушении.

Предложенные авторами нововведения в организацию борьбы с организованной преступностью в Казахстане, будут способствовать повышению эффективности противодействия организованной преступности.

Ключевые слова: соучастие в уголовном правонарушении, формы соучастия, организованная преступность, группа без предварительного сговора, группы с предварительным сговором, преступная группа.

Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету мәселелерінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын дамытудың эволюциясы

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына қатысу мәселелерін құқықтық реттеудің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған.

Авторлардың пікірінше, бұл ұйымдасқан қылмыстық топтар жасаған сотқа дейінгі және сот ісін жүргізу кезеңдеріндегі әрекеттерді дұрыс саралаудың негізгі критерийі болып табылатын қатысу мәселелері.

Ұйымдасқан қылмыстың осындай маңызды аспектісін қатыстылық нысаны ретінде ғылыми пысықтау, қылмыстық заңнамада бекітілген қатыстылық нысандары арқылы ұйымдасқан қылмыстың мазмұнына жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді: алдын ала сөз байласпай топ құрамында қылмыстық құқық бұзушылық жасау, алдын ала сөз байласып топ құрамында қылмыстық құқық бұзушылық жасау, қылмыстық топ құрамында қылмыстық құқық бұзушылық жасау.

Мақала авторларының пікірінше, ұйымдасқан қылмысты Қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысу нысандарының объективі арқылы қарау ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті құқықтық реттеу мәселелеріне қазіргі заманғы құқық қолдану қызметі үшін қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізуге мүмкіндік береді.

Ұйымдасқан қылмыс қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысудың ерекше нысаны болып табылады деген тезисті бекіту қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысудың нысанына байланысты ұйымдасқан қылмыстық топтарға қатысушылардың жауапкершілігін күшейтуге мүмкіндік береді. Авторлар ҚР ҚК Ерекше бөлігінің барлық баптары бөлінісінде қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысудың барлық нысандарын айқындау тұрғысынан қолданыстағы қылмыстық заңнамаға арнайы талдау жасады, бұл қолданыстағы қылмыстық заңнамада бар түзетуді және толықтыруды қажет ететін шығындар мен сәйкессіздіктерді көруге мүмкіндік берді. Мақалада қарастырылып отырған мәселенің негізгі ғылыми гипотезалары тұжырымдалған, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысудың жасалатын нысандарын ескере отырып, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерінде Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру бойынша нақты теориялық тұжырымдар мен ұсынымдар жасалған. Қазақстанда ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті

ұйымдастыруға авторлар ұсынған инновациялар ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылыққа қатыстылық, қатыстылық нысандары, ұйымдасқан қылмыс, алдын ала сөз байласпайтын топ, алдын ала сөз байласатын топтар, қылмыстық топ.

The evolution of the development of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in matters of ensuring the fight against organized crime

The article examines the theoretical and practical aspects of the legal regulation of complicity in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.

According to the authors, it is the issues of complicity that are the main criterion for the correct qualification of acts at the stages of pre-trial and judicial proceedings committed by organized criminal groups.

The scientific study of such an important aspect of organized crime as forms of complicity provides an opportunity to take a fresh look at the very content of organized crime through the prism of forms of complicity enshrined in criminal legislation: committing a criminal offense as part of a group without prior collusion, committing a criminal offense as part of a group with prior collusion, committing a criminal offense as part of a criminal group.

The statement of the thesis that organized crime is a special form of complicity in the commission of a criminal offense will make it possible to strengthen the responsibility of participants in organized criminal groups, depending on the form of complicity in a criminal offense. The authors made a special analysis of the current criminal legislation in order to determine all forms of complicity in the commission of a criminal offense in the context of all articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which allowed us to see the costs and inconsistencies existing in the current criminal legislation, which need to be adjusted and supplemented. The authors analyzed the evolutionary development of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of countering organized crime within the framework of the Research Activity Plan of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov for 2024 (Topic "Problems of countering organized crime in modern conditions". (search topic). The article formulates the main scientific hypotheses of the problem under consideration, as well as makes specific theoretical conclusions and recommendations for improving the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in combating organized crime, taking into account the committed forms of complicity in a criminal offense. The innovations proposed by the authors in the organization of the fight against organized crime in Kazakhstan will contribute to improving the effectiveness of countering organized crime.

Keywords: complicity in a criminal offense, forms of complicity, organized crime, group without prior collusion, groups with prior collusion, criminal group.

Введение. Очередным этапом в развитии советского уголовного законодательства явилось принятие Верховным Советом СССР 25 декабря 1958 года Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик [1, с. 6]. Согласно ст.17 Основ, соучастием признавалось «умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении преступления». Помимо этого, Основы ввели новую фигуру среди соучастников – организатора, дав соответствующие определения, а также признали пособничеством лишь заранее обещанное укрывательство. Законодательно был окончательно закреплен принцип ответственности соучастников – учет характера и степени их участия в совершении преступления.

Принятие Основ 1958 года предопределило принятие в каждой союзной республике, в том числе и Казахстане, своего уголовного кодекса. 22 июля 1959 года Верховным Советом Казахской Советской Социалистической Республики принимается Закон [3] «Об утверждении Уголовного кодекса Казахской ССР», утвердивший новый Уголовный кодекс, который вступил в силу с 1 января 1960 года.

В дальнейшем УК неоднократно изменялся и дополнялся, исходя из уголовной политики Советского государства, а также из меняющихся социально-экономических и политических реалий.

Так, Указом ПВС Казахской ССР от 21 июля 1961 года [4] была установлена уголовная ответственность за действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений (в том числе групповые); был выделен и решен вопрос о наказуемости недонесения и укрывательства государственных преступлений. Указом ПВС КазССР от 14 октября 1966 года [5] была введена статья 170-3, предусматривающая ответственность за организацию или активное участие в групповых действиях, нарушающих общественный порядок.

Следует отметить, что в УК Казахской ССР присутствовало несколько статей, предусматривающих уголовную ответственность за организацию преступных образований и участие в них: ст.58 (организационная деятельность, направленная к совершению особо опасных государственных преступлений, а равно участие в антисоветской организации), банд (ст.63), преступных группировок в ИТУ (ст.66-1), массовых беспорядков (ст.65), азартных игр (ст.201),

притонов (ст.225-1), причем все они вводились гораздо позже принятия УК. [3]

Законом РК от 16 июля 1997 года были введены статьи 27 (понятие соучастия в преступлении), 28 (виды соучастников преступления), 29 (ответственность соучастников преступлений), 30 (эксцесс соучастника преступления), 31 (формы соучастников преступлений), которые на законодательном уровне закрепили все вопросы, связанные с соучастием.

Было уточнено само понятие соучастия, расширены рамки и классифицированы исполнительство и соисполнительство, в завершённом виде представлена система форм соучастия, определены правила квалификации соучастия. В УК Казахской ССР 1959 года была всего одна статья № 17 «Соучастие».

В ст.63-2 Уголовного кодекса КазССР 1959 года в целях обеспечения эффективных мер воздействия на организованную преступность Указом Президента Республики Казахстан от 17 марта 1995 года были введены изменения и дополнения, предусматривающие ответственность за организацию или руководство преступной группой либо преступным сообществом, участие в преступном сообществе.

Затем в переходном УК РК 1997 года институт соучастия был регламентирован значительно шире и представлен следующими статьями: 27 (понятие соучастия в преступлении), 28 (виды соучастников преступления), 29 (ответственность соучастников преступлений), 30 (эксцесс соучастника преступления), 31 (формы соучастия в преступлении).

По нашему мнению, этот прогресс законодателя в правовой регламентации института соучастия связан с предпринятой попыткой законодателя разрешить сложившиеся проблемы в первые годы суверенного развития Республики Казахстан в правоприменительной практике и регламентировать деяния, совершаемые организованными преступными группами.

УК Республики Казахстан 1997 года, поскольку являлся первым УК РК суверенного Казахстана, предпринял попытку сконструировать систему групповых форм преступления. Она объединила группу без предварительного сговора, группу лиц с предварительным сговором, организованную группу и преступное сообщество. Для состава преступления их роль различна. Так, первые три вида выполняют функцию элемента состава обязательного, а также квалифицирующего. Организация, руководство или участие в преступном сообществе наказываются как самостоятельное преступление в случаях, указанных в Особенной части УК. Наконец, принятие нового действующего УК РК 2014 года, практически полностью завершило правовую регламентацию организованных форм участия в совершении уголовных правонарушений.

Так, согласно действующему уголовному законодательству Республики Казахстан (ст. 31 УК РК «Уголовная ответственность за уголовные правонарушения, совершенные группой») [6, с. 36] выделены следующие формы соучастия, которые существенно отличаются от ранее действовавшего УК РК 1997 года:

1) Уголовное правонарушение признается совершенным группой лиц, если в его совершении совместно участвовали два или более исполнителей без предварительного сговора.

2) Уголовное правонарушение признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения.

3) Преступление признается совершенным преступной группой, если оно совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием.

Кроме этого, в УК РК 2014 года в статье 3 УК дано в п.п.7) понятие банды «банда - организованная группа, преследующая цель нападения на граждан или организации с применением или угрозой применения оружия либо предметов, используемых в качестве оружия»; [6, с. 21] в п.п. 18) дано понятие незаконного военизированного формирования «незаконное военизированное формирование - не предусмотренное законодательством Республики Казахстан формирование (объединение, отряд, дружина или иная группа, состоящая из трех и более человек), имеющее организационную структуру военизированного типа, обладающее единоначалием, боеспособностью, жесткой дисциплиной» [6, с. 22]; в п.п. 23) дано понятие преступного сообщества «преступное сообщество - объединение двух или более преступных организаций, вступивших в сговор для совместного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений, а равно создания условий для самостоятельного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений любой из этих преступных организаций» [6, с. 23]; в п.п.24) дано понятие преступной группы «преступная

группа - организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование»[6, с. 24]; в п.п.25 дано понятие преступная организация «преступная организация - организованная группа, участники которой распределены по организационно, функционально и (или) территориально обособленным группам (структурным подразделениям)»[6, с. 25]; в п.п. 31) дано понятие террористической группы «террористическая группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких террористических преступлений» [6, с. 25]; в п.п. 33) дано понятие транснационального преступного сообщества «транснациональное преступное сообщество - объединение двух или более транснациональных преступных организаций»[6,с.25]; в п.п. 34 дано понятие транснациональной организации «транснациональная преступная организация - преступная организация, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух или более государств либо одного государства, при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства », транснациональной организованной группы, транснациональной преступной организации и транснационального преступного сообщества[6, с. 25], а также предусмотрена уголовная ответственность в статьях 262, 263, 264 и 265, 267, 268 УК РК за их создание, руководство и участие в них. [6, с. 154-156]

В ст. 266 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за финансирование деятельности преступной группы, а равно хранение, распределение имущества, разработка каналов финансирования [6, с. 155].

Методы. Методологическую и методическую основу исследования составляют положения юридической науки о сущности организованной преступности как особой формы соучастия в уголовном правонарушении.

Рассмотрение организованной преступности через призму института соучастия в уголовном правонарушении дает возможность повышения эффективности правоприменительного процесса и индивидуализации наказания каждого участника организованной преступной группы.

Авторы исследования руководствовались объективным методом познания института соучастия в уголовном правонарушении, в рассмотрении каждой закрепленной в уголовном законе формы соучастия : совершение уголовного правонарушения в составе группы без предварительного сговора (простое соучастие); со совершение уголовного правонарушения в составе группы с предварительным сговором (сложное соучастие); совершение уголовного правонарушения в составе преступной группы (особая, наиболее сложная форма соучастия).

Обоснованность сформулированных в статье теоретических положений и выводов, рекомендаций по вопросам института соучастия в уголовном правонарушении опирается на определенную научную, законодательную и эмпирическую базу других научных исследователей.

В ходе написания статьи авторы опирались на общепринятые фундаментальные положения общей теории права, труды по конституционному, уголовному, уголовно-исполнительному праву, криминологии ученых Республики Казахстан и стран ближнего и дальнего зарубежья.

Основная часть. Заметный вклад в изучение теоретических проблем соучастия в совершении уголовного правонарушения внесли такие авторы, как Ю.М. Антонян, Т.К.Акимжанов, Е.О.Алауханов, К.Ж. Балтабаев, И.Ш.Борчашвили, О.В.Вербовая, А.Н. Волобуев, В.Г. Гриб, П.И.Гришаев, Е.А. Гуров, А.И. Долгова, В.С.Комиссаров, В.Н Кудрявцев, Ю.Г. Козлов, В.В. Лунеев, Г.С. Мауленов, В.С., Овчинский, Н.А., С.М.Рахметов, А.Н.Трайнин, Г.Ф. Хохряков и др.

Результаты исследований названных ученых заложили научную основу для понимания феномена организованной преступности как особой формы соучастия в совершении уголовного правонарушения.

К настоящему моменту уголовно-правовой и криминологической наукой накоплен определенный статистический и фактический материал, касающийся совершения уголовных правонарушений в соучастии, причем во всех ее формах, который, несомненно, должен учитываться при изучении организованной преступности с точки зрения социологии и криминологии.

Однако, несмотря на правовую регламентацию всех форм соучастия в уголовном правонарушении, данная проблема в полном объеме остается не разрешенной, так как имеют место в правоприменительной практике ошибки при квалификации участников групп, совершивших уголовное правонарушение с предварительным сговором и в составе преступной группе.

Главная причина такого положения дел заключается в том, что ряд признаков соучастия как устойчивость, сплоченность, количественный признак не нашли своего законодательного закрепления.

Следует отметить, что в Уголовном кодексе РК принятом 3 июля 2014 года и вступившего в законную силу 1 января 2015 года, был кардинально пересмотрен подход к определению так называемых организованных (сложных) форм соучастия. Точнее, существенно изменилась форма их определения, а содержательная сторона (сущность) претерпела незначительные корректировки.

Если по ранее действовавшему законодательству организованных (сложных) форм соучастия было четыре (организованная группа, преступное сообщество (преступная организация), транснациональная организованная группа, транснациональное преступное сообщество (транснациональная преступная организация), то по УК РК 2014 г. организованная (особая или наиболее сложная) форма соучастия одна – это преступная группа.

При этом ранее известные уголовному законодательству организованные (сложные) формы соучастия, перечисленные выше, вошли в качестве отдельных видов в структуру общей, единой формы соучастия под названием «преступная группа». Необходимо отметить и то, что некоторые из видов преступной группы (ранее самостоятельных форм соучастия) претерпели определенные изменения (например, понятие преступного сообщества и преступной организации).

В качестве самостоятельных видов преступной группы выделены банда, террористическая группа, экстремистская группа, незаконное военизированное формирование (ранее, данные понятия охватывались такими формами соучастия как организованная группа и преступное сообщество (преступная организация).

В УК РК 2014 года предпринята попытка законодательного закрепления отдельных положений и признаков организованной преступности.

Так, в статье 3 УК РК даны понятия банды (п.7), координация преступных действий (п.22), преступное сообщество (п.23), преступная группа (п.23), преступная организация (п.25), организованная группа (п.36).

Также, в УК РК выделены три формы соучастия в уголовном правонарушении:

- первая форма соучастия – простая (статья 31 ч.1 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения группой лиц в составе двух или более лиц без предварительного сговора;

- вторая форма соучастия – сложная (статья 31 ч.2 УК РК), то есть уголовное правонарушение совершается группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения;

- третья форма соучастия – особая, наиболее сложная (статья 31 ч.3 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения, точнее преступления, осуществляется преступной группой, в которую, согласно статье 31 п.3 УК РК объединены следующие формы преступной деятельности: организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда или незаконное военизированное формирование.

Несмотря на проведенную реформу уголовного законодательства в части рассмотрения вопросов соучастия, данная проблема остается неразрешенной в полном объеме.

Отсутствие в уголовном законодательстве четких критериев для определения преступной группы (устойчивость, сплоченность, временной признак функционирования и т.д.), отличающей ее от группы по предварительному сговору приводит к свободному толкованию и приводит к судебным ошибкам.

Поэтому законодателю следует особое внимание уделить таким признакам организованной группы как устойчивость и сплоченность, которые нуждаются, по нашему мнению, в правовой регламентации в первую очередь, чтобы было установлено четкое разделение между формами соучастия как совершение уголовного правонарушения по предварительному сговору (статья 31 ч.2 УК РК) и преступной группой (статья 31 ч.3 УК РК).

Можно было бы в ст. 3 УК РК закрепить понятия устойчивость, сплоченность, длительность функционирования преступной группы.

В русском языке «устойчивость» означает неподверженность колебаниям, постоянство, стойкость, твердость [7, с. 730]. Авторы учебника по Уголовному праву Казахстана (Общая часть) под устойчивостью как признаком третьей формы соучастия (совершение преступления преступной группой) понимают нахождение в группе не случайных людей, а тех, кто намерен совместно с другими совершить одно или несколько преступлений, каждому из них участники этой группы доверяют, состав группы стабилен, имеется лидер, которому подчиняются участники группы [8, с. 125].

«Сплоченный» в русском языке означает дружный, единомышленный, организованный [7, с.657], и свидетельствует о более тесной форме общения людей.

Так, по мнению авторского коллектива Комментария к Уголовному кодексу Республики Казахстан, сплоченность обеспечивается наличием налаженной цепи иерархической связи между структурными преступными подразделениями, тщательной конспирацией, скрупулезным планированием преступлений, наличием коррупционных связей, системы защиты и охраны и т.д. [9, с.93].

Авторы учебника по Уголовному праву Казахстана (Общая часть) считают, что сплоченность группы означает не только стабильность ее состава, наличие руководителя (руководителей), которому подчиняются все другие соучастники, но и взаимную поддержку друг друга, взаимозаменяемость, взаимовыручку. Сплоченность означает высокую степень организованности, соблюдения правил поведения, установленных в преступной организации [8, с.126].

Более того, по мнению казахстанских ученых, создание организованной преступной группы предполагает поиск и вербовку членов этой группы, которая отличается устойчивостью связей между участниками этой группы, разработку планов преступной деятельности. Организованная группа создается для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений. Общественно опасные действия по созданию группы предполагают определение задач, конкретизацию целей этого преступного формирования, обеспечения оружием, боеприпасами и другими необходимыми орудиями и средствами совершения уголовных правонарушений [10, с.34-35].

Достаточно подробное описание отличия группы лиц по предварительному сговору от организованной группы как одному из видов преступной группы сделано доктором юридических наук, профессором И.Ш. Борчашвили в Комментариях к Общей части УК РК:

«1) Группа лиц по предварительному сговору отличается от организованных форм уголовно-противоправной деятельности меньшей степенью организованности и сплоченности.

2) Организованная группа – устойчивая группа двух или более лиц, заранее объединившихся с целью совершения одного или нескольких уголовных правонарушений (п.36 статья 3 УК РК). В законодательном определении организованной группы выделены три признака:

- численный состав группы не менее двух лиц (т.е. двух или более);
- устойчивость состава данной группы;
- предварительное и целенаправленное объединение (создание) данной группы для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений.

3) Об организованности и устойчивости организованной группы могут свидетельствовать, в частности, такие признаки, как стабильность ее состава и организационных структур, сплоченность ее членов, подчинение групповой дисциплине и указаниям организатора и руководителя, постоянство форм и методов уголовно-противоправной деятельности, планирование и тщательная подготовка преступления, распределение ролей между соучастниками, разработка преступного плана, обеспечение заранее мер по сокрытию преступления и сбыта имущества, добытого в результате уголовно-противоправной деятельности, длительность существования такого формирования и т.д.

4) В случае, если организованная группа создана для совершения одного преступления (как правило, тяжкого или особо тяжкого), признак устойчивости ее участников устанавливается сложнее. На устойчивость состава группы в данном случае указывает факт распределения ролей между участниками, наличие связи и взаимодействия между участниками на стадии приготовления к преступлению» [11, с. 214-216].

По мнению ученых Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова, признаками собственно только сплоченности являются: «круговая порука», выражающаяся в совместном совершении участниками группы преступления ранее, отбывании участниками прежде наказания в одном и том же месте лишения свободы, взаимной осведомленности участников о компрометирующих друг друга материалах; использование для поддержания дисциплины в группе насилия, угроз, жесткости и т.п.; конспирация, заключающаяся в использовании условных наименований и сигналов, уголовного жаргона, шифров, паролей; общая касса («общак»), представляющая собой находящиеся в распоряжении группы денежные средства и иные ценности, добытые в результате преступной и иной незаконной деятельности, и т.д.; наличие специальных технических средств, т.е. различных подслушивающих и антиподслушивающих устройств, охранной сигнализации транспорта и т.д., которыми оснащены организованные группы [12, с. 14].

Как видим, указанные признаки вполне достаточны для отличия второй сложной формы соучастия (по предварительному сговору) от третьей особой, наиболее сложной формы соучастия (преступная группа), однако, на практике не редко наше правоприменительные органы испытывает при квалификации определенные трудности, при этом допуская ошибки как на стадии досудебного, так и судебного производства.

Так, в п.11 указанного Нормативного постановления Верховного Суда РК указано, что факт совершения группой лиц по предварительному сговору ряда преступлений в течение определенного времени путем согласованных действий, постоянных форм и методов преступной деятельности не является основанием для признания наличия преступной группы [13, с.86].

Далее, в п.11 данного Нормативного постановления указаны четкие отличия между преступной группой и группы лиц по предварительному сговору: преступная группа отличается от группы по предварительному сговору более высокой организованностью и устойчивостью. Ее признаками, в частности, могут являться:

- наличие руководителя (руководителей) и подчиненность ему других членов;
- осознание другими участниками своего членства в ней;
- наличие определенной иерархии;
- наличие общих материальных финансовых средств;
- соблюдение установленных в преступной группе правил (дисциплины) и т.п. [13, с. 86-87].

Более того, в п.11 Нормативного постановления Верховного Суда РК дано достаточно жесткое предписание судам, что признаки преступной группы, в соответствии с требованиями статьи 113 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, подлежат доказыванию наряду с другими признаками состава преступления [13, с. 87].

А, как известно, отсутствия хотя бы даже одного элемента состава преступления говорит об отсутствии самого преступления [14, с. 275]. Поэтому, при отсутствии указанных признаков преступной группы, перечисленных в цитируемом Нормативном постановлении Верховного Суда РК, нельзя говорить о наличии данной формы соучастия.

Безусловным достоинством УК РК является разработка правил квалификации членов организованной преступной группы как соучастников [15, с. 45].

Так, ответственность за факт создания организованной группы или преступного сообщества, а также за руководство ими наступает в случаях, предусмотренных соответствующими статьями Особенной части (ч.1, 2, 3, 4, 5 ст.31). При этом субъект отвечает еще и за все совершенные организованной преступной группой или преступным сообществом преступления, если они охватывались его умыслом. Другие участники организованной группы или преступного сообщества несут уголовную ответственность за участие в них в случаях, предусмотренных соответствующими статьями Особенности части УК, а также за преступления, в подготовке или совершении которых они участвовали.

Причем совершение преступления группой лиц, группой лиц по предварительному сговору или преступной группой влечет более строгое наказание на основании и в пределах, предусмотренных Уголовным кодексом РК, так как является обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность и наказание (п. 3) ч.1 ст.54 УК).

В Особенной части УК РК в качестве квалифицирующего признака конкретных составов преступлений предусмотрено их совершение группой лиц 31, группой лиц по предварительному сговору 113, преступной группой 103 статей Особенной части.

Указанные статьи Особенной части УК РК, где наряду с другими признаками речь идет о соучастии как квалифицирующем признаке, можно условно разделить на несколько групп.

Первая. Статья, где речь идет только о простом соучастии, то есть группе (в совершении преступления участвовали два или более исполнителей без предварительного сговора). К указанной группе относится 31 состав.

Вторая группа статей, где среди квалифицирующих признаков предусмотрено совершение преступлений только группой лиц по предварительному сговору, то есть участвующие лица, заранее договорились о совместном совершении преступлений. Данную группу составляют 113 статей.

Третья группа включает статьи, где среди прочих квалифицирующих признаков предусмотрено совершение преступлений преступной группой. Данную группу составляют 103 состава.

Имеет место в статьях Особенной части УК РК, когда среди квалифицирующих признаков одновременно предусмотрено совершение преступления преступлений группой лиц без предварительного сговора и группой лиц, по предварительному сговору - 27 раз.

И лишь встречаются два состава (ч.3, п.) 2) ст. 412-1 (Провокация преступления) и ч.4 ст. 419 (Заведомо ложный донос)УК РК), в которых квалифицирующий признак предусматривает ответственность за деяние, совершенное в интересах преступной группы.

Приведенный анализ статей, где одним из квалифицирующих признаков является соучастие, показывает, что законодатель отдает предпочтение такой форме соучастия в преступлении как совершение преступления группой лиц, по предварительному сговору (113) и преступной группе (103).

Ст. 315.

Необходимость внесения поправок в УК РК, касающихся вопросов соучастия вызвана тем, что в настоящее время отсутствует единый подход к стратегии борьбы с опасными видами групповой преступной деятельности, и это оказывает негативное влияние на результаты судебно-следственной практики, которые создают неблагоприятные социальные последствия в обществе.

Заключение. С учетом проведенного исследования можно сделать следующие выводы.

Первое. Законодательство Республики Казахстан не в полной мере обеспечивает регулирование вопросов квалификации применительно к институту соучастия в целом и организованной преступности как наиболее общественно опасной формы соучастия в частности.

Второе. Законодательно нечетко сформулированы границы между такими формами соучастия в преступлении, как группа по предварительному сговору и преступная группа. В результате многие статьи УК РК «не работают» и трудно определить границы организованной преступности.

Третье. В УК РК не показано, что организованная преступность является наиболее общественно опасной формой соучастия в преступлении. Следовало бы квалифицирующий признак соучастия рассматривать более дифференцированно применительно к каждому составу преступлений.

Четвертое. В законе должны найти отражение такие признаки организованной преступности применительно ко всем формам соучастия, как устойчивость, сплоченность, количественный признак и время существования преступной группы.

Такой подход позволит безошибочно решать вопросы квалификации преступлений, совершаемых группами лиц.

Список использованных источников

1. Кудрявцев В.Н., Пионтковский А.Н., Строгович М.С. Седьмой Международный Конгресс по уголовному праву в Афинах // Советское государство и право. – 1958. - № 4. - С.148-152.
2. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. - № 6. - С.6.
3. Уголовный кодекс Казахской ССР (Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 сентября 1986 года).- Алма-Ата: Казахстан, 1987.-266 с.
4. Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР. – 1961. - № 37.
5. Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР. – 1966. - № 43.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2024. – 280 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М., 1986. - С.730
8. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для вузов / Под ред.Рогова И.И., Рахметова С.М. - Алматы, 1998. - С.125
9. Комментарий к Уголовному кодексу РК / Отв.ред. Борчашвили И.Ш.; Рахимжанова Т.К. - Караганда, 1999. - С.93.
10. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2т. (главы 11-18). Учебник для вузов /Отв. Ред. И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев, А.И.Коробеев.- Алматы: Жеті Жарғы, 2017, с. 34-35.
11. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1)/Под общ. Ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции 1 класса Даулбаева А.К.- Алматы: Жеті жарғы, 2015 , с.214-216.
12. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за организацию преступного сообщества // Законность. – 1997. - № 2. - С.14.
13. Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. - Алматы: ТОО«Издательство «Норма-К», 2021, с.86.
14. Kyriakos S. Neanidis, Maria Paola Rana, Keith Blackburn Empirical analysis of organized crime, corruption and economic growth // Annals of Finance. – 2019. volume №13. 273-298 p.
15. Кыясов А.А. // Ұйымдасқан қылмыстылықпен күресте жедел іздестіру тактикасының маңыздылығы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – Алматы. ОНИИРИП. 2 (59) 2019. - 45-50 с.

Сведения об авторах

Акимжанов Т.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор, "Тұран" университетінің ФЗИ директоры, ҚР ІІМ еңбек сіңірген қызметкері, ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері, отставкадағы әділет полковнигі.

Мақсұтан Ш.М. - заң ғылымдарының магистрі, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің аға оқытушысы.

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығының бөлімше бастығы философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Акимжанов Т.К. – доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета «Туран», заслуженный работник МВД РК, почетный работник образования РК, полковник юстиции в отставке.

Максутхан Ш.М. - магистр юридических наук, старший преподаватель Алматинского гуманитарно-экономического университета.

Шидемов А.Г. – начальник отделения Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD) подполковник полиции.

Akimzhanov T.K. – Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law of Turan University, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan, retired Colonel of Justice.

Maksutkhan Sh.M. - Master of Law, Senior Lecturer at Almaty University of Humanities and Economics.

Shidemov A.G. - Head of the Department of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD) Police Major.

Н.Д. Тлешалиев¹, А.Н. Цой¹, А.Т. Муксинова²
¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан
²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІК ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Мақала «AP23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестік түсінігі, қылмыстық-атқару жүйесіндегі өндірістік құрылымдар жұмысының тиімділігін арттыру тәсілдерінің бірі ретінде мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің субъективті-маңызды сипаттамалары мен қағидаттары қарастырылады.

Ғылыми мақала пәнаралық зерттеу тақырыбының өзектілігі пенитенциарлық жүйенің өндірістік қызметінде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың оң тәжірибесін зерделеу және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің сотталғандарды жұмысқа орналастыру және оларды өңірлердің экономикасына енгізу қажеттілігіндегі негізгі мәселелерін шешу, сондай-ақ бұрынғы сотталғандарды қоғамға одан әрі әлеуметтік бейімдеуде жеке бизнестің мүмкіндіктерін пайдалану қажеттілігімен байланысты болып табылады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жекешелік әріптестік, мемлекеттік әріптес, жазаны орындайтын органдар, жазаны өтеу режимі, қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі, пробация, сотталған адамды түзеу, тергеу изоляторларының оқшауланған учаскелері.

Понятие государственно-частного партнерства и пути осуществления в уголовно-исполнительной системе

Статья представлена в рамках конкурса на грантового финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы (МНВО РК) «ИРН: AP23485634 Современная трансформация казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнерства».

В статье рассматриваются понятие государственно-частного партнерства, субъективно-значимые характеристики и принципы государственно-частного партнерства как одного из способов повышения эффективности работы производственных структур в уголовно-исполнительной системе.

Актуальность темы междисциплинарного исследования научной статьи обусловлена необходимостью изучения положительного опыта развития государственно-частного партнерства в производственной деятельности пенитенциарной системы и решения основных проблем учреждений уголовно-исполнительной системы в необходимости трудоустройства осужденных и их внедрения в экономику регионов, а также использования возможностей частного бизнеса в дальнейшей социальной адаптации бывших осужденных к обществу.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, государственный партнер, органы, исполняющие наказания, режим отбывания наказания, уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, пробация, исправление осужденного, изолированные участки следственных изоляторов.

The concept of public-private partnership and ways of implementation in the penal enforcement system

The article is presented within the framework of the competition for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2024-2026 (EOM RK) «IRN: AP23485634 Modern transformation of Kazakhstan's penitentiary system through the mechanism of public-private partnership».

The article discusses the concept of public-private partnership, subjectively significant characteristics and principles of public-private partnership as one of the ways to improve the efficiency of production structures in the penal system.

The relevance of the topic of the interdisciplinary research of the scientific article is due to the need to study the positive experience of the development of public-private partnership in the production activities of the penitentiary system and to solve the main problems of institutions of the penitentiary system in the need for employment of convicts and their introduction into the economy of the regions, as well as the use of private business opportunities in the further social adaptation of former convicts to society.

Keywords: public-private partnership, public partner, bodies executing punishments, the regime of serving punishment, the penal enforcement (penitentiary) system, probation, correction of the convicted person, isolated areas of pre-trial detention centers.

Кіріспе. Инфрақұрылым жағдайының әлеуметтік маңыздылығын назарға ала отырып, мемлекеттердің басым бөлігі бюджет қаражатының нәтижесі есебінен инфрақұрылым нысандарын қалыптастырады және жетілдіреді. Бірінші кезекте мемлекет мыналарды қаржыландырады: жолдарды салу, коммуналдық инфрақұрылым объектілерін құру, әлеуметтік инфрақұрылымды құру және жаңғырту және т.б. бұл ретте инфрақұрылымдық инвестицияларға сұранысты толық қанағаттандыру үшін тәжірибе көрсеткендей, тек мемлекеттік ресурстар аз.

Әлемнің көптеген елдері, олардың экономикаларының даму деңгейіне қарамастан, бюджеттен тыс қаражат пен жеке инвесторларды тарта отырып, инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруға ұмтылады, бұл бюджетке түсетін жүктемені айтарлықтай азайтады және инфрақұрылымдық объектілерді пайдаланудың сапасы мен тиімділігін арттырады. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) инфрақұрылымдық жобаларға жеке инвестицияларды тартудың ең танымал құралдарының бірі болып саналады. Бұл ретте МЖӘ форматында инфрақұрылымдық жобаны іске асырудың ұтымдылығы кез келген белгілі бір жағдайға қатысты бағаланады. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік елдегі инфрақұрылымды дамытудың барлық проблемаларын шешу үшін "панацея" болып табылмайды, алайда МЖӘ тетіктері кейбір жағдайларда мемлекеттік шығындардың тиімділігін едәуір арттыра алады.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-логикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды.

1) Тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формалды-логикалық әдіс – қылмыстық атқару заңнамасының мақсаттары, даму жоладырын жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан-жақты, тереңрек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. және басқа да құқықтық-нормативтік актілері қамтылды.

Негізгі бөлім. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік – мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптес арасындағы Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Заңда айқындалған белгілерге сәйкес келетін ынтымақтастық нысаны болып табылады [1].

Жекеше әріптес – мемлекеттік заңды тұлғаларды, сондай-ақ жарғылық капиталға қатысу үлестерінің немесе дауыс беретін акцияларының елу және одан көп пайызы тікелей немесе жанама түрде мемлекетке тиесілі жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді және акционерлік қоғамдарды қоспағанда, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасқан дара кәсіпкер, жай серіктестік, консорциум немесе заңды тұлға [1].

Мемлекеттік әріптес – Қазақстан Республикасы, оның атынан әрекет ететін, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасқан мемлекеттік органдар, мемлекеттік мекемелер, мемлекеттік кәсіпорындар және жарғылық капиталға қатысу үлестерінің немесе дауыс беретін акцияларының елу және одан көп пайызы мемлекетке тікелей немесе жанама түрде тиесілі жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, акционерлік қоғамдар [1].

Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің негізгі міндеттері:

1) Қазақстан Республикасының орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптестің тиімді өзара іс-қимылы үшін жағдайлар жасау;

2) инфрақұрылымды және халықтың тіршілігін қамтамасыз ету жүйелерін дамыту үшін мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптестің ресурстарын біріктіру арқылы мемлекет экономикасына инвестициялар тарту;

3) халықтың, сондай-ақ өзге де мүдделі тұлғалардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тауарлардың, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі деңгейін және сапасын арттыру;

4) Қазақстан Республикасындағы жалпы инновациялық белсенділікті арттыру, оның ішінде жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамытуға жәрдемдесу болып табылады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам" атты Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет пен жекеменшік серіктестігінің жаңа үлгісіне көшу керек деп атап өтті.

Оның сөзінше, қазір көптеген жоба кейбір кәсіпкерлер мен шенеуніктердің майшелпегіне айналды. Келісім-шарттар ашық және конкурстық негізде жасалуға тиіс. Осы мақсатта тиісті заң қабылдау қажет деп атап өтті [2].

Концессиялар туралы Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі N 167 Заңына сәйкес, концессионер – концессия шартын жасасқан, оның ішінде өз қызметін бірлескен қызмет (жай серіктестік) туралы шарт негізінде жүзеге асыратын, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлға және (немесе) мемлекеттік мекемелерді және дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан көп пайызы мемлекетке тікелей немесе жанама түрде тиесілі (концессиялық жобаларды қаржыландыру жөніндегі ұйымдардан басқа) болатын квазимемлекеттік сектор субъектілерін қоспағанда, заңды тұлға болып табылады [3].

Концессия – концессия объектілерін құруға (реконструкциялауға) және пайдалануға бағытталған, концессионердің қаражаты есебінен немесе концеденттің қоса қаржыландыруы шарттарымен жүзеге асырылатын қызметі [3].

«Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының мәліметіне сәйкес, 2023 жылғы 10 қаңтардағы жағдай бойынша облыста іске асырудың әртүрлі кезеңдерінде 34 МЖӘ жобасы бар, оның ішінде:

22 жоба бойынша келісім шарттар жасалды. Шарттар бойынша жергілікті бюджеттен төленген мемлекеттік міндеттемелердің жалпы сомасы 3,5 млрд. Теңге [4].

- Денсаулық сақтау саласында 5 жоба. Келісім шарттар мерзімі 2018-2024 жылдар аралығын қамтиды (МРТ, КТ, ангиографиялық қондырғылар лизингке алу, БҚО Шыңғырлау ауданының Лубенка ауылында ауысымына 35 келуші қабылдайтын дәрігерлік амбулатория құрылысы және пайдалану, ШЖҚ "Облыстық клиникалық ауруханасы" МКК асханасын жалға алып күрделі жөндеу өткізу және технологиялық жабдықтарды ауыстыру). Мемлекеттік міндеттемелер 1,8 млрд. теңгені құрайды [4].

- Жол саласында 2 жоба. Келісім шарттар мерзімі 2018-2022 жылдар аралығын қамтиды (БҚО облыстық маңызы бар Чапаево-Жаңақала-Сайқын автомобиль жолының 0-337 шақырымына сервистік қызмет көрсету, БҚО Бәйтерек ауданында SuncarSmartCity интеллектуалды бейнебақылау жүйесінің 81 басқарылатын және 162 стационарлық бейнекамераларын орнату және сервистік қызмет көрсету). Мемлекеттік міндеттемелер 1,6 млрд. теңгені құрайды [4].

- Ветеринария саласында 1 жоба. Келісім шарттар мерзімі 2021-2025 жылдар аралығын қамтиды (Орал қаласында қаңғыбас жануарларды күтіп-ұстау және зарарсыздандыру бойынша қызметтер). Мемлекеттік міндеттемелер 80 млн. теңгені құрайды.

- Білім саласында 13 жоба. Келісім шарттар мерзімі 2020-2028 жылдар аралығын қамтиды (Орал қаласында орналасқан орта білім беретін 44 мектептердің және Бөрлі ауданы Ақсай қаласында орналасқан орта білім беретін 8 мектептердің асханаларын сенімгерлік басқару, құрал-жабдықтарын ауыстыру және ағымдағы жөндеу жұмыстарынан өткізу, Орал қаласындағы тұрғын үйді балабақша етіп қайта жабдықтау). Бұл жобалар қандай да бір мемлекеттік міндеттемелерді төлемеу арқылы іске асырылуда [4].

- Денсаулық сақтау саласында 1 жоба. Келісім шарт мерзімі 2021-2032 жылдар аралығын қамтиды. (Орал қаласындағы ШЖҚ «Облыстық онкологиялық диспансері» МКК базасында сәулелі терапия орталығының қызметтерін ұсыну). Бұл жоба қандай да бір мемлекеттік міндеттемелерді төлемеу арқылы іске асырылуда [4].

2023 жылы жоспарлау және құжаттаманы әзірлеу кезеңінде 12 жоба бар ("Паллиативтік медициналық көмек орталығын құру" (хоспис); ПАКС жүйесін енгізу; Орал қ. Жеңіс ықшам ауданында мұз сарайын салу және пайдалану; Атоян атындағы стадионды сенімгерлік басқаруға беру; теннис орталығын сенімгерлік басқаруға беру; Бөкей ордасы ауданының Хан-Орда ауылында "Жасқұс" қонақ үйін сенімгерлік басқаруға беру; ағымдағы, күрделі жөндеу жүргізумен және жабдықтарды ауыстырумен 11 қалалық, аудандық мектепке дейінгі ұйымдарды сенімгерлік басқаруға беру; жалпы білім беретін мектептерге қауіпсіздік жүйесін орнату және пайдалану; Орал қ. Және Ақсай қаласында 3 ЖОББМ салу; БҚО әкімдігінің мемлекеттік мекемелеріне такси қызметін ұйымдастыру және қызмет көрсету.) [4].

Әлеуметтік саладағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың 2024 – 2028 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 30 қарашадағы № 1068 қаулысына сәйкес, 2023 жылғы 19 сәуірде өткен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мәселелері жөніндегі кеңейтілген кеңес шеңберінде берілген Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін Әлеуметтік саладағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың 2024 – 2028 жылдарға арналған кешенді жоспары: жоғары білім, денсаулық сақтау, халықты әлеуметтік қорғау, спорт, оқу-ағарту саласындағы 5 бағыт бойынша әзірленді [5].

1-бағыт. Жоғары білім. 2022 – 2023 оқу жылы республика бойынша студенттердің, магистранттар мен докторанттардың жалпы саны 626208 адамды құрады, оның ішінде 2022 – 2023 оқу жылы 182167 адам қабылданды.

Білім алушылар санының жыл сайын ұлғаюымен студенттік жатақханалардағы орын тапшылығы да арта түсуде. Бүгінгі күні жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының (бұдан әрі – ЖЖОКБҰ) 48-не 61435 төсек-орын қажет, оның ішінде 25 мемлекеттік ЖЖОКБҰ 46402 төсек-орын және 23 жеке ЖЖОКБҰ 15033 төсек-орын қажет [5].

ЖЖОКБҰ-дағы жатақханалар саны 101522 төсек-орынға арналған 309 бірлікті құрайды, сондай-ақ студенттерді жатақханалардағы орындармен қамтамасыз ету мәселесін шешу шеңберінде білім беру ұйымдары жатақханалар және хостел иелерімен жалдау шартын жасасқан. Жалға берілетін хостелдерде барлығы 6865 студент тұрады, оның ішінде 5727-і жоғары оқу орындары студенттері және 1138-і колледж студенттері.

2-бағыт. Денсаулық сақтау. Қазақстан Республикасындағы халық саны 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 19765004 адамды құрады, оның ішінде қала тұрғындары – 12208259, ауыл тұрғындары – 7556745 адам.

2022 жылдың 12 айында Қазақстанда 403,5 мың бала дүниеге келді (2021 жылы – 450,7 мың адам), оның ішінде 208 мыңы – ұл бала, 195,5 мыңы – қыз бала. 2022 жылы қайтыс болғандар саны 134,7 мың адамды құрады, халықтың табиғи өсімі 2022 жылғы 12 айда 268,8 мың адамды құрады (2020 жылы – 263 мың адам, 2021 жылы – 267 мың адам) [5].

Туудың ең жоғары деңгейі Маңғыстау облысында (1000 тұрғынға шаққанда 27,75 адам), Түркістан облысында (1000 тұрғынға шаққанда 27,23 адам) және Шымкент қаласында (1000 тұрғынға шаққанда 26,34 адам) байқалды. Өлім-жітімнің ең жоғары деңгейі Солтүстік Қазақстан облысында (1000 тұрғынға шаққанда 11,84 адам), Шығыс Қазақстан облысында (1000 тұрғынға шаққанда 11,71 адам) және Қостанай облысында (1000 тұрғынға шаққанда 10,82 адам) байқалды, бұл осы облыстардағы халықтың жас құрылымына байланысты болды.

2022 жылдың 12 айында 1 жасқа дейін 3215 нәресте қайтыс болды, 1000 туған нәрестеге шаққанда нәресте өлімінің коэффициенті 7,97 нәрестені құрады (2021 жылдың ұқсас кезеңінде – 8,35 нәресте).

Қазақстан Республикасында өлім-жітім себептерінің негізгі сыныптары бойынша өлім-жітімнің стандартталған коэффициенті 2022 жылы 10000 адамға шаққанда 574,72 жағдайды құрады: қан айналымы жүйесі ауруларынан 10000 адамға шаққанда 130,22 жағдай; жүйке жүйесі ауруларынан 10000 адамға шаққанда 103,5 жағдай; ісіктерден 10000 адамға шаққанда 61,0 жағдай; тыныс алу органдарының ауруларынан 10000 адамға шаққанда 55,18 жағдай; ас қорыту органдарының ауруларынан 10000 адамға шаққанда 46,63 жағдай; қант диабетінен 10000 адамға шаққанда 18,01 жағдай; кейбір жұқпалы және паразиттік аурулардан 10000 адамға шаққанда 6,47 жағдай [5].

3-бағыт. Халықты әлеуметтік қорғау. Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің (бұдан әрі – Еңбекмині) деректері бойынша 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар 711,8 мың адам (бұдан әрі – МБА) тұрады, оның ішінде ересектер 607,6 мың адам (еңбекке қабілетті жастағы – 420,1 мың адам; зейнеткерлер – 187,5 мың адам), 0-ден 18 жасқа дейінгі балалар – 104,3 мың адам [5].

2023 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша МБА саны республика бойынша барлығы – 719,3 мың адам, оның ішінде ересектер – 612,4 мың адам, балалар – 106,9 мың адам; қалаларда – 412,9 мың адам, ауылдарда – 306,4 мың адам; ерлер – 401,3 мың адам, әйелдер – 318,0 мың адам.

2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша МБА санының өсімі өткен жылмен салыстырғанда 2,15 %-ды құрады (15,0 мың адамға артқан). 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша МБА санының өсімі өткен жылмен салыстырғанда 0,24 %-ды құрады (1,7 мың адамға артқан). Осылайша, соңғы 3 жылда МБА саны ұдайы өскен [5].

2023 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша МБА арасында еңбекке қабілетті жастағы адамдар саны республика бойынша 422507 адамды (МБА жалпы санының 58,7 %-ы), зейнеткерлік жас – 189883 адамды (МБА-ның жалпы санының 26,4 %-ы) құрайды.

4-бағыт. Спорт. Қазақстанның дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясатының маңызды бағыттарының бірі бұқаралық спортты дамыту болып табылады [5].

2019 – 2022 жылдары елімізде дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысатын азаматтар саны 30,6 %-дан 38,5 %-ға дейін өскен. Статистикалық деректерге сәйкес 2022 жылдың қорытындысы бойынша республикада 7586444 адам спортпен жүйелі түрде шұғылданады (ел халқының 38,5 %) [5].

Қазақстан Республикасындағы барлық объектілердің 55 %-ы (24397 объект) ауылдық жерлерде, 45 %-ы (18674 объект) қалаларда орналасқан. Барлық объектілердің 60 %-ы (26493 объект) спорттық трассалардан, ядролардан, спорт алаңқайлары мен алаңдардан тұратын жазық құрылыстар, объектілердің 40 %-ы (16578 объект) жабық спорт құрылыстары болып табылады.

Инфрақұрылымның негізгі өсуі жазық құрылыстар есебінен болады. Республика бойынша жабық спорт ғимараттарының саны әлі де жеткіліксіз.

Спорт ұйымдары мен объектілерін қаржыландыруды оңтайландыру практикасы спортпен шұғылданатын балалар санының, білікті мамандардың азаюына және азаматтардың барлық санаттары үшін спорт инфрақұрылымының қолжетімділігіне әкелді [5].

Спорт залдарына қазіргі тапшылықты азайту мақсатында тез тұрғызылатын спорт модульдерін салу және пайдалану жөніндегі МЖӘ жобаларын іске асыру ұсынылады. Бұл ретте жобаларда дене мүмкіндіктері шектеулі адамдар үшін жарақтандыру нормалары ескерілетін болады.

Жобаларды жоспарлау мерзімдерін оңтайландыру үшін бағдарламалық МЖӘ тетігін қолдану көзделген [5].

Жекеше әріптес МЖӘ объектісін құруды қамтамасыз етеді. Жекеше әріптес МЖӘ объектісін құрып, МЖӘ объектісін пайдалануға бергеннен кейін жекеше әріптес кемінде 10 жыл бойы құрылған объектіні басқаруды, оған техникалық қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Осы кезеңде мемлекет тарапынан ИШӨ және БҮС төлеу жүзеге асырылады. Пайдалануға берілгеннен кейін МЖӘ объектісі мемлекеттік меншікте қалады.

5-бағыт. Оқу-ағарту. Табиғи өсім мен иммиграциялық процестерге байланысты халық санының жыл сайынғы өсімі байқалады, тиісінше, мектеп жасындағы және мектеп жасына толмаған балалар саны да артуда. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес 2021 – 2022 оқу жылында жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны 3,4 миллион адам болған, 2022 – 2023 оқу жылында бұл көрсеткіш 3,7 миллион адамды құрайды [5].

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрсетілген деректерге сәйкес 2022 – 2023 оқу жылында 3,7 миллион оқушы контингенті бар 7687 мектеп жұмыс істейді, оның ішінде орташа жылдық контингенті 170146 білім алушы болатын 552 жекеменшік мектептер [5].

Балалар саны өсіп отырған жағдайда оқушы орындарының тапшылығымен қатар сауықтыру орталықтарының жетіспеушілігі мәселесі өзекті күйінде қалып отыр.

Балалар мен жасөспірімдерді сапалы сауықтыру, сондай-ақ таланттарын ашу үшін республикада 218 балалар сауықтыру орталығы жұмыс істейді (100 жеке және 118 мемлекеттік, оның 4-і республикалық меншікте). Сауықтыру орталықтарының жалпы санынан 17-сі жыл бойы жұмыс істейді (15 мемлекеттік, 2 жекеменшік). Жергілікті атқарушы органдардың деректері бойынша 2022 жылы республиканың қала сыртындағы сауықтыру орталықтарында 255435 бала (5-9 сынып балаларының жалпы санының 7,6 %-ы) сауықтырумен қамтылды [5].

Инвестициялық тартымдылығына байланысты жыл бойы бөлек жұмыс істейтін оқу-сауықтыру орталықтарын ЖСҚ-ға сәйкес МЖӘ объектісі сметалық құнының 30 % мөлшерінде оқу-сауықтыру орталықтарының құрылысын қоса қаржыландыруды көздейтін МЖӘ тетігі, инвестордың меншікті және (немесе) қарыз капиталын тартуы арқылы МЖӘ объектісі құнының 70 % мөлшерінде жеке инвестициялар арқылы іске асыру ұсынылады.

Одан әрі жекеше әріптес құрылыс-монтаж жұмыстарын жүргізеді, ал объект пайдалануға берілгеннен кейін 10 жыл бойы жекеше әріптес оқу-сауықтыру орталығын жыл бойы пайдаланады. Пайдалануға берілгеннен кейін МЖӘ объектісі мемлекеттік меншікте қалады. Оқу-сауықтыру орталығында: оқу корпусы, жатын корпусы, амфитеатр мен бассейн (мектеп-интернат типі бойынша) болады.

Е. А. Дынин пікірінше, мемлекеттік-жекешелік әріптестік "қоғамның, мемлекеттің немесе жергілікті өзін-өзі басқарудың және жеке сектордың материалдық және материалдық емес ресурстарын ұзақ мерзімді және өзара тиімді негізде қоғамдық игіліктерді, яғни аумақтарды

абаттандыру және дамыту, инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту жасау немесе қоғамдық қызметтер көрсету болып табылады [6, 112 б.].

Ч.И. Жексембаев пікірінше, білім беру саласындағы оқыту әдістемелерін жаңғырту ақпараттық қоғам жағдайындағы өзекті мәселе болып отыр. Сол себепті де бұл мәселенің заман талабына сай іске асырылуы, білім саласында әртүрлі инновациялық технологиялардың көмегімен жаңа методикалық әдістерді ендіруге толық мүмкіндік береді және жаңа оқу бағдарламалары мен оқу орталықтарының пайда болуына алып келеді. Осылайша, білім беру ісіндегі жаңа технологиялардың кешенді түрде дами, жетілдіре түсуі арқасында еліміздегі білім беру сапасының арта түсері күмән тудырмайды [7, 94 б.].

Қылмыстық кодекстің 40 бабына сәйкес, жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді [8].

Г.Н.Рахимова, Т.К. Акимжанов пікірлерінше, жазаның мәні жайлы бірыңғай түсінік алу мүмкіндігі қиын. Дегенмен де жазаның мәнісі ауқымды әлеуметтік-құқықтық түсінікті берсе, ал оның мазмұны тар мағынада қылмыстық құқықтық тұрғыда сотталушыға нақты құқықтық шектеулер жасауды білдіреді. Ол қылмыстық жазалаумен байланысты басқа да мәселелерді анықтау және талдау барысындағы қателіктерге жол бермейді.

Қылмыстық жазаны тағайындауда және орындау үрдісінде де тиімділік категориясына назар аудару қылмыстылықтың алдын алудың маңызды шарты болары анық [9, 26 б.].

Қылмыстық атқару кодекстің 119 бабында сотталғандарды еңбекке тарту сұрақтары қарастырылған. Еңбекке тарту, мекемелердің әкімшілігі сотталғандарды қылмыстық-атқару жүйесінің кәсіпорындарына жұмысқа орналастырады, мекемелердің аумағында не оларды күзету мен оқшаулау қамтамасыз етілген кезде оның шегінен тыс жерде орналасқан ұйымдарда жұмысқа орналасуға жәрдем көрсетеді.

Мекемелердің әкімшілігі еңбекке қабілетті барлық сотталғандарды ақысы төленетін жұмысқа тарту үшін жұмыс орындарын құру жөнінде шаралар қолданады. Сотталғандарды жұмысқа орналастыру кезінде әкімшілік олардың жынысын, жасын, денсаулық жағдайын, еңбекке қабілеттілігін, мүмкіндігінше – мамандығын және жазаны өтеу уақытында оны алуын ескеруге міндетті. Сотталғандарды қылмыстық-атқару жүйесіне кірмейтін ұйымдардың объектілерінде еңбекке тарту мекеме әкімшілігі, ұйым және сотталған адам арасындағы шарттардың негізінде жүзеге асырылады [10].

Мекемелердің ұйымдарында ерікті жалданушы инженерлік-техникалық жұмыскерлер мен білікті жұмысшылардың еңбегін жұмыс істейтін сотталғандар санының он бес пайызына дейінгі шекте пайдалануға жол беріледі [10].

Сотталғандарға еңбек жанжалдарын шешу мақсатында жұмысты тоқтатуға тыйым салынады. Жеке еңбек даулары Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасында белгіленген тәртіппен шешіледі [10].

Сотталғандардың жұмыс орындарын ұйымдастыру үшін мекемелер аумағында орналасқан өндірістік объектілерді өзге меншік нысандарындағы ұйымдарға беру Қазақстан Республикасының мемлекеттік мүлік туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады [10].

Еңбек объектілерінде ұжымдық еңбек даулары, төтенше жағдайлар және оқиғалар туындаған жағдайда мекеме әкімшілігі келесі жұмыс күнінен кешіктірмей, бұл туралы еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық бөлімшесін және прокурорды жазбаша нысанда хабардар етеді.

Еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық бөлімшесі және прокурор мұндай хабарламаны алған соң Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес шаралар қабылдайды [10].

«100 нақты қадам» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасының 34 қадамына сәйкес, 34-қадам. Мемлекет-жекеменшік серіктестігін дамыту шеңберінде пенитенциарлық инфрақұрылымды жаңғырту. Пенитенциарлық мекемелерді салуға, ұстауға және басқаруға жекеменшік секторды тарту жөнінде ұсыныстарды екшеу және халықаралық тәжірибені зерттеу мәселесі қарстыру ұсынылған [11].

Мемлекет пен бизнес арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықты дамыту әдісі ретінде мемлекеттік-жекешелік әріптестік нысандарын пайдалану көптеген жылдар бойы әлемнің көптеген елдерінде қолданылып келеді. Алғашқы жобалар көлік және энергетика саласында сәтті жүзеге асырылды, содан кейін бұл тәжірибе құрылысқа, ауруханалар мен мектептерді басқаруға қолданылды. мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің әртүрлі формаларын көптеген дамыған елдерде жасалғандай

жеке компаниялар мен қазақстан Республикасы ПМ қылмыстық-атқару жүйесі комитеті арасындағы ынтымақтастықта да қолдануға болады.

Шетелдерде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті құру сол елдердің пенитенциарлық жүйені реформалаудың басым бағыты болып табылады және ол Қазақстанда да де солай болуы керек.

Пенитенциарлық жүйедегі мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің өзіндік ерекшеліктері бар. Ең алдымен, қылмыстық-атқару жүйесіндегі мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің ерекшеліктеріне осы саладағы шектеулер жатады. Мекемелер ешқандай өндірісті жүзеге асыра алмайды, сонымен қатар осы мекемелер жасаған өнімнің түрі де анықталады. Өндірісті жүргізу кезінде қызметкерлерді іріктеудің қатаң критерийлері бар.

Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің жобаларын жүзеге асырудағы мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің рөлі сотталғандардың еңбекке қатысуымен жүзеге асырылады.

Пенитенциарлық жүйеде мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің іске асырудың негізгі тетіктері: өнеркәсіптік кәсіпорындармен тікелей байланыстарды дамыту жолымен сотталғандарды жұмысқа орналастыруға көмек көрсету; кәсіпкерлердің өз кәсіпорындарында сотталғандардың еңбегін пайдалануға мүдделілігін арттыру мақсатында салықтық жеңілдіктер беру, мемлекеттік тапсырыстар беру; мекемелерден босатылған және түзеу жұмыстарына сотталған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін әртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарға квоталар бөлу; мекемелердің оқу-өндірістік базасын дамыту мәселелерін шешу үшін жұмыспен қамту орталықтарымен, қоғамдық ұйымдармен, кәсіподақтармен, кәсіпкерлік бірлестіктермен, коммерциялық емес ұйымдармен және әлеуметтік секторлармен шарттық қатынастарды жолға қою; әлеуметтік орталықтарды бизнеске бағытталған құрылымдарға айналдыру; сотталғандардың жұмысын ұйымдастыру кезінде пенитенциарлық жүйеде мемлекеттік - жекешелік әріптестікті басқару құралы ретінде аутсорсингті пайдалану; концессиялық шарт жасасу және сотталғандарды ұстауға лицензия беру және т. б.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардың барлығын талдай отырып, қылмыстық-атқару жүйесіне жүйеге қатысты мемлекеттік - жекешелік әріптестіктің келесі анықтамасын ұсынуға болады: " қылмыстық-атқару жүйесінде мемлекеттік - жекешелік әріптестік" - бұл бір жағынан қылмыстық-атқару жүйесі комитеті басшылығы және екінші жағынан мемлекеттік емес шаруашылық жүргізуші субъектілер қылмыстық-атқару жүйесінің экономикалық және еңбек әлеуетінің жалпы дамуын қамтамасыз ету, қылмыстық-атқару үшін маңызды ұйымдарды іске асыру үшін жүзеге асыратын серіктестік. келісімдер түрінде іске асырылатын инфрақұрылымдық жобалар болып табылады.

Өндірістік қызметті ұйымдастырудың отандық жүйесінің қоғамдық-экономикалық қатынастарында мемлекеттік - жекешелік әріптестікті іске асырудың принциптері мен ерекшеліктерін қарастыра отырып, қазіргі уақытта қылмыстық-атқару жүйесі комитеті шағын және орта бизнеспен ынтымақтасады деген қорытынды жасауға болады. Ынтымақтастыққа ірі бизнесті тарту қажет, содан кейін қылмыстық-атқару жүйесі комитетінде жоғары технологиялық өндірістер пайда болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ.
2. «Әділетті мелекет. Біртұтас Ұлт. Берекелі Қоғам. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Концессиялар туралы Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі N 167 Заңы
4. «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының, 2023 жылғы 10 қаңтардағы мәліметі
5. Әлеуметтік саладағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың 2024 – 2028 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 30 қарашадағы № 1068 қаулысы 7
6. Дынин Е. А. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве // Общество и экономика. - 2007. - № 5. - С.111-112.
7. Жексембаев Ч.И. Білім беру саласындағы оқыту әдестемелерін жаңғырту // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №4 (57). - 2018. – Б.91-94.
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ
9. Рахимова Г.Н., Акимжанов Т.К. Жазаның мақсаттары мен тиімділігіне қол жеткізу // Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - №4(77). - 2023. – Б.167-173.

10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.

11. 100 нақты қадам» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы.

Авторлар туралы мәліметтер

Тлешалиев Н.Д. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі деканының орынбасары, PhD докторы.

Цой А.Н. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Мукинова А.Т. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің аға оқытушысы.

Тлешалиев Н.Д. – заместитель декана Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Цой А.Н. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, кандидат юридических наук.

Мукинова А.Т. – старший преподаватель юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Tleshaliyev N.D. - Deputy Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD.

Tsoy A.N. – Associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, Candidate of Law.

Muksinova A.T. – Senior Lecturer at the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Ғ.М. Қалмырза¹, Г.Т. Алаева¹, К.А. Джумабаева¹
¹«Тұран» Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТАУАР БЕЛГІЛЕРІН ЗАҢСЫЗ ПАЙДАЛАНҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Ғылыми мақалада зияткерлік меншік құқығы объектілерінің ұғымы, соның ішінде бөтеннің тауар белгілерін заңсыз пайдаланғаны үшін кінәліні әкімшілік жауаптылыққа және қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселелері қарастырылған. Елімізде нарықтық қатынасты дамыту зияткерлік қызмет нәтижелерін құқықтық қорғауды күшейтуді талап етеді. Қазіргі таңда цифровизацияның дамуына байланысты зияткерлік меншік объектілерін заңсыз пайдалануға байланысты құқықбұзушылықтар өте көп. Соның ішінде тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, фирмалық атауды, географиялық нұсқаманы және тауар шығарылған жердің атауын заңсыз пайдалану әрекеті жиі кездеседі.

Халыққа тауарды белгілеудің мәнін, маңызын, бөтеннің тауар белгісін заңсыз пайдаланған жағдайда оның салдары туралы түсіндіру жұмыстары жиі жүргізілгенімен, аталған құқықбұзушылықтың саны көбеймесе, азаймай тұр. Халықаралық тәжірибеге сүйенетін болсақ, тауарды арнайы белгімен таңбалау – заңсыз тауар айналымымен қарсы күресуге бағытталған құралдың бірі. Белгілі бір белгімен таңбаланған тауар халықты қолдан жасалған жалған және контрафактілік өнімнен қорғап, өнімнің сапасына, тұтынуға жарамдылығына және қауіпсіз екендігіне кепілдік береді. Сонымен бірге мемлекет кәсіпкерлерді қатаң қадағалап, бизнестегі делдалдарды азайтуды ұсынып, сенімсіз кәсіпкерлердің үстеме пайда алуына жол бермеу мен тауарлар бағасын бақылауға мүмкіндік алады.

Түйінді сөздер: зияткерлік меншік, тауар белгісі, фирмалық атау, қылмыстық жауапкершілік, құқықбұзушылық, айыппұл, қоғамдық жұмыс, контрафактілік өнім.

Уголовная ответственность за незаконное использование товарных знаков в Республике Казахстан

В научной статье рассматривается понятие объектов права интеллектуальной собственности, в том числе вопросы привлечения виновного в незаконном использовании чужих товарных знаков к административной ответственности и уголовной ответственности. Развитие рыночных отношений в стране требует усиления правовой защиты результатов интеллектуальной деятельности. В настоящее время в связи с развитием цифровизации имеется большое количество правонарушений, связанных с незаконным использованием объектов интеллектуальной собственности. В том числе попытка незаконного использования товарного знака, знака обслуживания, фирменного наименования, географического указания и наименования места происхождения товара является обычным явлением.

Несмотря на то, что населению часто проводится разъяснительная работа о значении обозначения товара, его последствиях в случае незаконного использования чужого товарного знака, количество указанных правонарушений не уменьшается. Опираясь на международный опыт, маркировка товара специальным знаком-одним из инструментов, направленных на борьбу с незаконным товарооборотом. Товар, маркированный определенным знаком, защищает население от подделок и контрафактной продукции и гарантирует качество, пригодность к употреблению и безопасность продукции. В то же время государство имеет возможность жестко контролировать предпринимателей, предлагать уменьшить посредников в бизнесе, не допускать получения сверхприбылей ненадежными предпринимателями и контролировать цены на товары.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, товарный знак, фирменное наименование, уголовная ответственность, правонарушения, штрафы, общественные работы, контрафактная продукция.

Criminal liability for the illegal use of trademarks in the Republic of Kazakhstan

The scientific article examines the concept of intellectual property rights, including the issues of bringing the perpetrator of the illegal use of other people's trademarks to administrative responsibility and criminal liability. The development of market relations in the country requires strengthening the legal protection of the results of intellectual activity. Currently, due to the development of digitalization, there are a large number of offenses related to the illegal use of intellectual property objects. Including the attempt to illegally use a trademark, service mark, brand name, geographical indication and name of the place of origin of goods is a common occurrence.

Despite the fact that explanatory work is often carried out to the public about the meaning of the product designation, its consequences in the case of illegal use of someone else's trademark, the number of these offenses does

not decrease. Based on international experience, marking goods with a special mark is one of the tools aimed at combating illegal trade. A product marked with a certain sign protects the population from counterfeits and counterfeit products and guarantees the quality, suitability for use and safety of products. At the same time, the state has the ability to tightly control entrepreneurs, propose to reduce intermediaries in business, prevent unreliable entrepreneurs from making super profits and control the prices of goods.

Keywords: intellectual property, trademark, brand name, criminal liability, offenses, fines, community service, counterfeit products.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының ата заңы Конституцияның 24-бабына сәйкес әрбір азаматтың еңбек етуге, кәсіптің белгілі бір түрін таңдауға құқығы бар. Бірақ кәсібі ешкімнің қадір қасиетіне, ар-намысына қайшы келмеуі, ешкімнің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбауы тиіс [1]. Десекте, елімізде ата заңымыздың, ҚР азаматтық Кодексі, ҚР Кәсіпкерлік Кодексі, ҚР Қылмыстық Кодексі нормаларының бұзылғандығын жиі кездестіреміз. Азаматтық құқықтың объектілерінің бірі – зияткерлік қызмет нәтижелері. Соның ішінде өнім өндірушілерді дараландыру құралы – тауар белгілерін бөтен кәсіпкерлердің заңсыз пайдаланып, танымал тауар белгісінің иесіне, тұтынушыларға орасан залал келтірілген құқықбұзушылықтар өте көп кездеседі. Қазақстан Республикасында тауар белгілеріне құқықтарды бұзғаны үшін жауапкершіліктің екі түрі көзделген: әкімшілік (Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 158-бабы) және қылмыстық жауаптылық (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 222-бабы).

ҚР Әкімшілік құқықбұзушылық туралы кодексінің 158-бабына сәйкес "тауар белгісіне айрықша құқықты түпкілікті пайдалануға байланысты жағдайларды қоспағанда, бөтеннің тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін немесе тауар шығарылған жердің атауын немесе біртекті тауарлар немесе қызметтерге арналған, оларға айырғысыз дәрежеге дейін ұқсас белгілемелерді заңсыз пайдалану, сондай-ақ бөтен фирмалық атауды заңсыз пайдалану, егер бұл әрекеттерде қылмыстың белгілері болмаса, заңсыз бейнеленген тауарларды тәркілей отырып, жеке тұлғаларға отыз, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – қырық, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне – сексен айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салу бекітілген[2].

Аталған әрекет үшін 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 222-бабында қылмыстық жауапкершілік көзделген. Нарықта танымал бөтен біреудің тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, фирмалық атауды, географиялық нұсқаманы және тауар шығарылған жердің заңсыз пайдалану негізінде тауар белгісінің иесіне ірі залал келтірсе, сексен айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға немесе сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, немесе сексен сағатқа дейін қоғамдық жұмыстарға тартуға немесе жиырма тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алу жазасы бекітілген[3]. Егер осы әрекетті бірінші рет жасап, тауар белгісінің, қызмет көрсету белгісінің, фирмалық атау иесіне келтірілген шығынды өз еркімен өтейтін болса құқықбұзушыны қылмыстық жауаптылықтан босату жөнінде нормада қарастырылған.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Аталған мақаланың материалдары ретінде Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамалары, тауар таңбаларын құқықтық қорғау жөнінде отандық заңгерлер мен шетелдік заңгер ғалымдардың еңбектері қарастырылады. Сондай-ақ, тауар белгілерін заңсыз пайдаланғанда туындайтын әкімшілік жауаптылық және қылмыстық жауапкершілік үшін Әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексі мен Қылмыстық кодекстің нормаларына сілтеме жасалды. Зерттеу ғылыми-құқықтық, аналитикалық, логикалық және құрылымдық-функционалдық әдістерді пайдалана отырып жүргізілді.

Қазақстан Республикасының аумағында тауар таңбасын қорғау "тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы" ҚР Заңында белгіленген тәртіппен немесе оны Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы (ДЗМҰ) халықаралық тіркеуіне байланысты жүзеге асырылады. Қазақстан 1891 жылғы Мадрид халықаралық белгілерді тіркеу туралы келісімі және 1989 жылғы Мадрид келісіміне хаттама негізінде Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымына тіркелген тауар белгілеріне қорғауды ұсынады [4].

Сауда белгілері 1957 жылғы 15 маусымдағы белгілерді тіркеу үшін тауарлар мен қызметтердің халықаралық классификациясында қарастырылған тауарлардың немесе қызметтердің белгілі бір кластарына қатысты тіркеледі[5]. Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Заңның 4-бабының 4-тармағына сәйкес тауар таңбасының иесі куәлікте көрсетілген тауарлар мен қызметтерге қатысты өзіне тиесілі тауар таңбасын пайдалануға және оған билік етуге айрықша құқығы бар. Қазақстан Республикасында қорғалатын тауар белгісін иесінің келісімінсіз ешкім пайдалана алмайды.

Заңды тұлғада немесе кәсіпкерде ол сатуға ұсынатын тауарда тауар белгісінің заңды түрде қолданылатынын тексеру және құқық иесінің келісімінсіз мұндай тауар белгісін азаматтық айналымға енгізудің салдарын болжау міндеті тұр. Аталған заңның 43-бабының 3-тармағына сәйкес қорғалатын тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны үшін кінәлі адамдар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады.

Тауар белгісі – сапасыз тауар жеткізілгені үшін шығындардың орнын толтыру міндеті, пайда алу құқығы, аталған тауарға билік етуге айрықша құқығы кімге тиесілі екендігін айқындайтын тауардың меншік иесінің ерекше белгісі. Нарықта қызметтер мен тауарлар айналымының тиімді бәсекелестік құралы үшін тауар белгілері ежелден қолданылып келген. Бір жағынан тауар белгісі тұтынушының санасында тауардың тұтынушылық қасиетіне және сапасына берілетін кепілдік ретінде қызмет етеді. Яғни тұтынушыны ақпараттандыру және оның мүддесін қорғау құралы. Ал, екінші жағынан тауарды және өндірушіні дараландыру құралы бола отырып, тауар сапасын арттыру, жаңа технология енгізуді жетілдіру үшін тауар өндірушіні ынталандырады, сондай-ақ тауар сапасына бақылауды қамтамасыз ету үшін өндірісті инвестициялау, жаңа өндеулер жүргізуде айтарлықтай көбірек шығындарды тауар иесінен талап етеді.

Интеллектуалдық қызметтің нәтижесі ретінде тауар белгісі материалдық емес активке айналады және оны басқа адамдардың заңсыз пайдалануы оның иесіне айтарлықтай зиян келтіреді. Тауарлардың шығарылған жерінің атауы өнеркәсіптік меншіктің дербес объектісі ретінде өнім өндірушілер үшін де, тұтынушылар үшін де, мемлекет үшін де маңызды [6, 286.]. Тауардың шыққан жерінің атауын құқықтық қорғау дәстүрлі көркем колөнердің сақталуына, дамуына, Қазақстанның көп ұлтты қайталанбас мәдениетінің жемісті дамуына ықпал етеді. Тауардың шыққан жерінің атауының болуы нарықта тауардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Тауарларды дараландыру құралын қылмыстық құқықтық қорғау мәселелері әдебиеттерде жан жақты қарастырылған жоқ. Еліміз тәуелсіздік алған кезеңде экономикалық қылмыстар саласында ғылыми зерттеулерде бөтеннің тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы мәселелер көтерілмеді.

Бөтеннің тауар белгілерін заңсыз пайдалану қылмысының басқа экономикалық қылмыстардан ерекшелейтін объективті және субъективті белгілері бар. Аталған қылмыстың тікелей объектісі тауар белгісін пайдалану құқығын және адал бәсекелестікті қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастар. Қосымша объектісі тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделері. Бөтеннің тауар белгілерін заңсыз пайдалану қылмысы ұйымдасқан топпен жасалғанда басқарушы тұлғаның болуы, топтың тұрақты сипатының болуы, танымал компанияның тауарына сұранысты анықтау мақсатында қылмысты жоспарлау сияқты белгілермен сипатталады.

Біздің елімізде тауарлар мен қызметтерді дараландырумен байланысты қатынастарды құқықтық реттеу 19 ғасырда басталған болатын. Бұл салада ең алғашқы заң 1999 жылы 26 шілдеде қабылданды.

Қазақстанда тіркелмеген тауар белгісін пайдаланудың тәуекелдері.

Әрбір компания өзінің тауарын ерекшелену үшін өндірушіні идентификациялау үшін тауарына бір белгіні бекітеді. Тұтынушылар өте көп тауар белгілерінің ішінен өздері жақсы білетін өндірушіге сенімін бағыттайды.

Нарықты жаулап алу үшін кәсіпкер - жарнама, нарықты талдау, өндірісті жетілдіру үшін көп шығынданады. Бұл жосықсыз бәсеке жағдайларымен қатар жүреді. Бәсекелесі бөтеннің тауар белгісін қолданғанда тауар белгісінің танымалдылығын пайдаланады. Осы уақытта құқықбұзушы тауар айналымын жақсарту үшін қаржы ресурстарын жұмсамайды. Көбінесе мұндай өнімдер үйде жасалған, сапа талаптарына сәйкес келмейді, тіпті тұтынушылардың денсаулығына зиян келтіруі мүмкін. Басқа адамдардың сауда белгілері әдетте қалай пайдаланылады?

- 1) бөтеннің белгілі тауар белгісімен өнімді өндіру;
- 2) бөтен тауар белгілерімен дайын контрафактілік өнімді сатып алу.

Басқа біреудің тауар белгісін пайдалану жосықсыз бәсекелестік актісі болып табылатындықтан, мұндай әрекеттер тауар белгісі туралы заңнаманы және жосықсыз бәсекелестік туралы заңнаманы бұзу болып саналуы керек.

Қазақстан заңнамасында тауар таңбалары туралы заңнаманы бұзғаны үшін әкімшілік, азаматтық және қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Осылайша, Азаматтық заңнама нормалары бойынша тауар таңбасының иесінің құқығын бұзған тұлға бұзушылықты дереу тоқтатып, тауар таңбасының иесіне ол шеккен шығынды өтеуге міндетті. Басқа біреудің тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін немесе тауар шығарылған жердің атауын заңсыз пайдаланғаны үшін Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте, егер бұл әрекеттерде қылмыстық құқық бұзушылық белгілері болмаса, айыппұл көзделген. Басқа біреудің тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны және бұзушыларды әкімшілік рәсімдер

шеңберінде жауапкершілікке тарту туралы заң бұзушылықтар туралы істер бойынша белгілі бір сот тәжірибесі әзірленді. Осылайша, іс жүзінде құқық бұзушылар (әсіресе жеке кәсіпкерлер) бөтен тауар белгісін заңсыз қолданбағанын, оны үшінші тұлғалардан контрафактілік тауарларды сатып алғанына жиі сілтеме жасайды, яғни бұл контрафактілік тауарларды азаматтық айналымға енгізген олар емес екенін айтады. Соның салдарынан құқық бұзушылар өздері емес, контрафактілік өнім шығаратын кәсіпкерлер әкімшілік жауапкершілікке тартылуы тиіс дейді. Алайда, сот тәжірибесі көрсеткендей, белгілі бір маркалы өнімдерді тиісті құжаттарсыз өткізген немесе жарнамалық мақсатта пайдаланған кәсіпкерлер жауапқа тартылады. Сот бөтен тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны үшін айыппұл салумен қатар, біртекті тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге тауар белгісінің, қызмет көрсету белгісінің, тауардың шығарылған жерінің атауының немесе ұқсас белгілердің заңсыз бейнесі бар тауарларды тәркілеуді де тағайындайды. Қазақстандық сот тәжірибесінен бірнеше мысал келтірейік:

Серіктестікке жүргізілген жоспардан тыс тексеру барысында «А» ЖШС директорының өтініші бойынша «Турандот» мейрамханасында «Б» серіктестігінің бөтеннің «Турандот» тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны анықталды. Әділет министрлігімен берілген № 00000 тауар белгісіне куәлік негізінде «А» ЖШС меншігіндегі «Турандот» тауар белгісін заңсыз пайдалану фактісі негізгі мәзірде, бардағы мәзірінде «Турандот» тауар белгісі ретінде бейнеленген. 2019 жылғы 4 мамырда сот «Б» ЖШС-не 30 АЕК мөлшерінде (ӘҚБтК-нің 158-бабы), мемлекеттік бюджетке 75 750 теңге мөлшерінде айыппұл салу түріндегі әкімшілік жазаға тартылды. «Турандот» тауар белгісінің заңсыз бейнесі бар барлық заттарды тәркілеу, содан кейін ӘҚБтК-нің 795-бабында көзделген тәртіппен жою тағайындалды.

Осылайша, «А» ЖШС директорының өтініші бойынша «Б» ЖШС қызметіне аудит жүргізіліп, нәтижесінде «Mercedes Benz» тауар белгісін жарнамалық билборд түрінде пайдалану фактісі анықталды. 2018 жылғы 28 маусымда сот «Б» ЖШС-ті тауар белгісін заңсыз пайдаланғаны үшін кінәлі деп танып (ӘҚБтК-нің 158-бабы) заңсыз пайдаланылған тауарларды тәркілеумен 50 505 теңге көлемінде айыппұл өндірді.

2021 жылдың 11 қаңтарында сот «С» ЖШС «Adidas» тауар белгілерін Қазақстан Республикасының аумағында азаматтық айналымда пайдалануға рұқсатсыз тауарларға заңсыз пайдаланғанын анықтады. Сот «С» ЖШС-не «Adidas» таңбалары бар біртекті тауарларға қатысты заңсыз белгі және ұқсас белгілерді қамтитын тауарларды және сатылы жолақтар түріндегі бейнелерді тәркілеп, 83 340 теңге сомасында әкімшілік айыппұл салды. Аталған әрекетте қылмыстың белгілері бар істерге келсек, Түркістан қалалық соты 21.07.2021 жылы Ariel, Tide, Persil, Миф өнімдерін заңсыз өндірген компания TheProcter/GambleCompany компаниясына 5 982 642 теңге залал келтіргені туралы істі қарады. Қылмыстық іс тараптардың татуласуымен аяқталды, контрафактілік тауарлар тәркіленді.

Қазіргі уақытта көптеген кәсіпкерлер өз тауарларын әлеуметтік желілер арқылы сатады. Егер компания, белгілі бір тауар маркасының иесі оның тауарының заңсыз сатылып жатқанын көрсе, ол әлеуметтік желі әкімшісіне бұл туралы жүгінуге құқылы және сіздің есептік жазбаңыз қалпына келтіру құқығынсыз бұғатталуы мүмкін. Сонымен, Facebook-тің пайдаланушы келісіміне сәйкес, осы әлеуметтік желіні пайдаланушылар басқа адамдардың құқықтарын, соның ішінде олардың зияткерлік меншік құқықтарын (авторлық құқық немесе сауда белгілері) бұзатын әрекеттерден бас тартуға келіседі. Егер сізде жарнамаланған әлеуметтік желі болса және сізде тіркелмеген тауар белгісімен өнімді сататын болсаңыз, онда сіз есептік жазбаны бұғаттаған жағдайда үлкен шығынға ұшырауыңыз мүмкін. Осыған ұқсас жағдай сіздің веб-сайтыңызда болуы мүмкін. Осылайша, Қарағанды облысының SIMS 02.08.2021 жылғы шешімімен сот «А» жеке кәсіпкерге «bergauf.kz» домендік атауында «bergauf» дегенді білдіретін әріпті пайдалануға тыйым салды «bergauf» ауызша белгіленуі авторлық құқық иеленушінің тиісті рұқсатынсыз пайдаланылады және бүгінде «https://bergauf.kz» домендік атауы «В» ЖШС сауда белгісіне шатастыратындай ұқсас. Көріп отырғанымыздай, тауар белгісі туралы заңнаманы бұзу кәсіпкер үшін белгілі бір тәуекелдерді тудырады және шығынға әкеледі.

Талқылаулар және оның нәтижелері. Жоғарыда келтіргендердің негізінде бөтеннің тауар белгілерін, қызмет көрсету белгілерін пайдаланып, айыппұлдар мен залалдарды болдырмаудың бірден бір жолы:

1. Заңда белгіленген тәртіппен тауар белгісін тіркеу;

2. Авторлық құқық иеленушімен белгілі бір маркалы өнімдерді сату туралы шарт жасасу [7]. Сауда белгісін тіркеу кезіндегі артықшылықтарыңыз:

- Қазақстан Республикасының аумағында сіз тіркеген өнімді біреудің заңсыз сатуы фактілері анықталса, сіз кәсіпкерден өтемақы/зиянды өндіріп алуыңызға болады және сот бұл компанияға бұл өнімді сатуға тыйым салады.

- тауарды заңсыз өткізгені үшін айыппұл салуды немесе залалды өндіруді болдырмауға болады.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 222-бабы тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, фирмалық атауын, географиялық көрсеткішін және тауар шығарылған жердің атауын заңсыз пайдаланғаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделген. Осы даралау құралдарын заңсыз пайдаланудың қоғамдық қауіптілігі осындай пайдалану нәтижесінде республика экономикасына елеулі залал келтірілетіндігінде. Тауар белгілерін, қызмет көрсету белгілерін және тауарлар шығарылған жерлердің атауларын тіркеуге, құқықтық қорғауға және пайдалануға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар қылмыс объектісі болып табылады. Қылмыстың пәні ҚР ҚК 222-бабының 1.1-тармағына сәйкес тауар таңбасын, қызмет көрсету белгісін, тауар шығарылған жердің атауын немесе біртекті тауарлар үшін соған ұқсас белгілерді құрайды. ҚР ҚК 222-бабы 2-тармағы бойынша қылмыстың пәні - ескерту белгісі.

Сауда белгісі-нарық тілінің қажетті элементі. Сатып алушы үшін тауардың жалпы құны оның бағасы мен сатып алушының оны іздеу шығындарының құнынан тұратындықтан, фирманың пайдасы біржақты: тауар белгісі қолдайтын коммерциялық бедел неғұрлым жоғары болса және ол оң ассоциацияларды шақыратын сатып алушылар неғұрлым көп болса, соғұрлым көп тауарды жоғары бағамен сата алатын фирма соғұрлым табысты болады. өнім туралы ақпаратты іздеу шығындарын азайту арқылы үнемдей алатын тұтынушыға жақсырақ [8, 77б.].

ҚР ҚК 222-бабының 1-бөлігінде көзделген қылмыстың объективті жағы бөтен тауар белгісін, тауар шығарылған жердің атауын немесе біртекті тауарлар үшін оларға ұқсас белгілерді заңсыз (иесінің келісімінсіз) пайдаланудан тұрады. ҚР ҚК 222-бабының 2-тармағына сәйкес іс-әрекет Қазақстан Республикасында тіркелмеген тауар белгісіне, қызмет көрсету белгісіне, географиялық көрсеткішке және тауар шығарылған жердің атауына қатысты ескерту таңбасын заңсыз пайдаланудан тұрады.

ҚР ҚК 222-бабының 1 және 2-тармақтарына сүйене отырып, қылмыс көрсетілген әрекеттерді бірнеше рет (екі және одан да көп) жасаған сәттен бастап ҚР ҚК 3-бабында келтірілген ірі залал келтірілген сәттен бастап аяқталған болып есептеледі. Қылмыс субъектісі - қылмыс жасаған кезде 16 жасқа толған, есі дұрыс адам.

Қылмыстың субъективті жағы қарастырылып отырған құрамға байланысты тікелей және жанама ниет түрінде болуы мүмкін. Бірнеше рет қолданған кезде тікелей ниет, үлкен зиян келтірген кезде - тікелей және жанама ниет көрінеді [9, 177 б.].

ҚР ҚК 222-бабында көзделген қылмыс құрамы бойынша құқық қолдану практикасы. 2018 жылғы 10 мамырда Алатау аудандық соты базарда одан әрі іске асыру мақсатында интернет арқылы "АУ" соя соусын дайындауға және құюға арналған жабдық сатып алған азаматқа қатысты қылмыстық істі қарады. Жалға берілетін үйдің жертелесінде азамат "АУ" тауар белгісінің логотипі бар пластикалық бөтелкелерге құйылған соя соусының концентрацияланған ингредиенттерінен жасау цехын жабдықтады, оларға "АУ" соя соусының жапсырмаларын жапсырды, осылайша ҚХР-да жасалған өнімнің өзіндік ерекшелігін берді, тұтынушыларды адастырды.

2018 жылғы 8 ақпанда Мемлекеттік кірістер департаментінің Экономикалық тергеу қызметінің қызметкерлері базар аумағында жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу кезінде 6864 бөтелке мөлшерінде "АУ" тауар белгісімен соя соусын тауып, тәркіледі. Вагонның ішінде № 29018926, "АУ" деп аталатын 4800 бөтелке соя соусы табылып, тәркіленді. Іс үшін маңызы бар заттай дәлелдемелерді, атап айтқанда жоғарыда аталған тауарларды табу, алып қою және бекіту мақсатында тінту жүргізілді, нәтижесінде "АУ" деп аталатын 33744 бөтелке соя соусы, қақпақтарға 930000 жапсырма, бөтелкелерге 524172 жапсырма, 14400 пластикалық бөтелке, 672672 бөтелке қақпағы табылып, тәркіленді, "АУ" сауда белгілері бар 1800 қорап (гофратарлар), сондай-ақ "АУ" соя соусын дайындауға және құюға арналған жабдық (араластырғыш, құюға арналған станок, жапсырмаларды термиялық желімдеу станогы). Осылайша, мемлекеттік кірістер департаментінің экономикалық тергеу қызметі "АУ" деп аталатын соя соусының контрафактілік өнімдерін жасау, сақтау, сату және сату әрекетін әшкерелеп, алдын алды. Қазақстан Республикасының аумағында "ДК К" ЖШС 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 44205 куәлігі бойынша 2012 жылғы 23 мамырдағы (ХҚТУ 29, 30 және 35 сыныптары) басымдықпен және 2022 жылғы 23 мамырға дейінгі қорғау мерзімімен " АУ " ауызша тауар белгісінің иесі болып табылады. 2015 жылғы 29 маусымдағы № 48815 куәлігі бойынша 2014 жылғы 20 тамыздағы басымдықпен (ХҚТУ 5, 29, 30, 35 және 43-сыныптары) және қорғау мерзімі 2024 жылғы 20 тамызға дейінгі көп түсті затбелгі түріндегі "АУ" белгісімен. 2014 жылғы 20 тамыздағы басымдықпен 2015 жылғы 18 қыркүйектегі № 49615 ұлттық куәлік бойынша 3D бөтелке түріндегі "АУ" көлемді тауар белгісімен(5, 21, 29, 30, 35, 39 2024 жылдың 20 тамызына дейін қорғау мерзімімен "ДК К" ЖШС" сөз, затбелгі және 3D бөтелке түріндегі үш " АУ " тауар белгісінің иесі болып табылады, олардың әрқайсысы Қазақстанда соя соусы тауарына қатысты қорғалады. Сот азаматты ҚР ҚК 222-бабының 1-тармағында

көзделген қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп тауып, оған 50 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл тағайындады, бұл 120250 теңгені құрайды. Жәбірленушінің өкіліне азаматтан 12714240 теңге көлемінде материалдық залалды өтеу туралы азаматтық талап қоюдан бас тартылды. Сот сотталған азаматтан сот сараптамасы органдарында сараптама жүргізуге жұмсалған сомадан мемлекет кірісіне 56174 теңге сомасында процестік шығындарды өндіріп алуға қаулы етті.

Қорытынды. Тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, фирмалық атауын, географиялық көрсеткішін және тауар шығарылған жердің атауын заңсыз пайдалану экономикалық қылмыстардың бірі болып саналады. Экономикалық қылмыстар - ақшалай пайда табу мақсатында белгілі бір компанияның қызметіне қасақана нұқсан келтіру. Экономикалық қызмет саласында құқықбұзушылықтарға талдау аталған құқықбұзушылық үшін санкцияның жеңілдігін көрсетеді. Жетілдірілмеген салық салу жүйесі, бақылау жүйесінің әлсіздігі, цифровизация жүйесінің әлсіздігі, заңнамадағы кейбір олқылықтар экономикалық қызмет саласындағы құқықбұзушылықтардың болуына себеп болып отыр.

Тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, фирмалық атауын, географиялық көрсеткішін және тауар шығарылған жердің атауын заңсыз пайдалану әрекеті елімізде нарықтық қатынас қарқынды дами бастаған кезеңде жиі кездесе бастады. Аталған құқықбұзушылықты құқықтық реттеу үшін алдымен қылмыстық заңнаманы жетілдіру керек деп ойлаймыз. Себебі, бөтеннің тауар белгісін пайдалану еліміздің экономикасына орасан зор нұқсан келтіретіндіктен ауыр қылмыстар қатарына жатқызып, тауар белгісін заңсыз пайдаланып, кәсіпкерлікпен айналысып жүрген бизнес субъектілеріне жауаптылықты күшейту керек деп ойлаймыз. Елде нарықтық заман орнағандықтан, өзге бәсекелес кәсіпкерлердің, тұтынушылардың құқықтарына нұқсан келтірмеуі мақсатында кәсіпкерлердің құқықтарымен міндеттері, жауапкершіліктері тақырыбында жиі түсіндірме жұмыстары жүргізіліп, әрбір азаматта құқықтық мәдениетімізді дамытсақ деген тілегіміз бар.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://online.zakon.kz> (2022.19.09. берілген өзгерістері мен толықтыруларымен)
2. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226 V ҚРЗ// <http://adilet.zan.kz> (02.07.2021ж. берілген өзгерістері мен толықтыруларымен)
4. Протокол к Мадридскому соглашению от 28 июня 1989года. https://www.wipo.int/madrid/ru/legal_texts/protocol/madrid_protocol.htm
5. Ниццкое Соглашение о Международной классификации товаров и услуг для регистрации знаков от 15 июня 1957г.
6. Демьяненко Е.В. Уголовная ответственность за незаконное использование товарного знака. Ростов-на-Дону 2003
7. Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000456>
8. Каспер Дж.Веркман «Товарные знаки: создание, психология, восприятие» М., 1986. 96с. <https://altairbook.com/books/7265026-tovarnye-znaki-sozdanie-psihologiya-vospriyatie.html>
9. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В., Уголовное право Республики Казакхстан. Особенная часть. Учебник. Москва, 2017. – 395с.

Авторлар туралы мәліметтер

Қалмырза Ғ.М. – құқықтану мамандығы бойынша Тұран университетінің докторанты.
Алаева Г.Т. - Тұран университетінің профессоры, заң ғылымының кандидаты.
Джумабаева Қ.А. – Тұран университетінің қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.
Қалмырза Ғ.М. – докторант Университета «Туран» по специальности «Правоведение».
Алаева Г.Т. - профессор Университета «Туран», кандидат юридических наук.
Джумабаева Қ.А. – ассоц.профессор университета «Туран», PhD доктор.
Kalmyrza G. – doctoral student at the University of Turan, majoring in Jurisprudence.
Alayeva G. - candidate of legal sciences, professor at Turan University.
Dzhumabayeva K. – assoc. professor of Turan University, PhD doctor.

А.К. Батырбаев¹, С.А. Сейлханова¹, С.И. Таженова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАРУДЫ, ОҚ-ДӘРІЛЕРДІ, ЖАРЫЛҒЫШ ЗАТТАРДЫ ЖӘНЕ ЖАРЫЛЫС ҚҰРЫЛҒЫЛАРЫН ЗАҢСЫЗ ИЕМДЕНУ, БЕРУ, ӨТКІЗУ, САҚТАУ, ТАСЫМАЛДАУ НЕМЕСЕ АЛЫП ЖҮРУДІ ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ БОЙЫНША САРАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объективті жағы бойынша қылмыстық-құқықтық сипаттамасы, саралау ерекшеліктері қарастырылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың аражігін ажырату кезінде объективті белгілердің маңыздылығы айқындалады. Бұдан басқа, зерттелетін қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағының міндетті және факультативтік белгілері – қоғамдық қауіпті іс-әрекет, оның нысандары (әрекеті немесе әрекетсіздігі), қоғамдық қауіпті салдарлар, себеп-салдарлық байланыстардың әсері; қылмыстық құқық бұзушылық құрамының факультативтік белгілері - қылмыстық құқық бұзушылықты жасау орны, уақыты, тәсілі, құралдары, қаруы қарастырылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-бабында көзделген қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды заңсыз сатып алуға, беруге, өткізуге, сақтауға, тасымалдауға немесе алып жүруге қарсы күрестің тиімділігін арттыру үшін осы бапқа және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің басқа да нормаларына өзгерістер мен толықтырулар ұсынылады.

Түйінді сөздер. қару, оқ-дәрі, жарылғыш заттар, жарылғыш құрылғылар, заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау, алып жүру, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, саралау үрдісі, қылмыс құрамының белгілері.

Особенности квалификации по объективным признакам незаконного приобретения, передачи, сбыта, хранения, перевозки или ношения оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств

В статье рассматривается уголовно-правовая характеристика, особенности квалификации по объективной стороне состава уголовного правонарушения, предусмотренного статьей 287 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Определяется значимость объективных признаков при разграничении уголовных правонарушений. Кроме того, рассмотрены обязательные и факультативные признаки объективной стороны исследуемого уголовного правонарушения – как общественно-опасное деяние, его формы (действие или бездействие), общественно-опасные последствия, воздействие и влияние причинно-следственных - место, время, способ, орудия, средства совершения уголовного правонарушения. Для повышения эффективности борьбы с незаконным приобретением, передачей, реализацией, хранением, транспортировкой или ношением оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств, предусмотренных статьей 287 Уголовного кодекса Республики Казахстан, предлагаются изменения и дополнения в данную статью и другие нормы Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова. Оружие, боеприпасы, взрывчатые вещества, взрывные устройства, незаконное владение, передача, сбыт, хранение, транспортировка, ношение, преступление, уголовное правонарушение, процесс квалификации, признаки состава уголовного правонарушения.

Features of qualification on objective grounds of illegal acquisition, transfer, sale, storage, transportation or carrying of weapons, ammunition, explosives and explosive devices

The article examines the criminal law characteristics, the peculiarities of qualification on the objective side of the composition of a criminal offense provided for in Article 287 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The importance of objective signs in the differentiation of criminal offenses is determined. In addition, the mandatory and optional signs of the objective side of the investigated criminal offense are considered – as a socially dangerous act, its forms (action or inaction), socially dangerous consequences, the impact and influence of causal relationships; such optional features of the composition of a criminal offense are the place, time, method, tools, and means of committing a criminal offense. To increase the effectiveness of combating the illegal acquisition, transfer, sale, storage, transportation or carrying of weapons, ammunition, explosives and explosive devices provided for in Article 287 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, amendments and additions to this article and other norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are proposed.

Keywords: Weapons, ammunition, explosives, explosive devices, illegal possession, transfer, sale, storage, transportation, carrying, crime, criminal offense, qualification process, signs of a criminal offense.

Кіріспе. Қару-жарақпен және өзге де жалпы қауіпті заттармен жұмыс істеу ережелерін бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды заң шығарушы қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарына жатқызған және осындай әрекеттерді жасағаны үшін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 10 тарауында қылмыстық жауаптылықты қарастырған. Осындай санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі жоғары болып келеді және бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық ортада адамдардың қауіпсіз өмір сүруіне, олардың материалдық және рухани құндылықтарына, адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздік негіздеріне қол сұғатындығымен білінеді. Демек, қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етпеу өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалуының себептерінің бірі болады. Мақаланың өзектілігі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-бабында қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамға қауіптілігімен және бұл қылмыстық құқық бұзушылықармен күресуде дұрыс саралаумен байланысты. Қазіргі кезеңде біздің елімізде қалыптасқан криминалдық жағдайға әсер ететін себептердің бірі тіркелмеген қаруды таратылуымен және онымен жұмыс істеу ережелерін бұзумен байланысты.

Негізгі бөлім. Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтың сыртқы жағын сипаттауды қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы деп атайды. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының төрт элементінің бірі және қылмыстық құқық бұзушылықты саралауда маңызды болады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың төрт элементінің бірі ретінде жасалған іс-әрекетте қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының болмауы қылмыс құрамын және қылмыстық жауаптылықты жоққа шығарады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік белгілері екі топқа бөлінеді: міндетті белгілер және факультативті белгілер. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының міндетті белгілеріне қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік), қоғамдық қауіпті зардап, қоғамдық қауіпті әрекет пен қоғамдық қауіпті зардаптың арасындағы себептік байланыс жатады, сондай-ақ факультативті белгілеріне қылмыс жасау тәсілі, қаруы, құралдары, қылмыс жасау орны, уақыты мен жағдайы жатады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы бойынша қасақана қылмыстық құқық бұзушылық дайындалу, оқталу және аяқталған қылмыс саталарынан тұрады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығының жалпы бөлігінде жеке адамға, қоғамға және мемлекетке қарсы қол сұғуға байланысты адмның жай ғана ойлары және ниеттері өздігінен қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 115 - бабында өлтірумен немесе денсаулыққа ауыр зиян келтірумен, сол сияқты қорқытудың іске асатынына қауіптенудің жеткілікті негіздері болған кезде адамның жеке басына өзгедей ауыр күш қолданумен не мүлікті өртеп жоюмен, жарылыс жасаумен немесе өзге жалпы қауіпті тәсілмен қорқыту үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылған. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы бойынша қылмыстық-құқықтық нормаларды бұзатын қоғамға қауіпті әрекетті жасау қылмыстық құқық бұзушылық болып саналады және кінәліні қылмыстық жауаптылыққа тартудың алғышарты болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 287 - бабында қылмыстың объективтік жағын диспозицияда қарастырылға балама болып табылатын қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру әрекеттері құрады.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы формальды және осы Қылмыстық кодекстің 287 – бабының диспозициясында қарастырылған әрекеттердің біреуін істегеннен кейін қылмыстық құқық бұзушылық аяқталған деп саналады [1,266].

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру әрекеттері Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің бір бабына біріктірілген, өйткені осы қару – жараққа қатысты өз алдына жеке қылмыстық әрекеттер тәжірибеде сирек кездеседі. Бұл әрекеттер бір бірінің жалғасы және өзара байланыста болады. Мысалы, қаруды сатып алу, оны сақтаумен немесе алып жүрумен бірге жүреді [2, 14].

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 287 бабында көрсетілген балама әрекеттердің бірін жасау қылмыстық құқық бұзушылық жасалған деп тану үшін және қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін жеткілікті болады. Демек, адам заңда көрсетілген барлық әрекеттерді жалғастырып жасаса, қылмыстық құқық бұзушылықтың жиынтығы орын алмайды.

Қазақстан Республикасында қарудың айналымын «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 399 заңы реттейді. Осы заңның 3 - бабына сәйкес өзінің бағытталған мақсаты бойынша қару үш топқа бөлінеді:

- 1) жауынгерлік қол атыс қаруы мен суық қару;
- 2) азаматтық қару;
- 3) қызметтік қару болып бөлінеді [3].

Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 399 заңына сәйкес келмейтін қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру арқылы көрінеді. Бұл бапты қолдануда құқық қорғау органдарының қызметкерлері «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының заңына сілтеме жасайды. Саралауда жоғарыда көрсетілген заңға сілтеме жасау бұл норманың бланкеттік екендігін көрсетеді. Демек, Қазақстан Республикасының «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» заңын бұзу Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 287 -бабында көрсетілген санкцияларды қолдануға әкеп соқтырады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 287 -бабында көрсетілген қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүрудің түрлерін бөлек қарастырайық.

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын өткізу - бұл өткізу нәтижесінде сатып алу, сыйлық түрінде, қарызды төлеу түрінде, кепілге қою түрінде, айырбастау нәтижесінде, уақытша пайдалануға алу кезінде, иемдену, табу және оны кез-келген басқа жолмен алу кезінде пайда болатын иелену.

Кейбір ғалымдардың пікірі бойынша қаруды заңсыз алып жүру және сақтау қаруды нақты алып жүру немесе сақтау кезінен бастап аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық болып саналса, онда сатып алу, сатып алу үрдісінде аяқталған болып саналады [4,256].

Қаруды және оқ-дәрілерді сақтауға қатысты сот тәжірибесінен келесі мысалды келтіреміз.

Мысалы, С., 2018 жылы қазан айының ортасында күндізгі уақытта жалғыз өзі Түркістан облысы, Түлкібас ауданы, Шақпақ баба ауылдық округіне қарасты, 114 разъездің оңтүстігінде орналасқан тау бөктерінің жағасында мал бағып жүріп жерден 4 дана оқ-дәрілерін тауып бөгде адамдардың жоқтығын пайдаланып және құқық қорғау органдарына қасақана 4-дана оқ-дәрілерді өткізбей өзіне алып Түлкібас ауданы, Шақпақ баба ауылдық округіне қарасты, 114 разъезд нөмірсіз үйіне дейін заңсыз тасмалдап, жатын бөлмесіндегі арнайы қаруды сақтайтын қара түсті темір сейфіне салып сақтаған. 13.02.2019 жылдың сағат 21.54-те Түлкібас АПБ ЖПҚ УПИ полиция капитаны К., «Қару» жедел профилактикалық іс-шарасын жүргізу барысында, С., тұрғылықты үйінің жатын бөлмесіндегі, қара түсті қару сақтайтын сейфтің ішінен 4-дана оқ-дәрілерін жасырын түрде заңсыз сақтағаны анықталып, тәркіленіп алынған. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-бабы 3-бөлігінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылық жасаған. Оған 1 (бір) жыл 6 (алты) ай бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалған [5].

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз сатып алу деп оларды сатып алу, сыйға алу немесе қарызды төлеу, тауарлар мен заттарға айырбастау, табылған затты иемдену және т. б., сондай-ақ қылмыскердің іс-әрекетінде оны ұрлау белгілері анықталмаған кезде қылмыстық не өзге де мақсаттарда қаруды заңсыз уақытша иемдену деп түсіну керек.

Қару-жарақ заттарын беру оларды уақытша сақтауға немесе пайдалануға өтеулі немесе өтеусіз беруді білдіреді. Беру кезінде иесі қару-жарақ заттарына иелік ету құқығынан айырылмайды және белгілі бір уақыттан кейін оларды талап етіп, қайтарып ала алады. Қаруды алып жүруге және сақтауға рұқсаты бар жеке күзет кәсіпорнының қызметкері, полиция қызметкері және т.б., азаматтық қару санатына жатқызылған заттардың заңды иесі бола алады. Бұл іс-әрекетті саралау кезінде және жазаны дараландыру кезінде маңызды болады.

Қару-жарақты сақтауға қабылдау, тиісінше, оларды сатып алу үшін емес, оларды сақтау үшін жауапкершілікке әкеп соғады, ал беруші адам қару-жарақты заңсыз беру үшін жауап береді. Егер адам оларды кейіннен қандай да бір қылмыс жасау үшін пайдалану туралы білетіні анықталса, онда ол қылмыстардың жиынтығы бойынша жауап беруі керек.

Атыс қаруын, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылғыш құрылғыларды сақтау созылмалы қылмыстарға жатады [6,1085].

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын сату деп оларды қандай да бір заңсыз мәміле (өтеулі немесе өтеусіз), яғни сату, сыйға тарту, айырбастау және т. б. нәтижесінде басқа адамдардың меншігіне қайтарымсыз (заңсыз беруден айырмашылығы) иеліктен шығару деп түсіну керек.

Қылмыстық құқық тұрғысынан сату қылмыстық жазаланатын әрекет ретінде түсініледі және қару-жарақты кез келген нысанда заңмен тыйым салынған өтеулі немесе өтеусіз иеліктен шығаруды білдіреді, онда олар бір адамнан екінші адамға толық иелік етуге ауысады. Қаруды сату тәртібі «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының заңының 13-бабабы - Қарулы Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының және өзге де субъектілердің қаруды сатып алу құқығы; 14-бабы - Ерекше жарғылық міндеттері бар заңды тұлғалардың қару иемденіп алуға құқығы; 15-бабы - Қазақстан Республикасы азаматтарының қару иемденіп алуға құқығы туралы баптарымен реттелген.

Мемлекет тарапынан халық арасында қаруды пайдаланудың бақылаусыздығы қару-жарақ заттарын заңсыз өткізудің негізгі сипаттамасы болып табылады. Бұл әрекеттің қоғамдық қауіптілігі қару-жарақ иесі иелігіндегі қару-жарақтың заңды немесе заңсыз болғанына қарамастан қолданылады [7,258].

Осылайша, қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын сатылуын қылмыс заттарын басқа адамға тұрақты иелікке өтеулі немесе өтеусіз иеліктен шығару деп анықтауға болады. Қару-жарақ заттарын заңсыз сату және заңсыз беру өте ұқсас, бірақ оларды ажырату керек. Негізгі айырмашылық мынада: заңсыз сату кезінде зат басқа адамның тұрақты иелігіне өтеді, ал заңсыз уақытша иеленуге немесе пайдалануға беріледі. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз пайдаланудың тағы бір түрі - сақтау. Заңгерлер заңсыз сақтауды қажетті рұқсатсыз затты нақты иелену ретінде анықтайды. Бұл ретте қару сақтаушының тұрғылықты жерінде немесе басқа жерлерде де, сақталуы мүмкін [8,18].

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз сақтау деп аталған заттарды үй-жайларда, жасырын жерлерде, сондай-ақ олардың сақталуын қамтамасыз ететін өзге де орындарда жасыруды түсіну керек.

Ұлыбританияның жарылғыш заттарды беру туралы ережесінде тасымалдау жарылғыш заттардың бір жерден екінші жерге физикалық қозғалысын білдіреді. Жарылғыш заттарды полигон ішінде жылжыту (мысалы, зауыт, шахта, карьер немесе құрылыс алаңы) ережелерден босатылады.

Тиісті жарылғыш заттарды тасымалдауға қатысты кейбір тыйымдар бар, ол тиымға жататын жарылғыш заттарды сатып алу немесе алу және сақтау үшін сертификат талап етіледі. Бұл тыйымдар 2014 Жылғы Жарылғыш Заттар Туралы Ереженің 31-ережесінде қамтылған [9].

Қылмыстық заңнамада белгіленген қару-жарақты сақтауға тыйым салудың болуы жеке тұлғаларға аталған заттарды билік органдарының тиісті рұқсатынсыз сақтамау міндетін жүктейді. ҚР ҚК 287-бабында көзделген заңсыз сақтаудың алдында әрқашан қару-жарақты заңсыз сатып алудың қандай да бір нысаны болатынын қосу қажет. Сақтау түрі әртүрлі және келесі әрекеттерде көрінуі мүмкін: - сақтау мақсатына жетуге мүмкіндік беретін сақтау орнын іздеу және жабдықтау (қару – жарақтың сақталуы және билік органдарының анықтай алмауы); - көрсетілген заттарды сақтау үшін қажетті әрекеттерді жүзеге асыру (майлау, орау); - сақтау орнында қарудың болуын бақылау. Көрсетілгендей, сақтау әрқашан сатып алумен және көбінесе заңсыз өзімен алып жүрумен немесе заңсыз тасымалдаумен бірге жүреді. Бұл көп жағдайда қару-жарақ заттарын сақтау орнына жеткізу қажеттілігімен түсіндіріледі.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын нақты иеленуін түсіну керек. Қару-жарақты заңсыз пайдаланудың көрсетілген нысандарынан басқа, ҚР ҚК 287-бабында көзделген қылмыстың объективті жағы көрсетілген заттарды заңсыз тасымалдауда көрініс табуы мүмкін. Қару-жараққа қатысты заңсыз әрекеттер тасымалдау немесе сақтау түрі ретінде болады. Бастапқы кезеңде тасымалдау азаматтық кодекске жатқызылды. Мысалы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде мынадай шарттардың түрлері көзделген: жолаушыларды тасымалдау туралы шарт және жүктерді тасымалдау туралы шарт. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде тауар жеткізілімі 3 параграфпен реттеледі және тасымалдау шарты деп тараптардың осындай келісімі түсініледі, оған сәйкес бір тарап жолаушыны немесе жүкті тасымалдауға, ал екінші тарап осы қызмет үшін белгіленген төлемді төлеуге міндеттенеді [10].

Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз тасымалдау деп олардың кез келген көлік түріндегі орнын ауыстыруды түсіну керек.

Жоғарыда көрсетілгенге байланысты сот тәжірибесінен мысал келтірейік.

Мысалы, сотталушы Ж., 2018 жылдың желтоқсан айының 8 жұлдызында, сағат 18-00-дер шамасында, Алматы қаласы, Ақан Сері көшесі №48 үйдің қасында «Toyota Camry» маркалі 503PVA05 мемлекеттік нөмерлі автокөлігінің ішінде бола тұра, полиция қызметкерлерімен жедел іздестіру шараларын жүргізу барысында тоқтатылып, автокөлікті тінту барысында соңғыға тиесілі зауыттық әдіспен жасалған, ату үшін жарамды ұңғысыз атыс қаруы «ОСА» тапаншасы 18x45 мм калибрлі үш оғымен тәркіленіп алынған. Сонымен, сотталушы Ж., ұңғысыз атыс қаруды, оның патрондарын, заңсыз иемденіп, сақтап, тасымалдап және алып жүрген, яғни Қазақстан Республикасының ҚК-нің 287-бабы 2-бөлігінде көрсетілген қылмысты жасаған. Сот оған осы бап бойынша 6 (алты) ай бас бостандығынан айыру жазасын тағайындаған. Жазасын өтеуді қылмыстық атқару жүйесінің барынша қауіпсіздігі төмен мекемесінде өтеуді белгілеген [11].

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 1995 жылғы 21 шілдедегі N 4 нормативтік қаулысы 1 тармағында атыс қаруларын, оқ-дәрілерді, қару-жарақтарды және жарылғыш заттарды ұрлауға, оларды заңсыз алуға, алып жүруге, сақтауға және өткізуге қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғам қауіпсіздігіне айтарлықтай қауіп төндіретінін ескере отырып, соттар қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында сот талқылауының деңгейін көтеруі, жазалану сөзсіздігінде атылғыш қаруды және оқ-дәрілерді, қару-жарақты және жарылғыш заттарды қолға түсірудің көздерін анықтауда, оларды тиісінше күзету мен өндірісте жасаудың деректерін және осындай қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалуына жағдай тудыратын басқа себептер мен жағдайларды анықтап жоюда заңда белгіленген ықпалды шараларды қолдануы тиіс деп көрсетілген [12].

Қару-жарақты заңсыз алып жүрудің қоғамдық қауіптілігі - оларды кінәлі адам өзіне ыңғайлы сәтте және көбінесе елеусіз, кенеттен пайда болатын себептермен пайдалана алады. Қаруды қолдану қауіпі ұзақ және қысқа мерзімді сипатта болуы мүмкін, ол мақсатқа, субъектінің ниетіне, қару-жарақты алып жүру орнына, уақытына, жағдайына және басқа жағдайларға байланысты. «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының заңын талдауы көрсеткендей, қару-жарақты көшеде немесе үйде алып жүру болып табылады.

Қару-жарақ заттарын алып жүру түріндегі қылмыстық іс-әрекет кінәлінің өз еркімен де, сыртқы әсердің нәтижесінде де тоқтатылуы мүмкін, мысалы, қару-жарақты ұрлау немесе өзімен бірге аталған заттары бар адамды полиция қызметкерлерімен ұстау. ҚР ҚК 287-бабына ескерту қару-жарақ заттарын өз еркімен тапсырған жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатуды көздейді [13].

Айта кету керек, қылмыстық жауапкершіліктен босату үшін қылмыс жасау фактісі туралы тиісті органдарға хабарлау жеткіліксіз. Сондай-ақ, қылмыс жасауға байланысты барлық жағдайлар туралы хабарлау қажет. Сонымен, егер адамда сақталған қаруды қашан және қалай болғандығы, қайда сақталғаны, қандай мақсатта пайдаланылғаны және т. б. туралы толық түсініктеме бермесе, оны қылмыстық жауапкершіліктен босату үшін жеткілікті негіз деп тануға болмайды. Қылмыстық құқық теориясында және іс жүзінде бастысы - қылмыстың аяқталу сәті. ҚР ҚК 287-бабы бойынша аяқталған қылмыс ретінде қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру саралануы тиіс.

Қорытынды. Қорыта келе айтатын болсақ бұл қылмыстық құқық бұзушылық қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру сияқты балама әрекеттердің бірін жасағаннан кейін аяқталған болып саналады. Бұл қылмыстық құқық бұзушылық объективтік жағының құрылымы бойынша формальды қылмыстық құқық бұзушылық құрамына жатады. Бұл баптың тиімділігін арттыру үшін 4 бөлігінің диспозициясына «ірі мөлшерде» деген саралаушы белгі ендіру және санкциясын бес жылдан он жылға дейін көтеру және 5 бөлігінің диспозициясына «аса ірі мөлшерде» деген саралаушы белгі ендіріп, санкциясын жеті жылдан он екі жылға дейін көтеру. Бұл бапқа осындай сипаттағы өзгерістер ендіріп ірі мөлшерде және аса ірі мөлшерде қарулармен заңсыз әрекет жасаудың алдын аламыз және кінәлілерге тиісті жаза тағайындаймыз және бұл бапқа осы көрсетілген толықтырулар мен өзгерістер ендіріп келесідей береміз:

287-бап. Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру үшін англияда жауаптылық учебник, статья

4. Осы баптың үшінші бөлігінде көзделген, адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен, бірнеше рет жасалған немесе **ірі мөлшерде** жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, **бес** жылдан **он** жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

5. Осы баптың үшінші немесе төртінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған немесе аса ірі мөлшерде жасалған іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

- 1 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлік: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 608б.
- 2 Рогатых Л.Ф. Незаконный оборот оружия // СПб., 1998. – 40с.
- 3 «Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 399 заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000339_
- 4 Лебедев В.М, Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. / В.М. Лебедев, Ю.И. Скуратов. М., 2012. – 316с.
- 5 Түркістан облысының Түлкібас аудандық соты үкімінің көшірмесі 5160-19-00-1/21
- 6 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Том 2. – Алматы Жеті Жарғы, 2021. – 1152с.
- 7 Разгильдиев Б.Т. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник / Б.Т. Разгильдиев, А.Н. Красиков. Саратов : СЮИ МВД России, 1999. – 672с.
- 8 Кац Е.А. Уголовная ответственность за незаконное приобретение, передачу, сбыт, хранение, перевозку или ношение оружия, его основных частей, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Красноярск, 2005. – 25с.
9. The Explosives Regulations 2014 (Amendment) Regulations 2016 (YEAR 2016) <https://www.hse.gov.uk/explosives/regulations2016.htm>
- 10 Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409 Кодексі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_
- 11 Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 1995 жылғы 21 шілдедегі N 4 «Атыс қаруларын, оқ-дәріні, қару-жарақты немесе жарылғыш заттарды ұрлау, оларды заңсыз алып жүру, ұстау, жасау немесе өткізу, атыс қаруларын ұқыпсыз ұстау туралы істер жөніндегі сот тәжірибесі туралы нормативтік қаулысы». https://zakon.uchet.kz/kaz/docs/P95000004S_
- 12 Алматы қаласы Түркіб аудандық соты үкімінің көшірмесі №1-36/19
- 13 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

Авторлар туралы мәліметтер

Батырбаев А.К. - заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының профессоры.

Сейлханова С.А. – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы з.ғ.к., полиция полковнигі.

Таженова С.И. - Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.м., полиция подполковнигі.

Батырбаев А.К. - кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова.

Сейлханова С.А. - начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Таженова С.И. – старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, м.ю.н., подполковник полиции.

Batyrbayev A.K. - candidate of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov.

Seilkhanova S.A. - head of the Department of criminal law and criminology of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbolatov, candidate of law, police colonel.

Tazhenova S.I. - senior lecturer of the Department of criminal law and criminology of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbolatov, lieutenant colonel of the police.

О.Р. Цой¹, Д. Қалқаманұлы², С.С. Шарипов³

¹Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

²Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

³Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ОБМАНА И ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ В СФЕРЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Проблема невозвращения заемных денежных средств в настоящее время остается очень серьезной и актуальной. Банки и другие кредитные организации терпят убытки, когда заемщик, по различного рода причинам (субъективным или объективным), не погашает суммы по взятому кредиту или исчезает из поля видимости заемных организаций. В некоторых случаях это обусловлено жизненными обстоятельствами заемщика (потеря постоянного дохода, смена работы, ее временное или постоянное отсутствие). Но, в нашем случае, интерес вызывают заемщики, взявшие денежные средства с заранее имевшимся умыслом на невозврат денежных сумм и осознано уклоняющиеся от погашения кредиторской задолженности.

Ключевые слова: кредит, банк, проблема, противодействия, мошенничество, преступления, деньги.

Тұтынушылық несиелеу саласындағы алдау мен сенімге қиянат жасаудың негізгі тәсілдері

Қарыз қаражатын қайтармау мәселесі қазіргі уақытта өте маңызды және өзекті болып қала береді. Банктер және басқа несиелік ұйымдар қарыз алушы әртүрлі себептермен (субъективті немесе объективті) алынған несие бойынша соманы өтемегенде немесе қарыз ұйымдарының көрінуінен жоғалып кеткенде шығынға ұшырайды. Кейбір жағдайларда бұл қарыз алушының өмірлік жағдайына байланысты (тұрақты табыстың жоғалуы, жұмыстың өзгеруі, оның уақытша немесе тұрақты болмауы). Бірақ, біздің жағдайда, ақшалай қаражатты алдын ала қолда бар ниетпен алған және кредиторлық берешекті өтеуден саналы түрде жалтарған қарыз алушылар қызығушылық тудырады.

Түйінді сөздер: несие, банк, проблема, қарсылық, алаяқтық, қылмыс, ақша.

The main methods of deception and abuse of trust in the field of consumer lending

The problem of non-repayment of borrowed funds currently remains very serious and urgent. Banks and other credit organizations suffer losses when the borrower, for various reasons (subjective or objective), does not repay the amount of the loan or disappears from the field of view of the borrowed organizations. In some cases, this is due to the life circumstances of the borrower (loss of permanent income, change of job, temporary or permanent absence). But, in our case, the interest is aroused by borrowers who took money with a pre-existing intention of non-repayment of sums of money and deliberately evading repayment of accounts payable.

Keywords: credit, bank, problem, counteraction, fraud, crime, money.

Введение. Простота и удобство получения потребительского кредита являются распространенными причинами злоупотреблений со стороны недобросовестных лиц.

Наблюдение показывает, что основная масса подобных злоупотреблений приходится на крупные города с развитой инфраструктурой. В случае недобросовестного получения кредита торговая организация, если она уже передала товар покупателю, рискует остаться без оплаты его полной стоимости со стороны банка или иной кредитной организации. Если же деньги банк или иная кредитная организация уже перечислили на счет компании, то потери несут именно банки или иные кредитные организации.

В то же время физическое лицо, по документам которого был оформлен кредит, получает массу неприятностей. Этому человеку придется выяснять ситуацию с банком или иной кредитной организацией и правоохранительными органами.

В основном, случаи мошенничества с потребительскими кредитами можно разбить на две категории. Первая - получение кредита через подставное лицо. Вторая - использование потерянных, похищенных или поддельных удостоверений личности или паспортов и справок о доходах.

Для указанных выше способов характерным является признак направленности действий мошенников на собственное обогащение путем обмана и введение жертвы в заблуждение. Как отмечалось выше, банки сами способствуют повышению уровня мошенничества в сфере кредитования путем послабления требований к заемщикам. Кредиты выдаются с минимальными проверками заемщика, что связано с высокой конкуренцией банков, где каждая организация пытается привлечь большее количество клиентов, тем самым делая «ставку» на количественных характеристиках, а не на качественных. Также банкам не выгодно оглашать факты наличия мошеннических операций со стороны заемщиков, в связи с чем они тщательно пытаются это скрыть, чтобы сохранить хорошую репутацию. Если банк не имеет возможности взыскать по каким-либо причинам задолженность, долг признается безнадежным и прощается должнику. Чтобы не оставаться в убытке, банковские организации повышают процентные ставки по кредитам, от чего страдают добропорядочные заемщики.

Потребительский кредит - это деньги, которые вы занимаете у банка или иной кредитной организации на покупку товаров для себя или своей семьи. Потребительский кредит выдают только физическим лицам. Кроме того, существуют потребительские займы. Их можно взять в микрофинансовых организациях, кредитных потребительских кооперативах и ломбардах. По сути, это тоже самое, что и кредит, но условия займа могут сильно отличаться от условий кредита.

Потребительский кредит можно взять как на конкретную покупку, т.е. целевой, так и без уточнения предстоящих трат. Например, если вы оформляете POS-кредит в магазине мебели или электроники, банк перечисляет деньги напрямую продавцу. Это целевой кредит. Если же вы берете кредит или заем и не отчитываетесь, на что его потратили, он считается нецелевым. По целевым кредитам ставки могут быть ниже, особенно если это партнерская программа магазина и банка. Когда вы берете кредит на большую сумму, банку обычно нужны дополнительные гарантии, что вы его вернете. Обеспечением по кредиту бывает залог, например автомобиль или другое имущество, или поручительство других лиц. Если вещь в залоге у банка, вы можете продолжать ей пользоваться, но не можете продавать или дарить ее. Кроме того, банк может попросить ее застраховать. Зато проценты по кредитам с обеспечением обычно ниже, чем по необеспеченным.

Деление по срокам у кредитов и займов обычно сильно отличается. Для микрофинансовых организации краткосрочным считается заем до 30 дней, а для банков краткосрочные кредиты до года. Срок очень сильно влияет на процент по кредиту и займу. Обычно чем больше срок, тем ниже ставка. Если у вас есть поручители, вы готовы оставить в залог имущество или застраховаться в пользу банка, то сумма кредита или займа может быть еще больше. Ведь банк в этом случае меньше рискует.

В УК РК нет отдельной статьи, предусматривающей наказание за мошенничество в сферекредитования. За мошенничество в сфере кредитования, в том числепотребительского кредитования, предусмотрена ответственность наосновании соответствующей части ст. 190 УК РК «Мошенничество» [1].

В статье 190 Уголовного Кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК (ред. от 01.07.2021, далее УК РК) под мошенничеством понимается хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием. В статье 1 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года №6 (далее Нормативное постановление ВС РК) [2] Законодатель прямо указывает, что обязательным признаком мошенничества является наличие у виновного лица корыстной цели, то есть стремление обратить противоправно и безвозмездно чужое имущество в свою собственность, либо право на него в свою

пользу, либо в пользу других лиц. Мошенничество совершается путем обмана или злоупотребления доверием, под воздействием которых собственник или иной владелец имущества добровольно передает имущество или право на него другим лицам.

Согласно статьи 2 указанного Нормативного постановления ВС РК, обман является способом совершения мошенничества с целью хищения чужого имущества или приобретения права на чужое имущество. Обман может состоять в преднамеренном введении виновным в заблуждение собственника или иного владельца имущества сообщением, заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений либо в сокрытии истинных фактов, которые должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества, создающих у владельца имущества или иного лица ошибочное представление о правомерности перехода имущества во владение виновного лица и (или) других лиц [2].

В результате обмана собственник или иной владелец имущества, будучи введенным в заблуждение, добровольно передает имущество виновному лицу, полагая, что для этого имеются основания, и он действует в собственных интересах.

В соответствии с пунктом 3 Нормативного постановления ВС РК, злоупотребление доверием как способ мошенничества заключается в том, что виновный использует доверие, возникшее между ним и собственником или иным лицом, в ведении которого находится имущество, с целью незаконного получения чужого имущества или права на него из корыстных побуждений [2]. Доверие владельца имущества или иного лица к мошеннику может быть вызвано различными обстоятельствами: личным знакомством, рекомендациями родственников и иных лиц, служебным положением виновного и т.д.

Методы. Использованы диалектический метод познания философии, социологии, общей теории права, теории уголовного права и уголовно-процессуального права, криминалистики. В ходе исследования также были использованы логический, системно-структурный, конкретно-социологический и другие методы исследования.

Основная часть. Проблема невозвращения заемных денежных средств в настоящее время остается очень серьезной и актуальной. Банки терпят убытки, когда заемщик по различного рода причинам (субъективным или объективным) не погашает сумм по взятому кредиту или исчезает из поля видимости банковских организаций. В некоторых случаях это обусловлено жизненными обстоятельствами заемщика (потеря постоянного дохода, смена работы, ее временное или постоянное отсутствие). Криминалистический интерес вызывают заемщики, взявшие денежные средства с заранее имевшимся умыслом на невозврат денежных сумм и осознано уклоняющиеся от погашения кредиторской задолженности. Отчасти в этом случае виноваты и банки, которые сделали процедуру получения заемных денежных средств простой и доступной. Упрощенная система кредитования физических лиц повлекла за собой увеличение числа потребительских кредитов, и в тоже время спровоцировала активизацию действий мошенников [3, 4].

Кто в таких деяниях выступает потерпевшим? Является ли им кредитор по договору займа? Потерпевшим всегда признается тот, кому преступным деянием причиняется вред. В рассматриваемом преступлении – это собственник денежных средств, которые он передает заемщику в момент заключения договора, а после чего узнает о недостоверности сведений, представленных заемщиком, а также теряет свое право на возвращение денежных сумм.

Здесь возникает еще один вопрос: с какого момента преступление считается оконченным? Момент окончания мошеннических действий тесно связан с моментом передачи денежных средств, несмотря на то, что они могут идти с разрывом во времени. Банки часто принимают решение о выдаче кредита не в день обращения, а в течение определенного времени (2–3 дня). Тогда с какого момента преступление считается совершенным: когда заемщик вручил кредитору (или его представителю) подложные документы, или с момента выдачи суммы займа? Думается, что преступление будет считаться оконченным, когда произошли оба действия: представление подложных документов и передача суммы займа.

В случае, когда при проверке представленных заемщиком документов будет обнаружена их подложность, а денежные средства будут решено по этой причине не выдавать, то действия заемщика необходимо будет квалифицировать как приготовление к мошенничеству в сфере кредитования, но только в том случае, если будет доказан тот факт, что заемщик заведомо знал, что представляемые им сведения являются недостоверными (подложными).

Поэтому с момента зачисления денег на банковский счет лица мошенник получает реальную возможность распоряжаться поступившими денежными средствами по своему усмотрению, например осуществлять расчеты от своего имени или от имени третьих лиц, не снимая денежных средств со счета, на который они были перечислены в результате мошенничества. В указанных случаях

преступление следует считать оконченным с момента зачисления этих средств на счет лица, которое путем обмана или злоупотребления доверием изъяло денежные средства со счета их владельца, либо на счета других лиц, на которые похищенные средства поступили в результате преступных действий виновного.

Объективная сторона мошенничества в сфере кредитования характеризуется специальным способом. Представление кредитору заведомо ложных и (или) недостоверных сведений, к которым относят сведения об уровне заработной платы, о месте работы и иные сведения, на основании которых кредитор принимает решение о выдаче займа и определении суммы займа.

Разные виды кредитования населения поспособствовали разработке мошенниками разнообразных способов обмана, злоупотребления доверием клиентов любых кредитных организаций. Различные авторы, исследовавшие эту проблему способы мошенничества распределяют по различным группам.

1) использование подлинных банковских карт: похищение, продажа, обнаружение утраченной карты; несанкционированное получение информации о подлинных ПК; тайное использование подлинной карты другим лицом или законным ее держателем;

2) подделка либо изготовление платежных карт или документов, а также сопровождение их незаконного использования;

3) использование недействительных платежных карт;

4) криминальные действия с использованием банкоматов.

Способ совершения мошенничества в сфере кредитования физических лиц можно определить как объективно и субъективно обусловленную систему действий по подготовке, совершению и сокрытию факта хищения путем обмана или злоупотребления доверием, объединенных единым преступным умыслом [3, 29].

В банковской сфере мошенничество с использованием кредитных карт является серьезной проблемой, которая ежегодно обходится в миллиарды долларов. Банковская отрасль сделала усиление защиты кибербезопасности своим приоритетом [4].

Наиболее характерные способы мошенничества в сфере кредитования физических лиц. Первая группа: совершение мошенничества с привлечением действующих и фиктивных организаций. Вторая группа: совершение мошенничества как при непосредственном обращении преступника и/или подставных лиц в банк или кредитную организацию. Третья группа: совершение мошенничества в отношении своих клиентов работниками банка или кредитной организации. Иногда бывают случаи, когда сотрудник банка осуществляет мошенничество без ведома гражданина (например, размещение объявления о быстром получении кредита без справки о доходах. После того как паспорт будет передан представителю банка (а в некоторых случаях лицу, представившемуся таковым), гражданин рискует вместо «быстрых» денег обрести множество проблем. Сотрудник банка может оформить на представленный паспорт несколько кредитов, после чего вернув документ, удостоверяющий личность, сообщить, что кредит оформлен быть не может обозначив любую причину. По истечении месяца – двух несостоявшегося клиента уведомят о необходимости погашения непоплаченных кредитов и процентов по ним, о существовании которых он и не подозревал. Четвертая группа: совершение мошеннических действий с использованием кредитных карт [3, 29].

Мошенническое получение кредита основывается на представлении ложных сведений. Здесь имеет место умысел на завладение имуществом или приобретение права на него уже в момент осуществления действий, повлекших передачу этого имущества.

В завершении анализа состава преступления «Мошенничество в сфере кредитования», хотелось бы остановиться на некоторых видах злоупотреблений при совершении мошенничества.

Представление в обеспечении возвратности кредита от имени солидных государственных или коммерческих структур гарантийных писем, полученных неправомерным путем. Известны случаи, когда преступники убеждают малознакомых или знакомых руководителей банков и/или иных кредитных организаций выдать им гарантию для получения кредита, мотивируя это тем, что уже договорились насчет получения кредита, а банковская гарантия нужна лишь для формальности. Получив гарантию, мошенники получают ссуду и присваивая ее, скрываются.

Злоупотребления при использовании залога в качестве обеспечения кредита. Самые распространённые способы: неоднократный залог одного и того же имущества; предоставление имущества, на которое не может быть обращено взыскание в качестве залога; представление неполноценного имущества в качестве залога, стоимость которого не соответствует заявленной; предоставление имущества, не находящегося в собственности получателя кредита в качестве залога.

Способом обеспечения возвратности банковского кредита является страхование риска невозврата кредита. Развитие этого способа обеспечения возвратности кредита связано с совершением преступлений, связанных с подделкой получателями кредитов договоров страхования и предъявление их в банк в качестве документов, обеспечивающих возвратность получаемых кредитных средств.

Субъектом мошенничества в сфере кредитования выступает специальный субъект. Субъект преступления обязательно должен быть на момент преступления заемщиком по отношению к кредитору, т. е. между заемщиком (преступником) и его займодавцем должен быть заключен кредитный договор.

Но здесь также возникает вопрос: будет ли в действиях заемщика усматриваться состав мошенничества, если кредитный договор будет заключен с существенными нарушениями гражданского законодательства (будет признан недействительным)? Скорее всего, таких случаев будет немного, ведь проекты договоров проходят тщательную аналитическую проверку кредитными организациями, которые выдают займы.

Двойное понимание понятия «заемщик» создает проблемы в квалификации покушения на мошенничество в сфере кредитования. Так, в практике банковской сферы имеются случаи, когда на стадии проверки кредитной заявки сотрудники кредитного учреждения обнаруживают незаконные действия потенциальных заемщиков, направленные на получение кредитных средств путем представления подложных документов. Представители кредитной организации с целью привлечения лица к уголовной ответственности за покушение на мошенничество в сфере кредитования обращаются в правоохранительные органы. В свою очередь, представители правоохранительных органов отказывают в возбуждении уголовного дела на основании того, что обратившееся в кредитную организацию лицо не обладает специальным статусом заемщика, так как с ним заявитель не заключал кредитный договор.

При совершении мошенничества в сфере кредитования физических лиц на потребительские цели завладение денежными средствами совершается под видом заключения договора займа на личное потребление или на покупку товаров в рассрочку. Суть обмана заключается в отсутствии у заемщика намерения возратить сумму займа и оговоренные по договору проценты. Помимо сообщения ложных сведений о целях займа лжезаемщик совершает сопутствующие обманные действия, а именно представляет банку фиктивные (поддельные и подложные) документы, содержащие не соответствующую действительности информацию:

- о своей личности;
- об источниках доходов, позволяющих возратить кредит;

В числе поддельных документов, относящихся к личности и кредитоспособности заемщика, мошенники предъявляют:

- удостоверение личности
- паспорт;
- справку с места работы с указанием организации, должности заемщика и размерах его заработной платы;

Анализируя практику мошеннических действий в сфере кредитования можно выделить следующие категории лиц, участвующих в таких мошеннических действиях:

- а) мошенники-одиночки, получающие кредит по поддельным документам или по чужим (утраченным) удостоверениям личности;
- б) граждане, получающие кредит по своему действительному удостоверению личности (паспорту) для передачи другому лицу под влиянием обманных заверений различного рода;
- в) участники организованных преступных групп, использующие поддельные документы;
- г) лица, склоняющие необеспеченных граждан, а также граждан, ведущих асоциальный образ жизни, к получению кредитов по собственным документам. Как правило, такие лица убеждают заемщиков в отсутствии необходимости возврата кредита. Они изымают у заемщиков (подставных лиц) полученные деньги или товары, оставляя им незначительное вознаграждение;
- д) работники торговой организации, уполномоченной банком на заключение кредитных договоров для оплаты приобретенных покупателями товаров;
- е) работники кредитных организаций.

Преступники придумывают десятки схем, в которых используют данные из документов. На удочку злоумышленников попались уже десятки казахстанцев. Суммы, которые на них оформляют, иногда могут достигать до миллионов. И жертвы узнают об этом лишь спустя месяцы. Но банки заверяют, что просто так кредиты не выдают. Недостаточно только предоставить удостоверение. В кредитных организациях проводят проверку в несколько этапов. Менеджеры должны обрабатывать все

данные клиента, сличать и внешность, и почерк. Если же идет несовпадение данных клиентов, предоставленных по удостоверению личности, либо данных по анкетным данным, клиенту приходит отказ, либо, если возникают сомнения в существовании данного клиента или предоставления поддельных документов, то подразделение банка по борьбе с мошенничеством сразу же может явиться на момент оформления кредита. Поэтому банкиры рекомендуют казахстанцам хотя бы раз в два месяца проверять свою кредитную историю.

Полицейские в СМИ и на своих официальных сайтах так же призывают внимательно следить за своими документами. Потерянный паспорт мошенники могут использовать в преступных целях, в том числе оформить кредит.

Согласно статьи 4 Нормативного постановления ВС РК, использование при хищении поддельных документов является одной из форм обмана [2].

Мошенничество, совершенное с использованием изготовленного другим лицом поддельного официального документа, полностью охватывается составом мошенничества (статья 190 УК РК) и не требует дополнительной квалификации по статье 385 Уголовного Кодекса Республики Казахстан (подделка, изготовление или сбыт поддельных документов, штампов, печатей, бланков, государственных знаков почтовой оплаты, государственных наград) [1].

Согласно п. 19 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года №8 «О судебной практике по делам о хищениях» - обман при мошенничестве может выражаться в умышленном ложном утверждении о заведомо не существующих фактах либо в сокрытии фактов, которые по обстоятельствам дела должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества [2].

Обман может касаться как действительного намерения виновного, так и в отношении количества и качества товара, личности субъекта преступления и других обстоятельств, которые могут ввести в заблуждение потерпевшего.

В Казахстане в последнее время все более набирает обороты вид мошенничества с использованием кредитных карт. Данная форма обмана часто встречается во время оформления потребительских кредитов. Чаше всего приходится сталкиваться с неявным или скрытым мошенничеством, оно на первый взгляд выглядит по-честному, но в конечном итоге оказывается ложным, после чего невозможно ничего доказать. Поэтому нужно уметь отличать основные признаки вероятного мошенничества.

В том случае, если вы планируете оформлять кредитную карту или кредит на товар прямо в отделении банка, то махинации полностью исключены, так как в одном и том же месте происходит принятие всей необходимой документации для выдачи кредита, ее подписание и получение денег, если только в мошенничестве не замешан сам сотрудник кредитного учреждения. Создание, так называемого «подставного» банковского офиса полностью исключается. Как правило, свои неправомерные действия злоумышленники проворачивают за пределами финансовых учреждений.

В том случае, если в банковском учреждении работают пособники мошенников, то они могут запросто к кредитному договору подложить фальшивые копии документов. В таких ситуациях мошеннические действия и все схемы выявляются службой безопасности кредитного учреждения.

В соответствии со ст. 10 Нормативного Постановления ВС РК, для разграничения мошенничества от гражданско-правовых отношений следует учитывать, что при мошенничестве умысел, направленный на хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, возникает у виновного лица до и (или) в момент заключения договора, предусматривающего получение чужого имущества или права на него [2].

В таких случаях обманные действия виновного должны находиться в причинной связи с фактом получения виновным имущества или приобретения права на имущество, т. е. обманные действия должны предшествовать передаче этого имущества или приобретения права на него.

Согласно ст. 11 Нормативного Постановления ВС РК, судам следует учитывать, что о наличии умысла, направленного на хищение путем мошенничества при договорных обязательствах может свидетельствовать совокупность таких обстоятельств как заведомое отсутствие у лица реальной финансовой и иной материальной возможности (материально-техническая оснащенность, трудовой коллектив и т. д.) исполнить принимаемое обязательство, или необходимой лицензии, разрешения на осуществление деятельности, направленной на исполнение обязательств по договору, использование лицом поддельных учредительных документов или гарантийных писем, сокрытие информации о наличии задолженностей или залога по имуществу, заключение заведомо неисполнимых договоров и другие [2].

В тех случаях, когда договор между сторонами заключается с обоюдными намерениями сторон исполнить соответствующие обязательства, но после его заключения и получения материальной выгоды у одной из сторон возникают объективные обстоятельства, препятствующие исполнению взятых обязательств, содеянное не может квалифицироваться как мошенничество.

Современный этап развития рыночных отношений в Республике Казахстан, другие изменения, происходящие не только в экономике, но и в обществе, характеризуются глубокими изменениями в системе общественных отношений [5].

Заключение. В заключении необходимо отметить, что для предупреждения преступлений в сфере потребительского кредитования в банках и иных кредитных организациях необходимы следующие мероприятия: проведение профилактической работы среди работников банков и иных кредитных организаций, направленных на соблюдение ими положений законодательства, внутренних актов, правил и процедур, усиления контроля за работой сотрудников кредитных организаций; проведение профессионального обучения соответствующих служб, ответственных за обеспечение безопасности и защиту интересов этих учреждений; проведение специальных аудиторских проверок с привлечением внешних экспертов по выявлению нарушений при оформлении документации; системное изучение рисков и выработка мер по эффективному управлению этими рисками.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан. - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2014. - 236 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2014. - 368 с.
3. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года №199-V «Об органах внутренних дел». [электронный ресурс] // «Әділет» Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан. URL: adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483
4. Btoush et al. (2021) Btoush E, Zhou X, Gururaian R, Chan KC, Tao X. A survey on credit card fraud detection techniques in banking industry for cyber security. 2021 8th International Conference on Behavioral and Social Computing (BESOC); Piscataway: IEEE; 2021. pp. 1–7.
5. Сейлханова С.А. Экономикалық қызмет саласындағы трансұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес жүргізу мәселелері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - 1(66). - 2021. – С.23-27.

Сведения об авторах

Цой О.Р. – начальник факультета Академии управления МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Қалқаманұлы Д. - начальник кафедры общеправовых дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, доктор философии.

Шарипов С.С. - старший научный сотрудник центра по исследованию проблем криминалистического обеспечения деятельности ОВД НИИ Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова подполковник полиции.

Цой О.Р. - Қазақстан Республикасы ІІМ басқару академиясы факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Қалқаманұлы Д. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы Жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, философия докторы.

Шарипов С.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов Қарағанды академиясы ҒЗИ ІО қызметін криминалистикалық қамтамасыз етудің проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция подполковнигі.

Tsoi O.R. – Head of the Faculty of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Police Colonel.

Kalkamanuly D. - head of the department of general legal disciplines of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabilbaeva, doctor of philosophy.

Sharipov S.S. - senior researcher of the center for research of problems criminalistic support of activity of internal affairs bodies of the research institute of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan by B. Beisenov, police lieutenant colonel.

Б.С. Кайшыбеков¹, А.Р. Нурманова²

¹Департамент экономических расследований по городу Шымкент АФМ Республики Казахстан,
Шымкент, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФИНАНСОВОГО МОШЕННИЧЕСТВА В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

Представленная статья глубоко анализирует текущие проблемы и вызовы, с которыми сталкивается глобальная экономика в контексте финансового мошенничества. Автор описывает разнообразие схем мошенничества, которые становятся всё более изощрёнными с развитием технологий. Особое внимание уделяется цифровым методам мошенничества, таким как фишинг, кража личных данных и манипуляции с онлайн-транзакциями. Анализируя данные из различных стран, включая Республику Казахстан, автор подчеркивает универсальность проблемы и необходимость международного сотрудничества для эффективной борьбы с финансовыми преступлениями. Статья также освещает правовые аспекты борьбы с мошенничеством, акцентируя внимание на несоответствии между скоростью развития технологий и темпами обновления законодательства. В контексте Казахстана особо выделяются усилия по интеграции новейших ИТ-решений в финансовую инфраструктуру и созданию межведомственных платформ для обмена данными о мошенничествах. Автор утверждает, что укрепление законодательной базы и развитие технологий кибербезопасности должны идти рука об руку для создания надежной системы предотвращения мошенничества. В дополнение, статья обращает внимание на социально-экономические факторы, влияющие на уровень уязвимости населения к финансовым мошенничествам. Образовательные программы, повышение финансовой грамотности и активная информационная кампания рекомендуются как ключевые инструменты для снижения количества жертв мошенничества.

Ключевые слова: финансовое мошенничество, кибербезопасность, законодательство, исследования, эффективность, финансовая грамотность, международное сотрудничество.

Әлемдік тәжірибедегі қаржылық алаяқтықтың қазіргі тенденциялары

Ұсынылған мақала қаржылық алаяқтық контекстінде жаһандық экономиканың алдында тұрған ағымдағы мәселелер мен қиындықтарды терең талдайды. Автор технологияның дамуымен күрделене түсетін алаяқтық схемаларының әртүрлілігін сипаттайды. Фишинг, жеке басын ұрлау және онлайн транзакцияларды манипуляциялау сияқты цифрлық алаяқтық әдістеріне ерекше назар аударылады. Қазақстан Республикасын қоса алғанда, әртүрлі елдердің деректерін талдай отырып, автор мәселенің әмбебаптығын және қаржылық қылмыстармен тиімді күресу үшін халықаралық ынтымақтастықтың қажеттілігін атап көрсетеді. Мақала сонымен қатар технологияның даму қарқыны мен заңнаманың жаңару қарқыны арасындағы сәйкессіздікке назар аудара отырып, алаяқтықпен күресудің құқықтық аспектілерін қамтиды. Қазақстан контекстінде жаңа ат-шешімдерді қаржы инфрақұрылымына интеграциялау және алаяқтық туралы деректермен алмасу үшін ведомствоаралық платформалар құру жөніндегі күш-жігер ерекше көзге түседі. Автор алаяқтықтың алдын алудың сенімді жүйесін құру үшін заңнамалық базаны нығайту және киберқауіпсіздік технологияларын дамыту қатар жүруі керек дейді. Сонымен қатар, мақала халықтың қаржылық алаяқтыққа осалдық деңгейіне әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларға назар аударады. Білім беру бағдарламалары, қаржылық сауаттылықты арттыру және белсенді ақпараттық науқан алаяқтық құрбандарының санын азайтудың негізгі құралы ретінде ұсынылады.

Түйінді сөздер: қаржылық алаяқтық, киберқауіпсіздік, заңнама, зерттеулер, тиімділік, қаржылық сауаттылық, халықаралық ынтымақтастық.

Current trends of financial fraud in the world practice

The presented article deeply analyzes the current problems and challenges facing the global economy in the context of financial fraud. The author describes the variety of fraud schemes that are becoming more and more sophisticated with the development of technology. Special attention is paid to digital fraud techniques such as phishing, identity theft and manipulation of online transactions. Analyzing data from various countries, including the Republic of Kazakhstan, the author emphasizes the universality of the problem and the need for international cooperation to effectively combat financial crime. The article also highlights the legal aspects of combating fraud, emphasizing the discrepancy between the speed of technological development and the pace of updating legislation. In the context of Kazakhstan, efforts to integrate

the latest IT solutions into the financial infrastructure and to create interagency platforms for sharing fraud data are emphasized. The author argues that strengthening the legislative framework and developing cybersecurity technologies must go hand in hand to create a robust fraud prevention system. In addition, the article draws attention to the socio-economic factors that influence the level of vulnerability of the population to financial fraud. Educational programs, increased financial literacy and a vigorous awareness campaign are recommended as key tools to reduce the number of fraud victims.

Keywords: financial fraud, cybersecurity, legislation, research, efficiency, financial literacy, international cooperation.

Введение. Финансовое мошенничество остаётся постоянной угрозой для современного общества, оказывая влияние на индивидуальных граждан, корпорации и государственные структуры по всему миру. Мошенники неустанно разрабатывают сложные способы обмана для извлечения прибыли. Подобные действия могут вызвать серьёзные финансовые потери, эмоциональное негативное воздействие и нанести долгосрочный урон доверию между потребителями и организациями. Несмотря на меры предосторожности, предпринимаемые финансовыми институтами и правоохранительными органами, ежедневно фиксируются многочисленные инциденты финансового мошенничества. Важно выявить причины, способствующие распространению таких преступлений по всему миру.

Финансовое мошенничество, осуществляемое с помощью современных технологий и эксплуатирующее уязвимости систем, все чаще вызывает беспокойство не только на глобальном уровне, но и в нашей Республике. Данный вид обмана направлен на индивидуумов и организации в целях их финансового изъятия. Он может охватывать различные схемы, включая фишинг, кражу персональных данных, мошенничество с инвестициями или поддельные лотерейные выигрыши, что часто приводит к существенным финансовым потерям для жертв.

Материалы и методы. Для анализа современных тенденций финансового мошенничества в мировой практике были использованы данные из различных источников, включая отчёты международных финансовых институтов, правоохранительных агентств и научных исследований. Методология исследования включала количественный анализ статистических данных и качественный анализ случаев финансового мошенничества. Исследование также основывалось на принципах сравнительного анализа, позволяющего оценить эффективность различных подходов к борьбе с финансовыми преступлениями в разных странах.

Результаты. Исследование показало значительное увеличение количества финансовых мошенничеств в последние годы, особенно в секторах цифровых платежей и онлайн-банкинга. Основные виды мошенничества включали фишинг, использование вредоносного программного обеспечения. Важную роль в росте финансового мошенничества играют технологические новшества, которые, с одной стороны, упрощают жизнь пользователей, а с другой — создают новые уязвимости.

В статье анализируются и рассматриваются различные исследования ученых, который с моделировали и провели опросы, пытаясь понять, как различные факторы объединяются и влияют на склонность становиться жертвами попыток финансового мошенничества.

Дискуссия в статье касается влияния глобализации и цифровизации на увеличение масштабов и сложности финансового мошенничества. Обсуждаются также вопросы недостаточной эффективности существующих механизмов правового регулирования и контроля, что делает необходимым внедрение более продвинутых технологий и методов искусственного интеллекта для профилактики и распознавания мошенничества. Поднимается проблема международного сотрудничества в борьбе с трансграничными финансовыми преступлениями и необходимость унификации правовых норм.

Также в статье обсуждается важность образовательных программ для повышения уровня финансовой грамотности населения как профилактическая мера против финансовых мошенничеств. Результаты исследования подчёркивают необходимость комплексного подхода, включающего как усиление правовых рамок, так и использование передовых технологий для обеспечения финансовой безопасности на индивидуальном и корпоративном уровнях.

Обсуждение. С развитием технологий методы финансового мошенничества, используемые преступниками для эксплуатации граждан, становятся все более изощренными. Преступники часто прибегают к телефонным звонкам или отправке сообщений с просьбами о предоставлении личной информации, используя ничего не подозревающих людей для своих корыстных целей. Распространенные формы финансового мошенничества включают:

- Фишинг. Киберпреступники отправляют фальсифицированные электронные письма или текстовые сообщения, выдавая себя за легитимные учреждения, чтобы обманом выманить у человека

конфиденциальную информацию, такую как номера банковских счетов, пароли или социальные страховые номера [1, с. 171-172].

- Социальная инженерия. Указанный тип мошенничества включает установление доверительных отношений с жертвой через телефонные звонки, электронную почту или мессенджеры, целью которых является получение важной информации или участие в финансовых операциях.

- Скимминг и мошенничество с банкоматами. Преступники устанавливают на банкоматах скиммеры — устройства для незаконного считывания данных с карт пользователей. Полученные данные злоумышленники могут использовать для онлайн-покупок, переводов денег и прочих операций.

- Взлом. Кибератаки, которые раскрывают конфиденциальную информацию граждан, включая логины, пароли и данные кредитных карт, подвергая людей риску стать жертвами обмана.

С усовершенствованием технологий мошенники также совершенствуют свои методы. Финансовым учреждениям необходимо сотрудничать с правоохранительными органами для разработки эффективных мер, которые будут защищать общество от мошеннических угроз и в то же время способствовать формированию культуры ответственного финансового поведения. Реализация комплексных стратегий, включающих образовательные программы, инициативы по повышению информированности и инновационные технологические решения, может существенно улучшить защиту финансовых систем от современных угроз.

Становиться жертвой финансового мошенничества может любой, независимо от возраста, пола или социально-экономического статуса. Хотя нет определенной группы людей, которая бы была особенно уязвима к мошенничеству, некоторые демографические группы подвержены более высокому риску. Пожилые люди, например, часто становятся целями мошенников из-за их потенциальной уязвимости и отсутствия технологических знаний. Иммигранты и люди, не владеющие местным языком, могут столкнуться с более высокими рисками из-за сложностей в понимании юридических и финансовых документов. Кроме того, семьи с низким доходом могут быть более подвержены предложениям о быстром и легком обогащении, исходящим от мошенников.

Защита наиболее уязвимых слоев населения от финансового мошенничества требует комплексного подхода, включая полное предотвращение таких инцидентов. Одной из ключевых стратегий является повышение общественной осведомленности через образовательные кампании, освещающие распространенные виды мошенничества и методы их предотвращения, ориентированные на пожилых людей и другие уязвимые группы. Финансовые учреждения и регуляторы должны предоставлять ясные инструкции и меры по защите финансовой информации клиентов, включая протоколы оповещения о подозрительной активности. Внедрение двухфакторной аутентификации и регулярное обновление паролей могут повысить безопасность и снизить риск взлома.

Кроме того, сами технологии предоставляют новые возможности для борьбы с финансовым мошенничеством. Автоматизированный мониторинг транзакций, биометрическая идентификация, использование искусственного интеллекта, алгоритмы машинного обучения и анализ больших данных помогают обнаруживать аномалии в финансовых операциях и точно идентифицировать потенциальные мошеннические транзакции. Чат-боты на базе искусственного интеллекта также могут ассистировать регуляторам в сборе информации о подозрительных активностях и сообщениях о мошенничестве, улучшая оперативность реагирования и экономя время.

Множество исследователей разрабатывали модели и проводили опросы для изучения, как различные факторы совместно влияют на уязвимость людей к финансовому мошенничеству. Дж. Ли и Х. Соберон-Феррер выдвинули гипотезу, что когнитивные ограничения и социальное взаимодействие играют значительную роль в повышении риска стать жертвой мошенничества, связывая это с биологическими, экономическими, социологическими и психологическими аспектами личности. Когнитивный дефицит означает ограниченную способность человека к обработке информации, что делает его более уязвимым. Эта способность может уменьшаться с возрастом или отсутствием знаний и опыта. Социальное взаимодействие же касается качества социальных связей и степени социальной изоляции. Низкий уровень социального взаимодействия, вызванный длительной изоляцией или временными обстоятельствами, повышает уязвимость перед мошенническими действиями. Психологическая изоляция оказывает более значительное влияние, чем физическое одиночество [2].

Ученый С.И. Леа в 2009 году сравнили людей, ставших жертвами мошенничества, с теми, кто уклонился от подобных ситуаций, в контексте склонности к ошибочным суждениям. Исследование показало, что жертвы чаще допускали ошибки в суждениях, не обязательно связанные с конкретным

видом мошенничества, в которое они попали. Исследователи выявили несколько факторов, связанных с ошибочными суждениями, и разделили их на две категории:

1. Мотивационные факторы:

- мотивация базовых потребностей и желаний (страх, жадность, внутреннее влияние);
- стремление к азарту в риске;
- отсутствие самоконтроля;
- низкая мотивация к анализу информации;
- взаимность как желание ответить услугой на услугу;
- обязательства и последовательность, мошенник использует потребность жертвы в социальном взаимодействии и затем вкладывать деньги.

2. Когнитивные факторы:

- позитивные иллюзии, тенденция личности видеть себя в выгодном свете и переоценивать свои способности;
- уверенность в своих знаниях и способности принимать правильные решения;
- ограниченные когнитивные способности, особенно у пожилых людей;
- информационное социальное влияние;
- соблюдение социальных норм, таких как обращение за помощью и вежливость;
- склонность признавать авторитет [3].

Уровень знаний в финансовой сфере также существенно влияет на вероятность стать жертвой мошенничества. Исследования Американской ассоциации пенсионеров, Дж. Лангендерфера, Т.А. Шимпа и Ё. Кадоя показали, что отсутствие предварительных знаний увеличивает риск стать жертвой. Около 75% жертв, опрошенных в 2007 году, имели низкий уровень знаний о финансовых инвестициях [4; 5; 6]. В то время как С. Леа утверждает, что наличие предварительных знаний может увеличивать риск стать жертвой, поскольку жертвы с такими знаниями ведут себя менее осторожно. Было установлено, что многие жертвы инвестиционного мошенничества обладают финансовыми знаниями [3]. Д. Ребович и Дж. Лейн выявили, что финансовая грамотность жертв выше, чем в среднем по населению [7].

Социально-демографические характеристики жертв финансовых махинаций включают такие основные параметры, как возраст, пол, уровень образования и семейное положение. Исследования показали, что возраст и образование играют ключевую роль в определении уязвимости к личному мошенничеству [8, с. 54-72; 9, с. 163-179]. Дж. Ли и О. Соберон-Феррер также подчеркивают значимость возраста, образования и семейного положения в предсказании жертв, при этом возраст оказывает наибольшее влияние [2].

Р.М. Титус и его коллеги предложили, что молодые люди более склонны стать жертвами мошенничества из-за их более низкого дохода и более высокой восприимчивости к обещаниям быстрого приумножения средств, в то время как пожилые люди чаще сообщают о мошенничестве, избегая таким образом внимания преступников [8 с. 54-72]. Дж. Ван Вик и М.Л. Бейсон подчеркнули, что молодежь чаще становится жертвой мошенничества, так как склонна к большему риску [9 с. 163-179]. А. Шепфер и Н.Л. Пикеро также заметили, что молодые люди склонны к большим финансовым рискам, что увеличивает их шансы стать жертвами [10, с. 209-215]. Молодежь особенно уязвима для предложений, связанных с бизнесом и работой на дому, мистицизмом и сетевым мошенничеством, в то время как пожилые люди чаще сталкиваются с мошенничеством, связанным с высокорискованными инвестициями и обслуживанием на дому.

М. Делиема и его коллеги выявили, что каждый год жизни увеличивает шансы стать жертвой инвестиционного мошенничества на 4% [11, с. 904-914]. Д. Ребович и Дж. Лейн провели опрос 2100 человек, демографически репрезентативный для населения США, с использованием структурированного опроса для сбора данных о жертвах преступлений «белых воротничков». Основными видами преступлений, с которыми столкнулись респонденты, были мошенничество с потребителями, телемаркетинг и финансовые пирамиды, причем 60% жертв считали, что пожилые люди чаще становятся их жертвами [7].

Что касается гендерных различий, мужчины чаще становятся жертвами международного мошенничества, сетевого мошенничества, высокорискованных инвестиций и инвестиций в землю, в то время как женщины более уязвимы для сетевого мошенничества, продуктов для здоровья и похудения с чудодейственными обещаниями, а также мошенничества, связанного с мистицизмом и ложными карьерными предложениями. Однако большинство исследователей пришли к выводу, что основной демографической группой жертв финансовых махинаций являются мужчины [12]. Дж. Ли и О.

Соберон-Феррер выявили, что пожилые женщины более уязвимы для мошенничества по сравнению с пожилыми мужчинами, но для более молодых возрастных групп ситуация обратная [2].

На основе этих выводов мы предполагаем, что не существует универсальной формы мошенничества, которая могла бы затронуть каждого, а мошенники чаще нацеливаются на людей с определёнными психологическими особенностями и уязвимостями. В связи с этим рекомендуется, чтобы будущие исследования сфокусировались на выявлении конкретных уязвимостей и разработке стратегий для минимизации рисков стать жертвами кибермошенничества. Полученные данные подчёркивают важность углублённого понимания личностных и психологических характеристик потенциальных жертв в процессе разработки эффективных профилактических мер и образовательных программ, направленных на снижение вероятности стать жертвой киберпреступлений.

В последние годы финансовые мошенничества стали более разнообразными и изощренными, отражая как увеличивающуюся изобретательность мошенников, так и стремление жертв к получению быстрой и значительной прибыли. Существует некоторое понятийное различие между финансовым мошенничеством и инвестиционным мошенничеством, при этом первое включает широкий спектр незаконных действий, вроде фишинга, кражи личных данных или страхового мошенничества, а второе представляет собой специфическую категорию в рамках финансовых преступлений.

Среди наиболее распространённых форм инвестиционных махинаций находятся котельные комнаты, пирамиды и схемы Понци. Схемы котельных комнат, иногда называемые «мошенничеством в пресс-центре», характеризуются давлением на потенциальных жертв для инвестиций в бесценные или малоценные акции, где мошенники часто используют холодные звонки и представляют свой бизнес с использованием поддельных рекомендаций. В отличие от них, пирамиды и схемы Понци похожи тем, что для получения прибыли первым инвесторам требуется привлечь новых. В то время как диверсификация мошеннических программ продолжается, схемы Понци сохраняют свой изначальный механизм, к которому мошенники добавляют новые технологии и стратегии действий. Изначально Чарльз Понци в 1920-х годах обещал 50% прибыли инвесторам в международные почтовые купоны, что включало обещание высокой прибыли при минимальных или отсутствующих рисках, хотя на самом деле мошенник использовал деньги для личных или незаконных целей, выплачивая прибыль старым инвесторам за счёт средств новых [13]. Эффективность таких схем зависит от постоянного притока новых участников, и их продолжительность прямо пропорциональна количеству привлечённых жертв, что означает, что чем больше жертв привлекается, тем дольше существует пирамида.

Массовое использование кредитных карт как основного средства транзакций является ярким свидетельством цифровизации повседневной жизни и общества в последние десятилетия. Однако это также порождает новую проблему — мошенничество с кредитными картами, которое включает в себя сложные стратегии и методы, используемые для кражи денежных средств и активов.

Мошенничество с кредитными картами можно классифицировать двумя основными способами: мошенничество с использованием приложений и поведенческое мошенничество, которые также известны как офлайн- и онлайн-мошенничество. Мошенничество с использованием приложений в основном связано с мошенничеством по идентификации, при котором злоумышленники используют личные данные других людей для оформления новых кредитных карт. Поведенческое мошенничество включает в себя кражу почты, утерю или кражу карт, подделку карт и мошенничество типа «отсутствие держателя карты», а также мошенничество с банкротством, которое считается одним из самых сложных для обнаружения видов мошенничества. При таком мошенничестве люди используют кредитные карты без намерения погашать задолженность, затем подают на личное банкротство, как это было описано Гошем и Рейли в 1994 году [14].

С ускорением цифровизации повседневной жизни в интернете становится доступной больше информации, что увеличивает её уязвимость перед атаками или незаконным использованием злоумышленниками. Р. Дж. Болтон и Д. Дж. Хэнд подчеркнули, что ранее опубликованные работы по обнаружению мошенничества с кредитными картами были недостаточны, и ограниченный обмен знаниями в этой области мог привести к тому, что открытое описание методов обнаружения могло бы оказаться непрактичным. Это связано с тем, что такое описание может предоставить злоумышленникам информацию, которая поможет им разрабатывать новые инструменты и техники для обхода существующих методов обнаружения. Важно отметить, что чем раньше обнаруживается мошенническая активность, тем меньше будут потенциальные финансовые потери для физических лиц и компаний, что подчёркивает значение своевременного обнаружения [15, с. 235-255].

В последние годы мошенничество с кредитными картами принимает все более разнообразные формы, нацеленные на граждан с использованием поддельных электронных писем, текстовых

сообщений и голосовых вызовов. Методы мошенников включают неожиданные контакты с запросами на личную информацию или деньги, срочные требования к действию под давлением, требования оплаты необычными способами, такими как подарочные карты или криптовалюты, и предложения слишком хороших условий, чтобы быть правдивыми. Если гражданин перечисляет средства мошенникам, банки часто не могут вернуть утраченные средства.

Тем не менее, современные технологии не только способствуют мошенничеству, но и помогают в его предотвращении. Например, разработка искусственного интеллекта для обнаружения мошеннических банковских операций становится всё более важной. Системы на базе искусственный интеллигент могут эффективно идентифицировать и предотвращать мошеннические действия в реальном времени, что значительно улучшает противодействие традиционным методам обнаружения.

Опыт различных стран в борьбе с финансовым мошенничеством варьируется в зависимости от экономического развития, правоприменительной политики и технологических достижений. Развивающиеся страны зачастую сталкиваются с проблемами слабой нормативно-правовой базы и низкой осведомлённости граждан, что делает их уязвимыми перед финансовыми преступлениями. В то время как развитые страны добились больших успехов благодаря строгим законодательным мерам, продвинутым технологиям мониторинга и государственным образовательным программам, направленным на повышение осведомлённости населения.

Несмотря на усилия, направленные на борьбу с финансовым мошенничеством, в некоторых странах продолжает наблюдаться высокий уровень таких преступлений из-за бедности, политической нестабильности и неадекватных мер правопорядка. Политическая нестабильность может способствовать коррупции и мошенничеству, что приводит к тому, что контрольные органы могут быть вовлечены в коррупционные схемы, позволяя преступникам избегать ответственности и способствуя дальнейшему распространению проблемы.

В свете этого страны, которые эффективно сокращают уровень финансовых преступлений, используют комплексные стратегии, современные технологии и международное сотрудничество для обеспечения лучших результатов в борьбе с финансовым мошенничеством, поддерживая при этом информированность граждан и эффективность правоохранительных органов.

Единых методов решения проблем, связанных с финансовым мошенничеством, не существует, и правительства разных стран вынуждены применять многообразные подходы с учётом специфических социо-экономических условий. Эффективность в борьбе с финансовым мошенничеством зависит от регулярного обновления законодательства, проведения просветительских кампаний среди населения и реализации комплексных мер для минимизации рисков и повышения безопасности финансовых операций.

Основные факторы, влияющие на увеличение числа жертв финансового мошенничества, связаны с экономическими трудностями. Многие жертвы, оказавшиеся в сложных финансовых и семейных условиях, ищут дополнительные средства для поддержания своих семей в краткосрочной перспективе. В Индии, например, жертвы стремятся улучшить своё экономическое положение и обеспечить финансовую базу для будущего. В Нигерии экономические трудности и бедность также способствуют распространению финансового мошенничества [16, с. 72-90]. В странах как Китай, Нигерия и страны Латинской Америки отсутствие сочувствия и преобладание жадности усиливают тенденцию к финансовым мошенничествам.

Согласно исследованию Лаборатории Касперского, Россия занимает одно из ведущих мест по числу кибератак в мире, превышая объём атак, направленных против таких стран, как Франция и Германия, вместе взятых. Это объясняется активной деятельностью российских хакеров, которые постоянно разрабатывают новые методы для кражи конфиденциальной информации и денежных средств.

В Казахстане активно разрабатываются новые методы и подходы для борьбы с финансовым мошенничеством как на практическом, так и на законодательном уровне. Одним из значимых шагов станет интеграция систем банков второго уровня с базами данных правоохранительных органов, что планируется завершить во втором полугодии 2024 года. Данное предложение входит в рамки проекта указа «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 годы» [17], разработанного по поручению президента Касым-Жомарта Токаева. В концепции утверждается, что основой стратегии противодействия киберпреступности будет аналитика, основанная на данных и прогнозировании рисков новых угроз. В рамках этой инициативы предполагается перестроение бизнес-процессов для улучшения взаимодействия полиции с другими органами и секторами, минимизация бюрократических процедур и ускорение раскрытия интернет-мошенничеств. Планируется создать структуру для координации работы

правоохранительных органов, государственных структур, финансовых учреждений и неправительственного сектора.

Особое внимание уделяется развитию цифровой криминалистики и модернизации технического оснащения подразделений МВД. Улучшение инструментов, программного обеспечения и оборудования будет способствовать более эффективному сбору и обработке данных, что важно для предотвращения и раскрытия киберпреступлений. Важным аспектом является также межотраслевое сотрудничество и улучшение квалификации сотрудников, что повысит их способность оперативно реагировать на угрозы.

В ответ на растущее количество мошенничеств с использованием цифровых технологий и киберпространства, Казахстан также планирует присоединиться к Конвенции Совета Европы о компьютерных преступлениях к декабрю 2025 года [18]. Данный шаг улучшит международное сотрудничество в области борьбы с киберпреступностью и позволит более эффективно противостоять международным мошенническим схемам.

Концепция также включает в себя разработку законодательных мер для защиты граждан от использования их персональных данных в преступных целях. Эти меры охватывают регулирование продажи абонентских номеров, передачу банковских карт третьим лицам и защиту новых цифровых продуктов и услуг [19].

Необходимо отметить, что в Казахстане за последние пять лет активировались финансовые мошенничество через различные финансовые пирамиды, которые нанесли значительный ущерб нашему государству, особенно простым гражданам, потерявшим не только денежные средства, но и движимое и недвижимое имущества оформляя денежные кредиты в банках второго уровня и различных микро кредитных организаций.

Активная работа в противодействии финансовым пирамидам видется Департаментами экономических расследований РК. В 2022 году ДЭР Алматы успешно пресек работу восьми финансовых пирамид, включая «Innova Gold, QOZGAN, The Finiko, Grand Lux House, Tender, Альфа Сейлс Консалтинг, Forex Club и Rich Beach». В суд было направлено шесть уголовных дел, в том числе по делам «Caspian Crocus, The Finiko, World Business Consulting (два случая), Qozgan Inc и B2B Jewelry».

От деятельности указанных финансовых пирамид пострадали более 3500 граждан. Организаторы пирамиды «Qozgan Inc» обещали вложившим от 5 до 30% прибыли за 105 дней. Общая сумма причиненного ущерба составила более 270 млн тенге, причем вкладчиков было более 50.

По делу «Innova Gold», маскирующегося под интернет-магазин по продаже золотых слитков и косметики с золотом, организаторы предложили вложения в сомнительные проекты, где деньги вкладчиков фиксировались в личном кабинете, но не могли быть обналичены.

Надо указать, что часто граждане вступают в финансовые пирамиды добровольно и без юридической поддержки. Некоторые уголовные дела, однако, завершились возмещением потерь вкладчикам через судебные решения. Например, уголовные дела в отношении «World Business Consulting» и «B2B Jewelry» привели к возмещению ущерба на суммы 34 млн тенге и 300 млн тенге соответственно.

Также ДЭР предпринимаются шаги для блокирования мошеннических сайтов и рекламных ссылок через систему «Кибернадзор», что уже привело к блокированию 396 интернет-ссылок. Для идентификации потенциально мошеннических компаний был запущен Телеграм-бот «Байка пирамида», через который обработано более 1800 заявок от граждан из более чем 2000 заявок граждан [20].

Заключение. Для эффективного противодействия угрозе финансового мошенничества в Казахстане требуется формирование комплексных стратегий, направленных на минимизацию его отрицательного воздействия как на отдельных граждан, так и на экономику в целом. Важным элементом таких стратегий является реализация обширных информационных кампаний, цель которых — повышение осведомлённости населения о рисках мошенничества и обучение методам защиты.

Сокращение числа жертв мошенничества возможно путём усиления правительственных постановлений, касающихся защиты финансов и конфиденциальной информации граждан, а также через увеличение информационных и профилактических мероприятий, особенно среди населения с низким доходом. Кроме того, государство должно стремиться улучшить условия жизни граждан и снизить экономические и социальные последствия в периоды экономической неопределенности, чтобы уменьшить интерес к мошенническим способам получения дохода.

Регуляторам необходимо обеспечивать строгое соблюдение правил, устанавливающих усиленные требования к аутентификации физических и юридических лиц, проводящих транзакции с

высоким уровнем риска, что может включать в себя требования к дополнительной авторизации через защищенные пароли или биометрическую аутентификацию для защиты конфиденциальной информации.

Также крайне важно инвестировать в инфраструктуру кибербезопасности, создав систему раннего предупреждения о кибератаках, которые могут привести к финансовому мошенничеству. Использование передовых аналитических инструментов, таких как искусственный интеллект, может помочь в обнаружении аномалий и подозрительных моделей поведения, типичных для финансовых мошенничеств.

Список использованных источников

1. Коржумбаева Т.М., Абдулина С.Х. Деятельность оперативных аппаратов ОВД в процессе расследования уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2022. – №3 (72). – С.168-176.
2. Lee J. and Soberon-Ferrer H. (1997). Consumer vulnerability to fraud: influencing factors. *J. Consum. Aff.* 31, pp. 70-89 // Access mode: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1745-6606.1997.tb00827.x> (date of access: 17.04.2024).
3. Lea S. E., Fischer P., and Evans K. M. (2009). The psychology of scams: Provoking and committing errors of judgement. London: Officer of Fair Trading // Access mode: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/20958/OfficeOfFairTrading%202009.pdf;sequence=1> (date of access: 17.04.2024).
4. AARP (American Association of Retired Persons) (1999). Consumer behavior, experiences and attitudes: A comparison by age groups. New Jersey: Princeton Survey Research Associates // Access mode: <https://www.aarp.org> (date of access: 17.04.2024).
5. Kadoya Y., Khan M. S., Narumoto J. and Watanabe, S. (2021). Who is next? A study on victims of financial fraud in Japan. *Front. Psychol* // Access mode: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.649565/full> (date of access: 17.04.2024).
6. Langenderfer J. and Shimp T. A. (2001). Consumer vulnerability to scams, swindles, and fraud: a new theory of visceral influences on persuasion. *Psychol. Mark.* 18, pp. 763-783. // Access mode: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/mar.1029> (date of access: 17.04.2024).
7. Rebovich D. and Layne, J. (2000). The national public survey on white-collar crime. Morgantown: National White-Collar Crime Center // Access mode: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/181968NCJRS.pdf> (date of access: 17.04.2024).
8. Titus, R. M., Heinzelmann, F., and Boyle, J. M. (1995). Victimization of persons by fraud. *Crime Delinq.* 41, pp. 54-72 // Access mode: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0011128795041001004> (date of access: 17.04.2024).
9. Van Wyk, J., and Benson, M. L. (1997). Fraud victimization: risky business or just bad luck? *Am. J. Crim. Just.* 21, pp. 163-179 // Access mode: <https://scholar.google.com/> (date of access: 17.04.2024).
10. Schoepfer, A., and Piquero, N. L. (2009). Studying the correlates of fraud victimization and reporting. *J Crim Just* 37, pp. 209-215 // Access mode: https://www.researchgate.net/publication/227418464_Studying_the_correlates_of_fraud_victimization_and_reporting (date of access: 17.04.2024).
11. Deliema, M., Shadel, D., and Pak, K. (2020). Profiling victims of investment fraud: mindsets and risky behaviors. *J. Consum. Res.* 46, pp. 904-914 // Access mode: <https://academic.oup.com/jcr/article-abstract/46/5/904/5512363> (date of access: 17.04.2024).
12. Eldad Bar Lev, Liviu-George Maha and Stefan-Catalin Topliceanu (2022). Financial frauds' victim profiles in developing countries // Access mode: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.999053/full> (date of access: 17.04.2024).
13. Frankel, T. (2012). The Ponzi scheme puzzle: A history and analysis of con artists and victims. New York: Oxford University Press // Access mode: <https://scholar.google.com/scholar> (date of access: 17.04.2024).
14. Ghosh S., D.L. Reilly (1994). Credit Card Fraud Detection with a Neural-Network. 27th International Conference on System Sciences // Access mode: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/323314> (date of access: 17.04.2024).
15. Bolton R.J., D.J. Hand (2002). Statistical fraud detection: A review. *Statistical Science*, 17 (3) (2002), pp. 235-255 // Access mode: <https://projecteuclid.org/journals/statistical-science/volume-17/issue-3/Statistical-Fraud-Detection-A-Review/10.1214/ss/1042727940.full> (date of access: 17.04.2024).

16. Jack, J., and Ibekwe, C. C. (2018). Ponzi schemes: an analysis on coping with economic recession in Nigeria. *Niger. J. Sociol. Anthropol.* 16, pp. 72-90 // Access mode: <https://scholar.google.com/scholar> (date of access: 17.04.2024).

17. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года № 1233 «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024 – 2028 годы (в сфере профилактики правонарушений)» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233> (дата обращения: 17.04.2024).

18. Конвенция о компьютерных преступлениях (Конвенция Совета Европы о киберпреступности, Convention on Cybercrime CETS № 185) (Будапешт, 23 ноября 2001 года) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30170556&pos=4;-108#pos=4;-108 (дата обращения: 17.04.2024).

19. Правоохранительные органы получают доступ к базам данных банков // Интернет-ресурс: <https://kz.kursiv.media/2023-05-24/Igtn-policebanks/> (дата обращения: 17.04.2024).

20. Финпирамиды: как в Алматы "гуру заработка" обманули более 3 тысяч человек // Интернет-ресурс: <https://orda.kz/finpiramidy-kak-v-almaty-guru-zarabotka-obmanuli-bolee-3-tysyach-chelovek/> (дата обращения: 17.04.2024).

Сведения об авторах

Нурманова А.Р. – подполковник полиции, докторант 3 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Кайшыбеков Б.С. - Руководитель Департамента экономических расследований по городу Шымкент Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу, полковник службы экономических расследований, магистр экономики.

Нурманова Ә.Р. - полиция подполковнигі, Қазақстан Республикасы ПІМ М. Есболатова атындағы Алматы академиясының 3 курс докторанты.

Кайшыбеков Б.С. - Қазақстан Республикасы Қаржы мониторингі агенттігінің Шымкент қаласы бойынша Экономикалық тергеу департаментінің басшысы, Экономикалық тергеу қызметінің полковнигі, экономика магистрі.

Nurmanova A.R. – police Lieutenant Colonel, 3rd year doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

Kaishybekov B.S. - Head of the Department of Economic Investigations for the city of Shymkent of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Financial Monitoring, Colonel of the Economic Investigation Service, Master of Economics.

Ж.Ж. Сапаров¹, Ж.Р. Дильбарханова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

**ЗАҢСЫЗ МЕДИЦИНАЛЫҚ ЖӘНЕ ФАРМАЦЕВТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ЖӘНЕ ЕСІРТКІ
НЕМЕСЕ ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫ АЛУҒА ҚҰҚЫҚ
БЕРЕТІН РЕЦЕПТІЛЕРДІ НЕМЕСЕ ӨЗГЕ ДЕ ҚҰЖАТТАРДЫ
ЗАҢСЫЗ БЕРУ НЕ ҚОЛДАН ЖАСАУ**

Мақала заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет проблемаларын талдауға, сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін рецепттер мен басқа құжаттарды заңсыз беруге немесе қолдан жасауға арналған. Мақалада мұндай қылмыстардың негізгі түрлері, олардың қоғамдық денсаулық пен қауіпсіздікке әсері қарастырылады, сондай-ақ қолданыстағы заңнамалық нормалар мен олардың тиімділігі талданады. Медициналық және фармацевтикалық салаларға бақылауды күшейту, сондай-ақ есірткі құралдары мен психотроптық заттарды алу үшін құжаттарды қолдан жасауға қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдіру жөнінде шаралар ұсынылды. Зерттеу нәтижелері медицина саласындағы заңсыз әрекеттерге қарсы іс қимылдың тиімділігін арттыруға және қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Түйінді сөздер: медицина, фармацевтика, құқық, Қылмыстық кодекс, сертификат, объект, лицензия, субъективті, дәлелдеу, жауапкершілік, қасақана, дәрігер.

Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических или психотропных веществ

Статья посвящена анализу проблем незаконной медицинской и фармацевтической деятельности, а также незаконной выдачи либо подделки рецептов и других документов, предоставляющих доступ к наркотическим средствам и психотропным веществам. В статье рассматриваются основные виды таких преступлений, их влияние на общественное здоровье и безопасность, а также анализируются существующие законодательные нормы и их эффективность. Предложены меры по усилению контроля за медицинской и фармацевтической сферами, а также по совершенствованию механизмов противодействия подделке документов для получения наркотических средств и психотропных веществ. Результаты исследования направлены на повышение эффективности противодействия незаконной деятельности в медицинской сфере и обеспечение безопасности общества.

Ключевые слова: медицина, фармацевтика, право, Уголовный кодекс, сертификат, объект, лицензия, субъективный, доказывание, ответственность, умышленный, врач.

Illegal medical and pharmaceutical activities and illegal issuance or forgery of prescriptions or other documents that give the right to obtain narcotic or psychotropic substances

The article analyzes the problems of illegal medical and pharmaceutical activities, as well as the illegal issuance or forgery of prescriptions and other documents providing access to narcotic drugs and psychotropic substances. The article examines the main types of such crimes, their impact on public health and safety, as well as analyzes existing legislative norms and their effectiveness. Measures are proposed to strengthen control over the medical and pharmaceutical spheres, as well as to improve mechanisms for countering forgery of documents for obtaining narcotic drugs and psychotropic substances. The results of the study are aimed at improving the effectiveness of countering illegal activities in the medical field and ensuring the safety of society.

Keywords: medicine, pharmacy, law, Criminal Code, certificate, object, license, subjective, proof, responsibility, intentional, doctor.

Кіріспе. Қазіргі қоғам денсаулық сақтау саласында бірқатар күрделі проблемаларға тап болады, олардың ішінде заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет, сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттарға қол жеткізу құқығын беретін рецепттер мен басқа құжаттарды заңсыз беру немесе қолдан жасау ерекше көзге түседі. Бұл құбылыстардың ауқымды салдары бар, соның ішінде азаматтардың денсаулығы мен өміріне қауіп төндіреді, медициналық этика мен қауіпсіздік саласындағы ережелер мен стандарттарды бұзады және қоғамдық әл-ауқатқа теріс әсер етеді.

Заңнама мен бақылау тетіктерінің күшеюіне қарамастан, заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет Қазақстан Республикасын қоса алғанда, әлемнің түрлі өңірлерінде өзекті проблемалар болып қала береді. Бұл саладағы жосықсыз тәжірибелер көбінесе заңсыз пайда табуға немесе қауіпті есірткіге қол жеткізуді жеңілдетуге деген ұмтылыспен байланысты.

Бұл мақаланың мақсаты заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызметтің себептері мен салдарын талдау, сондай-ақ рецепттер мен басқа құжаттарды олардың қоғамдық денсаулық пен қауіпсіздікке әсері тұрғысынан заңсыз беру немесе қолдан жасау механизмдерін зерттеу болып табылады. Мақалада осы саладағы заңсыз қызметтің негізгі түрлері қарастырылады, сондай-ақ осы құбылыстарға тиімді қарсы тұру үшін заңнаманы және бақылау тетіктерін нығайту бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында ғылыми танымның жалпы және жеке әдістері қолданылды. Танымның логикалық әдістерін қолдану (дедукция, индукция, аналогия және т.б.) зерттеудің түпкі мақсатына жету призмасы арқылы қойылған міндеттерді зерттеуге мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданып, 1998 жылғы 1 қаңтарда күшіне енді. Өмір жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығы, адам құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық-құқықтық қорғау мәселелеріне батыл бет бұру, қылмыстық-құқықтық тыйымдардың пайда болған нарықтық экономика жағдайларына сәйкестігі идеясына негізделген жаңа Қылмыстық кодексті құруды талап етті. Құқық қолдану практикасы қылмыстық заңнаманың тұрақсыздығын үнемі сезініп отырды. Айта кету керек, заң шығарушы жаңа Қылмыстық кодекстің мәтінінде көп жағдайда жоспарды жүзеге асыра алды.

Жаңа Қылмыстық кодекс Қазақстан Республикасының Конституциясына және онда бекітілген әлеуметтік құндылықтарға және халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына негізделеді. Онда оны ескі Қылмыстық кодекстен ерекшелетін және ең алдымен жеке адамды, қоғам мен мемлекетті қорғауға бағытталған бірқатар қағидаттар бар.

Осыған орай Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі тқменде көрсетілген баптын қылмыстық құрамын саралау болып табылады.

322-бап. Заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасау.

1. Медициналық немесе фармацевтикалық қызметпен осы қызмет түріне сертификаты және (немесе) лицензиясы жоқ адамның айналысуы, егер бұл абайсызда адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соқса,

- белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан екі жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, екі жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не елу тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

2. Абайсызда адамның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан дәл сол іс-әрекет,

- белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекет,

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда екі немесе одан да көп адамның өліміне әкеп соққан іс-әрекет,

- белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

5. Есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасау,

- бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Бұл әрекеттің қоғамдық қауіптілігі медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасаудан тұрады, бұл олардың денсаулығының нашарлауына, олардың қайтыс болу қаупін тудыруға байланысты.

Қылмыстың объектісі-адамның өмірі мен денсаулығы.

Қылмыстың объективті жағы медицина және фармацевтика қызметкерлерінің кәсіби міндеттерін орындамауы немесе тиісінше орындамауы, егер бұл іс-әрекет адам денсаулығына орташа ауыр зиян келтіруге әкеп соқса, оларға ұқыпсыз немесе адал қарамауы салдарынан болады.

Адамның мінез-құлқының қылмыстық сипаты әрекетсіздік (өз міндеттерін орындамау) түрінде де, белсенді әрекеттер түрінде де (өз міндеттерін тиісінше орындамау) көрінуі мүмкін.

Қаралып отырған қылмыстың құрамы өзінің кәсіби міндеттерін орындамау түрінде медициналық және фармацевтикалық қызметкерлер орындауға міндетті нақты қызметтік әрекеттерді белгілеуді талап етеді. Кәсіби міндеттердің дұрыс орындалмауы медициналық және фармацевтикалық қызметкерлердің кәсіби міндеттері шеңберіндегі әрекеттерінде көрінеді, бірақ іс мүдделері талап еткендей орындалмайды.

Оларға мыналар жатады:

- осы қызмет түріне сертификаты және (немесе) лицензиясы жоқ адамның айналысуы;
- дәрілерді рецептсіз беру;
- қолданылу мерзімі өткен дәрілерді беру;
- емдік қасиеттері төмен дәрілерді-алмастырғыштарды және т.б. беру.

Қылмыс орташа ауырлықтағы денсаулыққа зиян келтірілген сәттен бастап аяқталды деп саналады. Орташа ауырлықтағы денсаулыққа зиян ұғымын біз Қазақстан Республикасы ҚК-нің 104-бабында көрсетілген.

Медицина және фармацевтика қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы мен денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтірудің арасында себепті байланыс белгіленуге тиіс.

Қылмыстың субъективті жағы кінәнің қасақана түрімен сипатталады. медицина және фармацевтика қызметкерлерінің кәсіби міндеттерін орындамау немесе тиісінше орындамау фактісіне қатысты оларға ұқыпсыз немесе адал қарамау салдарынан кінә тікелей де, жанама да ниет түрінде көрінуі мүмкін, ал кінә салдарына қатысты абайсызда сипатталады. Алайда, тұтастай алғанда, мұндай қылмыс қасақана жасалған деп танылады.

Қылмыс субъектісі арнайы. Олар тек тиісті білімі бар медицина және фармацевтика қызметкерлері бола алады [2].

Фармацевтикалық қызмет саласындағы қылмыстардың болуымен бірқатар маңызды мәселелер орын алады. Мәселен, қазіргі уақытта медицина және фармацевтика қызметкерлері жасаған адам қылмыстарын (ятрогенді қылмыстар) дәлелдеу көптеген қиыншылықтар тудырады. Сондықтан медициналық қылмыстар туралы істер Қазақстан Республикасындағы сот ісінде өте сирек кездеседі. Бұл кәсіби медициналық және фармацевтикалық қызметтің алуан түрлілігімен түсіндіріледі, және қазіргі уақытта дәрігерлердің іс-әрекеттерін объективті түрде білуге мүмкіндік береді. Көбінесе дәрігердің ұқыпсыздығы айқын болған кезде жағдай туындайды, бірақ оны сотта дәлелдеу мүмкін емес. Тергеу органдары үшін басты қиындық-кінәлі немесе басқа медицина қызметкерін орнату, өйткені қылмыстық жауапкершілік тек қоғамға қауіпті әрекетті (әрекетті немесе әрекетсіздікті) қасақана немесе абайсызда жасаған адам үшін туындайды, қылмыстық заңнамамен тікелей көзделген. Бұл ретте іс-әрекет жасау мен теріс салдарлардың туындауының арасында себеп-салдарлық байланыс орнатылуға тиіс.

А.И. Рарог қаралып отырған мәселеге байланысты өзінің пікірін білдірген: яғни әрекеттің қоғамдық қауіптілігін бағалауда заң шығарушы медициналық көмектің біліксіз сипатынан осы көмектің заңсыз (лицензияланбаған) сипатына баса назар аударды. Медицина қызметкерінің мамандық ретінде емдеумен айналысуы, сондай-ақ оның құқығы жоқ медициналық тәжірибесімен айналысуы, адамдарды емдеумен қажетті деңгейде қандай да бір бейінді медициналық білімі жоқ адамдар айналысқаны негізінде қылмыс деп танылды (мысалы, фельдшер дәрігер қызмет көрсететін салаға

басып кіреді; окулист тістерін емдейді; екінші санаттағы дәрігер операцияны жүргізеді, оған тек жоғары санаттағы дәрігер ғана құқылы) [3].

Ал, статистикаға сүйенсек онда біз келесідей көріністі көруге болады: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (әрі қарай - БП ҚСЖАЕК) мәліметіне жүгіне отырып Қазақстан Республикасы бойынша 2019 жылдан бастап 2022 жыл аралығындағы Қазақстан Республикасының 322 бабы бойынша тіркелген қылмыстарға қысқаша талдау жасадық.

Кестеге қарасақ, онда яғни 2019 жылы Қазақстан Республикасы ҚК 322-бабы бойынша - 4 қылмыс тіркелген, бұл көрсеткіш ең жоғарғы көрсеткішті көрсетіп тұр, соған қарамастан 2021 жылы қылмыс төмендегенімен 2022 жылы қайта жоғары көрсеткішті көрсетіп тұр. Бұл жерде айта кету керек, яғни осы бағытта қылмыспен күресті күшейту керек, сонымен қатар денсаулық сақтау мекемелерінің басшыларымен бірігіп профилактикалық қылмысты болдырмау іс шараларын жүргізу туралы жұмыс жүргізу керек [4].

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, фармацевтикалық қызмет саласындағы ятрогенді және басқа да қылмыстарды мұқият реттеу қажеттілігі туралы қорытынды жасауға болады, өйткені бұл әрекеттер адамның заңмен қорғалатын мүдделеріне әсер етеді және оның денсаулығы мен өміріне белгілі бір қауіп төндіреді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 322-бабында көзделген қылмыс құрамымен байланысты негізгі проблемалар қарастырылды, бұл құқық қолдану практикасы мен азаматтардың құқықтарын қорғау контекстіндегі маңызды және өзекті тақырып болып табылады.

Заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет, сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецепттер мен басқа құжаттарды заңсыз беру немесе қолдан жасау қоғамдық денсаулық пен қауіпсіздікке елеулі қауіп төндіреді. Біздің зерттеу барысында осы проблемалардың таралуына ықпал ететін негізгі себептер мен факторлар анықталды, сондай-ақ қолданыстағы заңнамалық нормалар мен бақылау тетіктеріне талдау жүргізілді.

Алайда, мемлекеттік органдар мен халықаралық қауымдастықтардың осы құбылыстармен күресу жөніндегі күш-жігеріне қарамастан, заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет көптеген елдерде өзекті мәселе болып қала береді. Бұл құбылыстарға тиімді қарсы тұру үшін заңнама, бақылау және білім беру деңгейінде кешенді және келісілген әрекет қажет.

Ұсынылып отырған шаралар медицина және фармация саласындағы бұзушылықтар үшін жазаларды қатаңдату, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың шығарылуы мен айналымын бақылау тетіктерін жақсартуды, сондай-ақ осы саладағы заңсыз қызметтің салдары туралы жұртшылықтың хабардарлығын арттыруды қамтиды.

Мемлекеттік органдардың, медициналық қоғамдастықтың және жұртшылықтың бірлескен күш-жігерімен ғана заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет деңгейінің айтарлықтай төмендеуіне қол жеткізуге және азаматтардың қауіпсіздігі мен денсаулығын қамтамасыз етуге болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 03 шілдедегі № 226-V Қазақстан Республикасының Заңы.

2. Борчашвили И.Ш., заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, Қазақстан Республикасы ИМ еңбек сіңірген қызметкерінің Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме (Ерекше бөлім).

3. Рарог А.И. Ресейде фармацевтикалық қылмыстық заңның қалыптасуы // Бүкілресейлік криминологиялық журнал. 2017. Т. 11. № 4. Б. 731-740; Рарог А.и., Хеллманн у., Головненков П. Ресейдің қылмыстық заңнамасы бойынша кәсіби адал еместігі үшін дәрігерлердің жауапкершілігі және Германияның фармацевтикалық қылмыстық құқығы // Lex Russica. 2008. Т. 67. № 6. 1517-1543 Б.

4. ҚР БП Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы <https://qamqor.gov.kz/> (соңғы қаралым 10.06.2024ж.).

5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызында қабылданған. (2019.23.03 берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

Автор туралы мәліметтер

Сапаров Ж.Ж, – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗЖРБЖҰБ бастығы, полиция подполковнигі, заң ғылымдарының магистрі.

Дильбарханова Ж.Р. - з.ғ.д., профессор Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есбулатов атындағы Алматы академиясының бастығының орынбасары, полиция полковнигі.

Сапаров Ж.Ж. – начальник ООНИРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции, магистр юридических наук.

Дильбарханова Ж.Р. - д.ю.н., профессор, полковник полиции, врио начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М.Есбулатова.

Saparov Zh.Zh. – Head of the OONiRIR of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Police Lieutenant Colonel, Master of Law.

Dilbarhanova Zh.R. - Doctor of law, professor, deputy head of academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

Р.А. Орсаяева¹, А.С. Сулейменов²

¹С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

²Өскемен қаласының прокуратурасы, Өскемен, Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ СЕБЕПТЕРІ

Қазіргі кезде қоғамымыздың алдында тұрған өзекті және әлеуметтік маңызды міндеттердің бірі жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өсуін азайту және олардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің тиімділігін арттыру жолдарын іздестіру болып табылады.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыс қоғамға қауіпті, өйткені оның болашағына қауіп төндіреді. Ерте жастан қалыптасқан қоғамға жат көзқарастар мен әдеттер жеке тұлғаның терең моралсыздануына, соның салдарынан қылмыс пен қылмыстың қайталануына әкеліп соқтырады. Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық қатынастарды тұрақсыздандырады, адамдар мен ұйымдардың заңмен қорғалатын мүдделеріне қол сұғады, сондықтан олар қоғам үшін жағымсыз және қоғам мен мемлекет тарапынан жағымсыз реакция тудыратыны сөзсіз. Ол реакция-жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығын заң нормалары негізінде бағалап, қылмыстық жауаптылыққа тарту.

Мақалада жасөспірімдер арасындағы қылмыстық теріс қылықтар, қылмыстық құқық бұзушылықтар, оның себептері, алдын-алу жолдары жан-жақты қарастырылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық теріс қылық, қылмыс, жасөспірім, жасөспірімдер арасындағы қылмыс, статистика, алдын-алу.

Причины уголовных правонарушений среди подростков

В настоящее время одной из самых актуальных и социально значимых задач, которые стоят перед нашим обществом, является поиск путей снижения роста правонарушений среди подростков и повышение эффективности их социально-психологической адаптации.

Правонарушения подростков опасны для общества, так как они угрожают его будущему. Асоциальные взгляды, привычки, приобретенные в раннем возрасте, могут привести к глубокой деморализации личности и как результат - к росту преступности и рецидивам. Правонарушения дестабилизируют общественные отношения, посягают на защищенные правом интересы людей и организаций, поэтому они нежелательны для общества и вызывают отрицательную реакцию со стороны общества и государства. Эта реакция заключается в оценке преступного деяния подростков на основе правовых норм и привлечении их к уголовной ответственности.

В статье рассматриваются преступные проступки, уголовные правонарушения, их причины и профилактика среди подростков.

Ключевые слова: преступные проступки, преступность, подросток, преступность среди подростков, статистика, профилактика.

Causes of criminal offenses among teenagers

Currently, one of the most urgent and socially significant tasks facing our society is to find ways to reduce the growth of juvenile delinquency and improve the effectiveness of their socio-psychological adaptation.

Juvenile delinquency is dangerous for society because it threatens its future. Antisocial views and habits acquired at an early age can lead to deep demoralization of the individual and, as a result, to an increase in crime and recidivism. Juvenile delinquency destabilizes social relations, infringes on the legally protected interests of people and organizations, so it is undesirable for society and causes a negative reaction from society and the state. This reaction consists in assessing the criminal act of juveniles on the basis of legal norms and bringing them to criminal responsibility.

The article discusses criminal offenses, criminal offenses, their causes and prevention among juveniles.

Keywords: criminal offenses, crime, teenager, juvenile delinquency, statistics, prevention.

Кіріспе. Жасөспірімдер арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың орын алуы - қоғамның «қасіретіне» айналып, ерекше бақылауға ие болғаны ешкімге жасырын емес.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасап, қылмыстық жауаптылыққа тартылған жасөспірімнің болашақта қылмыскерлер санын толықтыратыны жаңалық болмаса керек, сондықтан, жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығымен жүргізілетін күрес шаралары күн тәртібінен түспейтін мәселелердің бірі болып табылады.

Болашақ тағдыры бүгінгі бала, ертеңгі жастың қолында екені айтпаса да белгілі, сондықтан, олардың болашағының жарқын болуы жолында барлық жағдайдың жасалып жатқандығындығы жөнінде де, айта кеткен орынды сияқты.

Негізгі бөлім. Мемлекет тізгінін ұстар, ордалы ойлар мен келелі істерді келешекте жүзеге асыратын осы болашақ кемеңгер жастар болмақ. Десек те, қазіргі кезде осы жастарымыздың арасында құқық бұзушылық пен қылмыстылықтың көбеюіне не себеп? Ата-ана ма? Әлде мектеп пе? Не болмаса қоршаған орта ма? Қалай десе те, болашақ тағдыры бей-жай қалдырмайтын кез келген адамды осы сұрақтың мазалайтыны хақ.

Жасөспірім шақ баланың дамуындағы үлкен бетбұрыс десек, ол балалық шақтан ересек өмірге «көшу» дегендікті білдіреді. Ересек өмірге «көшу» кезінде жеке тұлғаны қалыптастыру, дамыту көбінесе, проблемалы жайттарды туындатып жатады. Ол проблема жасөспірімнің қоғамдағы өмір сүру жағдайларына бейімделу уақытымен тығыз болғандықтан, олар әлі ересектер кеңістігінде қалай жүруді, өзін ұстауды білмегендіктен, бейімделу, жүру, тұру арасында тепе-теңдік сақталмай, қылмыстық норманың бұзылуына алып келеді. Қылмыстық норманың бұзылуы - заң бұзушылық.

Заң бұзушылық - тиым салынған, істеме деген нәрсені істеу арқылы қылмыстық теріс қылық пен қылмыс жасаудан көрінеді.

Жасөспірімдер тарапынан тиым салынған норманы бұзу әрекеті қылмыстық құқық бұзушылық әрекетпен ғана шектелмей, әкімшілік құқық бұзушылықпен де ерекшеленетінін айтпаса болмайды.

Ішкі істер министрлігіне қарасты Әкімшілік полиция комитетінің мәліметі бойынша, 2019 жылдың 8 айында ғана республика бойынша, барлығы 1300 қылмыс тіркелген екен. 2020 -2021 жылдар да жасөспірімдер қылмысының өсуімен ерекшеленген.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің орталықтандырылған деректер банкі мәліметтері бойынша, елімізде 2023 жылдың 8 айында шамамен 6,8 млн әкімшілік құқық бұзушылық тіркелсе, оның ішінде кәмелетке жасы толмағандардың да болғанын жоққа шығара алмаймыз [1].

Алматы облысында «Жасөспірім» жедел алдын алу іс-шарасы аясында бір тәулікте жасөспірімдердің қатысуымен 250 әкімшілік құқық бұзушылық анықталса [2], есірткі қылмысына қатысты 34 кәмелеттік жасқа толмағандар ұсталған [3].

Тағы да статистикалық көрсеткіштерге жүгінсек, жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтарының ауытқушылық танытып, өсу деңгейінің құбылмалы сипат алғанын көрсетеді. Яғни өсу деңгейінің тұрақты сипат алмай, бірде өсіп, бірде азаюы жаман дей алмаймыз. Себебі, бұл ересектер қылмысы емес, жасөспірімдер қолымен жүзеге асқан қылмыстық әрекет болғандықтан, ауытқушылық танытуы заңдылық. Десек те, қылмыс тұрақты сипат алмауы үшін заңдылық ретінде қарамай, жасөспірімдермен үнемі профилактикалық жұмыс істеу қажеттігі туындайды.

Ішкі істер министрлігінің деректері Қазақстанда соңғы бес жылда жасөспірімдер қылмысының 27%-ға азайғанын көрсетіп отыр.

Нақты мәліметтерге жүгінсек, мәселен, Алматы облысында 9% (166-дан 151-ке), Шығыс Қазақстанда 25,8% (151-ден 112-ге), Қостанайда 6,5% (92-ден 86-ға 86), Батыс Қазақстан өңірінде 10%-ға, яғни 70-тен 63-ке дейін азайған.

Жалпы жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтарымен күреске бағытталған күнделікті жұмыс Қазақстан Республикасы саясатының негізгі құрамдас бөлігі дейтін болсақ, ол жасы толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтарымен жасөспірімдер (9-13) құқық бұзушылығын болдырмай алдын- алуға шаралардан өз көрінісін тапқан десек, қателеспеген болар едік.

Өзімізге белгілі, жасөспірімдердің жас ерекшеліктері қылмыстық мінез-құлқыты тудырмайды. Жасөспірімнің жеке басына, мінез-құлқына әсер ететін оның қоршаған микро ортасы, отбасы, мектеп, достары болуы мүмкін. Бұл микро орта көбінесе криминогендік болып саналады.

Жасөспірімнің қылмыстық құқық бұзушылық мінез-құлқына әсер ететін криминогендік ортамен 90% әсер ететіні дәлелденген.

Кәмелетке толмағандардың жеке басын қалыптастыруда жетекші рөл отбасы екені белгілі. Отбасы құндылықтары мен құндылықтар әсері ұзақ уақытқа созылады, ол ерте балалық шақтан бастап

жүзеге асырылатындықтан, мінез-құлық стереотиптері, қарым-қатынас нормалары, отбасылық ортада қабылданған құндылықтар жүйесі өте берік игеріліп, жеке сипатқа ие болады.

Кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың ата-аналық отбасыларының дисфункциясының ерекшелігі өзара байланысты жағымсыз сипаттамалардың кең спектрінің болуымен сипатталады. Бұл отбасылардың шамамен 40% - да

жанжалдар болса, жанжал-төбелес ішкі жанжалдарды шешудің тәсілі болып табылады екен. Өзімізге белгілі, жанжал жасөспірімге тәрбие емес, керісінше, теріс әсер береді, соның салдарынан баланың үйден кетуі, өзімен-өзі қалуы, қаңғыбастыққа салынуы, атан-анасын тындамауы, теріс қылықты топтар мен достар табуына алып келеді. Оның соңы қылмыстық әрекетке бірден-бір себепкер болатын жағдайды туындатуы мүмкін.

Кәмелетке толмағандар мен жасөспірімдердің қылмыс жасаудағы бірден бір кең таралған себептерінің бірі алкогольдік және есірткі заттарды қолдану, сонымен қатар жүйкеге әсер ететін заттарды көп қолдану болып келеді. Алкогольдік және есірткі заттарды қолданудың бірден бір себебі ретінде қызығушылық - 52,3 пайызды көрсетеді, өзінің рахат сезімі үшін - 19,2 пайыз, достарынан қалмау - 10 пайыз, ал қалған бөлігі депрессия жағдайында бір нәрсені ұмыту, бір нәрсемен айналысу болып табылады.

Қазіргі таңда ата - ананың бала тәрбиесіне толық қатыса алмауының себептері ретінде келесілерді атауға болады: нарықтық экономика кезеңіндегі әлемдік дағдарысты бастан кешудегі отбасылардың әлеуметтік – тұрмыстық жағдайларының қыспаққа түсіп, тұрмыстық әл ауқатының төмендеуі, баланың толық отбасында тәрбиелене алмауы, отбасылық рухани құндылықтардың жетіспеуі, отбасындағы келіспеушілік, жанжал, отбасы мүшелерінің өздеріне тиесілі рөлдерін қажетті деңгейде орындай алмауы, балалар қараусыздығы мен бақылаусыздығы.

Кәмелетке толмаған қылмыскерлердің жеке басының ерекшеліктері мен жеке қасиеттері оның жас шамасына тікелей байланысты екені даусыз.

Десек те, осы жас шамасы олардың қандай жас аралығында қандай қылмыстық әрекеттерге жиі баратындықтарын ашып беретіндіктен, олармен жүргізілетін ескерту мен алдын-алу шаралары жалпы қылмыстылықпен күрестің нәтижесіне ықпалын тигізеді даусыз.

Тәжірибеге сүйенсек, 9-13, 14-15 жастағы жасөспірімдер құқық бұзушылық пен қылмыстық әрекеттерге жиі барады. Статистикалық мәліметтер 14-15 жастағы жасөспірімдердің арасындағы қыз балалардың қолымен жүзеге асқан қылмыстық әрекеттер (15%) үлесінің бар екенін айтып, дабыл қағып қана қоймай, алаңдаушылық білдіруде, бұл- әрине, тез арада шешім қабылдауды қажет етсе керек.

Жалпы кәмелетке жасы толмағандар арасында білім деңгейінің төмен, үлгерімінің нашар болуы, оқуға селқос қарауы - өтпелі кезеңмен, отбасындағы орын алған келеңсіз жайттармен, қоршаған ортамен, жеке басының құқық бұзушылық пен қылмысқа «жақын» болуымен (кейбір балалар отпен ойнағанға, сіріңке шағуға әуес болады) немесе маңайындағылардың әсерінен де болуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды.

Жасөспірімдер жөнінде ой толғаған белгілі заңгер-зерттеушілер (Е.І.Қайыржанов, С.М.Нәрікбаев, Ө.С.Жекебаев) баршылық. Ғалымдардың жасөспірімдерге қатысты айтылған ойы бір жерден шығып, ол «дұрыс тәрбие беру мен өтпелі кезеңдегі қатаң қадағалау» болып табылады.

Э.Б. Мельникованың пікірінше, «өтпелі кезеңнен сүрінбей өту жасөспірімнің болашағын айқындап береді». Ғалымның пікірімен келіспеске болмайды, себебі, жасөспірім бойындағы «көрсем», «білсем» деген еліктеушіліктің басым көпшілігі осы кезеңде орын алып, ағат басушылыққа әкеп жатады. Сондықтан ғалымның айтқан өтпелі кезеңнен «сүрінбей өтуі...» [4,150 б.] кез келген жасөспірімге қатысты екені айтпаса да түсінікті.

Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О.Алаухановтың ойынша, «депрессия агрессияны тұтандырып, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың көбеюіне ұйтқы болуы мүмкін» [5,108 б.]. Дәл осындай пікірді қолдаған зерттеуші Л.Ф.Обухова жасөспірімдерге «психологиялық көмектің қажет екенін» айтады.

Психолог В.А.Крутецкийдің пікірінше, жасөспірімдер белгілі бір ортада өздерін өзгелерден бөлек ұстауы, ол ұстаудың ештеңеге ұқсамауы, ересек адамдардың арасында жүргендей ерекше көрсетуі - «мен» деген айналымнан шығып, «тасуы» мүмкін екен. Психологтың ойынша, осындай сәттерде оларға бағыт-бағдар беретін ата-ананың қасынан табылуы, оларды қоғамға жат әрекеттен сақтандырады [6,98 б.].

Өзімізге мәлім, сот-тергеу тәжірибесі жасөспірімдер арасында орын алатын еліктеушіліктер көбінесе, орны толмас өкініштерге ұрындырып, олардың темір тордың ар жағына баруына түрткі болады.

Жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылыққа бару себептерін педагогикамен байланыстыра салыстырған ғалым А.В.Мудрик жасөспірім кезеңінде ең басты орын алатын «екі жақтылық пен қарама - қайшылық» деп көрсеткен. Ал, Ст. Холл бірнеше негізгі қарама - қайшылықтарды бөліп көрсете отырып, жасөспірімдерде болатын шектен тыс белсенділік, шектен тыс көңілділік (уайымға берілу), өзіне сенімділік «боран мен тегеурін» кезеңі екенін айтады. Ст. Холлдың пайымдауынша, бұл кезеңнің мазмұнын «өзіндік сана - сезім» дағдарысы ретінде сипаттап, жеке - жеке бөліп қарауға болады.

Біздің ойымызша, бөліп алып қарау - жасөспірімнің қай кезеңде қандай дағдарысқа тап болғанын, қылмыстық құқық бұзушылыққа не үшін барғандығын ашуға және жалпы қылмыстылықтың алдын - алуға негіз болады.

Біздің зерттеулер кәмелетке жасы толмаған жас қылмыскерлердің күнделікті кітап оқуы - 1,0-2,0 %, газет-журналды оқуы 1,0%- ға аз екенін көрсетті. Олар осы кітап пен газет-журналдардан өзін қызықтыратын спорт немесе ойын-сауықтарға байланысты ақпараттарды ғана үздіксіз іздегендігімен ерекшеленеді.

Жасөспірім қылмыскерлердің білім мен мәдениетке деген қызығушылығының аздығы- олардың оқуға деген қызығушылықты мүлдем жоғалтуынан болса керек, соның нәтижесінде олардың оқу үлгерімінің нашарлауы мен жауапкершілік сезімін жоғалтуы толық байқалады.

Жасөспірім қылмыскерлердің қоғамдық жұмыстарға араласпауы олардың бос уақытын көбейтіп, олардың өзі секілді кәмелеттік жасқа толмаған қылмыскерлермен далада қаңғуымен немесе қаңғыбастыққа салынуымен, ішімдікке және уыт құмарлық заттарды тұтынуымен, жағымсыз топқа кіруімен ерекшеленіп, осының салдарынан басқа да көптеген қылмыстар жасауларына алып келген.

Олардың көбісінің ұстанатын ұстанымы-өмірді көңілді өткізу немесе көңілді өмір сүру болып табылады. Олардың ойларынша, қоғамнан «өзіне» керектінің барлығын алу, қоғамға пайдалы ештеңе қайтармау немесе бермеу болып табылады.Көңілді өмір олардың сана сезімін жайлағандықтан, олар жұмыс істемеу, уақытты текке өткізу сияқты ұстаныммен өмірлерін қалыптастырады. Сондықтан болар мұндай жасөспірімдер бар уақытын текке өткізбеу, білім алу - беру, мәдени өркендеу сияқты құндылықтарды пайдалануға талпынбайды. Ал, кімде кім оны істесе, ол адамға жеккөрініштіктен қарайды.

Жалпы қылмыстылықты ескерту мен алдын-алуды көп зерттеген қазақстандық криминолог - ғалым Е.І.Қайыржанов «қылмыс жасаған жасөспірімдер тағдыры «өте қиын» болғандықтан, оған барлығымыздың қол ұшын беруіміз керек» дегені өсиет сияқты. Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.І.Қайыржановтың пікірін қолдаған ғалымдар (М.К.Ынтықбаев, З.С.Токубаев, Н.Д.Мухамедьянов) қылмыстылықты ескерту бір-бірімен иерархиялық байланыстағы міндеттерден тұратынын айта келіп, оның біріншісі - тұтастай алғанда қылмыстылық динамикасына, құрылымына, себептеріне алдын алушылық әсер ету (әлеуметтік алдын алу). Екіншісі - қылмыстық мінез-құлық түрлері мен нысандарын ескерту, қоғамдық өмірдің белгілі бір саласындағы қылмыстарды ескерту, жекелеген әлеуметтік топтар мен басқалардың қылмыстарын ескерту (криминологиялық алдын алу).Үшінші міндет жеке адамдардың қылмыс жасауын ескертуден тұратынын (жеке криминологиялық алдын алу) баса көрсеткен [7, 108 б.].

Жалпы қылмыстылықтың алдын-алу - жастар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстылықтың алдын - алумен тікелей байланысты. Олай болса, жастар арасындағы қылмыстың алдын алу - олардың қоғамға жат әрекеттеріне ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған әлеуметтік, құқықтық және басқа да шаралар жүйесі болып табылады [8, 217 б.].

Жалпы жасөспірімдер болашақта қоғамның белді азаматы болуы үшін, олардың құқық табалдырығын «сүрінбей» аттауы үшін құқықтық сананы үнемі жетілдіріп отыруы керек екені айтпаса да түсінікті. Немесе сол құқықтық сананы үнемі жетілдіріп отыру болашақты терең ойлайтын кез келген жас үшін өмір заңдылығы ретінде қалыптасу керек сияқты.

Сәл кейін шегініп, құқық теориясында қабылданған құқық санасын зерделесек, жалпы құқық санасының ұғымы біздің әлеуметтік зерделеуіміздің мақсаттары үшін нақтылауға жеткіліксіз болып шыққанына көз жеткізер едік. Құқық санасының жеткіліксіздігі жас жеткіншектердің өмірде ағаттық істеп сүрінуіне, өкінуіне, өмірдегі өз орнын таба алмай қиналуына алып келіп жататынын өмірлік тәжірибе дәлелдегендей. Қалай десек те, құқықтық сананың жетістігі болашақ кепілі десек, артық айтқандық емес. Сондықтан құқық санасының толысуы үшін кәмелетке толмағандардың құқықтарын білуі, олардың қолданылып жүрген құқыққа қатысы, құқыққа олардың қоятын талаптарының басын біріктіретін жиынтық ұғымы шеңберінде қолданылуы үлкен орын алады.

Жасөспірімдердің құқық санасын зерделеуге қатысты бағдарлама үнемі жұмыс істеу қажет. Ол үшін зерттеу бағдарламасы жұмыс болжамына қарай жасалынып, теориялық жағдайлар

қарастырылуы, алынуы керек. Демек, бақылау тобына алынған кәмелетке жасы толмаған құқық бұзушылар мен жасөспірімдердің құқық санасы зерделенеді деген сөз.

Бақылау тобына мектеп оқушылары, кәсіптік білім беретін колледж оқушылары, тіпті, жұмыс істейтіндер де алынуы мүмкін. Сондай-ақ, бақылау тобына алынған жасөспірім құқық бұзушылар мен жасөспірімдердің қылмыстық, әкімшілік және қылмыстық-іс жүргізу құқығы саласындағы құқықтық санасы да зерттеледі. Яғни құқық сананың қандай деңгейде екендігін анықтау арқылы болашақта қылмыстылықты жойып жібермесек те алдын-алу шараларымен қамтамасыз етеріміз сөзсіз.

Қорытынды. Айта кетер нәрсе, жасөспірімдердің құқық санасын зерделеу басты мақсат ретінде қарастырылып отырса, құба-құп болар еді. Алайда тәжірибеге сүйенер болсақ, жалпы сананы зерделеу, соның ішінде жасөспірімдер құқық санасын зерделеу күнделікті жүріп жатқанмен нәтижесі баяулау екенін көрсеткендей. Олай деуге басты себеп ретінде құқықтық сана мен құқықтық білімнің төмендігінен күнделікті жасөспірімдер қолымен жүзеге асып жатқан қылмыстардың көбеюін айтуға болады.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алудың тиімділігі - қылмыстың салдарымен емес, себептерімен күресуді қажет етеді. Себептің алдын-алу кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтың санын, статистикалық көрсеткішін азайтары сөзсіз. Статистикалық көрсеткіштің санын азайту статистика «сөйлейтін» жайттан арылтатыны анық. Сондықтан, кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін ашу жалпы қылмыстылықтың алдын-алудың негізі бола бермек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің 2023 жылғы мәліметтері
2. «Жасөспірім»: Алматы облысында бір тәулікте... [Электронды ресурс] кіру бағыты: Polisia.kz сайтында: <https://polisia.kz>
3. Қазақстанда есірткі қылмысына қатысты... [Электронды ресурс] кіру бағыты: <https://www.kt.kz/kaz/society>
4. Ювенальная юстиция: Проблемы уголов. права, уголов. процесса и криминологии: Учеб. пособие / Э.Б.Мельникова. - М. : Дело, 2001. - с.270
5. Алауханов Е.Жас адамдардың құқық бұзуға бейім мінез-құлқы және оның алдын алудың мәселелері. Монография. - Алматы, Қаз.Ақпарат. 2018. -125 б.
6. Крутецкий В А Психология подростка [Текст]/ В.А. Крутецкий, Н. С. Лукин. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1995. – 314 с.
7. Қайыржанов Е.І. Криминология: дәрістер курсы. Алматы, 2008. - 99 б.
8. Төлеген М.Ә., Орсаева Р.А. Жастар арасындағы қылмыстылық: түсінігі, себептері, алдын-алу мәселелері. Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2024 жылғы 25 маусым № 2 (84) «ХАБАРШЫ - ВЕСТНИК» журналы.-Қарағанды. - 2024. - 214-218 б.

Автор туралы мәліметтер

Орсаева Р.А. - С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессор, заң ғылымдарының кандидаты.

Сулейменов А.С. -прокурор отдела по надзору за законностью досудебного расследования и уголовного преследования прокуратуры г. Усть-Каменогорска, Прокуратуры Восточно-Казахстанской области.

Орсаева Р. А. - ассоциированный профессор кафедры юриспруденции ВКУ им. С. Аманжолова, кандидат юридических наук.

Сулейменов А.С - ШҚО прокуратурасы, Өскемен қаласы прокуратурасының сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалау және қылмыстық қудалау бөлімінің прокуроры.

Orsayeva R.A.- Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the S. Amanzholov Higher School of Economics, Candidate of Law.

Suleimenov A.S. - prosecutor of the department for supervision of the legality of pre-trial investigation and criminal prosecution, Ust-Kamenogorsk city prosecutor's office, East Kazakhstan region prosecutor's office.

С.К. Кумисбеков¹, Е.Е. Тайжанова², Р.Х. Темиргазин²

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, Караганда, Казахстан

²Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

ПРОФИЛАКТИКА ВОВЛЕЧЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В НЕЗАКОННЫЙ ОБОРОТ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

В этой статье рассматривается необходимость предотвращения привлечения несовершеннолетних к незаконному обороту наркотиков и подчеркивает важность комплексного подхода с участием правоохранительных органов и общества. Особое внимание уделяется борьбе с употреблением наркотиков, поскольку часто именно оттуда начинается распространение наркотиков. Авторы анализируют факторы, способствующие этим проблемам, включая современные технологии и анонимность в интернете. Исследование подчеркивает важность совместных усилий государства, образовательных учреждений, родителей и общества для создания безопасной среды для молодежи и предотвращения их вовлечения в наркотики. Также выделяется значимость предупреждения преступлений, совершаемых несовершеннолетними в состоянии наркотического опьянения, и преступности среди лиц, не достигших совершеннолетия.

Ключевые слова: несовершеннолетние, наркотические средства, незаконный оборот, распространение наркотических средств, пропаганда.

Кәмелетке толмағандарды есірткі заттарының заңсыз айналымына тартудың алдын алу

Бұл мақалада кәмелетке толмағандарды есірткі саудасына тартудың алдын алу қажеттілігі қарастырылады және құқық қорғау органдары мен қоғамның қатысуымен кешенді тәсілдің маңыздылығын көрсетеді. Есірткіні қолданумен күресуге ерекше назар аударылады, өйткені көбінесе құқық бұзушылықтар есірткінің таралуынан басталады. Авторлар осы мәселелерге ықпал ететін факторларды, соның ішінде заманауи технологиялар мен интернеттегі анонимділікті талдайды. Зерттеу мемлекеттің, білім беру мекемелерінің, ата-аналардың және қоғамның жастар үшін қауіпсіз орта құру және олардың есірткіге араласуын болдырмау үшін бірлескен күш-жігерінің маңыздылығын көрсетеді. Мақалада кәмелетке толмағандар есірткіні қабылдау арқылы жасалатын қылмыстардың алдын алудың маңыздылығы ерекшеленеді.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, есірткі құралдары, заңсыз айналым, есірткі құралдарын тарату, насихаттау.

Preventing the involvement of minors in drug trafficking

This article examines the need to prevent minors from being involved in drug trafficking and highlights the importance of an integrated approach involving law enforcement agencies and society. Special attention is paid to the fight against drug use, since it is often from there that the spread of drugs begins. The authors analyze the factors contributing to these problems, including modern technology and anonymity on the Internet. The study highlights the importance of joint efforts by the state, educational institutions, parents and society to create a safe environment for young people and prevent their involvement in drugs. The importance of preventing crimes committed by minors under the influence of drugs and crime among persons under the age of majority is also highlighted.

Keywords: minors, narcotic drugs, illegal trafficking, distribution of narcotic drugs, propaganda.

Введение. Вовлечение несовершеннолетних в совершение уголовного правонарушения представляет повышенную опасность для общества, поскольку расширяет круг правонарушителей, а также, потому, что такие действия оказывают негативное воздействие на несформированную психику подростков, нарушают их нормальное духовно-нравственное развитие, прививают им искаженные ценности, представления, модели поведения и роли в обществе. Несовершеннолетние становятся участниками процесса на различных стадиях, начиная от изготовления запрещенных веществ, заканчивая распространением.

В основном подростки совершают уголовные правонарушения в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов под непосредственным воздействием взрослых. Порой это профессиональные преступники, или рецидивисты.

Особенности возраста преступных элементов имеют ключевое значение для неокрепшей психики несовершеннолетних. На сегодняшний день можно говорить о снижении возраста правонарушителей, а также об увеличении видов совершаемых ими уголовных правонарушений. Данная проблема предоставляет огромную опасность не только для государства, но и для общества в целом. Во-первых, увеличивается масштаб наркотического оборота, поскольку на сегодняшний день, основная масса исполнителей несовершеннолетние. Во-вторых, с помощью несовершеннолетних идет подбор новых лиц из числа их знакомых для вовлечения. В-третьих, несовершеннолетние получают криминальный опыт, полученные знания реализуют в других категориях уголовных правонарушений.

Дуглас Н. Хусак подобрал наиболее точные слова: «...наркотики вызывают преступность, жестокого обращения с детьми и детскую беспризорность» [1].

Становится очевидным, что нынешнее состояние преступности подростков в сфере незаконного распространения наркотических средств, ставит перед правоприменительными и законодательными органами государственной власти задачи совершенствование теоретико-правовой системы и практических методов по воздействию на криминализацию в данной группе населения, включающую сбор, систематизацию информации, методы оперативного реагирования и профилактические меры, осуществляемые разными уровнями власти.

Методы и материалы. Исследование вопросов профилактики вовлечению несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств, в условиях глобальной информатизации осуществлялось при помощи общенаучных методов, среди которых следует отметить системно-структурный анализ, методы обобщения, сравнения, абстракции и др., и при помощи таких частнонаучных методов, как аналитическое обследование, наблюдение, статистическое исследование и др.

Основная часть. Первоочередной целью незаконного оборота наркотических средств и иных психотропных веществ является извлечение прибыли. Потому в данной связи можно употребить такое понятие, как «сетевой маркетинг». Согласно словарю сетевого маркетинга, сетевым маркетингом (network Marketing) является метод сбыта, при котором потребители имеют возможность стать дистрибьютерами, которые, в свою очередь, создают нисходящие ветви, и все уровни участвуют в прибылях своего уровня и нижеследующих уровней. Суть «сетевого маркетинга наркотических средств»: использование механизмов вовлечения людей в торговлю наркотическими средствами, психотропными веществами и их аналогами, убеждение и не только для использования, но и для активного совершения уголовных правонарушений. Наиболее распространенная модель «сетевого маркетинга наркотических средств»: вовлечение несовершеннолетних в торговлю наркотиками и другими психотропными препаратами, как распространителей так называемых «закладчиков» [2].

Молодое поколение, которое ещё не установило основные жизненные принципы и цели, представляет собой уязвимую часть нашего общества. Его легко манипулировать, оно часто поддается соблазнам, не задумываясь о возможных последствиях [2].

В процессе изучения методов, которыми подростки привлекаются в незаконный оборот наркотиков и психотропных веществ, были выделены две основные группы механизмов, которые используются для привлечения несовершеннолетних [4]. Первая группа включает в себя формирование у подростков наркотической зависимости с целью их последующего использования в совершении уголовных преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков и психотропных веществ. Вторая группа представляет собой систему, в которой подросток не является потребителем наркотиков, но все же непосредственно вовлечен в незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов.

В первом случае, когда несовершеннолетний привлекается через предложение употребления наркотиков, его основной мотивацией становится получение дозы запрещенных веществ для личного потребления.

Во втором случае, привлечение происходит с помощью обещаний финансового вознаграждения. Подросток, страдающий от низкого уровня материального благосостояния и испытывающий большие финансовые потребности, соглашается вступить в нелегальный бизнес, не задумываясь о возможных последствиях, включая уголовную ответственность за распространение наркотиков и психотропных веществ.

Несовершеннолетний вступает в незаконный оборот наркотиков через систему «Даркнет» (англ. DarkNet — «скрытая сеть», «темная сеть» или «теневая сеть») в качестве обычного поставщика или курьера, увеличивая тем самым зону распространения наркотиков, при этом не имея информации о конечных потребителях или других участниках схемы. Иногда это происходит через анонимные рассылки, но чаще - через специализированные веб-сайты, где дети и подростки могут быстро установить связь с преступными элементами и начать участвовать в незаконной деятельности. Они фотографируют потенциальные места для размещения наркотиков, а затем сами осуществляют эти операции, выступая в роли незаметных курьеров.

Привлечение к незаконным действиям, как правило, происходит через Интернет. Выявление лиц, занимающихся этой практикой, практически невозможно. Факты совершения уголовных правонарушений часто остаются невыявленными из-за трудности возбуждения уголовных дел из-за отсутствия достаточных доказательств.

Одной из серьезных проблем является также то, что сегодня сверстники также вовлечены в преступную деятельность подростков. Обычно несовершеннолетние привлекатели остаются безнаказанными из-за недостижения возраста уголовной ответственности.

Омолаживание наркопреступности напрямую связано с применением новых технологий при вовлечении несовершеннолетних, так как основными пользователями сети «Интернет» и социальных сетей являются подростки.

Проблема, связанная с вовлечением несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ, решается с помощью снижения возраста уголовной ответственности. Придем к выводу о том, что предупреждение данного рода правонарушений, можно предотвратить только с помощью тех рычагов воздействия, которые смогут показать несовершеннолетнему, что он тоже может подлежать уголовной ответственности. Так согласно статье 15 УК РК, возраст наступления уголовной ответственности наступает с 16 лет. В части 2 данной статьи за некоторые составы возраст наступления уголовной ответственности предусмотрен с 14 лет. Например, западными учеными рекомендуется: «... при определении нижнего предела законодатель, должен учитывать факторы эмоциональной, психической и интеллектуальной зрелости несовершеннолетнего» [5]. Состав статьи 297 (незаконные изготовление, переработка, приобретение, хранение, перевозка в целях сбыта, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов), в данную категорию уголовных правонарушений не входит [6]. Ссылаясь на портал комитета по правовой статистике и специальных учетов, больше всего уголовных правонарушений в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ совершают подростки в возрасте 16-17 лет (рис. 1) [7].

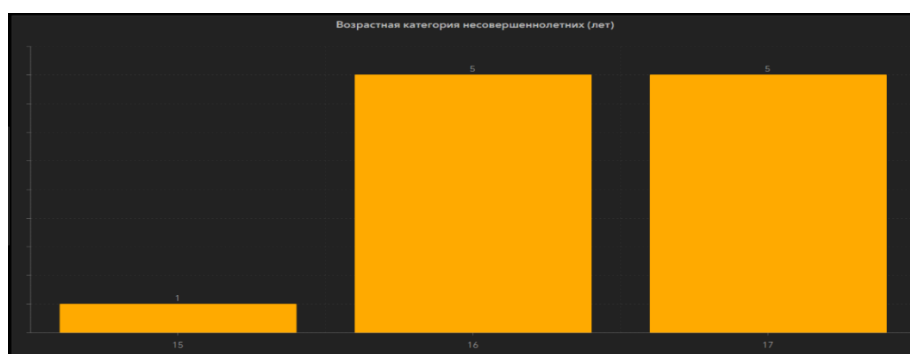

Рис. 1. Возрастная категория несовершеннолетних совершающих уголовные правонарушения в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов

Наркотическая зависимость оказывает негативное воздействие на здоровье населения, на развитие человека, при этом порождая преступность и коррумпированность общества.

Наркотические средства и иные психотропные вещества несут огромные потери государству. Наркотическая зависимость – это самый главный враг населения любой страны, особенно среди молодежи. Следует отметить, что наркопреступность несет куда более большие угрозы национальной

Как правило, употребление наркотических средств и иных психотропных препаратов напрямую связано с безнадзорностью несовершеннолетних лиц. Беспризорность и безнадзорность ведут к тому, что подросток в силу, огромного количества свободного времени идет проводить время на улице, тем самым, возрастает риск употребления запрещенных препаратов, алкогольной продукции и наркотических средств, на основе этого повышается показатели преступности несовершеннолетних в целом.

Говоря о государственных программах предупреждения вовлечения несовершеннолетних в употребление и распространении наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, следует также не забывать о родителях и других законных представителях, которые обязаны, заботится о здоровье своих детей, а также об их духовном, психологическом, физическом и нравственном развитии.

Путилов П.Н. утверждает, что в действительности редко используется только один какой-либо способ вовлечения, как правило, применяется соединение нескольких способов [8]. По мнению А.И. Марцева, здесь преобладает психологическая обработка подростка, позволяющая завоевать или усилить симпатии и доверие к взрослому, спекуляция на его привязанностях, привычках, влечениях, слабостях, неопытности, наивности, и наконец, доверчивости [9].

Закключение. Подводя итоги исследования, хотелось бы отметить, что деятельность по предупреждению преступности, связанная с вовлечением несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов, это совместная деятельность всех государственных структур, общественных объединений и волонтерских организаций.

В ходе проведения исследования выделены следующие причины совершения преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ:

- общая деморализация личности, паразитическое существование лиц, в результате чего, с одной стороны, возникают искаженные потребности, с другой трудности в их удовлетворении, в том числе вследствие дисквалификации, отсутствия легальных источников дохода и т.п.;

- безработица;

- снижение уровня жизни большинства граждан, негативный эффект которого многократно усиливает экспансия западной культуры и развитие идеологии потребительства;

- недостаток средств с целью финансирования органов государственного управления, в том числе правоохранительных;

- неэффективное функционирование пенитенциарной системы, ослабление исправительной функции и усиление криминогенной роли;

- неэффективное и несправедливое распределение национальных богатств и совокупного общественного продукта;

- расслоение общества, интенсивный рост социального неравенства.

В процессе исследования выделены три группы несовершеннолетних, вовлеченных в сферу незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ:

1. несовершеннолетний, являющийся потребителем наркотических средств или психотропных веществ, страдающий зависимостью от них, нуждающийся в лечении;

2. несовершеннолетний, являющийся потребителем наркотических средств или психотропных веществ, нуждающийся в средствах на их приобретение, вставший на путь совершения преступлений;

3. несовершеннолетний, вовлеченный в организованную преступность, преобладающий мотив у которого – корысть.

Для эффективной борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов необходим комплекс профилактических мероприятий:

- информирование лиц несовершеннолетнего возраста о негативных последствиях употребления наркотических средств, психотропных веществ, укрепление правовой грамотности среди молодежи, разъяснение понятий уголовной ответственности, наказаний предусмотренных за совершенные преступные деяния;

- осуществление в общеобразовательных учреждениях тематических родительских собраний с привлечением сотрудников правоохранительных органов, направляемых на профилактику вовлечения лиц несовершеннолетнего возраста в незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ, а также информирование об ответственности за преступления в сфере незаконного оборота наркотических средств;

- мониторинг интернет – пространства на предмет обнаружения информации, содержащей в себе сведения о популяризации наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов;

- размещение на сайтах муниципальных органов власти, организаций, осуществляющих управление в сфере образования, муниципальных и государственных образовательных организаций методических материалов антинаркотической направленности.

Список использованных источников

1. Husak, D.N. Guns and Drugs: Case Studies on the Principled Limits of the Criminal Sanction. Law and Philosophy 23, 437–493 (2004). <https://doi.org/10.1023/B:LAPH.0000022963.76107.48>
2. Филиппова Е.О., Журкина О.В. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов // Вопросы российского и международного права. 2021. Том 11. № 10А. С. 158-166. DOI: 10.34670/AR.2021.37.98.019
3. Досыбеков Н.С., Калиеков Е.М., Токсанова М.Б. Социально-психологический аспект проблемы противоправного поведения несовершеннолетних // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2023. – №1(74). – С. 186-194
4. Самохвалов И.Ю. Противодействие преступлениям, совершаемым несовершеннолетними в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и криминологический аспект/ диссертация/ 2009 г - / 223 с.
5. Winterdyk, J., Antonopoulos, G. A., & Corrado, R. (2016). Reflections on Norway’s juvenile justice model: A comparative context. Crime Prevention and Community Safety, 18(2), 105–121. doi:10.1057/cpcs.2016.3
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.
7. Портал органов правовой статистики и специальных учетов / Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/> дата обращения напр.: 29.07.2023
8. Путилов П.Н. О необходимости учета способа вовлечения несовершеннолетнего при квалификации статьи 150 УК России // Законодательство в отношении несовершеннолетних: актуальные вопросы правоприменительной практики. – Омск, 2001. С. 68-72.
9. Марцев А.И. Эффективность борьбы с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность: учебное пособие. – Омск, 1985. – 92 с.

Сведения об авторах

Кумисбеков С.К. – профессор кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент),

Тайжанова Е.Е. – преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, магистр права.

Темиргазин Р.Х. – старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD).

Күмісбеков С.К. – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент).

Тайжанова Е.Е. – заң факультетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушы, Alikhan Bokeikhan University, құқық магистрі.

Темиргазин Р.Х. – қылмыстық-құқықтық кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, философия докторы (PhD).

Kumisbekov S. – associate Professor The Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Doctor of Philosophy (PhD), associate Professor.

Taizhanova Y. – teacher Department of Criminal Law Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, Master of Law.

Temirgazin R. – senior lecturer of the department of criminal-legal Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines, Faculty of Law, Alikhan Bokeikhan University, Doctor of Philosophy (PhD).

З.С. Тоқыбаев¹, Е.Е. Кайнар²

¹Қарағанды қаласындағы Орталық Қазақстан академия, Қарағанды, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ЖАЗА ӨТЕУ ШАРТТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

Бұл мақалада авторлар еліміздің қылмыстық-атқару жүйесіндегі негізгі мақсаттарға қол жеткізу мәселелерін көтереді. Қылмыстық-атқару жүйесі сот үкімі бойынша жазаны өтеуді ұйымдастырудан басқа, сотталғандарды түзеу, орта білім беру, орта арнаулы білім беру, сотталғандарды босатуға дайындау және сотталғандарды қоғамға қайта оңалту бағытында қызмет атқарады. Ол үшін мақалада жазаны орындау тиімділігі мен сапасын арттыруға әсер ететін кейбір қылмыстық-құқықтық, қылмыстық және криминологиялық мәселелер қарастырылған. Қылмыстық-атқару жүйесін тиімді ұйымдастырудағы нормативтік-құқықтық кедергілер және қылмыстық-атқару саясатын ескере отырып, кәсіпкерлерге «субсидия» мемлекеттік көмек көрсету тәртібін қайта қарау бойынша ұсыныстар беріледі.

Түйінді сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі, жаза өтеу шарттары, сотталған азаматтар, қайталама қылмыстар, субсидия, пенитенциарлық жүйе, пробациялық бақылау, әлеуметтік көмек.

Совершенствования условия отбывания наказаний в уголовно-исполнительных учреждениях

В данной статье авторами поднимается проблемы достижения основных целей в уголовно-исполнительной системе страны. Помимо функции по исполнению отбывания наказания согласно приговора суда, уголовно-исполнительная система выполняет функции по исправлению осужденных, обеспечению среднего образования, предоставлению получения средне-специального образования, подготовке к освобождению и реабилитации осужденных. По которым в статье рассмотрены некоторые уголовно-правовые, уголовно-исполнительные и криминологические проблемы влияющие на повышения эффективности и качества исполнения наказания. Указывается нормативно-правовые пробелы эффективной организации системы исполнения наказания и предложения по пересмотру порядка оказания государственной помощи для предпринимателей «субсидия» с учетом уголовно-исполнительной политики.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, условие отбывания наказания, осужденные, повторные преступления, субсидия, пенитенциарная система, пробационный контроль, социальная помощь.

Improving the conditions of serving sentences in criminal institutions

In this article, the authors raise the problems of achieving the main goals in the country's penal system. In addition to the function of serving a sentence according to a court verdict, the penal system performs the functions of correcting convicts, providing secondary education, providing secondary specialized education, preparing for release and rehabilitating convicts. For which the article discusses some criminal legal, penal and criminological problems that affect the improvement of the efficiency and quality of execution of punishment. The regulatory and legal gaps in the effective organization of the penal system and proposals for revising the procedure for providing state assistance to entrepreneurs "subsidy", taking into account penal policy, are indicated.

Keywords: Penal system, conditions for serving sentences, convicts, repeat crimes, subsidies, penitentiary system, probation control, social assistance.

Кіріспе. Барлық дамыған мемлекеттердің қылмыстық-атқару жүйесіндегі өзекте мәселелердің бірі болып бұл жаза өтеу шарттарын жетілдіріп отыру және заманауи талаптарға сәйкес болу болып табылады. Себебі, қоғамдағы болып жатқан жылдам өзгерістердің белгілері қылмыстық-атқару жүйесінде түртпей өтпейді.

Еліміздің қылмыстық-атқару жүйесінің көптеген бағыттары бойынша ғалымдардың үздіксіз зерттеуді жүргізуді талап етеді. Себебі, қылмыстық-атқару жүйесі заманауи өзгерістермен бірге қадам басып отыруы қажет. Қылмыстық-атқару жүйесіндегі жаза өтеу шарттарын жетілдіріп отыру мәселесі өте маңызды болып табылады. Бүгінгі таңда Еліміздің қылмыстық-атқару жүйесінің алдына қойылатын халықаралық талаптарына сәйкес келуі және сотталғандардың құқықтарының қорғалу деңгейі тұрғысынан өзінің реформалануының бастапқы кезеңінде «қатып қалған» орган ретінде көрінеді. Қазіргі уақытта бұл халықаралық стандарттарға сәйкес келмейтін, материалдық-техникалық базасының төмендігі, қылмыстық-атқару жүйесінің материалдық жабдықталуы бағытында қалдық қағидат бойынша қалыптасатын, жалақысы төмен әлсіз кадрлар құрамы бар жүйеге айналып отыр.

Қылмыстық-атқару жүйесінде жаза өтеу шарттарын жетілдіру арқылы басқада маңызды мәселелерді реттеуге мүмкіндік береді. Яғни, сотталғандардың түзелуіне, қайталама қылмыстардың төмендеуіне, сотталғандардың жаза өтеу мекемелерінде және бостандыққа шығуға дайындау барысында жұмыспен қамтылуына, мекемедегі субмәдениеттің төмендеуіне, деструктивті теріс ағымдардың әсерін төмендетуге ықпал етеді.

Қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде жаза өтеп отырған сотталғандар өздерінің оқшаулауына байланысты кіші қоғам болып табылады. Жалпы қоғам секілді олардың мекеме әкімшілігіне және олардың жаза өтеу шарттарын реттейтін заңнамалардың кейбір кемшіліктеріне наразылықтарын білдіру қасиеттеріне ие болып келеді. Көпшілікке кез келген азаматтың қылмыс жасауынан кейін соттың үкімімен қоғамнан оқшаулануы әділеттіктің орын алуымен аяқталды деп есептейді. Іс жүзінде бас бостандығынан айырылған адамға үкім бойынша қойылған жаза өтеу міндеттемелер қылмыстық-атқару жүйесінде басталады. Ал оның тиісті деңгейде ұйымдастырылуы, оның оң нәтижесін берудің кепілдігін қамтамасыз ету қылмыстық жазаға кесілген азаматты дұрыс жолға қою мен толыққанды түзетілген қоғам мүшесі ретінде қайтару міндеттемесі жаза өтеу шарттарының дұрыс ұйымдастырылуы кепілдік береді.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңға дейін еліміздің қылмыстық-атқару жүйесі, қоғамымыздың көптеген салалары секілді түбегейлі өзгерістерден өтті. Қылмыстық-атқару жүйесінің 2003 жылы Әділет министрлігіне, ал 2011 жылы Ішкі істер министрлігіне қайта берілуі жаза өтеу шарттарынан күткен өзгерістердің ақталмауыда себеп болды. Бұл салалардағы ауыс-түйістер шет мемлекеттердің тәжірибесін ескергеннен туындап жатты. Бұл өзгерістер отандық пенитенциарлық жүйені жаңа бір деңгейге көтерді десе де болады. Алайда, бас бостандығынан айыру орындарындағы арнайы контингент арасында қылмыстардың қарқын алып өсу көрінісі басым болды. Жазаны өтеу мекемелерінде ұйымдасқан қылмыстылықтың пайда болу мен даму белгілері айқын көріне бастады. Еліміздегі жазаны өтеу мекемелерінде жасалған қылмыстар саны күрт артып, сотталғандар мен әкімшілік қызметкерлер арасында заңсыз қарым-қатынастар көбейіп, жазаны атқару тәртібінің кей осал тұстары байқала бастады [1]. Орын алған өзгерістердің нәтижелі болмауы олардың негізгі мақсатына жете алмауы себеп болып табылады болып табылады. Өзгерістің негізге бастамасы дамыған елдердің қылмыстық-атқару жүйесінің үздік тәжірибелерін алу және енгізу жоспарланғаны анық. Алайда кез келген жаңашылдықтарды енгізу үшін қолданыстағы материалдық базаның сәйкес келуін талап етеді. Оның үстіне қолданысқа енгізілуге жатқан үздік тәжірибелер еліміздің салт-дәстүрі, менталитеті, заңнамалық және басқада ерекшеліктері ескерілуі жоғары нәтижеге жетуге кепілдік береді.

Қылмыстық-атқару жүйесін Әділет министрлігінің құзырына беру сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін неғұрлым толық қамтамасыз ету мақсатын көздеді. Қылмысқа қарсы күрес мәселелерін шешуге қатысы жоқ азаматтық ведомство, ұлттық заңнаманы қалыптастыруға жауапты бөлім қылмыстық-атқару жүйесін ізгілендіруге бағытталған мемлекеттік саясатты жүзеге асыруды қамтамасыз етеді деп болжанған.

В. Ткаченконың пікірі бойынша Қылмыстық-атқару жүйесінің Әділет министрлігінің құрылымына беру мақсаты сотталғандарға сотпен белгілеген жазаны 1955 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымымен ұсынған тұтқындармен және сотталғандармен жұмыс істеу ережелеріне негізделген халықаралық стандарттарға теңестіру болып табылады [1].

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде БҰҰ ұсынылған Жалпыға бірдей қолданылатын ережелердің көбі сол кездегі еліміздің заңнамаларымен сақталуына кепілдік берілген, алайда келесідей

нормалары ескеру барысында жаза өтеу шарттарын жүзеге асыру барысында кебір мәселелерді ұшықтырып және оның салдары қазіргі таңда үлкен мәселеге айналып отыр:

- екінші жағынан, халықтың белгілі бір топтарына жататын тұтқындардың діни сенімдері мен моральдық көзқарастары құрметтелуі керек;

- сотталғандарды жынысына, жасына, бұрынғы соттылығына, бас бостандығынан айырудағы заңды себептері және оларға белгіленген тәртіп ескеріле отырып, жекелеген мекемелерде немесе бір мекеменің әртүрлі бөліктерінде ұстау;

- коммуналдық камералар бар жерлерде оларда орналастырылған тұтқындар осындай жағдайларда бірге тұруға қабілетті болуын қамтамасыз ету үшін мұқият таңдалуы керек;

- сотталғандар өздерінің адамдық қадір-қасиетіне сай сыртқы келбетін сақтау үшін оларға шаштары мен сақалдарын күту мүмкіндігін беру;

- ерекше жағдайларда, бас бостандығынан айыру орындарының рұқсатымен сотталған мекемеден шыққан кезде оған өз көйлегін ауыстыруға немесе көзге көрінбейтін басқа киімдерді киюге рұқсат беру керек [2].

Жоғарыда көрсетілген негізінде еліміздің барлық қылмыстық-атқару жүйесінде сотталғандардың сотпен шығарылған үкімге сәйкес міндеттемелерінен қарағанда, оның құқықтарына басымдылық беру процесі басталды. Сотталған азаматтардың діни таңдауы құрметтелуі керек деген қағиданың дұрыс талқыламауы, әрбір мекемеде мешіттердің ашылуына, салдарынан сол кездегі қолданыста болған қылмыстық-атқару кодексінің талаптары үнемі бұзылуына әкеліп соғып отырған. Яғни, «Діни жораларды орындау кезінде жазаны орындайтын мекеменің немесе органның ішкі тәртіптеме қағидалары сақталады. Сотталғандардың осы Кодексте көзделген өздерінің міндеттерін орындаудан бас тартуына түрткі болумен және Қазақстан Республикасының заңнамасын өзге де бұзумен ұштасатын әрекеттерге жол берілмейді» талаптарға қарамастан сотталғандармен күн тәртібі үнемі бұзылып отырған [3].

Сотталғандардың моральдық таңдауын жоғарыға қою және оның пікірін ескеру талаптары бойынша олардың жынысына, жасына, бұрынғы соттылығына, бас бостандығынан айырудағы заңды себептері және оларға белгіленген тәртіп ескеріле отырып, жекелеген мекемелерде немесе бір мекеменің әртүрлі бөліктерінде ұстау қағиданың нәтижесінде мекемедегі қылмыстық субмәдениеттің түсініктері бойынша сотталған азаматтарды белгілі бір топтарға бөлудің кемшілігі ақтауға жол берді.

Жалпы қылмыстық-атқару жүйесінде қызмет атқару ерекшеліктері, оның ауыр және қауіпті жұмыс орны болып табылатыны рас. Аталған жүйеге білікті мамандарды тарту өте қиын, оның үстіне қылмыстық-атқару жүйесінің материалдық базасы, қаржыландыру жүйесі, қызметкерлердің жалақы мөлшері қызмет атқарудың беделі «престиж» төмен болуы себеп болып келеді. Нәтижесінде, қазіргі таңға дейін құқық қорғау органдарында ең аз уақыт жұмыс істейтін қызметкерлер қатары қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде болып табылады. Олардың қызметтен ерте кетуі, жас қызметкерлерге тәлімгерлік институтын жүзеге асыру мүмкіндігін төмендетеді.

Қылмыстық-атқару жүйесін реттейтін заңнамалары әлемдегі және еліміздегі орын алып жатқан өзгерістермен бірге қадам басып үлгермеуі жаза өтеу шарттарының оң нәтиже бермеуіне алып келеді. 2019 жылы орын алған пандемия «COVID-19» қылмыстық-атқару жүйесін үлкен тығырыққа қойды. Сотталған азаматтардың жаза өтеу шарттары күнделікті өзгерістерге ұшырады. Сотталған азаматтардың жақын туыстарымен кездесу процесі цифривизация мүмкіндігімен жүргізуге заңнамалық тұрғыда және материалдық мүмкіншілігімен дайын болмай шықты.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде қарқынды дамып жатқан теріс діни ағымдардың ықпалына қарсы әсер етуге дайын болмауы. Яғни, ҚР ПМ 04.04.2017 жылғы № 244 бұйрығы мен ҚАЖК 72 мекемесінде 72 аға теолог инспекторы мен 72 теолог инспекторы ашылған болатын. Бұл шешімнің уақытылы және маңызды болып табылады[4].

Алайда, бұл лауазымдарға мамандарды жасақтау қиын мәселе болып шықты, өйткені Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 19 қарашадағы №941 «Ішкі істер органдарындағы кадрлық жоспарлауды ескере отырып, кадрларға қажеттілікті қамтамасыз ететін мамандықтардың тізбесін бекіту туралы» бұйрығына сәйкес ТРР инспекторларының «020600 – дінтану» және «020900 – шығыстану» білімі болуы керек. Бүгінгі таңда бұл олқылық теологиялық оңалту жұмыстарын жетілдіру мәселесінің алғашқы себептерінің бірі болып табылады [5]. Оның үстіне қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде ашылған штаттық қызметкерлердің 3 бойы қызметтік міндеттемелерін реттейтін нормалардың болмауы әрбір мекемелерде әртүрлі жүзеге асыруына алып келді. Салдарынан қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде жаза өтеу шарттарының (сотталғандарды жалпы, жеңілдетілген немесе басқада) түрлеріне ауыстыру бағытында түсінбеушілікке алып келді.

Аталған штаттық өзгерістерді жүзеге асыру барысында бірнеше қиындықтарға тап болудың және оның тез арада шешу жолдары баяу болуының себеп салдарынан қылмыстық-атқару жүйесіне кері әсерін беруде.

Сотталған азаматтардың бір мекеме ішінде әртүрлі жаза өтеу режимдеріне ауыстырып отыру мүмкіндігі өте қолайлы, тиімді және сотталғандар арасында түзелуге ынталандыратын негізгі себептерінің бірі болып табылады. Алайда аталған жүйеден толыққанды нәтижесін шығару еліміздің барлық мекемелерінің басым көпшілігі дайын емес. Себебі, 80 пайыздан астам қылмыстық-атқару жүйесі жатахана жүйесінде «барачная система» және сотталғандар құжат түрінде ғана жаза өтеу режимдерімен ерекшеленіп келеді. Сотталған азаматтардың әртүрлі режимдерде бөлек ұсталуы олардың басқада сотталған азаматтардың санатынан кері ықпалдарының болмауының кепілі болуы қажет. Қылмыстық-атқару жүйесінің жаза өтеу шарттары тек құжат түрінде ғана емес, олардың көрнекі көрінісі өте маңызды роль атқарады.

Жаза өтеу шарттарының дұрыс және тиімді ұйымдастырылуы, бұл сотталған азаматтардың түзелуіне, қайтадан қылмысқа бармауы негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады. Сол жетістіктерге жетудің негізгі құралы ретінде, бұл сотталған азаматтарды жаза өтеу барысында ақылы еңбекке тарту, шартты түрде бостандыққа шығаруға дайындық барысында еңбек орынмен қамту мүмкіндігінің болуы қылмыстық-атқару жүйесінің жаңа деңгейге көтеретіні анық.

Бәрімізге белгілі қылмыстық-атқару жүйесінде сотталғандарды 100 % пайыз ақылы еңбекпен қамту мәселесі күрделі орындарды алып отыр, ал шартты түрде бостандыққа шыққан сотталған азаматтарды прабация қызметкерлерімен жұмыспен қамту сұрақтары мүлдем дұрыс реттелмеген.

Осы тұрғыда Америка Құрама Штатының Техас штатында 2004 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан Түрме кәсіпкерлік бағдарламасын іске қосудың сәтті американдық тәжірибесін қарастырған жөн. Бұл бағдарлама оның ұйымдастырушысы Katherine Pop Хьюстондағы түрме камераларының біріне барып, іскерлік дағдыларды үйрену бағдарламасына қызығушылықтары барма деген сұрағына 70 сотталғанның 50-ден астамы қызығушылықтарын бірден растағаннан соң өз ісін жүзеге асыруды көздеген. Бұл сотталғандардың өзін-өзі дамытуға ұмтылатынын көрсетеді, бұл оларды оңалту жолындағы бірінші және ең маңызды қадам болып табылады.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, кәсіпкерлердің өз бизнестеріне бостандыққа шыққан сотталғандарды тарту тәжірибесі үлкен қызығушылық тудырады. Жеке бизнестің түрмеде немесе бостандықта кәсіпкерлікті дамытуға қатысуын ынталандыру үшін АҚШ-та сақтандыру және салық салудың арнайы жүйесі бар.

АҚШ-тың федералды облигация бағдарламасы жеке кәсіпорындарда жұмыс істейтін сотталғандарды алты айға тегін федералды сақтандыруды қамтамасыз етеді. Бұл бағдарламаны 1966 жылы АҚШ-тың Еңбек министрлігі іске қосты және оны қамтамасыз етуге бағытталған [6].

Аталған жүйе бойынша шағын және үлкен кәсіпкерлерге жеңілдіктер беру арқылы оларға мемлекеттің саясатын жүргізу бағыты бойынша міндеттемелер қойылады. Яғни, сотталған азаматтарды еңбекке қамту, оларға белгілі бір лауазымдарды ұстап отыру болып табылады. Нәтижесінде АҚШ пенитенциарлық жүйесі сотталған азаматтарды мекемелерде ақылы еңбекпен қамтуға және бостандыққа шартты түрде шығатын сотталған азаматтарды қандай жұмыспен қамти алатынын болжау мүмкіндіктеріне ие.

Соңғы жылдары елімізде шағын, кіші, орта және үлкен кәсіпкерлерді мемлекет тарапынан қолдау «субсидий» жобалары қатты дамып келеді.

Еліміздің 13 министрлігімен бірлесіп жасалған «Мемлекеттік қолдауға жататын жеке кәсіпкерлік субъектілері қызметін жүзеге асыратын экономика салаларын мемлекеттік қаржылық қолдау қағидаларын, нысандарын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес кәсіпкерлерге қаржылық қолдау көрсетіліп келеді. Аталған құжаттардың талабына сәйкес 20 миллиондық қаржылай қолдау алатын кіші кәсіпкерлерге инвестициялық жобаның 2 (екі) қаржы жылынан кейін жұмыс орындарын кемінде 1 (бір) адамға міндетті түрде көбейтуді көздейді. Ал 20 млн қаржыдан 15 млрд қаржыға дейінгі қолдау алатын кәсіпкерлерге басқа шарттар қойылған [7].

Осыған орай, АҚШ тәжірибесін еліміздің қаржылай қолдау көрсету шарттарына өзгерістер енгізу арқылы жүзеге асыруды ұсынған тиімді. Яғни, әрбір қаржылай қолдау алатын кәсіпкер 20 пайыз жұмыс штатын прабациялық бақылауда болатын сотталған азаматтарға беру, ол орындарға тікелей прабация қызметінің ұсынылуымен ғана тағайындалу мүмкіндіктерін беруді көздеу қажет. Сол шарттарды орындау міндеттерін алған кәсіпкерлерге салықтық жеңілдік, жұмысқа алынған сотталған азаматтардың 90 пайыз сақтандыру мемлекет тарапынан кепілдік беру арқылы жүзеге асыру.

Қорытынды. Нәтижесінде, қылмыстық-атқару жүйесінің прабация қызметкерлері жаза өтеу орындарынан бостандыққа шығатын сотталған азаматтарға алдын ала қамтылатын жұмысымен

ескерту және келісімін алу мүмкіндігіне ие. Тиісті жұмыс орнымен қамту мүмкіндігін алдын ала біліп отыру мүмкіндігі, қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінің әкімшілігіне бостандыққа шығатын сотталған азаматтың мекемеде болашақ қызметіне қажетті арнайы білімге оқытуға кәсіби бағдар алады.

Шартты түрде сотталған немесе мерзімінен бұрын босатылған азаматтардың жазаны өтеу шарттарын сақтау міндеттеледі. Оларға пробацияны жүзеге асыратын субъектілер іске асыратын, өздеріне қатысты пробация қолданылатын адамдарды әлеуметке қосуға, әлеуметтік бейімдеуге және оңалтуға бағытталған шаралар кешенін қолдану жүктелген. Яғни, пробация қызметінің шартты түрде сотталған және мерзімінен бұрын шартты түрде босатылған сотталған азаматтардың ары қарай жаза өтеу тәртіптерін қадағалау барысында оларға әлеуметтік көмек көрсету қарастырылған. Қазіргі кезеңде қоғамда соттылығы бар азаматтардың лайықты жұмысқа тұру мүмкіндіктері өте қиын. Кіші және ірі кәсіпкерлерге мемлекет тарапынан көрсетілетін қаржылай көмектеріне өзгерістерді ұсыну арқылы, қылмыстық-атқару жүйесінің жазаны өтеу шарттарының тиімділігін арттыруға, сотталған азаматтардың экономикалық тұрғыда қылмыстарды қайта жасау себептерін төмендетуге және қоғамға қайта беімделу бағытын жетілдіруге алып келеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Ткаченко В. В Казахстане началось реальное реформирование исправительной системы - руководство КУИС МЮ РК / В Казахстане началось реальное реформирование исправительной системы - руководство КУИС МЮ РК - Новости | Караван (caravan.kz).

2 Минимальные стандартные правила обращения с заключенными / <https://www.un.org/ru/documents/treaty/ОНСНН-1955>.

3 1997 жылғы 13 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару кодексі / https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1270&ysclid=lvtd7kjq361023484.

4 Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрінің 2017 жылғы 4 сәуірдегі №244 бұйрығы / Қылмыстық-атқару мекемелерінің оқу-тәрбие аппараты құрылымында дінтану және оңалту жұмыстарын ұйымдастыру тобын құру туралы. <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1768511&ysclid=lvte-7t1lp1984156996>.

5 Токубаев З.С., Кайнар Е.Е., Исаков А.А. / Проблемы совершенствования работы специалиста-теолога в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Научный журнал труды Алматинской академии. - №1. - С. 130-136.

6 Практика США по организации предпринимательства в условиях ограничения свободы / Практика США по организации предпринимательства в условиях ограничения свободы - уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики (studref.com).

7 Мемлекеттік қолдауға жататын жеке кәсіпкерлік субъектілері қызметін жүзеге асыратын экономика салаларын мемлекеттік қаржылық қолдау қағидаларын, нысандарын бекіту туралы / Мемлекеттік қолдауға жататын жеке кәсіпкерлік субъектілері қызметін жүзеге асыратын экономика салаларын мемлекеттік қаржылық қолдау қағидаларын, нысандарын бекіту туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz).

Авторлар туралы мәліметтер

Тоқыбаев З.С. - Қарағанды қаласындағы Орталық Қазақстан академиясының бірінші проректоры, ғылым және стратегиялық даму жөнінде проректор, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Кайнар Е.Е. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау факультетінің бастығы (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор, полиция подполковнигі.

Токубаев З.С. - профессор кафедрасы уголовного права и процесса Централно- Казахстанской академии, доктор юридических наук, профессор.

Кайнар Е.Е. - начальник факультета повышения квалификации и переподготовки кадров Актобинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букембаева, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, подполковник полиции.

Tokubaev Z.S. - First Vice-Rector, Vice-Rector for Science and Strategic Development of the Central Kazakhstan Academy, Doctor of Law, Professor.

Kainar E.E. - Head of the Faculty of Advanced Training and Retraining of Personnel, Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukambaev, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Police Lieutenant Colonel.

И.Ш. Борчашвили¹

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К РАССМОТРЕНИЮ ВОПРОСОВ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

В статье рассматриваются законодательные аспекты, характеризующие правовую природу обстоятельств, исключающих преступность деяния. Определены проблемы, возникающие при применении норм, содержащихся в статьях раздела 2 УК РК. Выделены основные научные концепции юридической сущности обстоятельств, исключающих преступность деяния, проведен их критический анализ. По его результатам автором сформулирована собственная концепция, заключающаяся в том, в том, чтобы определить обстоятельства, исключающие преступность деяния, как наличие реального внешнего фактора, воздействие которого исключает противоправность причинения последним вреда интересам, охраняемым уголовным законом, при соблюдении критериев допустимости.

Ключевые слова: обстоятельства, исключающие преступность деяния, условия правомерности обстоятельств, исключающих преступность деяния, общественная опасность, противоправность.

Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдайлардың құқықтық табиғаты мәселелерін қарастырудың жаңа тәсілдері

Мақалада іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдайлардың құқықтық сипатын сипаттайтын заңнамалық аспектілер қарастырылады. ҚР ҚК 2-бөлімінің баптарында қамтылған нормаларды қолдану кезінде туындайтын проблемалар анықталды. Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдайлардың құқықтық мәнінің негізгі ғылыми тұжырымдамалары анықталды, олардың сыни талдауы жүргізілді. Оның нәтижелері бойынша автор іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын жағдайды нақты сыртқы фактордың болуы ретінде анықтау үшін өзінің тұжырымдамасын тұжырымдады, оның адамға әсері рұқсат ету критерийлерін сақтай отырып, қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтірудің заңсыздығын болдырмайды.

Түйінді сөздер: іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын мән-жайлар, іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын мән-жайлардың заңдылық шарттары, қоғамдық қауіп, заңсыздықтар.

New approaches to the consideration of issues of the legal nature of circumstances that exclude criminality of an act

The article examines the legislative aspects characterizing the legal nature of the circumstances that exclude the criminality of the act. The problems arising in the application of the norms contained in the articles of Section 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are identified. The main scientific concepts of the legal essence of circumstances that exclude criminality of an act are highlighted, and their critical analysis is carried out. Based on its results, the author has formulated his own concept, which consists in defining a circumstance that excludes the criminality of an act as the presence of a real external factor, the impact of which on a person excludes the illegality of harming the interests protected by criminal law, subject to the criteria of admissibility.

Keywords: circumstances excluding criminality of an act, conditions of legality of circumstances excluding criminality of an act, public danger, illegality.

Введение. Президент Республики Казахстан в Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» обратил внимание на необходимость обеспечения безопасности граждан – фундаментальной ценности для каждого человека и общества, а также удовлетворение обществом такими базовыми категориями, как справедливость и безопасность [1].

Данные обстоятельства ставят перед правоохранительными органами новые вызовы и определяют поиск действенных мероприятий, направленных на защиту личности, общества и государства от общественно опасного посягательства. При этом эффективная защита обеспечивается не только установлением соответствующих уголовно-правовых запретов, но и путем регламентации правомерного причинения вреда при защите от общественно опасных посягательств, задержании лиц, совершивших общественно опасные деяния, и при устранении опасности.

Цели и задачи исследования. Целью исследования является установление правовой сущности и особенностей обстоятельств, исключающих преступность деяния, и формулирование предложений по совершенствованию уголовного законодательства и практики его применения.

Задачами исследования выступают уголовно-правовые нормы, закрепляющие обстоятельства, исключающие преступность деяния, а также сопоставление имеющихся в уголовно-правовой теории научных подходов и выработка на их основе предложений по дальнейшему развитию рассматриваемого института.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования при написании статьи явились нормы уголовного законодательства Республики Казахстан, регламентирующие вопросы обстоятельств, исключающих преступность деяния. В ходе работы использованы частные методы научного исследования, в том числе логический, системно-структурный, формально-юридический, метод теоретического анализа, а также другие методы, диктуемые особенностями характера объекта и предмета исследования.

Основная часть. Раздел 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Уголовные правонарушения» содержит в себе семь обстоятельств, исключающих преступность: необходимая оборона (ст. 32 УК РК); причинение вреда при задержании лица, совершившего посягательство (ст. 33 УК РК); крайняя необходимость (ст. 34 УК РК); осуществление оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий ст. 35 УК РК); обоснованный риск (ст. 36 УК РК); физическое или психическое принуждение ст. 37 УК РК); исполнение приказа или распоряжения ст. 38 УК РК) [2].

С момента действия УК РК 2014 года в вышеуказанные статьи были внесены дважды изменения и дополнения. Так, Законом Республики Казахстан от 28 декабря 2016 г. впервые к обстоятельствам, исключающим преступность деяния, наряду с оперативно-розыскными мероприятиями отнесены негласные следственные действия и контрразведывательные мероприятия [3]. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2022 г. расширил круг обстоятельств, не являющихся превышением пределов необходимой обороны, относя к ним поджог жилища, помещения [4].

В рамках данной статьи хотелось бы рассмотреть вопросы правовой природы обстоятельств, исключающих преступность деяния, поскольку законодательная регламентация этих обстоятельств является одной из актуальных и спорных как в научных кругах, так и среди практикующих юристов.

Обобщение научных позиций и анализ судебной практики позволяют признать обстоятельствами, исключающими преступность деяния, наличие (существование в определенных пространственно-временных границах) и реальность (объективное существование).

Так, А.А. Пионтковский писал: «При некоторых обстоятельствах деяния, по своим внешним чертам схожие с признаками того или иного преступления, в действительности не являются общественно опасными. Они не только не представляют собой опасности ..., но, наоборот, являются полезными» [5, с. 342].

И.И. Слуцкий, также положив в основу исключение общественной опасности, предложил классификацию названных обстоятельств в зависимости от степени их «общественной полезности»: всегда общественно полезные, общественно полезные «в ряде случаев» и обстоятельства, просто исключающие общественную опасность.

По мнению И.И. Слуцкого, эти обстоятельства делятся на:

1) те, в которых ярко выражена общественная полезность и правомерность (необходимая оборона, принятие мер, необходимых для задержания преступника, крайняя необходимость, исполнение законного приказа, выполнение служебных профессиональных обязанностей, осуществление своего права и принуждение к повиновению (в армии, на флоте и в военизированных учреждениях));

2) которые хотя и исключают общественную опасность и наказуемость деяния, но не делают их в ряде случаев полезными и правомерными (добровольный отказ от преступления, согласие потерпевшего, малозначительность правонарушения, изменение закона, изменение социально-политической обстановки, истечение сроков давности уголовного преследования и давности приговора);

3) физическое принуждение и непреодолимая сила [6, с. 11-12].

В.А. Елеонский относит некоторые из обстоятельств, исключающих преступность деяния, к «поощряющим социально-правовую активность личности» [7, с. 30-41].

Однако, как справедливо отмечал Ю.В. Голик, поощрительная норма должна применяться, когда наказание становится явно неэффективным либо когда частично отбытое наказание уже сыграло свою роль [8, 20]. В любом случае «поощрять» можно то лицо, которое совершило преступление, а все названные обстоятельства исключают как раз преступность деяния.

Следует, на мой взгляд, согласиться с позицией Н.И. Загородникова и Н.А. Стручкова, пришедших к выводу, что рассматриваемые нормы поощрительными не являются, поскольку они ничего не прибавляют к объему прав гражданина, не дают ему никаких новых благ [9, с. 53].

Таким образом, определяющей позицией в теории уголовного права долгое время было положение об исключении общественной опасности деяния, совершенного при любом из этих обстоятельств. И эта позиция сохраняется и в настоящее время.

Для определения юридической природы обстоятельств, исключающих преступность деяния, представляется необходимым определиться с пониманием того, что отсутствует при наличии данных обстоятельств - уголовное правонарушение или состав уголовного правонарушения.

В доктрине уголовного права существуют различные подходы ученых-юристов относительно оснований исключения преступности деяний, указанных в нормах ст. ст. 32-38 УК РК.

Так лицо, действовавшее в состоянии необходимой обороны, крайней необходимости и других обстоятельствах, исключающих общественную опасность совершенного деяния, не может быть признано виновным, так как в его действиях отсутствует состав преступления.

Данная точка зрения вызывает возражения. Если согласиться с таким мнением, то необходимо будет признать, что к обстоятельствам, исключающим преступность деяния, необходимо отнести, например, невменяемость причинителя вреда, его малолетний возраст и прочие основания непривлечения к уголовной ответственности, в основе которых лежит отсутствие того или иного элемента состава уголовного правонарушения. Но главное возражение против такой позиции состоит не в этом. Любое обстоятельство, исключающее преступность деяния, устанавливает, что при превышении пределов его допустимости лицо подлежит уголовной ответственности за причиненный вред. Например, по статьям 102 УК РК (убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны), 103 УК РК (убийство, совершенное при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление), 112 УК РК (причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны) и 113 УК РК (причинение тяжкого вреда здоровью при задержании лица, совершившего преступление).

В других обстоятельствах, исключающих преступность деяния также определены пределы допустимости, при несоблюдении которых наступает уголовная ответственность за причиненный вред. При этом следует отметить, что согласно п. 9) ч.1 ст. 53 УК РК совершение уголовного правонарушения при нарушении условий правомерности необходимой обороны, крайней необходимости, задержания лица, совершившего правонарушение, обоснованного риска, исполнения приказа или распоряжения, при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий являются обстоятельствами, смягчающими уголовную ответственность и наказание.

Следовательно, несоблюдение пределов правомерности названных обстоятельств является условием наступления ответственности за причиненный вред.

Наступление уголовной ответственности зависит не от факта его причинения, а от формального критерия допустимости, следовательно, исключение уголовной ответственности при соблюдении правомерности того или иного обстоятельства не зависит от отсутствия признаков состава преступления в действиях (бездействии) причинителя [10, с. 7].

Представляется, что при наличии обстоятельства, исключающего преступность деяния, следует говорить об исключении признаков самого уголовного правонарушения, а не состава уголовного правонарушения, так как действующий уголовный закон сам разрешил спор о том, что исключается при наличии того или иного обстоятельства - преступность деяния или состав преступления в

содеянном. Так, ст.ст. 32-38 УК РК говорят о том, что «не является уголовным правонарушением причинение вреда» при наличии того или иного обстоятельства.

Следовательно, корни юридической природы таких обстоятельств надо искать в исключении признаков преступления в содеянном, т.е. наличие обстоятельств, закрепленных в ст. ст. 32-38 УК РК, исключает уголовно-правовой юридический факт - событие преступления (при соблюдении пределов допустимости). При этом исключение события преступления при наличии того или иного обстоятельства в принципе устраняет необходимость установления всех признаков состава преступления в деянии лица как единственного и достаточного основания привлечения его к уголовной ответственности [11, с. 8].

Следует отметить, что уголовное процессуальное законодательство знает также обстоятельства, исключающие производство по делу, как «отсутствие события уголовного правонарушения» (п.1) ч.1 ст. 35 УПК РК) и «отсутствие в деянии состава уголовного правонарушения» (п.2) ч.1 ст. 35 УПК РК).

В доктрине уголовного права активно развивается идея «о социальной полезности» и даже «необходимости» самих деяний, предусмотренных ст.ст. 32-38 УК РК [12, 99-118]. Говоря о социальной полезности указанных обстоятельств, нельзя не отметить, что не все они «одинаково полезны». Так, «если необходимая оборона, причинение вреда преступнику при его задержании носят ярко выраженный общественно полезный характер, желательных как для государства, общества в целом, так и отдельных граждан, то причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам в результате физического принуждения, даже если оно лишает субъекта возможности руководить своими действиями (ч. 1 ст. 40 УК РФ) (ч. 1 ст. 37 УК РК), отнюдь не является полезным и желательным [13, с. 20].

На мой взгляд, нельзя назвать «полезным» причинение смерти нападающему при необходимой обороне, но если соблюдены критерии допустимости последней, то даже такой вред будет допустимым, правомерным, т.е., не противоправным.

Следует также отметить, что среди обстоятельств, исключающих преступность деяния, закон прямо говорит о наличии общественно полезной цели только при обоснованном риске (ст. 36 УК РК). Представим, что причинение смерти нападающему лицу «общественно полезно». Возникает вопрос: а что, его жизнь становится, пусть и на время осуществления нападения, менее ценной или даже «вредной» для общества? Как это соотносится с конституционным признанием жизни человека в качестве главной ценности? Может мы говорим о «полезности» причинения вреда при физическом (психическом) принуждении? Скорее нет, чем да. Следовательно, можно заключить, что «общественная полезность» причинения вреда не присутствует во всех обстоятельствах исключения преступности деяния. Поэтому не может расцениваться в качестве универсальной для определения юридической природы этих обстоятельств.

В последнее время учеными предпринимаются попытки создать новые объяснения юридической природы таких обстоятельств. Так В.А. Блишников предложил теорию «внешнего фактора», согласно которой исключается признак не общественной опасности деяния, а его противоправности: причиненный вред считается допустимым при наличии предусмотренных законом оснований такой допустимости [14, с. 8].

В. И Михайлов считает, что «ни общественная опасность, ни вина не устраняют преступности деяний в ситуациях, указанных в гл. 8 УК (Обстоятельства, исключающие преступность деяния) и других законах и иных нормативных правовых актах». И лишь признак противоправности (точнее его отсутствие) позволяет считать эти деяния непротивными [15, с. 14].

По мнению А.В. Наумова, «все эти обстоятельства исключают и уголовную противоправность, (противозаконность), и общественную опасность, и виновность, и наказуемость деяния, а, следовательно, и его преступность» [16, с. 326-327]. Суть такого подхода заключается в том, что при наличии того или иного обстоятельства преступность причиненного вреда исключается отсутствием всех признаков преступления.

В доктрине уголовного права предложено также рассматривать обстоятельства, исключающие преступность деяния, в более широкой плоскости - как составную часть обстоятельств, исключающих уголовную ответственность наряду с малозначительностью деяния, невиновным причинением вреда и т.д. При этом основания исключения преступности для отдельных таких обстоятельств также различны: отсутствие противоправности для необходимой обороны, обоснованного риска и задержания лица, совершившего преступление; отсутствие наказуемости - для крайней необходимости и «преодолимого» принуждения и прочее [17, 9-10].

На основе анализа выше приведенных позиций ученых, а также мнений других представителей науки уголовного права прихожу к выводу, что действующий уголовный закон заставляет несколько

иначе посмотреть на юридическую природу данных обстоятельств, хотя бы в силу введения наряду с необходимой обороной и крайней необходимостью новых пяти обстоятельств, которые, должны иметь общие юридические корни для объединения их в единый уголовно-правовой институт обстоятельств, исключающих преступность деяния.

В целом, разделяя позицию А. В. Наумова об отсутствии в содеянном всех признаков преступления, представляется, что должен быть единый и основной критерий для выделения самой группы обстоятельств, исключающих преступность деяний как самостоятельного уголовно-правового института.

Иначе мы должны признать, например, и невиновное причинение вреда, когда в силу ст. 23 УК РК лицо не может нести уголовную ответственность за любой причиненный вред как раз в силу отсутствия любого виновного к нему отношения. Но данный институт законодательно не является обстоятельством, исключающим преступность деяния в формальном определении этого термина.

На мой взгляд, перспективным и научно состоятельным является рассмотрение юридической природы обстоятельств, исключающих преступность деяния с точки зрения соотношения общественной опасности и противоправности.

Общественная опасность относится к наиболее спорным категориям уголовного права. В современной науке опасность отождествляется с вредоносностью и понимается как объективная способность деяния нарушать интересы общества. В проявлении в общественной опасности усматриваются две формы: реальное причинение вреда и угроза его причинения.

Определяя общественную опасность как свойство, выдающее способность деяния служить источником вредоносности, проявлением которой является причинение или угроза причинения вреда охраняемым уголовным законом интересам личности, общества или государства, нельзя отрицать наличие этого признака во всех без исключения обстоятельствах, исключающих преступность деяния.

Закон прямо указывает в каждой из ст.ст. 32-38 УК РК на то, что «не является уголовным правонарушением причинение вреда» тем или иным охраняемым интересам. Соответственно, при любом из указанных обстоятельств присутствует вред объекту уголовно-правовой охраны. Следовательно, деяния совершенное в рамках любого из названных обстоятельств, сохраняет характеристику общественно опасного.

Говоря другими словами, причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам в рамках обстоятельств, исключающих преступность деяния, такой признак деяния, как его общественная опасность, никуда не исчезает.

В плане подтверждения указанной позиции можно рассмотреть эту проблему и с другой стороны. Так, лицо, не достигшее возраста уголовной ответственности, либо невменяемое лицо причиняют смерть другому человеку. Можем ли мы говорить здесь об отсутствии общественной опасности деяния? Безусловно нет. Хотя вопрос о привлечении их к уголовной ответственности и не стоит. Законодательство, исключая ответственность причинителя вреда по какому-либо основанию, продолжает рассматривать общественную опасность причиненного вреда, даже если последний не может подлежать уголовно-правовой оценке. Можно с уверенностью сказать, что фактическое причинение вреда объекту уголовно-правовой охраны всегда характеризует деяние как общественно опасное.

Совершенное деяние, будучи по определению общественно опасным, в то же время может характеризоваться как правомерное, т.е. допускаемое при определенных обстоятельствах самим уголовным правом и не противоречащее иным законам. Такое допущение правомерности «de facto» общественно опасного деяния возможно в случае прямого указания закона. Из этого следует, что деяние лишается формального признака преступности, т.е. своей противоправности.

Таким образом, уголовный закон делает исключение, разрешая причинять вред охраняемым им интересам при наличии определенных обстоятельств. А последнее является по своей природе, исключающим признак противоправности, в общественно опасном деянии лица. Причинение смерти другому человеку, оставаясь общественно опасным, может быть правомерным при соблюдении допустимости обстоятельств, исключающих преступность деяния.

Заключение. Оценка общественной опасности позволяет сделать вывод, что фактическое причинение вреда объекту уголовно-правовой охраны всегда характеризует деяние как общественно опасное. Но при наличии обстоятельств, исключающих преступность деяния, даже общественно опасное деяние может быть правомерным, если соблюдены условия допустимости того или иного из исследуемых обстоятельств.

Иным образом надлежит оценивать противоправность как признак преступления. Противоправность деяния означает его формальную запрещенность уголовным законом и связывается

с наличием в деянии всех признаков состава преступления. Если же прямым указанием закона допускается причинение вреда, деяние не может быть признано противоправным даже при наличии признака общественной опасности. Следует иметь в виду, что общественная опасность как материальный и противоправность как формальный признаки преступления не являются взаимоисключающими понятиями. Причинение вреда в ситуации необходимой обороны, задержании лица, совершившего посягательство, крайней необходимости, осуществлении оперативно-розыскных контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий, обоснованного риска, физического или психического принуждения, исполнения приказа или распоряжения, несмотря на свою фактическую общественную опасность, характеризуется как правомерный, проистекающий из прямого указания уголовного закона акт (ст. 32-38 УК РК).

Указывая в ст.ст. 32-38 УК РК на то, что не является уголовным правонарушением причинение вреда, закон по сути лишает деяния формального признака преступности - противоправности, а внешние факторы, вызвавшие причинение вреда (общественно опасное посягательство, совершения задерживаемым уголовно наказуемого деяния, наличие опасности и др.), являются условиями, непосредственно устраняющими противоправность посредством прямого указания в УК РК на отсутствие уголовного правонарушения. При наличии того или иного условия, предусмотренного в ст.ст. 32-38 УК РК, в деянии фактически сохраняются все признаки состава преступления, однако оно не признается таковым в силу наличия дозволенного обстоятельства, нивелирующего противоправность причинения вреда. В то же время нарушение условий правомерности обстоятельств позволяет оценивать такой вред как преступный.

Представляется, что исключение противоправности является единым и основным критерием, который объединяет все обстоятельства, исключающее преступность деяния.

Все вышеизложенное позволяет определить обстоятельство, исключающее преступность деяния, как наличие реального внешнего фактора, воздействие которого на лицо исключает противоправность причинения последним вреда интересам, охраняемым уголовным законом, при соблюдении критериев допустимости.

Нормы об обстоятельствах, исключающих преступность деяния, рассчитаны на их активную реализацию гражданами, однако без достаточных юридических знаний, дополнительных разъяснений малоприменимы как гражданами, так и сотрудниками правоохранительных органов.

На мой взгляд, законодателю следует предусмотреть возможность вознаграждения со стороны государства для лиц, осуществивших общественно полезную деятельность по задержанию лица, совершившего посягательство, необходимой обороне и другие, в том числе за сообщения о готовящемся, совершаемом или совершенном преступлении.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2024 года «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». Электронный ресурс. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K24002024_1 (дата обращения 25.10.2024).

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022> (дата обращения 25.10.2024).

3. Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам контрразведывательной деятельности». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000036#z56> (дата обращения 25.10.2024).

4. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2022 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования порядка прохождения правоохранительной службы, повышения правовой и социальной защищенности и ответственности сотрудников правоохранительных, специальных государственных органов и военнослужащих, межведомственной координации, самостоятельности органов внутренних дел, усиления ответственности за отдельные уголовные правонарушения и оборота оружия». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000136> (дата обращения 25.10.2024).

5. «Курс советского уголовного права». В 6-ти т. Т.2: «Преступление». Под ред. А.А. Пионтковского. - М., 1970. - 515 с.

6. Слущкий И.И. «Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность». - Л., 1956. - 118 с.

7. Елеонский В.А. «Поощрительные нормы уголовного право и их значение в деятельности органов внутренних дел». - Хабаровск. 1984. – 108 с.
8. Голик Ю.В. «Поощрительные нормы в проекте Основ уголовного законодательства // Новый уголовный закон». - Кемерово. 1989. – С.20-22.
9. Загородников Н.И., Стручков Н.А. «Направление изучения советского уголовного прав // Советское государство и право», 1981 г. №7. – С. 51-60.
10. Энциклопедия уголовного права. В 35 т. Т.7: «Обстоятельства, исключают преступность деяния». Ответственный редактор В. Б. Малинин. Издание профессора Малинина - СПб ГКА, 2014. – 722.
11. Блинников В. А. «Система обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России». Дис. ... докт. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2002. – 403 с.
12. Пархоменко С.В. «Деяния, преступность которых исключается в силу социальной полезности и необходимости». - СПб. 2004. – 265 с.
13. Милуков С.Ф., Сиятскова Л.А. «Необходимая оборона по уголовному законодательству России как элемент гражданской самозащиты». Монография. - Н. Новгород, 2005. – 106 с.
14. Блинников В. А. «Обстоятельства, исключают преступность деяния в уголовном праве России». - Москва: Юрлитинформ, 2014. – 212 с.
15. Михайлов В. И «Правомерный вред в уголовном законодательстве и правовой доктрине». - Санкт-Петербург, 2011. – 200 с.
16. Наумов, А.В. «Российское уголовное право», Общая часть: Курс лекций. - Москва: Бек, 1996. - 560 с.
17. Дорогин Д.А. «Обстоятельства, исключают уголовную ответственность». Автореф. дис...канд. юрид. наук. М. МГЮА им. О.Е. Кутафина. - Москва, 2013. - 26 с.

Сведения об авторе

Борчашвили И.Ш. – профессор Высшей школы права Международного университета Астана, доктор юридических наук, профессор.

Борчашвили И.Ш. - Астана Халықаралық университетінің Жоғары құқық мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Borchashvili I.Sh. – Professor of the Higher School of Law of Astana International University, Doctor of Law, Professor.

О.Р. Цой¹, А.Б. Скаков², С.С. Шарипов³

¹Қазақстан Республикасы ІІМ басқару академиясы, Астана, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан

³Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АТЫС ҚАРУЫНЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ

Мақалада қарудың заңсыз айналымының алдын алу мәселелері қарастырылады. Статистикалық деректер негізінде (2019-2022 жылдар кезеңінде) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-291 - баптарында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарға талдау жүргізіледі. Ұйымдастырушылық-басқарушылық сипаттағы нақты шараларды ұсына отырып, қарудың заңсыз айналымына профилактикалық ықпал ету және оған қарсы іс-қимылдың тиімділігі мақсатында заңнаманы жетілдіру жөнінде бірқатар ұсыныстар енгізіледі.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық, криминология, қару қолдану, қару айналымы, қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды заңсыз сатып алу, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау, алып жүру, қаруды ұрлау не бопсалау, алдын алу шаралары.

Профилактика незаконного оборота огнестрельного оружия в Республике Казахстан

В статье рассматриваются вопросы предупреждения незаконного оборота оружия. На основании статистических данных (за период 2019-2022 годы) проводится анализ уголовных правонарушений, предусмотренных статьями 287-291 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Будет внесен ряд предложений по совершенствованию законодательства в целях профилактического воздействия и эффективности противодействия незаконному обороту оружия с предложением конкретных мер организационно-управленческого характера.

Ключевые слова: уголовное право, криминология, применение оружия, оборот оружия, незаконная покупка, передача, сбыт, хранение, транспортировка, ношение оружия, Хищение либо вымогательство, меры профилактики оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств.

Prevention of illegal circulation of firearms in the Republic of Kazakhstan

The article discusses the issues of preventing illegal arms trafficking. Based on statistical data (for the period 2019-2022), an analysis of criminal offenses provided for in articles 287-291 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is carried out. A number of proposals will be made to improve the legislation in order to provide specific measures of an organizational and managerial nature, as well as to improve the preventive impact on illegal arms trafficking and the effectiveness of countering it.

Keywords: criminal law, criminology, use of weapons, weapons turnover, illegal purchase, transfer, sale, storage, transportation, transportation of weapons, ammunition, explosives and explosive devices, theft or extortion of weapons, preventive measures.

Кіріспе. Мемлекеттің табысты өркендеуінің негізгі көрсеткіштерінің бірі азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жоғары деңгейі және қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қаупінің жоқтығына берік сенімділік болып табылады.

Қоғамдық қауіпсіздік көбінесе тиімді бақылауға және қарудың заңсыз айналымының себеп-салдарлық байланыстарын жою үшін барабар алдын алу шараларын (іс-қимылдарын) қолдануға байланысты.

Бұл қылмыстық көрініске тек күштік әдістермен қарсы тұру, тәжірибе көрсеткендей, перспективасыз және кешенді тәсілді қажет етеді. Қылмыстың алдын алудың маңыздылығы алдын-алудың алдын-алу сипатымен, оның тиімділігімен және үнемділігімен анықталады. Қару-жарақтың заңсыз айналымы қазіргі уақытта қару-жарақтың заңсыз өндірілуіне, оның мемлекеттік шекара арқылы контрабандалық жолмен өтуіне, қару-жарақтың заңсыз саудасына, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстық топтарға, бандалар мен қауымдастықтарға қару-жарақ жеткізуге, қылмыстық қауымдастықтардың, атап айтқанда экстремистік және террористік топтардың, ауыр қылмыстардың дайындалуы мен жасалуына байланысты көптеген проблемаларды тудырады.

Қазақстанда қоғамдық қауіпті әрекеттерді жасағаны үшін жазаның сөзсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексі қолданылады. Ең ауыр және резонанстық қылмыстар атыс қаруын, жарылғыш заттарды және олардың негізінде жасалған жарылғыш құрылғыларды қолдану арқылы жасалады.

Біздің еліміздегі қару айналымының тәртібі азаматтық және қызметтік қару мен оның патрондары айналымының қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 1 шілдедегі № 602 бұйрығын айқындайды.

Бұдан басқа, қару айналымын бақылау мәселелері атқарушы билік органдарының – оның ішінде полицияның өкілеттіктерінде бекітілді. Азаматтарға құқыққа қайшы қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтың – атыс қаруын, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды қолданумен жасалған қылмыстардың шектен тыс шарасын қарастыра отырып, мемлекеттік органдардың қауіпсіздікті қамтамасыз ету ерекшелігін атап өту қажет.

Ол келесідей болып көрінеді:

- жарылғыш немесе тез тұтанатын заттар негізіндегі жарылғыш құрылғылар, сондай-ақ атыс қару мен оқ-дәрілер аса қауіпті көздер болып табылады, өйткені оларды пайдалану нәтижесінде азаматтардың өміріне, денсаулығына және мүлкіне зиян келтіріледі;

- азаматтар көп болатын жерлерде осы заттарды пайдалану тікелей физикалық, мүліктік зиян келтіреді, сондай-ақ зардап шеккендерге, олардың туыстарына немесе жарылыс, адамдардың жаппай қырылуы немесе мүліктің бүлінуі фактісі туралы ақпарат алған басқа адамдарға психологиялық жарақат әкеледі. Мұндай жағдайларда Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі адамдардың құқыққа қайшы іс-әрекеттерін бағалаудың біліктілік көзі болып табылады, қарудың, оқ-дәрілердің және жарылғыш заттардың заңсыз айналымы үшін негіздер мен жауапкершілікті белгілейді, сондай-ақ оларды қолданудың салдарын саралайды.

Әдістемесі мен әдіснамалық негізін жалпы құқық теория, қылмыстық құқық теориясы және қылмыстық іс жүргізу құқығын, криминалистиканы танудың диалектикалық әдісі болып табылады. Зерттеу барысында логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-социологиялық және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. Біздің елімізде көптеген адам өміріне қауіпті қылмыстар қаруды қолдану арқылы жасалады. Бұлардың ішінде атыс қару арқылы жасалған қылмыстар ерекше қауіп туғызатыны белгілі [1].

Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ережелерін зерделеу барысында қарудың (оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың немесе олардың негізінде жасалған құрылғылардың) заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкершілік азаматтардың денсаулығына зиян келтіру немесе жеке немесе заңды тұлғаларға мүлікке зиян келтіру нәтижесінде емес, қоғамдық қауіпті заттарды нақты алған сәттен бастап және олардың заңсыз қолдану барысынан бастап басталады. Бұл ретте қылмыстық құқықта өзге де қылмыстар жасау кезінде қаруды (оқ-дәрілерді) пайдалану ауырлататын мән-жай ретінде бағаланады және тиісінше қосымша саралау белгісіне ие болады немесе қылмыстың өзге құрамымен сараланады.

Тиісінше қылмыстық жазаланатын әрекеттер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 191-бабы - «Тонау» (қарусыз) немесе Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 192-бабы – «Қарақшылық» (қарумен) бойынша сараланады, сотқа негізделі отырып, айыптау үкімі шығарылады және жаза тағайындалады.

Атыс қаруы, оның оқ-дәрілері және жарылғыш заттар заңсыз әрекеттердің қажетті құралдары болып қала береді, оларды қолдану арқылы қылмыстар жасау үшін немесе заңсыз мәмілелер жасау үшін (кепіл, нақты сатып алу-сату, айырбас) тікелей пайдаланылуы мүмкін. Бұл ретте тіркелген атыс қаруы иелерінің немқұрайлылығы оның жоғалуына немесе қылмыс жасауға бейім адамдарға заңды қаруды және (немесе) оның патрондарын заңсыз беруге әкеп соғады [2].

2019-2022 жылдардағы статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстан Республикасында атыс қаруының заңсыз айналымына байланысты 10 440 қылмыс тіркелген (2019 ж. – 1048, 2020 ж. – 1409, 2021 ж. – 1745, 2022 ж. – 2448). Мұндай қылмыстардың тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы санынан үлес салмағы 0,5% құрайды [3].

Ең көп тарағандары атыс қаруын, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды заңсыз сатып алу, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру сияқты әрекеттер болып табылады (ҚР ҚК 287-бабы).

Екінші орында – қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды ұрлаумен не бопсалаумен байланысты қылмыстар (ҚР ҚК 291-бабы), үшінші орында-қаруды заңсыз дайындаумен (ҚР ҚК 288-бабы) [2]. Қылмыстық істері құқық қорғау органдарының іс жүргізуінде болған қылмыстардың саны көрсетілген кезеңде 1243 құрады.

Қылмыстық істері есепті кезеңде аяқталған қылмыстардың саны - 440. Мұндай төмен көрсеткіш, ең алдымен, қылмыстық қудалау органдары қаруды қолдану арқылы қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған кезде қарудың шығу көзін анықтамайтындығымен түсіндіріледі және мұның себептерінің бірі қылмыстың осы түрінің кідірісі, сондай-ақ анық емес жағдайда қаруды қолдану арқылы қылмыстар жасау болып табылады.

Осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ашылуына елеулі әсер ететін маңызды фактор құқық қорғау органдарының тергеу және жедел-іздігі бөлімшелерінің жеткіліксіз үйлестірілген өзара іс-қимылы, сондай-ақ тиісті деңгейде тұрақты ақпарат алмасудың болмауы болып табылады.

Статистикалық есепті зерделеу барысында «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» 1-М нысанындағы мемлекеттік есепті бұрмалау фактілері анықталды. Мәселен, №1 қосымшада көрсетілген «Қару мен техникалық құралдарды қолдана отырып тіркелген құқық бұзушылықтар туралы мәліметтер» деректері шындыққа жанаспайды. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бірыңғай тіркеу мониторингі сондай-ақ полиция қызметкерлері қару қолдану арқылы жасалған кейбір қылмыстар бойынша қылмыс туралы статистикалық есепті бұрмалайтын тиісті деректемелерді толық көлемде көрсетпейтінін анықтады.

Жоғарыда аталған кемшіліктер қарастырылып отырған саладағы істердің жай-күйі туралы нақты және шынайы көріністі қалыптастыруға мүмкіндік бермейді, бұл құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін айтарлықтай төмендетеді. Атыс қаруын қолдану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар санының өсуіне ықпал ететін себептердің бірі қару-жарақ пен оқ-дәрілерді ұрлау болып табылады.

Қаруды ұрлау көп жағдайда азаматтардың бөтен мүлкін ұрлаумен бірге орын алады. Сонымен қатар, қылмыстық құқық бұзушылықтардың осы санатының өсуіне мүлікке қол сұғушылықтар санының артуы аясында қылмыстар туралы арыздар мен хабарламаларды тіркеудің дұрыстығы себеп болды. Сонымен қатар, атыс қаруын жасырын ұрлау фактілері ішкі істер органдарының қоғамдық қауіпсіздік бөлімшелерінің лицензиялық-рұқсат беру жүйесі қызметтерінің әлсіз профилактикалық және бақылау қызметіне байланысты иелерінің оны тиісінше сақтамауын көрсетеді. Құқық қорғау органдарының лауазымды адамдарының қару-жарақ пен оқ-дәрілерді ұрлауы ерекше алаңдаушылық туғызады, бұл жауапты лауазымды адамдар тарапынан тиісті есепке алмау мен бақылаудың салдары болып табылады.

Сонымен қатар, полиция қызметкерлерінің қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауда өзін-өзі айыптау фактілері бар. Қазақстан Республикасында атыс қаруы өндірілмейтіні белгілі, алайда өндірушілері Ресей мен Қытай болып табылатын заңсыз айналымнан алынған атыс қаруының саны заңсыз жеткізу арналарының бар екенін көрсетеді.

Біздің ойымызша, қоғамдық қауіптілігі жоғары қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылғыш құрылғыларды ұрлауға немесе бопсалауға тоқталу керек. Заң шығарушы ұрлық құрамынан Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің тиісті тарауында атыс қаруын иеліктен заңсыз алуға байланысты қылмыстың жекелеген арнайы құрамын бөліп көрсетті. Аталған заң бұзушылықтар прокуратура органдары тарапынан тиісті қадағалаудың болмауы, сондай-ақ тергеу және құқық қолдану практикасын талдау нәтижесінде мүмкін болды. Атыс қаруы иелерінің жеке жауапкершілігінің жеткіліксіздігі, оның дұрыс емес (ұқыпсыз) сақталуы қылмыс деңгейіне айтарлықтай әсер етеді,

өйткені ол атыс қаруын ұрлаудың алғышарттарын жасайды. Атыс қаруын сақтау тәртібін бұзғаны үшін Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 484 – бабының 1 – бөлігі санкциясымен жеке тұлғаларға – он, заңды тұлғаларға - жиырма айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде, осы баптың 2-бөлігі бойынша -жеке тұлғаларға - жиырма, заңды тұлғаларға - қырық айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл көзделген. Қаруды және оның патрондарын сақтау ережелерін бұзушылықтар анықталған жағдайда, Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 487-бабы [4], шеңберінде оларды сақтауға және алып жүруге рұқсатты дереу жою керек деп санаймыз.

Соңғы жылдары зорлық-зомбылық, пайдакүнемдік зорлық-зомбылық (қарулы) қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау үшін құрылатын қылмыстық топтар санының ұлғаю үрдісі байқалғанына назар аудару қажет. Мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауға бағытталған ауыр және аса ауыр қылмыстарды одан әрі жасау үшін көптеген адамдарды жалдаудан көрінеді.

Бұл ретте ең қолжетімді қару жекелеген азаматтардың иелігіндегі азаматтық қару болып табылады, бұл меншігінде атыс қаруы бар адамдар туралы ақпаратты қорғау қажеттілігін талап етеді. Алайда, қолданыстағы заңнамада жеке пайдаланудағы атыс қаруы бар адамдар туралы дербес мәліметтерді қорғау жөніндегі шаралар көзделмеген.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2003 жылғы 1 наурыздағы бұйрығымен бекітілген лицензиялық - рұқсат беру жүйесін жүзеге асыру жөніндегі ішкі істер органдарының жұмысы туралы нұсқаулықта атыс қаруын иеленушілерге қатысты ішкі істер органдарының лицензиялық рұқсат беру қызметінің кабинетінде сақтауға жататын құжаттардың белгілі бір тізбесінен тұратын байқау істерін жүргізу көзделген. Осыған байланысты біз атыс қаруының иелері туралы дербес мәліметтерді қорғау бойынша «Қарудың жекелеген түрлерінің айналымын мемлекеттік бақылау туралы» 1998 жылғы 30 желтоқсандағы №339-1 Қазақстан Республикасының заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәселені қаруды ұсынамыз. Аталған оққылықтармен қатар, талдау барысында тиісті шешуді талап ететін жекелеген проблемалық мәселелер, атап айтқанда қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөнінде шаралар қолданбау анықталды.

Алайда, әдетте, зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау үшін атыс қаруын қолданатын адамдар бастапқы заңды сатып алушылар емес, оның орнына заңсыз нарық арқылы атыс қаруын сатып алады. Жеке адамдардан заңды және заңсыз жолмен сатып алынған қаруды қамтитын атыс қаруының қайталама нарығы негізінен реттелмейді, бұл қылмыскерлерге қару жеткізушілерді өз әрекеттері үшін жауапқа тартуды қиындатады. Алайда жауапкершілікті күшейту шараларын жүзеге асыруға болады [5].

Қарудың заңсыз айналымының өсуіне ықпал ететін факторлардың бірі-атыс қаруын тиісінше сақтамауға байланысты бұзушылықтар уақтылы анықталмайтын лицензиялық-рұқсат беру жүйесі қызметтерінің әлсіз профилактикалық және бақылау қызметі болып табылады. «Қарудың жекелеген түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 339-І Заңының 30-бабына сәйкес азаматтық және қызметтік қарудың айналымына мемлекеттік бақылауды жүзеге асыруға уәкілетті органдардың лауазымды адамдарының қаруды сақтау орындарында қарап-тексеруді жүргізуге құқығы бар [6].

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2003 жылғы 1 наурыздағы №111 бұйрығымен бекітілген Ішкі істер органдарының лицензиялық және рұқсат беру қызметін ұйымдастыру туралы нұсқаулықтың 44-тармағына сәйкес, азаматтардың азаматтық қаруды тұрғылықты жері бойынша сақтауын тексеру жедел жүргізілетін кезеңде ІІО жүргізетін тексерулерді қоспағанда, жылына кемінде бір рет жүргізіледі-алдын алу шаралары. Осыған байланысты атыс қаруын ұрлаудың әрбір фактісі бойынша лицензиялық-рұқсат беру жүйесі қызметкерлерінің жауапкершілік дәрежесін анықтау үшін тексеру іс-шараларын жүргізу қажет [7]. Қару иелерінің (ашық жерде, жұмыс істемейтін сейфте немесе мүлде жоқ жерде, көзделмеген үй-жайларда, автомобильдерде және т.б.) абайсызда сақтау фактілері анықталған кезде, иелерінің жауапкершілігімен қатар, қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайларды жою жөнінде шаралар қолданбағаны үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 200-бабы тәртібінде лицензиялық-рұқсат беру жүйесі қызметкерлерінің жауапкершілігі туралы мәселені қарастыру ұсынылады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардың негізінде:

- қаруды қолдану арқылы жасалған қылмыстардың алдын алу, жолын кесу және ашу жөніндегі жұмысты жандандыру;
- заңсыз айналымдағы қаруды уақтылы анықтауды және алып қоюды қамтамасыз ету;

- заңдылықты, олардың жасалуына ықпал еткен себептер мен жағдайларды белгіленген бұзушылықтарды жою жөнінде пәрменді шаралар қабылдау;
- атыс қаруын ұрлау фактілері бойынша лицензиялық-рұқсат беру жүйесі қызметкерлерінің жауапкершілік дәрежесін анықтау үшін тексерулер жүргізу.

Қылмыстың өсуінің әлеуметтік құрамдас бөлігі инфляция, тұтыну бағалары мен тауарлар мен ақылы қызметтерге тарифтердің өсуі, халықтың негізгі бөлігінің табысының төмен деңгейі болып табылады. Осыған байланысты біз келесідей ұсыныстар бермекпіз:

- идеологиялық қарсы іс-қимыл арқылы халық арасында түсіндіру жұмыстарын жүргізуде үкіметтік емес ұйымдарды ынталандыру;

- қарудың заңсыз айналымына байланысты қылмыстар үшін пробациялық бақылауда тұрған адамдарды пенитенциарлық және пенитенциарлық пробацияны жүзеге асыруға үкіметтік емес ұйымдарды тарту;

- қарудың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін пробациялық бақылауда тұрған адамдармен жеке жұмыс бойынша учаскелік полиция инспекторларымен өзара іс-қимыл жасай отырып, пробациялық қызметтердің жұмысын жандандыру;

- жергілікті атқарушы органдар халықтың әлеуметтік осал топтары жасайтын қылмыстар санының өсуінің алдын алуға, алдын алуға бағытталған іс-шараларды қайта қарасын.

Ұсынылған шараларды іске асыру қару-жарақ заттарының заңсыз айналымына қарсы іс-қимылдың тиімділігін және қылмыстық заңның жалпы алдын алу әсерінің деңгейін арттыруға, Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздік кепілдіктерін нығайтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Сайтбеков А.М., Мухаммеджан М.С. // Ұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойынша полиция қызметкерлері әрекеттерінің алгоритмі. Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – Алматы. ҒЗЖРБЖҰБ. 1(70)2022. - 221-226 б.

2 Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // [Электрондық ресурс] // URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (жүгіну мерзімі: 25.06.2024).

3 Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің порталы // [Электрондық ресурс] // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (жүгіну мерзімі: 20.06.2024).

4 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // [Электрондық ресурс] // URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (жүгіну мерзімі: 25.06.2024).

5 John S. Wernick and Daniel W. Webster // Policy on the prevention of illegal firearms trafficking. 13 (2): 78–79.

6 Қарудың жекелеген түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 339-І Заңы

7 Человек: преступление и наказание.– 2018. – Т. 26(1–4), № 2. – С. 193–200.

Авторлар туралы мәліметтер

Цой О.Р. - Қазақстан Республикасы ПМ басқару академиясы факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Скаков А.Б. – Қазақстан Республикасы ПМ Ш.Қабылбаев айтндағы Қостанай академиясы Қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры заң ғылымдарының докторы.

Шарипов С.С. - Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов Қарағанды академиясы ҒЗИ ПО қызметін криминалистикалық қамтамасыз етудің проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция подполковнигі.

Цой О.Р. – начальник факультета Академии управления МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Скаков А.Б. – профессор кафедры уголовного права и криминологии Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, д.ю.н., профессор.

Шарипов С.С. - старший научный сотрудник центра по исследованию проблем криминалистического обеспечения деятельности ОВД НИИ Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова подполковник полиции.

Tsoi O.R. – Head of the Faculty of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Police Colonel.

Skakov A.B. – professor of the department of criminal law and criminology of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabilbaeva, doctor of law, professor.

Sharipov S.S. - senior researcher of the center for research of problems of criminalistic support of activity of internal affairs bodies of the research institute of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan by B. Beisenov, police lieutenant colonel.

Ш.М. Максутхан¹, С.К. Атаханова², К.С. Карбеков²

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан

СОУЧАСТИЕ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ОБЗОР ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В настоящей статье проводится сравнительный анализ законодательства о соучастии в уголовном праве в различных зарубежных странах. Соучастие является одним из ключевых понятий уголовного права и определяется как участие нескольких лиц в преступлении. В различных странах законодательство о соучастии может отличаться по определению этого понятия, квалификации действий соучастников и применяемым мерам наказания.

Сравнительный анализ законодательства о соучастии в уголовном праве в различных странах позволяет выявить основные различия и сходства в подходах к этому вопросу. Понимание этих различий может быть полезным для развития уголовного законодательства и практики применения законов о соучастии в различных странах.

Цель данной статьи заключается в исследовании и анализе того, как в различных юрисдикциях определяют и регулируют соучастие в преступлении. Статья стремится выявить общие принципы и ключевые различия в подходах к соучастию, а также оценить эффективность различных законодательных механизмов. В поисках ориентиров в этой статье рассмотрены также модели ответственности за соучастие разных правовых системах и вопросы гармонизации правовых норм в этой области. Научно-практическая значимость исследования заключается в полученных результатах и сформулированных выводах. Авторы статьи пришли к выводам, что применение института соучастия в уголовном праве может отличаться в разных странах и зависеть от культурных, исторических и правовых особенностей, а исследование законодательства зарубежных стран по вопросам соучастия может быть полезным для разработки или усовершенствования отечественного законодательства. Поскольку практика применения соучастия в уголовном праве может иметь различные последствия для эффективности правосудия и защиты прав граждан имеется необходимость дальнейших исследований и обмена опытом между странами для более глубокого понимания и совершенствования института соучастия как в международном, так и в национальном уголовном праве.

Ключевые слова: преступление, сравнительный анализ, соучастие, преступная группа, форма соучастия, виды соучастия, зарубежные государства, система права.

Қылмыстық құқықтағы қылмыс жасауға қатысу: шет мемлекеттердің заңнамасына салыстырмалы шолу

Бұл мақалада әртүрлі шет елдердегі қылмыстық құқыққа қатысушылық туралы заңнамаға салыстырмалы талдау жасалған. Қылмыс жасауға қатысушылық - қылмыстық құқықтың негізгі ұғымдарының бірі және қылмысқа бірнеше адамның қатысуы ретінде анықталады. Әртүрлі елдерде қатысушылық туралы заңнама осы ұғымның анықтамасында, сыбайластардың әрекеттерінің біліктілігінде және қолданылатын жазаларда әртүрлі болуы мүмкін.

Әртүрлі елдердегі қылмыстық құқыққа қатысушылық туралы заңнаманы салыстырмалы талдау осы мәселеге көзқарастардың негізгі айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл айырмашылықтарды түсіну әртүрлі елдердегі қылмыстық құқық пен қатысушылық заңдарының тәжірибесін дамыту үшін пайдалы болуы мүмкін.

Бұл мақаланың мақсаты әртүрлі юрисдикцияларда қылмысқа қатысу қалай анықталатынын және реттелетінін зерттеу және талдау болып табылады. Мақалада сыбайластыққа қатысты көзқарастардың ортақ принциптері мен негізгі айырмашылықтарын анықтауға, сондай-ақ әртүрлі заңнамалық тетіктердің тиімділігін бағалауға ұмтылады. Әдістемелік нұсқауларды іздей отырып, бұл мақалада шет елдердің қылмыстық құқығындағы қатысушылық үшін жауапкершілік үлгілері де қарастырылады, ең алдымен екі жүйеге назар аударылады: неміс және американдық қылмыстық құқық. Сондай-ақ авторлар халықаралық қылмыстық құқықтың ұлттық заңнамаға әсері және осы саладағы құқықтық нормаларды үйлестіру мәселелеріне тоқталды. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы алынған нәтижелер мен тұжырымдалған тұжырымдарда жатыр. Мақала авторлары қылмыстық құқықтағы қатысушылық институтын қолдану әр түрлі елдерде әртүрлі болуы мүмкін және мәдени, тарихи және құқықтық ерекшеліктерге байланысты болуы мүмкін, ал қатысушылық мәселелері бойынша шет мемлекеттердің заңнамасын зерттеу мүмкін деген қорытындыға келді. отандық заңнаманы әзірлеу немесе жетілдіру үшін пайдалы. Қылмыстық құқықта қатысушылықты қолдану тәжірибесі

сот төрелігінің тиімділігі мен азаматтардың құқықтарын қорғау үшін әртүрлі салдарларға әкелуі мүмкін болғандықтан, қылмыстық құқық бұзушылық институтын тереңірек түсіну және жетілдіру үшін елдер арасында одан әрі зерттеу және тәжірибе алмасу қажеттілігі туындайды. халықаралық және ұлттық қылмыстық құқыққа қатысу.

Түйінді сөздер: қылмыс, салыстырмалы талдау, қатысушылық, қылмыстық топ, қатысу нысаны, қатысу түрлері, шет мемлекеттер, құқықтық жүйе.

Complicity in criminal law: a comparative review of the legislation of foreign countries

This article provides a comparative analysis of the legislation on complicity in criminal law in various foreign countries. Complicity is one of the key concepts of criminal law and is defined as the participation of several persons in a crime. In different countries, the legislation on complicity may differ in the definition of this concept, the qualification of the actions of accomplices and the penalties applied.

A comparative analysis of legislation on complicity in criminal law in various countries allows us to identify the main differences and similarities in approaches to this issue. Understanding these differences can be useful for the development of criminal law and practice of the laws of complicity in different countries.

The purpose of this article is to explore and analyze how accessory to crime is defined and regulated in various jurisdictions. The article seeks to identify common principles and key differences in approaches to complicity, as well as assess the effectiveness of various legislative mechanisms. In search of guidelines, this article also examines models of liability for complicity in the criminal law of foreign countries, primarily paying attention to two systems: German and American criminal law. The authors also touched upon the impact of international criminal law on national legislation and the harmonization of legal norms in this area. The scientific and practical significance of the study lies in the results obtained and the conclusions formulated. The authors of the article came to the conclusion that the application of the institution of complicity in criminal law may differ in different countries and depend on cultural, historical and legal characteristics, and the study of the legislation of foreign countries on issues of complicity can be useful for developing or improving domestic legislation. Since the practice of using complicity in criminal law can have various consequences for the effectiveness of justice and the protection of the rights of citizens, there is a need for further research and exchange of experience between countries for a deeper understanding and improvement of the institution of complicity in both international and national criminal law.

Keywords: crime, comparative analysis, complicity, criminal group, form of complicity, types of complicity, foreign countries, legal system.

Введение. Необходимость сравнительного анализа подходов к соучастию в уголовном праве различных стран обусловлена несколькими ключевыми факторами. Прежде всего, тема актуальна в условиях глобализации. В современном мире, где границы становятся всё более прозрачными для потоков информации, капитала и людей, преступные сети также становятся международными, при этом многие международные преступления совершаются группами лиц. Поэтому вопрос об ответственности соучастников имеет центральное значение в международном уголовном праве. Это требует от правоохранительных органов и судебных систем разных стран более тесного взаимодействия и понимания друг друга. При этом для взаимодействия таких органов и судебных систем должно быть обеспечено взаимодействие законодательств. Другими словами, справедливое и эффективное правоприменение в случаях трансграничной преступной деятельности требует согласованности и сопоставимости уголовно-правовых норм, в том числе в вопросах соучастия.

Также для эффективной борьбы с преступлениями, особенно в рамках Европейского союза и других международных объединений, государства стремятся к гармонизации уголовного законодательства, включая нормы о соучастии. Неунифицированное определение соучастия рассматривается как препятствие для международного сотрудничества в сфере использования норм международного права. В связи с этим выявляются ряд конфликтов в теории и практике применения категории соучастия. Анализ ситуаций, связанных с таким конфликтом, показал сложность и многоаспектность проблем, связанных с определением соучастия как в национальном, так и в международном уголовном праве. Поэтому возникает необходимость в проведении сравнительных исследований, которые поспособствуют дальнейшему совершенствованию теории и методологии уголовного права и законодательства. В связи с этим важно обеспечить между странами обмен опытом, соответственно развитие международного сотрудничества.

Центральным аспектом сравнительного анализа, международного обмена должна рассматриваться разработка единых, унифицированных подходов к регламентации института соучастия и разработка рекомендаций по единообразному пониманию соучастия и его элементов, в

частости в области международного правосудия, в рамках деятельности международных судов, международных трибуналов.

Таким образом основным источником конфликтов в теории, методологии, практике, выводах исследований по рассматриваемой теме выступают различные интерпретации соучастия, его элементов, принципов, различия в моделях ответственности за соучастие. В связи с чем проводятся исследования в поисках определения общих ориентиров, возможностей гармонизации законодательства и выработки общих стандартов несмотря на различия в правовых системах, в культуре и обычаях разных стран.

Методология исследования. Методика исследования включает в себя следующее: судебная практика по вопросам соучастия, изучение законодательных актов других стран, сравнительно-правовое исследование, анализ точек зрения экспертов и практиков, систематизация и обобщение полученных данных. Исследование началось с анализа определений и видов соучастия, которые уже используются в развитых странах. На этом этапе было проведено исследование литературы и законов, зарубежного опыта. Было проведено сравнение нескольких теорий соучастия, разграничение соучастия и других видов уголовно-правового соучастия, а также выявление ведущих подходов к правовому регулированию соучастия в юридической доктрине.

Сравнительно-правовой метод исследования использовался для изучения законодательства разных стран, то есть для выявления сходств и различий в правовом регулировании соучастия, а также для определения общих закономерностей в развитии законодательства о соучастии. В рамках исследования проведено сравнение законодательства о соучастии в уголовном праве Германии, США, Франции, России и других стран касательно понятия соучастия, видов соучастия, форм соучастия, наказания соучастников, освобождения от уголовной ответственности соучастников.

Обсуждение. Проблема определения ответственности за массовые преступления, которые всегда носят ярко выраженный групповой характер, волнует государства с самого зарождения международного уголовного права. Часто участниками таких преступлений являются многочисленные лица, занимающие различные уровни государственной иерархии. Совершение международных преступлений часто сопровождается сильным организационным компонентом, что еще больше усложняет поиск и привлечение к ответственности виновных. К сожалению, до сих пор универсальный подход к вопросу определения ответственности за масштабные злодеяния не найден.

В вопросах определения ответственности за групповые преступления на первый план выходит категория соучастия. Эта устоявшаяся концепция уголовного права позволяет привлекать к ответственности не только непосредственных исполнителей, но и других лиц, вовлеченных в преступную деятельность. При этом возникает дилемма: как сбалансировать признание индивидуальной вины каждого соучастника с учетом группового характера преступления.

При изучении международно-правовых аспектов данного вопроса соучастия возникает необходимость обратиться к национальным законодательствам разных стран. Но такой подход имеет свои трудности.

Во-первых, необходимо определить, законодательства каких стран целесообразно изучить. В этом случае можно ориентироваться на различие между двумя основными правовыми системами. Поэтому в качестве примеров можно рассмотреть немецкое и американское законодательство. Но необходимо учитывать, что данное различие является лишь ориентиром. Поскольку законодательство отдельных стран могут иметь свои особенности в регулировании соучастия.

Авторы отмечают, что для национального законодательства большинства стран характерно следующее определение соучастия форма участия двух или более лиц в совершении преступления, при которой каждый из участников совершает действие (или бездействие), имеющее значение для выполнения преступления, и при этом действует с общим умыслом [1].

Определение ответственности соучастников в рамках норм международного уголовного права задача не из легких, поскольку не существует единого международного определения соучастия. В данном вопросе различия есть и в нормах внутреннего законодательства разных стран.

Найти общие подходы к определению соучастия в международном уголовном праве представляет собой непростую задачу, сопряженную с неопределенностью касательно элементов, которые должны составлять различные формы соучастия, возможности выработки единой формулы определения соучастия и ответственности за соучастия в международном уголовном праве и другие.

В большинстве стран соучастие определяется умышленное участие группы лиц в совершении уголовного правонарушения. Из выделяемых признаков необходимым считается участие в совершении преступления двух и более лиц. Так же Статут Римского Международного уголовного суда (Римский статут) содержит определения соучастия (статьи 25–28) [2].

Соучастие характеризуется общностью умысла (т. е. включают знание и намерение содействовать совершению преступления) соучастников на совершение преступления. Это подразумевает взаимное согласие и понимание общей преступной цели. Кроме того, каждый соучастник должен внести свой вклад в совершение преступления, в достижение общей цели.

Имеется связь с основным преступлением. Действия соучастников должны быть непосредственно связаны с основным преступлением, способствуя его совершению или облегчению его реализации.

При наличии общепринятых признаков соучастия, безусловно есть различия в нормах внутреннего законодательства каждой отдельно взятой страны. Например, в России соучастие регулируется законодательством, где участники преступления могут быть привлечены к уголовной ответственности как за само преступление, так и за соучастие в нем. В Германии и Японии также каждый соучастник отвечает совместно с непосредственным исполнителем преступления. В США же участники преступления несут ответственность только за тот вклад, который они внесли в совершение преступления вне связи с действиями других соучастников.

Детали соучастия в разных правовых системах могут значительно отличаться. Возьмем категории исполнителей и соучастников. Разграничение категорий соучастников имеет практическое значение для справедливого и эффективного применения закона, для определения степени вины и наказания, ответственности каждого соучастника, юридических последствий для соучастников.

Категории соучастников в уголовном законодательстве Германии детально проработаны и отличаются от других правовых систем. В уголовном законодательстве Германии выделяются пять категорий соучастников: непосредственный исполнитель, косвенный исполнитель, соисполнитель, подстрекатель, пособник. При этом определяют непосредственного исполнителя как лично участвующее в запрещенном деянии лицо, косвенного исполнителя как лицо, использующее другого человека в качестве инструмента совершения преступления, соисполнителя как совместно лично участвовавшего в запрещенном деянии лицо. Что касается подстрекателя, то его определяют как лицо, подстрекающее другое к совершению преступления; а пособника как лицо, помогающее другому в совершении преступления.

Почти во всех странах выделяют в соучастии такие роли, как организатор, исполнитель, подстрекатель, пособник, укрыватель, но с разным распределением, а в некоторых странах без использования данных терминов, а только через описание их действий [3].

Как показало исследование, в странах романско-германской правовой семьи в законодательстве используются схожие категории, но с вариациями в терминологии и деталях. В странах же общего права также есть схожие категории, но с акцентом на намерении и степени участия.

Во всех странах законодательством обозначены традиционные формы соучастия и виды соучастия. Хотя могут быть отличия в деталях. В некоторых правовых системах, например, в Германии, помимо традиционных видов соучастия (подстрекательство, пособничество), выделяют организаторство. Организатор преступления играет особую роль, координируя действия других соучастников и направляя их деятельность. В некоторых странах (Франция) же выделяют только таких участников как, исполнитель (совершающий преступление) и соучастник (содействующий подготовке и совершению преступления), которым охватывается подстрекатель, то есть последний не имеет отдельного места в системе участников преступления.

Как оказалось в большинстве стран совместная преступная деятельность охватывает только эти два вида, при этом исполнителем считается и соисполнитель, а к соучастнику отнесены подстрекатели и пособники [3].

Отметим, что в романо-германской правовой системе и системе общего права используются различные категории, в частности, такие как, «соисполнитель» и «принципал», при этом в современном американском праве термин принципал практически не используется, предпочтительнее считаются категории «преступник» или «действующее лицо». Принципалом по английскому праву является лицо, чье действие стало непосредственной причиной преступления.

В общем праве принципалами признаются те, кто присутствует при совершении преступления, а соучастники - не присутствуют, но оба способствуют совершению преступления. В немецком праве при квалификации как соисполнитель учитывается было доминирование над поведением или нет. В обеих системах при разграничении принципала и соучастника не основываются на концепции обязательного физического присутствия. Но главное кто совершает преступление своими действиями или его преступление вытекает из поведения другого лица, за которое он может отвечать по закону [4].

В США в 1962 году был принят Модельный уголовный кодекс 1962 года, в котором даны определения каждого участника преступления [5]. Непосредственный преступник понимается как

лично участвующее в запрещенном поведении лицо. Косвенный преступник понимается как лицо, заставляющее совершить преступление. Соучастник же понимается как подстрекатель или пособник.

Исследование показало, что фундаментальное сходство между нормами немецкого и американского законодательства о соучастии заключается в ограничении ответственности соучастников умышленным подстрекательством или содействием. Но в немецком уголовном праве намерение в контексте соучастия понимается более широко, чем в американском.

Что касается возраста соучастников, то в ряде стран для соучастников может быть установлен минимальный возраст. Например, в США минимальный возраст для соучастников составляет 13 лет. Лица, не достигшие этого возраста, не могут быть привлечены к ответственности за соучастие.

Касательно наказания, отметим, что в основном соучастники наказываются по тем же правилам, что и исполнители преступления. Однако в некоторых странах, к примеру, во Франции, возможно смягчение наказания для соучастников, если они добровольно отказались от участия в преступлении, сообщили о готовящемся или совершенном преступлении властям. В некоторых странах, например, в Германии организатор преступления может нести более суровую ответственность, чем другие соучастники. Другими словами, как дополнительные факторы, помимо возраста, видов соучастия и наказания, при анализе соучастия могут учитываться роль каждого соучастника в совершении преступления, степень его вины, наличие отягчающих или смягчающих обстоятельств.

Выделяются несколько основных моделей ответственности за соучастие: модель, которая основана на теории аксессуарности (Франция) и модель, которая основана на теории сопричастности (Германия). В первой модели соучастники несут такую же ответственность, что и непосредственный исполнитель, но возможно смягчение ответственности соучастника в зависимости от его роли и вклада. Во второй модели соучастники самостоятельно отвечают за свои действия, а вид и степень ответственности определяются вкладом каждого соучастника. Наконец, смешанная модель (США), которая сочетает элементы аксессуарной и сопричастной теорий и вид, степень ответственности определяет индивидуально для каждого соучастника.

Во второй модели отчасти используются элементы аксессуарности соучастия. Аксессуарная природа соучастия не признается в англосаксонской теории права. Надо заметить модели ответственности за соучастие в уголовном праве зарубежных стран отражают различные правовые и социальные ценности характерные той или иной стране.

Одну из сложных задач в теории и практике МУП представляет собой определение степени вины и ответственности каждого соучастника. Здесь, как правило, выделяют два аспекта: (1) индивидуальная вина (необходимо установить вину каждого соучастника, его умысел и степень участия в преступлении; (2) коллективный характер (важно учитывать коллективный характер правонарушения, в котором действия каждого соучастника взаимосвязаны и дополняют друг друга).

Виды вины в немецком уголовном праве: намерение и халатность. Намерение проявляется как сознательная цель привести к результату или совершить действие, а также осознание, вера или надежда на наличие сопутствующих обстоятельств или как осознание того, что человек совершает определенный поступок или что присутствует сопутствующее обстоятельство, а также практическая уверенность в наступлении определенного результата либо как осознание вероятности наступления определенного результата и сознательное допущение его наступления.

Халатность же проявляется как небрежное отношение к своим обязанностям, когда лицо осознает возможность наступления определенного результата, но безосновательно считает, что сможет не допустить последствие. Халатность может также проявляться как неосторожность, то есть когда лицо не осознает возможность наступления определенного последствие, хотя если бы проявило должную осмотрительность и внимание могло бы его предвидеть [6].

Американское уголовное право предъявляет более строгие требования к определению вины для ответственности соучастников и требует обязательное наличие цели, а не просто осознание вероятности наступления результата действия как в немецком праве. Однако немецкое уголовное право в то же время ограничивает сферу ответственности соучастников только умышленными преступлениями.

В большинстве зарубежных стран предусматривается уголовная ответственность за соучастие только в преступлениях, которые были совершены умышленно. Лишь в отдельных странах можно увидеть в законодательстве нормы, предусматривающие уголовную ответственность за соучастие в преступлении, совершенное по неосторожности (Англия, Италия, Япония, США) [7, с.89].

Соответственно, в общем, можно говорить о существовании в мире разных подходов к уголовной ответственности за преступления, совершенные группой лиц. В первом случае допускается ответственность за соучастие даже при неудачной попытке содействия (покушение) и неважно,

удалось ли соучастнику помочь принципалу. Соучастник несет ответственность на уровне принципала. В немецком уголовном праве существует теория покушения и в законодательстве ответственность за соучастие ограничена успешными действиями, а неудачная попытка (покушение) не влечет ответственности. Степень ответственности зависит от вклада соучастника, при этом применяется доктрина покушения. В немецком праве предусмотрена ответственность за попытку подстрекательства только в отношении тяжких преступлений.

Существенное отличие британского уголовного законодательства в том, что законодательство этой страны об ответственности за соучастие в преступлении использует концепцию прикосновенности, то есть если лицо знало о совершении другим лицом преступления и все равно препятствует его задержанию (без законных оснований), то его могут привлечь к уголовной ответственности за пособничество. При этом такое лицо будет нести ответственность как за преступление, за совершение которого несет ответственность непосредственный исполнитель [3].

Специалисты отмечают, что динамика изменений в законодательстве развитых стран относительно соучастия указывает на его ужесточение и заметное расширение, включая ответственность за соучастие в неумышленных преступлениях или за предпринятую попытку или согласие помочь исполнителю. В той или иной форме в современном уголовном законодательстве множества государств расширяется понятие соучастия, включена уголовная ответственность за учреждение организованных преступных группировок [8, с. 65].

Вместе с тем в доктрине казахстанского уголовного права вопросы организованного преступного объединения (преступной группы) требуют проведения глубоких научных исследований, поскольку определения преступной группы как формы соучастия в казахстанском праве и праве зарубежных стран только приблизительно соотносятся. Чаще такие формы соучастия в законодательстве зарубежных стран не рассматриваются и определений преступных групп не дается.

Закключение. Исследование показало, что соучастие - это сложная правовая категория, которая имеет свои особенности в разных правовых системах. Привлечение к ответственности за соучастие зависит от множества факторов,

Полагаем, что на сегодняшний день в рамках международного уголовного права, уголовного права стран разных правовых систем не представляется возможным создать универсальное положение, которое бы однозначно определяло соучастие.

Создание универсальной формулы, охватывающей все нюансы соучастия невозможно, поскольку в разных странах все еще существуют разные подходы к определению форм соучастия, к уголовной ответственности участников преступления.

Вместе с тем, несмотря на отсутствие универсального определения, необходимо максимально детально описать составные элементы различных форм соучастия. Это касается как требований к поведению, так и требований к вине, к видам соучастия. Прежде всего важно четкое разграничение форм соучастия, детальное рассмотрение каждого аспекта, включая тщательное определение уровней ответственности, чтобы обеспечить справедливое применение законов.

Важность точного определения форм, видов, ролей каждого участника заключается в обеспечении соразмерности между уровнем виновности и мерой наказания, в признании индивидуального вклада каждого участника в общее преступление, в повышении эффективности правоприменительной практики в международном уголовном праве.

Применение института соучастия в уголовном праве может отличаться в разных странах и зависеть от культурных, исторических и правовых особенностей, а исследование законодательства зарубежных стран по вопросам соучастия может быть полезным для разработки или усовершенствования отечественного законодательства. Поскольку практика применения соучастия в уголовном праве может иметь различные последствия для эффективности правосудия и защиты прав граждан имеется необходимость дальнейших исследований и обмена опытом между странами для более глубокого понимания и совершенствования института соучастия как в международном, так и в национальном уголовном праве. Здесь важную роль играет доктрина уголовного права. Тщательно проработанная доктрина служит прочной основой для последующей оценки фактов, связанных с соучастием.

Список использованных источников

1. Baker, D. (2016). Reinterpreting Criminal Complicity and Inchoate Participation Offences. <https://doi.org/10.4324/9781315560649>
2. Римский статут международного уголовного суда [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)

3. Кольцов М.И. Уголовно-правовая характеристика соучастия по уголовному законодательству зарубежных государств // Вестник ТГУ. 2014. №10 (138). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovaya-harakteristika-souchastiya-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-zarubezhnyh-gosudarstv>
4. M.D. Dubber, 'The Promise of German Criminal Law: Наука о преступлении и наказании», б German Law Journal (2005), 1049 и далее. Доступно онлайн по адресу: <http://www.german-law-journal.com/article.php?id¼4613>
5. Robinson P. H. A Comparative Summary of American Criminal Law, in Handbook of Comparative Criminal Law, M. Dubber and K. Heller (eds.), Stanford Law Books, 2011, p. 564.
6. Roxin C., Strafrecht: Allgemeiner Teil Band II (Munich: C.H. Beck, 2003), 139-141.
7. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография / под общ. и науч. ред. С.П. Щербы. - М., 2009. - 448с.
8. Kozochkin I.D. Nekotorye osnovnye tendentsii razvitiya amerikanskogo ugolovnogo prava istochniki, instituty, ucheniya o prestuplenii // Gosudarstvo i pravo. 2011. № 10. S. 65-81.

Сведения об авторах

Максутхан Ш. М. - докторант Университета "Туран".

Атаханова С. К.- кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Карбеков К.С. - кандидат юридических наук, доцент кафедры «Экономика, деятельность, право» Института педагогики, бизнеса и права алматинского гуманитарно-экономического университета.

Максутхан Ш.М. – «Туран» Университеті докторанты.

Атаханова С.К. – заң ғылымының кандидаты, әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті азаматтық құқық және азаматтық процесстік кафедра доценті.

Карбеков К.С. – заң ғылымының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті педагогика, бизнес және құқық институты «Экономика, қызмет, құқық» кафедрасы доценті.

Maksutkhan Sh.M. - doctoral student at Turan University.

Atakhanova S.K. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Civil Procedure at the Al-Farabi Kazakh National University.

Karbekov K.S. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Economics, Business, and Law at the Institute of Pedagogy, Business, and Law of the Almaty University of Humanities and Economics.

S.K. Kumisbekov¹, S.M. Sabitov², A.A. Aidarova²

¹Karaganda academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov,
Karaganda, Kazakhstan

²AlikhanBokeikhan University, Semey, Kazakhstan

CRIMINOLOGICAL PROBLEMS OF HUMAN TRAFFICKING

The article examines criminological problems related to human trafficking. An understanding of problematic issues related to the criminological aspects of the study of this socio-legal phenomenon is given. Human trafficking is a dynamic phenomenon that easily adapts to changing conditions. Traditionally, human trafficking is a form of organized crime. Human trafficking is provided by a variety of causes and conditions. One of the driving forces of human trafficking is the globalization of social and economic processes. Thus, human trafficking preventive measures should affect a wide range of areas of society.

Keywords: human trafficking; victim of human trafficking; organized criminal group; transnational organized group; crime prevention; forced labor.

Адам саудасының криминологиялық мәселелері

Мақалада адам саудасына қатысты криминологиялық мәселелер қарастырылған. Осы элеуметтік-құқықтық құбылысты зерттеудің криминологиялық аспектілеріне қатысты проблемалық мәселелер туралы түсінік берілген. Адам саудасы-өзгермелі жағдайларға оңай бейімделетін динамикалық құбылыс. Дәстүр бойынша, адам саудасы ұйымдасқан қылмыстың бір түрі болып табылады. Адам саудасы әртүрлі себептермен және жағдайлармен қамтамасыз етіледі. Адам саудасының қозғаушы күштерінің бірі-элеуметтік-экономикалық процестердің жаһандануы. Осылайша, адам саудасының алдын алу шаралары қоғамның көптеген салаларына әсер етуі керек.

Түйінді сөздер: адам саудасы; адам саудасының құрбаны; ұйымдасқан қылмыстық топ; трансұлттық ұйымдасқан топ; қылмыстың алдын алу; мәжбүрлі еңбек.

Криминологические проблемы торговли людьми

В статье рассматриваются криминологические проблемы, связанные с торговлей людьми. Дается понимание проблемных вопросов, касающихся криминологических аспектов изучения данного общественно-правового явления. Торговля людьми - это динамичное явление, которое легко адаптируется к меняющимся условиям. Традиционно торговля людьми считается формой организованной преступности. Торговля людьми подпитывается множеством причин и обстоятельств. Один из торговля людьми движущими силами является глобализация социальных и экономических процессов. Таким образом, профилактические меры по борьбе с торговлей людьми должны влиять на более широкие слои общества.

Ключевые слова: торговля людьми; жертва торговли людьми; организованная преступная группа; транснациональная организованная группа; предотвращение преступности; принудительный труд.

Introduction. The problem of human trafficking is acute in modern society. Historically, human trafficking was a legal business where a person acted as a "living commodity". Recognizing that the complexities associated with human trafficking and exploitation go beyond the national State, scientists argue that both global and local socio-political understanding and critical assessments of human trafficking are necessary to successfully solve this problem [1]. With the adoption of a number of international anti-slavery instruments, human trafficking (HT) has taken a different turn. International communities have made a lot of efforts to eradicate this phenomenon. The prohibition of the slave trade and slavery is enshrined in international conventions dealing specifically with this topic, as well as in multilateral treaties and declarations concerning fundamental human rights and freedoms.

Despite the efforts made by international communities, the modern form of slavery is flourishing all over the world. According to UN statistics, people come for sale from at least 127 countries, and they are exploited in 137 countries [2]. According to various estimates, from 20 to 40 million people become victims of modern slavery every year. According to the International Labour Organization (ILO), in 2021, 49.6 million people lived in modern slavery, of which 27.6 million were in forced labor and 22 million in forced marriages [3].

Human trafficking has a global scale, despite the fact that human trafficking can occur within one country [4]. Increased attention to the problem of combating human trafficking is due to the fact that it has a socio-legal nature, which poses a danger to fundamental human rights: to life, to freedom of movement, not to be subjected to torture. The greatest danger seems to be that, to a greater extent, TL is committed by organized criminal groups. The geography of the spread of this crime proves that this type of crime is a transnational crime. The majority of victims of human trafficking are socially vulnerable segments of the population - women and children. Although, in recent years, the number of men who were in slavery has grown.

Kazakhstan is a country of origin, transit and destination of victims of human trafficking, which is facilitated by the openness of borders with CIS countries, increased migration flows, both between states and within the republic, a developing economy, political stability. Human trafficking is characteristic of all countries – both economically developed and States undergoing a transitional political and economic period, affected by wars and local conflicts.

From the aspect of attracting factors, the continued demand of destination countries for the needs of cheap migrant workers coupled with increasingly easy access through information technology has given hope for poor and unskilled job seekers to work abroad to be increasing [5]. The socio-demographic and economic characteristics of individuals, including aspects of young age, female gender, rural residence, and low family income were some of the reasons reported to contribute towards the vulnerability of individuals to human trafficking [6, p.76].

Human trafficking is one of the most profitable types of international criminal activity and is widespread in a wide variety of industries [7, p.206]. In the context of business, modern slavery usually manifests itself as human trafficking, debt bondage and forced labor, all of which have been legally prohibited in most countries of the world for decades, and in many cases for almost two centuries, in light of the significant suffering and lack of freedom inherent in these forms of labor exploitation [8, p.265].

Human trafficking is a threat not only to an individual State, but to the whole world. It is based on the protection and security of citizens and humanity as a whole. An anti-trafficking policy focused on the current conditions and forms of human trafficking can solve a number of problems in the field of the effectiveness of measures applied by the State and international communities.

Purpose of the work. The purpose of this work is to study social and criminological aspects, including the dynamics of crime, the causes and conditions of the existence of this crime, the establishment of the main personality traits of the criminal, victimological research of the victim of human trafficking. Research directly aimed at identifying the social and criminological nature of human trafficking will create an opportunity to develop scientifically sound recommendations for the prevention of this type of crime in the territories of the Republic of Kazakhstan.

The methodology of the study includes an analysis of the concept of a modern form of human trafficking, revealing the essence of the phenomenon under study. Then the global indicators used to detect human trafficking are analyzed, their effectiveness and relevance are assessed. From the point of view of the methodology of scientific research, given the complex, multifaceted nature of human trafficking, an integrative (systemic + complex) approach to the study of the essence of this phenomenon is justified. The methodological basis of the research is the dialectical method of scientific cognition, as well as historical-legal, comparative-legal and concrete-sociological methods. By applying the statistical method, the data were processed to reveal the relevance of the topic in a graphical display.

Such a variety of interpretations of the concept of human trafficking is primarily due to the fact that this concept is used in a broad and narrow direction. The main international document that defines the concept of trafficking in persons is the Protocol on the Prevention, Suppression and Punishment of Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, which was adopted by General Assembly resolution 55/25 of November 15, 2000 (hereinafter the Palermo Protocol). According to art. 3 of the Palermo Protocol, "trafficking in persons" means the recruitment, transportation, transfer, concealment or receipt of persons for the purpose of exploitation by the threat or use of force or other forms of coercion, abduction, fraud, deception, abuse of power or vulnerability of position, or by bribery, in the form of payments or benefits, to obtain the consent of a person, controlling another person. Exploitation includes, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labor or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs [9].

The Protocol on the Prevention, Suppression and Punishment of Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime was ratified by the Republic of Kazakhstan in 2008. It should be noted that in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), articles 128 "Trafficking in persons" and 135 "Trafficking in minors" define trafficking in persons in accordance with the Palermo Protocol. According to the disposition of Article 128 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, trafficking in persons is considered: "The purchase and sale or commission of other transactions with respect to a person, as well as his exploitation or recruitment, transportation, transfer, concealment, receipt, as well as the commission of other acts for the purpose of exploitation" [10]. The definition of the concept of human exploitation is given in Part 1 of Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan covers 4 forms of exploitation: 1. forced labor; 2. sexual exploitation; 3. begging; 4. servitude.

According to the report on human trafficking in Kazakhstan for 2022, the Government of the Republic of Kazakhstan does not fully comply with the minimum standards for the eradication of human trafficking, but is making significant efforts in this direction. The Government demonstrated more active efforts compared to the previous reporting period, given the impact of the COVID-19 pandemic on its ability to combat human trafficking; therefore, the category of Kazakhstan remained at Level 2 [11].

The actual number of victims of human trafficking indicates a high latency and secrecy of this type of crime. Statistics on registered crimes under articles 128 and 135 are just the tip of the iceberg.

Human trafficking is linked to a number of problems of the 21st century, including extreme poverty that cannot be overcome, discrimination against women and minorities, corruption and other governance deficiencies, abuse of social networks, as well as the influence and spread of transnational organized crime. Some of the victims who were subjected to this type of criminal activity went to it consciously and voluntarily in order to improve their financial situation or use it as an opportunity to leave the country. This is one of the factors that contributes to the development of human trafficking.

Differences in economic development between States leads to an outflow of citizens to other countries for more favorable conditions and an influx of migrant workers.

Traffickers force Kazakh men and women to work, mainly in Russia, Bahrain, the Republic of Korea, Turkey and the United Arab Emirates. Sex traffickers exploit Kazakhstani women and girls in the Middle East, Europe, East Asia and the USA. In Kazakhstan itself, traffickers are increasingly exploiting Central Asian citizens in forced labor in the household, construction, bazaars and agriculture.

Globalization has caused a powerful and unrelenting flow of labor migration. The influx of cheap labor has not gone unnoticed for the economies of developed countries, which are constantly in need of an influx of migrants. Modern labor migration has spread all over the world, and its pace is growing all the time, as the difference in income of people living in developed and backward countries is increasing [12, p. 129]. Trafficking, smuggling and migration are separate, but inter-related issues. Migration may take place through regular or irregular channels and may be freely chosen or forced upon the migrant as a means of survival (eg. during a conflict, an economic crisis or an environmental disaster) [13]. Migrant workers are most often turned into easy prey for traffickers. Basically, criminal groups transport illegal immigrants, women for prostitution, hired labor to work in slave conditions, domestic workers from developing countries, children for illegal adoption for huge sums.

Corruption of authorized persons, no matter how sad it may sound, is one of the factors of the spread of this type of crime. This is evidenced by the facts when authorized persons often appear in human trafficking cases. Victims of human trafficking report involvement of law enforcement officials in criminal activities.

Authorized persons receive bribes from traffickers for unhindered border crossing, often they themselves are members of organized criminal groups and even lead them.

The recruitment mechanism in the modern world makes extensive use of Internet resources and social networks. Traffickers are increasingly distributing various advertisements on social networks, thereby easily attracting potential victims without violence, through deception and fraud. Unfortunately, monitoring suspicious sites about job offers abroad with high income is often impossible due to the large number and complexity of tracking the creator of such sites.

The most common misconception among victims of human trafficking to contact law enforcement agencies and recognize themselves as victims is consent to exploitation or receiving any payments (mostly very small amounts). Potential victims, due to their ignorance, fall into the criminal schemes of criminals, without realizing themselves that they have become a victim of human trafficking.

If we approach the phenomenon of human trafficking in a criminological aspect, then in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated 07/3/2014 there are other articles providing for criminal liability for acts related to human trafficking, such as: forced removal or illegal removal of human organs and tissues (Article 116), kidnapping (paragraph b) of Part three 125), unlawful deprivation of liberty (paragraph b) of part three of Article 126), involvement of a minor in prostitution (Article 134), involvement in prostitution (art. 308) and the organization or maintenance of brothels for prostitution and pandering (Article 309) [14, p. 222].

The above articles reveal the criminological characteristics of the crime of human trafficking and identify victims of these types of crimes as victims of human trafficking, regardless of whether a pre-trial investigation has been initiated or the victim refuses to write a statement. But this range of offenses is not fixed anywhere at the legislative level and causes a number of scientists to disagree on the definition of this or that article as crimes related to human trafficking. We believe that the legislative consolidation of certain types of crimes into the category of crimes related to human trafficking will make it possible to clearly identify potential victims and identify them.

Victimology is a relatively new direction in criminology. Victimology is the science of victimization. The role of victims in the genesis of criminal manifestations, their classification, quantitative and qualitative characteristics, patterns of relationships between victims and criminals, ways to reduce the vulnerability of potential victims, as well as the study of a person in terms of his ability and ability to become a victim of crime are the main areas of victimology.

The reason for victimization is different according to the relationship of the victims. Due to their psychological properties, minors often fall for tricks and are more vulnerable to recruitment. The vulnerability of this category of persons can be attributed to the factor of ignorance about this type of crime, lack of possession of information and ignorance of clear actions in case of falling into the hands of traffickers, due to their mental and physical characteristics. They are more susceptible to psychological influence. Among the minor victims of human trafficking, children who grew up in orphanages, children from dysfunctional families, children who were left without parental care and disabled children mostly fall. The age of minors itself confirms victimization.

Women who become victims of human trafficking are most often the only breadwinners in the family, women who drink, or who have psycho-emotional problems (for example, the loss of a child), who do not have a stable job, without education, etc. gender and vulnerability of women generates a victim state.

Among men, drinkers who lack a stable job and education are mostly enslaved. Practice shows that most people are in slavery and do not apply to law enforcement agencies due to ignorance of their rights.

Labor migrants and illegal migrants also become potential victims of human trafficking. Traffickers take advantage of the situation of migrant workers and, through pressure and blackmail, easily turn them into slaves.

In their study, Andrejs Vilks and Aldona Kipane identify the following groups of potential risk that are most often at risk of victimization from human trafficking: persons with low levels of education; unemployed job seekers; persons with credit obligations; persons with low and irregular incomes; women (mainly 18-40 years old); single mothers; prostitutes; persons who have been subjected to violence in the past (they are more vulnerable to further violence, since the consequences of a traumatic event are usually long and complex); young women under the age of 25; children and adolescents from families of social risk; persons from large and low-income families; orphans, street children; ethnic minorities [15, p.51].

Statistics show that no one is immune from human trafficking. Unfortunately, statistics do not show the real numbers of victims of human trafficking due to the high latency of this type of crime. Despite more than twenty years of efforts by national and local authorities, the United Nations, academia, NGOs and other interested and human rights groups, there is very little statistically reliable data on this issue [16].

There are many more types of modern slavery, and it is not correct to limit the types of slavery by any document. However, it is safe to say that human trafficking is one of the highest latent crimes, and it is impossible to accurately determine the level and scale of its spread, geography today. As evidence of this, we can cite the statistics of non-governmental organizations (hereinafter referred to as NGOs) that provide assistance to victims of human trafficking. The difference between the indicators of criminal cases of the state statistics agency and the number of victims who turned to NGOs for help is explained by the heads of NGOs as follows. Victims of human trafficking who seek help from NGOs refuse to write a statement. The reason for this is the illegal movement of victims in the state, that is, the presence of migrants, the long-term delay in criminal investigations and the possibility of compensation for material and moral damage caused [17, p.220].

In the era of globalization, communication technology is developing rapidly, where criminals cleverly use methods of recruitment through telecommunications and social networks, offering promising jobs abroad with high income. In recent decades, forms of exploitation and methods of recruiting potential victims have been changing and expanding. If previously the most common type of exploitation was mainly the exploitation of women in the sex industry, now the forms of exploitation are being adapted to the current requirements and takes on a veiled character. In human exploitation, the following forms can be relatively distinguished: the use of physical skills and professional skills, the use of the human body and organs.

Correct identification and timely assistance to victims of human trafficking can have a positive impact on preventive measures to combat human trafficking. The provision of asylum, legal and medical assistance, as well as the issuance of residence permits to victims of human trafficking are important foundations for protection and empowerment, but they are also expensive. In his research, K. Ramaj examines the existing gaps by studying the problems of rehabilitation and reintegration faced by victims of human trafficking. He notes that the main problems faced by victims of trafficking are health problems, criminal prosecution, family alienation and stigmatization, and they lack support in gaining economic independence, a sense of security and access to justice [18]. Indeed, the definition of a mechanism that regulates and determines the status of a victim of human trafficking can solve many problems, including developing effective measures to prevent human trafficking in the country.

If we talk about the mechanism of providing services to victims of human trafficking before their identification, there is currently no clear law in Kazakhstan that would guarantee legal protection to victims of human trafficking. The "Standard for the Provision of Special Social services to Victims of Trafficking in Human Beings" defines the concept of a victim of trafficking in human beings: "a victim of trafficking in human beings is an individual in respect of whom there are grounds to believe that he has directly suffered from an offense related to trafficking in human beings, regardless of the fact that criminal proceedings have been initiated regarding the actions committed" [19]. By definition, the following conclusions can be drawn: 1. The alleged victim of human trafficking can receive social assistance regardless of the status of "victim of criminal attacks". As we know, a person becomes a victim after a statement about a crime committed against himself. 2. An individual is a citizen of the Republic of Kazakhstan, citizens of other states and persons without citizenship. This gives everyone, without any restrictions, the opportunity to get help and protection.

Undoubtedly, the normative consolidation of the concept makes it possible to identify and assist victims of trafficking. But there are also victims of trafficking who are in the country illegally, or are forced to commit acts contrary to the laws of the country (for example, prostitution, petty theft, etc.). Basically, this category of victims are afraid to seek help for fear of being punished. The most widespread misconception among victims of human trafficking is precisely their consent to exploitation. Basically, recruiters promising them high-paying jobs and cover-ups in a foreign country for illegal presence get consent to exploitation. Many victims, due to their delusions, remain in servitude, and criminals take advantage of this. The consent of a victim of human trafficking to planned exploitation under the criminal legislation of Kazakhstan is not taken into account if this consent was obtained using any means of influence, such as, for example, a threat or a vulnerable position of the victim. But neither the dispositions of Articles 128 and 135 specify this provision. According to the definition of human trafficking, the legislation of Latvia gives, in our opinion, a more complete description, compared with the legislation of the Republic of Kazakhstan, it clearly defines the position of the victim. Trafficking in persons is defined in the first part of Article 154.2 of the Criminal Code of the Republic of Latvia as follows: recruitment, transportation, transfer, concealment, placement or reception of persons for the purpose of exploitation, with the use of violence or threats, or taking possession of them by deception or using the person's dependence on the criminal or his state of vulnerability or helplessness, as well as by providing or obtaining benefits of a material or other nature in order to obtain the consent of the person on whom the victim depends in trade [20]. The disposition of the article touches upon the state of vulnerability and helplessness of the victim from the perpetrator, where the victim's consent to exploitation cannot act as a factor in refusing to provide social and legal assistance to the victim. Highlighting situations such as vulnerability and helplessness

of a victim of human trafficking provides an expanded opportunity to identify victims. A vulnerable state assumes that the victim, due to circumstances independent of him, does not have the opportunity to refuse exploitation, it can include such conditions as: mental and physical abnormalities, alcohol or drug addiction, blackmail, intimidation, death threats, etc. Helplessness or dependence – assumes that the victim cannot refuse exploitation due to his financial or other status. An example is debt bondage, or intimidation by transfer to law enforcement officers, etc. We believe that the disposition of Article 154.2 of the Criminal Code of Latvia is oriented to modern forms of exploitation and the most important points are taken into account when identifying a victim of human trafficking.

Therefore, we believe that the normative consolidation of the provisions of vulnerability and helplessness of victims of trafficking in human beings in the criminal legislation of our country will make it possible to dispel doubts among victims of trafficking and will positively affect the identification and identification of victims of trafficking. In this regard, we propose to supplement the dispositions of art. 128 and Article 135 in the following wording: "According to the disposition of Article 128 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, trafficking in persons is considered: "The purchase and sale or commission of other transactions with respect to a person, as well as his exploitation or recruitment, transportation, transfer, concealment, receipt, carried out with their consent or without consent, with the use of violence or threats, or taking possession of them by deception or using the person's dependence on the criminal or his state of vulnerability or helplessness, as well as committing other acts for the purpose of exploitation."

Thus, the lawyer of the Charter for Human Rights Public Foundation A. Shormanbaeva drew attention to the fact that "the system for identifying victims of trafficking in persons should be part of the overall comprehensive program for the protection of victims of trafficking in persons," in addition, "permanent shelters (shelters) for victims of trafficking in persons are required, and "tools should be developed identification of victims of human trafficking" [21, p. 35-36].

As we have already noted, human trafficking is latent. Latency manifests itself mainly in the unwillingness of victims to report to law enforcement agencies. According to statistics, there is a huge difference between the number of victims of human trafficking and victims of human trafficking. The reason for this is that victims primarily undergo identification by special centers providing social and legal assistance to victims of human trafficking, after the assistance provided, a significant number of victims refuse to report to law enforcement agencies. The reasons are different, many victims refuse to participate in the investigation, as they express distrust of the investigation and law enforcement agencies, pointing out that the police often cooperated with their owners. According to the human rights defender, the minimum period of criminal and judicial investigation is 7 months, the maximum is 14 months. This delay negatively affects the progress of the investigation. Foreign citizens wish to return to their country as soon as possible and refuse to contact law enforcement agencies.

The adoption of the law on combating human trafficking can have a positive impact on the identification and identification of victims of human trafficking and reduce the difference between victims and victims of human trafficking.

Victims' rights should be at the center of victim protection, with an emphasis on their individual vulnerabilities and needs [22, p.358]. Effective progress to date in identifying and identifying victims of human trafficking has been shown by NGOs providing them with social and legal assistance. Identified victims are primarily placed in special crisis centers, where psychologists, lawyers and social workers work with them. Victims can stay in crisis centers for up to 6 months. It is in these centers that the victim should be properly informed about the possibility of compensation for harm from the crimes committed against the victim, provide legal advice by lawyers and explain about the procedure for compensation for moral and material harm.

But it is important to note that it is possible to achieve results in the fight against human trafficking only with the efforts of joint and coordinated work of authorized bodies and the public. There should also be closer cooperation between countries of destination and origin to facilitate better integration of victims in different contexts according to their needs and their personal histories [23, p.261]. Non-governmental organizations call for the cooperation of citizens who can report the facts of exploitation by calling the hotline number 11616. No one should be indifferent to the facts of human exploitation.

Human trafficking is a very profitable business. And the owners of this business protect it with all available means. Of the tens of thousands of people who find themselves in slavery every year, only hundreds eventually gain freedom thanks to the activities of NGOs and law enforcement agencies. Of the hundreds of identified victims, only a few cases reach the court. The reason is in violation of the rules of the investigation and delaying the investigation. And the perpetrators do not always receive adequate punishment.

Human trafficking is almost always committed as part of an organized criminal group, which makes it possible to consider human trafficking as a kind of organized crime of a transnational nature [24, p. 170]. For

an organized criminal group, trafficking and exploitation of people brings multimillion-dollar revenues. As for the identity of criminals, in Kazakhstan, the majority of criminals are women. Globally, 38% of suspected traffickers are women. There is a very reasonable reason for this, it is easier for women to enter into trust. In their research, Miriam Wakeman and Edward Clements conclude that of the women convicted of sexual exploitation, half had ever engaged in prostitution, and more than a quarter were engaged in prostitution at the time of the crime. A minority of women, 7.5%, were themselves victims of sexual exploitation before becoming criminals [25, p.55].

It should be noted that with all the diversity of subjects in the mechanism of criminal activity related to human trafficking, they are all united by the selfish motivation of criminal actions. Participants in human trafficking are ready to do anything for the sake of profit, putting their personal life, their family and well-being in society at stake. This is because "human trafficking" brings enormous profits. It should be noted that selfish motivation is inherent in traffickers, buyers buy "live goods" for the purpose of sexual exploitation, use in the porn business, involvement in criminal activity, involvement in debt bondage, adoption, use in armed conflicts, etc [26].

Traffickers, who recruit, use a very banal scheme. Basically, they are looking for a victim in entertainment establishments, getting to know them and entering into their confidence, offering a well-paid job abroad, escorting to the destination country, even offering to buy tickets. Violence during recruitment is used very rarely. Basically, recruiters attract victims fraudulently. After arriving in a foreign country, the victim's documents are taken away and forced to work as a prostitute, housekeeper or in terrible conditions in various facilities. In case of refusal, violence, threat and blackmail are used.

M.T. Gabdullaev highlights an effectively debugged mechanism created by traffickers, in which the following stages can be distinguished: 1) recruitment, 2) registration of documents required for departure, 3) movement across national or regional borders to the destination, 4) exploitation and control of victims, including: a) economic dependence, b) seizure of passport and other identity documents, c) isolation/restriction of personal freedom, d) prohibition of obtaining legal medical care, e) blackmail and threats against the family, f) psychological and physical violence, g) alcohol and drugs, 5) return to the homeland or resale to another owner [27].

Basically, criminals have a typical scheme of committing a criminal act. So, in 2020, the criminal activities of a transnational organized group that sold girls to the Kingdom of Bahrain for sexual exploitation were suppressed. According to the case file, the convicts promised their victims high-paying jobs abroad in hotels, bars and other establishments. When the girls went to work, they were forced to engage in prostitution. In total, 36 girls were sold into sexual slavery, including minors. The organizer of the organized criminal group earned 48 million tenge on the sale of girls into sexual slavery in Bahrain [28].

The geographical location of Kazakhstan, transparency of borders with the CIS countries, increased migration flows, the economic situation of the country allows organized criminal groups to carry out their criminal activities, creating stable channels for the supply of "live goods".

Conclusions. A theoretical analysis of the literature shows that the problem has been considered quite widely. At the same time, a number of specific issues related to human trafficking remain poorly developed. These issues include, first of all, gaps in legislation that make it possible to avoid punishment by criminals, the focus of information work on target audiences, the lack of legislative consolidation of crimes related to human trafficking, which leads to a different interpretation of the concept of human trafficking.

First of all, I would like to note the gaps in the legislation that made it possible, avoiding punishment, to commit criminal acts in the field of child adoption. To prevent a criminal scheme, along with an application to the registration authority, you need to attach a certificate with a positive DNA result for determining paternity. This will avoid illegal adoption and sale of the child by the mother.

Identification of potential victims, taking into account their age and the communicative possibilities of using Internet resources, to expand information materials about human trafficking not only in the media, but also in social networks, which are often used by the population of the country. In addition, to carry out explanatory work on the identification of victims of human trafficking and on the schemes of criminals to recruit victims, among school students and among the population, to increase legal literacy among the population. To carry out information work in tandem with local executive bodies in prospective workplaces where the risk of forced labor is high, for example, construction sites, markets, remote rural areas, etc.

Since human trafficking is closely linked to illegal migration, increasing cooperation to combat human trafficking through mutual assistance, and training border guards and airport staff to identify and identify potential victims of human trafficking can provide an opportunity for early detection and suppression of this type of crime.

Today, those who have the information react more consciously to unforeseen circumstances. Therefore, before departure and after arrival in the destination country, foreign citizens should have information and contact details of embassies, emergency numbers and hotlines where they could call in case of an emergency.

Training of law enforcement officers, border services, medical institutions and airport staff, guides on the identification and identification of potential and suspected victims of human trafficking increases the possibility of early detection and suppression of this type of crime.

Examining the experience of foreign countries in combating human trafficking, we consider it appropriate to strengthen measures to identify victims of forced prostitution and labor, including by effectively identifying victims of human trafficking among those detained during raids, and redistributing identified victims to provide assistance. To work out a mechanism to ensure that victims of human trafficking receive assistance in crisis centers. To continue increasing State assistance to victims of human trafficking through increased funding for NGOs and shelters for victims of human trafficking in order to provide quality services. Prompt provision of identity documents to victims of human trafficking (including in order to facilitate the repatriation of foreign victims who have decided to return to their countries of origin) for a speedy return from their homeland. Conducting professional training among police officers and border guards, airport employees, health workers and social workers in order to form a culture of empathy and assistance to victims of human trafficking. Provide high-quality legal assistance by highly qualified lawyers.

List of sources used

1. Malloch M and Rigby P (eds) Human Trafficking: The Complexities of Exploitation. 2016, Edinburgh: Edinburgh University Press.
2. UNODC: Global Report on Trafficking in Persons. February 2009. <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>
3. ILO. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage, Geneva, September 2022. <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm>
4. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC): Global Report in Trafficking in Persons 2016
5. Priyono, J., & Sudiro, A. P. (2020). Intergovernmental Cooperation Mechanisms in Combating Transnational Human Trafficking within ASEAN. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(2), 120. <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0029>
6. Yalew, A.W., Gete, Y.K. et al. Exploring factors that contribute to human trafficking in Ethiopia: a socio-ecological perspective. *Global Health* 17, 76 (2021). <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00725-0>
7. Barrick, K., Lattimore, P.K., Pitts, W.J. et al. When farmworkers and advocates see trafficking but law enforcement does not: challenges in identifying labor trafficking in North Carolina. *Crime Law Soc Change* 61, 205-214 (2014). <https://doi.org/10.1007/s10611-013-9509-z>
8. Crane, A., LeBaron, G., Phung, K., Behbahani, L., & Allain, J. (2022). Confronting the Business Models of Modern Slavery. *Journal of Management Inquiry*, 31(3), 264–285. <https://doi.org/10.1177/1056492621994904>
9. UN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the Convention on Transnational Organized Crime, November 2000 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol1.shtml
10. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014 (with amendments and additions as of 11/18/2022) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252
11. Report on human trafficking in Kazakhstan for 2022. <https://kz.usembassy.gov/ru/tip-report-2022/>
12. M.M. Zeynalov, V.M. Gammaev Factors determining human trafficking. *MODERN LAW* No.8 2011 Pages in the journal: 128-132. A source: <https://www.sovremennoepravo.ru/>
13. Mike Kaye, The migration-trafficking nexus: combating trafficking through the protection of migrants' human rights [urn:lcp:migrationtraffic0000unse:lcpdf:4e2060b4-6214-4ead-8970-d6ccad382d1e](https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm)
14. Au T.I., Balgimbekov D.U., Baikenzhina K.A., Karzhasova G.B., Nurpeisova A.K., Seitkhoshin B.U. Some problems of qualification of human trafficking under the legislation of the Republic of Kazakhstan // *International Journal of Applied and Fundamental Research*. – 2018. – No. 1. – pp. 220-224 URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=12097>
15. Vilks, Andrejs, Kipāne, Aldona. Criminological Problems of Human Trafficking. *Socrates: Riga Stradins University Faculty of law Electronic Journal of Legal Sciences = Riga Stradins University Faculty of law Electronic Scientific Journal of law*. Riga: RSU, 2019, Nr. 1 (13). 50.–62. P. <https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.050-062>

16. LathifulKhuluq, SrihariniSriharini, Ahmad Izudin, Irwan Abdullah. (2022) The Manipulation of Power and the Trafficking of Women during the COVID-19 Pandemic: Narratives from Indonesia. Journal of Human Trafficking 0:0, pages 1-14.<https://doi.org/10.1080/23322705.2019.1650527>
17. Aidarova A. A., Sabitov S. M., Kumisbekov S. K. Problems of defining the concept of human trafficking in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after S. Esbolatov, No. 4(73) 2022 p.218-224
18. Ramaj, K. The Aftermath of Human Trafficking: Exploring the Albanian Victims' Return, Rehabilitation, and Reintegration Challenges. Journal of Human Trafficking (2021), DOI:10.1080/23322705.2021.1920823
19. On approval of the standard for the provision of special social services to victims of human trafficking, Order No. 138 of the Acting Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan dated February 24, 2016. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on March 28, 2016 No. 13543.<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013543>
20. Criminal law. The Law of the Republic of Latvia: adopted on 17.06.1998. and entered into force on 01.04.1999. Latvian Newspaper no. 199/200(1260/1261), 08.07.1998. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>:
21. Shormanbaeva A. the problem of identifying victims of human trafficking in the Republic of Kazakhstan: status and solutions // Legal reform of Kazakhstan. 2010. No. 1. pp.35-36
22. Probst, E. Victims' protection within the context of trafficking in human beings and European Union standards. ERA Forum 19, 357-367 (2019). <https://doi.org/10.1007/s12027-018-0526-3>
23. Caneppele, S., Mancuso, M. Are Protection Policies for Human Trafficking Victims Effective? An Analysis of the Italian Case. Eur J Crim Policy Res 19, 259-273 (2013). <https://doi.org/10.1007/s10610-012-9188-9>
24. Nurgaliev B.M. Lakbaev K.S. The development of transnational organized crime in the context of globalization.// Mater. International Scientific and Practical conference. «Science and education in the modern world»: – Karaganda: Bolashak-Baspa, 2012. pp.168-171.
25. Wijkman, M., Kleemans, E. Female offenders of human trafficking and sexual exploitation. Crime Law Soc Change 72, 53-72 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10611-019-09840-x>
26. Golovin, Y. (2021) The Identity of the Offender as an Element of Forensic Characteristics of Crimes Related to Human Trafficking. Path of Science. 2021. Vol. 7. No 8. DOI: 10.22178/pos.73-3
27. Gabdualiev M. T. Socio-political instability in Kazakhstan and the Central Asian region as a factor in the development of human trafficking. [HTTPS://IA-CENTR.RU/EXPERTS/IATS-MGU/SOTSIALNO-POLITICHESKAYA-NESTABILNOST-V-KAZAKHSTANE-I-TSENTRALNO-AZIATSKOM-REGIONE-KAK-FAKTOR-RAZVIT/](https://IA-CENTR.RU/EXPERTS/IATS-MGU/SOTSIALNO-POLITICHESKAYA-NESTABILNOST-V-KAZAKHSTANE-I-TSENTRALNO-AZIATSKOM-REGIONE-KAK-FAKTOR-RAZVIT/)
28. Vera.kz, The organizer of the organized criminal group earned 48 million tenge on the sale of girls into sexual slavery in Bahrain. <https://vera.kz/48-mln-tenge-na-prodazhe-devushek-v-seksualnoe-rabstvo-v-baxrejn-zarabotala-organizator-opg/>.

Information about the authors

Kumisbekov S.K. - Professor of the Department, Doctor of Philosophy (PhD), associate Professor, Karaganda academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov.

Sabitov S.M. - Dean of the Faculty of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Alikhan Bokeikhan University.

Aidarova A.A. - Master of Law Degree, Alikhan Bokeikhan University.

Кумисбеков С.К. - профессор кафедры, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова.

Сабитов С.М. - декан юридического факультета, доктор философии (PhD), Университет имени Алихана Бокейхана.

Айдарова А.А. - магистр права, Университет Алихана Букейхана.

Күмісбеков С.К. - кафедра профессоры, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы.

Сабитов С.М. - Заң факультетінің деканы, философия Докторы (PhD), Alikhan Bokeikhan University.

Айдарова А.А. - Alikhan Bokeikhan University, заң ғылымдарының магистрі.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Г.Б. Чукумов¹, А.Д. Дәрменов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан

ТЕРРОРИЗМ АКТІЛЕРДІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА СОТ САРАПТАМА МҮМКІНДІКТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада терроризм актілерін тергеп-тексеру барысында сот сараптамасының мүмкіндіктерін пайдалану мәселелері талқыланады. Тергеу мен сот өндірісінде сараптамалық білімнің маңыздылығы, оның қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді анықтаудағы рөлі жан-жақты қарастырылады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде арнаулы білімді қолдануға байланысты құқықтық нормалар, сарапшының іс жүргізу міндеттері, және сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің өзекті мәселелері сипатталған. Мақалада құқықтық реттеу мен тәжірибелік қолданудың ерекшеліктері талданады, сондай-ақ бұл бағыттағы жетілдіру жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: терроризм актілері, сот сараптамасы, қылмыстық іс жүргізу, арнаулы білім, сарапшының қорытындысы, дәлелдемелер, қылмыстық-процестік заңнама.

Некоторые вопросы применения возможностей судебной экспертизы при расследовании актов терроризма

В статье обсуждаются вопросы использования возможностей судебной экспертизы в ходе расследования актов терроризма. Детально рассматривается значение экспертных знаний в процессе расследования и судебного производства, а также их роль в установлении доказательств по уголовным делам. Кроме того, описаны правовые нормы, связанные с применением специальных знаний, процессуальные обязанности экспертов и актуальные вопросы назначения и проведения судебной экспертизы, предусмотренные Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан. В статье анализируются особенности правового регулирования и практического применения, а также предлагаются пути их совершенствования.

Ключевые слова: акты терроризма, судебная экспертиза, уголовное судопроизводство, специальные знания, заключение эксперта, доказательства, уголовно-процессуальное законодательство.

Some issues related to the use of forensic expertise in the investigation of acts of terrorism

The article addresses the issues of utilizing the potential of forensic expertise during the investigation of acts of terrorism. The significance of expert knowledge in the investigation and judicial process, as well as its role in establishing evidence in criminal cases, is comprehensively examined. Additionally, the article describes the legal norms related to the application of specialized knowledge, the procedural duties of experts, and the pressing issues of appointing and conducting forensic examinations as stipulated in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The article analyzes the features of legal regulation and practical application and proposes ways to improve them.

Keywords: acts of terrorism, forensic expertise, criminal proceedings, specialized knowledge, expert's conclusion, evidence, criminal procedural legislation.

Кіріспе. ТМД елдерінде, соның ішінде біздің республикамызда да қылмыстық процесте сарапшының қорытындысы маңызды болып табылатын қылмыстық іс бойынша дәлелдеменің орны ерекше.

Ұлттық заңнамалардың өзіндік даму мүмкіндігі мемлекетіміздің егемендік алған, яғни 1997 жылғы 13 желтоқсанында Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексін қабылдаған уақыттан бастап жүзеге асырыла бастады. Кодексте республикамыздың қылмыстық әділет жүйесін қазіргі заманғы демократилық құқықтық мемлекеттің сипаттамаларын сәйкестендіру қажеттіліктеріне бағытталған принципті түрдегі жаңа ережелер бекітілген [1].

Қазақстанның қолданыстағы қылмыстық-процестік заңының айрықша ерекшеліктері оның жеке институттарын құқықтық реттеудің ерекшеліктерін айқындайды. Бұл қылмыстық істерді тергеу барысында туындайтын, міндеттерді шешу үшін арнаулы білімді пайдалануға байланысты құқықтық қатынастарды реттейтін институттарға да қатысты. Сонымен, қылмыстық-процестік заңында жоғарыда аталған институттың концептуалды негізі болып табылатын «арнаулы білім» деген ұғым анықталды. Қазақстан Республикасының ҚПК 7-б. 5-т. сәйкес, арнаулы білім дегеніміз - адам кәсіптік оқудың не практикалық қызметтің барысында алған, қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын, қылмыстық процесте жалпыға бірдей белгілі емес білім [2]. Заңда бекітілген анықтама арнаулы білімнің процессуалдық санатына қылмыстық сот ісін жүргізуде жалпыға белгілі емес бола тұра Қазақстан Республикасының ҚПК 8-б. тұжырымдалған – қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерлеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану міндеттерін шешуге бағытталғандарды жатқызуға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім. Сарапшы және маманның іс жүргізу міндеттері және арнаулы білімдерінің мазмұны Қазақстан Республикасының ҚПК-нде келесі тұрғыда көрсетілген:

Қазақстан Республикасының ҚПК 79-б. 1-б. сәйкес іске мүдделі емес, арнаулы ғылыми білімі бар адам сарапшы ретінде шақырылуы мүмкін; сарапшы алдына қойылған мәселелер бойынша негізделген және объективті жазбаша қорытынды беруге міндетті (Қазақстан Республикасының ҚПК 79-б. 5-б. 2-т.)

Сот сараптама тану – сот өндірісіндегі арнайы сараптамалық білімдерді заңды және ғылыми негізделген түрде қолдану мақсатымен сот сараптамасының әдіснамалық, құқықтық, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру және дамытудың заңдылықтарын анықтауға бағытталған білімнің саласы.

Сот сараптама танудың жалпы теориясы жеке ғылым ретінде танылуы екі түрлі қызметті атқарады: бір жағынан, қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік процеске басқа ғылымдардан алынған мәліметтерді тарту бойынша мақсаттарды шешуге қабілетті біріктірілген білім ретіндегі оның теориялық жалпылау деңгейін атап көрсетеді, ал екінші жағынан – сол процессте қолданылатын басқа білімдерден оны шектеп отыру үшін қызмет етеді.

Сот сараптамасын тағайындау, маманды тартумен қатар сот ісін жүргізуге арнайы білімді тартудың кең таралған нысандарының бірі болып табылады. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің маңыздылығы тергеу мен соттың қарауына басқа іс жүргізу құралдарымен алуға болмайтын дәлелдемелер ақпараттарын беру болып табылады.

Сот сараптамасы, арнайы білімді тартудың басқа нысандарынан айырмашылығы, іс жүргізу заңнамасымен егжей-тегжейлі реттеледі.

Заң шығарушы сараптама объектілерінің тізбесіне материалдық (заттай дәлелдемелер, құжаттар, адам денесі, мәйіттер, жануарлар, үлгілер) және материалдық емес (адам психикасының жай-күйі, іс материалдарындағы мәліметтер) ақпарат көздерін енгізді. Сараптама кейбір дәлелдемелерді зерттеу нәтижесінде басқаларының қалыптасуымен сипатталады.

Сот сараптамасын дайындау мен тағайындауды егжей-тегжейлі регламенттеуге қарамастан, сарапшы ғылыми әдістерді, зерттеу әдістемесін, іске асырудың техникалық құралдарын таңдауда, сараптамалық бастаманы көрсетуде дербес болады.

Сараптамалық зерттеудің нәтижесі фактіні анықтау, табу емес, оның бар екендігі туралы тұжырым, қорытынды болып табылады. Сарапшының тұжырымы пікір ретінде қалыптасады, осылайша фактілерді басқаша түсіндірудің, дауласудың түбегейлі мүмкіндігін береді [3].

Бұл қылмыстық процесс заңнамасына сәйкес дәлелдемелердің ешқайсысы алдын ала белгіленген күшке ие емес және оны тергеуші мен сот басқа дәлелдемелер жиынтығымен бірге бағалауы керек екендігімен расталады. Сарапшының пікірі де күмән тудыруы мүмкін, қайта зерттеуді қажет ететін бірқатар сұрақтар тудыруы мүмкін. Мұндай мүмкіндікті іс жүргізу үшін заң шығарушы қайталама сараптама жүргізуді қарастырды, оның барысында сол объектілер зерттеліп, алғашқы сараптамалық зерттеуге бағытталған сұрақтар шешіледі.

Сарапшының қорытындысы, атап айтқанда, оның мәні, іс жүргізу мазмұны, дәлелдемелер жүйесіндегі маңыздылығы, сенімділік критерийлері және т.б. процессуалдық құқық, криминалистика, сот сараптамасы саласындағы бірқатар ғалымдардың еңбектері арналған.

Біз А.А. Исаевтың ұстанымын ұстанамыз, ол дәлелдеуге жататын мән-жайлар тізбесіне кіретін фактіні анықтайтын сарапшының қорытындысы тікелей дәлелдеме болатындығын атап өтті. Егер сараптамалық қорытындымен белгіленген нақты деректер жеке, жанама, аралық фактілерге, заңда көрсетілген фактілердің жеке бөлшектеріне қатысты болса және оларды дәлелдеу үшін пайдаланылса, онда олар жанама дәлелдемелер болып табылады [4, С. 79].

Тергеушіде немесе процеске қатысушыларда жүргізілген сараптамалық зерттеуге қатысты сұрақтар туындаған жағдайда сарапшы өзі берген қорытындыны түсіндіру үшін жауап алуға шақырылуы мүмкін. Жауап алу сарапшы өз қорытындысын ұсынғаннан кейін және жүргізілген зерттеу аясында сараптама тақырыбы бойынша ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, қылмыстық-процестік кодексінің 285-бабында заң шығарушы тірі адамдарға сот-психиатриялық және сот-медициналық сараптама жүргізу барысында, яғни сарапшымен қарым-қатынас нәтижесінде сарапшыға басқа да мәліметтер белгілі болуы мүмкін екенін негізге ала отырып, сарапшыдан оның қорытындысына қатысы жоқ мән-жайлардың себептері бойынша жауап алуға болмайды деп жазды.

Тергеуші (сот) сарапшының қорытындысын бағалайды, оның олар үшін міндетті сипаты болмайды, алайда туындаған келіспеушілік уәжді болуға тиіс.

Сарапшы қорытындысының дәлелді мәні көбінесе осы немесе басқа тұжырымның қаншалықты дәлелденгеніне байланысты болады. Қазақстан Республикасының ҚПК-де әрбір дәлелдеме қатыстылығы, жол берілуі, дұрыстығы, ал барлық жиналған дәлелдемелер жиынтығында қылмыстық істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалануға жататыны атап өтілді. Заңның бұл ережесі барлық жағдайларда сарапшының қорытындысын сарапшының тұжырымдарының іс бойынша жиналған басқа дәлелдемелерге сәйкестігі тұрғысынан да, сараптамалық қорытындының дұрыстығы тұрғысынан да бағалауды талап етеді. Ол мынадай талаптарды орындауды қамтиды: а) процестік тәртіптің сақталуын, сараптаманы дайындауды, тағайындауды және жүргізуді және егер оларға жол берілсе, оның бұзылу салдарын талдау; б) сарапшы қорытындысының тапсырмаға сәйкестігін талдау; в) қорытындының толықтығын талдау; г) қорытындының ғылыми негізділігін бағалау [5, С. 25].

Заң шығарушы көрінеу жалған қорытынды бергені үшін сарапшылардың өздерін қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы норманы көздеді. Мұндай жағдайларда, әдетте, сарапшының қандай кемшіліктерге жол бергенін, зерттеудің қандай әдістерін қолданбағанын, зерттеу объектілерінің қандай белгілерін сипаттамағанын және т. б. анықтау үшін сараптама тағайындалады. Зерттеу барысында сарапшылар басқа сарапшының кінәсін анықтаудың немесе сарапшының көрінеу жалған қорытынды бергенін анықтаудың орнына жоғарыда көрсетілген сұрақтарды шешумен шектелуі керек. Сарапшы қорытындысының жалғандығын және оның кінәлілігін сот белгілейді [6, С. 24].

Сарапшы қорытындысының объективтілігіне оның іс жүргізу дербестігі кепілдік береді, бұл заңға және өзінің арнайы біліміне сәйкес сараптама нәтижелеріне негізделген ішкі сенім бойынша шешім қабылдау мүмкіндігінде неғұрлым айқын көрініс табады. Ол сараптама тағайындаған тергеу органы мен сотқа, сараптама мекемесінің басшысына тәуелсіз. Сарапшы өзінің қорытындысын ішкі сенім негізінде береді, бұл оның сараптама жүргізудегі психикалық белсенділігінің субъективті нәтижесі және бағалау әдісі мен нәтижесінің рөлін атқарады.

Дегенмен, сарапшы сараптамаға ұсынылған дәлелдемелерге сараптаманы тағайындаған орган берген алдын ала бағалаумен байланысты болады. Сондықтан, айталық, егер сараптамаға заттай дәлелдемелер ұсынылса, сарапшы оның қатыстылығы мен жол берілетіндігі туралы мәселені шешуге құқылы емес (мысалы, осы заттай дәлелдемелерді алу және ресімдеу дұрыс жүргізілген бе) [7, С. 149].

2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI «Сот сараптама қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңында сот сараптамасын жүргізуге тапсырылуы мүмкін адамдардың санаттары белгіленген [8]. Сот сараптамасы органдарының қызметкерлері болып табылатын сот сарапшылары, сондай-ақ сот-сараптама қызметімен айналысуға лицензиясы бар адамдар туралы мәліметтер Қазақстан Республикасы сот сарапшыларының мемлекеттік тізіліміне енгізіледі. Сот сараптамасын жүргізу өзге адамдарға біржолғы тәртіппен, мынадай жағдайларда, тапсырылуы мүмкін:

- Қазақстан Республикасы Әділет министрлігімен белгілеген сот сараптамалары түрлерінің тізбесінде көзделмеген сот сараптамасын тағайындау;

- сот сараптамасы органдарының қызметкерлері болып табылатын тиісті мамандықтағы сот сарапшыларына, сондай-ақ лицензия негізінде сот сараптама қызметімен айналысатын адамдарға уәжді қарсылық білдіруді не тұтастай сот сараптамасы органының сот сараптамасын жүргізуден уәжді шеттетуді қанағаттандыру;

- шет мемлекеттің сот сарапшысын тарту.

Біздің ойымызша, лицензиялауға жатпайтын сот сараптамаларының түрлерін заңды түрде атап өткен жөн. Біздің пікірімізше, сараптамалардың жекелеген түрлерін бәсекелестік ортаға беруге болмайды, олар мемлекеттік сот сараптамасы органдарының қарауында қалуы тиіс.

Бұл сараптамалардың тізбесін Үкімет қарауға және бекітуге тиіс және белгіленген ережелерге сәйкес өзгертілуі және толықтырылуы мүмкін.

Мысалы, зерттеудің бұл түрлеріне сот-медициналық, баллистикалық, генотипоскопиялық, сот-психиатриялық және осы зерттеуге қатысты жарылыс-техникалық зерттеуді жатқызуға болады.

Оны келесідей негіздеуге болады:

- жеке зерттеулердің жоғары әлеуметтік маңыздылығы;

- күрделі қымбат жабдықтардың қажеттілігі, оларды орнату және калибрлеу жүйелі және бақыланатын сипатта болуы керек;

- олардың өткізілуіне мемлекеттік бақылау жасау қажеттілігі;

- зерттеудің қауіпсіздігі мен тазалығын қамтамасыз ету үшін арнайы жабдықталған үй-жайлардың қажеттілігі;

- сарапшының коммерциялық қызығушылығының толық болмауы және т.б.

2017 жылғы 10 ақпандағы «Сот сараптама қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 12-бабына сәйкес сот сараптама қызметі саласында лицензиялауды жүзеге асыру, сот-сараптама қызметін лицензиялау жөніндегі комиссия туралы ережені және оның құрамын әзірлеу және бекіту Қазақстан Республикасының Әділет министрлігіне жүктелген.

1997 жылдан бастап Қазақстанда сот сараптама қызметін жүзеге асыруға сот сараптама қызметімен айналысу құқығына 867 лицензия берілді. Бұл ретте 2016 жылдан бастап осы уақытқа дейін 703 жеке тұлға лицензия алды (2016 жылғы мамырдан бастап-249, 2017 жылы-239, 2018 жылы-82, 2019 жылы-77, 2020 жылы-56). Бұл жиырма жыл ішінде берілген барлық лицензиялардың 81% - дан астамы. Мұндай өсу Әділет министрлігі жүргізген біліктілік талаптарын жеңілдетуге және лицензия алу үшін артық кедергілерді алып тастауға байланысты [9].

Осы Заңның 13-бабы сот сараптама қызметімен айналысуға лицензия беру, қайта ресімдеу, беруден бас тарту тәртібі мен шарттарын, сондай-ақ лицензия негізінде сот сараптама қызметімен айналысатын адамдардың қызметін бақылауды регламенттейді. Бұл ретте лицензия тек жеке тұлғаларға беріледі, яғни орган немесе ұйым сот сараптама қызметімен айналысуға лицензияланбайды.

Сондай-ақ, 13 бапта сот сараптама қызметі кәсіпкерлік қызмет болып табылмайды, дегенмен бұл ақылы қызмет түрі болып табылады және сәйкесінше коммерциялық қызығушылық пен оны жүзеге асыру барысында пайда алу қисынды. Сонымен қатар, бұл кәсіпкерлік қызмет емес екендігі айтылғанмен, оны лицензия негізінде іске асыратын адамдардың қызметін бақылау Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес жүзеге асырылады.

Осыған байланысты лицензиялауға жатпайтын зерттеу түрлерін анықтау қисынды болар еді деп ойлаймыз. Зерттеулердің жекелеген түрлерін тек мемлекеттік мекемелер жағдайында іске асыру мақсатында оны мынадай редакцияда баяндай отырып, 13-бапты 5-тармақпен толықтыру ұсынылады:

«5. Лицензиялауға жатпайтын сот сараптамалық зерттеулердің тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді».

Тиісінше, Әділет министрлігі мемлекеттік органдардың ұсынысы мен негіздемесі бойынша сараптама тізбесін айқындайды, оған біз жарылыс-техникалық және сот-психиатриялық сараптамаларды енгізуді ұсынамыз.

Терроризм актілерді тергеу кезінде сот сараптамасының маңыздылығы туралы сот сараптамасын тағайындаусыз және жүргізусіз іс жүзінде осы санаттағы бірде-бір қылмыстық іс тергелмейді. Бұдан басқа, бір іс бойынша әртүрлі объектілер бойынша сараптамалардың бірнеше түрі, сондай-ақ бір объектілер бойынша бірнеше сараптама тағайындалуы мүмкін.

Осы санаттағы істер бойынша пайдаланылатын арнайы білім бағыттары бойынша: жарылыс-техникалық сараптама, дактилоскопиялық, трасологиялық, сот-медициналық, сот-психологиялық-психиатриялық және басқалары тағайындалуы мүмкін.

Сонымен бірге, зерттеу барысында жүргізілген сауалнама нәтижелері практикалық қызметкерлердің 70%-ы осы санаттағы істер бойынша сараптамаларды дайындау мен тағайындауды ұйымдастыруда (атап айтқанда, сараптама түрін анықтау, мәселелерді тұжырымдау, үлгілерді іріктеу, объектілерді орау және т.б. кезінде), сондай-ақ сарапшының қорытындысын бағалау кезінде белгілі бір қиындықтарға тап болатындығын көрсетеді.

Осы диссертация аясында жарылыс-техникалық және сот-психиатриялық сараптама ерекше қызығушылық тудырады, біз оларға толығырақ тоқталамыз.

Жарылыс-техникалық сараптама

Сот сараптама қызметінің тәжірибесі зерттеудің бұл түрі сұранысқа ие болып қала беретінін көрсетеді.

Бастапқыда жарылыс-техникалық сараптама сот баллистикасының құрамына кірді. Болашақта ол тәуелсіз зерттеу түріне айналды.

Сараптамалық зерттеудің осы түрінің мақсаты жарылғыш құрылғыларға, жарылыс өнімдеріне, оны қолдану іздеріне қатысты нақты деректерді анықтау, яғни: белгісіз заттың немесе объектінің табиғатын анықтау, оны белгілі бір түрге/типке жатқызу; осы заттардың іздерін тасымалдаушы заттардан табу; салыстырылатын объектілердің бірыңғай шығу көзіне, бірыңғай дайындау технологиясына, бірыңғай сақтау жағдайларына жататындығын анықтау болып табылады.

Жарылғыш құрылғы – бұл белгілі бір жағдайларда бір химиялық жарылысты өндіруге арналған және жеткілікті зақымдайтын әсері бар құрылғы. Бұл өнеркәсіптік өндіріс және үйде жасалуы мүмкін. Міндетті элементтер – бұл жарылысты бастауға арналған құрылғы (детонатор, тұтандырғыш және т.б.) және жарылғыш заттың өзі.

Көбінесе бұл зерттеу жан-жақты сипатта болады, өйткені қойылған талаптарды шешу үшін ғылымның, техниканың әртүрлі салаларынан білім қажет.

Сараптама мен диагностикалық деңгейдің (заттың табиғатын, жарылыс өндірісіне құрылғының техникалық күйі мен жарамдылығын анықтау және т.б.), сәйкестендіру деңгейдің (шығу тегінің бірыңғай көзін анықтау, пайдаланылған материалдардың сәйкестігі және т. б.), жағдайлық (жарылыс жағдайларын, реттілігін және т. б. анықтау) деңгейдің бір қатар мәселелерін шешуге болады.

Осы зерттеудің объектілері болып табылады:

- өнеркәсіптік жарылғыш оқ-дәрілер және қолдан жасалған жарылғыш құрылғылар;
- жарылғыш құрылғылардың қалдықтары;
- жарылыс іздері;
- жарылғышзаттар, оқ-дәрі, пиротехникалық құралдар мен қоспалар;
- жарылыс өнімдері және оның әсеріне ұшыраған объектілер;
- жарылыстар туралы істер бойынша үй-жайлар немесе өзге де оқиғалар орындары;
- сараптама затына қатысты қылмыстық істердің материалдары;
- салыстырмалы зерттеуге арналған үлгілер.

Сарапшыға келесі сұрақтар қойылады:

- зерттеуге ұсынылған объект жарылғыш құрылғы болып табыла ма;
- ол жарылғыш құрылғылардың қандай түріне, типіне жатады; қандай салаларда және не үшін қолданылады;
- осы жарылғыш құрылғыны іске қосу принциптері қандай;
- зерттеуге ұсынылған жарылғыш құрылғыны дайындау тәсілі қандай, зақымдаушы әсер ету принципі қандай, қандай материалдар қолданылды;
- ұсынылған жарылғыш құрылғыны жасау үшін қандай жабдықтар, құралдар мен технологиялар қолданылды;
- ұсынылған жарылғыш құрылғыны жасау үшін адамның қандай кәсіби дағдылары болуы керек;
- зерттеуге ұсынылған жарылғыш құрылғының зақымдау әсері (соққы толқыны, жалын, сынықтар және т. б.) қандай қашықтыққа таралады;
- осы жарылғыш құрылғы жарылыс жасау үшін жарамды ма, егер жоқ болса, онда жарамсыздықтың себептері қандай және ол пайдалануға жарамды күйге келтірілуі мүмкін бе;
- конструкциясы, қолданылған материалдары және әрекет ету принципі бойынша А және Б оқиғаларының орнын қарау кезінде табылған жарылғыш құрылғылар бірдей ме?;
- сыртқы әсерлердің (механикалық, термиялық, химиялық) әсерінен осы жарылғыш құрылғының өздігінен жарылуы мүмкін бе, нақты қандай әсерінен және қандай қарқындығымен жарылу мүмкін;
- зерттеуге ұсынылған зат жарылғыш болып табыла ма және егер солай болса, оның нақты қандай (түрі, маркасы, сорты), қайда және не үшін қолданылатыны, оны дайындау тәсілі;
- осы жарылғыш зат мақсаты бойынша пайдалануға жарамды ма;
- А және Б оқиғаларының орындарын тексеру кезінде табылған жарылғыш заттар бірдей ме;
- зерттеуге ұсынылған заттар имитациялық құралдар болып табыла ма, олар қайда және не үшін қолданылады, оларды жасау тәсілі қандай;
- зерттеуге ұсынылған зат пиротехникалық құрал болып табыла ма, егер солай болса, онда оны дайындау тәсілі, әрекет ету принципі, қандай салада қолданылады;
- оқиға орнында жарылыс болды ма;
- оқиға орнында анықталған зақымданулар жарылыс іздері болып табыла ма;

- ұсынылған заттарда, киімде жарылғыш заттың іздері бар ма немесе оның жану өнімдері бар ма, егер болса, онда қандай;

- оқиға орнында жарылыс үшін жарылыстың қандай түрі, типі қолданылды, оның соққы күші қандай.

Жоғарыда аталған сұрақтар көбінесе жарылыс-техникалық сараптама тағайындау кезінде қойылатын негізгі сұрақтар болып табылады, алайда нақты тергеу жағдайына, оқиға орнынан алынған объектілерге және т.б. байланысты басқа сұрақтар туындауы мүмкін.

Жарылыс-техникалық сараптама көбінесе кешенді сипаттамада болып табылатындығына сүйене отырып, зерттеу жүргізудің дәйектілігі істің мән-жайларына, алынған объектілерге және алынған бастапқы ақпаратқа байланысты екенін есте ұстаған жөн.

Бұл сараптаманың тағы бір ерекшелігі, ол оқиға болған жерде және зертханалық жағдайда жүргізіле береді. Яғни ахуалдық сипаттағы мәселелерді шешу үшін зерттеулердің бір бөлігі, қажетті үлгілерді (оның ішінде микробөлшектерді) іріктеу, жарылыстың жасалу мән-жайлары туралы қосымша ақпарат алу оқиға орнында жүргізіледі; физика-химиялық әдістерді қолдана отырып одан әрі зерттеулер мамандандырылған физика-химиялық зертханаларда жүргізіледі. Жарылыс-техникалық мамандарымен бірлесіп кешенді сараптама жүргізуге баллистика, трасология, материалдарды, заттар мен бұйымдарды криминалистикалық зерттеу саласындағы сарапшылар қатыса алады.

Осы санаттағы істер бойынша нақты істің мән-жайларына байланысты (оның ішінде алып қойылған заттардың сипаттамалары, ұсталған адамның жеке басы және т. б.) сот сараптамалық зерттеулердің басқа да түрлері тағайындалуы мүмкін: құжаттардың сот-техникалық сараптамасы, қолжазба сараптамасы, сот-медициналық сараптама және т. б.

Тергеу және сараптамалық тәжірибені талдау негізінде, сараптама тағайындау субъектілерімен жіберілетін бірқатар қателіктерді анықтауға мүмкіндік берді, олар өз кезегінде әрі қарай зерттеу нәтижелеріне теріс әсер етеді. Эмпирикалық материалдарды жалпылаудың арқасында жиі кездесетін қателіктерді анықтауға және терроризм актілерге байланысты қылмыстық істерді тергеу кезінде арнайы білімді қолдану сапасын арттыруға бағытталған ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді:

- зерттеу объектілерін сапасыз табу, тіркеу, алып қою.

Қауіпсіздік техникасын міндетті түрде сақтаудан басқа, дәлелдемелерді жинауға және объектілерді орауға байланысты барлық іс-әрекеттер объектіні тасымалдау және сақтау кезінде оның түрін өзгертуге жол бермеуі тиіс. Бұдан басқа, объектілер, оның ішінде микрообъектілер алынбай қалады:

- сарапшының қылмыстық жауаптылығы туралы уақтылы ескертпеу.

Бұл талапты сақтау, әсіресе, іс бойынша сараптама сот сараптамасы органынан тыс тағайындалған кезде өте маңызды, өйткені мемлекеттік органдардың сарапшылары өз қызметінің сипаты туралы бастапқыда біледі. Жарылыс-техникалық сараптамасын тағайындау кезінде әртүрлі салалардағы білім қажет болуы мүмкін, сондықтан сарапшыларды бір реттік тәртіпте тарта отырып, осы талапты қатаң сақтау қажет.

- сұрақтардың дұрыс тұжырымдалмауы.

Бұл кемшілік, ең алдымен, тергеушінің сот сараптамасының қазіргі мүмкіндіктері, сараптамалық мәселелерді шешу деңгейлері туралы білмеуінен туындайды. Сұрақтар нақты жағдайды ескерместен анықтамалық әдебиеттегі тізімнен алынады.

Сот-психиатриялық сараптама.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 255-бабының 4-бөлігі санкция ретінде он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруды не Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз өмір бойы бас бостандығынан айыруды не мүлкін тәркілей отырып, өлім жазасын көздейді. Бұл жағдайда сот-психиатриялық сараптаманы міндетті түрде тағайындау қажет. Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 271-бабы, егер Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде өлім жазасы немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген қылмыс жасағаны үшін күдіктінің, айыпталушының психикалық жай-күйіне күмән туындаса, сараптаманы міндетті түрде тағайындау және сот-психиатриялық сараптама жүргізу міндетті болып табылады.

Адам психикасын зерттеу, психикалық денсаулығын немесе патологияның жай-күйін анықтау, бағалау критерийлерін анықтау ғалымдар мен практиктердің назарын бұрыннан аударған. Э. Фроммның пікірінше, психикалық норма белгілі бір жас кезеңдеріне сәйкес тұлғаның жетілу процесі түрінде ұсынылуы мүмкін, ал кез келген психикалық бұзылулар дамудың ерте сатысында немесе дамудың кешеуілдеуімен түсіндіріледі [10].

Қылмыстық мінез-құлықты сипаттай отырып, барлық авторлар «психикалық ауытқулар» терминін қолданады, олар әдетте «психотикалық деңгейге жетпеген және ақыл-ойды жоққа шығармайтын, бірақ девиантты мінез-құлыққа әкелуі мүмкін жеке өзгерістерге әкелетін психикалық бұзылулар» деп түсініледі..., әлеуметтік бейімделуді қиындатады және оның (қылмыскердің) өз іс-әрекеттерін түсіну және оларды басқару қабілетін төмендетеді» [11].

Белгілі бір адамның психикалық денсаулығын анықтау оңай міндет емес және күрделі сараптамалық зерттеу болып табылады, сондықтан заң шығарушы оны өткізудің комиссиялық тәртібін белгіледі. Бір адам (дәрігер, сарапшы) басқа адамның психикасының жағдайын объективті бағалай алмайды, әсіресе психиканың шекаралық жағдайлары болған кезде (денсаулық пен ауру арасында). Осы сараптама объектісі бойынша зерттеу және қорытынды жасау кезінде, басқа сараптамалық зерттеулердегідей, субъективтілік факторы жоғары. Сондықтан заң шығарушы адамның психикалық жай-күйін тексеру әрдайым комиссиямен жүргізілетінін қарастырады.

Одан да қиын міндет - кәметке толмаған баланың психикалық жағдайын анықтау.

Әдеби көздерде кәметке толмағандардың психопатикалық көріністерінің ерекшеліктері көрсетіледі: көңіл-күйдің тұрақсыздығы мен өзгергіштігі; психикалық ауытқулар динамикасының күрделілігі, анық еместігі; бір күйден екінші күйге ауысудың жеңілдігі; клиникалық көріністердің гетерогенділігі; әлеуметтік бейімделу, дисгармония; еліктеуге бейімділік; максимализм; нигилизм және т. б.

Күдіктінің психикалық жай-күйін анықтау үшін сот-психологиялық, сот-психиатриялық немесе кешенді психологиялық-психиатриялық сараптама жүргізу тағайындалады.

Көбінесе, сот сараптаманың объектісі сараптаманың заты болып табылатын және істі шешу үшін маңызы бар мән-жайлар туралы ақпаратты қамтитын материалдық объект болып табылады. Сараптамалық зерттеу объектісі тірі адам болуы мүмкін: оның денесі мен психикалық жағдайы.

Нақты істің мән-жайлары зерттеу объектілерінің түрлері мен санын, сондай-ақ тағайындалатын сараптамалық зерттеулердің түрлерін айқындайды. Жоғарыда айтылғандай, оны алдын-ала анықтау және іс-әрекеттің нақты алгоритмін жазу мүмкін емес.

Сот-психиатриялық сараптама амбулаториялық, стационарлық, сотта, тағайындаған адамның кабинетінде сырттай (қайтыс болғаннан кейін) жүргізілуі мүмкін. Сараптаманы тағайындаған адам сарапшыларға сараптама нысанасына қатысты іс материалдарын, сондай-ақ қосымша мәліметтерді, оның ішінде ауру тарихының түпнұсқаларын және басқа да медициналық құжаттарды ұсынуға міндетті. Қорытынды істегі, медициналық құжаттардағы бастан өткерген немесе өзінде бар аурулар туралы мәліметтерді ескере отырып, психиатриялық тексеру процесінде сарапшылар алған деректерге негізделеді.

Сот-психиатриялық сараптама мәселелерінің үлгі тізбесі:

- зерттелетін адам психикалық аурумен ауырады ма, егер болса, онда қандай;
- - зерттелетін адам нақты іс-әрекет жасаған кезде өз іс-әрекеттерінде есеп бере алды ма (оларды басқару мүмкіндігі);
- зерттелуші өзіне қатысты жасалған заңсыз әрекеттердің сипаты мен мәнін түсіне алады ма;
- зерттелушіге медициналық сипаттағы шараларды қолдану қажет пе, бұған қарсы көрсетілімдер бар ма;
- зерттелуші өзінің психикалық жай-күйі бойынша іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс қабылдай ала ма және олар туралы объективті айғақтар бере ала ма;
- зерттелуші адам патологиялық қиялдауға бейімділікке ие бола ма?
- зерттелуші өзінің психикалық жағдайы бойынша нақты жағдайларда қарсылық көрсете ала ма;
- зерттелуші өзінің психикалық жағдайы бойынша сот-тергеу әрекеттерін жүргізуге қатыса ала ма.

Бұл сұрақтар тізімі бағдарлы болып табылады. Әрбір сараптама бойынша мәселелер қазіргі нақты жағдайға, іс материалдарына, зерттелетін адамның жеке басына сәйкес түзетуді қажет етеді.

Сот-психиатриялық сараптаманы тағайындау мен өндірудің сот-тергеу және сараптама тәжірибесін зерттеу кезінде бірқатар проблемалық мәселелерді анықтады:

- сараптама жүргізу мерзімдерін бұзу.

Көбінесе сарапшылар комиссиясын құру үшін штаттан тыс психиатрлар, ал тұрақты жұмыс орны психиатриялық клиника болып табылатын дәрігерлер тартылады. Сараптама қызметі қоса атқарылатын болғандықтан, негізгі болып табылмайды, бұл сараптама мерзімдерінің бұзылуына, тиісінше тергеу мерзімдерінің созылуына әкеледі.

Мысалы, Алматы облысының Сот сараптамасы институтында психиатрлар жоқ, сондықтан сот-психиатриялық сараптаманы Алматы қаласында жүргізуге тура келеді, осыған байланысты апта сайын

полиция қызметкерлері 300 км-ден астам қашықтықты жүріп өтеді. Дәл осындай проблема Қарағанды облысында, сот-психиатриялық сараптама Қарағанды қаласында ғана жүргізіледі, бұл Жезқазған және Сәтпаев қалаларынан 500 км қашықтықта орналасқан [12]. Мұның барлығы тергеу мерзімдерінің ұлғаюына ғана емес, бюджет қаражатының қосымша шығындарына алып келеді.

Бұл мәселенің шешімі штаттық психологтар мен психиатрлар санының көбеюінен, сондай-ақ заң шығарушы белгілеген барлық талаптарды сақтай отырып, күдіктілерді уақытша ұстау орындарында осы зерттеулерді жүргізуге мүмкіндік беруден көрінеді. Қазақстан Республикасындағы «Сот-сараптама қызметі туралы» заңның 44-бабына сәйкес тірі адамдардың сот сараптамасы медициналық ұйымда, сондай-ақ сот-сараптамалық зерттеулер жүргізу және аталған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасалған басқа да жерде жүргізілуі мүмкін. Бұл процессуалдық мерзімдерді және бюджет қаражатының шығындарын қысқартуға мүмкіндік береді;

- сарапшы ретінде тартылатын дәрігерлердің құзыретінің жеткіліксіздігі.

Сот сараптамасын жүргізуді ұйымдастыруға қылмыстық процесті жүргізуші тергеуші жауап береді. Тиісінше, мамандарды таңдау және олардың құзыретіне куәлік беру оның міндеті. Алайда, белгілі бір салада арнайы білімі болмаса, құзыреттілікті анықтау өте қиын. ҚПК-нің 7-бабының 6-тармағына сәйкес сот сараптамасын жүргізу кезінде арнайы ғылыми білім пайдаланылуы тиіс, олар сараптамалық әдістемелерде іске асырылған арнайы ғылыми білім болып табылады. Комиссия құрамына медициналық мекеменің қызметкері тартылған жағдайда, оның қолданыстағы сараптамалық әдістемелері болмауы мүмкін. Бұл сұрақ тергеушіге де қиындық тудырады.

Бұл мәселенің шешімі сарапшы ретінде тартылатын адамдарды анықтау функциясын тергеп-тексеруді жүргізетін органнан сот сараптамасы органының қарамағына беруден көрінеді.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардың негізінде, келесідей тұжырым жасауға болады:

1. Сараптама түрлері бойынша жеке сарапшыларға лицензия беруге тыйым салуға қатысты сот сараптама қызметін реттейтін заңнамаға толықтыру енгізу, олардың тізбесі Үкіметпен бекітіледі. 2017 жылғы 10 ақпандағы «Сот сараптама қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 13-бабы 5-тармақпен толықтырылып, төмендегідей редакцияда беріледі:

«5. Лицензиялауға жатпайтын сот сараптамалық зерттеулердің тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді».

Сараптамалық зерттеулердің осындай түрлерінің тізбесіне сот-психиатриялық және жарылыс-техникалық сараптамалар енгізілсін.

2. Терроризм актілерді тергеу кезінде тағайындалған жарылыс-техникалық сараптаманың мақсаты, объектілері мен міндеттері белгіленді, сондай-ақ тергеу және сараптамалық тәжірибені талдау негізінде оны тағайындау мен өндірудегі негізгі кемшіліктер анықталды және оларды жою бойынша ұсыныстар берілді.

3. Терроризм актілерді тергеу кезінде тағайындалған сот-психиатриялық сараптаманың мақсаты мен міндеттері белгіленді, сондай-ақ тергеу және сараптамалық тәжірибені талдау негізінде оны тағайындау мен өндірудегі негізгі кемшіліктер анықталды және оларды жою бойынша ұсыныстар берілді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсанындағы №206 Кодексі.

2 Қазақстан Республикасының ҚПК 2014 жылдың 4-шілдесіндегі №231-V Қазақстан Республикасының Заңы.

3 Шуматов Ю.Т. Использование специальных познаний на предварительном следствии: Дисс. ... канд.юрид.наук.- М.,1996.-179 с.

4 Исаев А.А. Применение специальных познаний для квалификации преступлений. - Алматы: Мектеп, 1997. – 233 с.

5 Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1973. – 176 с., с. 25.

6 Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. – М.: Юрид.лит., 1964. – 266 с., с. 24.

7 Арсеньев В.Д. К вопросу о внутреннем убеждении судебного эксперта // Труды ВНИИСЭ. – М., 1973. – Вып.5. – С. 147-171, с. 149.

8 Сот-сараптама қызметі туралы // Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпанындағы № 44-VI ҚРЗ // Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044>

- 9 Справка Министерства юстиции по вопросам судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан // Электрондық ресурс: <https://www.parlam.kz/ru/blogs/koloda/Details/14/77076>
- 10 Фромм Э. Душа человека.– М.: Республика, 1992. - 430 с.
- 11 Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. – М.: Наука, 1987. - 208 с.
- 12 Справка Министерства юстиции по вопросам судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан // Электрондық ресурс: <https://www.parlam.kz/ru/blogs/koloda/Details/14/77076>.

Авторлар туралы мәліметтер

Чукумов Г.Б. – Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының бастығы, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Дәрменов А.Д. – Қазақстан Республикасы ПМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының бастығы, з.ғ.к., доцент, полиция генерал-майоры.

Чукумов Г.Б. – начальник научно-исследовательского центра Алматиснкой академии МВД Республики Казахстан им.М.Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Дарменов А.Д. – начальник Костанайской академии МВД Республики Казахстан им.Ш.Кабылбаева, кандидат юридических наук, доцент, генерал-майор полиции.

Chukumov G. - head of the research center of the Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, PhD, lieutenant colonel of police.

Darmenov A. - head of Kostanay academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabilbayev, candidate of legal science, associate professor, general-major of police.

А.Б. Шарипова¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

РОЛЬ ПРИРОДООХРАННОЙ ПРОКУРАТУРЫ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ БОРЬБЫ С ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ

В статье рассматривается роль государства в регулировании природопользования и актуальность охраны окружающей среды. Несмотря на имеющиеся инструменты, проблема сохранения природы остается значительной из-за неблагоприятного экологического состояния многих регионов. Увеличение объема работы прокуратуры и проводимых мероприятий не всегда приводит к позитивным результатам, и фиксируется рост экологических правонарушений. Для противодействия этим правонарушениям государство применяет законодательные меры и систему контроля, в этом контексте прокуратура является ключевым элементом в системе надзора за охраной окружающей среды.

Ключевые слова: прокуратура, окружающая среда, экология, правонарушения, природоохранная деятельность.

Экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы күресті жүзеге асырудағы табиғат қорғау прокуратурасының рөлі

Мақалада табиғатты пайдалануды реттеудегі мемлекеттің рөлі және қоршаған ортаны қорғаудың өзектілігі қарастырылады. Қолда бар құралдарға қарамастан, табиғатты қорғау мәселесі көптеген аймақтардың қолайсыз экологиялық жағдайына байланысты маңызды болып қала береді. Прокуратура жұмысының және өткізілетін іс-шаралардың көлемінің ұлғаюы әрдайым оң нәтижелерге әкелмейді және экологиялық құқық бұзушылықтардың өсуі тіркеледі. Осы құқық бұзушылықтарға қарсы тұру үшін мемлекет мамандандырылған құрылымдар арқылы заңнамалық шаралар мен бақылау жүйесін қолданады. Бұл тұрғыда прокуратура қоршаған ортаны қорғауды қадағалау жүйесінің негізгі элементі болып табылады.

Түйінді сөздер: прокуратура, қоршаған орта, экология, құқық бұзушылық, табиғатты қорғау қызметі.

The role of the environmental prosecutor's office in the fight against environmental offenses

The article examines the role of the state in the regulation of environmental management and the relevance of environmental protection. Despite the available tools, the problem of nature conservation remains significant due to the unfavorable ecological condition of many regions. An increase in the volume of work of the prosecutor's office and the activities carried out does not always lead to positive results, and an increase in environmental offenses is recorded. To counteract these offenses, the State applies legislative measures and a control system through specialized structures. In this context, the Prosecutor's Office is a key element in the environmental protection supervision system.

Keywords: prosecutor's office, environment, ecology, offenses, environmental protection activities.

Введение. Государство располагает обширным набором средств для регулирования отношений в сфере природопользования. Тем не менее, проблема сохранения природы как условия человеческого развития остается актуальной. Согласно данным мониторинга, экологическое состояние многих регионов продолжает оставаться неблагоприятным. В связи с этим деятельность прокуратуры в области охраны окружающей среды является важной.

Угрожающие масштабы последствий экологических правонарушений ведут к увеличению объема работы прокуратуры и росту числа мероприятий, проводимых в правоохранительных целях. Однако увеличение количества мероприятий не всегда приводит к положительным результатам. Продолжает фиксироваться рост факторов, оказывающих негативное влияние на природу. Эта статистика позволяет утверждать, что количество зарегистрированных правонарушений в данной сфере увеличивается, что указывает на рост обстоятельств, негативно влияющих на окружающую среду.

Для противодействия этим правонарушениям государство использует: а) законодательство, регулирующее природопользование и защищающее природные объекты; б) систему ведомственного контроля, состоящую из различных структур, включая специализированные и имеющие в своем составе подразделения, занимающиеся контролем исполнения экологического законодательства; в) региональные контрольные органы с аналогичными полномочиями; г) надведомственный надзор за соблюдением законодательства в области охраны окружающей среды, осуществляемый специализированными прокурорами.

В этом сложном механизме прокуратура выступает важнейшим элементом контроля состояния системы природоохранной деятельности.

Методология исследования основывается на общенаучном диалектическом методе познания и использовании следующих научно-исследовательских методов: исторического, системного и структурного анализа, сравнительно-правового и других методов.

Основная часть. Под экологической функцией прокуратуры понимается ее деятельность по надзору за исполнением законов и подзаконных актов в области охраны окружающей среды, природопользования и обеспечения экологической безопасности.

Однако данное определение не охватывает всей полноты экологической деятельности прокуратуры, которая выходит за рамки простого надзора и включает разнообразные направления и методы работы. По мнению П.Р. Бабатова под экологической деятельностью прокуратуры следует понимать деятельность прокуратуры по осуществлению экологического надзора, выявлению причин экологических правонарушений, разработке мер по их предупреждению и устранению [1, с.41-42].

Компетенция прокуратуры в области охраны окружающей природной среды отражена в Конституции Республики Казахстан, определяющей основополагающие принципы ее организации и деятельности; Конституционном Законе РК «О прокуратуре», регулирующего в целом деятельность прокуратуры; актах руководителей органов прокуратуры и подзаконных актах об охране объектов природы и окружающей природной среды в целом, в которых содержатся положения о природоохранительной деятельности прокуратуры. В ст. 83 Конституции Республики Казахстан определена главная задача органов прокуратуры - высший надзор за соблюдением законности на территории РК, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование [2].

В Законе КазССР «Об охране окружающей природной среды КазССР» от 18 июня 1991 г. в ст. 60 была закреплена роль органов прокуратуры в механизме применения экологического законодательства -- осуществление высшего надзора за точным и единообразным соблюдением природоохранительного законодательства всеми министерствами, ведомствами, предприятиями, учреждениями и организациями, всеми контролирующими органами, местной администрацией, общественными организациями, должностными лицами и гражданами. Но в последующем в Законе РК «Об охране окружающей среды» от 15 июля 1997 года данное положение не сохранилось. Только расширенное толкование задач, поставленных перед органами прокуратуры, позволяло сделать вывод о том, что в функции прокуратуры входит и охрана окружающей природной среды. Так, в Приказе № 16 Генерального прокурора Республики Казахстан «Об организации прокурорского надзора за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, интересов юридических лиц и государства» от 9 июля 1997 года отмечалось, что основным (приоритетным) направлением прокурорского надзора за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, интересов юридических лиц и государства следует считать надзор за соблюдением законодательства об охране природы и рациональном использовании ее ресурсов. В соответствии с п. 3 ст. 48 ЗРК «О прокуратуре Республики Казахстан» от 21 декабря

1995 года №2702 в системе органов прокуратуры были предусмотрены специализированные прокуратуры» [3].

Это положение заложило основы для создания природоохранных прокуратур. Однако сама возможность их возникновения была предусмотрена еще в Постановлении Президиума Верховного Совета Казахской ССР «Об образовании единой системы органов прокуратуры Казахской ССР, обеспечении их самостоятельности и независимости» от 6 декабря 1991 года.

В нем было сказано, что единую систему органов прокуратуры Казахской ССР составляют прокуратура республики, прокуратуры областей, города Алма-Аты, Алма-Атинская, Целинная и Западно-Казахстанская транспортные прокуратуры (на правах областных), прокуратуры городов и районов, транспортные, природоохранные, водные и иные специализированные прокуратуры (на правах районных). В ст. 11 Закона РК, утратившем силу «О прокуратуре РК» от 21.12. 1995 г., указывалось, что единую систему органов прокуратуры образуют: Генеральная прокуратура прокуратуры областей, города Алма-Аты, межрайонные, районные, городские и приравненные к ним специализированные прокуратуры. Одними из первых были образованы Восточно-Казахстанская, Жамбылская, Кызыл-Ординская, Семипалатинская и Шымкентская природоохранные межрайонные прокуратуры.

До недавнего времени в Республике Казахстан функционировали 14 природоохранных прокуратур. Помимо вышеперечисленных действовали -Карагандинская, Акмолинская, Алматинская природоохранные межрайонные прокуратуры. Деятельность природоохранных прокуратур осуществлялась в соответствии с положениями, которые разрабатывались на основе Примерного положения о природоохранных межрайонных прокуратурах.

В соответствии с Примерным положением на природоохранные межрайонные прокуратуры возлагалось осуществление высшего надзора за точным и единообразным исполнением законов об охране природы и рациональном использовании природных ресурсов на закрепленных территориях, относительно конкретных природных объектов, определенных отраслей народного хозяйства, промышленных и иных хозяйственных зон. Также они обязаны были принимать в пределах своих полномочий меры по предупреждению, выявлению, пресечению и своевременному устранению нарушений указанных законов, восстановлению нарушенных прав, возмещению ущерба и привлечению виновных к установленной законом ответственности [1, с. 41-42].

В своей работе природоохранные прокуратуры руководствовались законодательными актами Республики Казахстан, приказами, указаниями и инструкциями Генерального прокурора РК, Положением о конкретной природоохранной прокуратуре и были независимы от каких бы то ни было местных органов.

Согласно возложенным задачам, природоохранные межрайонные прокуратуры работали в следующих направлениях:

- 1) надзор за исполнением природоохранительного законодательства юридическими и физическими лицами;
- 2) надзор за исполнением законодательства при производстве дознания и предварительного следствия органами внутренних дел по делам, возбужденным природоохранной прокуратурой либо по переданным в эти органы природоохранными прокурорами материалам для проверки;
- 3) надзор за законностью и обоснованностью приговоров, решений, определений и постановлений судов по уголовным, гражданским и хозяйственным делам, направленным природоохранными прокурорами для рассмотрения [4].

Работу по надзору за исполнением законов об охране природы природоохранные прокуроры координировали с территориальными и транспортными прокурорами, другими правоохранительными органами, местными представительными и исполнительными органами, природоохранительными органами и общественностью.

Природоохранная межрайонная прокуратура возглавлялась прокурором, который назначался Генеральным прокурором РК сроком на 5 лет. Он руководил работой коллектива, распределял между работниками обязанности, дела, материалы, активно участвовал в совершенствовании стиля и методов служебной деятельности, организовывал работу по повышению деловой квалификации подчиненных, воспитанию их в духе строгого соблюдения законов, нес персональную ответственность за выполнение возложенных на прокуратуру задач.

Прокурор мог иметь заместителей, старших помощников, помощников. В Положении указывалось, что в штат природоохранных прокуратур входили старшие следователи и следователи, но затем в связи с реорганизацией такие должности ликвидировали.

В указанном Положении были недостаточно четко определены права и обязанности работников природоохранных прокуратур, в связи с чем Примерное положение требовало внесения корректив. Это было необходимо и для приведения указанного нормативного акта в соответствие с действовавшим тогда Законом РК «О прокуратуре Республики Казахстан» от 21 декабря 1995г. [3].

Природоохранные прокуратуры сыграли значительную роль в охране окружающей среды. К сожалению, по Приказу Генерального прокурора № 51 ЦА от 11 февраля 1999 г. во исполнение Указа Президента РК от 22 января 1999 г. «О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов РК» природоохранные прокуратуры были упразднены.

Согласно мнению некоторых авторов, занимавшихся проблемами охраны окружающей среды в республике такой поворот усугубил и без того отчаянное положение, складывающееся в нашей стране в области охраны окружающей природной среды, и поэтому в последующее время вновь начался процесс создания природоохранных прокуратур [5, с. 47]. Так, Приказом Генерального Прокурора РК № 150/6 от 6 мая 1999г. была образована Прикаспийская экологическая прокуратура, осуществляющая надзор на территории трех областей – Атырауской, Мангистауской и Западно-Казахстанской. В соответствии с Временным положением о Прикаспийской экологической прокуратуре, утвержденном Генеральным прокурором РК 12 мая 1999г. деятельность данной прокуратуры направлена на:

- осуществление надзора за точным и единообразным применением законов об охране природы, соблюдением экологических прав человека и гражданина, охраняемых законом интересов общества и государства в сфере охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов;

- предупреждение, пресечение и своевременное устранение нарушений природоохранных законов, восстановление нарушенных прав, возмещение ущерба и привлечение виновных лиц к установленной законом ответственности;

- координацию деятельности правоохранительных и иных органов в борьбе с нарушениями природоохранного законодательства, тесное взаимодействие с местными представительными и исполнительными органами власти в целях наилучшего исполнения установленных природоохранных задач.

Прикаспийская экологическая прокуратура организовывала свою деятельность по следующим направлениям:

- надзор за природоохранного законодательства, в том числе соблюдением экологических прав и интересов граждан соответствующими их компетенции специальными органами государственного и хозяйственного управления и контроля в области охраны окружающей среды и природных ресурсов, юридическими лицами независимо от подчиненности, подведомственности и формы собственности, местными представительными и исполнительными органами власти, должностными лицами, а также гражданами иностранными физическими и юридическими лицами;

- надзор за законностью следствия и дознания, оперативно-розыскной деятельности по делам об экологических преступлениях, а также возбужденным экологической прокуратурой;

- надзор за актами и постановлениями судов по уголовным, гражданским и хозяйственным делам, направленным экологической прокуратурой для рассмотрения суды, участие в судах при рассмотрении этих дел; опротестование неправосудных судебных приговоров, решений, постановлений по ним; предъявление к виновным исков, участие в судебном разбирательстве по делам.

Помимо Прикаспийской экологической прокуратуры были созданы аналогичные структуры в Алматинской, Восточно-Казахстанской областях [6].

Органы прокуратуры используют в своей экологической деятельности спектр правовых средств, мер прокурорского реагирования. К таким правовым средствам относятся протест, постановление, предписание, заявление, санкция, указание, представление, разъяснение закона.

Постановления о привлечении к ответственности выносятся по итогам проверок. Например, Алматинской специализированной природоохранной прокуратурой за 1 квартал 2016г. проведено 38 проверки, по которым выявлено 82 нарушения. По результатам проверок помимо внесенных предписаний, представлений и протестов были привлечены к административной, материальной и дисциплинарной ответственности 32 виновных лица [7].

Письменное предписание об устранении нарушения закона выдается прокурором и направляется органу или должностному лицу, допустившему данное нарушение, или же органу, имеющему полномочия для его устранения. В предписании указаны нормы Конституции, законов и актов Президента РК, которые были нарушены, а также конкретные предложения по мерам устранения нарушения.

В случае отклонения актов прокурорского надзора или их несвоевременного рассмотрения прокурор имеет право обратиться в суд с заявлением о признании недействительными действий и актов

органов и должностных лиц, а также о ликвидации нарушений законодательства. Еще одной мерой прокурорского реагирования является разъяснение закона, которое применяется, когда есть основания полагать, что незнание или неправильное понимание закона может привести к его ненадлежащему применению органом, должностным лицом или гражданином. Разъяснения законов активно используются в прокурорской практике.

Таким образом, ключевыми направлениями природоохранной деятельности прокуратуры является:

- экологический надзор;

- принятие мер прокурорского реагирования для предупреждения, пресечения и своевременного устранения нарушений законов об охране окружающей среды, а также для восстановления прав физических и юридических лиц, затронутых такими нарушениями, возмещения ущерба и привлечения виновных к установленной законом ответственности. При этом прокуроры применяют весь комплекс мер, предусмотренный Конституционным Законом РК «О прокуратуре»;

- участие в судебных разбирательствах по делам об экологических правонарушениях;

- разработка мер по предупреждению правонарушений экологического законодательства.

Под предупреждением правонарушений в области охраны природы следует понимать совокупность мероприятий, направленных на выявление, предотвращение конкретных посягательств в этой области и устранение причин, условий, способствующих нарушениям природоохранительного законодательства. Предупреждение правонарушений делится на два вида: профилактику и предотвращение. «Профилактика правонарушений - это предвосхищение возможной трансформации каких-то обстоятельств в причинные характеристики возможных правонарушений». Предотвращение - это воздействие на человека в период формирования и обнаружения его намерений совершить правонарушение, то есть до того, как начнутся какие-то действия с его стороны, а пресечение - это деятельность в период уже начатой противоправной деятельности. Органы прокуратуры регулярно анализируют состояние борьбы с экологическими нарушениями в каждом регионе и принимают соответствующие меры профилактики этих нарушений. Последние реализуются путем: внесения представлений об устранении причин и условий, способствовавших совершению правонарушений; выступлений на сессиях маслихатов, различных межведомственных совещаниях с докладами, в которых содержатся предложения прокуроров по устранению причин и условий правонарушений, адресованные другим государственным органам, должностным лицам, общественным объединениям; участия в составлении и осуществлении комплексных планов и программ по предупреждению преступности в регионе [8, с. 21].

Информирование общественности о своей экологической деятельности, состоянии применения экологического законодательства и борьбе с экологическими правонарушениями, разъяснение указанного законодательства. Оно осуществляется в различных формах: доклады и отчеты прокуроров о результатах проверок на собраниях трудовых коллективов, сессиях маслихатов, заседаниях акиматов; выступления в печати, на телевидении, по радио, выступления с разъяснением экологического законодательства перед населением. Информированию общественности придается большое значение, в связи с чем каждая специализированная природоохранная прокуратура ежегодно отчитывается перед вышестоящими прокурорами.

Интересные разработки по данному вопросу представлены в работах российских ученых. Так, В.В. Чернышов анализирует вопросы природоохранной специализации в правоохранительной деятельности прокуратуры, имеющие существенное значение и для нашей правовой системы, поскольку в связи с принятием нового Конституционного Закона Республики Казахстан «О прокуратуре» смещаются акценты деятельности прокуратуры именно в сторону осуществления надзорных, а не контрольных функций [9]. В его работах подчеркивается, что в области экологического развития страны должно быть положено решение задач по снижению негативного воздействия на окружающую среду [10, с.35].

Природоохранная прокуратура работает в этом направлении, понуждая органы власти (местного самоуправления), хозяйствующие субъекты решать экопроблемы, многие из которых десятилетиями были вне поля их зрения и стали решаться лишь в результате принимаемых прокуратурой мер [11, с.34].

Заключение. В этом и состоит основа деятельности органов специализированной природоохранной прокуратуры: создать условия, при которых органы и должностные лица государственного контроля не видели бы иного пути, кроме как четко и неукоснительно исполнять нормы действующего природоохранного законодательства.

Таким образом, перспективы повышения эффективности работы специализированных природоохранных прокуратур зависят от усиления надзорной функции и возложения контрольных обязанностей за соблюдением природоохранного законодательства на соответствующие органы исполнительной власти. Решение данной проблемы заключается в выравнивании баланса функциональных обязанностей в государственной системе законности с учетом системного распределения функций органов власти. В государстве в целом законодательная власть должна принимать законы, исполнительная - обеспечивать их реализацию, а прокуратура - осуществлять надзор за их исполнением.

Список использованных источников

1. Бабатов П.Р. Экологическая безопасность и компетенция прокуратуры // Тураби. - 2003. - №5. - С.41-42.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2024 г.)
3. Закон РК «О Прокуратуре» от 21.12.1995г. №2709 // <http://www.egov.kz/wps/wcm/>
4. Закон РК «О Прокуратуре» от 30 июня 2017г. № 81- VI.).
5. Байдельдинов Д.Л. Правовой механизм государственного управления в области экологии. - Алматы: Казак университеті, 1998. - 186с.
6. Указ Президента РК от 22 января 1999 г. О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов РК (с изменениями и дополнениями от 21.04.2005г.) // <http://www.kazakhstan.kz>
7. Специализированная природоохранная прокуратура Алматинской области – официальный сайт // <http://alm.prokuror.kz/rus/sub/spp/questions>
8. Еременко А.В. Конституция высший закон который осуществляет профилактику правонарушений // Законность. - 2000. - №5. - С.21-25.
9. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 155-VII «О прокуратуре» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2024 г.).
10. Чернышов В.В. Природоохранная специализация в правоохранительной деятельности прокуратуры. – Вестник РУДН. - Серия юридическая. – 2014. -№ 1. – С. 30-35.
11. Едрышева М.Б. Течет река Волга (интервью с В.А. Солдатовой) // Прокурор. – 2012. - №2. – С. 34-35.

Сведения об авторе

Шарипова А.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Шарипова Ә.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Sharipova A.B. – Candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Н.М. Әпсімет¹, Е.Т. Алимкулов¹, А.Ж. Муратова²

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРАКТИКИ ЗАРУБЕЖНЫХ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В РАССЛЕДОВАНИИ ОНЛАЙН МОШЕННИЧЕСТВА

В статье анализируется проблема онлайн-мошенничества, ставшая глобальной угрозой в условиях быстрого развития цифровых технологий. Рассмотрены эффективные практики зарубежных правоохранительных органов, включая использование современных технологий (Big Data, искусственный интеллект, цифровая криминалистика) и международное сотрудничество, что включает обмен информацией, унификацию законодательства и совместные расследования. Особое внимание уделено зарубежному законодательству (например, GDPR в ЕС и Закону о конфиденциальности в Австралии), подчеркивая необходимость совершенствования национальной правовой базы Казахстана. Рассмотрена роль государственно-частного партнерства, включающего взаимодействие с банками, телекоммуникационными и IT-компаниями. Сделан вывод, что только комплексный подход, объединяющий технологии, международное сотрудничество, правовую гармонизацию и подготовку кадров, способен эффективно противостоять онлайн-мошенничеству.

Ключевые слова: онлайн-мошенничество, киберпреступность, правоохранительные органы, международное сотрудничество, законодательство, технологии, цифровая криминалистика.

Шетелдік құқық қорғау органдарының онлайн алаяқтықты тергеудегі тиімді тәжірибелері

Мақалада цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында ғаламдық қауіпке айналған онлайн-алаяқтық мәселесі талданады. Шетелдік құқық қорғау органдарының Big Data, жасанды интеллект және цифрлық криминалистика сияқты заманауи технологияларды қолдану тәжірибесі, сондай-ақ ақпарат алмасу, заңнаманы үйлестіру және бірлескен тергеулерді қамтитын халықаралық ынтымақтастық тәжірибелері қарастырылған. Назар шетелдік заңнамаға (мысалы, ЕО-дағы GDPR және Австралияның Құпиялылық туралы заңы) аударылып, Қазақстанның ұлттық құқықтық базасын жетілдіру қажеттілігі атап көрсетілген. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің, оның ішінде банктермен, телекоммуникациялық және IT-компаниялармен өзара іс-қимылдың маңызы талқыланған. Тек заманауи технологияларды, халықаралық ынтымақтастықты, құқықтық үйлестіруді және кадрларды даярлауды біріктіретін кешенді тәсіл ғана онлайн-алаяқтыққа тиімді қарсы тұра алады деген қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: онлайн-алаяқтық, киберқылмыс, құқық қорғау органдары, халықаралық ынтымақтастық, заңнама, технологиялар, цифрлық криминалистика.

Effective practices of foreign law enforcement agencies in the investigation of online fraud

The article analyzes the issue of online fraud, which has become a global threat in the context of rapid digital technology development. Effective practices of foreign law enforcement agencies are examined, including the use of modern technologies (Big Data, artificial intelligence, digital forensics) and international cooperation, such as information exchange, harmonization of legislation, and joint investigations. Special attention is given to foreign legislation (e.g., GDPR in the EU and the Privacy Act in Australia), highlighting the need to improve Kazakhstan's national legal framework. The role of public-private partnerships, including collaboration with banks, telecommunications companies, and IT corporations, is also discussed. It is concluded that only a comprehensive approach combining technology, international cooperation, legal harmonization, and staff training can effectively combat online fraud.

Keywords: online fraud, cybercrime, law enforcement agencies, international cooperation, legislation, technology, digital forensics.

Введение. Развитие цифровой среды, несмотря на её очевидные преимущества, принесло с собой серьёзные вызовы, на которые мы, как общество, обязаны реагировать решительно и оперативно. Онлайн-мошенничество стало не просто технической или правовой проблемой – оно превратилось в угрозу, которая затрагивает каждого из нас. Эти преступления лишают людей не только материальных средств, но и чувства безопасности в цифровом пространстве, которое стало неотъемлемой частью нашей жизни. Когда мы сталкиваемся с такими масштабами проблемы, как 15 905 случаев интернет-мошенничества за год, из которых раскрыто лишь 20%, становится очевидно: бороться с этим вызовом нужно не точечно, а системно. При этом объем возвращенных потерпевшим средств составил 1,4 миллиарда тенге.

Заместитель министра внутренних дел Сакен Сарсенов отметил, что почти половина всех видов мошенничества приходится на интернет-мошенничество. Основная часть таких преступлений организуется из-за рубежа, что подтверждается наличием специализированных call-центров, ориентированных на Казахстан. В ответ на эту угрозу в стране создан антифрод-центр в сотрудничестве с Национальным банком и банками второго уровня, что позволило заблокировать 5 000 мошеннических операций и внести в черный список 835 счетов, связанных с противоправной деятельностью [1].

Эти данные свидетельствуют о необходимости не только совершенствования национальных механизмов борьбы с киберпреступностью, но и изучения успешного зарубежного опыта. Международное сотрудничество и применение эффективных практик правоохранительных органов разных стран могут стать ключом к более успешному противодействию интернет-мошенничеству в Казахстане. Настоящая работа посвящена анализу таких практик с целью их адаптации и внедрения в национальную правоохранительную систему.

В своем Послании народу Казахстана от 2 сентября 2024 года Президент Касым-Жомарт Токаев заявил о необходимости «всемерного утверждения в обществе идеологии закона и порядка». Эта установка отражает приоритеты государства в противодействии преступности, в том числе в цифровой среде [2].

Депутат Мажилиса Екатерина Смышляева дополнительно указала на то, что интернет-мошенники в Казахстане чаще всего используют социальные сети и мессенджеры, а основная сложность борьбы с ними связана с их деятельностью за пределами национальной юрисдикции. В ответ на эти вызовы в Казахстане были созданы антифродовые комплексы и Антифродцентр, направленные на блокировку мошеннических операций в режиме реального времени. Тем не менее, несмотря на усилия, масштабы цифрового мошенничества остаются колоссальными.

Смышляева также отметила, что профилактика виктимности граждан играет ключевую роль в снижении риска стать жертвой мошенников. Однако для достижения значительных результатов требуется не только совершенствование национальных мер, но и изучение и адаптация эффективных международных практик. Настоящее исследование посвящено анализу таких практик, что представляет особую актуальность в условиях стремительного роста интернет-преступлений.

Современные технологии не только предоставляют новые возможности для коммуникации и ведения бизнеса, но и создают пространство для появления новых видов преступлений, включая онлайн-мошенничество. В последние годы проблема цифровых угроз привлекла внимание не только правоохранительных органов, но и высших руководителей государств. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев выразил обеспокоенность ростом активности мошенников, отметив необходимость выработки эффективных стратегий борьбы с этим явлением [3].

В рамках данного исследования необходимо не просто изучить зарубежный опыт, но и понять, как его можно адаптировать к реалиям Казахстана. Особое вдохновение вызывает тот факт, что в разных странах с совершенно разными правовыми системами и культурными особенностями удаётся находить действенные решения. Это внушает уверенность, что и для нашей страны возможно создание эффективной модели противодействия цифровым угрозам.

Анализ лучших практик зарубежных правоохранительных органов, безусловно, показывает, что ключ к успеху лежит в интеграции технологических новшеств, укреплении международного сотрудничества и создании правовой базы, отвечающей вызовам времени. Важно не просто осветить эти аспекты, но и подчеркнуть их значимость в контексте глобальной борьбы с киберпреступностью.

Методы и материалы исследования. В рамках исследования были использованы такие методы, как анализ литературы, сравнительный анализ и изучение кейсов. Анализ литературы включал изучение научных статей, отчетов, нормативно-правовых актов, посвященных онлайн-мошенничеству и методам его предотвращения. Сравнительный анализ позволил сопоставить законодательство, правоприменительную практику и методы расследования в различных странах, выявив как

универсальные, так и специфические подходы. Изучение кейсов успешного расследования онлайн-мошенничеств предоставило практическую базу для оценки применяемых стратегий. Основными материалами исследования стали законодательные акты, отчеты международных организаций (Интерпол, Европол, UNODC), научные публикации о методах расследования и технологиях в правоохранительной деятельности, а также данные о специализированных центрах обмена информацией и обучающих программах в сфере кибербезопасности.

Обсуждение. Современная цифровая среда, обладая уникальной способностью к ускорению коммуникации и расширению доступа к информации, также способствует эволюции преступных методов. Онлайн-мошенничества становятся все более изощренными, что требует от правоохранительных органов использования инновационных технологий для их выявления и предотвращения. Среди наиболее перспективных инструментов особое место занимают системы обработки больших данных (Big Data), искусственный интеллект (AI) и цифровая криминалистика. Эти подходы не только обеспечивают оперативность и точность расследований, но и формируют новые стандарты в правоприменительной практике.

Обработка больших массивов данных играет ключевую роль в борьбе с онлайн-мошенничеством. Современные антифрод-системы, основанные на анализе больших данных, применяют алгоритмы машинного обучения для анализа финансовых транзакций. Эти алгоритмы позволяют формировать профили стандартного поведения пользователей и выявлять операции, выходящие за рамки нормального диапазона. Основное внимание уделяется таким параметрам, как история транзакций, средние и максимальные суммы, частота операций и географическая локация получателей платежей.

Важно подчеркнуть, что в данном подходе акцент сделан именно на применении Big Data для анализа финансовых транзакций и противодействия легализации незаконно полученных средств, тогда как интеграция данных из социальных сетей и телекоммуникационных источников в этом контексте отсутствует [4, с.16].

Искусственный интеллект предоставляет уникальные возможности для автоматизации сложных аналитических процессов. Машинное обучение, являясь частью ИИ, позволяет моделям адаптироваться к новым угрозам и повышать свою точность по мере обработки новых данных. Это особенно важно в условиях, когда мошенники постоянно совершенствуют свои методы, чтобы обходить существующие системы защиты. Применение ИИ, таких как программы на основе принципа «Zero Trust» или анализа больших данных, демонстрирует высокую эффективность в выявлении незаконных действий, схем и атак. Однако важно учитывать не только преимущества, такие как скорость, точность и объективность, но и потенциальные риски, включая сложность разработки алгоритмов, ограниченность «понимания» новых угроз и возможные нарушения конфиденциальности. Поэтому разработка ИИ требует строгих правовых и этических рамок для обеспечения его безопасного и эффективного использования [5, с.268].

Еще одной ключевой технологией, используемой в расследованиях онлайн-мошенничеств, является цифровая криминалистика. Этот междисциплинарный подход включает в себя методы обнаружения, восстановления и анализа цифровых данных, что позволяет проводить детальное исследование цифровых следов, оставленных злоумышленниками. Современные технико-криминалистические средства предоставляют возможность восстанавливать удаленные данные, идентифицировать источники подозрительных действий и реконструировать обстоятельства совершения преступлений [6, с.162].

Развитие цифровых технологий радикально изменило характер киберпреступности, что обусловило необходимость адаптации криминалистических методов. Традиционные подходы зачастую оказываются недостаточными при расследовании преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий. Специализированное программное обеспечение, такое как EnCase Forensic и Oxygen Forensic Detective, позволяет эффективно собирать, анализировать и интерпретировать электронные доказательства, что является важным этапом в установлении фактов преступной деятельности.

Особое значение в контексте цифровой криминалистики приобретает правовое регулирование. Для обеспечения допустимости электронных доказательств в суде критически важно соблюдать процессуальные нормы при их сборе, сохранении и анализе. Это не только укрепляет доказательственную базу, но и предотвращает возможность нарушения прав граждан, включая их право на неприкосновенность частной жизни. Так, цифровая криминалистика служит неотъемлемым элементом современного правоприменения, отвечая как требованиям эффективности расследований, так и задачам защиты общественных интересов.

Применение цифровой криминалистики в расследованиях онлайн-мошенничеств подчеркивает ее стратегическую важность. Она позволяет не только выявлять сложные схемы мошенничества, но и разрабатывать более надежные превентивные меры противодействия киберпреступности. Специалисты, обладающие компетенциями в данной области, становятся ключевым ресурсом в борьбе с преступлениями в цифровой среде, что отражает общую тенденцию роста роли технологий в обеспечении правопорядка.

Глобальный характер интернет-пространства неизбежно диктует необходимость тесного взаимодействия между государствами в борьбе с онлайн-мошенничеством. Мы видим, как преступные группы ловко используют юрисдикционные пробелы и различия в правовых системах, создавая серьезные вызовы для национальных правоохранительных органов. В таких условиях международное сотрудничество представляется не просто важным, а жизненно необходимым инструментом для эффективного расследования и предотвращения транснациональных преступлений в цифровой среде.

С точки зрения Е.М. Якимовой и С.В. Нарутто, ключ к успеху лежит в разработке унифицированной правовой базы, способной преодолеть национальные барьеры. Это требует создания международных соглашений, конвенций и их обязательной имплементации в национальные правовые системы [7, с.372]. Кроме того, мы убеждены, что важнейшую роль играет организация эффективных каналов обмена информацией, таких как специализированные платформы и учреждения, позволяющие оперативно координировать усилия правоохранительных органов различных стран.

Особое внимание заслуживают примеры успешного сотрудничества, такие как деятельность Европола и Евроюста в Европейском Союзе, а также национальных контактных пунктов, обеспечивающих взаимодействие с международными структурами. Наша уверенность заключается в том, что только коллективные усилия, основанные на взаимном доверии и общей ответственности, способны противостоять растущей угрозе киберпреступности, которая ставит под угрозу безопасность цифрового мира.

Координация усилий различных государств невозможна без участия международных организаций, таких как Интерпол, Европол и Управление ООН по наркотикам и преступности (UNODC). Интерпол играет ключевую роль в борьбе с трансграничной преступностью, предоставляя платформу для обмена информацией через систему I-24/7, которая обеспечивает оперативный и безопасный обмен данными. Эта платформа активно используется при расследованиях онлайн-мошенничеств для отслеживания финансовых потоков, связанных с преступной деятельностью, и координации совместных операций. Кроме того, в каждой стране-участнице действует Национальное центральное бюро (НЦБ) Интерпола, которое координирует взаимодействие на национальном уровне. Использование международных уведомлений, таких как «красные уведомления» для розыска лиц с целью ареста и экстрадиции, и участие Интерпола в международном розыске преступников подчеркивают его важную роль в обеспечении глобальной безопасности [8, с.240].

UNODC играет ключевую роль в разработке международных стандартов, регулирующих киберпреступность, включая онлайн-мошенничества. Организация активно продвигает проекты технической помощи и обучения, такие как программа Cybercrime Repository, предоставляющая государствам рекомендации по улучшению законодательной базы и развитию национальных стратегий [9].

Механизм взаимной правовой помощи (Mutual Legal Assistance Treaties, MLATs) представляет собой важный инструмент международного сотрудничества в борьбе с легализацией денежных средств, полученных преступным путем, а также для проведения транснациональных расследований. Эти соглашения позволяют правоохранительным органам запрашивать данные о финансовых транзакциях, интернет-логах и других критически важных сведениях, находящихся в юрисдикции другого государства. Кроме того, MLATs предоставляет возможность организации оперативных действий, таких как обыски, выемки и допросы свидетелей, на территории других стран, что особенно актуально при использовании преступниками международных финансовых систем и интернета для сокрытия своей деятельности.

Несмотря на очевидные преимущества, механизм MLATs сталкивается с рядом проблем, таких как затягивание процесса из-за различий в законодательстве, недобросовестность выполнения запросов со стороны иностранных органов и активное сопротивление со стороны фигурантов дел. Для повышения эффективности Ю.А. Воронин и Н.Л. Григорьева предлагают упростить процедуры, обеспечить прямой обмен запросами между уполномоченными органами, создать совместные органы для расследований и развивать обмен опытом между странами [10, с.76]. Эти меры направлены на укрепление сотрудничества между странами и повышение оперативности в борьбе с транснациональной преступностью.

Совместные оперативные группы (Joint Investigation Teams, JITs) являются временными структурами, созданными для проведения транснациональных расследований, требующих тесного взаимодействия между странами. Их деятельность основана на международных договорах, таких как Договор о взаимной правовой помощи между Евросоюзом и США от 26 июня 2003 года, который позволяет осуществлять меры правовой помощи без направления запросов, если это предусмотрено поручением члена JIT.

Исторически, взаимодействие правоохранительных органов в форме совместных групп расследования практиковалось в западных странах еще до формального заключения международных соглашений. Сегодня создание JITs в Европе регулируется Конвенцией Европейского союза о взаимной правовой помощи по уголовным делам 2000 года (статья 13), а также двусторонними договорами.

Примером практической реализации деятельности JITs является расследование убийства Мохтарма Беназир Бхутто в Пакистане в 2007 году, где в составе группы участвовали сотрудники английских правоохранительных органов. Такие примеры иллюстрируют способность JITs оперативно реагировать на сложные транснациональные преступления. [11, с.123].

Слаженность действий в рамках международных механизмов оказывает положительное влияние на эффективность расследований и укрепление доверия между государствами. Мы полагаем, что дальнейшее развитие таких инструментов, как MLATs и JITs, а также активное участие международных организаций в обеспечении правоприменительной координации могут существенно повысить уровень глобальной безопасности в цифровой сфере.

Для укрепления международного сотрудничества в борьбе с онлайн-мошенничествами необходимо совершенствовать механизмы юридической гармонизации, ускорять процесс обмена информацией и активно вовлекать в этот процесс государства с ограниченными ресурсами. Только на основе глобальной консолидации усилий возможно формирование эффективного барьера против транснациональных преступлений в цифровой среде.

В условиях стремительного роста киберпреступности государства разрабатывают и внедряют специализированные законодательные акты, направленные на эффективное противодействие угрозам в цифровой среде. Эти нормативные инициативы не только устанавливают правовые рамки для борьбы с онлайн-мошенничеством, но и определяют механизмы сбора и передачи цифровых доказательств, а также ставят перед собой задачу гармонизации законодательства на международном уровне.

Общий регламент по защите данных (GDPR), принятый Европейским Союзом в 2016 году и вступивший в силу в 2018 году, стал переломным моментом в сфере защиты персональной информации. Этот нормативный акт не просто устанавливает строгие требования к обработке данных – он кардинально меняет подход к их защите, предоставляя гражданам ЕС беспрецедентный контроль над своими данными. Более того, экстерриториальное действие GDPR подчеркивает его амбициозность, распространяя обязательства даже на те организации, которые находятся за пределами ЕС, но работают с данными граждан Союза.

Особенно важен аспект трансграничной передачи данных: теперь компании не могут бездумно перемещать информацию за пределы ЕС, если не обеспечен надлежащий уровень защиты. Этот подход не только защищает права граждан, но и задаёт новые стандарты для глобальных бизнес-процессов. Внедрение принципов управления данными становится необходимым инструментом для любой организации, ведь несоблюдение требований чревато значительными штрафами, которые способны нанести серьёзный урон репутации и финансовому состоянию компании.

GDPR – это не просто нормативный акт, это новый этап в эволюции защиты данных. Его влияние ощущается повсюду, от локальных предприятий до транснациональных корпораций, а такие международные соглашения, как Privacy Shield, становятся важнейшим элементом, обеспечивающим плавность трансграничных процессов. Этот регламент не просто повышает стандарты; он создаёт новую реальность, где защита персональных данных – не опция, а необходимость [12, с.80].

В Австралии действует Закон о конфиденциальности (Privacy Act) [13], который регулирует сбор, использование и раскрытие персональной информации. В 2018 году в него были внесены поправки, обязывающие организации уведомлять Уполномоченного по вопросам конфиденциальности и затронутых лиц о серьезных нарушениях данных. Эти меры направлены на повышение прозрачности и ответственности в обработке персональных данных, что способствует снижению рисков киберпреступности.

Сбор и передача цифровых доказательств играют центральную роль в расследовании онлайн-мошенничества, что требует четко регламентированных процедур и стандартов, обеспечивающих их допустимость в судебных разбирательствах. Важность международного сотрудничества государств в

данной сфере становится особенно актуальной, учитывая глобальный характер киберпреступлений, где преступники могут действовать из разных юрисдикций.

В Европейском Союзе действует Директива 2013/40/ЕС о нападениях на информационные системы, которая обязывает государства-члены устанавливать уголовную ответственность за киберпреступления и обеспечивает сотрудничество в сборе и обмене цифровыми доказательствами [14, с.126]. Однако различия в национальных законодательствах могут создавать препятствия для эффективного взаимодействия между странами.

Несмотря на усилия по унификации правовых норм, значительные различия в законодательных подходах к киберпреступности сохраняются. Эти различия касаются определения состава преступлений, процедур сбора доказательств и мер наказания. Отсутствие согласованности затрудняет международное сотрудничество и создает лазейки, которыми пользуются преступники, действующие в транснациональном пространстве.

Для преодоления этих проблем предпринимаются шаги по гармонизации законодательства. Будапештская конвенция о киберпреступности, принятая Советом Европы в 2001 году, является первым международным договором, направленным на унификацию подходов к борьбе с киберпреступностью [15, с.78]. Конвенция устанавливает общие стандарты для уголовного преследования киберпреступлений и содействует международному сотрудничеству в этой сфере. Однако не все страны являются участниками этой конвенции, что ограничивает ее эффективность.

Мы считаем, что для успешного противодействия онлайн-мошенничеству необходимо продолжать усилия по гармонизации законодательства, учитывая национальные особенности и международные обязательства. Только через согласованные действия и единые правовые стандарты можно обеспечить эффективную защиту от киберпреступлений в глобальном масштабе.

В условиях стремительного роста онлайн-мошенничества эффективное противодействие этим угрозам требует тесного сотрудничества между государственными органами и частным сектором. Банки, телекоммуникационные компании и ИТ-корпорации играют ключевую роль в выявлении и предотвращении мошеннических действий, предоставляя необходимые ресурсы и экспертные знания.

Финансовые учреждения обладают обширными данными о транзакциях и поведении клиентов, что позволяет им разрабатывать системы мониторинга для обнаружения подозрительных операций. Используя аналитические инструменты и алгоритмы машинного обучения, банки могут выявлять аномалии, характерные для мошеннических схем. Например, аналитики данных в финтех-компаниях применяют современные методы анализа для прогнозирования рисков и борьбы с мошенничеством.

Телекоммуникационные компании обладают уникальными возможностями для выявления подозрительной активности, связанной с мошенническими звонками и SMS, благодаря доступу к информации о звонках и сообщениях. Их сотрудничество с банками стало важным шагом в борьбе с фишингом и иными видами киберугроз. Так, например, по данным ФинЦЕРТ, только в 2018 году было заблокировано более 687 мошеннических ресурсов, из которых 177 использовались для фишинговых атак. В 2019 году такие совместные действия позволили предотвратить хищения на сумму 701 миллион рублей.

Несмотря на достигнутые результаты, проблема мошенничества в телекоммуникационном секторе продолжает оставаться актуальной, о чем свидетельствует рост ущерба от фишинговых атак на 85% за период с 2017 по 2019 годы. Для повышения эффективности противодействия этой угрозе требуется дальнейшее развитие технологий анализа больших данных, укрепление взаимодействия между телекоммуникационными компаниями и финансовыми организациями, а также повышение осведомленности граждан о современных методах мошенничества [16, с.82].

ИТ-корпорации, такие как Microsoft, Google и другие, разрабатывают инструменты для обнаружения и предотвращения киберугроз [17]. Их технологии позволяют выявлять фишинговые сайты, вредоносное ПО и другие угрозы, что способствует снижению уровня онлайн-мошенничества.

Эффективное взаимодействие между государственными структурами и частными компаниями требует налаженных каналов обмена информацией. Создание специализированных центров обмена данными, таких как Центры обмена и анализа информации (Information Sharing and Analysis Centers, ISACs), способствует быстрому распространению информации о новых угрозах и методах их нейтрализации.

Существует точка зрения, что государственно-частные партнерства (ГЧП) не всегда оправданы в сфере борьбы с киберпреступностью. Критический анализ данной модели выявляет несколько значительных проблем, которые ставят под сомнение её эффективность.

Во-первых, разница в целях государства и частного бизнеса затрудняет их взаимодействие. В то время как государство ориентировано на обеспечение общественной безопасности, приоритетом

частных компаний остаётся извлечение прибыли. Это противоречие может снижать качество услуг и увеличивать бюджетные расходы.

Во-вторых, законодательство, регулирующее ГЧП, зачастую сосредоточено на экономических аспектах и не охватывает вопросы кибербезопасности и правопорядка. Такой пробел создает риск правового вакуума или конфликтов с действующими нормами.

Кроме того, участие частного сектора в мониторинге киберпространства вызывает обеспокоенность относительно конфиденциальности данных. Потенциальный неконтролируемый сбор и использование личной информации угрожают праву на приватность. Утечка данных и конфликты интересов, связанные с доступом компаний к чувствительной информации, усиливают эти риски.

Авторы отмечают, что государство способно самостоятельно развивать компетенции в области кибербезопасности, инвестируя в обучение специалистов и развитие технологий, что снижает необходимость в ГЧП [18, с.164].

Мы убеждены, что укрепление сотрудничества между государственными органами и частным сектором является ключевым фактором в эффективной борьбе с онлайн-мошенничеством. Разработка совместных стратегий, обмен информацией и использование передовых технологий позволят создать надежный барьер против киберугроз.

Исследования подтверждают, что образовательные программы должны разрабатываться с учетом специфики профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов, включая необходимость использования симуляционных тренингов, таких как разработанные модели противодействия отмыванию доходов от преступлений. Особое внимание уделяется обучению работе с информационными системами и методам получения данных из анонимных цифровых источников.

Программы обучения также включают элементы международного обмена опытом, что позволяет внедрять лучшие практики из разных регионов и усиливать координацию в борьбе с глобальными угрозами. Важным аспектом является обязательная сертификация и регулярное повышение квалификации, что обеспечивает соответствие профессиональных компетенций сотрудников современным требованиям и тенденциям [19, с.87].

Сертификационные программы позволяют сотрудникам получить официальное подтверждение своих знаний и навыков в области кибербезопасности. Например, сертификация Certified Information Systems Security Professional (CISSP) [20] признается во многих странах и подтверждает высокий уровень компетенции в сфере информационной безопасности.

Международные организации играют значительную роль в подготовке кадров для борьбы с киберпреступностью, предоставляя доступ к передовым знаниям и практическому опыту.

Управление ООН по наркотикам и преступности (UNODC) разработало серию учебных модулей по киберпреступности, доступных в рамках инициативы «Образование для правосудия» (E4J) [21]. Эти модули предназначены для преподавателей и студентов высших учебных заведений, а также для профессионалов, занимающихся расследованием киберпреступлений.

Европол через Европейский центр по борьбе с киберпреступностью (EC3) организует тренинги и семинары для сотрудников правоохранительных органов стран-членов ЕС, направленные на обмен опытом и повышение квалификации в области кибербезопасности.

Кроме того, частные компании, такие как SANS Institute [22], предлагают широкий спектр курсов и сертификационных программ по кибербезопасности, которые могут быть полезны для сотрудников правоохранительных органов.

В современных условиях цифровая грамотность становится неотъемлемой частью профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов. Внедрение стандартов цифровой грамотности в образовательные программы позволяет сформировать у сотрудников навыки безопасного использования информационных технологий, понимание принципов работы цифровых систем и способность выявлять потенциальные угрозы.

В рамках таких программ изучаются основы кибергигиены, методы защиты информации, принципы работы социальных сетей и мессенджеров, а также основы программирования и анализа данных. Это позволяет сотрудникам не только эффективно использовать цифровые инструменты в своей работе, но и понимать логику действий киберпреступников, что существенно повышает эффективность расследований.

Заключение. Онлайн-мошенничество, ставшее неизбежным спутником эпохи цифровых технологий, представляет собой вызов глобального масштаба, требующий стратегического, скоординированного подхода. Наше исследование убедительно демонстрирует, что успешное противодействие данной угрозе возможно лишь при реализации комплекса взаимодополняющих мер.

Мы искренне убеждены, что внедрение передовых технологий, таких как Big Data, искусственный интеллект и методы цифровой криминалистики, способно коренным образом изменить динамику борьбы с изощренными схемами киберпреступников. Эти инновации уже сегодня доказывают свою эффективность, обеспечивая правоохранительным органам необходимые инструменты для оперативного реагирования и предотвращения мошенничества.

Однако технологии сами по себе не являются решением. Глобальная природа киберпреступности диктует необходимость укрепления международного сотрудничества, унификации правовых норм и активного обмена опытом между странами. Мы полагаем, что без гармонизации законодательства и создания единого правового пространства борьба с транснациональными мошенническими сетями обречена оставаться фрагментированной. Кроме того, взаимодействие с частным сектором, располагающим колоссальными ресурсами и экспертизой, и систематическое обучение правоохранительных органов являются краеугольными камнями эффективного противодействия. Мы уверены, что лишь объединение усилий, основанных на общих ценностях и стремлении к безопасности цифрового пространства, позволит создать надежный барьер против онлайн-мошенничества и обеспечить устойчивое развитие цифрового общества.

Список использованных источников

1. В Казахстане раскрывается лишь пятая доля интернет-преступлений <https://profit.kz/news/68399/V-Kazahstane-raskrivaetsya-lish-pyataya-dolya-internet-prestuplenij/>
2. Послание Президента народу Казахстана - 2024: полный текст https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/poslanie-prezidenta-narodu-kazahstana-2024-polnyiy-tekst-546676/
3. Активностью мошенников обеспокоился Токаев <https://newtimes.kz/vlast/171660-aktivnostyu-moshennikov-obespokoilsya-tokaev>
4. Иоффе Л.И. Применение технологии Big Data для обнаружения мошенничества в финансовых операциях // *Universum: технические науки: электрон. научн. журн.* – 2024. – № 2 (119). – С. 13-18.
5. Таршева М.Н., Вастьянова О.Д. Искусственный интеллект в борьбе с преступностью: уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты // *Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В. Лукьянова.* – 2024. – № 3 (100). – С. 266-275.
6. Соловьева С.М. Применение цифровых технологий в криминалистике // *Молодой учёный.* – 2019. – № 51 (289). – С. 161-164.
7. Якимова Е.М., Нарутто С.В. Международное сотрудничество в борьбе с киберпреступностью // *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права.* – 2016. – Т. 10, № 2. – С. 369-378.
8. Ситков А.С. Международное сотрудничество полиции в рамках Интерпола по противодействию киберпреступности и обеспечению кибербезопасности // *Вестник Московского университета МВД России.* – 2022. – № 5. – С. 238-242. doi:10.24412/2073-0454-2022-5-238-242.
9. Всестороннее исследование проблемы киберпреступност. https://www.unodc.org/documents/organized-crime/cybercrime/Cybercrime_Study_Russian.pdf?utm_source
10. Воронин Ю.А., Григорьева Н.Л. Взаимная правовая помощь как форма международного сотрудничества в борьбе с легализацией денежных средств или иного имущества, полученных преступным путем // *Вестник Челябинского государственного университета. Право.* – 2013. – № 5 (296). – С. 71-77.
11. Нгуен Д.Ч., Бирюков С.Ю., Стешенко Ю.С. Международные следственно-оперативные формирования как одна из форм международного взаимодействия в борьбе с транснациональной преступностью // *Вестник Волгоградской академии МВД России.* – 2013. – № 4 (27). – С. 121-124.
12. Восс У.Г. Трансграничные потоки данных, общий регламент защиты персональных данных и управление данными // *Вестник международных организаций.* – 2022. – Т. 17. – № 1. – С. 56-95.
13. Поправка о конфиденциальности в Австралии https://www.entrust.com/ru/legal-compliance/hsm-solutions/apac/australia-privacy-amendment?utm_
14. Старкова Л.М. Подходы к пониманию и нормативному определению категории «киберпреступность» и смежных понятий в практике региональных международных организаций // *Московский журнал международного права.* – 2021. – № 4. – С. 123-135. <https://doi.org/10.24833/0869-0049-2021-4-123-135>.
15. Изотова Е.В. Роль международных организаций в борьбе с киберпреступлениями // *МНИЖ.* – 2016. – № 7-1 (49). – С. 77-79.
16. Семеко Г.В. Информационная безопасность в финансовом секторе: киберпреступность и стратегия противодействия // *Социальные новации и социальные науки.* – М.: ИНИОН РАН, 2020. – №

1. – С. 77-96.

17. Microsoft Security. Решения для защиты от фишинга. https://www.microsoft.com/ru-ru/security/business/solutions/phishing?utm_source

18. Мещеряков В.А., Пидусов Е.А. Государственно-частное партнерство в сфере противодействия киберпреступности: шаг вперед или реальная угроза // Вестник Воронежского института МВД России. – 2019. – № 3. – С. 161-166.

19. Сейтаева Ж.С., Аманкулов А.М. Построение эффективной системы подготовки сотрудников правоохранительных органов в сфере противодействия глобальным угрозам // Академическая мысль. – 2022. – № 3 (20). – С. 86-92.

20. Certified Information Systems Security Professional (CISSP) <https://www.cissp.com/>

21. Модуль 5. Расследование киберпреступлений. ООН. Вена, 2019 https://www.unodc.org/documents/e4j/Cybercrime_Module_5_Cybercrime_Investigation_RU.pdf

22. SANS Institute. <https://www.sans.org/emea/>.

Сведения об авторах

Әпсімет Н.М. – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Алимулов Е.Т. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Муратова А.Ж. – доктор PhD, заведующая кафедрой Уголовно-правовых дисциплин Юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Әпсімет Н.М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының докторанты.

Алимулов Е.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Муратова А.Ж. – PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Apsimet N.M. – Doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Process and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Alimkulov Ye.T. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Process and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Muratova A.Zh. – PhD, Head of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Р.Б. Джилкишиев¹, Е.Н. Бегалиев²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Высший Судебный Совет Республики Казахстан, Астана, Казахстан

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ ДОКАЗЫВАНИЮ, И ЗАДАЧИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ ОБ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ И КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

В данной статье автор рассматривает поводы начала досудебного расследования правонарушений в сфере компьютерной информации. По статистическим данным за последние 5 лет, основная масса обращений составляют организации (юридические лица). Граждане или физические лица обращаются реже, объяснением может стать тот факт, что не редко похищенная информация содержит тайные, интимные и иные подробности личной жизни, разглашения которой не желают. Еще одной причиной отсутствием обращений может быть, как маскировка под «вирус, техническая поломка и т.д.», а также и отсутствие веры в поимки виновного и возмещение ущерба.

Данные предположения позволяют предполагать высокую степень латентности в уголовных правонарушениях в области информационных технологий и киберпреступности.

Успех расследования по данным видам обеспечивают быстрота и решительность действий следователя и оперативного сотрудника в самые первые часы производства по делу; организованное взаимодействие с различными подразделениями правоохранительных органов, и еще одним не маловажным компонентом, наличие специалиста в области компьютерной обработки информации.

Создание Центра по борьбе с киберпреступностью Департамента криминальной полиции МВД РК стало одним из решающих шагов в борьбе с киберпреступностью.

Остается проблемой раскрываемость данных видов преступлений, установление и поимка виновных лиц, и направления уголовных дел в суд.

Правильное определение следственной ситуации для следователя способствует организации планирования расследования правонарушения, выдвинуть следственные версии, принять тактические решения и провести необходимый комплекс следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Автором предложены к рассмотрению три следственные ситуации.

Ключевые слова: информационные технологии, киберпреступления, несанкционированный доступ, латентность, специалист в области компьютерной обработки информации, методика расследования, приемы криминалистической техники и тактики, «Киберщит Казахстана», Центр по борьбе с киберпреступностью, неотложные следственные действия, следственные ситуации.

Дәлелдеуге жататын мән-жайлар және ақпараттық технологиялар және киберқылмыс туралы қылмыстық істер бойынша тергеу міндеттері

Бұл мақалада автор компьютерлік ақпарат саласындағы құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеудің басталу себептерін қарастырады. Соңғы 5 жылдағы статистикалық деректер бойынша өтініштердің негізгі бөлігін ұйымдар (занды тұлғалар) құрайды. Азаматтар немесе жеке тұлғалар аз жүгінеді, ұрланған ақпараттың құпия, жақын және жеке өмірінің басқа да егжей-тегжейлері сирек емес екендігі түсіндірілуі мүмкін. Өтініштердің болмауының тағы бір себебі "вирус, техникалық бұзылу және т.б." ретінде бүркемелеу, сондай-ақ кінәліні ұстауға және зиянды өтеуге деген сенімнің болмауы болуы мүмкін.

Бұл болжамдар Ақпараттық технологиялар мен киберқылмыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарда кідірістің жоғары дәрежесін болжауға мүмкіндік береді.

Осы түрлер бойынша тергеудің сәттілігі тергеуші мен жедел қызметкердің іс бойынша іс жүргізудің алғашқы сағаттарындағы іс-әрекеттерінің жылдамдығы мен шешімділігін қамтамасыз етеді; құқық қорғау органдарының әртүрлі бөлімшелерімен ұйымдастырылған өзара іс-қимыл және тағы бір маңызды компонент, Ақпаратты компьютерлік өңдеу саласында маманның болуы.

ҚР ІІМ Криминалдық полиция департаментінің киберқылмысқа қарсы күрес жөніндегі орталығын құру киберқылмысқа қарсы күрестегі шешуші қадамдардың бірі болды.

Қылмыстардың осы түрлерінің ашылуы, кінәлі адамдарды анықтау және ұстау және қылмыстық істерді сотқа жіберу проблема болып қала береді.

Тергеуші үшін тергеу жағдайын дұрыс анықтау құқық бұзушылықты тергеуді жоспарлауды ұйымдастыруға, тергеу нұсқаларын ұсынуға, тактикалық шешімдер қабылдауға және тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру шараларының қажетті кешенін жүргізуге ықпал етеді.

Автор үш тергеу жағдайын қарастыруды ұсынды.

Түйінді сөздер: Ақпараттық технологиялар, киберқылмыстар, рұқсатсыз қолжетімділік, кідіріс, Ақпаратты компьютерлік өңдеу саласындағы маман, тергеу әдістемесі, криминалистикалық техника мен тактика тәсілдері, "Қазақстанның Киберқорғауы", киберқылмыспен күрес жөніндегі орталық, шұғыл тергеу әрекеттері, тергеу жағдайлары.

The circumstances to be proved and the tasks of investigating criminal cases on information technology and cybercrime

In this article, the author examines the reasons for the start of a pre-trial investigation of offenses in the field of computer information. According to statistical data for the last 5 years, the majority of appeals are made by organizations (legal entities). Citizens or individuals apply less often, an explanation may be the fact that it is not uncommon for stolen information to contain secret, intimate and other details of personal life that they do not want to disclose. Another reason for the lack of appeals may be masquerading as a "virus, technical breakdown, etc.", as well as a lack of faith in the capture of the culprit and compensation for damages.

These assumptions suggest a high degree of latency in criminal offenses in the field of information technology and cybercrime.

The success of the investigation according to these types is ensured by the speed and decisiveness of the actions of the investigator and the operative officer in the very first hours of the case; organized interaction with various law enforcement agencies, and another not unimportant component, the presence of a specialist in the field of computer information processing.

The creation of the Center for Combating Cybercrime of the Criminal Police Department of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan has become one of the decisive steps in the fight against cybercrime.

The problem remains the detection of these types of crimes, the identification and capture of perpetrators, and the referral of criminal cases to court.

The correct definition of the investigative situation for the investigator helps to organize the planning of the investigation of an offense, put forward investigative versions, make tactical decisions and carry out the necessary complex of investigative actions and operational investigative measures.

The author suggests three investigative situations for consideration.

Keywords: information technologies, cybercrimes, unauthorized access, latency, specialist in the field of computer information processing, investigation methodology, techniques of forensic techniques and tactics, "Cybershield of Kazakhstan", Center for Combating Cybercrime, urgent investigative actions, investigative situations.

Введение. Преступления в сфере информационных технологий и киберпреступления – это те виды преступлений, которые совершаются посредством не только использования компьютеров, но и других технических устройств, виртуального пространства, сети Интернет.

Виртуальные правонарушения растут с каждым днем. Исследование глобальных экономических правонарушений, проведенное с участием деловых кругов в 78 странах, выяснило, что киберпреступления являются четвертыми в мире по распространению. Вместе с распространением компьютеризации и интернет-технологий экономические правонарушения, особенно в последние годы, стали новой угрозой. В наши дни компьютерные технологии и интернет являются неотъемлемой частью деловой и личной жизни человека.

Уголовно процессуальное законодательство Казахстана, закрепляя права лиц на уголовное преследование, в то же время установил ряд особенностей производства по делам данной категории.

Действующее уголовно-процессуальное законодательство предусматривает дифференцированный порядок производства по различным категориям уголовных дел, допуская включение в него элементов диспозитивности, которая предполагает учет волеизъявления лица, пострадавшего от правонарушения, вплоть до придания ему определяющего значения при принятии ряда ключевых процессуальных решений.

Материалы и методы. При подготовке данной публикации использованы общенаучные и частно-научные методы, а также методы сравнительно-правового исследования.

Результаты и обсуждение. Основанием для начала досудебного расследования является регистрация заявления, сообщения об уголовном правонарушении в Единый реестр досудебного расследования WEB-ЕРДР, утвержденного Приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 (далее – Приказ ГП № 89) [1].

Поводами для начала досудебного расследования уголовных дел о правонарушениях в сфере компьютерной информации чаще всего служат заявления о несанкционированном доступе, хищении денежных средств от: граждан (конкретных потерпевших); руководителей предприятий, учреждений, организаций и должностных лиц (базирующиеся, как правило, на материалах контрольно-ревизионных

проверок и сообщениях служб безопасности). А также сообщения и сведения, полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий; из статей, заметок и писем, опубликованные в средствах массовой информации.

При этом все забывают, что согласно пункта 5 Приказ ГП № 89, первоначальная регистрация осуществляется в книгу учета информации (далее – КУИ). И лишь после проверки, при установлении наличия признаков уголовного правонарушения, осуществляется регистрация в ЕРДР [1].

Как указывают статистические данные за последние 5 лет, в основном обращаются организаций, намного реже граждане. Объяснением этому может быть то, что они боятся разглашения в ходе следствия украденной информации, которая может содержать тайные, интимные и иные подробности личной жизни. Поэтому при возникновении подобной ситуации следователю необходимо наладить психологический контакт, объяснить гражданину, что следствие интересуют только те данные, которые имеют значение для расследования правонарушения и не могут быть разглашены третьим лицам.

За указанный период рапортов или сообщений о подготавливаемом или совершаемом правонарушении (пункт 4 часть 1 статья 180 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК) в исследуемой сфере – не регистрировалось. Что свидетельствует о регистрации только последствий совершенного преступления [2].

Не исключаем и того факта, что имеется высокая степень латентности в уголовных правонарушениях в области информационных технологий и киберпреступности, хотя, на момент исследования данные, по таким фактам отсутствуют. Причиной могут быть, как маскировка под «вирус, техническая поломка и т.д.», а также и отсутствие веры в поимки виновного и возмещение ущерба.

Как показывает практика, успех расследования правонарушения в сфере компьютерной информации обеспечивают быстрота и решительность действий следователя и оперативного сотрудника в самые первые часы производства по делу; организованное взаимодействие с различными подразделениями правоохранительных органов; наличие специалиста в области компьютерной обработки информации.

Досудебное расследование по данной категории дел начинается с получения четкого и полного представления о предмете посягательства, характере деятельности и структуре объекта, где возможно было совершено правонарушение. Далее следователь изучает конкретные условия деятельности данного объекта, существующий там порядок учета и отчетности, систему товаро- и документооборота, коммуникативные и иные тактико-технические характеристики используемой компьютерной техники, организацию охраны конфиденциальной компьютерной информации. Необходимо также хорошо знать служебные обязанности лиц, имеющих прямые или косвенные отношения к орудиям обработки и компьютерной информации, которые стали предметом преступного посягательства.

Но довольно часто сложно сразу сделать вывод о наличии состава правонарушения, особенно где касается с причинением материального ущерба. Согласно части 5 статьи 180 УПК, при необходимости проведения ревизии и проверок, материал направляется уполномоченным государственным органам (аудит, ревизия и т.п.)

С процессуальной точки зрения значение начало досудебного расследования обусловлено тем, что следователь правомочен произвести комплекс первоначальных и последующих следственных действий (допросы, обыски, опознания и др.), предъявить обвинение, избрать меру пресечения и направить дело прокурору для передачи в суд.

Обстоятельства, подлежащие доказыванию.

«Для достижения объективной истины при расследовании правонарушений важнейшее значение имеет доказывание, т.е. направляемая и регулируемая уголовно-процессуальным законом в определенных формах и пределах деятельности следователя и прокурора и других органов и лиц по собиранию, исследованию и оценке доказательств в целях установления фактических обстоятельств по уголовному делу» [3, с.249].

Согласно пункту 1 статьи 113 УПК по делам рассматриваемой категории подлежат доказыванию следующие обстоятельства:

- где, когда и при каких обстоятельствах было совершено уголовное дело об информационных технологиях и киберпреступности;
- кем совершено правонарушение, привлекалось ли ранее это лицо к уголовной ответственности за аналогичные деяния;

- способ совершения правонарушения в сфере информационных технологий и киберпреступности;
- наличие смягчающих и отягчающих вину обстоятельств;
- цели и мотивы совершения правонарушения;
- оказывал ли кто-нибудь содействие в совершении правонарушения в сфере информационных технологий и киберпреступности;
- причины и условия, способствовавшие совершению данного правонарушения.

Задачи расследования правонарушений.

«Во всех случаях расследования уголовных дел установление наличия преступного события является важным начальным этапом расследования правонарушения и составляет первоочередную задачу следователя при расследовании всех без исключения категорий дел. Следователь, установив наличие преступного события, создает необходимые условия для дальнейшего ведения следствия» [4, с.44].

Основной задачей является разработка методов расследования и предупреждения правонарушений, наиболее эффективного использования в этой работе средств и приемов криминалистической техники и тактики. Ее решение осуществляется на основе научного анализа и обобщения следственной практики, опыта использования научно-технических приемов и средств с учетом способов совершения и сокрытия соответствующих криминальных деяний. Ценность методики расследования определяется тем, что в ней обобщены наиболее передовые формы и методы следственной работы, а также последние достижения криминалистики. Она помогает следователю наиболее рационально организовывать расследование, предотвращать возможные ошибки и непроизводительные затраты времени в процессе раскрытия и расследования правонарушений.

Возникновение либо усиление различного рода негативных тенденций в сфере информатизации, появление новых видов киберпреступности и изменения в структуре ранее существовавших видов правонарушений в сфере информационных технологий в сфере киберпреступности обуславливают необходимость разработки новых методик расследования правонарушений данной категории

Одним из важных решений в данном направлении стало Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»)» (далее – Киберщит Казахстана) [5]. Результатом которого в 2019 году стал Центр по борьбе с киберпреступностью Департамента криминальной полиции МВД РК (далее – Центр по борьбе с киберпреступностью).

Проведение предварительного расследования проводится профессионально подготовленными сотрудниками правоохранительных органов, деятельность которых регламентирована уголовно-процессуальным законом, а значит, соблюдаются все предусмотренные законодательством права и гарантии.

Как верно отметит А. Саруханян расследование преступлений представляет собой сферу деятельности следователя, выступающего в качестве основного элемента в производстве определенных процессуальных действий, регулирования и руководства [6, с. 52].

Масштабы киберпреступности возрастают пропорционально возрастающему числу пользователей Интернета. Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за 5 лет (2019 – 2023 годы) соотношение зарегистрированных уголовных правонарушений главы 7 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) и направленных уголовных дел в суд не выдерживает никакой критики, так: по статье 205 за указанный период он составил 3%, по статье 206 – 26%, по статье 207 – 46%, по статье 208 – 32% и по статье 210 – 33% [7], [8].

Особого внимания заслуживают: статью 209 (принуждение к передаче информации) в исследуемом периоде – не зарегистрировано ни одно уголовное правонарушение, по статьям 211 (неправомерное распространение электронных информационных ресурсов ограниченного доступа) и 213 (неправомерные изменения идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства) за 5 лет в суд направлено по 1 уголовному делу, а по статье 212 (предоставление услуг для размещения интернет-ресурсов, преследующих противоправные цели) – в суд не направлено ни одного уголовного дела.

Раскрытие киберпреступлений остается достаточно сложной задачей для большинства сотрудников органов предварительного расследования, что обусловлено спецификой данного рода правонарушений: трудностями с обобщением материалов следственной и судебной практики по каждому виду рассматриваемых правонарушений; отсутствием методических рекомендаций как по

организации расследования преступных деяний, так и по тактике производства следственных действий; недостаточной квалификацией следователей для работы со специфическими источниками доказательственной информации, оцифрованной в виде электронных сообщений, страниц, сайтов.

В связи с резким обострением криминогенной ситуации в стране, обусловленной ростом количества киберпреступлений, созданием все более изощренных способов их осуществления проблема разработки криминалистической тактики расследования указанных правонарушений становится как никогда актуальной, что требует, в свою очередь, активизации и расширения круга научных исследований в рассматриваемой сфере, имеющих целью повышение эффективности всех форм и направлений организации следственной деятельности по раскрытию правонарушений в киберпространстве.

Анализ статистических данных позволяет сделать вывод о недостаточном уровне навыков у сотрудников созданного Центра по борьбе с киберпреступностью, позволяющим своевременно раскрывать правонарушения, устанавливать доказательства и привлекать к ответственности виновных лиц.

Потребности следственной практики с учетом состояния раскрываемости киберпреступлений свидетельствуют о необходимости дополнительного комплексного исследования тактики производства следственных действий, разработки новых средств и приемов, учитывающих современные достижения криминалистики и смежных наук.

Следственные ситуации.

Эффективность расследования преступления на первоначальном этапе определяется умением следователя правильно воспринять следственные ситуации, оценить их и принять наиболее эффективные меры по ее разрешению.

Следственные ситуации и дальнейшее развитие учения о них приобретают первостепенное значение и особую актуальность. Основные положения этого учения пронизывают практически все разделы криминалистики. Это обусловлено тем, что само понятие «следственная ситуация» является одним из центральных в категориальном аппарате криминалистической науки, выполняя функцию специфического «моста» между теорией и практикой криминалистики.

Профессор Е.Г. Джакишев определил следственную ситуацию как «положение, обстановку, которая складывается и изменяется на определенных этапах расследования на основе данных, вытекающих из материалов дела» [4, с.343].

Вовсе не случайно, на наш взгляд, в криминалистике возникают, закрепляются и приобретают все большее значение вопросы, связанные со «следственной ситуацией» (сегодня уже речь идет о «криминалистической ситуалогии» как целом направлении) [9, с. 33].

На наш взгляд, под следственной ситуацией уголовных правонарушений об информационных технологиях и киберпреступности, следует понимать картину расследования преступления, которая непосредственно влияет на содержание выдвигаемых версий, а также на саму организацию расследования данного вида преступления.

Она является важнейшим инструментом в руках следователя, позволяющим максимально повысить эффективность деятельности по расследованию и раскрытию преступлений.

Правильное определение следственной ситуации для следователя способствует организации планирования расследования правонарушения, выдвинуть следственные версии, принять тактические решения и провести необходимый комплекс следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Перечень неотложных следственных действий и оперативных мероприятий, очередность их проведения будут определяться конкретной следственной ситуацией, в которой начинается расследование. Следственная ситуация характеризуется, прежде всего, объемом и достоверностью исходной криминалистически значимой информации, имеющейся в распоряжении следователя и оперативного работника.

Исходя из анализа опубликованного опыта и особенностей расследования правонарушений в сфере компьютерной информации сформулирован обобщенный алгоритм расследования правонарушений в сфере компьютерной информации, включающая пять основных последовательных этапов:

1. Установление факта правонарушений в сфере компьютерной информации и выяснение его особенностей и деталей.
2. Выявление способа получения материальной или иной выгоды для субъекта, совершившего правонарушений в сфере компьютерной информации.
3. Установление способа совершения правонарушений в сфере компьютерной информации.

4. Установление круга лиц, совершивших правонарушений в сфере компьютерной информации.

5. Установление размера причиненного ущерба вследствие совершения правонарушений в сфере компьютерной информации.

Определение условий и обстоятельств, способствовавших осуществлению правонарушений в сфере компьютерной информации.

Заключение. На основании вышеизложенного, для первоначального этапа расследования правонарушений в сфере компьютерной информации, могут иметь место *следующие следственные ситуации*:

1) наличие полной либо частичной информации о факте самого правонарушения, и причинах его возникновения, способ совершения правонарушения и личность пострадавшего, отсутствие сведений о лице, совершившем правонарушение, мотивы которого неясны;

2) имеется полная информация о личности пострадавшего, мотивах и способе совершения правонарушения и лицах его совершивших, однако подозреваемое лицо заявляет о своей непричастности и отказывается от дачи признательных показаний;

3) известны причины возникновения правонарушения, способы его совершения и сокрытия, подозреваемое лицо в совершении правонарушения, в сфере информационных технологий и киберпреступности, полностью признает свою вину и дает признательные показания.

Список использованных источников

1. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований».

2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V.

3. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. М., 1964. – 249 с.

4. Джакишев Е.Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: Дис. ...д.юр.н. Алматы, 1999. – 343 с.

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»).

6. Саруханиян А.Р. Преступления против порядка управления: общая характеристика, вопросы квалификации: дисс...канд.юрид. наук. – Ставрополь, 2002. – 177 с.

7. Статистические сведения из отчетности 1-М за 2019-2023 гг. / Правовая статистика. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 10.11.2024).

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V.

9. Гавло В.К. Воронин С.Э. Актуальные проблемы поисково-познавательной деятельности в суде: учебное пособие. – Барнаул: БЮИ МВД России, 2000. – 124 с.

Сведения об авторах

Джилкишиев Р.Б. – выпускник докторантуры Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юриспруденции.

Бегалиев Е.Н. – член Высшего Судебного Совета, доктор юридических наук, профессор.

Джилкишиев Р.Б. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Есболатов атындағы Алматы академиясы докторантураның түлегі, заңтану магистрі.

Бегалиев Е.Н. – Жоғары Сот Кенесінің мүшесі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Dzhilkishiev R. – graduated doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Master of Jurisprudence,

Begaliyev Y. - Member of the Supreme Judicial Council, Doctor of Law, Professor.

Д.Р. Егежанова¹, И.С. Сактаганова², А.Б. Сактаганова³

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

²Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИНСТИТУТА ДОКАЗЫВАНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОМ И УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВАХ

Институту доказывания в процессуальном праве отводится большое значение, так как оно составляет основу процесса и осуществляется практически на всех этапах судопроизводства.

В статье была представлена попытка систематизировать накопленные научные знания в области доказывания в контексте сравнительного анализа норм административного и уголовного процессуального права. Доказано, что основным фактором самостоятельности данного института является обособление процессуальных норм.

Доказательство можно считать одним из важнейших и необходимых способов определения истины по делу, оно гарантирует принятие правильного и беспристрастного решения.

Формирование и развитие научных взглядов, устойчивое развитие судебной системы в условиях цифровизации показало влияние информационных технологий на формат доказывания.

Следует отметить, что легального определения электронных доказательств в процессуальных законодательствах Республики Казахстан, не содержится. Поэтому можно наблюдать некое терминологическое несоответствие научных взглядов и практической действительности. Отсутствие алгоритма использования новых форм доказательств отражается на качественном и правильном исследовании и оценке доказательств и, соответственно, повлияет на законность и обоснованность решения суда. Также в борьбе с киберпреступностью имеется необходимость разработки для судей методических рекомендаций по вопросам использования «электронных доказательств». Анализ актуальных проблем использования доказательств в административном и уголовном процессе имеет практическое значение в условиях рационального и эффективного развития судебной системы в Казахстане.

Ключевые слова: доказывание, доказательства, административный процесс, уголовный процесс, цифровизация, электронное доказательство, допустимость.

Әкімшілік және қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлелдеу институтын салыстырмалы зерттеу

Дәлелдеу институты сот процестің негізін құрайды, сондықтан іс жүргізу құқықғында оған үлкен мән беріледі. Дәлелдеу процедурасы сот процестің барлық кезеңдерінде жүзеге асырылады.

Мақалада әкімшілік және қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларын салыстырмалы талдау контекстінде дәлелдеу саласындағы жинақталған ғылыми білімді жүйелеу әрекеті ұсынылды. Бұл институттың жекешелендіру негізгі факторы іс жүргізу нормаларының тәуелсіз болмауы. Дәлелдеме қаралған іс бойынша шындықты анықтаудың маңызды және қажетті әдістерінің бірі деп санауға болады. Дәлелдеме әділ және бейтарап шешім қабылдауға кепілдік береді.

Ғылыми көзқарастардың қалыптасуы мен дамуы, цифрландыру жағдайында сот жүйесінің тұрақты дамуы ақпараттық технологиялардың дәлелдеу форматына оң әсерін көрсетті. Дегенмен де, Қазақстан Республикасының іс жүргізу заңнамасында электрондық дәлелдемелердің заңды анықтамасы берілмегені анық. Сондықтан ғылыми көзқарастар мен тәжірибелік шындықтың белгілі бір терминологиялық сәйкессіздігін байқауға болады.

Дәлелдемелердің жаңа түрлерін қолдану тетіктің жоқтығы оларды сапалы зерттеу мен бағалауға, сот шешімінің заңдылығы мен негізділігіне әсер етеді. Сондай-ақ, киберқылмыстықпен күресу мақсатында судьялары үшін электрондық дәлелдемелерді пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу қажеттілігі сезіліп тұр.

Әкімшілік және қылмыстық процесте дәлелдемелерді пайдаланудың өзекті мәселелерін талдау Қазақстандағы сот жүйесін ұтымды және тиімді дамыту жағдайында практикалық маңызы зор.

Түйінді сөздер: дәлелдеу, дәлелдемелер, әкімшілік процесс, қылмыстық процесс, цифрландыру, электрондық дәлелдеме, жол беру болатындығы.

Comparative study of the institute of evidence in administrative and criminal proceedings

The institution of evidence in procedural law is of great importance, since it forms the basis of the process and is carried out at almost all stages of the proceedings. The article presents an attempt to systematize the accumulated scientific knowledge in the field of evidence in the context of a comparative analysis of the norms of administrative and criminal procedural law. It is proved that the main factor of the independence of this institution is the isolation of procedural norms. Proof can be considered one of the most important and necessary ways to determine the truth in a case, it guarantees the adoption of a correct and impartial decision. The formation and development of scientific views, the sustainable development of the judicial system in the context of digitalization has shown the influence of information technology on the format of evidence. It should be noted that there is no legal definition of electronic evidence in the procedural laws of the Republic of Kazakhstan. Therefore, one can observe a certain terminological discrepancy between scientific views and practical reality.

The lack of an algorithm for using new forms of evidence affects the qualitative and correct research and evaluation of evidence and, accordingly, will affect the legality and validity of the court's decision. Also, during the development of cybercrime and the use of modern information technologies, there is a need to develop methodological recommendations for judges of the Republic of Kazakhstan on the use of "electronic evidence".

The analysis of the actual problems of the use of evidence in administrative and criminal proceedings is of practical importance in the context of the rational and effective development of the judicial system in Kazakhstan.

Keywords: proof, evidence, administrative process, criminal process, digitalization, electronic proof, admissibility.

Введение. Вопросы исследования механизмов доказывания имеют важное значение в любом виде судопроизводства. Ведь общепризнанно, что судебное доказывание – межотраслевой институт. Судебная система Казахстана последних лет претерпела множество изменений, которые однозначно привели к положительному результату. Автоматизация и цифровизация судов в корне изменили существующие способы оценки доказательств. Суды сегодня оснащены информационными ресурсами, расширена практика использования аудио - видео и других электронных средств доказывания; ведутся системный электронный сбор и хранение информации о количестве и качестве судебных дел, с последующим размещением на электронных сайтах и судебных кабинетах. Но с другой стороны эти тенденции создали беспрецедентные возможности для преступности и слабого доверия к судебной системе. Полагаем, что содержание конституционной нормы о праве каждого на судебную защиту своих прав и свобод включая и право на судебное обжалование действий и решений, могут повлечь ущемление прав и свобод человека и гражданина, за незаконное нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений физических лиц (предусмотрена уголовная ответственность по ст. 148 УК РК).

Ключевыми приоритетами системы правосудия на предстоящий период являются: увеличение показателей качества судебной системы (0,60) в индексе верховенства права от World Justice; увеличение доверия населения к судебной системе до 58%; совершенствование судебного администрирования; повышение профессионализма судей [1]. В мировом Индексе верховенства права в 2023 году Казахстан занимал 65-е место из 142 стран. В отчетах отмечается, что судебной системе Казахстана необходимо улучшить показатели по обеспечению нормативных требований и по уголовному правосудию - 61 место из 142 [2].

Одной из важнейших задач судопроизводства в настоящее время является система доступа к электронным материалам адвокатов, сотрудников полиции по контролю хода производства с минимальными рисками манипуляции и фальсификации допустимых способов доказывания. Доказательства представляют собой применение различных инструментов и способов законного права, позволяющих одной из сторон ясно и убедительно предъявить суду наличие своих правомочий или реальность своих претензий. Уникальность процессуального института доказывания в том и состоит, что стандарты и способы доказывания, а также решающая роль судьи - эксперта, оценка доказательств которого складывается из внутреннего убеждения судьи и профессиональных знаний важны.

Использование необходимых доказательств непосредственно при предварительном рассмотрении судебных дел в трудах учёных - правоведов заняли определённую нишу. Весомый вклад в изучение допустимости использования судебных доказательств в своё время внесли такие авторы,

как А.Г. Коваленко, А.Г. Карапетов, И.В. Решетникова и другие. В казахстанской юридической науке проблемами доказательств и доказывания в административном - процессуальном праве занимались М.Ж. Бектурганов, З.Х. Баймолдина и др. Методологические подходы исследования доказательств в уголовном процессе изложены в трудах А.К.Бекишева, А.С. Ибраевой А.С., Н.С. Ибраева и др.

Система доказывания в юрисдикциях административного и уголовного судопроизводства имеет как сходства, так и различия.

Сравнительное исследование принципов, способов доказывания позволяет выявить как схожие правовые рамки, так и существенные различия в правилах оценки доказательств. Отметим, что преобразование административных доказательств в уголовно-процессуальные доказательства имеют свойства ограничения правовых норм, которые направлены на недопущение незаконных доказательств.

Обсуждение. На сегодняшний день мировой судебной практикой закреплено четыре стандарта доказывания:

1. Prima facie, означающий «на первый взгляд».
2. Balance of Probabilities – баланс вероятностей.
3. Clear and Convicting Evidense – ясные и убедительные доказательства.
4. Beyond the Reasonable Doubt – вне разумных сомнений.

С учётом данной конструкции исследователи А.Г. Карапетов и А.С. Косарев вывели общее определение стандарту доказывания – «это минимальная, пороговая степень субъективной уверенности, убеждённости судьи (присяжных) в истинности спорного факта, при которой суд приходит или должен прийти к выводу о достаточности доказательств и признании бремени доказывания выполненным; при достижении этого порогового уровня бремя опровержения переносится на оппонента, и если тот своими контрдоказательствами не снизит уверенность суда ниже уровня стандарта доказывания, суд будет исходить из признания факта установленным» [3].

Исследование зарубежных судебных систем показывает, что допустим в странах континентального права (Европа) стандарты доказывания не закрепляются [4], а в странах общего справедливого права (США, Великобритания) имеются чётко установленные стандарты на уровне закона [5].

В свое время Коваленко А.Г. описывал доказывание как совокупность процессуальных действий, регламентированных законом [6]. В противовес данному мнению высказывался Б.Т. Матюшин – «оценка доказательств – прежде всего мыслительный процесс, который не поддаётся регулированию, как по содержанию, так и по форме [7, с.110]. Данный подход можно назвать односторонним, поскольку идёт отрицание для оценки доказательства правового содержания и абсолютизации мыслительной части оценки средств доказывания.

Итак, в чём состоят особенности нормативно - правового регулирования и использования доказательств?

Обратимся к опыту Казахстана. Как отмечают казахстанские исследователи, положения АПК РК в отличие от УПК РК содержат не только бремя доказывания, но и активную позицию судьи в доказывании [8, с.69]. О роли судьи высказывался Т. Sobeci отмечая, что «знания суда не могут служить доказательствами в деле. Специальные знания суда облегчает суду провести оценку доказательств, но судья обязан использовать те доказательства, которые предписывает ему закон» [9, с. 102].

Однако, в анализируемых кодексах нет требований к формату представления всех имеющихся данных в электронной форме, к процессу оценки форм предоставления электронных материалов, а также к правилам прикрепления к материалам судебного дела. Отсутствие единого механизма правового регулирования системы доказательств затрудняет подведение к единым стандартам судопроизводства.

Нет единства мнений также в теоретическом толковании ряда связанных с ней проблем. В действующих процессуальных кодексах не используется термин «электронные доказательства», по тексту закона мало используется понятие «электронный». Считаем, что в теории необходимо поднимать вопросы о разработке различных инструкций и правил, детализирующих применение наряду с вещественными электронными и цифровых доказательств судами. Несмотря на достоинства «электронных доказательств», они пока не получили однозначного признания законодателя.

Институт доказывания в судопроизводстве целесообразно исследовать также во взаимосвязи с такими его элементами, как оценка доказательств, допустимость электронных доказательств и др. Значение допустимости как неотъемлемого свойства доказательств закреплено Конституцией Республики Казахстан, в пункте 3 ст. 77 которой сформулировано следующее положение. «Не имеют

юридической силы доказательства, полученные незаконным способом». Такое утверждение можно констатировать нормами ст. 129 АПК РК [10], ст. 125 УПК РК [11], содержащие их подробный перечень.

Устанавливая определённый порядок применения правил к использованию доказательств в суде в теории процессуального права, сложилось два вида допустимости: позитивная (установление специальных разрешающих правил) и негативная (установление специальных запрещающих правил). Примерами позитивного принятия доказательства являются так называемые повышенные стандарты доказанности: результаты судебно-медицинской экспертизы, медицинское освидетельствование и т.п. В других случаях как отмечает Шарипова А. высока вероятность самостоятельного доказывания виновности или невиновности [12, с. 133].

Принцип допустимости характеризуется субъективным подходом, так как законом установлены чёткие ограничения в недопущении использования средств доказывания, полученных запрещёнными методами. Дарменов А. убеждён, что «ни одно доказательство не имеет заранее установленной силы, поэтому не может рассматриваться как допустимое или недопустимое. По его мнению процесс доказывания основан только на внутреннем убеждении судьи, имеющего полномочия оценить представленные суду доказательства [13, с. 91]. Весьма своеобразной является позиция экономиста Р. Познера, который провёл экономический анализ права, в том числе исследовал выгоду от обращения в суд. По его мнению, социальные издержки на поиск и предоставление доказательств в какой то мере превышают социальную выгоду от фактического или порой ошибочного установления факта [14, с. 819–820]. Зарубежные исследователи для устранения подобного рода противоречия отмечают законодательно эффективное решение о преобразовании доказательств административного правоприменения в уголовном судопроизводстве [15]. И в действительности доказательства собранные в процессе административного усмотрения или административного принуждения используются в дальнейшем в уголовном судопроизводстве. С точки зрения административного усмотрения доказательства независимо от того в какой форме они были представлены суду прежде всего должны быть достоверными. Банальным примером соблюдения судьёй принципа достоверности является сверка письменных материалов – оригиналов. Главное положение административного процессуального законодательства должно соблюдаться не иначе, как судебные разбирательства по рассмотрению в административном судопроизводстве должны быть направлены на укрепление законности и правопорядка.

Доказательство можно считать одним из важнейших и необходимых способов определения истины по делу, оно гарантирует принятие правильного и беспристрастного решения. Развитие научно – технического процесса содействует совершенствованию новых способов получения информации. В этой связи заслуживает внимания вопрос тождественности электронных и цифровых доказательств. Мнения учёных по данному вопросу разделились. Некоторые учёные считают необходимым использование цифровых доказательств. Так, по мнению Н.В. Олиндер, информация в доказательствах может быть представлена только в цифровой форме [16, с. 107]. Другие авторы признают, что сложно установить достоверность электронного доказательства [17]. Прецедентным случаем в практике общего суда для применения новых правил сохранения электронных доказательств и информации, стал спор в одном из округов Нью-Йорка, когда одна из американских сотрудниц швейцарской компании доказав в суде о не сохранении ответчиком электронной переписки получила компенсацию в рекордном размере в 29 200 000 долларов США [18].

Сейчас в практике США с достаточной осторожностью и всей наблюдательностью относятся к сохранению электронной информации, в связи с чем в стране была создана сеть фирм, занимающихся хранением электронной информации. США, по объёму рассмотрения правовых споров с использованием веб-данных является лидером. Также в США сложилась практика использовать ссылки на данные, полученные из веб-источников в судебных актах. Помимо этого зарубежными странами (в частности, в Литовской Республике) активно прорабатывается вопрос использования психофизиологической экспертизы [19] и полиграфа как помощь суду в вынесении обоснованных решений [20]. В целом основываясь на вышесказанном мы поддерживаем мнение учёных, которые считают что эффективность получения доказательств складывается из синтеза объективных и субъективных факторов, главными из которых является строгое соблюдение закона и профессионализм судьи [21].

Заключение. По итогам проведённого анализа можно констатировать, что доказывание как межотраслевой институт занимает особое место в системе судопроизводства в равной степени и по уголовным и публичным судебным спорам. Особое значение в системе доказывания должно уделяться

принципам и правилам распределения доказывания, а также обеспечением равных возможностей сторонам для сбора доказательств, имеющих решающий фактор для оценки их судом.

Активность суда в предмете доказывания установлена. Однако, нельзя не учитывать некоторые проблемные аспекты, о которых отмечалось выше. Устранение пробелов в использовании высокотехнических средств доказывания (в том числе цифровых доказательств) при изучении и разбирательстве судами административных дел является одной из задач судебной реформы. Выявление требований допустимости аудио и видеозаписей с учётом конституционного права граждан на сохранность тайны переписки, права на неприкосновенность частной жизни, телефонных переговоров также необходимо. Компьютерные программы дают безграничные возможности получать письменные фальсифицированные доказательства. Поэтому необходимо расширить полномочия судьи с предоставлением права самостоятельно принимать меры по проверке обоснованности представления доказательств сторонами дела; принимать активное участие в обсуждении обстоятельств дела; право вносить уточнения в правовых позициях и доводах обеих сторон. В целом, это позволит эффективно решать задачи административного и уголовного процесса о своевременности, полноте и всесторонности исследования доказательств.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан от 30 июля 2024 года №611 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года//URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000611#z879> (дата обращения 20.10.2024).
2. Индекс верховенства права World Justice// URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Kazakhstan%20-%20Russian.pdf> (дата обращения 20.10.2024).
3. Карапетов А.Г., Косарев А.С. Стандарты доказывания: аналитическое и эмпирическое исследование//Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2019. № 5. С. 88.
4. Будылин С.Л. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом // Вестник ВАС РФ. 2014. № 4. С. 34–66
5. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург, 1997
6. Коваленко А. Г. Институт доказывания в судопроизводстве. М., 2004. С. 112–113.
7. Матюшин Б. Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве. Хабаровск, 1987. С. 6.
8. Bekturganov M.J. , Akimbekova S.A., Talapova G.T. Issues of proof in the administrative process// URL:<https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v106.i2.07> (дата обращения 01.11.2024).
9. Sobiecki T. Instytucja biegłego w postępowaniu karnym i postępowaniu cywilnym – podobieństwa i różnice.- Radca Prawny. Zeszyty Naukowe 1 (26)/2021//URL:https://ejournals.eu/pliki_artykułu_czasopisma/pelny_tekst/adc5f86e-cce0-4bce-b4e3-167146a249e4/pobierz (дата обращения 01.11.2024).
10. Административный процедурно - процессуальный кодекс Республики Казахстан 29 июня 2020 года № 350-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2024 г.) URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35132264 (дата обращения 04.12.2024).
11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 года №231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2024 г.) URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения 05.12.2024).
12. Шарипова А.Р. Стандарты доказанности как основания различий в регулировании сходных институтов уголовного, гражданского, арбитражного и административного процесса // Legal Concept Правовая парадигма. – 2021. – Т. 20, № 1. – С. 130–136. – URL: DOI: <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2021.1.20>(дата обращения 10.11.2024).
13. Дарменов А.Д. Общие условия оценки доказательств по внутреннему убеждению через призму нормативно-правовой реализации принципов в Республике Казахстан// <https://cyberleninka.ru/article/n/obschie-usloviya-otsenki-dokazatelstv-po-vnutrennemu-ubezhdeniyu-cherez-prizmu-normativno-pravovoy-realizatsii-printsipov-v/viewer> URL:<http://dx.doi.org/10.37973/VEST-NIKKUI-2024-56-12>(дата обращения 12.11.2024).
14. Posner R.A. Economic Analysis of Law / R. A. Posner. – 8th ed. – N. Y., 2011.
15. Ning B. Research on the System of Evidence Transformation between Administrative/Law Enforcement Evidence and Criminal Procedure Evidence DOI: 10.25236/iwass.2019.090(дата обращения 15.11.2024).

16. Олиндер Н.В. К вопросу о доказательствах, содержащих цифровую информацию // Юридический вестник Самарского университета. 2017. Том 3 № 3. –С. 107-110
17. Губайдуллина Э.Х. Проблемы применения электронного доказательства в судопроизводстве // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-primeniya-elektronnogo-dokazatelstva-v-sudoproizvodstve> (дата обращения 12.11.2024).
18. Сергеев М.Ю. Электронные доказательства в уголовном судопроизводстве. Опыт США// URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnyye-dokazatelstva-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-opyt-ssha> (дата обращения 15.11.2024).
19. Shkurova P.D., Zubovich M.M., Tombulova E.G. Information, Obtained Using a Polygraph, as Inadmissible Evidence in the Civil and Administrative Proceedings of the Russian Federation. Siberian Law Review. 2020;17(1):128-133. (In Russ.) URL:<https://doi.org/10.19073/2658-7602-2020-17-1-128-133> (дата обращения 20.11.2024).
20. Zubovich M.M., Korshakova K.V., Tombulova E.G. The Use of Pre-Trial Expert Investigations in Civil Cases. Actual Problems of Russian Law. 2022;17(4):76-85. (In Russ.) URL:<https://doi.org/10.17803/1994-1471.2022.137.4.076-085> (дата обращения 25.11.2024).
21. Bekishev A., Ibraeva A.S., Ibraev N.S. Specifics of Receiving Evidence in the Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan// URL:[https://journals.aserspublishing.eu/jarle/issue/view/188DOI:https://doi.org/10.14505//jarle.v10.3\(41\).04](https://journals.aserspublishing.eu/jarle/issue/view/188DOI:https://doi.org/10.14505//jarle.v10.3(41).04) (дата обращения 10.11.2024).

Сведения об авторах

Егежанова Д.Р. - докторант Alikhan Bokeikhan University.

Сақтаганова И.С. - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, доцент Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева.

Сақтаганова А.Б. - доктор PhD Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова.

Егежанова Д.Р. - Alikhan Bokeikhan University докторанты.

Сақтаганова И.С. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық Университетінің заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, доценті.

Сақтаганова А.Б. - А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының PhD докторы.

Egezhanova D.R. - is a doctoral student at Alikhan Bokeikhan University.

Saktaganova I.S. - Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Saktaganova A.B. - PhD, Eurasian Humanitarian Institute named after A.K. Kusainov.

A.A. Nugmanov¹, A.D. Baissalov², G.E. Zhandykeeva³

¹Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office
of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Kazakhstan

²Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

³Q-University, Almaty, Kazakhstan

CONTEMPORARY CHALLENGES AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING CASES OF ABUSE OF AUTHORITY BY MILITARY PERSONNEL WITH VIOLENCE

The purpose of this scientific article is to study the key problems arising at the initial stage of investigation of cases of abuse of power by servicemen accompanied by the use of violence. The aspects related to the investigation process in the context of Article 451 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are considered, and recommendations for overcoming them are offered. The analysis highlights the main difficulties faced by investigators, including the lack of evidence, time constraints, the risk of loss of traces of crime and the psychological impact on victims and witnesses. In addition, typical investigative scenarios are analyzed, which contribute to more efficient collection of evidence and establishment of the circumstances of the incident. The authors of the scientific article conclude that increasing the effectiveness of the investigation requires improving the methods of obtaining and processing evidentiary information, as well as ensuring the protection of process participants from pressure. The use of modern technologies is also considered as an important element of successful detection and investigation of such crimes.

Keywords: abuse of power, military personnel, violence, investigation, criminal law, evidence, investigative actions.

Әскери қызметшілердің күш қолдану арқылы билікті теріс пайдалану жағдайларын тергеудің бастапқы кезеңіндегі қазіргі заманғы сын қатерлер

Бұл ғылыми мақаланың мақсаты әскери қызметшілердің зорлық-зомбылықпен бірге биліктен асып кету жағдайларын тергеудің бастапқы кезеңінде туындайтын негізгі мәселелерді зерттеу болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 451-бабының мәнмәтінінде тергеу процесіне байланысты аспектілер қаралды, сондай-ақ оларды еңсеру үшін ұсынымдар ұсынылды. Талдау барысында тергеушілердің алдында тұрған негізгі қиындықтар, соның ішінде дәлелдемелер базасының жетіспеушілігі, уақыт шектеулері, қылмыс іздерін жоғалту қаупі және жәбірленушілер мен куәгерлерге психологиялық әсер ету анықталды. Дәлелдемелерді неғұрлым тиімді жинауға және болған жағдайдың мән-жайларын анықтауға ықпал ететін типтік тергеу сценарийлері қосымша талданды. Ғылыми мақаланың авторлары тергеудің тиімділігін арттыру дәлелді ақпаратты алу және өңдеу әдістерін жетілдіруді, сондай-ақ процеске қатысушыларды қысымнан қорғауды қамтамасыз етуді талап етеді деген қорытындыға келеді. Заманауи технологияларды қолдану осындай қылмыстарды сәтті ашу мен тергеудің маңызды элементі ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: билікті асыра пайдалану, әскери қызметшілер, зорлық-зомбылық, тергеу, қылмыстық құқық, дәлелдемелер, тергеу әрекеттері.

Современные вызовы на начальной стадии расследования случаев злоупотребления властью военнослужащими с применением насилия

Целью данной научной статьи является исследование ключевых проблем, возникающих на начальном этапе расследования случаев превышения власти военнослужащими, сопровождаемых применением насилия. Рассмотрены аспекты, связанные с процессом расследования в контексте статьи 451 Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также предложены рекомендации для их преодоления. В ходе анализа выделены основные трудности, с которыми сталкиваются следователи, включая дефицит доказательственной базы, временные ограничения, риск утраты следов преступления и психологическое воздействие на потерпевших и свидетелей. Дополнительно проанализированы типовые следственные сценарии, способствующие более результативному сбору доказательств и установлению обстоятельств произошедшего. Авторы научной статьи приходят к выводу, что повышение эффективности расследования требует совершенствования методов получения и обработки доказательственной информации, а также обеспечения защиты участников процесса от давления. Использование современных технологий также рассматривается как важный элемент успешного раскрытия и расследования подобных преступлений.

Ключевые слова: превышение власти, военнослужащие, насилие, расследование, уголовное право, доказательства, следственные действия.

Introduction. The effectiveness of reforming the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan is closely linked to the quality of management processes at all hierarchical levels, which must strictly comply with national legislation. A key factor in the success of reforms is the strict compliance of servicemen with the established legal acts and service regulations that define their rights and duties.

At the same time, one of the most common types of official offenses in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan is the abuse of power according to Article 451 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the CC of the Republic of Kazakhstan) [1], where in 2021 the number of offenses registered in the unified register of pre-trial investigation (hereinafter - URPI) amounted to - 44 criminal cases; in 2022 the number of offenses amounted to - 57 criminal cases; in 2023 the number of offenses amounted to - 63 criminal cases; for 6 months of 2024 the number of offenses amounted to - 74 criminal cases [2].

In the context of army law and order in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, the greatest danger to public safety is posed by actions related to abuse of power or official authority committed by commanders of military units during military service. Such unlawful actions have a negative impact on the activities of military administration bodies, infringe on the interests of maintaining the combat readiness of troops, as well as defame the reputation of the military service, officers and the authority of state power in general.

The significance of studying the characteristics of the investigation of abuse of power by servicemen with the use of violence is due to the violation and infringement of the rights and freedoms, as well as dignity and personal inviolability of servicemen when committing them. It should be emphasized that the high level of latency is one of the main barriers in the prompt disclosure of the above offenses.

Materials and methods. The grounds for registration in the URPI of criminal cases of abuse of power under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan are more often established at:

- direct detection of offenses by criminal prosecution authorities and military prosecution authorities of the Republic of Kazakhstan;
- a report from a higher command about the fact of an offense;
- statements or reports by members of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, civilian personnel and other persons.

Usually the places where offenses occur are:

- the closed territory of the military unit;
- headquarters;
- barracks premises;
- guardhouse;
- command post;
- canteen room;
- medical facility (hospital).

The study of criminal cases related to the abuse of power under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan shows that the vast majority of unlawful acts are carried out during the performance of official duties.

Methods of committing an offence as abuse of power under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan are characterized by diversity and directly correlate with specific conditions, area of authority and individual characteristics of the person who committed the offence.

The official duties of the commander of a military unit define him as a key figure in offenses related to abuse of power (Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan). By virtue of their status, commanders have a wide range of powers, including personnel management (organizational and administrative functions) and control over property, material values (administrative and economic functions). The above-mentioned powers influence the choice of methods of both committing and concealing an offense.

Discussion. A characteristic feature of these offenses of abuse of power is their implementation exclusively through active unlawful actions that violate laws, instructions and regulations that are binding. Thus, for example:

1) Use of violence against subordinate servicemen or threat of its use. Thus, in 2024 in the military unit 25744, located in the city of Aktau, there were several offenses related to abuse of power (Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan), where the commander of the 1st platoon of the mortar battery of the 2nd assault battalion gr. A. From the criminal case it is noted that, gr. A., is accused of beating recruits with a wooden club, hitting one of the soldiers on the head with a fist and a stool for lateness and indecent behavior,

as well as breaking another soldier's tooth as a result of hitting him with a fist at the firing range. These actions are seen as an attempt to assert his dominance over conscripts. As a result of the criminal case, the Military Court of the Aktobe garrison decided to dismiss the criminal case on the fact of abuse of power on the basis of an agreement reached (reconciliation) between the parties [3].

2) Excess of authority with the use of weapons or special means. An example is the criminal case of 2022, where the defendant Zh., while at a checkpoint, gave an illegal order to the servicemen under his command to open fire on a vehicle approaching the checkpoint. As a result of the shelling, the passengers of the vehicle, the minor A., received a gunshot wound, from which she died, and the minor Zh., received five gunshot wounds, causing grave harm to her health. The guilt of the convicted person was proved by the testimonies of the victims and witnesses, conclusions of expert examinations, protocols of inspection of the scene of the incident and material evidence. The Judicial Board of the Military Court of the Republic of Kazakhstan canceled the acquittal verdict and passed a new guilty verdict, by which Zh. was found guilty under Article 451, Part 2, Paragraph 1 of the CC of the Republic of Kazakhstan and sentenced to 7 (seven) years of imprisonment [4].

Regarding the systematization of methods of concealing the facts of abuse of power under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan, they can be categorized on the basis of certain criteria.

In terms of content:

- a) concealment of information and its carriers;
- b) destruction of information and its carriers;
- c) falsification of information;
- d) combined methods.

Methods of concealment of an offense according to Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan, can be systematized based on the forms of behavior of the subject:

- 1) Active actions, including destruction of evidence, exerting psychological or other influence on witnesses to obtain false testimony or their refusal.
- 2) Passive actions, such as refusal to testify or evasion from appearing before criminal prosecution bodies and military prosecution bodies.

Classification of methods of concealment of an offense according to Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan, can also be carried out on the basis of participants of execution:

- 1) Methods applied by the subject of the offense himself.
- 2) Methods applied by other persons who are not subjects of the offense.

In the course of retrospective analysis of investigated criminal cases related to abuse of power, the following sources of information of forensic importance were identified:

- 1) The testimony of witnesses from among the military personnel of the unit where the offense was committed is noteworthy, since the abuse of authority by commanders is often carried out through orders to subordinates.
- 2) The testimony of victims is important, especially if the abuse of power or authority was accompanied by violence, use of weapons or special means.
- 3) The testimony of medical personnel is informative [5].

In addition to the above sources of evidentiary information, it is necessary to point out the discovery of material evidence including:

- a) documents on the appointment of persons to positions;
- b) medical documents recording the state of health of the victims.

In cases of offenses under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan, commanders of military units may have the following consequences:

- a) light harm to health;
- b) physical injury and moral harm;
- c) harm to health of medium severity;
- d) suicide or attempted suicide of the victim;
- e) serious harm to health;
- f) murder or manslaughter.

At the initial stage of pre-trial investigation of abuse of power or authority by commanders of military units, a typical situation arises when military investigative bodies receive reports from subordinates, law enforcement officers or other citizens about the preparation or commission of an offense by a particular military official. At subsequent stages of investigation of such offenses, various typical investigative situations may be identified [6].

Results. In the first investigative situation, key evidence of abuse of power or authority by a military unit commander is typically contained in documentation obtained as a result of a documentary audit or prosecutorial review.

Within this typical investigative situation, the main lines of inquiry include:

- Identification of facts of abuse of power or authority by the commander of the military unit;
- Procedural formalization of existing evidence and search for new evidence pointing to the guilt of the official;
- Determining the nature and extent of damage caused by the abuse of authority;
- investigating the identity of the accused military official;
- taking measures to counter attempts to interfere with the investigation by the accused or his or her command;
- analyzing the conditions and causes that contributed to the commission of the offense.

In the second investigative situation, information about the preparation or commission of an offense by a certain military official is received by the military prosecutor's office from the official's subordinates, law enforcement officers, or other citizens.

Within this investigative situation, the main areas of investigation include [7]:

- Identification of facts of abuse of power or authority by the commander of a military unit;
- Procedural formalization of existing evidence and search for new evidence pointing to the guilt of the official;
- Determining the nature and extent of the damage caused by the abuse of power or authority;
- extensive research into the identity of the accused military official;
- investigation of the conditions and causes that contributed to the commission of the offense.

The application and analysis of typical investigative versions in a variety of investigative contexts, especially at the initial stage, when information is limited, provides the opportunity to make correct decisions both in planning individual investigative actions and in organizing the investigation as a whole. It also helps to identify key areas of investigation, clarify general objectives and plan the sequence of investigative and covert investigative actions [8].

In planning the investigation of criminal cases involving abuse of power or authority by commanders of military units, the following key aspects are emphasized at the initial stage [9]:

- First, the primary task of the investigation is to actively search for, identify and record the maximum possible amount of evidentiary information about the crime in question;
- Second, the investigation plan should include detailed plans for specific investigative and covert investigative actions;
- Third, strategies and tactics must be provided to overcome potential resistance to the investigation on the part of suspects or others.

Taking into account the above-mentioned peculiarities, the military prosecution authorities and the investigator of criminal prosecution bodies should pay special attention to planning the investigation. This will help to overcome the various difficulties encountered in investigating criminal cases in this category. It is important to take into account the context and specifics in order to conduct the investigation effectively.

Subsequent stages of investigation of cases of excess of power or authority by commanders of military units, the following typical investigative situations can be identified:

The first typical investigative situation is characterized by the presence of reliable information about all the circumstances of the committed offense and the identity of the suspect who committed it, who fully admits his guilt. However, this situation is quite rare, as the accused most often believes that he can avoid responsibility by providing false information to the investigation.

The peculiarity of investigation planning at the next stage within the first typical investigative situation is that based on the analysis of available evidentiary information about the main circumstances of the committed crime, hypotheses are put forward about the presence of previously unused sources of evidentiary information, exposing the likely accomplices of the offense. All episodes of abuse of power on the part of the commander of the military unit are also established.

The second investigative situation is characterized by the fact that the person who committed abuse of power under Article 451 of the CC of the Republic of Kazakhstan denies his involvement in it. This creates unfavorable conditions for the investigator of military investigative bodies due to the insufficient amount of evidentiary information, the influence of the time factor and the probability of disappearance of undetected traces of the offense, as well as many other factors. This situation makes it difficult to solve the above offense, contributes to the increase in their number and causes damage to the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion. Based on the above, the following conclusions can also be drawn:

1. The application of video surveillance in all premises of the military unit significantly improves the collection of evidentiary information. Recordings from video surveillance cameras can serve as important evidence confirming the facts of abuse of power and use of violence, which contributes to a more objective and rapid investigation by the criminal prosecution authorities of the Republic of Kazakhstan.

2. The introduction of digital technologies, such as video surveillance systems and electronic databases, increases transparency and control over the actions of servicemen. This makes it possible to timely identify and prevent cases of abuse of power, and ensures stricter control over the observance of law and order in the military unit of the Republic of Kazakhstan.

3. The use of video surveillance and digital technology helps to protect the rights of both military personnel and victims. The availability of video recordings and digital evidence reduces the likelihood of falsification of data and pressure on witnesses, which ensures a fairer and more objective investigation.

List of sources used

1. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014, No. 226-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

2. Internet portal of legal statistics created by the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. <https://qamqor.gov.kz/>

3. Aktau commander beat recruits on the head with a stool and a baton: he was forgiven. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/aktauskiy-komandir-bil-novobrantsev-taburetkoy-dubinkoy-530152/

4. Criminal case against serviceman Zh. reviewed <https://nomad.su/?a=13-202403290010>

5. Methods of obtaining forensically significant information. <http://intjournal.ru/wp-content/uploads/2020/05/Rogava.pdf>.

6. Kirzhaeva Yu.G. Abuse of official powers and excess of official powers as an encroachment on the activities of state bodies regulated by regulatory legal acts / Yu. G. Kirzhaeva. - Text: direct // Young scientist. - 2020. - No. 47 (337). - P. 290-294. - URL: <https://moluch.ru/archive/337/75265/>.

7. Komissarova T.V. Disclosure and investigation of abuse of office using a polygraph. "Economy and Society" No. 6 (97) 2022. <https://www.iupr.ru/>

8. Khlus A.M. Typical investigative situations and versions in the investigation of bribery: problems of theory and practice of application. VSU Bulletin. Series: Law. 2019. No. 4. -P. 249-256.

9. Planning the investigation. Material from CrimLib.info. <https://clck.ru/3BuDZK>.

Information about the authors

Nugmanov A.A. - master student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

Baissalov A.D. - senior lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Zhandykeyeva G.E. - senior lecturer of the Department of Legal Disciplines of Q-Universitu.

Нұғманов А.А. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты.

Байсалов А.Д. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Жандыкеева Г.Е. - Q-University заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы.

Нугманов А.А. - магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Байсалов А.Д. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Жандыкеева Г.Е. - старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Q-Universitu.

Е.Т. Алимкулов¹, А.С. Рсимбетов¹, А.К. Жанибеков¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются основные принципы организации прокурорского надзора по делам несовершеннолетних в Республике Казахстан. Авторы анализируют трехуровневую систему принципов защиты прав ребенка, включающую общетеоретические, общие принципы прокурорской деятельности и специфические принципы, отраженные в Конвенции ООН о правах ребенка и законодательстве Республики Казахстан. Особое внимание уделяется таким принципам, как запрет дискриминации, наилучшие интересы ребенка, уважение прав и обязанностей родителей, учет мнения ребенка. Авторы приходят к выводу, что эффективность деятельности прокуратуры по делам несовершеннолетних достигается за счет сочетания общих принципов организации и специализированных мер, адаптированных к национальным условиям и направленных на всестороннюю защиту прав и интересов несовершеннолетних.

Ключевые слова: прокурорский надзор, несовершеннолетние, права ребенка, принципы организации, защита прав.

Кәмелетке толмағандарға қатысты істер бойынша Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау қызметін ұйымдастырудың негізгі қағидаттары

Мақалада Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандар істері бойынша прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың негізгі қағидаттары қарастырылады. Авторлар баланың құқықтарын қорғаудың үш деңгейлі жүйесін талдайды, оған жалпы теориялық, прокурорлық қызметтің жалпы қағидаттары және БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы мен Қазақстан Республикасының заңнамасында көрініс тапқан арнайы қағидаттар кіреді. Ерекше назар дискриминацияға тыйым салу, баланың мүдделерін басты орынға қою, ата-аналардың құқықтары мен міндеттерін құрметтеу, сондай-ақ баланың пікірін ескеру сияқты қағидаттарға аударылған. Авторлардың пікірінше, кәмелетке толмағандар істері бойынша прокуратура қызметінің тиімділігі жалпы ұйымдастыру қағидаттары мен ұлттық ерекшеліктерге бейімделген және кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін жан-жақты қорғауға бағытталған арнайы шаралардың үйлесімділігі арқылы қамтамасыз етіледі.

Түйінді сөздер: прокурорлық қадағалау, кәмелетке толмағандар, баланың құқықтары, ұйымдастыру қағидаттары, құқықтарды қорғау.

The fundamental principles of organizing prosecutorial oversight in cases involving minors in the Republic of Kazakhstan

The article examines the key principles of organizing prosecutorial oversight of juvenile cases in the Republic of Kazakhstan. The authors analyze a three-level system of principles for protecting children's rights, which includes general theoretical principles, overarching principles of prosecutorial activity, and specific principles reflected in the UN Convention on the Rights of the Child and the legislation of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is given to principles such as non-discrimination, the best interests of the child, respect for parental rights and responsibilities, and consideration of the child's opinion. The authors conclude that the effectiveness of prosecutorial activities in juvenile cases is achieved through a combination of general organizational principles and specialized measures adapted to national conditions, aimed at ensuring comprehensive protection of the rights and interests of minors.

Keywords: prosecutorial oversight, juveniles, children's rights, organizational principles, rights protection.

Введение. Данное исследование направлено на раскрытие значимости прокурорского надзора в обеспечении правовой защиты несовершеннолетних в Республике Казахстан. Проблематика прав детей занимает центральное место не только в национальной политике, но и в международном правовом сообществе. Ключевым документом в этой области является Конвенция ООН о правах ребенка [1], которая формирует международные стандарты и базовые принципы для защиты прав детей. Эти принципы закреплены в законодательстве Казахстана [2] и обеспечивают правовую базу для охраны и защиты детей на национальном уровне.

В условиях стремительного социально-экономического развития и возникающих вызовов актуализируется задача эффективного надзора за соблюдением законодательства в сфере защиты прав несовершеннолетних. В Казахстане прокуратура играет важную роль в правовой системе, выполняя функции защиты прав и интересов детей [3], и наделена особыми полномочиями для обеспечения соблюдения их законных прав.

Исследование принципов организации прокурорского надзора [4], структуры и функций работы является актуальным, поскольку только через научно обоснованные, взаимосвязанные и нормативно закреплённые принципы возможно достичь высоких результатов в защите прав детей. В данном исследовании рассматриваются как универсальные, так и специализированные принципы организации прокурорской деятельности, включая адаптацию международных стандартов в правовую систему Казахстана.

Методы и материалы. Для достижения целей и задач исследования применен комплекс методов научного познания. Диалектический метод позволил рассматривать принципы организации прокурорского надзора в их развитии и взаимосвязи, выделяя три уровня принципов: общетеоретические, общие принципы прокурорской деятельности и специфические принципы защиты прав ребенка. Сравнительно-правовой метод использовался для анализа международных стандартов защиты прав ребенка, закреплённых в Конвенции ООН о правах ребенка, и их адаптации в законодательство Республики Казахстан. Анализ нормативных правовых актов обеспечил исследование правовой базы прокурорского надзора по делам несовершеннолетних в Казахстане, включая Конституцию Республики Казахстан, профильные законы и приказы Генерального Прокурора. Анализ научной литературы позволил глубже изучить подходы к определению принципов организации прокурорского надзора, их роли, а также аспекты, связанные с правами и обязанностями родителей и учетом мнения ребенка в вопросах воспитания.

Материалы исследования включают международные правовые документы, такие как Конвенция ООН о правах ребенка, законодательные акты Республики Казахстан, регулирующие деятельность прокуратуры и защиту прав детей, а также научные труды отечественных и зарубежных авторов, посвященные вопросам прокурорского надзора, прав ребенка и семейного права.

Результаты. Проведенное исследование позволило выявить ключевые принципы организации прокурорского надзора по делам несовершеннолетних в Республике Казахстан. Мы пришли к выводу, что деятельность прокуратуры в этой сфере базируется на системе взаимосвязанных принципов, включающих общие подходы, такие как законность, гласность и объективность, а также специфические принципы, направленные на защиту прав ребенка. Особое значение имеет выделенная трехуровневая система принципов защиты прав детей, охватывающая общетеоретические основы, общие принципы прокурорской деятельности и специфические нормы, зафиксированные в Конвенции ООН о правах ребенка и в национальном законодательстве.

Нас особенно вдохновили детализированные принципы, такие как запрет дискриминации и приоритет наилучших интересов ребенка. Эти принципы подчеркивают обязательство государства и общества учитывать уникальные потребности каждого ребенка, обеспечивать его благополучие и уважать его мнение. Кроме того, принцип уважения прав и обязанностей родителей демонстрирует важность гармоничного взаимодействия семьи и государственных институтов в воспитании и защите детей.

Исследование также убедительно показывает необходимость баланса между общими организационными принципами и специализированными мерами. Мы уверены, что такой подход позволяет учитывать особенности работы с несовершеннолетними, создавая прочную основу для эффективной защиты их прав.

Особое удовлетворение вызвало подтверждение значимости адаптации международных стандартов к условиям Казахстана. Мы видим, как использование положений Конвенции ООН о правах ребенка в национальной правовой системе способствует формированию действительно эффективной системы защиты прав детей. Эти результаты укрепляют уверенность в том, что комплексный подход к прокурорскому надзору может стать не только надежным инструментом защиты детей, но и примером

для совершенствования правоприменительной практики в других сферах.

Обсуждение. Эффективность организации работы прокуратуры Казахстана достигается при соблюдении научно обоснованных и взаимосвязанных принципов. Эти принципы формируют основу для управления и координации надзорной деятельности в сфере защиты прав несовершеннолетних, создавая условия для согласованной и целенаправленной работы всех подразделений и их нацеленности на достижение задач.

Разные авторы предлагают различные подходы к определению принципов организации. Например, исследователь И.Н. Кузнецов рассматривает принципы как руководство для управленческих функций [5], тогда как Г.И. Петров акцентирует внимание на их базовом характере, выведенном из законов развития общества [6]. А.Ф. Смирнов и В.П. Рябцев определяют принципы прокурорской деятельности как основные начала [7], закрепленные в Конституции и других правовых актах, подчеркивая их нормативную основу.

Опираясь на научные мнения и методологические подходы, исследование рассматривает принципы как регуляторы структуры и функций прокуратуры в обеспечении защиты прав несовершеннолетних [8]. Диалектический анализ позволяет выделить три уровня принципов: общетеоретические, общие принципы прокурорской деятельности и специфические принципы защиты прав ребенка.

Принципы защиты прав ребенка отражены в международных документах, таких как Конвенция ООН о правах ребенка [1], и адаптированы в законодательстве Казахстана, что позволяет обеспечивать правовую защиту детей в национальном контексте. Основные принципы включают запрет дискриминации и соблюдение наилучших интересов ребенка.

Принцип запрета дискриминации в отношении детей является основой для защиты прав несовершеннолетних и требует равного отношения к каждому ребенку независимо от его социального происхождения, убеждений или иных личных характеристик. Конвенция ООН о правах ребенка провозглашает право каждого ребенка на равные возможности и защиту, без учета таких факторов, как раса, национальность, религия, социальный статус и прочие. Этот принцип позволяет всем детям, включая тех, кто находится в социально уязвимом положении (например, дети из малообеспеченных семей, дети-сироты, дети с инвалидностью и представители этнических меньшинств), иметь равный доступ к услугам, обеспечивающим их развитие, образование и здоровье.

В условиях правоприменительной практики принцип запрета дискриминации предполагает, что все государственные и частные учреждения, вовлеченные в защиту и поддержку детей (включая образовательные и медицинские учреждения, органы опеки), обязаны соблюдать этот принцип, создавая инклюзивную среду, соответствующую нуждам всех детей. В Казахстане этот принцип закреплен на законодательном уровне и поддерживается национальными программами, направленными на защиту прав ребенка. Законодательство Республики Казахстан [8] запрещает любые формы дискриминации и обязывает государственные органы, такие как прокуратура, активно защищать права детей, привлекая к ответственности лиц или организации, нарушающие этот принцип. Так, запрет дискриминации является не только моральным ориентиром, но и правовым обязательством, позволяющим создать равные условия для всех детей.

Принцип наилучших интересов ребенка предполагает приоритетное внимание благополучию ребенка в любых решениях, которые касаются его жизни, здоровья и развития. Конвенция ООН о правах ребенка подчеркивает, что защита интересов ребенка должна быть главной задачей в любых решениях, касающихся ребенка, будь то на уровне семьи, государства или частного учреждения. Этот принцип требует от всех организаций, работающих с детьми (включая судебные органы, социальные службы, школы), учитывать, как каждое решение повлияет на физическое, эмоциональное и социальное благополучие ребенка.

На практике это означает, что в системе правосудия суды и органы опеки обязаны руководствоваться наилучшими интересами ребенка при принятии решений о его опеке, усыновлении или смене опекуна. В рамках здравоохранения данный принцип требует, чтобы медицинские учреждения предоставляли необходимое лечение и психологическую поддержку, гарантируя здоровье и развитие ребенка, даже если это решение может оказаться сложным для взрослых участников процесса (например, при отказе родителей от лечения по медицинским показаниям). В сфере образования принцип подразумевает создание безопасной, инклюзивной среды, способствующей гармоничному развитию и защите детей от дискриминации и буллинга.

В Казахстане принцип наилучших интересов ребенка закреплен в национальном законодательстве, включая Закон «О правах ребенка в Республике Казахстан» [2]. Этот закон обязывает все государственные органы и частные учреждения, работающие с детьми, принимать

решения исключительно в интересах ребенка. Это обязательство включает защиту ребенка от любых форм насилия и дискриминации, обеспечение безопасности и заботы, что делает данный принцип не только моральной, но и юридической нормой.

Принцип уважения прав и обязанностей родителей является важной составляющей в обеспечении прав ребенка и предполагает поддержку государством семьи и прав родителей (или законных представителей) в воспитании и развитии ребенка. Этот принцип исходит из признания ведущей роли родителей в жизни ребенка, а также из обязанности государства содействовать им в выполнении этих функций в интересах ребенка и в соответствии с его потребностями и развивающимися способностями [9, с. 67].

Согласно положениям Конвенции ООН о правах ребенка, государство должно предоставлять родителям необходимую поддержку, чтобы семья могла эффективно заботиться о ребенке. Это включает создание условий, при которых родители могут воспитывать детей без вмешательства, если только их действия не противоречат интересам ребенка.

На практике данный принцип предполагает:

1. Первенство родителей в воспитании: родители имеют право и ответственность определять основные аспекты воспитания ребенка, включая вопросы его здоровья, образования и общего развития. Государственные органы не должны вмешиваться в процесс воспитания, если он соответствует интересам ребенка и не угрожает его благополучию;

2. Учет мнения родителей в институциональных решениях: государственные и частные организации, такие как школы и медицинские учреждения, обязаны учитывать мнение родителей при решении вопросов, касающихся ребенка. Например, образовательные учреждения должны взаимодействовать с родителями при организации учебного процесса, предоставляя им возможность участвовать в решениях, затрагивающих образование и развитие ребенка;

3. Государственная поддержка семьи: государство должно оказывать содействие родителям через программы социальной помощи, доступ к медицинскому обслуживанию и консультации. Эти меры особенно актуальны для семей, испытывающих трудности или нуждающихся в дополнительной поддержке в воспитании детей;

4. Право родителей на участие в принятии решений: родители должны быть вовлечены в решения, касающиеся жизни и интересов ребенка, такие как медицинское вмешательство, выбор образовательного учреждения и другие важные аспекты его воспитания.

В Казахстане данный принцип зафиксирован в законе «О правах ребенка в Республике Казахстан» и других нормативных актах, которые подтверждают право родителей на активное участие в процессе воспитания ребенка. Государственные органы обязаны уважать это право и сотрудничать с родителями в интересах ребенка, создавая условия для его полноценного и гармоничного развития в рамках семейной среды.

Принцип учета мнения ребенка подчеркивает его право на участие в решениях, затрагивающих его интересы и будущее. Этот принцип, закрепленный в Конвенции ООН о правах ребенка, предписывает, чтобы государственные и частные учреждения, принимая решения, учитывали мнение ребенка в соответствии с его возрастом, уровнем зрелости и способностью понимать суть ситуации. Этот подход способствует уважению к личности ребенка, развивает у него чувство ответственности и формирует уверенность в своих силах [10, с. 12].

Принцип учета мнения ребенка предполагает, что дети рассматриваются не только как объекты защиты, но и как субъекты права, обладающие своими взглядами и правом на участие. Этот принцип позволяет ребенку выражать свое мнение по отдельным вопросам, а также участвовать в обсуждении решений, касающихся его благополучия.

На практике учет мнения ребенка реализуется следующим образом:

1. В правовой сфере: суды и органы опеки должны учитывать мнение ребенка при рассмотрении вопросов опеки, усыновления, изменения места жительства и других ключевых решений. Например, при выборе опекуна суды обязаны учитывать привязанности и предпочтения ребенка, если он достиг возраста, когда может осознанно выразить свою точку зрения;

2. В образовательной системе: учебные заведения могут привлекать детей к обсуждению вопросов учебного процесса, чтобы учитывать их мнение и улучшать условия для комфортного обучения. Примером может быть выбор факультативных предметов или участие в организационных вопросах, что способствует укреплению интереса к учебе и повышению ответственности детей за свое образование;

3. В медицинской системе: принцип учета мнения ребенка важен и в медицинской практике. Подростки должны быть проинформированы о предстоящих процедурах и, если позволяют возраст и

состояние здоровья, иметь возможность участвовать в принятии решений вместе с родителями и врачами. Это способствует формированию доверительных отношений с медицинскими работниками и уважению личных границ ребенка;

4. В социальной сфере: органы социальной защиты также обязаны учитывать мнение ребенка при рассмотрении вопросов, связанных с изменением условий проживания или социальной поддержкой, чтобы предотвратить ситуации, которые могут отрицательно сказаться на его психоэмоциональном состоянии.

В Казахстане этот принцип также закреплен в Законе «О правах ребенка в Республике Казахстан», который предписывает государственным и частным учреждениям учитывать мнение ребенка в процессах, затрагивающих его интересы. Это подчеркивает, что дети обладают правом на участие и возможностью влиять на решения, значимые для их жизни.

Можно сказать, что учет мнения ребенка – это не только юридическая обязанность, но и этическая норма, позволяющая детям чувствовать себя полноценными участниками процессов, влияющих на их будущее, и формирующая уважительное отношение к ним в обществе.

Анализ принципов и функций прокурорского надзора показывает необходимость строгого соблюдения нормативных основ и стандартов, что способствует эффективной организации деятельности прокуратуры и укрепляет ее роль в правовой системе. Детализированный подход к вопросам разделения труда, координации, централизации и децентрализации, а также использование принципов законности, гласности и внепартийности позволяют прокуратуре Казахстана осуществлять надлежащую защиту прав детей и оперативно реагировать на любые нарушения, связанные с их интересами.

Исследование также выявило, что для повышения эффективности деятельности прокуратуры важен баланс между общими принципами организации и специализированными мерами, ориентированными на защиту прав ребенка. Международные стандарты, такие как Конвенция ООН о правах ребенка, формируют правовую базу, которая, дополняясь национальным законодательством Казахстана, позволяет обеспечивать всестороннюю защиту интересов несовершеннолетних, включая их права на образование, здоровье и защиту от дискриминации и эксплуатации. Введение подобных подходов в деятельность прокуратуры способствует не только повышению ее эффективности, но и укреплению доверия общества к правовым институтам.

Так, соблюдение установленных принципов, использование международного опыта и адаптация правовых стандартов к условиям Казахстана формируют устойчивую и высокоэффективную систему прокурорского надзора в сфере защиты прав детей. Проведенное исследование подчеркивает важность междисциплинарного и комплексного подхода к вопросам защиты прав ребенка и может служить основой для дальнейшего развития организационных и правовых основ прокурорской деятельности в этой области.

Заключение. В ходе исследования проанализированы принципы организации прокурорского надзора по делам несовершеннолетних в Республике Казахстан, с учетом адаптации международных стандартов, закрепленных в Конвенции ООН о правах ребенка, к национальной правовой системе. Установлено, что эффективность надзора обеспечивается соблюдением взаимосвязанных принципов, регулирующих деятельность прокуратуры, а защита прав ребенка базируется на многоуровневой системе, охватывающей общетеоретические, общие и специфические подходы.

Особое внимание уделено ключевым принципам, таким как запрет дискриминации, учет наилучших интересов ребенка, поддержка семейных ценностей и учет мнения ребенка в решениях, затрагивающих его интересы. Выявлено, что повышение эффективности деятельности прокуратуры возможно через сбалансированное сочетание общих организационных принципов и специализированных мер, направленных на защиту прав несовершеннолетних. Использование международного опыта и адаптация правовых стандартов к условиям Казахстана позволяют сформировать устойчивую и высокоэффективную систему прокурорского надзора в данной сфере.

Проведенное исследование подтверждает значимость комплексного подхода к защите прав ребенка и может послужить основой для дальнейшего развития организационно-правовых механизмов в этой области.

Список использованных источников

1. Конвенция ООН о правах ребенка. Принята Резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1989 г. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
2. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 г. № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_

3. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
4. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 января 2023 года № 32 «О некоторых вопросах организации прокурорского надзора». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 18 января 2023 года № 31753. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031753>
5. Кузнецов И.Н. Основы правовой деятельности: учебное пособие. – М.: Юрайт, 2021. – 280 с.
6. Петров Г.И. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2020. – 320 с.
7. Смирнов А.Ф., Рябцев В.П. Принципы прокурорского надзора: теория и практика. – М.: Норма, 2019. – 345 с.
8. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 г. № 380-IV «О правоохранительной деятельности». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>
9. Кумановская А.Л. Права и обязанности родителей по воспитанию детей в семейном праве Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н.: 12.00.03. – Москва, 2005. – 169 с.
10. Наталия А.Б. Учет мнения детей при разрешении споров об их воспитании: практика в Советской России и эволюция нормативного закрепления // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2024. – № 1 (101). – С. 10-19. doi:10.35750/2071-8284-2024-1-10-19.

Сведения об авторах

Алимкулов Е.Т. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Рсимбетов А.С. – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Жанибеков А.К. – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Алимкулов Е.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Рсимбетов А.С. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының докторанты.

Жәнібеков А.К. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Alimkulov Ye.T. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Process and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Rsimbetov A.S. – Doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Process and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Zhanibekov A.K. – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Law Faculty of the Al-Farabi Kazakh National University.

А.А. Ешназаров¹, С.А. Августхан¹, Д.Т. Жаксыбаева²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

²Кошетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящей статье рассматриваются вопросы взаимодействия правоохранительных и специальных государственных органов при обеспечении национальной безопасности. Авторами проанализировано законодательство Казахстана по вопросам обмена информацией. В ходе анализа выявлено, что взаимодействие между специальными государственными органами более детально регламентировано, чем между правоохранительными органами. В заключении предложены поправки в отдельные законы по совершенствованию деятельности обмена информацией между государственными органами.

Ключевые слова: национальная безопасность, оперативная информация, контрразведывательная информация, обмен информацией, анализ информации, взаимодействие.

Қазақстан Республикасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жекелеген сұрақтар

Осы мақалада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылы мәселелері қаралады. Авторлар ақпарат алмасу мәселелері бойынша Қазақстанның заңнамасына талдау жасады. Талдау барысында Арнайы мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимыл құқық қорғау органдарына қарағанда неғұрлым егжей-тегжейлі регламенттелгені анықталды. Қорытындыда мемлекеттік органдар арасында ақпарат алмасу қызметін жетілдіру жөніндегі жекелеген заңдарға түзетулер ұсынылды.

Түйінді сөздер: Ұлттық қауіпсіздік, жедел ақпарат, қарсы барлау ақпараты, ақпарат алмасу, ақпаратты талдау, өзара іс-қимыл.

Specific issues on ensuring national security in the Republic of Kazakhstan

This article discusses the issues of cooperation between law enforcement and special State bodies in ensuring national security. The authors analyzed the legislation of Kazakhstan on information exchange. The analysis reveals that interaction between special state bodies is regulated in more detail than between law enforcement agencies.

The conclusion proposes amendments to individual laws to improve the exchange of information between public authorities.

Keywords: national security, operational information, counter-intelligence information, exchange of information, analysis of data, interaction.

Введение. В послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» глава государства К.К. Токаев указал, что «наш общий принцип: «политическому плюрализму – да, экстремизму, бандитизму, хулиганству – решительное нет».

Там, где начинаются целенаправленные провокации, не может быть и речи о свободе слова и плюрализме мнений. Это посягательство на стабильность и безопасность общества, попытка расшатывания устоев государства» [1].

Данное послание было в 2023 году после трагических событий в январе 2022 года в Казахстане. Как мы полагаем акцентирование внимания на вопросах национальной безопасности ни у кого не вызывает сомнений.

В соответствии со ст. 7 Законом Республики Казахстан «О национальной безопасности» (далее – ЗРК «ОНБ») в систему обеспечения национальной безопасности входят специальные государственные органы, вооруженные силы, другие войска и воинские формирования Республики Казахстан, правоохранительные органы, которые составляют основные силы обеспечения национальной безопасности. Кроме того, в систему обеспечения национальной безопасности входят иные государственные органы, а также граждане Республики Казахстан [2].

Одна из функции системы обеспечения национальной безопасности в соответствии с п.п.3 ст. 8 ЗРК «ОНБ» является выявление, анализ, оценка и прогнозирование угроз национальной безопасности.

При этом на основании ч.3 ст. 9 ЗРК «ОНБ» все государственные органы должны взаимодействовать между собой путем взаимного информирования друг друга по вопросам национальной безопасности [2].

И здесь же сказано, что взаимодействие указанных органов осуществляется на основе ЗРК «ОНБ», актами Президента РК, Правительства и совместных актов государственных органов.

В отчете комиссии по расследованию события 11 сентября 2001 года одной из рекомендаций является совершенствование обмена информацией [3, с.416-419].

Также в Расследовании нападения на Капитолий США (Обзор сбоев в обеспечении безопасности, планировании и реагировании, произошедших 6 января) ФБР (FBI) и Министерство национальной безопасности (DHS) признали, что им необходимо улучшить обработку информации и его распространение [4, с.2].

В данной статье мы постараемся рассмотреть правовой аспект взаимодействия органов обеспечивающих национальную безопасность. Вопросы взаимодействия правоохранительных органов с гражданским обществом мы не будем рассматривать [5, с.100-105].

Основная часть. Стоит напомнить, что в соответствии со ст. 4 ЗРК «ОНБ» имеются 6 видов национальной безопасности, это:

- 1) Общественная безопасность;
- 2) Военная безопасность;
- 3) Политическая безопасность;
- 4) Экономическая безопасность;
- 5) Информационная безопасность;
- 6) Экологическая безопасность [2].

Исходя из предварительного анализа законодательства, мы пришли к следующему выводу, что в отдельных случаях как например, информационная безопасность, указан один орган, но по другим видам обеспечивают безопасность сразу несколько государственных органов. Но по сути все государственные органы в какой-либо мере задействованы в обеспечении национальной безопасности.

Мы считаем, что в вопросах национальной безопасности должна быть слаженная работа всех органов государства между собой, а также внутри государственного органа на всех уровнях начиная с низов – районный, затем средний – областной и заканчивая на высшем уровне – центральный аппарат.

Возникает резонный вопрос, как обеспечить системную работу всех органов и самое главное взаимодействие.

В практической деятельности возникают проблемы не только между правоохранительными органами, но и внутри одного органа. Например, между органами следствия и подразделениями криминальной полиции.

По данному вопросу были проведены достаточно диссертационных работ [6, 7, 8, 9, 10] и с учетом изменения уголовно-процессуального законодательства и структуры правоохранительных органов исследования в данном контексте будут актуальны всегда.

В этой связи мы проанализировали законы, касающиеся национальной безопасности.

В законе Республики Казахстан «Об органах национальной безопасности» в ч. 1 ст. 6 (*Взаимодействие и сотрудничество органов национальной безопасности с государственными*

органами и организациями Республики, специальными службами иностранных государств) указано, что органы национальной безопасности осуществляют свою деятельность во взаимодействии с государственными органами и организациями Республики Казахстан. Должностные лица государственных органов, организаций, командование воинских формирований и частей обязаны оказывать содействие органам национальной безопасности в решении возложенных на них задач [11].

В данном случае, правовая норма, указывает о возможности взаимодействия государственных органов.

В законе Республики Казахстан «Об органах внутренних дел» имеется аналогичная норма (далее ЗРК «Об ОВД»).

Статья 13 ЗРК «Об ОВД» именуется взаимодействие, сотрудничество и общественный контроль. Часть первая данной статьи гласит: «органы внутренних дел при выполнении возложенных на них задач осуществляют взаимодействие с другими государственными органами, физическими и юридическими лицами» [12].

В положении об Агентстве Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службе), утвержденный указом Президента Республики Казахстан от 22 июля 2019 года № 74 в п.п.18 п. 15 функцией Антикоррупционной службы является взаимодействие с другими государственными органами, физическими и юридическими лицами по основным направлениям деятельности уполномоченного органа по противодействию коррупции [13].

Мы полагаем, что взаимодействие между государственными органами, обеспечивающими национальную безопасность должна происходить путем обмена оперативной информацией.

Однако закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее – ЗРК «Об ОРД») не содержит понятия «оперативная информация» [14].

В законе Республики Казахстан «О контрразведывательной деятельности» (далее – ЗРК «О КРД») в п.п. 19 ст.1 имеется понятие контрразведывательная информация, то есть это сведения о признаках, фактах разведывательно-подрывной деятельности и условиях, способствующих ее осуществлению.

Кроме того, п.6 ст. 7 ЗРК «О КРД» регламентирует, что порядок взаимодействия органов, осуществляющих контрразведывательную деятельность, определяется совместными нормативными правовыми актами.

Также в ЗРК «О КРД» имеется статья 15. Взаимодействие и международное сотрудничество в сфере контрразведывательной деятельности. В пункте 1 указано, что «государственные органы, государственные юридические лица, а также субъекты квазигосударственного сектора в пределах своей компетенции оказывают содействие органам, осуществляющим контрразведывательную деятельность, в решении задач, предусмотренных статьей 3 настоящего Закона [15].

Таким образом, мы видим, что ЗРК «О КРД» более детально регламентировал вопросы взаимодействия между специальными государственными органами.

Кроме того, в п. 2 ст. 5 закона Республики Казахстан «О противодействии терроризму» указано, что «государственные органы Республики Казахстан, осуществляющие противодействие терроризму, в пределах своей компетенции: ... информируют о фактах и признаках подготовки деяний, подпадающих под определение террористической деятельности и относящихся к компетенции этих государственных органов, и оказывают взаимную необходимую помощь» [16].

Аналогичная норма указана в п. 2 ст. 9-1 закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» где «Государственные органы Республики Казахстан, осуществляющие противодействие экстремизму, в пределах своей компетенции: ... информируют о фактах и признаках подготовки и совершения деяний, содержащих признаки экстремизма и относящихся к компетенции этих государственных органов, и оказывают взаимную необходимую помощь» [17].

Однако в ЗРК «Об ОРД» нету нормы о взаимодействии субъектов ОРД [14].

Что самое интересное нету конкретной нормы о взаимодействии между правоохранительными и специальными государственными органами. Полагаем «игра в одни ворота» не всегда будет иметь положительный эффект. Мы полагаем, что оперативная или контрразведывательная информация также должна поступать не только в специальные государственные органы, но и от специальных государственных органов в правоохранительные органы как органы внутренних дел, службы экономических расследований и др.

Это связано с тем, что в соответствии со ст. 11 ЗРК «Об ОВД» Министерство внутренних дел:

1) анализирует состояние и тенденции развития криминогенной обстановки в Республике Казахстан, разрабатывает и принимает меры по обеспечению общественной безопасности;

2) обеспечивает реализацию государственной политики в сфере безопасности дорожного движения;

3) обеспечивает реализацию государственной политики в сфере оборота гражданского и служебного оружия и патронов к нему;

4) обеспечивает реализацию государственной политики в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, противодействие их незаконному обороту и злоупотреблению ими;

5) обеспечивает реализацию государственной политики в области гражданства, миграции населения;

5-1) обеспечивает реализацию государственной политики в уголовно-исполнительной сфере [12].

Как вы видите из вышеизложенного по пяти направлениям МВД обеспечивает реализацию государственной политики. А самый основной их вопрос обеспечение общественной безопасности.

В этой связи полагаем, что МВД должны получать оперативную и контрразведывательную информацию по вопросам касающимся незаконного оборота огнестрельного оружия, наркотиков, незаконной миграции, а также по осужденным за террористические преступления.

Не только январские события 2022 года, но и события 2011 г. в г. Жанаозен, показывают, что силы и средства органов внутренних дел являются реальным инструментом в обеспечении общественной безопасности.

Мы не будем давать оценку деятельности органов внутренних дел, но отметим во всех этих событиях в первую очередь на передовой оказываются сотрудники органов внутренних дел.

Заключение. В этой связи мы считаем, что обмен оперативной и контрразведывательной информацией является важнейшим условием проведения своевременного анализа, а в последующем оценки и прогнозирования угрозы национальной безопасности, которое является функцией системы обеспечения национальной безопасности.

Учитывая также, что в соответствии с п.п. 15-1 ЗРК «Об ОРД» результатами оперативно-розыскной деятельности являются сведения, документы, предметы либо материалы, полученные для решения задач, перечисленных в статье 2 ЗРК «Об ОРД».

Необходимо внести следующие дополнения:

1) в ЗРК «Об ОРД»:

– понятие «оперативная информация»;

– дополнить ст. 6 п. 3 следующего содержания «порядок взаимодействия органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, определяется совместными нормативными правовыми актами».

2) закон Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» дополнить нормой о том, что специальные государственные и правоохранительные органы должны информировать МВД о фактах, связанных с незаконным оборотом оружия, и оказания взаимной необходимой помощи.

3) закон Республики Казахстан «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» дополнить нормой о том, что специальные государственные и правоохранительные органы должны информировать МВД о фактах, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, их аналогах и прекурсорах, и оказания взаимной необходимой помощи.

4) закон Республики Казахстан «О миграции населения» дополнить нормой о том, что специальные государственные и правоохранительные органы должны информировать МВД о фактах, связанных с незаконной миграцией.

С учетом быстрого развития информационных технологий (большие данные, искусственный интеллект), полагаем обмен между правоохранительными органами следует автоматизировать, используя криптографические средства защиты.

Важно также чтобы обмен информацией между государственными органами не был в форме отчетности, а имел признак «оперативности», то есть обмен информацией был 24/7 и доступен не только аналитическим подразделениям, но и оперативным сотрудникам.

Все это, по нашему мнению, позволит оперативно реагировать на угрозы национальной безопасности и обеспечить безопасность нашего государства.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» // Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> дата обращения напр.: 08.06.2024.
2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV. О национальной безопасности Республики Казахстан // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527/z1200527.htm> дата обращения напр.: 08.06.2024.
3. The 9/11 Commission Report // CyberCemetery. University of North Texas Libraries, 2002. – 585 p. Интернет-ресурс: <https://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report.pdf> дата обращения напр.: 08.06.2024.
4. Examining the U.S. Capitol Attack (A Review of the Security, Planning, and Response Failures on January 6) // Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, 2021. – 14 p. Интернет-ресурс: https://www.hsgac.senate.gov/wp-content/uploads/imo/media/doc/HSGAC&Rules_Report_ExaminingU.S.CapitolAttack_%20ExecutiveSummary.pdf дата обращения напр.: 08.06.2024.
5. Югай М.Е. Некоторые аспекты взаимодействия полиции с общественностью // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова. – 2023. – №4 (77). – С. 100-105.
6. Аменицкая Н.А. Взаимодействие следователя и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность в раскрытии и расследовании преступлений (в ОВД): автореф. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2006. – 34 с.
7. Хошимов Х.Д. Взаимодействие следователя органов внутренних дел и милиции при расследовании уголовных дел (по материалам Республики Таджикистан): автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – 21 с.
8. Прилуцкий Г.Ю. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания в борьбе с корыстно-насильственными преступлениями (правовые, организационные и тактико-методические аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2001, – 265 с.
9. Бекетов М.Ю. Взаимодействие следователя органов внутренних дел с милицией при производстве предварительного следствия: автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2003. – 28 с.
10. Плеснева Л.П. Правовые и организационные основы взаимодействия следователя с органами дознания: Дис. ... канд. юрид. Наук. – Иркутск, 2002. – 190 с.
11. Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. N 2710 «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_ дата обращения напр.: 08.06.2024.
12. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000199> дата обращения напр.: 08.06.2024.
13. Указ Президента Республики Казахстан от 22 июля 2019 года № 74 «О некоторых вопросах Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы)» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000074> дата обращения напр.: 08.06.2024.
14. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ дата обращения напр.: 08.06.2024.
15. Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года № 35-VI ЗРК «О контрразведывательной деятельности» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000035> дата обращения напр.: 08.06.2024.
16. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416_ дата обращения напр.: 08.06.2024.
17. Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года N 31 «О противодействии экстремизму» // Интернет-ресурс: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0500000031_ дата обращения напр.: 08.06.2024.

Сведения об авторах

Ешназаров А.А. – Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, заведующий кафедрой Специальных юридических дисциплин Послевузовского института, старший советник юстиции, кандидат юридических наук.

Августхан С.А. – Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доцент кафедры Специальных юридических дисциплин Послевузовского института, советник юстиции, доктор философии (PhD).

Жаксыбаева Д.Т. – Кошетауский университет им. Ш.Уалиханова, лектор кафедры Права, магистр юридических наук.

Ешназаров А.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндері кафедрасының меңгерушісі, аға әділет кеңесшісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Августхан С.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, әділет кеңесшісі, философия докторы (PhD).

Жаксыбаева Д.Т. – Шоқан Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Құқық кафедрасының дәріскері, заң ғылымдарының магистрі.

Yeshnazarov A.A. – Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute Postgraduate Education, Senior Counselor of Justice, Candidate of Legal Sciences.

Augustkhan S.A. – Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Associate professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute Postgraduate Education, Counselor of Justice, PhD.

Zhaksybayev D.T. - Koshetau University named after Sh. Ualikhanov, lecturer of the Department of Law, Master of Law.

И.С. Приходько¹, П. Алмаганбетов²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Академия Кайнар, Алматы, Казахстан

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ О ВНЕШНЕМ ОБЛИКЕ ЧЕЛОВЕКА

Значимость исследования развития науки габитоскопии имеет большое значение в деятельности правоохранительных органов. Проблемы установления личности и ее отождествление всегда привлекало к себе внимание ученых и практиков на протяжении многих лет. Попытки систематизации признаков внешности предпринимались в далекой древности, но порой довольно варварскими способами. Делались попытки фиксации внешности человека описательным способом.

В настоящее время вопрос отождествления внешнего облика человека является особо актуальным в том числе в уголовном судопроизводстве.

В статье рассматривается история возникновения габитоскопии как научной дисциплины, особое внимание уделяется ее развитию и применению в правоохранительной деятельности. Автором рассматриваются основные этапы развития габитоскопии, начиная с ее зарождения в древнем Египте и заканчивая современным ее состоянием и значимостью для противодействия преступности.

Целью исследования является проследить значимость применения идентификационной информации на основе анализа внешности в практической деятельности сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан. Особое внимание уделяется вопросу совершенствования и внедрения научных разработок в практику, что позволит усовершенствовать имеющиеся практические наработки и массивы данных по их использованию в расследовании и раскрытии уголовных правонарушений.

Обосновывается вывод о том, что обобщение, систематизация и совершенствование имеющейся габитоскопической информации в системе органов внутренних дел позволит повысить ее эффективность в предупреждении и противодействии преступности. В дальнейшем это позволит осуществить разработку инновационных методов использования информации о внешнем облике лиц, представляющих оперативный интерес, в том числе при разработке профилактических мероприятий.

Ключевые слова: признаки внешности, габитоскопия, внешний облик, идентификация, преступник, криминалистика, учение, описание внешности.

Адамның сыртқы келбеті туралы криминалистік ілімнің қалыптасуының тарихи аспектісі адамның келбеті

Габитоскопия ғылымының дамуын зерттеудің маңыздылығы құқық қорғау органдарының қызметінде үлкен маңызға ие. Жеке тұлғаны анықтау және оны анықтау проблемалары көптеген жылдар бойы ғалымдар мен практиктердің назарын аударды. Сыртқы келбеттің белгілерін жүйелеу әрекеттері ежелгі уақытта, бірақ кейде өте варварлық тәсілдермен жасалды. Адамның сыртқы келбетін сипаттамалық түрде бекіту әрекеттері жасалды.

Қазіргі уақытта адамның сыртқы келбетін анықтау мәселесі әсіресе өзекті, оның ішінде қылмыстық сот ісін жүргізуде.

Мақалада габитоскопияның ғылыми пән ретінде пайда болу тарихы қарастырылады, оның дамуына және құқық қорғау қызметінде қолданылуына ерекше назар аударылады. Автор габитоскопияның дамуының негізгі кезеңдерін, оның ежелгі Египетте пайда болуынан бастап, қазіргі жағдайына және қылмысқа қарсы тұрудың маңыздылығына дейін қарастырады.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің практикалық қызметіндегі сыртқы келбетін талдау негізінде Сәйкестендіру ақпаратын қолданудың маңыздылығын қадағалау болып табылады. Ғылыми зірлемелерді тәжірибеге енгізу және жетілдіру мәселесіне ерекше назар аударылады, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мен ашуда оларды пайдалану бойынша қолда бар практикалық зірлемелер мен деректер массивтерін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Ішкі істер органдары жүйесінде қолда бар габитоскопиялық ақпаратты жинақтау, жүйелеу және жетілдіру оның қылмыстың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылда тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді деген тұжырым негізделеді. Болашақта бұл жедел қызығушылық танытатын тұлғалардың сыртқы келбеті туралы ақпаратты пайдаланудың инновациялық әдістерін зірлеуге, оның ішінде профилактикалық іс-шараларды зірлеуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: сыртқы түрінің белгілері, габитоскопия, сыртқы түрі, идентификациясы, сот сараптамасы, сот сараптамасы, доктрина, сыртқы түрінің сипаттамасы.

Historical aspect of the formation of the criminalistic doctrine of human appearance

The study of habitoscopy, the science of identifying the characteristics of an individual through observation, is of significant importance to law enforcement agencies. The process of establishing an individual's personality and identifying them has long been a subject of interest for scientists and practitioners alike. Attempts to categorise the characteristics of appearance have been made since antiquity, albeit in somewhat unsystematic and even barbaric ways. There have also been attempts to describe human appearance in a fixed and objective manner.

In the present era, the question of identifying human appearance is particularly pertinent, including in the context of criminal proceedings.

This article examines the historical development of habitoscopy as a scientific discipline, with a particular focus on its evolution and application in law enforcement. It outlines the key stages of habitoscopy's growth, tracing its roots in ancient Egypt and exploring its current status and significance in crime prevention.

The objective of this study is to examine the role of appearance-based identification information in the practical activities of law enforcement officers in the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the issue of improving and implementing scientific developments in practice, with the aim of enhancing existing practical developments and data sets, and their use in the investigation and detection of criminal offences.

It can be concluded that the generalisation, systematisation and improvement of habitoscopic information available to internal affairs bodies will lead to an increase in the efficiency of crime prevention and detection. In the future, this will facilitate the development of innovative methods of using information on the appearance of persons of interest, including the development of preventive measures.

Keywords: appearance traits, habitoscopy, physical appearance, identification, criminal, forensics, doctrine, description of appearance.

Введение. Отождествление личности по признакам внешнего облика имеет давнюю историю развития. Наибольшее распространение она получила при зарождении судебной системы в разных странах.

Издавна признаки внешности человека пытались использовать в целях эффективного раскрытия и расследования преступлений.

В некоторых источниках приводятся сведения о намеренном привнесении специфических признаков во внешний облик людей, совершивших преступления, с целью последующего опознания их как потенциально опасных личностей. Преступникам в зависимости от страны, в пределах которой они совершали свои злодеяния, и вида совершенного преступления: отрубали часть руки; отрезали уши или нос; рвали ноздри; выжигали на не закрываемых одеждой участках тела клейма. Такими способами дополнялась система свойств, определяющих индивидуальный внешний облик конкретных людей [1]. В каждой эпохе и культуре они могли немного отличаться, но узнавание преступников по определенным признакам внешности и систематизированным отметкам всегда было актуальным направлением для органов правопорядка каждой исторической эпохи.

Методы. При подготовке статьи были проанализированы различные источники такие как печатные издания, научные статьи и исследования, нормативные документы, учебные пособия, монографии, платформы с новостными и аналитическими данными для изучения правовых норм, определения и структурирования этапов развития учения о внешнем облике человека для сравнения и анализа факторов, влияющих на развитие данного криминалистического учения с исторической и научной точки зрения.

Основная часть. История развития методов фиксации признаков внешности человека и его розыска по описаниям уходит в глубокую древность. Описания признаков внешности человека встречаются в папирусах судебных материалов птолемейского (305-30 гг. до н.э.) и римского периодов Египта, возраст которых более 2000 лет. В описаниях соблюдена подробная градация частей тела и элементов лица [2].

В своей работе «Уголовная техника» Р. Гейндль пишет, что, по свидетельству исторических источников, в Древнем Египте ещё за триста лет до нашей эры в целях розыска преступников использовалось систематизированное описание признаков «Кулай» – подробное описание внешности, в котором отмечались имя, возраст, особенности фигуры, рост, цвет кожи и глаз, форма лица и носа, размеры отдельных частей тела. Другая система называлась «Пулай» – для краткого описания внешности [3, С. 233].

Приведем описание внешности преступника, датируемое 14 г. до н. э. «Молодой раб Аристокена, сына Хрияиппа, представителя от Ала-банды, бежал в Александрию. Имя его Герман, прозываемый также Нейлос, он уроженец Сирии, из Бамбино, приблизительно 18 лет от роду, среднего

роста, безбородый, с прямыми ногами, с ямочкой на подбородке, с чечевицевидной бородавкой на левой стороне носа, с рубцом через левый угол рта, татуированный варварскими буквами на правом запястье». В этом описании по чертам внешности уже четко названы особые приметы, играющие и в наши дни большую роль при розыске преступников [2, С.6].

Следующим примером описания внешности преступника в Древнем Египте может служить описание фигуры и черт лица в рукописи "Каирские папирусы" (Papyrus Cairo 30750) [4]. В ней описывается мужчина, у которого "узкое лицо, овальные глаза, толстые брови и густые черные волосы".

Такое детальное описание помогало судьям и следователям выявлять подозреваемых и возможные свидетельства, связанные с преступлением.

Однако, стоит отметить, что описания внешности преступников могли сильно различаться в зависимости от конкретного времени, места и источника.

Не имея технических возможностей, в разные времена, правоохранительные органы различных стран мира по-разному пытались выделить преступников, нанося на тело и лицо разнообразные отметки. В качестве способов отметок выделяются клеймение и калечение [5, С.245]. Это был одним из распространенных способов обозначить их статус в обществе, а в случае необходимости отыскать по известным приметам.

Приведем некоторые примеры клеймения преступников в древние времена. В Англии применялась практика клеймения преступников (особенно большое распространение оно получило в средние века). Они могли быть обозначены специальными железными горячками, которыми наносились отметины на видимые части тела преступника, такие как лицо, руки или шея. Это часто делалось на площади перед публикой, чтобы стать отправной точкой для дальнейшего формирования негативного отношения к преступнику. В Римской империи было распространено клеймение преступников путем нанесения татуировок или клейм. Это помогало идентифицировать преступника и обозначить его деяния и статус в обществе. Например, рабы, которые совершили преступление, могли быть обозначены буквой "F" на лбу, щеке, руках. Например, рабы-преступники могли быть клеймены, чтобы отличаться от обычных рабов. В древнем Китае преступники также могли быть клеймены, отрезаны носы, отрубаны ноги и кастрированы, чтобы пометить их как преступников [6, С.279].

Применялось нанесение специальной чернильной печати вместо отрубания конечности или татуировки на тело преступника [7]. Это обозначало их статус и предупреждало общество о потенциальной опасности, которую они представляют. Кроме того, преступников также могли клеймить путём отрезания языка, выбивания зубов или отрезания ушей. В древней Индии одним из способов наказания было отрезание языка, втыкание в рот раскаленного стержня, вливания в уста и уши кипящего масла, клеймение бедра или отрезание зада [8]. Такие отметины использовались для идентификации преступников или для обозначения их преступлений.

Согласно «Законам Ману», низший, пытающийся занять место рядом с высшим, подлежал изгнанию с клеймом на бедре. Широко применялось клеймение во Франции в XIV-XVIII вв., где тело преступников покрывалось клеймами в виде букв, указывающих на характер преступления. Так, например, буква «V» обозначала «вор», две буквы «VV» – вор-рецидивист и т.д. [9]. Во Франции применялся метод клеймения с помощью железных петель, называемых "ферранты" или "флерс". Эти металлические петли надевались на шею или руки преступника и служили как постоянное напоминание о его преступлении. Клеймение феррантами было одним из наиболее жестоких методов клеймения, часто вызывающим сильное страдание и отсечение преступника от общества.

В Соединенных Штатах в период с 17-го по 19-й века часто применялось клеймение преступников путем выжигания буквы или символа на их теле с помощью нагретого металлического инструмента. Этот метод клеймения, известен как «маркировка».

В Японии практически до XX века в качестве наказания и выделения преступников за воровство отрезали уши, а за разбойные нападения отрезали нос [10].

В России правило о клеймении преступников впервые упоминается в Уставной грамоте великого князя Василия Дмитриевича, данной им жителям Двинской земли (1397-1398 гг.), «тата всякого пятнати».

В дошедших до нас исторических документах о клеймении не упоминается вплоть до XVII в. В 1637 г. в царской грамоте, заменившей «денежным» ворами смертную казнь битьем кнутом и ссылкой, вводилось правило для улики ставить им на щеки клейма «вор», «дабы эти воры впредь были знатны».

В 1691 г. Указом Петра I предписывалось ссылать всех, кто освобожден от смертной казни, предварительно «запятнав» буквой «В» («буде впредь, кто из тех воров из ссылки сбежит, а объявится

в Москве, был бы ту познан»). В более позднем указе Петра I был точно определен и самый способ клеймения: «...Натирать те пятна порохом многожды накрепко, чтобы они тех пятен ничем не вытравливали и не живили, и чтобы те пятна на тех ворах были знатны по смерть их». В России клеймение преступников было отменено лишь в 1863 г., накануне введения судебной реформы 1864 г. [10].

В казахском обычном праве применялись следующие основные виды наказания: смертная казнь; телесные наказания; позорящие наказания; «кун» выкуп за убийство); «айып» (штраф); отдача в рабство; выдача обидчика в услужение потерпевшему; выдача обидчика на произвол потерпевшего или его родственников; конфискация у обидчика всего имущества; изгнание обидчика из общины [11]. Исторические источники не зафиксировали в казахском обычном праве каких-либо способов описания внешности преступников, наказания, используя увечья или нанесения знаков на тело. Вероятно, что причиной этому является наследие тюркоязычной кочевой цивилизации и как следствие формирование первичного типа правовой системы «обычного права».

Постепенно круг признаков, входящих в описание личности расширился, в него включались цвет глаз, волос, форма носа и др.

В России описание личности по внешним приметам встречалось уже в XIV в. Это подтверждает так называемый «Кремлевский клад», найденный в 1843 г. На обнаруженном в нем куске сыромятной кожи значилось: «Микита плешив, бородат, швец-портной, бородавица на правом лице, пятно у него в косицы» [12]. Такое описание могло соответствовать беглому крестьянину. Так как они все были примерно похожей внешности, особое внимание уделялось описанию особых примет.

В России в описании, относящемся к 1626 г. (оно фигурирует в заемной кабале, выданной Андреем Дементьевым князю Григорию Жеряпину), говорилось: «Се яз Ондрей Есипов сын Дементьева, родом Кашинского уезду сказался, осьмнадцати лет, волосом рус, глаза серы, в лице подолголик, нос выскочюроват, в правом ухе бывала промца». В другом документе – житейской (жилой) записи Федора Степанова, выданной в 1646 г. торговому человеку Великому Новгорода Игнатию Солодовнику, указывалось: «Ростом средней человек, в лицо круглолик, бел, глаза серы, волосы на голове и брови светло-русы, нос прям» [6].

Такая форма описания и нанесения специальных меток на тело преступников осуществлялась почти до XIX века во многих цивилизованных странах.

В 1829 году в Париже был создан кабинет судебной идентификации, который занимался регистрацией карточек для установления личности преступников и их предыдущих судимостей. Эти карточки систематизировались по десятилетиям и алфавиту. В 40-х годах XIX века к карточкам начали добавлять фотографии преступников. К концу 70-х годов накопилось множество карточек и фотографий, но идентификация задержанных затруднялась, если они использовали вымышленные имена. Эффективность системы была низкой, так как рецидивисты часто скрывали свою личность, и без знания настоящего имени идентификация по картотеке была практически невозможна.

В 70-е гг. XIX в. Альфонс Бертильон на основе своих наблюдений используя математические методы Кетле разработал систему измерения и описания размеров тела человека которую применял при регистрации для описания преступников.

Альфонс Бертильон предложил производить 14 измерений, достаточных, по его мнению, чтобы при повторном задержании установить личность человека. Получивший название «бертильонажа» метод вскоре был внедрен во всех антропометрических бюро передовых странах в том числе и в России, где в 1890 г. открылось первое антропометрическое бюро [13].

Итальянский ученый профессор Оттоленги предложил расширить признаки словесного портрета и включить в их число психологические приметы, признаки, указывающие на формы движений, и т. д.

Полиция и жандармы царской России широко пользовались словесным портретом в делах о так называемых «политических преступлениях».

В архивах полиции в списке лиц, «подлежащих розыску по делам политическим» сохранился словесный портрет создателя КПСС и Советского государства В. И. Ленина: «Рост 2 аршина 1/2 вершка, телосложение среднее, наружностью производит впечатление приятное, волосы на голове и бровях русые, прямые, усах и бороде – рыжеватые, глаза – карие, средней величины, лоб высокий, нос обыкновенный, лицо круглое, черты его правильные, рот умеренный, подбородок круглый, уши средней величины» [14].

Справочниками по описанию внешности преступников, например, таким как «Справочный подручный альбом для работников уголовного поиска и милиции при составлении словесного портрета» автора Н.С. Бокариуса [15] активно пользовались сотрудники правоохранительных органов.

Со временем, не найдя достойную замену в конце XIX начале XX века словесный портрет

получил большое распространение. Во многих государствах, таких как Америка, Африка, Индокитай и др. в которых создавались антропометрические бюро.

Поэтапно, с использованием достижений в разных науках, таких как: физиология, анатомия, антропология, психология, судебная медицина и других наук, а также с использованием следственной, оперативно - розыскной и экспертной практики, в криминалистике сформировалось учение о внешности человека – габитоскопия [16].

В середине XX века начали появляться первые значимые исследования, которые стали основой для дальнейших работ по изучению внешности человека с целью установления его личности. Ученые Советского Союза такие как В.А. Снетков, М.А. Овсянникова, А.А. Гусев, А.М. Зинин и Н.В. Терзиев. внесли большой вклад в развитие габитологии [17].

Термин «габитоскопия» введен в обиход советской криминалистики в 1973 г. Снетковым В.А. [18, с.392] как отрасль криминалистической техники, изучающая закономерности запечатления внешнего облика человека в различных отображениях и разрабатывающая техника криминалистические методы и средства собирания исследования и использования данных о внешнем облике человека в целях раскрытия и предупреждения преступлений. [19, с.4-5].

Термин «габитоскопия» происходит от двух слов: лат. *habitus* — внешний облик человека и греч. *skopeo* рассматривать. Такое наименование, считается, точно определяет предмет габитоскопии — визуальные (зрительно воспринимаемые) внешние признаки человека, ограничивает его от таких направлений криминалистической техники как фоноскопия, изучающая свойства человеческого голоса, и одорология, изучающая запаховые следы и пр. [20].

Наряду с этим термином Пересункиным А.Ю. был предложен термин «габитология» [21, с.197]

На наш взгляд термин «габитоскопия» более точно отражает круг изучаемых данных о человеке именно по визуальным признакам, тогда как термин «габитология» допускает введение в предмет учения не только зрительно воспринимаемые, но и любые иные внешние признаки человека, в том числе голоса, речи и т.д. изучаемые другими отраслями криминалистики такими как фоноскопия, одорология и т.д. Объектами, изучаемыми габитоскопией являются как сам внешний облик человека, так и его различные отображения объективные (фотоснимки, видеокадры, рентгеноснимки) и субъективные (описания - словесный портрет, субъективные портреты, изготовлены на основе фрагментов фотоснимков, рисунков элементов лица, реконструкции лица по черепу) [22, с.18].

Среди казахстанских ученых-криминалистов изучением вопроса внешнего облика человека занимались такие ученые как Гинзбург А.Я., Поврезнюк Г.И., Салаев Б.А, Алмаганбетов П.А., Дильбарханова Ж.Р. и другие, однако развитие современной криминалистики обуславливает необходимость проведение дальнейших исследований в данном направлении.

На сегодняшний день, как в научной среде, так и в практической деятельности термину «габитоскопия» уделено незаслуженно мало внимания.

При выполнении своих служебных обязанностей сотрудники правоохранительных органов регулярно сталкиваются с необходимостью описания внешнего облика человека, сопоставления информации, назначения экспертиз, исследований, а также выполнения других задач, затрагивающих направление габитоскопии.

В оперативно-криминалистических подразделениях имеется большое количество разрозненной габитоскопической информации в виде массивов фото- и видеоизображений подучетных лиц, массивов субъективных портретов с описанием данных (пол, возраст, рост, цвет волос, глаз, характер походки, вид одежды и т.д.) устанавливаемых или разыскиваемых лиц, изображений неопознанных трупов и другие массивы [23, с.343], которые накапливались не один десяток лет. Данная информация хранится в различных учетах (базах данных), что вызывает определенные трудности при поиске и сопоставлении нужных сведений.

Теоретическая обоснованность криминалистического классифицирования внешнего облика человека на основе накопленных массивов и практического опыта сотрудников должна найти свое отражение в формировании нового вида учетно-регистрационной деятельности органов внутренних дел. Это послужит эффективной интеграцией научных и практических подходов в борьбе с преступностью.

Созданная ранее система криминалистических учетов, на наш взгляд нуждается в переосмыслении и необходимости создания нового «габитоскопического» направления с включением в него всех перечисленных массивов, а также иной информации относящейся к внешности человека для систематизации, оперативной обработки и эффективного ее использования в деятельности правоохранительных органов.

Заключение. Таким образом, период становления криминалистического учения о внешнем

облике человека прошло долгий путь своего развития до обретения научного обрамления. Играв существенную роль в деятельности правоохранительных органов предлагаемый «габитоскопический» вид учетов является перспективным и современным направлением исследования внешнего облика человека для формирования значимой информации, используемой в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений.

Полагаем, что имея широкий спектр применения в деятельности по прогнозированию, предупреждению преступности, выявлению потенциальных угроз необходимо эффективно использовать инновационные технологии сбора и обобщения информации для последующего ее анализа в целях результативного использования потенциала габитоскопических массивов и их адаптации под современные потребности правоохранительных органов.

Список использованных источников

1. Солодова Т.А. Криминалистическое установление лиц с изменённым внешним обликом. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Москва – 2021. 24 с.
2. Правила словесного описания внешнего облика человека [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://alldetectives.ru/crime/otozhdestvlenie-cheloveka-po-vneshnim-i-vnutrennim-priznakam/pravila-slovesnogo-opisaniya-vneshnego-oblika-cheloveka.html> (дата обращения: 01.08.2024).
3. Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступления. М., 1927. С. 233.
4. Морозова Н.В. Криминалистическая габитоскопия: учебное пособие / Н.В. Морозова, Д.Ф. Флоря. –Орел: Орловский юридический институт МВД России имени В.В. Лукьянова, 2015. – 128с.
5. Библиография Трисмегиста [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.trismegistos.org/genbib/detail.php?id=5231> (дата обращения: 03.08.2024).
6. Криминалистическая техника: учебник для вузов / К.Е. Демин (и др.) ; ответственный редактор К.Е. Демин. – Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 380 с.
7. Елисеев В. Цивилизация классического Китая / В. Елисеев, Д. Елисеев. Екатеринбург, 2007. 640 с.
8. Наказания в Древнем Китае [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://studentu.info/gosudarstvo-i-pravo/vseobschaya-istoriya-gosudarstva-i-prava/nakazaniya-v-drevnem-kitae> (дата обращения: 03.08.2024).
9. Преступление и наказание в брахманизме [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://zakon.ru/blog/2013/4/7/prestuplenie_i_nakazanie_v_brahmanizme (дата обращения: 03.08.2024).
10. Иванова Л.Ф. Психолого-тактические аспекты предъявления для опознания в уголовном судопроизводстве России : Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 2007. 26 с.
11. Шаевич А.А. Криминалистическая габитоскопия. Учебное пособие. – Иркутск., 2014. – 40.
12. Беккулова А.Д., Ильяс А., Сексенбай Г. Развитие обычного казахского права Центрально-Казахстанская академия Тип: статья в журнале - материалы конференции Язык: русский Номер: 11 (19) Год: 2016 Страницы: 30-35
13. Карпов А.В. О Направлениях становления и развития науки криминалистики в странах центральной и восточной европы. Материалы конференции. 2016, 10 (34). – С 99-105.
14. «Словесный портрет Ленина»: по каким особым приметам жандармы ловили «вождя революции» [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://dzen.ru/a/ZFX_fck6vUrSPfFW (дата обращения: 04.08.2024).
15. Бокариус Н.С. Практическое пособие для следователей, работников милиции и судебных медиков / Н.С. Бокариус. – Харьков: Изд-во НКЮ УССР, 1929. – 188 с. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 04.08.2024).
16. Алёшина А.А., Лаврова О.В. Вклад ученых в развитие истории габитоскопии [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=27501050> (дата обращения: 04.08.2024).
17. Пичугин С.А. История возникновения и развития криминалистического учения о признаках внешности [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=20159048> (дата обращения: 05.08.2024).
18. Снетков В.А. криминалистическое учение о внешнем облике человека. – Сб. Демократия и право развитого социалистического общества – (материалы Всесоюзной научной конференции 21-23 ноября 1973 года), - М., 1975, - 392 с.
19. Снетков В.А. Габитоскопия. Учебник. – Волгоград, 1979. - 183 с.

20. Общие положения криминалистической габитоскопии [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://studme.org/361873/pravo/obschie_polozeniya_kriminalisticheskoy_gabitoskopii (дата обращения: 05.08.2024).

21. Пересункин А.Ю. Криминалистическое отождествление личности по внешним признакам (судебная габитология). В книге «Криминалистика». – М., 1976, - 197 с.

22. Зинин А.М. Габитоскопия и портретная экспертиза: Курс лекций. – М.: Издательство «Шит-М», 2011. – 160 с.

23. Исатаева Б.Т. Системы искусственного интеллекта в практике правоохранительных органов // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. - №1 (70). - С. 339-343.

Сведения об авторах

Приходько И.С. - докторант, подполковник полиции, Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Алмаганбетов П.А. - доцент кафедры юридических дисциплин Академии Кайнар, к.ю.н., доцент.

Приходько И.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының, Алматы қ., докторант, полиция подполковнигі.

Алмағанбетов П.А. - Қайнар Академиясының заң пәндері кафедрасының доценті, з.ғ.к., доцент.

Prikhodko I.S. - doctoral student, lieutenant colonel of police, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatova

Almagambetov P.A. - Associate Professor of the Department of Legal Disciplines of Kainar Academy, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

И.Ш. Борчашвили¹, А.С. Касимова²

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

²Генеральная прокуратура Республики Казахстан, Астана, Казахстан

ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ, Контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассмотрены вопросы осуществления оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий как одного из видов обстоятельств, исключающих преступность деяния. Дана правовая оценка, рассмотрены условия правомерности осуществления оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий. Обоснована необходимость совершенствования правового регулирования рассматриваемого вида обстоятельств, исключающего преступность деяния.

Ключевые слова: обстоятельства, исключающие преступность деяния, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, контрразведывательные мероприятия или негласные следственные действия.

Жедел-іздістіру, қарсы барлау іс-шараларын немесе жасырын тергеу іс-қимылдарын жүзеге асырудың құқықтық регламенттелуі: жай-күйі мен болашағы

Мақалада іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын мән-жайлардың бір түрі ретінде жедел-іздістіру, қарсы барлау іс-шараларын немесе жасырын тергеу іс-қимылдарын жүзеге асыру мәселелері қарастырылған. Құқықтық бағалау берілді, жедел-іздістіру, қарсы барлау іс-шараларын немесе жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асырудың заңдылық шарттары қаралды. Іс-әрекеттің қылмыстылығын болдырмайтын мән-жайлардың қарастырылып отырған түрін құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігі негізделген.

Түйінді сөздер: қылмысты болдырмайтын мән-жайлар әрекеттер, жедел-іздістіру қызметі, жедел-іздістіру іс-шаралары, қарсы барлау іс-шаралары немесе жасырын тергеу іс-қимылдары.

Legal regulation of the implementation of operational search, counterintelligence activities or covert investigative actions: status and prospects

The article discusses the implementation of operational investigative, counterintelligence measures or covert investigative actions as one of the types of circumstances that exclude criminality of the act. A legal assessment is given, and the conditions for the legality of operational search, counterintelligence, or covert investigative actions are considered. The necessity of improving the legal regulation of the considered type of circumstances, excluding the criminality of the act, is substantiated.

Keywords: circumstances excluding criminality of the act, operational investigative activities, operational investigative measures, counterintelligence measures or covert investigative actions.

Введение. На современном этапе развития казахстанского общества в борьбе с преступностью важное значение имеет неукоснительное использование уголовно-правовых средств и методов, среди которых особую роль играет институт обстоятельств, исключающих преступность деяния. Анализируя основные положения данного института, правоприменительную практику, а также юридическую и специальную литературу, можно сделать вывод, что он далек от совершенства, что негативно влияет на эффективность участия граждан в борьбе с преступностью [1].

В рамках данной статьи обратим внимание на такой вид обстоятельств, исключающих преступность деяния, как осуществление оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий, поскольку вопросы, связанные с их применением, представляют значительный интерес.

Следует отметить, что отечественное уголовное законодательство Республики Казахстан длительное время не решало проблему правовой защиты сотрудников оперативных подразделений правоохранительных органов при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий. Реальностью, с которой нельзя не считаться, такова, что в деле борьбы с некоторыми видами преступных проявлений, особенно в их организованных формах, внедрение в преступную среду оперативных сотрудников или лиц, конфиденциально содействующих правоохранительным органам, выступает неотъемлемым элементом такой борьбы. Совершенно очевидно и то, что в современных условиях такого рода внедрение сопровождается не только информированием названными лицами соответствующих органов о преступной деятельности, но и порой имитацией конкретных преступлений либо даже непосредственным участием в их совершении преступным формированием. Главная цель введения данного самостоятельного обстоятельства, исключающего преступность деяния, заключается в предупреждении, выявлении, раскрытии и расследовании уголовно-наказуемых деяний, совершенных в соучастии.

Основная часть. Впервые осуществление оперативно-розыскных мероприятий как обстоятельство, исключающее преступность деяния, было введено в уголовное законодательство Законом РК от 16 марта 2001 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления борьбы с организованной преступностью и коррупцией» [2].

С принятием УК РК 2014 года данная норма претерпела изменения и была дополнена негласными следственными действиями [3]. Далее Законом РК от 28 декабря 2016 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам контрразведывательной деятельности» действующий УК РК включил и контрразведывательные мероприятия [4].

Таким образом положения действующей ст. 35 УК РК в равной степени распространяются на случаи причинения вреда охраняемым уголовным законом интересам при осуществлении на законных основаниях оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий.

Рассматривая сущность и содержание данного вида обстоятельств, исключающих преступность деяния, следует отметить, что успех лица, осуществляющего оперативно-розыскные, контрразведывательные мероприятия или негласные следственные действия, зависит от понимания сущности и отношения к ним. Оно существует объективно и проявляется во всех аспектах оперативно-розыскной и следственной деятельности, связанной с предупреждением, пресечением и раскрытием и расследованием преступлений. Для деятельности сотрудников уполномоченного государственного органа важным является не избежание обстоятельств, исключающих преступность деяния, а предвидение и снижение его до минимального уровня. Таким образом, становится очевидным, что борьба с преступностью немислива без них [5, с.223].

Согласно п. 15) ст.1 Закона РК от 15 сентября 1994г. «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее - Закон РК «Об ОРД»): «Оперативно-розыскная деятельность - научно обоснованная система гласных и негласных оперативно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществляемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств» [6].

Таким образом оперативно-розыскные мероприятия (далее – ОРМ) — это действия органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность в пределах своей компетенции, направленные на решение задач, предусмотренных ст. 2 Закона «Об ОРД».

В соответствии с п. 20) ст. 1 Закона от 28 декабря 2016 г. «О контрразведывательной деятельности»: «контрразведывательная деятельность – система контрразведывательных и организационных мероприятий, осуществляемых специальными государственными органами Республики Казахстан, по защите национальных интересов Республики Казахстан от разведывательно-подрывной деятельности» [7].

Согласно п. 12) ст. 7 УПК РК под негласными следственными действиями понимается «действие, проводимое в ходе досудебного производства без предварительного информирования лиц, интересов которых оно касается, в порядке и случаях, предусмотренных УПК» [8].

Для эффективного применения уголовного законодательства необходимо выяснение условий правомерности для данного обстоятельства, исключающего преступность деяния, которые в теории уголовного права принято разделять на две группы.

К первой группе следует отнести условия правомерности, относящиеся к субъекту, имеющего право осуществлять такие мероприятия. Как указывается в ч. 1 ст. 35 УК РК, оперативно-розыскные, контрразведывательные мероприятия или негласные следственные действия могут осуществляться только двумя группами субъектов - сотрудниками уполномоченного государственного органа и иными лицами, сотрудничающими с этими органами, и только по поручению такого органа.

Согласно ст. 6 Закона РК «Об ОРД» к органам, имеющим право осуществлять ОРД относятся: 1) органы внутренних дел; органы национальной безопасности; уполномоченный орган в сфере внешней разведки; органы военной разведки Министерства обороны; антикоррупционная служба; Служба государственной охраны Республики Казахстан; служба экономических расследований.

Следует отметить, что не каждое должностное лицо этих органов имеет право проводить оперативно-розыскные мероприятия. В каждом правоохранительном и специальном органе на уровне первых руководителей государственных органов утверждены нормативные акты, в которых содержится перечень служб, подразделений категорий сотрудников, допущенных к осуществлению ОРД.

Каждый из субъектов, осуществляя оперативно-розыскные мероприятия, решает поставленные перед ним задачи, с соблюдением своих прав и обязанностей, закрепленных в статьях 7, 8 Закона РК «Об ОРД». Лица, не являющиеся субъектами ОРД, в случае причинения ими вреда, не могут быть освобождены от уголовной ответственности в связи с тем обстоятельством, что они осуществляли оперативно-розыскные мероприятия.

Кроме того, Закон РК «Об ОРД» предоставляет право органам, осуществляющим ОРД, устанавливать на безвозмездной либо платной основе отношения сотрудничества с лицами, изъявившими согласие оказывать конфиденциальное содействие этим органам (п.1) ст.8 Закона). Такими могут быть любые граждане, которые с их согласия могут привлекаться к подготовке к проведению оперативно-розыскных мероприятий с сохранением по их желанию конфиденциальности сотрудничества с органами, осуществляющими ОРД (п.2 ст. 13 Закона).

Следующим условием правомерности осуществления оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий является цель их проведения.

В ст. 35 УК РК отмечено, что оперативно-розыскные, контрразведывательные мероприятия или негласные следственные действия должны совершаться только с целью предотвращения, выявления, раскрытия или расследования уголовных правонарушений, совершенных группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, преступной группой, предупреждения, вскрытия и пресечения разведывательных и (или) подрывных акций.

Как видно из содержания ст. 35 УК РК законодатель использует термин «предотвращение». Вместе с тем, в словарях Ожегова Е.И. и Даля В.И. нет слов «предотвращения» и «предотвратить» [9]. И только в словаре русского языка Google указано: «Предотвратить - заранее отвратить, устранить». «Предотвратить опасность» [10].

Не употребляются слова «предотвращения» и «предотвратить» и в отраслевых законах о профилактике правонарушений («О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности», «О профилактике бытового насилия», «О профилактике правонарушений»). И всего лишь по разу употребляется слово «предотвращение» в Законах РК «Об ОРД» (п. 3) ст. 23) и «О контрразведывательной деятельности» (п. 3) ст.18).

На основании изложенного представляется обоснованным в ст. 35 УК РК слово «предотвращения» заменить словом «предупреждения», как наиболее полно охватывающий реалии сегодняшнего дня. Тем более, что законодатель, далее в статье использует слова «предупреждения, ... разведывательных и (или) подрывных акций». Да и с точки зрения законодательной техники трудно

согласиться с позицией законодателя, когда в одной статье используются одновременно слова и «предотвращения» и «предупреждения».

Предупреждение противоправной деятельности — это вид правоохранительной функций ОРД, направленный на предупреждение совершения деяний противоправного характера. Целью предупреждения (предотвращения) противоправной деятельности является недопущение ее осуществления путем своевременного предотвращения на стадии созревания преступного умысла или на ранней стадии претворения этого умысла в жизнь. В теории ОРД понятия «предупреждение» и «предотвращение» имеют разнозначное значение.

Выявление противоправной деятельности - вид правоохранительной функции ОРД, заключающейся в анализе, оценке, проверке и подтверждении данных, свидетельствующих о подготовке и проведении конкретными или неизвестными лицами или организациями противоправных действий, за которые предусмотрена уголовная ответственность. Целью выявления является получение достоверной информации о готовящемся, совершаемом или уже совершенном преступлении.

Раскрытие уголовных правонарушений - вид правоохранительной функции ОРД, направленный на обнаружение и пресечение подготавливаемых или уже совершенных уголовных правонарушений, установление лиц, их совершивших, обстоятельств, подлежащих доказыванию, а также на создание условий, обеспечивающих применение к ним уголовного наказания и других предусмотренных законом мер [11, с. 379-380].

Расследование уголовных правонарушений, как цель осуществления ОРМ, в теории ОРД не входит в перечень задач оперативно-розыскных аппаратов. Последние участвуют в реализации данной цели в форме сотрудничества и органами, расследующими уголовные дела.

Осуществление оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий будет признаваться в качестве обстоятельства, исключающего преступность деяния, только в том случае, когда такие мероприятия проводились в отношении уголовных правонарушений, совершенных в различных формах соучастия, предусмотренных ст. 31 УК РК: группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, преступной группой, а также предупреждения, вскрытия и пресечения разведывательных и (или) подрывных акций.

Из содержания ст.35 УК РК следует, что осуществление ОРМ как обстоятельства, исключающее преступность деяния, невозможно при совершении индивидуальной преступной деятельности, за исключением случаев, если они проведены при предупреждении, вскрытии и пресечении разведывательных и (или) подрывных акций во время проведения контрразведывательных мероприятий. В данном случае, надо полагать, оно допускается и при индивидуальной преступной деятельности.

Из анализа ст. 35 УК РК видно, что законодатель исключает возможность проведения ОРМ в целях предупреждения, выявления, раскрытия и расследования тяжких и особо тяжких преступлений, совершаемых одним лицом, хотя такие деяния, на наш взгляд, по степени общественной опасности не уступают, а порой могут представлять большую общественную опасность по своим последствиям.

К примеру, кража велосипеда стоимостью свыше двух месячных расчетных показателей, совершенная двумя лицами, по действующему законодательству допускает применение ОРМ. В случае же совершения одним человеком акта терроризма (ч. 1 ст. 255 УК РК), осуществлять ОРМ в отношении него нельзя, поскольку в ст. 35 УК РК говорится: «.. с целью предотвращения, выявления, раскрытия или расследований уголовных правонарушений, совершенных группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, преступной группой..».

В связи и вышеизложенным, представляется целесообразным предусмотреть в ст. 35 УК РК указание на совершение уголовных правонарушений, относящихся к категории тяжких или особо тяжких преступлений.

Ко второй группе условий правомерности относятся условия, характеризующие причиняемый вред.

Так, правомерным при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий следует считать вред, причиненный охраняемым уголовным законом интересам.

Законность реализации ст. 35 УК РК зависит от уяснения смысла и содержания вышеизложенных нормативных правовых актов, поскольку без их знания невозможно проведение в соответствии с законом.

Анализ правоприменительной практики показывает, что не исключены факты, когда сотрудники правоохранительных органов, осуществляя ОРД, допускают отступление от требований закона, ущемляя права и законные интересы граждан. Также имеют место факты, когда сотрудники этих

ведомств, несвоевременно либо не должным образом, оформляют документы, послужившие основанием к проведению оперативно - розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий. Противозаконными следует считать также случаи осуществления оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий для решения задач, не предусмотренных действующим законодательством Республики Казахстан.

К примеру, проведение оперативно-розыскных мероприятий с целью проверки родственных связей, шантажа и провокации. Такие нарушения законности со стороны лиц, осуществляющих оперативно-розыскные мероприятия, могут повлечь дисциплинарную, административную, а в случае причинения существенного вреда и уголовную ответственность.

Следующим условием причинения вреда является то, что оно выступает единственным способом достижения цели, предусмотренной ст. 35 УК РК. То есть обязательным условием предотвращения, раскрытия или расследования, а равно изобличения виновных в совершении уголовных правонарушений лиц, является невозможность достигнуть данной цели иным способом, кроме как причинением вреда интересам, охраняемым уголовным законом.

Причинение такого вреда должно быть вынужденным - исходя из конкретной ситуации, лицо, выполнявшее специальное задание, иным путем не смогло бы вызвать к себе доверие, или было бы разоблачено, или оно таким образом предотвращало либо раскрывало более тяжкие преступления, или выявляло структуру преступных групп и роли ее членов.

При признании правомерным причинение вреда при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий необходимо чтобы вред, причиненный правоохраняемым интересам был менее значителен, чем вред, причиняемый уголовным правонарушением, следовательно, причинение равного, а тем более большего вреда будет признано как неправомерное. Сложность соблюдения данного условия заключается в том, что оперативно-розыскные и контрразведывательные мероприятия или негласные следственные действия направлены на предотвращение и выявление как совершаемых и совершенных, так и готовящихся уголовных правонарушений, когда еще не ясен или не совсем ясен размер причиняемого вреда.

Причиненный вред при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий и негласных следственных действий не должен быть сопряжен с угрозой и (или) причинением вреда здоровью человека, экологической катастрофы, общественного бедствия или иных тяжких последствий.

Заключение. Деяния, предусмотренные анализируемыми нормами, могут иметь место в обоих случаях только тогда, когда другими средствами достичь цели не было возможно. Вместе с тем превышением мер при осуществлении оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий и негласных следственных действий является причинение равного, а тем более большего вреда относительно вреда предотвращаемого. Превышением мер при задержании лица, совершившего посягательство, признается их явное несоответствие характеру и степени общественной опасности совершенного задерживаемым лицом правонарушения и обстоятельствам задержания, когда лицу без необходимости причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение, согласно ст.33 УК РК, влечет за собой уголовную ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда. Раскрывая смысл вышеизложенного, можно сделать вывод о допустимости причинения равного вреда, но, если этого требовала обстановка задержания.

На основании вышеизложенного предлагается ч. 1 ст. 35 УК РК изложить следующей редакцией:

«Статья 35. Осуществление оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий.

1. Не является уголовным правонарушением причинившее вред охраняемым настоящим Кодексом интересам деяние, совершенное при выполнении в соответствии с законом Республики Казахстан оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий или негласных следственных действий сотрудником уполномоченного государственного органа либо по поручению такого органа иным лицом, сотрудничающим с этим органом, если это деяние совершено с целью предупреждения, выявления, раскрытия или расследования уголовных правонарушений, **относящихся к категории тяжких или особо тяжких либо** совершенных группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, преступной группой, предупреждения, вскрытия и пресечения разведывательных и (или) подрывных акций, а также если причиненный вред правоохраняемым интересам менее значителен, чем вред, причиняемый указанными уголовными правонарушениями, и если их **предупреждение**, раскрытие или расследование, а равно изобличение виновных в совершении уголовных правонарушений лиц не могли быть осуществлены иным способом.».

Список использованных источников

1. Борчашвили И. Ш. «В рамках обстоятельств, исключаяющих преступность деяния». Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31150350 (дата обращения 25.10.2024).
2. Закон Республики Казахстан от 16 марта 2001 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления борьбы с организованной преступностью и коррупцией». Электронный ресурс. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000163_#z0 (дата обращения 25.10.2024).
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 25.10.2024).
4. Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам контрразведывательной деятельности». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000036#z36> (дата обращения 25.10.2024).
5. Озеров И.Н. «Обстоятельства, исключаяющие преступность деяния в деятельности правоохранительных органов, действующих в особых условиях // Уголовное право как средство управления обществом». Liberamicorum: Материалы всероссийской научно-практической конференции (Москва, 17 марта 2022 года). СПб.: «Издательство «Юридический центр», 2022. — С. 223-228
6. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года «Об оперативно-розыскной деятельности». Электронный ресурс. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ (дата обращения 25.10.2024).
7. Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года «О контрразведывательной деятельности». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000035> (дата обращения 25.10.2024).
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000023> (дата обращения 25.10.2024).
9. Ожегов С. И. «Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений»: словарь. — 28-е изд., перераб. — Москва: Мир и Образование, 2019. — 1376 с.; Даль В. И. «Толковый словарь живого великорусского языка». — Москва: Изд. общ-ва любителей Российской словесности, 1863. — LIV, 627 с.
10. Онлайн - словарь русского языка Google, предоставленный издательским отделом «Oxford Languages». Электронный ресурс. Режим доступа: <https://languages.oup.com/google-dictionary-ru/> (дата обращения 25.10.2024).
11. Никуленко А. В. «Обстоятельства, исключаяющие преступность деяния: концептуальные основы уголовно-правовой регламентации», диссертация ... доктора юридических наук. - Санкт-Петербург, 2019. - 512 с.

Сведения об авторах

Борчашвили И.Ш. – профессор Высшей школы права Международного университета Астана, доктор юридических наук, профессор.

Касымова А.С. – помощник Генерального Прокурора Департамента координации нормотворческой деятельности Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, кандидат юридических наук, старший советник юстиции.

Борчашвили И.Ш. - Астана Халықаралық университетінің Жоғары құқық мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Касымова Әс.С. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының шығармашылық қызметін үйлестіру департаментінің Бас Прокурордың көмекшісі, Астана қ., заң ғылымдарының кандидаты, әділет аға кеңесшісі.

Borchashvili I.Sh. – Professor of the Higher School of Law of Astana International University, Doctor of Law, Professor.

Kassymova A.S. - Senior Prosecutor of the Department for the Coordination of Rule-making Activities of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, senior adviser of justice.

А.А. Ескендиров¹, А.Т. Байсеитова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ КВАЛИФИКАЦИИ «ЭТНИЧЕСКИХ» И «РЕЛИГИОЗНЫХ» ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Современное национальное законодательство - это эффективный правовой инструмент по пресечению национальной, религиозной и расовой ксенофобии. В Казахстане запрещено создание и деятельность политических партий, общественных объединений и профессиональных союзов, цели и действия которых направлены на разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной и иной розни. Резонанс данных деяний заключается в том, что они направлены на подрыв основ толерантности и мирного сосуществования различных наций и религий в цивилизованном обществе. В научной статье изложены проблемные аспекты квалификации «этнических» и «религиозных» преступлений. Следственно-судебная практика не выработала единых и оптимальных рекомендаций по вопросам квалификации деяний, совершенных по мотивам национальной, расовой и религиозной вражды или ненависти. По этой причине ряд решений органы уголовного преследования и суд принимают интуитивно, допуская грубейшие процессуальные и следственные ошибки.

Ключевые слова: этнический, религиозный, социальный, конфликт, дискриминация, вражда, ненависть, проблема, квалификация.

Біліктіліктің проблемалық аспектілері «этникалық» және «діни» қылмыстар

Қазіргі ұлттық заңнама – бұл ұлттық, діни және нәсілдік ксенофобияны болдырмауға арналған толық қанды және тиімді құқықтық құрал. Қазақстанда мақсаттары мен әрекеттері әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни және өзге алауыздықты бағытталған саяси партиялар, қоғамдық бірлестіктер мен кәсіптік одақтар құруға және олардың қызметіне тыйым салынады. Бұл әрекеттердің резонансы - олар өркениетті қоғамдағы әр түрлі ұлттармен діндердің толеранттылық және бейбіт қатар өмір сүру негіздерін бұзуға бағытталған. Ғылыми мақалада «этникалық» және «діни» қылмыстардың біліктілігінің проблемалық аспектілері көрсетілген. Тергеу-сот практикасы ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық негізде жасалған іс-әрекеттерді саралау мәселелері бойынша бірыңғай және оңтайлы ұсыныстар әзірлемеген. Осы себепті сот және қылмыстық қудалау органдары бірқатар іс жүргізу шешімдерін интуитивті түрде қабылдайды, ең өрескел процессуалдық және тергеу қателіктер жібереді.

Түйінді сөздер: этникалық, діни, әлеуметтік, жанжал, кемсітушілік, араздық, жеккөрушілік, мәселе, саралау.

Problematic aspects of qualifications «ethnic» and «religious» crimes

Modern national legislation is a full-fledged and effective legal instrument for the suppression of national, religious and racial xenophobia. In Kazakhstan, it is prohibited to create and operate political parties, public associations and trade unions whose goals and actions are aimed at inciting social, racial, national, religious, class and clan discord. The resonance of these acts lies in the fact that they are aimed at undermining the foundations of tolerance and peaceful coexistence of various nations and religions in a civilized society. The scientific article outlines the problematic aspects of the qualification of «ethnic» and «religious» crimes. Investigative and judicial practice has not developed uniform and optimal recommendations on the qualification of acts committed on the grounds of national, racial and religious enmity or hatred. For this reason, the criminal prosecution authorities and the court make a number of decisions intuitively, making gross procedural and investigative mistakes.

Keywords: ethnic, religious, social, conflict, discrimination, enmity, hatred, problem, qualification.

Введение. Уголовные правонарушения, совершаемые по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды, представляют собой достаточно сложную по своей юридической природе систему противоправных деяний. На этапе досудебного расследования «этнических» и «религиозных» преступлений большинство юридических ошибок допускается при оценке субъективной стороны деяния, особенно, мотивов преступного поведения. Подобного рода ошибки приводят к тому, что ярко выраженные признаки «этнических» или «религиозных» преступлений ошибочно квалифицируются, как хулиганство либо как умышленное причинение телесных повреждений.

Все это не только приводит к тому, что официальная статистика о совершаемых и раскрываемых уголовных деяниях не соответствуют реальности, но и негативно влияет на уровень профессиональной подготовки следователей, дознавателей и оперуполномоченных. В конечном итоге, происходит искажение ясной картины криминогенной ситуации в регионе, что, несомненно, отрицательно сказывается на уровне боеготовности органов внутренних дел эффективно реагировать на новые угрозы казахстанскому обществу.

Методы. Научно-практическое исследование проводилось посредством анализа материалов следственно-судебной практики органов национальной безопасности и внутренних дел. Также были изучены результаты сходных исследований, проводившихся другими авторами, выводы по которым были использованы исключительно для сопоставления с результатами собственного исследования, а также для оценки сформулированных положений.

Основная часть. До обретения Казахстаном национального суверенитета УК Казахской ССР не содержал норм, регламентирующих уголовную ответственность за совершение, т.н. «этнических» и «религиозных» преступлений. Подобного рода составы преступлений впервые были включены в УК Республики Казахстан (1997 года).

В настоящий момент УК Республики Казахстан (2014 года) преследует следующие формы этнических и религиозных конфликтов.

Пункт 6 ч. 1 ст. 54 УК Республики Казахстан относит совершение уголовного правонарушения по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды к одним из обстоятельств, отягчающих уголовную ответственность и наказание [1, с. 21].

Совершение уголовного правонарушения по мотивам социальной, национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды является квалифицирующим обстоятельством при назначении наказания по 7 (семи) статьям уголовного закона: ст. 99 (убийство), ст. 106 (умышленное причинение тяжкого вреда здоровью), ст. 107 (умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью), ст. 110 (истязание), ст. 202 (умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества), ст. 203 (умышленное уничтожение, вывоз или повреждение предметов, имеющих особую ценность) и ст. 314 (надругательство над телами умерших и местами их захоронения).

Отдельные статьи (ст. 145 УК, ст. 174 УК, ст. 183 УК и ст. 404 УК) помещены в Главу 3 УК «Уголовные правонарушения против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина», Главу 4 УК «Преступления против мира и безопасности человечества», Главу 5 УК «Уголовные правонарушения против основ конституционного строя и безопасности государства» и Главу 16 УК «Уголовные правонарушения против порядка управления» соответственно.

Так, ст. 145 УК Республики Казахстан предусматривает уголовную ответственность за прямое или косвенное ограничение прав и свобод человека (гражданина) по мотивам происхождения, социального, должностного или имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства, принадлежности к общественным объединениям или по любым иным обстоятельствам.

Статья 174 УК Республики Казахстан запрещает разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни. В ч. 1 ст. 174 УК Республики Казахстан указано, что законом преследуются «умышленные действия, направленные на разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни, на оскорбление национальной чести и достоинства либо религиозных чувств граждан, а равно пропаганда исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, сословной, национальной, родовой или расовой принадлежности, если эти деяния совершены публично или с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций, а равно путем изготовления или распространения литературы или иных носителей информации, пропагандирующих социальную, национальную, родовую, расовую, сословную или религиозную рознь» [1, с. 28].

Статья 183 УК Республики Казахстан устанавливает ответственность за дачу разрешения на публикацию в печати и др. средствах массовой информации сведений и материалов, направленных на

разжигание национальной, родовой, расовой, социальной и религиозной вражды, пропагандирующих сословную исключительность, войну, содержащих призывы к насильственному захвату власти, насильственному удержанию власти, подрыву безопасности государства или насильственному изменению конституционного строя, а равно нарушению территориальной целостности Республики Казахстан.

Частью 2 ст. 404 УК Республики Казахстан преследуются противоправные действия по созданию общественного объединения, провозглашающего или на практике реализующего расовую, национальную, родовую, социальную, сословную или религиозную нетерпимость, или исключительность, призывающего к насильственному ниспровержению конституционного строя, подрыву безопасности государства или посягательствам на территориальную целостность Республики Казахстан, а равно руководство таким объединением.

Сравнительно-правовой анализ статей Общей и Особенной частей УК Республики Казахстан свидетельствует о необходимости приведения к единому пониманию и трактованию квалифицированных признаков исследуемой группы уголовных деяний.

Так, среди мотивов, составляющих обстоятельства, отягчающих уголовную ответственность и наказание, отсутствует фактор социальной ненависти или вражды (п. 6 ч. 1 ст. 54 УК), который, в свою очередь, закреплён в квалифицированных составах статей Особенной части УК Республики Казахстан (ст. 99, ст.ст. 106-107, ст. 110, ст.ст. 202-203 и ст. 314).

Полагаем, что национальному законодателю следует дополнить п. 6 ч. 1 ст. 54 УК Республики Казахстан социальным признаком конфликта. На фоне классового расслоения общества, девальвации тенге, роста инфляции и безработицы данная коллизия норм уголовного закона оставляет вне правового поля наличие факта социальной нетерпимости, как ключевого элемента отягчающего обстоятельства, на который, в свою очередь, указывает законодатель при квалификации конкретного состава преступления.

Для привлечения лица к ответственности по ст. 174 УК Республики Казахстан необходимо наличие прямых доказательств, в данном случае, мы говорим о точном описании противоправных действий, провоцирующих рознь. В диспозиции ст. 174 УК Республики Казахстан отсутствует четкая формулировка понятия «разжигание розни». Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан № 11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 08.12.2017 года и комментарии к уголовному закону также не содержат точного официального толкования ст. 174 УК Республики Казахстан.

По мнению ряда активистов-правозащитников, ст. 174 УК Республики Казахстан широко применяется властями для преследования блогеров, журналистов и гражданских активистов, публично критикующих власть, в частности:

1) одной из причин массовых беспорядков в г. Жанаозене (16-17.12.2011 года) стали активные действия отдельных лиц по склонению уволенных рабочих к продолжению акций протеста и жесткому противостоянию властям. В содержании распространявшихся ими агитационных материалов экспертизой установлено наличие признаков разжигания социальной розни. За разжигание социальной розни в г. Жанаозене и проведение незаконных собраний к уголовной ответственности были привлечены лидеры политических партий и общественных движений:

- гр-н К., лидер политической партии «Алға!» (осужден к 7,5 годам лишения свободы с конфискацией имущества);

- гр-ка А., активистка (осуждена на 3 года лишения свободы условно);

- гр-н С., активист (осужден на 3 года лишения свободы);

- гр-ка С., юрист-консульт АО «Қаражанбасмұнай» (осуждена на 6 лет лишения свободы).

2) 24.04.2016 года в г. Атырау прошла несанкционированная массовая демонстрация против земельной реформы, согласно которой 1,7 млн. гектаров земли сельскохозяйственного назначения выставлялись на торги через аукционы.

24.04.2016 года в отношении гражданских активистов - гр-на Б., 1973 г.р., прож.: г. Атырау, и гр-на А., 1984 г.р., прож.: г. Атырау, начато досудебное производство по ч. 2 ст. 174 УК, ч. 2 ст. 274 УК (распространение заведомо ложной информации) и ст. 400 УК Республики Казахстан (нарушение порядка организации и проведения мирных собраний).

В содеянных деяниях гр-н Б. и гр-н А. отказались признать вину. 17.05.2016 года в отношении подозреваемых Б., 1973 г.р., и А., 1984 г.р., избрана мера пресечения «содержание под стражей».

28.11.2016 года приговором суда г. Атырау подсудимым Б., 1973 г.р., и А., 1984 г.р., за совершение деяний, предусмотренных ч. 2 ст. 174 УК, ч. 2 ст. 274 УК и ст. 400 УК Республики

Казахстан назначено наказание в виде лишения свободы на 5 лет с запретом заниматься общественной деятельностью сроком на 3 года. В качестве дополнительного наказания подсудимым назначен штраф в размере 250 МРП.

Критический комментарий или пост – это еще не повод для привлечения его автора к уголовной ответственности. Необходимо доказать преступный характер публичного высказывания. Как правило, для этого региональный институт судебных экспертиз МЮ Республики Казахстан проводит судебную психолого-филологическую экспертизу материалов. Эксперты исследуют общую направленность текстов, общедоступность понимания их содержания, устанавливают наличие или отсутствие скрытого смысла. Также изучаются жанровые, стилистические и композиционные особенности текста.

Проблема заключается в том, что экспертами выступают филологи, политологи или психологи, а не юристы. Иначе говоря, филологи не могут отвечать на правовой вопрос, содержится ли в том или ином высказывании или действиях разжигание социальной розни или вражды. Дело в том, что ответ лежит в уголовно-правовой или административно-правовой сфере, а не в области филологии, лингвистики или политологии.

В качестве возможного ориентира для определения наличия признаков вражды или ненависти, оскорбления национальной чести и достоинства можно предложить формулировки:

1. *Разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной, религиозной розни.* С научной точки зрения, разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни выражается в форме побуждения к конфликтному противостоянию групп населения, различающихся по своей национальной, родовой, расовой или религиозной принадлежности. Конфликтное противостояние возникает по поводу равенства прав, т.е. введения дискриминации или преимуществ для граждан, отдельных лиц или групп людей в пределах конкретной социальной системы в зависимости от их национальной, расовой или религиозной принадлежности [2, с. 49].

Действиями, ведущими к возникновению и эскалации враждебного противостояния среди групп населения, объединенных национальным, религиозным или расовым признаком, признаются публичные обращения и высказывания, распространение аудио-, видео- и иных материалов, письменных текстов или иные публичные действия, смысловая направленность которых заключается в вытеснении лица или группы лиц из общественной среды или отдельной общественной сферы на основании принадлежности или непринадлежности их к определенной национальной или расовой группе, а также аналогичные публичные действия, смысловая направленность которых заключается в установлении в обществе в целом или в отдельной сфере общественной деятельности дискриминации граждан по социальному, расовому, национальному или религиозному признаку.

2. *Унижение национальной, религиозной или расовой чести и достоинства.* С научной точки зрения, унижением национального, расового или религиозного достоинства являются действия, направленные на приписывание негативных и осуждаемых обществом свойств личности в качестве характерных, заведомо присущих кому-либо только вследствие принадлежности к определенной расе, национальной или религиозной группе [3, с. 87-88].

Действиями, ведущими к унижению национальной, религиозной или расовой чести и достоинства, являются публичное распространение ложной либо вырванной из исторического контекста информации, провозглашение неравноценности для общества социальных субъектов по национальному, расовому или религиозному принципу, оперирование исключительно негативным материалом относительно лиц какой-либо национальности, расы или религиозной группы, порицание и осуждение ценностей, уважаемых представителями этой группы. Иначе говоря, смысловая направленность преступных посягательств, заключается в том, чтобы вызывать всеобщую заведомую неприязнь, недоброжелательное отношение к лицам той или иной нации, расы или религии.

В целом, указанные действия объективно работают на разжигание национальной, религиозной или расовой вражды в связи с тем, что они составляют минимально необходимое, а в условиях политической, правовой либо социально-экономической напряженности достаточное условие для возникновения межэтнического конфликта, неизбежно сопровождаемого, как индивидуальным, так и массовым насилием над личностью или целой группой лиц.

Варианты ошибок при назначении профильных экспертиз по делам об этнических и религиозных преступлениях:

- описательно-мотивировочная часть постановления о назначении экспертизы не содержит ясного изложения фактических обстоятельств дела;
- неверно определена природа и предмет использования специальных научных знаний;
- при условии установления направленности публикации путем социально-психологического,

психо-лингвистического и семантического анализа текста и языковых приемов, используемых публикатором (оратором), может ошибочно назначена философская, искусствоведческая либо гуманитарная экспертизы.

Заключение. Уголовная ответственность за распространение языка ненависти должна присутствовать в национальном законодательстве, но отсутствие ясной и четкой формулировки понятия «разжигание розни» чревато ошибочной интерпретацией фактов и событий, вольным толкованием нормы, а в конечном итоге, допущением следственных и судебных ошибок. Верховному суду Республики Казахстан следует принять нормативное постановление о судебной практике по делам об уголовных правонарушениях, совершенных по мотивам социальной, национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды, об ответственности за разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни.

В целях обеспечения транспарентности в работе судебных инстанций приговоры по исследуемой группе уголовных деяний должны быть в открытом доступе через онлайн-сервис «Судебный кабинет» Верховного суда Республики Казахстан (<https://office.sud.kz>).

Согласимся с тем, что следственно-судебной практикой уже выработаны определенные подходы к решению уголовно-правовых проблем, возникающих при рассмотрении дел об уголовных правонарушениях на почве вражды или ненависти. Дальнейшее совершенствование национального законодательства потребует решения тех проблем, которые сегодня еще сохраняют свою актуальность. Предлагаемые рекомендации будут способствовать повышению эффективности деятельности органов уголовного преследования и суда, помогать уполномоченным лицам принимать законные и обоснованные решения по уголовным делам о деяниях, совершаемых на почве вражды или ненависти, назначать виновным справедливое наказание и таким образом обеспечивать должное реагирование государства на факты ксенофобии в исследуемой сфере общественных отношений.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: НОРМА-К, 2024. – 422 с.
2. Авксентьев В.А. Этическая конфликтология: В 2 ч. Ч. 1. – Ставрополь: СГУ, 1996. – 221 с.
3. Антонян Ю.М., Давитадзе М.Д. Этнорелигиозные конфликты: проблемы и решения. – М.: Щит-М, 2004. – 218 с.

Сведения об авторах

Ескенди́ров А.А. - начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Е. Есбулатова, к.ю.н., доцент, полковник полиции.

Байсеитова А.Т. – полковник полиции, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова.

Ескенді́ров А.Ә. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, з.ғ.к., доцент, полиция полковнигі.

Байсеитова А.Т. – заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академия.

Yeskendirov A.A. - Head of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, candidate of law, associate professor, police colonel

Baiseitova A.T. – police Colonel, Doctor of Law, associate Professor, Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

К.М. Тилеубердиев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘСКЕРИ ЖӘНЕ МАМАНДАНДЫРЫЛҒАН ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕСІ

Ғылыми зерттеулер барысында Қазақстан Республикасының әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру процесіне заманауи ақпараттық технологияларды енгізу қарқыны талданып, оның маңыздылығы анықталуда. Аталған салада еңбек еткен ғалымдар мен мамандардың пікіріне зерделеу жүргізіліп, бұл дамудың негізгі тенденциялары мен мүмкіндіктерін анықтауға түрткі болды. Мақалада жаңа технологияларды енгізуге байланысты құқыққорғау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Автор оқу орындарының даму жолында кездесетін немесе туындауы мүмкін қиындықтар мен қауіптерді зерттейді. Осы ретте оқу процесінде заманауи технологияларды қолданудың жағымды жақтары ерекшеленеді. Оның ішінде оқу материалын игеру тиімділігін арттыру, оқытуды даралау, өзекті ақпараттар мен ресурстарға қолжетімділікті кеңейту, оқытушылар мен білім алушылар арасында өзара қарым-қатынасты нығайту, сондай-ақ білім беру процесін жедел мониторингілеу және түзету мүмкіндігін атап өтуге болады. Автор аталған тақырыптың Қазақстан Республикасының әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру жүйесін дамыту үшін маңызды екенін назарға алады.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, білім беруді жетілдіру, озық технологиялар, әскери, мамандандырылған оқу орындары, оңтайландыру, цифрландыру.

К вопросу о внедрении современных технологий в образовательный процесс военных и специальных учебных заведений Республики Казахстан

В рамках научного исследования раскрывается актуальность и проводится анализ перспектив интеграции современных информационных технологий в образовательный процесс в военных и специальных учебных заведений Республики Казахстан. Проведено изучение мнений ученых и специалистов в данной области, что позволило выявить ключевые тенденции и перспективы развития. Особое внимание в статье уделяется правоохранительной проблематике, связанной с внедрением новых технологий. Автор исследует вызовы и угрозы, с которыми сталкиваются и могут столкнуться в перспективе учебные заведения. Выделяются положительные аспекты от использования современных технологий в учебном процессе. Среди них отмечаются повышение эффективности усвоения учебного материала, индивидуализация обучения, расширение доступа к актуальной информации и ресурсам, улучшение взаимодействия между преподавателями и обучающимися, а также возможность оперативного мониторинга и корректировки образовательного процесса. Автор подчеркивает, что рассматриваемая тема имеет важное значение для развития системы образования военных и специализированных учебных заведений Республики Казахстан.

Ключевые слова: Республика Казахстан, совершенствование образования, передовые технологии, военные, специализированные учебные заведения, оптимизация, цифровизация.

On the issue of the introduction of modern technologies in teaching in military and specialized educational institutions of the Republic of Kazakhstan

As part of the scientific research, the relevance is revealed and the prospects for integrating modern information technologies into the educational process in military and specialized educational institutions of the Republic of Kazakhstan are analyzed. The opinions of scientists and specialists in this field were studied, which made it possible to identify key trends and development prospects. The article pays special attention to law enforcement issues related to the introduction of new technologies. The author explores the challenges and threats that educational institutions face and may face in the future. The positive aspects of the use of modern technologies in the educational process are highlighted. Among them, there is an increase in the efficiency of learning educational material, individualization of learning, increased access to relevant information and resources, improved interaction between teachers and students, as well as the possibility of operational monitoring and adjustment of the educational process. The author emphasizes that the topic under consideration is important for the development of the education system of military and specialized educational institutions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Republic of Kazakhstan, improvement of education, advanced technologies, military, specialized educational institutions, optimization, digitalization.

Кіріспе. Қазіргі білім беру контексіне заманауи технологияларды енгізу барған сайын өзекті бола түсуде, бұл ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен ғана емес, сонымен қатар, білім алушылардың қажеттіліктерінің өзгеріп отыруына да байланысты. Осыған орай біз қазіргі заманғы білім беру жүйесінің оқу процесіне инновациялық технологияларды енгізудің ықпалымен елеулі өзгерістерге ұшырағанын байқаймыз. Бұл өзгерістер Қазақстан Республикасының әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру процесіне де әсер етеді және де технологияның тым ілгері дамуы жағдайында жан-жақты және кешенді көзқарасты айғақтайды.

Қазақстан Республикасының әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру процесіне заманауи технологияларды енгізу ұлттық білім беру жүйесін дамыту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы және оларды өмірдің әртүрлі салаларында кеңінен қолдану жағдайында білім беру әдістерін жаңа талаптарға бейімдеу қажеттігі өзекті бола түсуде. Бұл, әсіресе, кәсіби қызметінде заманауи технологияларды тиімді пайдалана алатын жоғары білікті мамандарды даярлау үшін өте маңызды. Заманауи ақпараттық технологиялар интерактивті және мультимедиялық оқу материалдарын жасауға мүмкіндік бере отырып, білім беру процесін жақсартуға кең жол ашады. Мұндай материалдар ақпаратты қабылдау мен игеру деңгейін арттыруға ықпалын тигізіп, оқытуды қолжетімді әрі тиімді етеді.

Әдістері. Зерттеу барысында әскери және мамандандырылған оқу орындарындағы жетекші мамандардың пікірлеріне негізделген ғылыми әдебиеттерді талдауды, ғалымдар мен практиктердің әртүрлі көзқарастарын салыстырмалы талдауды, проблема туралы тұтас түсінік қалыптастыру үшін алынған деректерді синтездеу мен жалпылауды, анықталған қиындықтар мен кедергілерді сыни талдауды, цифрландырудың жаһандық тенденцияларын ескере отырып, дамудың перспективалық бағыттарын болжауды, жетекші пікірлерге негізделген сараптамалық бағалау әдісін қамтитын ғылыми әдістер кешені қолданылды, сондай-ақ алынған мәліметтер негізінде қорытындыларды түсіндіру және тұжырымдау; мұндай тәсіл тақырыпты жан-жақты және терең зерттеуді, нәтижелердің объективтілігі мен ғылыми негізділігін қамтамасыз етті, бұл Қазақстан Республикасының Әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру процесіне заманауи технологияларды тиімді енгізу бойынша практикалық ұсынымдарды әзірлеуге ықпал етті

Негізгі бөлім. Педагогикалық процесс саласында инновациялар білім беру мекемелері қызметінің барлық аспектілерін қамтуы мүмкін, ол білім беру процесін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарында (МЖМБС) белгіленген жаңа мақсаттарға сәйкестендіруді, оқу бағдарламаларының мазмұнын жаңартуды, сондай-ақ оқытуды ұйымдастырудың нысандары, әдістері мен технологияларының әртүрлілігін қамтиды [1, С. 49].

Білім беруде инновацияларды енгізудің негізгі үрдісі қоғамды жан-жақты ақпараттандыру болып табылады, бұл білім беру жүйелерін заманауи цифрлық шындыққа бейімдеу және жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру процесінің сапасын арттыру қажеттігін көрсетеді [2, Б. 1190].

Р.Ф. Жақсылықовтың пікірінше, Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан экономика, білім, ғылым және әскери саланы қоса алғанда, мемлекеттік құрылымның негізгі салаларында елеулі реформалар жүргізу қажеттігіне тап болды. Мұндай өзгерістердің себептерінің бірі дағдарыстық жағдайлар туындаған кезде жедел қалпына келтіруді және бейімделуді қамтамасыз ете алмайтын қолданыстағы әскери білім беру жүйесінің тиімділігінің жеткіліксіздігі болды. Алайда, әскери білімнің қоғамдағы маңыздылығын түсіну процесі баяу жүруде [3, Б. 242].

Өз кезегінде Е.Ю. Федорова әскери мамандарды даярлау сапасы жоғары әскери оқу орындары түлектерінің кәсіби құзыреттіліктерінің ағымдағы және перспективалық қажеттіліктерге сәйкестігімен анықталатынына назар аударады. Әскери білім берудің жалпы деңгейін жақсартуға ықпал ететін тиімді білім беру және зерттеу қызметін жүзеге асыруға мұғалімдер мен ғылыми қызметкерлердің мотивациясы да маңызды мәнге ие [4, Б. 168].

Әскери-кәсіптік білім берудің (бұдан әрі – ӘКББ) ерекшеліктеріне баса назар аудара отырып, әскери ғылымдар докторы Б.Б. Джакубақынов ӘКББ дәстүрлі біліммен нақты дағдыларды сіңіруге бағытталғандығымен ерекшеленетінін, ал дәстүрлі оқыту теориялық білімді зерделеуге бағытталатынын атап өтті. ӘКББ жағдайында негізгі аспект – бұл дағдыларды игеру арқылы курсанттар мен тыңдаушыларға қандай да бір жаңа мүмкіндіктердің ашылуында.

Осыған байланыс Л.И. Малашенко қазіргі заманғы білім беру мекемелері ғана емес, сонымен қатар ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер орталықтары болып табылатын жетілдірілген әскери университеттерді қалыптастырудың маңыздылығын екшеп көрсетеді. Бұл жоғары оқу орындары елдің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар әскери өнер саласындағы зерттеулермен, қару-жарақтың әскери және арнайы техниканың, сондай-ақ ақпараттық-барлау

жүйелерінің жетілдірілген түрлерін әзірлеумен айналысады, бұл қазіргі заманғы әскери қақтығыстар жағдайында өте өзекті болып табылатын ауқымды, алдын алу және желілік-орталық операцияларды жүргізу үшін палатформа құруға мүмкіндік береді [6, Б. 84].

Ғалымдардың ұстанымдарын талдау қазіргі таңда тиімді әрекет ете алатын мамандарды даярлау үшін және әскери жоғары оқу орындарында озық технологияларды ғылыми зерттеулерге және білім беру процесіне интеграциялау қажеттілігін көрсетеді. Бұл тәсіл әскери-кәсіптік білім деңгейін арттырып қана қоймай, әскери салада инновацияларды енгізу үшін қажетті практикалық дағдылары мен ғылыми базасы бар кадрларды даярлау арқылы мемлекеттің қорғаныс қабілетін нығайтады. Қазақстан Республикасы ПМ жүйесіндегі ведомстволық білімге қатысты елеулі тәжірибеші-ғалымдар білім беру бағдарламаларының мазмұнын әзірлеу кезінде оқытушылар дәстүрлі технологиялар мен оқыту әдістерімен қатар инновациялық білім беру технологияларын пайдалануға бағытталатынын атап өтті. Бұл технологиялар туындаған мәселелерді тиімді шеше алатын, өзгермелі өмір сүру жағдайларына икемді бейімделе алатын және кәсіби білімін өз бетінше толықтыра алатын бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға ықпал етеді [7, Б. 220].

Ғалымдардың тағы бір тобы Қазақстандағы құқық қорғау органдарының қызметкерлерін жүйелі түрде даярлаудың, әсіресе, соңғы жылдары рөлі едәуір артқан түрлі министрліктер мен ведомстволар қызметінің жаңа бағыттары аясында шұғыл қажеттігін атап өтеді. Атап айтқанда, заңсыз көші-қонға, жоғары технологиялар саласындағы қылмысқа қарсы күрес, сондай-ақ экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі мамандарды даярлау өзекті болып отыр. Бүгінгі таңдағы сын-қатерлер ақпараттық және ақпараттық-талдау бөлімшелерінде мамандардың болуын талап етеді, бұл, өз кезегінде, білім беру процесіне озық технологияларды енгізуді көздейді.

Біз Г.Н. Пашков, А.А. Николаев және И.С. Анцуповтың болашақтың белгісіздігі жағдайында жоғары білікті және ақпараттық білімді кадрларды даярлаудың шұғыл қажеттілігі туындайтын және бұның оқытушы мен білім алушының дәстүрлі бекітілген рөлдерімен қайшылықтарға алып келетін бөлігіндегі ұстанымымен толығымен бөлісеміз. Ақпарат көлемін ұлғайту жоғары оқу орындарынан оны оқу бағдарламаларына жедел және сапалы енгізуді талап етеді, бұл көбінесе күрделі міндет болып табылады. Оқытушылар кәсіптік даярлықтың жаңа деңгейінде оқуға жеткіліксіз дайындыққа тап болады, бұл өзгерістерден қорқумен бірге жүреді және олардың одан әрі даму қабілетіне кедергі келтіреді. Бұл қарама-қайшылықтар мұғалімдердің білім беру процесінің түпкі мақсаттарын нақты түсіну қажеттілігін көрсететіні анық [9, Б. 67].

Н.Т. Сулейменова ақпараттық технологиялар енді білім беру жүйесін толықтырып қана қоймай, білімнің жаңа тәртібін және оның институционалдық құрылымдарын қалыптастырудың императиві болып табылатынын айта отырып, қызықты көзқарас білдіреді. Білім алушылардың білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқытушылар ақпараттық білім беру технологияларын меңгеріп, өздігінен білім алу арқылы өздерінің ақпараттық мәдениетін үздіксіз жетілдіруі қажет. Дегенмен, бұл технологияларды модерациямен пайдалану және оларға шамадан тыс тәуелділікті болдырмау, сонымен қатар дәстүрлі және инновациялық оқыту әдістері арасындағы тепе-теңдікті сақтау үшін оларды шығармашылықпен қолданудың маңыздылығы жоғары [10, Б. 221].

Ғалымдардың пікірлерін талдау қарастырылып отырған мәселелерді кешенді шешу білім жүйесін сәтті реформалаудың негізгі аспектісі болып табылатындығын негіздейді. Елеулі тәжірибеші-ғалымдар қазіргі заманғы міндеттерді тиімді жеңе алатын мамандарды даярлау үшін инновациялық білім беру технологияларын интеграциялаудың маңыздылығына назар аударып, бұл оқу курстарының мазмұнын бейімдеуді ғана емес, сонымен бірге оқытушылардың кәсіби құзыреттілігін дамытуды талап ететіні сөзсіз. Бұл білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз етудің негізгі шарты болып табылатынын айғақтайды. Оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін білім беру әдістемелерін үнемі жаңартып отыруды және педагогтердің біліктілігін арттыруды қамтитын жүйелі тәсіл қажет. Бұл тәсіл бар қайшылықтарды жеңуге және ағымдағы қиындықтарға сәтті бейімделуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Әскери және мамандандырылған оқу орындарының білім беру процесіне заманауи технологияларды енгізу көптеген проблемалық аспектілермен ұштасады, бұл инновациялардың интеграциялану жылдамдығына және ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасына айтарлықтай әсер етеді. Енгізу процесін қиындататын негізгі факторлардың бірі, әсіресе, аға буын өкілдері арасында оқытушылар құрамының техникалық даярлығының жеткіліксіз деңгейі болып табылады. Өз салаларында айтарлықтай тәжірибесі мен білімі бар педагогикалық қызмет ардагерлері көбінесе жаңа технологияларды игеру мен қолдануда қиындықтарға тап болады.

Келесі аспект техникалық қолдауды жүзеге асыратын білікті қызметкерлердің болуы қажеттілігі болып табылады, олар бір жағынан енгізілетін заманауи технологиялар мен екінші жағынан профессор-оқытушылар құрамымен білім алушылар арасындағы байланыстырушы буын болып

табылады. Технологиялардың дұрыс жұмыс істеуі үшін оларды үнемі жөндеп отыру қажет. Бұл, өз кезегінде, қосымша шығындарға және оқу орындары қызметкерлерінің функционалдық міндеттерінің артуына әкеледі. Бұл, сайып келгенде, олардың тікелей оқуға бағытталған функционалдық міндеттерінің сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

Сондай-ақ әскери және мамандандырылған оқу орындарында білім беру ортасында заманауи технологиялардың жұмыс істеуі үшін қажетті заманауи жабдықтарды сатып алу Мемлекеттік сатып алулар (тендерлер) өткізу арқылы жүзеге асырылатынын атап өткен жөн. Бұл рәсімдік ерекшеліктерді ескере отырып, сұраныстағы технологияларды ұсыну процесінің кешіктірілуіне әкелуі мүмкін.

Алайда қазіргі заманғы технологиялардың көптеген артықшылықтары бар. Олардың бірі географиялық орналасуына қарамастан мамандарды сабаққа тарту болып табылады. Бұл тәсіл білім алушыларға кәсіби жетістіктері халықаралық деңгейде танылған мамандардан бірегей білім мен практикалық тәжірибе алуға мүмкіндік береді.

Әр түрлі аймақтар мен елдерден тар мамандарды тарту халықаралық тәжірибені білім беру процесіне біріктіруге ықпал етеді. Студенттер әлемнің әртүрлі бөліктерінде қолданылатын озық әдістемелер мен технологиялармен таныса алады, бұл олардың кәсіби көкжиегін кеңейтеді және оларды жаһандық ортада жұмыс істеуге дайындайды, бұл әсіресе заманауи технологиялар мен әдістемелерді меңгеру қажеттілігі әскери және мамандандырылған оқу орындары үшін аса маңызды. Заманауи технологиялардың оқу процесін ұйымдастыруда икемділік пен жеделдікті қамтамасыз ететіні анық. Кәсіптік даярлыққа қойылатын жылдам өзгеретін талаптар жағдайында мамандандырылған курстар мен тренингтер өткізу үшін мамандарды жедел тарту мүмкіндігі оқу орындарына өзгерістерге уақытылы ден қоюға және білім беру бағдарламаларын өзектендіруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, заманауи технологиялар студенттер шақырылған мамандармен белсенді қарым-қатынас жасай алатын интерактивті білім беру ортасын құруға ықпал етеді. Чат функциялары, форумдар, ынтымақтастық платформалары және басқа құралдар студенттерге сұрақтар қоюға, пікірталастарға қатысуға және нақты уақыттағы жобаларда жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Виртуалды дәрістерді, білім беру ойындары мен форумдарды қоса алғанда, оқытудың интерактивті әдістері білім алушылардың білім беру процесіне қатысуын жандандыруда шешуші орын алады. Виртуалды дәрістер студенттерге оқытушылармен және курстастарымен нақты уақыт режимінде өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді, бұл материалды тереңірек игеруге және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. Білім беру ойындары мен модельдеу оқу процесін қызықты әрі тиімді ете отырып, практикалық қолдану арқылы күрделі ұғымдарды игеруге мүмкіндік береді. Форумдар мен онлайн-пікірталастар студенттерге пікір алмасу және тәжірибе алмасу платформасын ұсыну арқылы аргументация және аналитикалық ойлау дағдыларын дамытады, бұл олардың білім беру тәжірибесін байытады.

Е.П. Шульгиннің пікірінше, Қазақстан Республикасы ПМ жүйесінде ведомстволық білім беруді жетілдірудің ең тиімді тәсілдерінің бірі ұлттық біліктілік жүйесін құру болып табылады. Мұндай жүйе кәсіптік даярлық стандарттарының экономика мен қоғамның өзекті қажеттіліктеріне сәйкестігін қамтамасыз ете отырып, әртүрлі мамандықтарға қойылатын біліктілік талаптарын айқындау үшін негіз болады. Автордың пікірінше, ұлттық біліктілік жүйесін әзірлеу әрбір нақты салада кәсіби міндеттерді орындау үшін қажетті білімге, дағдыларға және дағдыларға қойылатын талаптарды нақты құрылымдауға және стандарттауға мүмкіндік береді [11, Б. 66].

Біз ғалымның осы көзқарасымен бөлісеміз және бұл жүйе қазіргі заманғы стандарттарға сәйкес келетін кадрларды даярлауға бағытталған ведомстволық білім беру бағдарламаларын әзірлеу және аккредиттеу үшін маңызды құрал болады деп санаймыз. Мұндай жүйені енгізу білім беру мекемелеріне құқық қолдану практикасының нақты қажеттіліктерін негізге ала отырып, оқу бағдарламаларын әзірлеуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде практикалық міндеттерді орындауға дайын және қажетті құзыреттерге ие мамандарды даярлауға ықпал ете отырып, білім беру процесі мен нақты кәсіби қызмет арасындағы тығыз байланысты қамтамасыз етеді.

Заманауи білім беру технологияларын пайдалана отырып алынған сабақтар білім алушыларда дербес ғылыми-зерттеу және ғылыми-педагогикалық қызмет үшін қажетті бірқатар негізгі құзыреттер мен дағдыларды кешенді дамытуға ықпал етеді. Ең алдымен, олар тиісті салада кең білімді меңгеру қабілетін қалыптастырады, бұл ғылыми зерттеулерді сәтті жүргізуге негіз болады. Білім алушылар ғылыми-зерттеу және педагогикалық қызмет процесінде туындайтын міндеттерді тұжырымдауды және шешуді үйренеді, бұл терең кәсіби білім мен оларды практикада қолдана білуді талап етеді. Маңызды аспект – зерттеу әдістерін таңдау және өзгерту дағдыларын дамыту, сондай-ақ сыни ойлау мен шығармашылықты қажет ететін нақты зерттеудің ерекшеліктеріне байланысты жаңа әдістерді жасау.

Заманауи білім беру технологиялары сонымен қатар ақпаратты тиімді іздеуге және өңдеуге мүмкіндік беретін библиографиялық жұмысты жүргізу үшін ақпараттық технологияларды пайдалануды қамтитын қолданыстағы ғылыми деректер контекстінде түсіну арқылы нәтижелерді өңдеу және талдау қабілетін дамытуға көмектеседі. Білім алушылар іргелі және қолданбалы салаларда ғылыми зерттеулердің мақсаттарын дербес тұжырымдау және нақты міндеттерін қою және оларды заманауи зерттеу әдістерін пайдалана отырып шешу қабілетіне ие болады. Сонымен қатар, олар отандық және шетелдік тәжірибенің соңғы жетістіктеріне сүйенеді және заманауи жабдықтарды, жабдықтар мен ақпараттық технологияларды қолданады.

Ғылыми және педагогикалық салалардағы кәсіби қызметтің қажетті аспектісі болып табылатын жазбаша және ауызша ғылыми коммуникация дағдыларын дамытуға әсер ететін заманауи редакциялау және басып шығару құралдарын пайдалана отырып, есептерді, рефераттар мен мақалаларды қоса алғанда, жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін әртүрлі форматтарда ұсыну мүмкіндігі де маңызды [12, Б. 243-244].

Бұл ретте дербес ғылыми-зерттеу және ғылыми-педагогикалық қызмет үшін қажетті алынған құзыреттер мен дағдылар, сайып келгенде, Қазақстан Республикасының Әскери және құқық қорғау қызметінде орындалатын лауазымдық міндеттердің сапасына және құқықтық білімді қолдану практикасында тиімді талдау жасауды талап ететін сыни ойлаудың жоғары дамуына жағымды әсер етеді. Сыни тұрғыдан ойлау әскери және құқық қорғау саласындағы мамандарға ақпаратты объективті бағалауға, себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға және салмақты шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді және де жауапкершілік пен тәуекелдің жоғарылауы жағдайында өте маңызды.

Заманауи білім беру технологияларын тиімді пайдалану қызметкерлердің қиын жағдайларды талдау, жауап беру стратегияларын әзірлеу және инновациялық шешімдерді ұсыну қабілетін жақсартуға ықпал етеді. Ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту оларға жинақталған тәжірибені тереңірек түсінуге және жүйелеуге мүмкіндік береді әрі бұл қызметтің тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Ғылыми зерттеулердің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдай білу, сондай-ақ оларды шешудің заманауи әдістерін әзірлеу және қолдану, қызметтік міндеттерді орындауда негізделген және перспективалық тәсілдерді құруға түрткі болары анық.

Сонымен қатар, ғылыми-зерттеу қызметі барысында алынған деректерді өңдеу және талдау дағдылары қызметкерлерге ақпаратты жедел және дәл түсіндіруге мүмкіндік беріп, жедел шешім қабылдауда да маңызды рөл атқарады. Ақпараттық технологиялармен және заманауи жабдықтармен өз бетінше жұмыс істеу қабілеті олардың жағдайларды бақылау және талдау саласындағы мүмкіндіктерін кеңейтіп қана қоймай, әртүрлі бөлімшелер арасындағы үйлестіру мен өзара әрекеттесуді жақсартуға септігін тиігзеді.

Жазбаша және ауызша ғылыми коммуникация дағдыларын дамыту әскери және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметінде де маңызды рөл атқарады, бұл оларға білім мен тәжірибені тиімді жеткізуге, кәсіби пікірталастарға қатысуға және өздерінің кәсіби ортасының дамуына үлес қосуға мүмкіндік береді. Әртүрлі форматтағы зерттеу нәтижелерін дайындау және ұсыну қабілеті қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу сапасын жақсартатын өз идеялары мен ұсыныстарын неғұрлым нақты және дәлелді жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Әскери және мамандандырылған оқу орындарында оқытуға енгізілетін заманауи технологиялар көптеген әдістер мен құралдарды білдіреді. Осындай әдістердің бірі – инновациялық технологиялық әлеуеттің арқасында өзінің танымалдығы мен бірегейлігіне ие болған кейс-стади. Іскерлік ойындардың бір түрі болып табылатын бұл әдіс студенттерге нақты немесе имитацияланған жағдайларды талдауға зор мүмкіндік береді, осылайша сыни ойлау және тәуелсіз және негізделген шешімдер қабылдау дағдыларын дамытады. Қазіргі білім беру процесінде кейс-стади бұрын қолданылмаған шығармашылық және түпнұсқа идеяларды іздеуге негізделген брейнсторминг сияқты оқытудың басқа әдістерімен қатар маңызды орын алады. Брейнсторминг әдісі қатысушыларды шектеулі мерзімде көптеген әртүрлі ұсыныстар мен шешімдерді ұсынуға ынталандыру арқылы ақыл-ой белсенділігін арттыруға ықпал етеді, бұл әсіресе туындаған мәселелерге жылдам жауап беру жағдайында пайдалы [13, Б. 144].

Кейс-стади мен брейнстормингтен басқа, әскери және мамандандырылған оқу орындарында өзге де заманауи білім беру технологиялары енгізілуде. Олардың ішінде әртүрлі сценарийлер мен жедел жағдайларды модельдеуге көмектесетін симуляциялық тренажерлер ерекшеленеді, бұл студенттерге теориялық білімді нақты істе, кез келген жағдайда практикалық қолдануға мүмкіндік береді.

Заманауи технологиялар оқыту әдістемелерін жақсартуға, білім беру процесіне интерактивті және бейімделгіш көзқарасты қамтамасыз етуге, сондай-ақ білім алушылардың материалды игеру тиімділігін арттыруға кең мүмкіндіктер ашып отыр. Осы тұрғыда біз шетелдік ғалымдардың білім

берудегі цифрландыру оқу материалдарына қолжетімділікті едәуір жақсартады және оқытуды жекелендіреді, бұл білім алушыларды тереңірек түсінуге және тартуға ықпал етеді деген пікірімен толық бөлісеміз [14, б. 37]. Шынында да, ақпараттық-коммуникациялық мүмкіндіктер белгілі бір әмбебаптығы мен жоғары рұқсат ету қабілетіне байланысты білім берудің барлық сатысы мен деңгейлерінде қолданылады [15, б. 377].

Виртуалды шындық, симуляциялық тренажерлер және білім беру платформаларын пайдалану сияқты технологияларды енгізу икемді және ынталандыратын білім беру ортасын құруға септігін тигізуде. Бұл, өз кезегінде, теориялық дайындықты ғана емес, сонымен қатар кәсіби міндеттерді орындау үшін маңызды дағдыларды практикалық меңгеруді қажет ететін әскери және мамандандырылған оқу орындарының контекстінде маңызды.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері заманауи технологияларды қолдану оқу үлгерімін жақсартуға, оқушылардың мотивация деңгейін арттыруға және оқу материалын тиімдірек игеруге ықпал ететінін растайды. Бұл технологиялар сыни ойлауды, шешім қабылдау дағдыларын және өзгермелі жағдайларға жедел ден қоюды дамытуға көмектеседі. Бұл осы салаларда мамандар даярлаудың негізгі аспектілері болып табылады. Технологиялардың сәтті интеграциясы тек техникалық құралдардың болуын ғана емес, сонымен қатар оқытушылар құрамының тиісті дайындығын қажет етеді. Мұғалімдер оқу процесінде жаңа құралдарды тиімді пайдалану үшін қажетті білім мен дағдыларға ие болуы керек. Сондықтан оқытушылардың біліктілігін жүйелі түрде арттыруды жүргізу қажетті шарт болып табылмақ. Және оларға жаңа технологияларды игеріп қана қоймай, оларды білім беру практикасында қолданудың тиімді әдістемелерін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Әскери және мамандандырылған оқу орындарында оқытуға заманауи технологияларды енгізу қазіргі әлем жағдайында өзінің кәсіби міндеттерін тиімді орындай алатын жоғары білікті мамандарды даярлауға ықпал ететін білім беру жүйесін дамытудың маңызды бағыты болып табылатынын атап өткен жөн. Зерттеу барысында алынған оң нәтижелер осы технологияларды оқу процестерінде пайдалануды одан әрі дамыту мен кеңейтудің орындылығы мен қажеттілігін растайды, бұл тұтастай алғанда елдің білім беру әлеуетін нығайтудың бірден бір жолы болып табылмақ.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Фадеев И.И., Бадрутдинов А.М. Современные интерактивные технологии в обучении // Казанский вестник молодых учёных. – 2023. – № 7 (3). – С. 49-56.
2. Әкім Ш.Н. Инновационное образование в Казахстане – путь к качественному образованию // Science and innovation. – 2024. – № 3. – С. 1189-1191.
3. Жаксылыков Р.Ф. Совершенствование военного образования в свете современных реалий // Философия образования (Астана). – 2012. – № 4 (43). – С. 241-247.
4. Федорова Е.Ю. Проблемы и перспективы развития военного образования // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2016. – № 43. – С. 163-173.
5. Джакубақынов Б.Б. Научные основы управления качеством подготовки офицеров-пограничников: Дис. ... д-ра воен. наук. – Алматы, 2010. – 352 с.
6. Малашенко Л.И. О формировании модели подготовки военных научно-педагогических кадров высшей квалификации в Республике Казахстан // Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. – 2015. – № 5 (9). – С. 80-84.
7. Кызылов М.А., Татарян В.Г., Бачурин С.Н. О подготовке кадров новой формации для системы органов внутренних дел Республики Казахстан // Актуальные вопросы применения норм административного права («Кореневские чтения»): Сборник научных трудов III Международной научно-практической конференции. – М.: Московский университет МВД России им. В.Я. Кикотя, 2019. – С. 219-223.
8. Карпекин А.В., Мишковская В.В., Ахмагамбетова А.В. Вопросы подготовки специалистов для системы правоохранительных органов Республики Казахстан в современных условиях // Наука и образование - важнейший фактор развития общества в современных условиях: материалы X Международной научно-практической конференции. Министерство образования и науки Республики Казахстан; Центрально-казахстанская академия. – Караганда: Кент - LTD, 2023. – С. 35-37.
9. Пашков Г.Н., Николаев А.А., Анцупов И.С. Передовые технологии современного обучения в вузе в контексте цифровой трансформации // Актуальные проблемы подготовки специалистов материально-технического обеспечения с учётом интеграции образовательной и повседневной деятельности: материалы I Всероссийской научно-практической конференции. Том Часть 1. – Омск: Омский автобронетанковый инженерный институт, 2020. – С. 66-72.

10. Сулейменова Н.Т. Особенности использования информационных технологий в образовании // Трансформация образования как социокультурный потенциал развития общества: международная научно-практическая конференция. – Ч. 2 / под ред. д-ра пед. наук, проф. Е.В. Лопановой. – Омск: Изд-во ОмГА, 2024. С. 215-222.

11. Шульгин Е.П. Совершенствование ведомственного образования на современном этапе // Современное образование: традиции и инновации: материалы Третьей международной научно-методической конференции. – Волгоград: Волгоградская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2023. – С. 64-66.

12. Дьячкова В.В., Тульнов А.Е., Коваленко С.В. Роль и место современных образовательных технологий в системе высшего образования // Инновации - опыт, проблемы, перспективы: сборник научных статей по материалам региональной научно-практической конференции. – Алчевск: Донбасский государственный технический институт, 2023. – С. 243-246.

13. Зверева Л.Г., Темирова Э.Э. Инновационные методы и передовые технологии в современном преподавании // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. №1-1. – С. 143-145.

14. Bui Trong Tai, Nguyen Truong Son The Survey of Digital Transformation in Education: A Systematic Review // International Journal of Technology in Education. – 2023. – Vol. 3; № 4. – P. 32-51.

15. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю. Проблемы подготовки педагогических кадров в условиях цифровизации образования // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. –№1 (74). – С. 376-387.

Автор туралы мәлімет

Тилеубердиев К.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының кәсіби даярлық факультетінің бастығы, полиция полковнигі

Тилеубердиев К.М. – начальник факультета профессиональной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции.

Tileuberdiev K.M. – Head of the Faculty of professional training of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, police colonel.

N.Zh. Apakhayev¹, D. Buggybay², S.B. Khushkeldiyeva³

¹“Q” University, Almaty, Kazakhstan

²Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

³Almaty Economic-Legal and Pedagogical college, Almaty, Kazakhstan

QUALITY OF EDUCATION AND ITS COMPLIANCE WITH CURRENT LEGISLATION

The relevance of the study is due to the need to introduce norms in the current legislation of Kazakhstan that will provide an opportunity to ensure a high level of educational process. The research identifies key issues in the legislative framework and conducts a comparative analysis with international practices. The COVID-19 pandemic forced the transition of education to an online format, exposing gaps in legislation and infrastructure. Challenges included unreliable internet access, insufficient teacher training, and low levels of student self-organization. Recommendations from the study focus on establishing an independent quality assurance system, enhancing the professional development of educators, and protecting students' rights. Special attention is given to inclusive education, emphasizing the need for teacher training to support children with special educational needs. The study also suggests greater involvement of stakeholders, including parents, students, and teachers, in educational reforms. To improve preschool education, stricter requirements for educators and extended practical training are proposed. In higher education, a three-year cycle of professional development through international internships for educators is recommended. Strengthening mechanisms for addressing student grievances and ensuring their rights are other key priorities. Future research will explore the introduction of digital tools for monitoring education quality. Overall, the findings aim to enhance Kazakhstan's educational system and align it with international standards, improving its competitiveness on the global stage.

Keywords: learning process; pedagogy; international experience; development strategies; digitalisation, inclusive education, international experience, monitoring system, digital monitoring.

Білім беру сапасы және оның қолданыстағы заңнамаға сәйкестігі

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы заңнамасының қазіргі жағдайын талдап, оның сапасын арттыру жолдарын қарастыруға арналған. Зерттеу барысында білім беру заңнамасының негізгі мәселелері анықталып, шетелдік тәжірибемен салыстырмалы талдау жүргізілді. COVID-19 пандемиясы білім беру жүйесін онлайн форматқа көшуге мәжбүрледі, бұл заңнамалық және инфрақұрылымдық олқылықтарды ашып көрсетті. Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту үдерісінде интернетке қолжетімділік, мұғалімдердің әдістемелік дайындығы және студенттердің өзін-өзі ұйымдастыру мәселелері өзекті болды. Зерттеу нәтижелері сапаны бақылау жүйесін жақсарту, мұғалімдердің кәсіби біліктілігін тұрақты түрде арттыру және студенттердің құқықтарын қорғау бойынша ұсыныстарды қамтиды. Сондай-ақ, инклюзивті білім беруді дамыту мақсатында педагогтардың арнайы мамандармен жұмыс істеу дағдыларын арттыру қажеттігі көрсетілді. Шетелдік тәжірибе негізінде білім беру үдерісіне оқушылар, мұғалімдер және ата-аналарды белсенді тарту ұсынылды. Нақты ұсыныстар білім беру жүйесінің сапасын арттыруға және халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталған. Мектепке дейінгі білім беру сапасын арттыру үшін мұғалімдерге қойылатын талаптарды күшейту ұсынылды. Жоғары білім беру саласында оқытушылардың кәсіби дамуын үш жылда бір рет шетелдік тағылымдамалар арқылы жүзеге асыру ұсынылады. Студенттер мен олардың өкілдерінің құқықтарын қорғау және олардың білім беру мекемелеріндегі шағымдарын қарау механизмдерін жетілдіру де маңызды бағыт ретінде аталды. Болашақ зерттеулерде білім беру сапасын цифрлық бақылау механизмдерін енгізу мүмкіндіктері қарастырылады. Жалпы, бұл зерттеу Қазақстанның білім беру жүйесін жетілдіруге және халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

Түйінді сөздер: оқу процесі, педагогика, халықаралық тәжірибе, даму стратегиялары, цифрландыру, инклюзивті білім беру, халықаралық тәжірибе, мониторинг жүйесі, цифрлық мониторинг.

Качество образования и его соответствие действующему законодательству

Данное исследование посвящено анализу текущего состояния законодательства Республики Казахстан в сфере образования с целью выявления путей его улучшения. В ходе исследования были изучены основные проблемы законодательной базы, проведен сравнительно-правовой анализ с зарубежным опытом. Пандемия COVID-19 вынудила образовательный процесс перейти в онлайн-формат, что выявило пробелы в законодательстве и инфраструктуре. Проблемы включают нестабильный доступ к интернету, недостаточную методическую подготовку учителей и низкий уровень самоорганизации студентов. На основе полученных данных были разработаны рекомендации по созданию системы независимого контроля качества образования,

улучшению профессионального развития преподавателей и защите прав студентов. Особое внимание уделено вопросам инклюзивного образования, где отмечена необходимость подготовки учителей к работе с детьми с особыми образовательными потребностями. Кроме того, предложено активное вовлечение всех заинтересованных сторон в образовательные процессы, включая родителей, студентов и педагогов. Для улучшения качества дошкольного образования предлагается ужесточить требования к педагогам и увеличить продолжительность их практики. В системе высшего образования рекомендуется внедрение трехгодичного цикла профессионального развития преподавателей через зарубежные стажировки. Также отмечена необходимость защиты прав студентов и создания механизмов рассмотрения их жалоб в образовательных учреждениях. Перспективные исследования будут направлены на внедрение цифровых инструментов для мониторинга качества образования. В целом, результаты исследования могут быть использованы для повышения конкурентоспособности образовательной системы Казахстана и её соответствия международным стандартам.

Ключевые слова: учебный процесс, педагогика, международный опыт, стратегии развития, цифровизация, инклюзивное образование, международный опыт, система мониторинга, цифровой мониторинг.

Introduction. Modern globalisation processes have an impact on all spheres of social life and therefore high quality education is essential to meet the key needs of society. According to T. Budiharso and B. Tarman, the need of the state in this key depends on the formation and further development of human resources, modernization of the educational process, adaptation of relevant institutions to global trends and ensuring their competitiveness in the international arena [1].

Thus, the formation of the future intellectual elite in the Republic of Kazakhstan (RK) is conditioned by the implementation of tasks of the state, which are a priority. In this case, the growth of the paramount importance of the quality of human capital, the disclosure of the potential of the intellectual character, the importance of improving the quality of the educational process, the reorientation of public consciousness towards the acquisition of new quality knowledge occupies a special place. Thus, development and adaptation to the constantly changing and changing conditions of the international market should be a priority for the whole society. In July 2018, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” was amended [2]. In accordance with them, the managerial independence of higher education institutions and academic freedom were defined.

As Z.E. Toshqozieva et al. stated, it implies an increased level of responsibility for the quality of educational services, ensuring the employment of graduates according to market requirements and curriculum field conditions [3]. The education sector is characterised by a prominent level of competitiveness, in accordance with which it is important both to attract consumers and to successfully compete with competitors. According to S. Hanifah et al., believe that exchange of advanced technologies with foreign partners and joining international educational systems are necessary components of the international integration process in the educational environment [4]. Accreditation has a special role to play here, as it serves as a mechanism to ensure an appropriate level of educational quality.

Thus, accreditation promotes the development of the education system and creates competition in this environment. It is worth noting that it is precisely the high level of competition that provides an opportunity to enhance the image of educational organisations and qualitatively improve the efficiency of the system of functioning. As J.T. Clark stated, the main components in this issue are qualification training, demand for graduates and competitiveness of future specialists in the labour market [5]. In other words, by developing a quality policy, an appropriate level of education is ensured, and it has a positive impact on increasing the level of competitiveness of educational institutions.

It should be mentioned that according to M. Tharapos and N. Marriott, special attention is given to high level of education quality, which is connected with students' centring and their practical orientation in educational process [6]. It should be based on competence-based approach. This will contribute to highly effective qualification training, as well as to the formation and development of new approaches to the strategic implementation of the set tasks.

It is worth noting that despite the introduction of a mass of amendments to the current legislation in Kazakhstan to ensure the educational process and the development of relevant policies, there are currently certain conflicts and problematic aspects. They are related to the absence or improperly enshrined norms, which significantly distort the quality of education. Accordingly, the key objectives of this study are to examine the current legislation of Kazakhstan regulating the field of education, to conduct a comparative legal analysis with the experience of foreign countries, and to provide recommendations for the elimination of existing problems. This will improve the efficiency of the learning process and increase its appropriate level of quality implementation.

Materials and Methods. The study was conducted by introducing various methods of analysis. For example, by using the functional analysis method, the role of the educational process and its impact on the

functioning of all spheres of social life was identified. Also, the application of this method revealed the main aspects of the functioning of education, which made it possible to identify the compliance of the current system with the proper one. The method of logical analysis has provided an opportunity to characterize the features of the Kazakh model of the educational process, to identify its features and principles on which it is based.

The method of comparative legal analysis made it possible to study the experience of foreign countries with regard to the regulation of norms of legislation in the field of education and to assess their effectiveness. The method of analogy was also introduced in this issue, which helped to analyse the experience of foreign countries in eliminating similar problems. The method of legal hermeneutics provided an opportunity to analyse the current legal framework of Kazakhstan in the field of education and examine them for the presence of conflicts and problematic aspects.

The formal-legal method was used to investigate existing problems that affect the quality of the educational process and related international competitiveness. The dogmatic method was applied to provide proper recommendations for the implementation or exclusion of certain norms of the current legislation of Kazakhstan. The method of deduction provided an opportunity to characterise the model of the educational process in Kazakhstan on the basis of its inherent characteristics, attributes and principles on which its implementation is based. Through the method of induction, in turn, certain attributes have been highlighted based on a general view of the existing learning model.

The method of synthesis, based on the results obtained, which have theoretical and practical value, has provided an opportunity to highlight a range of recommendations and ways of eliminating problematic aspects, which will improve the appropriate level of quality and effectiveness of the educational process. It is worth noting that this study has been implemented in order to uncover all the underlying aspects of the study. Thus, an analysis of the general state of the education system in Kazakhstan at the moment was carried out. This allowed to identify its inherent features, highlight the principles and, importantly, the role of the educational process and its impact on all other spheres of social life.

The current legal framework has also been analysed. In this way, the main features of the regulated norms were studied, as well as the analysis of existing conflicts and problematic aspects. In this context, a comparative legal analysis was carried out. Its necessity is to study the legal regulations of foreign countries whose indicators of quality of education are high and effective. Accordingly, certain recommendations have been provided and ways to eliminate existing problems at this stage in the formation of the educational system.

Results. The education system is an important component in the economic, social, political, technical-technological and cultural development of a state. This is due to the fact that the educational potential makes it possible to ensure the country's dignified place in the international arena and to determine the status of the individual in society. Education should be understood as a purposeful process that consists of enriching individuals and groups with a certain range of applied and fundamental knowledge, which should be in line with the current level of development and cover all possible systems of relations. In this case, it should be mentioned that these relations are regulated and regulated by various social and legal norms, which is due to the fact that the subjects of educational processes have a range of rights and obligations.

Thus, in order to implement legal regulation in Kazakhstan, relevant legislative acts have been adopted in this sector. According to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan", the educational process is one of the foundations of economic growth [7]. It is worth noting that this area contains a spectrum of objectives, namely the process of integrating education into the global environment, achieving a relevant and inclusive educational process, and improving the quality and qualifications of the teaching staff. According to the concept of development of education until 2025, some objectives have been identified [8]. These include the development of functional literacy, ensuring inclusion and accessibility, improving the level of education at all levels, implementing the educational process on a continuous basis and preparing future professionals who will meet the criteria of the current labour market and the future economy. On 21 January 2022, Kassym-Jomart Tokayev made a statement about the importance of investing in production, creating new jobs, and reforming science and education [9]. For example, the Bolashaq Scholarship Program will have a reorientation for technical specialists [10]. According to the head of state, reforms in the educational process will provide an opportunity to guarantee serious social stability, which consists of resources already inherent in the country, namely capital, a management team, a clear vision of the market and experience.

It is worth mentioning the work of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, which assessed the effectiveness of the current Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" [11]. In accordance with this, certain recommendations were developed. First of all, it was noted that the COVID-19 pandemic had an impact on the transition of the educational process from a full-time format to a

distance learning format. In line with this, all educational institutions have switched to platforms such as Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Google Classroom and others. The provision of educational process in a distance format is quite popular due to its flexibility and convenience; it allows the learning process to be implemented from anywhere in the world. However, despite the list of advantages, there are many disadvantages of this type of education. These include unstable Internet connection, insufficient computer literacy of teachers, low level of necessary methodological materials, self-organisation of pupils and students. It was noted that the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains certain inaccuracies. Thus, Article 37-2 is limited to two paragraphs on this type of education: its procedure is determined by the authorised body in the field of education, and it is mandatory during a state of emergency. On this basis, it has been suggested that this Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” should stipulate the obligation of the educational institution to provide an alternative form of education and the right of pupils to choose the necessary format themselves. It is also important to add Article 27 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”, according to which distance learning online and its legal regulation will be fixed [2]. This regulation will consist of regulating the requirements that are necessary to ensure the proper quality of education and the mechanism for its implementation, as well as the introduction of control and equality of learning, regardless of the form.

It is worth noting that pre-school education is an important component in ensuring the social life of the State, the quality of which determines the implementation of socio-stimulating factors in society. At the moment, the standards set for teachers in pre-school education need to be changed. This is due to a large number of scandals in kindergartens due to professional incompetence of teachers [11]. Thus, the training system for future specialists in pre-school education has a direct impact on the quality of this type of educational process. Therefore, the requirements for future specialists in this field should be strengthened. For example, the period of professional practice should be increased to 1 year, the requirements for which should be sufficiently rigorous and reinforced, after the results should be defended practice at the highest level; only after that can be allowed to pass exams and defend a diploma project. It is important to note that a future specialist in pre-school education should have a high level of moral stability and responsibility.

In line with this, Article 38(6) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” should be supplemented with the norms according to which the passage of professional practice will not be less than 1 year; in particular, this applies to related professionals who carry out their work in orphanages, boarding schools and in work with troubled teenagers. Next, it is important to mention specialists in higher or post-university education. Article 51 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains a provision on the rights, duties and responsibilities of this category of teachers. Pursuant to paragraph 2(6) of this Article, a teacher in this sector is entitled to professional development at least once every five years for a period of four months. It is worth noting that this right is of a more formal nature. Also, Article 51(3) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains a norm about the teacher’s obligation in this sphere of educational process to ensure the quality of educational services in accordance with the requirements of generally accepted standards. These include improving levels of intellectual, general scientific and creative skills, as well as professional development. It is therefore appropriate to note the need for teacher professional development at least once every 3 years, which should be based on visits to foreign higher education institutions and should be provided to absolutely everyone without exception, rather than on a selective basis. According to paragraph 4 of Article 51 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”, there is a norm according to which teachers of higher or postgraduate education should not be allowed to perform work that is not related to the implementation of their professional duties, except in the cases provided for by the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”. It is worth noting the addition of this paragraph with a provision for specifying types of work that are not related to the performance of professional duties, such as educational, scientific-methodological and report writing, for example. These types of work should be carried out directly by the administration of the educational institution, namely the dean and his/her deputies, the dean’s office, and the methodologists of the department. Article 47 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” contains the rights, duties and responsibilities of teachers and students, and Article 49 – of parents and other representatives on legal grounds [2].

However, despite what is stated in these regulations, the level of awareness remains very low [11]. The right of students and their representatives to appeal is missing, which is not unimportant. The importance of appeal is due to violations by teachers and educational institutions, but due to the impossibility to implement the appeal to the educational authorities and the courts, most of the cases are unknown. There are often two levels of protection, namely non-judicial and judicial. In analysing the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Status of a Teacher”, it is worth noting the following. Article 12 provides for social benefits but lacks mechanisms for their implementation. For example, paragraph 6 of the Article provides for the provision of an allowance and social support for teachers to build or purchase housing on the basis of a decision by local

representative bodies, but the amount of this assistance is not specified. The norm should be supplemented with certain changes accordingly. For example, rented housing with the right of subsequent acquisition of ownership after the expiry of the rental period or construction on a plot of land with compensation of 70% of the cost from the state budget could be envisaged. Article 12(7) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Status of a Teacher” contains a provision on the right of local executive bodies to establish compensation payments for rent and utilities, payments for health resort treatment, recreation and other types of social support [12]. It is necessary to change this norm from a “right” to an “obligation”.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education” was an important step to ensure a quality educational environment. According to its norms, special conditions were created for receiving education, which include special, individual and corrective-developmental programmes, as well as specialised technical and methodological means of education [13]. But at the same time teachers in educational organisations need specialist assistance from specialists in psychology and special pedagogy to learn about implementing approaches to individualisation of learning for children with special educational needs. Thus, it is worth supplementing Article 43(3) of the Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education” with the obligation for educational organisations to provide specialists to work with children with special educational needs.

According to the PISA rankings, Kazakhstan ranks last in terms of educational quality. At the moment there is a decline in the level of knowledge in mathematics, science and languages, most parents complain about the low performance of their children, teachers are unfair to their responsibilities, sometimes classes are not held at all [14]. It is worth noting that in this case, it is important to analyse the effectiveness of the educational process as a whole, which should include control over the activities of teachers, the organization of training, and, importantly, to create an independent system of competence and qualification assessment of specialists. It should be mentioned that mainly the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” are very cumbersome, which complicates the holistic perception and understanding of the content of the regulated norms [2].

In view of the above, it is worth considering the recommendations provided for introducing and amending certain norms in the laws analysed, which will provide an opportunity to improve the quality of education in line with generally accepted standards. Subsequent studies will focus on the prospects of digitalization of the educational process, in particular the monitoring functions of teachers and learning in general.

Discussion. The education system is a sufficiently important indicator that makes it possible to measure the human potential of all nations according to established modern methodologies that are used by international organisations. Changes in this sphere affect all sectors of social life and make it possible to reduce social tensions and improve the well-being of the population through increased mobility of the labour force.

The quality of education is a separate management subject in the concept of total quality management. As Y. Sayed and K. Moriarty stated, this term is often associated with compliance with generally accepted educational standards and the level of learning activity effectiveness [15]. It is a key resultant indicator of the activity of educational institutions. That is, the quality of education provides an opportunity to assess the programs, the process and the functioning of systems in the educational sphere. It is important to note that this indicator is influenced by elements that characterise the resource potential of the field, including current legislation. The quality of education indicator provides an opportunity to assess the competitiveness of educational institutions in accordance with international standards and to assess the readiness of students to the constantly changing conditions of the labour market.

In the European Union (EU) and the United States, a great deal of attention is paid to the quality of education. This is due to the fact that its provision is an important condition for the formation of human capital. According to C. Kooli and R. Abadli, improving the quality of education in the EU countries is carried out through the implementation of national and supranational programs [16]. Thus, their implementation has provided an opportunity to increase the level of education quality in some countries by more than 10% in a relatively short period of time.

Among the main priorities are improving the quality of education, introducing a continuous educational process and ensuring the widest possible access of the population to higher education. According to the Investing in American Workers Act, an educational system has been reformed that facilitates access to education for different categories of the population [17]. There is also an obligation to provide citizens with the necessary amount of information for better orientation in the labour market and, importantly, the provision of grants for education.

As E. St George notes, the training of specialists in the USA does not end with the completion of higher education or school, but continues throughout one's working life [18]. For instance, once every 3 years, workers undergo retraining courses lasting from several weeks to months. This concerns teachers in particular. This is due to the fact that continuous professional development provides an opportunity to prepare more knowledgeable and competent future specialists. In this way, the training sector functions as a continuous mechanism. This practice is reflected in the EU.

As D. Federici et al. write that, in Italy, citizens have the right to access education throughout their lives, which has created a definite new tool for them: an 11-month educational leave for private and public sector workers who have at least 5 years of experience in the labour market [19]. At the same time, according to the position of G. Magnusson et al., Sweden also runs further education or requalification programmes [20]. As the authors describe the Kubskslyftet programme, it allows adults to improve their education and also to bring trainees' qualifications in line with current labour market demand criteria.

The UK experience deserves special attention. As E. Gibbs et al. point out, this state has a quality assurance agency for higher education that is responsible for developing special standards to provide high-level educational services in accordance with labour market conditions [21]. The main method of work of this agency is assessment, which includes self-assessment, expert assessment, visits to educational institutions and the submission of a report.

As S. Brand and L. Millard notes, the agency's activities also include the involvement of students in external and internal assurance of higher education [22]. This includes supporting, selecting, and appointing learners as experts for the assessment of higher education institutions. Equally valuable is the agency's work to raise awareness for the implementation of high quality assurance through the use of social media. It is worth mentioning the value of the UK experience. The reason for this is that in order to improve quality, a specially created monitoring system is in place in the country, which accumulates, processes, stores and disseminates information on the current level of the educational process. The data are then interpreted and appropriate forecasting takes place, which is based on the proper trends and dynamics of development.

According to the position of N. McElvany and J. Stang, in Germany the Accreditation Council, which is a national body, plays an important role in providing quality education [23]. The requirements of its activity include students' participation in the quality assurance of the educational process of the internal plan. In other words, the formation of this system is oriented to the key needs of learners, which allows to highlight the goals and objectives. It is worth noting the importance of transparency in student assessment. It provides an opportunity to track the results of the learning process, to conduct analytics on the quality of education.

As for the external guarantee in Germany, as J. Abbas et al. write, there is also the involvement of students as experts to improve relevant performance indicators [24]. In this case, it is worth mentioning that the modern organization of the educational process in Germany is characterized by the decentralized nature of this system. However, the reforms that have been implemented are believed to have provided an opportunity to empower teachers, learners and their parents and to increase the level of assurance that joint solutions to educational problems can be implemented.

The Norwegian experience is also valuable. As J.H. Stray and B. Wood stated, the national quality assessment system provides for surveys on the Internet that allow students, teachers, and parents of students to express their own opinions and suggestions on how to improve the educational process [25]. It is also an objective of Norwegian educational policy to ensure equal opportunities for all participants in education regardless of their citizenship, gender, place of residence, cultural, ethnic and economic background.

According to D. Vykydal et al., in the Czech Republic, the peculiarity of educational regulation lies in the establishment of personal responsibility of the teacher and the educational institution for the quality of the educational services provided [26]. It is not limited to learning tests, but performs specific social tasks, namely evaluating the activities critically, identifying the range of problems and introducing ways to eliminate them.

Based on the above, it is worth noting that the experience of these countries is characterized by a high level of efficiency and an appropriate quality indicator. The analysis of the activities of the educational system in foreign countries will provide an opportunity to make certain changes in the current legislation of Kazakhstan. This will improve the quality indicator in the country, to establish the functioning of this system, as well as to ensure the training of future specialists with a high level of competitiveness according to the conditions of the labour market.

Conclusions. The study provided an opportunity to analyse the current education legislation in Kazakhstan and to provide an appropriate assessment of its provisions on the quality indicator. It has been found that at this stage of formation, the regulations do not allow for the effective implementation of the educational process. This is due to the fact that the proper conditions are not provided for all participants in education, namely students, teachers and parents of pupils and students. There are certain problems in all existing spheres

of education at the moment. This fact is also supported by the international PISA rating, according to which Kazakhstan ranks last. Thus, recommendations have been developed to address them. The importance of implementing the methods provided in the study is due to the need to reform the education system. This is supported by the fact that it will provide an opportunity to ensure a high level of quality of educational services, which in turn creates favourable conditions for the implementation of teachers' work activities and the formation of qualified future specialists, who have the opportunity to adapt to the constantly changing conditions of the labour market and be highly competitive.

Equally important in the study was the analysis of the experience of foreign countries in the field of education. Thus, such countries as the USA, Great Britain, Germany, Norway, the Czech Republic and Italy were considered. According to the analysis, certain recommendations were highlighted. It is worth mentioning the need to establish personal responsibility for teachers and educational institutions in case of poor quality provision of educational services, the creation of an authorised body to check educational institutions for compliance with quality indicators, the creation of online surveys to receive responses from education stakeholders about pressing problems and their proposals for remediation, and so on.

The above will bring the education system of Kazakhstan to a high level and consolidate the proper quality indicator. Further research will focus on exploring the implementation of digitised ways of monitoring the quality indicator in educational institutions.

List of sources used

1. Budiharso T., Tarman B., 2020. Improving quality education through better working conditions of academic institutes. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7(1), 99-115.
2. Law of the Republic of Kazakhstan "On Education". 2007. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747
3. Toshqozieva Z.E., Nurmatova S.S., Madaminov J.Z. 2020. Features of using innovative technologies to improve the quality of education. *Theoretical & Applied Science*, 5, 213-217.
4. Hanifah S., Sarpingah S., Putra, Y.M. 2020. The effect of level of education, accounting knowledge, and utilization of information technology toward quality. The quality of MSME's financial reports. In: *Proceedings of the First Annual Conference of Economics, Business, and Social Science* (pp. 1-10). Jakarta: EAI.
5. Clark J.T. 2020. Distance education. In: *Clinical engineering handbook* (pp. 410-415). Amsterdam: Elsevier.
6. Tharapos M., Marriott N. 2020. Beauty is in the eye of the beholder: Research quality in accounting education. *The British Accounting Review*, 52(5), 100934.
7. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan". 2018. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966
8. The concept of development of education until 2025. 2021. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33193195
9. Tokayev outlined a new economic course for Kazakhstan – A big overview. 2022. <https://kazpravda.kz/n/tokaev-obochnachil-novyy-ekonomicheskij-kurs-kazahstana-bolshoy-obzor/>
10. Bolashaq Scholarship Program. 2022. <https://www.kazakhstan.campusfrance.org/stipendialnaya-programma-bolashaq>
11. Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 2022. <https://zqai.kz/ru>
12. Law of the Republic of Kazakhstan "On the status of a teacher". 2019. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648
13. Law of the Republic of Kazakhstan "On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of inclusive education". 2021. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1
14. Kazakh schoolchildren showed below average results. 2019. <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-at-the-pisa-ranking/30306602.html>
15. Sayed Y., Moriarty K., 2020. SDG 4 and the 'education quality turn': Prospects, possibilities, and problems. In: *Grading goal four* (pp. 194-213). Leiden: Brill.
16. Kooli C., Abadli R., 2022. Could education quality audit enhance human resources management processes of the higher education institutions? *Vision*, 26(4), 482-490.
17. Investing in American Workers Act. 2021. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1422>

18. George St.E. 2020. Higher education quality and autonomy – A case study of Lao PDR. *Higher Education*, 79, 753-771.
19. Federici D., Ferrante F., Parisi V. 2022. The educational roots of persistent territorial disparities: The case of Italy. *GeoJournal*, <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10740-2>
20. Magnusson G., Goransson K., Lindqvist G. 2019. Contextualizing inclusive education in educational policy: The case of Sweden. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 5(2), 67-77.
21. Gibbs E., Jones C., Atkinson J., Attfield I., Bronwin R., Hinton R., Savage L. 2021. Scaling and ‘systems thinking’ in education: Reflections from UK aid professionals. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 51(1), 137-156.
22. Brand S., Millard L., 2019. Student engagement in quality in UK higher education: More than assurance? In: *Student engagement and quality assurance in higher education* (pp. 35-45). London: Routledge.
23. McElvany N., Stang J., 2020. Educational assessment in Germany. In: *Monitoring student achievement in the 21st century* (pp. 143-156). Berlin: Springer.
24. Abbas J., Alturki U., Habib M., Aldraiweesh A., Al-Rahmi, W. M. 2021. Factors affecting students in the selection of country for higher education: A comparative analysis of international students in Germany and the UK. *Sustainability*, 13(18), 10065.
25. Stray J.H., Wood B. 2020. Global-local education policy dynamics: A case study of New Zealand and Norway. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(2), 256-269.
26. Vykydal D., Folta M., Nenadal J. 2020. A study of quality assessment in higher education within the context of sustainable development: A case study from Czech Republic. *Sustainability*, 12(11), 4769.

Information about the authors

Апакхайев Н. – Head of Law Academic School, “Q” University, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), Professor of NAS.

Бугыбай Д. – Lecturer, Department of Jurisprudence, Yessenov University.

Khushkeldiyeva S.B. - college principal, Almaty Economic-Legal and Pedagogical college, master of social sciences.

Апахаев Н.Ж. – Құқық Академиялық мектеп жетекшісі, «Q» университеті, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), ҰҒА профессоры.

Бұғыбай Д. – Құқықтану кафедрасының оқытушысы, Есенев университеті.

Хушкелдиева С.Б. - колледж директоры, Алматы экономикалық-құқықтық және педагогикалық колледжі, әлеуметтік ғылымдар магистрі.

Апахаев Н.Ж. – Руководитель юридической академической школы, университет «Q», к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), Профессор НАН.

Бугыбай Д. – преподаватель кафедры юриспруденции, университет имени Есенова.

Хушкелдиева С.Б. - директор колледжа, Алматинский Экономическо-Правовой и Педагогический колледж, магистр социальных наук.

Д.М. Махмадинов¹, Ғ.Ө. Серім¹, А.Т. Байсеитова²

¹«SDU UNIVERSITY», Қаскелең, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде білім беру мекемелерінің заңды жауапкершілігін талдауға арналған. Зерттеу аясында авторлар осы ұйымдардың құқықтық жауапкершілігінің әртүрлі аспектілерін, сондай-ақ олардың ұлттық қауіпсіздікті мемлекеттік деңгейде сақтау мен нығайтудағы рөлін қарастырады.

Мақалада білім беру қызметі контекстіндегі құқықтық жауапкершіліктің әр түрінің ерекшеліктері қарастырылады. Қауіпсіз оқу жағдайларын қамтамасыз ету талаптарын сақтамау, еңбекті қорғау және қауіпсіздік ережелерін бұзу, сондай-ақ білім алушыларға қатыгездік жағдайлары сияқты заңды жауапкершілікке әкелуі мүмкін бұзушылықтардың мысалдары келтірілген.

Мақала ұлттық қауіпсіздіктің жалпы жүйесінің маңызды элементі ретінде білім беру мекемелерінде қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді. Білім алушылар мен қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде білім беру мекемелерінің тиімділігі мен жауапкершілігін арттыру үшін заңнамаға өзгерістер енгізу жөніндегі ұсыныстарды қоса алғанда, осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру жөнінде ұсыныстар ұсынылады.

Мақалада жүйелі тәсілдің маңыздылығын және осы саладағы құқықтық тетіктерді жақсарту қажеттілігін баса көрсете отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстінде білім беру ұйымдарының құқықтық жауапкершілігі мәселелеріне жан-жақты талдау ұсынылады.

Түйінді сөздер: Ұлттық қауіпсіздік, құқықтық жауапкершілік, білім беру ұйымдары.

Вопросы ответственности высших учебных заведений в контексте национальной безопасности

Статья посвящена анализу юридической ответственности образовательных учреждений как составной части национальной безопасности в Республике Казахстан. В рамках исследования авторы рассматривают различные аспекты юридической ответственности этих организаций, а также их роль в поддержании и укреплении национальной безопасности на государственном уровне.

В статье рассматриваются особенности каждой из форм юридической ответственности в контексте образовательной деятельности. Приводятся примеры нарушений, которые могут повлечь за собой юридическую ответственность, такие как несоблюдение требований по обеспечению безопасных условий обучения, нарушение норм охраны труда и техники безопасности, а также случаи жестокого обращения с обучающимися.

Статья подчеркивает значимость обеспечения безопасности в образовательных учреждениях как важного элемента общей системы национальной безопасности. Выдвигаются предложения по совершенствованию правового регулирования в этой сфере, включая рекомендации по внесению изменений в законодательство для повышения эффективности и ответственности образовательных учреждений в обеспечении безопасности обучающихся и сотрудников.

Статья представляет всесторонний анализ вопросов юридической ответственности образовательных организаций в контексте обеспечения национальной безопасности, подчеркивая важность системного подхода и необходимости улучшения правовых механизмов в данной области.

Ключевые слова: Национальная безопасность, юридическая ответственность, организации образования.

Issues of responsibility of higher education institutions in the context of national security

The article is devoted to the analysis of the legal responsibility of educational institutions as an integral part of national security in the Republic of Kazakhstan. Within the framework of the study, the authors consider various aspects of the legal responsibility of these organizations, as well as their role in maintaining and strengthening national security at the state level.

The article examines the features of each of the forms of legal responsibility in the context of educational activities. Examples of violations that may entail legal liability are given, such as non-compliance with requirements to ensure safe learning conditions, violation of occupational safety and health standards, as well as cases of ill-treatment of students.

The article emphasizes the importance of ensuring security in educational institutions as an important element of the overall national security system. Recommendations are being put forward to improve legal regulation in this area, including recommendations for amending legislation to increase the effectiveness and responsibility of educational institutions in ensuring the safety of students and employees.

The article presents a comprehensive analysis of the issues of legal responsibility of educational organizations in the context of ensuring national security, emphasizing the importance of a systematic approach and the need to improve legal mechanisms in this area.

Keywords: National security, legal responsibility, educational organizations.

Кіріспе. Ұлттық қауіпсіздік контекстіндегі жоғары оқу орындарының негізгі маңыздылығы қорғаныс, киберқауіпсіздік, медицина, инженерия және ғылым сияқты стратегиялық маңызды салаларға білікті мамандарды даярлау болып табылады. Бұл мамандар елді қорғауға бағытталған технологиялар мен стратегияларды әзірлеу мен енгізуде шешуші рөл атқарады. Жоғары оқу орындары дамудың озық зерттеу орталықтары бола отырып, елдің сыртқы және ішкі қатерлерге қарсы тұрақтылығын қорғаудың және арттырудың жаңа әдістерін жасауға ықпал етеді.

«Ұлттық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабы 1-тармағының 4) тармақшасына сәйкес ұлттық қауіпсіздікке төнетін негізгі қатерлердің бірі білім беру деңгейі мен сапасының және елдің зияткерлік әлеуетінің төмендеуі болып табылады [1].

Болашақ ұрпақты қалыптастырудағы басты рөліне байланысты білім беру елдің ұлттық қауіпсіздігін нығайту үшін негіз болып табылады, ол халықтың мәдени және саяси санасына, қоғамның экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығына және халықаралық ынтымақтастыққа әсер ете отырып, оны қажетті кадрлармен, инновациялармен, тұрақтылықпен қамтамасыз етеді.

Бұл ретте, білім беру ұйымдарында қауіпсіздікті қамтамасыз етудің әлеуметтік маңызы жоғары және құқық бұзушылықтар үшін жазалауға да, олардың алдын алуға да бағытталған мемлекет пен қоғам тарапынан ерекше назар аударуды талап етеді.

Жалпы, жоғары оқу орындарының жауапкершілік мәселелерін зерделей отырып, жоғары оқу орындарының құқықтық жауапкершілігі ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылатынын атап өткен жөн.

Елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі білім беру ұйымдарының заңды жауапкершілігі әкімшілік, азаматтық-құқықтық, қылмыстық және тәртіптік жауапкершілікті қамтитын орталық орын алады. Әкімшілік жауапкершілік заңнамада белгіленген ережелерді бұзғаны үшін туындайды, мысалы, айыппұлдар мен басқа да санкцияларға әкелуі мүмкін өрт немесе санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздік талаптары. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік қауіпсіздік нормаларын сақтамау салдарынан оқушылар мен қызметкерлердің денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеумен байланысты. Қылмыстық жауапкершілік ауыр зардаптарға әкеп соқтырған немқұрайдылық сияқты қылмыстар жасалған жағдайларда туындауы мүмкін. Тәртіптік жауапкершілік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған ішкі ережелерді бұзғаны үшін қызметкерлерге ықпал ету шараларын қамтиды. Заңды жауапкершілікті қолдануға заң талаптарын бұзу, бақылаушы органдардың нұсқамаларын сақтамау, шарттық міндеттемелерді орындамау және немқұрайдылық бойынша залал келтіру негіз болып табылады. Білім беру ұйымдарының заңды жауапкершілігінің ерекшеліктері реттеудің кешенді сипатында, жауапкершілік субъектісінің ерекшелігінде, алдын алу бағытында, мемлекеттік стандарттарды сақтау міндеттілігінде және жоғары әлеуметтік маңыздылығында көрініс табады. Білім беру мекемелері әр түрлі заңнамалық актілер мен ережелерді сақтауы керек, бұл қауіпсіздікке жан-жақты көзқарасты, соның ішінде тұрақты тексерулер мен брифингтерді талап етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты қазіргі уақытта құқықтық реттеуі сирек қарастырылатын университеттердің жауапкершілігін теориялық-құқықтық және мәндік талдау болып табылады. Міндеттерге Ұлттық қауіпсіздік үшін жоғары оқу орындарының жауапкершілігін құқықтық реттеу нормалары болмаған кезде қауіптер мен қатерлер деңгейін бағалау, сондай-ақ болашақта бұл мәселені шешу жолдарын ұсыну кіреді.

Әдістер. Зерттеудің негізгі әдістері: формальды-логикалық әдіс жоғары оқу орындарының құқықтық жауапкершілігінің белгілерін жалпылау және зерттеу үшін, салыстырмалы-құқықтық әдіс – жоғары оқу орындарының жауапкершілігін заңнамалық реттеудің шетелдік тәжірибесін талдау үшін қолданылады. Талдау және синтез арқылы бірыңғай санат ретінде заңды жауапкершіліктің мазмұны, сондай-ақ жауапкершілікті құрайтын элементтер ашылады. Индукция ақпарат жинау және қорытындыларды тұжырымдау үшін, модельдеу – жоғары оқу орындарының жауапкершілігін құқықтық реттеу нормалары болмаған кезде туындауы мүмкін жағдайларды ұсыну үшін пайдаланылатын болады.

Нәтижелер мен талқылаулар. Құқықтық жауапкершілік кез келген елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету контекстіндегі құқықтық реттеу жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Ол қолданыстағы заңнамада және қауіпсіздік саласындағы заңға тәуелді актілерде белгіленген жалпыға міндетті мінез-құлық нормаларын бұзу немесе тиісінше орындамау жағдайларында пайдаланылуы мүмкін. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету механизмінің маңызды элементі ретінде заңды жауапкершілік қауіпсіздік мақсаттарына жетудің тиімді құралы ретінде қызмет етеді. Бұл оның жеке адамдардың, қоғамның және мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін құқық бұзушылықтар үшін жазалау үшін ғана емес, сонымен бірге жалпы және арнайы алдын-алу міндеттерін жүзеге асыру үшін де қолданылатындығына байланысты.

Осылайша, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін құқықтық жауапкершілік шараларын қолданумен қатар, мемлекеттік мәжбүрлеу сипатына ие басқа да құқықтық қауіпсіздік шаралары қолданылуы мүмкін (және әдетте қолданылады). Мемлекеттік мәжбүрлеуді жаза түрінде қолдану қауіпсіздік объектілеріне қауіп төндіретін немесе оларға зиян келтіретін құқық бұзушылықтардың алдын алуға, анықтауға және жоюға бағытталған.

Білім беру ұйымдары оқушылар мен оқытушылардың әртүрлі топтарымен, соның ішінде жеке қауіпсіздік саласында мәртебесіне байланысты ең аз қорғалған кәмелетке толмағандардың айтарлықтай үлесімен тұрақты қарым-қатынасты сақтайды, бұл қылмыстық және террористік қауіп-қатерлерден туындаған дағдарыс жағдайында қауіпсіздік мәселесінің өзектілігін көрсетеді және білім беру процесіне қатысушылардың барлығының физикалық және психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін тиісті мемлекеттік бағдарламалар мен іс-қимыл жоспарларын әзірлеуді ынталандырды.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының заңы (бұдан әрі – Заң) білім беру ұйымдарының басшыларына білім беру ұйымдарында оқудың, тәрбиенің, еңбек пен демалыстың салауатты және қауіпсіз жағдайларын жасау ретінде маңызды міндет жүктейді, ал 45-бапта білім алушылардың, тәрбиеленушілердің, білім беру ұйымы қызметкерлерінің құқықтары мен бостандықтарын бұзғаны, оның құзыретіне жатқызылған функцияларды орындамағаны, білім беру ұйымы қызметкерлерінің құқықтары мен бостандықтарын, білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының талаптарын бұзғаны, оқу-тәрбие процесі кезінде білім алушылардың, білім беру ұйымдарының тәрбиеленушілері мен қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығына, білім беру ұйымдарына оқуға қабылдаудың үлгілік қағидаларын бұзуы немесе білім алу үшін арнайы жағдайлар жасамағаны, қаржы-шаруашылық қызметінің жай-күйі, оның ішінде материалдық және ақшалай қаражатты мақсатсыз пайдаланғаны, білім беру саласындағы ақпараттандыру объектілеріне әкімшілік деректердің дәйексіз және (немесе) уақтылы ұсынылмағанына, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілерде және еңбек шартының талаптарында көзделген талаптарды өзге де бұзғаны үшін білім беру ұйымының басшысы жауапкершілікте болады [2].

Іс жүзінде білім беру ұйымының басшысы оқу-тәрбие процесі кезінде білім алушылардың, тәрбиеленушілердің және білім беру ұйымдары қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығына жауапты болады. Осы талапты бұзғаны үшін, яғни оларға немқұрайлы немесе жосықсыз қарау салдарынан міндеттерді орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін, егер бұл оқу және тәрбие процесі кезінде тәрбиеленушілердің, білім алушылар мен білім беру ұйымдары қызметкерлерінің денсаулығына жеңіл зиян келтіруге әкеп соқтырса, білім беру ұйымының басшысы немесе өзге де лауазымды адамы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне (бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК) сәйкес әкімшілік жауаптылықта болады [3].

Бұл ретте білім беру мекемелері басшыларының жауапкершілігін айқындайтын нормалар біртұтас жүйеге біріктірілмегенін, сондықтан біртұтас заңнама емес, әртүрлі нормативтік-құқықтық актілердің бөлігі болып қалғанын атап өту қажет.

Осыған байланысты, білім беру ұйымдарындағы құқықтық жауапкершілік әлеуметтік жауапкершіліктің әртүрлі түрлерінің элементтерін біріктіріп, педагогикалық қатынастардың ерекшеліктерін ескере отырып, кейде заңсыз болып қала отырып, жан-жақты сипатта болатындығын атап өткен жөн. Заңды түрде бар және педагогикалық қатынастар аясында іс жүзінде танылған мұндай жауапкершілік түрлері көбінесе ауыр жағымсыз салдарға әкеледі, бірақ олар заң тұрғысынан бұзушылық ретінде қарастырылмайды.

Сонымен қатар, жоғары оқу орындары басқа ұйымдар сияқты жауапкершілікке тартылуы мүмкін, бұл білім беру мекемелері үшін арнайы заңдарды қолдануға және бұл туралы жалпы құқықтық жауапкершілік жүйесінің бөлігі ретінде айтуға мүмкіндік береді.

Егер әкімшілік, қылмыстық, тәртіптік және азаматтық жауапкершілік жақсы зерттеліп, нақты ережелерге ие болса, онда білім беру жауапкершілігі идеясының өзі даулы болып табылады және оның бар екендігі әрдайым мойындалмайды.

Осылайша, қазіргі уақытта құқықтық реттеу сирек талқыланатын университеттердің құқықтық жауапкершілігі оның заңнамалық бекітілуін талап етеді деп айтуға болады.

Білім беру ұйымының білім алушыларының, тәрбиеленушілері мен қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі басшылар үшін заңда көрсетілген талаптар, ең алдымен, білім беру ұйымының басшысы қатаң сақтауға міндетті жүктемелер болып табылады, бұл олардың оң жауапкершілігінің негізін құрайды. Бұл нормалар жеткілікті түрде анық тұжырымдалмаған және нақты критерийлерді қамтымайды. Бұл дегеніміз, бұл нормаларды іс жүзінде заңмен анықталмаған тиісті заңды санкцияларды қолдану үшін қолдануға жарамайды. Сондықтан жоғары оқу орындарының заңды жауапкершілігін зерттеу тек салалық құқықтық нормалар негізінде мүмкін болады.

Құқықтың негізгі салалары шеңберінде тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауапкершілік сияқты қауіпсіздік саласындағы жоғары оқу орындарының құқықтық жауапкершілігінің бірнеше түрін ажыратуға болады.

Жоғары оқу орындарының қауіпсіздігі саласында жоғары оқу орындарының қызметкерлері жасай алатын бұзушылықтар өте көп (қауіпсіздік ережелерінің немесе оқу шарттарының сақталуын қадағалап, оқушылардың қауіпсіздігіне қамқорлық жасауы керек). Заңның 45 - бабы 3-тармағының 5) тармақшасына сәйкес білім беру ұйымының басшысы қаржы-шаруашылық қызметінің жай-күйіне, оның ішінде материалдық және ақшалай қаражатты мақсатсыз пайдаланғаны үшін жауапты болады. Заңның 51-бабы педагог атағына кір келтіретін міндеттерді бұзғаны және теріс қылық жасағаны үшін жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметті жүзеге асыратын педагог Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа тартылуы мүмкін екенін белгілейді. Заңның өзінде тәртіптік құқық бұзушылық құрамының элементтері, соның ішінде ол үшін мүмкін болатын санкциялар жоқ, керісінше, бұл мәселелер егжей-тегжейлі реттелетін басқа заңнаманы (мысалы, еңбек, әкімшілік және т.б.) көрсетеді. Сол сияқты, Заң жоғары оқу орындарының басқа қызметкерлерінің, соның ішінде әкімшілік-басқару персоналының, шаруашылық қызметкерлерінің, жұмысшылардың, оқытушылар ассистенттерінің, медициналық қызметкерлердің және көмекші функцияларды орындайтын басқа қызметкерлердің жауапкершілігін анықтамайды. Заңның 67-бабы Қазақстан Республикасының білім саласындағы заңнамасын бұзғаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соғатынын ғана айтады [2].

Тәртіптік теріс қылықтар студенттерге зорлық-зомбылық көрсету, қауіпті немесе денсаулыққа зиян келтіруі мүмкін оқыту әдістерін қолдану, студенттердің немесе қызметкерлердің өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіретін оқу немесе жұмыс процесінде қауіпсіздік ережелерін бұзу, тұрақты медициналық тексеруден немесе қосымша тексеруден өтуден бас тарту сияқты әртүрлі әрекеттерді қамтуы мүмкін жұмыс берушінің талабы бойынша тексеру жүргізу, сондай-ақ заңнамада және оқу орнының ішкі ережелерінде белгіленген қауіпсіздік шараларын елемей.

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің (бұдан әрі – Кодекс) 64-бабына сәйкес, қызметкерлер тәртіптік теріс қылықтар жасағаны үшін Кодексте көзделген негіздер бойынша жұмыс берушінің бастамасы бойынша ескерту, сөгіс, қатаң сөгіс немесе еңбек шартын бұзу сияқты тәртіптік жаза шараларына тартылуы мүмкін [4]. Педагогикалық қызметкермен еңбек қатынастарын тоқтатудың негізі тәрбиелік функцияларды орындайтын қызметкердің (мектеп мұғалімдері, оқу орындарының оқытушылары, тәрбиешілер және т.б.) осы жұмысты жалғастыруға сәйкес келмейтін әдепсіз теріс қылық жасауы болып табылады. Бұл ретте, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 24-тармағына сәйкес, моральға қайшы қылық деп жалпыға бірдей қабылданған мінез-құлық нормаларына қайшы келетін, тәрбиелеу функцияларын жүзеге асыру кезінде ғана емес, тұрмыста да жасалған теріс қылықты (былапыт сөйлеу, оқушылар мен оқитындарға күш қолдану, адамның қадір-қасиетін қорлайтын алкогольдік масаң күйде келу және т.б.) түсіну керек [5].

Осы оқу орындарын жауапкершілікке тартуға болатын қауіпсіздік саласындағы жоғары оқу орындарының құқықтық жауапкершілігінің келесі түрі әкімшілік жауапкершілік болып табылады. Бұған өрт қауіпсіздігін, санитарлық нормаларды және еңбек және демалыс режимін сақтамау сияқты жалпы әкімшілік бұзушылықтар үшін жауапкершілік кіреді. Сонымен қатар, оқу орындары тек өздері жасай алатын нақты құқық бұзушылықтар үшін жауапқа тартылуы мүмкін. Мұндай бұзушылықтардың мысалдарына кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу және (немесе) білім беру, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді орындамау, кәмелетке толмағандардың немесе кәмелетке

толмағандарға қатысты жасаған құқыққа қайшы әрекеттері туралы хабарламау жатады. Бұл сонымен қатар білім беру саласындағы заңнаманы бұзуды қамтуы мүмкін.

Аталған құқық бұзушылықтар қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындамауға байланысты әрекеттерді қамтымайтындықтан, білім беру ұйымдарының қауіпсіздік үшін әкімшілік жауапкершілігі ҚР ӘҚБтК-нің басқа баптарымен реттеледі. Осы Әкімшілік құқық бұзушылықтардың құрамын екі критерий бойынша жіктеуге болады. Біріншіден, жеке тұлға, қоғам және мемлекет сияқты қорғалатын қауіпсіздік объектілері құқық бұзушылық объектісі болып табылады. Екіншіден, құқық бұзушылық субъектісі білім беру мекемелері мен олардың қызметкерлері болып табылады.

ҚР ӘҚБтК-нің 25-бабының 1-бөлігінде көзделген қауіпсіздікті түсінудің жалпы тәсілдерін және әкімшілік құқық бұзушылықтың ресми анықтамасын ескере отырып, ол үшін ҚР ӘҚБтК немесе басқа заңдарға сәйкес әкімшілік жауапкершілік көзделген қауіпсіздік саласындағы жеке және қоғамдық құқықтар мен мүдделерге нұқсан келтіретін қауіпсіздік саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық жеке тұлғалар тарапынан заңсыз және кінәлі (қасақана немесе абайсызда) әрекет немесе әрекетсіздік немесе заңды тұлғалардың құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі болып табылады. Бұған ҚР ӘҚБтК-нің 410-бабында көзделген өрт қауіпсіздігі талаптарын бұзу немесе орындамау жатады, ол жеке тұлғаларға – бес, лауазымды адамдарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға – он бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде ескерту немесе айыппұл салуға әкеп соғады. Құқық қолдану тәжірибесінде білім беру ұйымдары, әдетте, тексеруден кейін жойылған болса да, анықталған бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Бұл тексеру кезінде бұзушылықтардың болуы санкцияларды қолдануға жеткілікті негіз болғандықтан орын алады. Мұндай шаралардың негізгі мақсаты балалардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндірмеу болып табылады, бұл білім беру жүйесінде басымдық болып табылады [3].

Осылайша, білім беру ұйымы анықталған кемшіліктерді тез жойса да, ол әлі де жауапқа тартылуы мүмкін, өйткені тексеру кезінде бұзушылықтар анықталды. Бұл тексеру кезеңдерінде ғана емес, қауіпсіздіктің жоғары деңгейін үнемі ұстап тұрудың және нормативтік талаптарға сай болудың маңыздылығын көрсетеді.

Бұдан басқа, ҚР ӘҚБтК-нің 149-бабында террористік тұрғыдан осал объектінің меншік иесінің, басшысының немесе өзге де лауазымды адамның не террористік тұрғыдан осал объект бойынша күзет қызметтерін көрсету туралы шарт жасасқан күзет қызметі субъектісінің объектінің терроризмге қарсы қорғалуын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындамағаны және (немесе) тиісінше орындамағаны үшін жаза көзделеді. Егер білім беру ұйымы террористік қатерлерден қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өз міндеттерін орындамаса, ол осы бапқа сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылуы мүмкін [3].

Әкімшілік жауапкершіліктен басқа, қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында қылмыстар жасалған жағдайда білім беру ұйымдарына қылмыстық жауапкершілік те қолданылуы мүмкін.

Білім беру ұйымдарында қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында жасалатын қылмыстар қоғамдық қауіптіліктің жоғары деңгейін білдіреді. Олар жаппай сипатта болуы мүмкін және студенттер мен қызметкерлердің денсаулығына, тіпті өлімге әкелуі мүмкін. Мұндай ұйымдарда оқыту мен тәрбиелеудің қауіпсіз жағдайларын бұзумен байланысты жағдайлар жиі кездеседі. Тәжірибеде мұндай жағдайлардың саралануы «Денсаулыққа абайсызда зиян келтіру» деп аталатын Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 114-бабы бойынша жиі қолданылады. Бұл бап адамның абайсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі басқа адамдардың денсаулығына зиян келтіретін жағдайлар үшін жауапкершілікті белгілеу кезінде қолданылады. Білім беру ұйымдарының қызметі контекстінде мұндай саралау, егер немқұрайлылықтан немесе ережелерді сақтамаудан туындаған қауіпсіздік бұзушылықтары білім алушылардың немесе қызметкерлердің денсаулығына жарақат немесе басқа зақым келтірсе, қолданылуы мүмкін [6]. Бұл ретте, білім беру ұйымдарының басшылары мен қызметкерлерін өрт қауіпсіздігі талаптарын бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартуға болады (ҚР ҚК 292-бабы). Бұл ұйымда осы талаптардың орындалуын қадағалауға міндетті адам денсаулығына елеулі зиян келтіретін немесе тіпті адамдардың өліміне әкелетін абайсыз әрекеттерге немесе әрекетсіздікке жол берсе орын алуы мүмкін. Бұл өте маңызды және білім беру ұйымдарында барлық қауіпсіздік ережелерін сақтаудың маңыздылығын көрсетеді.

Бұдан басқа, осы мекемелердің оқушылары мен тәрбиеленушілерінің өмірі мен денсаулығына абайсызда зиян келтірілген жағдайда білім беру ұйымдарының басшылары мен қызметкерлерін қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін арнайы құқықтық норма бар. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 156-бабы «Қауіпсіздік техникасы, өнеркәсіптік санитария қағидаларын немесе еңбекті қорғаудың өзге де қағидаларын осы қағидаларды сақтауды ұйымдастыру немесе қамтамасыз ету жөніндегі міндеттер жүктелген адам жасаған, абайсызда денсаулыққа

ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соққан бұзуы» [6]. Бұл қылмыстың объективті жағы тек өндірістік процестерді ғана емес, сонымен қатар білім беру мекемелерінде оқыту мен тәрбиелеудің қауіпсіз жағдайларын қамтитын қауіпсіздік ережелерін немесе еңбекті қорғаудың басқа да нормаларын бұзу болып табылады. Мұндай бұзушылықтар әрекет түрінде де, әрекетсіздік түрінде де көрінуі мүмкін.

Бұл қылмыстың субъектісі қауіпсіздік ережелерін немесе еңбекті қорғаудың басқа нормаларын сақтауға міндетті нақты адам болып табылады. Бұл міндеттер заңдардан, заңға тәуелді актілерден, келісім шарттарынан, ұжымдық немесе еңбек шарттарынан, лауазымдық міндеттерден және басқа көздерден туындауы мүмкін. Бұл құқықтық ережені білім беру мекемелеріне қолдану қауіпсіздік және еңбекті қорғау ережелерін сақтау міндеттері осы ережелерді сақтауға жауапты басшы құрамда ғана емес, білім беру ұйымының барлық қызметкерлерінде болатындығымен негізделген. Қылмыстық ниеттің сипаты қасақана өзгерген жағдайда, іс-әрекет Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 140-бабы («Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау») бойынша сараланады. Бұл қылмыстың объективті жағы – педагог қызметкердің немесе білім беру мекемесінің басқа қызметкерінің кәмелетке толмағанды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін орындамауы немесе тиісінше орындамауы. Бұл әрекет балаға қатысты зорлық-зомбылық немесе зорлық-зомбылық қауіпі, оның адамдық қадір-қасиетін қорлау, су мен азық-түліктен, жылудан, жарықтан айыру, оны қамауда ұстау, торда, тізбекте және т. б. арқылы көрінуі мүмкін кәмелетке толмаған адамға жасалған қатыгездікпен біріктіріледі. Егер кәмелетке толмағанға қатыгездікпен қарау нәтижесінде оның денсаулығына зиян келтірілсе немесе өлімге әкем соқса, кінәлінің іс-әрекеті туындаған салдардың сипаты мен ауырлығына байланысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің басқа баптары бойынша сараланатын болады (ст. 96, 104, 106-107, 109-1, 110, 114 ҚР ҚК). Бұдан басқа, кәмелетке толмағанды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді ата-анасының, оны алмастыратын адамның немесе осы міндеттер жүктелген өзге адамның, сондай-ақ кәмелетке толмағанды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті білім беру, тәрбие, емдеу немесе өзге де мекеменің педагогінің немесе басқа қызметкерінің орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін, егер бұл кәмелетке толмағанға қатыгездікпен қарауға әкеп соқтырса, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің нормаларына сәйкес қылмыстық жауаптылық көзделген (ҚР ҚК 141-бабы).

Білім беру ұйымдары жауапкершілікке тартылуы мүмкін қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқықтық жауапкершіліктің келесі түрі азаматтық-құқықтық жауапкершілікті білдіреді. Ол санкциялардың мүлдіктік сипаты және жауапкершіліктің өтемақылық-қалпына келтіру функциясы сияқты белгілермен ерекшеленеді, өйткені санкциялар жәбірленушінің пайдасына қолданылады. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында азаматтық-құқықтық жауапкершілік азаматтың мүлкіне, өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін, сондай-ақ моральдық зиян келтіргені үшін туындайды.

Заңның 48-бабының 6-тармағына сәйкес білім беру ұйымдарында оқытудың, тәрбиелеудің, еңбек пен тынығудың салауатты және қауіпсіз жағдайларын жасау үшін білім беру ұйымының басшыларына жауапкершілік жүктелгендіктен, бұл міндеттерді тиісінше орындамау білім беру ұйымының азаматтық-құқықтық жауапкершілігі үшін негіз болып табылады. Бұл ретте, «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында, сондай-ақ жауапкершіліктің басқа түрлеріне қатысты нақты санкциялар көрсетілмейді, бұл мәселені Қазақстан Республикасының жалпы заңнамасының қалауына қалдырады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 917 және 921-баптары еңбек міндеттерін (қызметтік, лауазымдық) атқару процесінде заңды тұлғаның немесе оның қызметкерлерінің іс-әрекеттерімен азаматтың жеке басына немесе оның мүлкіне зиян келтіргені үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті көздейді. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің нормаларында көзделген заңсыз әрекеттер нәтижесінде туындаған залалды өтеу туралы ережелер білім беру ұйымдарын қоса алғанда, барлық заңды тұлғаларға қолданылады.

Қорытынды. Білім беру қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамауға байланысты білім беру ұйымдарының шарттан тыс азаматтық-құқықтық жауапкершілігінің туындағаны үшін негізгі типтік негіздерді белгілеу ұсынылады. Бұл негіздер студенттерге немесе қызметкерлерге зиян келтіретін білім беру мекемесінің қауіпсіздік талаптарын сақтамауды, сондай-ақ қауіпті объектілерді (жабдықтар, құралдар, қондырғылар) пайдалану кезіндегі қателіктерді және оқу шарттарының лицензиялық талаптарға сәйкес келмеуін қамтуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 917-бабының 2-тармағына сәйкес «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында залал келтірген адамның кінәсіне қарамастан залалды өтеу туралы ереже белгілеу ұсынылады. Бұл Қазақстан Республикасының басқа заңнамалық актілерінде осындай нормалардың болуын негіздеуді талап етеді. Демек, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 352, 951 және 952-

баптарына сәйкес азаматқа өзінің жеке мүліктік емес құқықтарын немесе басқа да материалдық емес игіліктерін бұзумен келтірілген моральдық зиянды өтеу үшін негіздер «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына енгізілуі негізді болып көрінеді. Бұл, әсіресе, егер мұндай зиян білім алушылар мен білім беру ұйымы қызметкерлерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндетті талаптарды сақтамаған кезде жасалған құқыққа қайшы, қылмыстық немесе террористік әрекеттер нәтижесінде туындаған жағдайда өте маңызды. Осындай жауапкершіліктің туындауы үшін заңдық маңызы бар мән-жай «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында да бекітілуге тиіс, бұл зиян келтіру білім беру процесі кезінде немесе білім алушы білім беру ұйымының қадағалауында болған сәтте орын алуы тиіс.

Білім беру ұйымдары мен олардың жоғары лауазымды тұлғаларын қауіпсіздікті қамтамасыз ету ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту мүмкіндігі үшін құқықтық негізді белгілеу қажеттілігі барған сайын артып келеді. Бұл үдеріс білім туралы заңнамаға және қазіргі заманғы жағдайлар мен жинақталған тәжірибені ескеруі тиіс басқа да нормативтік-құқықтық актілерге тиісті өзгерістер енгізу жөніндегі жүйелі жұмысты қамтиды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>.
2. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_.
3. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>.
4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>.
5. «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S>.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

Авторлар туралы мәлімет

Махмадинов Д.М. - «SDU UNIVERSITY» Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің 3 курс докторанты.

Серім Ғ.Ө. - «SDU UNIVERSITY» PhD қауымдастырылған профессоры.

Байсеитова А.Т. – заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академия.

Махмадинов Д.М. – докторант 3 курса факультета права и социальных наук «SDU UNIVERSITY».

Серім Ғ.Ө. – PhD, ассоциированный профессор «SDU UNIVERSITY».

Байсеитова А.Т. – полковник полиции, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова.

Makhmadinov D. – 3rd year doctoral student at the Faculty of Law and Social Sciences «SDU UNIVERSITY».

Serim G. – PhD, Associate Professor at «SDU UNIVERSITY».

Baiseitova A.T. – police Colonel, Doctor of Law, associate Professor, Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

V.M. Balmagambetova¹, A.S. Kakhanov²

¹Baishev University, Aktobe, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE RECOMMENDATIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS ON THE STATUS OF TEACHERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The topic of this article is devoted to the study of specialized Kazakh and foreign legal acts, and norms related to the regulation of the status of special, university teachers. Legal issues of the status of teachers in the system of higher education are becoming relevant worldwide, in all states, including the Republic of Kazakhstan. In this regard, the Republic of Kazakhstan systematically raises the issue of the need to improve the status of teachers of higher and special education, which affects the quality of higher education. The relevance of the topic is also highlighted by the 1998 World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century. An analysis of the Kazakh legislative acts, which regulate the status of teachers of higher education institutions, has been given. In addition, the article proposes a new draft of the Kazakh law: «On the status, powers and encouragement of the teacher of higher education institution», in order to improve the status of the country's teaching staff. Features, structure of the status of teachers in the system of higher education are studied in the context of Kazakhstan law and public international law. The recommendations of international organizations in the issue of raising the status of teaching staff have been studied. In addition, some international documents dealing with the status of teachers were analyzed.

Keywords: teacher, higher education institution, special educational institution, system of higher education, status of teachers, advanced training of teachers, professionalism of teachers, elements of the status of teachers.

Қазақстан Республикасындағы оқытушы-кадрлардың мәртебесі туралы халықаралық ұйымдардың ұсынымдарын іске асыруды талдау

Осы мақаланың тақырыбы мамандандырылған қазақстандық және шетелдік құқықтық актілерді және жоғары, арнайы оқу орындары оқытушыларының мәртебесін реттеуге қатысты нормаларды зерттеуге арналған. Жоғары білім беру жүйесіндегі оқытушылар мәртебесінің құқықтық мәселелері бүкіл әлемде, барлық мемлекеттерде, оның ішінде Қазақстан Республикасында өзекті болып отыр. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы жоғары білім беру сапасын қамтамасыз етуге ықпал ететін жоғары және арнайы оқу орындары оқытушыларының мәртебесін арттыру қажеттілігі туралы мәселені жүйелі түрде қояды. Сондай-ақ, тақырыптың өзектілігі 1998 жылғы ХХІ ғасырға арналған жоғары білім туралы Дүние жүзілік Декларациямен атап өтіледі. Жоғары оқу орындары оқытушыларының мәртебесін реттейтін қазақстандық заңнамалық актілерге талдау жасалды.

Сонымен қатар, мақалада еліміздің профессорлық-оқытушылық құрамының мәртебесін арттыру мақсатында «Жоғары оқу орны оқытушысының мәртебесі, өкілеттігі және көтермелеуі туралы» Қазақстандық заңның жаңа жобасы ұсынылды. Жоғары білім беру жүйесіндегі оқытушылар мәртебесінің ерекшеліктері, құрылымы қазақстандық құқық және халықаралық жария құқық контекстінде зерттелді. Оқытушы кадрлардың мәртебесін көтермелеу мәселесінде халықаралық ұйымдардың ұсыныстары зерттелді. Сонымен қатар, оқытушылардың мәртебесін қарастыратын кейбір халықаралық құжаттар талданды.

Түйінді сөздер: оқытушы, жоғары оқу орны, арнайы оқу орны, жоғары білім беру жүйесі, оқытушылардың мәртебесі, оқытушылардың біліктілігін арттыру, оқытушылардың кәсібилігі, оқытушылар мәртебесінің элементтері.

Анализ реализации рекомендаций международных организаций о статусе преподавательских кадров в Республике Казахстан

Тема статьи посвящена исследованию специализированных казахстанских и зарубежных правовых актов, и норм, имеющих отношение к регулированию статуса преподавателей высших, специальных учебных заведений. Правовые вопросы статуса преподавателей в системе высшего образования, становятся актуальными во всем мире, во всех государствах, в том числе в Республике Казахстан. В этой связи Республика Казахстан систематически ставит вопрос о необходимости повышения статуса преподавателей высших и специальных учебных заведений, влияющий на обеспечение качества высшего образования. Также актуальность темы подчеркивается Всемирной декларацией о высшем образовании для ХХІ века 1998 года. Дан анализ казахстанских законодательных актов, которые регулируют статус преподавателей высших учебных заведений.

Помимо этого в статье предложен новый проект казахстанского закона: «О статусе, полномочиях и поощрении преподавателя высшего учебного заведения», в целях повышения статуса профессорско-преподавательского состава страны. Особенности, структура статуса преподавателей в системе высшего образования исследованы в контексте казахстанского права и международного публичного права. Исследованы рекомендации международных организаций в вопросе повышения статуса преподавательских кадров. Кроме того, проанализированы некоторые международные документы, рассматривающие статус преподавателей.

Ключевые слова: преподаватель, высшее учебное заведение, специальное учебное заведение, система высшего образования, статус преподавателей, повышение квалификации преподавателей, профессионализм преподавателей, элементы статуса преподавателей.

Introduction. The status of teachers in the Republic of Kazakhstan is an important and responsible role in society, which implies not only the transfer of knowledge, but also the formation of values for the next generation. University professors play a key role in building the intellectual and moral potential of the country. They have special education and professional skills that allow them to successfully carry out the educational process. It is important to note that the status of teachers of universities in Kazakhstan should gradually increase, which will contribute to improving the quality of higher education in the country and strengthen the role of teachers in society.

After all, higher education serves as a means to achieve a large-scale goal - improving the living conditions of individuals and the socio-economic development of society [1].

The teacher also plays an important role in the formation of professional and moral ethics of students, transferring not only knowledge but also values that will help them in their future professional activities. Professionalism and honesty of the teacher affect the formation of ethical standards among students, which is an equally important aspect of the quality of higher education.

In addition, the teacher must be able to inspire and motivate their students, creating a supportive and stimulating learning environment. His list of abilities includes supporting dialog with each student, understanding their needs and helping them to develop and achieve their goals. It is important that the teacher is available to students not only in the classroom, but also outside the learning process to help them with learning problems and issues.

Methods. In this study, scientific methods of system analysis and synthesis are applied. In addition, the formal-legal method, the method of interpretation and concretization were used. This article examines the specialized provisions outlined in Kazakhstan's Legal Policy Concept for 2030, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education", and UNESCO's Recommendations on the status of teachers of higher education institutions.

Discussion. The teacher is a key factor in successful education, and its impact on the quality of education and development of university students is invaluable. The teacher must be tolerant, respectful and empathetic in order to build a trusting relationship with the students and promote their development as independent individuals. Listening to and understanding students, supporting their aspirations, and helping them overcome challenges are essential to their success and self-confidence. Thus, the teachers of universities have a huge responsibility for the training and development of spiritual and moral qualities of students.

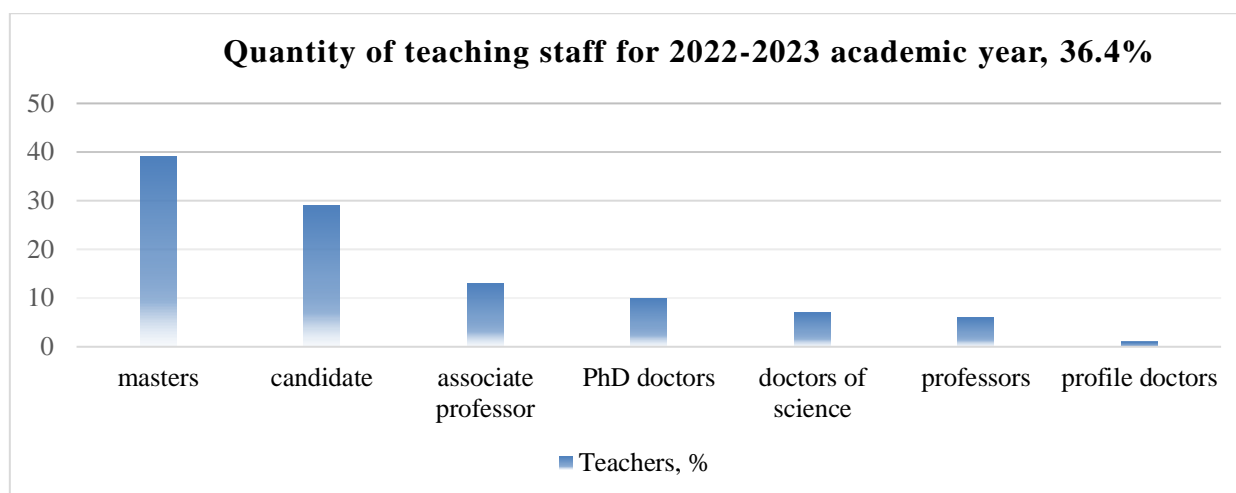
Despite such a significant role of university teachers, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" (July 27, 2007) [2], the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Status of Teachers" (December 29, 2019) [3] lacks an interpretation of the definition of "teacher". The latter law defines the term "educator". However, it does not apply to higher education.

However, it is obvious that the international and national system of higher education needs highly qualified teachers who meet the modern trends of the studied system. Thus, according to the UN Sustainable Development Goal 4, the issue of shortage of these personnel is [4]. At the international level, the goal of preventing a shortage of professional educators by 2030 is set, reflected in the United Nations Sustainable Development Goals 4.

The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 [5], along with the Concept for the Development of Higher Education and Science in Kazakhstan for 2023-2029 [6], highlights a critical shortage of qualified and skilled university faculty.

According to the Bureau of National Statistics of Kazakhstan, the total number of university teachers for the 2022-2023 academic year was reported to be 36,400 [7].

Histogram 1

Turning to the definition of the concept of "status", meaning from the Latin language position or condition, it should be noted that we consider the status of university teachers in society and in higher education. At the same time, the structure of the status of teachers of higher schools consists of legal, professional, social and moral elements.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan (30 August 1995), the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" (27 July 2007), the Labor Code (23 November 2015) and other normative legal acts regulate the legal status of teachers of higher education, enshrining their rights, obligations and responsibilities.

I would like to note that the legal status of teachers of higher education is subject to reform, which is influenced by academic and scientific degrees, publication activity, participation in scientific research. Accordingly, the improvement of professional skills of university teachers leads to the transformation of the legal status.

In this regard, it should be noted that the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" (July 27, 2007) [2] enshrines the right of teachers of higher schools to receive creative leave to carry out research work with the preservation of work experience.

Thus, this year the Majilismen at the next meeting of the Chamber approved the draft law, according to which scientists working in higher schools will be able to use the creative leave, which will retain their wages. [8] This may be due to the expansion of the boundaries of sabbatical for further productive professional activities of teachers of educational institutions of the country, contributing to the quality of higher education. Thus, every teacher of the university of our country can use the right to receive a creative leave.

The impact of the professional factor on the status of university teachers is obvious. This is reflected in the regular updating of the knowledge and skills required in their activities.

After all, the teacher must be a professional in his business, have deep knowledge in their field, have experience and be ready for constant self-improvement. He must possess modern teaching methods, be able to apply different approaches to the teaching of students, adapt their classes to the individual needs of each student.

In this regard, it should be noted that, according to the order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated January 5, 2024, No. 4, "On Approval of the Qualification Requirements for Educational Activities of Organizations Providing Higher and (or) Postgraduate Education and the List of Documents Confirming Compliance with Them" [9], appropriate rules have been established aimed at ensuring that teachers at higher education institutions complete advanced training courses in the subjects they teach.

Thus, the professional training of personnel in special educational institutions is interrelated with the quality of the work of internal affairs bodies responsible for ensuring the safety of society [10].

In addition, it should be noted that the teaching staff of special educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan also improves their qualifications in accordance with the Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated January 22, 2016 No. 52 «On approval of the Rules for the organization and implementation of the educational process, educational-methodological and scientific-methodological activities in military, special educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan»[11]. Also, the document under study emphasizes the need to provide advanced training courses for teachers in order to ensure the integration of science and education. Thus, advanced training of teachers of higher and special educational institutions is reflected in the level of their competence.

In addition, the World Declaration on Higher Education for the 21st Century: Approaches and Practical Measures (5-9 October 1998) [12] also emphasizes the importance of teacher training as an element of higher education.

Concept of development of higher education and science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029 [6] has established a norm on enhancing the professional development of university teachers.

It is obvious that the teacher must be an innovator and constantly introduce new teaching methods and technologies to ensure effective and modern training of students. He must monitor the development of his industry and update his knowledge to keep abreast of the latest trends and achievements. For example, teachers of universities in the direction of training "Law" should constantly monitor changes and additions in national legislation for their correct and timely clarification, which will ensure the receipt of relevant and useful knowledge by students within the "legal field".

It should also be noted that a report prepared by the International Labor Organization Office for Eastern Europe and Central Asia (Geneva, 2011) highlights the importance of continuing education by teachers. Implementation of this program depends not only on the financial component, but also on creation of all necessary conditions for teachers' training [13].

The next element of teacher status is the social one, which defines the social guarantees in modern society, such as wages and other social guarantees.

Minister of Higher Education and Science S. Nurbek at the reporting meeting with the President of the Republic of Kazakhstan K.Zh. Tokayev reported on the increase in salaries of university teachers, which proves the "factor of progress" of the status of a university teacher [14].

In addition, it should be emphasized that in December 2023, within the framework of the Cooperation Agreement between the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan and JSC "Otbasny Bank", a loan program for young scientists (up to 40 years) of low-wage universities was launched. It should be noted that young scientists who work in universities under the jurisdiction of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan have the right to participate in this program.

The moral dimension is the final component that defines the status of university professors in the country. As key figures in the development of students, they are instrumental in shaping their personalities and fostering essential skills such as critical thinking, analytical reasoning, communication, and self-discipline. Professors are not just educators imparting knowledge; they also serve as mentors, guiding students through their academic and personal growth. Their authority and experience helps students gain confidence in themselves and their abilities. For example, it is important for law students to be able to confidently "behave" as one of the participants in the legal process, not be afraid to speak to the public, to defend their point of view, etc. Therefore, the moral and ethical qualities of the university teacher in the educational process are very important, which by its example makes the right adjustments to the behavior of students.

In this regard, it is necessary to pay attention to the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 190 of May 11, 2020 "On some issues of pedagogical ethics", which establishes a ban on the use of status positions for self-serving and other personal purposes by university teachers [15].

Thus, the influence of the teacher in ensuring the quality of higher education is undeniable. Professionalism, experience, knowledge and ethics of the teacher play a decisive role in the successful training of students and their further development as specialists.

Rationalization of the elements described, constituting the status of the faculty, contributes to the improvement of their status positions.

It is worth noting the UNESCO recommendation on the status of teachers in higher education institutions (1997) [16]. This recommendation presents practical proposals to improve the status of all faculty, to provide academic freedom, and to strengthen their rights without discrimination.

Increasing accountability and performance evaluation results in faculty being subjected to increasingly intrusive bureaucratic control and oversight [17].

In addition, the document adopted by the General Conference of UNESCO defines the concept of "teacher". This means persons who work within the walls of higher education and carry out one of the following activities:

- teaching,
- scientific,
- research.

However, in addition to the activities described, it is not uncommon for teachers to perform "paper" work. Although non-standard employment is found in all sectors of education, it is especially common among employees of the institute of higher education [18].

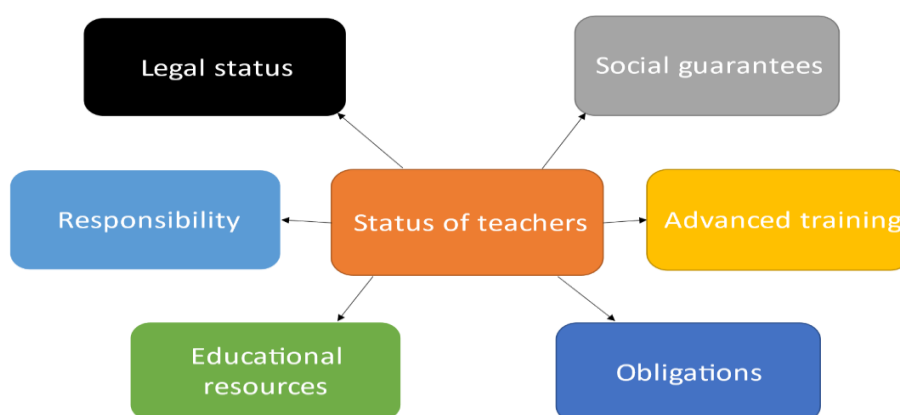
It is obvious that the status of university teachers affects the acquisition of new knowledge and values among students. At the same time, the professionalism and honesty of university teachers contribute to the formation of ethical standards among students.

In addition, it should be emphasized that the World Program for Human Rights Education (New York and Geneva, UN 2012) refers to the role of teachers in providing and disseminating knowledge, ideas about human rights, in the performance not only of professional duties, but also in the performance of their function as a model to be emulated. The recognition and observance of the professional status of teaching personnel is therefore of particular importance [19].

We believe that the improvement of the status of teachers is possible with the development and adoption of a new Kazakh law "On the status, powers and encouragement of a teacher of a higher educational institution." Such support will help the country's teachers to gain real access to high achievements in the studied system, efficiency in professional activities and dynamic development of the prestige of their status.

This law will ensure and consolidate the following elements for the country's teachers, as reflected in infographic 1.

Infographic 1
Status of teachers

It will be rightly said that the place and role of the teacher in higher education has not lost its sharpness. Thanks to the modern unique mechanisms of modernization of the institute of higher education, detailed approaches to the study and study of the status of teachers are necessary.

Conclusion. Increasing the role of teachers in the Republic of Kazakhstan is of great importance for the development of higher education in the country. Teachers play a key role in the formation of knowledge, skills and values of students, as well as in the training of qualified specialists for various fields of activity. It was therefore important to provide teachers with appropriate working conditions, to improve their skills and to encourage professional development. Only thanks to the efforts of experienced and talented teachers higher education in the Republic of Kazakhstan will be able to rise to a new level and meet modern requirements and challenges of the time.

Thus, in order to improve the status of teachers and the prestige of this profession, it is necessary to systematically improve the material and technical base, working conditions, wage increases, as well as to ensure access to library resources, information networks, international and national databases.

The role of the teacher in ensuring and improving the quality of higher education is a huge element of fruitful higher education. The university teacher plays an important role in the formation of knowledge, skills and competencies of students, as well as in the development of their professional qualities. The quality of higher education teaching has a direct impact on students' level of training and, therefore, on their future careers.

The democratic and mass system of higher education, which is undergoing transformation, in the context of modern trends of socio-economic and political and legal development, is of increasing importance, with the teacher playing a key role.

Effective management of the teacher training process contributes to the creation of a high level of professionalism and cultivates highly qualified personnel for the educational system.

The teacher should concentrate on the successful attainment of educational goals. This involves establishing an environment conducive to both academic and personal success for students, helping them solve educational problems and supporting them in the learning process.

Thus, the professionalism of a university teacher is a multifaceted attribute that encompasses not only knowledge and skills but also personal qualities that contribute to successful and effective student learning and the development of the academic environment.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 19680224).

List of sources used

1. Report of UNESCO Higher Education in Asia: expansion, expansion - growth of postgraduate education and university research, 2014. // (date of application: 06.02.2024) <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/higher-education-in-asia-expanding-out-expanding-up-2014-en.pdf>;

2. Law of the Republic of Kazakhstan «On Education» dated July 27, 2007 (as amended on 27.04.2024) // (date of application: 15.01.2024) https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_;

3. The Law of the Republic of Kazakhstan «On the status of teachers» dated December 29, 2019 (as amended on 27.04.2024) // (date of application: 15.01.2024) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648;

4. UN Sustainable Development Goal 4 // (date of appeal: 24.01.2024) <https://www.un.org/sustainable-development/ru/education/>

5. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 «On approval of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030» // (date of application: 06.02.2024) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>;

6. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 248 «On approval of the Concept of development of higher education and science in the Republic of Kazakhstan for 2023 – 2029» // (date of application: 06.02.2024) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>;

7. Organizations of higher and postgraduate education in the Republic of Kazakhstan at the beginning of the 2022-2023 academic year // (date of application: 07.03.2024) <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/476731?lang=ru>;

8. Scientists want to expand social guarantees in Kazakhstan, February 28, 2024 // (date of application: 15.03.2024) <https://www.zakon.kz/pravo/6425881-uchenym-khotyat-rasshirit-sotsialnye-garantii-v-kazakhstan.html>;

9. Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated January 5, 2024 No. 4 «On approval of qualification requirements for educational activities of organizations providing higher and (or) postgraduate education and the list of documents confirming compliance with them» (with amendments and additions on 05.01.2024) // (date of application: 07.03.2024) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400033892>;

10. Baymukhanov Y.M., Mukhamejan M.S. Features of professional training in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan - №3 (76) 2023 // <https://alpolac.edu.kz/wp-content/uploads/2024/03/3-zhurnal-%E2%84%963-76-2023.pdf>;

11. Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated January 22, 2016 No. 52 «On approval of the Rules for the organization and implementation of the educational process, educational, methodological and scientific-methodological activities in military, special educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan» (with amendments and additions to 16.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013201>;

12. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Approaches and Practical Measures, 5-9 October 1998 // (date of application: 24.01.2024) <https://fliphtml5.com/bzrca/dcpj/basic>;

13. Teachers and trainers for the future: vocational education and training in a changing world, report 29-30 September 2010, Geneva, International Labor Organization // (date of application: 06.02.2024) <https://www.ilo.org/ru/media/332211/download>;

14. Tokayev gave instructions to the Minister of Higher Education and Science on November 16, 2023. // (date of application: 07.03.2024) https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokayev-dal-porucheniya-ministru-nauki-vyisshego-obrazovaniya-517159/;

15. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated May 11, 2020 No. 190 «On some issues of pedagogical ethics» (with amendments and additions on 24.04.2024) // (date of appeal: 24.02.2024) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020619>;

16. UNESCO Recommendations on the Status of Teachers in Higher Education 1997 // (date of application: 24.02.2024) https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495_rus;
17. Vasileios Symeonidis The Status of Teachers and the Teaching Profession: A study of education unions' perspectives, 2015 // (date of application: 16.01.2024) https://www.researchgate.net/publication/305947470_The_Status_of_Teachers_and_the_Teaching_Profession_A_study_of_education_unions'_perspectives;
18. Robinson D. The Status of Higher Education Teaching Personnel in Australia, Canada, New Zealand, the United Kingdom, and the United States, 2006 // (date of application: 07.01.2024) [https://www.caut.ca/docs/reports/the-status-of-higher-education-teaching-personnel-in-australia-canada-new-zealand-the-united-kingdom-and-the-united-states-report-prepared-for-education-international-\(mar-2006\).pdf](https://www.caut.ca/docs/reports/the-status-of-higher-education-teaching-personnel-in-australia-canada-new-zealand-the-united-kingdom-and-the-united-states-report-prepared-for-education-international-(mar-2006).pdf);
19. World Program for Human Rights Education Second Phase Plan of Action, New York and Geneva, UN 2012 // (date of application: 25.02.2024) https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/WPHRE_Phase_2_ru.pdf.

Information about the authors

Balmagambetova V.M. – Doctor of Philosophy (PhD), head of the EP for «Law» DP, Baishev University.

Kakhanov A.S. - PhD student of the Department of International Law, L.N. Gumilyov ENU.

Балмагамбетова В.М. – PhD философия докторы, «Құқық» ҰК бойынша ББ басшысы, Баишев университеті.

Қаханов Ә.С. - халықаралық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ.

Балмагамбетова В.М. – доктор философии PhD, руководитель ОП по НП «Право» Баишев университета.

Қаханов Ә.С. – докторант кафедры Международного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

Р.Б. Джилкишиев¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ЭЛЕМЕНТОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

В данной статье автор обосновывает наличие и необходимость криминалистической характеристики правонарушений, в сфере информационных технологий и киберпреступности.

Ключевой проблемой расследования конкретного преступления является сложный процесс избрания наиболее целесообразных в данной ситуации криминалистических методов, приемов и средств, направленных на решение познавательных задач расследования преступления, учитывающий не только возможности используемых криминалистических характеристик.

Криминалистическая характеристика указанного состава правонарушения является своего рода средством к раскрытию и расследованию преступлений, ориентируя следователя на поиск криминалистически значимой информации по делу, а также, помогая ему определить приоритеты и направленность производства следственных, оперативно-розыскных и иных действий.

Перечень и содержание входящих в криминалистическую характеристику элементов должны быть не только универсальными и информативными, их совокупность строго детерминирована группой преступлений, в сфере информационных технологий и киберпреступности, а также необходимость наличия закономерных связей между элементами.

Автор выделил структуру элементов, в следующей последовательности: 1) предмет преступного посягательства; 2) время, место, орудия и обстановка совершения правонарушения; 3) способы подготовки, совершения и сокрытия; 4) типичные материальные следы преступления; 5) типологические особенности личности правонарушителя; 6) типичные причины и условия совершения правонарушения.

Ограниченность объема статьи позволила раскрыть только такие элементы, как предмет преступного посягательства, время, место, орудия и обстановка совершения правонарушения и способы подготовки, совершения и сокрытия.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, структура и элементы криминалистической характеристики, предмет преступного посягательства, сфера информационных технологий, электронный носитель, информация, киберпространство, время, место, орудие и обстановка, маскировка, способы подготовки, совершения и сокрытия правонарушений, интернет, аутентификационные данные, аппаратное и программное обеспечение.

Ақпараттық технологиялар және киберқылмыс саласындағы құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамасы элементтерінің мазмұны мен мәні

Бұл мақалада автор ақпараттық технологиялар мен киберқылмыс саласындағы құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамаларының болуы мен қажеттілігін негіздейді.

Белгілі бір қылмысты тергеудің негізгі проблемасы-бұл жағдайда қолданылатын криминалистикалық сипаттамалардың мүмкіндіктерін ғана емес, қылмысты тергеудің танымдық міндеттерін шешуге бағытталған криминалистикалық әдістерді, әдістер мен құралдарды таңдаудың күрделі процесі.

Құқық бұзушылықтың аталған құрамының криминалистикалық сипаттамасы тергеушіні іс бойынша криминалистикалық маңызды ақпаратты іздеуге бағыттай отырып, сондай-ақ оған тергеу, жедел-іздігі және өзге де іс-қимылдарды жүргізудің басымдықтары мен бағытын анықтауға көмектесетін қылмыстарды ашу мен тергеудің бір түрі болып табылады.

Криминалистикалық сипаттамаға кіретін элементтердің тізімі мен мазмұны тек әмбебап және ақпараттылық қана емес, олардың жиынтығы Ақпараттық технологиялар мен киберқылмыс саласындағы қылмыстар тобымен, сондай-ақ элементтер арасындағы табиғи байланыстардың қажеттілігімен қатаң түрде анықталуы керек.

Автор элементтердің құрылымын келесі ретпен бөлді: 1) қылмыстық қол сұғушылықтың мәні; 2) құқық бұзушылықты жасау уақыты, орны, құралдары және жағдайы; 3) дайындау, жасау және жасыру тәсілдері; 4) қылмыстың типтік материалдық іздері; 5) құқық бұзушының жеке басының типологиялық ерекшеліктері; 6) құқық бұзушылықтың типтік себептері мен шарттары.

Мақала көлемінің шектелуі қылмыстық қол сұғушылықтың мәні, құқық бұзушылықтың уақыты, орны, құралдары мен жағдайы, дайындық, жасау және жасыру тәсілдері сияқты элементтерді ғана ашуға мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: криминалистикалық сипаттама, криминалистикалық сипаттаманың құрылымы мен элементтері, қылмыстық қол сұғушылықтың мәні, Ақпараттық технологиялар саласы, электрондық тасымалдаушы, ақпарат, киберкеңістік, уақыт, орын, құрал және жағдай, бүркемелеу, құқық бұзушылықтарды дайындау, жасау және жасыру тәсілдері, интернет, аутентификациялық деректер, аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету.

The content and essence of the elements of the criminalistic characteristics of offenses in the field of information technology and cybercrime.

In this article, the author substantiates the existence and necessity of criminalistic characterization of offenses in the field of information technology and cybercrime.

The key problem of investigating a specific crime is the complex process of choosing the most appropriate forensic methods, techniques and tools in this situation aimed at solving the cognitive tasks of investigating a crime, taking into account not only the possibilities of the criminalistic characteristics used.

The criminalistic characterization of the specified offense is a kind of tool for the disclosure and investigation of crimes, orienting the investigator to search for criminally significant information on the case, as well as helping him to determine the priorities and direction of investigative, operational search and other actions.

The list and content of the elements included in the criminalistic characteristic should not only be universal and informative, their totality is strictly determined by a group of crimes in the field of information technology and cybercrime, as well as the need for regular connections between the elements.

The author has highlighted the structure of the elements in the following sequence: 1) the subject of the criminal offense; 2) the time, place, tools and environment of the offense; 3) methods of preparation, commission and concealment; 4) typical material traces of the crime; 5) typological features of the offender's personality; 6) typical causes and conditions of the offense.

The limited scope of the article allowed us to reveal only such elements as the subject of criminal encroachment, time, place, tools and circumstances of the commission of the offense and methods of preparation, commission and concealment.

Keywords: criminalistic characteristics, structure and elements of criminalistic characteristics, the subject of criminal encroachment, the field of information technology, electronic media, information, cyberspace, time, place, weapon and environment, disguise, methods of preparation, commission and concealment of offenses, the Internet, authentication data, hardware and software.

Введение. В целях преодоления кризисного состояния борьбы с преступностью необходима четкая консолидация всех сил и средств, способных противодействовать данному негативному социальному явлению. Важная роль в этом отношении принадлежит такой отрасли юриспруденции, как криминалистика и ее разделу – криминалистической методике расследования правонарушений.

Совершение любого правонарушения предполагает наличие определенных признаков. Обобщение и систематизация которых позволяют охарактеризовать данное правонарушение с криминалистической точки зрения.

«В основе создания частных методик расследования лежат выделенные компоненты: механизм следообразования и другие элементы криминалистической характеристики определенного вида правонарушений. А также следственные ситуации разной степени общности, возникновение которых возможно на различных этапах их расследования. Применительно к каждому отдельному виду преступлений они наполняются конкретным содержанием и соответствующим образом углубляются и дифференцируются» [1, с. 193].

Для успешной работы по уголовным делам сотрудники органов, проводящих расследование должны постоянно совершенствовать свои знания, умения и навыки. К числу источников профессиональных следственных знаний относятся частные методики расследования правонарушений и их криминалистические характеристики [2, с. 32].

Следователи должны не только обладать определенной суммой криминалистических знаний о расследуемом преступлении, но и осознавать их социальную ценность, важность использования в своей практической деятельности.

Материалы и методы. При подготовке данной публикации использованы общенаучные и частно-научные методы, а также методы сравнительно-правового исследования.

Результаты и обсуждение. Ключевой проблемой расследования конкретного преступления является сложный процесс избрания наиболее целесообразных в данной ситуации криминалистических методов, приемов и средств, направленных на решение познавательных задач расследования преступления, учитывающий не только возможности используемых криминалистических характеристик.

Нельзя не отметить, что в последние годы создается немало методических разработок отдельных составов преступлений. Однако, по многим наиболее общественно опасным проявлениям современной преступности, в отношении новых криминалистических посягательств методики не разработаны, а многие существующие требуют обновления. И как точно отметил М.О. Нукунов, выделяя одним из основных направлений и отдельных проблем совершенствования криминалистических методов расследования: «...поиск новых методов выявления и доказывания организованной преступной деятельности» и «...методы информационно-аналитической работы в процессе расследования ...» и т. д. [3, с. 228].

Совершенствование существующих или создание новых частных методик предполагает их наполнение другим содержанием, а также структурные изменения, учитывающие особенности расследования конкретного преступления.

Отличительным признаком криминалистической характеристики от иных разновидностей характеристик является то, что первая базируется на характерных признаках, качествах и чертах, имеющих значение для раскрытия и расследования преступления [4, с. 51].

Таким образом, криминалистическая характеристика является своего рода средством к раскрытию и расследованию преступлений, ориентируя следователя на поиск криминалистически значимой информации по делу, а также, помогая ему определить приоритеты и направленность производства следственных, оперативно-розыскных и иных действий.

В свою очередь криминалистическая характеристика дает возможность следователю в ходе расследования с учетом особенностей преступлений конкретизировать обстоятельства, подлежащие доказыванию по данному делу.

Одним из дискуссионным, остается вопрос, какие же элементы являются составляющими структуры криминалистической характеристики рассматриваемого уголовного правонарушения в сфере информационных технологий и киберпреступности?

Правонарушения, в сфере информационных технологий и киберпреступности входят в единую группу правонарушений, против личности по признакам родового объекта и являются составной частью правонарушений против личности в соответствии с видовым объектом правонарушений, объединяемых в главе 1 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) [5].

Перечень и содержание входящих в криминалистическую характеристику элементов не могут быть универсальными, а совокупность этих элементов строго детерминируется тем видом или группой преступлений, которые исследуются. В то же время необходимо выделить ряд элементов, обладающих достаточной степенью информативности для большинства видов (групп) преступлений. Это: 1) особенности личности преступника; 2) особенности оставляемых следов; 3) способ совершения преступления; 4) обстоятельства совершения преступления; 5) специфика непосредственного предмета преступного посягательства; 6) особенности личности потерпевшего (Р.С. Белкин, А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков, Ю.В. Гаврилин, С.Е. Еркенов, А.А. Исаев, Г.А. Мозговых, Б.Х. Толеубекова и т. д.).

Для разработки методики расследования преступлений важно выявить не только структурные элементы криминалистической характеристики преступления, но и установить существующие между ними закономерные связи. Это производится путем специального изучения и обобщения уголовных дел определенной категории, а также их последующей научной обработки. Такие исследования имеют большую практическую ценность, так как позволяют сформулировать рекомендации по выдвиганию типовых ситуаций и версий, определению направления расследования, а также выявлению преступника.

Преступления в сфере информационных технологий включают как распространение вредоносных программ, взлом паролей, кражу номеров банковских карт и других банковских реквизитов, фишинг, так и распространение противоправной информации (клеветы, материалов парнографического характера, материалов, возбуждающих межнациональную и межрелигиозную вражду, и т.п.) через Интернет, а также вредоносное вмешательство через компьютерные сети в работу различных систем [6].

В целях рациональной проработки специфики и сущности совершения рассматриваемой разновидности правонарушений, а также разработки методических основ раскрытия, расследования и предотвращения правонарушений, в сфере информационных технологий, предлагаем выделить в

качестве элементов криминалистической характеристики криминалистически значимые признаки в следующей последовательности: 1) предмет преступного посягательства; 2) время, место, орудия и обстановка совершения правонарушения; 3) способы подготовки, совершения и сокрытия; 4) типичные материальные следы преступления; 5) типологические особенности личности правонарушителя; 6) типичные причины и условия совершения правонарушения.

Рассмотрим подробнее некоторые элементы криминалистической характеристики:

1. Предмет преступного посягательства.

В зависимости от объекта и предмета посягательства все правонарушения в сфере информационных технологий можно разделить на два вида:

- 1) в сфере самих информационных технологий;
- 2) где информационные технологии являются орудием или средством совершения другого преступления.

Непосредственный предмет преступного посягательства правонарушений, в сфере информационных технологий являются информация и компьютерные средства, если конкретно, то:

- информация;
- электронный носитель;
- информационные системы;
- информационно-коммуникационные инфраструктура;
- программные продукты;
- электронные информационные ресурсы;
- интернет-ресурсы;
- абонентские устройства сотовой связи;
- устройства идентификации абонента;
- программы для изменения идентификационного кода абонентского устройства.

Понятие электронного носителя раскрывается в пункте 41 статьи 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК), как «материальный носитель, предназначенный для хранения информации в электронной форме, а также записи и ее воспроизведения с помощью технических средств» [5].

Закон Республики Казахстан «Об информации» от 24 ноября 2015 года № 418-V (далее – ЗРК «Об информации») в статье 1 под информацией понимает, «организационный, социально-экономический и научно-технический процесс, направленный на автоматизацию деятельности субъектов информатизации» [7].

ЗРК «Об информации» раскрывает и остальные понятия предметов преступного посягательства.

2. Время, место, орудие и обстановка совершения правонарушений, в сфере информационных технологий.

В киберпространстве очень трудно достоверно установить где информация (файл или набор данных) была сгенерирована, какой путь она прошла и где была уничтожена или сколько ее копий было изготовлено. Информация может быть легко воспроизведена без изъятия из места ее первоначального нахождения, что существенно затрудняет выявление и расследование уголовных дел по правонарушениям, в сфере информационных технологий.

Так, к примеру, в случае с компьютерным правонарушением когда гражданин одной страны находясь на ее территории, совершил компьютерное правонарушение (по электронной системе платежей незаконно перечислил денежные средства) против отделения банка являющегося юридическим лицом другой страны, но располагающемся в третьей стране. Правильное и однозначное определение понятия «места происшествия» в данном случае позволит не только определить тактику проведения следственного осмотра, но и решить не менее существенные задачи: определить по какому законодательству (какого государства) следует квалифицировать совершенное правонарушение, и определить является ли рассматриваемое деяние уголовным правонарушением или нет в целом.

При определении понятия *места совершения правонарушения* в сфере компьютерной информации необходимо выделить его отличия от понятия «место происшествия» и его особенности обусловленные специфическим криминалистическим объектом – киберпространством, в среде которого совершается данный вид правонарушений.

«Место происшествия» – более широкое понятие, которое включает в себя не только место совершения правонарушения, но и места его подготовки, а также места сокрытия орудий правонарушения и иных вещественных доказательств. Этот вопрос является достаточно традиционным в криминалистической науке и неоднократно исследовался в специальной литературе [8].

К числу особенностей понятия места совершения правонарушений, в сфере информационных технологий следует отнести:

- 1) Динамическое изменение границ места совершения правонарушения.
- 2) Непродолжительность неизменного состояния места совершения правонарушений, в сфере информационных технологий.
- 3) Исключительно большие территориальные и количественные размеры (количество компьютеров и их географическое расположение) места совершения правонарушений, в сфере информационных технологий. Так при расследовании широко известного факта внедрения программного червя (разновидности вредоносных программ) Робертом Моррисом в качестве места совершения правонарушения рассматривалась вся сеть университетов США, насчитывающая более трех тысяч компьютеров, размещенных по территории всех Соединенных Штатов [9, с. 7 - 20].
- 4) Сложная структура места совершения правонарушения в сфере компьютерной информации. Состоящая из удаленности фрагментов систем и их сложности структуры доступа, а также вспомогательных и обеспечивающих систем (электропитания, заземления и т.п.).

Представленные особенности приводят к тому, что при расследовании правонарушений, в сфере информационных технологий практически не производятся повторные следственные осмотры. Это вполне понятно, т.к. сеть Интернет представляет собой исключительно быстро меняющийся криминалистический объект, который не может долго хранить следы явлений и процессов, и следовательно, мало будет способствовать проверке и оценке уже имеющихся доказательств путем непосредственного восприятия составом суда обстановки на местности, в помещении или в работающей автоматизированной информационной системе [10].

Орудием совершения правонарушения, в сфере информационных технологий, зачастую служит специально подготовленная (созданная, написанная) преступником электронная программа. Как правило, кроме достижения прямых целей правонарушения, – модификации определенных данных, блокирования выполнения определенных функций, специфические орудия совершения правонарушения (специальные программы) выполняют ряд действий для достижения вспомогательных целей, – маскировка и сокрытие следов их действия и уничтожение самого орудия правонарушения. При этом орудие компьютерного правонарушения в виде специальной машинной программы существует во времени в среде вычислительной системы (среды совершения правонарушения) и выполняет заложенные в него функции вне вещественной или энергетической связи между преступником и орудием правонарушения (автоматически), причем может инициировать свои действия через значительный промежуток времени (несколько месяцев или далее лет).

По большому счету, правонарушения, в сфере информационных технологий вообще могут совершаться лишь там, где существуют технические или технологические изъяны в создании автоматизированной системы или организации процесса обработки информации. Дело лишь в том, как появился этот изъян (умышленно или случайно из-за исключительной сложности информационных систем) и как субъект, узнавший об этом изъяне, распорядился имеющейся информацией.

Обстановка совершения правонарушения – это те объективные условия, в которых происходит событие правонарушения.

Специфическими факторами, оказывающими влияние на обстановку, в которой совершаются правонарушения, в сфере информационных технологий, являются: наличие и состояние средств защиты информации, нормативное закрепление требований обеспечения информационной безопасности, эффективность управления, морально-психологический климат в трудовом коллективе.

Использование средств компьютерной техники при совершении правонарушений, в сфере информационных технологий, возможно на стадиях подготовки, непосредственного совершения и сокрытия правонарушения, в сфере информационных технологий.

Ориентируясь на понимание противодействия расследованию как умышленных действий (системы действий), направленных на воспрепятствование установлению объективной истины по делу, достижению других целей предварительного расследования, и, принимая во внимание, что сокрытие преступления выступает лишь одним из его способов, приходим к выводу о том, что противодействие расследованию правонарушений, в сфере информационных технологий, преимущественно выходит за рамки сокрытия преступления.

3. *Способы подготовки, совершения и сокрытия правонарушений, в сфере информационных технологий.*

Следственная практика позволяет выделить следующие основные направления *подготовки к совершению правонарушений*, в сфере информационных технологий:

- 1) установление аутентификационных данных (имя, пароль, код доступа и пр.) для доступа к интересующей информации;
- 2) подбор соучастников, распределение ролей между ними и их инструктаж;
- 3) подбор специальных (аппаратных, программных) средств;
- 4) поиск объекта посягательства и сбор сведений о нем носит целенаправленный характер.

Преступными способами подготовки к совершению уголовных правонарушений, в сфере информационных технологий, выступают противоправные деяния, образующие самостоятельные составы правонарушений (например, приобретение сотового телефона, компьютера, плакатов, красок и т.п.).

Способ приготовления к совершению правонарушений, в сфере информационных технологий имеет свою логическую структуру, представленную в виде следующих друг за другом звеньев преступных действий, объединенных единым преступным умыслом: наличие жертвы – изучение жертвы – приискание орудий и средств совершения правонарушения.

Например, если известно, что средой совершения правонарушения был компьютер фирмы Apple, то это существенно сужает круг подозреваемых лиц, т.к. данный вид компьютеров в Казахстане распространен гораздо меньше, чем иные компьютеры с операционной системой Windows и используется в основном для узкого круга практических задач.

Особенности и даже наличие того или иного аппаратного и программного обеспечения в автоматизированной системе, в которой совершено правонарушение, практически полностью определяют способ совершения правонарушения, а также арсенал используемых средств и орудий (специальных программ и последовательности их использования).

Возможность совершения правонарушений, в сфере информационных технологий через Интернет, созданием собственного сайта через прокси-сервер и размещение на нем информации виновным лицом, зарегистрированным в сети под вымышленным именем, т.е. фактически анонимно. Отследить такого преступника и привлечь к уголовной ответственности чрезвычайно сложно, поскольку он в целях избежания уголовной ответственности может применять любые схемы действий, возможные в сети: ссылки на других лиц (пользователей), чужие IP-адреса, использование ресурсов прокси-серверов, находящихся в другой стране и т.п. Важно отметить при этом, что размещение оскорбления возможно с любого компьютера, имеющего выход в Интернет.

Наиболее простой и действенный способ совершения правонарушений, в сфере информационных технологий – выход в Интернет последующим размещением информации через компьютер, находящийся, например, в Интернет-кафе, когда анонимность гарантирована отсутствием любых данных о личности поработавшего в сети некоторое время человеку.

Описанием *способов совершения правонарушений* в сфере компьютерной информации специалисты по информационной безопасности начали заниматься более 20 лет назад. Так одной из первых публикаций, содержащих довольно подробный анализ методов и способов несанкционированного проникновения в автоматизированные системы приведен в работе Л. Дж. Хоффмана. Несмотря на то, что в этой работе автор опирается на материалы исследований 1975 года, они не потеряли своей актуальности и в настоящее время.

Позднее эти описания практически дословно воспроизводились в специальной литературе по информационной безопасности, а затем криминологии и криминалистике [11], [12], [13].

Перечень «атак операционных систем общего типа», приведенный в названной классической работе 1975 года и послуживший основой для всех последующих: на основе «асинхронности», на основе «просмотра», включения «между линиями», «тайного кода», «отказа в доступе, «индуцирования ошибок», «взаимодействующих синхронных процессов», «разъединения линии», «маскировки», типа «NAK», «обмана оператора» или администратора, «перестановочного программирования», «поэлементной декомпозиции», типа «Piggy back», на основе «троянского коня» [14].

Учитывая время разработки рассмотренного перечня способов совершения правонарушений в сфере компьютерной информации они в основном ориентированы на неправомерное проникновение в отдельные компьютеры и небольшие локальные вычислительные сети. В настоящее же время наибольший интерес представляют способы совершения правонарушений в интернете.

В 1996 г. американским Computer Security Institute на основании исследования, проведенного им по заданию Международной группы по компьютерным преступлениям ФБР США, был составлен «Обзор компьютерной безопасности и преступлений», из которого вытекает, что наиболее часто используемыми способами совершения преступлений в сфере компьютерной информации являются следующие: подбор паролей, ключей и другой идентификационной или аутентификационной

информации (brute-force), подмена IP-адресов (IP-spoofing), инициирование отказа в обслуживании (denial of service), анализ трафика (sniffer), сканирование (scanner), подмена, навязывание, уничтожение, переупорядочивание или изменение содержимого данных/сообщений, передаваемых по сети (data diddling) [15].

Подробно все атаки будут описаны в диссертационном исследовании.

До недавнего времени считалось, что широкое использование интернета для совершения «традиционных» правонарушений и собственно «компьютерных» правонарушений было наиболее характерно для зарубежных, наиболее развитых в промышленном отношении стран. Однако, на сегодняшний день «хакерские» группировки отличаются высокой технической оснащенностью и исключительно высоким интеллектуальным уровнем.

Если перейти к *способам сокрытия правонарушений*, в сфере информационных технологий то их можно условно поделить и описать по следующим видам:

1) утаивание информации и/или ее носителей. Умолчание, недонесение, несообщение запрашиваемых сведений, отказ от дачи показаний, невыполнение требуемых действий. Вместе с тем, это может выражаться в сокрытии предмета посягательства, вещественных доказательств, иных объектов информации, уклонении от явки в орган расследования;

2) уничтожение информации и/или ее носителей. Имеется в виду уничтожение как самой доказательственной информации, так и ее носителей;

3) маскировки информации и/или ее носителей. В качестве способов маскировки могут быть названы: перемещение объектов (например: из того места, где они должны быть в соответствии с существующими или предписанными правилами, в другое место, как это бывает при нарушении правил хранения и движения документов), изменение внешнего вида субъекта правонарушения (парик, грим, смена одежды, искусственное создание или изменение особых примет и т.п.), создание видимости использования объекта не по действительному назначению, сокрытие параллельно совершаемыми действиями (например: звуков от действия орудий взлома – шумом проходящего поезда);

3) фальсификации информации и/или ее носителей. Подделка, создание ложной информации или ее носителей. Сюда относятся дача заведомо ложных показаний, создание ложных следов и иных вещественных доказательств, полная или частичная подделка документов, подмена, дублирование объектов с целью изменения его внешнего вида, фальсификации назначения и т.п.

Наиболее распространенными способами программно-технического сокрытия следов правонарушений, в сфере информационных технологий, являются использовани и т.д.

Заключение. На основании вышеизложенного, необходимо полагать, что киберпреступления не ограничиваются национальными границами, и сотрудничество между странами стало критически важным. Казахстан, как и многие страны, участвует в международных инициативах по борьбе с киберпреступностью, таких как Будапештская конвенция о киберпреступности. Эти усилия направлены на упрощение обмена информацией между государствами и улучшение координации расследований. При этом из-за значительного пространственного размаха места совершения правонарушения оно подпадает под юрисдикцию сразу нескольких государств, имеющих различные точки зрения законодателя на деятельность в сфере информатизации и их правовую оценку. В связи с этим весьма целесообразным было бы принятие международного соглашения по вопросам сотрудничества правоохранительных органов в сфере выявления и расследования правонарушений в сфере компьютерной информации.

Список использованных источников

1. Баев О.Я., Гуняев В.А., Матусовский Г.А. и др. Расследование отдельных видов преступлений. Воронеж, 1986. – с. 193.

2. Рубцов И.И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования. Автореф. Дисс. .канд.юрид. наук. М., 2009, – с. 32.

3. Нуkenов М.О. Проблемы борьбы с коррупционной преступность (уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. 12.00.09. – Алматы, 2005. – 306 с.

4. Бегалиев Е.Н. Расследование преступлений, совершаемых путем подделки материальных объектов, Алматы, 2008. – 151 с.

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК.

6. Дашян М.С. «Право информационных магистралей (Law of information highways): Вопросы правового регулирования в сфере Интернет», М: «Волтерс Клувер», 2007.
7. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информации».
8. Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юридическая литература, 1993. – 219 с.
9. Моисеенков В.А. Суэта вокруг Роберта или Моррис-сын и все, все, все ... И КомпьютерПресс № 11, 1991. – С. 7 - 20.
10. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза (подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах). Изд. второе, переработ. и доп. – Алматы: Аян Эдет, 2001.
11. Герасименко В.А. Защита информации в автоматизированных системах обработки данных. – М.: Энергоиздат – 1994.
12. Батурин Ю.М., Жодзишский А.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. – М.: Юридическая литература, 1991.
13. Вехов В.Б. Компьютерные преступления: способы совершения и раскрытия / Под ред. Б.П. Смагоринского – М.: Право и Закон, 1996.
14. Хоффман Л. Дж. «Современные методы защиты информации». Пер. с англ. М.С. Казарова, М.К. Размахнина. Под ред. В.А. Герасименко. – М.: Сов. Радио, 1980. – 263 с.
15. Характерные способы совершения хакерских взломов сетей // Открытые Системы – 1996 – Ко 4(18).

Сведения об авторе

Джилкишиев Р.Б. – выпускник докторантуры Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юриспруденции.

Джилкишиев Р.Б. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Есболатов атындағы Алматы академиясы докторантураның түлегі, заңтану магистрі.

Dzhilkishiev R. – graduated doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Master of Jurisprudence.

Қ.Ш. Жақенов¹

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының, Ақтөбе, Қазақстан

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МЕН БАСҚАРУДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ

Интегративті тәсілді қолдана отырып, құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін зерттеу оның барлық элементтерінің өзара тәуелділігін анықтады. Заңнама мен ұйымдастыру шараларын интеграциялау құқық бұзушылықтың алдын алудың тиімді жүйесін құрудың негізгі шарты болып табылады. Әлеуметтік және экономикалық шаралардың өзара байланысы кешенді тәсілдің берік негізін құрайды. Алдын алу шаралары құқық бұзушылықтың сәтті алдын алудың маңызды элементі болып табылады. Белсенді ақпараттық орта және халықты профилактика саласына тарту құқықтық сананың артуына ықпал етеді, бұл өз кезегінде қоғамдағы қылмыс деңгейінің төмендеуіне әкеледі.

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі элементтерінің синергиясына ықпал ететін факторларды талдау әрбір элементтің әлеуетін және олардың өзара байланысының қажеттілігін көрсетеді. Бұл жүйенің тиімді жұмыс істеуі үшін кешенді стратегияны жасауға мүмкіндік береді.

Құқық бұзушылықтың алдын алудың бүкіл жүйесін басқару оның тұтастығын, үйлесімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету және жалпы нәтижелілігін арттыру үшін өте маңызды екендігі атап өтілді.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылықтардың алдын алу, құқық бұзушылықтардың алдын алу стратегиясы, құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі, құқық бұзушылықтардың алдын алудағы кешенді тәсіл, құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын интеграциялау, құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі элементтерінің синергиясы, құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы көп деңгейлі ынтымақтастық, құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесіндегі басқару функциялары.

Интеграция организационного обеспечения и управления в системе профилактики правонарушений

Исследование системы профилактики правонарушений с использованием интегративного подхода выявило взаимозависимость всех ее элементов. Интеграция законодательства и организационных мер является ключевым условием для создания эффективной системы профилактики правонарушений. Взаимосвязь социальных и экономических мер формирует прочную основу для комплексного подхода. Превентивные меры являются важным элементом для успешного предотвращения правонарушений. Активная информационная среда и вовлечение населения в сферу профилактики способствуют повышению правосознания, что, в свою очередь, ведет к снижению уровня преступности в обществе.

Анализ факторов, способствующих синергии элементов системы профилактики правонарушений, демонстрирует потенциал каждого элемента и необходимость их взаимосвязи. Это позволяет разработать комплексную стратегию для эффективного функционирования системы.

Подчеркнуто, что управление всей системой профилактики правонарушений имеет решающее значение для обеспечения ее целостности, гармоничного функционирования и повышения общей результативности.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, стратегия профилактики правонарушений, система профилактики правонарушений, комплексный подход в профилактике правонарушений, интеграция мер профилактики правонарушений, синергия элементов системы профилактики правонарушений, многоуровневое сотрудничество в сфере профилактики правонарушений, функции управления в системе профилактики правонарушений.

Integration of organizational support and management in the crime prevention system

The study of the crime prevention system using an integrative approach revealed the interdependence of all its elements. The integration of legislation and organizational measures is a key condition for creating an effective crime prevention system. The interconnection of social and economic measures forms a solid basis for an integrated approach. Preventive measures are an important element for the successful prevention of offenses. An active information environment and the involvement of the population in the field of prevention contribute to an increase in legal awareness, which, in turn, leads to a decrease in the crime rate in society.

The analysis of the factors contributing to the synergy of the elements of the crime prevention system demonstrates the potential of each element and the need for their interrelation. This allows us to develop a comprehensive strategy for the effective functioning of the system.

It is emphasized that the management of the entire crime prevention system is crucial to ensure its integrity, harmonious functioning and increase overall effectiveness.

Keywords: crime prevention, crime prevention strategy, crime prevention system, integrated approach in crime prevention, integration of crime prevention measures, synergy of elements of the crime prevention system, multilevel cooperation in the field of crime prevention, management functions in the crime prevention system.

Кіріспе. Құқық бұзушылықтардың алдын алу мемлекет қызметінің объектісі және құралы болып табылады. Құқық бұзушылықтардың алдын алудың мақсаттарын, әдістері мен стратегияларын айқындай отырып, мемлекет профилактиканы өз қызметінің объектісі ретінде бағдарлайды. Сонымен қатар, қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін түрлі құралдарды қолдана отырып, мемлекет азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, олардың өмірі мен денсаулығын қорғауға бағытталған шаралар жүйесінің бір бөлігіне құқық бұзушылықтардың алдын алуды енгізеді.

Екі жағдайда да, құқық бұзушылықтың алдын алу өзара байланысты элементтер жиынтығынан тұратын жүйе болып табылады. Әр элемент өз функциясын орындайды және басқа элементтермен әрекеттесіп, логикалық байланыстар арқылы жүйенің тұтастығын құрайды. Мұндай байланыстар жүйенің бірлік ретінде жұмыс істеуіне, белгілі бір мақсаттарға жетуге және нақты функцияларды орындауға мүмкіндік береді. Демек, жүйенің барлық элементтерінің өзара әрекеттесуінің негізінде интегративті сапа жатыр. В. Д. Граждан әлеуметтік қызмет пен әлеуметтік жүйе контекстіндегі басқару туралы айта отырып, оған назар аударды [1, б.35].

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінің интегративті табиғаты оның құқық бұзушылықтың тиімді алдын алу үшін әртүрлі элементтер мен тәсілдерді үйлесімді біріктіру қабілетінен көрінеді. Негізгі аспект – жүйенің барлық компоненттерінің өзара байланысы және оның жұмыс істеуінің негізгі мақсатына- қоғамдық қауіпсіздікті арттыруға бағытталған.

Зерттеу әдістері. Жұмыстың әдіснамалық негізі диалектикалық материализм қағидаттарына негізделген, бұл құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мен басқарудың теориялық тұжырымдамалары мен практикалық аспектілері арасындағы байланысты жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл жүйенің мазмұны мен формасы арасындағы байланысты анықтауға, сондай-ақ оның даму процестері мен сапалық өзгерістерді бақылауға көмектеседі.

Зерттеуде дескриптивті талдауды, құрылымдық-функционалдық тәсілді, талдау және синтез әдістерін қоса алғанда, жеке ғылыми әдістер қолданылады.

Негізгі бөлігі. Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесіне синергиясы оның тұтастығы мен тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін элементтер кіреді. Мұндай элементтерге: 1) заңнама; 2) ұйымдастыру шаралары; 3) әлеуметтік шаралар; 4) экономикалық шаралар; 5) алдын алу шаралары; 6) ақпараттық-ағарту қызметі жатады.

Осы элементтердің өзара іс-қимылы құқық бұзушылықтың алдын алуға кешенді тәсіл жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, бұл құқық бұзушылықтың алдын алудың тиімді жүйесінің негізгі шарты болып табылатын заңнамалық және ұйымдастырушылық шараларды біріктіру. Бұл процесс құқық нормаларын құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін құрылған нақты іс-әрекеттермен және құрылымдармен үйлестіруді білдіреді. Құқық ретінде «оның мүмкіндіктері мен әсер ету формаларына байланысты өте нақты реттеуші» [2, 319-бет], құқық бұзушылықтың алдын-алу туралы заң жүйенің мақсаттары мен міндеттерін нақты анықтап, тиісті құрылымдарды құру мен жұмыс істеудің құқықтық негіздерін құруы керек. Бұл құрылымдардың міндеттерді орындауға функционалдық дайындығын ескеру маңызды, бұл заңдардың ресми функциясын ғана емес, сонымен қатар оларды іске асырудың қолданыстағы тетіктерін құруға негізделген практикалық функцияны да көрсетеді.

Алдын алу субъектілерінің тиімді жұмысы әртүрлі құрылымдар арасындағы үйлестіруді қажет етеді. Өзара іс-қимыл тетіктерін заңнамалық бекіту профилактика субъектілерінің бірлескен қызметін қамтамасыз етеді, құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы функциялардың қайталануын және жауапкершілік шекараларының бұлыңғырлығын қоспағанда, олардың өкілеттіктерінің шекараларын айқындайды.

Екіншіден, құқық бұзушылықтың алдын алудың кешенді тәсілінің арқасында қамтамасыз етілетін Әлеуметтік және экономикалық шараларды интеграциялайды. Бұл қылмыс деңгейін

төмендетудің тиімді стратегияларын жасауға мүмкіндік береді. Аталған шараларды бірлесіп қолдану профилактикалық іс-қимылдардың тиімділігін едәуір арттыра алады.

Олардың интеграциясы құқық бұзушылықтың алдын алу сапасын едәуір арттыратын синергетикалық әсер жасайды. Әлеуметтік бастамалар экономикалық шаралар түрінде қолдау тапқан кезде, бұл халықтың өмір сүру сапасын жақсартып қана қоймай, қауіпсіз әлеуметтік ортаның қалыптасуына ықпал етеді.

Үшіншіден, алдын алу шараларын күшейту. Алдын алу шаралары құқық бұзушылықтардың алдын алудың тиімді жүйесінің негізі болып табылады, өйткені олар жасалғанға дейін де құқық бұзушылықтарға ықпал ететін факторларды жоюға бағытталған. Бұл шаралар мыналарды қамтиды: а) құқықтық сана мен әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруға, құқықтық сауаттылықты, сыни ойлауды және талдау қабілетін дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеуге. Адамның дүниетанымының, құқықтық және моральдық санасының деңгейі құқыққа деген оң көзқарасқа әсер ететіні даусыз. Тұлға «өзінің қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандырудың құқықтық тәсілінің артықшылығы және заңдарды сақтау қажеттілігі туралы тезірек және жиі тұжырым жасайды» [2, б.321]; б) қоғамдық ұйымдармен ынтымақтастық. Ынтымақтастықтың маңыздылығы қоғамдық ұйымдардың профилактика бағдарламаларын байытатын және олардың маңыздылығын арттыратын бірегей ресурстар мен тәжірибе ұсына алатындығына байланысты; в) білім беру мекемелерімен өзара іс-қимыл, оның шеңберінде: профилактикалық бағдарламаларды оқу процесіне интеграциялау; құқық қорғау бағытындағы мектеп бірлестіктерін қалыптастыру; педагогтерді оқушылар арасында құқық бұзушылық белгілерін ерте анықтау және өмірлік қиын жағдайға тап болғандарға қолдау көрсету дағдыларына үйрету; г) қолайсыз отбасылардан шыққан кәмелетке толмағандарға арналған нысаналы бағдарламаларды, әлеуметтік қызметтер мен психологиялық қолдауды қамтитын халықтың осал топтарына арналған бағдарламалар.

Төртіншіден, кең аудиторияға бағытталған ақпараттық-ағартушылық қызмет. Азаматтарды құқықтық нормалар, құқық бұзушылықтардың салдары және қолданыстағы алдын алу шаралары туралы хабардар ету бойынша тұрақты негізде жүзеге асырылатын кампаниялар әлеуметтік жауапкершілік ахуалын және профилактиканың маңыздылығын түсінуді қалыптастырады.

Ақпараттық-ағарту қызметінің барынша тиімділігіне қол жеткізуге түрлі құралдар (БАҚ, әлеуметтік желілер, білім беру іс-шаралары, ақпараттық материалдар) және әртүрлі нысандар (үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтастық, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл, қоғамдық бастамаларды қолдау) ықпал етеді.

Ақпараттық-ағартушылық қызмет құқықтық нормалар, оларды қолдану практикасы туралы ақпараттың белгілі бір көлемін қалыптастырады. «Құқықтық сана құрылымында ақпараттық элементтің болуы міндетті, өйткені құқықтық нормалар туралы ақпаратсыз оларға деген көзқарас болуы мүмкін емес» [3, 298-бет].

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі элементтерінің синергиясына келесі факторлар шешуші әсер етеді:

1. Қолданылатын құқық бұзушылықтың алдын алу шараларының нақты көрінісін алуға мүмкіндік беретін мониторинг жүйесі. Құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын мониторингтеу және бағалау олардың тиімділігі мен орындылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Мониторингтің негізгі мақсаты қойылған міндеттерге қол жеткізудің табыстылығын анықтау үшін нәтижелерді бағалау, проблемаларды уақтылы анықтау болып табылады. Кемшіліктерді анықтау және оларға жедел ден қою құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі жұмысты икемді және нақты жағдайларға бағдарланған ретінде сипаттайды.

Жиналған деректер мен мониторинг нәтижелерін талдау негізінде қажет болған жағдайда бағдарламаларды түзету, құқық бұзушылықтың алдын алу стратегиясын өзгерту жүзеге асырылуы мүмкін. Әрине, стратегияның ойластырылуы мен негізділігі оны кейіннен түзету қажеттілігін азайтады. Сонымен қатар, жаңа жағдайлардың туындауы өзгерістер енгізудің объективті қажеттілігін тудыруы мүмкін. Дәл осы себепті стратегияны жіктеу критерийлерінің бірі оның икемділігі мен бейімделу дәрежесі болып табылады. Осы критерийге сәйкес стратегияның түрлері бөлінеді: жоспарланған, іске асырылмаған, пайда болған, іске асырылған стратегия [4, б. 8].

2. Құқық бұзушылықтардың алдын алуды жүзеге асыратын құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдар, ұйымдар мен мекемелер қызметкерлерінің кәсіби деңгейін арттыру. Әсіресе, халықпен өзара іс-қимыл жасау және өмірлік қиын жағдайға тап болған немесе тәуекел тобына кіретін, құқыққа қайшы мінез-құлыққа бейім адамдармен жұмыс істеу бойынша оқыту өзекті болып табылады. Оқыту құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы міндеттерді тиімді орындау үшін қажетті

дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе құқық қолдану саласында, азаматтармен өзара іс-қимыл саласында, тиімді командалық жұмысты құру мәселелерінде өзекті.

3. Көп деңгейлі ынтымақтастық. Құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы аса маңызды аспект мемлекеттік және мемлекеттік емес сектор құрылымдары арасындағы ынтымақтастық болып табылады. Бұл ресурстарды біріктіруге, тәжірибе алмасуға және алдын алу шараларының жалпы тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Әр түрлі секторлардың күш-жігерін біріктіру барлық қатысушылардың мүдделерін ескеретін және қоғамдағы нақты жағдайды көрсететін құқық бұзушылықтың алдын алудың бірыңғай стратегиясын жасауға мүмкіндік береді. Ынтымақтастық функциялардың қайталануын болдырмай және қаражаттың мақсатты бөлінуін қамтамасыз ете отырып, қолда бар ресурстарды тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді. Шетелдік дереккөздерде құқық бұзушылықтың алдын алу қылмысқа қарсы күрестің төртінші құрамдас бөлігі және полиция, түзеу мекемелері, соттар сияқты субъектілер жүзеге асыратын дәстүрлі ден қою шараларына балама тәсіл ретінде қарастырылады [5].

Көп деңгейлі ынтымақтастықтың артықшылықтары: проблеманың барлық аспектілерін неғұрлым толық ескеруге мүмкіндік беретін құқық бұзушылықтардың алдын алуға бірлескен көзқарас; тәжірибе алмасуға негізделген инновациялар мен жаңа идеялар және құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жұмыстың қосымша әдістері; азаматтық қоғам институттарының мемлекетке деген сенімін арттыру болып табылады. Құқық теориясында азаматтық қоғамның құрылымы өмірдің тиісті салаларын көрсететін бес жүйе түрінде ұсынылған: әлеуметтік, экономикалық, саяси, рухани-мәдени, ақпараттық [2, Б.114-115]. Құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы көп деңгейлі ынтымақтастық аталған барлық жүйелерді қамтиды.

4. Жергілікті ерекшеліктерді есепке алу. Құқық бұзушылықтың алдын алу бағдарламаларын жергілікті жағдайларға бейімдеу олардың тиімділігін арттырудың маңызды аспектісі болып табылады. Әр өңірдің өзінің бірегей әлеуметтік-экономикалық жағдайлары, мәдени дәстүрлері мен ерекшеліктері бар, оларды құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру кезінде ескеру қажет. Бейімделген бағдарламалардың табысқа жету ықтималдығы жоғары, өйткені олар халықтың нақты қажеттіліктері мен мәселелерін ескереді.

Жергілікті ерекшеліктерге тек аймақтық ерекшеліктер ғана емес, сонымен қатар елді мекеннің түрі (қалалық немесе ауылдық жерлер, өнеркәсіптік немесе курорттық аймақ және т.б.) жатады. Шетелдік ғылымда қылмыстың алдын алу теорияларының бірі қылмыс пен оның контексті, атап айтқанда қалалық орта арасындағы байланыс идеясына негізделген. 1970 жылдары алғаш рет «экологиялық дизайн арқылы қылмыстың алдын алу» (CPTED) термині енгізілді. Теорияға сәйкес дизайнға стратегиялық бағдарлау қылмыстық белсенділікті төмендету үшін архитектуралық ортаны тиімді пайдалануға мүмкіндік береді [6].

5. Азаматтардың құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысуы. Бұл фактор тиімді қауіпсіздік жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Өзара іс-қимыл алдын алу шараларының нәтижелерін арттыруға және қоғамда қауіпсіздік пен жауапкершілік мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Азаматтардың құқық бұзушылықтардың алдын алуға белсенді қатысуы олардың проблемалар туралы хабардар болуын және оларды шешуге қатысуын қамтамасыз етеді, жағдайды жақсарту үшін жауапкершілікті арттырады, мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасындағы сенім мен өзара түсіністікті қалыптастыруға, ресурстарды жұмылдыруға ықпал етеді, бұл құқық бұзушылықтардың алдын алу бағдарламаларының ауқымы мен тиімділігін арттырады. Азаматтық қоғам институттарының рөлін нығайтудың маңыздылығын Президент Қ- Ж.Қ.Тоқаев «елдегі азаматтық белсенділікті ояту және мемлекет пен қоғам арасындағы саналы және сындарлы әріптестік процесін бастау» қажеттігі туралы айтты [7].

Осылайша, құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі элементтерінің синергиясын қамтамасыз ететін факторларға жүргізілген талдау әрбір элементтің әлеуетін және олардың өзара байланысын ұйымдастыру қажеттілігін көрсетті. Әкімшілік құқық теориясына сүйене отырып, ұйымның нақты мақсаты бар екенін ескеріңіз. Ол интегралды жүйенің сараланған бөліктерінің ішкі реттілігінен, дәйектілігінен, өзара әрекеттесуінен тұрады. Бұл мақсатқа басқару қатынастарының реттілік күйін құру қызметі болып табылатын басқару процесінде қол жеткізіледі. Бұл ұйым ұғымын басқару жұмыстарының реттілігін қамтамасыз ету ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді [8, б.483].

Әр түрлі зерттеушілер берген басқару ұғымын түсіндіру позицияның негізін қалады, оған сәйкес жүйе әрдайым басқару объектісі ретінде әрекет етеді (Г.А.Тұманов, В.Т.Томин, А.П.Коренев және т.б.). Кез-келген жүйе сияқты, құқық бұзушылықтың алдын-алу әр түрлі процестер арқылы жүзеге асырылатын басқаруда. Мұндай процестер жүйенің тұтастығын қамтамасыз ету үшін негіз болып табылады, өйткені олар оның барлық компоненттерінің интеграциясы мен үйлесімділігіне ықпал етеді.

Басқару процестері жүйенің құрылымын қалыптастырады, ресурстар мен күш-жігерді бөлуді оңтайландырады, осылайша профилактикалық іс-шаралардың тиімділігін арттырады, ақпараттарды жүйелеу мен өндеуді қамтамасыз етеді, бұл нақты мәліметтер негізінде негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Басқару процестері проблемаларды шешуге проактивті тәсілді қамтамасыз етеді, бұл құқық бұзушылықтың алдын алу шараларын жоспарлау векторын анықтайды.

Басқару процесі басқару циклін құрайтын функцияларға бөлінеді. «Басқару функциялары логикалық алгоритмге, реттелетін әрекеттердің нақты реттілігіне бағынады», - деп жазды В.И.Кнорринг, басқару өнері туралы және ұйымдастыру, жоспарлау, үйлестіру, мотивация, бақылау және есепке алу сияқты функцияларды бөліп көрсету [9, б.45]. Әкімшілік құқық теориясында мұндай функциялар Мемлекеттік басқарудың жалпы функциялары деп аталады [10, б.97], ал ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі тұрғысынан –бүкіл мемлекеттік басқару жүйесіне тән жалпы басқару [11, б.130].

Жалпы функциялар кез-келген басқарушылық өзара әрекеттесуде орын алатындығын және басқарудың маңызды сәттерін, оның негізгі объективті қажетті қатынастарын көрсететіндігін баса айта отырып, Г.В.Атаманчук жалпы функциялар ретінде қарастыруды ұсынады: ұйымдастыру, жоспарлау, реттеу, кадрлық қамтамасыз ету және бақылау [12, б.185-186].

Л.Т.Культемирова жалпы басқару функцияларына мыналарды жатқызды: талдау, жоспарлау, болжау, ұйымдастыру, реттеу, үйлестіру, бақылау, бұл функциялар басқару процесінің оңтайлы нәтижесіне қол жеткізу үшін басқарылатын объектінің мақсаттарын, тәсілдерін, нақты әрекеттерін белгілеуге бағытталғанын атап өтті [13, б.17].

В.М. Марчук басқару процесіне қатысты функциялар туралы технологиялық сияқты айтады және оларға сілтеме жасайды: болжау, жоспарлау, ақпаратты жинау және талдау, басқарушылық ренийді дайындау және қабылдау, басқару әрекеттерінің нәтижелерін ұйымдастыру, реттеу, үйлестіру, бақылау және бағалау [17, б.31-32].

Осы жұмыс аясында басқару функцияларының жіктелуін және оның критерийлерін егжей-тегжейлі зерттеуді мақсат етпестен, әр түрлі авторлардың көзқарастарының осы мәселеге салыстырмалы ұқсастығын атап өтеміз. Бұл функцияларды жалпы және арнайы (немесе мамандандырылған), ішкі және сыртқы, материалдық және процессуалдық (немесе технологиялық) деп бөлуден тұрады. Осыған байланысты, біздің ойымызша, В.Д.Граждан ұсынған жеткілікті егжей-тегжейлі жіктеу ерекшеленеді. [1, б.84-111]. Барлық функциялар үш үлкен топқа біріктірілген (ақпараттық, ұйымдастырушылық, технологиялық) және нақты қызмет түрлерінің мазмұнын құрайды. Сонымен, автордың пікірінше, ақпараттық топқа когнитивті-аналитикалық, бағалау-сараптамалық, болжамды-мақсатты, моральдық-құқықтық, Құжаттамалық-мұрағаттық сияқты функциялар кіреді. Ұйымдастыру тобы макроқұрылымдық, корпоративтік-технологиялық және коммуникативтік қамтамасыз ету функцияларын қамтиды. Үшінші топқа әлеуметтік шешімдерді дайындау, қабылдау және орындау функциялары кіреді. Бұл технологиялық функциялар.

Барлық осы функциялар басқару процесінің мазмұнын ашады және оның функционалды құрылымын қалыптастырады. Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесіне қатысты оларды талдау жүйенің тұтастығын қамтамасыз ететін басқару процестерінің мәнін ашуға мүмкіндік береді.

Атап айтқанда, аналитикалық функция құқық бұзушылықтардың себептері мен салдарын түсінуде және түсіндіруде ерекше рөл атқарады, бұл олардың алдын алудың мақсатты стратегияларын жасауға негіз болады. Ол қоғамдық қауіпсіздік саласындағы проблемаларды анықтау, олардың алдын алу бойынша тиімді шараларды әзірлеу үшін маңызды құрал болып табылады және құқық бұзушылықтар динамикасын терең түсінуге ықпал етеді. Аналитикалық функцияның маңыздылығын оған берілген рөлден бағалауға болады. Әлеуметтік басқаруда ол басқарудың барлық басқа функциялары мен кезеңдерін жүзеге асырумен бірге жүретін бастапқы болып саналады. Қалған функциялар өз ерекшеліктерін сақтай отырып, оның қатысуымен жүзеге асырылады [1, б.89]. Сонымен қатар, құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын талдаудың толықтығы, криминогендік жағдайларды қалыптастыратын процестер мен құбылыстардың динамикасы құқық бұзушылықтардың алдын алуды ұйымдастырудың тиімділігіне әсер етеді [15, б.153]

Іс жүзінде аналитикалық туынды бағалау және сараптамалық функция болып табылады. Оның аналитикалықтан айырмашылығы-мақсаттар, сарапшылардың қатысу дәрежесі, нәтижелер. Сонымен, егер аналитикалық функция тенденцияларды, заңдылықтар мен проблемаларды анықтау үшін фактілерді жинауды, өндеуді және талдауды қамтамасыз етсе, онда бағалау және сараптамалық функция деректерді талдау және сараптамалық интерпретация негізінде бағаларды, шешімдер мен ұсыныстарды қалыптастыруға бағытталған.

Басқарудың болжамды-мақсатты функциясы құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеуде шешуші рөл атқарады. Ол қоғамдық қауіпсіздік деңгейін болжауды; стратегиялық мақсаттарды тұжырымдауды; алдын алу шараларын іске асыру үшін қажет ресурстарды жоспарлауды; алдын алу шараларын әзірлеу мен енгізуді қамтиды.

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесіндегі басқарудың болжамды-нысаналы функциясы қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің проактивті тәсілін қалыптастырады, өйткені ол «түпкілікті нәтижелерге қол жеткізу тетіктерін перспективада тұжырымдауға мүмкіндік беретін басқарылатын объектінің ерекшеліктерін білуге және бағалауға негізделген» [13, б.18].

Басқарудың моральдық-құқықтық функциясы құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінің жұмысына айтарлықтай әсер етеді. Моральдық нормалар құқықтық нормалардың негізінде жатыр, сонымен қатар оларды толықтырады, бұл соңғысының тұрақтылығына әкеледі. Бұл заңнаманың көбірек сақталуын және құқық бұзушылықтардың азаюын қамтамасыз етеді.

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін басқарудың моральдық-құқықтық функциясының бағыттарының бірі азаматтарды ынталандыру және тарту болып табылады. Бұл азаматтардың бағдарламаларды, заң жобаларын қоғамдық талқылауға, құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі іс-шараларға қатысуынан көрінеді.

Ақпараттық функциялар тобына кіретін соңғы функция – құжаттама және мұрағат. Ол басқарудың барлық деңгейлерінің тиімді жұмысын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады және құқық бұзушылықтар, алдын алу шаралары және құқық қолдану нәтижелері туралы ақпаратты жинау, жүйелеу және сақтаудан тұрады. Алдын алу шараларының тиімділігін талдау мен бағалауды қамтитын құқық бұзушылықтар мен құжаттар туралы статистикалық мәліметтерден бастап, жүргізілген іс – шаралар туралы есептерге дейін-мұның бәрі ақпараттың есебін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар негізделген шешімдер қабылдау үшін негіз қалыптастырады, жүйе элементтері арасындағы үйлестіруді жақсартады және басқару процестерін оңтайландыруға ықпал етеді.

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі контекстінде макроқұрылымдық қамтамасыз ету функциялары құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған әртүрлі институттар мен тетіктерді ұйымдастыруды және үйлестіруді қамтиды. Макроқұрылымдық қамтамасыз ету екі негізгі бағытта жүзеге асырылады: 1) құқық бұзушылықтардың профилактикасы саласындағы заңнамалық базаны қалыптастыру; 2) өзара іс-қимылы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған түйінді институттарды құру жолымен институционалдық құрылымды қалыптастыру. Институционалдық құрылымның негізгі компоненттері құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдар, білім беру мекемелері, мемлекеттік емес ұйымдар, азаматтық қоғам институттары, зерттеу және талдау орталықтары болып табылады.

Корпоративтік-технологиялық басқару функциясы алдын алу шараларының тиімділігін арттыру үшін басқару технологияларын пайдалануға негізделген. Бұл функция ресурстар мен білімді біріктіруге бағытталған ұйымдастырушылық және технологиялық аспектілерді қамтиды, бұл құқық бұзушылықтың алдын-алуды тиімді етеді.

Басқару шешімдерін дайындау, қабылдау және орындау функциялары технологиялық функциялар тобына жатады.

Басқарушылық әсер ету объектісі ретінде басқарушылық шешім белгілі бір мақсатқа жету үшін мүмкін болатын шешімдердің ішінен ең жақсы нұсқаны таңдауға бағытталған дәйекті әрекеттердің нәтижесі болып табылады. Бұл процесс күрделі құрылымға ие және бірнеше негізгі қадамдарды қамтиды. Біздің ойымызша, мұндай кезеңдер:

1) ағымдағы жағдайды диагностикалау және шешім қабылдау қажеттілігін тудыратын факторларды талдау негізінде проблеманы анықтау;

2) мәселенің мәнін түсінуге көмектесетін деректерді жинау үшін сандық және сапалық әдістерді қолдану негізінде ақпарат жинау;

3) шешімдердің орындылығы мен тәуекелдерін бағалау негізінде олардың баламаларын талдау;

4) сыртқы ортаның стратегиялық мақсаттары мен жағдайларына, яғни ішкі және сыртқы факторларға барынша ықпал ететін шешімнің ең жақсы нұсқасын таңдау;

5) жоспарлауды, ресурстарды бөлуді және өзгерістерді басқаруды көздейтін шешімді іске асыру;

6) шешім енгізілгеннен кейінгі нәтижелерді оның тиімділігі тұрғысынан бағалау. Бұл кері байланыс орнату, қол жеткізілген нәтижелерді талдау және сабақ алу болуы мүмкін.

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесіндегі басқару шешімдерін дайындау функциясы кешенді және жүйелі процесс болып табылады және табысты профилактикалық жұмыстың негізі болып табылады.

Қорытынды. Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінде ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мен басқаруды интеграциялау оның тиімділігі мен тұтастығының негізгі шарты болып табылады. Кез-келген күрделі жүйе сияқты, құқық бұзушылықтың алдын-алу әр түрлі процестер арқылы жүзеге асырылатын құрылымдық және мақсатты басқаруды қажет етеді. Бұл процестер жүйенің жұмыс істеуіне негіз құрып қана қоймай, ресурстарды бөлуді оңтайландыруға ықпал етеді. Бұл профилактикалық шаралардың тиімділігін арттырады.

Ұйымдастырушылық қамтамасыз ету құрылымды қалыптастыруда және оның элементтерін жүйелеуде шешуші рөл атқарады. Жақсы анықталған ұйымдық құрылым жүйенің барлық элементтерінің үйлесімді үйлестірілуіне ықпал етеді, бұл олардың тиімді өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Граждан В.Д. Теория управления: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2004. – 416 б.
2. Теория государства и права: Учебник / Под ред. А.У. Бейсеновой. – Алматы: Атамура, 2006. – 392 б.
3. Теория государства и права: учебник / Под ред. А.В. Малько. – 2-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 400 б.
4. Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р., Курманкулова Н.Ж. Стратегический менеджмент: Учебник. – Алматы: ТОО «Жания-Полиграф», 2017. – 302 с.
5. Brandon C. Welsh, David P. Farrington. Science, politics, and crime prevention: Toward a new crime policy // Journal of Criminal Justice. - Volume 40, Issue 2, March–April 2012, Pages 128-133
6. Poorang Piroozfar, Eric R.P. Farr, Emmanuel Aboagye-Nimo, Janet Osei-Berchie. Crime prevention in urban spaces through environmental design: A critical UK perspective // Cities. - Volume 95. - December 2019. - 102411
7. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022>. өтініш күні, мысалы.: 20.03.2024
8. Козлов Ю.М., Попов Л.Л., Бельский К.С. и др. Административное право: Учебник / под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М.: Юристъ, 2000. – 728 с.
9. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: Учебник для вузов по специальности «Менеджмент». – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 528 с.
10. Административное право. Общая и особенная части. Учебник / под ред. А.П. Коренева. – М., 1986. – 487 с.
11. Административная деятельность органов внутренних дел. Общая часть: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 272 с.
12. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. – изд. 2-е, дополн. – М.: Омега-Л, 2004. – 584 с.
13. Культемирова Л.Т. Административная деятельность органов внутренних дел. Общая часть: Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, 201. – 238 с.
14. Марчук В.М. Основы научной организации государственного управления: Учебное пособие. – Киев, 1979.
15. Культемирова Л.Т. Правовое регулирование профилактики нарушений прав несовершеннолетних // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова. - №4 (77). – 2023. - С.149-157.

Автор туралы мәліметтер

Жакенов Қ.Ш. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау факультетінің оқытушы-әдіскері, заң ғылымының магистрі, полиция майоры.

Жакенов К.Ш. – преподаватель-методист факультета повышения квалификации и переподготовки кадров Актюбинского юридического института Министерство внутренних дел Республики Казахстан имени М. Буkenбаева, магистр юридических наук, майор полиции.

Zhakenov K.Sh. – teacher-methodologist of the Faculty of advanced training and retraining of Personnel of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, master of law, police major.

А.Р. Нурманова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОТДЕЛЬНЫМ ВИДАМ ФИНАНСОВОГО МОШЕННИЧЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Финансовое мошенничество — это одна из наиболее опасных угроз для экономики любой страны, в том числе и для Республики Казахстан. С развитием цифровых технологий и глобализацией финансовых рынков способы совершения мошенничества становятся все более изощренными, что требует от правоохранительных органов и государственных структур эффективных мер по предотвращению и противодействию таким преступлениям. В статье рассматриваются теоретико-прикладные аспекты противодействия отдельным видам финансового мошенничества в РК, а также предлагаются пути совершенствования существующих механизмов.

Ключевые слова: мошенничество, финансы, профилактика, преступность, политика, контроль, противодействие.

Қаржылық алаяқтықтың жекелеген түрлеріне қарсы тұрудың теориялық және қолданбалы аспектілері Қазақстан Республикасында

Қаржылық алаяқтық-кез келген елдің экономикасы үшін, оның ішінде Қазақстан Республикасы (Қр) үшін аса қауіпті қатерлердің бірі. Цифрлық технологиялардың дамуымен және қаржы нарықтарының жаһандануымен алаяқтық жасау тәсілдері күрделене түсуде, бұл құқық қорғау органдары мен мемлекеттік құрылымдардан мұндай қылмыстардың алдын алу және оларға қарсы іс-қимылдың тиімді шараларын талап етеді. Мақалада ҚР-дағы қаржылық алаяқтықтың жекелеген түрлеріне қарсы іс-қимылдың теориялық-қолданбалы аспектілері қарастырылады, сондай-ақ қолданыстағы тетіктерді жетілдіру жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: алаяқтық, қаржы, алдын алу, қылмыс, саясат, бақылау, қарсы тұру.

Theoretical and applied aspects of countering certain types of financial fraud in the Republic of Kazakhstan

Financial fraud is one of the most dangerous threats to the economy of any country, including the Republic of Kazakhstan (ROK). With the development of digital technologies and the globalization of financial markets, fraud methods are becoming more sophisticated, which requires law enforcement agencies and government agencies to take effective measures to prevent and counter such crimes. The article discusses the theoretical and applied aspects of countering certain types of financial fraud in the Republic of Kazakhstan, as well as suggests ways to improve existing mechanisms.

Keywords: fraud, finance, prevention, crime, politics, control, counteraction.

Введение. Финансовое мошенничество является одной из наиболее актуальных проблем, с которой сталкиваются не только отдельные граждане и предприятия, но и национальные экономики в целом. В условиях глобализации финансовых рынков, быстрого развития информационных технологий и активного внедрения цифровых валют преступники разрабатывают все более сложные схемы обмана. Республика Казахстан не является исключением, и в последние годы в стране наблюдается рост числа преступлений, связанных с финансовыми махинациями. Мошенники используют разнообразные способы и методы, что усложняет задачу правоохранительных органов и других заинтересованных сторон в борьбе с этим видом преступности.

Финансовое мошенничество включает в себя целый спектр противоправных действий, направленных на обогащение путем незаконного получения денежных средств, имущества или других активов. Оно может быть связано с манипуляциями на финансовых рынках, мошенничеством с банковскими картами, уклонением от налогов, фальсификацией документов в сфере страхования, а также мошенничеством в интернете и с использованием новых финансовых технологий, таких как криптовалюты. Эти преступления не только подрывают доверие к финансовым институтам, но и создают значительные угрозы для экономической безопасности страны [1].

Методология. Для исследования теоретико-прикладных аспектов противодействия финансовому мошенничеству использованы методы правового анализа, системного подхода и сравнительного анализа международного опыта. Оценка эффективности применяемых мер основана на анализе статистических данных, законодательства РК, а также практике работы государственных органов, финансовых учреждений и правоохранительных структур в области борьбы с финансовыми преступлениями.

В работе использованы примеры из различных сфер финансового мошенничества, что позволяет выявить ключевые проблемы и предложить эффективные решения.

Основная часть. Теоретически можно выделить несколько видов финансового мошенничества:

- *Мошенничество с банковскими картами:* включает в себя использование поддельных карт, несанкционированные списания средств и фишинг.
- *Мошенничество в инвестиционной сфере:* манипуляции с ценными бумагами, создание фиктивных компаний для привлечения инвестиций.
- *Налоговые и бюджетные преступления:* уклонение от уплаты налогов, фальсификация бухгалтерских отчетностей.
- *Мошенничество в сфере страхования:* подделка документов, фиктивные страховые случаи и т.д.

Каждый из этих видов мошенничества имеет свои особенности, однако все они представляют угрозу стабильности финансовой системы и требуют комплексного подхода к их предотвращению.

В последние годы Казахстан стал свидетелем роста числа преступлений в области финансов, что связано с ускоренным развитием финансовых технологий, недостаточной осведомленностью граждан и предпринимателей о рисках, а также несовершенством законодательства.

Рассмотрим некоторые из них:

1. Мошенничество с банковскими картами. Мошенничество с банковскими картами является одним из наиболее распространенных и опасных видов финансового преступления, с которым сталкиваются как граждане, так и финансовые учреждения. В условиях стремительного роста популярности пластиковых карт и онлайн-банкинга, а также увеличения числа интернет-операций, мошенники все чаще используют новые схемы обмана. В Республике Казахстан данное преступление приобрело массовый характер, что вызывает озабоченность как у потребителей, так и у государственных структур. Мошенничество с банковскими картами может принимать различные формы, среди которых наиболее распространены следующие:

- **Фишинг.** Это один из самых популярных методов мошенничества, при котором преступники получают доступ к данным банковских карт, обманывая пользователей через электронную почту, SMS или фальшивые веб-сайты. В Казахстане в последние годы возросло количество случаев фишинга, когда мошенники отправляют сообщения с просьбой обновить информацию о карте или войти в личный кабинет через поддельные ссылки. Пользователи, не подозревая об обмане, вводят свои данные, а мошенники получают доступ к их счетам.

- **Скимминг.** Этот метод предполагает использование специальных устройств для считывания данных с магнитной полосы банковской карты без ведома владельца. В Казахстане случаи скимминга чаще всего происходят в местах с низким уровнем безопасности, например, на банкоматах или терминалах для оплаты товаров и услуг. Преступники устанавливают скиммеры, которые могут фиксировать информацию с карты, а затем используют эти данные для создания поддельных карт.

- Мошенничество с использованием «клонов» карт. Мошенники могут изготавливать копии карт с украденными данными, используя информацию, полученную с помощью скимминга или других способов. В Казахстане такие преступления обычно случаются при совершении операций в банкоматах, где мошенники получают копии карт, а затем снимают деньги или совершают покупки в интернете.

- Мошенничество при использовании банкоматов. С этим видом мошенничества сталкиваются многие пользователи банковских карт в Казахстане. Преступники устанавливают фальшивые клавиатуры, устройства для захвата карт или скрытые камеры на банкоматах, чтобы записывать PIN-коды и получать доступ к банковским счетам. Используя эти данные, они могут снимать деньги с карт или делать покупки в интернете.

- Мошенничество с онлайн-платежами. В последние годы в Казахстане активно развиваются системы онлайн-платежей, что создает дополнительные возможности для мошенников. Одним из методов является подделка платежных систем или создание фальшивых онлайн-магазинов, где пользователи вводят данные своих карт, не подозревая о мошенничестве. Мошенники могут также использовать украденные данные карт для проведения несанкционированных транзакций в интернете.

По данным Национального банка Республики Казахстан, количество обращений граждан в связи с несанкционированными списаниями с карт, фишингом и скиммингом увеличилось на 30% в 2023 году по сравнению с предыдущим годом. Особенно остро этот вопрос стоит в крупных городах, таких как Алматы и Астана, где активно развиваются онлайн-услуги и растет количество пользователей банковских карт [2].

Согласно статистике, в большинстве случаев мошенники используют фальшивые сайты, фишинговые рассылки и взломы учетных записей для получения данных карт. Важно отметить, что именно операции с картами, проводимые через интернет, стали основным объектом мошенничества, что связано с увеличением популярности онлайн-торговли, оплаты услуг через мобильные приложения и дистанционного банковского обслуживания.

2. Инвестиционные схемы «пирамида». Инвестиционные схемы «пирамида» (или финансовые пирамиды) представляют собой одну из самых опасных форм мошенничества в сфере финансов. Эти схемы являются обманом, при котором участникам обещают высокие доходы от инвестиций в различные проекты или финансовые инструменты. На самом деле выплаты новым участникам осуществляются за счет вложений старых, что создает иллюзию прибыльности схемы, пока поток новых инвесторов не иссякнет. В Республике Казахстан такие схемы становятся все более распространенными, что требует внимания как со стороны государственных органов, так и со стороны самих граждан.

Основной принцип работы финансовых пирамид заключается в том, что деньги, вложенные участниками в начале схемы, используются для выплаты доходов тем, кто вложился позже. Для того чтобы схема оставалась «живой», необходимо постоянно привлекать новых участников, которые будут вносить деньги, которые будут затем перераспределяться среди более ранних вкладчиков.

Пирамида строится по принципу многоуровневой структуры: каждый новый участник привлекает еще несколько человек, которые также вносят свои деньги. В результате, хотя внешне схема может выглядеть как законная инвестиционная возможность, на деле она является мошеннической, поскольку нет реальных источников дохода, кроме как постоянного притока новых средств [3].

3. Налоговые преступления. Включают в себя создание или использование поддельных документов, таких как накладные, счета-фактуры или отчетности, с целью уменьшения налогооблагаемой базы или уклонения от налогов.

Невыполнение обязанностей налоговыми агентами **Налоговые агенты** — это юридические лица или индивидуальные предприниматели, которые обязаны удерживать и перечислять налоги с доходов своих сотрудников или контрагентов. Невыполнение этой обязанности также может квалифицироваться как налоговое преступление.

Использование подставных фирм (фирм-«однодневок») Некоторые организации используют фиктивные фирмы, чтобы создавать видимость законных операций и избегать уплаты налогов. Такие действия также считаются налоговым преступлением [4].

Так или иначе, существуют теоретические и прикладные подходы к противодействию финансовому мошенничеству. Наиболее эффективным является интегрированный подход, который включает в себя как теоретические, так и прикладные аспекты.

• **Разработка и внедрение правовых норм.** Важным элементом является совершенствование законодательства в области финансов. В РК принят ряд законов и подзаконных актов, направленных

на борьбу с финансовыми преступлениями, однако существует потребность в дополнительной регламентации таких аспектов, как использование криптовалют и других финансовых инноваций, которые становятся все более популярными.

• **Усиление финансового мониторинга.** Одним из наиболее эффективных методов борьбы с финансовым мошенничеством является создание и развитие системы финансового мониторинга, которая позволяет отслеживать подозрительные финансовые операции и предотвращать незаконные транзакции. В Казахстане активно развиваются механизмы мониторинга и анализа больших данных, что позволяет выявлять необычные операции и предотвращать мошенничество.

• **Повышение осведомленности граждан и бизнеса.** Немаловажным аспектом борьбы с финансовым мошенничеством является просвещение населения о рисках, связанных с финансовыми операциями. Важным направлением является обучение граждан основам безопасности при использовании банковскими картами, а также информирование о схемах финансовых мошенников и их признаках.

• **Взаимодействие правоохранительных органов и финансовых учреждений.** Противодействие мошенничеству невозможно без координации действий различных государственных и частных структур. Банки, страховые компании, налоговые органы и правоохранительные органы должны работать в тесном сотрудничестве, обмениваясь информацией и опытом.

Несмотря на предпринимаемые усилия, в РК все еще сохраняются определенные проблемы в борьбе с финансовым мошенничеством:

• *Недостаточная цифровая грамотность населения.* Многие граждане не могут адекватно оценивать риски и не знают, как защитить себя от финансовых мошенников, особенно в интернете.

• *Международные схемы мошенничества.* Современные схемы финансового мошенничества часто выходят за пределы одной страны, что создает сложности в правоприменении и расследовании таких преступлений.

• *Техническая уязвимость финансовых систем.* Многие финансовые учреждения, особенно малые и средние, не могут обеспечить достаточный уровень защиты своих систем, что открывает возможности для взломов и мошенничества [5].

Заключение. Для эффективной борьбы с финансовым мошенничеством в Республике Казахстан необходимо принять комплексные меры, направленные на совершенствование правовой, технологической и образовательной инфраструктуры. Важнейшими аспектами такой борьбы являются:

1. Модернизация правовой базы — для обеспечения быстрой и гибкой реакции на появление новых видов мошенничества, включая разработку и внедрение актуальных законов и нормативных актов, которые обеспечат адекватное наказание за финансовые преступления и смогут эффективно противодействовать различным схемам мошенничества.

2. Развитие технологий блокчейн — это мощный инструмент для защиты данных и предотвращения фальсификаций в финансовых операциях. Внедрение блокчейн-технологий в финансовые системы позволит повысить прозрачность, улучшить безопасность транзакций и снизить риски подделки данных.

3. Усиление международного сотрудничества — для борьбы с транснациональными схемами мошенничества, поскольку финансовые преступления часто выходят за рамки одной страны. Координация действий с международными организациями и правоохранительными органами других стран позволит более эффективно выявлять и пресекать мошеннические действия, которые имеют международный характер.

4. Повышение уровня образования и осведомленности населения — важно обучать граждан методам предотвращения финансовых преступлений, информировать их о существующих рисках и способах защиты. Это повысит способность населения самостоятельно идентифицировать мошеннические схемы и минимизировать личные и финансовые потери.

Финансовое мошенничество в Республике Казахстан представляет собой серьезную угрозу для стабильности национальной экономики, поскольку оно не только наносит ущерб частным гражданам и организациям, но и ослабляет доверие к финансовым институтам в целом. Эффективное противодействие этому явлению возможно лишь при условии комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, развитие технологий мониторинга, активное сотрудничество государственных органов и частных финансовых учреждений, а также повышение осведомленности граждан.

Только таким образом можно снизить уровень финансовых преступлений, создать более безопасную финансовую среду для всех участников экономических процессов и укрепить доверие к финансовой системе страны.

Список использованных источников

1. Мухаметжанова Г. И. Методы предотвращения финансового мошенничества в Казахстане. Алматы: «Гылым» №3 - 2022.
2. Интернет -ресурс <https://nationalbank.kz/>. Дата обращения 15 января 2024 года.
3. Ахмедов Р. И. Правовое регулирование финансовых пирамид в Республике Казахстан // Алматы: «Гылым» № 6- 2024.
4. Сайт Комитета по финансовому мониторингу Министерства внутренних дел Республики Казахстан (<https://www.mvd.gov.kz>). Дата обращения 10 февраля 2024 года.
5. Доклад Всемирного банка о финансовой грамотности. – 2023 год.

Сведения об авторе

Нурманова А.Р. – подполковник полиции, докторант 3 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Нурманова Ә.Р. - полиция подполковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатова атындағы Алматы академиясының 3 курс докторанты.

Nurmanova A.R. – police Lieutenant Colonel, 3rd year doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

И.С. Приходько¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИДЕНТИФИКАЦИИ ВНЕШНЕГО ОБЛИКА ЧЕЛОВЕКА

Биометрическая идентификация становится все более распространенной в правоохранительных органах по всему миру, обеспечивая новые уровни безопасности и эффективности. Увеличивая свое распространение, все большее количество стран внедряет системы, направленные на снижение преступной угрозы. Независимо от уровня развития, биометрия стала неотъемлемым инструментом в арсенале современных правоохранительных органов.

В данной статье рассматриваются глобальные практики использования биометрических технологий полицией. Анализируется внедрение биометрических систем в разных странах, где технологии используются для борьбы с преступностью. Использование современных биометрических разработок, позволяет правоохранительным органам быстро реагировать на вызовы преступного мира.

Регулярное совершенствование технологий и внедрение новых разработок становится неотъемлемой частью современных правоохранительных органов и играет ключевую роль в обеспечении безопасности общества.

Ключевые слова: безопасность, правоохранительные органы, идентификация, биометрия, полиция, технологии, предупреждение преступности, страны, внедрение, разработка.

Сәйкестендіруде заманауи технологияларды қолдану адамның сыртқы келбеті

Биометриялық сәйкестендіру бүкіл әлем бойынша құқық қорғау органдарында кең таралып, қауіпсіздік пен тиімділіктің жаңа деңгейлерін қамтамасыз етеді. Оның таралуын арттыра отырып, көптеген елдер қылмыстық қауіпті азайтуға бағытталған жүйелерді енгізуде. Даму деңгейіне қарамастан, Биометрия қазіргі құқық қорғау органдарының арсеналында ажырамас құралға айналды.

Бұл мақалада полицияның биометриялық технологияларды қолданудың жаһандық тәжірибесі қарастырылады. Технология қылмыспен күресу үшін қолданылатын әртүрлі елдерде биометриялық жүйелерді енгізу талданады. Заманауи биометриялық әзірлемелерді қолдану құқық қорғау органдарына жер асты әлемінің қиындықтарына тез жауап беруге мүмкіндік береді.

Технологияларды үнемі жетілдіру және жаңа әзірлемелерді енгізу қазіргі заманғы құқық қорғау органдарының ажырамас бөлігіне айналады және қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Түйінді сөздер: қауіпсіздік, құқық қорғау, сәйкестендіру, Биометрия, полиция, технология, қылмыстың алдын алу, елдер, енгізу, әзірлеу.

The use of modern technologies in identifying human appearance

Biometric identification is becoming increasingly common in law enforcement agencies around the world, providing new levels of security and efficiency. Increasing its prevalence, more and more countries are implementing systems aimed at reducing the criminal threat. Regardless of the level of development, biometrics has become an indispensable tool in the armoury of modern law enforcement agencies.

This article examines global practices in the use of biometric technologies by police. The implementation of biometric systems in different countries where the technology is used to fight crime is analysed. The use of modern biometric developments, allows law enforcement agencies to respond quickly to the challenges of the criminal world.

Regular improvements in technology and the introduction of new developments are becoming an integral part of modern law enforcement and play a key role in ensuring the safety of society.

Keywords: security, law enforcement, identification, biometrics, police, technology, crime prevention, countries, implementation, development.

Введение. Уголовная регистрация преступников положила начало зарождению системности для повышения результативности в процессе получения, обработки и использования информации. От достоверности, качества, своевременности получения информации, уровня информационной обеспеченности во многом зависит результат расследования, законность и обоснованность принимаемых по делу решений [1]. Уголовная регистрация послужила основой для последующей разработки и внедрения систем по составлению композиционных портретов, фотороботов, различных картотек с внешностью лиц, представляющих оперативный интерес, распространением фотографий для идентификации и поимки преступников. Значительный рост преступности, требовал разработки и внедрения новых компьютерных технологий для более эффективной борьбы с преступностью.

Первые попытки автоматизации процесса идентификации внешности с помощью машинного чтения предпринятые Вуди Бледсо в середине XX века не увенчались успехом, но послужили началом к зарождению машинного обучения в распознавании внешности человека. Уже в середине 1980-х годов стали появляться первые компьютерные технологии по распознаванию внешности и полностью автоматические системы.

Безусловно, что значительный прорыв в создании систем идентификации внешности изобретенный в XX веке получил свое признание в обществе, заняв почти главенствующее положение в различных способах идентификации.

На сегодняшний день, пожалуй, нет ни одной развитой страны мира, где бы не применялись системы распознавания лиц в работе правоохранительных органов.

Методы. При подготовке статьи были проанализированы различные источники такие как печатные издания, научные статьи и исследования, нормативные документы, учебные пособия, монографии, платформы с новостными и аналитическими данными, официальные сайты государственных источников, персональные сайты фирм разработчиков и экспертов в которых упоминаются системы по распознаванию внешнего облика человека.

Основная часть. Процесс совершенствования системы идентификации правонарушителей по признакам внешности не прекращается и в современное время. Внедряются новейшие разработки распознавания лиц [2].

Самой распространенной технологией используемой правоохранительными органами стала автоматизация процесса формирования информационных массивов из картотек фотоизображений лиц, представляющих оперативный интерес, формирования автоматизированных баз данных (АБД) и автоматизированных информационно-поисковых систем (АИПС).

В европейских странах правоохранительными органами используется информационная система Европола (EIS). Она предоставляет полиции возможность загружать фотографии лиц, полученные с камер видеонаблюдения, фотографии улик и другие изображения, чтобы идентифицировать подозреваемых и связать их с преступлениями [3]. Еще один пример - система "Automated Facial Recognition System" (AFR), используемая британской полицией. Она позволяет сравнивать фотографии лиц, полученные с камер видеонаблюдения или других источников, с базой данных изображений преступников. Если система обнаруживает совпадение, полиция получает уведомление и может принять соответствующие меры [4].

В Германии разработана программа по идентификации человека по нескольким фотографиям не полно отображающих лицо, используя места на открытых участках тела для идентификации. Точность системы зависит от количества представленных фотографий и их качества. При наличии 1,25 изображения видимого лица человека, точно идентификации составляет 69,6%, а при 10 изображениях - 91,5 %.

Французская компания Orange Labs разработала инновационный алгоритм, способный реалистично состаривать и омолаживать изображения лиц на фотографиях, сохраняя при этом узнаваемость человека и поддерживает высокую точность идентификации. Использование таких технологий находит большое применение среди правоохранительных органов при розыске преступников и идентификации много лет назад без вести пропавших граждан [5].

В 2014 году при подготовке к чемпионату мира полицейские Бразилии использовали очки с камерой по распознаванию лиц, которые могли делать 400 снимков лиц в секунду и сохранять их в базе объемом до 13 миллионов [6, с.227] лиц, используя биометрическую технологию распознавания лиц, которая распознает даже близнецов [7].

В Китае активно применяют технологии для распознавания лиц и наблюдения за гражданами. За жителями Китая постоянно наблюдают более 200 млн камер, выявляя преступников, находящихся в розыске и потенциальных нарушителей [8]. Китай, стремясь стать лидером в области разработок искусственного интеллекта активно развивает и внедряет технологии распознавания лиц. Для

поддержания правопорядка полицейские активно используют солнцезащитные очки со встроенной технологией распознавания лиц [9]. "Golden Shield Project" - система, также известная как "Great Firewall of China", включает в себя технологии распознавания лиц, которые используются для поиска и идентификации преступников. Она также используется для массового наблюдения и контроля граждан. Face++ - это платформа для распознавания лиц, предоставляемая китайской компанией Megvii. Она предлагает различные функции, включая идентификацию лиц, анализ эмоций, определение пола и возраста, а также поиск похожих лиц.

Японская компания NEC применяет системы распознавания лиц для обеспечения безопасности, контроля доступа и анализа поведения людей [10]. Имея базу данных в 10 миллионов изображений лиц, которые подозреваются в совершении преступлений японская полиция выявляет их по всей стране используя биометрическую систему распознавания [11]. Японские правоохранители повсеместно внедряют систему позволяющую выявлять аномальное поведение при большом скоплении людей при различных отвлекающих факторах [12]. В 2012 году разработчики японской компании "Хитачи Кокусай Электрик" презентовали систему имеющую камеру скрытого слежения. Данная система позволяет распознавать изображения людей при поворотах до 30° с площадью изображения до 1600 пикселей и со скоростью обработки базы данных в 36 млн лиц за 1 секунду [13, с.327].

В Сингапуре используется сеть камер видеонаблюдения, известная как PoICam. Она включает в себя технологии распознавания лиц, которые могут помочь в поиске и идентификации преступников. С 2012 года 90000 камер помогли успешно раскрыть более 5000 преступлений, что говорит об их эффективности и необходимости увеличения их количества до 200000 к 2030 году. Это позволит сократить преступность намного больше чем вдвое по сравнению с периодом 2015 - 2020 годы [14].

В Индии в 2019 году создана национальная система распознавания лиц. Эта система, разработанная Национальным бюро регистрации преступлений (NCRB), предназначена для помощи в поиске преступников и пропавших без вести людей. Использование централизованной базы данных, которая включает фотографии преступников, изображения из паспортов, газет, фотороботы и данные, полученные с камер видеонаблюдения позволяют полиции 29 штатов и семи союзных территорий получать доступ к этой информации, что значительно упрощает процесс выявления преступных структур, идентификации и поимки преступников для снижения уровня преступности [15].

В странах СНГ безусловным лидером являются российские разработчики.

В 2011 году Российской компанией-интегратором «Т1Интеграция» (ранее «Техносерв») разработана первая биометрическая система распознавания личности в толпе [16, с.103]. Система «Каскад-Поток» предназначена для идентификации личности в режиме реального времени со скоростью 0,62 секунды по базе 50 тыс. человек по видеоданным, полученным с различных источников, в том числе с аналоговых или цифровых камер наблюдения, мультимедиа файлов и видеосерверов с вероятностью правильного распознавания лица до 94%, а также для сопоставления изображений лица с базами данных оперативных учетов и формирования сигналов реагирования по результатам идентификации [17]. С 2013 г. в Санкт-Петербургское метро внедрена система интеллектуального видеонаблюдения, оснащенная системами видеоанализа с применением искусственного интеллекта КАРС (комплексная автоматическая розыскная система) [18]. Эта система дополнила уже существующие камеры наблюдения, пункты досмотра и рамки металлодетекторов в целях повышения безопасности пассажиров. Опираясь на биометрические данные, система способна автоматически распознавать людей в толпе и анализировать их сходство с лицами, занесенными в базу данных преступников и подозреваемых. Система даже умеет следить за потенциальным правонарушителем с помощью нескольких камер. Заслуживает внимания и аппаратно программный комплекс биометрической идентификации лиц, находящихся в розыске или представляющих оперативный интерес для органов внутренних дел (АПБИ «АТИГ»), который кроме лицевой геометрии при распознавании использует четыре основных алгоритма биометрической идентификации [16, с.103-104]. Компания «Вокорд» разработала биометрическую систему Vocord FaceControl, позволяющую работать с изображениями с камер видеонаблюдения и специализированных камер для распознавания лиц, реализует технологию 3D-реконструкции для воссоздания фронтального ракурса лица по одному или нескольким фотоизображениям, а также интегрируется с системами реагирования и позиционирования для дистанционного оповещения служб безопасности в банковской сфере, на стадионах, в системах видеонаблюдения [19]. В целях повышения уровня безопасности в 2020 году в Москве была развернута сеть мощных серверов для анализа данных более чем 189 тысяч видеочкамер. Эти камеры установлены в различных местах, включая автобусные маршруты, метро, светофоры, дворы и подъезды многоквартирных домов. Система видеонаблюдения в Москве включает около 167

тысяч камер [20]. В 2022 году с помощью городской системы видеонаблюдения правоохранные органы смогли раскрыть почти 10 тыс. преступлений. В 2022 году Москва заняла 7 место в мировом рейтинге городов с самой обширной системой видеонаблюдения [21]. Информационная система автоматической мультибиометрической идентификации BioLink AMIS (Automated Multi-biometric Information System) используется в рамках реализации Программы «Создание единой информационно-телекоммуникационной системы органов внутренних дел» [22].

В Украине правоохранными органами используется Единая биометрическая система (ЕБС), предназначенная для хранения и обработки биометрических данных граждан Украины, иностранцев и лиц без гражданства. Она была введена в эксплуатацию с 1 января 2018 года [23].

Системы «Автодетектив», «Портрет» в Беларуси используются для распознавания и поиска преступников по фотографиям и видеозаписям, выявления нарушителей дорожного движения и лиц, находящихся в розыске [24]. Системы используют технологии компьютерного зрения, видеозахвата изображений и алгоритмы распознавания лиц для идентификации преступников.

С 2019 года в Таджикистане в рамках внедрения проекта «умных» комплексов видеонаблюдения начали внедрять технологии распознавания лиц [25].

В 2019 году в Узбекистане запущен проект «Безопасный город». Это позволит улучшить мониторинг общественной безопасности и оперативно реагировать на преступления. Комплекс «Безопасный город» предусматривает интеграцию информационных систем органов внутренних дел, государственных органов и других организаций [26]. В первую очередь камеры установлены в подъездах и на тротуарах. Вся информация передается участковым инспекторам и архивируется в базе данных для дальнейшего использования правоохранными органами при расследовании преступлений [27].

Это лишь краткий перечень используемых систем. Названия многих из них не распространяются по причине ведомственных ограничений.

В виду всевозрастающих потребностей и совершенствованием систем, правоохранными органами могут меняться используемые системы в зависимости от поставленных задач, масштабов проекта и др., разрабатываются передвижные биометрические комплексы.

Безусловно, что разработка программ биометрического направления не стоит на месте. Ежегодно внедряются новые разработки. Широкое распространение в последние годы получили системы с использованием искусственного интеллекта.

Нейросетевой метод используется для анализа изображений в котором «распознавание становится менее зависимым от поведения людей» [20]. В качестве примера можно привести разработки некоторых стран.

Программисты из Университете Корнелла (США) разработали нейросеть NeuMap по созданию 3D-модели лица человека на смартфоне [28], а также на основе фотографий. Алгоритм сканирует фотографию, сразу же выделяет основные черты лица (например, кончик носа). Потом выравнивает сканы по ориентирам, если нужно, ищет совпадения в библиотеке лиц. Специальные программы помогают "состарить" лицо — это особенно полезно при поиске людей, пропавших много лет назад [29].

Правоохранные органы активно используют технологии по обнаружению связей в социальных сетях на основании изображения правонарушителя, для его выявления и определения местонахождения.

Точность определения изображения нейронной сетью составляет около 90%, а человеком — 25% (при объеме базы, например, в десять тысяч фотографий). Алгоритм Российской компании NTechLab дает возможность сравнивать пары лиц с 99%-ной степенью точности и проводить поиск по достаточно большой базе фотографий менее чем за 0,3 секунды с точностью более 70% [13, с.334].

Исследование Фонда Карнеги от 2019 года, продемонстрировало, что 52 из 176 стран (в том числе Китай, Россия, США и Япония), которые участвовали в опросе, используют ИИ-инструменты для поддержания правопорядка [30]. Эти страны активно работают над законодательством и регулированием в области искусственного интеллекта, что отражает их стремление использовать технологии для повышения безопасности и эффективности правоохранных органов.

Заключение. Современные технологии распознавания внешнего облика человека играют важную роль в предупреждении преступности во всем мире. Они позволяют выявлять, отслеживать их передвижение, обеспечивают быстрое и точное распознавание правонарушителей, способствуют поиску пропавших людей, помогают бороться с терроризмом и являются необходимым инструментом для обеспечения безопасности и снижения уровня преступности.

На сегодняшний день искусственные нейронные сети занимают главенствующее место в работе правоохранительных органов по автоматизации процесса распознавания внешнего облика человека и его походки. Ежегодно повышается качество и скорость распознавания информации такими системами с созданием трехмерных моделей и восстановлением скрытых частей лица человека.

Еще в начале 2000 годов фотографии лиц, представляющих оперативный интерес сравнивали с имеющейся базой фото изображений вручную. Автоматизация данного процесса сократила время поиска и значительно повысила эффективность работы стражей порядка.

На сегодняшний день в Республике Казахстан многие компании такие как Polyworks (<https://polyworks.kz/>), ID Smart (<https://idsmart.kz/company/>), «Logitex» (<http://logitex.kz/index.html>), BIOSMART (<https://biosmart.lgx.kz/>), AlmaTech (<https://almatech-kz.com/biometriceskaya-identifikaciya/>), Faceid.kz (<https://faceid.kz/>), «ABS» (<http://www.techportal.ru/material/?id=10752>), «АЛСИ-АЗИЯ-СИСТЕМ» (<https://www.security.com.kz/solutions/resheniya-po-raspoznavaniyu-lits/>) и другие активно занимаются разработкой и внедрением биометрических систем в различные сферы нашего общества для создания безопасной среды. Но в правоохранительных органах по прежнему существует острая необходимость в разработке современных технологий распознавания лиц с использованием нейронных сетей и искусственного интеллекта для обработки больших объемов данных в режиме реального времени с высокой скоростью и точностью. Примером тому является опыт правоохранительных органов зарубежных стран, которые внедрив современные разработки снизили в несколько раз уровень преступности.

Список использованных источников

1. Криминалистика (Чельшева О.В., 2017) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://be5.biz/pravo/k043/9.html> (дата обращения: 20.03.2024).
2. Развитие отечественных технологий фоторобота. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://itnan.ru> (дата обращения: 20.03.2024).
3. Europol Information System (EIS) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.europol.europa.eu/operations-services-and-innovation/services-support/information-exchange/europol-information-system> (дата обращения: 21.03.2024).
4. Lawfulness and Police Use of Facial Recognition in the United Kingdom [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-handbook-of-facial-recognition-in-the-modern-state/lawfulness-and-police-use-of-facial-recognition-in-the-united-kingdom/E360D81BBF9CFAC225D6047AEC3368A8> (дата обращения: 05.04.2024).
5. Нейросеть научилась состаривать и омолаживать людей по фото [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://habr.com/ru/articles/370203/> (дата обращения: 02.04.2024).
6. Законодательство, конфиденциальность и этика дополненной реальности: право, общество и новые технологии дополненной реальности. 1-е издание. Уоссом, Брайан (2014 г.), с.337.
7. Ex-Eye Coverage On Brazilian Media [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=w9VNH0unQeE&t=72s> (дата обращения: 05.04.2024).
8. Биометрия: развитие, применение, регулирование [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://smartgopro.com/novosti2/biometrics/> (дата обращения: 02.04.2024).
9. Китай лидирует в применении технологий распознавания лиц [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2018/03/23/754767-kitai-raspoznavaniya-lits> (дата обращения: 05.04.2024).
10. Лицом к лицу: российские стартапы по распознаванию лиц выходят на мировой уровень [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://finance.rambler.ru> (дата обращения: 05.04.2024).
11. Использование распознавания лиц для борьбы с преступностью: случай в Японии [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.geospatialworld.net/blogs/the-use-of-facial-recognition-to-fight-crime-japan-case/> (дата обращения: 05.04.2024).
12. Японская полиция протестирует камеры с искусственным интеллектом для защиты VIP [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://habr.com/ru/news/750150/> (дата обращения: 06.04.2024).
13. Овчинский В. С. О35 Криминология цифрового мира : учебник для магистратуры / В. С. Овчинский. — М. : Норма : ИНФРА-М, 2018. — 352 с.
14. К 2030 году количество камер видеонаблюдения в Сингапуре увеличится более чем вдвое [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://worldvision.com.ua/ru/k-2030-godu-kolichestvo-kamer-videonabludeniya-v-singapore-uvelichitsya-bolee-chem-vdvoe/> (дата обращения: 07.04.2024).

15. Индия запускает крупнейшую в мире систему распознавания лиц [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.tadviser.ru/index.php/> (дата обращения: 05.04.2024).
16. Юрий Жданов, Владимир Овчинский Полиция будущего. М., 2018. — 166 с. С.103
17. «Каскад — Поток» распознает террористов за 0,6 секунды [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://aercom.by/kaskad-potok-raspoznayet-terroristov-za-06-sekundy/> (дата обращения: 07.04.2024).
18. Лица пассажиров питерского метро будет рассматривать умная КАРС [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.fontanka.ru/2013/02/22/922/> (дата обращения: 07.04.2024).
19. Vocord FaceControl [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.tadviser.ru/index.php/> (дата обращения: 07.04.2024).
20. Применение лицевой биометрии для информационно-аналитической поддержки розыскных мероприятий Чаплыгина В.Н., Москвичев А.А. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48447736> (дата обращения: 07.04.2024).
21. Призывников в Москве найдут с помощью уличных камер с функцией распознавания лиц. Как это работает? [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://rtvi.com/obyasnyuem/prizyvnikov-v-moskve-najdut-s-pomoshhyu-ulichnyh-kamer-s-funkcziej-raspoznavaniya-licz-kak-eto-rabotaet/> (дата обращения: 30.03.2024).
22. BioLink AFIS for Law Enforcement Agencies [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.biolinksolutions.com/afis-law-enforcement/overview/> (дата обращения: 01.04.2024).
23. Постановление Кабинета Министров Украины от 27 декабря 2017 года № 1073 Об утверждении Положения о национальной системе биометрической верификации и идентификации граждан Украины, иностранцев и лиц без гражданства (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.08.2024 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=35059254 (дата обращения: 29.03.2024).
24. Свистильников А.Б. Использование автоматизированных информационно-поисковых систем в идентификации личности террориста и предупреждении террористических актов на объектах транспорта [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26185503> (дата обращения: 29.03.2024).
25. Спрятаться не получится. Как страны Центральной Азии опутывают системой распознавания лиц [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20240304/spryatatsya-ne-poluchitsya-kak-strani-tsentralnoi-azii-oputivayut-sistemoi-raspoznavaniya-lits> (дата обращения: 05.04.2024).
26. Проект «Безопасный город» охватит весь Узбекистан [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.gazeta.uz/ru/2017/08/30/safe-city/> (дата обращения: 29.03.2024).
27. Безопасный город [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://uzbekistan.org.ua/ru/news/2117-bezopasnyj-gorod.html> (дата обращения: 29.03.2024).
28. Ученые разработали новую нейросеть: можно создать 3D-модель человека [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://techno.bigmir.net/technology/6848764-uchenye-razrabotali-novuyu-nejroset-mozhno-sozdat-3d-model-cheloveka> (дата обращения: 22.03.2024).
29. Как умнеет полиция / Овчинский В. // Огонек. - 2017. - № 34 (28 авг.). - С. 28-29.
30. Японская полиция протестирует камеры с искусственным интеллектом для защиты VIP [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://habr.com/ru/news/750150/> (дата обращения: 10.03.2024).

Сведения об авторе

Приходько И.С. - докторант, подполковник полиции, Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Приходько И.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция подполковнигі.

Prikhodko I.S. - doctoral student, lieutenant colonel of police, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatova.

Н.Б. Калибаева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

В статье исследована роль и значение кадровой политики в правоохранительных органах. Автор анализирует влияние кадровых решений на эффективность работы правоохранительных органов, выявляет основные аспекты кадровой политики, такие как набор, обучение, мотивация и удержание сотрудников. Особое внимание уделяется вопросам профессионального развития сотрудников и поддержки их морально-психологического состояния. В результате анализа автор приходит к выводу о необходимости разработки комплексных стратегий кадрового управления для обеспечения эффективной деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: полиция, правоохранительные органы, кадровая политика, эффективность, профессиональные стандарты, подбор персонала.

Құқық қорғау органдарының кадр саясатының рөлі мен маңызы

Бұл мақала құқық қорғау органдарындағы кадр саясатының рөлі мен маңыздылығын зерттейді. Автор Кадрлық шешімдердің құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігіне әсерін талдайды, қызметкерлерді жалдау, оқыту, ынталандыру және ұстап қалу сияқты кадрлық саясаттың негізгі аспектілерін анықтайды. Қызметкерлердің кәсіби дамуы және олардың моральдық-психологиялық жағдайын қолдау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Талдау нәтижесінде автор құқық қорғау органдарының тиімді қызметін қамтамасыз ету үшін кадрлық басқарудың кешенді стратегияларын әзірлеу қажеттілігі туралы қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: полициясы, құқық қорғау органдары, кадр саясаты, тиімділігі, кәсіби стандарттары, персоналды іріктеу.

The role and importance of the personnel policy of law enforcement agencies

This article explores the role and importance of personnel policy in law enforcement agencies. The author analyzes the impact of personnel decisions on the effectiveness of law enforcement agencies, identifies the main aspects of personnel policy, such as recruitment, training, motivation and retention of employees. Special attention is paid to the issues of professional development of employees and support of their moral and psychological state. As a result of the analysis, the author comes to the conclusion that it is necessary to develop comprehensive HR management strategies to ensure the effective operation of law enforcement agencies.

Keywords. police, law enforcement agencies, personnel policy, efficiency, professional standards, personnel selection.

Введение. Важнейшей стратегической задачей поступательного развития казахстанского общества являются формирование и рациональное использование кадрового потенциала страны. Актуальность данной задачи обуславливается, в первую очередь, тем, что это не только средство, но и основная цель - обеспечение благосостояния казахстанского общества и каждого его гражданина.

Эффективность правоохранительной деятельности напрямую зависит от кадрового состава органов, реализующих ее. Соответственно, формирование и реализация кадровой политики правоохранительных органов имеет первостепенное значение для обеспечения правопорядка и безопасности в государстве.

Кадровая политика, как и любой другой социальный феномен, носит исторический характер, т.е. отражает в своем содержании особенности каждой конкретной эпохи в развитии общества, цели и задачи государственного управления, проблемы и противоречия, присущие крупным этапам становления государства. В этой связи вполне закономерно посвящение научных трудов анализу тех или иных аспектов кадровой политики в переломные периоды развития общества.

Несомненно, научное осмысление основ кадровой политики и путей ее реализации необходимо для пополнения научного инструментария, для выстраивания эффективной модели управления процессами воспроизводства, развития и использования трудовых ресурсов как основы конкурентно-способности.

Однако для анализа кадровой политики как научной проблемы первоначально необходимо выделить методы, цели, субъекты, объекты и предметы теории кадровой политики. «Людьми, которые не будут отвечать новым требованиям, придется освободить свои кресла. Их места займут новые кадры. Будет проведен всесторонний анализ их работы.

Кадровые перестановки – это естественный и непрерывный процесс, сказал президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в интервью журналисту телеканала Qazaqstan.

Также он подчеркнул, что кадровая политика – это очень сложный, важный и весьма чувствительный вопрос.

«От хороших кадров зависит многое. По моей инициативе создан Президентский молодежный кадровый резерв. Граждане, вошедшие в состав кадрового резерва, получают назначения на ответственные должности. Конечно, этим ограничиться нельзя. Надо открывать дорогу и другим людям. Требования, предъявляемые к государственным служащим, должны быть очень высокими. Понятно, что нужно время, нужен опыт. На такие посты должны назначаться образованные, квалифицированные, добросовестные граждане. В то же время будет неправильным просто уволить всех прежних специалистов. Нам не нужна «политическая чистка». В сферу государственного управления постепенно приходят новые люди. Это естественный процесс, и он уже идет. Но следует всегда помнить, что государственная служба – это не площадка для экспериментов! Поэтому данная работа будет вестись постепенно», - сказал Касым-Жомарт Токаев.

Методы. Основные методы исследования составляют – количественные, качественные, смешанные; Частно-научные методы – логико-юридический, сравнительно-правовой, системно-структурный.

Основная часть. Министр внутренних дел приказом от 10 мая 2024 года внес изменения в приказ по вопросам реализации кадровой политики в органах внутренних дел РК, сообщает Zakon.kz.

В частности, в новой редакции изложена Методика осуществления кадрового прогноза в органах внутренних дел.

Методика регулирует определение количественной и качественной потребности в кадрах на ежегодной основе, направленной на обеспечение данной потребности в целях сохранения и повышения кадрового потенциала в соответствии с задачами и целями деятельности и приоритетами стратегического развития органов внутренних дел.

Анализ кадровой ситуации осуществляется путем изучения и сравнения статистических данных кадровой работы по комплектованию кадрами, изучения тенденций и закономерностей в деятельности органов внутренних дел.

Кадровый прогноз в органах внутренних дел осуществляется на основе анализа ситуации и состоит в определении количественной и качественной потребности в кадрах на следующий календарный год.

Цели и субъекты кадровой политики. Синтез терминов «кадры» и «политика», объединяемых в понятие «кадровая политика», в самом общем виде выражает некую деятельность по управлению человеческим фактором в общественном воспроизводстве. Как уже говорилось выше, в настоящее время кадровая политика как деятельность, направленная на формирование профессиональной трудоспособности населения и эффективное управление ею, требует научного осмысления. Отражение

этого явления в системе научных понятий, исследование его природы, закономерностей и взаимосвязей, формулирование на этой основе принципов его функционирования и развития составляет содержание теории кадровой политики.

Существуют различные определения понятия кадровой политики. Так разные авторы (Ш.Р.Досымбекова, В.В.Черепанов, Жаксылыков Р. Ф., Скибицкий Э.Г.) обозначают ее как:

- стратегическое направление работы служб персонала; систему теоретических взглядов, идей, требований, практических мероприятий в области работы с персоналом, ее основных форм и методов [1];

- программу мероприятий, способствующих повышению эффективности функционирования кадрового потенциала организации [2];

- целостную, общегосударственную стратегию и принципиальную установку в работе с персоналом на длительную перспективу [3];

- систему норм (часто не осознаваемых персоналом), организационно-стабилизирующих методов создания организационной культуры и организационных отношений между людьми [4];

- систему правил и норм, приводящих человеческий ресурс в соответствии со стратегией организации [5];

- социальное явление, содержание которого составляют наиболее общие, стратегические направления деятельности субъекта социального управления по формированию, развитию, востребованности и рациональному использованию профессионального и трудового потенциала организации, предприятия, общества [6].

Такое многообразие определений кадровой политики позволяет сделать вывод о том, что кадровая политика - понятие многогранное, и то, что оно перманентно охватывает единичный и всеобщий процесс формирования кадрового потенциала (от отдельно взятой организации до общегосударственного масштаба), признается как ценный производственный ресурс организации/общества и как фактор ее конкурентоспособности. Кадровая политика неразрывно связана с целью, стратегией, структурами организации, организационными отношениями. Инструмент управления кадрами основан на определенных принципах, выработанных обществом нормам и ценностях [6].

Иными словами, кадровая политика содержит в себе две сущностные характеристики общественного развития. Во-первых, формирование и реализация кадровой политики оказывают воздействие на состояние кадрового потенциала страны, уровень и эффективность использования его профессионального опыта, стабильность системы власти, наличие материально-финансовых возможностей государства и общества на решение важнейших кадровых проблем.

Кадровая политика правоохранительных органов Республики Казахстан направлена на обеспечение оптимального состава сотрудников, способных выполнять возложенные на них задачи. Ее основными целями являются:

- Подбор и расстановка кадров, отвечающих профессиональным и моральным требованиям;
- Развитие и обучение сотрудников;
- Мотивация и удержание ценных специалистов;
- Определение перспективных направлений кадровой работы;
- Создание системы подготовки и переподготовки кадров;
- Совершенствование правовой базы кадровой политики.

Эффективная кадровая политика в правоохранительных органах имеет ряд существенных значений.

Обеспечение высокого профессионализма сотрудников: Целенаправленная кадровая работа позволяет привлекать и развивать высококвалифицированные кадры, способные адекватно реагировать на современные вызовы и угрозы безопасности [2].

Повышение эффективности правоохранительной деятельности: Подготовленные и мотивированные сотрудники, обладающие необходимыми знаниями и навыками, могут более эффективно выполнять свои обязанности, обеспечивая защиту прав и свобод граждан, а также борьбу с преступностью.

Укрепление законности и правопорядка: Высокий уровень профессионализма и моральная устойчивость сотрудников правоохранительных органов способствуют повышению уровня правовой культуры в обществе и укреплению доверия граждан к правоохранительным структурам.

Формирование положительного имиджа правоохранительных органов: Прозрачная и эффективная кадровая политика создает положительный имидж правоохранительных органов, повышая привлекательность профессии и способствуя ее престижу.

Обеспечение кадровой стабильности: Продуманная кадровая политика позволяет избежать текучести кадров и обеспечить стабильность в органах правопорядка, что положительно сказывается на их работоспособности и результативности.

Концепция новой модели государственной службы основана на принципах меритократии, эффективности, результативности, транспарентности и подотчетности обществу. Ею определен курс на формирование эффективных кадровых механизмов за счет внедрения новых и совершенствования применяемых средств и методов кадрового управления, возможности непрерывного профессионального развития государственных служащих, взаимосвязи результатов работы и системы поощрений, обеспечения высокого статуса и престижа государственной службы [1].

В настоящее время основными направлениями кадровой политики правоохранительных органов Республики Казахстан являются:

Формирование кадрового состава. Подбор и отбор кандидатов, отвечающих профессиональным требованиям, а также их назначение на должности в соответствии со стажем, знаниями и навыками.

Профессиональная подготовка. Организация обучения и переподготовки сотрудников с учетом специфики их деятельности и современных вызовов правоохранительной практики.

Повышение квалификации. Регулярное прохождение сотрудниками курсов повышения квалификации для поддержания и развития профессионального уровня.

Аттестация. Проведение аттестации сотрудников для оценки их деловых и профессиональных качеств, уровня знаний и умений.

Мотивация и стимулирование. Разработка и внедрение системы материального и нематериального стимулирования для повышения заинтересованности сотрудников в эффективном выполнении своих обязанностей.

Социальная защита и поддержка. Обеспечение сотрудников правоохранительных органов социальными гарантиями и поддержкой, включая медицинское обслуживание, страхование и пенсионное обеспечение [2].

Заключение. Эффективная кадровая политика является краеугольным камнем успешной деятельности правоохранительных органов. В Республике Казахстан она направлена на подбор, подготовку и мотивацию высококвалифицированных и преданных своему делу специалистов. Реализация принципов законности, профессионализма, объективности и ответственности позволяет формировать и развивать кадровый потенциал, способный обеспечить правопорядок и безопасность в государстве.

Таким образом, эффективное исследование кадровой политики правоохранительных органов позволяет оценить ее результативность, выявить проблемные области и разработать меры по улучшению работы с личным составом, что способствует повышению уровня профессионализма и эффективности работы правоохранительных органов.

Важной особенностью кадровой политики как социального института формирования потенциала, имеющего сложную структуру субъектов, объектов, закономерностей и технологии осуществления, средств реализации, уровней и видов, является эффективное обеспечение важнейшего конституционного права человека на труд и профессионально-квалификационное развитие. Институционализация как метод изучения социальных явлений требует формирования научного инструментария, адекватно отражающего процессуально-динамический характер жизни общества. Завершением процесса институционализации является интеграция нового вида социальной деятельности в существующую структуру социально-экономических отношений.

Таким образом, кадровая политика, регулируя сферу профессионального труда и социальные последствия ее развития, отражает те реальные процессы, на которых строится стратегия и тактика формирования и использования человеческих ресурсов для повышения конкурентоспособности общества.

Кадровая политика выступает как феномен общественной и государственной жизни, имеющий социальные параметры и соответствующее содержание. И в этом смысле ее можно обозначить как деятельность определенных субъектов в области использования людских ресурсов для достижения стратегических целей проводимой политики.

Список использованных источников

1. Исакулов Е.Б. Основы кадровой политики. Астана - 2010. – 145 с..
2. Досымбекова Ш.Р. Государственная кадровая политика правоохранительных органов: концептуальные основы, приоритеты, технологии реализации. – Алматы, 2016. – 132 с.

3. Педагогические основы подготовки офицерских кадров для внутренних войск Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – Новосибирск, 2013. – 232 с.
4. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 212 с.
5. Горбул А.Д. Научные основы кадровой политики КПСС. - Киев. Высшая школа, 1989. – 214 с.
6. Сатканова Р.Г., Толебаева Б.Т., Чуаева Г.О. Кадровая политика в условиях реформы государственной службы в Казахстане. – Астана, 2009. - 221 с.

Сведения об авторе

Калибаева Н.Б. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Калибаева Н.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты.

Kalibayeva N.B. - doctoral student Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatova.

И.С. Шамшиева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ДЕТЕРМИНАНТАХ В СЕМЕЙНО-БЫТОВОМ НАСИЛИИ

В данной статье рассмотрено насилие над детьми и женщинами в современных семьях. Исследованы вред, угроза, причиненные правам и законным интересам женщин и детей в ходе насилия. Проведен анализ криминологических, психологических аспектов семейного насилия, а также его причин в условиях экономического кризиса. Исследованы возникающие в бытовых условиях насильственные действия, их причины и последствия. В статье рассматриваются основные методы и направления предупреждения насилия над женщинами и детьми.

Ключевые слова: права детей, права женщин, семья, бытовое насилие, профилактика.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың детерминанттары туралы сұраққа

Бұл мақалада қазіргі отбасылардағы балалар мен әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық қарастырылған. Зорлық-зомбылық кезінде әйелдер мен балалардың құқықтары мен заңды мүдделеріне келтірілген зиян, қауіп зерттелді. Отбасылық зорлық-зомбылықтың криминологиялық, психологиялық аспектілеріне, сондай-ақ оның экономикалық дағдарыс жағдайындағы себептеріне талдау жасалды. Тұрмыстық жағдайда туындайтын зорлық-зомбылық әрекеттері, олардың себептері мен салдары зерттелді. Мақалада әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алудың негізгі әдістері мен бағыттары қарастырылады.

Түйінді сөздер: балалар құқығы, әйелдер құқығы, отбасы, тұрмыстық зорлық-зомбылық, алдын алу.

On the issue of determinants in domestic violence

This article examines violence against children and women in modern families. The harm and threat caused to the rights and legitimate interests of women and children during violence are investigated. The analysis of criminological, psychological aspects of family violence, as well as its causes in the context of the economic crisis is carried out. Violent acts that occur in everyday life, their causes and consequences are investigated. The article discusses the main methods and directions of preventing violence against women and children.

Keywords: children's rights, women's rights, family, domestic violence, violence, prevention.

Введение. Проблемы правовой и социальной защиты подрастающего поколения, поиск эффективных стратегий противодействия преступности в отношении не совершеннолетних характерны для всего мирового сообщества.

В Казахстане 2022 год был объявлен Годом детей. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев, отметил, что детям надо уделить особое внимание. Их благополучие – надежная гарантия успешного будущего Казахстана [1].

Права детей в Республике Казахстан защищены и охраняются основным законом государства, имеющим высшую юридическую силу. Конституция Республики Казахстан, провозглашая основные права и свободы человека и гражданина неотчуждаемыми (п.2 ст.12), признает заботу о детях и воспитании естественным правом и обязанностью родителей (п. 2 ст. 27) [2]. Вместе с тем, забота о детях является неотъемлемой частью государственной политики нашего государства. Так, в Стратегии «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» определены новые принципы социальной политики, одним из важнейших приоритетов развития страны на ближайшие годы признана защита детства: «Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными» [3].

Одним из необходимых показателей уровня цивилизации человеческого общества выступает уровень защищенности прав и законных интересов несовершеннолетних, нормальное психофизическое и морально-нравственное развитие которых является необходимой предпосылкой прогресса социума. Значение насилия над детьми как социального явления велико. Оно оказывает негативное влияние не только на психическое и физическое здоровье ребенка, его развитие, но также во многом предопределяет жизнь будущих поколений. Когда дети вырастут, станут взрослыми и станут воспитывать собственных детей, их поведение во многом будет определяться их детским семейным опытом. Исследования психологов дают основание считать, что в основе жестокого обращения с детьми лежит механизм социальной передачи агрессии из поколения в поколение. Сложный путь, которым агрессия передается потомству, полностью не изучен. Важную роль в этой передаче играют механизмы психологической защиты, позволяющие потерпевшему справиться с перенесенной психической травмой. Очевидно, что в результате совершения преступлений против несовершеннолетних страдает общество в целом, поскольку преступления против несовершеннолетних представляют собой общественно опасные посягательства, которые непосредственно нарушают общественные отношения, обеспечивающие нормальное физическое, интеллектуальное и нравственное воспитание несовершеннолетних.

Основная часть. Существует ряд подходов к пониманию преступного насилия. Именно это понятие может выступать основой для формулирования понятия насильственных преступлений против несовершеннолетних. Насилие, применяемое одной стороной (личностью, социальной и политической группами, институтами и учреждениями, партиями и движениями и т. д.), вызывает адекватное противодействие другой стороны, которое приобретает более ожесточенный и упорный характер. В научной литературе можно встретить различные определения насилия. Насилие — это «узурпация свободной воли, такое отношение между людьми, в ходе которого одни силой, внешним принуждением навязывают свою волю другим». Насилие - «применение физической силы к кому-либо; принудительное воздействие на кого-либо; притеснение, беззаконие; опора на силу, действие с помощью силы». Насилие — это «физическое или психическое воздействие одного человека на другого, нарушающее гарантированное Конституцией Республики Казахстан право граждан на личную неприкосновенность (в физическом и духовном смысле)». Насилие — это «нанесение любого ущерба (физического, морального, психологического, идеологического и др.), или любые формы принуждения в отношении других индивидов и групп».

По мнению А.А. Гусейнова понятие насилия несет четко выраженную негативную оценочную нагрузку и включает все формы физического и психологического подавления [4]. Не случайно предлагаемое Н. Иванцовой определение выглядит следующим образом: «Насилие — это противоправное, умышленное, физическое и психическое воздействие, направленное на другого человека против или помимо сознания и воли, причинившее ему существенные вред либо создавшее опасность причинения такого вреда» [5].

Большинство случаев насилия в отношении детей относится, по крайней мере, к одному из шести основных типов межличностного насилия, совершаемого на разных этапах развития ребенка.

Жестокое обращение (включая жестокие наказания) охватывает физическое, сексуальное и психологическое/эмоциональное насилие и отсутствие заботы о детях раннего возраста и других возрастных групп и подростках со стороны родителей, воспитателей и других авторитетных лиц, в основном, дома, но также в таких учреждениях, как школы и приюты.

Травля (в том числе в киберпространстве) – это нежеланное агрессивное поведение другого ребенка или группы детей, которые не являются братьями или сестрами и не состоят в романтических отношениях с жертвой. Она включает неоднократное причинение физического, психологического или социального вреда и часто происходит в школах и других детских учреждениях, а также через Интернет.

Насилие среди подростков и молодежи – это насилие среди детей и молодых людей в возрасте 10-29 лет, которое происходит, в основном, в сообществах между знакомыми и незнакомыми людьми. Оно включает травлю и физическое нападение с оружием (таким как огнестрельное оружие и ножи) или без него и может включать насилие, совершаемое преступными группировками.

Насилие со стороны интимного партнера (или бытовое насилие) включает физическое, сексуальное и эмоциональное насилие со стороны интимного партнера или бывшего партнера. И хотя жертвами насилия со стороны интимного партнера могут быть мужчины, от него непропорционально страдают женщины. Такое насилие обычно происходит в отношении девочек и девушек, состоящих в детских и ранних/принудительных браках. Среди подростков, состоящих в романтических отношениях, но не в браке, такое насилие иногда называют «насилием на свиданиях».

Сексуальное насилие включает совершаемые без согласия сексуальные контакты или действия сексуального характера, совершаемые без контакта (такие как в сексуальные домогательства), или попытки совершения таких контактов и действий; акты торговли с целью сексуальной эксплуатации, совершаемые в отношении лиц, не способных дать согласие или отказаться; и эксплуатацию в Интернете.

Эмоциональное или психологическое насилие включает ограничение движений ребенка, унижение, осмеяние, угрозы и запугивание, дискриминацию, неприятие и другие нефизические формы неприязненного обращения.

Любые из этих типов насилия, направленного против девочек или мальчиков в связи с их биологическим полом или половой идентичностью, могут также представлять собой насилие по признаку пола [6].

Применение физического и психологического насилия может быть результатом неуправляемых срывов и расстройств самого родителя/ попечителя или может иметь сходную цель с телесным наказанием – утратить или припугнуть ребенка, чтобы добиться его послушания и «переучить» правильному поведению. Необходимо серьезно отнестись к вопросу физического и психологического насилия, поскольку оно может подорвать чувство собственного достоинства, самооценку, а также социальное и эмоциональное развитие и благополучие ребенка. Это может вселить страх и вызвать состояние тревожности у детей, привести к негативным затяжным последствиям, влияющим на поведение, успеваемость в школе и успех в получении академических знаний. Отрицательные последствия могут значительно варьироваться в зависимости от контекста и возраста ребенка, но для многих детей, сталкивающихся с насилием в семье, они часто начинаются в раннем детстве и продолжаются в подростковом периоде и во взрослой жизни. Некоторые взрослые редко прибегают к насилию в целях дисциплинирования и наказания детей, в то время как другие взрослые постоянно подвергают детей различным формам насилия.

Поскольку сталкивающиеся с жестоким обращением дети редко обращаются за помощью, а факт насилия становится очевидным, когда пострадавшие попадают в больницы или совершают правонарушения, то поведение и состояние детей должно быть постоянным объектом внимания, а порой и сигналом тревоги для специалистов. Заметим, что подавляющее большинство несовершеннолетних граждан нашей страны – около 65% – учатся в школах, где проводят ежедневно от 5 до 8 часов, исключая воскресенье. Если прибавить сюда воспитанников детских садов, то получается, что именно педагоги могут длительный период наблюдать за поведением ребенка, его взаимоотношениями со взрослыми, сверстниками, старшими и младшими ребятами, получая презентабельную информацию о включенности подопечных в акты насилия. При сборе такой информации следует обращать внимания на ряд признаков, в том числе на внешний вид детей, особенности поведения самих ребят и их родителей [7].

Специалисты утверждают, что часто сталкивающиеся с жестокостью дети позже начинают ходить, говорить, реже смеются, отстают от сверстников в весе и росте, значительно хуже успевают в школе. Ребенка, страдающего от домашнего насилия, можно определить даже по внешнему виду. У него, как правило, припухлые, «заспанные» глаза, бледное лицо, всклокоченные волосы, дурные привычки (сосание пальцев, кусание ногтей, раскачивание и др.), неопрятная одежда и другие признаки запущенности, общей неухоженности. На теле могут быть синяки, переломы, ожоги и другие травмы,

происхождение которых он не может объяснить. Из-за этого ребенок во время переодевания, например, для занятий физкультурой, прячется, в жаркую погоду отказывается снять лишнюю одежду и т.д.

Что касается поведения пострадавших детей, то они обычно подвержены неожиданной смене настроения, в младшем возрасте – приступам боязливости, например, прячутся за дверь при появлении взрослого. Такой ребенок разговаривает сам с собой или играет в воображаемом мире намного больше остальных детей. Он способен также демонстрировать повышенную агрессивность: ломать игрушки, легко ввязываться в драки, может выбрать малыша слабее себя, чтобы издеваться над ним. Педагога должно насторожить, если в отношениях со взрослыми ребенок постоянно ищет одобрения или внимания, даже отрицательного, безоглядно привязывается к любому человеку, искренне проявившему к нему интерес, и пытается помешать своему кумиру вступать в тесные отношения с остальным окружением. Причем, подверженный насилию ребенок может, с одной стороны, лхнуть к олицетворяющему власть человеку, а с другой – всячески отклонять предложение сходить в гости.

Наконец, для находящихся в условиях подавления детей характерны такие проявления, как: а) повышенная сексуальность, внешне выражающаяся в стремлении ласкать самого себя; б) хвастливость, постоянное упоминание о том, какой он хороший, что он умеет делать, или же наоборот в) чрезмерная самокритичность, убежденность, что он ничего не умеет делать вплоть до аутоагрессии, демонстративного причинения вреда самому себе и угроз суицида. Нередки также попытки побега из дома, бродяжничество [8].

Таким образом, при возникновении подозрений о возможности насилия над ребенком и первичном контакте с потерпевшим педагогу необходимо, не делая поспешных выводов, предпринять следующие действия. Во-первых, при отсутствии непосредственной угрозы жизни и безопасности ребенка следует незамедлительно и тщательно проверить достоверность предположений. Для этого используются беседы с самим ребенком, его братьями, сестрами и друзьями, соседями, родителями (опекунами, близкими родственниками), наблюдения за внешним видом и поведением несовершеннолетнего, знакомство с условиями проживания несовершеннолетнего дома и т.д. Полученные данные можно заносить в специальный дневник. Во-вторых, подключить к работе специалиста- психолога, будучи готовым к тому, что виновники насилия, родители или работники образовательного (лечебного, а также любого иного учреждения), не желая выносить «сор из избы», станут всячески отрицать произошедшее. Предпринятые педагогом социальные действия должны привести к подтверждению или опровержению факта насилия.

Если факт жестокого обращения подтвердился и ребенок идет на контакт, то главная цель в беседе с жертвой насилия – это поддержать ребенка, выслушать его и дать выговориться. Нельзя перебивать вопросы, мешать рассказывать о случившемся своими словами, чтобы не создать ощущение давления.

Полностью предоставив себя в распоряжение ребенка, взрослый показывает потерпевшему, насколько правильно он поступил, обратившись за помощью. Для получения результата обязательным условием проводимой беседы является сохранение спокойствия, чтобы не напугать ребенка гневом или недоверием, особенно если насильник – близкий родственник или педагог.

Наиболее сложной является ситуация в случае сексуального насилия. Практика свидетельствует, что дети редко врут, если речь идет о нарушении половой неприкосновенности, ибо зачастую им угрожает расплата за несоблюдение тайны. Поэтому следует не только защитить ребенка от насильника, но и убедить жертву в ее невинности. Обеспечивая безопасность пострадавшему, ему надо объяснить, что он имеет право, например, переехать жить на некоторое время в приют, перевестись в другой класс для уменьшения времени общения с определенным педагогом и др.

Итак, условиями оказания эффективной помощи детям и подросткам, пострадавшим от насилия, являются:

- безоговорочное и полное признание основных прав детей и подростков на жизнь, личную неприкосновенность, защиту, достойное существование;
- доверие детям и подросткам;
- при необходимости анонимность или конфиденциальность полученной информации;
- формирование чувства безопасности у жертв насилия. Основная работа по устранению причин и условий, способствующих насилию над несовершеннолетним, поручается работникам образовательного учреждения, действия которых должны быть направлены на сохранение семьи, предотвращение аддитивных поступков ребенка. В рамках утвержденного межведомственного плана могут предприниматься меры по оказанию социальной, материальной, педагогической, психологической, коррекционной, медицинской, правовой или иной помощи как ребенку, так и его семье. Итогом в том случае, если поведение родителей или иных лиц, осуществлявших насилие над

ребенком, остается без изменений, невзирая на совместные усилия сотрудников органов внутренних дел, опеки и попечительства, врачей, педагогов, родственников и соседей, тогда применяются репрессивно-карательные меры в виде:

- привлечения виновных к административной или даже уголовной ответственности;
- лишения прав на ребенка;
- помещения ребенка в приют, опеку, приемную семью. Что касается детей –жертв насилия, то в настоящее время в нашей стране, как и во многих странах мира, существуют кризисные центры для пострадавших от жестокого обращения, усовершенствуются специальные программы по их реабилитации.

Кроме того, достаточно действенной мерой по обеспечению безопасности несовершеннолетних в общественных местах является проведение специализированных рейдов «Семья», «Подросток» и другие рейды осуществляются сотрудниками органов внутренних дел, а социальный педагог может принимать участие в этих мероприятиях, что позволит ему обладать более полной информацией о ситуации для использования сведений в целях защиты и помощи несовершеннолетним.

Помимо помощи пострадавшим от насилия в настоящее время большое значение придается предупреждению жестокого обращения с детьми, созданию эффективной системы профилактики, которая предполагает, как минимум два этапа. Первичная профилактика заключается в комплексном воздействии на обе вовлеченные в насилие стороны, т.е. на насильника и жертву. Это воздействие предполагает широкий круг мер, направленных на обеспечение условий для нормального и разностороннего развития личности, создания безопасной и комфортной микросреды: своевременное оказание помощи семьям группы риска, профилактику алкоголизма и наркомании у лиц из ближайшего окружения несовершеннолетних. Важное значение имеет правильное сексуальное воспитание детей, формирование у них знаний о взаимоотношениях полов, об общественно приемлемых и безопасных формах поведения в различных ситуациях.

Заключение. На этапе первичной профилактики в школах и других детских учреждениях проводятся разъяснительные беседы, направленные на выработку у детей стратегий деятельности в угрожающих жизни ситуациях, и тренинги по формированию навыков безопасного поведения. Большое внимание уделяется предупреждению противоправных действий окружающих, например, детей учат не открывать дверь квартиры посторонним, не входить с ними в подъезд и лифт и не знакомиться, не поддаваться уговорам и т.д. Одновременно на стендах в рекреациях образовательных, медицинских и иных воспитательных учреждений размещается информация об адресах и контактных телефонах лиц и организаций, оказывающих помощь и поддержку несовершеннолетним, находящимся в социально опасном положении.

На этом же этапе проводятся мероприятия, способствующие изменению асоциального образа жизни молодежных и подростковых группировок, вплоть до привлечения их лидеров к юридической ответственности за вовлечение несовершеннолетних в антиобщественную деятельность, проституцию и т.д. Вместе с тем следует создавать подростковые клубы и иные объединения для проведения полноценного досуга, развития интересов и коммуникативных способностей молодежи. Все это приводит к снижению вероятности проявления актов насилия в общественных местах (дискотеках, кафе и пр.), учебных заведениях и т.д.

Вторичная профилактика заключается в оказании медико- психоло-педагогической помощи пострадавшим от насилия для нивелирования возникших психических расстройств, предупреждения суицидальных попыток и вторичной виктимизации. Последняя особенно часто наблюдается у подростков, среди которых распространен миф о доступности жертв изнасилований, в силу чего возможны повторные посягательства на половую неприкосновенность. В таких случаях большое значение приобретает юридическая помощь потерпевшим, предоставляемая в правоохранительных органах в центрах, оказывающих социально-педагогическую поддержку. В этих учреждениях, кроме юристов, как правило, работают различные специалисты: социальный педагог, психолог, психоневролог, нейропсихолог, логопед и др.

Установление фактов насилия и определение их причин – лишь первый шаг, направленный на их преодоление. Важен комплексный подход к изучению явления, системный анализ особенностей детского развития в ситуации усложнения отношений с родителями, педагогами, иными лицами, ориентация на диагностику, а также оказание разносторонней квалифицированной помощи всем участникам данного процесса.

В целом результатом систематической профилактической работы является формирование безопасной среды, при которых максимально снижено влияние факторов, провоцирующих насилие, и сведены до минимума проявления агрессии любого рода.

Список использованных источников

- 1 https://www.inform.kz/ru/prezident-rk-sleduyuschiy-god-sleduet-ob-yavit-godom-detey_a3880688.
- 2 Конституция Республики Казахстан (принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) // Интернет-ресурс: <http://adilet.zan.kz/>.
- 3 Послание Первого Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года) // Казахстанская правда. – 2012. – 15 декабря. – №437-438(27256-27257).
- 4 Гуссейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. М.: Гардарики, 2000. С. 32.
- 5 Иванцова Н. О насилии над детьми в семье // Социологические исследования. 2018. №4. С. 34-37.
- 6 Смагина Л.И., Пряхина М.В. Социально-психологическая защита детей дошкольного возраста в ситуациях насилия // Проблемы выживания. - 2020. - №3. - С.104-109.
- 7 Социальная работа с семьей: мир взрослых и детей / Под. ред. Ж.И. Мицкевич. - Мн., 2019. - 239 с.
- 8 Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие для студ. высш. пед. заведений / Л.Я. Олиференко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева. М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 256 с.
- 9 Социальные работники за безопасность в семье. Учебное пособие / Под. ред. М.И. Либоракиной. - М., 2000. - 144 с.

Сведения об авторе

Шамшиева И.С. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова.

Шамшиева И.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты.

Shamshieva I.S. - doctoral student Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatova.

Т.Е. Бисенова¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ОТБЫВАНИЯ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ ОСУЖДЕННЫМИ ЖЕНЩИНАМИ: ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Вопросы отбывания наказания женщинами, осужденными к лишению свободы, связаны с сочетанием исключительно нормативных и гуманистических аспектов. До настоящего времени остается своеобразной дилеммой вопрос о том, насколько допустимы льготы для женщин, отбывающих наказание в виде лишения свободы исключительно по половому (биологическому) признаку. Оценка динамики развития уголовного и уголовно-исполнительного законодательства РК свидетельствует о том, что отечественный законодатель избрал сдержанную модель, основанную на устранении гендерного диспаритета. Вместе с тем, состояние беременности, рождения ребенка, кормления и ухода за ним являются исключительными обстоятельствами, в контексте которых необходимо дальнейшее развитие гуманистического потенциала уголовно-исполнительных норм.

Ключевые слова: осужденные женщины; лишение свободы; гендерный диспаритет; уголовно-исполнительное законодательство; беременность; роды; малолетний ребенок.

Сотталған әйелдердің түрде отыруды өтетудің жалпы мәселелері: заңнамаларды даму динамикасы

Бас бостандығынан айыруға сотталған әйелдердің жазасын өтеу мәселелері тек қана нормативтік және гуманистік аспектілердің үйлесімімен байланысты. Осы уақытқа дейін бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан әйелдерге тек жынысына (биологиялық) қарай қандай жеңілдіктер рұқсат етіледі деген сұрақ ерекше дилемма болып қалып отыр. Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық заңнамасының даму динамикасын бағалау отандық заң шығарушы гендерлік теңсіздікті жоюға негізделген ұстамды үлгіні таңдағанын көрсетеді. Сонымен қатар, жүктілік, босану, оны тамақтандыру және күту жағдайы қылмыстық-атқару нормаларының гуманистік әлеуетін одан әрі дамыту қажет болатын ерекше жағдайлар болып табылады.

Түйінді сөздер: сотталған әйелдер; бас бостандығынан айыру; гендерлік теңсіздік; қылмыстық-атқару заңнамасы; жүктілік; босану; жас бала.

General issues of serving sentences by convicted women: the dynamics of the development of legislation

The issues of serving sentences by women sentenced to imprisonment are associated with a combination of exclusively normative and humanistic aspects. To date, the question of how acceptable benefits are for women serving sentences in the form of imprisonment solely on sexual (biological) grounds remains a peculiar dilemma. An assessment of the dynamics of the development of the criminal and penal enforcement legislation of the Republic of Kazakhstan indicates that the domestic legislator has chosen a restrained model based on the elimination of gender disparity. At the same time, the state of pregnancy, childbirth, feeding and caring for a child are exceptional circumstances in the context of which further development of the humanistic potential of penal norms is necessary.

Keywords: convicted women; imprisonment; gender disparity; penal enforcement legislation; pregnancy; childbirth; child.

Ведение. С древнейших времен женщина занимала особое место в природе и обществе. Как указывал Франс Анатоль, «женщина - великая воспитательница мужчин» [1, с. 751]. Криминальные акты в подавляющем большинстве случаев – признак, относимый к мужскому поведению. Поэтому за ростом женской преступности стоит феномен маскулинизации (приобретение мужских черт характера) слабого пола, связанный с глобальными социальными изменениями, происходящими в обществе. Достаточно указать на специфику текстуальной фиксации половых признаков лиц в законодательстве: в отношении мужчин используется термин «лицо», а в отношении женщин используются специальное указание. Фактически все варианты фиксации «женского сегмента» производятся через сопоставление (или даже противопоставление) «мужскому сегменту», что далеко не всегда является удачным, поскольку может приводить к нежелательным упущениям. В этом смысле в казахстанской науке высказывалось предположение о целесообразности выделения в уголовно-исполнительном законодательстве специального раздела, касающегося вопросов отбывания наказания женщинами [2, с. 50].

Несмотря на то обстоятельство, что в последние десятилетия развился тренд гендерного равенства, справедливы замечания исследователей, что жизнь на земле трудно представить без полового различия, так как биосоциальные различия между мужчинами и женщинами остаются объективными, что должно сопровождаться принятием законодательных льгот, адресованных только женщинам [3, с. 5]. Вместе с тем, правовые механизмы должны содержать элементы гендерно мотивированного гуманизма только в той части, в которой они являются действительно необходимыми. В этом смысле имеет место своего рода конкуренция между стремлением к гуманизму и необходимостью обеспечения принципа справедливости, который, несмотря на отсутствие прямого указания в уголовном законе, казахстанские авторы относят к сквозному принципу уголовного права [4, с. 52]. Динамика развития уголовно-исполнительного законодательства РК в вопросах развития норм, адресованных женщинам, осужденным к лишению свободы, представляет самостоятельный интерес с точки зрения определения подхода казахстанского законодателя к вопросу учета гендерного фактора в процессе исполнения данного вида уголовного наказания.

Методы. Методология исследования, осуществленного в статье построена на сочетании двух основных методов познания социально-правовых процессов – историко-правового и формально-юридического, что позволило сформировать целостное представление о динамике развития казахстанского уголовно-исполнительного законодательства, начиная с советского периода и по настоящее время. Базовым методом познания стал универсальный диалектический подход к познанию социальных процессов и явлений в их взаимосвязи и взаимозависимости. Кроме того, был использован функциональный метод (с точки зрения влияния нормативных конструкций на упорядочивание уголовно-исполнительных отношений в отношении осужденных женщин), классификационный метод (при обособлении подлежащих исследованию законодательных предписаний).

Основная часть. На сегодняшний день проблема содержания в пенитенциарных учреждениях осужденных женщин, особенно беременных или имеющих малолетних детей, исключительно актуальна. Для понимания сущности данного вопроса и выделения специфики условий содержания женщин в местах лишения свободы Международным центром тюремных исследований (МЦТИ), расположенным в Англии, под руководством Эндрю Койла, обладающим многолетним опытом руководства тюрьмами, издано детальное пособие, целью которого являлось перевести широко распространенные международные стандарты тюремной реформы на язык практического руководства для тюремного персонала [5, с. 136].

В частности, в указанном пособии Эндрю Койла отмечается ряд закономерностей, которые были выявлены в отношении современного состояния пенитенциарной практики в отношении женщин. К ним можно отнести: 1) процент содержания женщин в тюрьмах во всем мире колеблется от 2% до 8 % от общего количества ежегодного «пенитенциарного контингента» (в Казахстане в последнее десятилетие данная цифра колеблется от 6 до 6,8 %); 2) тюремная инфраструктура во всем мире преимущественно ориентирована на осужденных мужчин (в целом, инфраструктура, специфика режимных требований и атрибутики и т.д.), причем во многих странах «женские» блоки являются своего рода пристройками к мужским учреждениям (не относится к РК); 3) рост количества женщин в тюрьмах в течение последних десятилетий был обусловлен повышением репрессивности законодательства многих стран в вопросах ответственности за преступления, связанные с незаконным оборотом наркотиков; 4) женщины преимущественно осуждаются за ненасильственные преступления (связанные с наркотиками, а также имущественного характера), а насильственные преступления, как правило, направлены против близких и нередко спровоцированы ими; 5) выраженное социальное неблагополучие женщин, к которым применяется тюремное заключение: от 1/3 до 2/3 из них

подвергались физическому, сексуальному и иному насилию, многие имеют проблемы со здоровьем, в одиночку воспитывают детей и т.д.

При этом особо отмечается то обстоятельство, что принятие судом решения о необходимости изоляции женщины от общества, как правило, гораздо болезненней отражается на семье (особенно, на детях), поскольку при осуждении мужчины его функции чаще всего на себя принимает женщина, а в противоположной ситуации (особенно при наличии детей) обстоятельства являются гораздо более неблагоприятными, особенно, если нет возможности рассчитывать на помощь родственников [5, с. 130-131].

Примечательно, что в иностранных публикациях 15-летней давности отмечалась общемировая тенденция к возрастанию количества женщин в пенитенциарных учреждениях, что оценивалось как риски по причине недостаточно благополучной тюремной инфраструктуры, не отвечающей потребностям данной категории осужденных [6, с. 141]. В Казахстане, напротив, за последние десятилетия имеет место существенное снижение количества осужденных женщин, однако проблема уголовно-исполнительного воздействия в отношении данной категории осужденных до настоящего времени не решена в полном объеме. Так, если в 2000 г. общее количество осужденных среди женщин составляло 8014 чел., то к 2022 г. оно уже сократилось до 2788 (причем, самый низкий показатель имел место в 2012 г. – 2469 чел.) [7]. До момента принятия первого УИК РК в 1997 г., вопросы отбывания наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами регулировались в рамках Исправительно-трудового кодекса Каз ССР, причем, начиная с советского предшественника, последующие законодательные акты восприняли метод адресных предписаний, которые имеют характер изъятий из общих правил или норм, ориентированных исключительно на женщин. К таковым, в частности, относились: раздельное содержание женщин от мужчин, а также женщин, ранее отбывавших лишение свободы, за исключением тех, кто находится в учреждениях с домами ребенка (ст. 18 ИТК); отбывание наказания назначалось в колонии общего режима практически всем категориям осужденных женщин, за исключением рецидивисток и тех, кому смертная казнь была заменена лишением свободы (ст. 23 ИТК), данной категория осужденных женщин назначалось отбывание наказания в колониях строгого режима (ст. 25 ИТК). Одно из самых гендерно ориентированных предписаний содержалось в ст. 51 ИТК Каз ССР, согласно которому «осужденным женщинам, добросовестно относящимся к труду и соблюдающим требования режима, по мотивированному постановлению начальника колонии, согласованному с наблюдательной комиссией, может быть разрешено проживание вне колонии на время освобождения от работы по беременности и родам, а также до достижения ребенком двухлетнего возраста» [8]. Устанавливался запрет на применение к женщинам, имеющим при себе грудного ребенка, а также освобожденным от работы по беременности и родам взыскания в виде водворения в штрафной изолятор, помещение камерного типа (также в карцер и строгий режим в тюрьме) (ст. 72 ИТК). В учреждениях, в которых организовывался дом ребенка, осужденные женщины имели право помещать своего ребенка до 2-х летнего возраста, после чего он передавался родственникам или иным лицам (ст. 80 ИТК).

Обращаясь к казахстанскому опыту регламентации уголовной ответственности женщин, начиная с принятия УК и УИК 1997 г., следует отметить, что сдержанный гендерный диспаритет был заложен уже в нормах уголовного законодательства (УК РК), в последующем получая развития в уголовно-исполнительных нормах (УИК РК). Количество нормативных «преференций», касающихся женщин, в УК РК является сравнительно меньшим, чем в нормах уголовно-исполнительного законодательства. Так, за период функционирования УК РК 1997 года были сформулированы следующие изъятия в отношении женщин, совершивших преступления: 1) к ним не применяется пожизненное лишение свободы (ч. 4 ст. 48 УК РК 1997 г.); 2) женщинам не назначается отбывание наказания в виде лишения свободы в колониях особого режима (в действующей трактовке – в учреждениях чрезвычайной безопасности); 3) была исключена возможность назначения смертной казни в отношении женщин (ч. 2 ст. 49 УК РК 1997 г.); 4) ст. 72 УК РК, касающаяся отсрочки исполнения наказания, была изначально адресована исключительно женщинам, однако постепенно было достигнуто снижение гендерного диспаритета [9].

Большинство из отмеченных гендерно ориентированных предписаний было воспринято и в редакции УК РК 2014 года. Дополнительно были включены следующие: 1) указание на невозможность назначения ареста беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, а также женщинам в возрасте 58 лет и старше (ч. 3 ст. 45 УК РК 2014 г.). В действующем варианте регламентации аналогичное правило распространяется и на мужчин, в одиночку воспитывающих малолетних детей; 2) установление дополнительной возможности освобождения от уголовной ответственности беременных женщин и женщин, имеющих малолетних детей, а также женщин старше

58 лет (наряду с другими категориями лиц) в случае примирения с потерпевшим (ч. 2 ст. 68 УК РК 2014 г.); 3) включение дополнительной льготы, касающейся возможности условно-досрочного освобождения беременных женщин, женщин, имеющих малолетних детей, женщин в возрасте 58 лет и старше (наряду с некоторыми другими категориями лиц) (ч. 1, ч. 4 и ч. 7 ст. 72 УК РК 2014 г.) [10].

Уголовно-исполнительное законодательство также дважды изменило редакцию (не считая текущих изменений, которые имели место в течение действия соответствующего УИК). Так, в УИК 1997 года содержались следующие нормы, касающиеся особого уголовно-исполнительного статуса осужденных женщин: 1) приобретение беременными и женщинами, имеющими при себе детей, продуктов и предметов первой необходимости без ограничения (п. 4 ст. 83); 2) получение дополнительных посылок и передач в количестве и ассортименте, определенных медицинским заключением (п. 2 ст. 85); 3) предоставление краткосрочного выезда (до 7 суток) для устройства детей у родственников либо в детском доме, а также для свидания с несовершеннолетними детьми-инвалидами (п. 2 ст. 93); 4) право на выплату пособия по беременности и родам, независимо от исполнения трудовых обязанностей (п. 1 ст. 94); 5) повышенная норма жилой площади - не менее 3 кв. м. (п. 1 ст. 95); 6) улучшенные жилищно-бытовые условия и повышенные нормы питания для беременных и кормящих женщин (п. 5 ст. 95); 7) возможность организации домов ребенка в исправительных учреждениях, где отбывают наказание в виде лишения свободы осужденные женщины (п. 1 ст. 96); 8) возможность получения беременными и кормящими женщинами дополнительных продовольственных посылок и передач в ассортименте, определенном медицинским заключением, а также получения специализированной медицинской помощи в период беременности, во время родов и в послеродовом периоде (п. 4 ст. 96); 9) запрет на перевод осужденных женщин и женщин, имеющих грудных детей в доме ребенка колонии, освобожденным от работы по беременности и родам, в штрафной изолятор и помещение камерного типа (п. 6 ст. 113 УИК РК); 10) запрет на содержание в строгих условиях в тюрьме беременных женщин и женщин, имеющих при себе малолетних детей (п. 4 ст. 126); обязанность администрации учреждения об уведомлении родственников и иных лиц о факте освобождения из места лишения свободы беременных и женщин с малолетними детьми (п. 4 ст. 177) [11]. При этом следует отметить, что за период функционирования УИК РК 1997 года произошли некоторые гендерные «подвижки» в сторону уравнивания уголовно-исполнительного статуса осужденных мужчин и женщин (в частности, в контексте реализации института отсрочки отбывания наказания).

Преимущественный акцент в вопросах оформления специального уголовно-исполнительного статуса осужденных женщин формируется не по «половому признаку», а по фактору особой роли или функции, которая непосредственно связана с принадлежностью к женскому полу (состояние беременности, грудное вскармливание, уход за ребенком). Соответствующие положения, в целом, были восприняты и в новой редакции УИК РК 2014 года [12]. По этой причине отметим только те изменения, которые в УИК РК 2014 года можно причислить к наиболее заметным в контексте определения уголовно-исполнительного статуса осужденных женщин в РК. В частности, к таковым можно отнести полный запрет на перевод в учреждение полной безопасности (в УИК 1997 года – тюрьмы) беременных женщин и женщин, имеющих при себе малолетних детей (ч. 3-1 ст. 96).

Вместе с тем, УИК РК 2014 года изначально утратил (в сравнении с УИК РА 1997 г.) отдельные элементы гуманизма, относимые к осужденным женщинам, имеющим при себе малолетних детей, которые были реконструированы только в 2023 году. Так, в соответствии с ч. 3 ст. 96 УИК РК 1997 года предусматривалось, что «если ребенку, содержащемуся в доме ребенка исправительного учреждения, исполнилось три года, а матери до окончания срока отбывания наказания осталось не более года, администрация исправительного учреждения может продлить время пребывания ребенка в доме ребенка до дня окончания срока отбывания наказания матерью» [11]. В первоначальной редакции УИК РК 2014 года соответствующее положение отсутствовало. Реверсное изменение законодательство было осуществлено только в 2023 году, в результате чего ч. 2 ст. 116 УИК РК 2014 г. была дополнена положением: «по ходатайству осужденной женщины к администрации учреждения ребенок (дети) может (могут) остаться с осужденной до достижения ими четырехлетнего возраста в случаях, если осталось менее одного года до: освобождения по отбытию срока наказания; наступления у осужденной права на подачу ходатайства об условно-досрочном освобождении, замене неотбытой части наказания более мягким видом наказания» [13].

Примечательно, что комментирование соответствующего изменения (а, фактически, возвращения к ранее действовавшему положению в реверсном порядке) со стороны должностных лиц уголовно-исполнительной системы осуществлялось с акцентом на поддержание социально полезных связей и анонсировалось как нововведение [14]. При этом факт того, что данное положение ранее уже

имело место в УИК РК 1997 года, не упоминался. Вместе с тем, при осуществлении логического и текстуального сопоставления прежней (УИК РК 1997 года) и новой редакции ст. 116 УИК РК 2014 г. можно установить, что «новое» положение фактически полностью воспроизводит прежнюю редакцию, поскольку и в контексте ч. 3 ст. 96 УИК РК 1997 года предполагалась возможность оставления ребенка с осужденной до достижения 4-х летнего возраста. Разница заключается только в детализации расчета соответствующего срока продления пребывания ребенка в учреждении: в действующей редакции ч. 2 ст. 116 УИК РК указывается, что в качестве расчета принимается также предполагаемый срок УДО или замены наказания более мягким видом.

При сравнении норм, оформляющих уголовно-исполнительный статус осужденных женщин в УИК 1997 г. и УИК 2014 г., обращает на себя внимание также то обстоятельство, что осужденным женщинам изначально (с момента принятия УИК 1997 года) не назначалось отбывание наказания в виде лишения свободы в учреждениях особого режима (в действующем УИК – учреждение чрезвычайной безопасности). Примечательно, что согласно ч. 2 ст. 75 УИК 1997 года, в отношении раздельного содержания женщин, впервые и повторно осужденных к лишению свободы, устанавливалось диспозитивное правило, в отличие от осужденных мужского пола. Соответствующее положение сохранено и в действующем УИК РК 2014 г. (ч. 2 ст. 94). В данном случае возникает закономерный вопрос относительно соответствующего законодательного решения. Вероятнее всего, имеет место учет инфраструктурных сложностей, связанных с отбыванием наказания осужденными женщинами, отсутствием учреждений для отбывания наказания во многих регионах страны. При этом в ч. 3 ст. 94 УИК РК 2014 года содержится специальная адресная оговорка: «в случае невозможности отдельного содержания осужденных женщин - бывших работников судов, правоохранительных и специальных государственных органов, лиц, уполномоченных на осуществление контроля и надзора за поведением осужденных, они могут содержаться в учреждениях раздельно от других осужденных».¹ В целом, следует признать, что отсутствие у отдельных женщин, осужденных к лишению свободы, возможности отбывать наказание по месту жительства представляет собой явно выраженный дискриминационный аспект.

Начиная с регламентации анализируемых вопросов в УИК РК 1997 года, имелась диспропорция в отношении репрессивности мер дисциплинарного взыскания в отношении мужчин и женщин. В частности, согласно ст. 111 УИК 1997 года, в отношении осужденных-мужчин, признанных злостными нарушителями режима, применялось наказание в виде перевода в помещение камерного типа сроком на 6 месяцев, а в отношении женщин – на срок до 3 месяцев.

Действующий УИК РК 2014 года решил данный вопрос иначе. Во-первых, в качестве мест дополнительной (дисциплинарной) изоляции (ст. 131 УИК) стали применяться только дисциплинарный изолятор (до 15 суток) и одиночная камера (до 4-х месяцев). Во-вторых, в отношении осужденных женщин законодатель отказался от установления сокращенных сроков пребывания в одиночной камере, в отличие от УИК РК 1997 года, при сохранении запрета на помещение в дисциплинарный изолятор и одиночную камеру женщин, имеющих при себе малолетних детей, а также освобожденных от работы по беременности и родам (ч. 8 ст. 132 УИК РК 2014 г.). Таким образом, действующий УИК РК 2014 г. устранил имеющий место чрезмерный гендерный диспаритет в отношении осужденных мужчин и женщин, что следует признать обоснованным.

Заключение. Во-первых, в уголовном, и в уголовно-исполнительном законодательстве существуют нормативные конструкции, которые содержат элементы гуманизма, адресованные женщинам, совершившим уголовные правонарушения и осужденным к лишению свободы, исключительно по половому признаку (запрет на назначение пожизненного лишения свободы, на содержание в учреждениях чрезвычайной безопасности; повышенные нормы жилой площади). При этом существует и дискриминационный аспект, обусловленный инфраструктурными факторами: в отношении осужденных к лишению свободы женщин не всегда возможна реализация правила относительно отбывания наказания в регионе проживания осужденной.

Во-вторых, в течение развития уголовно-исполнительного законодательства РК за период с 1997 по 2023 год имели место факты необоснованных и ущемляющих права осужденных женщин, имеющих при себе детей, решения законодателя. Так, если в соответствии с ч. 3 ст. 96 УИК РК 1997 года предусматривалась возможность оставления ребенка с матерью на дополнительный год в случаях, если оставшийся срок отбывания наказания не превышал данного периода, то в первоначальной редакции УИК РК 2014 года данная гуманная конструкция была утрачена. Реверсное изменение законодательства, состоявшееся в 2023 году и анонсируемое как дополнительный ресурс гуманизации

исполнения наказания в отношении осужденных женщин, фактически представляло собой устранение ранее допущенного дефекта и возврат к ранее существовавшему положению. При этом следует признать, что на протяжении более 8 лет осужденные женщины, имеющие при себе детей в учреждениях УИС, были фактически лишены возможности оставить при себе ребенка на дополнительный год.

В-третьих, уголовно-исполнительное законодательство РК, в целом, идет по правильному пути отказа от чрезмерного гендерного диспаритета в случаях, когда учет «женского» фактора осуществляется исключительно по биологическому признаку. Так, в УИК 2014 года в отношении осужденных женщин законодатель отказался от установления сокращенных сроков пребывания в одиночной камере, в отличие от УИК РК 1997 года, при сохранении запрета на помещение в дисциплинарный изолятор и одиночную камеру женщин, имеющих при себе малолетних детей, а также освобожденных от работы по беременности и родам (ч. 8 ст. 132 УИК РК 2014 г.).

Список использованных источников

1. Мудрость тысячелетий: энциклопедия /под ред. В. Балязина. - М., 2006. - 1024 с.
2. Симонова Ю.И. Гендерная асимметрия норм уголовно-исполнительного законодательства как отражение современного процесса гуманизации // Правовая реформа в Казахстане. – 2014. - №3 (67). – С. 48-52.
3. Запсаров А.Р., Алимова Э.А., Алимбетова А.Р. О категории справедливости в уголовном праве Республики Казахстан //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова. – 2023. - № 1 (74). – С. 49-54.
4. Латыпова Д.Ф. Правовое положение женщин (историко-методологический аспект): дис... канд. юрид. наук. - Казань, 2004. - 213 с.
5. Кош Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека: пособие для тюремного персонала. - Лондон, 2002. - 317 с.
6. Ashdown J., James M. Women in detention // International Review of the Red Cross. – 2010. – Volume 92. - № 877. – P. 123-141
7. Число осужденных женщин в Республике Казахстан. – URL: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=91&slug=-76&cat_id=4&lang=ru (дата обращения: 14.12.2023)
8. Исправительно-трудовой кодекс Казахской ССР: утвержден Законом Каз ССР от 17 декабря 1971 г. (утратил силу). – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K710002000_ (дата обращения: 15.09.2024)
9. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1997. - № 15-16. – Ст. 211 (утратил силу)
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // «Казахстанская правда» от 09.07.2014. - № 132 (27753).
11. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. № 208-I (утратил силу).
12. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 г. № 234-V.
13. Закон Республики Казахстан от 17 марта 2023 года № 212-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прав человека в сфере уголовного судопроизводства, исполнения наказания, а также предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения»
14. В РК осужденным матерям предлагают продлить срок пребывания с детьми до 4 лет. – URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/v-rk-osuzhdennym-materyam-predlagayut-prodlit-srok-prebyvaniya-s-detmi-do-4-let> (дата обращения 09.09.2024).

Сведения об авторе

Бисенова Т.Е. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты.

Бисенова Т.Е. - магистр юридических наук, докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш.Кабылбаева.

Bissenova T. - master in Law, doctoral student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabybayev.

А.К. Айткеш¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ СОТРУДНИКАМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В статье рассматриваются криминологические особенности коррупционных преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел. Цель исследования заключается в анализе криминологических особенностей коррупционных преступлений, субъектами которых являются сотрудники полиции. Важность борьбы с коррупцией признается всеми странами, без исключения, и вызывает обеспокоенность их правительств. Коррупция в современном мире является одной из наиболее серьезных проблем глобального характера, которая угрожает политическому и социально-экономическому развитию, подрывает демократические и моральные устои общества. Осуществлен анализ личности сотрудника полиции, как субъекта коррупционного преступления. Автором определены ключевые детерминанты коррупционных правонарушений совершаемых сотрудниками полиции.

Ключевые слова: коррупция, сотрудники полиции, противодействие коррупции, личность преступника, коррупционная преступность, взятка, мошенничество.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері жасаған сыбайластық қылмыстардың криминологиялық ерекшеліктері

Мақалада ішкі істер органдары қызметкерлері жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстарының криминологиялық белгілері қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – полиция қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық қылмыстарының криминологиялық ерекшеліктерін талдау. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің маңыздылығын барлық елдер мойындайды және олардың үкіметтері үшін алаңдаушылық тудырады. Қазіргі әлемдегі сыбайлас жемқорлық саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуға қауіп төндіретін және қоғамның демократиялық және адамгершілік негіздеріне нұқсан келтіретін аса күрделі жаһандық проблемалардың бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектісі ретінде полиция қызметкерінің жеке басына талдау жасалды. Автор полиция қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының негізгі детерминанттарын анықтады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, полиция қызметкері, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, қылмыскердің жеке басы, сыбайлас жемқорлық қылмыстылық, пара алу, алаяқтық.

Criminological features of corruption crimes committed by law enforcement officers

The article examines the criminological features of corruption crimes committed by law enforcement officers. The purpose of the study is to analyze the criminological features of corruption crimes committed by police officers. The importance of combating corruption is recognized by all countries, without exception, and is of concern to their governments. Corruption in the modern world is one of the most serious global problems that threatens political and socio-economic development, undermines the democratic and moral foundations of society. The analysis of the personality of a police officer as a subject of a corruption crime is carried out. The author identifies the key determinants of corruption offenses committed by police officers.

Keywords: corruption, police officers, combating corruption, personality of the offender, corruption crime, bribe, fraud.

Введение. Одной из острейших проблем сегодняшнего Казахстана является коррупция в правоохранительных органах, проявляющаяся в многообразных формах. Не принятие радикальных эффективных мер в борьбе с коррупцией в правоохранительной сфере может привести к тому, что из криминальной, экономической и социальной проблемы она может перерасти в политическую и приобрести масштабы национального бедствия, подрывающие основы конституционного строя страны.

В современных условиях развития нашего государства решение задач борьбы с коррупционной преступностью и укрепления законности невозможно без проведения новых теоретических исследований в области уголовного права и криминологии. Однако на фоне значительных успехов в изучении теоретических вопросов, относящихся к субъекту данных преступлений, к профилактике и ответственности за них, достижения по исследованию вопросов, связанных с коррупционными преступлениями сотрудников органов внутренних дел, не столь значительны.

Материалы и методы. Методологической основой проведенного исследования послужили современные положения теории познания социальных, в том числе и правовых явлений, основополагающие законы и категории материалистической диалектики и теории познания. Методику исследования, наряду с общенаучными методами составили частнонаучные методы познания: сравнительно-правовой, историко-юридический, социологический, формально-логический, юридический.

Для решения задач исследования использовался системно-структурный подход, включающий совокупность апробированных общенаучных и частнонаучных методов познания социальных явлений и криминологических закономерностей. Также основу исследования составили такие эмпирические методы как изучение материалов архивных уголовных дел, судебно-следственной практики, статистическая обработка данных, метод опроса (анкетирование и интервьюирование).

Обсуждение. Общественная опасность коррупционных преступлений, совершенных сотрудниками органов внутренних дел, заключается в том, что эти преступления совершаются теми должностными лицами, на которых в первую очередь лежит обязанность по соблюдению конституционных принципов и законодательства Республики Казахстан.

Несомненно, что ядром коррупции является взяточничество.

Некоторые ученые классифицируют взятки на: “деловую взятку” (когда она вручается государственному служащему за оперативное выполнение своих должностных обязанностей) или “тормозящей взяткой” (когда должностное лицо игнорирует нарушение определенных норм и правил лицом, ее дающим); “прямой подкуп”- при нем взятка дается за выполнение противоправного действия либо за бездействие. Особую группу составляют так называемые “договоры на бочку вина”. Характерной чертой для таких криминальных сделок, облакаемых зачастую в форму обычных гражданско-правовых договоров, служит уплата посредником тайного вознаграждения, или, проще говоря, подкуп лиц, которые в силу своего служебного положения, связей и т.п. могут оказать воздействие на принятие желательного решения [2, 15 с.].

Основными факторами, способствующими росту коррупции названы: недочеты и просчеты в проведении реформ в экономической, военной, правоохранительной и иных областях государственной деятельности, ослабление системы государственного регулирования и контроля, несовершенство правовой базы и отсутствие сильной государственной политики в социальной сфере, правовой нигилизм, снижение духовно-нравственного потенциала общества.

Следует заметить, что причинный комплекс порождает коррупцию. Однако и коррупция мотивирует совершение многих преступлений – как экономических, так и общеуголовных.

По результатам нашего исследования можно обозначить следующие факторы, способствующие совершению коррупционных правонарушений в органах внутренних дел, на которые указали сами опрошиваемые сотрудники органов внутренних дел.

Среди факторов, способствующих совершению сотрудниками коррупционных преступлений, респонденты отметили: экономические (невысокая заработная плата, слабый уровень социальной и правовой защиты, отсутствие льгот и др.) – 62 %; социальные (падение престижности службы, авторитета деятельности ОВД и др.) – 19 %; правовые (недостаточность правовых методов и механизмов противодействия коррупции, бюрократизм и др.) – 6%; нравственные (отсутствие моральных качеств у сотрудников ОВД, их потребительская ориентация) – 13 %.

Как известно, одним из средств предупреждения преступности является наказание. Именно безнаказанность развращает больше всего. На вопрос, заданный сотрудникам ОВД, участвующим в анкетировании «Будет ли ужесточение уголовной ответственности за коррупционные преступления способствовать ее снижению?». Были получены следующие ответы: - ответили «да» – 29,5 %; -

ответили «нет» – 13,2 %; - ответили «необходимы другие методы и пути решения проблемы (повышение престижности службы в ОВД, укрепление социального пакета и т.п.)» – 57,3 %.

Анкетированным было предложено, основываясь на своем опыте, перечислить меры, которые способствовали бы снижению уровня коррупции в ОВД. Был задан вопрос следующего характера: «Что необходимо предпринять, на Ваш взгляд, чтобы снизить уровень коррупции в ОВД?». Ответы были следующие: повышение заработной платы и укрепление социального пакета, дополнительные социальные льготы – 86 %; ужесточение наказания за коррупционные правонарушения – 9 %; - совершенствование подготовки профессиональных кадров и повышение квалификации – 1 %; укрепление материально-технического обеспечения служебной деятельности – 12%; обеспечение жильем сотрудников ОВД – 3,6 %; предоставление льготного кредитования – 14%; совершенствование отбора кадров в ОВД – 11%; повышение уровня подготовки руководящих кадров – 9%; обязательное независимое полиграфологическое исследование будущих руководителей уровней (от начальника Департамента полиции до начальника районного отдела внутренних дел) на индекс коррумпированности (или нулевую терпимость к коррупции) – 40%.

Как показал анализ статистических данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан показатель состояния коррупционной преступности среди сотрудников органов внутренних дел достаточно высокий. Мы будем ориентироваться на официальные данные последних трех лет.

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан в 2022 году зарегистрировано 298 уголовных правонарушений, совершенных сотрудниками ОВД, из них коррупционных преступлений - 163 факта. В 2023 году можно отметить рост преступности сотрудников ОВД, зарегистрировано 368 уголовных правонарушений различной направленности, фактов коррупции зарегистрировано - 177. В 2024 году наблюдается некоторое снижение криминальной активности сотрудников ОВД, зарегистрировано – 312 уголовных правонарушений, количество зарегистрированных коррупционных преступлений - 131 [3].

Несомненно, что удельный вес уголовных правонарушений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел, в общем массиве преступности невысокий, но сам факт их наличия, а также тенденции к изменению не только количественных, но и качественных характеристик, вызывает тревогу. Особенно, это можно отнести к коррупции, которая представляет наибольшую общественную опасность, не только уровнем латентности, но и невозможными потерями доверия населения к правоохранительным органам, и в целом к органам государственной власти и государственного управления.

В 2022 году удельный вес коррупционных преступлений, совершенных сотрудниками ОВД составил – 55%, в 2023 году – 48%, в 2024 году этот показатель составил 42%. Преобладают в данной статистике факты получения взятки, мошенничества, злоупотребления должностными полномочиями. Данные количественно-качественные показатели мы приводим только по совершенным коррупционным преступлениям сотрудниками ОВД [3]. Таким образом, почти каждое второе преступление, совершенное сотрудником ОВД, является коррупционным.

Необходимо обозначить структуру коррупционной преступности сотрудников органов внутренних дел в 2024 году выглядит следующим образом:

Статья 361. Злоупотребление должностными полномочиями – 10 фактов

Статья 362. Превышение власти или должностных полномочий, повлекшие тяжкие последствия либо совершенные в целях извлечения выгод и преимуществ для себя или других лиц или организаций либо нанесения вреда другим лицам или организациям - 5;

Статья 366. Получение взятки – 56;

Статья 367. Дача взятки – 9;

Статья 368. Посредничество во взяточничестве -1;

Статья 369. Служебный подлог – 1;

Статья 370. Бездействие по службе – 2;

Статья 189. Присвоение или растрата вверенного чужого имущества совершенные лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения - 1;

Статья 190. Мошенничество, то есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, совершенное лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо

должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если оно сопряжено с использованием им своего служебного положения – 46.

В 2024 году удельный вес взяточничества (ст.366-368 УК РК) от общего количества зарегистрированных преступлений сотрудников ОВД составил 22%, от числа зарегистрированной коррупции - 50 %. Таким образом почти каждое пятое уголовное правонарушение совершенное сотрудниками ОВД – взяточничество, а среди зарегистрированной коррупции сотрудников – каждое второе.

Удельный вес злоупотребления должностными полномочиями составил 7,63%, превышение власти – 3,8%, получение взятки – 43% от всех фактов коррупционных преступлений, совершенных сотрудниками ОВД в 2024 году.

Удельный вес присвоения или растраты вверенного чужого имущества составил 0,1%, мошенничества – 35%, Структура должностных хищений характеризуется тем, что половина их совершается в группе. Причем по мере увеличения размера похищенного растет и доля групповых преступлений, а также количество их участников.

Таким образом, наиболее выявляемыми проявлениями коррупции являются: мошенничество, служебный подлог, злоупотребление должностными полномочиями, должностное хищение и взяточничество.

Исследуя коррупцию в органах внутренних дел, необходимо рассмотреть также личность коррупционера-сотрудника органов внутренних дел, обладающего особенностями в отличие от преступников общеуголовной направленности.

Общеизвестно, что успешное предупреждение преступлений возможно лишь в том случае, если внимание будет сконцентрировано на личности преступника, поскольку именно личность является носителем причин их совершения [4, 124 с.].

В общем понимании, личность коррупционера можно охарактеризовать, как совокупность взаимосвязанных нравственно-психологических свойств и черт характера корыстной направленности. Но учитывая специфичность нашего исследования и принимая во внимание основные положения Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе», сотрудник правоохранительного органа (далее - сотрудник) - гражданин Республики Казахстан из числа работников правоохранительных органов, которому присвоены специальное звание или классный чин [5].

Конкретизируя и обращаясь к Закону Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», органы внутренних дел - являются правоохранительным органом, предназначенным для защиты жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности [6].

С учетом вышеотмеченных определений, сотрудник органов внутренних дел – это гражданин Республики Казахстан из числа работников органов внутренних дел, которому присвоено специальное звание. Единую систему органов внутренних дел образуют полиция, уголовно-исполнительная система, военно-следственные органы, Национальная гвардия Республики Казахстан [6].

Кроме этого, в понятие сотрудника органов внутренних, следует включить комплекс свойств социального статуса, правового статуса и особенности прохождения службы [7, 93-94 сс.].

Заключение. Таким образом, можно сформулировать определение коррупционного преступления, совершаемого сотрудником органов внутренних дел, под которым предлагается понимать умышленное общественно-опасное деяние, основным или дополнительным объектом которого являются интересы правоохранительной государственной службы и государственного управления, непосредственно посягающие на авторитет правоохранительной службы, совершенные сотрудником органов внутренних дел Республики Казахстан, сопряженные с использованием своего служебного (должностного) положения, выражающиеся в незаконном в получении или извлечении лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ.

С учетом данного определения, мы предлагаем понимать под коррупционной преступностью сотрудников органов внутренних дел социальное исторически изменчивое, относительно массовое, уголовно-правовое, негативное явление, представляющее совокупность совершенных сотрудниками органов внутренних дел уголовных правонарушений коррупционного характера и лиц-сотрудников-коррупционеров, совершивших их на определенной территории за определенный период времени.

Список использованных источников

1. Divon, S.A. Police, policing, and the community: Community policing in theory and practice in Gulu, Uganda (2020) Journal of Human Security, 16 (2), pp. 149-164. // [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85110410792&doi=10.12924%2fJOHS2021.16020149&partnerID=40&md5=DOI: 10.12924/JOHS2021.16020149](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85110410792&doi=10.12924%2fJOHS2021.16020149&partnerID=40&md5=DOI:10.12924/JOHS2021.16020149)
2. Бимолданов Е.М. Қазіргі Қазақстан қоғамындағы криминогендік процестер // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2017. – №2 (51). – Б.14-20.
3. Сведения Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
4. Криминология: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – 2-е изд., перераб. Доп. – М.: Юристъ, 2007. – 249 с.
5. Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» // <http://adilet.zan.kz>
6. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» // <http://adilet.zan.kz>
7. Курманова Г.С. Предупреждение криминального насилия сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан (на примере ОВД): дисс. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2009. – 172 с.

Сведения об авторе

Айткеш А.К. - преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, майор полиции.

Айткеш А.К. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есбұлатов атындағы Алматы Академиясының Қылмыстық құқық және криминология кафедрасының оқытушысы, полиция майоры.

Aitkesh A.K. - lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, police Major.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М. ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ӘОЖ индексі (әмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтіндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен ресімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өңдеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заңғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41-43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-і бас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеу және қосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ПМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. – 266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗжРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

**ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ
«УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАНИМЕНИ М. ЕСБУЛАТОВА»**

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источники на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ОНИИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086